BSB Bayerische StaatsBibliothek
MDZ Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Hoffmann, Christian Gottfried, 1692-1735 [Herausgeber]

Scriptores Rerum Lusaticarum Antiqui & recentiores, Seu Opus, In quo Lusaticae Gentis Origines, Res gestæ, Temporum vices ... recensentur quidam nunc primum ex Manuscriptis eruti, inter quos Christophori Manlii Rerum Lusaticarum Commentarii diu desiderati deprehenduntur, nonnulli vero ex Libellis fugientibus, ob raritatem in Corpus conjecti, ex Bibliotheca
Bd.: Tomus Secundus

Lipsiae & Budissae [1719]

Regensburg, Staatliche Bibliothek -- 999/2Hist.pol.434(1/2
urn:nbn:de:bvb:12-bsb11055286-8
VD18 80500935-001

RERUM LUSATICARUM

TOMUS SECUNDUS,

QVI

SPECIALES TRACTATUS DE SLAVORUM ATQVE SORABORUM IDOLOLATRIA NEC NON DISSERTATIONES TAM AD UNIVERSAM LUSATIÆ HISTORIAM QVAM AD EJUSDEM SPECIALIA HISTORIÆ CAPITA SPECTANTES TRADIT

EX

SENATUS ZITTAVIENSIS BIBLIOTHECA.

PRODROMUS LUSATICUS

h. e.

INTEGRI ALICUJUS QUONDAM

De

LUSATIA

Conſcripti, & publicæ Luci, cum tempore, DEO volente, atque occaſione favente donandi Tractatus, ejus utpote Provinciæ I. Deſcriptionem, tam Chorographicam, quam Topographicam. II. Hiſtoriam tam Veterem, quam Novam. III. Regimen tam Antiquum, quam Modernum, & IV. Jura atque Statuta Provincialia tam Politica, quam Forenſia exhibentis

SYNOPSIS

Sive

Argumenta, ſeu Summaria, ut vulgo barbare loquuntur, ex ſingulis ejus Operis Capitibus ſuccincte excerpta, & tanquam facies alicujus magni Corporis in conſpectum præmonſtrata

ab

AUGUSTO ADOLPHO ab HAUGWITZ,

Nob. Luſ.

GENEROSISSIMO, NOBILISSIMO,

EXCELLENTISSIMO

DOMINO, DOMINO

FRIDERICO ADOLPHO

AB HAUGWITZ,

SERENISSIMI AC POTENTISSIMI ELECTORIS SAX.

AULÆ MARSCHALLO SUPREMO,

CONSILIARIO INTIMO GRAVISSIMO

AC SUMMO TRIBUTORUM PRÆFECTO

&c. &c.

PATRUELI MEO OBSEQUIOSE VENERANDO &c.

GLORIÆ ARCHI-PRINCIPIS SAX. & SALUTI PATRIÆ NATO

CUJUS MUNIA, NON NISI MERITA, AUTHORITAS, NON NISI HUMANITAS

VIRTUTI PUBLICO, MIHI PRIVATO

PATRONO

OPTIMO MAXUMO.

*** *** ***

P*Rætenere jam bina, & quod excurrit luſtra a cæpto in alma Leucorea juvenili propropoſito de edendo quodam Eruditionis Specimine publico ad explorandas, more Academico, ingenioli Vires & profectus, cujus Thema (Patritio ſiquidem & nobili Patriæ dulciſſimæ*, uti vocatur in l. 101. ff. de Legat. 3. *cui naſci dicimur* l. 1. §. 15. in fin. ff. de Ventr. in honor poſſeſſ. mitt. l. 2, ff. de J. & J. *Res & jura, quæ quia in iis quotidie verſamur, diligentius tractanda* l. 15. ff. de Liberat. Legat. l. 5. ff. de LL. *ignorare*, ex mente Mutii *turpe eſſe ratus* l. 2. §. 43. ff. de Orig. Jur. *Cum vel maxime etiam horum ignorantes ſcientes præſumimur* arg. l. 11. §. 3. ff. de Inſtit. Act.) *ipſam Patriam decreveram, præſertim cum viderem de illa nihil quicquam hactenus ſcriptum ſ. memoriæ traditum, quare & h. materiam, utpote raram, chariorem fore credidi* Nov. 105. c. 1. in fin. adde c. 24. diſt, 93. *& ob novitatem exinde acceptiorem* proem. ff. §. 3. l. 2. §. 18. C. de Vet. Jur. enucleand. *Quod ipſum etiam opus tanta diligentia & alacritate, Eruditionis illa Matre* arg. l. 1. C. de Tyron. l. 65. §. 3. ff. de Legat. 3. adde Can. 6. diſt. 83.

dist. 83. *Præprimis ope, atque adminiculis Clarissimorum Autorum, quos Antecessorum Wittebergensium instructissimæ Bibliothecæ, & curta mea Documentorum, & Manuscriptorum supellex suppeditabant, suffultus, quibus etiam cum in re propria quis nec Judex* l. 7. ff. de Contrah. Empt. & Vend. l. 30. ff. de Operib. Libert. nec Testis l. 20. ff. de Test. & l. 10. C. h. T. *esse possit, libenter usus sum, aggressus sum ut Materia ad Dissertationem saltem Academicam destinata præter opinionem inter exiguum temporis spatium in integrum excreverit Tractatum, qui Lusatiæ nostræ I. DESCRIPTIONEM, tam* Chorographicam, *quam* Topographicam, *II. HISTORIAM*, tam veterem *quam* novam. *III. REGIMEN, tam* antiquum *quam* modernum *& IV. JURA, atque STATUTA PROVINCIALIA, tam* politica *quam* forensia *ante oculos proponit & exhibet. Cum autem Superioris, quem Natura dedit Mandatum subitaneo Consilio itinera exotica mihi imponebat præter spem votumque filum abrumpere & opus jam ad calcem fere perductum una cum Dulcissima Studiorum Nutrice, Academia deserere cogebar. Redux autem ex voluntario meo, ut Imperatoris verbis* in aurea illa Avth. hab. c. ne fil. pro patre *utar, Exilio, literaria, puta, Equestrique mea peregrinatione factus, videns pretium & præmium Musis, bonisque literis, quorum scientia totus illuminatur mundus,* cit. jam Avthen. elegantiss. *quæque nullo æquo pretio æstimanda* arg. l. 25. §. 11. ff. de Pet. Hæred. *esse hodie tam exiguum & talia ingenia & artes tum supine negligi atque contemni, quæ tamen omnibus Infulis essent exornanda, omnem de huic fœtui & literis universis manu admovenda curam plane abjeci. Tempora enim hæc iniquissima opinionem meam in amore & honore literarum fefellere, & jamdudum me in languorem dedere, hinc merito jure perhorrui*

Late conspicuum tollere verticem.

Si enim aquila in nubibus, quod Græci ajunt, *essem & ille*

-- -- merito cui doctior Orbis
Submissis ferret fascibus Imperium;

attamen ea propter nec dignitas nec æstimatio mihi ulla erit cum Eruditionis & Literarum Nomen ipsum ludibrio & contemtui hodie est omnibus. Scilicet in his eruditis & melioris commatis ingeniis maxime infelici ævo, quo ægre se attollunt aut exserunt rectiores mentes, blenni saltem aliquot & buccones, ii puta, qui palum non digni figere præ aliis in parietem, plerumque ad honores contra præscriptum l. 4. ff. quod vi aut clam. & l. 13. ff. de Noxial. Act. *veniunt meliora & altiora ingenia cum ipso Reip. damno* arg. §. fin. proœm. Instit. & l. unica C. de Stud. lib. *vel plane arcentur, vel raro, imo rarissime exemplo sine exemplo emergunt.*

Felix curarum cui non Heliconia cordi
Serta, nec imbelles Parnassi e vertice
Laurus.

Neronis illud votum omnibus eruditis in ore hodie sit: nescire literas. *Sed sileo, & cum quævis liberior Censio hodie odium habet, linguam mordeo, nec enim dicere lubet quod sentio, præsertim cum sine fructu etiam id fiat. Vitia enim jam in mores mutata difficillime corrigenda* l. 37. ff. de Ædilit. Edict. *sed tanquam Error communis* l. 3. ff. de Offic. Prætor. l. 3. §. 5. in fin. ff. de supellect. *imo tanquam altera natura* arg. l. 9. pr. ff. de lib. & Posthum. l. 3. ff. Quod cujuscunque univers. *æquo animo, (id quod tamen difficillimum, juxta* l. 38. §. 8. ff. ad L. Jul. de Adulter.) *ferenda, iterum: sileo, & literis meis mihi certe in felici successu & beatis tenebris omni Helena charioribus me involvo.*

Quis igitur in hisce ad veterem squalorem inclinantibus temporibus, in quibus diligentia contra Rescriptum Impp.* in l. fin. 3. C. de Alluv. & palud. *damnosa & desidiæ pœnas contra* l. 11. in fin. Cap. depositi *solvere cogitur, laborandum? quid Speciminis ergo edendum? luteum forsitan aut bliteum, quorsum enim erudita Imperitis? Invito sane beneficium non datur* l. 19. §. 2. ff. de Donat. l. 68. ff. de R. J. *Dormiendum potius s. cucurbitæ pingendæ. Negligentia utpote cum negligentia compensanda* l. 10. pr. ff. de Compensat. *Ut navis, inquit incomparabilis ille Belga, in Malacia hæret: sic ingenium in hoc languore, cui melior aura non adspirat,*

-- -- quis virtutem amplectitur ipsam
præmia si tollas -- -- --

arg. l. 4. C. Stat. & imag. l. eleg. 1. §. 1. ff. de J. & J. *profecto*

Non mihi si cunctos Helicon indulgeat
amnes
& superet Pimplea sitim -- --

guttulam unam in hoc ferreum ævum, & quod mitius metallum non spondet, effundam. Nihilominus tamen, cum hisce diebus supellectilem meam, librariam e Museo in Museum transtuli, incidi ex inopinato libros disponendo, chartas secernendo, & purgando in hoc olim a me concinnatum, & pro derelicto *jam plane habitum Tractatum, sed majori ex parte temporum injuria, & hominun incuria mutilatum, atque in omnibus ejus partibus, præprimis autem in nono, decimo, decimoquarto, & decimoquinto, in quo subsistere coactus sum, uti supr. dictum, capite, in quibus omnibus bene multa desiderantur, immane quantum distractum, adeo certe ut quas huic fœtui olim impendi lucubrationes me serio pœnituerit.*

Ne itaque quale, quale h. diligentiæ quondam meæ Academicæ specimen penitus periret, sed exiguum quoddam ejus monumentum extaret,

qua

quæ adhuc superſunt capita hujus Tractatus poſtliminio *quaſi iterum collegi, & perlegi, & inter perlegendum ex ſingulis capitibus Contenta, ſeu ut barbare vulgo loquuntur, Summaria, quod idem eſt ac Argumenta, ſuccincte excerpſi, quæ Prodromi loco in ipſius Operis (quod ipſum aliquando, ſi tanti eſt, bonis avibus prælo commiſſurus ſum) prægustum ad exploranda Lectorum, cum æquorum, tum iniquorum Judicia heic exhibere volui, ut ita legi poſſit liber priusquam legatur i. e. paucis hiſce foliis videri, quicquid bene multis ſcripſi. Facilius utpote & expeditius eſt* titulos *quam* capita *dare*, conſpectum *quam* textum, Summaria *quam* integros paragraphos, membra *ſcil. quam* corpus.

Quodſi autem in hoc Prodromo pleraque tralatitia eaque nec commode ſatis atque graviter, neque erudite & ornate poſita videantur, vel ideo ſaltem me Autorem veniam impetraturum confido, quod opus, ex quo fruſtim hac excerpta ſunt ſummaria ipſum in Adoleſcentia mea, neſciente illa

-- -- quid diſtent æra lupinis

ætate, conſcriptum, tanquam meæ in Muſarum arcem collatæ primitiæ ſint, & ideo ejus Prodromum ſeu Synopſin ungues, ut cum Perſio loquar, haud ſapere poſſit demorſos, jam autem ejusmodi quoddam moliri animus mihi ſi eſſet, maturiora *forſitan &* coctiora (*ſæpe ſcil de Facultatibus ſuis amplius quam in his eſt ſperant homines* l. 10. ff. qui & a quibus manuum §. 3. Inſt. qui & a quibus cauſis non manuum) *de ingeniolo meo promittere valeo.*

Penes Lectorem itaque meum eſto Judicium, an Labor h. ulteriori fama, i. e. prælo dignus, an vero idque ex mea ſententia ſilentii peplo involvendus. Nec enim vanæ alicujus gloriolæ captatio ſeu æſtuans quoddam ambitionis votum, neque etiam ſcribendi Cacoethes, morbus, quo hodie maxima literatorum pars laborat, me ſciolæ Eruditionis turgidum invaſit, ſed rerum pretia ſecundum veritatem ex doctrina Pauli l. 63. in pr. ff. ad L. Facid & l. 33. ff. ad L. Aquil. *æſtimans, extincto mihi Vanitatis illo ardore a ſedatæ quodam rationis imbre, verum, non ſimulatum juxta præſcriptum* Imp. in l. 1. §. 2. ff. de J. & J. *affectans Philoſophiam omitto & jam dudum omiſi & omnes ſaniores mecum*

-- -- mirari beatæ
Fumum & opes ſtrepitumque Romæ

& inter illos eſſe nolo,

Quos tulit ad Scenam ventoſo Gloria curru.

ſed inter illos potius, quos quies habet

& ſecretum iter & fallentis ſemita Vitæ,

quos

-- non ambigui faſces, non mobile vulgus,
non leges, non caſtra tenent -- --

TIBI autem & PATRIÆ & FAMILIÆ NOSTRÆ ORNAMENTUM UNICUM h. Synopticum, unius duntaxat Septimanæ laborem inſcribere & volui & debui, & quidem multis, iisque prægnantibus ex cauſis, quas inter præter Neceſſitudinis, qua de gloriari poſſum, Vinculum, Virtus Tua, quæ ipſam ſæculi hujus fatalem iniquitatem ſuperavit, & jam diu promeritum honorem tanquam debitum præmium invito extorſit, deinde obſequium & cultus devotus, cujus hocce exiguum DEDICATIONIS monumentum *ingens* argumentum *eſſe debet, quo tanta TUA in excelſa illa gloriæ arce poſita merita venerari & proſequi obſtrictus ſum, haud poſtremæ fuere. Suſcipe igitur, PATRONE MAGNE, tenues haſce & illimatas pagellas facili manu, & dignare vel unam ſaltem horulam gravioribus tuis curis, quibus omnem tibi merito devincis Remp. ſuffurari ac tumultuariæ huic lucubratiunculæ obiter ſaltem perluſtrandæ faventem commodare, ſic abunde fructuum e Studiis meis ad me tranſiiſſe gloriabor & gaudebo, cum TANTO VIRO conatus meos arriſiſſe conſtiterit, cujus unicum tantum ſuffragii punctum mihi inſtar abundantiſſimi præmii eſt. Vale, VIR EXCELLENTISSIME & Principis & Patriæ bono quam diutiſſime.*

Ubigaviæ e Muſeo
Calendis Martiis
Anno 1681.

Nominis & Virtutis Tuæ

Cultor obſervantiſſimus

Auguſtus Adolphus ab Haugvvitz,
Nobilis Luſatius.

I. N. J.

I.
ARGUMENTA
SEU
SUMMARIA

Capitis primi cujus Rubrica: de Nomine, sive de Vocab. Lusatiæ & Lausitz. 1. Etymologia, 2. Synonymia & 3. Orthographia.

1. A Voce incipiendum. 2. Ratio hujus Methodi. 3. in Lusatia perlustranda primus Labor circa (1.) *Etymologiam.* 4. Difficultas circa h. ex Diversitate orta. 5. Quot Capita, tot sententiæ. 6. Dantur in Etymorum Enucleatione qui Ingenii magis, quam Veritatis sunt Studiosi. 7. *Sententiarum* circa h. materiam *tria* constituuntur *agmina.* 8. I. *Sunt* qui Originem Vocis hujus petunt *a Regionis l. Forma & Situatione.* 9. quinam hi. 10. Eorum rationes. 11. *l. qualitate.* 12. quinam. 13. Eorum argumenta. 14. Vocab. Laußnütz unde derivetur. 15. Epicrisis Autoris, de h. prima Scriptorum sententia quid statuendum. 16. II. *Sunt* qui *a genibus & moribus Incolarum.* 17. Fautores hujus Sententiæ. 18. Fundamenta eorum 19. alia quædam Derivatio Vocab. germ. Laußnütz. 20. Judicium Autoris de h. secunda Historicorum sent. 21. III. *Sunt* qui *ab Incolis Lusatiæ primævis.* 22. Patroni hujus Sent. 23. Eorum rationes. 24. explicatur locus quidam Helmoldi notabilis. 25. quarundam Familiarum nobilium Lusaticarum derivatio specialis incidenter. 26. Ultima hæc Autorum opinio, nostra corroboratur. 27. Ut & aliorum Calculo. 28. Opes Lusatiæ hic non versantur. 29. Notantur quidam minus orthodoxe h. de re sentientes Autores. 30. Præprimis Dresserus. 31. Et Schikfusius. 32. Transgressio ab Etymologia ad (2.) *Synonymiam Lus.* 33. *Lusatia* olim dicta Milzavia. 34. explicatur vocis hujus Originatio ex document. antiq. 35. Milcienia. 36. loca probantia ex docum. antiq. 37. Nisim s. Provincia Nisana. 38. testimonia Autorum. 39. Wandalia das Wendland. 40. testim. Autorum. 41. Ager Hexapolitanus s. substantive Hexapolis. 42. Ratio hujus Synonymi. 43. Transgressio a Synonymia ad (3.) *Orthographiam hujus vocab.* 44. varia observatur vocabulorum: *Lusatia* & *Lusati*, pro temporum & Autorum varietate pronunciationis & Scriptionis Inflexio. 45. *Lusatia* nostra olim dicta, Lusnitia. 46. probatur testimoniis Autorum. 47. Lusniza. 48. testim. Autorum. 49. Lusitia. 50. testim. AA. 51. *Lusati* autem olim dicti: Lusici. 52. testim. Aut. 53. Lusuncii. 54. testim. AA. 55. Lusnicenses. 56. test. Aut. 57. Luzici testim. Autor. 58. Lucicenses. 59. testim. AA. 60. rectius pronunciatur *Patria* nostra: *Lusatia* & *populares* nostri: *Lusatii s. Lusati.* 61. Autores nobiscum facientes. 62. rectius scribitur in vernacula nostra: Lausitz quam Laußnitz. 63. Ratio & fundam. hujus Assertionis.

II.

Conspectus seu Summaria Capitis secundi, cujus Titulus: de Lusatiæ 1. Finibus s. Terminis, 2. Longitudine & 3. Latitudine.

1. Ratio Connexionis huj. Cap. cum præcedenti. 2. *Termini* alicujus Prov. vel *naturales*, vel *artificiales.* 3. *mutabiles* hi, *immutabiles* illi. 4. Semnonum *priorum* Lusatiæ Incolarum Termini ex Tacito, Ptolomeo, Strabone, Vellejo &c. 5. Lusatiæ Termini *tunc temp.* haud distincti. 6. Semnonum Regiones ac limites ex Cluvero. 7. Has inter & nostra Lusatia. 8. *Nec tempore* Sorabum & Slavorum *posteriorum* Lusatiæ Incolarum. 9. Slavorum fines Semnonum superarunt. 10. *Nec tempore* Romanorum. 11. Romani Bohemiam pro more in Provinciam nunquam redegerunt. 12. Lusatiæ Formale i. e. Limitum Lusatiæ prima institutio omnino incerta. 13. *Ad tempora* Caroli M. potissimum referenda.

renda. 14. Fundamenta & Rationes hujus opinionis ex Historia petitæ. 15. ab h. Imperatore primo omnium Marchionatus & Marchiones instituti. 16. *Nec eo temp.* adeo accurate discretæ hujus Prov. Limites. 17. Sub quarum Provinciarum nomine ac Censu tunc habita Lusatia. 18. Accuratiori digito quando cæpere Lusatiæ limites indicari. 19. Recensentur Termini ipsi moderni. 20. Collatio diversorum Autorum circa eosdem. 21. Spatiosiores olim fuere ac quidem hodie. 22. Notatur Theodorus a Nihæm Autor quidam minus recte Lusatiæ terminos ponens. 23. Explicatio Terminorum Lus. specialis & quidem. 24. I. *Orientalium*, *versus Silesiam.* 25. In Lusat. super. 26. Inferiori, 27. Notatur Zeilerus & 28. Ritheimerus. 29. quidam Terminum h. geographice loquendo, plane negant. 30. eorum Rationes. 31. quidam dubium faciunt. 32. eorum fundamenta. 33. refutantur utrique. 34. Sorau & Triebel an Lusatiæ an Silesiæ inserenda? 35. Errores Tabulæ geographicæ Lusatiæ superioris a Bartholomæo Sculteto Gorlicensi Lusato editæ. 36. II. *Septentrionalium*, *versus Marchiam Brandeburgensem.* 37. Quænam Marchiæ pars intelligenda. 38. Axiomatis, de constituendis Finibus supra in princip. hujus Cap. traditi repetitio & applicatio. 39. Quænam loca in inferiori Lus. ad Ditionem Marchiorum Brandeburg. referantur. 40. Horum numerum quidam augent, quidam minuunt. 41. Quo pacto ad Brandeburgensem venerint remissive. 42. Controversiæ de Feudis h. in locis ortæ. 43. III. *Occidentalium*, *versus Saxoniam & Misniam.* 44. Quænam Saxoniæ pars h. l. attingenda. 45. Quænam Misniæ. 46. Dubium circa h. Term. 47. Lusatia olim cum Misnia conjuncta. 48. Probatur. 49. quando iterum avulsa. 50. Senfftenberg an Lusatiæ an Misniæ accensendum. 51. De Oppidulo Cracfau in finib. sito quædam. 52. IV. *Meridionalium*, *versus ipsam Bohemiam.* 53. Terminus h. Lus. omnium certissimus. 54. Lusatia Bohemiæ quondam incorporata. 55. Haud ita pridem iterum separata remissive. 56. Autores in constituendis hisce Lusatiæ Terminis nobiscum facientes. 57. Duorum Marchionatuum Lusat. superioris & inferioris Fines interni quibus a se invicem dividantur, quinam? 58. Moscovia, Moßkau, an ad inf. an super. Lusatiam referenda? 59. (2.) *Longitudo* Lusatiæ. 60. (3.) *Latitudo* ejus. 61. Jo. Boteri Itali Judicium de potentia & Incolarum frequentia Lusatiæ. 62. Longitudo & latitudo Provinciarum Moraviæ, Silesiæ & Lusatiæ conjunctim consideratarum. 63 Protestatio Autoris super h. Finium Lusatiæ Descript. 64. Coronidis loco huic Capiti Joachimi Meisteri Poëtæ quondam celeberrimi Versus de Lusatia annectuntur, quibus omnes Lusatiæ complexus est limites.

III.

Summaria Capitis tertii, cujus Titulus: Quod sit Regio Germaniæ.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Germania duplex: *antiqua*, *nova.* 3. I. triplex: *prima*, *media*, *recentior.* 4. *Prima* quænam dicatur? 5. an huic adscribenda Lusatia? 6. *Media* quænam? 7. an & huic accensenda? A. 8. Ratio & fundam. hujus Assertionis. 9. an ad *recentiorem* spectet? 10. Cluveri scrupulus s. *objectio prima* de Origine, hac de re explicatur fusius. 11. ut & personali illius Autoris Severini de Momzambano. 12. Allegatur locus quidam ex Goldasto notabilis ad refellendam horum Objectionem. 13. Slavorum Conditio in Lusatia longe alia quam in Bohem. & Moravia. 14. In nostra Lus. exiguæ remansere Slavorum reliquiæ. 15. quibus gentium s. Regnorum reliquiis æquiparandæ nostræ? remotive. 16. positive. 17. *Objectio secunda* de Lingua. 18. Fundamenta & Rationes hujus Objectionis. 19. refutantur prolixe. 20. germanicæ linguæ non usus an Bohemos a gente germ. eximat. 21. german. linguæ usus Danos & Hungaros an cum Germanis conjungat. 22. Ortelius & Zeilerus notantur Germaniam minus recte determinantes. 23. ad dignoscendas Germaniæ Provincias ad Incolarum & Originem & linguam conjunctim respiciendum. 24. Lusatorum Origo remissive. 25. Slavicæ linguæ usus in Lusatia rusticis saltem ex parte familiaris. 26. Ut Siculi trilingues, sic Rustici nostri plerique bilingues. 27. plerique Nobilium Lusatiæ linguæ Slavonicæ, quam vulgo minus recte Vandalicam vocamus, cum rei familiaris damno, ignari. 28. Linguæ hujus difficultas unde? 29. Linguarum diversitas gentes sub una eademque Natione unitas, moribus licet & Consvetudinibus quibusdam dissentientes, non dividit. 30. Integer quidam locus allegatus ex Limneo. 31. ex Conrado Celti Poët. 32. Linguæ Slavonicæ usus si nec Bohemiam, in qua vernacula quasi, multo minus Lusatiam, ubi perquam exiguus ejus Valor, e Germania exterminare sufficit. 33. *Objectio tertia* de facta quondam Bohemorum & consequenter etiam Lusatorum e Civitate germ. proscriptione. 34. Facti series & fundamenta hujus Objectionis. 35. Tempore Wenceslai Imperatoris exauctorati Bohemi in Regno

suo

ſuo omnes Germanos ab officiis Lege quadam excluſere. 36. quare. 37. Statutum Luſatiæ de peregrino (**einem Ausländiſchen**) ad officia publ. non recipiendo unde? 38. aliis quamplurimis Europæ Provinciis commune. 39. Luſati tunc temp. cum Bohemis ab Imperatoribus & Principibus Imperii omnibus honorum & bonorum poſſeſſionibus in Imp. R. G. jure retorſionis privati. 40. quando & quomodo iterum reſtituti 41. plures Luſatiæ Nobiles ad Dignitates & Officia Imperii R. G. tam politica, quam Eccleſiaſtica adhibitos fuiſſe ex multorum Nobilium Luſat. ſtemmatum Originibus atque Catalogis (**Geſchlechts-Regiſtern**) abundanter conſtare remiſſive. 42. Secundum poſt Rationes, Authoritates ſibi vindicant locum. 43. Teſtimonia noſtram Theſin probantia quamplurima Autorum; veterum. 44. recentiorum. 45. Concluditur, Sclavicæ Originis nos minime eſſe. 46. exceptis quibusdam exigui momenti Reliquiis & 47. Nomine.

IV.

Summaria Capitis quarti, cujus Titulus: Quod ſit Regio Saxoniæ.

1. RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Terra germanica diverſimode diſtribuitur. 3. Cuinam Germaniæ parti Luſatia in ſpecie accenſenda. 4. Methodus hujus Disquiſitionis. 5. *a Semnonibus* Germaniæ, *a Slavis* Luſatiæ, *a Saxonibus* Saxoniæ profectum hujus Provinciæ vocamen. 6. Adſita olim non inſita fuit Saxoniæ Luſatia. 7. Luſatia olim cum aliis Provinciis ſub nomine Wandaliæ comprehenſa. 8. **Spangenbergers** & Münſteri hac de re Opinio probatur. 9. Slavicæ gentes invaſionibus multa damna Saxonibus intulere. 10. Carolus M. Slavorum & Vandalorum Domitor. 11. Omnium primus harum Regionum ſtatum mutare cæpit. 12. Witikindus baptizatus. 13. Slavi Saxonibus cedere coacti. 14. a Francorum Regibus 15. a Carolo M. 16. ab Impp. ſuccedaneis. 17. Sub Henrico Aucupe Duce Sax. primum inter Saxoniæ partes cenſeri cæpit Luſatia. 18. Hiſtoricorum Conſenſus circa h. rem. 19. Henricus Auceps Imp. omnium maxime & feliciſſime Slavicas debellavit gentes. 20. Regionum & Provinciarum, quas ſucceſſive ſubegit & Imperio ſubjecit Commemoratio. 21. Luſatia noſtra ultima. 22. Saxoniæ nomen eo temp. latiſſime ſumptum. 23. Imperium R. G. quantum quantum, tunc temp. nil niſi Saxonia fuit. 24. excepta Italia. 25. Luſatia etiam eo temp. h. nomen induit. 26. a potiori fit denominatio. 27. Duces Saxoniæ Henrici Aucupis Anteceſſores eundem tentarunt Conatum. 28. Sed non eadem felicitate. 29. Otto Sax. Dux Slavorum Debellator ſtrenuus. 30. Rhytmi germanici antiq. de h. Duce. 31. Cum Henrico Imp. h. in p. nemo Principum comparandus. 32. Encomium hujus Imperatoris antiquatis quibusdam germanicis rhytmis ex Spangenberg. petitis incluſum. 33. Gero ab Imp. Henrico primus Luſatiæ conſtitutus Marchio. 34. probatur Geronem h. gente Saxonem fuiſſe. 35. Notatur Fabritii Error h. de re. 36. a tempore Henrici Aucup. Witekindi Sax. Principis poſteri Luſatiam continua ſerie gubernarunt. 37. Usque dum in Bohemorum. 38. Polonorum 39. Sileſiorum pervenit poteſtatem, remiſſive. 40. Explicatur locus quidam Goldaſti notabilis. 41. Luſatia unum ex Feudis vexilliferis (**Fahn-Lehn**) Saxoniæ. 42. Utitur jure Saxonico, remiſſive. 43. a Rationibus ad Autoritates acceſſus. 44. Teſtimonia Autorum Luſatiam ad Saxoniam referentium quamplurima. 45. A *poſitivè* traditis ad *remotive* tradenda ſ. ad ſententias contrarias. 46. (1) Quidam *Sileſiæ* partem faciunt Luſatiam. 47. Pancratii Vulturini Autoris cujusdam hac de re Verſus. 48. Ratio & fundamentum hujus Sententiæ *primum.* 49. refutatur. 50. *ſecundum.* 51. refutatur. 52. Crantzii & Æneæ Sylvii Error ſingularis. 53. *tertium.* 54. refutatur. 55. notantur ipſi Luſati quidam huic ſententiæ adſtipulantes ſeque Sileſios & Patriam Sileſiam, ſi Diis placet, appellantes. 56. (2) quidam *Miſniæ* vindicare Luſatiam laborant. 57. Joh. Boteri Itali inſignis Error. 58. Ratio & Fundam. hujus ſent. 59. recta ſententiam h. via minime incedere. 60. e Diametro tamen nobis non contrariam. 61. Ratio. 62. Miſniam æque ac Luſatiam ad Saxoniam ſpectare probatur. 63. In verbis ſimus faciles, in re modo ſi conveniamus.

V.

Summaria Capitis quinti, cujus Tit. de Diviſione Luſatiæ in Superiorem & Inferiorem.

1. RAtio Connexionis. 2. Hujus Cap. Tractatio intricatior. 3. Minima etiam Imperia & Regg. niſi in partes diſtinctæ vix regi poſſe. 4. Luſat. dividitur in *Superiorem & Inferiorem.* 5. Modus hujus Diviſionis plerisque Regionibus & Provinciis uſitatus. 6. Exempla 7. quando orta h. Luſ. Diſtinctio. 8. Dreſſeri ſententia h. de re. 9. Goldaſti. 10. Locus quidam ex Incorporatione Caroli IV. explicatur. 11. Conjectura noſtra de ortu hujus Diviſionis.

nis. 12. Autor hujus Div. quinam? 13. *Geographica* h. Regionis Diviſio cum *Politica* hodie conſpirare probatur. 14. Fines Superioris & Infer. Luſatiæ interni quinam remiſſive.

VI.

Contenta ſeu Summaria Capitis ſexti, cujus Tit. de Felicitate & Proventu Regionis Luſat.

1. RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Omnium rerum Vices. 3. Deſcriptio ſoli germanici ex Tacito. 4. Quomodo verba Taciti de qualitate Terræ germanicæ ſucceſſive refutata. 5. antiq. temporibus Germani Indigenæ fuere minimeque aliarum gentium hoſpitiis mixti. 6. Ratio hujus rei. 7. Poſterioribus ævis innumera populorum colluvie Germania obruta. 8. Ratio hujus rei. 9. Germaniæ Commendatio. 10. In univerſa Germania ſucceſſive mutata: *1. Terra*, *2. Incolæ*, *3. Religio*, *4. Status.* 11. Terra Luſatiæ incondita olim. 12. Mutata hodie. 13. Deſcribitur Qualitas Soli Luſatici: *in genere.* 14. *in ſpecie:* ab Ortu, Septentrione, Occaſu, Meridie & Meditullio. 15. Laudatur denique Terra Luſat. a Felicitate & proventu rerum neceſſariarum *in genere.* 16. *in ſpecie:* a Fertilitate & Copia *Frumenti.* 17. Teſtimonia Autorum. 18. *Armentorum*, Viehzucht. 19. Teſtimonia Autorum. 20. *Sylvarum* & Arborum frugiferarum. 21. Teſtimon. Autorum. 22. *Metallorum*, & quidem Auri. 23. Teſtim. Autorum. 24. Ferri. 25. Teſtim. Aut. 26. *Lapidum pretioſorum*, & quidem Biſaltis. 27. Teſtim. Aut. 28. Æditis. 29. Teſtim. Autorum. 30. *Vini.* 31. Teſtim. Autorum. 32. Vina Luſatiæ non generoſa. 33. Franciſci Fabri de Vino Gubinenſi Verſus. 34. *Cerevisiæ.* 35. Teſtim. Aut. 36. in Luſatia ubinam optima. 37. Non omnia omnis fert Tellus. 38. *Fluminum*: Flumina Luſatiæ primaria quænam? 39. Deſcribitur fl. Spreva die Spreu, ab Ortu, progreſſu, interitu. 40. Inundationum & Effluxuum hujus fluvii Hiſtoria. 41 an h. fl. Ptolomæi Svevus. 42. Deſcriptio fl. Niſſæ, der Neuſſe ab Orig. Curſu, Fine. 43 Inundationum & Efflux. Hiſt. 44. Prov. Niſana die Neißiſche Pflege an ab h. fl. nomen? 45. Fluvii Luſat. minorum gentium quinam? 46. Deſcriptio & Itinerarium fl. Quiſſi, des Queiſſes. 47. Inundationum ejus fl. Hiſt. 48. Æmilii verſus de h. fl. 49 Deſcriptio Vitigi der Wittge. 50 Eliſtræ nigræ, der ſchwartzen Elſter. 51. *Piſcinarum.* 52. Teſtim. Aut. 53. Piſces Nobilium Luſat. aureum Vellus. 54. Luſatiæ noſtræ ad luxurioſe multa; ad bene beateque vivendum nihil deeſſe.

VII.

Contenta ſ Summaria Capitis ſeptimi, cujus Titulus: De incolis Luſatiæ 1. ipſis, 2. eorum Lingua, & 3. Genio.

1. RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Veterum Luſatiæ Incolarum nomina cum aliis Germaniæ populis communia. 3. Aſchenatz primus & antiquiſſimus Celticæ Gentis Conditor. 4. Gentis germanicæ Diviſio in 5. Nationes Cardinales. 5. Ex his diverſi populi. 6. quos inter an Semnones? 7. Semnonum Origo. 8. Diſting. inter Semnones & Senones. 9. Semnones Svevorum Caput. 10. Sedes Svevorum amplæ. 11. in quæ loca & Provv. protendendæ. 12. Variorum AA. ſuper h. Collatio. 13. Cluveri laus. 14. Regg. ſub Semnonum finib. comprehenſæ. 15. An etiam Luſatia? 16. Sonnenwalde in Luſ. inf. unde nomen? 17. Certum eſt Svevos & ex iis Semnones omnium primos Luſatiam inhabitaſſe. 18. an utramque? 19. Diſt. in ſuper. & infer. an tunc obtinuerit? 20. Dreſſeri ſing. opinio. 21. refutatur prolixe. 22. Lygiorum Sedes ad Luſatiam haud extendendæ. 23. Neque ad Sileſiam. 24 notantur h. de re Autores quam plurimi minus recte ſtatuentes. 25. Deciſum noſtrum. 26. Semnones unde orti. 27. Quidam a Senonibus gallicis derivant. 28. Refutantur ex Cluvero. 29. Quidam a Svevis germ. populis. 30. Hæc ſent. calculo noſtro corroboratur. 31. Refelluntur adverſarii ulterius. 32. Luſatia vetus Germaniæ Principatus. 33. Temporum a condito in Luſat. Semnorum Regno Computatio. 34. Incolarum Luſat. poſt Semnones nomina dictu difficiliora. 35. Qui populi Semnones in Luſ. exceperint. 36. Slavorum nomen generale 37. An germani an Sarmatæ? 38. Sclavorum multæ recenſentur ex Helmoldo Nationes locis & appellationibus diſtinctæ. 39. Quæ poтiſſ. eminuerint. 40. Lutitii inf. Sorabi ſuper. Luſatiam occuparunt. 41. Pleræque Luſat. Urbes nomina ſua a Slavis accepere. 42. Exempla hujus rei. 43. Idem Judicium de ſtemmatibus Nobb. Luſat. quamplur. 44. hujus rei Exempla quædam & Teſtim. AA. 45. Qras oras Sclavi coluerint anteq. in Luſ. venerint. 46. Quando & quomodo in Luſat. penetraverint. 47. Venedi cum Vandalis non confundendi. 48 a Venedis, non a Vandalis reliquiæ noſtræ Sclavicæ. 49. Dubravii opinio de Syrbis. 50. Goldaſti judicium. 51. Sent. noſtra. 52. Slavi populi inquietiſſimi. 53. Fines Rom. Imperii ſæpe vexarunt. 54. præpr. Saxones. 55. Bella

varia has inter Nationes. 56. Carolus M. primus horum Victor. 57. a quo & nostra Lus. primum subjugata. 58. & Witekindo Sax. Regi tradita. 59. Sæpiusculé rebellarunt Sclavi. 60. Eorum fides haud tuta. 61. a Saxonibus demum omnino attriti. 62. quando, quibusque auspiciis. 63. Ex quibusdam Provv. penitus expelli haud valuere. 64. Quas inter & nost. Lusat 65. reliĉti quomodo habeantur. 66. Sclavus idem ac servus, mancipium. 67. Anacephaleosis s. Repetitio hactenus dictorum. 68. Lusatia tribus vicibus suos mutavit incolas. 69. Saxones cum residuis Sclavis hodie Lusat. colunt. 70. Transgreditur ab Incolis ipsis ad eorum adjuncta: *mores, genium & Linguam.* 71. Ratio Connexionis, 72. *Semnonum* Encomia ex vet. AA. collecta. 73. Elogia *Sclavorum* ex AA. passim excerpta. 74. Primorum incolarum Lus. res gestæ magnæ quidem sed ignotæ 75. Rerum Lusat. gestarum ante Henricum Aucupem nihil quicquam memoriæ proditum. 76. Ultimi moderni Lusat. Incolæ, *Saxones*, Antecessores suos antecellunt. 77. Lusatorum Laus generalis. 78. specialis (1) *a Religionis fervore.* 79. probatur. 80. (2) *a Literarum Cultura.* 81. Commendantur Lusatorum ingenia. 82. Gymnasia & Lycea 83. Catalogus Lusatorum, qui literis & Eruditione claruerint ab antiquiss. ad nostra usque tempp. 84. Güntheri Ligurini versus de Lusatis. 85. Lusatorum *mores* in Reb. publicis remissive. 86. in Reb. priv. 87. Lusati Silesiis maxime accedunt. 88. (3) *a Fortitudine seu re militari.* 89. Divi Matthiæ Imp. h. de re Effatum. 90. Nusquam labi conditionis divinæ proprium. 91. Nobb. Lus. *Monomachi.* 92. Nomothesia qualis contra h. vitium a Rectoribus Prov. dictata. 93. Excusantur. 94. *Luxuriosi* & ultra limites hospitales. 95. LL. contra h. vit. latæ, 96. Wurstreuter qui, & unde h. Phrasis. 97. Excusantur. 98. a Nobb. ad Vulgus Transgressio. 99. Rustici Lusat. i. e. reliquiæ Sclavorum *notantur* in genere. 100. In specie quod sint simplices, 101. Superstitiosi. 102. Implacabiles. 103. Natura servi. 104. Laudantur a Const. Vestitus. 105. Transgressio a moribus ad *Linguam.* 106. Semnones germ. lingva usi sunt. 107. Slavorum vernacula Sclavonica fuit. 108. Lingva germ. ex Lusat. exterminata postliminio iterum introducta 109. Quando & qua Occasione, quibus mediis. 110. Germanorum inferiorum Dialectus, Niederdeutsch diu retinuit Lusatia. 111. Hodie Lingua Lusat. est bipartita. 112. Germani quali linguæ Idiomate utantur in Lusat. super. 113. In Lusat. inferiori. 114. Linguæ germ. Dialectus Misnica omnium purissima. 115. Sclavon. lingua amplissima. 116. Rusticorum nostrorum ling. hujus propago. 117. Quot Provv. in quibus hujus ling. usus viget, tot Dialectus. 118. nostra cujusnam Prov. Dialecto respondeat? 119. Superioris Lus. Slavi inferioris an intelligere valeant? 120. ab Adjunctis Incolarum ad eorum *quantitatem* Transitus, 121. In armorum vi Civitatis potentia sita. 122. Lusatia populosissima. 123. Boteri Judicium h. de re. 124. Item Hofmanni. 125. Lusati in militia pedestri excellunt. 126. Colloq. inter Carolum V. & quosdam Lusat. Nobb. de multitudine Incolarum Lusatiæ ex Hofmanno petitum.

VIII.

Summaria Capitis Octavi, cujus Titulus: De Religione Lusatiæ.

1. Ratio Connexionis. 2. Nulla gens absque alicujus DEI Cognitione. 3. Antiquissimis temporibus Paganismo addicta Lusatia. 4. Semnonum primorum Lus. Incolarum Idololatria. 5. Cum reliquis Gentibus Solem & Lunam adorarunt. 6. Regibus eorum inter Deos relatis humano sanguine litarunt. 7. Slavis itidem Idololatriæ cultores. 8. Solem sub Apollinis nomine adorarunt. 9. vocab. germ. GOtt unde dictum. 10. It. Saturnum. 11. Urnæ in Inf. Lus. quondam repertæ. 12. Philologica quædam his de urnis. 13. sing. opinio Incolarum ejus loci h. de re remissive. 14. Lusatia diu gentilismi Tenebris obdurata. 15. Ratio. 16. Notabilis quædam Annotatio de Vocabulo Sclavonico Boho quod illis idem est ac DEUS. 17. Omnes fere gentes tacito quasi Consensu DEI nomen quatuor modo literis exprimunt. 18. Quædam notatu digna de mystico hoc Tetragrammate. 19. Quando & per quos Christiana Rel. in Lus. illata. 20. Quidam Rolandum nominant. 21. Testim. AA. 22. Quidam Ottonem Episcop. Papebergensem. 23. Test. AA. 24. Quidam Ludovicum, Ludovici Pii filium. 25. Test. AA. 26. Ecclesia Nisana ab h. Imp. condita. 27. Ecclesia h. Lusatiæ vindicatur. 28. Refutantur qui ad Nissam Neisse, Silesiæ Oppid. referunt. 29. Quidam Waldemarum Brandeb. Marchionem. 30. Test. AA. 31. Slavi conversi sæpiss. defecere. 32. Ratio. 33. sub Gerone Marchione Lus. omnium maxime stabilita Relig. Christiana. 34. studium hujus Geronis in negotio Religionis. 35. Quamdiu Romano-Catholicæ Religioni addicta fuerit Lus. Episcopatui Misnensi paruit. 36. Templum Budiss. Dominicum a quo fundatum. 37. Cuinam Episcopo olim subjectum. 38. Præpositus ejus unde olim electus. 39. De Capitulo Budissinensi quædam, 40. De Archidiaconatu Nisicensi, qui

in Eccl. Cathedrali Misnensi adhuc hodie teste Albin. superest. 41. hujus subjectionis s. Conjunctionis Ecclesiasticæ Ratio. 42. Templ. Budiss. Parochiale quando & a quonam ædificatum, instauratum. 43. Quamdiu Religionem Pontificiam professi Lusati. 44. Hussitæ superiorem Lus. in suas partes trahere frustra conati. 45. Bellum Lusatorum cum illis ipsis. 46. Lusati a Cætu pontificio se mature sejunxere. 47. Ratio. 48. Forstenses in Inf. Lus. omnium primi. 49. Hist. hujus Rei. 50. secuti Gorlicenses & Laubanenses. 51. Historia hujus mutationis. 52. Synodus Pastorum Gorlicii anno 1525. celebratus. 53. Hujus Synodi Decretum. 54. Utraque Lus. ad Misnensis Episcopi Diecœsin olim pertinuit. 55. Ticulus Decani Budissinensis. 56. Pontificiorum circa Restaurationem collapsi in Lusatia Papismi iteratum studium. 57. Hujus Rei Exempla. 58. Ministri in Ecclesia repurganda operam navantes primi ap. Laubanenses. 59. Gorlicenses. 60. Zittavienses. 61. Civium Gorlicensium in ipsis emendatæ Religionis initiis Tumultus. 62. Mutationem Relig. dissidia civilia comitari solent. 63. Ratio hujus Axiomatis. 64. ap. Budissinenses. 65. Encomium Pauli Cossilii, Theologi Budiss. 66. Disp. de sacrificio Missæ Budissæ habita 1527. 67. Religionis vicissitudo ap. Budiss. usque ad an. 1533. 68. Catalogus quorundam Ministrorum Verbi divini Budissinensium.

IX.

Contenta seu Summaria Capitis noni, cujus Titulus: De Gubernatione s. statu Politico Lusatiæ. Contenta seu Summaria Pröemii hujus Capitis.

1. RAtio Connexionis. 2. Uno ausu Cap. h. absolvi non potest. 3. Ratio. 4. Dividitur in certas Sectiones.

Contenta seu Summaria Sectionis primæ.

5. REip. Lusatiæ facies antiq. adcurate haud cognoscenda. 6. Ratio. 7. In Historicis Authoritati Scriptorum credendum. 8. Interdum etiam Conjecturis. 9. Primus Lusatiæ Dominus quis fuerit. 10. Ejus Successores quinam? 11. Historicorum circa illa tempora lacunæ. 12. Merobodus Svevorum & Arcomannorum Rex. 13. Quas Provv. possederit. 14. An & Lusatiam? 15. Amplum huic Merobodo per continuas victorias Imperium. 16. Dominium absolutum in Regno suo introducere sategit. 17. Hoc Semnonibus semper exosum. 18. Redditur suis invisus. 19. Quando, quomodo & a quo victus? 20. Harminio, ejus Successori quænam Provv. adscrib. 21. An etiam Lusatia? 22. Merobodus iterum ad pristinam libertatem pervenit remissive. 23. Monumenta Historica de Lusatia ante hæc temp. rara. 24. Post adhuc rariora. 25. Aventini aliquis locus affertur & explicatur. 26. it. Spangenbergeri. 27. Semnonum in Lusatia ultimus Rex quinam? 28. secundi Lusatiæ Incolæ fuere Slavi s. Venedi remissive. 29 Hi suos habuere Regulos. 30. Quinam horum primi? 31. Quasnam Provv. post discessum Semnonum occupaverint. 32. Familiæ s. filiorum Lechi Schema. 33. Primislaus & Casimirus, Lechi filii Lusatiæ Reguli. 34. Reliqui quas Provv. obtinuerint. 35. De conditione horum Regulorum variæ sententiæ. 36. Quidam AA. Imp. Romano subjectos credunt. 37. Quidam Poloniæ Regno. 38. Quidam absolute regnasse contendunt. 39. Rastix Moraviæ Regulus a Ludovico Germ. R. excæcatus. 40. Obotritis s. Wagris etiam tales fuere Reguli s. Duces. 41. Die Herren von Wenden quinam? 42. Cromeri & Neugebaueri Sententiæ de Regionum inter hujus Lechi filios distributione. 43. Lusatiæ tum temp. Ditivoniæ nomen. 44. Temporum, quando hæc gesta, Ratio & supputatio. 45. Micislaus Primislai Lus. Reguli Abnepos septimus post Lechum Poloniæ Dux. 46. Primus Christianam suscepit Relig. 47. Quanto & ubi baptizatus. 48 Ante h. Polonica Hist certa tempp. supputatione caret. 49. Poloniæ eo temp. paruisse Lusat. colligitur. 50. Divisa tamen inter Poloniæ & Silesiæ Principes. 51. Secus sentientium argumenta. 52. refutantur. 53. Priscis illis tempp. etiam Bohemiæ subfuit. 54. Quando ei cesserit. 55. Duces Bohem. Lusatiam per Castellaneos suos gubernarunt. 56. Cotbusium horum Castellaneorum sedes. 57. locus quidam de Luzensibus & Luczanis ex Cosma Pragensi explicatus. 58. alius quidam de Provincia Stodor s. Stoderana, ex Ænea Sylvio & Cromero. 59. Tractus circa oppidum Boh. Zoticium Saatz, totius Boh. fertilissimus. 60. Notatur Olomucensis. 61 a Conjecturis ad exploratiora progrediendum. 62. liberi vixere hic locorum habitantes Sclavi. 63. ab Hildeberto & Dagoberto Regg. Franciæ primum tributarii facti. 64. ab h. temp. usque ad Carol. M. altum in Hist. h. de re silentium. 65. a Carolo M. omnium primo Lusatia in Prov. Imperii asserta. 66. an tota? 67. Historia hujus Belli secundum Brotusum. 68. secundum Cranzium. 69. secundum Blondum. 70. secundum Bonfinium. 71. secundum Peucerum. 72. secundum Abbatem Urspergensem. 73. secun-

ſecundum Aventinum. 74. Aventini Laus. 75. Ducum Limitaneorum, quos barbare Marchiones vocant Origo vel a Carolo M. 76. vel ab Henrico Aucupe. 77. Modus h. Provv. regendi a ſeqq. Impp. continuatus. 78. Sorabiæ nomen generale. 79. Luſatia etiam ſub h. comprehenſa. 80. Marchionum Sorabiæ a Witekindo Sax. R. ad Ditmarum usque i. e. ab anno 806. usque ad an. 959. Series. 81. circa h. temp. Luſatia ab Henrico Aucupe Imp. cum Miſnia & aliis Provv. in peculiarem Marchionatum redacta. hinc 82. Finis hujus &. 83. Initium ſeq. ab inſtituta Luſatiæ Marchia, Sectionis.

Contenta ſeu Summaria Sectionis ſecundæ Capitis hujus.

84. Veſtibulum hujus Membri altius petendum. 85. Ratio. 86. Sclavorum populorum ortus & Migrationes in genere. 87. Enumeratio gentium quas e ſedibus ſuis ejecere. 88. Provinciarum quas occupaverint. 89. Sorabi & Venedi diſtincti populi. 90. Venedorum Nationes Sigillatim. 91. loca patria quæ tenuerint. 92. De Pomeranis & Caſſubiis quædam. 93. Venedi peculiare extruxerunt Reg. 94. ejus R. quantitas. 95. Inſigne. 96. Pomeranorum Ducum origo. 97 Quare Gryphones dicti. 98. Slavia minor quænam, quænam major? 99. Medii inter Sorabos & Venedos Luſatii. 100. hi tres pop. partim Francorum, partim Saxonum arma continuo exercuere. 101. Ratio. 102. quas Provv. potiſſ. petierint. 103. difficillime repreſſi. 104. Poſt Carolum M. Henricus Auceps Imp. harum gentium Victor opt. max. 105. de Imperatore h. ſcitu quædam digna. 106. Deſcriptio hujus Belli ex Recenſione multorum diverſorum Autorum. 107. Arx Brandeburgum Sedes Belli Heneti ſ. Venedi. 108. ab Henrico tandem poſt multos Clades expugnatum. 109. hujus Arcis ſitus. 110. cum Arce h. omni Regione potitus Henricus. 111. Ukrani, die Ucker-wenden Venedorum Natio. 112. & hi etiam ab Henrico vectigales facti. 113. Brandeburgum iterum ad Henetos tranſit. 114. Hiſtoria hujus Defectionis juxta diverſam diverſorum Autorum mentem. 115. Quamdiu poſtmodo Henetis paruerit? 116. ab Henrico denuo eis ereptum. 117. variæ Autorum circa h. mater. ſententiæ. 118. Conciliatio eorundem. 119. Series Dominorum Brandeburg. 120. capto Brandeburgo h. Imperator in Sorabos & Luſatos arma movit. 121. Arx & Urbs Miſnia in Sorabia ab eo condita. 122. Unde Urbi huic nomen? 123. Fidleri verſus h. de re. 124. notatur Cranzius. 125. Lupfurdum Ptolomæi ubi ſitum? 126. unde dictum? 127. temporum ſupputatio a condita Miſnia juxta varios Aut. 128. Domitis Henetis, Sorabis & Luſatis tota eorum ora in Marchias ſ. Præfecturas limitaneas diſtincta. 129. Vocab. hujus Etymologia, & Origo, ſignificatus &c. remiſſive. 130. Enumeratio complurium Marchiarum & Marchionum. 131. hos inter & Budiſſinenſis & Gorlicenſis. 132. de dignitate Comitum quædam remiſſive. 133. Marchia Brandeburgenſis Henetis ab Imp. oppoſita. 134. Sigfridus quidam ei præfectus ſecundum Peucerum. 135. Variæ & controverſæ Autorum de hoc Sigfrido ſententiæ. 136. Conciliatio quædam tentata. 137. Uſus hactenus dictorum in ſeq. monſtratus. 138. Contra Bohemos, Polonos, Sileſios, Hungaros & alias gentes Sarmaticas Miſnenſis & Luſata Marchiæ conditæ. 139. integer quidam notabilis & huc faciens locus ex Albino & Philippo Melanchthone allatus. 140. in Conſtitutione Marchiæ Luſatæ ſcriptores omnes unanimiter conſentiunt, 141. circa tempp. Conſtitutionis variant. 142. ſententiæ diverſæ h. de re. 143. Notatur præpr. Curæus. 144. Gero Luſatiæ Marchio omnium primus. 145. Notatur ipſe Goldaſtus, Schönbornerus & Maibomius. 146. Elogium hujus Geronis. 147. ab h. Gerone texitur Marchionum Luſatiæ brevis Hiſtoria ab eorum genealogia rebus cum ab ipſis, tum ſub ipſis in Luſatia geſtis & aliarum hiſt. monumentis usque ad Dedonem hujus nominis primum.

Contenta ſeu Summaria Sectionis tertiæ.

148. Partitionis Ratio. 149. continuatur ea qua inchoatus methodo Marchionum Luſaticorum Catalogus ad Conradum I. Marchionum Luſatiæ, juxta quosdam, in ordine undecimum, juxta alios, decimum tertium.

Contenta ſeu Summaria Sectionis quartæ.

150. Ratio Partitionis. 151. inceptæ Marchionum Luſat. Hiſtoriæ ad Waldemarum Brandeburgenſem usque Continuatio.

Contenta ſeu Summaria Sectionis quintæ.

152. Ratio Partitionis. 153. Continuatio Marchionum Luſat. usque ad Joh. Luceburgenſem.

Contenta ſeu Summaria Sectionis ſextæ.

154. Partitionis Ratio. 155. Continuatio fili Hiſtorici usque ad Joh. Georgium II. Electorem Sax. Marchionem eo, quo hæc ſcripſi, tempore Luſatiæ ſuper. ultimum.

156.

156. Succinctus quidam hoc de laudatissimo Principe Panegyricus.

Argumentum Sectionis septimæ & hujus Capitis ultimæ.

157. Membr. h. constituit Seriem Lusatiam inferiorem Gubernantium eadem qua prior, ratione & modo conscripta & ad Christianum modernum inf. Lusatiæ Dominum usque perducta.

X.

Contenta seu Summaria Capitis decimi, cujus Titulus: Imperio Romano subjectum & ejus factum Feudum Lusat.

1. Ratio Connexionis hujus cap. cum præced. 2. Goldasti Tractatus de Privilegiis R. B. Caput & Cauda hujus Disquisitionis. 3. Scriptoris hujus gravissimi JCti & Poly-historis summi Laus. 4. Henricus Auceps Imp. cum cæteros Sclavos, tum etiam Lusatos Imperio R. subjecit. 5. Lusatia antiquiss. tempp. sub nomine Milzaviæ seu Milcieniæ Imperii R. Feudum fuit. 6. refutantur qui ad Regionem illam Bohemiæ Milischau referunt vocabb. hæc. 7. Hujus Milzaviæ Fines. 8. Domini. 9. Infeudationis de Lusat. Origo atque Institutio. 10. victos atque subjugatos Lusatos Imperium R. ita recognovisse, ut in partitione inter Regg. facta semper Ei obvenerint, qui Franciam Orientalem i. e. Germaniam sortiebatur non v. qui Italiam ex Hist. probatur. 11. Lusatia immediatus primo S. R. Imperii Marchionatus. 12. Series quorundam Marchionum Lusatiam immediate possidentium. 13. Eorum tunc temp. Titulus. 14. Jus & sessionis & suffragii in Comitiis Imperii. 15. Marchionatus Lusatiæ olim ab Impp. utplur. in præmium navatæ operis in re militari bene meritis collatus. 16. Exempla hujus rei ex Hist. petita. 17. Lusatia tanq. Feudum Imperii R. Feloniæ in S. Cæsar. Majestat. commissæ obnoxium & exinde Imper. apertum. 18. Exempla hujus Rei ex Hist. petita. 19. Investiturarum a Diverf. Impp. super. Lusatia tanq. Feud. Imperii factarum Formulæ. 20. Sicut cæteri Imperio R. G. subjectæ Provinciæ; ita etiam Lusatiam ad Expeditiones contra hostes Reip. tam internos, quam externos teneri probatur: (1) Exemplis. 21. (2) Legib. f. Recessibus Imperii. 22. An etiam ad Expeditionem Turcicam? Aff. 23. Ejus ad ejusmodi Expeditiones bellicas Taxa, Anschlag in specie, a multis antiquiss. tempp. & annis ex Matriculis Imperii: (1) contra Hussitas. 24. (2) contra Turcas. 25. Quomodo hodierno tempore h. in passu cum Lusatia nostra comparatum. 26. crescente Hussitarum Religione Bohemi ab Imperio R. se eximere conati. 27. Lusatia in Hussitarum partes transire nolentes non ita uti Bohemi ab Imperio avulsi. 28. pari jure quo ipsum Bohemiæ Regnum etiam incorporatæ Provinciæ, quas inter & Lusatia nostra fuit, Imperio R. nexæ. 29. In Comitiis Norimbergens. anno 1356. utraque Lusatia quidem Boh. Regno incorporata cum Clausula tamen salutari: *salvo Imperii R. jure.* 30. Quemadmodum Regg. Bohem. *olim* sic Duces Sax. *hodie* Lusatiam solent recipere in Feudum. 31. Lusatia unum ex Feudis vexilliferis Saxoniæ, remissive. 32. in Fine h. capitis producuntur Testimonia quorundam Autorum Thesin h. nostr. luculenter comprobantia, præpr. elegantissima quædam loca ex celeberrimi Conringi aureo Tractatu de Finib. Imp. it. ex Bodino, Knipschildio &c.

XI.

Contenta seu Summaria Capitis undecimi, cujus Tit. cum Feudum fuit Imperii Rom. perpetuo fere adhæsit Bohemiæ Regno.

1. Ratio Connexionis hujus cap. cum præced. 2. Quamdiu proprios habuerit Marchiones Lusatia. 3. Terra Lusatia *primo* Bohemico solo quasi accrevit. 4. altas in eo fundo *postmodum* egit radices. 5. Ratio & occasio Facti ex Hist. altius eruendæ. 6. circa Pontificatum plures semper fuere Competitores. 7. Ansa h. plurium Contentionum ac bellorum civilium. 8. Pontifex Authoritate Imperat. Rom. confirmandus. 9. Legem h. quis Imperatorum primus tulerit. 10. e Pontificibus Rom. quis primus abolere studuerit. 11. Henricus IV. jus h. contra Papam tueri conatus. 12. Famosum inde erga d. Imperatorem Papæ odium. 13. & bellorum civ. semina. 14. Descriptio Belli illius ap. Historicos decantatissimi inter Henricum IV. Imp. & Rudolphum Svevorum Comitem ejus Antagonist. acerrimum. 15. Wratislaus Bohemiæ Dux a cujus partibus tunc temp. steterit? 16. Saxonum s. Misnensium Marchio contra cui parti adhæserit? 17. Lusatia superior eo temp. Misnensibus ab Imp. adempta & Bohemis tradita. 18. Ratio & Causæ hujus mutationis. 19. Misnensium ille Marchio, cui Lusatia tunc erepta quis fuerit? juxta sent. diverf. plur. Autorum. 20. Zeilero præpr. contradicitur. 2[1]. Et Olomucensi. 22. Quis Wratislaus ille Bohemus, cui Luf. data? ex mente & recens. plur. & diversimode sentientium Autorum. 23. ab Imp. Henrico IV. factus o-

mnium primus Bohemiæ Rex, 24. Lusatia tunc cum Moravia, Silesia, & Polonia Bohemico Regno adjecta. 25. an Imperator R. has Provincias Bohemo jure attribuere potuerit? 26. Ratio, fundamentum & occasio hujus Creationis & Concessionis secundum mentem & sententiam plur. Autorum. 27. Integer huc apprime quadrans Locus ex Hagecio transscriptus. 28. Dresseri singularis h. de re Opinio. 29. l. Wladislai hujus merita l. publ. Imperii R. Bonum Causam hujus Donationis præbuisse probatur. 30. quamdiu postm. Lusat. superior sub Bohemorum perstiterit Regimine? 31. Budissina cum Tractu vicino Viperto Comiti cuidam Groicensi a Wratislao dotis loco data. 32. Lusatia superior Bohemorum Regum perpetuum Asylum. 33. Exempla hujus rei ex hist. petita. 34. Brandeburgenses Marchiones posthæc Lusatiam adepti. 35. quando, quomodo, qua ratione quibusque auspiciis factum? 36. Primislaus II. quintus Bohemiæ Rex Dignitatis Imperatoriæ Candidatus. 37. Lusatiæ superioris Traditione Electoris Brandeb. suffragium sibi comparat. 38. contraria de h. Primislao sententia Olomucensis. 39. ut & Æneæ Sylvii. 40. alienasse hunc Primislaum Lusatiam certum probatur. 41. Modus alienationis ap AA. incertus. 42. *Sunt* qui factam putant per *Donationem*. 43. Testimonia & Rationes eorum. 44. *Sunt* qui per *Dotationem*. 45. eorum Testim. & rationes. 46. *Sunt* qui per *Oppignorationem*. 47. Eorum testim. ac fundamenta. 48. *Sunt* qui per *Venditionem*. 49. Eorum rationes & testim. 50. Elector s. Marchio Brandeb. ille, cui Lusatia a Bohemo primo tradita quis fuerit? ex mente & recensione variorum Autorum. 51. Marchiones Brandeburg. Lusatiam infer. ante possedisse, quam superiorem accepere. 52. Quamdiu sub Brandeburgensium Dominio permanserit utraque Lusatia? 53. Lusatia iterum ad Bohemiam transit. 54. Quando, quibus auspiciis, qua ratione ac modo factum? 55. Waldemarus Marchionum Brandeburgensium ex Familia Comitum Ascaniæ ultimus, absque sobole masculo moritur. 56. Bella exinde varia orta. 57. horum Historia. 58. Lusatia quanq. remotior etiam his implicata. 59. Veteribus Dominis Bohemis tandem se tradit. 60. Peuceri locus quidam. 61. locus ex Incorporatione Caroli IV. Imperator. 62. Quamdiu Regibus Bohemiæ ex diversis Familiis ortis ea post tempp. paruerit? 63. Carolus IV. utramque Lusatiam Coronæ Bohemiæ per privilegium, quod barbare vulgo Incorporationem vocant, inseruit. 64. Examinatur Incorporatio hæc *cum ipsa*. 65. *tum Ejus* consensu totius Imperii R. in Comitiis Norimbergens. anno 1355. solenniter facta *confirmatio*. 66. ipsa Incorporationis aurea, quam vocant, Bulla ex Goldasto & Conringio huc transumpta. 67. Causa s. Occasio hujus Incorporationis pro & contra ex mente & sent. Peuceri. 68. Dresseri. 69. Olomucensis. 70. Carpzovii. 71. aliorum quampl. AA. 72. facta Incorp. Lusat. utraque usque ad Ferdinandum IV. Imperat. Bohem. Regno continua serie adhæsit. 73. Sittavia Rudolpho Sax. Electori quondam a Carolo IV. oppignorata. 74. redempta iterum ab eodem. 75. de Lusatia, Regno Hungarico hæreditarie adjungenda olim deliberatum. 76. Qua conditione & motu Ferdinandus IV. Johanni Georgio I. Electori Saxon. cesserit remissive. 77. hactenus dicta de Lusatia super. intelligenda tantum. 78. Inferior quando Regno Boh. cesserit? 79. Quamdiu divisæ fuerint hæ duæ Provv. 80. quos Dominos interea temporis habuerint? 81. quando & sub quo Domino iterum conjunctæ. 82. Quomodo & qua occasione remissive. 83. una cum super. Electori Saxon. a Ferdinando IV. tradita remissive. 84. insignis Error Arumæi, Limnæi, Fabritii & aliorum multorum tam Publicistarum quam Historicorum de Lusatia infer. 85. refutatur ex Goldasto.

XII.

Contenta seu Summaria Capitis duodecimi, cujus Tit. quo pacto cesserit Landgraviis Misniæ s. Ducibus Saxoniæ.

1. RAtio Connexionis. 2. Omnium Rerum Vicissitudo. 3. Hominis. 4. Temporis. 5. Regnorum & Provinciarum. 6. Carolus IV. Legem fundamentalem de Incorporatione Lusatiæ æternam & immutabilem fore credidit. 7. Lusatia Dominos suos raro mutavit. 8. Avulsionis Lusatiæ a Bohemia incunabula ex ipsis Historiarum latebris eruenda. 9. inter bona a DEO mortalibus concessa Pax summum. 10. Cujus Germania circa initium hujus seculi pertæsa aliquam Belli ansam anxie quærebat. 11. De Bohemico rebellantium Bello. 12. Fistulæ diu interclusæ turbidiores emittunt aquas. 13. Lusatia nostra tanq. membrum venenati Corp. etiam tunc infecta. 14. ut legitimo jure Regno Boh. ita iniquo tunc fœdere copulata. 15. Capita hujus Fœderis ex Theatro & Diario Europæo petita. 16. Lusatia ut reliquæ Bohem. Provv. in verba Friderici Palatini haut juravit. 17. Neptuno ipso insaniente nemo clavum rectum tenere potis est. 18. Ferdinandus II. tunc temp. in magnas redactus angustias. 19. Aquila valde denudata.

data. 20. auxilia impetrat ab Hiſpaniarum Rege. 21. Duce Bavariæ. 22. Electore Saxoniæ Joh. Georgio I. 23. incidenter hujus Principis Laus a pietate erga Cæſarem & Imper. R. 24. a ſingulari Zelo erga Domum Auſtriacam. 25. notatur Duc de Rohan Autor. quidam Gallus in Elector. h. noſtrum iniquus. 26. Denfenſio hujus Herois contra morſus Ducis de Rohan. 27. Opem fert Ferdinando: (1) pecuniam mutuam dando. 28. (2) Commiſſionem Luſatiam & Sileſiam nomine Cæſaris ſubjugandi in ſe ſuſcipiendo. 29. fruſtratis pacis Legibus hanc Commiſſionem armis exſeqitur, 30. Hiſtoria hujus rei. 31. inita a Saxone Belli primordia, ſtatim victoria in monte albo prope Pragam ſequitur. 32. Quot Provinciæ unico hoc Fortunæ ictu iterum ab Imp. recuperatæ? 33. Vitium ſuperbiæ rebus plerumque ſecundis commune. 34. Domus Auſtriaca de abſoluto in Germania adſtruendo Imperio cogitabat. 35. Edictum de reſtituendis bonis Eccleſiaſticis novorum malorum Fax. 36. Arcana Ratio hujus Edicti remiſſive. 37. Electorem Sax. Imp. per Tyllium aperto Marte aggreſſus. 38. fœdere cum Suecorum Rege, Guſtavo facto ſe munire cogitur. 39. Vitia politica contra Rationem ſtatus ab Imperatore in h. ſecunda rerum Cataſtrophe commiſſa remiſſive. 40. Autoritas in Germ. jamjam recuperata Cæſari denuo decedit. 41. Confirmatur iterum (1) per mortem Guſtavi S. R. 42. (2) per Victoriam Nördlingenſem. 43. (3) per pacem ſ. Transactionem Pragenſem cum Electoribus Sax. & Brandeb. initam. 44. Hiſtoria hujus Pacis ab ortu, progreſſu & concluſione ejus. 45. examinantur Rationes & Cauſæ, quæ Electorem ad h. Transactionem impulerint? 46. Prima. 47. Suecorum poſt mortem Regis ſui ſcopus. 48. Gallorum. 49. Secunda. 50. Tertia. 51. Ducum Vinarienſ. Prætenſiones. 52. Autoritas tunc temp. ap. Suecos. 53. Scopus. 54. Quarta. 55. notatur Grammondus Continuator Thuani in Electorem Sax. & pacificationem hanc injurioſus 56. Defenditur Elector Sax. Joh. Georgius I. glorioſiſſ. memoriæ prolixe contra inſultus hujus Galli. 57 facta Pace Pragenſi utraque Luſatia Electori Saxoniæ Joh. Georgio I. per Legatos Imp. tradita. 58. hujus Traditionis Tempus, Modus, Locus. 59. Loca inferioris Luſatiæ quænam ab h. Traditione excepta. 60. Exceptionis hujus Ratio. 61. Marchiones Miſniæ utramque Luſatiam olim poſſediſſe probatur. 62. Duces Saxoniæ ab antiquiſſ. tempp. in Luſatiam jus habuiſſe probatur. 63. ut & in univerſum Bohemiæ Regnum. 64. Pirna Bohemiæ olim Urbs. 65. Luſatiam unam ex iis Provinciis, quæ fratribus Regis Bohemiæ junioribus, jure Appanagii olim conceſſæ, eſſe probatur. 66. Luſ. jam olim ſub Regno Bohem. conſtituti Ducibus Sax. fideles. 67. Luſatiam utramque Joh. Georgium I. Electorem Sax. ab Imperatore Ferdinando III. obtinuiſſe: I. Titulo ac jure Oppignorationis. 68. eoque duplici: (1) pro pecunia mutuo data, probatur. 69. (2) pro factis in gratiam Cæſaris belli ſumptibus, probatur. 70. II. Traditionis, probatur. III. 71. Gladii, probatur. 72. notatur hic Error Paræi intolerabilis. 73. Diviſionis Luſatiæ Ratio moderna ex Teſtam Joh. Georgii I. E. S. petita. 74. tenent hodie Duces Sax. utramque Luſatiam jure Feudi, 75. Ratio ac Fundam. hujus Aſſertionis.

XIII.

Contenta ſeu Summaria capitis decimi tertii, cujus Titulus: de Forma ac ſtatu Reipubl. Luſat. inferioris.

1. Ratio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Imperantium & parentium Conſenſus Summum bonum Politicum. 3. quomodo hic comparandus. 4. qui ſummam poteſtatem in Republ. habet, omnibus ſupereſſe non poteſt. 5. Imperium in plures Canales diffundendum. 6. Ratio & fundam. hujus Axiomatis. 7. Faciem politiorem Luſatica noſtra Respubl. a quo nacta, ignotum. 8. conjecturaliter Alberto cognomento Urſo Brandenburgenſium Marchioni attributa. 9. Ratio & Series hujus Rei ex hiſt. fuſius petita. 10. Inferioris Luſatiæ Incolæ ex parte origine Francones. 11. Eorum vina origine Rhenana. 12. Divinationes de ortis circa ea tempora Magiſtratuum Luſat. nominibus atque officiis. 13. Luſatia ſ. ſub Regum ſ. ſub Principum fuit moderamine, ſemper per delegatum adminiſtrata Magiſtratum. 14. Cauſa ſ. Ratio hujus rei. 15. Officialium in Luſatia pro rerum & cauſarum occurrentium Diverſitate diverſæ Provinciæ ac Munera. 16. Magiſtratus Luſatiæ in latiori ſignificatu ſic dicti diſtinctio in *Eccleſiaſticum* & *Politicum*. 17. De Eccleſiaſtico remiſſive. 18. Politici in conſtitutum *a Principe*, & electum *ab Ordinibus*. 19. Quinam a Principe? 20. quinam a Statibus. 21. Inferioris in *nobilem* & *ignobilem*. 22. Nobilis quinam? 23. ignobiles qui? 24. Tractationis hujus materiæ Partitio.

De Pro-Marchione ſ. Provinciæ Præſide, Land-Vogt.

25. a Capite inchoandum. 26. *Origo* & *Nomen* hujus Officii examinatur. 27. Antiquitas Tituli Land-Vogt, ex antiq. Hiſt. monumentis ab an. 810. deducitur. 28. Præfectorum Budiſſ. & Gorlicenſ. ab an. 1140. 29. taxatur hodiernus Titulorum luxus. 30. Præſidum ſ. Pro-

f. Pro-Marchionum Lusatiæ Officium ab antiq. huc usque temporibus semper unum idemque, Character tamen diversus. 31. hic in documentis historicis venit latine sub nomine: *Advocati.* 32. Testimonia hac de re. 33. *Præfecti.* 34. Testim. hac de re. 35. *Capitanei.* 36. Test. hac de re. 37. *germanice* Pfleger und Verweser. 38. Testim. hac de re. 39. Land-Voigt. 40. Testim. hac de re. 41. simpliciter Voigt. 42. Testim. hac de re. 43. Disquisitioni Nominis succedit Rei. 44. Officium h. in Lusat. supremum. 45. Ratio ac Fundam. hujus *Prærogativæ*. 46. illustre. 47. Exempla hujus rei. 48. Catalogus Pro-Marchionum Lusatiæ superioris ab anno 1368. ad hæc usque, quo hæc scripsi, tempora omnium. 49. Catalogus quorundam Pro-Marchionum Lusatiæ infer. 50. a descriptione hujus muneris ad *Modum* illud *acquirendi* Transgressio. 51. constituuntur Pro-Marchiones Lusatiæ. 52. a quonam? 53. quinam f. quales. 54. quo modo formali. 55. Actus Installationis Baronis a Kallenberg ex Theatro Europæo huc allatus. 56. a Constitutionis postulatis ad *Munus ipsum* f. potestatem Pro-Marchialem Transgressio. 57. Capita quædam hujus Muneris ex Instructionibus quorundam Pro-Marchionum passim collecta generalia. 58. De Loco f. *Aula* Pro-Marchionum ordinaria quædam in Lusat. superiori. 59. inferiori.

De Capitaneo Provinciali, Lands-Hauptmann.

Eadem qua supra Methodi ratione hic agitur de hujus Officii. 60. Origine. 61. Nomine. 62. Dignitate. 63. Modo, illud acquirendi & 64. administrandi. 65. in fine exhibetur Catalogus quorundam Præfectorum Provincialium.

De Præfecto Redituum, Gegen-Händler.

De hujus Officii: 66. Nomine. 67. Administratione.

Vom Hofe-Richter.

68. De Nomine. 69. Officio ipso, 70. Ejus Salario.

De Procuratore Cameræ Electoral.

De hujus Officiis. 71. Nomine. 72. Materia.

De Pro-Præsidibus seu Præfectis Juridicis Budisſinensi & Gorlicensi, Amts-Haupt-Leuten.

De horum Munerum: 73. Origine. 74. Nomine. 75. Dignitate. 76. Modo illa consequendi. 77. Administrandi. 78. remunerandi seu salariis.

De Senioribus Prov. Landes-Eltesten.

De horum: 79. Origine. 80. Nomine. 81. Dignitate. 82. Electione. 83. Officiis. 84. Salariis.

De Oratore Prov. Landes-Bestalten.

De hujus Officii: 85. Nomine. 86. Necessitate. 87. Qualitate.

De Syndico Provinciali.

Hujus Officii: 88. Nomen. 89. Capita.

Sectio Secunda, hujus Capitis Contenta seu Summaria.

90. A personis Justitiam administrantibus eorumque ad ipsa Collegia h. e. a Membris ad Corpora Transgressio. 91. Ratio hujus Transgress. seu Connexionis. 92. Olim Lusati unde jus petierint? 93. Tribunal Magdeburgense summum olim Juris Weichbildici Dicasterium & Juris Saxonici Fons. 94. De hujus Judicii Origine & 95. Jurisdictione pro & contra. 96. Quando, a quo, qua occasione iterum ab h. exempti nostri Lusati? 97. quando, a quo, qua ratione Judicium Appellationum Pragense institutum? 98. Quando, a quo, qua ratione Dresdense. 99 quæ jura hodie obtineant in Lus. 100. quatenus. 101. Elector Sax. summus Juris Sax. Defensor. 102. Jurium Provincialium in Lusatia Qualitas. 103. Diversitas. 104. Authoritas. 105. De Curiarum seu Dicasteriorum Lusatiæ Præstantia atque Gravitate. 106 Horum prima Budissinense ac Gorlicense.

De Dicasteriis Præfecturarum Budiſſ. & Gorlicens. Von den Aemtern Budißin und Görlitz.

Examinatur pro viribus hujus Judicii: 107. Institutio. 108. Nomen. 109. Locus. 110. Tempus. 111. Personæ: principales. 112. Accessoriæ. 113. Jurisdictio secundum quantitatem & qualitatem. 114. Jura, secundum quæ Causæ in eo deciduntur communia. 115. Leges ac Ordinationes peculiariter huic præscriptæ. 116. Materia in prima, secunda Instantia. 117. & tandem Modus procedendi seu Forma Processus in h. Jud. usitatus juxta omnia & singula ejus requisita.

De Judicio (sic dicto) ordinario.

Exhibetur eadem Methodo hujus Judicii: 118. Origo. 119. Nomen. 120 Locus. 121. Tempus. 122. Personæ: *huic* Præsidentes, 123. Assistentes, 124. *in eo* agentes, 125. procurantes seu postulantes, 126. ministrantes

tes. 127. Jurisdictio. 128. LL. & Ordinationes peculiares. 129. Materia seu Causæ. 130. Modus procedendi. 131. & deliberandi seu vota majora colligendi.

Von Hof-Gerichte.

Descriptio h. Judicii absolvitur consimili plane quo priora, modo ab Ejus: 132. Nomine. 133. Tempore. 134. Membris, ex quibus constat. 135. Causis circa quas versatur. 136. Ordinationibus peculiariter ei præscriptis.

Von Wäysen-Amte.

Eadem ratione inquiritur in hujus Jud. 137. Nomen. 138. Originem. 139. Causas efficientes & quidem ordine in 140. primam, 141. secundam, 142. tertiam. 143. Tempus. 144. Locum. 145. Personas. 146. earum Munera. 147. LL. & Ord. peculiares & 148. Jurisdictionem.

Sectio Tertia: Capitis hujus Contenta seu Summaria.

149. A *Magistratibus* & eorum *Collegiis* ad subditos s. status & eorum *Conventus* Transgressio. 150. Ratio hujus Connexionis.

De Ordinibus seu Statibus Lusatiæ.

151. Distinctionum supr. datarum applicatio. 152. quot & quales Provinciæ Ordines tempore Semnonum priorum Lusatiæ Incolarum. 153. quot & quales hodie in Lus. superiori. 154. Inferiori. 155. De Ordine Equestri Lusatiæ remissive. 156. de Nobilium sedibus & Prædiis s. (uti Feudistæ loquuntur) Castris, Ritter-Sitze. 157. De horum Administratione & Jurisdictione. 158. De Ordine Civili seu Civium Lusat. 159. De Regimine ac Administratione Civitatum Lusat. in genere. 160. in specie: de Civitatum Consulibus. 161. Prætoribus, 162. Senatoribus, 163. Syndicis.

De Statuum Lusat. Conventibus.

164. Connexionis Ratio. 165. De vario Comitiorum genere, ratione ac modo generalia quædam remissive. 166. eodem quo Judicia, & Comitia jure in proprio Lusatos celebrare posse Territorio, probatur. 167. Distinctionum & differentiarum Ratio explanatur inter: Conventus generales, Land-Tage, & speciales seu singulares, Ausschuß-Versammlungen. 168. inter Ordinarias & Extraordinarias. 169. inter illustres (ad quos nempe Princeps Legatos mittit suos) & minus illustres. 170. Partitio hujus Materiæ.

De Conventibus Provincialibus Generalibus, Land-Tage, proprie sic dictis.

Horum delineationem expedivi: *I. quoad Præparatoria:* ubi agitur: de 171. Eorum Tempore. 172. Loco. 173. Personis: ex Ordine Equest. 174. Civili. 175. harum Convocatione & 176. Adventu. II. *quoad Formam:* ubi agitur de 177. Statuum Comparitione. 178. Sessione. 179. Membris tam Ordinis Nob. quam Civil. eorumque jure Proedriæ s. Sessionis Ordine. 180. Tabulæ s. Classis primæ, 181. secundæ, 182. tertiæ, 183. Propositione. 184. Deliberatione. 185. Votorum Collectione. 186. eorumque cum Constatibus Gorlicens. 187. Deputatis Civitatum Communicatione, Replicatione, Triplicatione &c. III. quoad Materiam, quam 188. feci in (1.) *Principum Postulata,* ubi 189. agitur de Steuris in genere, 190. in specie de eorum divisionib. 191. De jure ac modo collectandi. 192. conferendi. 193. exigendi. & 194. & (2.) *Statuum gravamina,* ubi agitur: 195. de Negotiis publ. concernentibus status publici: 196. (1.) Conservationem. 197. (2.) Meliorationem. IV. *quoad finem,* ubi agitur 197. De Tempore durationis. 199. De modo finiendi, & 200. Forma Recessuum Conventuum Provinc. Land-Tags-Schlüsse.

De Conventibus Provinc. singularibus, Ausschuß-Versammlungen.

201. De Eorum Convocatione. 202. Convocationis Ratione. 203. Deliberatione & 204. Conclusione, in fine annectuntur quædam 205. de Senatu h. Selectiorum Ausschuß in specie & quidem de Eorum institutione. 206. Institutionis Ratione. 207. Numero ac 208. Fine.

XIV.

Contenta seu Summaria Capitis decimi quarti, cujus Titulus: 1. Quæ Nobilium Lusatorum Conditio, 2. quæ Feudorum Ratio, 3. quæ jura & potestas in Subditos, Ecclesias &c.

1. RAtio Connexionis hujus Cap. cum præced. 2. Nobiles considerantur (1.) vel in se, (2.) vel ratione Dominorum, a quibus Feuda tenent, (3.) vel ratione sibi subjectorum.

Sectionis Primæ de Nobilibus Lusatiæ in se consideratis Contenta seu Summaria.

3. Mortalium una eademque Conditio & naturalis quædam æqualitas. 4. Ratio hujus axiomatis fusius explicita. 5. certus Perso-

Perſonarum Reſpectus habendus. 6. Diſtinctio inter nobiles & plebejos ab omnibus Terrarum Orbis populis jure Gentium recepta. 7. pari ſorte naſcimur, ſola virtute diſtinguimur. 8. Virtus Nobilitatis Cauſa. 9. an ſufficiens? 10. Princeps Fons & Caput omnis Dignitatis. 11. Nobilitas & juris gentium & juris Civilis fundamentis ſimul nititur. 12. Nobilitatis ſunt diverſi & gradus & ſignificatus. 13. explicantur ex Tiraquello in ſpecie. 14. De quibus Nobilibus nobis h. l. ſermo. 15. Nobiles Luſatiæ ut & cæteri Germaniæ Nobiles, aliarum Nationum Nobilibus excellentiores. 16. Ratio prima 17. Ratio ſecunda. 18. Ratio tertia. 19. Ratio quarta. 20. Bodini judicium de Germanorum Nobilitate. 21. & naſci & fieri utrumque nobilitat. 22 Origo & Antiquitas Nobilitatis Luſaticæ unde & a quibus temporibus potiſſimum derivanda: ſecundum Seldenum. 23. ſecundum Cureum. 24. ſecundum Limnæum 25. Familiarium nobilium Miſnenſium primariæ & fulcra quaſi totius Nobilitatis Miſnicæ quænam ſecundum Pekenſtein. 26. Quænam in noſtra Luſatia? olim. 27. noſtro tempore. 28. ex ſingulis ſingulorum ſtemmatum nobilium Originibus Nobilitatis Luſatiæ antiquitas & præſtantia optime haurienda. 29. inquiritur in quotquot haberi potuere, Nobilium Luſaticorum Stemmata in ſpecie, & exhibentur, quantum fieri potuit, uniuscujusque natalitia & Origines. 30. a Nobilium Luſatiorum ſtemmatibus ad eorum merita Transgreſſio. 31. Diſtinguendum inter Nobilitatem nativam & dativam. 32 Nobilitas quibusdam tacite confertur. 33. quinam illi? 34. Nobb. Luſatiæ omnem Nobilitatem, præter hæreditariam deſpiciunt. 35. atro exinde notantur carbone. 36. genus jactans ſuum aliena laudat 37. Nobb. Luſatiæ & gente & mente Nobiles. 38. probatur Exemplis e Luſatorum Nobilium Familiis prognatorum omnis ætatis Virorum quam plurimis, qui Duce DEO & Comite Virtute aliquando ad omnis generis dignitatum Culmina conſcenderunt & adhuc conſcendunt.

Sectio Secunda de Nobilibus Luſatiæ reſpectu Dominorum, a quibus Feuda tenent, conſideratis, quorum nomine dicuntur Vaſalli.

39. De Vaſallorum & Feudorum origine atque Etymo remotive. 40. Luſatiæ noſtræ Feuda cum Germaniæ Feudis communia. 41. Germ. Feudorum non una eademque ubique conditio & ratio. 42. Diſcrepantia h. unde oriatur. 43. Negotia feudalia ſecundum locorum & Curiarum mores & conſuetudines metienda. 44 Luſatiæ Feuda ab aliarum Provinciarum Feudis diverſa. 45. probatur remiſſive. 46. partitio hujus mater. 47. nullum jus in re eſſe poteſt antequam acquiratur. 48. hinc l. *De Feudorum Luſat. Acquiſitione* oritur Titulus. 49. Feuda uti communiter ſic etiam in Luſatia noſtra acquiruntur (1.) *Alienatione* & (2.) *Succesſione*. 50. quomodo & per quos actus *Alienatio* fieri ſoleat? 51. an ad Alienationis modos Conſenſus Senioris & agnatorum requiratur? N. 52. Objectio quædam ex Privilegio ſimultaneæ inveſtituræ. 53. Diſtinguendum inter Alienationes *judiciales* & *extrajudiciales*. 54. in Alienationibus *judicialibus* quid juris? 55. quid in *extrajudicialibus*? 56. Modus acquirendi Feuda per Alienationem late patet. 57. reſtringitur tamen h. l. quoad per acquirentes vi Pacti alicujus Feudalis der Lehne Pacti. 58. explicatur (1.) Pactum ipſum cum ſuis Clauſulis. 59. Deinde argumenta & Rationes illud ſuadentes: prima. 60. ſecunda. 61. tertia. 62. ab Alienatione ad (2.) *Succesſionem* ſecundum Acquiſitionis Feudorum modum Tranſitus. 63. Modus h. conſervationis potius quam Acquiſitionis ſpecies. 64. Succeſſio eſt l. (1.) ex *Teſtamento*, l. (2.) ab *inteſtato*. 65. qualis h. l. intelligenda? remotive. 66. *Succesſio* (1.) *Teſtamentaria* in Feudis locum non habet. 67. Ratio ac fundam. hujus Reg. 68. Privilegium Maximilianum Luſ. ab h. Regula Feudali exſortes facere videtur. 69. obſcurum nimisque late h. in parte ſumptum a quibusdam. 70. ab Electore Saxoniæ merito explicatum per Reſtrictionem quandam. 71. Ejusque Reſtrictionis Ampliationem. 72. primam. 73. ſecundam. 74. tertiam. 75. a Succeſſione Teſtamentaria ad (2.) *Succesſionem ab Inteſtato* progreſſus. 76. an uti alias communiter, ſic & hic loci deſcendentes maſculi in Feudis in infinitum ſuccedunt? A. 77. Ratio & Fund. hujus Affirmativæ. 78. deſcendentibus deficientibus an proximiores agnati? A. 79. Fund. hujus Aff. 80. quem ad gradum usque? 81. graduum Computatio quænam h. l.? 82. an Patris Frater & fratris filii in ſtirpes an in capita ſuccedant? 83. de Luſatiæ inferioris moribus Feudalibus quædam obiter. 84. transgreditur pro Methodi Ratione ab Acquiſitione ad ipſam II. *Feudorum Luſat. Materiam*. 85. Luſatiæ noſtræ Feuda aliarum Provinciarum Feudis longe præſtantiora. 86. paucis ſaltem lineolis locus hic expediendus. 87. Ratio. 88. Feudis Luſ. in excellentiori, quam aliarum vicinarum Prov. Feudis, gradu conceſſa. 89. primo jura *Patronatus*. 90. probatur. 91. *Imperii in ſubditos*. 92. probatur. 93. *Venationum*.

94. pro-

94. probatur. 95. Dignitas, Origo & Titulus hujus juris examinatur adcuratius. 96. delineantur LL. & ſtatuta quibus tamen in Luſ. circumſeptum: (1) quoad *locum*. 97. (2.) quoad *tempus*. 99. quoad *perſonas*. 98. *braxandi*. 100. probatur &c. 101 progreditur a Materia ad III. *Feudorum Luſatiæ Formam*. 102. Forma dat eſſe Rei. 103, Feudorum Formale uti ordinarie ſic & in Luſat. conſiſtit in (1.) *petitione* Inveſtituræ, (2.) *inveſtitura* ipſa. (3.) & *Sacramento* Fidelitatis. 104. (1.) *Petitio* Inveſtituræ Feud. fieri debeat quoties? l. (1.) *Senior*, l. (2) *Vaſallus* moritur. 105. *Primo Caſu* quando? 106. pœna Intermiſſionis. 107. Contraria quædam, a ſtatibus Prov. allegatur conſuetudo. 108. refellitur a Legiſlatore ſacratiſſ. in der Lehens-Ordnung 109. quare? Ratio prima. 110. Ratio ſecunda. 111. *Secundo Caſu* diſt. inter (1) *hæredes* ſ. deſcendentes ipſos & (2) *conveſtitos*. 112. *priores* quando debeant petere inveſt.? 113. quomodo temp. computare? 114. an prorogari poſſit? A. 115. Cauſarum quas eo caſu allegare neceſſe habeant? Prima. 116. Secunda. 117. Terminus primæ quinam? 118. ſecundæ quinam? 119. quid ulterius circa h. obſervandum? 120. *Poſteriores* quando petere debeant. 121. Ratio & Fundam. hujus poſitionis. 122. Conſuetudo non interrupta optima Juris interpres. 123, (2.) *inveſtituram* ipſam facit l. 1. *Dominus* ipſe. 124. Quando? 125. Quomodo? 126. l. 2. Ejus *Pro-Præſides* Budiſſ. & Gorlicenſ. 127. quando? 128. quomodo? 129. Relevium quid? 130. (3.) *Juramentum* fidelitatis tandem præſtandum l. 1. homagio *incluſum*. 13. Ratio. 132 quando? 133. l. 2. *abſolutum*. 134. quando? 135. a Forma tandem ad IV. *Feudorum Luſat. Finem ſ. effectum* acceditur. 136. Finis Feud. eſt. l. 1. ratione *Domini*, l. 2. ratione *Vaſalli*. 137. ratione *Domini*, *Servitia* puta in Luſ. quænam? 138. Von den Ritter-Pferden quædam ex Privil. a Divo Ferdinando 1550. dato. 139. ratione *Vaſalli: beneficia* puta quænam? remiſſive,

Sectio Tertia de Nobilibus Luſatiæ ratione ſibi ſubjectorum conſideratis. Contenta ſeu Summaria.

140. quinam hi? 141. conſiderantur vel ethice, vel politice 142, quæ conſideratio hujus loci? 143. an Reip. expediat antiq. ſervitutis jus ſ. ſpeciem ſaltem hujus revocare? Aff. 144. *a Rationibus*: prima, 145. ſecunda. 146. tertia. 147. quarta. 148. *ab Exemplis*: Luſitanorum. 149. Polonorum. 150. Livonum. 151. Nobiles Luſatos ruſticos, ſuos pro hominibus propriis & quaſi ſervis tractare probatur. 152. ap. exteros quosdam male propterea audire. 153. Eorum Defenſio a rationibus, petitis: *ab* (1.) *Utilitate*. 154. probatur. 155. (2.) *Æquitate*. 156. Servitus alicujus pop. acquiritur l. 1. *ex Conſenſu*, l. 2. *ex Delicto*. 157. exponitur fuſius ex Hiſtoriarum ſerie & jure morali, quomodo Saxones Nobilium Luſat. Anteceſſores in victos Slavos, Ruſticorum noſtrorum majores, tanquam injuſtos Luſatiæ poſſeſſores, jus acquiſiverint? (1.) *ex Conſenſu*. 158. quomodo? (2.) *ex Delicto*. 159. Nobb. Luſat. Saxonum Succeſſores, jure h. quæſito Titulo præſcriptionis hodie legitime utuntur. 160. Juris executio non habet injuriam. 161. Saxones victis & relictis Slavis quare impoſuerint pœnas tam ſeveras, labores puta perpetuos? 162. horum ſucceſſores ruſtici noſtri an leniores hodie mereantur faſces? N. Ratio prima. 163. Ratio ſecunda. 164. Servitutis diſtinctio in *perfectam* & *imperfectam*. 165. Luſatiæ noſtræ Slavorum ſervitus an *perfecta* an *imperfecta*? 166. definitur Servitus perfecta ex Grotio. 167. Operæ *indeterminatæ* ungemeſſene Frohnen quænam? 168. *Determinatæ* quæ? 169. quales a noſtris ſubditis requirantur? 170. quo jure ac ratione. 171. quomodo h. in p. vicinarum Provv. ſubditi ſeu ruſtici a noſtris diff. 172. Ruſtici noſtri pro *veris ſervis* tamen *non habendi*. Ratio prima. 173. Ratio ſecunda. 174. Ratio tertia. 175. Ratio quarta. 176. *Servis* tamen maxime *accedunt*: Ratio prima. 177. Ratio ſecunda. 178. Ratio tertia. 179. Ratio quarta. 180. Doctorum & Interpp. Juris quorundam nobis adſtipulantium collecti Calculi. 181. Loca quædam ſent. noſtr. probantia aus der Ober Lauſitziſchen Unterthanen, und Nieder Lauſitziſchen Landes-Ordnung adducta. 182. Objectio quædam de ſumma indeterminatarum operarum injuria. 183. refutatur prolixe. 184. perpetua ad operas quotidianas ſ. perpetuas obligatio, perpetua alimentorum certitudine compenſanda. 185. Ruſtici groſſo pane nec delicatis cibis alimentandi. 186. cibus ac potus illa portio, quæ ruſticis noſtris quibusdam in locis certis anni temporibus atque ſervitiis debetur unde originem traxit. 187. Onus h. Nobilium Luſaticorum non quidem pretioſum, attamen oneroſum. 188. quare ruſtici anniverſaria h. alimenta tam ſtricto jure a Dominis poſtulant & æquivalens pro his accipere nolint? 189. quid juris Nobilibus in ruſticos competat in caſu reſiſtentiæ ſ. denegationis ſervitiorum? 190. de pœna quæ h. in caſu decernenda: pecuniaria. 191. Incarceratione. 192. bonorum oppignoratione. 193. Relegatione. 194. an etiam delinquentium ruſticorum liberi & ſucceſſores h. in c. puniendi? A. 195. an ruſticis fuge-

fugere licitum? N. 196. poenæ fugientem rusticum suscipientium quænam? 197. quomodo & a quibus Dominis præscribi possunt? 198. qua ratione & modo manumittendi. 199. Vocab. Loß-Brieff unde? 200. Ejus pretium seu Taxa. 201. Ejus Formulæ remissive. 202. fugientes an repeti possunt? A. 203. Ratio prima. 204. secunda. 205. tertia. 206. processus hujus requisitionis quinam? 207. an literæ requisitoriæ contra fugientes rusticos decerni possint? 208. jura in rusticos ad arbitrium boni viri referenda. 209. Gailii monitum notabile h. de re. 210. Abusus in omnibus improbandus. 211. an jure suo quis possit abuti? 212. Domini subditos suos assiduis operibus ad Tyrannidem usque gravantes quomodo puniendi? 213. an Jurisdictio iis propter crudelitatem auferenda? 214. invehitur in quosdam ex Tribu Levi Nobiles Lusatos, queis haud de meliori luto finxit præcordia Titan, qui sub umbra servitiorum debitorum miseros subditos ad sangvinem usque turpiter emungunt inque carceres & vincula ex causa interdum frivola & haud satis prægnante detrudunt. 215. quorundam DD. de ejusmodi Cyclopibus Censura. 216. hujus Enormitatis Causa quænam? 217. Ordinatio a Statibus h. de re ex professo conscripta atque confirmata alia Unterthanen Ordnung an omnes comprehendit casus? N. 218. silente Lege generali & provinciali quo recurrendum? 219. de librorum censualium in quibus nomina, servitia, pensiones & id genus alia subditorum continentur (Erb-Regißter,) natura, fide, requisitis. 220. De gravaminum genere von den Kuchen. 221. Variæ rusticorum nostrorum distinctiones atque gradus. 222. Frey-Bauern quinam? 223. De Tutelari h. in rusticos jure. 224. Lehn-Bauern quinam? 225. De horum servitiis atque emolumentis successoriis. 226. Bauern: gantze quinam? 227. De eorum servitiis atque prædiis. 228. halbe quinam? 229. De eorum servitiis. 230. Groß und klein Gärtner quinam? 231. de eorum servitiis manuariis. 232. Häußler quinam? 233. De eorum serv. & tuguriolis. 234. Onera rusticorum dist. in *operas* Frohnen, & *census* Zinsen. 235. De Exactionibus rusticorum nostrorum publicis remissive. 236. De variis pensionum, quas rustici nostri pro conditione prædiorum & qualitate pactorum & consvetudinum, Nobilibus præbere solent speciebus, ubi etiam de juribus tam venditionalibus Abzüge, Theilschillinge, Vorfänge &c. quam successoriis Erbrecht &c. quædam usque ad finem hujus Capitis.

XV.

Contenta seu Summaria Capitis decimi quinti & ultimi, cujus Titulus: De urbibus & oppidis Lusatiæ (1.) Superioris & (2.) Inferioris.

1. Continuationis seu Connexionis hujus cap. cum præcedente Ratio. 2. Desiderium operæ mutuæ & per conseq. vitæ beatæ hominibus innatum. 3. in Societate Civili h. quærendum. 4. Societatis hinc hujus incunabula. 5. Ejus varia impedimenta. 6. petulantissimorum hominum insultus atque injuria horum maxima. 7. Media huic malo occurrentia quænam? 8. Urbium exinde Ortus. 9. De Urbium Germanicarum Origine in genere fusius. 10. De Urbibus & Castris extructis *contra Slavos* priores Lusatiæ incolas: 11. a Carolo M. & ejus filio. 12. Ab Henrico Aucupe. 13. Imperator h. vere Theseus germanicus. 14. *a Slavis* Lusatiæ tunc temp. incolis *ipsis*. 15. Urbes Lusatiæ pleræque a Slavis originem ducunt. 16. Numerus Urbium Lusaticarum illo ævo rarus. 17. a Saxonibus Slavos subsequentibus Lusatiæ incolis auctus. 18. a *generalibus* ad *spetialiora* Progressus, ubi agitur de

In Lusatia Superiori

Urbibus & Oppidis vel *primariis* seu Hexapolim constituentibus, nempe Budissina Metropoli, Gorlicio, Sittavia, Laubena, Camentio & Lœbavia. Quorum singulas sigillatim delineationes dedi ab Eorum I. *Origine* & (1.) Nominis & (2.) ipsius Civitatis. 2. *Descriptione* & (1.) Loci & (2.) Rerum inibi gestarum. 3. *Fortuna* in (1.) incrementis (2.) decrementis. 4. *Prærogativa* ex (1.) Sessionis ordine (2.) privilegiis singular. quib. gaudet. II. *Secundariis* s. minorum gentium ut pote Wittchenau, Hoierswerda, Muscovia, Königsbrug, Elystra, Reichenbach, Seidenberg, Schönberg, Marklissa, Rottenburg, Weissenberg, &c. quæ municipia potius quam Urbes voc. quanquam & Reip. nomine quandoque etiam municipia veniant l. 4. ff. de administr. rer. ad civ. pertin.

In Lus. Inf.

De Urbibus 1. *Majoribus* ut: Lubena, Gubena, Soravia, & 2. *Minoribus*: Forsta, Spremberg, Lüberosa, Sonnewalda &c.

CATA-

CATALOGUS

Auctorum, Scriptorumve, quorum Nomina atque Testimonia in hoc citantur Opere.

Abbas *Urspergensis.*
Abrahami Hofmanni *Descriptio Regii Ingressus (scil. Matthiæ II. R. B.) in Lusatiam superiorem.*
Adelboldi Episcopi *Trajectensis Vita Henrici II. Imp.*
Adamus Scholiastes.
L'Ambassade de Messieurs *les Ducs d' Angulesme, Conte de Bethane & Chatauneuf envoiez en Allemagne per le Roy Lovis XIII.*
Alberti Crantzii *Saxonia.*
Andreæ Althameri *Commentarius in Corn. Tacit. de Moribus Germ.*
Andreæ Gailii *Observationes Pr.*
Anthon. Bertram *de Comitiis Imperii.*
Agricola *de Ponderibus & Mensuris.*
Arnoldus Vinnius *de Jurisdict.*
Arnisæus *de Rep.*
Aventini *Annales Boj.*
Aulus Gellius.
Barthol. Sculteti *Tab. geograph. Lusatiæ super.*
Basilii Fabri *Thesaurus Eruditionis Scholast.*
Benedicti Carpzovii *Commentar. in Leg. Reg.*
Ejusdem Differt. de Jure ac privilegio sereniss. Princip. Elector. & Ducum Sax. de non appellando.
Ejusd. Processus Sax.
Ejusdem de Onerib. Vasalli Feud.
Boemus Aubanus *de Morib. & Rit. gentium.*
Brotufii *Genealogia Anhaltina.*
Bilibaldi Pirkheimeri *Explicat. Germaniæ.*
Brachelii *Histor. nostri Temp.*
Brerewodi Scrutin. *Linguarum.*
Brauers Stätte Buch.
Cambdeni *Descriptio Brittann.*
Caroli Stephani *Dictionar. Hist.*
Caspari Ziegleri *Exercitationes Jur. Publ.*
Casparis Ens *Relationes Historico-politicæ de Regnis & Reb. publ. totius Terr. Orb. s. Thesaurus politic.*
Carionis *Chronicon per Philipp. Melancht. & Casp. Peucerum.*
Casp. Peucerus *de Orig. Mysor.*
Christoph. Besoldi *Thes. Pract.*
Ejusdem Synops. Jur. publ.
Ejusd. de Statu Reip. subaltern.
Chronic. Mansfeld.
Casp. Klok. *de Contributionibus.*
Casp. Manzii *Tr. de Censib. & Pension.*
Cochlæi *Hist. Hussit.*
Cosmæ *Decani Pragensis Chron. Bohem.*
Cromerus *de Reb. Polon.*
Corp. Jur. Civil.
Conradus Celtes.
Claudianus.
Curæi *Annal. Siles.*
Danielis Paræi *Medulla Hist. profan.*
Davidis Chytræi *Saxonia.*
Dionys. *Halicarnass. de Antiqu. Roman.*
Ditmari *Episcopi Martispurgens. Chron. Martispurg.*
Dominicus Arumæus *ad Aur. Bull.*
Eliæ Reusneri *Genealog.*
Elias Schædius *de Dis German.*
Æneæ Sylvii *Hist. Bohem.*
Ephraimi Nasonis (*absque dubio personati Autoris*) *Prodromus Silesiacus anno 1665. editus.*
Erici Mauricii *Differt. de Nobilit. germ.*
Ernesti Brotufi *Chron. Martispurg.*
Ernesti Cathomanni *Consilia.*
Francisci Fabri *Silesia.*
Florus.
Freybergers *Germania Restaur.*
Georgii Fabritii *Origines Saxon.*
Ejusd. Annales Urbis Misn.
Georgii Seldeni Adel-Schild.
Georgii Schönborneri *Politicorum lib.*
Georgii Rittershusii *Genealogia Principp. Imperii.*
Georgii Mundii *Tr. de Munerib. honorib. & Onerib.*
Georgii Springsfeldii *Tr. de Jure Apanagii.*
Gothofredi *Archontologia Cosmica.*
Golnizii *Compend. Geograph.*
Grammondus, *Continuator Thuani.*
Hartmanni Pistoris *Quæst. Jur.*
Helmoldi *Chron. Sclavonicum.*
Helwaderi *Sylva Chronolog. Circuli Baltici.*
Hermanni Conringii *Tr. de Finib. Imperii.*
Ejusdem de Judiciis Reip. German.
Ejusdem de Officialib. Imperii.
Ejusdem de Urbib.
Hermanni Kirchneri *Orationes.*
Hattyseri *Annalysis Jur. Feudal.*
Henricus Binnius *de statu Region. Germ.*
Hornii *Introductio ad Geograph. antiq.*
Hubert. Giphanius *de Ordin. Judiciorum.*
Hugo Grotius *de J. B. & P.*
Husani *Tract. de homine proprio.*
Jacobus Lampadius *de Republ. Rom. Germ.*
Joachimi Meisteri *Gorlicens. Poemata.*
Jodocus Willichius.
Joh. Andr. Gerhard *de supremis in Imper. Rom. Judiciis.*
Joh. Prætorius von Erfindung der Schätze.
Joh. Bodini *Method. Histor.*
Ejusdem de Republ.
Joh. Barclaii *Icones Animarum.*
Joh. Heinrichs Hagelganß Beschreibung der Kayserl. Erb-Lande.
Joh. Matth. Wakenfelds *Votum de Contro-*

troverf. Sax. super. Jur. praced. in Dign. & succeff.
Joh. Garzon *de Reb. Saxon.*
Joh. Andr. Quenftets *Dialogus de Virorum illuftr. Patriis.*
Joh. Surii *Præpofiti Fuldenf. Chronic.*
Joh. Boteri *Politia Regia f. Della relation univerfal.*
Joh. Ernefti Crameri *Difputatio de Lufatia Anno 1651. Jenæ habita.*
Joh. Limnæi *Jus publ.*
Joh. Dubravius *Olomucenfis.*
Joh. Theodori Sprengeri *Pratenf. illuftres.*
Ejusdem Jurispr. publ.
Ejusdem Lucerna modern. Imperii.
Jofias Nolden *de ftatu Nobilium.*
Juftus Lipfius.
Julius Cæfar.
Juft. Sinold *de Collectis.*
Kayferl. und Königl. Land- und Lehn-Recht *cum Addit. Zobelii.*
Kekermanni *Syftema Politic.*
Lanfius.
Laurentii Pekenfteins *Theatr. Saxonic.*
Lazius *de Migrationibus popul.*
Lehmanni *Chronic. Spirenfe.*
Lottini *Thefaurus Sapientiæ politicæ.*
Matth. Wechneri *Obfervationes pract.*
Matth. Colerus *de Proceff. Executio.*
Martin. Rumelius *ad Aur. Bull,*
Magiri *Commentarius ad Ptolomæum.*
Martini Zeileri *Itinerarium Germ. cum Continuatione.*
Ejusd. Topographia Saxoniæ, fuper. Thuringiæ, Mifniæ & Lufatiæ mit Kupffer-Stücken deutsch.
Ejusdem Epiftolæ.
Mantuanus.
Matth. a Sudetis *de Origin. Bohem. & Slavorum.*
Matthiæ Quadens deutscher *Nation* Herrlichkeit.
Matthiæ Drefferi *Ifagog. Hift.*
Ejusdem Tr. de Urbib. Germ.
Martin. Laudenfis *de Servitutib.*
Mercatoris *Atlas Maj.*
Matth. Stephanus *de Nobilitat. Civil.*
Melchioris Goldafti *Tr. de Privilegiis Regni Boh. & circumjac. Provv.*
Mævius *ad Jus Lubecenf.*
Ejusdem Tr. von Abfolge der Bauern.
Melchiæ Nehelii von Wittftall *Chorographia Decennalis* oder zehnjährige Historische Erzehlung aller vornehmften Geschichten, welche von Anfang der Churfürstl. Durchl. zu Sachsen Armee vom Jahre 1631. biß 41. sich begeben, samt einer *Chorographi*schen Beschreibung derer Länder, in welchen dieser Krieg geführt worden.
Nicol. Betfius *de Statutis, Pactis & Confuetudinib. Nobilium.*
Ortelii *Theatrum Orbis.*
Otto Tabor *de Jure Cerevifiario.*
Ovidius.
Pantaleon von deutschen Helden.
Pancratii Vulturini *Panegyricus Silef. 1566. Patavii editus.*
Pauli Merulæ *Cofmograph.*
Paulus Diaconus *de Reb. Longobard.*
Petr. Gregorius *Tholofanus. de Rep.*
Petri Albini Meißnische Land- und Berg-Chronicke.
Petrus Müller *de conventibus circulorum.*
Philippi Cluveri *Germania antiq.*
D. Philippi *Prof. Lipfienf. Ufus Pr. Inftit. Jur.*
Ptolomæus.
Plinius.
Polybius.
Pomponius Mela *de Situ Orbis.*
Quintus Curtius.
Raphael Volateranus.
Reineri Reineccii *Annales de Geftis Caroli M.*
Rohanei *Ducis Trutina ftatuum Europæ cum Not. Jof. Arndii.*
Salomonis Rofelii *Dictionar. Geograph.*
Sauers *Theatr. Urbium.*
Schickfufii *Chronicon Silefiæ.*
Sebaftian Kraifer *de Jure venandi.*
Sebaftian Münfteri *Cofmograph.*
Sleidanus.
Spangenbergs *Chronic. Saxonicum.*
Ejusdem Adel-Spiegel.
Ejusdem Sachsen-Spiegel.
Strabo.
Tacitus *de Morib. Germ.*
Tiraquellus.
Theatrum Europæum Abelini.
Theod. Reinking *de Regim. Sec. & Ecclef.*
Trittheimii *Abbatis Spanheimenfis Annales Franc.*
Vechneri *Breviar. German.*
Vellejus *Paterculus.*
Wenceslai Hagecii *Chronic. Bohemicum.*
Wolfgangi Weinrichii *Chronic. Monafterii Gernrodæ.*
Wolfgang Krausens Stamm und Ankunfft des löbl. Hauses zu Sachsen.
Zacharias Hermann *de Jure Patronatus.*

Accedunt:

Manufcripti quidam Rerum Lufaticarum Codices & Collectanea, quæ inter Chriftophori Manlii Gorlicenf. Commentaria jam olim de Rebus Lufaticis confcripta.

Item:

Ober-Lausitzsche Landes-Ordnung.
Lehns-Ordnung.
Unterthanen-Ordnung.
Amts-Ordnung.
Cantzeley- und Gerichts-*Taxa de Anno 1597.*
Wäysen-Amts-Ordnung.
Privilegia der gesamten Lande *&c. &c. &c.*
und andere Ober-Lausitzsche *tam Politiam quam Juftitiam concernentes Conftitutiones, Patenta & Privilegia.*

ABRA-

ABRAHAMI FRENCELII
V. D. M.
LUSATIÆ UTRIUSQUE
NOMENCLATOR,
EXHIBENS
URBIUM, OPPIDORUM, PAGORUM, MONTIUM ET FLUVIORUM NOMINA.

Æsticampium. ÆSticampium ſ. *Sommerfeldum*, apud *Chriſtophor. Manlium Rer. Luſat. lib. I. c. 11. & 15. lib. 6. c. 38. & 86.* German. Sommerfeld, Sorabis Semrin, oppidum Luſatiæ Inferioris. *Manlius R. Luſ. lib. 6. c. 114. Ann. 1482. annitente Georgio Stenio, ſedatum eſt bellum Marchicum, 16. Septembris, Camentii: ubi fuerunt una Principum Saxoniæ, fratrum, &* (Alberti) *Electoris Brandeburgii Conſiliarii, Johannes Glogovienſis*, (Pribuſienſis) *& Georgius Stenius; transactum eſt hoc modo: Johannes reſignavit in manus Regis* (Matthiæ Huniadis) *oppida Ducatus Glogovienſis, Zulichium, Croſnam*; Sommerfeldum *Luſatiæ Inferioris, & Boberosbergam: illa Georgius nomine Regis, ut quidem* Cureus (*Annal. Sileſ. Part. 2. fol. 295. edit. German. Witenberg. anno 1587.*) *in vetuſtis chartis ſe inveniſſe ſcribit, pro dotalitio Barbaræ viduæ, quod fuit 50000. aureorum, tanquam* hypothecam, tradidit Marchioni. Atque ab eo tempore has urbes Marchiones Brandeburgii retinent. Confer. *Chriſtoph. Hartknoch de Repul. Polon. lib. 1. cap. 3. p. 113. ſeq. edit Lipſ. ann. 1698. Sam. Groſſer.* Lauſitzſche Merckwürdigkeiten *III.* Theil *f. 91. ſeq. Nicolaus Henelius Sileſiograph. Renov. cap. 7. p. 516. edit. Lipſ. anno 1704. Sommerfelda*, Sommerfeld, oppidum Ducatus Croſnenſis, ut quidam notant, cum e contrario alii inferioris Luſatiæ eſſe putent, ad *Lubiſcum* ſive *Lupum*, quem *Lupam* alli vocant, fluvium: itque ſitu non refragante: *loco* alioqui *ſitum amæno, campus ut dici æſtivus jure mereatur*. Colles vicini vitiferi. Deflagravit hujus ſeculi anno nono (1609.) die Martii vigeſima nona, incendio ab anu improvida vaccam fumo curante, excitato. Schneider *Scrutin. Hiſt. Luſat.* Sommerfeld, ein Churfürſtl. Brandenburgiſches Städtlein, lieget zwiſchen den Städtlein Forſt und Naumburg, dafür das Flüßlein Lubus, ſo etliche Lupa nennen, rinnet: drey Meilen von Guben und Sorau. Wird von etlichen zu Schleſien gerechnet, und ſoll vor alters mit ſeiner Zugehörung eine beſondere Herrſchafft geweſen ſeyn: Wem ſie aber damahls gehöret haben, iſt mir nicht wiſſend. Ann. 1411. und 1455. wird Sommerfeld in dem denen IV. Städten in Nieder-Lauſitz ertheilten Privilegio, mit unter die Städte gezehlet, die zu keiner Zeit von einander getrennet, ſondern zu ewigen Zeiten beym Königreich Böhmen gelaſſen werden ſollen. So finden ſich auch zweyerley Meinungen, wie und auf was Maſſen dieſer Ort an Chur-Brandenburg gelanget. Denn etliche ſchreiben es habe Churfürſt Fridericus II. zu Brandenburg, da er ſich An. 1462. zu Guben mit König Georgen zu Böhmen verglichen, und ihm das Marggrafthum Nieder-Lauſitz abgetreten, ſich von ſolchem Lande die drey Städte, Cotbus, Peuzen und Sommerfeld vorbehalten; andere aber erzehlen das, was Manlius oben berichtet. Celebris eſt inter doctos *Johannes Rhagius*, (Rack vocabulo Sorabico, id eſt *Cancer*, Krebs) Doctor Theologus, Rhetor & Poëta laureatus excellens, *Sommerfeldenſis* ſeu *Æſticampianus*, cujus vitam recenſet *Manlius Rer. Luſat. lib. 7. c. 1.* Meminit ejus quoque *David Chytræus Chron. Saxon l. 3. fol. 91. edit. Lipſ. anno 1593.* Et *Mutianus Epiſt. 343.* ap. *Cl Tenzelium Supplement. Hiſt. Goth. 1. p. 167. Hic eſt* (ſic ille ad *Urbanum*) *Æſticampianus poëta laureatus & cæleſtis Philoſophiæ Doctor: multa vidit, multa legit, diu docuit. Fuit Romæ, Pariſiis, & aliis in locis fama nobilitatis. Non eſt levis & amaſius, ſed maturus & gravis Theologus:*

Si

Si hunc honorabis, pertinebit honor ad vestram gloriam; inferet enim vos victuris monimentis. *Udalricus Zasius* epist. ad *Thom. Wolphium juniorem* appellat *Johannem Æsticampianum, Academiæ Moguntinæ lumen primarium.Vid. Tenzel. Supplem.dict.* in reliquiis *Epistolar. Mutian.* pag. 1. Semrin vero nomen oppidi Sorabicum, natum videri posset ex parte priore vocabuli Sommerfeld: hoc est, ex Sommer, quod *æstatem* significat. Alii tamen illud ex 3. pers. Semrie, verbi compositi Semriu, vel Semru, hoc est, *morior*, derivant, quod locus forte *obitu quodam seu peste* inclaruerit, Thema mru, *morior*, sterben.

Barutum. BARUTUM, Baruth, Barth, Sorabis Bart, vicus Lusat. Super. intervallo unius, & dimidii milliaris situs ab urbe Budissa, ad fl. Lobdam, seu Aquas Læbicas: sedes avita *Baronum de Gersdorf*: jure nundinarum gaudens privilegioque Schriftsassiorum, id est, e Cancellaria suprema acceptandarum literarum peculiarium & clausarum. Videas sic *Templum* & *palatium*, utrumque splendide exædificatum, & *capellam* venustissimam. Ferunt nonnulli, castrum ipsumque adeo pagum *ab Svevis* olim seu *Francis* fuisse conditum: quorum sententiæ ratio nominis accedit: Videtur enim *Barutum*, Barth seu Bart ortum ex antiquo Vocabulo Teutonico sive nomine proprio masc. Barutto, quod a Bar, id est *filius*: prius legitur ap. *Goldastum Rer. Alamann. Tom. II. Part. I fol. 137.* posterius sæpe in *libro Heroum* (im Helden Buch) occurrit. Sed a Bar, Bertha quoque, id est, *filia, gnata*: veteres scripsere Berhath, Berata & Berchta, vid. *Goldast. l. c. f. 144.* Utrumque autem Bar atque Bertha primo ex Bären pario, hoc autem ex Ebr. Chald. & Syr. בר *bar filius*, a quo etiam ברתה *filia*. Samarit. rad. ברא Arab. *immunis fuit*. Sicut ergo Bar & Bertha proprie *filius*, & *filia ingenua seu libera*: liberi enim sunt liberi: ita Baruth, Bart, vel Barth, proprie ein frei Dorf, oder freier Ort: vel eines freien Sohnes Sitz, und Wohnung, id est, *immunis locus*, seu *habitaculum ingenui filii*. Sunt porro a Bertha nomina propria *mascul.* Berthold, (olim Berahtolt, Berachołt, & *Bertoaldus*,) i. e der Berthen hold, qui favet puellæ ingenuæ: aut cui bene vult puella clara; Berterich, reich von der Berthen, dives puellis. Berthger, quasi tu dixeris, gar der Berthen, totus puellæ deditus, & Berthiland, vel *Bertelandus*, regio gnatæ: *Bertemundus*, der Berthen Mund: *Berthelmus*, Helm der Berthen. *Bertfredus*, Friede der Berthen, & *Bertefusus*, Fuß der Berthen. Præterea a Bertha sunt hæc nomina prisca, & *propria* quidem *fœmin. Alemannica*: Berchtrat, Berthrath, der Berthen Rath: & Berthgart, Berthild, quasi tu hodie dixeris, Berth gar, & der Berthen Hold, id est, *plane filia mea*: & *filia blandula*, &c.

BELEGORUM, seu *Belgora*, Belgern, Sorab. Biela Hobra, olim Biela Gora, pagus Lusat. Sup. in diœcesi Græditcensi, sic dictus, quod sit situs sub monte calvo, rupe alba & saxis candidis referto. Nam Bielus, a, e, albus, a, um, & Hobra, seu Gora, mons. Sedes nobilium a Ziegler & Kniphausen. Bellogerum.

BELSCHWITIUM, Belschwitz, it. Ebendörfel. Bielschеze, Ebendörfel, *a planitie*, (von der Ebene) quod a tergo, pagi juga montium Sudetorum, quorum ultimus, proximus *Lubanus* (Luben) est, omnino desinant. Belschwitz ex Sorabico Bielscheza, & hoc a Biely, a, e, Sorab. *albus, a, um*, sicque latine *Albulam* dixeris, & Germ. Weißdorff. Credam *a betuleto* contiguo sumptam fuisse rationem nominis: quia betulæ sunt candidi ligni arbores: aut quod ultra pagum *nigricantes montes* non occurrant. Ad Senatum urbis Budissinæ, a qua tertio milliaris quadrante distat, sane quondam pertinuit: uti testantur *Annales Urbis* ad annum 1421. nunc Decani Budissinensis patrocinio floret. Belschwizium.

BELVITIUM, Belwitz, Bieleze, pagus ad Aquas Læbicas, dimidio milliari infra Læbaviam, in diœcesi Kitlicensi: peculium Nobil. a Rükart: a Biely, a, e, *albus* weiß. Germanice ergo Weißdorf vertas. Belvitium.

BERGA, (1) Berge, Sabor, vel Zabor, id est, *ultramontanus* pagus, hintern Berge: sic quidem dictus a Sorabis vicinis terræ Misnensis, qui supra Sprewam fl. degunt: nam alii sa, za scribunt; *ultra* hinter, & Hobra, mons, Sorabis Germanis simpliciter Berge, quod sit ad radices montium Sudetorum, in loco editiori conditus. Berg enim *montem* vocamus. (De *Zaboriis*, genere hominum speculantium abdita & latentia, vid. *D. Johannes Adamus Osiander in Theol. Cas. Part. II. cap. 1. pag. 861* seqq.) Peculium est *Cœnobii Stellæ Mariani*, Sorabos incolas habens, frequentantes ab antiquo templum Postwicense. Anno M DCC V. febris maligna *omnes matresfamilias*, lacus pagi inferius inhabitantes extinxit: memorabilis quoque casus est, quem sibi in hoc pago obtigisse, in *Postillis Balduanis* his verbis annotavit *Michael* Schwach secundus a reformatione salutifera ecclesiæ Postwicensis præco sacer: Anno 1633. acht Tage nach Michaelis, kamen die Kayser- Berga.

Käyserlichen ins Land (Ober-Lausitz) plünderten im Lande allenthalben: Bey Berge fieng mich die Schildwache, und wolten (ihrer) zweene kappen; thäten mich zwischen Pferden von einander, legten mir grosse Schmertzen an, als wolten sie mir das männliche Glied abschneiden, dachte auch nicht anders, es wäre geschehen: fiel für todt nieder unter den Pferden. Darnach führeten sie mich in Reks Matthes Hauß, bunden mich mit der rechten Hand in das Riegel-Loch, die lincke dähneten sie aus, und wolten mit Strohwischen über mich: da fället ihr Roß eines in Keller, da sie dem aushelffen musten, da halff mir GOtt davon. Es regnete sehr denselben Tag: nach diesem bin ich mit meinen beyden Söhnen, Jungfrau und Kindlein, (die sich selbige Nacht dem Obersten, der im Pfarrhause qvartierete, untergeben, aber endlich auch kaum beym Leben blieben) bey Nacht in die Stadt (Budißin) gegangen, und durch Hülffe meines Sohns eingelassen worden. Vor Martini nahmen die Käyserlichen die Stadt wieder ein, und ich zog mit denen Meinigen vor Weyhnachten wieder heraus, da dreschte sich die Plünderung den gantzen Winter, biß sie den 2. May 1634. die Stadt und Kirchen anzündeten, da der Churfürst im Anzuge war: (2) *Berga*, Bergen, Sorabis Hohra, vicus dynastiæ Hojerswerdensis, dioecesi ejusdem oppidi inclusus: latine, vi etymi, *Montem* sonat, an per antiphrasin? nam planiciem campestrem pratis viridantibus vestitam occupat. Quam fluvius *Elyster* persæpe inundat, & mole aquarum pene obruit.

Bernhardi. *BERNHARDI civitas* seu *urbecula*, Bernstadt, & vulgo Bernstädel, quod sit oppidulum parvum: quondam etiam Bernsdorf, id est, *Bernhardi* pagus, a vicino pago Alt-Bernsdorf, quod in ejus agro excreverit Sorabis Bernadzize, sive Benadzize, per Syncopen ex eodem nomine *Bernhard. M. Salom. Hausdorfius*, Pastor deque ecclesia Christi, & hoc oppido quam optime & præclare meritus in *Conc. Incendiaria sua circa fin. edit Sitaviæ anno 1689.* Bernstadt ist unsers Städtels Nahmen von alters her. Zwar soll dieser Ort, nach Abgang der Wendischen Völcker nur ein Dorff gewesen seyn, welches Herr Bernhard von Biberstein, der auf dem sogenanten Huttberge zu Schönaw gewohnet, nach seinem Nahmen Bernhards- oder wie es kurtz ausgesprochen wird, Bernsdorf genennet, und hernach aus dem obersten und besten Theile desselben ein Städtel gebauet, und ihm den Namen Bernhartsstadt, oder Bernstadt gegeben haben soll. Ich aber erachte, daß ihm anfangs der Nahme Bernsdorff geblieben: dahero zum Unterschied, der übrige Theil des Dorffes, Alt-Bernsdorf geheissen worden, welchen Nahmen es noch führet; und ist gleichsam als eine Vorstadt am Städtel, und reichet an dem Wasser, (zu beyden Seiten) herunter biß auf Schönaw. So lieget bey Lauban, ein Alter-Lauban: bey Löbau, ein Alt-Löbau, bey Seidenberg, ein Alt Seidenberg. Die alten Raths-Insiegel lauten also: *Sigillum oppidi Bernhardsdorf.* In einer alten Bulla zu Rom unter dem Pontificat Joh. XXII. A. D. 1322. datiret, wird es *Perenarzdorf*: Vom Bischoff Rudolpho zu Meissen aber, der selbige Bullam unterschrieben, Bernsdorf genennet. In einem Briefe, darinnen der Rath und Gemeine allhier denen Hussiten Treu und Glauben zugesaget, datiret Anno 1430. schreiben sie also: In GOttes Nahmen, Amen: Wir Bürgermeister und Geschwornen, und die gantze Gemeine der Stadt Bernsdorff, bekennen öffentlich mit diesem Brieff allen und jeglichen, die diese Schrifft lesen und hören: alsdann unser Finde des Heers der Waisen in unser Stadt kummen, und fiengen uns in der Befestigung unser Kirchen, die wir besatzt hatten, &c. In einer andern Bulla, ebenfalls zu Rom Anno 1339. und im V. Jahre des Pontificats Benedicti XII. datiret, heisset es Civitas Bernardi, Bischoff Johannes aber zu Meissen, in einer Bulla zu Stolpen Anno Domini 1497. d. 3. Aug datiret, nennet den Rath allhier zu zweymaln, *Burgimagistrum & consules oppidi Bernstad.* Jetzo der Privilegien und andern Documenten zu geschweigen: indessen weil es doch nur ein Städtel, obs wol vormahls, integris adhuc privilegiis in viel bessern Stande mag gewesen seyn, nennet mans insgemein Bernstädtel, und zürnet deßwegen niemand. Igitur non attendendus *Schneiderus in Scrutin. Histor. Lusat. Part. IV. sub tit.* Bernstädtlein; D. Johann Francke schreibet in dem Fragmento seines Lausitz. Chron. es sey der Ort vom Marggraf Albrechten zu Brandenburg, dem Beer, um die Zeit, da die Wenden in dieser Gegend bekrieget, vermuthlichen erbauet: weil der Nahme fast hierzu stimme, und er sonsten von den bewährten Historicis für ein Urheber der Städte und Schlösser Berlin, Bernau, Beerwalde, &c. Derer Benennung gleiches Ursprungs zu seyn scheinen, gehalten würde. Distat oppidum ab urbe Læbavia, uno: a Gorlicio & Sittavia altero: a Budissina quarto: quinto a Lubano, & septimo lapide a Camenicia: amneq; *Polsnica* (Plüssen) alluitur: & posset a quatuor videlicet ab *Æde sacra*, crucis forma exstructa: *panni* nitidioris factura: *cerevisiæ* de hordeo coctæ bonitate, & *agris* fertilibus commendari. Seculo XIV. hoc est, intra annos 1330. & 1350. (Anno enim 1320. testantibus Chronicis dynasta *Johannes Bibersteinius*, montis Schoenavici possessor fuit: sed anno 1350. *Cunegunda* Abbatissa coenobii quatuor rusticorum prædia in pago Bertsdorf, soluta pecunia coe-

coëmit : reliqua enim prædia jamjam cœnobio attributa erant,) ad πρεσβεῖαν Cœnobii Stellæ Mariæ pervenit una cum octo pagis, qui districtus una vocabulo *Circulus liber*, Germ. der Eigen, it. der Eignische Frey-Creyß vocatur. Aliquoties (an. 1430. 1469. 1614. 1637. 1644. 1661. 1671. 1677.) incolas oppidi Vulcanus hospes durissimus invisit: & nostra quidem memoria, anno denique 1686. d. 20. Novembris, quo supra sesquicentum & novem privatas ædes, turrim templi, Diaconi, & Præceptorum ædificia, curiam, officinam cerevisiariam, duas apothecas hordearias, & horrea decem ac novem in cineres convertit. De hoc incendio supra laudati *Rev. Hausdorffi*, tale extat.

I. ἐ]ιομηνημεροτετράστιχον:

QVINqVe qVater soLes spectarat
LVna noVeMbrIs:
Et tVa VVLCanI tigna fVrore rV-
Vnt.
TVrresqVe o Bernstat, bInæ sIC Ira
poLarChæ:
In transgressores, qVIs ferat? Igne
fVrIt.

II. Chronodistichon duplex:

BernstaDt In CIneres Versa est trIstes-
qVe rVInas:
qVAs DefLent nati DVRIter atqVe
patres.
HIs serVato tVI IesV soLatIa VerbI:
pertrIstes tantVM qVoD reCreare
potest!

Bernsdorfum. BERNSDORFUM, Bernsdorf, Sorab. Nischichow, (1) pagus spatio unius lapidis infra Camentiam: pertinens ad diæcesin templi ejusdem urbis cænobiani: putarim dictum quasi Bergensdorf, a Bergen, *abscondere*, quod sit lacus aptus recipiendis hominibus reculisque, cum superiora arva camposque Mars furiosus deprædatur & expoliat. Nischi enim *inferiorem* sonat, & Chow, seu Chowani, absconsionem. Thema Chowam, abscondere, recondere. (2) Bernsdorf, sive Alt-Bernsdorf, Stare Bernadzize, hoc est, *Vetus Bernsdorfium a Bernhardi* nomine ita appellatum, pagus vicinus *oppido Bernhardi*, quem *Polsnica* amnis medius secat.

Bertsdorfum. BERTSDORFUM, Bertsdorf, (1.) Ober-Bertsdorf, vulgo, Bettelsdorf, pagus supra Bernhardi civitatem, peculium Baron de Gersdorf. (2). Nieder-Bertsdorf, it. Bertsdorf simpliciter, Sorabis Bartow, infra civitatem Bernhardi, ad amnem Polsnicam: Stellæ Mariæ pagus. (3) Bertsdorf, dimidio lapide sejunctus vicus ab urbe Sittavia, cui paret. Vulgo a *Bertoldo* conditore derivant: quid si a Bertha, simplici nomine, villæ vocatæ fuerint, id est, filia: (v. *Barutum*) quod sint quasi filiæ dynastarum, recentiores villæ, ex qua, tanquam ex matre natæ & productæ sunt, & filiarum instar ei subjiciuntur. Sic enim Ebræis בנות *banoth filiæ* etiam, respectu suæ metropoleos dicuntur oppida, pagi ac villæ, *Num. 21, 25. Jos. 17, 16. Judic. 11, 26.* &c. *Glassius Rhetor. Sacr. tr. 1. cap. 9. p. 1195. edit. Jen. anno 1668.*

Bescovia. BESCOVIA, Besko, Beskau, Sorab. Beskowa: Lusatiæ Inferioris ad Sprevum fluvium, & *Biberstein iorum* quidem olim: post *Episcopæ Lebusensis*: & rursum *Marchionis Brandeburgici*, jure oppignorationis, oppidum, *Manlius Rer. Lus.* lib. 1. cap. 12. clarum lacu permagno, & piscoso, cui Scharmützel nomen. Idem lib. 1. cap. 20. Aliis melius Peschowa, (lege Peßchowa) cum p. it. Pesko & *Pescovia* scribitur: nomen enim a Peß, Poß, vel Pieß, id est, canis, ortum: quorum priora duo vocabula sunt linguæ Sorabicæ atque Bohemicæ, ut tertium Polonicum est: & ex verbo Sorab. Bohem. Polon. chowam, id est, servo, observo, recondo: item alo, nutrio. füttern, quod canes alere in gratiam dynastæ sui, cives oppidi teneantur: nunc vero onus illud atque debitum ære soluto in fumum abiit. Sorte ergo ea quodammodo pares incolæ Pescoviæ is fuerunt, de quibus *Herodotus* lib. 1. p. 78. *Canum Indicorum tamen in gratiam præsidis Babylonis alebatur multitudo*, ut ad *præbenda eis cibaria, quatuor in Babylonis urbis planitie magni vici attributi essent, aliorum tributorum immunes*. Hinc non male *Alumnam earum*, aut canis urbem, Germ. Hunds-Stadt, vi etymi. *Pescoviam* vertas. *Schneider. Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV.* Anno 1576. haben XXVIII. unter die Superintentur alhier gehörige Priester sich der Formulæ Concordiæ unterschrieben. Man findet hierinn den Walstein oder Beinbruch, auf manscherley Art, als einem Arme, Beine, Finger, &c. gleich, welcher sonderlich denen heilsam ist, die einen Arm oder Bein zerbrochen haben: Man soll auch einsmals alhier einen dergleichen Stein gefunden haben, der einem Menschen ähnlich gewesen, und Arme, Beine, &c. gehabt.

Biela. BIELA, Biela, Bielam. Biela Sorab. pagus Gorlicæ urbis ad Nissum fl. distinguitur in Ober vel Hoberne Biele, & Wendisch Biele, Ex adj. Biely, a, e, *albus, candidus*; Itaque Germanis Weissenheim, lat. *Albula*.

Bieloschca. BIELOSCHCA, Bieloschka, Sorab. id est, *Albula*, Weißig, pars pagi Tetzschwicii, infra Hojersverdæ oppidum, in diæcesi Colmensi: *ab aquis albis rivuli* ita dicta; Biely enim *albus*, Sorabis: constat una dom uncula hortulani, & duabus moletrinis,

letrinis, quarum una Hydromyla, & altera Mola alata seu Pnevmatica est.

Biesigium. BIESIGIUM, Biesig, Sorabis Piesek, aut Pisek, id est, Sandhausen, Glareo-villa: Piesk enim Sorabis, & Pisek Bohemis, *arena*, *sabulum*, *glarea* Sand: Arenosa autem terra sic primum comparet, descendenti ex Reichenbachio, a quo non longe distat, ad partes Boreales. Sedes hodie *Nosticiorum* est, a Vulcano anno 1715. voracibus flammis misere consumpta.

Biesniga. BIESNIGA, seu *Biesnicium*, Biesniz, Sorabis Biesniza; Groß und Klein-Biesnitz, Wulka a Mala Biesniza, pagi duo agri Gorlicensis, ad radices montis Landescronæ: Germanis proprie Laufenhausen, (wohin man vom Berge leicht laufen und etwas holen kan,) a Bieżu, seu Bieżim, *curro*, laufen, Sorab.

Boblicium. BOBLICIUM, Bobelz, Bobliz, Sorabis Bobelize & Bobelze, pagus sui juris quidem, & Senatus Budissinæ urbis protectionem venerans: Hortulanos duos tamen xenodochium sibi vendicat: distat ab urbe intervallo dimidii milliaris ac templum S. Michaëli sacrum rustici frequentant: unde Germanis vel Blasendorf, aut Brülerheim, Polonis enim Babel, & Sorabis olim Bobel seu Bubel (a quo Bublink, *globulus*, ein Knopf am Rocke,) & Bohemis Bublinka, *bulla*, eine Wasserblase. Denique thema Bublin. Bohem. Bublati, *murmurare*, *strepere*.

Bohovium. BOHOVIUM, Halbendorf, Bohow pagus, milliari uno & dimidio supra Budissinam, ad pedes Sudetorum montium: puto *per antistœchon* sic dici, pro Pohow, & hoc *per epenthesin* literæ H pro Pow, quod vulgo pronunciari solet loco Pol, id est, *dimidium*: rivulus enim medium fere secat, atque disterminat: alias tribus est dicatus ecclesiis: *Portwicensi* Sorabicæ: & *Crostensi*, *Cunewaldensique* Teutonicis: tribus *dominis* paret ac obsequia præstat: *Pro-Marchioni*, *Decano*, & *nobilibus* nuper *Nosticiis*: tempore antiquo partem ejus ad Senatum *urbis Budisinæ* pertinuisse, *Annales* ad Annum 1421. nos docent.

Boravia. BORAVIA, Borau Sorab. Borau, id est, (proximi) *pineti villa*, Fichtendorf, in diœcesi Nidana, infra Ostricium peculium Kisewetterorum, Bor *sylva pinea*, *pinetum*, Sorab. Polon. Borowize, Bohemis *idem*.

Boricium. BORICIUM, Boriz, melius Poritz seu Poritsch: (al. Poratsch, vid. D. Carpzov. Analect. Fact. Zittav. P. III. c. 14. 10.) Sorabis enim olim Parieza, hoc est, *secundum fluvium* Nissam conditus pagus: Am Fluß: vel am Neuß-Flusse herab gelegen: ex Po, præpos. *secundum*, *juxta*; & Rieka, *fluvius*, vocab. Sorabicis Sittaviæ urbis curæ accedit anno 1375. Anno autem 1484. ἰχθυοτροφείοις seu piscinis amplissimis ornatur.

Bosancium. BOSANCIUM, Bosankwitz, Bosankeze, ist est, *villa Sambucea*, Holunderaw. Bosanki, *baccæ Sambuceæ*, Holunderbeeren; Thema Bos, *Sambucus*, ein Holunderbaum, peculium Senatus urbis Budissinæ: a qua ad dimidium lapidis vere sejunctum est.

Breidendorfum. BREITENDORFUM, Breitendorf, (1) pagus dimidio milliari infra Lœbaviam, in parocha Citticensi: dotis loco datus parocho: Sorabis Wujesd, *ab exitu seu egressu* sic dictus: Wujesd, enim Sorabis, (Wujezd Bohemis,) *diverticulum*, *exitus*, *egressus*, eine Ausfahrt: prope silvam enim betulis consitam, & colles situs est: quibus superatis, planities ejus & arva patent, exitusque viarum multarum. (2) Breitendorf, Sorabis Brietna (a Breit, *latus*, *protensus*,) pagus dynastiæ Hojersverdanæ: liegt in der Länge und Breite herunter, an Gebäuden und Aeckern.

Bresena. BRESENA, Bresen, (1) Sorabis Briesow, quasi Birkenaw, pagus in agro Budissinensi, distans ab urbe tertio quadrante milliaris: Briesa, *betula*, Sorabis: & Briesowy, a. e. adj. *betuleus*, Birkicht: Hinc Briesow; betulis enim vestita tota vicinitas est. (2) Bresen, Briesena, in diœcesi Gothana, infra Budissam, ad ripas (pschi Briese.) Aquæ Lœbicæ: ex Brew, Breh, vel Broh, *littus*, *ripa*, *margo aquæ*. (3) Bresen Sorabis Brieseze, ex Brieśiza, *betula*, eine Bircke, Birckenhausen, in diœcesi Grædicensi. (4) Brieschke, Sorabis Brieska, ex diminutivo Brieska, quod a Briesa, *betula*, peculium præfecturæ Hojesrverdanæ, in diœcesi Serchensi. (5) Briesing, Briesenkje, ex eodem Briesa, *betula*, pars pagi Colmensis, in territorio eodem Hojersverdano: *betulis* enim *tribus quatuorve*, tanquam raris ejusdem loci arboribus, vestitus est. (6) Briesing, Sorabis Briesenka, in paræcia Gausticensi supra Budissam: Germanice item vertas Birkendorf, quod sit ex eodem sæpius dicto Briesa, id est, *betula*, nomen ortum.

Buchwaldum. BUCHWALDUM, Buchwalda, Bukownia, ex Buk, fagus, eine Büche: (1) *in diœcesi Baruthana*, ad Aquas Lœbicas, peculium *Baronum de Gersdorf*: aula pagi flammis bis in cineres conversa est. Anno 1584. die 13. Julii: & Anno 1609 die 30. Augusti. (2) Villa *Toparchiæ Hojersverdanæ*: Sorabi incolæ templum Serchense frequentant. (3) pagus *dynastiæ Muscovianæ* ad Nissum situs. Anno 1711. die 22. Octobris undecim rusticorum villas & unam hortulani

lani domunculam, ſubitaneo exorto igne amiſit.

Budiſſa. BUDISSA, *Budisſin*, & *Budisſina*, ſic paſſim metropolin Luſatiæ Superioris Hexapolitanæ appellat *Ditmarus Chron. Merſeburg.* lib. 5. f. 53. & lib 6. f. 63. 67. 73. & 105. edit. Francof. ad Mæn. an. 1580. *Budeſin*, *Joh. Aventinus* Annal. Bojor. lib. 7. f. 541. edit. Baſil. an. 1580. *Budiſinum*, *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 6 c. 2. fol. 1048. edit. Lipſ. Germ. Baußen, Sorabis Budiſſin, ſeu Budiſchin: ceterarum urbium nomina iſtæc ſunt, *Gorlicium*, *Sittavia*, *Lubanum*, *Camenicium*, & *Labavia*: in locum poſtremæ falſo *Gubenam* inferioris Luſatiæ civitatem, ſubſtituit *Philippus Cluverius* Introduct. Geograph. lib. 2. cap. 13. p. 152. edit. Lugdun. an. 1627. Et fertur tale de iis *Abrahami Golnicii* judicium: Baußen die gröſſeſte: Görlitz die ſchöneſte: Zittau die reicheſte: Camitz die feſteſte: Lauban die kleineſte: Löbaw die älteſte. Alii *illuſtrem* quendam *Baronem* ſic ſenſiſſe perhibent: *Budiſſæ* tribuendam eſſe gravitatem: *Gorlicio* liberalitatem: *Zittaviæ* civilitatem: *Laubano* bibacitatem: (ſed *Tacitus* de morib. Germ. c. 22. ſcribit: *Diem noctemque continuare potando, nulli Germanorum probrum*:) *Camentiæ* ſagacitatem: & *Labaviæ* frugalitatem. *Budisſinam* cum *Dresda optimum oppidum Potentisſimi Electoris Saxonici eſſe*, ait *Dn. Heisſius* Gallus in *Hiſtoire de L' Empire lib. 6. c. 10. edit. Pariſ. an. 1684. v. Acta Erud. Lipſ. 1685. p. 393.* Die edle Haupt-Stadt Budiſſin im Marggrafftthum Ober-Lauſitz, *D. Georg. Henr. Götze*, *Miſcell. Conc. Part. I. p. 316.* Diſtat urbs dimidio lapidis a præaltis montibus Sudetis, ædificata in planicie, maximam partem ſuper cautem duriſſimam & abruptam: atque muris, aggeribus, foſſis, propugnaculis, imò & ab ipſa natura ſatis, munita eſt. Hinc perſæpe etiam difficillimas ac diuturnas fortiter obſidiones pertulit: ad occidentale latus *Sprevvà* fluvio inter præcipitia rigatur: igne crebro in cineres ſubſidens, ſemper pulcrior ſplendidiorque ſurrexit: cives alit pietate, juſtitia, doctrina, morum elegantia atque ſvavitate, liberalitateque & philoponia præclaros: prætereaque *ſex memorabilia oſtendit*: I. *Ædem* auguſtiſſimam, D. Petri, in qua, rariſſimo exemplo & Lutherani Orthodoxi, & Romano-Catholici diſtinctis horis ſumma pace, publicam ſuam religionem exercent. II. *Arcem* vere Regiam. III. *Dicaſterium* provinciale ſupremum. IV. *Scholam* percelebrem. V. *Machinam aquæductoriam* artificioſiſſimam; & VI. *Hydromylam* ſedecim rotis * frumentum permolientem, cui parem fere Europa haud habet. De *etymo* diſcrepant eruditi. I. *Chriſtoph. Manlius* Rer. Luſ. l. 1. c. 6. ita: *De Budiſſinæ etymo nota eſt vulgi narratio, Baronem Bohemicum loci Dominum, cum uterum ferret ejus uxor*, ſi filium, *id quod maxime optabat ipſe, ederet, inde oppido nomen fore, quodammodo voviſſe: mare nato*, Budiſſinam *vocatam urbem: quæ vox lingva Heneta idem ſonat ac ſi diceres* (Bude ſyn) ſi erit Filius. *Alii regem, cum obſtetrix nunciaret de uxoris partu, ibi edito, quæſiviſſe ajunt*, filius ne eſſet? *atque inde loco nomen factum.* II. *Æmilius* lib. 5. *ad hoſpitalitatem Budisſinenſium reſpiciens, a celebri illa in fabulis anu*, Baucide, *etymon urbis ludens deducit:*

Jamque ubi quarta dies roſeo decedet olympo,
Baucenii tanget mœnia veſtra ratis.
Mœnia quæ liquidis gelidus *Sprea* præterit undis,
Subque cava largas rupe volutat aquas.
Forſitan hæc veteri tenet urbs *a Baucide* nomen,
Hoſpite qua ſummus Juppiter uſus erat.

Hæc *Manlius*. De *Baucide* legatur *Ovidius* Metamorph. lib. 8. v. 634. ſeqq. *Jacobus Ticinus Epit. Hiſt. Roſenthal. cap. 7.* num. 67. p. 258. Budiſſina, *ſi etymi rimemur originem, Slavicum nomen eſt, ex ſequenti eventu huic loco proveniens: Comes quadam Czechica* (*ut habet Frencelius Pater*) *cum de jaciendis urbis fundamentis deliberando ſitum ejus regionis Spreæ flumini adjacentis ſecum ipſa perpenderet multum gravida, partuique vicina, & de hærede maſculo ſolicita, in has Bohemicas voces erupiſſe fertur:* Bude ſyn, *quæ tantundem denotant, ac ſi latine dixiſſet*, Erit filius, *ille videlicet infans, quem materno etiamnum utero incluſum circumfero. Illa igitur verba Anno Chriſti 958. Ottone I. rerum potiente, urbi conditæ nomen indiderunt, ut ſecunda in tertiam vocalem immutata, Germanice* Budiſſin, *vel* Baußen, *Wendice* Budeſſen, *latine* Budiſſina *hodiedum cognominetur; ſita eſt ea civitas loco peramæno, mænibus cingitur, caſtroque in colle exſtructo, longe lateque ſpectabilis efficitur; incolas habet variis artibus & ſcientiis excultos: & quod inde conſectaneum eſt, politis, humanisque converſationem decentibus moribus commendabiles, &c.* Sic etiam *Annales Budisſinenſes fere*: Anno 958. hat Burggraff Wezla die im Jahr 921. durch Aufführung des Schloſſes angefangene Stadt, vollends auch aufbauen laſ-

* Am Riettbor zu Arnſtadt in Thüringen iſt eine Mühle mit XVI. Gängen, Anno 1572. von Graf Günthern, den ſtreitbaren erbauet, Der Fluß Rodaun treibet eine Mahl Mühle in der Stadt Dantzig mit XVIII. Gängen, Jo, Chriſtoph, Olearius Syntagm. Rer. Thuring. Part. I. p. 5.

lassen: und seinem Gelöbniß ein Gnügen gethan: denn er kurtz zuvor seiner Gemahlin, so schwanger gewesen, versprochen, zu dem Schlosse eine Stadt zu erbauen, **wofern sie einen Sohn gebähren würde**, in Böhmischer Sprache lauteten seine Worte: **budeli ßen**, dahero hat nachmahls die Stadt den Nahmen Budissin bekommen. Et f. 359. *Hieronymus Emserus* giebet vor, daß Budissin erstlich ein offener Flecken gewesen, der von denen Sorabis oder Wenden zum Städtlein gemacht, nachmahls aber Anno 958. von einem Böhmischen Burggrafen, so Wezlau geheissen, der ihr auch das Stadt-Recht zugebracht, mit Mauren und Thoren gebauet worden. Als seine Gemahlin, die schwangeres Leibes gewesen, durchgefahren, und den Bau beschauet, hat sie nach dem Nahmen gefraget, und als sie keinen rechten Bescheid bekommen, weil die Stadt dazumahl noch keinen Nahmen gehabt, hat sie auf Böhmisch gesagt: **Pan budeli ßen, Herr, wird das, so ich in meinem Leibe trage, ein Sohn seyn** so soll das auch eine Stadt werden; und als sie GOtt mit einem jungen Sohn erfreuet, hat sie durch ihre Beysteuer und Hülffe die Stadt erbauen lassen: es ist auch darauf derselben, von ihren Worten her, der Nahme Budissin gegeben worden. *D. Casparus Peucerus Idyll. Patria, v. 108. seqq.*

Post aliquot sed secla, ubi Franca potentia lapsa,
Nudavit solitis hæc loca subsidiis.
Nissa ista iterum cessit provincia dudum
Vicinis populis præda petita feris.
Arcem Bojemus prior & pugnacior armis
Maturis fecit deditione suam.
Urbemque adstruxit, gravida de conjuge adimplens
Votum: si soboles mascula nata foret.
Nam partu primo facilique enixa maritum,
Possessa fecit sospes in arce patrem.
Hinc ubi a voto tractum post nomen inhæsit,
Quod rogat, *ut fœtum det Deus esse marem.*

Repetit quoque eam fabulam *Schneider. Scrutin. Hist.* Lusat, Part. IV. cap. Budißin. III. Alii aliter tam de conditæ urbis anno, quam etymo sentiunt. *Caspar Peucerus Idyllio citato* ad marg. Budissina (urbs) circa annum Christi condita DCCC. Arx (Ortenburg) annis CL. ante. *Annales Budiss. MSC.* Der *Monachus Pirnensis* will von Erbauung dieser Stadt (Budißin) für gewiß affirmiren, solche sey um das Jahr Christi 882. von einem Mährischen oder Slavischen Fürsten Budessintio, der dem Böhmischen Hertzoge Hortivitio, von der Mutter her, befreundet gewesen, erbauet worden, und daß auch sie von ihme den Nahmen habe: welcher diesen tractum regionis eine eben lange Zeit beherrschet, bis daß er endlich von dem Böhmischen Hertzoge Spitigneo des Hortivitii Enckel, einer Rebellion halber im Jahr 927. vertrieben, und dieser tractus regionis wieder zum Hertzogthum Böhmen geschlagen worden. Sed de *Budissintio*, nihil quod sciam, rerum Bohemicarum scriptores: paucissima etiam de *Spitigneo*, utpote quem brevi admodum Spatio principatui præfuisse, perhibent *Æneas. Sylvius Hist. Bohem.* cap. 14. *Jo. Dubravius Hist. Bohem.* lib. 4 p. 117. seq. Boregk Böhm Chron. fol. 41. Accedit, quod annum acceptæ a Bohemis Lusatiæ *Batholomæus Scultetus* Gorlicensis, aliique DCCCC post natum Christum, subductis rationibus faciant. IV. B. D. *Benjamin Leuberus*, quondam *Elect. Saxon. Consiliarius ac Fisci Procurator, Jurisconsultus, Historicus, Philologus*, dum *viveret, clarissimus*, simpliciter ex Buda vel Bauda, voce *Sorab. Bohem.* & *Slavonica* denominatam Budissinam hisce contendit *Libro de Marchion. Lusat. Super. cap. 1 f. 4.* Daß Budsetz und Ortenburgk ein Nahmen, und jenes Sorabischer oder Slavischer, dieses aber deutscher Sprach sey, ist aus deme abzunehmen, daß die Soraben, Slaven und Zechen, denen von ihnen auf den Grentzen, oder an den Wassern, oder an Wasserfurten aufgebauten Schlössern, Burgken, Schutzörtern, und Grentzörtern, solche Namen gegeben haben: also ist das Schloß und der verwahrte Ort, wider ihre Feinde in Böhmen Anno 678. aufgebauet, Budetzsch genannt worden. *Hagecius* in Chron. Bohem. Part. I. p. 5. in Anno 678. Buden, ein Schloß oder Ort an dem Waßer der Eger, *Hagecius* Part. I. p. 67. in Anno 881. Budin oder Buda in Ungarn, ein verwahrter Ort oder Schloß an der Donaw: Budweiß, ein Ort oder Schloß an der Multaw wider die Bayern: Budweiß in Mähren, ein Schloß oder Ort, wider die Oesterreicher und Ungern; und also heist auch Budsetz, ein Grentz-Schloß, Grentz-Hauß, Grentz-Burg Ort-Burg, Ortenburg, eine Burg am Orte, an der Grentze des Landes, oder zum Schutz des Landes an der Sprew: und eben dannenher ist das alhier zu Budißin, an der Stadt und an der Sprew gelegene Schloß oder Hauß, welches vorhero die Francken und Deutschen Ortenburg genennet haben. *Peuceurus* in Idyllio v. 19. 33. 64. 65. *Annales Budissinenses* in exordio, & in Anno 1400. von denen Sorben-Wenden, Milzenern, &c. Budsetz, Budseß, Budtzen, und von denen Deutschen und Meißnern, &c. mehrere Zierlichkeit in der Aussprache zu geben, Bautzen benennet worden: hat auch solche beyde Namen Orten-

burg, und Budtzen, Bautzen und Budißin, promiſcue und publice lange Zeit geführt. *Annales Budisſinenſes* Anno 1400. 1405. 1483. 1505. 1516. 1538. 1564. & in Appendice, n. 3. 4. circa fin. *Chriſtophorus Manlius Gorlicenſis* lib. 7. Rer. Luſatiar. p. 100. 101. 145. Und hindert nichts, daß das Wort Budißin nicht gleiche Syllaben im Schluß, mit dem Worte Budſetz hat; auch daß der Name Budißin auf andere Maße von einer beſondern Hiſtorien / (deren *Peucerus* in *Idyllio* v. 110. 111. 112. 113. und *Manlius* lib. 1. Commentar. Rer. Luſat. p. 8. gedencken,) vom gemeinen Mann hergeführet wird; denn die vielen und mancherley nationes, nemlich Francken, Lauſitzer, Sorben, Wenden, Zechen, Deutſchen, Meißner &c. welche alhier zu Lande gehau'et haben, deren hat ein iedwederer ſolches Wort nach ſeinem dialecto, und Art zu reden, und zu ſchreiben, verdrehet ausgeſprochen, und fürgebracht, und aus Budſetz, Budſen, Bautzen, Budißen und Budißin gemachet. So wird auch ermeldte Hiſtoria, wie gedachten Orts *Manlius*, ein gebohrner Lauſitzer und Görlitzer ſelbſt bekennet, vor keine gewiße Sache und Hiſtorie, ſondern vor eine bloße alluſion gehalten. Aſt quid vetat, unius ejusdemque nominis & vocabuli dari poſſe plures alluſiones? Hactenus *B. D. Leuberus*. Nos (V.) hypotheſi ſingulari Viri ἐν ἁγίοις, Budiſſinam eſſe *Budſeciam*, peculium illud *Witekindi Magni*, miſſa: probamus quidem (1) ex Buda, voce ſumptum eſſe nomen *Budiſſæ*; itemque (2) nomen utrumque, tam *Arcis* Ortenburg, quam *Urbis Budiſſæ*, eandem obtinere vim atque ſignificationem: addimus tamen (3) hoc poſterius Budißin, compoſitum nobis videri ex vocabulis Buda, Sorab. Polon. (Bohemis Bauda ſonat,) id eſt, *arx caſtrum*, & ex adverbio ßem, id eſt, *huc*, ſeu *huncce in locum*. Urbem itaque primo Budaßen vel Baudaßem, dictam fuiſſe ſentiam, & denique Budißin, εὐφωνίας ἕνεκα, item Baitzen, id eſt, *Caſtrum huc!* ſeu *hunc in locum exſtruamus nos arcem!* ſicque utriusque nominis Ortenburg & Budißin eadem vis ac ſignificatus. Porro etymi, quod nos docuimus, cauſa hæc quidem fuit: ſita erat Arx olim e regione ſeu ultra fluvium Sprewam in colle, poſtea dicto Preicz, Preiczberg, & Protzſchberg; diſplicuit autem dynaſtæ populoque (*Teutones* miſtas cum *Sorabis* fuiſſe certum omnino eſt,) caſtrum illud antiquum: & conſilio habito decrevere, ut in citeriorem Sprewæ ripam ſuper collem, ad latus pagi Roſcheze, (unde etiam Roſchwiz, pars ſuburbii auſtralis) transferretur. Teutonum ergo vox tum fuit, hier Ort der Burg! & Soraborum, Preicz tam, Puda ßem! id eſt, *procul hinc; Hic ſit locus caſtri civitatisque!* dictum factum: ruit antiqua moles, cæptumque tum nomen Preicz vel Preiczberg: atque arx nova tumque urbis primordia, tres, uti ferunt *Annales*, tabernæ exædificatæ ſunt, nimirum Anno 650. Tabernæ vero Anno 800. ædificiis plurimis auctæ formam urbis ampliſſimæ acceperunt. Denique ut utraque utriusque populi vox μνημόσυνον apud ſuos haberet perpetuum, omnes conſenſerunt, ut Teutonum vox hier Ort der Berg, eſſe *Arcis* Ortenburg, Soraborum vero Buda ßem, (a quo Budißin) *urbis* æternum nomen. Et hæc quidem de Ortenburgi & *Budiſſæ* etymo, mea ſententia eſt: quam in rem ex parte ita *D. Caſparus Peucerus* Idyllio Patria:

> Arx (*Ortenburg*) prior eſt ipſa multoque vetuſtior urbe,
> Teutonicæ prodens nomine gentis opus
> Adverſi primum ſtetit inque cacumine montis,
> Diruta ceu liquet quod modo nomen (Preiczberg) habet.
> Ex uſu caſtrum reprimendis hoſtibus aptum:
> Quod vocis Sorabæ (Preicz) parte priore notat.
> A Sorabis etenim, (qui ſucceſſere vetuſtis
> Olim Hermunduris) ædificata fuit.
> Hanc bello excidit *Francus* * flammisque cremavit,
> Non oportuno quod ſtetit illa loco.
> Conſtruxitque ultra vallem meliore profundam
> Sede aliam, excelſo præcipitique ſitu.
> Solis ad exortum ſubter habente Suevo:
> Qua nulli acceſſus difficilesve patent.
> Molis at exuſtæ monumentum inſigne prioris
> Ad ripam gelidi fluminis Heſperiam
> Eminet, in ſummo proclivum vertice dorſum,
> Congeſtis inſtar collis, ab aggeribus.
> Entenſo in longum tractu, quod ſurgit in altum,
> Cui cinerum cumulus, cui ruderumque ſubeſt.
> Luſato arcem igitur Sorabo, Zechio, atque Polono,
> Oppoſuit Francus * limite contiguo,
> (* unaque Sorabus)
> In quo concurrere ſuis hi finibus omnes,
> Diverſas quamvis incoluere plagas.

Ac

* Francis tum immiſtos Sorabos fuiſſe; tanquam confœderatos, diſerte probat nomen Preicz, vel Preitſchberg, quod quidem cæpta peractaque exciſione arcis, demum natum arbitror.

Ac fossis *septum* ** vallo circumdedit alto,
(** Corrupta exemplaria habent *septem.*)
Militis auroram versus ad excubias,
Securas præstare vias, villasque tueri,
Cujus ab immiti cura latrone fuit.
Quin & tres statuit, castrum foris ante tabernas,
Hospita defesso tutaque tecta viro,
Post aliquot sed secla, ubi Franca potentia lapsa,
Nudavit solitis hæc loca subsidiis.
Nissana ista iterum cessit provincia dudum
Vicinis populis præda petita feris.
Arcem Bojemus prior & pugnatior armis
Maturis fecit deditione suam.
Urbemque adstruxit. - -

Bunitium. BUNITIUM, Bünnewitz, Sorabis Boneze, aut Bunneze, pagus Lusat. Super. tribus quadrantibus milliaris supra Budissam, ad pedes montis Lubani exædificatus; pars tutelæ ac curæ Senatus dictæ urbis & ab antiquo in diæcesi ecclesiæ Postwicensis. Ex Bugny, voc. Bohem. Sorabis Busny olim, i. e. *petulans procax*; proprie *erro, vagabundus.* Radix Bujam, Polon. (idem quod Bieham Sorab.) *vagor, evagor*: Forte quod libere & sine impedimento montis proximi, hic detur excursus in planities agri camposque, Germ. Freygang, vel Freygangsdorff.

Caczca. CACZCA, seu *Katzschka*, Sorabis Kaczka, id est, *Anas, νῆσσα*, die Ente: nomen montis altissimi omnium Lusatiæ Superioris, siti in agro Budissino inter pagos Meschwitz, & Kunewalde: exhibet apex supremus ejus *ἐρίπια* sive rudera multa *delubri* atque *aræ*: *Ara* ipsa seu mensa, nondum plane diruta, lapidum grandium plurimorumque cumulum sistit: *delubium* autem partim petra protensa præaltaq; partimq; lapidibus aliis ingentibus exædificatum fuit. Credam structuras illas veteres *Sorabos* idolis suis fecisse: proximam enim partem montis Praschiwa, seu Praschwiza adhucdum vocant Rachelenses Sorabi, id est *Oraculum* ex verbo Praschu, Praschan, i. e. *quæro, interrogo, consulo.* Et hæc quidem petras *quinque* conspiciendas præbet: quarum *tres* tanquam muri præalti protensique admodum, una cum ruderibus suis horrorem ac pavorem fere incutiunt intuentibus. Ejusmodi delubrum Oraculumve extitisse etiam omnino credam in altero vicino monte, sito inter pagos Kleindähse & Zscheschk, Germanis, der große Stein, *Saxum Ingens.* Petra amplissima summaque ibi visitur, muro nunc disjecto, munita olim semicirculari longo præter propter passus octoginta & tres.

CALENBERGUM, Kahlenberg, Sorabice dixeris, Lischa Gohra, pagellus diæceseos Czaltensis in finibus Lusatiæ Super. australibus: juris sui, soluto pretio libertatis. Traxit nomen a *colle* proxime adjacente, *nudo arboribus.* Calenbergum.

CALOVIA, Germ. Calau, Calaw, & Calow, it. Kale, & Kalow, Sorabis Kalawa, sexta & ultima confœderatas inter civitates Lusatiæ Inferioris: *Ch. Manlius Rer. Lusat.* lib. I. cap. XI. *Inferioris quoque seu minoris Lusatiæ sex numerantur oppida præcipua confœderata & ipsa*: Lucca, *quæ vox lingua Heneta* pratum *significat*: Gubena, Sommerfeldum, Sprembergum, Lubinum, (*Willichio* Lubenum,) & Calovia, *quam* Calvam *vocabat Melanchthon. Hæc enim diserte in Wenceslai & Sigismundi Regg. privilegiis hoc ordine recensentur, regno Bohemiæ*, (nunc Ducibus Saxonicis) *immediate subsunt omnia, præter* Sommerfeldum *Johanni Marchioni Brandenburgio subjectum.* Confer *Idem lib. 6. cap. 38.* Nomen Kalawa Kala, &c. non quidem a Kahl, *calvus*, voce Germanica ducendum autumarim: non enim probari facile potest, conditores priscos urbis fuisse Teutones: sed referam ad Kal, subst. id est, *limus*, it. *fex, sedimentum vini, cerevisiæ, & aliorum liquorum*: vel ad verb. Kalam, *luto, lutulo, limo, limare*, vocabula Slavica sunt, quæ a Polonis & Bohemis nunc, quoniam olim nostra fuerunt, repetimus: sane autem ideo Calawa seu *Calovia* hinc ducta est, quod hic sit *tellus limosa*, alibi vero arenosa: Sorabis equidem etiam Kalam, aut Koln, *fodio, pungo, stimulo*, & Kalawy, *pungens*, stachlicht, & Polonis Kole, *fodio*: ast hæc tamen causam nominis præbere non videntur. *Schneider. Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV.* Calau oder Calow ligt 2. Meilen von Luckau, an dem Flüßlein Dober, davon nicht fern daßelbe bey Dobermünde sich mit der Spree vermischet. . . Ihr Anfang und Name ist Wendisch, und einerley mit dem Namen, der, nicht von Tokai weit, in Ungarn gelegenen Vestung Calo, darvon *Martin. Zeiler.* Ungr. Königr. Beschreib. p. 356. zu lesen. Das fürnehmste Gebäude hierinnen ist die Pfarr-Kirche mit einen hüpschen hohen Thürme, den man auf 3. Meilen weit sehen kan: in welcher Deutsch, (weil die meisten Einwohner der Stadt, Deutscher Nation und Zungen) auch zugleich Slavisch, weil viel Wendische Dorffschafften hier eingepfarret, geprediget wird, und unter denen auch jede Nation ihre besondere Kirchen-Diener hat. Calovia.

Camentia. *CAMENTIA, Camentium, & Camitium*, Camenz, Sorab. Kamienz: Urbs Lusat. Super ad Elystrum (Nigrum) tribus a civitate *Budissina*, sex a *Lœbavia*; novem a *Gorlicio* & *Sitavia*; & duodecim a *Lubano* mil-

milliaribus distans. De etymo & conditu ejus ita *Christophorus Manlius Rer. Lusat. lib. 1. cap. 5. De* Camitio *hoc tantum cives narrant, a nobilibus* Camitiis *olim in monte vicino habitantibus oppidum denominatum; cum antea a* tribus cauponis *loco nomen esset: quæ appellatio postea in alium pagum inter Budissinam & Camitium sit translata: Heslæ prius Slavico nomine celebrem.* Hæc ille. Sed *Heslæ* nomenclatura nunc quoque superest: Sorabi enim sua lingva pagum **Haßlow** vocant ab **Haßlo**, Polonica & Sorabica voce, id est, *tessera militaris*: qui Germanis **Drey Kretzschem**, *a tribus* Cauponis, quarum una juris Budissinensis, reliquæ duæ nobilium peculium sunt. De *Camitii* porro Vocabulo accuratiores *Annales urbis* nos ita docent, scilicet nomen urbis non quidem a Toparchis, dictis *Camitiis* esse: sed Toparchas a *Camitia* urbe cognomen accepisse suum: fuisse autem eos origine ac natione Rhenenses, annotavit *Crugius* in *Collectan. Lauban.* Vetus oppidum, a tribus cauponis dictum, conditum fuisse, ait *D. Leuberus libro de Marchionibus Lusatiæ*, Anno Ch. M C XLII. eo combusto supra petram sedem suam locumque jussu ac voluntate conditoris *Bernhardi de Vesta* fortitam urbem esse, Anno Christi MCCXXV. alii habent annum MCCLV. sed falso:) indeque *Camitium* vocatam, quod **Kamen** idiomate Sorabico sit *lapis, rupes, planities saxea, cautes*: Polonis **Kamien**, *idem*: vel **Camenz**, Sorabis **Kamienz**, quod **Kamaniza** (Polon. **Kamienica**) sit *domus lapidea & camentila*: quamobrem **Kamienz, Camenz**, *Camitium*, proprie *civitas, quæ sit rupi vel cauti imposita*, Germ. **Felsen-Stadt, Steinheim, Felsenburg**; sic Ebræis etiam a *petra*, בית־צור Bethzur, Jos. 15, 58. Et Germanis a **Stein, Königstein, Hohenstein, Lichtenstein, Sonnenstein**; & a **Fels, Drachenfels, Lichtenfels, Rheinfels, Weißenfels, Wildenfels**. Porro apud Polonos quoque **Kamieniec**, *Caminecium*, Podoliæ urbs: & apud Misnicos, **Chemnitz**, urbs: & apud Lusat. Super. in Principatu Gorlicensi, **Chemnitz** pagus, &c. ex eodem **Kamen**, vel **Kameniza**. Denique constructa atque exædificata urbe *Camencia*, & nomine novo, de quo hactenus, decorata, placuit amodo Toparchis ut sese *Dominos de Camenz*, sive *Camitios* scriberent, quorum prosapia tandem nomenque tempore Belli Hussitici, in *Borsone* ultimo expiravit. Urbs ipsa vero libertate sua donata Anno MCCC. LVI. Budissinæ, Gorlicio, & Læbavio confœderata est; jussu atque autoritate Caroli IV. Imperatoris, quo ipso Lusatia Superior *Tetrapolis* tum vocari cœpit. Sed placent etiam verba Annalium recitare: **Die Stadt Camenz ist erbauet worden durch den gestrengen und erbaren Bernhard von Vesta, (oder von der Veste) sein Sohn auch Bernhard genannt, hat sie an einen andern (itzigen) Ort versetzet; auch die Kirche, so durchs Feuer beschädiget, aufs neue lassen weihen, in der Ehre der heiligen Apostel** Philippi **und** Jacobi, **durch** Brunonem II. (secundum ordinem XXI. Episc. Misnens.) **Stifftern der Kirchen** S. Petri **zu Budißin, im** XVII. **Jahr seines Bißthums,** Act. d. 19. Maji. Anno Christi M.CC.XXV. **Hieraus kan man beyläufig abnehmen, wie lange die Stadt gestanden; die Herren der Stadt wurden sonst auch Freyherren und des Geschlechts der Edlen Herren von Gräfenstein genennet, deren Wappen (einen schwartzen ausgespreutzten Flügel im gelben Felde) die Stadt auch, ehe sie Böhmisch worden, geführet: sie haben gewohnet auf einem Schloße, an und vor der Stadt gelegen, welches hernach aus Rath der andern von Land und Städten, damit es nicht die Hußiten einnehmen möchten, erkaufft worden vom letzten Herrn** Borso **von Camenz, der hierauf gesessen, mit Zulassung Kaysers** Sigismundi, Anno M. CCCC. XXXII. **bald darauf ist das Schloß abgebrochen, und die Stadt davon befestiget worden.** Plura de *Camentia*, *Manlius Rerum Lusat: lib. 6. c. 138.* Et *Samuel* **Großer Laus. Merckw** Part. III. fol. 60 61.

CANITIUM, **Kanitz** vel **Kannewitz**, Canitium.
Sorabis **Kanaza**, nomen (1) pagi milliaris prope spatio positi ab urbe Budissa ad Euri partes: paretque eidem. Germanice dixeris **Geiersdorf**: **Kania** enim *milvum* sonat. (2) *Familia* nobilis a **Kanitz**, ex eodem **Kamia**: quod *milvi* pennam clypeus ejus exhibeat. Vulgus pictorum sculptorumque pennam *pavonis* pingit fingitque, sed falso quidem.

CHEMNITIUM, **Chemnitz**, vulgo Chemnitium.
Chemlitz, *per antistœchon*, Sorabis **Kamienz**, etymon vide in *Camitium*; peculium Baronum de Gersdorf, vicinam oppido **Bern-Städtel**.

CISELITIUM, **Kiselitz**, Sorabis **Koszleze** olim: pagus dimidii lapidis intervallo Ciselitium.
supra Gerlicium ad Nissam, in diæcesi **Wendischoßig**. Germanice vertas **Hugelsdorf**, aut **Hugelhausen**: nam **Koslo**, plur. **Kosle**, Sorabis, *tumulus, collis, monticulus*. Utuntur voce eadem Poloni, & Slavo-Tartari: ita enim *Martinus Broniovius* libro de *Tartaria* fol. 5. *Cosles seu tumuli*, (apud Tartaros) *vulgo Mogilii*. Sunt etiam ex **Koslo** seu **Kosle**, plur. **Kislingswalde, Kißdorf**, olim **Kislingsdorf**, pagi ad pedes collium, aut in tumulis positi. Et **Kisling**, *Cislingius*, nom. famil. id est, *collis seu tumuli habitator*, **ein Hügeler oder Hügel**: quamobrem illi errant, luduntque, quibus *Cislingii* tanquam *Petreoli* dicti sunt, quo voca-

vocabulo milites Teutonicos a Macedonicis Alexandri Magni ſatellitibus vocatos fuiſſe ſentiunt Methodius ac Gloſſator ſpeculi Saxonici, eo quod Saxones eſſent a Saxis ſic nuncupati. Confutavit hos jam pridem *Albertus Cranzius*, vid. *Petr. Albinus Chron. Miſn.* in *Præfat. de voce* Kieslo plura in Origin. Lingv. Sorab. lib. 2. cap. 2. p. 665. ſeqq. vid. infra in *Coſela.*

Citlicium. *CITLICIUM* Kitlitz, Sorabis Ketlize (1.) pagus Læbavia dimidio milliaris ſpatio ſejunctus: quondam (anno 1594.) *Tzezwitiis*, nunc *Gersdorfiis* atque *Hundiis* paret. Germanice nominabis Keßelsdorf ex Kotel, ahenum: Es liegt wie ein Keſſel abſchüßig ins tieffe. (2) Familiæ nomen, dominorum a Kitliz: Kitliz, ergo Keßler, Teutonice: ex eodem Kotel, ahenum, dim. Kotlik, idem: quod ahenum (alii modium falſo pingunt) tanquam præcipuum ac primum agalma ſit in inſignibus Kitliciorum. Hinc errat qui de Kitliciis apud Henelium *Sileſiogr. Renovat. Part. II. c. 8. p.* 504. Es iſt kein Zweifel, daß erſtens nur der Uhr-oder Büffels-Ochſe im Wapen (derer von Kitlitz) wird zu ſehen geweſen ſeyn. An. Chr. 1408. Johannes III. de gente Kitlicia, Baruthi dominus, Miſnenſium præſul XXXV. qui ante triennium ætate confectus, conſenſu collegii dignitatem cognato ſuo, Decano Miſnenſi, Timoni, de generoſa Kitlitiorum familia reſignaverat, obiit Budiſſinæ 10. Cal. Martii, conditus in cœnobio Franciſcano, ut habet Supplementum Chronicorum Miſnenſium Fabricii. Extat adhuc tumulus ſaxeus humillimus, ſolo nimirum æquus in choro templi, nunc ſicuti, ante ſummum altare, in quo viſitur effigies epiſcopi, & ad dextram Kitliziorum inſigne, krus niger, *MODIUS* (*legas ahenum*) & ſub eo trabes obliquæ alternatim rubræ & albæ, ad ſiniſtram Agnus Dei Epiſcopæ Miſnenſis δεῖγμα: Inſcriptio talis eſt: *Anno Domini MCCCCVIII. die 20. menſis Februarii obiit Dn. Johann Kithliz, Epiſc. Miſn. Plura de Kitliciis* Nicolaus Henelius in Sileſiograph. cit. Part. I. c. 6. p. 503-512.

Colma. COLMA, Colm, Sorabis Koinza, Koinze it. Konz & Konze; Teutonice vertas Kiesershauſen, Kieferheim, nam Koina & Koiza Sorabis: Polonis Choina, pinus arbor eine Kiefer. Dantur autem Colmæ ſeu Koize plures per Luſatiam ſuperiorem (I.) Cunersdorf, Sorabis Koinze, pagus oppidi Bernhardi, ad cujus diæceſin pertinet, latus occidentale attingens. Fliſnicius amnis medium ſecat, & ſic dicitur a pineto (Koine vel Koina,) cauponæ vicino, qui Teutonibus der Jekelbuſch.

(II.) Weiß Colm, Biele Koinze, prædium remotum milliaris intervallo unius ab Hojeriwerda. Spreæ fluvio tranſitum præbet, ac Labiorum dominio ſubjacet.

(III.) Colm, Colmen, ſchwartz Colm Sorab. Czorne Koinze, it. Majaur Koinze & Konze ſimpliciter dynaſtiæ Hojerwerdanæ pagus, in confinio Miſniæ, æde ſacra (cujus filiam Teizchwitium ſiſtit) & domo parochiali elegantiſſime conſtructis gaudet, pineto undique veſtitur: cognomina Czorne (nigrum ſchwartz) & Maſaur (ſchmericht) a pice liquida ſeu axungia cinata ſunt, quam in fornace ſuo non longe a pago, ruſtici excoquunt & conficiunt. Anno Chr. 1702. die 30. Jan. hora ſeptima poſt occaſum ſolis exorto incendio ſeptem villæ & horrea una cum omni ſupellectili & frugibus in cinerem & fumum convertuntur.

(IV.) *MALA* Koinza, klein Coinz, Micropinus, uno leucæ ſpatio ſupra Budiſſam, cujus ſenatui paret, in diœceſi Poſtwicenſi.

(V.) Wulla Koinza, Groß Coinz non longe diſſitum a Mala Koinza: Pencigiorum peculium, qui Pilzæ ſedent, Ruſtici eccleſiam Poſtwicenſem frequentant.

(VI.) Cunnerwitz, Sorabis olim Koinze, pagus infra Landescronam, montem, ad dimidium lapidem ſupra Gorlicium, in diœceſi Jaurnicenſi.

COLONIA Cöln, Sorabis Kolna, it. Kolnow, Germanis proprie Schupfenaw, vel Colonia. Schupfenhauſen: pagus, diœceſis eccleſiæ S. Nicolai in urbe Budiſſina ad dimidium lapidem hinc ſejunctus, partimque Capitaneo Provinciali, & partim Decano ſubditus eſt, & Kolna vel Kolnia, id eſt ſuggrundia, protectum an Schupfen: Kolne autem a Kol, voce Sorabica & Polonica (Boden, Kül,) id eſt palus, ſudes, ſtipes: quod ſit tectum ſtramineum plerumque duobus quatuorve ſuffultum ſtipitibus. Videtur autem conditorem pagi virum plenum humanitatis fuiſſe: Colnæ enim nomen prædio ſuo imponere voluit, eo quod paruit æquale hoc eſſe vicino pago ſui nominis Welko (groß und klein Wölke,) es ſey nur ein Schupfen gegen Grosdorf. Huic enim (Welkoviæ) a Weliky, Bohem. Wielki, Polon. Wulki, Sorab. id eſt, magnus, amplus, gros, appellationem antiqui attribuerunt.

COMOROVIUM Komoran, Commeran, Comorovium. Sorabi Komorow (1) Pagus Luſatiæ ſuper. in diæceſi Neſchwicenſi, juxta viam publicam medius inter Königswarthe & Witgenaw. (2) Komorow in diœceſi Clixenſi: duobus milliaribus a metropoli Budiſſa, prædium dynaſtæ in Kaupe & Klix, hoc eſt, Dn. Chriſtophori Friderici de Gersdorf. (3) Komoren dicitur etiam lingua Sorabica, Senftenbergum, Senftenberg, caſtrum atque oppidum Marchionatus Miſnenſis. Et (4) Commern aliis Gommorn, præfectura Elect. Sax. in finibus Magdeburgicis. Hoc quidem poſtremum a Cimbris ſeu Gomeriis ſic vocari opinatur Petrus Albinus Chron. Miſn. Tit. 2. p. 45. mallem incunabula Vocabuli in lingva Sorabica quæſiviſſet: Sorabis enim Poloniſque Komor, Bohemis Komar, culex, κώνωψ eine Mücke, abhinc

abhinc ergo Commern seu Gommern, item Comeran, Komorow, ꝛc. quasi tu dixeris Germanice Mückendorf, Mückenheim, Mückenstadt, causas nominis credam suppeditasse ipsasmet locorum conditiones, quod paludibus scateant putidis & langvidis, aptisve ad generandos alendosque culices. Ceterum tria priora loca his epithetis vulgus Soraborum discriminare solet: Seftenbergam vocant Sly Komorow, malum Comorovium, alterum sive Clixense, Dobry Komorow, bonum Comorovium, & tertium, hoc est, Keschwicense. Rostochann Komorow, discerptum Comorovium, quod dynastæ olim injuria atque vis male incolas tractaverit & fere discerpserit.

Corsa. *CORSA*, Kirsche, Kirschau, Sorabis Korsem: pars inspectionis Decani Budissinensis, sita in confinio Bohemiæ & Misniæ ad Sprovium fluvium, uno supra dimidium milliari a Metropoli Budissa: nomine vocatur composito, quasi tu dixeris korisso ssemi, inclinat ad terram Vectium Korin Sorab. (Polon. Korze & Korzem) submitto me, ad pedes alicujus jaceo; & semia, terra: profecto quod ad pedes montium & collis radices ædes hic collocatas videas: Germanice ergo apte nuncupes, Erdneige. Fuit olim ad latus australe pagi, in loco edito, densisque vestito arboribus munimentum seu castrum, cujus rudera, muri, & meatus subterraneus hodieque supersunt: eversum autem est A. C. 1351. & 1359. quam in rem ita Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 6. cap. 20. Anno 1351. (sic etiam Annales Gorlicenses) Corsa arx a Sittaviensibus reliquarum urbium ope, nec non Svidnicensis Ducis auxiliis & ductu, capta & diruta est. Annales Sittavienses referunt hoc ad annum 1352. & mensem Novemb. denique Annales Budissinenses ad annum 1359. Nos igitur sic conciliamus, sentientes primo arcem Corsam captam dirutamque fuisse anno quidem 1351. vel 1352. mense Novembri; interea dynastas loci nuper fuga elapsos, anno 1358. quo Sittavia soluto ære liberata a manu ac potestate Rudolphi Saxonici, Bohemiæ rursus inserta est, arcem denuo instaurasse, ea ratione, cum maxima pars agri ejus sit sita ultra Sprevam in terra Rudolphi Saxonici, quod crederent, se suamque jure meritoque non ad Bohemum, sed Saxonem pertinere: itaque causam eam fraudemque detestantes Lusati, ne fines regionis coarctarentur, iterum Anno 1359. arcem instauratam Corsam aggrediuntur, captamque funditus evertunt atque exscindunt. Confer. nunc D. Jo. Bened. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. Part. II. cap. I. fol. 178.

Cosela. *COSELA*, Coseln vel Koseln Sorabis Kosslow aliis Konsow pagus Lusatiæ super. (1.) in parœcia Postwicensi, a metropoli Budissa lapidis spatio sejunctus, triplici subest dominio ac potestati, Promarchionis, Decani & Senatus Budissini, nomen accepit a Kosle, vel Kozlen i. e. a tumulis colliculisve; copiam enim tumulorum ad latus occidentale pagi congestorum magnam passim conspicimus: dixi de hoc etymo, & *Coslio in Orig. Lingv. Sorab. lib. 2. c. 2. p. 665.* nunc addemus testimonia in gratiam eorum, qui sepulcra Soraborum hos tumulos collesve seu Cosle fuisse sentiunt, quibus nos accedimus; quia tumulis hujusmodi collibusque factitiis Lusatia superior dives est, permultis autem ratio, ob quam congesti fuerint, satis non constat. In rem ergo etiam *Ernestus Brotufius Chron. Merseb. cap. 14.* Umb die Stadt Merseburg sind viel tumuli und kleine Hügel in Feldern geschüttet und aufgeworffen, aus fünfferley Ursachen: zum ersten, daß man auf etzlichen die Nacht- und Schar-Wache gehalten: Zum andern, daß man sich des Tages darauf könne umbsehen; denn die alten Heyden keine Thürme noch Kirchen im Felde noch in den Dörfern gehabt: Zum dritten, so haben sich etzliche alte heydnische Herren darein begraben, und darauf verbrennen lassen: Zum vierdten die alten Heyden, als die Schwaben, Wenden, haben ihren Göttern auf diesen Hügeln geopfert, und daselbst angebetet: zum fünfften, so haben auch etzliche heydnische vornehme Geschlechte solche Hügel in die Felder, Hölzer und vor die Dörfer aufschütten lassen, welche sie für sich und ihre Geschlechte zum Begräbnis gebraucht. Derer findet man viel in der Sorben und Hermundurorum Lande, das ist Meissen, zwischen der Elbe und Saale, und in Thüringen, Sachsen, Lausitz, und sonderlich umb Lüneburg, in der alten Marck, Saltzwedel, und im Holtze, wenn man jenseit Ilenburg vor Mückruhm gegen Torga zeucht, und an andern viel Enden vor den Wendischen Dörfern. *Lic. Garmannus de Miracul. Mortuor. lib. 3. tit. 2. p. 968. Sepulcra olim principum (1) circa radices montium erant (2) his ostentationis causa* acervos lapidum indebant: ac (3) *denique montes factitios superstruebant.* Tertiam ac ultimam *Brotufii* causam confirmat etiam *Johannes Hubertus de Fulst in Hist. Polon. lib. 1. c. 4.* Cracus (Poloniæ Princeps) quum per multum tempus bene ac feliciter regnasset, obiit tandem & e conspectu Cracoviæ ultra Vistulam in monte Lassotino, aggesto instar montis tumulo, (quemadmodum ipse mandaverat,) sepultus est, extatque in hunc diem usque is tumulus haud procul a delubro, quod D. Benedicti nomine vocatur. Refert eadem *Johannes Dlugossus Hist. Pol. lib. 1. fol. 53.* similisque ubi de sepultura Vandæ, *ib. fol. 57. Herodotus lib. 1. p. 39.* In Lydia est Halgattis, Crœsi parentis sepulcrum, cujus basis e grandioribus est lapidibus, reliqua sepulcri pars terræ aggestæ moles est. Quod sepulcrum construxisse ferunt homines circumforaneos atque operarios, & una cum his adjuvantes ancillas. *Atheneus Dipnosoph. lib. 13. cap. 11. f. 234* hæc habet: *Clearchus lib. 1. rerum amatoriar.* Gyges Lydorum

dorum rex, inquit, non ob vivam solum amicam, (concubinam) celebris fuit, cum se ipsum ac ipsius totum imperium in illius manum tradidisset: verum etiam ea mortua, omnes Lydos congregans, tumulum illum in Lydia accumulavit, qui nunc etiam Amicæ cumulus nuncupatur, in altitudinem elevatus: ita ut cum ipse regionem circumiret, quæ est intra Tmolum, undecumque verteretur, tumulum aspiceret, atque omnibus Lydiam habitantibus esset conspicuus. Et lib. 14. c. 10. f. 256. Intueri licet ubique in Peloponneso ac in Lacedæmone præcipue magnos tumulos, qui sepulcra Phrygum dicuntur eorum, qui cum Pelope venerunt. Quamobrem honoris ergo erecti illi tumuli sunt. Id nos & Æschilus docet

πολύχωστον ἂν εἶχες τάφον.
exaggeratum valde sortitus es tumulum.

Et Euripid. in Rel.

οἱ μὲν ἐν χώστοις τάφοις κεῖνται πεσόντες.
Alii quidem in aggestis tumulis jacent mortui.

Hinc χῶμα Græce loquentibus idem quod sepulcrum, ut nulli non cognitum est: χώματα μεγάλα, ἃ καλοῦσι τάφους, Athenæus lib. 14. Imo eo usque progressus est olim Græcorum in hoc genere luxus & ambitio, ut Plato in L. de Leg. cap. 12. ejusmodi aggerum altitudinem lege definierit. Sic & de Romanis *Virgilius lib. 3. Æn.*

Ergo instauramus Polydoro funus & ingens
Aggeritur tumulus tellus - - -

Et lib. II.

- - *Fuit ingens* monte sub alto
Regis Dircenni terreno ex agere bustum.

Ubi Servius: Apud majores nobiles aut sub montibus aut in montibus sepeliebantur: unde natum est, ut super cadavera aut pyramides fierent, vel ingentes collocarentur columnæ. Dion. Cassius lib. 55. Druso & filiis Germanici cognomen tributum, honoresque statuarum fornicum, & honorarii ad ipsum Rhenum tumuli dati. Conf. plura ap. *Cl. Becmannum in Syntagm. dignit. Part. I. Differt. 3. cap. 1. p.* 148. *Hartknoch. de Reb. Pruss. Differt. 13. p. 193. D. Thom. Broionium Vol. Oper. IV. de collibus fictitiis sive tumulis veterum heroum in Britannia (cit. Act. Erud. Lips. Supplem. Tom. I p. 28?.)* (2) Kosel, Koslow, pagus non longe a Camentia segregatus. (3) Kosel, Koslow, item pagus ad fines dynastiæ Moscovianæ.

Cotbusium. COTBUSIUM, Kotwitz, Kotbus, Kotjebus, Sorabis, recentior urbs Lusatiæ inferioris, quam Pyzena, *Manlius rerum Lusat. lib. I. cap. 14.* imo minoris olim famæ ac amplitudinis, quam Calovia, Sommerfeldum &c. quia numerum sex præcipuarum urbium Lusat. Infer. non ingressa est. Vi etymi (nisi fuerit olim urbs dicta (1) ex Kotcitwu; Bohem. id est, rheda, carruca, eine Kutsche, quod ad viam regiam antiquam sita sit,) vel (2) Kotbus, Kotjebus, quasi tu dixeris latine *nudipedalium urbs*, der Barfüsser Stadt. Ebr. בית חלוץ הנעל *Beth chaluz hanaal*. Deutr. 25, 10. nam Chodju Bosse Sorabis (Polonis Chodze boso) *nudus pedibus incedo*, barfuß gehen. Vel (3) Kotwitz, quasi ancora, sive murex, eine Ancker oder Klammer Stadt: Kotwiza enim Sorabis (Polonis & Bohemis Kotwica) ancora, it. murex. Porro utriusque posterioris nominis ratio a Conditore *Cotwicio* pendet. Fuit enim ille (1) *nudipedalium* Choto (tys tij Chodza bosse) id est, *Franciscanis fratribus supra modum addictus*, utpote quibus monasterium construxit, mortuusque apud ipsos sepeliri voluit. Fuit (2) Conditor ipsemet prosapia sive gente *Cotevicius* (des Geschlechts von Kotwitz) sed hoc cognomen sumtum est ex voce Sorab. Polon. & Bohem. Kotwiza, h. e. *ancora* it. *tribolus*, *murex ferreus*, *σῆμα* familiæ *cancer aureus*, sive rectius *tribolus* aut *murex aureus*, *Cancro* haud plane absimile sit. Confer. *Christophorus Manlius* rer. Lusat. lib. I. cap. 13.

CUNOVIA, Cuna, Kunia, Kuhna, Sorab. Kunow, seu Koinow, olim, pagus pervetustus, nunc oppidum Lusatiæ Superioris in planitie amœna situm, paret Dominis de Warnsdorff & de Knochen, distatque Gorlicio uno milliari. Arx optime & eleganter exstructa, capellam sacram habet. Conjiciam a *pinea sylvula proxima* nomen ei datum esse, Koina enim *pitium arborem* Sorabis sonat. Adfine tamen etiam alterum vocabulum Sorab. Polon. & Bohem. Kuna, i. e. martes, sed dubito, an hinc ratio nominis sumenda sit. Cunovia.

DARINUM, Daren, Sorabis, Darin, Dominorum de Haugwitz ad aquas Nigras in finibus Misniæ aula sat splendida & augusta, quarta lapidis mensura ab Gedavio distans, in cujus diœcesi sita est. Vocabulum sumpsit a *cespite vivo gramineove* (von grünen Rasen) forsan quod pratis paludosis adjaceat terra alias solidiore firmioreque gaudens, aptaque effodiendis præbendisque cespitibus, qui stipadio fuerint Sorabis bellicosissimis olim & strenuissimis in proximo confidentibus factitio tumulo. Polonis autem Daren, Bohemis Darn, & Sorabis Dorn, *cespes vivus & gramineus*, βῶλος, ein grüner Rasen. Ex eodem *Darniowus* & *Darnistus*, adjectiva, cespofus, cespitius, rasicht, Polon. Darinum.

DAUBENA, Dauben, Sorab. Dabon, pagus parœciæ klein Gørstehen, a quercubus sic dictus, germanice Eichenhausen, Dub, *quercus* Sorabis. Daubena.

DAUBITIUM, Daubitz, Sorab. Dubz, pagus in principatu Gorlicensi, ex Dub, hoc est, quercus Eichendorff. Daubitium.

DEBSCHICIUM, Debschitz, Sorab. Tepsez, (1) nomen pagi, ad Sprevam, supra Budissam: an quod sibi non timeat a diluvio seu ab aquis, in colle exstructus? (2) Familiæ nobilis Debschicium.

nobilis illustrissimæque, derer von Döbschitz. Retuli aliquando ad vocem *Depce* Polon. (Sorabius Tepzi) calcare, concicare, proterere vid. *orig. lingv. Sorab. lib. 1. p. 262. seqq.* Melius nunc mutata sententia, tanquam compositum, ex Tepin so Sorab. (Polon. *topin*, & bodenius, *topiti*) hoc est, mergor, submergor, in aquis suffocor, pereo in aquis, ertrincken, im Wasser umkommen. An quod primus Depschiciorum persequendo hostes principis sui, aquas seu flumen profundum ingressus, sine vitæ periculo prospere feliciterque ex eo emerserit? probat etymon figura clypei fluvium exhibentis: derer von Döbschitz Wapen ist ein rother Schild, der Wasser-Fluß darinnen weiß, das Creutzlein darauff gelb oder gölden, auf dem Helm die Federn alle weiß, die Helmdecke roth und weiß.

Dehsa. DEHSA, Dehse, Sorab. Tazen, Großdehsa, Würki Tazen: Kleindehse, *Malys* Tazen, pagi supra Budissam, *ad exitum montium silvestrium siti*, liegen beyde am Ausgange der Berge, und des Gehöltzes. Orta nomina ex Tazeni, id est, exitus, abitus, discessio. Bohem.

Delenum. DELENUM, Dehlen, Sorabis Delan, pagus Soraborum unius lapidis intervallo segregatus Budissa Metropoli, sub cujus umbra atque præsidio sui juris floret. Ad pedes montium, vallem occupat, indeque nominis ratio, nam *Delny* seu *Deleny*, inferior, ex Adverbio *Dele, deorsum, infra, subter*, herab, hernieder, Sorab. Dole, Bohemis.

Dencvvitium. DENCWITIUM, Denckwitz, Sorabis Dienckeze, i. e. quasi tu latine dixeris *diei pagus* Tagendorff; Dzien enim Sorabis & Polonis, *Den*, Bohemis, *dies*. Aut Dziennebeze, i. e. a derivato (vocab. *Den*,) Dennice Bohem. lege Dziennize, i. e. *Phosphorus, lucifer:* nam diem, dieique nuncium in colle situs facile conspicit ac contemplatur: quam gratiam fere vicinis pagis oppositi montes vallesque invident atque negant. Budissinam quarto & vicesimo stadio attingit, & immunis a servitiis, Senatus patrocinio floret, diœcesi Postwicensi insertus.

Ditrichsbachium. DITRICHSBACHIUM, Dietrichsbach vulgo Dietrichsbach & Dytersbach, Sorabis Ditrichseze, satis amplus pagus Lusatiæ superioris in districtu dotalitio (in Eignischen Creyse) subque umbra ac regimine Mariæ-Stellæ. Positus a conditoribus suis ad dimidium lapidem supra oppidum Bernhardi. *Rivum* (die Bach) suo nomine *Goilam* (die Jola) incolæ vocant: sed Ditrich, ex quo prior pars nominis. Sorabis olim hodieque proprie *cobalus, Satyrus nocturnus, spectrum nocturnum exercens venationes:* Germanis das wütende Heer, item der treue Eckart, quo de plura *M. Hilscher Diss. de exercitu furioso.* Erasmus Francisci in *prof.* cap. 8. p. 527. *Christianus* Lehmann Schauplatz des Ober-Ertz-Geb. sect. 2. cap. 15. p. 77. & 78. Ernst Bilderb. Part. 3. p. 701. *M.* Hanse *Theol. Paraclet. Part. 3. conc. 6. p. 134.* atque alii. Habent eandem Græci latinique vocem immutatam paulo tamen. Græcis enim Τίτυροι & Latinis Tityrci, comites Bacchi, dictis, nec non *fauni & Satyri*, ut testis est *Ælianus var. hist. lib. 3. cap. 40.* ad quem locum pluribus de *Tityris*, & *an differant de Satyris*, disputat *Jacobus Perizonius* Batav. clarissimus. Et etiam Germanis Dietrich *spectrum* sive *dæmon*, de cujus etymo ita *Johannes Saubertus* libro de *Sacrificiis* cap. 7. p. 156. Diet I. Theut, *Deus quondam Germanis unde adhuc germanicum* Dietrich, *& Britannis hodiedum* Dysth, *æteonum significat, teste Camdeno de scriptor. Britann. Mea sententia* Dietrich vox germanica æque & Sorabica, item Tityrus & τίτυρος, ex תרע Samar. i. e. *ὁ ἀπολλύων*, rad. תרע *festinavit, rupit, erupit*; quomodo *Satyrus a* שעיר Sair, *dæmon*; credibile igitur, nocturnas hujusmodi larvas dæmonum olim his in locis persæpe visas fuisse atque auditas, montibus enim, collibus, vallibusque humosis ac nemoribus seu sylvis abundat. Testatur etiam *Chorographia Autoris vetusti* districtus dotalitii, (des Eignischen Creyses) avorum proavorumque memoria lemures demum ejusmodi abhinc discessisse. Verba ita sonant: Die Einwohner melden, daß vor der Zeit, ehe die grosse Glocke ist gegossen worden, so geschehen Anno 1514. im Dietrichsbacher Berge Zwerge gewohnet haben; Sie sind offt ins Dorff kommen, und haben sich in die Häuser und Stuben verfüget, also daß die Leute ihrer gar gewohnet gewesen; Nachdem aber die Glocke gegossen und geläutet worden, hat sie der harte Schall des Ertzes, welchen sie nicht erdulden können, vertrieben, daß man derselben bißhero keines mehr gespüret hat. Paria habens *Martinus del-Rio lib. 3. disquis. Magic. qu. 3. Sect. 5. p. 405. Ante annos*, inquit, centum quo tempore nondum hæresis Lutheri *nata, Germaniam dæmonum manifesta & crebra infestatione plenissimam fuisse.* Putaverim vero ego sonum ac verba sacra Evangelii studio & industria *B. Lutheri* per gratiam Dei nobis dati, Tityros istos omnes sopiisse. Similiter de fuga lemurum e regno Angliæ disserit *Johannes Doughtejus Analect. Sacror.* Excurs. CLIV. in V. T. p. 412. edit. Londin. An. 1658. *Accepimus*, sic ille, *fando multoties de ludibundis dæmoniis (quos Cobalos vel Faunos ficarios nominare solebant) a majoribus nostris antehac sæpe visis, eisque molestiam abunde satis creantibus. Nihil tale inter nos illorum posteros jamdiu inauditum fuit; unde statim succurrit mihi consideratio, nec forsitan omnino futilis, vel inepta, quanta & quam potens sit nunc dierum Evangelii sincere enunciati lux, quæ oberrantes olim tales larvas sic absterreat tandem, & in carcerem infernalis sui barathri fugatas compellat.* Igitur a *lemuribus sive Tityris*

Tityris pago Dietrichsbach vel Ditrichseze, factum nomen non frustra conjiciam.

Dobrilucum. DOBRILUCUM & DOBRILUGUM, apud Joh. Sleidanum Comment. lib. 18. p. 259. Dobraluca, & Dobralucsa ap. Georgium Fabricium Orig. Saxon. lib. 2. p. 262. & Annal. Urb. Misn. sub Anno 1184. DOBRELOK. ap. scriptores Acad. Witteb. Tom. III. p. 164. Dobriluch & Dobirlug, in diplomatibus Theodorici & Cunradi, ap. Chr. Schlegel de Vet. Cell. p. 35. & 37. & Dobirluc, in diplom. Urbani Papæ, & Witigonis Abbat. Cellens. ibid. p. 89. & 90. Germ. Doberluk, Sorab. Doberlow, cœnobium vacuum Monachis ab Anno 1540. ad Doberam fluvium, in Lusat. infer. conditum a Comite Bremensi, Ottonis Marchionis Misnensis fratre, ut docet Fabricius l. dicto priore; Vel rectius a Dieterico seu Theodoro Eilebergensi, duodecimo Lusatiæ Marchione, circiter annum Christi 1184. ut idem docet in Annal. Urb. Misn. sub l. A. confer huc diploma cœnobio Dobrilugensi datum a Theodorico patruo, An. 1200. ap. Chr. Schlegel tr. de Cella Vet. p. 35. seqq. in quo etiam termini prædiorum ejus describuntur. Vel Anno 1190. ut habet Peucerus. Hinc etiam, etsi cum reliqua inferiore Lusatia factum esset olim ditionis regni Bohemiæ, nihilominus Ducibus Saxoniæ a Timone oriundis, nomine protectionis, quam ei præstitere tanquam fundatores ac patroni, certas pensiones solvisse, docent literæ Spicensis transactionis, quæ est facta Anno 1544. Chr. Manlius rer. Lusat. lib. cap. 11. nostra memoria in civitatem muris arceque eleganter munitam Doblacuca conversa est, jussu ac privilegiis Christiani Ducis Saxo-Merseburgici, a quo tenetur. De etymo ita Chr. Manlius rer. Lusat. lib. 1. cap. 34. Asserit Melanchthon in scripto quodam Anno 1558. ab Adolpho Comite in Nassau, & Academiæ Witebergensis Rectore publice proposito (extat Tom. III. scriptor. publicor. Acad. Witteberg. p. 164.) Caluczones, quos sub Ilingis ex utraque parte Albis collocat Ptolomeus, esse oram circa Luccam & Dobrilucum, in quo tractu est & Kirchanum oppidum. Lock autem nomen vetus idem quod nemus & Dobrelock (Dobrylock) bonum nemus significare. Hæc conjectura, si vera est, sicut & nominum similitudo, & situs faciunt verisimilem, Lusatiæ inferioris partem etiam Caluccones olim possedere; Licet Peucerus, a quo non dissentit Pirckheimerus, Electoratum Saxoniæ vicinum iis assignet, in quo & ipso est LOCHA arx saltu celebris. Ac venire cuipiam in mentem posset, ex compositis Caloviæ & Luccæ nominibus, Calucconum, sic enim scripsit Melanchthon, appellationem factam. Ast de hoc sentiant alii, quicquid velint, nostrum non est rem incertam affirmare. Dobreluzum autem ad Callucones pertinuisse non putamus. Quia Etymon superius alii non admittunt. Nam Slavicæ lingvæ ejus, qua Lusatiæ inferiori usitata est, gnari vocabulum Lug (vulgo Wuh) lamam sive paludem sonare affirmant, sed quæ arboribus aut certe arbustis careat: Atque inde factum cœnobio nomen. Nimirum Lug palus, Dobry, a, e. bonus a, um. Dobra etiam nomen fluvio vicino est, ex eodem Drobra fœm. id est, Aqua bona, sicque Dobrelucum Germanice quasi gut Pfuhl, vel Pfuhl an Dober-Wasser.

DREBCOVIA, apud Manlium rer. Lusat. Lib. 1. cap. 10. & lib. 6. cap. 36. Drebko, Sorab. Drebcovia. Drewko, i. e. oppidum ligneum, Holtz-Stadt, Holtz-Hausen, Drewo it. Drewko lignum Sorab. Polon. Bohem. Igne in cineres & fumum abiit die 2. Aug. An. 1696. Schneider, Scrutin. hist. Lusat. Part. IV. Drewko, dieses Städtlein lieget 2. Meilen von Cotbus, und fast auch so weit von Finsterwalde, und also zwischen diesen beyden Städten, an einem kleinen unbenannten Wässerlein, so unter Cotbus in die Spree fället. Es soll von dem gemeinen Manne Trebatsch genennet werden, (scilicet per jocum, ut sentio ex Sorab. infin. trebacz, (præsens trebam) indigere, opus habere.) Es sind dessen Inwohner mehrentheils Wenden, mit etlichen wenigen Deutschen vermischet, dahero man es auch unter die VI. Wendische Städte des Landes zu zehlen pfleget. Wer es erbauet, ist ungewiß, doch gewiß Wendischen Ursprungs.

DREBNITIUM, Drebnitz, seu Trebnitz & Drebnitium. Steindirffel, Sorabis Drebenza seu Drebenze, in parœcia Hochkeichsensi, Decani Budissinensis peculium, ita dicitur a simpulis, scrupis seu lapillis, quorum copia hic permagna est. Es hat viel kleine Brocksteine, drebenz, subst. Sorab. i. e. mica. ein Bröcklein, thema drebin, drebim, frango, tero in miculas aut scrupulos.

DREBNOVIA, Drebnow, Drebenaw, Sorabis. Drebnovia. Drewnovo i. e. castrum ligneum, Holtzburg; Drewany enim ligneus adject. ex Drevvo, lignum, subst. Sorab. Id primum & antiquissimum nomen urbis fuisse, Annales nos docent, quæ nunc Gorlicium. Moles etiam lignea castri figuram sustinens, petram præruptam occupat. v. Dn. Sam. Grosser. Lauß. Merckwürd. Part. III. fol. 69.

FINSTERWALDUM Finsterwalde, Sorabis Finstervvaldum. Kabin aut Grabin juxta lingvam Lusatiæ inferioris. Chr. Manlius rer. Lus. lib. 1. cap. 16. Finsterwaldum post Hlobum & Ottonem a Disca, fratres Augusti Saxoniæ beneficiarios, nunc Ottonis filii duo regunt, sed hoc oppidum utrum Misniæ, quodplerique volunt, an Lusatiæ nomine rectius censeatur, compertum nondum habeo. In articulis quidem criminum, quæ An. 1547. Hexapolitanis intendit Ferdinandus Cæsar, inter Lusatiæ inferioris oppida numeratur. Secundum enim accusationis caput fuit, quod relicto Ferdinandi mandato contra hostem ejus Johannem Fridericum Saxoniæ VII. virum, qui Dobriluzuk cœnobium occuparat, &

in Lusatia inferiori Sonnevvaldum, Finstervvaldum & Luccam dedi sibi postularat, nec ipsi essent profecti, nec milites, aut tormenta aliave, quæ bello usui forent, misissent. Vitam *Christophori Nischkii Finstervvaldensis*, verbi divini Ministri in Crotendorff, recenset *D. G. H. Götzius Conc.* Miscell. Part. I. p. 769. seqq. Vetus vero nomen Sorabicum *KABIN*, seu *GRABIN* ducam ex Sorab. *KAB* seu *GRAB* (Polonis item *Grab*, & *Grabina*) id est, *acer, carpinus*, ein Ahornbaum, oder rothe Buche: quod eo genere arborum vicina sylva *densa quidem & opaca* (unde Germanis oppidum Finsterwalde) referta sit.

Forsta. *FORSTA, & FORSTUM, apud Manlium rer. Lusat. lib. 10 c. 12. Forestum* apud *Thomam Carve*, Itiner. Part. II. c. 37. p. 47. edit. Mogunt. An. 1639. Urbs Marchionatus Lusatiæ inferioris ad brachium fluminis Nissi. Germanis Forst, Sorabis Barschcz, Bibersteiniorum olim sedes. Vel a *sylva*, quæ Teutonibus Forst. Sorabis Barschcz & Borschcz, & Bohemis Forß Germanis Forst, Sorabis Barschcz sonat, sic dicta, aut a Barschcz, id est, *acanthus*, Sorabis & Polonis translatum vero nomen a pago vicino Alt-Forste, olim in oppidum. Historiam urbis fere scripsit *Samuel Grosserus* Laus. Merckwürdigk. Part. III. fol. 67. seqq. Thomas Carve *itiner. Part. II cap. 37. p. 47. Jurantes temere & perjurantes merito percellat malus dæmon, qui non ita pridem* (Anno 1638.) *in Lusatia inferiore in oppido Foresti vulgo Forst, militem communi, hac tempestate, voce, & solenni militibus precatiuncula* (*rapiat me dæmon*) *abutentem inspectantibus testibus de repente abstulit. Res ita* (*ut a fide dignis refertur*) *habet. Faciens iter pecoris alicujus emendi causa lanio, atque nil mali metuens in equites Foresti & circum hybernantes inciderat, quem non nemo ex procacioribus, suspicatur, quod res erat, bene nummatum incedere, in sylvam abducit, omnibusque dispoliat, ac inter alia quoque centum Imperiales thaleros eripit. Cum vero lanio latrunculum probe nosset, mox redux commendantem loci adit, justissimasque de injuria & damno sibi illato, querelas deponit, simulque nominat militem furti auctorem, qui advocatus negat primum pernegatque se quicquam a lanione unquam accepisse, sed nec de facie quidem nosse hominem malevolum, multisque debacchatur ignominiis in lanium: Quippe qui se innocentem ad hoc tribunal detulisset; Addit dein mendacio diras execrationes, malo tandem se dæmoni iterato iteratoque audacter devovet: Rapiat, inquit, animam meam cum corpore cacodæmon, si ego prædatum egressus fuerim, aut violentas manus in hunc lanionem applicarim. Dictum factum. Audiit non surda aure vocatus Sathan, protinusque conclave ducis forma militari rubeo amictus pallio ingreditur. Hominis novitate perculsus Colonellus, causæ judex, miratur audaciam ingredientis, rogat quis sit, curve non prius monitis ministris adsit? respondet, se vocatum, non ultro introiisse simulque disposita chlamide coccinea in mensam, militem invadit, ac secundum caput arreptum inspectantibus omnibus, nemine contra nitente abducit: Quando militi nefarie perjuro bulga cum* centum imperialibus *excidit.* Miles vero postero die eodem loco, quo ipse pridie lanium aggressus fuerat, mortuus repertus est; funestissimum hujus rei eventum merito perpendant, atque ad eum contremiscant, qui tam sangvinolentum hospitem continuo lingva, continuo ore circumferunt, dæmonique se libere devovent parvipendentes, verene an mendaciter id faciant. Referunt eandem historiam *Annales Budissinenses* sub An. 1638. Zeilerus Cent. 3. Ep. 29. *Albrecht.* tr. Fluch abc. p. 141. *Samuel Edelius* thes. Catech. Part. 3. conc. 9. p. 134. Ernst *Amphith.* Part. II. p. 403.

FRIDLANDIA, & *Fridelandum*, Friedland. Sorabis. Brilan Ordinis militiæ Sancti Johannis Hierosolymitani per Marchiam, Saxoniam, Pomeraniam, & Vandaliam, Magistrum, titulo emtionis, respiciens oppidum Lusatiæ inferioris, *Manlius* rer. Lusat. lib. I. cap. 12. *D. Becmann* lib. von Ritter S. Johannis Orden cap. 4. p. 107. seqq. Fuit quondam A. C. 1422. usque ad annum 1523. dynastia Cocceritiorum, *Schneider* Scrutin. Hist. Lusat. Part. IV. & *Becmann* loc. dict. p. 168. Nomen accepit, ut me quidem amici docuere, ex Sorabicis vocibus *Dobry*, syllaba prima *do* suppressa, id est, bonus, a, um. it. Lian, Lien, vel Len, id est, linum, quasi dixeris *Lini feracem civitatem*, eine Flachs-Stadt, quod linum copiosissime ferat. Sed quid si *terram pacis* significet? Ex vocab. German. Fried *pax* & Land, *terra*, posuit enim in Brilan, B. pro F. sumi, & litera media & ultima abjici, per Syncopen & Apocopen. Fridlandia.

GAUSSIGA, Gaußig, Sorabis Kußka pro Kuschka, Kuschka autem *diminutivum* i. e. *os parvum*, Mündlein ab Kuschta vel *Usta os* der Mund, pagus Lusatiæ superioris supra Budissam sic dictus, quod ad confluentem rivulorum duorum situs sit, qui capita sunt aquæ nigræ, ligt am Munde zweyer Flüßlein, die des schwartzen Wassers, so in die Elster fliessen, Haupt-Qvellen mit seyn, sedes nuper Kisewetterorum nunc *Neitschiciorum*. Gaussiga.

GERSDORFFUM (Gersdorff) (1) Sorabis olim Gierseze pagi ejus nominis in Lusatia superiore: Alt und Neu-Gersdorff, in agro Sittaviensi. (Gersdorff) ad oppidum Reichenbach. Gersdorff inter Gorlicium & Laubam pagus prodigio quodam nobilitatus. Manl. lib. 1. Comment. c. 10. (2) *Familia illustris* ac *nobilis* derer von Gersdorff, aut Giersdorff, vulgo ab hordeo (von der Gerste) sic dictos esse *Gersdorffios* genealogia quædam docet, vid. *Henelius Silesiograph.* renovat. Gersdorffum.

Part.

Part. II. cap. 8. pag. 498. Credam *Gierschium* (*Giers* seu *Girs*, appellatum quondam primicerium gentis, addita autem vox **Dorff.** *pagus* est, quod in eo sedem suam collocarit, rationes etymi hæ sunt: (1) dantur familiæ per Lusatiam *Gierschiorum* appellatione celebres. *Adam Girisius* Consul Zittanus, qui obiit 1663. d. 7. Julii. *Albertus* Gierisch filius *Adami*, itidem Consul & Syndicus Sittav. obiit. Anno 1699. d. 18. Dec. &c. (2) *Gierschovv*, districtus Litthuaniæ, *Joh. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 7. f. 862. (3) *Gierschii* seu *Gersdorffii* Bohemiam, Silesiam, Lusatiamque & Misniam, terras Slavicas, ab antiquissimo tempore, tanquam patriam suam agnovere. (4) **Gierß** proprie vox Slavica, Polon. &c. id est, ὑποσέλινον, *hipposelinum* Germ. **Liebstöcke**, sativum aliud est, & vulgare, aliud verum, conf. *Pedacius Dioscorides* de *Medica Mater. lib. 8. cap. 13. & Marcellus Virgilius* in *Commentario* ibidem. (5) Hipposelini *flores* tanquam ornamentum *pitei* esse possunt. (6) Flores *lutei coronæ figuram* præbent. (7) Semen *nigrum*, & (8) radix *alba* est, porro (9) *Gersdorffiorum* clypeus *pileum* quoque sistit, qui sit receptaculum florum. (10) *Coronam luteam*, floribus hipposelini haud absimilem, denique (11) colores *clypei albi* & *nigri* itemque *rubri* pinguntur. Cum itaque hipposelini nomen faciesque omnis probe *Gersdorffiorum* nomini atque insignibus respondeat; hinc a **Gierß**, id est, *hipposelino* Gersdorffios (uti & Girisios) nomen traxisse, a vero haud alienum esse arbitror.

Goldtraumium. *GOLDTRAUMIUM*, **Goldtraum**, oppidum Lusatiæ sup. recens ad Qvissum fluvium, in confinio Silesiæ; a *somnio* conditoris sui dynastæ in **Tzschocha**, quod erat de invento illic auro, sic nuncupatum; Sorabice ergo, *SLOTNA*, aut *SLOTTSSON* i. est. *Aurea*, ita *somnium aureum* appellaveris. *Slotna* autem *urbs aurifera*, qualis *Zlatna* (lege Slatna) apud Transsylvanos: *Sloty*, *a*, *e*, adject. aureus, a, um, & **ßon** *somnium*, Sorabis, **ßen**, Polonis & Bohemis idem.

Gerlicium, *GERLICIUM*, *Gerlicia* apud *D. Philippum Jacobum Spenerum*, *Sylloge Genealog. hist.* p. 134. & *Manlium rer. Lusat.* lib. 3. cap. 30. *Gorlitia*, ap. *Alanum Manessonium Malletum*, Gallum in descript. Universi, p. 108. edit. Lutet. Anno 1683. qui in hac urbe *Academiam* seu *Universitatem* esse dicit, quæ nunquam hic fuit, doc. *Act. Erud. Lips.* Anno 1684. p. 220. Germ. **Görlitz**, Sorabis **Gorlze**, & per Metathesin, **Golerze**, aliis **Zorlece**, **Zhorlece** & **Zgorlece**, quod Z. sonum literæ S. æmuletur; Bohemis *Gerlice*, & *Gorelice*, Urbs celeberrima Lusat. Sup. ad Nissam fl. & caput sui Ducatus: **die berühmte schöne Stadt Görlitz**, *D. G. H.* **Götze** *Conc. Miscell.* Part. I. p. 516. Ebraice תבערה *Tabeera*, ex *Num.* cap. 11, 2. & *Deut.* cap. 9, 22. Et Germanice **Brandenburg**, (Brandenburgum) vel **Brandt = Stadt** dixeris: Oritur enim nomen ex compositi verbi Polon. **Zgorzec**, cujus præteriti 3. pers. sing. est **Zgorzal**, id est, *deflagro*, *conflagro*, *consumor* incendio; sic ab eodem **Zgorzec** subst. **Zgorzenin**, *deflagratio*, **Zgorzelina**, *combustum aliquid*: Sorabi pro more suo Z. in S. mutantes, & G. in H. verbum idem **schorin**, scribunt: Quod & in perfect. 3 pers. **schoril** sonat. Bohemis quoque **schoreti**; *thema* simplex, Polonis est *Gore* & **Gorzin**, Bohemis, **Horeti**, it. Sorabis **Horiu**, hoc est, *ardeo*, *flagro*, *uro*, **brennen**; quod quomodocunque scribas ex Ebræo חרה *charah*, arsit, natum est. vid. *Orig. Lingv.* Sorab. lib. 2. c. 7. f. 578. itaque ex **Zgorzal**, **Zgorzelice**, & litera z. per aphæresin sublata *GERLICE*, **Görlitz**. (Pohorzeletz (leg. **Zgorzeletz**,) *cum conderetur, aut instauraretur, a Sobieslao Bohemiæ Duce Anno 1131. appellata est; unde tandem* **Görlitz** *flexu seu commutatione quadam literarum factum ait Dresserus in* Gerlicio, *Balbinus* lib. 3. decad. 1. Miscell. Hist. regni Bohemiæ c. 7.) Porro ex eodem **Gorleze**, a quo postea **Goleroze**, litera altera G. per syncopen extrita; falso autem & corrupte veteres olim pro *Zgorzelice*, scripserunt *Tzorelik*, *Tzcorelik* & *Tschorlitz*, quomodo scriptum urbis nomen legitur apud *Cosmam Pragensem*, *Cnemiandrum*, *Manlium* & in *Annalibus* passim. Jure vero Lusati nostrates pronunciant & scribunt **Görlitz**, seu *Gorlicium* per aphæresin literæ Z. h. e. S. lenis. Causam nominis *Gorlicii* hisce nobis aperit *Joannes Dubravius* Hist. Bohem. Lib. II. p. 300. *Sobieslaus secedens in Lusatiam superiorem* Gorlicium igne exustum *instaurat*. *Christophorus Manlius rer. Lus.* lib. 3. c. 28. factum id fuisse annotat Anno post reparatam salutem MCXXXI. Sic etiam *Paralipomena Cosmæ Pragensis* Hist. Bohem. nec non *Annales Budissinenses*, *Gorlicens.* & *Abraham Gastius* in Annal. Gorlicens. carmine heroico conscriptis. Addunt *Paralipomena Cosmæ Pragensis* ipsum Sobieslaum nomen civitati dedisse **Zgorzelice** (ita legas, non *Tzhorelik*) quam antea **Drewnow**, (male alii legunt *Drenovv*) vocatam esse. Nimirum res ita sese habet: Quemadmodum ex circumstantiis historiæ datur colligi: *Drevvnovv* oppidum antiquis sic dictum, quod ligneis ædificiis constaret, **Drewno** enim *lignum* sonat Sorabis, illud nescio quo casu Anno MCXXXI. in cineres convertitur; quam cladem calamitatemque oppidi sui, cum cives Sobieslao principi querula voce nunciarent, **Zgorzilo je ßo** *Drevvnovv* id est, *combustum est o Domine*, *Drevvnovium tuum nostrum*: Tum eos bono ac æquo esse animo jubet Sobieslaus, additis promissis, se eorum verborum memorem fore: Civitatem enim lapideam, quæ hactenus lignea fuerit, se iis conditurum. Dictum factum, Anno currente 1131. veniens in Lusatiam, urbem

urbem instaurat, ampliat, meliorem facit, imponitque ei nomen Zgorzelize, id est, *Tabecca*, ut querimoniæ suæ perpetuam cives boni haberent cum memoriam, tumque consolationem. Porro alii aliter circa etymon urbis ludunt potius scilicet ex ignorantiæ lingvæ Slavicæ seu Sorabicæ, qua Gorlicenses veteres olim locuti sunt. *Christophorus Manlius rer. Lus.* lib. 3 cap. 28. 29. & 30. Anno 1131. *Sobieslaus in Lusatiam superiorem secedens* Gorlicium, *ut plerique alii* (quibus nunc addantur *Nicolaus Polius Hemerolous. pag. 63. Paulus Stranskius* de *Republ. Bojem.* cap. 8. p. 335. (Ernst Blumen-Lese p. 222.) *volunt*, condidit, *ut nos*, instauravit, *in ruinis vetustissimæ seu villæ seu munitionis Devvnoviæ :* Olomicensis (Lib. II. p. 300.) *Budissinam quoque vetustate squallentem tum eum renovasse ait, ac arces nonnullas viduæ Vigberti dotis nomine oppignoratas, soluto ei pretio, redemisse. Nos uxorem Viberti ante maritum obiisse, ex historia ejus supra scripsimus. Nisi forte Vipertum juniorem sic dicit Olomucensis; cujus tamen nusquam alibi meminit*, Curæus *etiam* (Chron. Siles. P. I. f. 44. Vers. German. Witeb. edit. Anno 1587.) *in calce historiæ de Boleslao III. Crivousto seu distorto, bellatore felici, qui hac ætate in Polonia rerum potitus est, sub eodem hoc anno scribit Sobieslaum, qui Lusatiæ magnam partem occupaverat, instaurasse & munivisse celebrem urbem Gorlicium, quæ prius sæpe fuerit vastata. Sed ut ad* Gorlicium *redeam cum plerique arbitrentur, ultra hoc tempus nullam retro esse hujus nostri loci natalis memoriam, priusquam ad reliqua progrediamur, hujus minuenda est opinio. Wratislaviæ cum essem anno abhinc quinto* (1566.) *legendos mihi dedit amicus Annales rerum Bohemicarum manu scriptos, quos ante annos plusquam quadringentos* Cosmas (de quo videndus *Bohuslaus Balbinus Epitom.* rer. *Bohem.* lib. 3. cap. 8. in notis fol. 211. seqq.) *ecclesiæ Pragensis Decanus, vir, ut tunc ferebant tempora, nec indoctus, nec infacundus, jam octogenarius latino sermone contexuit, tribus libris historiam suæ gentis ab initio inhabitatæ ejus terræ, usque ad Sobieslai cujus tempora jam persequimur, primum principatus annum complexus : Ex eo ipso Chronico* Wenceslaum Hagecum *in suos rerum Bohemicarum commentarios, pleraque transscripsisse apparet. Meminit ejusdem* Cunradus Gesnerus *in appendice Bibliothecæ suæ; & addit, nondum id uspiam esse impressum.* Georgius *item* Fabricius *Historicis & Chronographicis Germaniæ, quos singulis distichis descripsit, hunc Cosmam annumerat, & in suis rerum Misnicarum libris subinde citat ; idemque autor fuit erudito juveni* Johanni Brunoni, *ut annales ejus pertexendos, & ad nostram usque ætatem continuandos susciperet, quod refert* Matthæus Collinus *in epistola lucubrationibus oratoriis* Bohuslai Hassensteinii, Baronis Bohemi *præfixa. Nos etiam cum alias testimoniis ejus usi sumus, & utemur posthac - - Ad hanc igitur historiam* (Cosmæ) *adjecerat* παραλειπόμενα *innominatus quispiam, tum aliunde tum ex Moravorum Chronicis congesta. In iis* Gorlicii *quoque fit mentio duobus locis ; primum sub Anno* 1126. *his verbis :* Eodem tempore quasdam munitiones Bohemi reædificaverunt, quæ Slavice *Prinda*, (sic & *Dubravius Hist. Bohem.* Lib. II. p. 300.) *IZORLIK, TACHOU*, appellantur. *Et iterum* Anno 1131. Dux *Zobezlaus* ad radicem cujusdam villæ, nomine *TACHOW*, in finibus Mesco castrum ædificavit, quod ex nomine adjacentis villæ appellavit : aliud quoque ædificavit, *in partibus Milesko, juxta flumen Nissa, appellavitque nomen YZHORELIK* (lege Zgorzelice,) quod antea *Drevvnovv* vocabatur. *Etsi autem fieri potest, ut, quisquis fuit supplementi collector, ex duobus diversis chronicis hæc expresserit, in quorum altero pro anno MDXXXI. librarii vitio seu errore MCXXVI. scriptum fuerit, ut sint duæ annotationes unius & ejusdem historiæ, præsertim cum Tachoviæ etiam utrobique fiat mentio. Tamen ut maxime id concedamus, ex prima illa annotatione evincitur, nunc non primum conditum, sed reædificatum esse* Gorlicium ; *sicut &* Olomucensis (Hist. Bohem. lib. II. p. 300.) *diserte inquit :* Gorlicium igne exustum instaurasse Sobieslaum. *Quod si numerus annorum Christi non est corruptus, collatis inter se & diligenter consideratis his duobus locis, reperiemus, ubi nunc* Gorlicium *est ad* Nissum, *olim munitionem fuisse* Drewnoviam. *Eam destructam quacunque ex causa vel occasione : (nam id non traditur) reædificatam a Bohemis anno Christi 1126. appellatamque jam tunc fuisse Slavice hoc est Bohemice (nam & in Cosmæ historia Bohemi sæpe nomine generis dicuntur Slavi) IZHORELIK* ; (lege Zgorzelice melius autem ὕστερον πρότερον sic statuas, fuit enim *Drewnovv* antiquis oppidi nomen) *Sexennio post, hoc est, anno MCXXXI. exustis forte, ut vult* Olomucensis, *recentibus his ædificiis, Sobielaum tandem castrum ibi excitasse, in quo prius nomen YZHORELIK* (Zgorzelice) *hæserit. Atque hic annus MCXXXI. tanquam conditi primum Gorlicii auspex constanter cum in inscriptione quadam, qua in choro monasterii Gorlicensis exstat, tum in annalibus Urbis passim legitur : Estque is sextus imperii Lotharii.* Inscriptio *sic habet* ; Anno Domini 1131. civitas regia Gorliz construitur. *Annales sic fere* : Anno 1131. primo cœptum est Gorlicium mænibus, turribus fossis &c. muniri auxilio Sobieslai Ducis. Primum ejus nomen *Tscherliz* (leg. Zhorliz) fuit. Ante urbem conditam pagus eo in loco erat *Drebenavv*, (*DREWNOW*) dictus, ad Nissum situs cum tribus cauponis, *hactenus Annales. Solus* Cnemiander *Budissinensium* secutus Annales, conditi Gorlicii annum ponit 1136.

1136. **Zorzelitz** (**Zgorzelice**) *dictum initio* Gorlicium : *Inferioris Lusatiæ Slavi* **Sgu-relitz** (leg. **Sgorelitz**) *dicunt, Drebenaviæ* (vel Drevenaviæ) *nomen a* Slavica voce *DREBO* (leg. *Drevvo*) *qua* lignum *appellatur, factum apparet ; sicut & Drebcoviæ* (*DREWCOVIÆ*) *oppidi. Eo tempore floruit & in pretio fuit* S. Bernhardus *Abbas Clarevallensis* (*Helmold.* lib. 1. c. 59. *Chron. Slav.*) *in Gallia, doctrina, pietate, & sanctimonia vitæ præstans, nec rudis exercitiorum fidei : cujus ideo mentionem facio libentius, quod scripta ejus, quæ* Carolus *Imperator in ultima senecta lectitasse fertur, non discrepant a sententia Divi Pauli, & nostrarum ecclesiarum doctrina, qua hominem per misericordiam Dei, propter unicum mediatorem Filium Dei, Dominum nostrum JEsum Christum, fide justificari affirmamus. Citantur verba ejus ex initio sermonis primi* (edit. Basil. anno 1495. serm. alias LI.) *quem in festum Annunciationis beatæ Mariæ habuit : de verbis Psalmi LXXXIV.* Et habitet gloria in terra nostra: Misericordia & veritas obviaverunt sibi, justitia & pax osculatæ sunt, &c. *Ea ponemus aliquanto, quam a* Melanchthone & Peucero *factum est plenius :* Necesse est „primo omnium credere, quod remissionem „peccatorum habere non possis, nisi per indul„gentiam Dei. Deinde, quod nihil prorsus „habere queas operis boni, nisi & hoc dederit „ipse: postremo æternam vitam quod nul„lis potes operibus promereri, nisi gratis detur „& illa. *Et paulo post :* Ideoque si credis, „peccata tua non posse deleri, nisi ab eo, cui „peccasti soli, & in quem peccatum non cadit, „bene facis. Sed adde adhuc, ut & hoc cre„das, quod per ipsum tibi peccata donantur. „Hoc est testimonium, quod perhibet in corde „nostro Spiritus S. dicens : dimissa sunt tibi „peccata tua ; sic enim arbitratur Aposto„lus, gratis justificari hominem per fidem. Bernhardo σύγχρονος *fuit* Robertus *Præsul Wratislaviensis duodecimus electus anno 1126. & anno quindecimo post* (*tametsi plures ex Dlugosso numerat Cureus*) (dicit vero *Dlugossus* quoque hist. Polon. lib. 4. fol. 426. anno 1176. *Robertum* episcopum Wratislaviensem *Haimoni* successisse : anno 1141. vocatum Cracoviam, & anno 1143. decessisse, lib. 5. fol. 457. & 461.) *propter spectatam ipsius dexteritatem, & industriam, ad Cracoviensem ecclesiam translatus, vir tanto munere dignissimus,* καὶ ἀληθῶς ἐπίσκοπος. (plura de eo *Nicolaus Henelius Silesiograph. Renov.* cap. 8. p. 58. & 59.) *Claruit eadem ætate & Hugo* presbyter, *natione Saxo ut scribit* Trithemius (& *Comes* quidem *Blankenburgicus.* vid. *Joh. Georg. Leuckfeldus Antiquit. Blankenburg.* p. 30-36. *edit. Francof. & Lips.* anno 1708. add. Celeberrimi *Leibnicii* præfat. ad *Chronicon Alberici Monachi*) *Abbas apud S. Victorem, prope Lutetiam Parisiorum in Galliis, ordinis Canonicorum regularium Augustini, Theologus, & Philosophus insignis, electus anno 1130. qui obiit anno 1138. ut* Siffridus *presbyter Misnensis annotavit, a quo vir doctissimus & devotus appellatur, de eo vide testes veritatis Illyrici p. 245. Hæc eo recitavi, ut quis tum fuerit ecclesiæ status, quæ religionis, & doctrinæ forma,* (imo etiam pessimam vitam Clericorum, & doctrinam corruptissimam fuisse tum temporis, probat *D. Ægidius Strauchius dissert. de Waldensibus initio*) *de scriptis & historiis eorum, quos commemoravi, intelligeretur : Simul etiam ut meam de præcipuo capite nostræ persvasionis sententiam ostenderem. Porro quid significet* vox Heneta **Zgorelik** (**Zgorzelice**) *vel ut nostrates Annales habent* **Tschorlitz**, *scire nondum potui. Neutiquam tamen dubium mihi est, ex illa ipsa vetusta loci hujus appellatione deflexum postea recens* Gorlicii *nomen, immutato nonnihil* διὰ τὸ εὔφωνον *sono. Nihilominus improbo conjecturam* V. Cl. Petri Vincentii *Wratislaviensis præceptoris mei : Qui* Gorlicium, Lusatiæ *seu* Elysiorum montem *atque* arcem *significare asserit.* **Gora** *enim lingva Heneta* (inferioris Lusatiæ) mons *dicitur, unde diminutivum est* **Gorka** monticulus. Elysios *autem apud* Tacitum Lusatios *esse aut Silesios, libro primo dictum est. Sed subjicio hac de re eruditam disputationem doctissimi Vir.* Laurentii Ludovici, *Leobergensis, ex oratione, quam is primam habuit, cum munus docendi in Gymnasio Gorlicensi ipsi commendaretur. Hoc vero loco, inquit, ideo delector, quod memoria majorum semper eum celebrem nobis clarumque reliquerit, atque civitatis nomen nos tum de majorum virtute rebusque præclare gestis, tum de officio nostro admonere videatur : Siquidem tacere nequeo, quæ cogitanti ea de re in mentem venerunt : Sed non nisi sub hac proferam conditione, si prius impetravero ab iis, qui historiarum cognitione instructi sunt, ut si quæ minus commode dixerim, cupiditati meæ erga patriam, veniam hanc concedant. Nam appellatio Teutonica montis vicini, qui* corona *dicitur* regionis, *ostendit, locum hunc fuisse jam olim celebrem, atque præ cæteris cultum magis & habitatum seu munitum. Postea Stencli a Vistula & Carpatho in viciniam hanc infusi, eandem exprimere appellationem voluisse videntur, nomine* Gorlicii. Montem *enim illi sua lingva* **Gora** *seu* **Hora** (scribunt nunc **Hohra**) *vocant, de qua voce nos admonet dictio Hebræa* הר (har) *quæ sono & significatione plane congruit, & hoc proprium loci montosi in sacris literis notum est. In multis autem locis vicinis* Lissæ *appellatio hæret. Quod nomen esse* Lusatiæ *plurimis consentaneum videtur* ; (sed vero **Lissa** vocabulum non *Lusatiam* quidem, sed *calvum locum* significat ; Estque Soraborum vox ; nam **Lyßy**, **Lißa** seu **Lischi**, a, (Polonis & Bohemis **Lysy**, & **Lysa**)

Lyſa) *calvus, calva.* Kahl; hinc Lyſſa pagus Gorlicio vicinus, id eſt, *calvus*, it. Marckliſſa, quod ſit ſub calvo monte oppidulum ſitum; Et Liſcha hobra, Liſſehor, pagus, hoc, eſt, (*calvus mons*) *ut exiſtimem nomen* Gorlicium *congruere cum appellatione Teutonica & dici quaſi* montem Luſatiæ; *Notum eſt enim, quas in compoſitione vocum peregrini, vel conciſiones, vel ſymbolicas literarum permutationes, aut ſyllabarum inflexiones faciant: ac facile ex aſpiratione leniore gravior fuerit formari, cum alios mollior, alios durior delectat pronunciatio; ut ex voce* Trzigori (id eſt, Tres montes, Dreibergen, a trzy, Polon, id eſt, tres, & gora, mons) *& ſimilibus facile licet conjectari; eadem de cauſa non diſpliceret deducere appellationem a voce* עיר *quæ Hebræis ſimpliciter* (leg: *ſimiliter*) *ſonat quiddam excitatum, ſeu in altum eductum ædificiis, turribus, munitionibus, ſive urbem eam ſtructuram, ſive arcem dicamus: ut* Gorlicium *dictum videatur, quaſi* urbs *ſeu* arx Luſatiæ. *Nam litera* ע *a principio dictionis Hebræis etiam aſpirandi vim habuit; ſed aliam quam nos ſcribendo exprimere poſſumus: Ac ſæpe veteribus per literam G. expreſſa eſt; ut in vocabulo* Gomer *&* Gomoreha, *apparet: cum tamen hæc litera plane ſit alterius poteſtatis; Hac ratione & ad vocabulum* אור *Ur referri poſſet, quod lucem ſeu lumen ſignificat. Quod ſi quis ſimplicem maluerit retinere* Gerlicii *ſonum, eodem tamen res redibit. Nam &* גר *ger ſignificat* advenam *ſeu* peregrinum, *qui habitandi cauſa in locum aliquem peregre advenit, unde communem* Germanorum *appellationem eruditi deducunt. Idem ergo ſignificabit* Gorlicium, *quod* advenæ ſeu peregrini incolæ Luſatiæ. *Sed quia & Græci ὄρος retinuerunt aſpiratum, locus ipſe primam quam dixi rationem appellationis probare videtur. Eſſe vero conſentientes Etymologias, quæ ad fontes hebrææ lingvæ congruunt, omnes docti affirmant, qui multas fabuloſas narrationes ex ſacræ lingvæ fontibus dijudicarunt. In Heneta vero lingva plures manſiſſe voces Hebræis cognatas, mirum non eſt; cum Hiſtoriæ teſtentur, Henetos loca orientalibus proxima olim tenuiſſe. Amemus ergo hanc appellationis rationem, & ſtatuamus hunc ipſum locum jam olim ſeu* arcem, *ſeu* caput, *ſeu* lumen regionis *hujus appellatum. Et de majorum facinoribus egregiis nos commonefacere; & quid nobis faciendum ſit, oſtendere: Nempe, ut quam illi virtute atque induſtria ſua laudem & gloriam perpetuam civitati, huicque regioni invenerunt, eam nos ſtudio atque labore noſtro auctam atque amplificatam poſteris relinquamus. Hac ille. Poſt hæc ſcripta audivi, qui* dicerent *Melanchthonem*, (cui jungas *Dresſerum* de Urb. German. in *Gerlicio*, & *Laurentium Peccenſtein* in *Poliographia*) *exiſtimaſſe*, Gorlicii *vocabulum Heneta lingva* ἐμπρησμὸν *incendii ſignificare*, eine Brandſtette: Brandenburgum *quidem a Polonis Sgorelecium* (vel Zgorzelecium) *vocari*, Cromerus *annotavit*; (Sic & Joh. *Dlugoſſus* hiſt. Pol. lib. 1. fol. 66. Zgorzelica nunc Teutonico nomine Brandenburg appellatur. *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 5. c. 2. fol. 1023. Zgorſeletia, quæ nunc *Brandenburgum* eſt. Chron. Sax. fol. 107. Brenneburg, jetzo Brandenburg, von denen Wenden aber Schorelitz geheiſſen.) *Idem* Cromerus *lib. 12. inter oppida, quæ in ſubmontana & Hungaris finitima Poloniæ ora Germani a Caſimiro II. cognomento Magno, Poloniæ Rege acciti condiderunt, & Germanicarum Urbium nominibus* (derivatis & corruptis e lingva Slavica) *appellarunt*, Gerliciam *etiam recenſet.* Hactenus *Manlius.*

GOTHA, Germanis Gotte, corrupte ex Sorab. Hucžen, Hucžina; vertas proprie idiomate Teutonico, Brül, ex brülen, vel brudeln, quod ſit poſitus locus juxta aquas leviter flueſcentes murmillando, & ſtrependo: Hucženi enim Sorabis, (Bohemis Huceni wody) *ſtrepitus, ſtridor, murmillum*, γόγγυσμος, das riſeln, bollern, brudeln des Waſſers. Et verbum Huciti (Bohem. (Hucže Polon.) *ſtrepo, ſtrideo, murmuro*, γογγύζω; item *fremo, bacchor*, rauſchen, riſeln, ſauſen, toſen, murmeln, brudeln, bollern. Vicus Ducatus Gorlicenſis ad Læbdam fluvium infra Budiſſinam: paruit olim (An. 1564. 1619. &c.) *Noſticiis*, quorum felix pro pago nunc Lichaniam, &c. poſſidet: Hodie Dominos *Ziegleros* agnoſcens; habet caſtrum perantiquum & templum haud inelegans, quorum utrumque tamen infauſtæ pernicioſæque flammæ noſtra memoria (An. 1701. die 5. Auguſti) non parum corruperunt. Gotha.

GUBENA, ap. *Chriſt. Manlium* rer. Luſat. lib 1. c. 11. & lib. 6. c. 57. *Gubinum* lib. 6. c. 38. *Gobbinam*, ex Cranzio lib. 6. c. 19. & *Gobinum*, lib. eod. cap. 62. Germ. Guben Sorab. Gubin, *ampliſſima* (*Luſatiæ* inferioris) *Urbs* ad *Niſſum & Oderam confluentes*, *Manlius* lib. 6. c. 59. *M. Zacharias Theobaldus* Bell. Huſſ. cap. 69. Gubam vocat. *Ad oppidum* Gubam, ita ille, *quod ad Spreviam.* (lege Niſſum) *amnem eſt, pervento, monaſterium* (Bohemi Huſſitæ Procopio Kaſo duce, Anno 1429.) *expugnare, omnibusque trucidatis in acervum lapidum redegere, ita ut Gubam commune omnium civium ſuorum ſepulcrum, factum fuiſſe ſcribat.* Sumptum vocabulum, neſcio qua cauſa, ex verbo Sorab. Gubin (Polon. Gubicz, Bohem Hubic) id eſt, *perdo, amitto*, verlieren. Sorabi ſuperioris Luſatiæ Subin, (pro Schubin, eſtque compoſitum ex præpoſ. ſide, ex, & Hubin, vel Gubin) pronunciant. Proinde Gubena.

Ur-

Urbem amissam atque perditam, interpreteris, German. ein verlohrner Ort.

Hainitium. HAINITIUM, Heinitz, Sorab. Haineze, pagus in diœcesi Postwicensi milliaris fere unius intervallo sejunctus ab Urbe Budissa: Senatus peculium ab An. 1470. Latine *Nemorosus pagus*, *Betulia*. Germ. Puschdorff aut Forstschen, Hain enim *nemus*. *Sorabis*, unde & Hainstwo, *forestaria*, die Forsterei, & Hainick, *præfectus sylvæ*, *saltuaria*, ein Förster, *Betuleto* autem a latere boreali vestitus est.

Herbsdorffum. HERBSDORFFUM, Herbsdorff & Herwigsdorff, posset etiam dici Bitterfeld, Sorabis Hierkeze, pagus Lusat. Super. Spatio unius lapidis supra Læbaviam; sic dictus ab Hierki adjectivo: *amarus*, *acris*, *austerus*, herbe, bitter, quod terra ipsius saxosa sit, palustris, clivosa, ardua, adeoque amara agricolis omnino.

Hirsfeldum. HIRSFELDUM, Hirschfeld, ad Nissam amnem, uno lapide *Sittavia*, ac tribus *Gorlicio* separatum oppidum Lusat. Super. Sorabice dixerim Jelenize, nam *jelen* Sorabis atque Polonis (Bohemis *Gelen*) *cervus*. *Manlius* rer. Lus. lib. 1. cap. 8. Hirsfeldum, hoc est, Ἐλαφοπέδιον, *cum vicina molletrina*, *Sittaviensis juris est*; nimirum ab Anno Domini M. DVII. antehac *Cunradi* a Kiow peculium fuit. An. M. CCCC. LXIX captis cæsisque civibus Sittavis ad novam moletrinam, hoc oppidum ab Hussitis Bohemis incensum in cineres ruit. *Manlius* lib. 6. cap. 104.

Hohebucum. HOHEBUCUM, Hohebocke, Sorabis Bukow, a Buk *fagus*, (a quo Bukow, quoque, id est, *Lubeca*, apud *J. Dlugossum hist. Polon. lib. fol. 66.*) Igitur Germanis proprie Buchheim. *Gæziorum* sedes, finitima Seftenbergæ: ædem sacram nitidamque valde præbet parœcis suis Teutonibus ac Sorabis, cui nunc præest *Adam Crügerus*, vir doctus, historicus, & Philologus insignis, de quo etiam *Homeri* illud (Odyss. 1. v. 7. usurpari possis:

> πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.
>
> *Multorum autem hominum vidit urbes & mentem novit*

Alias dives ipse pagus agro, aqua, piscinis, pascua pecudum, feris, sylvis; nec non *vinea* (*raro terræ bono*) quæ vinum, generosissimum præbet, fragrantissimum, ac optimæ efficaciæ.

Hohkirchum. HOHKIRCHUM, Hochkirche, Sorabis Bukeze, pagus Lusat. super. medius Budissinam inter & Lœbaviam, uno & dimidio ab utraque lapide remotus. Templum ei est sat amplum quidem, nec capit tamen dioecesis suæ coetum numerosissimum Sorabrum; situs editus est, unde Germanis Hochkirche, id est, *Alta ecclesia* vocatur, Sorabicum Bukeze, a Buk, *fagus* arbor.

HOHERSWERDA, ap. *Caspar. Peucerum* in *Idyll.* Patria: it. *Werda Herois*, Hoyerswerda. Sorabis Wojereze, aut Woiereze, Lusat. Super. oppidum limitaneum, sive ad limites Misniæ ac inferioris Lusatiæ conditum, dynastia XXX. pagorum amplum & celebre; a *Carolo* IV. Imperatore soluto ære anno 1357. coemptum & Cameræ, curiæque provinciali, quoad territorium, publicos censùs, bernas ac leges in perpetuum insertum testim. *diplomat. Caroli* IV. An. 1357. & *Ferdinandi* I. An. 1544. scriptis. Nomen *a fluvio Elysho Nigro*, quod illud circumfluat, partimque medium secet, partimque præterfluat, sumptum videri posset. Sonat enim, quasi tu dixeris, *totum in flumine*, ex Sorabica præpositione We vulgo Wo, id est, *in*; & rieka *fluvius*, *flumen*. Aliter alii. *D. Caspar Peucerus Idyll. Patria*: Hoherswerda.

> Quosque habuit Nigro circumflua
> Werda ab Elysho:
> Quæ sveta dominum nunc quoque
> voce refert.
> *Heroem Werdæ* nam prævia dictio signans,
> Sedem hic Heroi lege fuisse monet.

Schneider Scrutin. Hist. Lus. Part. IV. Hoyerswerda ist eine schöne austrägliche Herrschafft, bestehet in XXXII. Dörffern, einem Schloß, und Städtlein gleiches Nahmens, davon sie auch ihren Nahmen erhalten, und liegt 2. Meilen von der Stadt Camentz und dem Schloß und Marckflecken Königswarte; Dafür die schwartze Elster zum theil vorbey rinnet, und eines theils auch durch daßelbe etliche mahl fliesset; wenn sie erbauet, findet man nicht; doch hält man dafür, daß solche von den Teutschen gebauet sey: dazu auch ihr Nahme miteinstimmet. Denn das Wort Werd oder Werder ist ja Teutsch, und bedeutet einen Ort, der mit Wasser umgeben, und verwahret ist, also daß man so leicht nicht dazu kan, wie dieser Ort vor Alters gewesen und noch ist. Daß mans aber Hoyers oder Hewers werda heisset, so erachten etliche, daß sein erster Urheber oder Herr, den Nahmen Hoyer, der sonderlich bey den Sachsen geringe gewesen, gehabt: Andere hingegen, die Hewerswerda schreiben, wollen, es sey zuerst von Bergleuten, so man vor diesem gemeiniglich nur Hewer genennet, und in dieser Gegend nach Eisenstein geschürffet, erbauet, und also von ihnen benahmet worden, welches auch der Wahrheit fast näher, denn das vorige kömmt, sonderlich weil man den Eisenstein hierum findet.

KIRCHANA, apud *Georg. Fabricium* Orig. Saxon. lib. 2. f. 262. *Kirchanum* apud *Manlium* rer. Lus. lib. 1. c. 12. *Kirchhayn* in *diplomate Urbani VI.* pontificis, ap. *Christianum Schegelium* libro de *Cella veteri*, pag. 89. edit. Dresd. An. 1703. & *Kirchan* ap. *Scri-* Kirchana.

ptores Acad. Witteberg. Tom. III. pag. 164. Germ. Kirchan, Sorab. Koscé rectius Koste, Urbs Lusatiæ inferioris a *delubro* aut *coemeterio* sic dicta: Koste enim Slavis Sorabisque olim *fanum, templum, delubrum* a Koßka diminut: id est, *osficulum*, thema Kosz, *os, ossis*; quod *semiusta osficula*, cinis, resque aliæ in urnas collectæ, ibi conditæ fuerunt. Sic & Polonis hodie Koſciot, atque Bohemis Kostel, *templum, ædes, sacra*, a Kosz, seu Kost, os, ossis; quod osficula sanctorum sub altari contineret. Itaque Germani bene sua lingua Koste, mutarunt in Kirchen, quod est æque a Kirche Κυριακη, *ecclesia, ædes Domini:* Sed a Kirche, nata sunt nomina Kirchan, Kirchana, Kirchhayn, euphoniæ causa, seu per *Epenthesin*, utut alii tamen, sed, me sentiente, præter necesſitatem posterius vocabulum compositum sentiant ex Kirche, & Hayn, ut sit, quasi tu dixeris *templum* arboribus sacris septum.

Königswarta. KONIGSWARTA, *Cönigswartum*, ap. *Christ. Manlium* rer. Luf. lib. 1. cap. 8. Königswarte, Sorabis Kakeze, vicus Lusatiæ superioris ad aquas Nigras: Ebraice המצפה *Mitzpa* seu *Hammitzpa*, dixeris olim (an. 1350.) *Paneviciorum* sedes, *Manlius rer. Luf.* lib. 6. cap. 125. postea Schleiniciorum, *Ponicaviorum, Gersdorffiorum, Luticiorum*, nunc illustrium *Vice-dominorum ab Eckstadt.* Nomen Kakeza, olim Kekeze, non quidem, ut vulgo fertur, a Kak, voce Sorabica, quæ *Cancrum* sonat, sed a Kek, id est, *heros, dominus, regulus.* Bohem: Eo etiam pertinet nomen Königswerta, id est, *Specula Regis seu Domini*; causam appellationis his nos docet Schneider *Scrut. hist. Lusat. Part. IV.* Königswartha, das Schloß und Städtlein, liegen beneben der dazu gehörigen Herrschafft, im Budißinischen Creyße, zween Meilen von Hoyerswerda und Budißin, an dem also genannten schwartzen Wasser (welches bey Hoyerswerda in die Elster fället, darum diese also fort die schwartze Elster genennet wird.) Man schreibet von solcher, daß sie von dem jungen Könige Carolo, Kaysers Caroli M. Sohn zu der Zeit, als er die Wenden dieses Landes bekrieget, und dieses Orts sein Lager, wie D. Peucerus vermeinet, gehabt, ihren Nahmen und Ursprung erhalten habe. Etliche aber wollen sie nicht vor so alt achten, sondern sagen, es habe der Römische König oder Kayser Heinricus I. ums Jahr Christi 929. allhier sein Lager wider die Lausitzischen Wenden, die biß dahero zum öfftern an dem Ort, wo jetzo die Stadt Meissen stehet, über die Elbe gesetzet, und im Lande Meissen, so nunmehro wiederum mehrentheils mit Teutschen besetzet gewesen, grossen Schaden gethan, eine Zeitlang gehabt, hätte auch nach Zurücktreibung und Uberwindung derselben einen starcken Thurn oder Warthe wider derselben fernern Einbruch allhier erbauen lassen, dabey um Sicherheit willen, bald etliche Häuserlein von den Teutschen auffgerichtet; die Warthe aber in nachfolgenden Zeiten von den Hertzogen zu Böhmen gar zu einem Schloß und Festung gemachet worden wäre. Noch andere meynen hingegen, es sey die besagte Warthe allererst in den Polnischen Kriegen ums Jahr 1007. oder 1013. wider die Polen von dem Marggrafen zu Lausitz, oder, wie noch andere wollen, von den Polen selbst wider die Teutschen aufgerichtet worden. Paucis, Kakezon Königswarte, *Specula Regia* dicitur, ad differentiam pagi vicini Warthen, Sorabis Strotza dicti, (Sorabis enim Strotza, *excubiæ*, seu *vigilarium*, voc. *Seneca*, Bohemis Straz, & Polonis Stroz, idem, quod illic præfectorum specula primaria seu militum prætorianorum; hic autem secunda seu militum gregariorum olim fuerit, die Haupt- oder Stabswache wird zu Königswerthe, die untere aber zu Warthe gelegen haben.

LAUBA, *Laubanum, Lubanum, Laubinga,* Lauba. Lauben & Lauban, Sorabis Luban, ad Qvissum amnem, *pulcrum oppidum, Lauban, quod subito incendio fere totum deletum est anno 1554.* Scriptor. Acad. Witeberg. T. II. *Laubin* ap. *Jo. Dlugoſſum* Hist. Polon. lib. 13. fol. 448. Qvarta urbium primariarum Lusatiæ superioris. *Æmilius* Poeta nomen habere a Germanica voce Laub, id est, a *fronde viridi*, scribit: Ita enim ille, teste *Christophoro Manlio* rer. Luf. lib. 1. c. 27.

> *Qvissi ad irriguas urbs condita cernitur undas,*
> *Qvamvis circuitu parva, vetusta tamen.*
> *Et bene si memini, recteque relata recordor,*
> *Inclita de viridi nomina fronde tenet.*

Suffragatur *Jacobus Fabricius* in descriptione urbis Laubæ, arbitratus, quod ratio nominis a Piccardis & Waldensibus tabernicolis quærenda sit: quos in hoc loco olim consedisse conjicit, testimonium *Æneæ Sylvii*, & *Johannis Dubravii* conjecturæ suæ obtendens. Operæ igitur pretium erit, utrosque audire Autores. *Æneas Sylvius* Hist. Bojem. cap. 41. ita: *Piccardus quidam ex Gallia belgica, transmisſo Rheno per Germaniam* in Bohemiam *penetravit, qui præstigiis quibusdam fidem sibi concilians, brevi tempore, non parvam mulierum virorumque plebem attraxit, quos nudos incedere jubens, Adamitas vocavit, & ibi* occupata insula quadam, amne Lusinitio cincta, *filium DEi se dixit & Adam vocari.* Sed vero & ita *Johannes Dubravius* Histor. Bohem. lib. 14. p. 363. seqq. *Hac porro tempestate* (anno 1160.) *ne quis novam existimet, quia nuper magnum in Bohemia sumpsit incrementum, hæresis Piccardica, malo astro micare cœpit; plurimum quippe mali Bohemis secum invexit, ut*

ut res pridem docuit; Autor ejus Petrus cognomine Waldensis, natione Gallus, civitate Lugdunus, vir idiota, indoctus, illiteratus &c. Ergo in Bohemiam *tandem reliquiæ illorum (discipulorum Petri) confluxerunt, quo sentina omnium sectatorum confluere solet.* Et lib. 26. p. 686. edit. Francof. an 1687. *Ad eam usq; diem Moravia intacta ab hæresi & factionibus Taboritarum fuit: in secessu tandem insulæ, quam sibi mora fluvius non longe ab arce Strasnicia fecit, novi emersere Taboritæ, errores veteres ab externis Piccardis mutuatos innovantes. Et rursum* p. 687. *Terrore perculsus impiorum cœtus deserta insula dissipatur, major ex parte in Bohemiam dilapsus, ubi Piccardorum vocabulum retinuit.* His igitur verbis uterque, *Sylvius* & *Dubravius*, ad tempora modo Wenceslai & Sigismundi Regum ac Imperatorum, Piccardorum adventum in Bohemiam referunt. Sunt tamen alii, jam seculo XII. Bohemiam Piccardos intrasse, asserentes. vid. *D. Ægidius Strauchius dissert. de Waldensibus, sect. 1 cap. 1. aphor. 3. num. 5.* Diserte huc ita *Paulus Stranskius* de *Republ. Bojem. cap. 6. n. 5. commodum evenit, ut religiosi quidam ex Galliis Germaniaque profligati, Petri Waldi discipuli, viri tum pietate, tum sacrarum literarum scientia spectatissimi Anno 1176. in Bohemiam venirent.* Et *Matthias Parisiensis* in *Henrico III.* Rege Anglorum, hoc est, anno 1250. *in Bohemia, Bulgaria, Croatia, Dalmatia, in Germania hinc inde multi fuerunt Piccardi*; Sed quicquid sit de tempore adventus istorum hominum, non tamen congruit cum anno conditæ Laubæ, ne dicam pagi Alt-Lauben; *Laubam* enim conditam nominatamq; fuisse anno præter propter DCCCC. *Annales urbis* referunt, Alii annum Christi 1180. definiunt. Et *B. D. Leuberus* libro *de Marchionibus Lusat.* c. 2. f. 31. **Lauben ist** Anno **1273. zu erst erbauet worden:** Sed verba hæc de *mœnium fossarumque structura* accipiam, quæ hoc anno (juxta alios anno 1264.) primum cœpta, sed anno 1318. sub *Woldemaro*, ut nonnulli tradunt, absoluta fuerit. vid. *Christoph. Manlius rer. Lusat.* lib. 5. cap. 12. *Annales Budissin.* in Exordio, & *Abraham Scultetus* in *Annal.* ad an. 1318. Ad hæc *Annales Laubanenses* Anno 1126 & *Gorlicenses* An. 1273. urbis jam pridem conditæ *Laubæ, cœnobium S. Crucis,* & anno 1131. *Cœnobium Mariæ Magdalenæ* fundata scribunt. Utrumque ergo, urbs ipsa & urbis nomen jam extitit, cum adhuc in lumbis patrum Piccardi hæsissent. Vixit enim *Petrus Waldus* seculo XII. hoc est, circa annum MCLX. ita *Dubravius loc. cit.* ad *marg.* & *Flacius* in *Catalog. Test. Verit.* p. 705. *Piccardus* autem sociique sui sic appellati sunt teste *Paul. Perrino lib. 1. Histor. Waldens. cap. 3.* & *Thuano Vol. 1. lib. 6.* ad ann. 1548. a *Piccardis*, Galliæ provincia; Alii tamen ad *Pegardum* quendam nominis rationem referunt: Ita *Wesenbecius* apud *Boxhornium Hist. univers. sub anno* 1159. denique alii ex obsoleto vocabulo *Piccard*, quod textorem significet, derivant, sic ipse *Boxhornius*. Et hæc quidem contra Etymon Autorum *primæ* classis. *Secundi ordinis* sedem occupat *Michael Frombterus*, *JCtus Laubanus*, qui in Chronico manuscripto suo *Laubam* seu *Lauban* componi dicit ex **Luze** & **Bahn**; quarum vocum illa *aquam*, seu *lacum*, hæc *viam regiam* significet; **Luze** autem hoc ipsum est ex **Luza**, voc. Sorab. (**Lauze** Bohemis) id est, *lacus* sive *palus*; & **Bahn**, *via regia, tritave*, Germanorum vox: pergit idem, **Luze** fuisse antiquum & primum pagi, *Laubæ veteris*, seu **Alt-Lauban**, *nomen*, a Qvisso via trita regiaque separati: itaque & **Luze** & **Bahn**, primo **Luzeban**, & denique **Lauban**, nomen compositum fuisse, opinatur. Sed hac conjectura & compositione haud opus est: Nam **Luban**, seu **Luben** (sit hoc *tertii ordinis* etymon) vox Soraborum Lusatorum simplex, & nomen quidem (1) *montis* siti in *agro Budissino*, Germanis **der Tromberg**, dicti. Est vero hoc vocabulum **Luban** seu **Luben**, ex **Lub**, voce itidem Slavica, Polonica, &c. (**Laub** Bohemis) id est, *cortex arboris, liber*, **die Baumrinde oder Schale**, natum; ut adeo **Luben**, sit proprie *mons plurimarum corticum*, **ein Berg, wo viel Rinden und Schalen liegen;** (2.) nomen pagi, **Luban, Laube:** supra Lœbaviam, ab eodem **Lub**, denominati; Igitur ex voce **Lub** quoque **Lubam**, **Lauben**, tum *pagi* **Alt-Lauben**, & *rivuli*, tumque *urbis* nomen derivandum; Et **Luban** proprie *locus corticosus*, Germ. **Rindendorff, Schalen-Rinbehausen**; Sorabi enim conditores pagi **Alt-Lauben**, unde dicta urbs est, tuguria sua *corticibus* tegere sunt soliti. Sic *Virgilius de casa rustica, Eclog. 1. 69.*

Pauperis tuguri congestum cespite culmen.

Et testis est *Helmoldus Chron. Sclav.* lib. 1. cap. 13. *Slavi in construendis ædificiis operosi non sunt, quin potius casas* de virgultis *contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates & pluvias.*

LEUBA, **Leube**, Sorabis **Lobie**, id est, **Tieffendorff**, a **Lobio**, profundum, submontanam enim terram occupat, pagus ad Nissæ aquas constructus, non longe ab oppidulo Ostritz. Leuba.

LICHANUM, **Leichnam** seu **Leichen**, Sorabis **Lichan** (1) **Wucki Lichan**, **groß Leichen**, *Nostitiorum* sedes avita; (2) **Maly Leichan**, **klein Leichen**, ad Spream utrumque, infra Budissam: ex **Lichi, a, e**, liber, solutus, **frey, ledig**, voce Sorabica Inferioris Lusatiæ, q. d latine *liber pagus* **Freyhausen**, quod libera sint arva amplissima, utut aquis Spreæ quam proxima. Lichanum.

Lissa. LISSA, Germ. Liße it. Marckliße, Sorabis Lischa: proprie oppidulum *Lissa* dictum olim simpliciter; latine *oppidum calvum*, Kahlen Stadt, quod *infra montem calvum* sibi imminentem sit positum, uno lapide supra Lubanum, ad Quissum amnem, Lischi, Lischa, seu Lißy, Lyßa, Bohemis atque Polonis, *calvus*, *calva*. Vocabulum Marck, *vicum* seu *oppidum* sonat, quomodo a Marck, etiam Marckflecken. Itaque lapsus est Vir doctissimus *Laurentius Ludovicus* vocabulum *Lyssa* pro *Lusatia* habens: *In multis Gorlicio locis vicinis Lyssæ appellatio hæret, quod nomen esse* Lusatiæ plurimis consentaneum videtur: Sic ille apud *Manlium* rer. Lus. lib. 3. cap. 30. Hincque idem Manlius lib. 1. cap. 8. *Lyssam* vicum, *quem* Marcam Lusatiæ *nonnullis appellare placet*, Gotzones *tenent*. Sed error fortassis quoque calami in voce *Gotzones*: Nam Lissa, olim Kotwiciorum, sed vero *Manlii*, & nostra ætate, *Döbschiziorum* peculium fuit. Docent id nos diplomata Imperatorum scripta in favorem Senatus Lyssæ, anno 1548. & 1606. Pergit diligentissimus noster *Manlius* lib 6. cap. 65. *Anno 1432. Quissus in feriis Pentecostes in immensum effusus ita intumuit, ut circa Laubam quidem agris & pratis vehementer noceret; in Lyssa vero vico summum templi altare excederet, & ad duo de quinquaginta domos auferret, nullis hominibus mersis. Quæ inundatio in causa fuit, ut postea oppidum in locum editiorem, ubi etiam nunc situm est, transferretur, quo injuriis fluvii minus esset obnoxium*, vid. *Henricus Rochius Chron. Lusat.* p. 367. seq. edit. Lips. 1687. Incendiis quoque afflictum persæpe oppidum est, annis nimirum 1431. 1574. 1594. 1602. 1617. 1667. 1698. Ignis ultimus (utinam ultimus) templum pulcerrime exædificatum in cineres & tristem tumulum convertit, quod accidit quoque anno 1431.

(2) LISSA, Liße, pagus, *calvæ planitiei*, aut *calvi collis* ad Nissum, in agro Gorlicensium; itidem ex Lischi, a, e, *calvus, a, um*. Sic *Lyssa*, sive *mons calvus*, arx *Bohemiæ* est, cum oppido, in subjectam ingentem sylvam regiam ex alto despiciens, *Paulus Stransky de Republ. Bojem.* cap. 2. p. 97.

(3) LISSA HORA, Lißehor, Sorabis Lischa Hohra, ist est, *mons calvus*, Kahlenberg, Hohra, enim *montem* significat, pagus Lusatiæ superioris in diœcesi Keschwicensi, supra colliculum collocatus.

Lœbavia. LOEBAVIA, *Loebavium* & *Lobava*, Liebe, Löbau. Sorabis Libije, seu Lobije, postrema urbium Lusatiæ superioris, antiqua tamen, & umbilicus quidam, sive meditullium reliquarum civitatum; Nam tribus Budissina, Gorlicio & Sittavia: & sex Lubano, Camitioque lapidibus segregatur. *Christophorus Manlius*, rer. Lus. lib. 1. cap. 2. *Sex civitatum fœderatarum antiquissimam esse* Loebaviam *& perhibent vulgo*, & Johannes Lauterbachius *libro Epigrammatum scribit. Anno. M C LXX. media nocte quartum VII. bris diem insecuta, spatio duarum horarum urbs hæc incendio consumpta est, septem solummodo domibus salvis, & sex hominibus in hypogeo suffocatis. Petrus Ernestus Cramerus* differt. Chorogr. de Lusatia, thes. 2. Lobavia, *vulgo* die Liebe, *templa habet* II. (*verius* IV.) *scholam quidem fovet sibi utilem, non vero magni nominis, Turrim unam* (hodie V.) *Incolæ victum acquirunt per assiduam agri-horti culturam.* Ab hac venit illud proverbium, die Stadt ist klein, aber die Liebe desto grösser. Sic ille. De *origine nominis triplex* occurrit Autorum sententia: aliis enim ex Liebe, & Aue, q. d. *campus peramœnus ac jucundus*, ita *Dresserus* de *urb. Germ.* p. 327. & *Schneider* Scrut. Hist. Lusat. P. IV, cap. Löbaw. Aliis a *Libussa* conditrice trahunt nomen, ita fere *Annales urbis*. Sed missis diverticulis nos viam sequimur regiam. Traxit nim: civitas appellationem suam a *pago* contiguo, cui *Loebavium vetus* nomen Germ. die alte Liebe: Sorabis *Stare* Libije: is autem a *valle declivi* seu *a profunditate* sic dictus est, Sorabis enim Lobio, *locus profundus*, *ac depressus*, & Lobina, *profunditas*, Löbaw, *Loebavia*, *Lobavium* &c. id est, *civitas profundum aut declivem locum occupans*, Germ. Tiefen Stadt, Tiefenhausen: hincque commode figuræ urbis verba subscribimus *Deut.* 33, 13. 14. 15. 16. Ihr Land liegt im Segen des HErrn, da sind edle Früchte, vom Himmel, vom Thau, und von der Tiefen, die hunten liegt. Da sind edle Früchte von der Sonnen, und edle reiffe Früchte der Monden. Und von den hohen Bergen gegen Morgen, und von den Hügeln für und für. Und edlen Früchten von der Erden, und was drinnen ist.

LUBENAVIA, Lusatiæ inferioris oppidum. *Manlius rer. Lus.* lib. 1. cap. 12. Germ. Lübenaw. Sorabis Lubnow, sic dictum ex Lobina, Sorab. Bohem. Hlubina id est, profundum, quod ad Spreæ profundum flumen collocatum sit. Schneider. Scrut. hist. Lusat. P. IV. Lübenow, Schloß und Städtlein, liegt zwischen den Städten Lübben und Calow, von ieder eine gute Meile, darbey der tieffe Fluß Spree fliesset; Ich erachte, wie der Nahme selber zeiget, daß er aus Liebe und Awe zusammen gesetzet sey, (sc. per paronomasiam) und so viel, als eine gute und liebenswürdige Awe bedeutet, dahero auch besser, daß man Liebenau, und nicht Liebenau schreibe. Wolte man aber ja Liebenau schreiben, und solches von dem Wendischen Wörtlein Lubbe, das ist hoch (ast *lobio*, *profundum*, Sorabis Lübbe fictitium Lubenavia.

voca-

vocabulum est,) und Aue her deriviren, daß es so viel, als hohe Aue, weil der Platz, da dieses Schloß und Städtlein stehet, höher als der umher gelegene Morast ist, heissen solte, so könte solches auch nicht wohl improbiret werden, ꝛc. sonst werde ich berichtet, daß der Ort eigentlich Neu Libenau zum Unterscheide eines nicht fern von hier gelegenen hübschen Schlosses und Dorffes, Alt- und Groß-Lübenau genannt, heisse.

Lubinum. LUBINUM, apud Agricolam; *Lubina*, ap. Chr. Manlium rer. Lus. lib. 1. cap. 11. 24. 37. & lib. 6. cap. 38. Lübben, Sorabis Lubio: urbs Lus. infer. ac *sedes quondam præfectorum, in qua arcem Bohuslaus felix Dominus Lobcowitius & Hassensteinius splendide exornavit*, *Manlius*, lib. cit. 6. c. 126. nostra memoria, anno 1666. die 6. Aprilis *Curia* denuo *suprema*, & anno 1668. die 21. Martii *Proto Synetrio* huc translato amplius inclaruit, beneficio ac autoritate Principis memoriæ immortalis *Christiani* Ducis Saxo-Merseburgici. Nomen retulerim ad lobio, Sorab. seu Hlubio, Bohem. (Polonis Glabio) ist est, profundum, quod attingat situ vicinam decliviorem profundioremque Spreæ sylvam, de urnis in agro Lubini sæpe effossis, vid. Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 24.

Lucca. LUCCA, *regium oppidum* Lusatiæ inferioris, *Lucca, Scriptores Acad Witeberg. Tom. III. pag. 63.* Germ. Lucke & Luckaw. Sorabis Lukow, vulgo Wukow, ex Luka, (vulgo Wuka, Sorab. Polonis Laka, Bohemis Lauka) id est, *pratum*, λειμών, eine Wiese, sic etiam *Manlius* rer. Lus. lib. 1. cap. 11. Lucca, *vox lingua Heneta pratum significat. Idem* lib. 1. cap. 35. *Lucca olim Lunekgna dicta.* vid. & *lib. 4. cap. 5.* At hoc, de altero nomine fortassis alii dubitabunt. Est etiam *Lucca* Misniæ civitas, prope quam Fridericus iniquos prostravit Svevos Misnensi marte cohortes, unde proverbium, quo cladem superbo alicui minamur: *Accidet tibi, quod Svevis* ad Luccam, *Manl.* rer. Lus. lib. 4. c. 26. add. *Peucerus Chron. Car.* lib. 5. p. 82. & *David Peifer. rer. Lipsiens.* lib. 4. p. 447.

Lusatia. LUSATIA, al. *Lusitia*, *Lusnatia*, apud *Münsterum* Schol. in *Pompon. Melæ* lib. 3. c. 1. f. 216. die Lausitz, vel Laußitz al. Laußnitz. Sorabis Luzize, nomen regionis sitæ Silesiam inter & Misniam: interque Marchiam & Bohemiam. *Plinius Nat. Hist.* lib 28. cap. 2. inquit: *In Aphrica nemo destinat aliquid, nisi præfatus Aphricam.* Idcirco vitio mihi vertent, nisi in eruenda patriæ dulcissimæ meæ notione omnem operam collocem: certe enim,

> Ante leves summo pascentur in ætere cervi
> Et freta destituent nudos in littore pisces:
> Ante pererratis amborum finibus exul
> Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tygrim,
> Quam vel Lusatiæ labatur pectore nomen.

Sed vero multifariam nomen pingunt scribuntve passim docti indoctique pariter; ex quo puto factum, ut nec de etymo unam omnes ferant amplectanturque sententiam. Quod ad prius: Ita *Christophorus Manlius rer. Lus.* lib. 1. cap. 37. §. 3. Lusicos *olim dictos* Lusatios, *ex* Cromero *colligitur: quod ipsum quoque nomen inferioribus tantum Lusatiis tribuit* Brotufus: *Sicut &* Lusunciorum, Lusnicensium, & Licicavicorum: *quorum postremos tamen* a Lusatiis *discernere videtur* Cromerus*: a quo modo* Licavici; modo ex Witichindo Saxone, Licicavi *appellantur*: Luzici *nominantur in diplomate Johannis XVIII. Pont. max. in Annalibus Misnensibus sub An.* DCCCC LVIII. Ditvoniæ (lege *Drivoniæ*) *&* Luticensium *mox fiet mentio*, *sed ex recentioribus quoque non eadem omnes utuntur inflexione*: Lusatos Johannes Cochlæus *vocat libro primo Historiæ Hussiticæ*, *&* Althamerus *semel: De* Lusanis *postea audiemus.* Lausnicæ *apud* Münsterum: Lusatiæ *apud* Aventinum: *Nec desunt, qui* Lusitiam *dicunt, si* Cromero *fides. Nos populares nostros* Lusatios, *patriam* Lusatiam *vocabimus.* Hæc *Manlius.* Pauca his annectam, nimirum varie flectunt *Lusatiæ* vocabulum scriptores fere pro diversitate lingvarum. *Lusatiam* scriptitant *Latini: Lausniciam*, Laußitz & Laußnitz, qui *idioma Bohemicum* sequuntur*: Lusitiam, Lusici*, *Luzici*, & *Lusnizam*, qui *sermonem* callent *Sorabicum. Lutitiam*, vel *Luticiam*, quibus *Antistœchon*, & *Lusuncium*, quibus *paragoge* placet. Sunt aliis quoque *Leutici*, *Lusatii*. Ita *Antonius Pagi Critic. Hist. Chronol. in Annal. Baron. Tom. IV. ad ann.* Chr. 1034. agens de *gente Leuticorum*, quæ sæpius in Christianos pessime sævit, quam sitam fuisse scribit in Germania ad mare Balticum, in ducatu Megapolitano. Hæc *Act. Erud. Lips.* Anno 1707. p. 64. Jam ad *etymon*: Absit enim, ut aures nos præbeamus doctissimo *Christoph. Hartknochio*, scribenti ita *in dissert.* de *Orig. Pomeran.* p. 68. *Unde Lutitiorum nomen derivetur, vix poterit a quoquam determinari.* Me vero colligente, novem passim leguntur *etyma Lusatiæ*. I. *Teutonicæ originis* esse nonnulli contendunt: Laußnitz enim, quasi tu dixeris, Lauternütz, id est, *regionem ubivis commodam & fructuosam* significare ajunt. *Petrus Ernestus Cromerus Budissinus dissert. Chorograph. de Lusat.* th. 2. *edit. Jenæ* Anno 1651. *Alii non denegant derivari posse* Lusatiam *ab utilitate, ut dicatur quasi* Lauternütz: *Mutatis quibusdam literis, ut T. auferatur, & loco ejus S. ponatur, quod antiquis fuit usui,* docen-

docente Johanne Goropio Becano. *l. 5. Gallic. f. 110.* Petrus Grey, Tholoz. *lib. 15. de Republ. cap. 1, uti tt, pro ss, u vero legatur cum Signatura duorum punctorum.* Sed bene *Johannes Christianus Nesenus Zittaviensis, in Hist. Lusat.* th. 2. *Prope ridicula eorum Etymologia, qui Lausnitzenses quasi* lauternütz *appellatos prædicant.* II. Alii a lauschen derivant, quod est *latenter & callide observare,* & a vocula seu terminatione nitz: *Cramerus disp. cit. Alii tentant* Lusatiam *derivare a verbo* lauschen, *per elisionem literarum* chen, *id est* warten, wo es hinaus will, sich fürsehen, *ideo quod hæc gens astuta sit, provida consilii ac prudens.* Nitz *autem syllabam esse Vindorum autumant. Nesenus loc. dict. iterum* bene: *Nomen* Laußnitz, *qui ab astutia gentis, per vocabulum* lauschen, *quod significat latenter observare, derivant, longius videntur abire.* Addo Nitz, vel nitz, terminatio *Teutonum* proprie est, ubi exprimere volunt nomina propria Sorabica desinentia in ize, vel eze, plane ergo nihil significat. III. *Beatus Cramerus* etymon *Lusatiæ* sibi placens hæc habet; *disputatione* & *thesi citata*: *Debet* Lusatia *secundum quosdam natales suos partim* Vandalis (Sorabis) *quia* Lusati *dicuntur a Luc, quod Slavis idem est ac* sylva; *Germanis vero, quia addita est vocula* Saße, *quæ idem significat, ac* Sitzen, *quod docet verbum* Landsaße, der auf dem Lande sitzet, oder wohnet. *Ex his* Lusati, *quasi* Waldsassen *dicti: id quod patet ex* Dresser. *de Urbib. Germ. præcip. & Isag. hist. Part. 5. Huic derivationi loci arridet convenientia: Siquidem huc & illuc silvæ oculis occurrunt, ac nemora.* Et paulo post: *Derivationi in frontispicio theseos positæ, ut optimæ præ ceteris fidem adjungimus: Quanquam olim hac de re nihil certi haberi potest, eandem non ut veram, sed probabilem venditamus.* IV. Quid sentiant *Philippus Melanchton* & *Casp. Peucerus,* his verbis nos docet *Christophorus Manlius rer. Lus. lib. 1. c. 28.* Ilingos *a Tacito inter* Lygiorum *gentes* nominari Elysios; *ad quos alludat* Lusatiorum *nomen,* Peucerus *affirmat, &* Philippus Melanchthon Elysios *existimat esse aut* Silesios, *unius abjectione literæ, aut* Lusatios *mutata voce in sonum elegantiorem. Delectatum enim Tacitum virum doctum allusione græcæ vocis, qua amœnissima illa beatarum animarum sedes Poëtis significantur, maluisse* Elyseos *dicere: Quod laudari audiret spatiosos campos, feraces frumenti, & juga gignentia, aurum, argentum, ferrum: & cognovisset, magnam ibi oppidorum frequentiam esse, eaque honestis legibus ac judicibus regi, & justitiam cives inter sese, & erga hospites exercere. Hæc fere de Elysiis* Philippus lib. 3. *Chron. Orat. de Electoribus & præfatione in Catechesin Trocedorphianam.* Ceterum bene nuper literatissimus *Justus Godofredus Rabenerus Elysiis* אל אשר id est, *nemus DEI,* dictis, cum ubi fuerint sederintve olim, scrutatus diligenter, certi nihil inveniret, ait tandem, non nisi *in cœlis* locum esse dandum. vid. ejus *Amœnitates* p. 17. *seqq. edit. Lipsiæ* Anno 1695. V. Porro aliis natales nominis Lusatiæ ex amne *Lubossa* derivare libet. Ita *Autor Annalium Budissinensium* Part. Gen. cap. 2. fol. m. 16. *Lubossa* autem *amnis est,* ut scribit *Manlius rer. Lus.* lib. 1. cap. 27. *haud procul Soravia ortus Sommerfeldum alluit, & mox apud Gubbinum a Nissô absorbetur: tam brevi tamen cursu, nimirum sex plus minus milliarium, XXX. molas agit.* VI. *Alberti Cranzii* cogitationes quæ sint, hisce nobis iterum verbis communicat *Christophorus Manlius* lib. dict. cap. 39. *Porro* Lusatiis *nomen fecisse* Lusuntium, *Bohemiæ amnem,* Æneam Sylvium Hist. Bohem. *testem laudans* Cranzius *scribit: cum tres sint ejus terræ fluvii, quos* Multavio *receptos in Albim secum devolvit,* Saxona *nimirum, qui* Æneæ (loc. cit) Saczona, Dubravio (*Hist. Bohem. lib. 1. p. 41. edit. Francof. anno 1687.*) Sasava, (*vel* Sassava) *est*: Lusuntius *vel* Lusnitius *Taborum, &* Misa *Pilsnam alluens, credibile esse ait, pulsos inde a Marcomannis Bojos, nomina fluminum, ad quæ pridem incoluissent, secum extulisse; ut* Lusuntii *accolæ, qui in proximis ad Bohemiam regionibus consedissent,* Lusatii *dicerentur: Sicut qui ad vicina his loca transiissent,* Misæ *accolæ, Misnenses etiam nunc appellarentur: & ultra hos progressi, Saxonæ accolæ,* Saxones. VII. Nec displicet nonnullis, quin credant ex pago vicino Radebergæ oppido, *Lusatia,* die Lausitz dicto, eo quod in limine provinciæ sit situs, Lusatiam fuisse nuncupatam: Sic referunt *Annales Budissinenses* Part. gener. cap. 2 fol. 16. & 17. Denique VIII. nova ac singularis est notatio, quam fingit *D. Johannes Francus* in *fragmento Chronici Budissinensis,* dicit enim a *venatu Lusatos,* sive *Luzicos* appellari: nam lowec, seu lowiec, sermone Slavico & Polonico, *Venator.* Hinc lowizy, adject. *Venaticus,* & *Venatorum præfectus*: denique ab hoc lowczy, facta sunt luzi, *Luzici,* & *Lusatia*; Sic fere *ille.* Sed enim vero calculum Viro ἐν ἁγίοις adjicere haud possumus: nam vocabulum luzici more Teutonum legi non debet, quasi litera Z sumenda esset, ut in *Zelus, Zingiber* &c. Valet enim Z apud Venedos Slavosve *S lene* sive *molle*: quamobrem *Lusice* & *Lusatia* legendum. Superest ut IX. veram ac genuinam pandam originem, unaque eam investigandi & apprehendendi media atque argumenta facilia sistam. Primo verum quam quod verissimum est, natales voculæ *Lusatia* non alios quærendos esse quam Slavicos sive Sorabicos. vid *Manlius rer. Lusat. lib. 1. cap. 31.* secundo ex veritate *Johannes Aventinus*

Annal.

Annal. Bojor. lib. 5. fol. 441. *Lusatos* vocat *gentem paludibus septam*, nec non *gendem paludibus & aquis, tanquam muro naturali munitam.* Tertio communis simul ea sententia est, ab *Luzicis* sive *Lusicis*, vel Luzige (al. Luzice) hoc est, *inferiore* Lusatia translatum ac propagatum vocabulum *Lusatiæ* fuisse in superiorem regionem. Vid. *Nesenus Hist. Lusat. num.* 3. Imo annotant *Annales Budissinenses part. general. cap. 8.* & *Annales* quoque *Gorlicenses*, dictam esse primo *Lusatiam* partem superiorem temporibus demum *Matthiæ Hunniadis* Regis Hungariæ, & Marchionis Lusatiæ. *D. Caspar Peucerus* in *Idyll.* annum MCCLX. nominat, quo *Otto* Marchio Brandenburgensis provinciæ superioris Dominus sit factus. Vid. *Manlius rer. Lusat. lib. 3. cap. 43. Peucerus* ita:

Lusata superna
Tunc dici a Dominis Marchia Marchiacis.
Hæc capit primum primisque autoribus istis
Nomen, cui priscum Cærula Nissa dedit.

Verum enimvero a Peucero bene dissentit *Manlius rer. Lusat. lib. 1 cap. 31. Lusatiæ* nomine dictam scribens superiorem provinciam, jamjam imperante *Henrico Aucupe* Imperatore. Quicquid sit, nos eam hic ferram non reciprocantes, *Luzice* sive *Lusatiæ* nomen tum inferioris regionis peculiare ac proprium tumque commune nunc superioris quoque, sine omni dubio, ratione supra ex *Aventino* allata moti, ortum natumque esse credimus, ex vocab. Sorab. Luza (vulgo Wuza) id est palus, seu lacus, Bohem. Lauze, idem. Et ex priori quidem Luzice Luzize, (vulgo Wuzize) Lusice & Lusatia: ex posteriori vero, hoc est, Bohemico Lauze prodiisse vocabula Lausitz, Lausnitz &c. u commutato in au diphthongum sentimus. Hinc itaque Lusatia proprie, vi etymi quidem regio paludibus fæcunda, Germ ein wasserreiches Land, so voller Büschen, Seen, Teiche und Flüsse ist. Porro ex eodem Luza seu Lauze, Laußitz pagus sic dictus olim, (de quo vid. *David Peiferus rer. Lipf. lib. 1. p. 115.*) nunc pars suburbii Freibergensis in Misnia: item Laussitz, pagus Radebergæ proximus; nec non Laussitz rivulus Misniæ & de quibus passim historici & chronographi.

Mariæ-Stella. MARIÆ-STELLA, *Stella sanctæ Mariæ, Stella Mariana* & *Phosphorus*, Marien Stern, vulgo Morgen Stern, Sorabis Kloschter, a *Claustro* latino: Cænobium ordinis Cistertiensium, & Misnensis diæcesis, dimidii milliaris spatio ab urbe *Camenz*; quod quidem accepta a Marchionibus Brandeburgicis *Johanne* & *Ottone* Lusatiæ tunc dominis potestate, anno MCCLXIV. 16. Cal. Aprilis die Gertrudis Virginis fundatum est a tribus devotissimis Viris *Witigone, Burchardo & Bernhardo*, fratribus ac Dominis in Camenz; quorum postea, hoc est, *Wuigo* & *Bernhardus* præsules facti Misnenses; ille obiit anno præsulatus septimo & vigesimo, 11. Non Martii, seu anno Christi redemptoris MCCXCIII. hic vero 5. Idus Octobr. anno Christi, Non quidem MCCCXXI. ut habet *Inscriptio Templi Mariæstellensis*, & *Icon Episcopi* tumulo imposita: sed MCCXCIX. ut docet *Georgius Fabricius Annal. Misn.* lib. 2. f. 46. medius *Burchardus* uxoratus, reliquit filium *Henricum* mortuum anno 1380. *Jacobus Ticinus Epitom. Hist. Rosenthal. cap. 1.* num 34. Hic vero *Borsonem* genuit ultimum familiæ atque ἄπαιδα. Ast anno demum 1284. vicennio instruendo insumpto (rustici enim operas perangarias difficulter faciebant) Virgines seu moniales de antiquo claustro, quod fuit olim extra oppidum *Camenz*, in illud venerunt. Ceterum de *Vitigone* ita *G. Fabricius Annal. Urb. Misen* lib. 2. fol. 45. Anno MCCXC. *præsul* Vitigo, *fera ductus pœnitentia, quod diæcesin suam bello olim exhauserat, in Lusatia Cœnobium Mariæstellam, duobus a Budissina milliaribus condit* (absolvit condendo) *cujus procurationem ob formam religionis committit Abbati Veterocellensi.* Porro *de bello ejus* ita, sub an. MCCLXVI. Vitigo *præsul de generosa Camenitiorum familia, castris aptior quam quieti: primus enim a majorum suorum moderatione discessit. Cum Henrico* (Alberti Thuringiæ Landgravii filio vid. huc Christianus de Cella Veteri §. 56 p. 67. seq.) *Marchione Misnense de metalli Scharffenbergii decimis litig ut, quam causam Rex Boëmiæ Wenceslaus, Henrici affinis componit.* Et sub anno MCCLXXII. *Conventus indictus Budissinam, in quo Brandenburgii, Johannes, Otto, Conradus, fratres, Marchiones per arbitros litem diremerunt cum præsule Misnense, propter eas villas, quas rex Boëmiæ præsuli ademerat, & Majoribus Marchionum dederat, estque satisfactum voluntati præsulis.* Et sub anno MCCLXXXIV. *Violatam concordiam inter Ericum Magdeburgicum antistitem & præsulem Misnensem, Otho & Conradus, Marchiones Brandenburgii resarciunt, nonis Junii.* Iterum sub Anno MCCXCI. *Witigo præsul cum Friderico Dieterici Marchionis, cognomento Sapientis,* (an rectius, *Henrici?* de quo supra) *filio bellum inausspicatum gerit, quem cum ab obsidione oppidi Pirnæ præsul primum repelleret, adolescens princeps factus irritatior, copias instaurat, Pirnam expugnat, Dresdam capit, Scharffenbergum occupat; Præsul cum quo se tuto reciperet, præsidium non haberet, ad Wernerum antistitem Moguntinum confugit. Interea & arx Stolpena illi eripitur. Tandem Henrici Mersburgii & Brunonis Numburgani* pa-

patrocinio vix efficit, ut in sedem pristinam restituatur. Denique Witigo post damna multa collegio illata, anno sessionis septimo & vigesimo moritur II. Non. Martii anno M CC XCIII. Et succedit Bernardus Misnensis præpositus, ex eadem Camenciorum gente, ut quidam annotarunt. Hic senex admodum cum viro inquieto & ad egestatem redacto succederet, difficiliorem & magis onerosam habuit functionem. In initio controversia inter ipsum & Fridericum Marchionem ac Palatinum Saxoniæ fuit, quæ bonis conditionibus sedata. Anno autem M.CC XCIX. Bernardus præsul obit 5. idus Octobr. qui ad instaurandas servandasque suæ diœcesis reliquias, oppidum Pirnam regi Wenceslao, Dresdam Henrico Marchioni vendidit. (add. Petr. Albinus Chron. Misn. tit. 15. p. 403.) Literæ Alberti I. Regis venditionem comprobantes, Norimbergæ sunt scriptæ. In locum demortui præsulis declaratur Albertus III. præpositus, Misnensis e generosa Comitum Leisnicorum familia. Arcem Stolpenam hic recuperavit (Petrus Albinus Chron. Misn. tit. 15 p. 409. addit: Vitigo II. Bischoff hat (auch) die Stadt Pirn wieder auf eine gewisse Zeit an sich gelöset.) Sed vero causam nominis cœnobii Stellæ Mariæ dicti, his aperit Jacobus Ticinus Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. num. 30. Alter Parthenonum haud procul Camencio situs, cui Stellæ Marianæ, sive Phosphori nomen indidit sequens historia quam reverendissimus Dominus Christianus Pfaltz, Canonicus Pragensis in dedicatoria epistola ad Venerabilem Virginem Abbatissam Annam Margaretam Dornin, anno 1661. libro suo germanico præfixit, quem Suspiriorum mortalium titulo compellavit. Ejus verba ex Teutonico in latinum ita transfero: Cum reverendissimus & illustrissimus Dominus Bernardus dominus de Camentz, (postea) in ordine episcoporum Misnensium septimus & vicesimus (ita etiam Petrus Albinus Chron. Misn. tit. 22. p. 560.) Vice quapiam venatu relaxarat animum, (nocte sane intempesta admodum, potuisset enim alioquin rusticorum proxime adsitorum pagi utriusque Pawzig & Kukow implorare auxilium & impetrare,) atque ad id loci, ubi nunc cœnobium situm est, qui mire uliginosus fuerat, pervenisset, una cum caballo, cui insidebat, in uligine subsidit. Quandoquidem vero viribus propriis emergere non valebat, omnipotentis Dei sanctissimæque matris Mariæ auxilium imploravit, emissoque simul voto sese adstrinxit ad fundandum ædificandumque, si discrimini eximeretur, monasterium. Posteaquam igitur noctem totam ei inhæsisset uligini, indeque elabi nequicquam contendisset, matutino tempore ante solis exortum, fulgente Phosphoro, ante se caput conspexit, pullo candidoque peplo exornatum; quo viso tellus (quod esset accliva) primum solidescere, tum firmam subsistere, tandem præsuli (tum canonico) prorsus incolumi facilem evadendi opportunitatem concedere. Post quem optatissimum exitum, voti nuncupati promissionisque Deo factæ haud immemor sub annum 1264. (quo tempore Serenissimi Principes ac Domini Johannes & Otho Marchiones Brandenburgici, Superiori Lusatiæ imperabant) Parthenium Mariæ Stellense asceterion sacri ordinis Cistertiensis in honorem benedictæ Virginis Mariæ, divi Johannis Baptistæ, & sanctæ Ursulæ cum sociabus (quarum sacra lipsana hic loci reverenter conservantur) exstruendi (consensu & ope fratrum) initium fecit vicenniumque ipsum struendo insumsit; Etenim anno 1284. sacratæ Deo virgines e Veteri Camencensi, urbi adsito, monasterio, in novum sunt inductæ. Eo ipso autem in loco, quo episcopus subsiderat in ambulacro sacellum erectum est, quod etiamnum in magna veneratione habetur, ubi sacræ Virgines solennioribus anni diebus Synaxi sanctissima reficiuntur. Deducto ad colophonem ædificio, septem & triginta annorum spatia supervixit fundator: fatis tandem concessit anno 1321. 4. idus Octobris in Parthenone isthoc tumulatus. Hactenus epistola nuncupatoria & interpres Ticinus: lapsus calculi Pfalziani, facile ex superioribus Fabricii verbis corrigas.

MARIANA VALLIS, Marienthal, cœnobium virginum ordinis Cistertiensium in superiore Lusatia, Ostricio oppido & Nissæ fluvio contiguum: a valle, (Caspar Bruschius: **Mariana vallis.**

Semper enim valles silvestribus undiq; cinctas
Arboribus divus Bernardus amabat; & urbes
Et fluvios; juga sed Benedictus amabat & arces
Cœlo surgentes, e quorum vertice late
Prospectus petitur - - -)

in qua situm, & B. Virgine Maria Θεοτόκῳ, cui sacrum nomen recentius accepit: Olim enim conventus Sifridorfensis & cœnobium Seifersdorfense, a pago Seifersdorf, quem propius olim attigit, nunc dirutus jacet, dictum est. Bohusl. Balbinus Hist. Miscell. Bohem. Decad. lib. 5. Volum. erect. XI. fol. 103. & Volum. XIII. erect. p. 302. Ab Beatrice autem fœmina pia ac hilari, Ottonis Pii, Marchionis Brandenburgici uxore, filia regia Wenceslai Ottocari I. & Premislai Ottocari II. Reg. Bohem. sorore, Manlius rer. Lus. lib. 5. c. 5. primo institutum est, testimonio Annalium Budissinensium, Gorlicensium, it. Bartholomæi Sculteti literarumque fundat. Scriptarum anno quidem 1262. die 17. Martii, hoc est, die Lunæ post Dominicam Reminiscere. Jacobus igitur Ticinus Jesuita Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. num. 29. errorem calcularium, nescio quo autore, commisit, supputans annum fundationis 1238. nec accurati plane Annales Sittavienses, qui anno 1263. cœno-

nobium esse fundatum narrant. Ampliavit reditus ac dotem *Henricus Dux Javoriensium, & Dominus Lusatiæ superioris cis-Labicæ. Schneider. Hist. Lusat. Scrutin.* P.IV. nec non *Domini de Leipa, Berca., Quercu, Donyn*, aliique, *Annal. Sittav.* sub an. 1313. & *D. Leuber* tr. MSS. de *cœnob. Lusat. sup. cap. 12.* Quatuor vicibus flamma tristissima & subitanea in cineres consedit, nim. ann. 1422. quum in veteri sua area staret. anno item 1515. 1542. die Calixti, & denique anno 1683. die XXII. Augusti.

Mosca. MOSCA, *Moska, Moskovia*, & *Muscovium* apud *Christoph. Manlium rer. Lusat.* lib. I. cap. 12. Moske, Moskaw; Sorabis Muzakow, oppidum Lusat. Superioris in principatu Gorlicensi, ad Nissum fluv. Ab anno Chr. 1644. *Comitibus Callenbergicis* paruit, habens nomen ex deminutivo Muzik, hoc est, *homuncio, homulus* ein Männlein, thema Muz, *vir*, Sorabis & Bohemis Maz, Polonis Muzakow, ergo aut Moskaw, Germanice Mannheim. Consistorio ecclesiastico & Superintendente nostra memoria inclaruit, *tribus* alias *memorabilibus* celebre, 1. Arce magnifica, 2. Templo splendido, & 3. cerevisia triticea anno 1624. primum cocta.

Johannes Caspar Crusius in Moscoviæ decore eximio:

Audivi esse aliquod vulgi proverbium in ore:
Arx, Templumque novum, nec non cerevisia suavis,
Hæc tria Moskoviæ quod sint haud ultima nostræ
Ornamenta ferunt. Ast ista locutio vulgi
Vulgo de rebus fertur, quas diximus ipsis.
Arx, quia munificis exstructa est sumptibus isthæc,
Qua celeber multis conclavibus arte paratis,
Arte peregrina, qua tellus Italia gaudet,
Cujus imaginibus splendent laquearia pictis
Pendentique fabre formatis undique gypso,
Fossis cincta cavis, ornataque turribus altis,
Quarum monstratur structura hydrotechnica in una.
Quæ est opus excellens, pulcrum, spectabile, rarum.
Imprimis quoniam summo sub vertice turris
Pendet, & ex imo vi forti fertur in altum
Unda, per occultos, vicino e monte canales,
Quæ post artificis ductu fluit inde per ora
Sirenum, infantum, miroque per organa flexu.
Relliqua, queis adstans largo conspergitur imbre,
Pro directoris lubitu latitantis in antro,
Et quæ plura capit Arx hæc dignissima visu,
Estque suus decor exterior laudabilis (infra
Dicendus) Templo, quod plebs Germana frequentat.
Nec spernenda quidem cerevisia nostra, sapore
Grata, colore subalbida, nutrimenta bibenti
Optima dans, suavis peregrinis indigenisque:
Si non diluitur vel aqua vel simplice lora.
Hæc tria Moskoviæ dicunt encomia nostra.
Sed nos ulterius meditemur, (si licet istud,)
Proverbi melior quæ sit sententia dicti:
Nunquid erit falsum lector si dixero, ternis
Significarer hisce status tres orbis & urbis,
Queis sine non constare potest respublica quævis,
Et quibus, assistente Deo, Moscovia floret &c.

NIDA, Niede, pagus Lusatiæ super. in principatu Gorlicensi ad amnem *Vitigum*, puto causam nominis sumptam *a situ*, latera enim accliva montis occupans aquas fluvii fere nunquam & nusquam timet. Ex Nide ergo vel nidy, Soraborum adv. id est *nunquam*: sed & Nidze, *nusquam* apud eosdem. Hinc *Nida* Niede, aptissime perque jocum, *Utopia Lusatiæ*, Germ. Nirgendshausen, vel Nimmerheim, Sic *Nida* fluvius Poloniæ, ex eodem Nidze, vel Nidy, *nusquam*, vel *nunquam*, quia gurgite absorptus nusquam compareat, sed sub cava terra longo intervallo labitur. *Joh. Dlugossus Hist. Polon. lib. 1. fol. 13.* *Nida* fluv. *cujus fons* in *villa* Moskorzow *consuigens per aliquale spatium fluens subterraneum agit gurgitem*, & tandem *in borra villa* Dzierzkow *præpositura Cracoviensis emergit, ostia ab utraque parte oppidi & castri novæ civitatis* Korczyn *prope villam* Protniki. Nida.

NIEMETIUM Türckenhausen, (pro Thüringshausen) Sorabis Niemez, seu Niemz pagus intra Witgenaviam, Cœnobii Stellæ Mariæ, ex Niemz, vocabulo Sorabico, id est, *Germanus, Teuto*, quod ab homine *Germano*, seu *Thuringo* conditus fuerit, sed Niemz, ex Niemy, *mutus*, quod *tanquam muti* videantur Teutones Sorabis, verba rerum non intelligentes. Probant etymon vocabuli Niemz, ex Niemy, *Nicolaus Henelius, Silesiogr. renov. cap. 1. p. 27.* add. *D. Thomas Reinesius Var. Lect. lib. 1. cap. 14. pag. 52.* Niemetium.

NISENDORFUM, in diæcesi Neschwicen- Nisendorfum.

censi infra Budissam. Germ. Nisendorff, Sorabis Nisa, seu Nischawies, id est, *inferior pagus*, Niederdorff, a Nische, Nischa, inferior, & Wies *pagus*, Sorab.

Nissus. NISSUS, *Nisa* aliis, die Neisse, fluvius admodum rapax, qui in montanis Bojemicis penes *Prosevitium pagum supra Crazium* oppidum exortus, *Sittaviam*, *Hirschfeldam* & *Ostricium* prætervectus, Vitigoque auctus, *Gorlicium*, *Rotenburgum*, Muscoviam & Forstum Lusatiæ urbes, ubi in tres funditur alveos, alluit, ac tandem infra Gubenam ad pagum Ratzdorf, Viadrum ingressus, opes ejus adauget. *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* Lib. I. f. 15. errat circa fontem & ostia Nissi, cum ait: Nissæ *fons prope oppidum* Szytavam *circa villam* Schochow: *ostia circa villam* Schydla, seu Schidlo. Romana lingva vertas *Inferiorem fluvium*; nam nižši, & nižša, Bohemis (Sorabi scribunt, Nischi & nischa) comparativus ex Nisski seu Nizky positivo, *inferiorem* sonat: scil. quod ad inferiores Septentrionis partes fluat. Thema Nizitj, Bohem. Nižu & Nizim. Sorabis *demittere*, & *submittere*, *humiliare* niedrigen, demüthigen. De *Nisso* plura *Nicolaus Henelius Silesiograph. renovat.* cap. 5. p. 579-581. *Samuel* Großer Lauf. Merckw. Part. V. f. 4. D. Joh. Bened. Carpzov. Analect. Fast. Zittav. Part. 1. cap. 7. f. 82.

Nostitium. NOSTITIUM, Nostitz, Sorabis Nosžatež, & Nosžeže, pagus non longe a Weissenbergo oppido, æde sacra recenti ac pereleganti, & aula splendida decoratus, peculium Zieglerorum: causa nominis non patet, natum tamen istoc ex vocab. Bohem. Nosatec, seu Nosatež, id est (1) *malleus sculptorius*, καλαπτής, ein Spitzhammer, (2) *ligo*, σχαχίς, μακέλλα, eine Haue oder Hacke, (3) *lituus*, it. *bacillus*, formam mallei sculptorii quandam referens. Ex eodem Nosatež, Nostitz, *Nostitius*, die von Nostitz, familiæ illustris cognomen; vulgo signum seu tesseram ejus scutariam pingunt, quasi essent *cornua* Hinc *Poëta:*

Nosticium cornu duplex *insignia monstrant*,
Utrumque ornatum est versicolore nota.
Quis sensus? signant quid cornua? cornua robur
Dicere virtutis pagina sacra solet.
Quid candens rubeusque color per cornua? facta
Fortia Nosticium marte togaque virum,
Robore, consilio, virtute & fortibus ausis
Crescere Nosticiam fac Deus alme domum.

Sed forte errant pictores sculptoresque: *lituos* enim seu *bacillos binos* olim insigne præbuisse *Nosticiorum* ex nomine Nosatež omnino suspicor: *lituus* autem apud veteres Romanos *bacillum* vocabatur, quod *incurvum & leviter a summo inflexum esset. Cicero lib. 1. de divinatione*, Tom. IV. Oper. f. 357. Romuli lituus; *id est, incurvum & leviter a summo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit.* Hujusmodi *lituus* seu bacillus *incurvus*, in numis *Sexti Pompeji* & *M. Antonii* deprehenditur, quod signum *auguratum* eorum denotans fuisse exponit *Paulus Pedrusius* S. J. *Tom. II. Numismatum* Thesauri *Farnesiani edit. Parmæ* an. 1701. Vid. Acta Erud. Lips. An. 1705. p. 427. 429. & 430. *Lituus episcopi* (nunc) *insigne: erat hæc virga brevis in summo curva, qua olim augures sedentes ex avium volatu tempora designabant. Romulum ea usum Cicero, Plutarchus, & alii scribunt; inde baculum in summo curvum, in imo acutum pontifices quoque habuerunt, quo non tantum episcopi, sed & archipræsules patriarchæque concionantes utuntur, & quandoque cum celebrare incipiunt, scribit Guido Pancirollus Thesaur. Var. Lect. lib. 1.* cap. 20. pag. 32. Itaque *Nosticii* Germanice die von krum Stäben, forte quod majores ipsorum vel in aulis Principum regumque *officiarii* fuerint *primarii*, Stabherrn, jure gestandi baculum ornati: *vel* quod res *ecclesiæ optime curaverint.* Sed has tamen conjecturas meas judicio aliorum libenter submittam.

ODERVITIUM, Oderwitz, Sorabis Wodrinza, al. vulgo Wudrywze, pagus in agro Sittano; nomen accepit a *rupturis*, colliciis *aut hiatibus terræ, quæ fiunt a violentia aquæ, aut inundationibus*, Germanice Rißwick, Rißdorf, wo es viel Schlifter, Erdentitze oder Wasserrisse giebet, da das Wasser leicht reisset und einreisset: nam Wodrywam vulgo Wudrywam, *abripio, demolior, dejicio, avello, abstraho* terram, & Wudrywki, plur. *collicia, ruptura terræ*, thema Dru vel Dreju seu Dryiu, id est, *scindo, rumpo, demolior, dejicio*, vid. *Origin. Lingv. Sorab. lib. 2. cap. 4. p. 950. seq.* Odervitium.

OIBINUM, *Oivinum*, *Oyvinum*, Oybin, Oiwin, Oywyn, it. *Mons Paracleti*, *cœnobium Oivinense: Cœnobium Arxitem*, & *pagus* in montanis seu agro Zittaviæ urbis: quorum duo priora vis ignis cœlestis diruit, rudera enim, digna tamen visu, tantum supersunt. Historiam cœnobii, montemque ipsum describit *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 6. cap. 27. 28. Bohuslaus Balbinus Miscell. Hist. Bohem. lib. 3. Decad. I.* cap. 8. f. 113. seq. *Sam.* Großer Lauf. Merckw. P. 5. c. 3. f. 12. & 13. & *D. Joh. Bened. Carpzovius Analect. Fast. Zittav. Part. 1. cap. 27. fol. 146-168.* De Etymo *nominis Oibin* agit quoque *Christoph. Manlius loc. cit. Cum qui munitione rupis se tenebant, finem maleficiorum nullum facerent, ab Imperatore* (Carolo IV.) *magnis copiis diu circumsessi sunt: is, ubi se operam ludere, suoque exercitui ab obsessis sa-xorum* Oibinum.

vorum & omnis generis missilium jactu de loco superiore plurimum incommodari animadvertit, ad auxilii divini implorationem conversus, votum fecit, si arce potiatur, numinis se eam cultui dicaturum: capta demum arce, cum Viennæ longe minori labore expugnatæ recordaretur, ceu admirabundum in hæc verba prorupisse ajunt: nunquam o Vienna, nunquam tantum mihi, quantum nuda ista arx fecisti negotii. Atque ab hac emissa & ingeminata Imperatoris voce nomen loco mansisse. Ego Viennam neque Austriacam nostram, neque alterum Gallicam a Carolo unquam obsessam reperio: tametsi contra Philippum Austriæ ducem bellum eum gessisse, ex Hieronymi Ziegleri *Viris illustribus Germaniæ, Darmstatinus annotavit. Verisimilior itaque est Chronici Oivinensis narratio, quam adscribo: Fertur quod cum Carolus Imp. in obsidione hujus loci ad expugnandum prædones ibidem latitantes, cum exercitu sudaret, & multam difficultatem pateretur in expugnando. Nam illi in castro forte desperatione* (*Jovius lib. 2. Hist. Ultima necessitas in rabiem vertit, atque eos plerumque, qui penitus de vita desperant, ex timidis longe fortissimos facit*) *indurati, lapidibus & aliis jaculis plurimum molestabant exercitum, qui tamen finaliter expugnati sunt: unde Christianissimus & invictissimus Imperator pensata difficultate obtinendi hoc castrum, & recogitans de munitione illius fortissimæ civitatis Wyennæ, repetivit cum admiratione in vulgari*, O wyn, O wyn, *quasi diceret*, o Wyenna, quæ es insignis & præclara civitas, vix crederem, me tantam difficultatem habere in tua expugnatione, sicut circa hoc vile & ignominiosum castrum. *Principes autem & militares in exercitu verbum Imperatoris, quod dixit*, o Wyn, o Wyn, *quasi pro omine, id est, fortunato & memorabili dicto ex ore Imperatoris rapientes ab hoc eventu loco nomen imposuerunt: unde usque hodie vulgariter cognominatur* Owyn *apud* Bohemos: quamvis Alemanni *dicant* Oivin. *Hactenus* Chronicon. *Arcis nomine deinde cœnobium etiam vulgo appellatum est.* Hæc *Manlius.* Præter alia illa a beato Viro allata etyma, *tertium* sermone civium doctorum urbis Sittæ tritum circumferri solet: (repetunt etiam illud *Balbinus Miscell.* Hist. Bohem. *Dec. I.* l. 3. c. 8. & *Joh Frid. Carpzovius Analect. Fast. Zittav.* P. 1. cap. 22. fol. 148. & alii) nimirum e gallicis voculis *Oy bien*, id est, *imo bene*, esse compositum *Oybinum.* Cœlestinos enim Patres Carolo IV. Imper. quærenti, *Et bien mes peres vous en plaist il ce lieu?* respondisse ferunt: *Oy bien; Sire*; hoc audito Imperatorem jussisse, ut loci nomen *Oy bien* fieret. Sed antiquius omnino Carolo IV. Oibini nomen est; legitur enim in privilegio *Johannis Regis Bohem.* dato in *vigilia* festi *Margarethæ anno 1346.* (vid. *D. Carpzovius Analect. Fast. Zittav. Part. I. c. 22. fol. 148.*) mea igitur sententia videtur vero consentaneum a Venatorum Bohemicorum vulgari celer fucate **O wen**, id est, o! *foras*, vel *ite foras! fera ursusve prope est.* Germanice **heraus**, fort! (a venatoribus enim primo inventus locus & ædificatus est,) nomen ortum compositumque fuisse. Ceterum de usu formulæ haud dubium, cum cujusvis linguæ homines ac milites imprimis eam adhibeant: sic *Simei* maledictis *Davidem* proscindens

Ze Ze egredere. &c. 2. Sam 16, 7.

Virgilius Æneid. 6.

- - - procul hinc, *procul este prophani*;
conclamat Vates, *totoque absistite loco.*

Et Eclog. 9. 2.

O Lycida vivi pervenimus advena nostri
(Quod nunquam veriti sumus) ut possessor agelli
Diceret: hæc mea sunt, veteres migrate coloni.

Chronicon Saxonicum hæc habet fol. 24. Weil König Carl (der grosse) auf S. Hülfenberg war, flohe sein Volck über das Wasser die Mone (sonst der Mayn) geheissen: Da kehreten die Sachsen wieder, und rieffen, **Francke fort! Francke fort!** und baueten daselbst eine Vestung, die nenneten sie Sachsenhausen, daß sie da behausen wolten, & fol. 25. König Carl kam vermittelst Göttlicher Hülffe wieder zu seinem Volck, und vertrieb die Sachsen von ihrer neulich erbauten Vestung Sachsenhausen, und bauete auf der andern Seite des Wassers, da vorher die Sachsen stunden, und rieffen, **Francke fort, Francke fort!** eine andere Vestung, und liesse sie denen Sachsen zum Spotte, nach ihren Ruffen, Franckfort heissen, welche nun noch den Nahmen hat, und eine grosse Kauff-Stadt geworden ist. Videatur autem etiam *Ditmarus Chron. Merseb. lit. 7. fol. 104. Johannes Melelius epist. ad Georgium Sabinum de relig & sacrif. Veterum Borussorum: peracto prandio funebri, sacrificulus surgit de mensa ac scopis domum purgat, animasque mortuorum, cum pulvere ejicit, tanquam pulices, atque his precatur verbis, ut e domo recedant*, **jedli pili dussice nuwen! nuwen!** *hoc est, edistis, bibistis animulæ, ite foras! ite foras!* Itaque *Oiwin*, &c. olim **Owen** Germaniceque vertas, **heraus hausen**, & latine *Exi foras.*

OLSTIRA, Elster, Sorabis **Halstrow** & **Halstrow**, nuper *Ponicaviorum*, nunc *Cnochbiorum* oppidum, uno lapide Camentia Lusatorum super urbe distans: nomen, ut non nulli autumant, fert *ab amne Elystro* qui *Niger* vocatur, ab aqua nigra, quam ad Hojerswerdam recipit: contra alii *Elystrum* fl. sic dici ex oppidi nomine credunt. Oppidum enim Elster, *a pica ave* nuncupari: quod hæc avis tiliam arborem, in foro adhuc stantem, eo tempore, quo condito- Olstira.

res de nomine, quale ei dandum esset, disceptarint, præter opinionem involavit. Hinc etiam *picam avem super tilia sedentem*, sigillum oppidi & insignia ejus referunt.

Opitium. OPITIUM, Opiz, Sorab. Psowa subintellige wies pagus in diæcesi Milkelensi, utrumque nomen Opiz & Psowa, ex idiomate Sorabico sumptum, Opiz ex Bohem. quidem Opice [Sorabis enim Wopiza,) id est *simia, simius*, ein Affe: & Psowa id est, *canina*, ex adject. psowy. psowar *Caninus, a, um*. Credibile putem pago primum *Opitii* seu Opize nomen inditum fuisse, quod *simiam* conditores videndam præbuerint, cum vero peregrinum Sorabis fuerit animal, & *pro cane eam* habuerint, hinc Psowam, id est, *Caninum pagum* magis quam Opize, id est simiæ villam dicere voluerunt. Germ. Hundhausen & Affendorff.

Ossigium. OSSIGIUM, Oßig, Sorabis Woßek, id est, Aspenhausen, Aspenheim. (1.) Niemski Boßek, Deutsch Oßig. (2.) Berski Woßek, Wendisch Oßig, pagi supra Gorlicium non longe a ripis Nissi fl. (3.) Woßek etiam Sorabis dicitur Großhayn, *urbs Misniæ*, pro quo corrupte scribunt Guosdek, it. Grozedek, vid. *Petr. Albinus Chron. Misn. tit. 10. p. 260.* & *tit. 20. pag. 523.* ex Sorabica voce Woßek (Polonis & Bohemis Osyka) id est, *populus nigra, seu tremula*, eine Aspe; thema Woßa (unde etiam Woßeza) *idem*.

Ostricium. OSTRICIUM, ap. *Chr. Manlium rer. Lusat. lib. 1. cap. 8* Osteriz, vel Ostriz, Sorabis Wotrow, aliis Wostrozua, Polonis Ostrow. oppidum ad amnem Nissum, in præfectura Sittav. Nominis origo vel ex voce Polon. atque Bohem. Ostry (it. Sorab. Wotry, qui partim literam s. supprimunt, partimque W. capiti adponunt) id est, *acutus, acer, acerbus, asper*, scharf: fortassis quod spatium peranguſtum & asperum aquas inter & montes occupat: vel ex Ostrow, Polon. & Bohem. i. e. *insula, terra undique aquis cincta*: quia exundantibus Nissi aquis, peninsulæ quandam faciem præbeat. Sic *Johannes Dlugossus Histor. Polon. lib. 1. fol. 67.* Ostrow Meklenburgici Ducatus *civitas, a loco insulæ, in qua stat erectum. Tertio* æque alludit Polon. Ostrozny, a, e, id est *cautus, circumspectus*, cives enim cautos esse exundantes aquæ jubent. *Cœnobio Vallis Marianæ paret*: & pro *umbilico Gorlicii & Sittaviæ* communiter habetur; ad nam lapidem secundum ab utraque urbe distat. Germanice vi etymi vertas, Schaffenheim, vel Halb-Insel, aut Sieh dich für.

Paulsdorffum. PAULSDORFUM, Paulsdorf, Sorab. Paulize (1.) Niemske Paulize, Deutsch Paulsdorf, it. Pohlsdorf in specie: lapidis dimidii intervallo ab oppido Reichenbach; (2) Berske Paulize, Wendisch Pohlsdorf, prope Læbaviam: Ex nomine *Pauli conditoris* sic dictum utrumque est. Powol Paulus Sorabis.

Pfortena. PFORTENA & Porta, apud *Manlium rer. Lusat. lib. 1. c. 12. & 20.* Pforten, Sorabis Brode, & diminutive Brodk, oppidulum Lusatiæ inferioris vicinum Foresto ac Sommerfeldo, superiorum memoria *Biberſteiniis Baronibus*, nunc Illustriss. Comitibus Promniciis subjectum. Traxit nomen ex Brod, voce Sorabica, Polon. Bohem. id est *vadum*, portus, der Furt, vel Pfort, Ebræis item ether,

Polsnitium. POLSNITIUM ap. Christoph Manlium rer. Lusat. lib. 1. cap. 8 Polßniz, al. Pulßniz, Sorab. Polsniza, vulgo per antistæchon Poizniza, Germanice vertas Halberstadt, oppidum Lusatiæ Superioris a rivulo Polsniza, die Polßniz, qui id alluit, & Lusatiam a Misnia sejungit, sic nominatum fuit ante sesquiseculum dynastia *Johannis Schlibii*, superioris Lusatiæ Capitanei, *Manlius* lib. & cap. cit. nostra memoria *Gottlobi Wertheri*, nunc jure hæreditatis *Maxenorum*: Polsniza lat. Polsnicius, proprie aqua dividens, intermedia, aut divisa in dimidium, ein theilendes oder getheiltes Wasser, das auf die Helffte läufft, ex Pol, Sorab (Bohem. Pül) medium, dimidium, halb, die helffte: dividit mox e fonte scaturiens *Obornum* pagum, nec non paulo post *Polsnitium*, in partes duas, ut, citerior sit *Lusatiæ*, ulterior autem *Misniæ* terra: porro Polsniza, alius fluvius Lusatiæ super. Germanis per metathesin quandam die Plüßnütz, latinis *Plisnicius*, transfluit *Bernstadium* & vicinos pagos, in Nissum se exonerans tandem ad pagum Niferiz.

Postwitium. POSTWITIUM Postwiz, Sorab Budestetze pagus (ab Anno 1507.) Senatus urbis Budissinæ, a qua intervallo milliaris unius ad radices *primi montium Sudetorum* Sorabice luben dicti, remotus distat: nomen Teutonicum corruptum e Sorabico: hoc autem compositum ex Buda *taberna caupona*: & verbo steju, sto, stehen; quare latine quasi tu dixeris, *Tabernam hic stantem habes*. Germ. Schenckenstette, vel eine Schencke stehet da. *Sprewa* fluvius medium secat, stratus ponte saxeo, cui par non est in tota provincia. *Templum*, quod hic visitur in gratiam Soraborum constructum satis amplum atque sat elegans est, cujus *filia* olim in agro pagi Lilevitii frequentabatur: nec *domus curialis lapidea silenda erit; in cineres quidem incendio* (Anno 1676. die 30. Aprilis) redacta, paulo post tamen eleganter reparata: nam fossa aquaria, aquis eo in rivo perductis, undique cingitur, licet in editiore planitie posita sit.

Regius pons. REGIUS *pons* Lusatiæ super. ad Polsnicium fluv. in confinio Misniæ, oppidum, Germ.

Germ. Königsbrück, Sorabis corrupte ex priori Teutonico, Kunsberg; D. *Caspar Peucerus* in Idyll. *Patria:*

A monte esse alii, quod malunt, vulgus ut effert,
Sive a ponte nihil fit, vel ab arce refert
Regis sat Zechi disterminat, huicque cohærens
Limite, quod Mysium Polsena & amne solum.

Reichenbachum. REICHENBACHUM, Reichenbach, Sorabis Richbach, id est ad *rivulum usque pertingens*, (das da reichet bis an den Bach) oppidum Lusat. super. Gorlicium inter & Budissinam situm, a Gorlicio autem ad secundum lapidem distat, *Chr. Manlius rer. Lus. lib. 1. cap. 8. & lib. 6. cap. 59.* Aliis quasi *dives rivo* reich vom Bache. Hinc *Jacobus Pontanus* interpres *M. Zachariæ Theobaldi, divitorivium*, *vicus in Gorlicensium agro. Hist. Bell. Husfit. cap. 72. fol. 140.*

Rotenburgum. ROTENBURGUM, Rotenburg, Sorabis Rotenburk oppidum Lusatiæ super. ad fluv. Nissam versus Boream ad tertiumque lapidem infra Gorlicium: nomen *a rubro castro* seu *turri* habere dicitur. Fuit quondam (an. 1497.) dynastia *Ottonis Nosticii*, testimonio *diplomatis Ferdinandi I. Regis Bohemiæ* scripti an. 1544. *Christoph. Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8. Rotenburgo* Erasmus Nosticius *imperat*: hodie *Godofredus Schneiderus*, civis Gorlicensis Anno 1430. ab Hussitis solo æquatur: Anno 1580. die 20. Augusti & Anno 1613. die *S. Jacobi* in cineres totum subsidet, arce servata. Anno 1640. die 7. Sept. periit pars forum cingens, & anno 1680. denuo maximus domuum numerus. An. 1680. die 3. Febr. dynasta *Nosticius Lib. Baro* ad mensam cænaturus, globulo bambardæ lethaliter trajicitur; sicarius gladio & rota punitur Budissæ anni ejusdem die 17. Junii.

Rulandum. RULANDUM, apud *Chr. Manlium rer. Lusat. lib. 1. cap. 8.* Ruland, Sorabis Rulant, oppidum Lus. super. ad Nigrum Elystrum. Videtur dictum fuisse olim Rugeland, quasi *terra seu oppidum, in quo justitia exercetur*, ex voc. Land, *terra, regio*, & rügen, i. e. *denunciare, indicare*, it. *accusare, arguere*; passim enim in Germania singulis fere annis conventiones paganorum oppidanorumque, præsente magistratu institui solent: quas Rugegerichte, seu Dinggerichte, it. Gedinge vocant, repetitis juribus ac legibus plebis, die Rügen: singulique vi juri-jurandi adacti revelare tenentur, quæ vel sibi aut magistratui nociva sint, ut removeantur. Aliis quasi Ruheland, id est *terra seu ager respirans a cultura*; denique aliis tanquam *Rolandi* civitas, *a statua Rolandi* hic collocata, cujus tamen nulla vestigia apparent. *D. Caspar Peucerus Idyll. Patria.*

Saxonicis fuerit quod enim his antiquitus oris
Sedes & limes regibus imperii,
Comprobat a Magno Witechindo nomen adepta,
Quod vallis reliquo servat oppidulo (Wittichenaco)
Et prius huc Francos regna extendisse, Rolandi
Utilis arx bello nomine dicta monet.
Quæ Sorabo rursus quamvis cessere feroci,
Teutonicum mansit nomen utrique tamen &c.

Fuit autem, teste *Chr. Manlio rer. Lusat. lib. 6. cap. 32.* *Eilbergiorum* olim (anno 1363.) tempore Caroli IV. Imp. hinc *Gersdorfiorum* (anno 1547.) peculium; hodie S. R. I. *Comitem Carolum Sigismundum ab Hoym* dynastam reveretur.

Schmelna. SCHMELNA, Schmöllen, Sorab. Smelnow, pagus Lus. sup. in planitie montium sudetarum ad confinia Misniæ, ipsius Verdæ episcopalis ex Smelna, *juncus* Schilffrohr, unde & Smelsina *juncetum*, quod junco scirpoque abundet.

Schœnbriga. SCHOENBRIGA, Schönberg, Sorabis Schimberk it. Schumberk, id est *Pulcrimontium* seu *Pulcermons*, schön enim *pulcrum* & Berg *montem* sonat, posset etiam dici Sorabice Biela hobra, nam Biely, *albus*, i. e. *pulcer*, & Hobra *mons*, ratio nominis a situ sumpta, quod ad collem seu monticulum pulcre arboribus vestitum exstructa sit: vel quod pulcre ad montem sit posita, Schön am Berge, (1) *oppidum* in principatu Gorlicensi: *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8.* Schonbrigam *Joachim Frencelii ad Conigshanum & Libenstainum equitis aurati civisque Gorlicensis hæredes tenent*: nunc Lœbiorum peculium. *Item lib. 6. cap. 110. Anno 1476. Olsnicius in via Leobergense prædas agens factis inde crebris excursionibus, Schönbrigam oppidulum, villam Rudolphi superiorem, Copperam & Reutenuciam pagos exussit.* Claruit annis 1545. 1555. & 1556. In hoc oppido *Mathæus Friderici verbi divini minister* orthodoxus ac industrius, qui ut *a potationibus nimiis & ingurgitationibus*, ebrietateque suos & alios deterreret, singularia in lucem exposuit publicam Scripta dissvasoria, scilicet (1.) *diabolum potatorem*, den Sauffteufel. (2.) *Libellum contra potatores*, quo exhibet (α) *chirographum Cancellariæ infernalis*, ein Sendschreiben des höllischen Satans und der Stände seines Reichs, an die Zutrincker. (β) *Literas suas ad potatores*, Sendschreiben *Mathæi* Friedrichs an die vollen Brüder in deutschen Lande. Præfationem inscripsit *Joachimo Frencelio*, supra laudato patrono suo. Confer *Theatrum Diabolorum* fol. 316-339. *edit. Francof.* ad

ad Man. an. 1569. (2) *pagus* Lusat. super. in diæcesi Cunewaldensi, quinto supra Budissam lapide, ex utroque latere montes pulcros præaltosque habens.

Seidenberga. SEIDENBERGA, Seidenberg, Seidenberk, oppidulum Lusat. super. limitaneum ad Eurum: gaudet eo privilegio, quod inter sellas, hoc est dynastias tres præcipuas provinciæ suæ habeatur, juxta diploma Imperatoris Ferdinandi I. scriptum an. 1544. dicitur autem Seidenberg, *quasi* seit-am-Berge, quod sit conditum *juxta declivia montis seu collis*, habens tamen nomen suum mutuo acceptum ex pago vicino, Palæo-Seidenbergo, Alt-Seidenberg. *Christophorus Manlius rer. Lusat. lib. 1. c. 8.* Seidenbergum *pertinet ad Bohemiam*, (sc. ratione dynastarum, non terræ) *cornu cervinum quinque ramorum pro insigni gerit: Bibersteinius enim* (dynastis Fridelandiæ quondam, ad annum usque 1551. *juxta Annales Soraviæ MSS. Adami Bisseri*) *paruit, unde adhuc ad Fridelandensem Baronatum pertinet*; sic *ille*. Nostra memoria *Nosticiis* nuper, nunc *Einsideliis* dynastis paret. Anno 1402. Haben Caspar von Gersdorf, und Peter Göldner Erbrichter zu Lauban, zugleich und mit einander das Städtlein Seidenberg um fünfftehalb hundert Marck gekaufft.

Sea. SEA, Seum, See, Sorab. Jyſor, pagus in partibus Borealibus principatus Gorlicensis ita vocatus, quod stagnosus sit: Jyſor enim Sorabis stagnum, lacus, eine See.

Sitavia. SITAVIA, cum T. simplici, quo modo etiam *sigilla* vetusta docent, & *diploma Wenceslai*, d. d. 1. cal. Decembr. an. 1290. Vid. *D. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. P. I. c. 4. fol. 45. 46.* *Zithavia* ap. *Jo. Dlugossum Hist. Polon. lib. 13. fol. 448.* *Szytava*, apud *Eund. lib. 1. fol. 16.* vulgo *Sitta*, *Zittavia*, Zittaw, Sitte, Sorabis Zitawa: Bohemiæ olim, at ab anno præter propter 1358. vid. *Doct. Carpzovius Analect. Fastor. Zittav. Part. I. c. 1. fol. 2. 3. 4.* Hexapoleos superioris amplitudine & merito suo tertia urbs: sita ad Nissam & Mandavum flumina, ipsiusque Bohemiæ limites ad pedes montium Sudetorum: claret Senatu inclyto, eruditis ac honestis civibus, Theologis piis, schola celebri, negociatione lintearia fausta, & pagis denique ædificiis atque incolis frequentissimis copiosissimisque. De anno conditus sui scripsit ἐπίγραμμα αἰνιγματῶδες, ut fertur, *David Crinitius Neopomuzenus* ab *Stavazoa*, quod ita sese habet:

*S*i tot concipiat tacita quis mente Decembreis,
175. Quot vivens Abraham vidit in orbe pius.
*I*nde tot adjiciat messes, quot mæsta Jacob*I*.
Stirps, Ægyptiacis triste gerebat agris. 430.
*T*ot quoque conjungat brumas, quot tartara misi*T* 600.
Morte Philistæos Sangar ad ima viros.
*T*um tot iis annos David quot sceptra geneba*T* 40.
Addat quot Moysi verba deditque Deus. 10.
*A*nnus erit volucri Nissus, quam præterit und*A*
Urbs, quando in Lusatis cœperat esse jugis.
*V*rbs celebris rebus variis, & divite corn*V*, 1255.
Cum natura suas larga ministrat opes,
*I*nde magis celebris forsan Primislaus ill*I*
Alter fundator, qui fuit Ottogarus.
*A*uspice tam claro sunt mænia prima locat*A*
Urbis ab extremis nomina disce notis.

Sed nos nominis originem ac rationem perscrutabimur. Annales Urbis MSS. ad annum 1255. hucita: Es geschah in diesem (1255.) Jahr, daß der Hochgebohrne Fürst Ottocarus genannt, ein König zu Böhmen, der kam auf den Plan und Gelegenheit, da itzo die Stadt Zittau stehet, und besahe das Land: und vermerckte des Landes Fruchtbarkeit, und bedachte seine Frommen, damit das Böhmerland gemehret würde, und satzte die Stadt Zittau aus, und reitet also herum, als weit es ihm dauchte als die Stadt Zittau seyn solte mit Ringen und Gassen: und war herumgeritten nach dem zu rechten, als itzo die Stadt gelegen ist, von dem Creutzhofe herum zu dem Weberthor, hinter der Jüdengassen, und hinter den Fleischbäncken über den Neumarckt, bis wieder zum Creutzhof: Dieser Plan und Umschweif ward gezeumet, und die Leute baueten Häuser und Wohnungen, und samleten sich alda; und viel Gäste zogen dadurch, und besserten sich die Leute alda: und der König gab ihnen Freyheit, daß sie gar reblich baueten mit Abzeichnung der Stadt Ringen und Gassen: darnach nach etlicher Zeit (An. 1277.) kam König Ottocarus in seine Stadt, spürete und mirte die Mehrung der Einwohner, und grosse Zufuhre der Gäste; Da ward der König zu rathe, daß er wolte die Stadt ummauren lassen, und ließ eine Furche fahren mit einem Pfluge, und umreitet die Stadt weiter, als sie zuvor umgrieffen war, in alle der Weise, wie die Stadt noch heutiges Tages stehet; da nannte er die Stadt Zittau (1.) Zitta, das ist, sitz alda, und begnadet die Stadt mit solcher Freyheit, daß ihme die Stadt keine renten, noch Steuer geben durfte, sie thäten es denn von guten Willen aus Verehrung. Repetit eadem *Christopho-*

stophorus Manlius rer. Lusat. lib. 3. cap. 46. Annales Budissin. Part. Gen. cap. 9. Zittau die dritte Sechs-Stadt in Ober-Lausitz, ist anfänglich ein geringer Flecken gewesen, welcher (2.) von dem Getreide, (scil. voc. Slav. zito) dahin es mit grosser Mühe aus Böhmen geführt, abgeladen und verkaufft worden, den Nahmen bekommen, andere wollen, daß sie um das Jahr Christi 1255. vom Könige Primislao sey erbauet und befestiget worden, welcher soll zu seinen Unterthanen gesagt haben, Sitz da, und dahero den Nahmen Zitta erlanget. Andere wollen den Ursprung dieser Stadt Zittavia daher deriviren, als (3.) Zedene oder Sidonia, welche den Marggrafen von Ringelheim, Manfredum, Brunitonis Sohn geheyrathet, habe sie das Städtgen damahls erbauen, und nach ihren Nahmen nennen lassen: Deren beyder monumenta noch bey dieser Stadt vorhanden. &c. *Annales Gorlicenses:* vom Könige Primislao Ottogaro II. (al. III.) ist der neuangefangenen Stadt der Nahme Zittau q. d. Sitze da, gegeben worden. *Christophorus Manlius* rer. Lusat. lib. 3. cap. 465. *Narrant alii, dum spatium urbis arvo designatur, Regem obequitantem jussisse lente duci a ratrum, subinde, repetita voce* gesitt, *vel* sittig, ex qua (4.) *nomen Sittaviæ factum sit.* Alia etyma M. *Michael Retelius Sittaviensis, Scholæ Gedanensis Con-Rector in elegia sequenti confinxit:*

Sitta Bohemorum sub rupibus inclyta structa es,
Arcis ubi Oibinæ sub jove saxa jacent.
Sed dic, unde trahis nomen? quis & indidit? illud
De lingvis tractum pluribus esse liquet.
An (5) quia structor erat cultus bene moribus urbis?
Sic etenim mores gens Alemanna vocat.
An (6) quia pica loquax? quæ Grajo nomine σίττη
Dicitur, hæc de se nomina clara dedit?
Nam tibi facundæ turba est numerosa puellæ,
Fallere quæ juvenes voce loquace potest.
Fertur in hanc picam mutatas esse Camænas,
Quæ vel adhuc lingvæ verba loquacis amant.
O aleres utinam tales modo Sittaque σίττας,
Ut tua jam quævis pica Camæna foret,
Illa dedisse tibi conjectem nomina Musas,
Quas tamen hanc urbem semper amasse puto.
Vina fere dulces oluerunt mane Camænæ,
Flaccus ait: res est vera, quod inde liquet.
Nam (7) Sittam ζυθὸν dici cognatio monstrat
Litterulæ, qui te potus Apollo juvat.
ζυθὸς enim Cereris cerevisia dicitur avi,
Quam satis egregio Sitta sapore coquit.
Pica lubens bibit hinc ζυθὸν quam Græcia σίτην
Nomine, sed Musam lingva latina vocat.
Ergo libet quoties Zythi sumsisse Camœnis
Pocula pro vino te dare mane puto.
An nomen sortita refers aliunde? quod inter
(8) Hexapoleis urbes ζῆτα relata jaces.
Ζῆτα velut sexta est in Græca littera lingva,
Inter sex urbes sextaque nomen habes.
Frugibus (9) an quod es alma bonis? nam docta vocavit
Frumenti varios Græcia σῖτα cibos.

Porro ita idem *Retelius* elegia ad *Dornspachium:*

Urbs jacet ad montes contermina structa Bohemos,
ad nubes quorum quercubus exit apex.
Nomine quam miro vocat hospes & incola Sittam,
Forte (10) quod ad nemorum sit sita *Sitta plagas.*

D. Benjamin Leuberus tr. de Marchion. Lusat. cap. 2. f. 26. Es mag dem wohl also seyn, daß die Stadt von einer Fürstin, (es mag nur gleich dieselbige, wie Reusnerus in Stemmate Witichindeo p. 53. & in Op. Basilico Part. 3. p. 270. Czytava, oder wie der Autor der Zittauischen Cantzley will, Zittavia, oder wie Zeillerus und Dresserus meinen, Zedena oder Sidonia geheissen) den Nahmen bekommen, und so viel heisse, Zittaw, das ist (11) Zittens Au, eine Awe oder Ort Landes, der Fürstin Zitte gehörig. Es ist aber diese Zitte, Zedena, Sidonia oder Chytava eine Gemahlin und Wittibe gewesen eines Manfredi, welcher ein Sohn gewesen Brunitonis, wie ihn Dresserus und Zeillerus nennen. Aber Reusnerus sagt angezogener Oerter, sein Vater habe Brunico geheissen, und derselbe sey gewesen filius Brunonis, nepos Friderici, pronepos Dietgremi, abnepos Witekindi, junioris comitum Wethini, dominorum Budseciæ. Celeberrimus *B. M. Johannes Theillius* Programm. CXLII. p. 6. seq. huc etiam ita: *Quod ipsum nomen & originem Zittæ concernit, de eo non adeo liberandum esse putem, si modo constiterit, quod & hodieque constat, urbem esse situ commodo, agro fœcundo, moribus probis, religione sincera, populo forti, Republica optime constituta; quod ipsi Deus misericordissimus perpetuum esse faxit.* Matthæus Dresserus ἀπὸ τοῦ σίτου, *quod est frumentum, videtur deducere voluisse. Vetusti quidam Annales a Zythavia, Zittavia, Sedena, seu* Sidonia, *pia & illustri fœmina, Christianissimi Principis Manfredi uxore, quæ anno Christi M XXI. Idibus Julii obiit, inque eo*

eo loco, quo urbs eſt hodie, cœnobium Benedictinorum fundaverat; unde & litera Z in inſigniis urbis manſit. Licet vero tralatitium ſit, urbes a conditoribus ſuis nomina gerere, ut Peruſiam a Perſio ſeu Peruſio Trojano, Capuam a Capuo Æneæ commilitone (cujus alter commilito Antenor Patavium condidiſſe dicitur) Romam a Romulo, Conſtantinopolin a Conſtantino, & Alexandrias multas ab Alexandro M. hæ tamen & aliæ plures longe plus celebritatis ex ſuis moribus & rebus geſtis ſibi collegerunt, quam nominis & famæ ex hiſce conditoribus. Omnino itaque longe celſiorem gloriam a Regis filio nacti ſunt Zittani, quam a Regis filia, nempe dum Wenceslaum IV. Regem Bohemiæ IV. Premyslai III. Ottogari filium per annos aliquot ſancte habuerunt, & liberaliter educaverunt, quod & is poſtea cum inſigni gratia & favore regio faſſus eſt. Porro aliquatenus videri queat jejunius, Sittam dici quaſi ſitam, nonne & Budiſſa noſtra ſita eſt? hinc ſiticines & vetus formula inſcriptionum, H. S. E, id eſt, hic Situs eſt. Nolo alia huc adferre. Quod ſi tamen etymologiis, in quibus plerumque ſumus ἕτοιμοι πρὸς λόγους, οὐκ ἔτυμοι, & alluſionibus indulgendum fuerit, eadem ego ratione vocabulum urbis deduxerim ex principe lingva, quam alii a principe fœmina: facile, inquam, eſt arceſſere. (12.) Zittam a צֵדָה ſeu צֵידָה *Zedah, qui eſt* cibus ſeu commeatus venatione, *hoc eſt, induſtria ac labore acquiſitus, ex quo incolarum pateſceret laborioſitas & induſtria, liberalitas & beneficentia, cujus rei teſtimonia deſumere poſſumus* ex *Exod.* 12. v. 39. *1. Sam.* 22. v. 10. *Pſal.* 78. v. 25. *Pſal.* 132. v. 15. *Vel etiam* (13) a - - Ziz, flos apertus bractea, lamina: *literas* enim Z. S D. & T. *eſſe inter ſe ἐυμετάβολους, harum rerum* eruditi & norunt & concedunt. Interim tamen vetuſtis ego Annalibus nihil detractum volo - - Mihi, ut paucis quamcunque meam ſymbolam adjiciam, inter tot etyma *Zittaviæ* illud peregrinis non diſplicet, quo urbis nomen a żito, voce Bohem. Sorab. Polon. i. e. *frumentum* Getreide, derivatur, Rationibus his quidem motus, quod (1) *Zittavia* Bohemici ſive Ducatus ſive regni urbs antiqua fuerit. Bohemi autem ut & conditores urbis, quicunque fuerint, Slavice, non teutonice locuti ſunt. (2.) Nec *Premyslaus* natione Slavus, alio ſermone, præterquam Slavico uſus eſt, hinc etiam quod Slavus ipſe eſſet, ne ad Imperium a Principibus Alemanniæ ſublimaretur, *Gregorius Papa diſſvaſit.* vid. *Chriſt. Manlius rer. Luſat. lib. 3. cap. 43.* (3.) Regio urbis frumenti ferax eſt, divesque agris. Denique (4.) Scriptura nominis Slavicam redolet indolem: nam Zitaw, Zitavia vel Zitawa, ſcribitur Z. litera & valet S. lene; unde germanicis etiam Sittaw & Sitta & Sitte vocatur. Proinde *Zitavia* idem atque locus frumenti, triticive ferax; Germanis eine gute Korn = Weitzen = oder Getreyde = Stadt: Ebræis בֵּית־לֶחֶם *Bethlechem, Bethlehem.* Zito autem vox Slavica, ut & adfinis Græca σῖτος, ex Ebræo חִטָּה *Chittah*, triticum: radix חנט *chanat*, edidit, protulit, protruſit frumentum.

Sonnevvaldum. SONNEWALDUM, Sonnewalde, Sorabis Hrodziſchczo, ſeu Rodziſchczo, it. Grodziſchczo, oppidum Luſatiæ Inferioris caſtro ornatum ad rivulum Dobram, uno lapide diſtans a Finſterwaldo, Calovia & Kirchana. Sonnewalde ex lingva Teutonica, quod ſilva (wald) hic ſit rarior, & clariorem lucem *Solis* (der Sonnen) mortalibus conſpiciendam præbeat: quod utrumque Finſterwaldo vicino deeſt. *Chriſtophor. Manlius rer. Luſat. lib. 1. cap. 12.* Sonewaldum *ſuperioribus annis exuſtum, Comitibus Solmenſibus ſubeſt; ex hac familia juvenis quidam generoſus, Dominus Johannes* Comes de Solms & dominus in Mortzenberg, *cum Bernhardo Breidenbachio Camerario, decanoque Moguntino & Philippo Birckio equerio, ut Vallæ verbo utar, Hieroſolymas ad ſacrum ſepulcrum & inde in montem Sinai ad divam Catharinam profectus anno 1483. & confecto utroque itinere, in reditu dyſenteria correptus, Alexandriæ in Ægypto, ibidem diem ſuum obiit eodem anno, ipſa nocte, quæ feſtum omnium Sanctorum præcedebat, ad S. Michaëlem in templo Jacobitarum, ubi eſt ſepultura peregrinorum Chriſtianorum, tumulatus: ut teſtatur Breidambachiana peregrinationum iſtarum hiſtoria*; ſed Hrodziſchczo vel Grodziſchczo ex hrod (aliis rod) ſeu grod, *caſtrum, arx, locus munitus* & *ſeptus*, eine Veſte oder Veſtung, Thema hrodżu ſeu grodżu (Polon. Grodże) *ſepio*, munio, ich verzäume, beveſtige.

Soravia. SORAVIA, & *Sorabium* apud *Chriſtophorum Manlium rer. Luſat. lib. 1. c. 12.* urbs Luſatiæ Infer. *Illuſtriſſimorumque Comitum Promniciorum ſedes*; Germ. Soraw. Sorabis żarow: id eſt *urbs gruum*, Kranich-Stadt: Sorabis enim żerawa & Polonis atque Bohemis żoraw *grus*, ein Kranich. Alii aliter: ſcil. a żaruju, quod *lugere* Sorabis valet, quidam derivant. *Chriſtoph. Manlius rer. Luſat. lib. 1. cap. 31.* Ad Soraborum *vocabulum alludit & Soraviæ nomen, quod oppidum eſt Luſatiæ Infer.* & *pagus in diſtrictu Gorlicenſi. Adamus Büſſerus Conſul Soravienſis in Chron. MSS. Sorav. fol. 11.* Wenn, wie, und von wem Sorau erbauet, und einen andern Nahmen bekommen hat, habe ich nicht aus Schrifften, oder ſonſt, gründlichen erfahren können: als, wie mich etliche Leute berichtet haben, die es ohne Zweiffel von ihren Eltern oder Groß-Eltern gehöret haben, ſo ſey deroſelben Fleck, darauf es gebauet, und noch heutiges Tages ſtehet, eine lange ſauer alte Aue geweſen, welche ſich bis an das Vorwerck

Alt-

Iſt Sorau genennet, erſtrecket: Bey welchen Vorwerck und Wieſe hierum erſtlich ein Fleck oder Marckt erbauet, und Soran, nach Gelegenheit der Sauren Auen genennet worden, und iſt allda verfallen Eiſen und gemachter Arbeit viel gefunden worden; hernachmahls aber iſt die Stadt beſſer hierein gebauet worden: und iſt anfänglich das Kirchlein zu S. Peters genennet, hinter dem Schloß die Peau Kirche geweſen. *Schneider Scrutin. Hiſtor. Luſat. Part. IV.* Soraw: man achtet dieſen Ort für der älteſten einen im Lande, und will, daß er noch vor Caroli M. Zeiten von den Soraben ſeinen Anfang und Nahmen bekommen. Wie denn noch heute bey Tage hierinn viel Wenden auf den Dörffern wohnen, darunter etliche Zeidler genennet werden, die ſo gar leibeigen ſeyn ſollen: in der Stadt aber wohnen mehrentheils teutſche Leute, die gleichwohl ſich beyder Sprachen zu gebrauchen wiſſen, *Joh. Sam. Magnus Deſcript. Urb. Sorav. edit. Lipſ.* anno 1710. in præfat. Ich will mich hierinn nicht lange aufhalten, woher die wehrte Stadt Soraw ihren Nahmen bekommen; ob Sorau heiſſe von denen Sorabis und Wenden, nach des gelehrten *Michaël Neandri in Orbe Terræ* Part. I. p. 89. 90. 91. und anderer Gelehrten Meinung, oder aber von der Gegend und der Sauren Aue, darinnen es liegt: oder aber von dem Götzendienſt, welchen ehmahlen unſere blinde Vorfahren als Heyden der Sonnen auch allhier geleiſtet, wenn ſie aufgegangen, indem Sorau Anno 1384. Zorau Anno 1411. Zor, Zaro und Zara genennet worden; welches denn ein Wendiſcher Nahme und ſo viel als die Morgenröthe (Serio, Sorabis: Zara, Bohemis: Zorja, Polonis aurora, ex Ebr. שחר Sohar, ſplendor, radix Sahar ſplenduit) heiſſet, die der Sonnen Aufgang mit ſich bringet; Sonſten iſt auch noch dieſes hierbey wohl zu mercken, daß unſer ſeliger hochverdienter Herr Superintendens Herr *M. Ludovicus Lucius* in ſeinem Sorav. Vale p. 50. bey Benennung unſer Stadt Sorau ſeine gute Gedancken gerichtet auf das Ebreiſche Wort שָׂרָה i.e. principale und nicht unrecht; alldieweil ja unſer Sorau oder Sora unter denen Herrſchafften unſers gnädigſten Grafen und Herrn die Zierde, Crone, Säule Mutter und Reſidenz iſt.

Spremberg. SPREMBERG apud Scriptores *Academ. Witeberg.* Tom. II. p. 168. Et *Sprembergum* ap. *Chriſtoph. Manlium rer. Luſat. lib. 1. c. 11.* Spremberg, Sorabis, Luſatiæ Inferioris Grodk ſuperioris Hrodk, vel Rodk per aphæreſin. *Manlius* loc. cit. Sprembergum, *cui olim* Grodcaviæ *vocabulum* (fuit) *Carolus IV. anno 1360. emptum Luſatiæ Inferiori adjunxit; inde etiamnum inſigne gerit Leonis Bohemici cum cauda duplicata: ſed qui in eodem oppidi templo alibi albo, alibi nigro colore pictus viſitur.* GRODCAVIA, mallem Grodcovia (quomodo Grodkau. vel Grodkow & *Grodcovia* oppidum Sileſiæ, vid. *Nicol. Henelius Sileſiogr. Renov. cap. 7. p. 201.*) ipſiſſimum nomen Grodk eſt, quod etiamnum hodie Sorabi Luſatiæ Inferioris lingva & ore ſuo utuntur, diminutivumque eſt, id eſt, *caſtellum, caſtrum minuſculum*, eine kleine Burg, ein Schlößlein, vel Schlößel ex Grod, i.e. *arx, caſtrum, acropolis*, Sorab. Inf. Luſat. & Polon. hrod, Sorab. Luſat. Super. Moſcovit. Gorod & Bohem. Hrad *Sprembergum* autem vel Spremberg, teutonice dicitur quod *Sprewa amne alluatur, & colliculis quibusdam ſeptum* ſit; credam tamen antiquum nomen urbi Spreeburg fuiſſe, id enim nos Sorabicum vocabulum docet: unde Spremberg, u in e mutato, *per antiſtæchon* ſaltem natum.

SPREWA, ap. *Ditmarum Chron. Merſeb.* lib. 6. fol. 64. *Sprowa*, ap. *Jo. Dlugoſſum* Hiſt. Pol. lib. 1. fol. 16. *Sprovvna*, ap. *Commentatorem Vincentii Kadlubkonis Hiſt. Pol.* lib. 1. f. 624. *Spreva*, in epitaphio *Rhagii*, *Sprea*, *Reinero Reineccio* in Indice *Ditmari*: Germanis die Spree, Bohemis Sſpre, Sorabis Sprowa & Rieta communiter, pater & princeps fluviorum Luſatiæ ſuperioris, ita dictus forſan ex vocabulo Bohem. & Polon. Sprawa, id eſt, *negotium, cauſa, factum, actio, lis, quæſtio; puta*, quia a fonte ſuo, ex quo ſcaturit, usque ad urbem Budiſſinam, Luſatiam ſecernit a Bohemia & Miſnia; cauſasque litium de finibus ſummovet: Differunt autem A & O. Sprowa & Sprawa per antiſtæchon: ſic *Provo*, ſeu *Provvo*, idolum Slavorum ex Prawo: Et Sprottaw, *Sprottavia*, urbs Sileſiæ ex Sprzatam: Et Stroja, pagus Luſatiæ Sup. Germ. Warte, ſeu Seewarte, a Straž, *excubiæ*, vigiliæ &c. Ceterum malim tamen *Sprea* vocabulum, quotquot ſunt, ex Germ. ſpreien ducere; a Svevis autem veteribus ea nata, perque traditionem ad Sorabos perlata fuiſſe credam, quia in uſu his nomina fluvii adeo non ſunt. De ortu ac oſtiis *Spreæ*, ita *Johannes Dlugoſſus Hiſt. Polon.* lib. 1. fol. 16. Sprowa, *ejus fons ex alpibus circa villam* N. oſtia *inter monaſterium Novæ-Cellæ* & *Francofordiam.* Supple & corrige, Ejus *fons ad radices Sudetum montium ad villam Gersdorf, in agro pagi* Ebersbach, *ſiti in diſtrictu urbis Sittaviæ: oſtia partim ad villam Leſſovv ſupra Francofordiam, partimque ad Spandam, ubi Havelo juncta paulo poſt in Albim ſeſe exonerat. Stanislaus Sarniciusin Deſcript. Polon.* ſub voce Svevi fol. 1879. edit. Lipſ. an. 1712. *Flumen* Sprea *oritur* ex montibus Sudetis duobus (lege tribus) milliaribus a Budiſſino urbe Venedorum *Germanorum.* Sed audiendus quoque *Chriſtoph. Manlius*; ita enim ille *rer. Luſat. lib. 1. cap. 26. Sprea in radicibus montium Bohemiæ* h. e. *Sudetum oritur*

prope Slucnaviam & Tollensteinum oppida, & arcem ditionis Sleiniciorum in Spremberge, vel potius Jerigesvvaldo pago, in prato; secundum Willichium (hodie diceret, si in vivis esset, *in Jerisvvaldi olim pagi diœcesi, ad pagum Neo Gersdorfium situm in præfectura Urbis Sittaviæ, & quidem in prato pagi* Ebersbach, *dimidii milliaris fere spatio infra oppidum Rombergum) ubi agrestes, cum propter montium* (vicinorum) *asperitatem, agriculturam exercere minus queant* (lini textura atque) *lignis sectis victum quæritant, & multas scandulas divendunt ad tecta domuum, quæ in Lusatia & Silesia pleræque sunt scandulatæ: duobus juxta eundem* Willichium, *&* Peucerum, *vel secundum* Brotuffum, *quatuor* (forte ratione fluxus) *ut nos observavimus*, tribus milliaribus Germanicis communibus supra Budissinam *ad Austrum. Hujus mœnia præterlapsus, postquam Sprembergum quoque, quod nomen ab eo suum accepit, utrinque alluit; Cotbusium petit, ubi juxta arcem, molam artificio & utilitate insignem agit. Postea ingens tum latitudine tum longitudine silva, a Sprea,* Sprevica *dicta Cotbusio Lubinum usque extenditur. In ea flumen inter alneta, quæ ibi sunt plurima, & betulas sese diffundens, maximam suppeditat copiam laudatissimorum pisciculorum, quos* fundulas Albertus vulgo fundulos; Rodeletius cobitides fluviatiles barbatulas; Gesnerus mustulas fluviatiles minimas: Georgius Agricola & Willichius *male* gobiones fluviatiles; *alii aliter appellant.* Johannes Langus V. Cl. *de his piscibus interpretabatur* barbatas, *quorum mentio est in historia Milonis ejus, pro quo orationem habuit* Cicero: *commendantur autem cobitides Cotbusianæ a magnitudine & sapore, præ aliis quorumcunque fluminum & locorum: alnorum corticibus Willicho autore, non aqua solum Spreæ infecta nigricat, sed & pisces nigriores sunt, & propter virtutem astrictoriam, cute & carne densiore, atque ita palato gratiores. Mox Lubini mœnia relinquens trajectum recipit, qui neque hodie nomen amisit, etiamsi ponte ibidem junctus sit, maximaque est eadem parte ejusdem flexura, unde curvum Spream nuncupant, quo usque Bescoviam perveniat. Supra hanc lacum influit, quo ad oppidum rursus egreditur. Hinc Furstenwaldum, Willichio teste, & inde per Copenicum, Berlinum, quam urbem Autoa vocat, confluit, eamque a contiguo oppido Colonia segregat, & arcem magnificentissime extructam Illustrissimi Electoris Brandenburgici (nunc item Potentissimi Regis Prussiæ) sedem alluitur. Ita Lusatiam & Marchiæ Brandenburgensis partem emensus Sprea, cursu a Septentrione in occasum reflexo, circiter duo a Berlino milliaria, ad oppidum Marchiæ & arcem natura arteque munitissimam Spondam intercidente nomine miscetur Havelo, qui postea non longe ab Havelburgo ab Albi excipitur. Hæc est recentissima & verissima Spreæ historia, partim a Willichio, partim a nobis observata: Cum qua facit parva illa Germaniæ tabula chronographica, jam olim a Tilemanno Stella edita.* Hæc *Manlius.*

STORCHA, Storche, Sorabis Baczon, pagus Lusat. Super. in diœcesi Gidensi, id est, *Ciconiarum sedes*, Baczon enim *ciconia* Sorabis, liegt auf der Höhe, da also zu reden nicht Menschen wohnen, sondern Störche nisten solten, hat sandichten Boden. Storcha.

STRELA, Strele, Sorabi Tzielan, pagi Lusat. super. corruptum nomen, pro Strelan seu Strzelan; solent enim Sorabi molliorem sequentes sonum vocum per syncopen in medio, literam R quandoque absorbere atque occultare, ut ne audiatur in pronunciando: Sic ipsis trebam & tzebam, *indigeo*: trzi & tzi vel zi, *tria* &c. ex Strela Bohem. vel Strzala Polon. hoc est *sagitta, jaculum, telum*; ab hoc quoq; verbum strzelam, Pol. vel Strziliti, Bohem. (Sorabis tzielin, & tzielim,) Sagittare, jaculari, schüssen. Et strelio seu strelix Polon. strelen seu strelez Bohem. (Sorabis tzylz) *sagittarius, jaculator, sclopetarius:* Sagittæ enim vel jactus teli intervallo spatioque fere (eines Bogenschusses weit) ab urbe Budissa distat, Senatuique paret, uno excepto colono, spectante ad Pro-Marchionem Provinciæ. Ex eodem *Strela*, Strele, Strelow. Pirnensi monacho *Stryle* oppidum Misniæ, ad Spatium sagittæ emissæ ab Albi *diremptum: Et Strela* Strelen, *Cromero Strelinum* oppidum Silesiæ ad Olavam fluvium. In insigni etiam minori hæc civitas habet literam S, quam *Sagitta* decussatim penetrat: forsan ideo, quod ipsum nomen Struzala. Slavice Poloniceque *Sagittam* significet: *Nicol. Henel. Silesiogr. Renov. Part. I.* c. 7. p. 524. & 525. Strela.

TAUCHRIZIUM, Tauchriz, Sorabis Tuchrize it. Tuchorz, uno cum dimidio milliari supra Gorlicium ad rivulum Goilam & brachium Polsnicæ: Gersdorfiorum sedes anno 1584. dein ab anno recuperatæ salutis supra millesimum sexcentesimo & duodecimo, *nobilium Warnsdorfiorum*, quorum etiam peculio Logaw & Taubenheimium fuere. Videas hic templum non admodum quidem magnum, perelegantem ac amplam aulam, annis 1703. 1704. 1705. & 1706. incendio funesto anno 1686. in cineres redacta priore, exædificatam: nec non viridarium anno 1702. primitus adornatum: denique pratis peramœnissimis amplissimisque, & alneto a septentrionali parte atque agris fœcundis, vivariisque a ceteris lateribus pagus sic cingitur undique, ut credere possis amœnissima loca Thessaliæ *Tempe dicta* ab *Æliano que Var. Hist. lib. 3 c. 2.* Tauchrizium.

descri-

descripta, huc collocasse naturam: de etymo *nominis* ita *M. Georgius* Gottlob Pitzschmann in *Orat. funebr.* pag. 24. seq. edit. Lipſ. an. 1702. Ich lese in beglaubten schrifftlichen Urkunden, daß dieser Ort nicht iederzeit Tauchritz geheissen, sondern es hat ihn in den 1097. Jahr nach Christi Geburt Herr Johann von Gersdorff, welcher eine gebohrne Schleinizin zur Ehe gehabt, mit dem Nahmen Tauber besessen: aldieweil sich aber sein Sohn Nicolaus wider seinen Willen und Geheiß öffters in Schwimmen und Tauchen geübt, einesmahls aber darüber jämmerlich ertruncken, so habe er in rei memoriam, sich dieser thränseligen Begebniß zu erinnern, aus dem Nahmen Tauber, Tauchritz gemacht. Sic ille: referam propter terminationem *iz* quæ indicium signumque Mavici nominis est, ad Tchow, voc. Sorab. Polon. & *Bohem.* i. e. *viverra putorius* eine Illis oder eltcis: sic der Taucher, Tuchor, quod feri ejus animalis copia aliquando hic facta fuerit. Hinc Tauchriz proprie Iltenshausen.

Triblavia. TRIBLAVIA, ap. *Christoph. Manlium rer. Lusat. lib. 1.* Germ. Triebel, Sorab. Tribela, Tribla, oppidum Lusat. Inf. & quasi medium Moscovium inter & Sprembergum: Vulgo *a tribus bellis* derivant. Malim dictum olim Treblo ex Sorab. Trebam, i. e. egeo, indigeo, it. audeo, nam ex trebam perfectum Jaßym trebat & in neutro genere wom je trebalı; Unde Trebalo je miesto, oppidum quod eguit, aut ausum est.

Tschirna. TSCHIRNA, Zschirna, Sorabis Czorna (1) pagorum & (2) amnium in agro Gorlicensi nomina: id est, nigra *villa* seu *aqua*: Ex Czorny, a, e, *niger, a, um*, sic Czarna seu Czorna sub intellige Woda, (Schwartz-Wasser) fluvius Poloniæ, apud *Joh. Dlugossum Hist. Polon. lib. 1. fol. 13.* Ex Czarne, lacus terræ Lublinensis, *apud eundem, loc. cit. f. 26.* Deniq; Tschirne, Tschirns (Czorny) id est *Nigrinus*, Schwartz, vocabula *familiarum* apud Lusatos: Hinc *Tschirnii* quoque, & *Tschirninii*, quod clypei eorum *æthiopem* sistant: nec non *Tschirskii* & *Tschirnhausii*, quorum insignia *nigro colore bonasove* gaudent.

Veteschovia. VETESCHOVIA, (Lusatiæ Inf. urbs) apud *Christ. Manlium rer. Lusat. lib. 1. cap. 12.* Fetschke, Vetzschke, Vetzschko, quæ corrupta nomina sunt, ex Sorab. Witoschow seu Jitoschow, rectius Litoschow, vel Lietoschowa sonat hoc utrumque quasi tu dixeris latine *locus misericordiæ*, Ort der Barmhertzigkeit. Sorabis enim hodieque Litoschziwy Polon Litosciwy, & Bohemis Litostiwy, misericors, quod a Litosc, Pol. vel Sorab. Litoscz misericordia, Thema Lituju & Litujem, Sorab. (Sorabis Inf. Luſ. Lintuju, & Liatujom) *dolorem capio, indoleo, dolore afficior, it. misereor* Leid tragen, sich bekümmern; Hinc Lito, *subst.* quoque, sed Liuto, Sorabis Inf. Lusatiæ *dolor, miseratio*, das Leid, die Bekümmerniß.

UJESDUM, Uhyst, Sorab. Wujesd, pagorum Luſ. Sup. nomina: (1) ad sylvam Taucheranam, *Senatus Budissini* peculium, (2) ad Spream fl. sedes Dominorum *a Mezerad* ex Wujesdu Wujesdźu, seu Wujesdźem, *evehere equo aut curru*, it. exeo, ausfahren, ausziehen, wo man aus dem Walde ausgehen, oder das Wasser durchfahren kan. Etiam Wyjezd, *exitus, egressus* Bohemis. (3) Wujesd, pagus in diœcesi Kitlicensi, Germ. Breitendorff, de quo supra. Ujesdum.

UNWURDA, Unwürde, Sorab. Wuher, pagus spatio dimidii milliaris infra urbem Læbaviam, peculium *Dominorum ab* Hund. Ex Wuchor, Sorab. (Pol. Ugar) id est *ager requietus, novalis ager:* ein Brachacker, it. eine Brand-Acker; hoc autem ex verbo Wuhorin seu Wuhorim, exuro, deflagro, ausbrennen, es mag vor alten Zeiten etwa ein wüste Feld gewesen seyn, das man ausgebrandt und zubereitet hat. Unvvurda.

WEIGSDORFFUM, Weichsdorff, Sorabis Wuhamjize, (1) quasi Weidsdorff, pagus *supra Budissam* in paræcia Cunewaldensi, a *pascuo publico* sic dictus. Wuhon enim *ager compascuus*, die gemeine Treibe, oder Vieh-Weide, quod sumptum ex verbo Wuhenim, vel Wuhonim, i. e. *armenta & greges pastum educere.* (2) Weichsdorff, pagus *juxta Sittaviam* ita dictus, ex weichen, vel ausweichen, *viam alicui dare, locum concedere, removere, retrahere se*, sic & Wuhancizje Sorabis, ex Wuhonin, quod itidem *removere se*, vel *locum concedere alicui significat.* Ceterum causa nominum ex eo nata est, quod hic pagus ad limites Bohemiæ sit positus, quos *lapis terminalis, aliudve signum* signarit. Apud Christianos olim erat lignea crux, cui imposita manus & gladius (in signum der Gerichte über Hals und Hand,) & germanice dicebatur ein Weichbild, (aliis Creutzbild, heiliger Stock, it. Weitbild, & Weitbiet, weil das Recht so weit gehet, als das Gebiete) dieweil man bey einem solchen Bilde wieder zurück weichen muß, und einem andern nicht weiter in sein Gebiet greiffen darf. Weigsdorffum.

WEISSENBERGA, Sorabis Woßberk, corrupte ex Germ. Weissenberg, id est, *albus mons, Leucorea*, Wittenberg, oppidum Lusatiæ Super. Budissinam inter & Reichenbachum ad Aquas Libicas sive Lœbavienses, quibus alluitur a meridie & occasu: sic autem vocatur, quod in *colle seu monticulo albescente*, (hoc est, virgultis & arbustis vacuo) sit collocatum. Ab civibus Sorabicis incolitur, & pertinuit quondam fide ac Weissenberga.

ſubjectione ad dynaſtas modo Maltianos modo Grædicianos: ſeculi autem ſuperioris anno vigeſimo & ſeptimo (1627.) exemptum & libertate ſua donatum eſt; habens nunc defenſorem protectoremque immunitatis ſuæ, ſuffragio libero ſelectum, *Capitaneum ſupremum curiæ provincialis.*

Weiſſigium. WEISSIGIUM, Weißig, Sorab. Woßoka, pagus (1) in agro Budiſſino (2) in dioeceſi Königswartenſi, hoc eſt, *Altus* Hochdorf, *ob ſitum editiorem,* Woßoki enim, foem. Woßoka, & neutr. Woßoka, *altus, excelſus, a, um.*

Wigandsdorffum. WIGANDSDORFFUM, Wigandsdorf, Sorabis Wigancžiže, oppidum metallicum Luſat. Super. in extremo ad Eurum provinciæ angulo ſitum, parsque pagi Meffersdorffii, ex quo ortum, privilegio atque indultu Electoris glorioſiſſimæ memoriæ *Johannis Georgii II.* dato anno poſt Chriſtum natum, ſupra milleſimum & ſexcenteſimum, ſexageſimo ſeptimo, Novembris die decimo. Nomen, quod quidem origine Teutonicum eſt, fundatori ſuo debet, Viro nobili ac ſtrenuo *Wigando a Gersdorf*, cujus proſapiæ clariſſimæ hodieque paret. Duabus etiam nundinis anniverſariis ſolennibus, præter encoeniales gaudet, quarum primæ ſeptimana proxima a Georgii & ſecundæ a Margaretæ diebus celebrantur: hebdomadarias autem quovis die ſecundo, hoc eſt, Lunæ inſtituere ei permiſſum eſt.

Witgenavia. WITGENAVIA, it. *Witigenowe, in literis fundationis Stellæ Mariæ*, Germ. Witgenau, Sorabis Kulow, oppidum Luſat. Super. ad Elyſtrum. cives privatim publiceque lingua loquuntur Sorabica. Nomen Sorabicum ei a pago vicino Stary Kulow (Germ. Keule) i. e. *a Veteri Culovio* acceſſit. Hinc Nowy Kulow, olim dicta civitas eſt, id eſt, *recens atque rotunda ſeu ſphærica.* Kulia enim Sorabis Kula, Pol. & Kule Bohemis, *globus, orbis, ſpæra:* utrumque etiam tam oppidum quam pagus hemicycli figuram propemodum refert. De ortu *nominis Teutonici* Witgenau quid alii ſentiant, ita *Schneiderus in Scrutin. Hiſt. Luſ. Part. IV.* Witgenau, die Wenden ſollen dieſen Ort in ihrer Sprache Kulow heiſſen: er wird von etzlichen für gar alt geachtet, und vorgegeben, daß er ſeinen Anfang und teutſchen Nahmen von dem Sächſiſchen Hertzoge Witekindo dem Großen, ſo mit Kayſer Carolo M. und deßen Sohne, dem Jüngern König Carolo ums Jahr Chriſti 789. und 806. wieder die Sorben und andere Wenden gekrieget, überkommen habe, und mit dem Städtlein Roland ſchon ums Jahr Chriſti 790. in eſſe geweſen ſey; Andere aber ſind der Meinung, es habe den Nahmen vom Herrn *Witigone* von Camentz, ſo Biſchoff zu Meiſſen geweſen, und dieſes Städtlein dem Stifft Marienſtein zugewendet haben ſoll, wie ſolches auch der fundations-Brief ausweiſet, welches auch der Warheit ähnlicher zu ſeyn ſcheinet: ſonderlich, weil gewiſſe Nachricht iſt, daß die Kirche alhier vor Zeiten nur ein Filial geweſen, und nach Croſtitz, welches Dorf eine unter den älteſten Kirchen dieſes Landes haben ſoll gehöret habe: Deßgleichen daß allererſt Kayſer Carolus IV. dieſem Städtlein einen freyen, Jahrmarckt zu halten zugelaſſen haben ſoll. *Jacobus Ticinus Jeſuita in Epitom. Hiſt. Roſenthalenſ.* cap. 7. p. 267. & ſeqq. *Conſtans patrum majorumque noſtrorum opinio & traditio eſt, civitatem Witgenavienſem, (quam Sorabica lingua* Kulow *vocitamus) tribus Budiſſina, una Germanica leuca Roſenthalio diſſitam, a Wittekindo Saxoniæ Rege, Caroli M. Imper. antagoniſta, nomen ſuum mutuatum eſſe; Eo enim in loco, in planitie amœna ſito, ſeſe adverſus Caroli exercitum meridiem ac occidentem verſus triplici foſſa per hemicyclon ducta, duplicique inter foſſas prealto aggere: Orientem vero ac ſeptentrionem verſus vallo ſimplici & foſſa unica præterfluentis Eliſtræ aquis repleta, communiviſſe memoratur, quæ omnia hodiedum viſuntur, quanquam ſitu temporisque diuturnitate non modicum in priſtino robore imminuta atque depreſſa.* Joannes Pomarius in Chronicis Magdeburgenſibus *ſub annum Chriſti 1587. editis, autor eſt, quod Carolus M. Imper. anno 772. primo Wittikindi exercitum prælio profligaverit: protractumque deinde bellum ſit ad annum usque 785. quo luſtralibus baptiſmi undis, adſtite Carolo, ablutus Wittikindus Chriſtianis ſacris initiatus fuerit: equello nigro (quem gentilitium Regis ſcutum præ ſe ferebat) in candidum commutato. Unde ſi vera eſt ea de Wittegenaviæ origine traditio ſuperius poſita, colligo oppidi hujus fundamenta anno Chriſti 785. priora eſſe, jamque ad vicinum ante nongentos & ſedecim annos a Wittikindo eundem locum ita fuiſſe circumvallatum. Et quanquam alia antiquitatis argumenta vel conjecturæ non ſuppeterent, ſane quercus ipſæ annoſiſſimæ perveruſtam eſſe hanc civitatem teſtantur, quæ in aggeribus plantatæ per hemicyclum inter Budiſſinenſem, Camecenſem & Hoyerswerdenſem portas totum fere ſpatium occupant, civiumque ædes a ventorum impetu, inſigniter tutantur, ſimulque qua ad Auſtrum reſpicimus tiliis copioſis miſtæ nemoris perjucundi commoda exhibent, ad reſtaurandum per veris æſtatisque horas animum, grato virore incolas invitando. Porro Privilegia, quæ Carolus IV. Romanorum ac Bohemiæ Rex anno 1349. 11. Octobris in caſtris prope Spremberg, huic civitati contulerat, Wenceslaus Caroli filius, ac in regnis ſucceſſor, anno 1387. Albertus itidem Rex anno 1431. Maximilianus II. anno 1567. Rudolphus item II. anno 1577. Ferdinandus etiam re non*

minus

minus quam nomine secundus, anno 1623. confirmavit: Leopoldus vero Primus anno 1666. 6. Octobr. una eademque amplissima membrana denuo complexus, autoritate summa roboravit. Civitas hæc gemino gaudet templo: Minus a S. Cruce denominatum, in suburbio Budissinam vergente situm est - - - Templum alterum, (quod priori longe majus capaciusque est) intra ipsam civitatem ipsorum, ut fama est, incolarum accolarumque impensis est exstructum: altitudo ejus 38. longitudo interior 60. latitudo 30. ulnarum spatium exæquat: fornices terni, universaq; intrinseca moles denis columnis intra ipsos parietes, totidemque extra, innititur. Quinis fenestris grandioribus, ternis minoribus lumen cæli excipit: pictosq; anno 1626. sub fornice medio XII. Apostolos illustriores redditi tectum ex imbricibus constat, in cujus medio turricula cum proportione alta eminet, sub annum 1612. erecta, & cupro vestita. Sena altaria ædem exornant, summum B. V. Mariæ, S. Joh. Baptistæ & S. Georgii M. statuis vetustate æstimabilibus decoratur: cetera quinque Corpori Christi, S. Barbaræ, S. Nicolao & Bennoni, S. Sebastiano, & B. Virgini soli sunt attributa: choros partim civium & ruricolarum oportunitati, servientes habet complusculos: quibus omnibus odeum elegans supereminet: organo sub annum 1614. renovato & aucto ad decorem instructum. Peculiari Numinis miserentis providentiæ adscripserim, quod cum primo Junii 1654. Civitas (exceptis solum sex domibus) universa immitibus Vulcani flammis in prædam cederet, ignis contiguam templo huic turrim depastus, totumque campanarum æs ceræ instar liquefaciens, templum hoc attingere vel non præsumserit vel laudabili civium studio præpeditus non valuerit. - - Prope sacram hanc ædem extra tamen cœmeterii muros ædicula quondam stetit, B. V. Mariæ Elisabetham invisenti dicata: qua senatus consensu anno 1491. sodalitati sagittariorum attributa est, ad habenda ibidem statis diebus sacra, juxta fundationem a Joh. Episcopo Misnensi an. 1491. confirmatam. Qua temporum injuria Sacellum hoc pessum iverit, nullis literarum monumentis vel hominum ætate provectorum testimoniis habeo compertum. Hæc *Jesuita*.. Ceterum quamvis annis 1676. d. 24. April. 1687. 24. Maji 1690. 9. Julii 1700. & 1715. incendiis furentibus oppidum iterum iterumque pene in cineres conversum sit; in integrum tamen mox restitui cœpit. Anno 1632. *peste* cives ita attriti sunt, ut ex omni conjugum numero paria duntaxat quina permanserint, quæ marito pariter atque uxore superstite non dissolverentur.

DISSERTATIONES HISTORICÆ TRES DE IDOLIS SLAVORUM,

PRÆSIDE

M. JOHAN. PETRO LUDOVICO,

POET. LAUR. CÆS.

exponet

MICHAEL Frentzel, Postvvitz Lusatus,

IN ACADEMIA WITEBERGENSI

Anno CIↃ IↃC VIIIC. Mense Maji & Sept.

Horis ante & pomeridianis.

§. I.

De Cultu Deorum.

IMpia Slavorum antiquissimæ gentis numina expositurus, quid de illorum opinione, qua omnem Deorum cultum ignorasseSlavos olim & respuisse, judicem, dicendum prius, & explicandum est. Stultius fere nihil hac re & absonum magis esse potest. Ipsa quippe origo(*a*) illorum quamcunque etiam auctores comminiscantur, revellit eandem eidemque manifeste repugnat. Quam feram enim barbaram gentem, & effrenatam depingunt scriptores, a moribus tamen, vitæque integritate & simplicitate insignem fuisse, & commendatam dissimulare non possunt. Adeoque illam, quam Tacitus olim Germanis, & majoribus nostris dedit, singuli fere merentur laudem: quod plus apud illos boni mores effecerint, quam apud alios bonæ leges. (*b*) Tanta enim illis suæ religionis observatio erat, ut, licet ab omni propemodum humanitate, & sapientiæ artibus

bus remoti erant & alieni, ad servitutemque difficiles (c) ad cultum tamen divinum quæ pertinere videbantur, promoverent strenue, ac observarent; & qui Regum suorum potestate & potentia gubernari vix poterant, sacri ordinis auctoritati cæca quadam pietate libenter obtemperabant. (d) Quare, vel a solis majoribus suis venerandos esse Deos, & religiose colendos scire poterant (e) Slavi.

(a) De origine Gentis non unæ sunt auctorum sententiæ. Quæ res investigatu eo difficilior, quo minus scriptis antiquis prodita est & celebrata. Non quidem cum Crantio, aliisque non sublestæ fidei Scriptoribus dixerim cum Vandalis, hoc est, Germanis Venedos seu Slavos omnium literarum expertes fuisse: hoc enim semper in dubium vocavi & ante me vocavit Clarissimus Morhovius, **in dem Unterricht von der teutschen Sprache** p. 65. Carminum antiquorum, antiquissimi generis scribendi, quibus facta Heroum celebrarent, quæ Tacitus recenset de M. G. cap. 3. v. 2. pag 65. memores. At vero negligentiam in annotando, seu potius in custodiendis illis, quæ scripserant, non possum non dolere. Sive id factum sit, quod majores gloriam in factis magis, quam verbis quæsierint, sive quod hanc scribendi rationem molliorem esse, quam ut virum deceret, crediderint fortitudinis, & bellorum amatores, nunc non disputo. Fecit vero hæc incuria natales eorum adeo obscuras, ut multi de illis solliciti fuerint, pauci in opere satis felices. Plures difficultatem hujus rei sustulisse, & explicasse videri volunt, eo quod intricatam reddiderint. Non sufficit Scytharum antiquissimi populi filios dicere, atque sic ignorantiæ suæ medelam velut in lumbis Adami quærere, illa enim gentium vagina, & ignaviæ asylum jam ante explosum est. Placet sententia Præceptoris mei, in dissertatione de rebus Slavicis jam olim in juventute habita, qua a RipHateis Wendos, seu Slavos ortos esse confirmat, Sarmatiamque, amplissimum terræ tractum in Asiam usque coluisse, ex optimis autoribus Ptolomeo, aliisque comprobat, Conf. Chytræus in continuatione Crantii pag. 3. edit. 1586. Witteberg. Fol. & ipse Crantius in Vandalia sua variis in locis.

(b) Hanc virtutis gloriam Germanis & pluribus aliis, quos Barbaros dicebant Romani & Græci, denegare & supprimere eandem non possunt. Unus id ex multis in Germanos alias iniquis Scriptoribus præstat I. Cæsar de Bell. Gal. Lib. 6. pag. 135. edit. Lugd. 1573. Taciti vero verba habentur in Lib. de M. G. ex quo Saavedera in Symbolis politicis pag. 648. Symb. 81. edit. Colon 1649. Neuhusius in Theat. Ingenii Humani Lib. 1. cap. 13. pag. 243. edit. Amstelod. 1664. Schedius de Diis Germ. Syngram. 2. cap. 13. pag. 291. aliique transscripserunt.

(c) Utrum libertatem, an licentiam amaverint Slavi nescio: hoc scio, servitutis impatientes fuisse. Testatur id Helmoldus in Chron. Slav. pag. 2. v. 5. edit. 1659. Henrici Bangerti. Ita vero ille: sunt *inaccessi paludibus, & nullum inter se Dominum pati volunt.* Hinc regulorum suorum potestas tempore pacis admodum exigua erat, belli vero temporibus globo militum veluti Dux & Imperator Rex illorum præerat.

(d) Commune id omnium societatum vinculum est, legibus enim in partibus, & obsequio retinetur multitudo, autoritatem vero illæ & valorem a religione accipiunt. Hinc Romulus apud Livium Lib. 1. pag. 4. edit. Wechelianæ 1588. Fol. rebus divinis rite perpetratis, vocata ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re præterquam legibus & religione poterat, jura dedit. In stuporem usque trahunt lectorem Helmoldi, Ditmari, Johann. Dubravii & aliorum, qui de his scripserunt, de Slavorum cruentis & severis Idolorum suorum cultibus, testimonia. Illos enim quos commercium quoddam cum Diis aut familiaritatem cum Dæmonibus, quos magis venerati sunt, habere existimabant, timuerunt maxime, & venerati sunt, vitamque profundere & corpora sua negligere, volentibus iis non dubitarunt. Neque alia tot Episcopatuum in veteri Saxonia a Carolo & successoribus constitutorum, ratio dari facile, & afferri potest, quam, ut majestas Caroli, qui toties victoriæ laurum e Saxonia reportarat, rarius Domitor eorum fuerat, a Superis confirmata plebi diceretur. Id quod Eginhardus in vita Caroli M. de Bello Saxon. pag. 10. edit. Lipf. 1616. ex eoque Helmoldus pag. 14. & innumeri alii prolixius, & copiosius exequuntur.

(e) Nemo sibi persuadeat, posteros Noachi eo tempore, quo oras has, & regiones incoluere, a veri Dei agnitione & cultu descivisse statim, & deflexisse. Tangebat enim diu posteros Parentum suorum, & sacri cultus memoria. At in diversas regiones distracti, bellis & victoriis se delectantes, verum Dei cultum neglexerunt, & regionibus ampliandis studentes heroes & duces suos in prælio ereptos, tanquam indigetes Dei & nuntios venerati sunt, in numerumque Deorum tandem illos ascivere. Post a Creatore, & illis qui Deorum loco erant, tanquam Numinibus minus conspicuis,

cuis, in res obvias magis, & cognitas delapsi, Solem, Lunam & quæ sunt generis ejusdem, in hominem & putabant benigniores in Deorum numerum adoptarunt, tandemque verum Deum amiserunt. Quæ prolixe *Schedius in Dedicatione Libri* jam laudati Eliæ, filii sui morte vix annos 26. nati in conatu maximarum rerum præventi pag. XVII. declarat, a quo tamen hic dissentiendi necessitas fuit. Eleganter compendii Gothani Auctor ex Thom Aquin. pag. 24. *Accidit istis sicut alicui eunti ad regiam principis, qui, volens videre principem quoscunque bene indutos ipsum Principem esse existimat.*

An gens absque cultu Deorum?

§. II. At naturam suam quis ita exuere potest, & illam, qua homo est, rationem adeo extingvere? ut a communi omnium mortalium sententia, quod Numen aliquod singulorum moderator existat, & cultum ab hominibus religiosum exigat, ita discedat, ne revertendum quidem esse, & ad frugem redeundum ipsa conscientia, & natura jubente, existimet. Vere non minus quam prudenter ait Tullius: nulla gens tam fera, nemo omnium tam est immanis, cujus mentem non imbuerit religio (*a*). Quid enim sit Deum dissimulare, & ad tempus numen non agnoscere unde proveniat, Grotius in libro de veritate religionis Christianæ docet, a pravoque ingenio eorum maxime, quorum interfit, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum judex, & scelerum vindex accerrimus, venire hanc, a tam recepta antiquitus sententia discessionem, non sine gravitate admonet. Impietas ergo & animi scelerata libido Numinis existentiam impugnare audet. Non quod propugnari sententiam posse existiment scelesti mortales; Sed ne impediri, quominus voluptatibus suis inhæreant, & cohiberi malitia illorum possit, de summo justissimoque Judice tam abjecte sentiunt (*b*). Tandem vero, ipso quem impugnaverunt, volente sic accidit, ut lumine rectæ quoque rationis obfuscato, quo meritas malitiæ suæ pœnas darent, in errore semel amplexo perseverent. Id quod gravioribus argumentis ad propulsandas adversariorum sententias demonstraremus, nisi luculentiora argumenta, quibus Sorabos Deos habuisse, & coluisse stabiliremus, historia nobis suppeditaret.

(*a*) Dignissima philosopho verba, qualia apud Ethnicos complura, præsertim *Platonem*, *Aristotelem & ipsum Ciceronem de natura Deorum*, *somnio Scipionis*, & alibi extant, quæ si legerent nostri homines tam blasphemi in Deum suum vix essent. Multum enim ad id conferunt, ut quanta cura a philosophis Deus quæsitus fuerit, & quod aliter sentientes derisi & explosi a sapientioribus fuerint constet. Quod Grotius in Libro de veritate religionis Christianæ l. 1. p. 20. edit. Paris. 1650. fol. feliciter monstravit.

(*b*) Non aliud quibus stultitiam suam, tegerent, aut speciose saltem celarent athei medium habent, evidentius scelus esset si contra Superos peccarent, & mandata judicis agniti violarent, & voluptate damnosa ad tempus fruerentur, pœnarum infernalium conscii.

Difficultas Historiæ de Diis Slavorum.

§. III. Equidem si omnes quos unquam Sorabi, Slavi, Venedi & qui sunt generis ejusdem Deos venerati sunt, exponere animus esset, & recensere: In difficili negotio, & perobscuro versarer. Quippe antequam populus hic in interiores Germaniæ fines migravit, eorumque sedes, & terras occupavit, religionemque Christianam admisit, parum admodum de illis, eorumque Diis & Idolis literis proditum erat (*a*). Quare antiquioribus illis temporibus relictis, ad recentiora progredimur, Deos Slavorum a fatali illa omnium gentium migratione, qua & Slavi alienas terras, apta occasione a Germanis, vicinis suis invitati, conglobatis viribus quærebant, numerantes. (*b*) Quo tempore Vandali quibusdam scriptoribus audivere. Qui dummodo recte explicentur, non castigandi propterea, a recentioribus, & ignorantiæ accusandi sunt. (*c*) Unus enim quo sensu id dicatur Chytræus exponit: qui tamen a quibusdam recentioribus non satis circumspecte taxatur. Veneramur magni & accuratissimi Historici sententiam, qui, in sua quam de rebus Slavicis scripsit dissertatione errorem scriptorum quorundam, qui hæc nomina sine ratione confundunt, jure meritoque reprehendit: at illorum exprobramus opinionem, qui salvam summi, & accuratissimi Historici sententiam, in suas partes inepte trahunt, & nulla ratione Vandalorum nomen Venedos seu Slavos mereri clamitant. Ipse enim modo laudatus a nobis Chytræus Vandalos adeo impro-

prie dici Venedos, quam a Germanis Scytha dicatur, aut ut ipse ait; sicut post migrationem Bojorum ex Bohemia in Bavariam, nihilominus novi incolæ Zechi, seu Slavi veterum incolarum nomen retinent. Quo ergo jure Venedi Bohemi, eodem etiam Vandali dici possunt & appellari.

(a) Non possibile id esse Crantius, in his versatissimus, Vandaliæ suæ mox ab initio ait. Causam rei addens, quod omnia veterum Vandalorum, & Venedorum monumenta taceant. Quæ enim de primordiis regnorum tradunt Monachi, sæpius nugæ sunt & fabulis ita commixta, ut vix verum a falso discernere possis.

(b) Quietis impatiens populus Wandali erant, & ad arma strenuus, contra Imperatores in Oriente & Occidente regnantes, insurgentibus & militantibus se adjunxerunt, fortiterque in belli societatem ab aliis asciti, contra hostem pugnarunt. Quod cum Sec. V. iterum atque iterum factum ab illis esset, & res in alienis terris feliciter, & prospere eveniret, suas terras migrationibus vacuas reddiderunt, a multitudineque incolarum desertas. Fertilitate loci & terræ fæcunditate invitati sunt a Vandalis in Pomerania, Polonia, Silesia, Lusatia, Saxonia & Bohemia degentibus Venedi seu Slavi per Russiam, Livoniam, Lithuaniam, usque ad Sinum Finnicum diffusi. Quare hi sedibus suis relictis Vandalorum ingressi, cum superstitibus Vandalis se conjunxerunt, habitumque eorum, & regionis consvetudines in plurimis amplexi sunt rebus, ubi diu post manserunt vixeruntque. Vid. de hac re Helmoldus & quos cum eo confert in notis Bangertus pag. 10. qui vel centum hujus migrationis scriptores adducit. Addatur quem & ille habet Crantius in dicta Vandalia, Lib. I. capitibus diversis, & inter recentiores Clariss. Schurtzfleischius de rebus Slav. & ipse Dn. Frencelius in scripto Slavo-Germanice nuper de Baptismo Budissæ 1688. evulgato.

(c) Primus qui Vandalorum nomen cum Venedorum confundit inter recentiores Crantius in Vandalia videtur, quanquam & ipsa veterum Chronica discrimen hoc non adeo observant. Id quod animadvertt Chytræus in Continuatione Crantii pag. 3. 4. &c. Bangertus pag. 10. in Helmoldum. Crantium vero non excusarem, nisi & Chytræus, qui nihil erroris hic admisit, aut convinci alicujus potest, explicaret Crantium & quo modo id dici queat, aperiret. Sonum quidem vocis, quem Chytræus addit, inter Wendos & Wandalos ad nomina confundenda non sufficere, fateor, sed quod a loco pristinorum incolarum, capit argumentum, improbare non possum. Cui robur accedit, si ipsius Bangerti de hac re expositio legatur, qua multos Wandalos in Vandalia a Venedis jam occupata, hæsisse, & permansisse, in unamque rempublicam cum Venedis coivisse & coaluisse, aperte docet.

§. IV. Hunc populum Deos coluisse, consensus omnium scriptorum communis confirmat, & comprobat. Qui quidem tanta sunt in varietate, ac dissensione constituti, ut omnes eorum, hac de re, sententias enumerare prolixum non minus, quam molestum sit. Nam & de figuris Deorum, & de locis, atque sedibus, & actione vitæ, & cultu, multa dicuntur, in quo tamen non omnes conveniunt, sed summa dissensione inter se certant, & digladiantur. Quod vero maxime rem causamque attinet, Slavi uno & generali vocabulo Boh Deos suos insignivere. Cujus tituli tanta in Lingva sua auctoritas & potestas est, ut Idolum vix sustinere eundem & promereri possit. Unum enim nulloque dependentem Deum, quem Græci eadem felicitate αὐταυτον pronunciant, denotat illis, atque designat. Soraborum vero seu Slavorum Boh, Bohemi Buh, Poloni Bog gravitate non minori effantur. Singulis enim tantum, ac Hebreis יהוה, hoc est, Numen nulli mutationi obnoxium vicissitudinique, quod idem fuit, est, & erit. (a) Id quod accuratius, & luculentius Slavica Lingva, & indoles ejus docet. Slavi Deos coluere.

(a) Placet Etymon hujus vocabuli ex ipsis Slavonicæ linguæ fontibus promere, lectoremque de hac re facere certiorem. Est enim hujus vocis radix prima Sum, a quo imperfectum ja buch, quod facit in tertia ejusdem temporis ty Bische vel buh, quod cum nostro Boh, literis inter se facile mutandis, unum idemque significat. Cæterum, & Buh in veterum monumentis legitur, ut Belbuh Deus albus, Jutterbuh &c. de quibus Schedius cap. ult. videatur. Consensum aliarum quoque linguarum in nominibus divinis fatalemque harmoniam ostendit idem Schedius Syngram. II. c. 13. pag. 295. 296. 297. seqq.

§. V. Pulcherrimum vero hoc, quo Idola sua venerabantur nomen, a majoribus relictum, admonere illos officii erga superos, & venerationis facile potuit. Equidem, si recte judico, vocem, Usus vocis Boh.

Boh

Boh solam a veteribus rarius adhibitam, usurpatamque fuisse, existimo, licet nostris Sorabis seu uti nunc audiunt Wendis, id adeo inusitatum non est. Vix enim veteribus illa nisi cum peculiari nomine Idoli conjuncta, innotuit. Sic Bogißlaw, (a) Zernyboh, Jutterboh (b) apud auctores, Saxonem Grammaticum inprimis, Helmoldum aliosque legimus, solum Boh vel Bog remotis nominibus aliis, vix legimus. Causam hujus rei rationemque si investigo, duplex ea videtur; altera, quia non iis doctrinæ præsidiis, & sapientiæ artibus exculti erant Slavi, ut, cum Romanorum, & Græcorum sapientibus, inanem divini cultus speciem viderint, & Deum alium Idolis longe majorem esse, crediderint. Sed nullum Idolis aliud Numen concipiebant, ac quod ante oculos erat, crassoque animo faciebat satis (c). Altera vero, quod tanta apud illos Deorum copia fuerit, ut vix ulla regio exstiterit, quæ a peculiari quodam Idolo, seu genio non tueretur (d). Quare de alio quodam & uno Deo quærere minus illis necessarium erat.

(a) Zernyboh opponitur Belbuh, illum enim album Deum, hunc nigrum dicunt Wendi. Quod tamen proximæ dissertationi reservabimus.

(b) Jutterboh quid denotet, & significet, disputant Linguæ Slavonicæ ignari. Fabulam Schedius de *jutta* tangit, at non absolvit. vid. p. ult. Alii bonum Deum eadem falsitate interpretantur. Illud absurdum est, hoc cum origine vocis non convenit. Jutt enim non Germanorum gut est, sed Slavorum jutr, quod auroram, solis, quem venerabantur Slavi, nuntium, & præconem, denotat, nisi enim hoc esset, ex diversis Linguis vocem constare diceremus, quod aperta rei veritate opus non est.

(c) Inanis Idololatriæ species Philosophis Ethnicis cognita satis fuit, atque perspecta. Quare aliud, ut Cicero ait, Deorum Numen quærentes, impii sæpe in Deos suos plebi, & inferioris sortis hominibus visi sunt. Libere enim de illis, & majestate eorundem, acerrimeque disputarunt. Quod blasphemum fuisset, & Philosophis, ac Sapientibus indignum, si idololatriam suorum & vanitatem non præscivissent. Neque tamen id plebi aperiendum erat, quæ aliter compesci, & a malitia, sceleribusque arceri non poterat. Poëtæ tamen & Oratores ita liberales cum Deorum nominibus, & honore erant, ut ea non solum Mecænatibus suis darent, sed quandoque ipsos superos illis posthaberent. Incidi nuper in *Claudiani* carmina: Admiratus profecto sum, Poëtæ alias, intra alias laudes, ad doctrinam pertinentes, pii, modesti, & prope dixerim aliquando Christiani, in adhibendis Numinibus & cum Principibus consulibusque conjungendis licentiam. Ethnicum enim & religioni, quam in carminibus profitetur, addictum fuisse, contra alios, & *Cl. Barthium*, jam evicerunt eruditi. Hic in Manlii Theodori Consulatum, Carmine Panegyrico, celebratum, inter alia ita canit:

Jupiter, ut perhibent, spacium cum discere vellet
Naturæ, regni nescius ipse fui.

pag. 4. edit. Francofurt. 1650. in 4t. ubi conferatur *Casp. Barthius* in optimis locupletissimisque in Poëtam notis, nisi insigne hoc opus negligentia typographi deformasset turpiter, & perdidisset, pag. 65. Dicere possemus de aliis, sed res magis est obvia, quam ut expositione nostra ei opus sit.

(d) Cum Deorum majestas in homines virtutibus & actionibus insignes & præ aliis conspicuos post mortem transiisset: ita numerus Deorum auctus, & locupletatus est, ut multitudine sua tandem laboraverit. Romanorum Deos extendunt Scriptores usque ad 30000. *vid. Schedius in Præfat. Libri de Diis. Germ.* sæpius laudati *pag. 2.* Non cessisse Romanis Slavos in numero, dummodo ea diligentia annotassent, qua devotione coluerunt, videmus in antiquis Chronicorum Scriptoribus, quorum plures collegerunt illi, atque annotarunt. Non spernendam Idolorum multitudinem vel solus Helmoldus suppeditat in Chron. Slav. cap. 52. pag. 125. seqq. & quos ex Chronicis MSC. citat *Bangertus* in h. l. Ditmarus in Chron. suo Lib. 6. p. 154. edit. Mader. 1668. *Helmst. Dubravius in Histor. Bohem. p. 7.*

§. VI. Quanquam id quoque diffiteri non possumus Helmoldum, ex eoque Joh. Dubravium hujus rei gravissimos scriptores non in unam eandemque superstitionis consvetudinem consentientes Slavos, sub diversis Numinibus principem quendam Deum & Regnatorem agnovisse, scriptis suis prodidisse. Verum nec ille peculiari nomine carebat, quod in altera dissertatione patebit. Nullum ergo adhuc dum ipsis locum, quo Idololatriam agnoscerent, sollicitique de supremo quodam Nu- Testimonia Autorum.

Numine essent, locum fuisse evinci potest.

Multitudo Deorum apud Slavos.

VII. Plures vero Deos venerati sunt Slavi, solliciti, ut unumquodque suum habeat in rebus mundanis moderatorem (*a*). Quod commune illis quidem cum Romanis erat, nec hactenus rationi humanæ, non luce quidem diviniore radianti contrarium est. Quibus tenebris maxima orbis pars obfuscata adhucdum, & involuta est. Verum in eo rationem exuere, quod unum omnium Deorum genitorem, & gubernatorem, Idolum illud esse, & certo loco circumscribi posse crediderint. Hoc enim absurdum, & ne homine quidem dignum erat. Quod ulterius illustrarem, nisi fori cancellos, extra quos vagari non licet, intelligerem.

(*a*) Illud enim persuadere sibi vix poterant Slavi, tot rebus in, & sub cœlo gubernandis unum quendam sufficere. Quare ad sublevandum Deorum laborem plures Deos esse, & Semideorum nomen mereri, quod superioribus Diis subessent, statuerunt. Horum vero, quos plebem Deorum commodius Latini dicunt, quemlibet ad certum, in certa regione officium alligatum a summoque instructum credebant. Quæ Ethnicorum mythologia, quantis etiam coloribus poetarum tegatur, nil tamen divini habet, quod non humana consilia sapiat, & apud saniores evilescat. Tota enim Numinum suorum majestas a regimine politico non multum abhorret. Ibi enim Saturnus, Summus Rex obtruncatur, res publica quasi cælestis in alium, Jovem scilicet, transfertur, qui oppugnatur a malis hominibus, quibus, ut resisteret, convocat ad arma cælicolas &c. & centum alia sunt, quæ sine cachinno vix percipit homo diviniori doctrina imbutus. De quibus apud *Romanos Ovid. fab. VIII. Metamorph. p. 14. edit. Herbagianæ 1543. fol.* Non aliter vero Slavis evenisse, supra docui, ubi summam religiosissimamque idolorum suorum venerationem breviter saltem ostendi: Quot enim regiones Slavi, tot idola habuerunt, custodientia illas & conservantia *ait Helmoldus & in eum Bangertus p. 125. & 22.*

Deus Slavorum maximus quis fuerit?

§. VIII. Nec vero de eo disquiro hactenus, quem Deorum & Primum & Maximum ab initio statim, ubi idololatria cœpit, coluerint Slavi, & venerati sint (*a*). Id quidem certum est, Svantovitum pro Deo & summo, & maximo totius universi habitum ab omnibus Slavis fuisse (*b*) At de origine hujus idoli & natalibus dubitare forte, vel judicium saltem suspendere non sine causa possumus. Audiemus primum illos, qui hic loquuntur scriptores. Celebratissimus eorum, & diligentissimus *Helmoldus est*, ex quo reliqui omnes, uti paulo inferius in transcursu dicam, sua sumpserunt & exscripserunt. Qvare aliter fieri non potest, quam ut Helmoldo errante, omnes quoque, qui eum sequuntur, impingant.

(*a*) Errat in eo *Ditmarus in Chronico Slav. lib. VI. p. 135. edit. Helmstad. 1667. 4t.* Luarasici mentionem faciens, ac si ille in terra Rugianorum, seu Ranorum summus Deorum & maximus fuerit, ab omnibus gentilibus veneratus. Dupliciter enim id falsum, nisi Luarasicum ab omnibus, non Slavis, sed Rugianis cultum fuisse, intelligere Ditmarum dicamus. At Luarasicum hic confudisse cum Radigasto observavit *Joach. Joh. Maderus Helmstad. PP. in not. ad h. l.* de quo tamen in sequenti dissertat. ulterius dicendi locus erit.

(*b*) Nemini id ignotum esse potest, quippe omnes, quos ego, hac in parte, vidi, historici hic consentiunt, nec ullus, uti prolixius infra dicam, prætermisit hanc rem, sed omnes eodem modo recensent.

De Suantovico.

§. IX. Is vero origines Svantovici admodum recentes facit, ut nesciam, si aliæ causæ intervenerint, annon discedere ab illo, & paulum aliter sentire recta ratio, & veritas jubeat. Communis omnium, nec mala quidem sententia est, quod tempore Ludovic. I. (*a*) jussu Imperatoris reliquiæ S. Viti Diocletiani temporibus ob fidem Christianam obtruncati, in novam Corbejam in Saxonia, ad veteris Francicæ similitudinem exstructam, liberalitateque Imperatoris & munificentia auctam, delatæ & ad movendos Slavorum animos (*b*) & præparandas ad pietatem mentes asportatæ ex Francia, summa cum solennitate, addo superstitione fuerint (*c*). Quas cum diu venerati essent Slavi, sumtusque ad cultum S. Viti quotannis præbuissent. Cum jugo servitutis tempore Ludovici Germanici (*d*) religionem quoque excussisse Slavos, ab amore tamen S. Viti non penitus recedentes. Cultum ergo superstitione mutasse. Quod cum comperissent Slavi reliqui, omnes hunc Vitum, mox ab illis Svantovitum dictum, coluisse & arbitrum omnium rerum & regna-

regnatorem Idolorum suorum voluisse. Qua in superstitione dudum permansisse Slavos iidem affirmant.

(a) Carolus M. Ludovici I. Pater, de Nova Corbeja in Saxonia extruenda jam ante cogitarat, in quo conatu Imperator in Romanam Ecclesiam & auctoritatem Pontificis æquior, cum excessisset, Ludovicus ante obitum, Imperii hæres ab eo constitutus, a Parenteque ut S. Petri honorem promoveret strenue, graviter admonitus. Qui paternis virtutibus, si non in aliis, in iis tamen, quæ ad Pontificis potestatem ante Carolingos admodum exiguam, & tenuem, augendam pertinerent, insistens, Corbejam novam in Saxonia exstruxit, feliciterque absolvit. Cæterum Vetus Corbeja in Piccardia ad Samonam fluvium sita, Nova ad Visurgim in Episcopatu Paderbornensi effecta est. *Vid. Meibomius Sen. Tom. I. rerum German. in Chronico Corbejens. not. & in tractatu de translatione S. Viti, & institut. Corbejæ adjecto. p. 763 edit. Helmstad. 1687. fol. Crant. in metropol. lib. III. c. 1.* addat *Engelhus. Chron. p 163. edit. Mader.* In quo de translatione S. Viti seq. versus leguntur:

Felix Saxonia, gaude, per pignora Sacra
Viti ditata, quæ dat tibi Francia grata,
&c.

(b Illud enim tunc præcipuum ad convertendos Ethnicos erat medium, quo cælestem lucem, miraculorum umbra & mendaciis fabulisque &c. obscurarunt, & tenebris obduxerunt. Quare ut eo feliciores monachi in Corbeja nova progressus facerent, & Slavi, gens vicina, sanctitate sua, & devotione invitarentur ad religionem Christianam, & allicerentur. S. Vitum seculi Diocletiani notissimum martyrem, cujus ossa, a Carolo M. ex Italia asportata, in monasterioque S. Dionysii, in quo hodie Reges Galliæ tumulos suos habent, asservata, in Saxoniam recens conversam transtulerunt, in Corbejaque nova custodierunt & pro more solito coluerunt. Exiverunt postea, ut *Helmoldus* ait, Pastores gregem animarum sitientes, & non paucos lucrati sunt, ad religionemque veram perduxerunt. *Vid. Meibom. & Helmold. ll. cc. Chron. Engelhusii p. 149. edit. Mader. Chronic. Lauterbergens. edit. ejusd. p. 245.*

(c) De multis miraculis in itinere cum ossibus S. Viti gloriantur scriptores, ita, ut singulis itineris hujus partibus, certa affingant. Omnesque, prout fortuna S. Vitum portantibus obviam facti essent, a morbis aut aliis corporis molestiis liberatos fuisse. In quo diffusus est Henricus Meibom. supra citatus, qui hæc omnia ex Chronicis antiquis collegit, & prolixe exposuit.

(d) Filiorum Ludovic. fatali discordia omnia in Imperio turbata sunt, quare & Slavi caput antea sub jugum Imperatorum missum, erigebant rursus, & cum jugo servitutis religionem abjiciebant. De quo *Helmoldus Chron. lib 1. c. VII. pag. 23. Saxo Grammaticus hist. Dan. lib. XIV. p. 168. edit. Ascens. Paris. 1514. fol. Joh. Dubravius hist. Bohem. lib. 1. p. 7. edit. Basil. 1575. fol. Aimoinus de gestis Francor, lib. V. c. 26. p. 483. edit. Wechel 1603. fol. ex recentioribus innumeri alii.*

§. X. Ita speciose quidem Helmoldus & reliqui. At omnia fabulose perscripta esse, non unis argumentis evincam. Omnes enim ex Helmoldo sua habent (a) qui tamen nec ipse certum se esse, sed a cæco quodam rumore accepisse confitetur (b). Imo habitus & cultus reliquus Suantovito exhibitus non Romanæ, sed Slavonicæ Ecclesiæ respondens, (c) errasse hic Helmoldum, ut & alibi (d) aperte docet. Omitto illa, quæ rem maxime omnium suspectam reddunt, quod scilicet implacabili odio Christianos & sanctos suos persequuti fuerint Slavi, (e) unde eorum sacra amplexos fuisse non credibile est. Cæterum ipsa vox non Sanctum Vitum, uti gloriantur adversarii, sed Solem denotat Slavis, nec ergo hic, quod arripiant, ipsis relinquitur (f). Dubia circa historiam Svantovici.

(a) Unico ergo Helmoldo erroris & falsitatis convicto omnium quoque reliquorum cadit auctoritas. Qui ita in ejus verba jurarunt, ut facile ex collatione omnium ferme scriptorum ostendere possemus, fideliter omnia ab uno esse exscripta Helmoldo, nisi id chartæ angustia prohiberet. Sufficiat vero loca, in quibus de Svantovito agitur bona fide adduxisse, quæ si benevolus lector evolvat, vel hac in parte nobis assentietur. Primum vero fabula, quantum ego quidem scio, exstat apud *Helmoldum lib. I. c. VI. p. 21. c. LII. p. 125. lib. II. c. XII. p. 234. 235.* Ex quo *Saxo Grammat. qui* non multo post Helmoldum vixit, *Hist. Dan. lib. XII. II. pag. 168. Abbas Stadens. chron. pag. 89. ad A. DCCC. edit. Reinecc. Auctor compilat. Chronol. p. 129. a Mader. 1665. in 4to. cum Chron. Lauterberg. Helmstad editus Engelhus. Chron. p. 165. Scriptor. sec. XV. Joh. Dubrav. Histor. Bohem. lib. I p. 7.* Recentiores tandem allegare opus non est nulla enim, nisi in his monumentis fundetur, est eorum auctoritas.

(b) In dubium itaque rem vocantes non Helmoldum, sed fabulam ab ipso Helmoldo sic appellatam, convellimus & confutamus. Nullo enim edoceri potuisse de

hac re veterum monumento in ll. cc. confitetur.

(*c*) Figura certi Idoli & ceremoniæ, & omnia quæ ad cultum Suantoviti pertinent, non S. Viti seu Romanæ Ecclesiæ ritibus, verum Slavorum in ordinandis faciendisque sacris consuetudini, usuique respondent, quod ex inspectione auctorum citatorum facile liquet. Si enim amore S. Viti ut liberatoris sui & vindicis ducti, Svantovitum coluissent, & ceremonias & ritus, quibus antea ad auxilia & suppetias exoratus erat S. Vitus, retinuissent. Abjicere vero simulacrum, mutare figuram Idoli, alios ministros & flamines a pristinis diversos constituere, quid aliud est, quam totum cultum evertere, & nihil nisi opinionem relinquere.

(*d*) Non in his tantum erravit Helmoldus, si quidem errasse dici meretur rem dubitanter & ambigue proponens; Sed etiam in aliorum nominum originibus evolvendis infelix fuit, Gravem sane errorem de maris Baltici etymo animadverterunt in eo jam olim docti, vid. Crant. Vandal. lib. II. c. 17. p. 36. & Bangertus in Helmol. loc. p. statim 3.

(*e*) Licet enim hanc rem cum Rugianis accidisse de S. Vito concedamus, quomodo error, tam brevi tempore creverit, a minimaque Slavorum parte, in universam eorum multitudinem transierit, animo comprehendere non possum. Constat enim vatinianum contra Christianos odium: scimus neces & cruciatus, quibus Christianam religionem opprimere, & extinguere sanctorum memoriam conati fuerunt. Lucos, & si alia loca sacra habebant, pollui Christianorum accessu crediderunt. Et quantopere bone Deus detestati sunt Slavi Christum, & Ecclesiam suam, si servire ei vi & armis adactis necessum fuit. Fabulam ergo esse, quod non sponte solum amplexi fuerint Christianorum S. Vitum; sed & omnium Deorum maximum, & summum, omniumque reliquorum regnatorem crediderint & venerati sint Slavi, facile liquet. Sanguine quidem Humano gaudere Deos suos & piari legimus, amore in Christum, Ecclesiam Romanam aut ejusdem Sanctos ductos fuisse Slavos, nullibi compertum habemus.

(*f*) In scriptura Historicos non convenire, adeo inusitatum non est. Condonatur id seculis barbaris, dicit *Cl. Reineccius in Abbat. Stadens. Præfat.* Hic vero varia lectio rem admodum suspectam reddit. *Svvantevitus* veteres omnes legunt. Recentiores, *Dubravius, Engelhusius*, & alii quos supra laudavi, Svvatovitus scribunt. Melius quidem hi illis, quanquam non rectius. Svvantovitus, enim ne in somnio quidem Slavonice *S. Vitus* audit. Viderunt hoc recentiores, & *Svvatovitum* scripserunt, quod quidem propius ad Linguam accedit, nil tamen nisi verborum lusum paulo faciliorem meretur. Swiate quidem Slavis Sanctus est, sed ubi manet veterum auctoritas? Engelhusius & Dubravius recentiores sunt & nihil hic probare queunt. Verior nostra est derivatio, & probabilior, & in veterum monumenta æquior, quam nunc evolveremus, nisi, ut sequenti dissertationi reservetur negotium, propositum nos admoneret.

DISSERTATIO HISTORICA SECUNDA *DE* IDOLIS SLAVORUM.

* * *

Suantevitus. Cum superiori dissertatione fabulam de *Sancto Vito* discusserim; quid ceteri de *Suantevito* sentiant auctores, expendam necesse est. Sunt enim qui fabulosum de illo martyre commentum, in Helmoldo & aliis suboluere, & aliquantum meliores propterea sunt: in eo tamen infelices, cum in alium scopulum impegerint, Slavonicæ Lingvæ non admodum periti. Nec enim in Swiata, Slavis *Sancta*, & Wjtz, quod sua Lingva *substantiam* notat, veras *Suantevitі* origines cum illis reperimus; neque Swjca, nostris *Lumen*, vocabulo natales dedisse credimus; cum a recto veritatis tramite, & genuina vocis scriptura hæc omnia quam longissime absint (*a*).

(*a*) Posterior sententia *Schneideri* est, in *Chron. Lipf. lib. IV. p. 141.* cujus conjectura in eo præ aliis se commendat, quod æque cognoverit nobiscum autor, *Svanteviti* summum, quem inter omnes Slavorum Deos principatum habuit, incongrue satis *S. Vito* tribui: de *Lumine*, quo tamen an solem intellexerit, equidem divinare nolim,

nolim, rectissime omnium explicari. Cum vero nihil prohibeat, quo minus hic ipsum *Solem* assumamus; tot deinceps ritus & descriptiones *Svanteviti* huic sententiæ faveant: tum maximam *Solis* rationem quascunque gentes inter idola habuisse constet: & postremum vix aliud etymon nomini hujus idoli respondeat; abire etiam ab hac veritas cogit. Nec alias ob causas priorem rejicimus; quippe quæ easdem plane difficultates habet; neque credibile, ut aliquoties monuimus, imperitam ac rudem gentem *substantiam divinam* sine sole & imagine coluisse; quin potius, quod Cæsar, infra commemorando loco de Germanis affirmat, illos saltem Deos, & *Solem* inter hos præcipue adorasse, quos cernerent, & quorum operibus aperte juvarentur, certum est.

Origo Suanteviti.

§. II. Verum, ne impugnasse aliorum saltem judicia, nec certius quid, aut probabilius attulisse videamur; nostra, quæ circa origines *Suanteviti* sententia sit, & quam firmissimis porro argumentis nitatur hæc ipsa, breviter exponimus. Svvantevitum enim a Slonzez vel Swonzez, quod apud Slavos *Solarem*, aut *Deum*, aut *Dominum solis* notat, dictum appellatumque fuisse existimamus (a).

(*a*) Ut de etymo vocis antea recte pleneque constet, danda a nobis opera est. Primum igitur Swonzo Slavis *Sol* dicitur; a quo Swonzez *Solaris*, imo *arbiter Solis* provenit; apposite Germanis ein Sonnen-Mann. Nunc vero, quod perpetuum est, ultimam literam Z in Slavicis vocibus Germani in wiz, præmisso E in sua Lingua transferunt, & ita a Swonzez, habes Swonzewiz, uti ex Bunez Bunewiz, Slunck, Slunckewiz factum, quæ nomina pagorum in Lusatia sunt. Cum autem Z in una voce bis non sine molestia ac pronuntiationis difficultate audiatur; unius porro ejusdemque cum T & S organi ac originis sit: alterum Z in T mutatur, sicque a Swonzewiz, Swontewiz dictum; ad terminationem item indolemque Romanæ Linguæ; non *Svantevizus*, sed *Svantevitus* scriptum est. Et cui hæc non sole meridiano clariora videbuntur? qui saltem a *Ruzzis*, *Russos*, & *Ruttos* in veteribus Historicis passim legi animadvertit. Ita enim peregrina ad illius Linguæ in qua usurpantur indolem efformanda sunt; uti, bono cum Deo, in libro de *Orthographia Germanica*, qui proxime carceres mordebit, copiosius edisseram. Confer, si vis, *Dausquium* in vasto volumine de *Orthographia. Vol. II. Tractat. XXI. p. 340.* At vero instabis, non *Svontevitum* sed *Svantevitum* legi. Hunc ego, qui mihi hæc objicit, in Sveviam, aut si hæc longius abest, in Thuringiam relego, audiet ibi Voter, Schwoger, & apud Pontificios in sacris ibi cœtibus; *Poter noster* &c. quis vero ab elegantioribus Linguæ cultoribus Vater, Schwager, *Pater* & scribi & pronuntiari dubitet? Ceterum falso alii legunt *Svantovitus*; Helmoldus enim, a quo reliqui omnes sua habent, *Svantevitus* scribit: principem autem hujus idoli scriptorem omnes sequantur par est. Vides ergo quam nulla literula, apex nullus obstet, quo minus *Svantevitum* Germanice den Swantewiz *Solis Idolum* dicamus? quot vero flexus, & reflexus, metatheses & aphæreses requiruntur? Si *Svantevitus*, *Sanctus Vitus* esse, aut *Sanctum lumen*, sive *Sanctam substantiam* notare debeat; hoc tamen neminem hactenus animadvertisse libere profitemur.

An Suantevitus solem indigitaverit?

§. III. Et quam belle denique omnia, quæ de *Suantevito* dicuntur, cum iis, quæ gentes de sole commentæ sunt, concordant: ut sententiæ nostræ esse quam certissimi, vel ob has causas tantum possimus. Cum enim *Suantevitus* DEus Deorum, & commune Slavicæ gentis oraculum ab *Helmoldo*, *Saxone Grammatico*, *Dubravio* aliisque appelletur; singula huic sideri quam aptissime respondent (*a*).

(*a*) Solem equidem *Macrobius lib. I. c. XVII. Saturn.* & *Julian Apostata hymn. Regi omnium soli dicato* plusquam diuinis laudibus ornant, ac omnis superstitionis apicem fuisse, ad quem omnis quoque Idolorum cultus, ceu communem rerum arbitrum respexerit, non levibus argumentis convincunt. Hinc fulminantem *solem* sub *Jove*, serenum sub *Phœbo*, aut *Dio*, frugalem sub *Cerere* & *Baccho*, sub aliis Deorum nominibus, alia ejus opera Romanos & Græcos æque, ac barbaras gentes coluisse diligentissimus scriptor *Cluver* in *Germania antiq. lib. I. c. XXVI.* quam solidissime demonstrat. Cui *Seneca lib. IV.* de *benef. c. VII.* pondus addit; qui *Jovem*, id est *Solem*, ex eo *Statorem* dici, quod beneficio ejus omnia stent, existimat. *Tot enim appellationes ejus esse possunt*, pergit, *quot munera*, & *cap. seq* addit: *Hunc & liberum Patrem, Herculem & Mercurium appellant*, quum horum singulis officiis fungatur, quæ imperita multitudo diversis nominibus adscripsit. Cum quibus confer *Apul. lib. de mundo p. 75.* sub finem. At neque *Slavos* ab hac opinione penitus alienos fuisse *Helmoldus lib. I. c. 83. p. 185. §. 4. edit. Bangerti* testatur: *non diffitentur Slavi unum DEum in cœlis cæteris im-*

imperitantem. Ecquis vero tandem summus ille Slavorum DEus fuit? num ignotus ille Atheniensium, de quo in *Actibus?* minime omnium. Philosophis enim hanc ingenii acrimoniam largior; imperitæ plebi, qualis Slavorum populus tunc erat, illud *Cæsaris lib. IV. p. 135. comment. Gall.* applico: *Deorum numero illos solos ducunt, quos cernunt.* Quinam vero illi? pergit Cæsar: *Solem, Vulcanum & Lunam.* En antesignanum Ἥλιον, ducem illum, principem & moderatorem: mentem mundi, cœli faciem, ut apud *Tullium in Som. Scip. c. IV.* audit. Hic ille arbiter omnium rerum, hic tot causarum patronus, tot nominum ac titulorum apex, Hunc omnis terra, gentes omnes, & quam late demum superstitio suas radices extendit, si Æthiopes, qui nimium solis calorem fastidiunt, exceperis, colunt, suspiciunt, venerantur. *Ad hunc etiam DEum Deorum qui propius accedebat, eo divinior ac præstantior, ipso Helmoldo teste lib. I. c. 83. p. 185. erat Slavis.* Ἥλιον ergo θεὸν μόνον & illi cum aliis apud *Herodot. lib. I. Strabon. XI.* crediderunt. De quo elegantissime Orpheus cecinit; qui versus *in Apulejo lib. de mundo* circa finem pag. 75. servati. Sed forte indignus tanta divinitate *Suantevitus* est? imo apud Slavos omnium longe dignissimus, quo dignior nullus, nemoque divinior. Ita enim *Helmold. lib. I. c. VI. p. 21. §. 5. Suantevito primatum Deitatis specialiter attribuerunt Slavi. Ab hoc omnes responsa capiunt, huic singuli sacrificia exhibent.* id. lib. cit. p. 125. §. 3. pergit: *inter multiformia Slavorum Numina præpollet Suantevit, DEus terræ Rugianorum, utpote efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros quasi Semi Deos æstimabant. Quin de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas transmittunt.* Imo *lib. II. cap. XII. p. 235.* ulterius progreditur: *Svantevitum DEum Deorum esse profitentur.* Vides hic quam apposite *Suanteviti* divina majestas, quam inter Slavos habebat, *soli* tribuatur: & quam ovum ovo similior sacer *solis* apud diversas gentes cultus, ac veneratio rursus Suantevito fit: quam inepte vero hæc omnia ad Sanctum Vitum trahantur. Cum enim *Suantevitus* antiquissimum Slavorum idolum dicatur: *S. Vitus* recentissimus inter omnes Slavorum Deastros est, post Ludovici Pii tempora demum natus: porro cum illi omnium Slavorum, qui quartam tunc ferme Europæ partem occuparant, uti apud ipsum *Helmold. lib. I. c. 1. p. 1. §. 2.* & *Cromer. de Origin. Polon. lib. I. c. 2. & 10.* invenies, commune oraculum fuerit: hic nonnisi Rugianorum, pusilla sane majestas, tam arctis finibus terminata, dicatur. Quis ergo vel in somnio nobis has fabulas & anilia commenta unquam persvadebit.

§. IV. Superstitiosam colendi idolum rationem, brevitatis studiosi, bonam nunc partem scientes prætermus; cum ab aliis hæc ipsa auctoribus jam satis descripta esse reperiamus: de illis tamen, quæ facere ad sententiam, aut aliquantum lucis indigere videbuntur, erimus nonnihil commemoraturi. Idolum enim commune Slavorum quamvis *Suantevitus* fuit, certis tamen de causis in terra *Rugianorum*, natura situque munitissimo loco relictum, per universas eorum regiones ut solem gentes aliæ, Slavi venerabantur (*a*). Cultus Suanteviti.

(*a*) *Suanteviti* divinitatem per omnes Slavorum terras a Mari Baltico ad Hungariam usque, & amplius patuisse §. 13. lit. ii. demonstratum dedimus. *Ab hoc enim omnes Slavi responsa capiunt, huic de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas transmittunt*, dicit *Helmold. ll. cc.* nunc in quanam regione steterit *Suantevitus* dicendum. *Rugianorum* vero terram, veteribus *Ranorum*, sedem hujus idololatriæ fuisse *Helmoldus* autor est *lib. I. c. VI. p. 21. §. 3. & 4. stabat idolum in terra Rugianorum, seu Ranorum, qui habitant in corde maris* puta Baltici. Imo & oppidum *Archona* seu *Arkona*, (hodie forte *Putbus*, ut Buno *in Cluver. p. 186. lib. III. c. XIV.* annotat, quæ urbs *terræ illius Principalis* audit *Helmoldo lib. II. c. XII. 513. p. 236.*) a *Saxone Grammatico lib. XIV. f. 319.* nominatur: *Arkon in Excelso promontorii cujusdam vertice collocata, non manufactis sed naturalibus præsidiis munitur. Medium urbis planitiem habebat, in qua Suanteviti delubrum.* Quæres tamen nobiscum benevole lector, quæ causa Slavis fuerit, quod in terra Rugianorum, maximam eis partem remotissimo loco primarii Deastri sedem elegerint, cum in meditullio regionis plerisque id commodius longe fuisset, nec tanto itinere Suantoviti cultores essent defatigati, nonnunquam vere ab ejus cultu detenti. Sunt quidem, qui *Helmoldum lib. II. c. XII. p. 235. §. 5.* hic denuo audiunt, *S. Vito in Corbeia Nova terram Rugianorum a Ludovico esse oblatam, Sacerdotes vero ibi Oratorium in honorem S. Viti fundasse, hinc religionem cum superstitione Suanteviti mutatam ibi quoque radices egisse*, credentes. Sed fabula supra detecta. Ipse sane dubitat *Helmoldus*; *Tenuis enim fama commemorat*, ait l. c. Nos ejus duplicem ex ipso Helmoldo causam, veriorem longe afferimus; nam securitatis ergo fecisse id Slavos, cum *Arkona* Rugianum oppidum natura quam munitissimum scirent, existimamus: deinceps commerciis, & *halecum captura* aliisque divitiis affluentissima Urbs ad Suan-

Suanteviti reditus, quos ab omni mercatura habebat, non parum contulit. Imo felicium nundinarum patronum quando credidere suum *Suantevitum* Slavi in metropolin quoque ponerent utilitas suadebat. Et tandem dignissimi hoc Deastro Slavis ceteris videri poterant Rugiani, quos ipse a pietate, justitia, munificentia, & cultu præ reliquis commendat *Helmoldus.* Evolve eundem *lib. II. c. XII.* si vis, & hæc singula quam verissima esse deprehendes.

Fanum, figura & sacra Idoli.

§. V. Fanum deinde Idoli, *(a)* figura *(b)* & sacra quæ ei fiebant, *(c)* ut & ratio colendi, *(d)* dies festi, *(e)* omina *(f)* ceteraque nostram sententiam quam solidissime confirmant.

(a) Magnificentissimum *Suanteviti* delubrum *Saxo lib. XIV. f. 320.* pluribus verbis celebrat: *exterior ædis ambitus accurato calamine renitebat. Ipsum fanum duplex septorum ordo claudit; e quibus exterior parietibus contextus puniceo culmine tegebatur: interior vero quatuor subnixus postibus parietum loco pensilibus, aulæis nitebatur:* Omnia sane majestatis ac venerationis plena, si & cetera consulas, quæ apud *Cramer. lib. I. c. 43. Hist. Eccles. Pom.* & recentiores alios extant. Nemo ex plebe facile admittebatur ad hoc templum, solus Pontifex certo tempore intrabat, cum omnium Deorum ibi aras & focos, plenissimamque divinitatis sedem crederent Slavi; ut ex aliis prolixe disseruit *Christoph. Arnoldi ad Rosseum p. 195.* & alibi.

(b) Figuram Idoli *Saxo Grammat. d. l.* ita describit: *Ingens in æde simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens,* (ita enim gigantis instar, sol & alibi depingitur) *quatuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere videbantur. Ceterum tam ante, quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum lævorsum contemplationem dirigere videbatur* (en quatuor anni tempora, quæ Sol perficit, habes) *Corrasa barba, crines attonsi figurabantur,* (causam ipse subjungit) *ut artificis industriam ritum in cultura capitum æmulatum putares. In dextra cornu vario metalli genere excultum gestabat,* (ex hoc enim annonam, *Solis* opus, perspiciebant) *Læva arcum reflexo in latus brachio figurabat.* (arcus enim & sagitta proprium solis insigne: vid. *Tollii sapientia insaniens p. 58. 59.*) *Tunica ad tibias prominens fingebatur, pedes humo contigui.* (ita & Poëtæ radios *Solis* describunt) *Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatis insignia. Quorum admirationem conspicua granditatis ensis augebat.* Alia ex equestri armatura ut calcaria, ephippia, frena, ocreas ceteraque *Cramerus d. l.* addit. Qua causa id factum sit, modo indicatum est.

(c) Antequam rem divinam faceret Sacerdos, scopis quam diligentissime fanum *Suanteviti* purgabat, spiritu oris compresso, quem quoties revocare opus erat, ad ostium decurrit, ne scilicet humano halitu numinis præsentia offenderetur. Uti *Saxo l. c. Munster. lib. III. Cosmogr.* & *Schedius Syntagm.* ult. *c. XII. p. 503. de Dis. Germ.* pluribus edocent. Tum, ut mox constabit, *merum,* ac *placentam* ea magnitudine offerebant, ut homo post eam latere potuerit, forma tamen (ne aliquid a sole abluderet) rotundam. *Nummos* quoque Idolo pendebant, & tertiam spoliorum ac prædæ partem. *Apud Ranos* quidem *non habetur moneta, nec est in comparandis rebus consvetudo nummorum, sed quidquid in foro mercari volueris, panno linteo comparabis.* dicit *Helmoldus lib. I. c. XXXVIII. p. 95. §. 7.* Sed *aurum & argentum quod forte per rapinas ac captiones hominum, vel undecunque adepti sunt, aut uxorum suarum cultibus impendunt, aut in ærarium Dei sui conferunt.* Sol enim *Rex* ille *rubeus,* & *Deus metallorum,* ut cum Poëtis ac chymicis loquar, cui ergo & hæc munera respondent. Cum autem Christianorum sangvine Deos suos delectari Slavi existimarent, ut *Helmold.* cap. XII. lib. II. p. 235. §. 9. *Suantevito suo in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, litare consueverunt.* Imo *lib. I. c. LII. p. 125. §. 3. & c. XII. p. 236. §. 11.* quod *Odescalco Christiano Sacerdoti insidiati propterea fuerint, quo ejus cruore Suantevitum placarent,* testatur.

(d) Illud quoque non prætermittendum est, quando *Saxo noster l. c. trecentos equos aluisse Suantevito Slavos* memorat. Quod manifestissimum est Solis insigne. Hinc *Claudianus in Olybr. & Probin.*

Sol, qui flammiferis mundum complexus habenis,
Sparge diem meliore coma, crinemque repexi.
Blandius elato surgant temone jugales.

Ubi, ne prolixi simus, confer, quæ in eruditissimis notis *Barthius in h. l.* Claudiani collegit. Candidum vero equum ei porro tribuit *Saxo l. c. albi coloris peculiaris fuit Suantevito equus, cujus juba, ac cauda* (hinc radii solares criniti, Sol criniger, ignicomus, Phœbus comosus Poëtis dicitur) *pilos convellere nefarium ducebatur. Hunc soli Sacerdotes curant, cui insidere Suantevitus, contra hostes suos egregius bellator creditur Slavis.* Eodem sane modo Solem *Tollius lib. cit. p. 60.* describit; *Jam victor atque triumphator Rex aurea corona, prostratis hostibus in candidis equis toto cœlo invehitur.* Cum quo & *Albericus*

eus Gentil. de Deor. imagin. ac ceteri mythologiæ Scriptores loquuntur.

(*e*) Neque festi dies, ac solennia anniversaria Suanteviti, a solis cultu fuere aliena. Post lectas enim fruges, mactatis ante ostium victimis solenne genti epulum erat. Ad ortum Solis excubante ante fores populo, sacerdos templum ingressus, cornu, quod priore anno impleverat, contemplatur, & si plena mensura, uberem, si qua parte minuta tenuem messem prænuntiat, jubetque fruges eo diligentius asservare. Quo facto, poculum exhaurit Sacerdos, ac mero impletum dextræ simulacri restituit, in omen sequentis anni. Tum admonet quoque ad colendum Suantevitum Sacrificulus; reliquum diei datur luxuriæ. In quo epulo, sobrietatem violare pium æstimatum est, servare nefas habitum. Uti prolixius hæc omnia *Saxo* jam aliquoties citatus disserit. Ejusmodi solennia finita messe instituta, Soli Sacra fuisse ex aliis disces *Schedio & Cluvero* auctoribus allegatis.

(*f*) Unum superest, quod *divinationes* & *omina* concernit. Cum enim bellorum quam maximus patronus & arbiter crederetur Suantevitus: ab hoc quoque auspicia sumebant Slavi. Ante fanum enim ait *Saxo l. c.* hastarum triplex ordo disponebatur, ad quem equus Suanteviti a Sacerdote productus, si ante dextro quam lævo pede hastam transcenderet fausti; sin sinistro, infelicis ominis erat. Quem ritum ominandi & *Cranz. Vandal. V. Cluverus Germ. antiq. lib. I. c. XXXVI. p. 259. Elias Schedius Syngramm. II. c. XLV. p. 499. Cramer. lib. 1. c. 21. hist. Ecclesiast.* explicarunt, jam ante a *Tacito de M. G.* apud majores nostros animadversum.

Duratio cultus Suanteviti. §. VI. Duravit vero hæc *Suanteviti* apud Rugianos superstitio ad annum N. C. M CLXVII. usque; quo tempore idolum a *Waldemaro I.* Danorum Rege penitus deletum, ac igne concrematum est (*a*) ipsique Rugiani ad fidem Christianam reducti.

(*a*) Cum renuissent Rugiani Waldemaro I. Regi Danorum, contra hostes pugnanti suppetias ferre; hic aliis Pomeraniæ principibus ipsoque Obotritorum Duce *Pribizlavo* in belli Societatem adscitis, terram Rugianorum magno impetu invadit, mox obtinet, & urbis *Arconæ* incolas ea lege in fidem recipit; ut sine mora, ac pretio captos a se Christianos dimitterent, & veram religionem Danico equidem ritu amplecterentur. Quod cum facere coacti essent Rugiani; *Suantevitum* evertere suis Rex imperat, quando ad id præstandum nullus poterat Slavorum adigi, hi cuniculis ac ferro simulacrum effodiunt, aulæis, quibus sacellum tegebatur, avulsis totoque ornatu surrepto. Magnus tunc ex omni gente fuit concursus, vindictam Dei sui contra Danos singuli expectantes: sed corruit tandem Idolum; prostratum fune in collum misso per totum exercitum, conspicientibus Slavis, protrahitur, mox frustulatim concisum igne penitus absumitur. Addit *Saxo l. c. Dæmon in furvi animalis figura ex idolo migravit, subito se circumstantium conspectui subducens.* Tum vero varie judicatum a Rugianis pristinis cultoribus est, aliis Dei sui injurias lachrymis, risu prosequentibus aliis, sibique ac suæ simplicitati indignantibus. Cum hoc ergo in plerisque deleta Suanteviti sui, totiusq; idololatriæ divinitas est: Bohemi tamen rumore hoc ipsum de Suantevito suo cum tantum percepissent, ejus memoriam & post servarunt, peregre advenientem hac formula salutantes: *Witaus Witaus*, quod de *Suanteviti moderamine* ac vita per ipsum mortalibus concessa interpretabantur. De quibus singulis *Helmoldus, Dubravius, Saxo, Cranzius, Emserus, Albinus, Schedius, Cramerus, Brotuffius, Schneiderus, Arnoldus* aliique plures consulantur. Nobis enim tantum dixisse sufficiat, dum ad reliquos Slavorum Deos nunc facimus progressum.

§. VII. *Suantevito* nunc *Radegastum* subjungimus, Idolum nulli ex reliquis secundum; iisdem tamen circa scripturam, & genuinas nominis natales difficultatibus pressum; ut expedire se ne unus ex omnibus quidem ac singulis scriptoribus hactenus potuerit. Nam vocis origines alii in germanico **Rath** & **Geist** quærunt; (*a*) alii idem vocabulum a **Gast** derivant; (*b*) ad Polonorum **Geß**, aut **Gessa**, Romanis *Jupiter*, confugiunt alii; (*c*) rursus alii a **Radehascz**, consiliorum arbiter Slavis, petunt; (*d*) plurimi auctorum *Radegastum* celebrem Obotritorum Regem, in Deorum, ut putant, societatem a suis receptum, primas Idolo natales dedisse existimant. (*e*) Nobis in tanta auctorum varietate uter verius, aut probabilius dixerit, perquirendum nunc est. Radegastus.

(*a*) Cum Linguæ Slavicæ imperitia errorum in hoc argumento, communissima causa sit; quam & hic delinquendi occasionem auctoribus dederit, videndum est. Ac primum quidem illi admodum ineptiunt, qui Slavorum Idola e Germanis vocibus, a quibus tamen hunc populum quam longissime absfuisse, supra demonstratum est, peti debere, qua mentis caligine nescio,

nescio, existimant: cum tamen Linguæ suæ, quam tenacissimi semper custodes fuerint Slavi, ut in eorum posteris in Lusatia & alibi adhuc dum comparet. Hunc igitur scopulum eliminare & illi debuissent, qui a Rath, & Geist consiliorum interprete, aut *spiritu* nomen *Radegasti* provenisse delirant. Non equidem nescio Rade Slavis quoque consilium dici; nec ignorare quoque illud possum, Geist, agrestiores Gaast, longiori cum mora, pronuntiare; uti Hallis Suevor. Der Hoal-Gaast, & ita ex Radgeist facile Radgast, & *Radegastum* fieri: sed quis nisi omnium absurdissime, si cetera cuncta reclamant, uni scripturæ fidem habebit, quam casu sæpius convenire, omnes eruditi fatentur. Sic דָּג Ebr. piscis ταχὺς Gr. *celer*, Tach Germ. *tectum*, literis arctius longe inter se, ac Radegast, cum Radgeist cohærentibus. Quis vero nisi per febrim somniabit? דָּג piscem a Germ. Tach venire, cum squammæ ei tecti instar aut tegumenti sint, vel a Græcor. ταχυς, cum in aqua quam celerrime se nobis subducat. Subrides nos forte B. L. at tenacissimos auctorum errores magis magisque admirare nobiscum potius, qui in originibus Slavonicis investigandis quavis talpa cæciores sunt. Imo quam subtilium tandem consiliorum, si Diis placet, & *Radegastus* auctor fuisset, qui *taurinum caput* ante pectus gessit, ita enim pingebatur a Slavis; egregius sane *Mercurius*, qui in consiliis *boves* & *asinos* callida fateor animalcula, imitatur. Explodendi igitur cum aliis *Joach. Pastorius ab Hirtenberg in dissert. de Originibus Sarmat. p. 19.* & *Sagittar. de Bardevic. c. II. §. XXV. p. 56.* qui sententiam hanc approbant. Quibus nollem subscripsisset *Cl. Tenzelius* in den Monatl. Unterred. *A. 1689. p. 698.* falsus enim hic, Vir in tali studiorum genere alioquin nulla non laude dignissimus.

(*b*) Eadem censura & illi digni sunt, qui ultimæ in *Radegasto* vocis originem paulo aliam in Vernacula nostra eandemque meliorem longe invenisse se arbitrantur. Quibus equidem illud facile largior, Germ. Gast non *hospitem* veteribus, uti nunc, sed *fortissimum quemvis*, & ad utrumque paratum denotasse: (id enim præter *leges Salicas*, & *Carolingorum scriptores*, *Meibomius in not. ad Wittek. p. 42. Bangertus, in lib. I. Helmold. c. 52. p. 127 Schottelius lib. V. Gramm. p. 1057.* & nuperrime *Illustris Stiegelius*, Spate *in Lex. Germ.* libro a multis annis desideratissimo, aliique docent) at vero exinde *Radegasti* taurinum pectus Radgast *alacrem consiliorum interpretem dixisse* Slavos quod *Bangertus* l. c. *Masius de Diis Obotrit.* & *Arnoldus* ad Rosseum *p. 177.* & *Excell. Sagittar. l. c.* intendunt; a me ob datas præcedente §. rationes impetrare hactenus nequivi.

(*c*) His omnibus non melior conjectura *Joach. Pastorii* est, qui in *dissertat. Sarmat. p. 22.* ultimam *Radegasti* syllabam in voce Polonica Gesz, aut Gessa, quam *Alexander Gvagninus* Polonorum *Jovem* notasse, in *Chorographia* credit, inveniri posse existimat. Abludit enim a scriptura nimium vox; neque cum Polonorum idolis, *Radegastus* noster confundendus est.

(*d*) Sententia hæc ceteris utique præferenda; qua a Radedoscz, quod in Latino *satis consilii* vertas; aut Radehoscz, Slavis *consiliorum arbiter*, nomen *Radegasti* deducitur. Neque enim, quod vel circa scripturam, vel Linguæ Slavonicæ indolem rationemque monere, aut aliud quid desiderare possemus, invenimus. Cui etiam eo libentius subscriberemus, nisi idoli effigies ac cultus infra describendus a nobis, aliquantum alienior ab ea, planeque diversus esset.

(*e*) Nemini obscurum esse existimo, quis *Radegasius* fuerit? Obotritarum celebratissimus apud Historicos Rex, & immanissimus pariter, ac infelicissimus tyrannus. Hic enim conglobatis 200000. militibus Italiam ingressus, totam metu ac tremore percussit: cumque & ipsi Romæ extrema minaretur, desperare jam tum de salute sua plerique Romanorum cœperant, teneram Honorii Imperatoris ætatem, tantisque rebus imparem longe secum reputantes. Plurimi vero causam belli malique non aliam credebant, quam quod Deorum sacris neglectis, Christo nomen dedissent Romani. Hinc ad renovandam pristinæ religionis faciem, tota urbs animos mentesque applicabat, plures veterem idolorum suorum cultum jam jam receperant. Has inter divini pariter humanique juris ingentes calamitates, præsentissimam æterni Numinis opem experti Romani sunt. Nam præter omnium spem *Radegasius* imprudenti plane ac infelici consilio vastissimum exercitum, ne magnitudinem ejus rescirent Romani quam arctissime in montium jugis contrahit. Mox ab hostibus concluditur, fame ac situ conficiendus cum suis. Sed milites abjiciunt arma & infinita eorum capitur a Romanis multitudo. Ipse Radegasius Rex, cum fuga sibi consulere vellet, in vincula conjectus, vita tandem privatur. Quam barbarorum cladem præter *Socratem, Sozomenum, Zosimum, Zonaram*, *Cedrenum* aliosque, ex Latinis *Orosius*, *Paul Diaconus* & *Jornandes* inprimis, ac recentiores inter *Joh. Cuspinianus* de *vitiis Imperator.* innumerique alii quam prolixissime describunt.

bunt. Hunc ergo post mortem *Radegasium*, ob præclara in gentem suam merita DEum ac arbitrum belli credidisse Slavos, ac Martis instar sui coluisse, auctores existimant, atque hoc ipsum *Radegasti* idolum Slavis esse pro certissimo habent. Quam sententiam approbant *Albinus p. 149. Reinesius de Deo Endovell. p. 12. Schedius Syntagm. ult c. IV. p. 482. Sagittar. l. c.* aliique plures. Verum enimvero, quamvis hic illos Deastros creandi, qui in bello pro patria defuncti sunt, modus non adeo insusitatus gentibus erat: multa tamen, quæ scrupulum injicere nobis queunt, hoc loco repeririuntur. Addemus primum quid male *Bangertum* hic habeat, *in lib. I. c. 52. Helmoldi p. 126. Si quis tamen contendat, idolum Rege*, Radegasio puta, *antiquius fuisse, & hunc ab illo esse denominatum, non multum refragabor.* Deinceps impetrare a me vix possum, ut illum Numinis loco habuisse Slavos existimem; qui non infelix solum in bello fuit, ac misere in hostium ipse manibus periit: sed etiam, uti *Paul. Diac lib. XIII. pag. 666.* exertis verbis scribit; imprudenti plane consilio militum tantam jacturam fecit; *ut in vilissimarum pecudum modum singulis aureis passim greges hominum venderentur.* Exspirant ergo *res feliciter gestæ*, quas ei *Sagittar. d. l.* ad sententiam probandam frustra tribuit.

Origo appellationis.

§. VIII. Cum vero certo certius constet, *Radegastum* Martem suæ gentis fuisse, nomen ejus a Roswoz (*a*) quod *Ducem belli* Slavis significat, natales quoque sumpsisse, nobis probabile videtur.

(*a*) Ne scripturæ diversitas scrupulum injiciat legenti, quomodo conciliandum utrumque vocabulum sit, ostendendum est. Primum autem illud sciendum, scriptores in voce hac admodum differre. *Zosimus* enim *lib. VIII. in Arcad. & Honorio* Ροδογαίσος. *Isidor. Hispal. Goth. 437.* Radagatsus. *Helmoldus lib. I. c. 21. p. 61. §. 1.* Radigastus, *lib. I. c. 2. p. 6. §. 6.* Redegast & *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* Radigast. *Ditmar. Chron. Mers. lib. VI. p. 135.* Riedegast legunt. Ex diversa hac scribendi ratione, nunc facile colliges, vocis scripturam aut ambiguam esse, aut multam partem corruptam. Quod si impetravero, non a literis amplius vocis originem petendam, sed in cultu idoli, ac muneribus quæ sustinuit potius quærendam esse patebit. Et vero hoc ipsum Roswodz *Dux belli* Slavis, titulus Martis Oraculo, quale Radegastus fuit, ut mox ostendam, admodum conveniens omnium optime præstat. Rosno enim Slavis *dis* est, separandi vim habens particula; Wodzu vero *duco* illis significat, & hinc Roswods *belli Dux* Germ. ein Hertzog. S vero & T, aut D literæ admodum a plebe confunduntur; ut hujus terræ incolæ agrestiores pro Wasser, Watter dicunt, alii Wader; sicque ex Roswodz, Rodwodz factum, uti adhuc dum Rodewizpagus in Lusatia est. W itidem cum G facile miscetur, uti pro, Wilhelm, Latinis Guilelmus, aut Gulielmus dicitur; & ita Rodwodz in Rodgodz, ac vocalibus *o* in *a* mutatis, uti superius §. 12. lit. hh. factum est, Radgadz habes, quo modo etiam *Isidorus* l. c. legit. Latinius vero pro, *Radgatsus*, *Radgastus* aut *Radegastus scribitur*, ad difficilem consonantium vitandam juncturam. Quod & cum omnibus ac singulis, quæ de idolo dicuntur quam arctissime cohæret; ut suo nunc loco dicetur.

§. IX. Ipsum Idolum in *Retra* urbe steterit primum, post etiam apud *Obotritos* inventum, (*a*) *aureum* vere toto corpore erat; cujus capillis *avicula* inhærebat; *tauri* capite dextra tegebat pectus, læva manu *bipennem* tenens (*b*). — Locus Idoli & forma.

(*a*) *Obotritorum* regio hodie *Meklenburgensium*, & *Sverinensium* est. Hinc quærit *Bangertus lib. I. c. 52. p. 126. b. in Helmold.* qui fiat, quod in *Retra* urbe, quam Pomeraniæ quondam fuisse, ex ipso *Helmold. lib. I. c. 21. p. 61. §. 1.* patet; cum *Riaduros sive Tolenzos*, Retarum incolas puta, *cis Panim* Pomeraniæ fluvium *habitasse* dicat, (hodie *Ræbel* vocari *Chytræus in Vandal. part. 1. Chron. Sax. lib. III. p. 210* divinat) Qui fiat, inquam, quod in hac urbe *Radegastum* stetisse existimet *Helmoldus*; & alibi tamen præcipue *Obotritorum* idolum fuisse innuat. Loca ejus in promptu sunt: *lib. I.* enim *c. 2. §. 6. p. 6.* ait: *Post Oderæ lenem meatum, & varios Pomeranorum populos, ad occidentalem plagam occurrit Winnulorum provincia, eorum qui* Tolenzi sive Redarii *dicuntur. Civitas eorum vulgatissima* Retre, *sedes Idololatriæ. Templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegast. Hinc Redarii *Bangerto lib. cit. p. 11.* Stolpenses & Anclamenses sunt, ad illum Oderæ meatum versus occidentem, uti *Helm. l. c.* vult, siti. Cum quo consentit *Ditmar. Chron. Merseb. lib. VI. p. 135.* nisi quod hic urbem Redariorum *Riedgast* dicat; quam eandem cum *Retra* esse, ante *Exc. Sagittarium*, qui tamen conjecturæ autorem se credit, *tractat. de Bardewico c. II. p. 55.* id observarunt *Cl. Bangertus lib. cit. p. 127.* ac ipse *Maderus* in margine auctoris p. 136. Sed aliter forte Helmold. lib. I. c. 52. p. 125. *Radegast DEus terræ Obotritorum.* nulla amplius Redariorum facta mentione. *Bangertus* se ita conciliasse Helmoldum *l. c.* existimat; quando etiam in urbe *Mechlenburgo*, & vicino oppido *Gadebuschcho* templa ac statuas Rade-

gasti

gasti fuisse *Reimari in Chron. MSC.* testimonio, ipsoque nomine *Gadebuschi*, quod a *Radegasto* ortum fuisse credit, ac reliquiis templi Gadebuschani de *corona Radegasti* in partes vocatis confirmarit: sed ita sibi ipsi contrarius esset *Helmoldus*, qui *lib. I. c. 21. p. 61. §. 1.* ait: *Redarii propter antiquissimam urbem, & celeberrimum illud fanum, in quo simulacrum* Radigast *ostenditur, regnare inter* Wilzos *eo quod ab omnibus populis Slavorum frequentarentur, propter responsa & annuas sacrificiorum impensiones.* De quo gloriari vix Redarii potuissent, si & in aliis Slavorum regionibus *Radegasti* idolum fuisset inventum. Quare idem tunc temporis nec *Obotritas* habuisse, existimandum est. At vero errasse Helmoldum dicemus? nec quicquam. Cum enim everteretur ab Ottone M. 960. *Retra* urbs, ipsusque cum ea *Radegastus*; Obotriti avitæ religionis tenaces in suis terris celebre *Radegasti* idolum statuerunt, ac multo post venerati, *ad secul. XII.* usque sunt. Uti nec dissimulare *Bangertus*, cum eoque *Excell. Sagittarius ll. cc.* possunt.

(*b*) Figuram Idoli ex vetere Chronico *Bangertus lib. cit.* exhibet, quod *Christ. Arnoldi* in *append. ad Rosseum p. 176.* resumit. Cujus imago viri justum statum sistit, corpore nudum nec ullo circa pudenda etiam velamine tectum: vultus vero ferox est, ac severus; caput crispum, cui avis explicatis alis inhæret: pectori quoque tauri caput nigrum additur, quod dextra fulcit Idolum. Disputat vero *l. c. Bangertus*, unde tauri caput ei tributum sit; dicitque: *Qui genealogiam Principum Mechlenburgensium ad Anthyrium referunt, caput illud taurinum a Bucephalo Alexandr. M. esse contendunt. Anthyrium enim Alexandro militasse, postquam ille in fata concessisset, ad suos Obotritos navi reversum esse, atque insignia Bucephali caput in prora, gryphum in puppi ostentasse; quam sententiam nos in suspenso relinquimus.* Nullius, licet fabula de Anthyrio quoque vera esset, quæ tamen falsissima est, hæc apud me auctoritatis sunt. Ipsam enim animalium naturam insignia dedisse Radegasto certus sum: cum *taurus* fortitudine ac robore validissimum animal, *gryphus* itidem promptissima ad rapinas avis, egregias bellantium virtutes exprimere Slavis viderentur. Hinc læva manu bipennem tenet, singulare isto tempore, armorum genus. Cumque pugnantibus consilia suggerere, ac robur largiri crederetur a suis: *Hunc* enim *ad bella properantes salutant, illum prospere redeuntes muneribus debitis honorant*, dicit *Ditmarus p. 136.* lib. cit. ut resumeret animum quandoque, tot in bello laboribus ac molestiis defatigatum, *ostro ei lectum parasse* Slavos, *Helmold. lib. I. c. 2. p. 6. §. 7.* innuit, an vero ad colorem pariter, qui purpureus ex ostro veniebat, ac ipsam materiam & testam animalculi respiciat auctor, divinare equidem nolim. Purpura tamen magnam Deastri divinitatem augere poterat, ac rubeus color pugnæ cruentæ signum fieri. Ceterum *templi* magnitudinem *Ditmarus lib. VI. p. 135.* admiratur: *In eadem* tertia urbis Rethræ vel Ridegast parte, quæ orientem respicit, *nil nisi fanum est, de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Hujus parietes varia Deorum Dearumque imagines mirifice insculpta, ut cernentibus videtur, exterius ornant.* Addit deinde vexilla ibi servari ad expeditionem necessaria ipsaque numina galeis atque loricis terribiliter vestita esse. Id tamen me male in auctore habet, quando *Luarasitum primas tenere, & præ ceteris a cunctis gentilibus coli* existimat. Aut enim pro *Luarasito*, *Suantevitus* restitui oportet, de quo supra: aut, quod mallem, *Luarasiti* nomine hic intelligendus *Radegastus* est. Cui *Adamus Bremensis p. 48.* ipseque *Helmold.* l. c. principatum inter Deos Slavorum, maxime Redariorum, concedunt. In sacrificandi tandem modo rituque prolixus *Ditmarus* est, l. c. qui utique hic consulendus. Nec aliter *Helmold. lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* cultum ejus describit, aliis tamen Slavorum numinibus eundem pariter tribuens: quibus de hostiis ac festis diebus addit: *solennitates diis dicandas sacerdos juxta sortium nutum denuntiat, conveniuntque viri & mulieres cum parvulis, mactantque diis suis hostias de bobus & ovibus, plerique etiam de hominibus Christianis, quorum sanguine Deos suos oblectari jactitant. Post cæsam hostiam sacerdos de cruore libat, ut sit efficacior oraculis capiendis. Consummatis juxta morem sacrificiis, populus ad epulas & plausus convertitur. Ultimumque bono pariter ac malo deastro in compotationibus libant.*

§. X. Tandem *Radegasti* idolum *ab Ottone M.* Imperatore circa annum 960. penitus deletum est; (*a*) apud Obotritos tamen cultum, donec omnes Slavorum populi Sec. XII. Christo nomen dedere. Extirpatio Idoli.

(*a*) Cum omnes ferme Slavos perdomuisset Otto; Rethram quoque urbem cœpit, atque impiis Slavorum eversis numinibus, totam idolorum ibi sustulit superstitionem. Ut *Ditmarus lib. II. p. 24.* aliique docent. Sed vero circa annum 1130. *Radegasti* meminit adhuc dum *Helmoldus lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* cum aliis idolis ab *Obotritis* culti. Hos ergo majorum suorum numina, cum iisque & *Radegastum* repetiisse oportet. Quæ sententia *Bangerti* quoque est *cit. lib. p. 127.* & qui eum sequitur *Cl. Sagitt. d. l. p. 55.* Seculo vero XII. & ipsi cum aliis veram Christiani nominis religionem amplexi sunt.

DISSERTATIO HISTORICA TERTIA DE
IDOLIS SLAVORUM.

* * *

§. I.

Juterbogus. MAlos æque ac bonos Deos Slavi coluerunt (*a*) inter illos Czernebog erat; hos inter eminebat Juterbog; quod Luciferi nomen apud Slavos fuisse existimo (*b*) de cujus tamen cultu ac imagine silent Historici (*c*).

(*a*) *Schedius* ult. de *DIs Germ. cap. Vandali*, inquit, *in conviviis & compotationibus suis pateram olim certis verbis consecrabant, autore Cranzio lib. III. Vandal. c. XXXVII, sub nominibus Deorum* boni & mali: *omnem prosperam fortunam a* bono *Deo, adversam a* malo *dirigi putantes.* Sed duplici malo Schedius haeret: qui primum *Vandalos* cum *Venedis* confundit, Cranzio suo domestico errore, ac peculiari; deinde hoc ipso antiquiorem paulo nominare debuisset auctor, quando hæc verba non *Cranzii* sed *Helmoldi* sunt, *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2.* de Slavorum potandi ritu id asserentis. Cum quo *Ditmarus* quoque ac *Saxo* faciunt, auctores passim a nobis citati. Quæ colendi mala Numina consvetudo apud alias quoque gentes invaluit. De quibus *Remundus, Vives, Steuchus, Mornæus, Vossius, Grotius, Seldenus, Cluverus, Schedius, Rosseus*, aliique veterum ex instituto variarum gentium theologiam docentes, prolixius egerunt.

(*b*) *Juterbocum* Numinis loco Slavis venisse, apud veteres scriptores non inveni. Oppidi mentionem *Ditmarus lib. VI. p. 141.* facit, nihil tamen præter nomen commemorans. *Albinum* vero in *Chronico Misnensi* conjectura saltem de Idolo augurari, ipsa verba ejus *tit. XI. p. 150.* indicant: Zernebog ist so viel als ein schwartzer Gott; gleichwie Juterbog ein Morgen-Gott. Da man * ohne Zweifel auch ein solchen Abgott, welches * vielleicht aurora gewesen, geehret. Daraus dann zu mercken, daß es ein lauter Fabel, was daselbst von der Jutta und ihrem Bock * gesaget wird. Nemo enim putet *Albinum* posterioribus verbis fabulosos hujus rei scriptores taxare; qui ipse ad fabulam temere ab incolis ejus loci creditam, ac tenacissime in hunc usque diem custoditam respicit. Quod edoceri facile poterat *Albinus* Vitembergæ antea Professor, a qua oppidum non adeo procul distat. Dicunt vero quantum sermone per alios accepi: Juttam insignem liberali hospitio feminam ibi vixisse; quæ caprum manifesta superstitione aluerit: apud hanc cum peregrini diverterent subinde, in proverbium abiisse, ut illi qui peterent locum quærentibus de itinere inter viam responderent: nach der Jutte ihrem Bock, indeque Jutterbock factum esse; quod etiamnum creditur a plerisque. Alii tamen, quæ conjectura plurium hodie in primis est, quasi guter Gott dictum esse putant, errore, qui ex Linguæ Slavicæ imperitia provenit. Slavis enim Juterny *mane* & Bog *Deum* atque sic Juternybog matutinum Deum denotat Luciferum aut Phosphorum; apposite Germani ein Morgenstern. Eundem vero hunc Deum & oppido natales dedisse, atque alio nomine Belbog Slavis, seu album Deum dictum esse allegati auctores existimant.

(*c*) Cum nullum hujus rei vestigium apud veteres Historicos extet, quid de cultu ejus divinare nunc debeam, ignorare me fateor. Memini equidem me apud *Varronem* legisse, auroram Græcis æque ac Romanis multum honoratam fuisse; qui *lib. V. de LL. §. 2. p. 31.* inquit: *Principium diei* mane, *quod tum* manat *dies ab oriente. Nisi potius quod bonum antiqui dicebant* Manum. *Ad cujusmodi religionem Græci quoque, cum lumen adfertur, solent dicere Φῶς ἀγαθόν.* At idem Slavis applicari posse, cum nullibi in veterum monumentis reperiam, non affirmo, obtrudere enim quid præter illa, temerarii esse censeo. Quantum autem conjectura assequor, *Juterbocum* a *Belboco* paulo diversum esse puto, sub illo *auroram*, sub hoc *bonos Deos* in universum omnes cultos. Isthuc enim *Helmold. p. 6.* digitum intendit; quando plures Deos bonos, id est *Belbocos*, plures itidem malos, seu *Zernebocos* apud Slavos fuisse edocet: qui tamen singuli propriis denuo nominibus distingvebantur.

§. II. Belboci dissimilis Czernebog erat, *malus* Deus, Slavisque a nigredine dictus. (*a*) Neque de hoc plura apud Historicos extant (*b*). Zernebocus.

(*a*) Hujus dei *Helmoldus lib. I. cap. 52 p. 125. §. 2.* meminit: *malum Deum Slavi sua lingua diabol sive Zcerneboch*, lege Czerneboch, *id est nigrum deum appellant.* Quod repetunt ex eo *Ernest. Brotuffius Chronic. Merseburg. lib. I. p. 446. Munster. Cosm. lib. III.*

Albinus tit. XI. p. 150. Vosfius de Idol. gent. lib. I. c. 5. Sched. p. ult. Arnoldi p. 199. Pastor. p. 20. ll. cc. nullus vero eorum quidquam addit. Czorny tamen *niger* Slavis, Bog *Deus* eſt, a quo Czernebog ater, ſeu malus Deus dicitur. Cum terrorem hic color oculis animoque incutiat, quot mali Dei munus eſſe gentes crediderunt; lucis atque albi coloris, omniumque deliciarum ſimul *Belbocum* ſive *Juterbocum* ex adverſo arbitrati.

(*b*) Quanti hic populus malos Deos fecerit *Helmold.* p. 6. §. 12. indicat; *Regem metuunt Slavi propter familiaritatem Deorum, vel potius Dæmonum, quos majori præ ceteris cultura venerantur.* Hos enim rebus adverſis præeſſe, quas avertant a cultoribus ſuis, & hoſtibus inferant, exiſtimarunt, ut ſupra indicatum ex Helmoldo eſt. Addit *Brotuffius lib. cit. p. 446.* Zernebog halten ſie vor einen Gott, welcher ihnen in jenem Leben böſes zufügete &c. quod ex *Pirnenſi* quoque *Albinus p. 150.* aſſumit, vellem tamen veterum teſtimoniis uterentur, cum vitam poſt mortem non crediddiſſe Slavos, cenſeant alii. Ceterum de cultu ejus denuo nihil quicquam reperi, multo minus de imagine Idoli edoctus. Quo fit, ut in ſupra dictis nunc penitus perſiſtam.

Trigla. §. III. *Trigla* Slavis *triceps* eſt, (*a*) Stetinenſium olim ac Brandeburgenſium aliorumque locorum idolum; (*b*) cui cœli terræque ac inferorum tribuebatur poteſtas. (*c*) Quod ipſum tandem diverſo tempore diverſis in locis everſum eſt (*d*).

(*a*) Multi abditum SS. Trinitatis myſterium in ſuperſtitioſa variarum gentium religione quæſiverunt, ſubtilitatis magis, quam veritatis laude conſpicui. Contra quos, mea ſententia, omnium eruditiſſime *Hieronym. Floravantius* egit *lib. III. de Beat. Trinit. contra Ethnicos. Cluverus* enim ſua hic conjectura quoque aberravit, qua ejus notitiam Germanorum majores habuiſſe *lib. I. c. XXIX. p. 202.* afferit, hinc merito ſuo in *Voſſii* cenſuram *lib. I. c. 87. p. 271.* incurrit, qui tamen ipſe *lib. VIII. c. 12. p. 397. de Idolol. gent.* non penitus ab errore immunis. Meo nunc judicio omnes quoque illi falluntur, qui in *Trigla* Slavorum idolo reconditæ hujus ſapientiæ veſtigia quædam latere exiſtimant: cujus rei quam falſiſſimi conjectores ſint, inferius puto conſtabit apertius. Quod ante quam fiat, in diverſam nominis ſcripturam, & veram ejus originem denuo inquirendum eſt. *Triglaff Chytræus in proœm. Metrop.* exprimit; *Arnold. ad Roſſ. p. 179.* Triglas legit, *Albinus Chronic. Miſnenſ. p. 149. Trigla.* Omnium diverſiſſime a reliquis *Brotuffius Chronic. Merſeb. p. 446. Triphat* ſcribit. Quid vero hæ ſcripturarum differentiæ ac diſſimilitudines velint, ſæpius jam indicatum eſt. Nominis veras natales quod attinet, a Slavorum drey, id eſt, *tria*, & Glowa *caput* proveniſſe id arbitror. Hinc Triglowa latinis *Trigla*, ad cujus indolem reſpiciendum eſſe aliquoties docuimus: huic vocabulo *triceps* aliquis apud Romanos *cerberus* reſpondet, de quo *Heſiodus*, *Hyginus*, *Apollonius*, *Palæphatus* aliique agunt: cujus deſcriptiones nihil divini ſapiunt, æque ac *Trigla* Slavorum nulla veri cultus veſtigia præbet, ut ſupra dictum eſt.

(*b*) Non unius loci idolum *Trigla* Slavis fuit. *Brotuffius l. c. p. 446. Brandenburgi* ſtetiſſe dicit, veſtigiis ejus ad ſua usque tempora relictis. *Albinus l. c. p. 149 Brotuffi* auctoritate nixus idem ſentit; ex *Sabino* tamen addens Brandenburgi Marchiæ Metropoli eo loco Triglam ſtetiſſe, ubi nunc templum B. Virginis ſit. Idem porro in *Miſnia* ac *Grimmenſi ponte* inprimis, triceps idolum fuiſſe memorat. Et ſimile quid *Zwikaviæ*, templi mœnia incluſiſſe, ex ejus oppidi Chronico *Cnauth Prodrom. Miſn. p. 383.* nuper edito, docet. *Julini* vero celeberrimo olim Pomeraniæ oppido nunc *Wollini* anguſtis finibus terminato cultum eſſe *Zeillerus Part. I. Itin. Germ. c. 7.* ſcribit. At *Stetini* omnium ſplendidiſſime Idolum extructum fuit. Nam teſte *Cramer. lib. I. c. 21. ſeqq.* aureum aureo velamine in capite tectum, in meditullio civitatis, ſupra montem ſtabat, templi quoque magnitudine ac ſplendore cum quovis alio Deaſtro certans. Eodem plane modo *Triglam* olim ad *Colbergam* celebratam eſſe, nomenque Idoli pagum ad urbem ſitum, cum aliis in monte ibidem veſtigiis retinere, amicus quidam certiores nos fecit.

(*c*) Quid muneris tributum *Triglæ* fuerit, *Sabinus libro de Brandeburgo March. metropoli, apud Albinum p. 148.* docet: *triceps Idolum, Trigla dictum, olim Venedi ſumma veneratione coluerunt. Id Dianæ fuit ſimulachrum.* Hanc Sabini ſententiam Albinus ſuo teſtimonio approbat: cum, quod ipſa Diana ab Euſtachio ex veterum mente Trigla appelletur: cui addi etiam illud *Horatii lib. III. Carm. Od. XXII.* in Dianam poteſt:

Ter vocata audis:
Diva triformis.

Nam a *Virgilio* pariter ac *Ovidio* tria Dianæ ora aſſignari paſſim invenies. Cauſam ex *Porphyrione* in hunc Horatii locum *Anton. Mancinellus* ſubjungit: *quia eadem exiſtimatur Lucina, Diana, & Proſerpina. Acron* item Horatii Scholiaſtes in h. l. dicit: *Trina Dianæ poteſtas putatur.* Et utraque *Aſcenſius* conjungit in ejusdem loci commento; Quod omne ſuo quoque Idolo Slavi tribuerunt,

runt. De cetero a numero ternario *Triglam* quoque Græci piscem dixere. De quo *Jovius c. XVIII. p. 135. de Pisc. Rom.* consulatur. Tum vero, quod idem cum Diana *Trigla* idolum fuerit Albini conjecturam auget: quando *Triglæ* luna quoque tribuebatur: *Dianam* vero quasi *diem* cum nocte *uniat*, luna lucente existima, dictam esse *Cic. de nat. Deor. p. 310. lib. II.* ac alibi docet. Quibus etiam *Schedium Syngr. c. X. p. 500.* adderem, nisi, quod & alibi observavi, omnia ex *Albino* transcripsisset auctor, nullibi in toto libro ejus facta mentione, quod tanto viro utique indignum est, nisi fatis impeditum, quo minus ultimam libro manum imponeret excusandum esse putemus. *Arnoldus* vero pleraque *Schedio* debet, qui ex auctore Anonymo *vitæ Othon. lib. II. c. 20. & 22.* refert: *Trigla equus generosus sacer erat, nigri coloris, qui magno studio a quodam Sacerdote curabatur, a quo in bellum ituri rei eventum explicabant.* Quod cum nullibi apud alios reperiam, & ipse ritus ex asse *Suantevito* respondeat, aut hunc cum *Trigla* confundi, aut rem omnem fabulosam esse existimo, cum bella & prælia curare Deæ non sit; in Dearum vero numero *Triglam* fuisse hactenus ostensum est, nec ipsi, qui contra sentiunt Schedius & Arnoldus, inficiantur auctores.

(*d*) Stetini cultus hic sæpe interdictus est. Tandem caput idoli *Otto* Episcopus *Honorio* Pontif. Romam misit, corpus vero confregit. vid. *vita Ott. Episc. p. 36. edit. Colberg.* Quod subinde repetiisse Slavos, nonnunquam & reparasse Cramerus d. l. auctor est. In pago tamen ad Colbergam sito, cui Trigla ab idolo hoc nomen est, rudera ejus in montis fastigio, ad hunc usque diem ostenduntur. Et ante seculum in Misnia quoque imaginem ejus hinc inde latuisse, supra docuimus.

Flins. §. IV. **Flinz** Lusatorum præcipuus Deaster (*a*) a **Flinß** lapide, cui insistebat, dictus, (*b*) facie pallidus erat, (*c*) ac mortis propterea arbiter, (*d*) a Lothario tandem II. deletus (*e*).

(*a*) Sorabis, Slavorum in Lusatia genti inprimis ab auctoribus tribuitur Deaster. Citat Chronicon Saxon. *Syngram. III. c. VII. p. 486. Schedius* in hanc rem; Vandalos equidem cum Venedis denuo confundens, errore superius a nobis animadverso. *Brotuffius* itidem *Lusatorum Idolum p. 446. lib. cit.* dicit. Quibuscum præter recentiores scriptores, veterum quoque monumenta concordant. Cum locus ubi steterit idolum, in pago ad Budissam cui Oehne nomen est, pluribus in Lusatia cognitus sit, cujus ingens lapidum in monte moles, certissima vestigia præbet. De quo vid. Plur. Rev. D. Frenzel parens tractat. de Bapt. in præfat.

(*b*) Nomen Flinz Illustris Spate in *Lexic. Germ.* a Germanico Flincken deducit; cum quo fecisse & *Schottelius* videtur. Quanquam vero hoc literæ admittunt, Slavos tamen suos sua lingua Deos dixisse arbitramur. Flins enim Slavis lapidem designat, splendidum forte ac durum, qualis ein Flinten-Stein. Huic quando impositus Flinsius fuit, ab eodem quoque dictum esse censeo. Aberrat conjectura *Schedius* l. c. *Suspicor Flinsium in honorem Visilai, vulgo* Wizlauw *erectum fuisse, Regis Obotritorum, quæ vox tandem corrupta annis fit, atque* Flinz *ab imperitis scriptoribus dictum.*

(*c*) Figuram Idoli *Albin. lib. cit. p. 149.* describit, *Monachi Pirnensis* ac *Chron. Sax.* nixus assertis: Flinz silici impositum Saxones *a lapide* dicunt. Hujus cadaverosum corpus longo pallio tegebatur, manu baculum tenens, cum tumente vesica. Sinistro humero leo insidebat; quod veteres ita interpretantur, ac si per eum se a mortuis excitandos credidissent Slavi. Addit *Verstegan* apud *Arnold. p. 178.* dextra manu facem gestasse. Aliter paulo *Manlius in chron. MSC.* describit; *fuisse* enim perhibet *Idolum nigra cæsarie, rubei coloris pallio accinctum. Dextra manu perticam gessisse, cui ceu flava merges sive manipulus spicarum, & is quidem in summitate ardens esset præfixus.*

(*d*) Cum tota figura ad brevitatem partim vitæ humanæ facere queat, quorsum vesicam, ac facem referas; partim aperta funesti casus signa, ut pallium, baculum, facem etiam ac Leonem, præ se ferat; ipsumque idolum cadaveri simile sit: morientium patronus Slavis fuerit, scriptores collegerunt. Quod judicium *Albinus* quoque de citatis sibi auctoribus fert.

(*e*) *Lotharium II.* Saxonem CIↃ CXXVI. novennio antequam Imperator fieret, destruxisse Idolum *Manlius in Chron MSC.* refert, cui *Brotuffius* quoque & *Albinus ll. cc.* patrocinantur.

§. V. Faunus Slavorum *Zuttiber* fuit (*a*) a **Zowdzowy** nominatus. (*b*) Ejus idolum in sylva Merseburgo proxima Dæmonis instar colebatur: (*c*) At seculo XI. jam lucus excisus est, ipsaque superstitio penitus sublata (*d*). Zuttiberus.

(*a*) Romanorum aut Græcorum in sylvis superstitiones exponere prolixum nimis esset, quanquam non a scopo penitus alienum. Quid Celtæ ac Germani in lucis fecerint, *Schedius* ac *Cluverus* exponunt. Hac vero superstitione Slavi *Zuttiberum* suum coluerunt. Quem *Brotuffius* Dæmonem

monem propterea dicit, einen Holtzcuſſel.

(*b*) Errant denuo, qui nomen a Germanorum Zottigt & Beer derivant, urſique figuram ſine fundamento idolo tribuunt. Faunos equidem piloſos plerumque deſcribi ab auctoribus ſcio; at vero Germanos cum Venedis confundendos non eſſe, id eſt, quod ſæpius monui. Quæri igitur vocabulum apud Slavos debet, cui quoque Zolojower vel Zowdzower, quod illis *glandifer* eſt, Deus in *quercibus* cultus, reſpondet. o w facile in u tranſit; ut Græcorum *ου*: W itidem cum *υ* & β ſæpiſſime permutatur, ſic Wandali, Vandali, & βάνδαλοι ſcribitur, quibus ita diſpoſitis Zudzober fit, & ad pronunciationis difficultatem ſublevandam Zuttiber. Quercum vero honoratam arborem Slavis ac Deo huic ſacram fuiſſe nunc porro docemus.

(*c*) Lucum idoli ac ſuperſtitionem omnium clariſſime *Brottuffius Chron. Merſ. p. 462. lib. II. c. VI.* deſcribit; cujus verba, cum auctor non adeo obvius ubique ſit, huc adſcribemus: *Zuttibero* haben die Bürger der Stadt Merſeburg einen lucum, das iſt, ein Eichwald heiligen laſſen, darinn hat bey Verliehrung ſeines Lebens, niemand einen Baum oder Aſt dürffen abhauen, denn ſie alle dem Abgott geheiliget, daſelbſt ſeind im Jahr zu gewiſſer beſtimmten Zeit, viel Heyden und abgöttiſche Wenden von fern zuſammen kommen, haben dem Teufel Zuttibero geopffert, und ihn angebetet, es hat auch der Zuttiberus ſeine eigene Pfaffen gehabt, mit ihren ritibus ſacrificiorum. Ex quo ad verbum *Albinus Chron. Miſnienſ. p. 146.* transſcribit. Nec alia *Schneiderus Chronic. Lipſ. lib. I. p. 142.* affert, cui quoque *Peifer. in Lipſ. lib III. p. 279.* aliique accedunt. Sylvam vero ad *Salam* fluvium non procul a Merſeburgenſium ponte floruiſſe, idem *Brottuffius lib. II. c. 6. p. 581.* arbitratur.

(*d*) Wigbertum (quem alibi Wigwertum vocat, *v* cum *b* mutato, uti ex *Zuttivver Zuttiber* factum ab eodem eſt) Merſeburgenſium Epiſcopum, cujus vitam *lib. II. c. 6. p. 585 ſq.* recenſet, ſuperſtitioni huic finem feciſſe l. c. dicit; quando poſt C. N. 1007. lucum cum cultu, igne ac flammis penitus deleverit. Cujus rei veſtigia e Salano ad Merſeburgum ponte, ſuo ſe adhuc tempore innumeris quercibus terra ſabuloque ſepultis in fluvio obſervaſſe, idem teſtis eſt.

Henilo. §. VI. Inter Deos domeſticos ac tutelares Slavorum *Henilo* fuit, ab Honidlo, averrunco eis, ſic appellatus; (*a*) Qui oſtiatim ad cultores deferebatur, certa ad cuſtodiendum ſuos a ſacrificulo formula admonitus (*b*).

(*a*) Honiu Slavis arcere eſt, Honidlo averruncum iisdem denotat, German ein Geſcheuhe. Ab Honidlo vero *Henilo* factum eſſe, arbitramur; quandoquidem id omne, quod dicitur de idolo, cum hac voce optime concordat.

(*b*) Omnium apertiſſime idolum *Ditmarus lib. VII. Chron. Merſ. p. 226. ſq.* definit. Cum enim de ſpectro diſſeruiſſet, mulieri cuidam, ſuo tempore ſatis infeſto, inquit: *Non eſt admirandum, quod in his partibus tale oſtendatur prodigium. Nam habitatores illi raro in Eccleſiam venientes, de ſuorum viſitatione cuſtodum nil curant: domeſticos colunt Deos, multumque prodeſſe eosdem ſperantes, his immolant. Audivi de quodam baculo, in cujus ſummitate manus erat, unum in ſe ferreum tenens circulum, qui a Paſtore illius villæ, in qua is fuerat, per omnes domos has ſingulariter ductus in primo introitu a portitore ſuo ſic ſalutaretur:* Vigila Henil, vigila. *Sic enim ruſtica vocabatur lingva, & epulantes ibi delicate de ejusdem ſe tueri cuſtodia ſtulti autumabant.* Et hactenus *Ditmarus*, in reliquis enim ſcriptoribus nihil ejus invenimus.

§. VII. Inter Deas Soraborum *Ciza* erat, a *mammis* ſic dicta; *a* unde Cicæ urbi nomen venit, ubi ſteterat ante idolum, *b* ad Caroli M. tempora usque cultum (*c*). **Ciza.**

(*a*) Cic (Germ. Zitz) Slavorum Lingva *mammillas* notat: Deam itaque Mammillarum *Cizam* interpretamur. Nam *Iſidis* loco, de qua *Plutarchus, Lucianus* aliique, Slavis *Cizam* fuiſſe, munia ejus comprobant. Quæ eo tendebant ſingula, ut fœcunditatem in omni animantum genere promoveret, & parturientium maxime ſublevaret labores. Quorſum *Albini* teſtimonium *p. 154.* pertinet; qui quidem *Cizam* a Cerere dictam eſſe putat; mox tamen addit: Ciza id eſt, mammoſa quaſi altrix. Eine Ernehrerin aller Ding. Von welchen Nahmen etliche das Ziſſtraut, darauf in der Marck und bey dem Laußizern viel gehalten wird, her derivirn, gleichwie von Iſide das Kaut Iſſerharr. hæc Albinus.

(*b*) *Brotuffius lib. II. Chronic. Merſ. p. 565.* Zizam a *Zittone* Principe ac conditore ſuo dictam eſſe exiſtimat. De qua tamen origine *Joh. Garzon Bononienſis in Chron. p. 384.* ante eum admodum ambigit, qui *Zizam a quodam fortasſis Zittone* dictam eſſe, dubius omnino pronuntiat. Nobis Ziza Dea oppido nomen dediſſe videtur: cum, quod ibi ejus idolum ſtetiſſe ſciamus; tum vero Numburgenſes Epiſcopi, pariter mammillarum Præſules, id eſt Zizæ urbis dican-

tur. Quæ conjectura *Cnauthii* quoque est *p. 296. l. c.*

(*c*) Carolus M. Imperator cum conditor Episcopatus Cizensis sit, juxta *Brottuffium lib. I. c. 18.* & *Albinum c. XI. p. 142.* Cizam idolum destruxerit quoque ac deleverit oportet. Coarguendi propterea illi sunt, qui idem Henricum Aucupem præstitisse demum existimant. In quorum numero præter meritum a *Cnauthio Ditmarus* habetur, cum nihil ejus rei apud auctorem, quantum videre potui, extet.

Marzana. §. VIII. Mortem Slavi sub *Marzana* idolo coluerunt; ne ante tempus ea prævenirentur. (*a*) Communis hæc superstitio Polonis, Silesiis, Lusatis, Misnensibus aliisque fuit: a *Miesco* Polonorum Rege seculo X. maxime sublata (*b*).

(*a*) Morze Polonis *interficere* est; pro quo Slavi Moriu dicunt, Germani morden. Marzana ergo (rectius Marzawa, vel Marzava) *feminam homicidam* notat, eine Mörderin. Mortem enim substantiam esse misera gens credidit, quam precibus ac sacris arcere a se facile posset, ne immaturo obitu ab ea obrueretur. Qua in superstitione qui præterea ex Ethnicis fuerint *Voss. de Idol. lib. I. c. 19. & lib. IX. c. 39.* tradit. Et plures sane extiterunt, qui mortem sive aërem pestilentissimum esse, sive bestiam mordacem existimarunt, hinc ipsam mortem a mordendo quidam dixere, quo de Critici. Illud vero commentum hodienum defendere, Christiano Philosopho longe indignissimum est. Pudet turpissimi erroris, quo anonymus quis mortem *vermiculum* esse in epistola Francofurti 1650. edita asseruit: quem jure meritoque *Wagnerus* peculiari disputatione perstrinxit, cui titulus, *Mors Mortua* est, Vitebergæ aliquoties recusa. Sed in viam redeundum, & quam tenaciter Slavi cultum *Marzana* tenuerint, demonstrandum est. Errat vero *Cromerus*, qui *lib. III. de Reb. Gest. Polon. Marzanam* cum *Cerere*, aut *Ziza* Slavorum confundit. Nec melior eo *Vossius de Idol. lib. I. c. 39.* est, quando pro *Venere Marzanam* Slavis fuisse existimat. Uterque enim sibi ipse in ritibus ac cæremoniis huic Deæ tributis, quas lugubri pompa absolvit, adversatur. Et quam aperte ipsa, quæ in hunc usque diem in Lusatia *Marzanæ* consvetudo viget, Cereri ac Veneri Deabus repugnat. Dominica enim *Lætare* idolum stramineum, quod altera manu scopas tenet, altera falcem fœnariam gestat, ac albi coloris veste tegitur, in perticæ fastigio circumferunt, luctuoso vestimenti genere amictæ mulieres. Hoc postea inter cantus lugubres ac ejulationes, variis inter viam contumeliis agunt, lutoque conspergunt, ac extra fines tandem suæ regionis positum discerpunt, ac dilaniant. Domum vero reversæ mulieres convivia celebrant, totum diem istis consumentes. Quem ritum & suo tempore observarunt *Matth. de Michovia lib. II. Chron. Polon. c. 2. Alex. Gvagninus Chron. Pol. de Miescone. Schneid. Chron. Lips. L. IV. p. 143.* & qui hos citat *Arnold. ad Ross. c. 8. p. 116. seqq.*

(*b*) Destructum idolum Seculo X. a *Mieslao* seu *Miesco* Polonorum Rege est. Cum enim maximam partem Poloni ad fidem tunc Christianam perducerentur, in desvetudinem hæc superstitio abiit, ipsaque idola die VII. Martii, ad annum Chr. 965. Dominica *Lætare*, jubente ac imperante *Mieslao*, in cineres cremata partim, & in flumen præcipitata; partim ex altissimis locis dejecta, & nullis non contumeliis acta sunt. In cujus rei memoriam diem hunc *atram dominicam* appellant, ipsasque cæremonias, sive superstitionis, sive contumeliæ causa in pristinos Deastros suos, ad hunc diem usque solenni ritu repetunt. vid. *Cureus in Annal. Siles. p. 31.* & *Gvagnin. l. c.* Alios vero hujus generis ritus *Arnoldus* addit *c. 8. p. 118.* auctor sæpius a nobis citatus.

§. IX. Sivva Raceburgensium Dea fuit, (*a*) a Siwa, quod Slavis *vitalem* notat, dicta. (*b*) Hæc *Cereris* imagine pingebatur: (*c*) quam Henricus Leo demum delevisse creditur, templo in istius locum ad Seculi XII. exitum magnifice extructo (*d*). Siva.

(*a*) Polaborum Deam, hoc est, Racenburgensium in primis *Sivvam* fuisse, *Helmold. lib. I. c. 52. §. 2.* autor est. Quo ergo hic fundamento *Brottuffius lib. I. c. 3. p. 446. Chron. Merseburg.* nitatur; qui eandem Nordalbingorum facit, quæ *Oldenburgi* (nunc Lubeca dicitur, teste *Woltero Chronic. Bremens. p. 44. Tom. II.* Scriptor. Germ. Meibomii) culta fuerit, equidem nescio. Quem tamen citra ulteriorem investigationem sequitur *Albinus Chronic. Misnens. tit. XI. p. 150.* Sub *Polabis* enim minime Nordalbingos intelligit Helmoldus, quo nomine solos *Sturmarios, Holzatos* & *Thetmarzos* complectitur *lib. I. Chron. c. XLVII. p. 114. §. 2.* licet aliis scriptoribus *Polabos* nonnunquam *Nordalbingos*, vel Lubecenses esse largiamur.

(*b*) Unde nata *Sivvæ Deæ* vox sit, auctoribus non adeo constat. Schedius a veritate mihi nimis abire videtur, quando ad ejus Originem repetendam *Syngram. II. c. IX. p. 457.* ita differit: *Syebam hanc puto corrupta voce dictam esse, alias symbullam. Argumento est, quod a Polabis seu Herulis culta fuerit, & ipsa mater totius Regiæ Prosapiæ*

Erin-

Principum Vandaliæ & Megalispoleos, cui posteri tanquam magnæ matri gratificaturi in perpetuam memoriam stelam dedicarunt. Fuit filia Sitalcis Regis Gothorum, Anthyrio Magno nupta. Sed ob multas causas hæc nobis origo sublestæ fidei videtur. Primum enim Anthyrium, quem sub Alexandro Magno militasse dicunt, Obotritorum primum Principem fuisse, plures dubitant, de quibus *Bangert. in Helm. p. 35. columna 1. sub fin.* agit, cum quo confer, quæ *p. 123. lat. 1.* habet. Deinceps a *Symbulla Syeba* quam longissime abest, & longius, si cum Helmoldo & reliquis *Sivva* exprimimus; imo de re ipsa altum apud scriptores silentium est, hinc jure meritoque ab illo hic facimus discessum. Veriores illi nobis videntur, qui Slavicam vocem etiamnum usitatam Ziwa hoc est *vitalem* huc trahunt, quod idolo ac scripturæ quam aptissime convenit. Vitæ enim & frugalitatis mater Raceburgensibus fuerit, figura ejus rem indicat apertius.

(*c*) Idolum enim sic describitur a *Bangerto p. 127. in Helmoldum*: stabat illa utraque manu in tergum rejecta, altera uvam cum folio viridi, pomum aureum altera tenens. Capilli per tergum ad poplites usque fluebant. Eodem modo *Schedius Syngr. III. c. IX. p. 487.* describit, qui tamen de cultu ejus addit: *Hanc venerabantur summo honore, eique uti & Radagusæ variis ritibus sacrificabant. Congregabantur enim tam viri quam feminæ, una cum juvenibus, & DIs hisce immolabant boves & oves: Christianos etiam, quorum sangvine delectari statuas illas Hierophantas prædicabant. Mactatis hostiis sangvinem mystæ libabant, quo paratiores & habiliores essent ad vaticinandum. Finito sacrificio populus ad comedendum & bibendum convertebatur.* Vellem hic Schedius auctorem ex veteribus nominasset, mihi enim ex aliorum Deorum ritibus hæc compilasse hactenus videtur; cum omnia Helmoldus aliis quoque Deastris tribuat.

(*d*) *Vicelinum* Lubecensem Episcopum, qui circa annum 1150. Cætum divinum moderatus est, Idolum *Sivvæ* delevisse *Brotuffius l. c.* vult, cui equidem non refragamur, quippe in variis locis verbum domini disseminasse illum *Alberti Crummedykii chronicon Lubecense* a Meibomio Tom. II. Scriptor. Germ. p. 389. editum, ad an. M. C. LII. testatur. Neque dissentiunt ab illo, qui Henricum Leonem destruxisse idolum, atque ædem sacram isthuc, ubi steterit Dea, splendide extruxisse, existimant; qua in sententia *Bangertus*, & *Arnoldus* sunt l. c. Henricus enim Leo sub idem tempus vixit, & Vicelino Episcopo in capite religionis subinde usus est. vid. *Helmold. lib. I.* capitibus diversis. Quando vero templum extrui cœpit, tunc fatis jam concesserat Vicelinus. Sub finem enim vitæ suæ Henricum ad templa hinc inde erigenda multos demum sumptus fecisse *Arnoldus lib. IV. c. XX. p. 419. §. 5. in continuatione Helmoldi* tradit.

§. X. Ditmarus, Saxonum Imperatorum Seculi X. Scriptor, Dearum quarundam mentionem facit, quas Lusati in bellis ac præliis secum habuerunt, vexillis cum artificio intextas. Cum vero de earum nominibus nihil porro commemoret auctor, nec suppleri historia ex aliis facile queat, in hujus unico testimonio acquiescendum est (*a*). **De Deabus Luiticiorum.**

(*a*) Luiticios hic Lusatos esse *Manl. de Reb. Lusat. lib. I. MSC.* testatur; neque verba Ditmari, quæ *lib. VII. Chron. p. 223.* extant, aliter volunt: *Luitici redeuntes irati dedecus Deæ suimet illatum, queruntur. Nam hæc in vexillis formata a quodam Hermanni Marchionis socio lapide uno trajecta est: & dum hoc ministri ejus Imperatori dolenter retulissent; ad emendationem XII. talenta perceperunt. Et cum juxta Worzin civitatem, Mildam nimis effusam transire voluissent, deam egregio L. militum comitatu alteram perdiderunt. Tam malo omine residui domum venientes, a servitio Cæsaris se malorum instinctu abalienare nituntur. Sed habito post communi suimet placito a prioribus suis convertuntur*; hæc ille. Plura enim non inveni, neque apud alios auctores harum Dearum memoriam fieri memini. Rarum enim exemplum, quando sequior sexus fortitudinis ac roboris vim largiri militibus, a Luiticis juxta Ditmarum credebatur. Sed nihil tamen novi apud Germanos est, qui non ante præliis decertabant, quam matres familias in consilium adhibuerant, an committendæ sint acies, de quibus erudite *Schedius* egit de *DIs Germ. Syngram. II. c. XLIII p. 410. seqq.* cum quibus *Cluverus* quoque conferri meretur *lib. I. in German. antiqua* & alibi passim. Sacrarum item mulierum consilia, jussa, responsa & omnia plurimum apud Celtas valuisse *Marc. Zuerius Boxhornius in originibus, Gallic. c. 2.* &c. erudite demonstrat. Causam hujus rei invenies apud *Tacitum* inprimis de M. G. ubi confert, quæ inter alios interpretes *Magnif. Kirchmajerus* in hæc loca animadvertit.

§. XI. Magna in veneratione apud Wagrios *Prono*, aliis *Prove* deaster fuit. (*a*) Quem *agriculturæ* patrocinium sustinuisse e nomine inprimis conjector. (*b*) Virili ceterum forma in columna stabat, corona caput redimitus, oblongis atque erectis auribus. Dextra **Prono & Prove.**

vomerem gestabat, hastam sinistra manu cum vexillo tenens, ac ocreas pedibus indutus. (c) Ei singularis sacerdos erat, qui Miche dicebatur, atque luci curam, deastro dicati, gerebat. (d) Sublata vero hæc superstitio a Geroldo Altenburgensi Episcopo Sec. XII. dicitur, luco propriis ab eodem manibus exciso (e.

(a) Helmoldus Deastri hujus aliquoties mentionem facit. Quem *lib. I. c. 52. p. 125. §. 2. Altenburgensis terræ Deum* dicit, quod idem *lib. I. c. 69. p. 160. §. 15. & c. 83. p. 185. §. 3.* repetit. Cum vero inter principes Wagriorum urbes *Altenburgum* fuerit, nullum est dubium, quin in tota eorum regione hic quoque cultus deaster sit, quamvis in sola Altenburgo urbe ejus steterit idolum; id quod & in aliis Slavorum idolis animadvertimus. Et Wagriorum deaster a *Bangerto* dicitur *p. 126. in Helmoldum.* Celebratissimam enim ejus superstitionem fuisse, indicata modo Helmoldi loca satis superque testantur.

(b) In scriptura hic admodum discrepant auctores, magisque in origine quærenda dissentiunt. *Bangertus l. c.* de hac voce ita differit: *Nomen idoli dupliciter effertur*: Prove & Prono. *Prior lectio est in MSC. altera in chronico antiquo Saxoniæ. Priorem confirmat nomen vici in Wagria, ubi idolum ejus in luco stetit, qui vicus ab illo Provenow in hunc usque diem dicitur.* Sed ipse hæret Bangertus, cum unde vox orta sit, nesciat Slavicæ Linguæ ignarus, quanquam *Prono* scribendum esse, statuere videatur. Ceterum de natalibus vocabuli multa afferuntur, alii a *probando* Germanorum etwas probiren, id est explorare rem, dictam *Prove* ab initio esse existimant. Cujus officium ac munus fuerit in veritatem ac falsitatem rerum inquirere, quorsum etiam ferrum, quod manu tenebat idolum, referunt, & *probationis* dicunt, ein Provei-sen vid. *Bangertus d. l. Cranzius* vero apud Schedium a Græco *προνοια* deducit, quod Dei providentia mundus regatur. Sed hunc ipse refutat *Syngram ult. c. XI. p. 501.* ubi ita ait: *potius, prout conjicimus, Brennus erit Rex antiquæ Germaniæ, cui posteri statuam erexere, & templum dicarunt in perpetuam memoriam; quam deinde ignara & stupida plebecula pro Brenno Prono dixit.* Sed fallitur *Schedius*, quid enim Germani cum Venedis? & quis Slavorum deastros Germanorum heroes, juratos hostes fuisse nisi contra omnes historicos afferat? Illis igitur hæc etyma digna saltem sunt, qui Slavicæ Linguæ indocti, inanibus conjecturis quid assequi voluerunt, quam vero aberraverint semper, hactenus indicatum est. Nobis *Prono* a Slavorum Wrone nomen venisse credibile videtur; ea vero voce quicquid ad agriculturam pertinet comprehendunt. Et hoc modo vomerem idoli, ocreas, coronam, ac aures assumimus, uti nunc porro constabit.

(c) Ipsum idolum & figuram ejus *Bangertus p. 126.* exhibet, a quo *Arnoldus p. 158.* repetit. Vultus ejus ibi rugis contrahitur, totum corpus incultum plane & asperum est, ac ita ubivis deforme; ut agrestem & rusticum hominem bene penitus sistere videatur. Vomerem hinc, quem dextra tenet, non probationis esse, quo ferro candido in veritatem inquisiverint Slavi, uti cum aliis *Bangertus p. 189.* vult, sed signum sui, quod habebat muneris inter agricolas existimamus, uti modo indicatum est. Coronam deinceps messem decere, quæ agrorum deliciæ serta ac coronæ dicitur, quam notissimum est. Aures vero sive bovis sive asini dicam, agricolarum labores optime referunt. Ipsa deinceps hasta hominem agrestem convenit, qua bestias ab agris arcere, aut alia se ratione contra hostes tueri valeat. De quibus *Helmoldus, Crantius, Bangertus, Schedius, Arnoldus*, aliique conferantur.

(d) Sacrificulum hujus deastri peculiare a munere suo nomen habebat, de quo ita *Helmoldus lib. I. c. 69. p. 160. §. 15. nomen Flaminis, qui præerat superstitioni eorum, erat Mike.* Schedio Miche scribitur. Unde vox ipsa provenerit, non certo constat; in Lusatia hodiernum Miche monachum dicunt, quod an huc pertineat non curo.

(e) De destructione idoli ita loquitur *Schedius* l. c. *Geroldus Episcopus Aldenburgensis idolum subvertit, lucum & nemus illi dicatum propria manu excidit, & combussit.* Sed cum nulla veterum scriptorum nitatur auctoritate Schedius, merito de re ipsa dubitamus. *Vicelinus* enim jam Aldenburgi aras ac focos veri Dei instituit, ipseque Episcopatus ab Ottonis M. floruit temporibus, uti inter alios Chronicon Lubecense apud *Meibomium Tom. II. rerum Germanic. p. 395.* habet, *Geroldus* vero M. C. LVIII. ad Episcopatum pervenit, *Vicelino* surrogatus. Si vero *Prono* idolum Lubecæ quoque stetit, uti quosdam velle Bangertus indicat, Geroldum, qui Henrici Leonis suffragio Aldenburgensem Episcopatum Lubecam transtulit, jam tum florentissimam urbem, cum primus ibi Episcopus factus esset, templis ac sacris ædibus ornasse Episcopatum, & omnes superstitionis reliquias penitus delevisse, aliquanto cum veritate consentit.

ABRA-

ABRAHAMI FRENCELII COMMENTARIUS PHILOLOGICO - HISTORICUS DE DIIS SORABORUM ALIORUMQUE SLAVORUM,

In quo

Slavorum antiquitates, multaque hactenus obſcura illuſtrantur, aut minus recte intellecta & ſcripta corriguntur.

Conſpectus Commentarii ſive Syllabus Capitum

SECTIO I. παρασκευαςική.

Cap. I. De Religione Veterum Soraborum Slavorumve in genere.

Cap. II. De πολυθεΐα & Sacrificiis Soraborum Slavorumque, quam ſint abſurda, & non ex naturæ præſcripto.

Cap. III. πολυθεότητα & Sacrificia Gentilium eſſe ab Eccleſia V. T. prava æmulatione aſſumpta.

SECTIO II. ἐπαγωγική.

Cap. I. De Svantevito, Deo Soraborum Slavorumque ſupremo.

Cap. II. De Radegaſto ſ. Marte Soraborumque altero ſupremo Deo.

Cap. III. De Vitho ſive Deo vindice aut vindictæ.

Cap. IV. De Porevitho prædarum & bello oppreſſorum Deo.

Cap. V. De Provo, Deo ſive præſide Juſtitiæ ac fori.

Cap. VI. De Siwa Polon. Zyvvie, Dea vitæ.

Cap. VII. De Porenutio, Deo embryonis.

Cap. VIII. De Slota Baba, ſive Dea obſtetrice.

Cap. IX. de Ciza, Dea Nutrice vel Nutricum.

Cap. X. De Potrimpo, Deo ſufficientiæ ſive victus & amictus.

Cap. XI. De Occopirno, Deo fluminis.

Cap. XII. De Percuno, Deo tonitru & fulguris.

Cap. XIII. De Perdoito, Deo venti.

Cap. XIV. De Pogoda, ſeu ut alii ſcribunt, Podaga, Dea ſerenitatis ſeu temperiei.

Cap. XV. De Jutrobogo ſive Deo auroræ.

Cap. XVI. De Schvvaixtixio ſeu Zviczio Deo lucis atque ignis.

Cap. XVII. De Vorskaito & Schvveibrato Diis pecorum.

Cap. XVIII. De Dzievvauna ſeu Dzievonia, Dea ferarum Silveſtrium, Silvarumque.

Cap. XIX. De Antypo, Deo lacuum, fluviorum & fontium.

Cap. XX. De Pilviro DEO divitiarum.

Cap. XXI. De Pergubrio, Deo frugum & Meſſis.

Cap. XXII. De Curcho, i. e. demenſi, ſive portionem ſuam cuilibet diſtribuente Deo.

Cap. XXIII. De Hennilo excubitore Deo.

Cap. XXIV. De Trigla, Dea Poli, Soli Salique.

Cap. XXV. De Puſceto, Deo lucorum ſacrorum.

Cap. XXVI. De Svitiboro ſive Zuttibero, altero Deo lucorum ſacrorum.

Cap. XXVII. De Püſtrico, rituum ac religionis neglectæ vindice Deo.

Cap. XXVIII. De Auſchvveito, Deo ægrotantium & bene valentium.

Cap. XXIX. De Marzava, Dea Morte ſeu Mortis.

Cap. XXX. De Flyniſo, Deo mortuos excitante.

Cap. XXXI. De Czernebogo & Diablo i. e. atro Deo ac Diabolo.

Cap. XXXII. De Picello, Deo inferorum.

Cap. XXXIII. De Barſchuccis & Marcopetis ſive Dæmonibus adminiſtratoriis.

Cap. XXXIV. De Kolikis ſive Kobalis.

Cap. XXXV. De Dæmone Meridiano.

Cap. XXXVI. De Deabus Luitiriorum & Equo eorundem.

In Nomine JEsu!

De

Diis Soraborum aliorumque Slavorum.

SECTIO I.

Παρασκευαςική.

CAPUT I.

De

Religione veterum Soraborum, Slavorumque aliorum in genere.

§. I.

DE *Diis* (seu *idolis* verius,) *Slavorum*, ac *Soraborum* in specie acturi, ut ratio methodi operisque constet, illud præfaminis loco monendum duximus, nos hic non nuda tantum vocabula sive nomina idolorum, unde sint, quidve significent; sed historiam quoque eorundem, hoc est, originem sive causas idolorum, ritus sacros, & a quibus, quove in loco, & denique in quæ usque tempora culta fuerint, propositurus esse. Nam his ipsis circumstantiis positis & explicatis, non modo naturam idolorum, verum etiam partem historiæ patriæ (*Lusatiæ &c.*) rectius cognosci atque absolvi posse arbitrabar. Quinimo accessit ratio divina hæc uberius tractandi: Ait enim divus *Paulus* Apostolus, *Ephes. 2, 11. Mementote, quod gentes fueritis in carne*, &c. Ad quæ verba bene *B. D. Ægidius Hunnius* in *Comment. p. 206. edit. Francof. ad Mœnum. an. 1593. Quemadmodum Paulus vult Ephesios perpetuo memores esse veteris suæ calamitosæ conditionis: ita nos etiam decet nostræ infelicitatis, in qua fuimus, nunquam oblivisci: nos enim a gentibus illis veri dei ignaris nostram trahimus originem. Proinde convenit multoties ad animum revocare majorum nostrorum cæcitatem, cum præsentissima rerum omnium desperatione conjunctam: quo pacto in tenebris & umbra mortis sederint.* Et *B. D. Balduinus Comm. §. 1. Jucunda est memoria pristinæ miseriæ, si ea jam est superata. Ideo Paulus Ephesios suos meminisse vult, quod quondam gentes fuerint: facit hac memoria nos deo, pro exoptata liberatione gratos, & præsenti sorte contentos: quemadmodum autem hæc memoria in omnibus est necessaria, ita inprimis in rebus Spiritualibus sæpe inculcanda est.* Non male etiam *Gerardus Joannes Vossius præfat. Lib. 1. de Orig. Idol. Non inficior, deos gentiles esse σκύβαλα, imo stercora; sed stercorare agrum utile est.*

§. II. Illud vero, quod *Paulus eodem loco ait: gentes quondam fuisse ἀθέυς*; vel ita accipiendum erit, quod, verbis *Athanasii Orat. contr. Idol.* πολυθεότης sit ἀθεότης; vel simpliciter, quod gentes caruerint notitia veri & unius illius Dei, qui se populo Ebræorum, nuncque Christianis mediante verbo, patefecerit: aut quod cultum ac nomen dei iis tribuerint veteres, quæ commentitia sane bruta, muta idola, atque humani cerebri figmenta fuerunt. Quare non vult dicere Apostolus, quod fuerint olim pagani. (Ait tamen *Cicero Lib. 1. de nat. deor. p. 283. Equidem arbitror, multas esse genteis sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt?*) plane ἄθεοι, sumpta voce in latissimo significatu, hoc est, quod nullum omnino Dei sensum & notitiam habuerint: profecto enim Deum illum verum esse, ejusque invisibilia, & divinitatem, ac potentiam cordibus eorum fuisse inscriptam ac manifestatam, alibi idem affirmat, adeo ut etiam ex divinis operibus, mentis acie, Deum investigare illos posse contendat. Audisis eum, *Rom. 1, 19. 20. Id quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit: nam ipsius invisibilia jam inde a condito mundo ex iis, quæ fecit, mente perpensa pervidentur: Cetera vindelicet ejus tum potentia, tum divinitas ad hoc ut sint inexcusabiles.* Quamobrem Deum esse unum, verum, bonum, justum, vindicem scelerum, naturalibus argumentis non tantummodo ethnici condidicerunt: verum etiam praxi ipsa, Deos ejusmodi fingendo & colendo demonstrarunt. Quo *Cicero libr. I. de LL.* edit. *Gothofrd. Tom. IV. p. 427.* asserens: *nullam gentem, neque tam immansuetam, neque tam feram esse, quæ non, etiamsi ignoret, qualem Deum habere deceat, tamen habendum sciat.* Et *lib. 1. de Nat. Deor.* Tom. IV. p. 280. it. lib. 2. p. 298. *Hoc omnibus innatum & in animo insculptum est. Idem lib. 2. de nat. Deorum* p. 305. *Esse deos, ita perspicuum est, ut id, qui neget, vix eum sanæ mentis existimem.* De *divinat. lib. 2. in fine p. 410. Religio est conjuncta cum cognitione naturæ* (alii legunt, *religione est juncta cum*

cogni-

cognitione naturæ.) Marsilius Ficinus lib. de relig. Christ. Sicut corporis in cœlum erectio propria hominis: ita cultus divinus ferme hominibus naturalis, quemadmodum equis hinnitus, canibus latratus, ap. M. Sam. Edel. Thes. Catech. Homil. I. Part. 2. p. 4. Confer. Aristoteles l. 1. de cælo, c. 3. Tom. I. Oper. p. 601. edit. Aurel. Hieronymus Comment. in Psal. 95. Tom. VIII. Oper. fol. 68. Lutherus Tom. III. Jen. G. f. 204. & Gerhardus Exeg. Locor. loc. 2. c. 4. f. 240. seqq. B. Cluverus Germ. Antiq. l. 1. c. 22. p. 164. Seldenus de Jure N. & G. lib. I. c. 6. p. 75. seqq. Vossius de Orig. Idol. lib. 1. c. 1. Joh. Ludov. Fabricius in Apolog. pro genere humano contra calumniam Atheismi, edit. Heidelberg. anno 1682. (vid. Act. Erud. Lips. An. 1683. p. 76. Lutherus bene Tom. II. Jen. Lat. f. 152. b. Nisi esset notitia divinitatis inextingvibiliter omnibus hominibus indita, nunquam fuisset idololatria inventa. Cur enim idola coluerunt, nisi quod divinitatem aliquam esse, omnes persvasum habuerunt? quomodo eam tribuerent hominibus, dæmonibus & sic veritatem Dei in mendacia verterent, si eam non esse putassent? aut quomodo eos honorare præsumpsissent, quibus nihil, id est, divinitatem nusquam existentem tribuissent? cognoverunt ergo, sed in hoc erraverunt, quod veritatem Dei commutaverunt in mendacium: & e contra mendacium in veritatem Dei, hoc est, id quod vere Deus est, tribuerunt homini, aut creaturæ, & e diverso quod non est Deus, sed mendacium, tribuerunt Deo. Idem ita quoque Tom. IV. Jen. Lat. f. 618. b. Majorem hanc omnium gentium animis instillavit natura, quod Deus colendus sit, qui mundum & omnia condidit: sed postea in minore vitium est, quod ratio non sequitur cultus verbo institutos, sed fingit ipsa sibi modum, quo Deum coli velle putat. Adde de Theologia Homeri. Adam. Rechenberg. Exercit. in N. T. p. 263. - 286. D. Balduinus Cas. Consc. lib 2. c. 1. cas. 10. p. 68. Veri Dei aliqualem Cognitionem habuerunt ethnici, ex lumine naturæ, non quidem quid sit, nempe Pater, Filius, & Spiritus Sanctus; hoc enim ex solo verbo discitur, sed an sit, & qualis sit. Origenes Homil. 6. in Genes. Tom. I. Part. 1. Oper. f. 12. Philosophiæ operam dantes, licet non integrum & perfectam regulam pietatis attigerint, tamen senserunt Deum Patrem & regem esse omnium, id est, qui genuerit & regat universa. Igitur hoc sensu utique nec plane ἀθέως, seu sine religione & cultu Numinum Sorabos Slavosque alios unquam fuisse dixerim.

§. III. Testes autem religionis priscæ Slavicæ, ut veritas elucescat, adscribimus sequentes. De Lusatiis nostris, ita illustris Ditmarus Episcopus Merseburgensis Chron. lib. 6. f. 65. edit. Francof. Posthæc Luizici (Lusati,) nostris pridie quam ad Oderam fluvium venirent, sociantur, Deos suimet (suos) præcedentes subsecuti. Et de Redariis, ibid. Est urbs quædam in pago Redariorum, Riedegast (Rethre) nomine, tricornis ac tres in se continens portas, quam undique Sylva ab incolis intacta & venerabilis circumdat magna. Duæ ejusdem portæ cunctis introeuntibus patent; tertia, quæ orientem respicit, & minima est, tramitem, & mare juxta positum, & visu nimis horribile monstrat. In eadem nil nisi fanum est, de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur cornibus bestiarum. Hujus parietes variæ Deorum Dearumque imagines mirifice insculptæ, ut cernentibus videtur, exterius ornant: interius autem Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loricis, terribiliter vestiti, quorum primus Luarasici dicitur, & præ ceteris a cunctis gentilibus honoratur & colitur. De Slavis porro supra & ad mare Balticum sitis, Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52. ita: Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zvantevith, Deus terræ Rugianorum, utpote efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros quasi semideos æstimabant. Unde etiam in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consveverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant. De Diis Obotritis seu Idolis Meklenburgensium vid. Schediasma Historico Philologicum. Hectoris Godofredi Masii, edit. Hafn. an. 1688. De Diis, locis sacris, festis, & Prussorum, Chr. Hartknoch Diss. 6. 7. 8. 9. 10. 11. de Reb. Pruss. add. Jo. Dlugossus Hist. Pol. lib. 2. fol. 118. De Bohemis suis ita M. Paulus Stranskius de Republ. Bohem. cap. 6. p. 248. Ævo quo primi gentis (Bojemicæ) conditores mei majores in has oras ingressi, divos penates suos secum attulerunt, & aliquot seculis postea profana & eadem fere in Bojemia, quæ apud Slavicas gentes ceteras culta fuit religio: iidem sacrorum ritus eadem Deastrorum numina, quorum parens fere (falso mihi) creditur fuisse Græcia. Nec potuit, cæcum in divinis genus hoc hominum, publice receptis numinibus esse contentum, privatim sibi quisque domi quoque suæ, Deos confingebat. Credebantur autem ii, alii aliis esse majores, & potentiores: Maximus sane omnium fuisse perhibetur principio Pron sive Peron, a verbere; Non a verbere, quidem, id est. a prani, quod est a verbo prati, verberare, ferire: Pron, sive Peron; (Polon. Pioron,) id est, fulmen, vid. infra cap. XI. num. 3. forte κεραύνιος Ζεὺς, cui postea anteferebatur, vel ad minimum æquabatur, Swanto-Wit; illius cultui sacer erat locus in urbe veteri Starogrado, apud Oldenburgum: hujus vero Julini sive Vinetæ, urbe apud Rugianos omnium quondam Europæ urbium maxima. Pronio nullum, Svvianso-Viti adolescentis facie expressum, ponebatur simulacrum:

crum: Huic delubrum, illi lucus peculiaris, cultu ampliſſimo dedicabatur, ac ſtatis uterque menſibus concurſu maximo frequentabatur. Omnes illinc Slavi, ipſi adeo quoque Bojemi, *rebus deploratis reſponſa ac opem petebant, omnes Deaſtros iſtos ſacrificiis honorariisque annuis colebant.* Pronii *cultus ex Græcia, ut diximus, ad Slavos videtur commigraſſe:* Svianto-Viti *vero ex monachorum Corbejenſium diſciplina profluxiſſe. Imp. enim Ludovici I ævo perhibetur* ex S.Viti *nomini conſecrato cœnobio Corbejano, in Rugiam veniſſe monachi aliquot religionis Chriſtianæ præcones, jactaque in populo ſuperſtioſo ab ipſis tum fuiſſe qualiacunque, ſed ea tamen immodica S. Viti martyris deprædicatione reſperſa chriſtianiſmi fundamenta. Cum autem armis tributisque ambitioſorum ac avarorum nominis Germanici principum, cum ceteræ Slavicæ gentes, tum Rugiani quoque acerrime premerentur, mutaſſe apud eos profano cum dominatu etiam novos cultus chriſtianos & Rugianos excuſſo jugo Germanico, pulſisque Corbejenſibus doctoribus, religionem vertiſſe in ſuperſtitionem, colendoque tam operoſe* Svianto-Vito *principia dediſſe; Lucus & cultus Pronii* a Geroldo *antiſtite ſucciſus:* Svianto-Viti *vero ſimulacrum, direpto ejus fano ac ærario opulentisſimo,* a Waldemaro, *Danorum Rege, conciſum crematumque fuit. Veſtigia tamen venerationis Svianto-Viti ex Slavicarum gentium animis nec dum penitus eximi potuerunt: Hodie namque inter eos adhuc amicum amicus manu gratulabunda excepturus,* Witey, Witey, *vel* Witam te, *ſolet ingeminare: compellationeque hac ſua Svianto-Vitum, quaſi ſoſpitatorem celebrare.* (ſed etymon hocce verbi Witey, falſum. vid. *Orig. L. Sorab. lib. 2. c. 4. p. 837. ſeq.*) *Summus hiſce diis jungebantur Dii complures quaſi intermedii, ſuperi videlicet & inferi: ac inferi vicisſim partim ſtygii, partim terreſtres, partim aquatici: nymphæ etiam ſeu montium, fontium & nemorum potentes Deæ.* Cæleſtium *a me numero cenſentur.* Chaſcn, Ladon, Zizlila, Marzena, Ziwiena, Chrvorz, Zelun, Pohoda, Mokßla, Pochwiſt, *vel* Nehoda, *qui, niſi ego fallor, notant ſolem, Martem Venerem, Dianam, Cererem, Typhonem, Mercurium, Serenitatem, Pluviam, Nimbum, vel quamvis intemperiem. Inter* Stygios *videntur referendi,* Merot, Radamaß, Niwa, Taſani, Sudice, Wily, Trzibek, (leg. Trzibog,) *quod eſt Pluto, Rhadamanthus, Proſerpina, Eumenides, Parcæ, Hecate, Lues;* Terreſtres *habiti ſunt* Zel, Poleb, Shetek, *ſive* Sjurzitek, Diblik, *hoc eſt, Genius, Liber,* (*Cromero Caſtor, Polluxque.*) *Lar, Verta:* Fontium, *montium, ſilvarum, imo & aëris Deos, Deasque apriſcis Bojemis invocatos quoque fuiſſe memorant noſtri ſcriptores: ſed nomina eam in rem, quod ſciam nulla prodidere. Domi ſimiliter quisque ſuæ Deos fere ſibi cominiſcebatur, & præter publica illa numina, libamentis victimisque colebat. Sic* Climbam *Tetca Libuſſæ ſoror;* Dyrſam *Przemyslus,* Craſatinam *Neſamyslus,* Kyhalam *Banca,* Croſinam *Lidmila, coluiſſe feruntur.* Hæc *Stransky.* Confer. *Dubravius Hiſt. Bohem. lib. 1. p. 52. ſeq.* Porro de *Polonis* ita *Alexander Gvagninus in Deſcript. Sarmat. Europ. f. 9. edit. Spir. an. 1581.* Mieczslaus *mandavit omnibus & ſingulis ſuo imperio ſubjacentibus, die ſeptima Martii, idola omnia vanorum Deorum comminuere, demoliri, igneque conſumere. Nam antea quaslibet vanas Creaturas, Solem, Lunam, Auram, quam Pogwisd appellabant, cultu divino proſequebantur. Præterea Jovem, quem illi* Jeſſam, *Plutonem, quem* Lacton, *ſive* Lactonem, *Cererem quam* Niam, *cujus templum Gneſnæ celeberrimum erat, Venerem, quam* Marzanam, *& Dianam, quam* Zievoniam *gentili lingva appellabant,* Lelum *quoq;* & Poletum, *Romanis Caſtorem & Pollucem appellatos pro Diis colebant.* Et *adhuc in compotationibus illa gens nomine eorum utitur,* Lælum Poletum *vociferantes. Solebant autem Viri, mulieres, juvenes & ſenes horum Deorum ſuorum, diebus feſtis ad luſus & choreas pariter convenire, maxime vero 25. die Maji & 25. Junii. Quam congregationem populi* Stado, *i. e. agmen* (Stado, Polon. & Bohem. *grex,* it. *armentum* eine Heerde, Sorabi Stadlo, & vulgo Stadwo, pronunciant) *appellabant, quod ad huc apud Ruthenos & Lituanos pasſim in villis obſervari videtur. Poſt Dominicam enim conductus Paſche ad Divi usq; Johannis Baptiſtæ feſtum mulieres & virgines diebus feſtis ad choreas turmatim convenire ſolent,* Ladonem, *q; canentes, &* Lado, Lado *frequentius ingeminantes, manibus complaudentes in gyrum choreas ducunt. In Sileſia quoque confini Poloniæ 17. die Martii, quo videlicet tempore hæc idola demolita ſunt, pueri in villis & oppidis ex more recepto ſimulacrum quoddam* (ſtramineum) *ad ſimilitudinem mulieris, conficiunt, oppidoque turmatim egresſi quandam cantionem ingeminantes ſimulacrum illud de ponte in flumen præcipitant.* (ſed ritum illum etiam *Romani* obſervarunt, vid. *Lactantius Inſtit. divin. lib. 1. c. 21. p. 131.*) Sic & *Joannes Dlugoſſus Hiſt. Polon. lib. 1. f. 36.-38. edit. Lipſ. anno 1711. Conſtat autem* Polonos *ab initio ſuæ originis idololatras extitiſſe, & pluralitatem Deorum, & Dearum, videlicet, Jovem, Martem, Venerem, Plutonem, Dianam, & Cererem, ceterarum gentium & nationum errore lapſos crediдiſſe coluiſſeque. Appellabant autem* Jovem Jeſſem *lingva ſua; a quo velut Deorum ſummo, omnia temporalia bona, & omnes tam adverſos, quam felices ſucceſſus ſibi credebant præſtari. Cui etiam præ ceteris Diis amplior impendebatur honos frequentioribusq; colebatur*

tur sacris. Martem vocabant Liadam, quem præsulem & Deum belli, poëtarum figmenta pronunciant. Triumphos de hostibus, & animos feroces ab illo sibi precabantur confecti, asperrima illum placantes cultura. Venerem nuncupabant Dzidzielia, quam nuptiarum Deam existimantes, prolis fœcunditatem, & filiorum atq; filiarum ab ea sibi deposcebant numerositatem donari. Plutonem cognominabant Niia, quem inferorum & animarum, dum corpora linquunt, servatorem & custodem opinabantur, postulant se adeo post mortem in meliores inferni sedes deduci. Quibus etiam delubrum primarium in Gnestrensi civitate, ad quod ex omnibus locis fiebat congressus, fabricarunt. Diana quoque, quæ superstitione gentili fœmina & virgo existimabatur, a matronis & virginibus, serta simulacro suo ferebantur. Ceres a colonis, & agriculturam exercentibus frumentorum grana sacris certatim ingerentibus colebatur. Habebatur & apud illos pro Deo Temperies, quem sua lingva appellabant Pogoda, quasi bonæ auræ largitor. Item Deus vitæ, quem vocabant Zywie. Et quia imperium Lechitarum in regione vastissima silvas & nemora continente fundari, contigerat, quibus Diana a veteribus inhabitare & illorum habere imperium persuasum fuerat, fingebant nomen illorum lingva Dziewanna. Ceres autem mater & Dea frugum, quarum satis regio indigebat, Marzanna vocata, apud illos in præcipuo cultu & veneratione habita fuit. His autem diis Deabusque a Polonis delubra, simulacra, flamines & sacrosancta instituta, lucique in præcipuis ac frequentioribus locis venerationes & solennitates cum sacrificiis institutæ, ad quas mares & fœminæ cum parvulis convenientes, Diis suis victimas & hostias, de pecoribus & pecudibus, armentisque, nonnunquam de hominibus in prælio captis offerebant. Qui confusam ac popularem Deorum placandam multitudinem libamentis credebant, in eorumque honorem ludi certis temporibus anni decreti & instaurati sunt, ad quos peragendos multitudo utriusq; sexus ex vicis & coloniis in urbes convenire, pro diebus institutis jussa, ludos hujusmodi impudicis, lascivisque decantationibus & gestibus nonnunquam plausu, & delicata fractura, ceterisque venereis cantibus, plausibus & actibus, Deos Deasq; præfatas receptis invocando observationibus celebrabant. Horum ludorum ritum, & nonnullas eorum reliquias Polonos, quamvis ab annis quingentis Christianitatis cultum constat professos usq; in præsentia tempora annis singulis in Pentecostes diebus repetere, & veterum superstitionem gentilium annuali ludo, qui Idiomate eorum Stado, id est, grex appellatur, quod greges hominum ad illum peragendum conveniant, & in cuneos seu greges divisi homines tumidi & seditiosi, in voluptates, segnitiem, & comessationes proni, peragunt, meminisse. De Lithuanis rursum ita Alexander Gvagninus loc. cit. f. 52. Ad Jagielonis Uladislai Regis Poloniæ ex Ducibus Lituaniæ tempora, tota gens Lituanica, & Samogitica priscæ multorum Deorum, seu potius Dæmonum superstitioni dedita erat. Imprimisq; ignem, (quem sua lingva Znicz (leg. Zvicz.) ut rem sacram appellabant;) cultu divino sequebantur, eumque incelebrioribus locis atque oppidis perpetuum observabant, & sacerdotes cum ministris ad hoc munus obeundum ad Sibeliant, quod si in curia ministrorum ignis extingveretur, capite plectebantur. Hujusq; modi ignis Vilnæ metropoli Lituaniæ in arcis medio, (ubi nunc basilica divo Stanislao dicata, erecta est,) perpetuo asservabatur. Fulmen quoque, quod Perunum, (Piorum Polon. fulmen.) Slavonica lingva appellabant, pro Deo colebant. Lucos præterea & eximias procerasque arbores in sylvis singuli sacrosanctas habebant, easq; cultu latriæ venerabantur, ita ut violare eas ferro injuriave aliqua nefas esset, quod si Lituanus ejusdem fidei perpetraret, ut videlicet aliquam arborem, vel ignem quolibet modo dehonestaret, statim vel dæmonum violentia interibant, vel membro aliquo arrepti privabantur. Solem forte nubibus obscuratum credebant sibi succenseri, ideo sese illi, quo placaretur devovebant. Viperas item atq; serpentes Deos esse credebant, eisque cultum præcipuum exhibebant, & singuli patres familias, cives, coloni, & nobiles singulos serpentes domi asservare solebant, quos pro penatibus & laribus familiaribus adorabant; lacq & gallos gallinaceos eis immolabant eratque inauspicatum & exitiabile toti familiæ, quempiam ex eis violasse dehonorasseve, aut domi non fovisse, tales enim, vel bonis omnibus privabantur, vel crudeliter lacerati interibant. Erat autem apud eos quotannis solenne sacrificium, sub initium mensis Octobris post collectas fruges, ad quod frequentes cum uxoribus & liberis servisq;, conveniebant: ac toto triduo opipare epulabantur, de his quæ diis ad offerendum mactarant. Quod & nunc in Samagitia, Lituania, & quibusdam locis Russiæ, ab agrestibus observatur. Ex bellis revertentes manubias & unum aliquem de captivis præcipuum, & insignem virum victimæ loco igni consecrabant. Denique de Russis, vel Russiæ populis Gvagninus libro dict. f. 82. ita: In civitate Novogrodia magna erat olim quoddam idolum Perun appellatum hoc in loco, quo nunc est monasterium, Perunski monaster, ab idolo eodem dictum. Hoc idolum a Novogrodensibus præcipue, cultu latriæ adorabatur; habebat autem formam hominis, lapidem ignitum manu tenentis, similem fulmini. Nam Perun Ruthenis, & Polonis fulmen significat. In hujus laudem & honorem ignis ex quercubus, qui perpetuo die nocteque arderet, construebatur. Quod si negligentia ministro-

nistrorum, *ad hoc officium obeundum designatorum*, *ignem extingvi contingeret*, *tunc capitis pœna plectebantur*. Et fol 85. *In* Obdorix *regione ad ostia Obdi fluvii*, *est quoddam antiquissimum Idolum de lapide excisum*, *quod Moschovitis* Zolota Baba, *id est*, aurea anus *dicitur*. *Est autem similitudo mulieris vetulæ infantem in gremio tenentis*, *& alterum juxta se infantem habentis*, *quem nepotem illius esse incolæ dicunt*. *Hoc Idolum ab Obdorianis Jubriscis*, *& Vohuliscis*, *aliisq; conterminis gentibus cultu latriæ veneratur*, *&c. Sed satis de religione prisca Slavorum*, Sarmatarum &c. Soraborumque in genere.

CAPUT II.

De Πολυθεΐα *& sacrificiis Soraborum Slavorumve*, *quam sint absurda*, *& non ex naturæ præscripto*.

§. I.

ILlud autem ex antedictis, & num. quidem ult. breviter constabit, errore πολυθεΐας impio excæcatos olim fuisse Slavos: sed de hoc plura paulo post exempla nos dabimus: accessit præterea huic malo aliud longe pejus, scilicet quod sacrificia fecerint, hostiisque humanis aliisve rebus Diis suis litarint quondam. (de ritu immolandorum hominum usitato multis populis, vid. *Lactant. Inst. Divin. lib. 1. c. 21. p. 129-133.*) Ita *Grunovius* rerum Prussicarum scriptor ait: *antiquis temporibus apud Prussos multos Kriwaitas*, *id est*, *summos pontifices senio confectos sese Diis patriis devovisse*. Hartknoch *Differt. 9. de rebus Prussicis p. 155.* Adisis ejusdem *Differt. 10. p. 159.* De *Slavis*, id est, *Wagriis*, *Sorabis* & *Obotritis* sic quoque *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. cap. 52.* *Diis dicati erant flamines*, *& sacrificiorum libamenta*, *multiplexque religionis cultus*: *porro solennitates Diis dicatas sacerdos juxta sortium nutum denunciat*: *conveniuntque viri & mulieres cum parvulis*, *mactantque Diis suis hostias de bobus & ovibus*: *plerique etiam de hominibus christianis*, *quorum sangvine Deos suos oblectari jactitant*. *Post cæsam hostiam sacerdos de cruore libat*, *ut sit efficacior oraculis capessendis*. *Nam sanguine dæmonia facilius invitari*, *multorum opinio est*. Et paulo post: *In peculium honoris annuatim hominem Christicolam*, *quem sors acceptaverit Zvantevitho litare consveverunt*. *Hoc sacrificii genus subiit Princeps Godescalcus*; nam teste eodem *Helmoldo*, *lib. 1. c. 27. in urbe Leontio*, *quæ alio nomine Lenzim dicitur*, *7. idus Junii* (an. 1066.) *cum presbytero Eppone super altare immolatus est*. Idem etiam ex parte expertus est *Johannes Episcopus Mechlenburgensis*, quo de ita rursum *Helmoldus lib. 1. c. 23.* Joannes Episcopus *senex*, *cum cæteris Christianis*, *in Magnopoli*, *id est*, *Mecklenburg*, *captus servabatur ad triumphum*. *Ille ergo pro confessione Christi fustibus cæsus*: *deinde per singulas civitates Slavorum ductus ad ludibrium*, *cum a Christi nomine flecti non posset*, *truncatis manibus ac pedibus corpus ejus in platea projectum est*. *Caput vero desectum*, *quod barbari conto præfigentes in titulum victoriæ*, *Deo suo Radigasto immolaverunt*. *Hæc in metropoli Slavorum Rethre gesta sunt IV. idus Novembris* (an. 1066.) *conf. Hector. Gothofr. Masius Schediasm. Hist. Philolog. De Diis Obotrit. c. 5. p. 110. 111. 112. Nicol. Marescalcus Annal. lib. 2. c. 11.* Idem *Helmoldus lib. 2. c. 12.* de *Rugianis* differens, *Inter varia*, ait, *apud eos libamenta*, *sacerdos nonnunquam hominem Christianum litare solebat*: *hujusmodi cruore Deos omnino delectari jactitans*. *Accidit ante paucos annos maximam institorum multitudinem eo* (ad Rugiam) *convenisse*, *piscationis gratia*. *In Novembri enim flante vehementius vento*, *multum illic halec capitur*, *& patet mercatoribus liber accessus*, *si tamen ante Deo terræ legitima sua persolverint*. *Afficit tunc forte* Godescalcus *quidam* sacerdos Domini de Bardewich, *invitatus*, *ut in tanta populorum frequentia ageret ea*, *quæ Dei sunt*. *Nec hoc latuit diu sacerdotem illum barbarum*, *& accersitis rege & populo*, *nunciat irata vehementius Numina*, *nec aliter placari posse*, *nisi cruore sacerdotis*, *qui peregrinum inter eos sacrificium offerre præsumpsisset*. *Tunc barbara gens attonita*, *convocat institorum cohortem*, *rogatque sibi dari sacerdotem*, *ut offerat Deo suo placabilem hostiam*. *Renitentibus Christianis*, *centum marcas offerunt in munere*. *Sed cum nihil proficerent*, *cœperunt intentare vim*, *& Crastina bellum indicere*. *Tunc institores onustis jam de captura navibus*, *nocte illa iter aggressi sunt*, *& secundis ventis vela credentes*, *tam se quam sacerdotem atrocibus ademere periculis*.

§. II. Sunt vero, ut breviter dicam, hæc *duo principia*, *Deos multos esse*, *& delectari eosdem victimis*, & cupere id, quod crudelitatem præ se ferat, plane absurda, acrationi atque Theologiæ naturali, quæ penes gentes fuit, omnino adversa & contraria. Unum enim esse Deum, *monarcham*, veteri vocabulo, quo de *Adam Rechenberg. Exerc. in N. T. p. 352.* ss. ac rerum moderatorem summum una cum aliis emunctioris naris gentilibus, quorsum vid. *Lactantius* Instit. Divinar. lib. 1. c. 5.-7. & lib. 2. c. 1. p. 159. *Vossius de idololatr. lib. c. 2. Schedius de Diis Germ. lib. 1. c. 12. Adam Rechenberg. Exercit. in N. T. de Monarch. Heret. p. 348. ss.* Slavi ipsimet quoque confessi sunt. Huc ita iterum sæpe memoratus *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 83.* *Inter multi-*

multiformia Deorum numina, *quibus arva, ſilvas triſtitiæ atque voluptatis attribuunt*, *non diffitentur*, *unum Deum in cœlis ceteris imperitantem: illum præpotentem Cœleſtia tantum curare: hos vero diſtributis officiis obſequentes*, *de ſanguine ejus processiſſe*, *& unumquemque eo præſtantiorem, quo proximiorem illi Deo Deorum.* Vocarunt autem Deum Deorum, vel unum illum Deum vernaculo ſuo vocabulo **Boh**, **Bůh**, **Bog**, vel **Bohg**, quod *Deum* ſonat: utunturque eo nomine etiamnum hodie univerſi Slavi, ubi de Deo res eſt: legitur illud in ſimplici ſua forma apud *Helmoldum Chron. Slav. lib. 1. c. 52.* cum ait: *malum Deum ſua lingva* (Slavi) *Diabol*, *ſive* **Czerny Bog**, (vel **Czerneho Boha**,) ſic enim legam, non **Zcernebock**, *id eſt*, *nigrum Deum appellant.* Nec compoſitum quidem nomen eſt, **CzernyBog**, quemadmodum olim ſuſpicabar una cum fratre meo *Michaele*, vid. *Ejus Diſſert. 1. De diis Slavorum:* rectius duæ ſunt voces, quarum prior **Czerny**, adjectivum ſive ἐπίθετον διακριτικὸν eſt, id eſt, *niger*, & **Bog**, *Deus* appellativum. Quidquod in compoſitis idem ſæpe occurrit, quale eſt, v. g. *Bogiſlaus*, *Bugiſlaus*, *Bugslaus*, vel *Buggezlaus*, apud *Saxonem Grammaticum*, *Hiſt. Dan. lib. 16. f. 375. Helmoldum Chron. Slav. lib. 2. c. 12. Arnoldum Chron. Slav. lib. 3. c. 4.* & *D. Mayerum Hiſt. Verſ. Bibl. Luther. c. 6. p. 65.* nec non *Svatebogus*, apud *Aventinum Annal. Bojor. lib. 4. f. 331.* & *Miſtobogus*, vel *Miſtobogius*, &c. apud *Dubravium Hiſt. Bohem. lib. 5. v. 179.*

§. III. Igitur cum unus ſit Deus, mirari ſubit, quanam fronte πολυθεΐαν potuerint palliare Slavi, dicereque, *ſemideos de ſanguine ejus* (unius Dei) *proceſſiſſe.* Sane ergo corpus, quod conſtat materia & forma, tanquam partibus eſſentialibus, & matrimonium Deo tribuendum foret. At ſi corpus Deo eſſet, Deus abſolute perfectus haud foret, nec unius ac ſimplicis eſſentiæ, ſed ex eſſentiis diverſis conflatus. Tum etiam partes illæ eſſentiales aut forent productæ aut improductæ. Si productæ, etiam ipſe Deus unus vel Deus Deorum, quem componerent, productus eſſet: itaque nec revera Deus eſſet, a quo ceteri. Sin improductæ, utraque earum eſſet & infinita, & abſolute perfecta, id eſt, peculiaris atque diſtinctus Deus: ac conſequenter ille Deus, ad quem eæ conſtituendum concurrerent, ex binis Diis compoſitus: & horum uterque rurſus ex binis aliis, itaque porro in infinitum. Sique partes iſtæ improductæ eſſent, tum aut per ſe & ſuam naturam jam ab æterno invicem junctæ cohæſiſſent: aut eſſent ab aliquo principio externo invicem revinctæ ac coagmentatæ. At prius non eſt; quoniam repugnare videtur aliquid ex aliis eſſe conjunctum atque compoſitum, nec tamen exiſtere, a quo id ſit compoſitum. Sin autem poſterius, agnoſceret utique Deus unus ille aliquem ſui auctorem ac opificem, a quo eſſet conſtructus, atque compoſitus: neque proinde verus & unus Deus eſſet. Amplius contra matrimonium Dei, quod ſemidei de ſangvine ejus procedant, graviter *Plinius Nat. Hiſt. lib. 2. c. 7. Matrimonia quidem inter Deos* (Huc *Cl. Claudianus lib. 1. de Raptu Proſerp. v. 37. ſs.*

Dux Erebi quondam tumidas exarſit in iras,
Prælia moturus ſuperis, quod ſolus egeret
Connubii, ſteriles, diu conſumeret annos,
Impatiens neſcire locum, nullasque mariti
Illecebras, nec dulce patris cognoſcere nomen.)

credi tantoque ævo ex his neminem naſci, & alios eſſe grandævos, ſemperque canos, alios juvenes atque pueros, atri coloris, aligeros, claudos, ovo editos, & alternis diebus viventes morientesque; puerilium prope deliramentorum eſt. Quamobrem abſurdum & puerile eſt, credere de ſanguine Dei proceſſiſſe ſemideos aliave numina: nec enim ſanguis Deo eſt, eo quod corpus ſive materiam & formam non habet, ſed Spiritus eſt. vid. hic *Lactantium Inſtit. Divin.* lib. 1. c. 8. p. 54. ſeq. c. 16. p. 104-106.

§. IV. Porro eſt illud etiam abſurdum, quod ille unus ac ſupremus Deus cœleſtia tantum curet; reliqui autem Dii ei obſequantur & diſtributis officiis mundum regant. Adhæſit huic opinioni quoque *Ariſtoteles lib. de Mundo cap. 6. Epicurus* ap. *Cicer.* lib. 1. de Nat. Deor. p. 281. *Quærere a nobis ſoletis, quæ vita Deorum ſit, quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius, excogitari poteſt. Nihil enim agit, nullis occupationibus eſt implicatus: nulla opera molitur, ſua ſapientia & virtute gaudet: habet exploratum fore ſe ſemper cum in maximis, tum in æternis voluptatibus.* (Parum aliter *Grotius*, naturam univerſam inferiorem gubernari per *angelos* ſcribit in *annotat.* ad *Matth.* cap. 22, 7. quod dogma videtur hauſiſſe ex Rabbinorum & gentilium ſchola, quas frequenter adit, ita *D. Joh. G. Dorſcheus Comment. in Matth.* loc. cit. p. 337. Conf. idem ad Luc. 1, 19. p. 600.) *Plinius Nat. Hiſt. lib. 2. c. 7. Irridendum,* inquit ille, *agere curam rerum humanarum illud, quicquid eſt ſummum: Anne tam triſti atque multiplici miniſterio non pollui credamus, dubitemusve?* Et *Ovidius 2 Hiſt.*

Non vacat exiguis rebus adeſſe Jovi.

At enim pie *Ambroſius Offic. lib. 1. c. 3. Tom. I. Oper. f. 5. Sunt quidam, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere; ſicut Ariſtoteles aſſerit, uſque ad lunam ejus deſcendere providentiam. Et* (at) *quis operator negligat*

gligat operis sui curam? quis deserat & destituat, quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere; nonne est major injuria fecisse, cum aliquid non fecisse, nulla injustitia sit: non curare quod feceris, summa inclementia, conf. Lactantius Instit. Divin. Origenes Homil. 3. in Genes. edit. Paris. an. 1512. f. 7. Tom. I. Oper. Part. I. lib. 1. c. 2. Aristoteli opponimus *Aristotelem*, qui *Ethic. lib. 7. c. 12.* ait *Deus nulla re eget, nec amico* (administratoreve) *opus habet. Cicero lib. 1. de nat. Deor. f. 271.* Tom. IV. Oper. *Sunt Philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem Deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia, pure ac caste tribuenda Deorum numini ita sunt, ac si animadvertantur ab his.*

§. V. Ut autem denuo destruamus pluralitatem Deorum, eorumve, quam Slavi somniarunt, divinitatem negemus, argumentari ita porro licebit: Si mundus hic non nisi ab uno gubernatur atque regitur, etiam non nisi unus ac singularis Deus datur; mundum autem non nisi unus Deus regit; itaque nec nisi unus Deus existit. Major primum isto fundamento nititur; quoniam si praeter hunc ipsum Deum, qui actu regit, & administrat hunc mundum, daretur adhuc alius Deus; tum ille, qui regit, faceret id, vel cum consensu, ac voluntate alterius, vel citra eundem. At citra consensum ac voluntatem Dei quicquam fieri non potest, quia hoc est contra majestatem Dei & potentiam. Si cum consensu vero id facit, aut necessario id facit, hoc est, ita ut sine consensu alterius alioquin nec posset mundum regere: aut libere, hoc est, ita ut etiam sine consensu alterius id posset praestare. Sed si necessario, ipse omnipotens non est, nec absolutam potestatem in suum opus a sese creatum habet, quod absurdum. Si denique libere, poterit sine alterius consensu atque voluntare quicquam fieri, quod, uti dictum, contra majestatem Dei est, ac potentiam. Quo deinde & illud accedit; si praeter hunc ipsum Deum, qui actu gubernat hoc universum, daretur adhuc alius Deus; tum alter ille, qui dari ultra illum concipitur, (posito, quod actu illius regimini sese non immisceat,) vel posset omnino sese immiscere, vel non posset. Si non posse dicas, Deum impotentiae argues, quem tamen Deum, hoc est, omnipotentem esse affirmas. Quod si vero posse inquias, id sequi omnino fateberis, posse alterum illum Deum, quem fingis, in mundo nostri Dei aliquid velle fieri, quod hic fieri tamen nolit. Sed si hoc, ut vel alterutrius voluntatem praevalere alteri, vel non praevalere dicas, necessum est. Si prius, tantum is erit omnipotens, vel Deus, cujus voluntas alteri praevalet; alter vero non omnipotens vel non Deus. Si posterius, neutrius voluntas fieri poterit: eritque ita uterque eorum impotens, quod absonum. Pro minore autem confirmanda dicimus: Si a pluribus rectoribus mundus hic gubernatur, aut subordinati ii invicem essent, ut unus ab altero in regendo (essentialiter,) dependeret: aut coordinati, ut neuter ab altero dependeret. Jam si subordinati dicantur, tum solus ille, a quo alter dependeret, , Deus esset: alter, qui dependeret, saltem ita nuncuparetur, reipsa autem aliquid Deo inferius, vel plane non Deus esset. Atqui vero nec coordinati dici possunt, quasi neuter ab altero in regendo mundo dependeat. Primum enim cum minoris virtutis non sit, vastissimum illud, multoque elegantissimum mundi systema ex nihilo producere, quam singulas ejus partes regere ac administrare; nihil profecto causae erit, quamobrem plures uno rectores fingamus, aut necessarios omnino esse arbitremur: neque enim nisi ab uno, fabricatum hoc totum universum est. Nunc autem constat, nequidem inferiora in hoc mundo regimina administrari a pluribus rectoribus coordinatis posse: Multo igitur minus illud mundi hujus totius regimen, quod tam summe arduum, tamque incomprehensibiliter majus est quovis terreno imperio, a pluribus administrabitur. Alias vero melius tanto semper est regimen quanto pauciores fuerint rectores. Est autem mundi regimen haud dubie optimum, itaque & unum tantum illius moderatorem esse, est verosimile.

VI. Denique si coordinati isti gubernatores essent, oporteret vel ita esse coordinatos, ut singuli singulas mundi partes regerent: & sic quidem *Slavi* senserunt, teste *Helmoldo loc. cit.* supra, num. 2. vel ut singuli mundum universum quovis tempore administrarent: vel denique ut singuli mundum quidem universum, sed distinctis tamen temporibus, moderarentur. At vero nihil horum asseverari citra absurditatem potest. Nam si primum, ita coordinati plures illi rectores essent, ut singuli singulas mundi partes gubernarent: tum nullus eorum universali, atque perfecto in totum mundum, omnesque res mundanas polleret dominio: id quod vero aliquam impotentiam finitudinemque ac imperfectionem arguit. Tum autem nec sic conformi huic, & ad finem eundem atque communem respicienti regimini sua amplius constaret ratio. Quandoquidem nisi singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa constare; unoquoque nihil curante amplius, quam quod ad eum proprie pertineat, ait *Lactantius lib. 3. Instit. cap. 3.*

si

si vero ita plures isti rectores sint coordinati, ut singuli mundum universum quovis tempore administrent: aut id faciunt per communem voluntatum consensionem atque concordiam, aut per dissensum atque discordiam. At non per dissensum atque discordiam; aut enim alter alteri prævalet: aut neuter alteri prævalet. Si prævalet, tum ille tantum, qui prævalet, omnipotens atque Deus est, alter impotens, atque Deo inferior. Si neuter alteri prævalet; aut utrumque eorum, quæ ambo per discordiam volunt, efficitur, aut neutrum. Si neutrum, cessat utriusque gubernatio, & quidem sufflaminata ab intercursu alterius: itaque neuter omnipotens, adeoque nec Deus est. Si vero utrumque, fiet idem simul, & non fiet: quia quod unus eorum vult fieri, alter vult non fieri. Sed neque per communem voluntatum consensionem, atque concordiam. Vel enim ista consensio daretur inter plures mundi rectores ex quadam naturæ necessitate, vel ex libero eorum arbitrio. At non ex naturæ necessitate; alias enim nullus eorum se solo liber in agendo ad extra esset, quin dependeret ex naturæ conditione a consensu alterius. Si vero ex libero eorum arbitrio, poterit tamen unusquisque eorum, ubi velit, contra voluntatem alterius aut ceterorum agere, quod est absonum. Postremo nec plures isti rectores ita dici possunt esse coordinati, quasi singuli mundum quidem universum, sed distinctis tamen temporibus moderentur. Primum quod sic unusquisque eorum nec perpetuum, nec in omnes omnino res mundanas, tanquam alias aliis tractu temporis succedentes, haberet imperium: quod contra divinam majestatem. Tum, quia oporteret, vel ut alter alterius modum regiminis sequeretur: vel ut quisque alium modum regiminis adhiberet. Jam autem non datur unquam alius regiminis modus, quam qui semper obtinuit. Sed si alterius modum regiminis sequeretur, aut faceret id necessario, ut non posset aliter agere: aut libere, ut posset etiam præcedenti regimini contravenire. Si necessario: Deus in agendo ad extra, ab alterius nutu & voluntate ita dependeret, ut contra eandem haud posset agere. Si libere, posset nihilominus contra arbitrium alterius agere, atque id destruere, quod quidem alter ille Deus destructum nollet, quod perabsurdum. *B. Christ. Donati Instit. Pnevmat. Part. Spec. sect. I. cap. 7. p. 172.* add. *Lactant. Instit. Divinar. lib. 1. c. 3. &c.*

§ VII. Superest, ut pariter cultum Deorum, qui mactando victimas peragebatur, tanquam absurdum & rationi prorsus contrarium demonstremus. Pontificii quidem nonnulli, *Gregor. de Valent. lib. 1. de Missa c. 4. Bellarmin. de Missa lib. 1. c. 20. Ribera in Comment. ad cap. 10. Hebr. Jacobus Bolducius tractat. de Oppio Christ. Johannes Pelleterius dissert. de arca Noa.* (vid. *Act. Erud. Lips. Anno 1702. p. 531*) nec non *D. Joh. Spencerus lib. 3. de Legib. Hebræor. ritualibus, dissert. 2.* (vid. *Act. Erud. Lips. Anno 1686. p. 118.*) quibus cum facit etiam *Rudolphus Hospinianus in Epist. dedic. de Origine Templorum*, naturæ ductu sacrificia & oblationes gentibus (ut & Patriarchis,) innocuisse contendunt. *William Cave Antiq. Apost.* Einleit. 1. Theil. *n. 7. p. 18. 19. edit. Lips. an. 1696.* Ich meines Orts halte es vor klar und ausgemacht, was zum Exempel die Danck-Opffer betrifft, daß selbige, als die Heiligung der Erstlinge unter den Früchten, und die Darbringung anderer dergleichen Gaben allerdings dem Menschen aus seiner eigenen Vernunfft gelehret worden seyn, daß es nemlich recht und billig sey, selbige zu Bezeugung eines danckbaren Gemüthes, dem HErrn zu heiligen. - Was die blutige Versöhn-Opffer, die GOtt an des Sünders statt annahm, belanget, so mögen wir billig dafür halten, daß sie ausdrücklich von GOtt selbst eingesetzet worden seyn. Denn weil die Vergebung der Sünde aus lauter unverdienter Göttlicher Gnade und Barmhertzigkeit herrühret, so muß nothwendig das Mittel, wodurch selbige kan erhalten werden, von GOtt selbst verordnet seyn, der es auch sonderzweiffel zu erst dem Adam offenbaret, von welchem es hernach auf seine Kinder kommen. vid. infra *Sect. 2. c. 1. §. 18.* Quinimo *Lessius lib. 2. de just. & jure c. 38.* eo usque insaniæ processit, ut hodieque absque superstitione fieri posse, & licitum esse pronunciet, (sed vide huc alia ap. *Euseb. Cæs. demonstr. Evangel. lib. 1. c. 10.*) si quis apud Indos & Japonios sacrificia Deo offerat, etsi Deus id non præceperit. Recte autem *Svarez. in 3. Part. Thom qu. 83. art. 1. disp. 71. sect. 8.* contra socios disputat, ***nullum esse naturale præceptum, ex quo sufficienter colligi possit, determinationem illius ad talem modum cultus, scil. per sacrificium, esse omnino necessariam ad morum honestatem.*** Hæc ille, quibus nihil verius aut rectius dici poterat. Nec enim natura constat, dona ac munera sensibilia Deo offerenda, qui istis non eget: multo minus id constat, hanc esse veram & optimam colendi Deum rationem: omnium denique minime, ut id per destructionem rei oblatæ fiat; quin absurdum potius rationi videri poterat, Deum tanquam spiritum, aut delectari istis victimis externis & corporeis hostiis, aut cupere id, quod crudelitatem aliquam præ se ferat. Placet hoc ipsum exemplis & verbis gentilium declarare: *Pythagoras* certe in victimarum mactationes, quibus *Dei nomen contaminari putavit*, licere cognatas cæde ne-

fanda exturbare animas, graviter conquestus de iis, qui ipsos

Inscripsere Deos sceleri, nomenq; supernum
Cæde laboriferi credunt gaudere juvenci.

Curtius lib. 7. c. 7. Sacrificare & exta spectare, &c. *Superstitionem & humanarum mentium ludibria esse*, scripsit. Et *Porphyrius* apud *Theodoretum Orat. 7. de curand. Græc. affect.* (quo de autore & libro, vid. *Rivetus Critic. Sacr. lib. 4. c. 21. & Act. Erud. Lips. an. 1685. p. 47. seqq.*) inquit, *cum sacrorum primitiæ ad multam iniquitatem hominibus processissent, execrabilem paulatim usum victimarum inductum esse crudelitatis plenissimum: Et Deos nullo pacto habendos esse, qui sibi rem divinam fieri cæsis animantibus gaudeant, esse injustum, impium, ac scelestissimum facinus, mactare Diis animalia, ideoq; ne ipsis quidem hoc gratum contingere.* Quinino *Plato Epimonide* in genere de sacrificiis & quovis cultu Numinis dixit; οὐδ' ὂν δυνατὸν εἰδέναι τῇ θνητῇ φύσει τῶν τοιῶνδε περὶ, *non potest natura mortalis quicquam certi de his cognoscere.* Porro illud etiam exemplo suo probarunt Slavi: *Helmoldus* enim *lib. 2. c. 12.* barbaram illam gentem *attonitam* fuisse scribit, cum percepisset irata sua numina non aliter, nisi cruore placati posse: ideoque ut victimas ipsimet darent, ad fictas & ementitas revelationes & argumenta recurrere sacerdotibus opus fuisse, quo persvaderent, delectari Deos sangvine humano. Vid. supra num. 1. Prorsus ut *Romanis*, quibus Sibyllinos libros consulere; & *Græcis*, quibus oraculorum responsa requirere, sacrificiis divina facturis opus fuit. Quamobrem vero verius jus sacrificiorum absurdum fuisse visum gentilibus, ac speciatim *Slavis* quoque, ac tale, quod nullo modo erui ex natura & investigari unquam potuerit. Sentiunt mecum *Eusebius Cæsariensis demonstrat. Evang. lib. 1. c. 10. D. Joh. Meisnerus Tract. de Prophetis sect. 3. num. 20. & 21. Stephanus Clotzius dissert. de Agno Dei, Joh. 3. 29. punct. 2. §. 14. num. 6. edit. Rostoch. anno 1634. & recus. anno 1703. Joh. Saubertus de Sacrific. c. 2. p. 23.-26. Masius de Diis Obotr. c. 5. p. 93. ss. Simon Patricius Comm. in Gen. c. 43.* cit. in *Act. Erud. An. 1696. p. 198. & 199. Petrus Jurius, Hist. Critic. Dogmatum & cultuum Part. 1. c. 13. vid. Act. Erud. Anno 1704. p. 491. seq.*

CAPUT III.

Πολυθεότητα, & *Sacrificia gentilium esse ab Ecclesia V. T. prava æmulatione sumpta.*

§. I.

Igitur cum divinæ Philosophiæ ac naturæ repugnent πολυθεότης, & ritus sacrificandi, prout exemplo suo Slavi ipsimet, aliique prisci superstitiosi probant, nihil prohibet, quo minus asseramus, esse isthæc *duo capita*, autore diabolo, illo *mimo & simia Dei*, ut eum vocat *B. D. Lutherus Tom. III. Jen. Lat. f. 300. B. & alibi*, (quo videsis etiam *D. Matth. Zimmerman. Analect. Mens. 3. n. 7. p. 133-138.*) sumpta & ad paganos olim translata ex prava æmulatione, per traditionem falsam & corruptam, a doctrina ritibusque sacris Ecclesiæ veræ; qualis quidem penes Patriarchas & Judæos V. Test. olim fuerit. Corrumpere autem eam doctrinam perfacile fuit Diabolo: quia sine scripto usque ad Mosem, propagata est olim: quare vero illam doctrinam veram tum ore tantum, & non alia ratione, seu scriptura propagare voluerit Deus, nostrum non est curiosius inquirere; neque enim omnium operum suorum nobis rationes Deus reddere tenetur. *Ludovicus* equidem *Ellies du Pin in præfat. ad Bibl. Sacr. cap. 3. edit. Paris. an. 1699.* autumat, eos, qui Theologiam gentilium & commenta Poëtarum a Mose (vel Patriarchis) repetunt, *conjecturis solum niti*, quibus *demonstrandi probandique* vim *ac robur nullum inesse.* vid. *Act. Erud. Lips. an. 1700. p. 7.* Vellem autem ego, ne Vir doctissimus tam levi brachio tot tantorumque sapientum σοφωτάτας φροντίδας, excussisset: incumbit enim ipsimet probandum, quo jure conjecturarum vocabulum iis adfingat. Sensit autem longe aliter jam pridem *Tertullianus* libr. de *Præscript. adv. Hæret. f. 122. edit. Basil. an. 1539. Si Numæ Pompilii*, inquiens, *superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia & privilegia, si sacrificantia ministeria, & instrumenta & vasa ipsorum sacrificiorum ac piaculorum & votorum curiositates, consideremus, nonne manifeste Diabolus morositatem illam Judææ imitatus est? Chrysostomus* Homil. 49. in c. 24. *Matth*, ait: *Hæresis omnia similiter habet, scil. quæ sunt in Scriptura.* Ita dicere possumus: Paganismus omnia similiter habet, quicquid docuit Deus in Scripturis. Christiani & credentes habent ea in veritate, pagani in corruptione. *Tertullianum* denique sequuti feliciter sunt e *Nostratibus*, *Philippus Melanchthon Apolog. Aug. Conf. artic. 3. p. 98. Gentes habebant*, ait ille, *sacrificia sumta a patribus: horum opera imitabantur: D. Casparus Peucerus* libro de divinat. passim. *D. Chemnitius* Exam. Concil. Trid. Part. I. p. 16. *Franzius* item, *Waltherus*, *Dilherrus*, *Taubmannus*, *Buchnerus*, *Dietericus*, *Ursinus* Analect. Vol. I. lib. 4. *Mœbius*, *Carpzovius*, *Schedius*, *Fabricius*, *Funccius*, *Bornmeisterus*, *Johannes Nicolai*, *Colbergius*, *Christ. Wormius*, *Daniel Omeisius* Part. 2 der gründlichen Anleitung zur Teutschen accuraten Reim- und Dicht-Kunst. (conf. *Act. Erud. An. 1704 p. 254.*) *Lic. Christ. Frid. Garmannus* Lib. de Miraculis Mortuor. e *Calvinia-*

vinianis Mornæus, Grotius, Seldenus, Heinſius, Voſſius, Joann Doughtejus, Job. Bompartius, (conf. *Act. Erud.* An. 1690. p. 58 ſs.) *Bochartus, Dickinſonus, Witſius, Spanhemius, Joh. Jac. Cramerus, Petrus Jurieu,* (vid. *Act. Erud.* An. 1705. p. 11.) *Thomas Godwinus* Moſ. & Aar. l. 4. c. 1. p 314 ait: *Origo & fons tot generum idololatriæ exiſtit ex abuſu & detorſione S. Scripturæ. E Pontificiis, Steuchus, Huetius, Picinellus,* &c. qui uno ore omnes maximoque cum applauſu Theologiam omnem ac ſapientiam gentilium ex ſacris literis paſſim, atque a veteribus judæis ſumptam fuiſſe adfirmant, probant & declarant.

§. II. Nos ergo veſtigia ſequentes noſtrorum aliorumque Doctorum, (præſuppoſitis iis, quæ *B. Doctor Martinus Lutherus* Tom. III. Jen. Germ. f. 204. ſs. de ratione corrupta habet: Die Vernunfft kan nicht die Gottheit recht austheilen, noch recht zueigen, dem ſie alleine gebürt: Sie weiß, daß GOtt iſt, aber wer, oder welcher es ſey, der da recht GOtt heiſt, das weiß ſie nicht. Et paulo poſt: Die Vernunfft ſpielt der Blinden-Kue mit GOtt, und thut eitel Feilgriffe, und ſchleicht immer neben hin, daß ſie das GOtt heiſt, das nicht GOtt iſt: und wiederum, nicht GOtt heiſt, das GOtt iſt, welches ſie keines thät, wo ſie nicht wüſte, daß GOtt wäre, oder wüſte eben, welches oder was GOtt wäre. Darum plumpt ſie ſo herein, und gibt den Namen und göttliche Ehre, und heiſſet GOtt, was ſie düncket, daß Gott ſey, und wil alſo nimmermermehr den rechten GOtt, ſondern alle-wege den Teufel, oder ihr eigen Dünckel, den der Teufel regirt. Darum iſts gar ein groß Unterſcheid, wiſſen, daß ein GOtt iſt, und wiſſen, was oder wer GOtt iſt. Das erſte weiß die Natur, und iſt in allen Hertzen geſchrieben; das andere lehret allein der Heilige Geiſt,) omnino vero ſimile arbitramur: (1) *πολυθεότητα Slavorum,* quemadmodum & reliquorum paganorum fraude & aſtutia Satanæ primitus ortam, & progreſſam eſſe, *ex Articulo* ** *de ſanctiſſimo individuæ & S. S. Trinitatis myſterio:* quo docemur & credimus unum eſſe Deum, quoad eſſentiam, & Trinum, quoad perſonas, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum. Factum enim eſſe nunquam puto, ut hunc Articulum ſive etiam vocabulum Trinitatis ſecreto habuerint, & *diſciplina Arcani* occultandum crediderint veteres, ſive primitivæ eccleſiæ, ac Novi Teſtamenti Doctores, ut ut de his quidem tale quid ſentiant *Emmanuel Schelſtratenus Diſſert. de Antiquitate eccleſiæ 2.* (vid. *Act. Erud. Lipſ. an. 1693. p. 199*) *& Gilbertus Burnetus in expoſitione. Unde quadraginta Articulorum Confeſſionis Anglicanæ, ad Artic. I.* vid. *Act. Erud. Lipſ. An. 1700. p. 359. Jacobus Laderchius* ad Acta Paſſionis Ss. Creſcii & Sociorum Martyrium p. 80. ſeq. edit. Florent. an. 1707. vid. Act. Erud. An. 1707 p. 99. Juſſerat enim Chriſtus Apoſtolos ſuos *exire in univerſum mundum, & docere omnes gentes, & baptizare in Nomine Patris Filii* & *Spiritus Sancti*; quamobrem omnes articulum de SS. Trinitate omnibus

** Alia de origine idololatriæ ex *Guil. Surenhuſio Comment. ad Tr. Talm.* עבודה זרה ſive *de cultu peregrino*, docent *Acta Erud. Lipſ. An. 1702. p. 47. ſeq. Athanaſius Lib. contra Gentiles, p. 12. ſs. edit. Vitemberg. an. 1532. Lactantius Inſt. Divin.* lib. 1. c. 8. ſs. *J. Rondellus* Traject. ad Moſam Profeſſor Græcæ Lingvæ, & Collegii Rector, quid ſentiat, nobis hiſce verbis ex Ejus *Animadv. in cap. qu. Theophraſti, edit. Amſtelod. anno 1686.* exponunt *Jlluſtres Collectores Actor. Erud. Lipſ. anno 1686.* Scilicet, *non dubitat is aſſerere, ſacratiſſimorum etiam religionis noſtræ myſteriorum veſtigia & umbras aliquales in gentilium ſacris deprehendi: puta Trinitatis in Apolline, ſub triplici forma repræſentato: it. in Sanco, Fido & Semone, utpote quibus nominibus unum idemque numen cultum eſſe conſtat: pariter incarnationis myſterium fabula* Æſculapii, it. Promethei, *ſpecioſe ſatis putat adumbrari. Fatetur quidem ſe dubitare, unde gentilibus hæc talia innoteſcere potuerint, cum revelationem utique præſupponere videantur: arbitratur tamen harum quoque rerum naturalem quendam forte dari ſenſum: non ſecus, ac ipſius divinitatis magis licet obſcurum, confuſum, ac in hominum cordibus tantum non penitus obliteratum. Probabilius id ex eo evadere putat, quod experientia teſte conſtet, in aliis quoque rebus humanam mentem ſibi relictam quandoque formare ſibimet ideas rerum antea nec viſarum, nec auditarum: quas tamen reipſa tales extare poſtmodum liqueat. Exempli loco adducit hiſtoriam* J. C. Scaligeri, *cui aliquando per ſomnium apparuit Brugnolus quidam, celebris quondam apud Venetos Grammaticus, nomen ipſi ſuum, patriam ac profeſſionem commemorans, de quo tamen expergefactus nil unquam aut legiſſe aut inaudiiſſe ſe recordari potuit: uti teſtatur in eleganti Carmine, quod in hujus rei memoriam, & præter ſomnium adhuc dum ignoti Brugnoli honorem compoſuit: extitiſſe vero aliquando hujus nominis Virum, decennio demum poſt edita parentis Carmina, filius Joſephus Scaliger ſciſcitando perdidicit. Eodem referendum ait Rondellus, quod inter Americanos ab iis, qui ex noſtris primi has in terras appulerunt, tot fidei capita ac ceremoniæ deprehenſa fuerint, quæ noſtræ religionis umbram rituumque figuram manifeſto ſatis retulerint, quorum longum catalogum ex Montano recenſet.*

bus ac singulis studiose tradidisse crediderim. Porro etiam a conditu mundi, & post diluvium *a Noachicis* istud fidei caput habitum non secreto, sed publice summa cum diligentia propositum, & inculcatum est omnibus atque singulis quovis tempore & loco. Bene S. *Hieronymus Epist. ad Damasum. Tom. III. Oper. f. 117. Im ambobus Testamentis Trinitas prædicatur. Origenes* itaque errat, Homil. 3. in Genes. T. I oper. p. 6. *In baptismo Christi primum capit sacramentum patescere Trinitatis.* Hinc recte etiam miratur *Nicolaus Gurtlerus S. S. Theol. D. & Professor Athenei Hanoviensis Instit. Theol. c. 4. §. 5. & 6.* quare Viri quidam docti putaverint, primos Parentes, integros adhuc & rectos, mysterium Trinitatis venerandæ ignorasse: cum certissimum sit, mentem ipsorum primo statim vitæ momento fuisse a Deo determinatam (*informatam*) ad hasce cogitationes: Patrem, Filium & Spiritum S. ens unum perfectissimum, & hominem & reliqua omnia fecisse; & eas cogitationes servare, ac subinde repetere (secum & coram aliis) debuisse. vid. *Act. Erud. Lips. An. 1694. p. 350.* Præstat vero robur & firmamentum assertioni nostræ (1) *Nomen* אלהים *Elohim*, quod plurale est, & pluritatem personarum in Deo omnino designat *Gen. 1, 1.* construitur enim cum verbo singulari ברא *bara, creavit*, ut essentia doceatur. vid. *D. Michaël Waltherus Spong. Mos. adh. 1. Hottingerus Hist. Creat. quæst. 12. p. 21. seq.* (2) *Sermo divinus Gen 1, 27.* נעשה *faciamus hominem ad imaginem nostram, secundum similitudinem nostram* vid. *Hottinger. lib. cit. §6. p. 249. & 256.* Et (3) denique *Moses* diserte *Genes. 1. v. 1. & 2.* אלהים *Elohim* in tres determinat personas: nam *Patrem* introducit mandantem; per *Dixit* seu Verbum mandantis indigitat *Filium:* & per *Spiritum* aquis incubantem inculcat *Sanctum*, *Chemnit. Part. I. Locor. de Spiritu S. p. 113. Gerhard. Loc. de Creatione cap. 2. §. 9. seqq.* Atque hinc *Patres* antiqui hanc collegerunt Personarum in divinitate distinctionem, collato pronunciato Apostolico, *Rom. 11, 35.* Quod Pater sit αἰτία creationis προκαταρκτικὴ ex quo omnia; Filius δημιουργικὴ, per quem omnia: Spiritus S. τελειωτικὴ, in quo perficiantur omnia. Quod tamen dextre accipiendum est, non de essentiæ, vel potentiæ in agendo inæqualitate, sed de personarum distinctione, &, qui ex ea resultat in operibus ad extra agendo, ordine. *Waltherus Spong. Mos. loc. cit. p. 9 edit. Norimberg. an. 1642.* (*D. Georg. El. Edzardus in annotat. ad Avod. Sar. p. 196.* asserit etiam ac probat, Judæis antiquioribus fuisse persvasum, quod nomem אלהים non modo pluralitatem personarum inferat, sed talem omnino pluralitatem, *quæ minimum tribus* absolvatur: Asserunt enim judæi, *judicium tribus minimum viris constituisse:* ideoque Synedrium illud *Psal. 82, 1.* vocari אלהים *Jarchius: Synedrium non vocatur* אלהים *nisi tribus constet Judicibus, edit. Hamburg. an. 1705.*) Atque hæc quidem sunt tria argumenta desumpta ex Articulo creationis. Quorsum optime *B. D. Johannes Gerhardus in Exeges. Loc. 3. de Sanct. Trin. mysterio cap. 8. §. 109.* Moses *Scripturam Sacram ab opere Creationis exorditur, neque cuiquam potest esse dubium, hujus articuli doctrinam divinitus traditam in publicis ecclesiæ Israeliticæ conventibus perpetuo fuisse repetitam: præsertim cum Sabbatum ipsum debuerit esse perpetuum memoriale creationis, Exod. 20, 10. Sex diebus operaberis, septimo celebrabis Sabbatum; sex enim diebus fecit Deus cœlum & terram; sed requievit die septimo. Quod si ergo ex creationis articulo, prout in Vet. Test. describitur, mysterium Trinitatis demonstrari potest, eo ipso confirmatum erit, doctrinam de Trinitate non fuisse populo Israëlitico penitus ignotam, sed in ecclesiasticis conventibus traditam, ac perpetuo repetitam.* Hæc *Gerhardus*, quo etiam confer. *D. Lutherus Tom. VI. Jen. Germ. f. 544. seq.*

§. III. Crediderunt vero *Noachici* etiam atque Patriarchæ *post diluvium* unum esse Deum in essentia, & trinum in personis: quod iisdem, ut paulo antea, argumentis probabimus. Construitur enim (1.) iterum cum verbo singulari אלהים *Elohim*, v. 9 *Gen. 8, 1.* ויזכר אלהים & *recordatus est Deus*; nec non v. 15. וידבר אלהים & *locutus est Deus.* (2.) Ait Deus in plurali, *Gen* 11, 7. הבה נרדה ונבלה *agite descendamus & confundamus ibi labium eorum.* Et *Jacob, Gen. 20, 13.* Et *fuit quando* התעו אתי אלהים *fecerunt me errare Deus de domo patris mei.* (3.) Clare etiam אלהים *Elohim in tres* determinatur personas, v. g. a *Jacobo Gen. 48, 15.* אלהים *Deus* (Spiritus S.) *in cujus conspectu ambulaverunt patres mei, Abraham & Isaac:* אלהים *Deus* (Pater) *qui pascit me a tempore præcedente usque ad diem hunc:* המלאך *Angelus* (Christus) *qui redemit me ab omni malo, benedicat pueris.* Quo referam etiam *Gen. c. 18. v. 2.* quod scribit, Dei Filium stipatum *duobus angelis* creatis Abrahæ apparuisse: nam his tribus hospitibus symbolice Trinitatem Abrahamo adumbratam fuisse, nonnulli docent, vid. *D. Franzius de Interpr. Script. Orac. 151. Gerhard. Exeg. Loc. 3. §. 164. D. Clotzius tr. de Angelolatria Disp. 5. punct. 9. th. 24. D. August. Pfeiffer Dub. Vex. Cent. 1. loc. 45.* Imo *B. D. Wilhelmus Lyserus in Trifol. religion. Disput. 2. part. gen. thes. 17.* cum *Athanasio Dialog. 3. de Trin.* docet, *non absurdam videri sententiam qua dicit, omnes tres Deitatis personas*

ſonas in aſſumptis viſibilibus formis apparuiſſe. Verum litem hanc meam non facturus, concludo, cum religionis primævi mundi caput fuerit ſanctiſſimum, plures una perſonas eſſe in Deitate: quod, illud ipſum accipiens infernalis cacodæmon, quo ægre faceret Sacroſanctæ Triadi, hinc πολυθεότητα in mundum introduxerit; ſuppreſſo enim ternario numero determinato perſonarum divinarum, (quem alias ſatis ſe noſſe, publice coram Chriſto confeſſus eſt, vocans eum *Sanctum Dei, Marc. 1, 24. Luc. c. 4, 34.* ex triſagio *Eſai. c. 6, 3. D. Job. Georg. Dorſchaus Comment. in Luc. pag. 770.*) dari אלהים *Elohim* ſive plures Deos, indefinite ex hoc ipſo nomine ac fonte, ut crederent, ſuis perſuaſit. Itaque inde factum puto, ut idolis porro tribuatur vox אלהים *Elohim, Exod. 22, 20.* & alibi; cum tamen revera non ſint אלהים *Elohim*, ſed אלילים *Elilim. Lev. 19, 4. Eſa. 9, 10.* ab אל *al, nihil, nihilum, res non exiſtens, inutilis:* quia idola nihil ſunt, nihil proſunt, *1. Cor. 8, 4. ſcimus,* ὅτι οὐδὲν *quod nihil Idolum in mundo.* q. d. לא אלהים *non Dii, 2. Paral 13, 9.* quinimo Scriptura per contemptum Idola vocat גלולים *ſtercora*, Deos *ſtercorarios, 1. Reg. 15, 12. 2. Reg. 17, 12,* Poteſt etiam eſſe diminutivum ab אל *El*, Deus. q. d. *Deunculi*, Götterchen, contemptim ſic appellati. Item אל אל *non Deus*; Idola enim non ſunt vere Dii; vel etiam אל ליל *Deus noctis, nocturnus, lucifugus*; quales ſunt Dæmones, qui in Idolis coluntur: vel ab אלה *alah, execratus eſt*; quia Idola ſunt res execrandæ. *Gerhard. Exeg. Loc. 2. cap. 2. §. 13. Glaſſius Gramm. Sacr. lib. 3. tr. 1. cap. 34. p. 466.*

§. IV. Sed jacto in animis corruptis hominum πολυθεϊσμοῦ fundamento, veterator porro Diabolus ſuos effaſcinavit, ut (II.) *tot Deos crederent, quot in Scripturis eſſent Dei attributa, vel nomina, Symbola, atque opera.* Nimirum communicata cum Ebræis per Moſen & Prophetas Scriptura Sacra, male habuit Diabolum, quod indies nomen honosque ſummi Dei creſceret, atque per orbem omnem paſſim diſſeminaretur: Vero ſimile namque eſt, hiſtoriam & doctrinam Scripturæ Sacræ ad omnes omnino gentes dimanaſſe ſtudio atque opera Ebræorum: quamobrem cum lumen verbi divini extingvere non potuerit, dedit operam, ut etiam circa illa corruptæ jampridem mentes humanæ errarent, quæ de DEO dicuntur, quod ſit ipſe Deus: vel quæ unum idemque ſunt cum ipſa divina eſſentia: juxta regulam tritam: quicquid in Deo eſt, *illud ipſe eſt Deus*, Hæc autem *Attributa* vulgo vocant, nec non *nomina*, ut teſtatur *Occam. lib. 3. qv. 3. antiquos*, inquiens, *id vocaſſe in divinis nomina, quod nos dicimus attributa.* Qualia ſunt, v. g. quæ *operativa* ſeu ἐνεργητικὰ vocantur, *potentia, bonitas, juſtitia*, & alia. Hinc, inquam, quot *nomina* fuerunt, tot *numina* eſſe poſt Numen unum ſive Deum ſupremum, gentes ſibi ſunt perſuaſi. *Ratio prima* erat, quod hæc attributa ratione ſeu mentaliter, & ut Græci loquuntur, λόγῳ ac ἐπινοίᾳ, id eſt, mentis cogitatione ſeu cognitione differre conciperent, cum inter ſe, tum ab eſſentia divina: utut in re idem ſint, tum cum eſſentia divina, tum inter ſe mutuo: quia Deus eſt ſimplicisſima eſſentia, & compoſitionem realem non admittit: *Donati Pnevmat. Part. Sect. 1. cap. 5. § 8. ſqq.* In rem noſtram *Philippus Cluverius Germ. Antiq. l. 1. c. 29. p. 217. Cauſa tantæ confuſionis* (plurimorum Deorum) *origoque nulla alia fuit, niſi ea, quod Adamus & primi* (addo ſecundi tertiiq;,) *ejus poſteri, uni illi vero Deo ob multiplicem potentiam ac vim, variasque ob virtutes & effectus, varias ac multiplices tribuiſſent appellationes.* Et *Seldenus de Diis Syris, prolegom. cap. 3. A nominum in ſacris adhibitorum multitudine ingens Deorum fiebat acceſſio: & quæ primum nomina tantummodo, numina deinde diverſa æſtimabantur.* (Ita *Valentinus* ſecundo poſt Chriſtum natum ſeculo ſingulis Dei operibus ſingulos Deos attribuit. vid. *Tertull. lib. adv. Valent. Iren. lib. 1. c. 1. & 5. Epiphan. Hæreſ. 31. Theodoret. lib. 1. Hæret. fab. c. 10.* &c. *Gerhard. Tom. I. Loc. de Natur Dei c. 6. §. 45 fol. 58. a. Mart. Chemnitius Loc. de Deo in ſpecie Part. I. Locor. p. 35.*) Eo etiam pertinent ipſa teſtimonia Ethnicorum: *Seneca lib. 4. de Benefic. c. 7. & 8.* ita: *Quid aliud eſt natura, quam Deus & divina ratio, toti mundo & partibus ejus inſerta? Quoties voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum noſtrarum compellare: & Jovem illum optimum ac maximum rite dices, & Tonantem, & Statorem: qui non, ut hiſtorici tradiderunt, ex eo, quod poſt votum ſuſceptum, acies Romanorum fugientium ſtetit, ſed quod ſtant beneficio ejus omnia, Stator, Stabilitorque eſt: hunc eundem & Fatum ſi dixeris, non mentieris: nam cum fatum nihil aliud ſit, quam ſeries implexa cauſarum, ille eſt prima omnium cauſa, ex quo ceteræ pendent. Quæcunque voles illi nomina proprie aptabis, vim aliquam effectumque cæleſtium rerum continentia. Tot appellationes ejus poſſunt eſſe, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium noſtri putant; Liberum patrem: quia omnium parens ſit: quod ab eo primum inventa ſeminum vis eſt, conſultura per voluptatem. Herculem, quia vis ejus invicta ſit, quandoq; laſſata fuerit operibus editis in ignem receſſura. Mercurium, quia ratio penes illum eſt, numerusque & ordo, & ſcientia. Quocunque deflexeris, ibi illum videbis occurrentem tibi, nihil ab illo vacat: opus ſuum ipſe implet.* Et *Maximus Maudarenſis Grammaticus Epiſt. ad*

Augustinum num. 43. Tom. Epist. Augustini, edit. Basil. ann. 1593. Equidem *unum esse Deum summum sine initio, sine prole naturæ: seu patrem magnum atque magnificum: quis tam demens; tam mente captus neget esse certissimum? Hujus nos virtutes per mundanum opus diffusas; multis vocabulis invocamus: quoniam nomen ejus cuncti proprium videlicet ignoramus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est: Ita fit, ut dum ejus quasi quædam membra carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profecto videamur. Sic etiam Varro* apud *Augustinum lib. 4. de C. D. cap. 9. & 11.* docet, gentiles plures quidem Deos deasque nominasse, omnes autem *in uno Jove* comprehendere voluisse. Quo & *Macrobius Aurelius Theodosius* pertinet, qui *Saturnaliorum lib. 1. c. 19.* ait: Omnes *pene Deos duntaxat, qui sub cœlo sunt, ad solem referunt; addens: Id non vana superstitio, sed ratio divina commendat; si enim sol, ut veteribus placuit, dux & moderator est reliquorum luminum, & solus stellis errantibus præstat, ipsarum vero stellarum cursus ordinem rerum humanarum, ut quibusdam videtur, pro potestate disponunt, velut Plotino constat placuisse, significant, necesse est, ut* Solem, *qui moderatur nostra moderantes, omnium, quæ circa nos geruntur, fateamur autorem. Et sicut Maro quum de una Junone dicat, quo numine læso ostendit, unius Dei effectus varios pro variis censendos esse numinibus, ita diversæ virtutes solis nomina Diis dederunt; unde ἓν τὸ πᾶν, sapientes principes prodiderunt. Virtutem igitur solis quæ divinationi, curationique præest,* Apollinem *vocaverunt; quæ sermonis auctor est,* Mercurii *nomen accepit; nam quia sermo interpretatur cogitationes latentes, ἑρμῆς, ἀπὸ τοῦ ἑρμηνεύειν propria appellatione vocitatus est.* Porro in sequentibus capp. c. 20-30. prolixe docet ac demonstrat *Macrobius solem;* seu virtutes solis, signare *Apollinem, Liberum Patrem, Martem, Mercurium, Æsculapium, Herculem, Serapim, Adonim, Atinen, Osirim, Nemesin, Inonem, Saturnum, Jovem.* Bene autem *S. Augustinus* de *C. D. lib. 4. cap. 11.* Non sit *necesse per cuncta discurrere: Deus unus, de quo multi a poëta nobilissimo dictum putant, Deum namque ire per omnes terrasq; tractusq; maris; cælumque profundum. Ipse in æthere sit Jupiter, ipse in aëre Juno: Ipse in mari Neptunus: in inferioribus etiam maris ipse Salacia: & in terra Pluto: in terra inferiore, Proserpina: in focis domesticis Vesta; in fabrorum fornace Vulcanus: In sideribus Sol & Luna & Stellæ: in divinantibus Apollo: in merce Mercurius: in Jano initiator: in termino Terminator: Saturnus in tempore: Mars & Hellona in bellis: Liber in Vineis: Ceres in frumentis: Diana in silvis: Minerva in ingeniis. Ipse sit postremo etiam in illa turba quasi plebeiorum Deorum: ipse præsit nomine Liberi virorum seminibus & nomine Liberæ fœminarum: Ipse sit Diespiter, qui partum perducat ad diem: Ipse sit Dea Mena, quam præfecerunt menstruis fœminarum. Ipse Lucina, quæ a parturientibus invocetur: Ipse opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terræ: & vocetur Ops. Ipse in vagitu os aperiat, & vocetur Deus Vagitanus: Ipse levet de terra, & vocetur Dea Levana: Ipse cunas tueatur, & vocetur Dea Cunina. Non sit alius, sed ipse in Deabus illis, quæ fata nascentibus canunt, & vocantur Carmentes, præsit fortuitis, voceturq; Fortuna. In Diva Rumina mammam parvulo immulgeat: quia rumam veteres dixerunt mammam. In diva Potina potionem ministret. In diva Edulica escam præbeat. De pavore instantiam Paventia nuncupetur: De spe, quæ venit, Venilla. De voluptate, Volupia. De actu, Agenoria. De stimulis, quibus ad nimium actum homo impellitur, Dea stimula nominetur. Strenua Dea sit, strenuum faciendo. Numeriaque numerare doceat. Lamena, quæ canere. Ipse sit & Deus Consus, præbendo consilia: & Dea Sentia, sententias inspirando. Ipse Dea Juventa, quæ post prætextam excipiat juvenilis ætatis exordia. Ipse sit Fortuna Barbata, quæ adultos barba induit: quos honorare voluerit; ut hoc qualecunq; numen saltem masculum Deum, vel a Barba barbatum: sicut a nobis, Nodotum, vel certe non fortunam, sed quia barbas habeat, Fortunium nominarent. Ipse in Jugatino Deo conjuges jungat: & cum Virgine uxori Zona solvitur, Ipse invocetur sive virtutes ejus, & Dea Virginensis vocetur. Ipse sit Motunus, vel Tutinus: qui est apud Græcos Priapus, si non pudet. Hæc omnia, quæ dixi, & quæcunque non dixi; non enim omnia dicenda arbitratus sum: hi omnes Dii Deæque sit unus Jupiter; sive sint, ut quidam volunt, omnia ista partes ejus, sive virtutes ejus, sicut eis videtur, quibus eum placet esse mundi animum: quæ sententia velut magnorum multorumque doctorum est. Hæc si ita sunt, quod quale sit, nondum interim quæro: quid perdecent, si unum Deum colerent prudentiore compendio? quid enim ejus contemneretur, cum ipse coleretur? Denique ratio secunda* erat, quia gentes argumentabantur, Deum sibi nolle tribuere actiones plurimas & diversas, ideoque nec præsentem videri: quia beatissimus ipse sit, neque enim ad Deum pertinere putabant, commune axioma: *actiones plurimas unius esse posse suppositi.* confer. quæ dixi *supra cap. 2. num. 4.* Quamobrem etiam absentiam numinis, præsentia simulacrorum resarcire aut exhibere voluerunt, vid. hic *D Zimmermannus Analect. Miscell. Mens. 3. n. 8. p. 138. seq.*

§. V. (III.) *Sacrificia* quoque *ac ritus*, qui a Slavis ac reliquis gentilibus circa sacra adhibiti sunt; ex consvetudine ecclesiæ Patriarcharum, Judæorumque V. T. fluxis-

fluxisse credendum est. Extat eam in rem *Dissertatio Philologico-Theologica B. Doctoris Georgii Mœbii, tum Licentiati & illustris Gymnasii Martisburg. Rectoris, quæ una cum Tractatu de Oracul. Ethnic. Orig. &c. prodiit Lipsiæ anno 1660. & secunda vice anno 1685.* Hinc sequentia omnino huc apponemus: (1.) Certum est, ab Adamo ejusque filiis ad omnes illorum posteros ritum sacrificandi propagatum fuisse. (2.) Nec tamen ex recta naturæ inclinatione Patriarchas sacrificasse, prout Pontificii nonnulli, aliique volunt (*vid. supra c. 2. n. 7.*) quorum crassum errorem *Pererius in Gen. cap. 4. v. 2. n. 13.* & *Capnio in Cabala lib. 3.* aliique rejiciunt. vid. *D. Gerhard. Confess. Cathol. Tom. III. p. 1207.* (Bene omnino *Origenes*, sive quisquis est autor lib. 1. in Jobum c. 1. Tom. I. Oper. Part. II. p. 7. ad verba vers. 5. Vitulum unum pro peccatis animaque illorum offerebat: *Dic, o beate Job, quis te docuit vitulum mactare pro animarum peccatis? quis te docuit ita de longe figuram adimplere illorum, quæ perficienda sunt in novissimo tempore? Spiritus, inquit, Sanctus mihi revelavit: Spiritus me docuit, ut vitulum pro animabus offeram in figuram illius vituli, de quo dictum est: cito adducite vitulum saginatum: & ut vitulum pro peccatis jugulem in typo illius, de quo dictum est: ecce agnus Dei, ecce, qui tollit peccata mundi. Ipse, inquit, Spiritus Sanctus me docuit vitulum pro peccatis animarum offerre, atque de longe figuram adimplere illius, qui tanquam vitulus saginatus pro mundo mactandus est in novissimo tempore: qui tanquam agnus immaculatus pro mundi peccatis erit immolandus. Qui enim docuit Esaiam dicere, sicut ovis ad victimam ductus est; & sicut agnus coram tondente se sine voce: & peccata nostras ipse portavit, & propter impietates nostras deductus est ad mortem; qui docuit Hieremiam dicere: ego autem tanquam agnus immaculatus ductus ad immolandum, aliaque innumera his similia: qui ergo omnes illos docuit dicere: & prophetare de eo, qui erat venturus: idem ipse, inquit, etiam me illuminavit, ut vitulum pro peccatis offerrem, & typum futuri vituli atque agni adimplerem.*) Tum quia sacrificia haud fuissent in Statu innocentiæ: cæperunt autem statim post lapsum, quando Mediator in sese receperit luendam pænam: *J. Tolandi* in Differt. de Origin. Judaic. sententiam, accessisse demum ritus ac ceremonias ecclesiæ Judaicæ post adorationem vituli, quas nec fine, nec natura sua bonas fuisse idem putat, nemo nostratium probabit. vid. *Act. Erud. Lips. Anno 1709. p. 253.* utpote quia commonefactio de futuro sacrificio Messiæ in ara crucis offerendo esse debuerant; tum quia, ut sacrificium Deo placeat, requiritur expressa Dei ordinatio; quoniam norma sive suprema ratio cultus divini pendet absolute a voluntate Dei: extra mandatum autem essent sacrificia ἐθελοθρησκεία, & sic nullo modo grata & accepta. Confer. *D. Gerhard Tom. III. Loc. de Lege Ceremonial. & Forens. §. 14. f. 108. seq.* add. *Nicol. Gürtlerus de Origin. mundi lit. 1. p. 15.* (3.) A Patriarchis & Judæis ad gentes ritum sacrificandi migrasse. Eo pertinet ὁμοψηφία *B. D. Dorschei*, & *D. Riveti. Dorscheus in Mysaria Missæ cap. 1. §. 12.* ita ait: *Ethnici, & qui a vera ecclesia desciverunt, imitatione eorum, quæ a Patriarchis ad venerationem supremi Numinis instituta viderunt, ad suas sacrificiorum processerunt ceremonias, tum quia omnes e Noacho orti; tum quia ex Patriarcharum vel peregrinatione, vel conversatione, vel celebritate hauserunt: tum quia fama templi & religionis in gente Israelitica instituta, ad orbis etiam fluxit incolas. Hinc vestigia etiam non obscura cultus Mosaici emicant in illis licet myriadibus superstitionum. Rivetus Exercit. 42. in Gen.* hæc habet: *Dæmonum, quos gentes colebant, vafrities, quia cultus divini avidissimi sunt, etiam eos ritus suis suggerebant clientibus, quos a Deo præscriptos fuisse populo suo noverant. Ergo partim ex κακοζηλία, quia mundus in quibusdam imitari Ecclesiam solet, partim instigante Diabolo, varia sacrificia, & varii ritus etiam apud ethnicos observabantur.* Hæc *ille.* Et sic quidem ex *Mœbio* hactenus. Addimus illud: *Agnum Dei mactari necesse fuit ab origine mundi: Apoc. 13, 8.* non in decreto, efficacia, promissis & oraculis solum: sed in typis quoque & agnis, victimisque legalibus, usque ad tempus, quo Agnus ille *sese traditurus esset oblationem & hostiam Deo, Ephes. 5, 2.* quo præstito ἀπὸ μηχανῆς silentium œconomiæ Mosaicæ imponendum erat: quamobrem ut ab Agno Dei antitypo optimo, gregem hominum averteret Diabolus, inde a prima mundi origine, & post diluvium, sacrificia similiter atque victimas instituit, (videsis hic iterum *D. Mœbium Orat. cit. p. 99. seqq.*) maxime in eum finem, uti jam dixi, ut Agni Dei memoriam partim ex animis evelleret, partimque Scripturas sacras viliores redderet: Denique ut homines tanquam *αὐτόχειρας & homicidas* in orcum secum pertraheret ac conjiceret. conf. *D. Michael. Walther. Offic. Bibl. Repos. poster. 12. 1. arcul. 1. §. 667. p. 572. & arcul. 3. §. 745. p. 657. ss.*

§. VI. Insuper *alia* quoque *multa* occurrunt, quæ gentes exteræ e Sacris passim Scripturis hauserunt, aut fama, aut lectione, quorum copiam magnam videsis ap. *Waltherum in Offic. Bibl. cit. §§. 667. 725. 745. 758. 772. 783. 849. 898. 1068. Dilherr. Elect. lib. 1. c. 4. & 16.* nec enim ea hic repetendi spatium datur. *Carolus Robothamus* Dis-

Disquis. in hypothesin Baxterianam de fœdere gratiæ cap. 2. ait: *Mansisse apud gentes plurimas notionem de sacrificiis expiatoriis & propitiatoriis in genere: ast periisse omnem de sacrificio illo unice propitiatorio in individuo memoriam, periisse typicam rationem & σχέσιν sacrificiorum, quæ ad Christum respicere gentiles plane ignoraverint. Præterea e Sacrificiis intelligere quidem eos potuisse, Deum non esse implacabilem; sed quod actu placatus jam sit, nulla cum fiducia statuere ipsis ex hoc fundamento licuisse*, ut referunt verba ejus *Act. Erud. Lips. Supplement. Tom. III. p. 65.* Ex his vero, atque aliis, quorum hucusque meminimus, satis abundeque patere puto, non aliunde, quam e Scripturis Sacris, minus tamen intellectis & applicatis, omnem omnino pariter *Slavorum Soraborumque priscorum* emanasse & profluxisse Theologiam, qualis qualis ista fuerit. Igitur argumentum hoc obsignare aut confirmare paucis, at gravissimis *D. Philippi Nicolai Comment. de Regno Christi lib. 1. cap. 4.* verbis licebit: *Inundavit Satan*, sic ille, *permissu Dei, omnes fere terrarum populos* (ergo & Slavos) *fluctibus & procellis densissimarum superstitionum: quo vero id præstaret versutus, imitatus est opera Dei, & umbram religionis cœlitus allatæ callida & fallaci æmulatione*: sic *ille*. Verum enim vero hactenus dicta exemplis Numinum σὺν Θεῷ jam confirmabimus.

SECTIO II.

Ἐπαγωγική.

CAPUT I.

De Svantevito, Deo Soraborum Slavorumque supremo.

§. I.

SCripturæ Sacræ adulterum non inepte appellari Diabolum, verbo *Tertulliani*, (*ex Esai. c. 1, 22. & 2. Cor. 2, 16.* forte id nomen sumpsit, quod *sicut caupones οἱ κάπηλοι, Vinum aqua infusa adulterant, ita hic Scripturas*,) nemo opinior inficias ibit, qui vel *Svantoviti*, Soraborum Slavorumque numinis primatum, figuram, aliaque accuratius pensitaverit. Sunt enim ita fere hæc comparata, sicut sonant illa, quæ in divinis passim literis Deo O. M. tribui solent. Dicitur (1) Deus אל עליון *El elion, Deus altissimus, Gen. 14, 19. 20. cui similis nemo*, באלם *Baëlim, in Diis, Exod. 15, 11.* אלהי האלהים *Elohe haelohim, Deus Deorum, Psalm. 136, 2.* אל גדול יהוה ומלך גדול על־כל־אלהים׃ *Deus magnus Dominus, & Rex magnus super omnes Deos, Psal. 95, 3. Magnus Deus & laudabilis, valde terribilis ipse* על־כל־אלהים *super omnes Deos, Psal. 97, 9.* Sic de *Swantevvito Helmoldus Chron. Slav. lib. 2. cap. 12. Adeo hæc superstitio apud Ranos invaluit, ut Svvantevit* (leg. *Svvantevvit*) *Deus terræ Rugianorum, inter omnia numina Slavorum primatum obtinuerit, clarior in victoriis, efficacior in responsis; unde etiam nostra adhuc ætate non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provinciæ illuc tributa annuatim transmittebant, illum Deum Deorum esse profitentes.* (2) *Metaphorice* vel ἀνθρωποπαθῶς Deo tribuuntur *Oculi*, qui exactissimam ejus notitiam ac providentiam significant. *Job. 34, 21. Psal. 11, 4. Sirac. 23, 25. Deut. 11, 12.* 1. *Reg. 9, 3. 2. Paral. 16, 9. Amos. 9, 4. Ensis* sive *Gladius*, ceu iræ & vindictæ ejus symbolum, *Deut. 32, 41. Jud. 7, 20. Psal. 7, 13. & 17, 13. Esa. 29, 1. c. 34, 5. 6. Ezech. 21, 8. 9. 10. Zachar. 13, 7. Equus, Habac. 4, 8. Equitatio*, qua gloriosa Dei operatio prædicatur, quam in cœlis exserit in tempestatibus, *Deut. 33, 26. Psal. 68, 34* tum celeritas in exequendis judiciis, *Psal. 18, 11. Esa. 19, 1. Currus*, quo vel nubes, *Psal. 18, 11. 12. Psal. 104, 3. Esa. 19, 1.* vel magnificentia divina hominibus patefacta, *Habac. 3, 8.* vel ministrantium Angelorum myriades denotantur, *Psal. 68, 16. Crater* vel *Calix*, qui vel beneficia, *Psal. 21, 5.* vel divinarum afflictionum modum diversum, *Psal. 75, 9.* innuit. Talia vero passim *Svvantevviti* effigiei per μίμησιν attributa esse paulo post videbimus. (3) Dicitur Deus, *Jehovah Zebaoth seu exercituum, 2. Sam. 5, 10. Psal. 24, 10. Psal. 46, 8. 12. Rom. 9, 29. Jac. 5, 4.* יהוה איש מלחמה *Dominus Vir belli*; Der Herr ist der rechte Krieges-Mann, *Luther. Exod. 15, 3.* cujus *dextera frangit inimicos, Exod. 15, 6. dat salutem* (*Luth.* Sieg) *Regibus, & redimit suos de gladio malo, Psal. 144, 10. docet manus ad conflictum, & digitos ad bellum, ibid. v. 1. roborat vectes portarum, Psal. 147, 12.* Atque hujusmodi fere *bellatorem* gentiles in opprobrium Dei, *Svvantevvitum* esse credebant. Videas etiam *gladium* ei attribui, quomodo ad Deum Christum *Psaltes* ait: *accinge te gladio tuo super femur o! potens*, gürte dein Schwerdt an deine Seiten, du Held, *Psal. 45, 4.* Vel *Gladius Svvantevviti* sumptus videtur ex *Jos. 5, 13.* ubi dicitur, quod Josua vidit *Christum* ceu *Virum stantem e regione sua & gladium evaginatum in manu ipsius.* Excursus perpetuos

os & nocturnos quoque eundem agere Swantewitum Slavi credebant: quomodo de Christo Deo iterum *David* scribit: *Psal. 45, vers. eod. Equita super verbum veritatis, & mansuetudinis justitiæ. Luther.* Zeich einher der Wahrheit zu gut, und die Elenden bey Recht zubehalten. *Signum* tribuitur Swantewito, quia *Exod. 17, 15.* Deus dicitur יהוה נסי *Dominus elevatio mea*, der HErr mein Panier. *Capita quatuor Svvantevviti* forte superioritatem imperii significarunt: ita Christus dicitur שר־צבא־יהוה *princeps exercitus Domini*, ein Fürst über das Heer des HErrn. *Jos. 5, 14.* Denique facta *pace adipe triticorum saturare suos* Deus dicitur, *Psal. 147, 14. Tibullus Eleg. 11. lib. 1.*

Pax arva colit: pax candida primum
Duxit araturos sub juga curva boves.
Pax aluit vites, & succos condidit uvæ:
Funderet ut nato testa paterna merum.
Pace bidens, vomerque vigent, at tristia duri
Militis in tenebris occupat arma situs,
Rusticus e lucoque vehit male sobrius ipso
Uxorem plaustro, progeniemque domum.

Ovidius 2. Fastorum:

Sub juga bos veniat, sub terras semen aratas:
Pax Cererem nutrit, pacis alumna Ceres.

Igitur a Swantowito quoque Slavi segetes, & messem copiosam precabantur. Sed de his satis. *Paulus Hachenberg lib.* de *Germania Media diss. 8. p. 256.* ait: *Ad Manni honores pertinere videtur clarissimum illud apud Rugianos simulachrum, ad similitudinem Jani, qui non alius ac Noachus dicendus est, affabre effictum, quod Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. pluribus descripsit.*

§. II. Antequam autem historiam *Svvantevviti* commemorem, prius Scriptor antiquissimus *Ditmarus*, *Episcopus Merseburgensis* exponendus erit, qui palmam sive primatum *Svvantovvito* negare videtur: ita enim ille *Chron. Merseb. lib. 6. f. 65. primus* (Deorum Slavicorum) *Luarasici dicitur, & præ ceteris a cunctis gentilibus honoratur & colitur.* Hæc *ille.* Respondeo (1) error forte non *Ditmari* ipsius, sed typographi est, quo *Luarasici* nomen confictum ponitur pro *Radegast:* nam Autor illustris de *Redariis* loquitur, deque eorum urbe *Rethre*, ubi idolum Radegasti fuit. Clare *Helmoldus Chron. Slavorum lib. 1. c. 2. Civitas* (Redariarum) *vulgatissima Rethre, sedes Idololatriæ, templum ibi magnum, constructum dæmonibus, quorum princeps* (ibi) *est Radegast.* (2) Distingv. inter Slavos in genere omnes, & *Redarios in specie. Svvantevvitus* Slavorum omnium primarius Deus fuit: sed *Radegast* Redariorum, ut & ceterorum Slavorum fuit, habito tamen respectu & ratione non *Svvantevviti*, sed numinum, quorum in urbe Rethre figuræ repertæ sunt. Huc iterum *Helmoldus* in verbis citatis: *Templum ibi* (in Rethre) *magnum constructum dæmonibus, quorum* (*scilicet ibi extantium,*) *princeps est Redegast.*

§. III. Sequitur jam observ. (1) *Nomen Svvantevviti*; multifariam hoc scribitur: *Saxoni Grammatico Hist. Dan. lib. 14. f. 321.* audit Swantovithus; *Helmoldo Chron. Slav. lib. 1. c. 52.* Zvantevith: *& lib. 2. c. 12.* Zwantevith, it. Zvanteviti: *Ensero de Vita & Miraculis Bennonis*, Swantewitus. *Dubravio Hist. Bohem. lib. 1. p. 53.* Svatovitus: *Albino Chron. Misnens. tit. 11. p. 299.* Swantewitz. Clariss. *Dn. Samueli Grossero* Lausitz. Merckwürd. II. Haupt-Theil. *f. 4.* Svantowiz. *Zachariæ Schneidero Chron. Lips. lib. 4. p. 141.* Schwanthewitz. *Paulo Stranskio de Republ. Bojem. cap. 6.* Swanto-Wit, & Sviantewitus. *Stephano Johanni Stephanio in not. uber. in libr. 14. Hist. Dan. Saxonis Grammatici f. 246.* Santevith. *Johanni Henrico Ursino Analect. Sacr. Vol. 1. lib. 6. in appendice. p. 421. & M. Johanni Casparo Zophio, in Chron Gerau. Part. I. f. 196. Johanni Henrico Ursino* iterum in *Analect. sive Quæst. Bibl. lib. 2. c. 22. p. 83.* Svvante-Vithe. *Jeremiæ Simoni in Chron. Ileburg. Part. I. p. 196.* Svvantevvitz. *Jacobo Ticino in Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. p. 31. & 92.* Svvantevvicus, &c. sed Sorabis atque *Slavus* olim dictus est in vernacula sua Swanty-Witej.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Svvantevviti.* Hic iterum variant autores: alii enim vocabulum origine *Slavo-Latinum* esse contendunt: alii *Slavicum simpliciter*, qui rursum in varias abeunt sententias.

§. V. Qui *Svvantevviti* vocabulum *Slavo-Latinum* esse volunt, illud a ßwiaty, *sanctus*, & *Vitus*, quod nomen S. Martyris fuit, derivant. Ubi notandum: quoniam *Svvantevitus* (usu Autorum) compositum, & tritum sermone Slavico nomen esse perhibetur, a nemine, quod sciam, hactenus impugnatum est, quod pars prior vocis non sit sumpta a Slavico adjectivo ßwiaty, *sanctus*: quamobrem non de hac, sed de parte, ut volunt, posteriore vocis, *Withus, Witus, Vitus, seu* Wiz, lis saltem est. Præterea & illud notandum; ut hodie dicitur Sorabis ßwiaty, Polonis ßwiety, Bohemis swaty, *sanctus:* ita olim veteres nonnulli *per epenthesin* swenty, (leg. ßwenty,) ßwenty, & swynty, dixerunt. Sic enim legitur illa vox in *Catechismo Prussico, & Symbolo Apostolico Lithuanico,*

nico, apud *Christophorum* Hartknoch *Dissert. 5. de reb. Prussicis p. 84. 86. 87. & 94.* Porro a *Vitus*, seu *Vito Sancto martyre*, est *Vitus, Vithus, Witus, Wicus*, Witz, &c. Ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 6. Tradit veterum antiqua relatio, quod temporibus Ludovici Secundi, egressi fuerint de Corveia monachi sanctitate insignes, qui Slavorum salutem sitientes, impenderunt seipsos ad subeunda pericula & mortes pro legatione verbi Dei. Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur* Rani, *sive* Rugiani, *& habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes Idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt, ubi etiam Oratorium fundaverunt in honorem Domini ac Salvatoris nostri Jesu Christi, & in commemorationem* Sancti Viti, *qui est patronus Corveiæ. Postquam autem permittente Deo, mutatis rebus, Rani a fide defecerunt, statim pulsis sacerdotibus atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam Sanctum Vitum, quem nos martyrem ac servum Christi confitemur, ipsi pro Deo venerantur, Creaturam anteponentes Creatori. Nec est aliqua barbaries sub cœlo, quæ Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine* S. Viti *gloriantur, cui etiam templum ac simulacrum amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. Et lib. 2. c. 12.* Tenuis *fama commemorat, Ludovvicum Karoli filium, olim terram Rugianorum obtulisse B. Vito in Corbegia, eo quod ipse fundator extiterit cœnobii illius. Inde egressi prædicatores gentem Rugianorum, sive Ranorum, ad fidem convertisse feruntur, illisque Oratorium fundasse in honorem Viti martyris, cujus venerationi provincia consignata est. Postmodum vero, ubi Rani, qui & Rugiani, mutatis rebus, a luce veritatis aberrarunt, factus est error pejor priore; nam* Sanctum Vitum, *quem nos servum Dei confitemur, Rani pro Deo colere cœperunt, fingentes & simulacrum maximum, & servierunt creaturæ potius quam creatori.* Sic & *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 371. Rugiani quondam a Carolo Cæsare expugnati, Sanctumque* Vitum *Corvegiensem, religiosa nece insignem tributis colere jussi, defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt, instituto domi simulacro, quod* Sancti Viti vocabulo *censuerunt; Ad cujus cultum, contemptis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes, domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. seq. Successit deinde nova* (superstitio.) *Carolo Magno rerum potiente victoreque Saxonum, & in his Sclavorum quoque, quos Rugianos cognominant: placuerat Victori, ut gens victa, cultui præterea & sacris ritu Romano peragendis animos dederet, ac cum ceteris Saxonibus ad sanitatem paulo ante ab eodem Carolo revocatis, ut templum Divi Viti maxima tunc in veneratione apud illas nationes habiti, tributis coleret. Pendebant Rugiani templo tributa, quoad* incolumis viveret Carolus: *ipso mortuo nec tributa dare, nec cultum retinere Romanum volebant, sed domi sibi fanum, & in eo simulachrum constituentes, stipem quotannis viri mulieresque unum quisque eorum per capita nummum fano inferebant. Et cum tributi reddendi nomine a finitimis appellarentur, contentos se esse domestico & Vito, & tributo, respondebant. Huic simulacro*, Svatoviti, *hoc est*, Divi Viti, *vocabulum indiderant. Confer. Paulus Stransky* citatus supra *sect. 1. cap. 1. n. 3. & Bocerus* apud *Albinum Chron. Misn. tit. 11. p. 300.*

§. VI. Itaque de *S. Vito* paucis, quis fuerit, nobis erit dicendum: *Sanctus Vitus* puer VII. annorum, juxta *Zwinger. Theatr. Vit. Hum. vol. 16. lib. 1. f. 3016.* juxta *Hondorffium* & *Sturmium* in *Calendar. Sanctor. f. 155.* XII. annorum, una cum *Modesto* & *Crescentia* sub Imp. Diocletiano, martyrii palmam accepit. *Martyrologium Romanum* ad *diem XVII. cal. Julii: In Lucania apud Silacum flumen natalis Sanctorum martyrum Viti, Modesti, atque Crescentiæ, qui sub Diocletiano Imperatore e Sicilia illuc delati, ibidem post ollam ferventis plumbi, post bestias & catastas divina virtute superatas, cursum gloriosi certaminis peregerunt. Petrus de Natalibus Catalog. Sanctor. lib. V. cap. 118.* Vitus, *Modestus, & Crescentia martyres sub Diocletiano Imperatore in Sicilia martyrio claruerunt: qui Vitus ex Luciana* al. *Lucania*, qua de *Phil. Cluverius Ital. Antiq. lib. 4. c. 14. p. 720-740. provincia, nobili progenie, patre Hyla senatore progenitus: ætatis suæ anno - ad Martyrii palmam pervenit. Cum enim pater ejus idola coleret: & Vitus Christum adoraret: sæpius eum pater verberabat eo quod idola colere nolebat. Demum pater illum Modesto ejus nutritori tradidit: ut ei svaderet, quatenus Deos colere studeret. Cui apparens angelus ipsum confortavit; & adhuc puerum ad coronam martyrii animavit. Qui & in Christi nomine miracula patrare cœpit: & multos a diversis langvoribus sanavit. Quod audiens Valerianus præfectus puerum accersivit: & sacrificare nolentem, cathomis cædi jussit. Brachia autem & manus verberantium subito aruerunt, Præfectus quoque manum amisit; pro quo tamen Vitus oravit: & continuo sanitatem percepit. Præfectus ergo puerum patri tradidit: & ut ipsum corriperet, persuasit. Tunc pater Vitum in domum ducens diversis musicorum generibus, & puellarum lusibus aliisque deliciarum generibus mutare animum pueri satagebat. Et cum ipsum in thalamo inclusisset ornato, mirabilis*

fra-

fragrantia inde exiit, quæ patrem & familiam nimio odore perfudit. Aspiciensque pater per rimas hostii, VII. angelos radiantes circa infantem conspexit: quos Deos suos esse putavit; statimque excæcatus est. Ad cujus vocis clamorem tota civitas commovetur; ita ut præfectus accurreret, & cur ei hoc accidisset, interrogaret; Qui dicebat, quod Deos igneos videret, & eorum aspectum ferre non valens lumen amiserat. Et cum in templum jovis, pro recuperando lumine ductus esset, & nihil proficeret: filium pro sanitate rogavit, & lumen ejus precibus recuperavit. Cum autem nec sic crederet, sed puerum occidere cogitaret, Angelus Modesto & Crescentiæ nutritoribus ejus apparuit: & ut navem conscendentes puerum ad aliam terram ducerent, imperavit. Qui naviculam præparatam divinitus invenerunt: & angelo duce una nocte ad territorium Tonagritanum (*a Tonagro* fl. sic dictum, vid. *Phil. Cluver Ital. Antiq. lib. 4. c. 14. p. 722.*) *pervenerunt, & juxta fluvium Silarum* (*de* Silaro fl. *Id. l. c. p. 721. sq.*) *sub arbore quieverunt: ubi aquila eis cibum deferebat: & multa miracula puer faciebat. Interea filius Diocletiani imperatoris a dæmone accipitur; & nisi Vitus Lucanus veniat, se nunquam exire fatetur: locum quoq; , ubi inveniendus sit, ab eodem explicatur. Vitus ergo quæritur: & inventus adducitur ad Imperatorem: qui super ejus filium manum imposuit, & protinus ab eo dæmonem effugavit. Cum autem illum Imperator ad Deorum sacrificia invitaret: & Vitus recusaret, & cum Modesto & Crescentia in dirum carcerem missus esset: subito ferri moles ei imposita cecidit, & carcer immenso lumine coruscavit. Christus quoq; Sanctis apparens, illos ad passionis tolerantiam animavit, Quod imperator a custodibus intelligens, eos eductos in clibanum ignis immisit: quos tamen ignis omnino non tetigit; in quo psallentes hymnum trium puerorum audiuntur: indeque illæsi omnino educuntur. Tunc leo terribilis ad sanctos devorandos demittitur: sed tamen ab eis fidei virtute placatus eorum vestigiis modeste prosternitur. Tandem in eculeo eos Imperator jussit appendi, & in illo diutius extorqueri. Sed orante puero, ut eos Dominus liberaret, subito aër turbatur, terra concutitur, tonitrua mugiunt, templa Deorum corruunt, & multos opprimunt: Imperator autem territus fugit: & angelus sanctos exolvit, atque fluvium Silarum, unde venerant, in momento reposuit: ubi oratione fusa Domino animas reddiderunt. Quorum corpora ab aquilis custodita, Florentia illustris fœmina sancto Vito revelante, repperit: & cum aromatibus in Mariano prædio sepelivit. Qui passi sunt 16. cal. Julii.* Sed vero *Viti corpus* primum translatum est *Roma Parisios*, A. C. DCCLV. inde *in Saxoniam* delatum Anno Christi DCCC XXXVI. Ludovici Imperatoris anno XXIII. *Sigebertus Gemblacensis* ad *annos jam dictos* ita: *Fulradus Abbas Sancti Dionysii Parisiensis, corpus sancti Viti martyris Roma Parisios transtulit.* Et paulo infra: *Hoc tempore reliquiæ Viti martyris a Parisiis ad Corbejam Saxoniæ transferuntur. Unde ipsi Franci testati sunt, quod ab illo tempore, gloria Francorum ad Saxones translata sit. Witichindus Monachus Gestorum Saxonicorum lib. 1.* Post multa *tempora Romam veniens quidam Fulradus nomine, & ibi gesta legens pretiosi martyris, notavit locum sepulcri: veniens levavit reliquias sacras, collocavitque eas in pago Parisiaco. Inde regnante Luthovico Imperatore translatæ sunt in Saxoniam, & ut legatus Caroli confessus est, ex hoc res Francorum cœperunt minui, Saxonum vero crescere.* Habet hæc quoque *Stephanus Johannes Stephanius Not. uber. in lib. 14. Hist. Dan. Saxon. Grammatic. f. 246.* Præterea *duplicem Corbejam* faciunt, *veterem* & *novam*: *Vetus Corbeja* ad Samonam fluvium sita; *Nova ad Visurgim* in Episcopatu Paderbornensi, translatis eo reliquiis Viti effecta est. Vid. *Meibomius Sen. Tom. I. Rer. Germ. in Chron. Corbejens. not. & in Tract. de Translatione S. Viti, & Institut. Corbejæ adject. f. 763. edit. Helmstad. anno 1687.* Tandem *Divus Wenceslaus, principem Bohemiæ agens impetratis ab Othone Cæsare divi Viti reliquiis, sanctum Virum venerandum Bohemis exhibuit:* ita *Dubravius Hist. Bohem. lib, 1. p. 54.*

§. VII. Alii, qui *Slavicum* esse *nomen simpliciter* pronunciant, in *quatuor classes* dispesci possunt. Vel enim ipsis *Swantewitus* est a **ßwiatz** & **ßwieza**, id est, *sanctum lumen*; vel a **ßwiata** & **Wiez**, id est, *sanctum fundamentum* (vel *res sancta* rectius;) Prius etymon amplectitur *Emserus in Vita Bennonis*, *B. Zacharias Schneiderus Chron. Lips. lib. 4. p. 141. Christianus Heckelius* Beschreib. Bischoffswerd. c. 2. p. 3. *Johannes Henricus Ursinus in Theol. Symbol. num. XI. p. 27. Swantevitus sacer ignis.* Et *Analect. Sacr. Vol. I. Lib. 6.* in appendice p. 421. *Schwantewitz Vandalorum* (Soraborum) *vox, sacrum lumen significat.* Alterum alii. *Petr. Albinus Chron. Misn. tit. XI. p. 300. Emserus* legt diesen Nahmen in der Sclavischen Sprache aus, und sagt **Swante** sey so viel, als *sanctus*, heilig, **Witz**, so viel, als *lumen*, wie denn solches nicht unglaublich, weil sonsten solcher Wendischen Nahmen sehr viel, so auf das witz ausgehen, als **Carolwiz**, *Caroli lumen*, Hugwitz, *Hugonis lumen*, Zernewitz, *nigrum lumen*, Belwitz, *album lumen*, Starewitz, *vetus lumen.* Wiewohl andere das Wörtlein Witz auslegen, es soll so viel heissen, als ein Grund; in welcher Bedeutung **Swantewitz** so viel wäre, als ein heiliger Grund; gleich wie etliche die Stadt **Zerbist**, oder **Zerbitz**, auslegen, schwartzer Grund, Zernewitz.

newitz. *M. Caspar Zopbius Chron. Gerav. Part. I. p. 175.* Andere sagen, weil Witz auf Wendisch, so viel heisse, als Licht, so sey Schwantewitz, so viel als ein heilig Licht. *M. Jeremias Simon Chron.* Eilenburg *Part. I. p. 196.* Die Sorben-Wenden hatten zu ihren fürnehmsten Abgott den Swantewitz, welcher seinen Nahmen hatte von dem Wendischen Worte Swante, das ist, heilig, und witz, das ist Licht, oder Grund: Daß also Svvantevvitz so viel heisst, als ein heilig Licht, oder heiliger Grund. Hæc *ille.* At enim harum neutra mihi placet notio; quod utraque sit contorta valde & aliena a genio Lingvæ Slavicæ: sic enim non *Svvantevvitus*, sed Swata-Swieza vel Swante-Svitius & Schwanteswitz, scribendum foret: nam swieza, *lumen* sonat. *Secundo* Wiez, non *fundamentum*, sed *rem, causam, negotium*, signat: Græce dixeris πρᾶγμα, ἔργον, χρῆμα, Germ. ein Ding, Sache, Handel, Geschäffte. *Tertio* nec *femininum* Swata aut swanta swieza aptum omnino est, ut idolo Svvantevviti applicari queat, quod formam viri, non mulieris gessit. *Quarto* Swiez; vel *Svvitzius Deus lucis*, εἴδωλον minorum gentium, diversumque a Svvantevvito fuit, de quo infra. Denique quinto haud probabile, quod Slavi Sorabique Swantewitz, pronunciaverint: Witz enim terminatio Slavica non est: sed Teutonica correpta, & exprimens voces Slavorum, Soraborumve, quæ in ez, vel eze, desinunt: sic ubi Sorabi Jileze, Bielscheze, Koswodeze, Dobßeze; ibi Germani Eilewitz, Belschwitz, Rodewitz, Debschitz, &c. Quare nollem, ut clarissimi Viri *Albinus, Simoniusque* huc quoque retulissent dictiones proprias, Carolwitz, *Caroli lumen*, Hugwitz *Hugonis lumen*, Zernewitz *nigrum lumen*, Belwitz, *album lumen*, Starewitz, *vetus lumen*, & Buckowitz, *Dei lumen*, GOttes Licht, oder GOttes-Grund. Isthæc enim vocabula longe aliter a Slavis, & nisi fallor, hoc modo atque sono prolata enunciataque sunt: Kraholizez (a Sorab. Kraholz, *nisus.*) Huczez *Vir familiæ clamantium aut frementium.* Czornez, aut Czerniz, *Vir ater, aut spinis septus, spinosus*, German. der von Schwartz, oder Dorn-Bielez, *Albus*, Weisse; Starez, *Vetustus, antiquus*, Alter; & Bukeze *faginus*, Buchheim, Buchsdorf, a Buka, eine Buche, *fagus*, Addesis *Fratris nostri Michaëlis Differt. 2. de Idolis Slavorum. §. II. & annotat. ibid.*

§. VIII. Ulterius aliis *Svvantevvitus* idem quod *Sancta essentia*, aut *Sanctum Ens*; quia adjectivum swiaty, swyata, & swiate, *Sanctus, a, um*; & Wiez, *ens, essentia*, (rectius *res*) Sorabis. Meminit hujus etymi beatus ac venerandus meus Parens *Michael Frencelius, in Nuncupat. Conc. de Baptismo,* Swantewitz, das ist, swiata wiez, *sancta essentia*, das heilige Wesen, nec non *Frater percharus Differt. cit. 2. de Idolis Slavor. §. II.* Ast nec istud, meo judicio, salva autoritate, cujuscunque sit, firmo talo consistit; Sorabis enim & Slavis. *Ens*, sive *essentia*, non Wiez, dicitur, sed Byczi; confer. *Psalter. Sorabicum in præfat. ad lector. lit. C. 3. edit. Budiss. an. 1703.* Wiez autem *res, causa, negotium*, uti dixi *num. 7. praeced.*

§. IX. Denique *quarti ordinis* etymologiam exhibet charissimus *Frater* germanus meus, *Michael Frencelius*, nunc temporis Verbi divini minister Colmæ in agro Hoierswerdi oppidi, *Differt. 1. & 2. de Idolis Slavorum, edit Witteberg. anno 1692.* cujus hæc verba sunt §. 11. *Vox* Svvantevviti *non* Sanctum Vitum, *uti gloriantur adversarii, sed* solem *denotat Slavis*; & §. 12. *Svvantevitum a* Slonzez *vel* (vulgari) Swonzez, *quod apud Slavos* solarem *aut* Deum, *aut* Dominum solis *notat, dictum appellatumque fuisse existimamus.* Porro in glossa: *Ut de etymo vocis recte pleneque constet, danda a nobis opera est: primum igitur* Slonco, (*leg.* slonzo,) *vel κατ᾽ ἀντίστοιχον* Swonco, (*leg.* swonzo,) *Slavis* (Sorabisque) sol *dicitur: a quo* Sloncec, *vel* Swonzez, *solaris*, (*seu arbiter solis*) *provenit: apposite Germanis*, ein Sonnen-Mañ. *Nunc vero, quod perpetuum est, ultimam syllabam* zez, *in Slavicis vocibus Germani in* witz, *præmisso E in sua lingva transferunt: & ita a* Swonzez *habes* Swonzewitz; *uti ex* hunec, (*vel* hunez,) Hünewitz, Slunkec, (aut Slunkeze) Slunkewitz, *factum, quæ nomina pagorum in Lusatia* (*super.*) sunt. *Cum autem* d, *vel* c. *Sorab. in una voce bis non sine molestia ac pronunciationis difficultate audiatur: unius porro ejusdemque cum* T & S. *organi ac originis sit: alterum* Z *in* T. *mutatur*; *sicque a* Swonzewitz, Swontewitz, *dictum: ad terminationem item indolemque Romanæ lingvæ, non* Svvantevizus, *sed* Svantevitus *scriptum est. Et cui hæc non sole meridiano clariora videbuntur? qui saltem a Rzzis, Russos, & Ruttos in veteribus Historicis passim legi animadvertit. At vero instabis, non Svvontevitum, sed Svantevitum legi. Hunc ego, qui mihi hæc objicit, in Sveviam, aut si longius abest, in Thuringiam,* (Lusatiamque) *relego, audiet ibi* Voter, Schwoger, *& apud Pontificios in sacris ibi cantibus,* Poter noster, *&c. quis vero ab elegantioribus lingvæ cultoribus* Vater, Schwager, *Pater & scribi & pronunciari dubitet? Ceterum falso* alii *legunt* Svvantovitus: *Helmoldus enim, a quo reliqui omnes sua habent, Svantevitus scribit: principem autem hujus idoli scriptorem omnes sequantur par est. Vides ergo, quam nulla literula, apex nullus obstet, quo minus Svantevitum, Germanice* den

Swan-

Swantewitz, *Solis idolum dicamus: quot vero flexus & reflexus, metatheses, & aphæreses requiruntur? Si* Svantevitus, *Sanctus Vitus esse*; aut Sanctum Lumen, *sive* sanctam substantiam, (essentiam) *notare debeat: hoc tamen neminem hactenus animadvertisse, libere profitemur.* Huc usque ex *Fratris dissertatione*; ubi etiam argumenta plausibilia satis ad confirmandum etymon legi possunt.

§. X. Cum itaque, ut vidimus, circa etymon *Svvanteviti*, אין אל אצבעות חרמים שוות: *non omnes digiti eruditorum sint æquales*, quemadmodum veteres *Ebræi* loqui solent, in *Talm. Pesach. f. 112. 2. & Nidda f. 66. 12.* superest, ut quid ego sentiam, paucis significem; nimirùm sexagenarii, *Helmoldus Saxo*, &c. de ponte non dejiciendi sunt. Sentiunt enim constanter, *Svvanteviti* nomen sumptum esse, ex vocabulis *Sancti Viti.* Hos ut defendam probemque, multæ me causæ urgent; *primo* enim stetit Svanteviti simulacrum (multo autem vetustius illud esse dicit *Nicolaus Marescalcus*, v. infra ejus verba citata §. *17. c. fin.*) præter propter ab An. Chr. DCCC LXXVI. ad annum M C LXVIII. usque vid. *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 6. & 7. & lib. 2. c. 12.* sed currente anno 1168. *Helmoldus*, in vicinia in vivis fuit, viditque novellos denuo Christianos factos Rugianos; quamobrem credibile prorsus, quod ab ipsismet Rugianis, aut sacerdotibus eorum fando acceperit, quicquid de Svanteviti nomine aliisque consignavit. *Secundo Saxo* quoque, utpote *Helmoldi* σύγχρονος, vixit in contubernio Absalonis Archiepiscopi Lundensis, quo præsente Svanteviti simulacrum dirutum est: Scripsit autem *Saxo* autore Absalone *historiam Daniæ suæ*; quare non dubium, quin ex ore Absalonis perceperit, quæ de Svantevito, ejusque nomine, accurate scribenda & recensenda essent; nec enim pro compilatore Helmoldi, *Saxonem* habere possumus. Igitur utrisque his testibus oculatis & auritis, *Helmoldo*, inquam, & *Saxoni*, injuria quodam modo fieret, nisi verbis eorum crederemus. Accedit *tertio* astutia & calliditas Slavorum. Hi enim æquivoce saltem, aut per μίμησιν Deum suum *Svantevitum* hoc est, *Sanctum Vitum* appellarunt, ut quæsiti a Christianis, quem Deum colerent? Sanctum Vitum, dicere possent. Hinc *Helmoldus lib. 1. c. 61. Sanctum Vitum, quem nos martyrem ac servum Christi confitemur, ipsi pro Deo venerantur, Craturam anteponentes creatori.* Et paulo post. *Solo nomine Sancti Viti gloriantur*, sic & *Saxo lib. 14 f. 249. Erat simulacrum urbi præcipua religione cultum, crebrisque finitimorum officiis celebratum, sed falso Sacri Viti vocabulo insignitum. Falso*, inquit, id est, in ludibrium Christianorum. Ceterum *quarto*, Vocabula ὁμοιόπτωτα καὶ ὁμοιότροπα fere sunt *Vitus*, latin. German. Veit: Sorab. Witaz (Witasch) it. Wiczas, & Bohem. Witez, quorum tamen duo postrema *Victorem, superiorem*, & *triumphatorem*, einen Sieger oder Uberwinder sonant: *Vitus* autem (a quo Veit, & Witaz, vel Witasch,) quasi *avitus nomen seniorum*, ut nos docet *Chr. Becmannus Orig. Lat. Lingv. in voc. Vigantus, p. 1156. edit. Francof. & Lips. anno 1672. in 8.* Sed credentes Slavi, vocabula Vitus & Witez, seu Wiczas, in utraque lingva scil. latina & Slavica sensu uno convenire: ex eo Idolum suum Swanty Witez, vel Sorabice ßwiaty Wiczas, appellarunt, id est, *Sanctus Victor.* Causa nominis erat, quod illud *adversum sacrorum suorum hostes bella gereret*, ut refert *Saxo lib. 14. f. 371. & clarum in victoriis esset*, ut scribit *Helmoldus lib. 2. c. 12.* Igitur Swanty vel ßwanty Witez, (a quo Germanis Swantewiz, corrupte & Latinis *Svvantevitus*) omnino ex latino *Sanctus Vitus*, ratione soni externi, & usus vulgaris: differt autem ab eodem ratione formæ internæ seu significationis. Paucis, *Svantevitus a Sancto Vito* quidem dictus est; sed nomen tamen, quid signet, ex genio vernaculæ suæ interpretati Slavi sunt. Atque sic inventa nunc a me est nominis Svanteviti vera atque genuina appellatio Slavica, ßwianty Witez, quæ hucusque in ruderibus suis alte sepulta fuit.

§. XI. Observ. (3) *Figura* seu *simulacrum Svanteviti*, (simulacra quam sint vana, & supervacua, probat *Lactantius Inst. Divin. lib. 2. c. 2.*) & *locus*, ubi steterit. De utroque ita *Saxo Grammaticus Hist. lib. 14 f. 319. seq. edit. Sorens. an. 1644. in fol.* Arkon (urbs insulæ Rugiæ) *in excelsi promontorii cujusdam vertice collocata, ab ortu, meridie, & aquilone, non manufactis, sed naturalibus præsidiis munitur, præcipitiis mœnium speciem præferentibus, quorum cacumen excussa tormento sagittæ jactus æquare non possit. Ab iisdem quoque plagis circumfluo mari sepitur: ab occasu vero vallo quinquaginta cubitis alto concluditur. Cujus inferior medietas terrea erat, superior ligna glebis intersita continebat. Septentrionale ejus latus fonte irriguo scatet, ad quem muniti collis beneficio, oppidanis iter patebat. - - Medium urbis planities habebat, in qua delubrum materia ligneum, opere elegantissimum, visebatur, non solum magnificentia cultus, sed etiam simulacri in eo collocati numine reverendum. Exterior ædis ambitus accurato calamine renitebat, rudi atque impolito pictura artificio varias rerum formas complectens: unicum in eo ostium*, (videas heic æmulationem pravam Satanæ, ortam ex loco *1. Reg. 6, 8.*) *intraturis patebat. Ipsum vero fanum duplex septorum ordo claudebat*;

equibus exterior parietibus contextus, puniceo culmine tegebatur: interior vero quatuor subnixus postibus, parietum loco pensilibus aulæis nitebat, nec quicquam cum exteriore præter tectum, & pauca laquearia communicabat, (alias diis sine tectis templa ædificarant pagani. *Rudolph. Hospin. de Orig. Templ. c. 1. p. 2. edit. Tigur. 1587.*) *Ingens in æde simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens: quatuor capitibus, totidemque cervicibus mirandum perstabat: e quibus duo pectus, totidemque tergum respicere videbantur,* (sic *Janus quadrifons, quia omnium rerum principium, & quatuor anni tempora significaret, vid. Jan. Pierius Vol. Hieroglyph. lib. VI. c. 30 & 31.*) *Ceterum tam ante, quam retro collocatorum unum dextrorsum alterum lævorsum contemplationem dirigere videbatur, Corrasæ barbæ, crines attonsi figurabantur, ut artificis industriam, Rugianorum ritum in cultu capitum æmulatam putares. In dextra vero cornu, vario metalli genere excultum gestabat, quod sacerdos sacrorum ejus peritus, annuatim mero perfundere consueverat, ex ipso liquoris habitu sequentis anni copias prospecturus. Læva arcum reflexo in latus brachio figurabat. Tunica ad tibias prominens, fingebatur, quæ ex diversa ligni materia creatæ, tam arcano nexu genibus jungebantur, ut compaginis locus non nisi curiosiori contemplatione deprehendi potuerit: pedes humo contigui cernebantur, eorum basi intra solum latente. Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatis insignia visebantur. Quorum admirationem conspicuæ granditatis ensis augebat, cujus vaginam ac capulum præter excellentem cælaturæ decorem, exterior argenti species commendabat. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Effigies* (Svantoviti) *erat quadrifrons, qualis olim Jani apud nonnullos, ut circumstantes ab omni fani parte, conspectu simulacri perfruerentur: dextra cornu, læva arcum gestabat, proxime suspensa erant ensis, frenum, sella, juxtaq; candidus equus stabulabatur, simulacro consecratus, &c. D. Chytræus Chron. Saxon. lib. 1. f. 11. Idoli Rugii effigies in pago Altenkirchen, in aditu templi, Saxo incisa, ostenditur. Cacodæmonis monstro potius, quam Dei alicujus simile, quod Svantovitum veteres incolæ: hodierni Vitoldum appellant.*

§. XII. Præter illa, quæ *supra* §. 1. diximus, nonnulla adhuc, occasione simulacri Svanteviti, annotabimus, ut denuo κακοζηλίαν Satanæ, & male sanam harmoniam gentilium perspiciamus. I. *Svanteviti fanum pensilibus aulæis* nitebat. Sic quoque Deus Tabernaculum, & Sanctum Sanctorum velis & peripetasmatis tegere & ornare jusserat, *Exod. cap. 26, 1. seqq. & cap. 36, 8. seqq.* Illud *Turcæ* etiam imitari solent. *Joh. Bapt. Tavern. in Descript. Aulæ Turcicæ cap. 22.* Es werden drey Millionen Frantzösische Pfund von zwölffen, die jährlich aus Egypten eingehen, von Türckischen Kayser guten Theils angewandt auf reiche Teppich und kostbare Gezelte, die er alle Jahr nach dem Chetz abschickt, das Grab des Mahomets damit auszuzieren, und zubedecken, das Gezelt, so man gegen das Mosquee auffspannt, ist vor den Chetz, welcher die siebenzehen Tag nie daraus kömmt, so lang die devotion währet; Der oberste Priester des Mahometischen Gesetzes hat diesen Grieff erdacht, und trägt ihm dieser Teppich samt dem Gezelt unbeschreibliche Summen Geldes ein, welches Mittel er denn alle Jahr von neuen hervor sucht. Wenn nun das Geschenck vom Kayser angekommen ist, so schickt solcher oberster Priester aus sonderlichen favor und Wohlwollen denen meisten Mahometanischen Potentaten ein Stück von dem Fürhang des alten Gezelts; welche ihm hingegen auch große præsente wieder zurück senden; dieser Fürhang, welcher aussen um das Gezelt herum hangt, und verhindert, daß man die nicht sehen kan, die darunter sind, bestehet aus vielen stücken, ist sechs Schuch hoch, und von ziemlicher Länge. Es bildet aber dieser Chetz denen Potentaten, welchen er etwas davon zuschickt, ein, daß wenn sie ein solches stück vom Fürhang an ihre Gezelte machen lassen, wenn sie wider die so genannte Ungläubige in Krieg ziehen, sie so dann lauter Glück haben, und den Sieg gewiß davon tragen werden. Es muß gar ein vornehmer Potentat seyn, als etwa der Tartar Cham, oder der grosse Mogol, wenn er ihm den Fürhang des Gezelts, oder den Teppich gantz schickt, welchen er denn alle zehen oder zwölff Jahr, bald diesem, bald jenem offerirt. *Thevenot.* ReiseB. *Part. I. lib. 2. c. 21.* Das Beytullah oder Gottes-Hauß zu Mecha, das, wie die Türcken sagen, zuerst vor den Patriarchen Abraham solle erbauet worden seyn, ist äuserlich mit einer Tappezerey von schwartz seidenen Zeug, einer Art Damasken, überzogen, und es wird alle Jahr von Alkair eine neue, auf Unkosten des Groß-Türcken dahin geschickt. *Et l. 1. c. 37. p. 67.* In allen Türckischen Mosqueen ist ein stück Zeug, so zu Mecha gebraucht worden. II. *Cornu Svanteviti, annuatim mero perfusum.* Videas heic male illud Prophetæ *Habacuci* applicatum. *cap. 3, 4. Splendor ejus, ut lux erit, Cornua in manibus ejus.* conf. *Jul. Firmicus lib. de errorib. Prof. relig.* Similem ritum cum Slavis, *Zeilanenses* pagani hodieque fere observant: quo de ita *Robertus Knox Ceylan.* ReiseB. *lib. 3. cap. 4. p. 167.* Jährlich im Junio, oder Julio wird in Ceylan ein Fest und allgemeine Versammlung gehalten, so sie Perahar nennen, da die drey Götter fürnehmlich ihren Umgang halten; dieses Fest währet vom neuen Monden an, bis zu dem vollen Mond: zwey oder drey Tage vor

den vollen Mond wird einem jeden von den Abgöttern ein silbern Gefäß nachgetragen: womit sie denn gleich um die Stunde, da der Mond voll wird, hinaus an einen Fluß ziehen, selbiges darein tauchen, und voll Wasser schöpffen; welches von ihnen mit zurück nach dem Tempel getragen, alda bis auf das folgende Jahr, aufgehoben, und alsdenn hinweg geschüttet wird. ὡς ἐν παρόδῳ legi etiam potest, quid *Grotius de cratere Josephi, Gen. 44.* sentiat: & quemadmodum eum confutat *B. D. Abraham Calovius Bibl. Illustr. ad h. l.* III. *Ensis Svanteviti* prægrandis, docet nos memoria repetere, quod annotavit *Joh. Phil. Pfeiffer Antiq. Græc. lib. 1. c. 5. p. 7. Lacedæmonii omnes Deos suos colebant armatos: auctor enim est Plutarchus in Institutis Laconicis, quod non solum Venus, sed omnes alii Dii, tam mares quam fœminæ, Spartæ fuerint hastatæ, tanquam omnibus virtutem bellicam habentibus. Alias ubique nuda, vel saltem sine armis proponebatur Venus. Armatæ tamen apud Spartanos Veneris etiam meminit Pausanias, eamque Morphus nomine dictam fuisse scribit, lib. 3. Laconicorum: Meminit item ejus Quintilianus lib. 2. c. 4. & Epigrammata Veterum Græcorum, quæ ibidem armatam Venerem celebrant, lib. 4. Antholog. c. 12 n. 19. 21. 22. 23. 24. 25. 31.* (Sic etiam *Michaël Angelus* in suis *Gemmis Antiquis delineatis edit. Romæ an. 1700.* figura 73. *Venerem victricem* ostendit, nudam quidem, & scuto suffultam, dextram hasta, *lævam ense armatam*, adstat quoque cupido, qui matri galerum porrigit. doc. *Collect. Act. Erud. Lips. an. 1700. p. 482.*) Caussam ensis Veneri olim præbiti, optime nobis explicat *Hieronymus Epist. ad Principiam Virginem, Tom. III. Oper. f. 107. Ut scias semper virginitatem gladium habere pudicitiæ, per quem truncat opera carnis, & superat voluptates: gentilis quoque error Deas Virgines finxit armatas.* Alia legas ap. *Lactant. Inst. Divin. lib. 1. c. 20. p. 126.* Sed vero quod & *alios suos Deos armatos ob oculos posuerint prisci gentiles, forte ideo fuit factum, quod ab iis virtutem bellicam esse petendam judicarint: summum enim decus in armis ponebant. Charilaus tamen caussam sciscitanti cuidam, cur Spartæ omnia Deorum simulacra essent armata? respondit, Ne, quæ opprobria hominibus objiciuntur, ob ignaviam in Deos referamus: ac ne inermes nostri juvenes Diis vota nuncuparent, ut est apud Plutarchum in fine Apoph. Reg. Laconicor. p. 332. Unde videtur, juvenes quoque Lacedæmoniorum armatos fuisse, dum Deos suos colerent.* Hæc *Pfeifferus. Cicero lib. 1. de Nat. Deor. p. 291.* galeatæ etiam meminit Minervæ. *Sittaviæ Lusatorum* in æde Sancti Johannis, historiam vidimus *Matth. 25. 1-13.* depictam in tabula antiqua, qua Christus Salvator noster Hispanice vestitus, & gladio prælongo cinctus sistitur. Atque hoc posterius saltem in gratiam antiquitatis, & rei domesticæ, monendum erat. *D. Martinus Lutherus Comm. in Psal. 45, 3. Tom. III. Jen. Lat. fol. 466. a. Christus non est pingendus cum felle vel gladio in ore, sicut eum passim pingunt, nisi spiritualiter intelligas: sed ita pingendus est, ut labia ejus videantur esse merum saccarum, & mel, qui aliter pingit hoc os, is errat.*

§. XIII. Observ. (4) *Cultores Svanteviti.* Hi fuere (1) *Slavi in genere omnes:* ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 6. De omnibus provinciis Slavorum illic* (Arconæ apud Svantevitum) *responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annuæ solutiones. Et cap. 52. Inter multiformia autem Slavorum numina præpollet* Zvantevith, *Deus terræ Rugianorum: -- De omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant. Saxo Gramm. Hist. Dan. lib. 14. f. 321.* Statuam Svanteviti *totius Slaviæ pensionibus cultam fuisse scribit. Et mox: Alia quoq; fana (præter Arconense) compluribus in locis hoc nomen habebant, quæ per supparis dignitatis ac minoris potentiæ flamines regebantur.* (2) *In specie,* quod mirum, etiam *Christiani* nonnulli. Ita enim *Saxo loc. dict. Hanc Svanteviti statuam totius Sclaviæ pensionibus cultam, finitimi quoque reges, non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur.* Scilicet (1) *mercaturæ ergo:* id factum esse memorat *Helmoldus lib. 1. c. 6.* inquiens: *Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi vel emendi, nisi prius de mercibus suis Deo ipsorum* (Rugianorum, Svantevito) *pretiosa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur.* (2) *Piscationis gratia.* Ita rursum *Helmoldus lib. 2. cap. 12. In Novembri flante vehementius vento, multum illic* (in Rugia) *halec capitur, & patet mercatoribus* (Christianis) *liber accessus; si tamen ante Deo terræ legitima sua persolverint.* (3) *Bohemi-Slavi:* Ita *Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Diu superstitio & cultus ejusdem simulacri* (Svateviti) *etiam inter Bohemos viguit.* (4) *Lusatii & Misnenses-Sorabi:* Ita *Hieronymus Emserus in vita Bennonis cap. 8. Jacebant Misniaci & Lusatii fallacibus cacodæmonis technis irretiti, & offusis Idololatriæ tenebris occæcati adeo, ut simulacris tribuerent honores soli divino Numini deferendos. Horum Idolorum unum* Radgost, *alterum* Czornebog, *tertium, idq; potentissimum, Svvantevvitz appellabatur.* vid. *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. 11. p. 299. seq. Simon Chron.* Eilenburg. *Part. I. c. 8. p. 197. Jacobus Ticinus Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. p. 29. sq. Sebastian Mann* in kurtzen Entwurf der Stadt Hayn in Meissen, *edit. Dresd. an. 1663. in 4.* Man hält dafür, daß so wohl der Abgott Swante-

witz und Zutiberus (zu der Soraber Wenden Zeiten) in dieser (der Stadt Hayn) Gegend absonderlich sind veneriret und angeruffen worden. Dieses Bildnüß nun des Svvantevvizi, so auf teutsch so viel als ein heiliges Licht, oder wie etliche wollen, ein heiliger Grund heissen und bedeuten soll, und welchen die Soraber-Wenden an diesem Orte im Heydenthum, die meiste Ehre angethan, soll noch für unserer Zeit (nach Ausweisung und Bericht Laurentii Beccensteins) in S. Annen Capellen, alhier vor dem Dreßdenischen Thore gtlegen, deßen rudera E. E. Rath ohngefehr für 2½ Jahren hat vollends übern hauffen werffen lassen, in einem Winckel, (gleich wie der Roland noch heute zu Tage in etlichen Städten) möchte man wohl sagen, bloß zum Gedächtniß gestanden und aufgerichtet, zu sehen gewesen seyn, von welchem Abgott auch das Dorf Swantewitz, so anitzo Tit. Herrn Christian Seydeln, Churfl. Sächß. wohlbestalten hiesigen Amt-Schreiber zustehet, also ernennet worden seyn soll. (Alhier stehen ihrer etliche in den Gedancken, obberührtes Bildnüß des Götzens Swantewitz sey zwar bey Manns gedencken an diesen Orte annoch zubefinden gewesen, nicht aber habe eigentlich selbiges in S. Annen Capellen, sondern vielmehr in einer absonderlichen Clause, nechst darbey gestanden: welches ich auch auf gewissere Nachrichtung muß gestellet seyn lassen.) Hæc *Mannus.* (5) *Wagrii*, id est, *Lubecenses: Helmold. lib. 2. c. 12. Etiam nostra adhuc ætate, non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provinciæ illuc* (ad Svantevitum) *tributa annuatim trasmittebant, illum Deum deorum esse profitentes.* Denique, ut alios sicco prætercam pede, (6) Imprimis *Rugiani: Helmold. lib. 1. c. 36. Sunt Rani, qui ab aliis Runi appellantur, populi crudeles, habitantes in corde maris, Idololatriæ supra modum dediti, primatum præferentes in omni Slavorum natione, habentes Regem, & fanum celeberrimum* (Svantevitii:) *Unde etiam propter specialem fani illius cultum, primum venerationis locum obtinent; & cum multis jugum imponant, ipsi nullius jugum patiuntur, eo quod inaccessibiles sint, propter difficultatem locorum. Gentes, quas armis subegerint, fano suo censuales faciunt. Major flaminis, quam regis veneratio apud ipsos est: qua sors ostenderit, exercitum dirigunt. Victores aurum & argentum in ærarium Dei sui conferunt, cetera inter se partiuntur. confer. supra §. 5.*

§. XIV. Observ. (5) *Cultus Svanteviti. Helmold. paucis ita lib. 1. c. 52. Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zvanthevith, Deus terræ Rugianorum: utpote* (1) *efficacior in responsis, cujus intuitu ceteros* (2) *quasi semideos æstimabant: Unde etiam* (3) *in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consveverunt. Quin* (4) *de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo trasmittebant.* (5) *Mira autem reverentia circa fani diligentiam affecti sunt: namneq; juramentis facile indulgent, neque ambitum fani, vel in hostibus temerari patiuntur. Et lib. 2. c. 12. Rngiani Sanctum Vitum, quem nos servum Dei confitemur, pro Deo colere cœperunt, fingentes ei* (6) *simulacrum maximum, & servierunt creaturæ potius, quam creatori. Adeo autem hæc superstitio, apud Ranos invaluit, ut Zvantevit Deus terræ Rugianorum inter* (7) *omnia numina Slavorum primatum obtinuerit,* (8) *clarior in victoriis, efficacior in responsis. Unde etiam nostra adhuc ætate, non solum Wagirensis terra, sed & omnes Slavorum provinciæ, illuc tributa annuatim transmittebant, illum Deum Deorum esse profitentes.* (9) *Rex apud eos modicæ æstimationis est, comparatione flaminis. Ille enim responsa perquirit; & eventus * sortium explorat. Ille ad nutum sortium, & porro Rex & populus ad illius nutum pendent. Inter varia autem libamenta, sacerdos nonnunquam ** hominem Christianum litare solebat: hujuscemodi cruore Deos omnino delectari jactitans*; reliqua vid. *supra sect. 1. cap. 2. §. 1. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Sacerdos* (10) *sacra Svantovito, vino & placenta faciebat: vinum pridie solenniter* (11) *in cornu, quod dextra gerebat, infusum; si postridie integrum sine ulla diminutione manebat, bonum incrementi liquidarum fluentiumque rerum illius anni eventum significari dicebat: malum vero, si quid de vino fuerat sua sponte diminutum. Habuit &* (12) *placenta, a sacerdote & populo comesa, sua præsagia, futuram ejus anni frugum copiam, aut inopiam præsagiens. Eratq; sacrificium utrumq; ad mores gentis prorsus appositissimum; siquidem in hunc usq; diem Sclavini placentis & vino nimium delectantur, tractantq; liben-*

* Per *sortes* enim olim Satanas oracula quoque edebat; qua de he legatur *D. Mæbius de Orac. Ethnic. cap. 2 p. 39. seqq. Ant. van Dale Dissert de Oracul. Ethnic.* (conf. *Act. Erud. Lips. an. 1684. p. 211.*) *D. Casparus Peucerus de Divinat. cap. de Sortibus. p. 396-421.* Modus autem ille sortitionis ab Ebræis ad gentiles transiit, ita nos docet *Robertus Sheringhamius Comm. in Jonam.* vid. *Act. Erud. Lips. an. 1696. p. 395.* aliam sortium originem tradit *Cicero lib. 2. de Divinat. Tom. IV. Oper. p. 397.*

** De *ἀνθρωποθυσία* gentilium, & causis ejus prolixe differunt *D. Mæbius Orat. de Sacrificiis. p. 102-111. Johannes Saubertus Libr. de Sacrific. cap. 21. Masius de Dis Obotrit. c. 5 p. 112. sq. M. Adami* (vulgo *Mɪsander,*) *Delic. Bibl. V. T. Tom. V. quæst. 141. p. 94--106.*

libenter arma & belligerantur : simulacrum illud vetus bellicosum armisque instructum imitantes.

§. XV. Atenimvero prolixior longe hic est *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 320 seq.* quem nunc audiemus: *Solennis eidem* (Svantevito) *cultus hoc ordine pendebatur*: (13) *Semel quotannis post lectas fruges promiscua totius insulæ frequentia, ante ædem simulacri, litatis pecudum hostiis, solenne epulum religionis nomine celebrabat. Hujus sacerdos præter communem patriæ ritum,* (14) *barbæ comæq; prolixitate spectandus, pridie quam rem divinam facere debuisset,* (15) *sacellum (quod ei soli intrandi fas est)* (16) *adhibito scoparum usu, diligentissime purgare solebat: observato,* (17) *ne intra ædem halitum funderet. Quo quoties capessendo vel emittendo opus habebat, toties ad januam procurrebat, ne videlicet Dei præsentia mortalis spiritus contagio pollueretur. Postero die populo præ foribus excubante detractum simulacro* (18) *poculum curiosius speculatus, si quid ex inditi liquoris mensura subtractum fuisset, ad sequentis anni inopiam pertinere putabat. Quo annotato, præsentes fruges in posterum tempus asservari jubebat. Si nihil ex consveta fæcunditatis habitu diminutum vidisset, ventura agrorum ubertatis tempora prædicabat. Juxta quod auspicium instantis anni copiis, nunc parcius, nunc profusius utendum monebat. Veteri deinde mero* (19) *ad pedes simulacri libamenti nomine defuso, vacuefactum poculum recenti imbuit: simulatoq;* (20) *propinandi officio statuam veneratus,* (21) *tum sibi, tum patriæ bona, civibusq; opum ac victoriarum incrementa solennium verborum nuncupatione poscebat. Qua finita admotum ori poculum nimia bibendi celeritate continuo haustu siccavit, repletumque mero simulacri dexteræ restituit. Placenta quoq; mulso confecta, rotundæ formæ, granditatis vero tantæ, ut pene hominis staturam æquaret, sacrificio admovebatur. Quam sacerdos sibi ac populo mediam inter ponens, an a Rugianis cernere tur, percontari solebat. Quibus illam a se videri respondentibus, ne post annum ab hisdem cerni posset, optabat. Quo precationis more non suum, aut populi fatum, sed futuræ messis incrementa poscebat. Consequenter* (22) *sub simulacri nomine præsentem turbam consalutabat, eamq; diutius ad hujus numinis venerationem sedulo sacrificii ritu peragendam hortatus, certissimum cultus præmium, terra mariq; victoriam, promittebat. His ita peractis reliquum diei* (23) *plenis luxuriæ epulis exigentes, ipsas sacrificii dapes in usum convivii, & gulæ nutrimenta vertere, consecratas numini victimas intemperantiæ suæ servire cogentes. In quo epulo sobrietatem violare pium æstimatum est, servare nefas habitum.*

§. XVI. Antequam reliqua *Saxonis* huc transferam, quædam interserenda erunt. *Johannes Spencerus de Urim & Thummim cap. 4. sect. 13. p. 226.* multus in eo est, ut asserat, falsissimum esse illud veterum verbum: *Dei simiam esse Diabolum.* Verba ejus apud *D. Carpzovium Comment. ad Schickard. Jus Reg. cap. 1. th. 2. p. 26. edit. Lipf. an. 1674. hæc sunt: Probe novi, illud e tonstrina dictum, Diabolus est Dei simia; multo plurimos non aliter, quam ut oraculo missum accipere solere: at quam vanum & a vero alienum sit, facile percipiat quispiam, qui plurima illa legis instituta recolat, quorum ne rudiores lineas & umbellas in tota rituum ethnicorum farragine reperiamus, quæ tamen omnia eadem opera, qua ulla alia, templis suis donare potuit diabolus: & voluit sane, si cultum ex divino per omnia ornatum tanti habuisset. Præterea si Diabolus Dei instituta tanquam cultus sui exemplar & speculum ante oculos semper habuisset, ipse procul dubio ritus suos veteres e vestigio permutasset, cum Deus leges aliquas iis e regione pugnantes tradidisset. Deinde, quas nuces, quid commodi captare poterat Diabolus, (qui cuncta ex usu agit,) si modo simia fuisset, & sese ad cultus divini imitationem tam sedulo composuisset? quid, ipse video, illius magis intererat, plane diversas cultus sui ceremonias instituere, ut per eas, tanquam proprios characteres, greges sui ab ovibus Pastoris Israelis distinguerentur. Neque credibile est, Diabolum cultum divino similem, ut vanitati & fastui inutili litaret, ambire voluisse: procul dubio non adeo delirat vetus serpens. Hæc Spencerus.* add. *Ejusdem Librum 8. de Legibus Hebræor. ritualibus.* Sed vero non primus ille quidem est, qui se inveteratæ apud eruditos, & omni destitutæ dubio sententiæ opponat: nam ante ipsum totus pridem in eo fuerat *Sam. Parkerus libro 2. Tentam. Phys. Theol. cap. 1. p. 181. seq.* ut ostenderet, vana omnia esse, quæ eruditi e gentilium Theologia promant, quasi e veri Dei cultu ad ipsos translata essent, & *toto cap. 3. inde a pag. 268. & seqq.* prolixe isthoc unum caput probare nititur, plerumque gentilium Theologiam Historicam perperam & temere Sacræ Historiæ accommodari. Nuper etiam his accedere *Johannes Marchamus* voluit; quem docte eleganterque celeberrimus Academiæ Ultrajectinæ Theologus *Hermannus Witsius in Ægyptiacis, edit. Amstelod. an. 1683.* refutavit. vid. *Act. Erud. Lipf. an. 1684. p. 211. seqq. Spencerum* autem correxerunt *Johannes van der Waeyen. in Var. Sacris. dissert. 3.* (vid. *Act. Erud. An. 1693. p. 361 seqq.*) *Christianus Wormius de corruptis Antiquit. Hebr. apud Tacit. & Martial. vestigiis, c. 3. Salomon a Til, in Atrio Gentium, Part. 2. (conf. Act. Erud. Lipf. An. 1695. p. 397.)*

(O) 3 Quic-

Quicquid ſit, nos *Parkero*, etiam *Spencero*, aliisve opponenda noſtra duximus, quæ ex cultu *Svanteviti* nunc recitato, pro confirmanda veterum ſententia collegimus *I. Efficax vel efficacior aliis Diis in reſponſis dicitur* fuiſſe *Svantevitus*. Mihi vero dubium non eſt, quia reſponſa Svanteviti opera ipſiusmet Diaboli data fuerint, ut ſic imitaretur *Urim & Thummim* (de quo *Exod. c. 28.*) & reliqua divina oracula, compellationes atque ὀικονομίας, ſeu conſociationes, quibus ſeſe evidenter Deus communicavit & aperuit Patribus & Prophetis; de quibus *Paulus Ebr. 1, 1.* inquit, *Deum olim* πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, *multis vicibus, & multis modis olim locutum eſſe Patribus*. Evolveſis huc *D. Georg. Mœbium, in Tract. de Oraculis Ethnicorum, cap. 3. & 4.* & quidem editionis recentioris *Lipſ. anno 1685.* quo data opera *Antonium van Dale* refutat, ſibi adverſantem in *libro de Oraculis*; quippe qui Oracula ethnica ex meris artificiis ac fraudibus hominum, honorem, autoritatem, lucrumque captantium eſſe orta magno ſtudio contendat. Etiam mihi *D. Caſparus Peucerus Budiſſin: libro de divinat. cap. de Oraculis. p. 220.* & *ſeqq. edit. Francof. an. 1593.* aſſentitur. *De Urim & Thummim* vid. *Waltherus Spicileg. quæſt. 16. D. Quenſted. Antiq. Bibl. & Eccleſ. cap. 1. n. 6. p. 44. 45. 46. 47. Johannes Lundius Jud.* Heiligth. *lib. 3. c. 6. f. 428 - 448. edit. Hamburg. & Rudolſtad. anno 1704. in fol.* Data inſuper reſponſa illa Diaboli per idolum Svvanteviti ſententiam infringunt *Joh. Aventini Annal. Bojor. lib. 2. f. 81.* aliorumque dicentium, Oracula nato Chriſto plane deſiiſſe; at hos confutant quoque *D. Mœbius tract. dict. c. 6. p. 96 ſeqq. Antonius van Dale diſſert. de Oracul. Ethnic. edit. Amſtelod. anno 1682.* (conf. *Act. Erud. Lipſ. an. 1684. p. 207. ſeqq.*) *Eraſmus Franciſci in Exoticis cap. 45. de Oracul. p. 524-540. Miſander. Delic. Bibl. V. T. tom. III. qv. 61. p. 839. ſeqq. Rabenerus in Amœnitatibus p. 11. & ſequentib.* quibus addendus Vir clariſſimus *Wilhelmus Johannes Müllerus*, talia in *Deſcript. regni Fetu, p. 59.* nobis narrans: Wann der Cucu (idolum ſeu diabolus terræ) um etwas ſoll gefraget werden, ſo begeuſt einer von ſeinen Pfaffen den daſelbſt liegenden groſſen Stein dreymal mit Waſſer, und gebraucht ſich hiebey einiger Beſchwerungs-Worte; alsdenn erſcheinet Cucu in Jäger-Geſtalt, und giebt auf die gethane Frage Antwort. Et p. 57. Wenn eine wichtige Sache vorfällt, um welcher willen der Abgott ſoll befraget werden, beruffet man hierzu einen Pfaffen, demſelben wird das Vornehmen entdecket, ingleichen ein Opffer gegeben, um ſich einer Antwort und Raths bey dem Abgott zu erholen. Mit ſolchem Opfer gehet der Pfaff entweder an einen beſondern Ort, welcher dieſem oder jenem Oboſſun (Gott) gewiedmet iſt: oder es hat der Pfaff in einem dicken Gepüſche eine eigene Hütte, zu welcher er ſich allein verfüget; wie es aber eigentlich mit ſolchen Fragen und Antworten beſchaffen ſey, habe ich niemahls weder von den Pfaffen, noch von den Schwartzen recht erfahren können. Sic & *Jacobus* Apoſtolus ad Hermogenem: *Idolum, quod adoras, & divinationes, quas tibi putabas ab eo reſponderi, confringe:* ita *Abdias* Apoſtol. Hiſt. lib. 4. c. 4. p. 521. II. *Mira reverentia circa fani diligentiam affecti ſunt.* Sic *Levit. c. 19. 30. Sanctuarium meum metuite: ego Dominus.* Docent autem Ebræi, conſtitiſſe reverentiam Templi in V. T. in geſtibus externis erga templum exhibendis, v. g. ne intraret aliquis in templum baculo vel calceis, vel pulvere pedibus inhærente, vel pecunia ſindoni illigata, &c. item, ne exſpueret, vel ne tranſiret Templum, ut viæ faceret compendium, ſine neceſſitate: vel ne ad lævum latus more lugentium, aut excommunicatorum Templum ingrederetur, ſed ad latus dextrum ingrederetur, & exiret in ſiniſtrum; vel ne finito miniſterio ſuo tergum obverteret templo: vel ne ſeſſum caperet in templo, quod ſoli Regi licebat: vel ne domum ſuam ad formam templi: vel utenſilia domeſtica, ad formam utenſilium templi fabricaret, &c. ita *Maimondes de Domo Electa, ſive Templo, c. 7. Talm. Babyl. de Fratriarum jure c. 1. & de Menſuris Templi c. 2. & de Juge-ſacrificio, c. 1. & de Die Expiat. c. 2. D. Daſſovius Comment. MS. in Levit. loc. dict. ſect. 9.* III. *Ambitum fani ne in* (ab) *hoſtibus temerari patiantur.* Illud *a Judæis* quoque obſervatum eſt. Hinc *Herodes* Atrium pro peregrinis a ſe conſtructum, muro lapideo trium cubitorum, diſcrevit ab Atrio fœminarum: quem murum condecorabant pilæ paribus intervallis diſpoſitæ, inſcriptionem ejusmodi literis Ebraicis, Græcis & Latinis exaratam ferentes. *Non debet alienigena locum ſanctum tranſire. Joſephus de Bell. Jud. lib. 6. c. 6. Quenſted. Antiq. Bibl. & Eccleſ. c. 8. num. 4. p. 736. Goodvvin. Moſ. & Aaron. lib. 2. c. 1. p. 152. Chladni Inventar. Templor. c. 2. artic. 2. p. 167.* Sic & apud Græcos non omnibus adire templum licebat, de quo *Pfeifferus Antiq. Græc. lib. 1. c. 39.* per totum. IV. *Solennis cultus poſt lectas fruges.* Iterum heic Slavos videas æmulos rituum populi *Ebræi*. Juſſerat enim *Ebræos* Deus collectis frugibus panes primitiarum duos offerre, cumque panibus ſeptem agnos immaculatos anniculos, & vitulum de armento unum, & arietes duos, libamentaque, &c. *Lev. 23, 16. ſeqq.* Et poſtea v. 39. *A quinto decimo die menſis ſeptimi, quando congregaveritis omnes fructus terræ veſtræ, celebrabitis ferias Domini ſeptem diebus.* Itaque ſolennia duo feſta cele-

celebranda a judæis erant, lectis frugibus: prius erat *Festum Pentecostes*, & posterius *Festum Tabernaculorum*. Alia huc pertinentia dabimus infra in capite de *Pergubic*. V. *Sacerdos barbæ comæque prolixitate spectandus*. Scilicet id factum, quia Deus prohibuerat *Lev. 21, 5. nec radent caput, nec barbam sacerdotes filii Aaron.* vid. *D. Gejer. de luctu Ebræor. cap. 8. §. 8. p. 227. seq.* præterea aliis etiam judæis dictum est, *Lev. 19, 27. neque in rotundum attondebitis comam, nec radetis barbam*. Erat tonsio anguli capitis, si quis tempora capitis pone aures æqualiter tonderet, ut quasi coronam faceret capitis, & supra tempora multi succisi crines apparerent: tonsio anguli barbæ erat, si tonderentur maxillæ superius & inferius mentum. Ita *Raschi, Autor Siphra, & Elias Orientalis in Lev. c. 19.* conf. *D. Gejerus de Luctu cap. 8. p. 281. seq.* VI. *Pridie quam res divina fieret, sacellum scopis purgatum est.* Sic in Ecclesia V. T. singulo die ante lucem ortam, convocatis sacerdotibus ad conclave vasorum lapideorum, sors prima de eo erat, *qui altare suffitus purgaturus esset*: facto sortilegio sacerdos purgaturus altare decinerabat. *Dassovius Antiq. Ebr. MSS. sect. 1. cap. 3. n. 5.* (In Synodo Carthagin. 4. anno 418. juxta Marianum Scotum habita, sancitur, ut Templorum pavimenta energumeni verrant. de Orig Templ. lib. 1. cap. 12. fol. 24.) Purgabatur autem etiam singulo mane *altare holocaustarum, Lev. c. 6, 5. 6. vestietur tunica sacerdos & fæminalibus lineis tolletque cineres; quos vorans ignis excussit, & ponens juxta altare spoliabitur prioribus vestimentis indutusque aliis efferet eos extra castra: &c.* Circa quam cinerum collectionem, not. (1) *Personæ colligentes*: Hæ erant sacerdotes, induentes vestes lineas, id est, caligas lineas, cuti adjacentes, indusium reticulatum, baltheum, & cidarim lineam. *Chaskuni in Lev. c. 6.* Quas vestes albas necessario fuisse requisitas in cinerum remotione, nonnulli Ebræorum arbitrantur, quia remotionem spirituum immundorum adumbraverunt. *R. Menachem in Lev. c. 6.* Quicquid tamen de vestium significatione sit, certum est, istas vestes lineas, quibus sacerdotes cineres collecturi induebantur, fuisse vilioris pretii, quam erant ordinariæ vestes sacerdotum lineæ, in quibus ministrabant. *Majmonid. de Jugesacrific. c. 2. Talm. Babyl. de Festo Expiat. f. 13.* (2) *colligendi tempus*; communiter colligi solebat cinis altaris quam primum aurora effulgeret, nisi quod in festis circa initium tertiæ partis noctis, & in Festo Expiationis media nocte colligeretur. Tempore autem ingruente, sacerdotes ad munera Templi sorte distribuenda convocabantur: deinde sacerdos ad cineres colligendos electus lavabat corpus: & postea quam vestes lineas induisset, manus ac pedes lavabat, sive sanctificabat, ac capiebat vas sacrum argenteum Pesachta, quod cineribus colligendis erat accommodum. *Majmonid. de Jugesacrif. c. 2. Mischna de Festo Expiat. c. 1. circa finem.* (3) *Denique deportatio cineris* ita instituebatur: nempe sacerdos, qui quotidie cinerem de altari deferebat, implebat vas sacrum suum argenteum, cineribus, & quantum capere eo vase poterat, tantum de altari deferebat, & ad latus altaris australe, effundebat in locum peculiarem cineribus effundendis destinatum, & a scala illa, tribus palmis remotum: in quem etiam avium ingluvies & cinis altaris aurei interioris, ut & cinis candelabri sacri dejiciebantur. *Mischna de Jugesacrific. cap. 10. Maimonid. de Jugesacrific. c. 2. Abarbenel in Levit. fol. 236. col. 4. Elias Orient. in Levit. c. 6. & Raschi in Levit. c. 6.* Deinde alii Sacerdotes posteaquam lavissent manus & pedes, reliquos in altari cineres coacervabant, facientes in medio altari acervum cinerum. Pomum altaris dictum: & eorum dimidium Omer, sive quintam partem Ephæ in vase deportabant, ac in eundem locum, ad scalam altaris projiciebant. A quo loco postea per alios sacerdotes, ultro se ad illud ministerium offerentes, & promiscue per omnes, modo non essent vitiosi, in vasis minoribus extra civitatem cineres deportabantur, deporsatique in locum mundum deponebantur, ubi difflari a ventis nequirent; quem locum a parte orientali civitatis fuisse, Ebræi asserunt. *Majm. de Jugesacrific. c. 2. Mischna de Juge sacrif. c. 2. Abarben. in Levit. f. 236. R. Levi Ben. Gerson in Levit. c. 6.* Hæc *Dassovius Comment. MS. in Lev. cap. 6. sect. 1.* Addatur *Johannes Saubertus de Sacrif. c. 17. p. 715-718.* VII. *Ne intra ædem halitum funderet.* Mira ἐθελοθρησκία nata & propagata, ut opinor, ex his causis: Deus decalogum promulgaturus, populo Israel per Mosen dixerat: Cavete, ne ascendatis in montem nec tangatis fines illius, omnis, qui tetigerit montem, morte morietur, *Exod. 19, 10. & 21. Contestare populum, ne forte velit transcendere terminos ad videndum Dominum, & pereat ex eis plurima multitudo.* Et *steterunt procul, cap. 20, 18.* confer. eo *c. 33, 20. 22.-25. & c. 34, 3.* Sic & de *Elia* dicitur *1. Reg. 19, 13. cum audisset* (sibilum auræ tenuis, in qua Dominus,) *operuit vultum suum pallio, & egressus stetit in ostio speluncæ.* Illa itaque præcepta & exempla sibi capienda duxit Diabolus, Spiritus superbus, suisque persuasit, ut statuas cominus intueri, & ore, tanquam parte corporis pudenda, contingere vererentur: nonnulli enim olim osculabantur simulacra, *1. Reg. 19, 18.* eorumque ora ac manus, ita ut sæpe salutantium tactu præter-

terque meantium, idola mento essent attritiore,& dextris attenuatis. Hinc igitur duplex exorta ceremonia est: (1) *Adoratio*, qua eminus stantes a facie jactabant (id est, porrigebant,) manus, ut loquitur *Juvenalis, Satyr. 3, 106.* vel *basia*, ut *Phædrus fab. 88, 28.* manusque retractas velut augustiores factas verenter ad os suum referebant. Quem communem ritum colendi se non observasse, testatur *Jobus cap. 31, 27.* vid. *Zehnerus Adag. Sacr. Cent. 4. Adag. 36. Pfeifferus Antiq. Græc. lib. 1. c. 4. Bayerus additam. ad Selden. de Diis Syris, prolegom. c. 3. p. 38. sq. Saubertus de Sacrific. c. 12. p. 281-283.* (2) *Capitis orisque obvelatio*, qua cautum, ne inter devotionem & adorationem oculis circumspicerent, *Virgilius Æn. lib. 3. Alexander ab Alexandro Gen. Dier. lib. 2. cap. 14. Tiraquellus in not. ibid. fol. 182. Saubertus de Sacrific. c. 12. p. 274. ss.* vel ne impuro halitu Deos contaminarent. Huc *Mandeslov lib. 1. c. 16. Indian.* Reisebeschr. Im Tempel sahen wir einen Pfaffen, daß er die Bilder mit Blumen und Kräntzen behieng, welche die, so zum Gebet oder Götzendienst kamen, zum Opffer mitbrachten. = = Indem der Pfaffe den Schmuck an die Bilder legte, hatte er das Maul mit einem grossen Tuche verbunden, damit nicht etwa sein unsauberer Odem an das Bild käme. cit. *Jacob. Nicol. Röserus Evangeliograph. Emblem. Part. I. p. 255. seq. Robertus Knox Ceylan.* Reise-Beschr. *lib. 3. c. 4. p. 164.* Die Cingulayen halten jährlich im Monat Junio oder Julio, an einem Neu-Monden ein hohes Fest, und allgemeine Versammlung, das sie Perahar heissen, zu Ehren ihren Göttern, und deren Hülffe und Beystand zu erwerben, wird auf folgende Weise angestellet: Der Priester träget einen gewissen Büntgen alten Stab (durch welchen Allout neur Dio, das ist, der Gott und Schöpffer Himmels und der Erden abgebildet werden soll) hervor welcher umher mit angereyeten Blumen umhangen, und mit einen stück streiffiaten seidenen Zeuges also umwickelt ist, daß ein Theil davon bedecket wird, und ein Theil unbedeckt bleibet: für diesen bücket sich das Volck nieder, und betet ihn an; es bringet ihm auch ein jeder einig Opffer zum Geschenck dar, nach seinen freyen Willen. Wann nun solche freywillige Opffer von dem Volcke auf und angenommen werden, so nimt alsdenn der Priester seinen gemachten Stab auf die Schulter, wobey er denn ein Tuch um den Mund gebunden hat, um zuverhindern, daß nicht etwan sein Athem dieses reine stück Holtz beflecke, und setzet sich also auf einen Elephanten, &c. (*Johannes Xiphilinus Epit. Dionis in Augusto. f. 196. Proculius cum primum Largo factus esset obviam, cœpit nares suos & os manu occludere, atque ita significare iis, quæ aderant, præsentes tutum non esse coram eo respirare. Largus* war in grossen Gnaden bey Augusto, und hatte kurtz vorher den Cornelium Gallum Ægypti præfectum angegeben, daß er sich selbst ermordet, aus Furcht fürm Kayser nicht zubestehen.) Eam igitur ob causam etiam apud *Slavos* inter ædes Svanteviti halitus nec captus, nec emissus est. Quod alias oris obvelationem attinet, solet eadem ceremonia ab *aulicis Regis Ceilanensium* adhiberi: *Rob. Knoxius lib. 2. c. 2. p. 74.* Was irgends nur zu essen, oder zu trincken vor den König gebracht wird, ist mit einem weissen Tuch bedecket, und ein ieder, der es bringet, hat eine Binde um den Mund gebunden, damit sein Athem nicht des Königes Speise berühren möge. Seine manier Taffel zu halten, ist folgende: Er sitzet auf einem Stul gantz allein an einem kleinen Tisch, so mit einem weissen Tuche gedecket ist: Er isset auf einen grünen Plantan Blatte, welches in einem güldenen Becken ligt: es werden zwantzig oder dreyßig Gerichte vor ihn zubereitet, und in sein Eßgemach gebracht; von welchen nun unter diesen Gerichten dem Könige beliebet zu fordern, von demselben nimmet ein Edelmann, der hierauf bestellet ist, ein Theil heraus, und reichet es mit einem großen Löffel in des Königes Becken / dieser Bediente pflegt auch mit verbundenen Maule aufzuwarten. Sic & *Wilhelm* Boßmann *in Descript. Gvineæ, de regni Fidæ populis. p 406.* Im reden halten die Geringern die Hand vor den Mund, um vermittelst ihres Athems den Vornehmen nicht zu incommodiren. De *Papa Rom.* vero ita *Zwingerus Theatr. Vol. I. lib. 3. f. 218. Cunradus Dietericus Tom. I. in Eccles. f. 489. & Ernestus Delic. Hist. colloqv. 30. p. 553. scribunt:* Er bindet den neuen Cardinælen im ersten Rath-Sitz das Maul zu, damit sie also mit still schweigen die Aeltere hören lernen; und wenn sie ein oder dreymal so verbunden im Rath gesessen, bindet er ihnen das Maul wieder auf, und giebet ihnen Macht und Gewalt, dasjenige zu reden, was zur gemeinen Wohlfart der Kirchen vorträglich ist. VIII. *Poculum curiosius* speculatur, &c. *Albericus Monachus Trium Fontium Chron. Part. II. ad ann. 1003. p. 42.* Henricus Imperator (*Pius & Sanctus vocatus*) *Reges gentilium in interiori Germania commorantes, qui Winidi dicuntur, tributarios sibi facit. Licet Guillelmus sequenti* Henrico Conradi filio *hæc adscribat. Henricus hic Windelicos subegit, populos Svevis conterminos, qui Windelici Fortunam adorabant, cujus Idolum in loco nominatissimo potientes cornu illius dexteræ apponunt plenum potuillo, quod ex aqua & melle confectum, ydromellum vocant Græco vocabulo. Idem fecisse Ægyptios, & omnes pene Orientales populos, affirmat Sanctus Hieronymus super* Isaiam: *Unde ultimo die mensis Novembris sedentes in commune prægustant, & si cornu plenum inveniunt, magno strepitu applau-*

plaudunt, quod eis ſcilicet in futuro anno pleno cornu copiæ reſponſura ſit in omnibus: ſi contra inveniunt, gemunt. Hos populos Henricus tributarios fecit; ita, ut in omnibus ſolennitatibus, quibus coronabatur, quatuor Reges eorum lebetem, quo carnes condiebantur, in humeris ſuis duobus vectibus per annulos quatuor inductis ad coquinam vectitarent. Hæc *Albericus*, absque dubio de Idolo *Svanteviti* verba faciens. Fallitur autem in eo, quod *fortunam Windelicos*, id eſt, *Sorabos-Slavos* adoraſſe, ait. Diſerte enim *Jo. Dubravius Hiſt. Bohem. lib. 1. p. 52.* Fortunam, *quid ea ſit, nec ſciunt* (Slavi) *nec vim ullam in homine habere fatentur. Sed quando vel domi morbo langventibus, vel foris in prælio periclitantibus mors imminet, jubentur pro incolumitate ſacrificare, habentq; perſvaſum, per ſacrificia ſalutem ſibi redemptum iri.* Confer. huc, quæ dixi *lib. 4. cap. 1. de Orig. Lingv. Sorab. 1552. ſeqq.* Ceterum φενακομαντεία διὰ πλυνῶν καὶ λεκανίδων, per pelves & cyathos, jamjam *Joſephi* ætate, inter probroſas Magiæ partes una fuit: quam vero obelo ſuo cenſorio imprimis configunt *Nicolaus Choniat. in Andronic. lib. 2. Artemidorus* Ὀνειροκ. *lib. 2. cap. 74. D. Caſp. Peucerus de Divinat. cap. de Magia. p. 299. ſ.* Ita enim Oeconomus ejus, *Scyphum, quem furati eſtis, ipſe eſt, in quo bibit Dominus meus, & in quo divinare ſolet, Gen. 44, 75.* Sunt tamen, qui Joſephum non magice, ſed *inebriando divinaſſe*, id eſt, veritatem elicuiſſe epotis crateribus, intelligant: ita *Johannes Michaël Dilherrus Diſp. Philolog. edit. Jen. an. 1639.* Cujusmodi cratere, ſeu tripode uſus quoque eſt *Dionyſius. Athenæus Dipnoſ. lib. 2. cap. 1. fol. 16. In Dinoyſii templo victoriæ ſignum eſt* Tripos; *nam ex tripode loqui dicimus, vera loquentes: eſt autem cognitione dignum: Dionyſii tripodem eſſe cratera: crater enim vel vinum oſtendit mentem hominis, & veritatem detegit.* IX. *Mero ad pedes ſimulacri, libamenti nomine defuſo.* Sic *ritus offerendi munera libaminum, Ebræis* demandatus erat; ut pupillus nim. ex munere in altari combureretur, vinum autem in baſin altaris effunderetur: verumtamen libamen ſive vinum tum adhibebatur, ſi munera cum ſacrificiis offerantur, & tunc dicebantur munera libaminum: ſi munera, quæ conſtabant ſimila mixta oleo, ſeorſim offerebantur, tunc vinum non adhibebatur: porro nec cum aliis ſacrificiis, quam holocauſtis beſtiarum, & ſacrificiis ſalutaribus tam publicis, quam privatis, (excepto ſacrificio pro peccato & reatu leproſi,) munera libaminum offerebantur: & triplici quidem quantitate: nempe ſi ſacrificium eſſet capra aut agnus anniculus, requirebat pro munere decimam Ephæ ſimilæ, permixtam cum quarta parte Hinis olei: & pro libamine itidem quartam partem Hinis vini: ſed agnus die ſecundo Azymorum in holocauſtum datus, habebat duas decimas permixtas tertia parte Hin olei; & pro libamine quartam partem Hin vini: ſi eſſet aries, requirebat pro munere duas decimas permixtas quarta parte Hin olei; & pro libamine dimidiam partem Hin vini. Si eſſet bos, requirebat pro munere tres decimas permixtas dimidio Hin olei: & pro libamine dimidiam partem Hin Vini. *Maimonid. præfat. in libr. Miſchn. de Munerib. & Abarbenel in Levit. f. 226. & 207.* Beſtiæ autem illæ, & munera dari de rebus communibus poterant, ſed vinum a præfecto libaminum accipiendum erat, dato ſigno ſacrificii, ad quod adhibendum eſſet. *Maimonid. de Sacrific. c. 2. & Miſchna de Siclis. c. 5. D. Daſſovius Comment. MS. in Levit. cap. 2. Sect. 1.* confer. *Num. 28. 14.* X. *Placenta mulſo confecta.* Placentæ pars itidem oblationum ſacrarum in V. T. erant. Erant autem placentæ illæ vel craſſæ, vel tenues, & dicebantur *munus in furno metallico coctum*, ein Speißopffer, vom gebacken im Ofen. *Lev. 2, 4.* Falſus ergo *Dubravii* ſarcaſmus, *ſupra §. 14. circa fin.* quo eo principio inſtitutum ſentit, utrumque *ſacrificium* (rectius *munus* vocaſſet,) meri & placentæ, quod *ad mores gentis fuerit appoſitiſſimum.* Præceptum enim offerendi munera eccleſiæ datum erat: uſus ergo munerum ab Eccleſia ad gentiles deſcendit ex æmulatione: paucis, *Dubravius* loquitur ex ignorantia Elenchi. XI. *Reliquum diei plenis luxuriæ epulis* exactum: conſecratæ numini victimæ intemperantiæ ſervire coactæ. His ſimilia habet *S. Hieronymus lib. 18. ad Eſai. cap. 65, 11. Tom. V. Oper. f. 246. Eſt in cunctis urbibus & maxime in Ægypto, & in Alexandria Idololatriæ vetus conſvetudo, ut ultimo die anni, & menſis ejus, qui extremus eſt, ponant menſam refertam varii generis epulis & poculum mulſo mixtum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auſpicantes.* De Græcorum, Romanorumque epulis ſacrificalibus, vid. *Doughtejus Analect. Sacr. V. T. Excurſ. 147. p. 392. ſ. & Johannes Saubertus de Sacrific. cap. 26. p. 678 - 701.* Habeas hic rurſum, peſſimum abuſum verbi divini, *Levit. cap. 23, 4. Deut. 12, 18. &c.* Nimirum eccleſiæ pia & temperans lætitia per gentiles converſa eſt in impunitam nequitiam.

§. XVII. Jam e diverticulo in viam. Pergit *Saxo loc. cit.* (24) *Nummus ab unoquoque mare vel fœmina annuatim in hujus ſimulacri cultum, doni nomine pendebatur. Eidem quoq;* (25) *ſpoliorum ac prædarum pars,* (*vid. heic 1. Paral. 19, 7. 8. 11. cap. 27, 27-28.*) *tertia deputabatur: perinde atq; ejus præſidio parta obtentaq; fuiſſent. Hoc quoq; Numen* (26) *tre-*

trecentos equos descriptos, totidemque (27) satellites in eis militantes habebat: quorum (28) omne lucrum seu armis, seu furto quæsitum, sacerdotis custodiæ subdebatur. Qui (29) ex earum rerum manubiis, diversigeneris insignia, ac varia templorum ornamenta conflabat, eaque (30) obseratis arcarum claustris mandabat: in quibus præter abundantem pecuniam, (31) multa purpura vetustate exesa congesta fuerat. Illic quoque (32) publicorum munerum ac privatorum ingens copia visebatur, studiosis beneficia poscentium votis collata. Hanc itaque statuam totius Sclaviæ pensionibus cultam, finitimi quoq; reges non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur. (33) Alia quoque fana compluribus in locis hoc numen habebat, quæ per suppares dignitatis ac minoris potentiæ, flamines regebantur. Præterea (34) peculiarem albi coloris Equum titulo possidebat, (35) cujus jubæ aut caudæ pilos convellere nefarium ducebatur. (36) Hunc soli sacerdoti pascendi insidendique jus erat, ne divini animalis usus quo frequentior hoc vilior haberetur: In hoc (37) equo opinione Rugiæ, Svantovitus (id simulacro vocabulum erat) adversum sacrorum suorum hostes bella gerere credebatur. Cujus rei præcipuum argumentum extabat, quod is nocturno tempore stabulo insistens, adeo plerumq; (38) mane sudore ac luto respersus videbatur, tanquam ab exercitatione veniendo magnorum itinerum spatia percurrisset. (39) Auspicia quoque per eundem equum hujusmodi sumebantur. Cum bellum adversum aliquam provinciam suscipi placuisset, ante fanum triplex hastarum ordo, ministrorum opera disponi solebat: in quorum quolibet bina e transverso juncta, conversis in terram cuspidibus figebantur, æquali spatiorum magnitudine ordines disparante. Ad quos equus ductandæ expeditionis tempore solenni precatione præmissa, a sacerdote e vestibulo cum loramentis productus, si propositos ordines ante dextro, quam lævo pede transcenderet, faustum gerendi belli omen accipiebatur: sin lævum vel semel dextro prætulisset, petendæ provinciæ propositum mutabatur. (40) Nec prius certa navigatio præfigebatur, quam tria continue potioris incessus vestigia cernerentur. Hæc Saxo. Brevissime Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. cap. 9. Rugia Anchona, quondam in Oceani littore, numen quattuor frontibus aluit, cujus oculi in omnes vigiles, duo priora, terga totidem respectabant. Equus peculiaris numini, quem pascere soli flamines solebant, quibus conscendere solis permissum. Noctu plerumque sudore maduit, tanquam multum exercitatus: alterum insigne, cornu varie inornatum, quod dextera ostentabat. Numen illud summum censebant, cui barbarus quispiam contra regionis morem administrabat comam colligatam & in tergum reflexam habens. Sacra ad colendas præcipue Septembres peregrini frequentes agebant. Hora stata flamen cornu ostentabat, & si libamen imminutum, rerum omnium ubertatem pollicebatur: epotum rursus complevit, auspicium anni futuri reponens. (41) Nundinæ simul tunc agebantur, equibus & numinis ærarium ditissimum; dedecus nullum sacris peractis in propatulo concumbere. Duravit hoc ad „ Caroli tempora Magni. Divum Vitum cum mo- „ nachis e Corvea susceperunt; sed non multo „ post cum ipsis derasulis sanctum deturbarunt, „ & trucidarunt idolumque pristinum in locum „ reposuerunt, Svantovitum appellantes. Usque ad Baldomari regis Danorum tempora, sub quo igni injectum, dæmonium figura animalis futui penetralibus excessit.

§. XVIII. Licebit autem in hæc quoque breviter commentari. I. Ratio nummi Svantevito annuatim pensi, & partis tertiæ spoliorum, nec non munerum, quibus de Grammaticus in principio §. præced. sumpta videtur, per traditionem partim ex Exod. c. 30, 13. partim Num. 31, 11. seq. & Exod. 35, 4. ss. Imo decimas spoliorum, sive ipsas manubias, ut sic loquar, jamjam Abrahamus obtulit, Gen. 14, 20. Ebr. 7, 4. Josephus enim Antiq. Jud. l. 1. c. 11. δεκάτην τῆς λείας, vocat. Et Græci ἀκροθίνια quæ vox etiam legitur, Ebr. 7, 4. Henr. Stephanus Thes. Gr. Lingv. Tom. I. f. 1561. ἀκροθίνιον, & frequentius in plurali ἀκροθίνια, primitiæ, ex ἄκρος, & θὶν, θινὸς, id est, acervus: ut sint ἀκροθίνια quasi τὰ ἄκρα θινος id est, summitates acervi, quod videlicet primitiæ ex summo acervo sive summitate acervi excerpi soleant. Ponit tamen & alias etymologias Svidas, & post eum Eustach. sed futiles, meo quidem judicio. Constat autem ἀκροθίνια esse primitias frugum: nam & θῖνα volunt quidem proprie frumenti acervum appellari Capitur vero & pro primitiis manubiarum, quæ Diis offeruntur. Ἀκροθίνια λαφύρων, Decimæ spoliorum, ab Dion. Halicarnass. lib. 1. πρῶτα μὲν νῦν τοῖσι θεοῖσι ἐξεῖλον ἀκροθίνια, ibi ante omnia Diis primitias (seu prædæ decimas) selegerunt, Herod. l. 8. c. 121.

Ὁπᾳ τὰν πολέμου θέδοσιν
ἀκροθίνια ξελὼν ἔθυε.

Ubi belli munus spolia partibus immolasset (Hercules.) Pindarus Olymp. Od. 10. vid. plura ap. Jo. Dougthejum Analect. Sacr. Excurs. 113. p. 372. seq. Is vero Gentiles ejusmodi aliasque decimas solo naturæ impetu actos, insitæque rationis saltem svadela solvisse contendit: Analect. Sacr. Excerpt. 8. f. 26. (exempla multa collegit Hospinianus lib. 2. c. 13. de Orig. Templor. f. 75.) cui non assentior: qui ritum istum ac consvetudinem, uti jam dixi, e Scriptura Sacra, aut rebus gestis Patriarcharum ortam pronunciem: confer Gen. 14, 20. Num. 31, 11. seqq. Jos. 6, 24. &c. lege σύμψηφον B. D. Waltherum in Offic. Bibl. 7. §. 85. p. 893. Imo nec Patriarchas ipsos, v. g. Abrahamum, &c. decimas ejusmodi Deo obtulisse, ex sola sua gratitudine,

dine prout vult *Seldenus de Synedr. lib. 1. c. 2. p. 7. sq.* vide alios *supra sect. 1. c. 2. §. 7.* affirmaverim, sed id procul omni dubio ex instituto aut divino permotos instinctu & jussu fecisse autumo: sic etiam ex parte *Johannes Doughthejus loco eodem p. 24.* mecum sentit: *Rudolphus Hospinianus lib. 2. c. 12. de Orig. Templor. f. 74-77.* anathemata sacra, quæcunque sunt in templis Christianorum, orta ex superstitione judaica & gentili judicans damnansque, sua per nos gaudeat persuasione; non enim in nimia nos profusione peccamus, nec pauperes nostros unquam negligimus. II. Equi autem militesque Svantevito fortassis ideo attributi sunt, quod *Num. 4, 3. 23. 30.* Levitæ dicuntur *militasse militiam in tabernaculo*, in quæ loca ita *B. D. Heinricus Höpfnerus* in prælect. publ. super *Psalm. 68, 12.* Levitæ dicebantur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æque ac milites in castris excubabant, suo ordine & certis stationibus, & Deo, quasi duci suo serviebant, conf. *Num. 8, 24.* Deinde quod etiam viri reliqui Israëlitarum in castris medium locum dare jussi sint. *Num. 2, 2.* Singuli turmas, signa, atque vexilla & domos cognationum suarum castra metabuntur filiorum Israël per gyrum tabernaculi foederis. *B. Lutherus*: **Die Kinder Israel sollen für der Hütten des Stiffts umher sich lagern, ein jeglicher unter seinem Panier, und Zeichen, nach ihrer Väter Hauß.** confer. huc etiam, quæ de ἱεροδούλοις, Veneris, Martis, fanorum, &c. observat *D. Zimmermannus Analect. Miscell. mens. 1. num. 10. p. 15.* Sed III. Unde equus albi coloris Svantevito sacer? Sane equos (candidos) Diis consecratos Persæ etiam atque Germani veteres aluerunt, uti testantur *Herodotus lib. p. 76. & Tacitus de Morib. German. c. 10.* nec non Græci & Romani, ut scribunt *Pausanias* in Laconicis, & *Ovidius lib. 2. Metamorph. fabul. 2.* qui Phætonti equos tribuit: add. *Doughthejus Analect. Sacr. V. T. excurs. 119. p. 313. seqq.* sed Soli præcipue luminari maximo coeli, antiquitus equi albi & quadrigæ, ὡς τὸ τάχιστον τῷ ταχίστῳ θεῶν, ut loquitur *Heliodorus* Æthiop. 10. dicati erant: *Bochartus, Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 10. p. 176.* populos varios recenset, a quibus hoc fit factum: quod genus idololatriæ ipsamet imago solis, vel historia verius, quæ extat *Exod. 14, 24.* collat. cum *Habac. 4.* (al. 3.) v. 8. peperit Et credibile est, ipsos judæos Solem insidentem currui, equis albis candidisve tracto, pinxisse, ut sibi suisque commemorationem historiæ ejus sempiternam facerent. Verum alii aliter quoque. *Johannes Conradus Dietericus Diatribe de usu, abusu & neglectu lection. Secular. Scriptor. p. 149.* una cum *Tremellio* not. ad *Esaia cap. 46, 1.* arbitratur, *Tempore Josiæ regis, ex Persarum usu, vel ex superstitione per Assyrios introducta, a judæis equorum quadrigarumque solis imagines fusas fuisse*: addens, p. 150. *Venerabilis Beda in lib. 2. Reg. 23, 11. quæst. 23. Tom. IV. p. 459. eleganti conjectura exponit, cur equi soli fuerint attributi*; Ostendit *hic locus omni generi idololatriæ & superstitionis Judæos omni tempore fuisse mancipatos, ita ut in venerationem Solis, quem more gentilium Deum esse credebant, simulacro ejus, quod fecerant, currus equosq; subdiderint, & hoc in atriis templi Domini. Sic enim solent gentiles pingere vel facere simulacrum solis, ut puerum juvenem in curru ponentes equos eidem quasi cursu cælum petentes subjungant. Cui propterea pueri aptant imaginem, quia sol, velut quotidie novo ortu natus, nullum per secula senium incidit. Audientes* Græci ab *Israëlitis, quos divinas habere literas fama prodebat, quod Helias curru & equis igneis ad cælestia translatus, vel hoc ipsum in pariete depictum videntes, crediderunt vicinia decepti nominis*, (quia ἡλίας accentu in priorem syllabam rejecto & α in ο mutato fit ἥλιος) *Solis hic transitum per cælos esse designatum, & miraculum divinitus factum, commutaverunt in argumentum erroris humanæ stultitiæ commentum, quos imitati ipsi judæi fatagerunt, ne in aliquo gentilium stultissimis minus stulti parerent. Ex* κακοζηλίᾳ *igneos currus Eliæ in cælum transvecti, ad solis equos detorsisse scriptor iste multis nominibus venerandus existimavit*: (cujus sententiam approbat *Jo. Doughthejus Anal. Sacr. Excurs. 119. p. 316.*) *quanquam id valde incertum*; *etiamsi ipse Chrysostomus eandem conjecturam præoccupaverit* in Serm. 2. de Elia. *Confer. Pellicanus in 2. Reg. 23, 11. J. Meursius in Spicil. Theocrit. p. 150. seqq.* Hæc *Dietericus. Clar. Samuel Bochartus Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 10. f. 177.* superstitionis originem ad Manassem & Amonem refert, quoniam ille *adorasse* dicatur *omnem militiam cœli. 2. Reg. 21, 3* hic *fecisse malum coram Domino, sicut fecerit Manasse pater ejus, 2. Reg. 21, 20.* Denique in hac idem est sententia, f. 176. *Veros equos* intelligi, *2. Reg. 23, 11.* non sculptas equorum effigies: *Nam si de statuis hic ageretur,* ita ille, *non simpliciter diceretur, equos amovisse Josias, sed equos aureos vel aneos &c. Et materiam scriptura indicasset, ad vitandam homonymiam*; *quomodo vituli ab Aarone, & serpentis a Mose, & boum ac leonum a Salomone conflatorum. Nec in una statua equos a curru distinxisset, prout his verbis fecit*: *Et amovit equos, &c. & currus solis combussit igne. Præterea cum statua non nisi loculum suum occupent, quorsum, equis, statuæ affixis, quiq; adeo illius fuissent particulæ & appendices, assignatum fuisse diceretur spatium inter Templi fores, & domum Nathan-melechi in Pavarim, interjectum? Omnino hac verba designant* pla-

plateam aliquam Templo attiguam, in qua equis soli sacratis exspatiari liberum fuit. Quid quod solis imaginem idololatræ potius in ipso Templo erexissent, quam in vicina platea. Sic *Bochartus*, quem omnino laudat *Joh. Cyprianus in Contin. Hist. Animal. Part. I. c. 12. p. 303. ss. Goodwinus Mos. & Aar. lib. 4. c. 2. p. 328. seq. Romani in honorem solis pompas facientes equos & currus huc illuc ducebant, quod idem* (primi) *fecere Israëlitæ: unde 2. Reg. 23. 2. & Josia removit equos, quos dicaverant Reges Jehudæ Soli, & currus solis combussit igne.* Quicquid sit, uti equos albi coloris soli fuisse adpictos, aut consecratos a judæis, quo lucis solaris candorem splendoremq; quodammodo referrent; sic eo ipso Slavis datam causam aliquam fuisse suspicor, consecrandi ejusdem coloris equum Svantevito suo. Præterea IV. quod ait *Saxo: In hoc equo, opinione Rugiæ Svantovitus adversum sacrorum suorum hostes bella gerere credebatur.* Hoc autem ipsum, ducti vi veritatis jam ante de Deo dixerant Ægyptii, *Exod. 14, 25. Dominus pugnat pro eis*, (filiis Israël) *contra nos.* V. Idem *Saxo: Equus mane sudore ac luto respersus videbatur.* Similia his *Corn. Tacitus Annal. lib. 12. cap. 13.* Gotarzes *apud montem, cui nomen Sambulos, vota Diis loci suscipiebat, præcipua religione Herculis; qui tempore statuto, per quietem monet sacerdotes, ut templum juxta equos venatui adornatos sistant; equi ubi pharetras telis onustas accepere, per saltus vagi, nocte demum vacuis pharetris, multo cum anhelitu redeunt. Rursus Deus quos sylvas pererraverunt, nocturno visu demonstrat: reperiunturq; fusæ passim feræ. Alexander ab Alexandro Gen. Dier. lib. 2. c. 14. f. 185. edit. Lugdun. an. 1586. Præcipuæ admirationis, inquit, apud Persas colitur Hercules in monte, cui nomen Sambulos, qui per quietem sacerdotes monere dicitur, ut equos venatui sistant ornatos: qui quum per nemora & saltus diu vagati fuerint, nullo rectore nocte redeunt ad stabula vacuis pharetris, mox omnes saltus feris confossis constratos reperiunt, ita ut multo venatu incolæ ditentur. Joh. Bapt. Tuvernieur. Itin. Indic. lib. 3. c. 11. f. 265.* In der Pagode zu Bamarous ist auf dem grossen Altar, unter denen Abgöttern, ein Bildnis 5. oder 6. Schuh hoch, an deme man aber weder Arm, Füsse, oder Leib siehet: es erscheinet nichts von allen, als der Hals und Kopff, und alles das übrig ist bis auf den Altar hinunter, mit einem langen Rock bedecket, welcher sich unten herum aus einander breitet; man siehet bißweilen an dessen Hals eine kostbare Kette, oder Schnur von Gold, oder Rubinen, oder Perlen, oder Smaragden. Dieses Götzenbild war Bainmadau zu ehren, und nach dessen Bildnis gemachet, welcher sonst unter ihnen (den Indianern) eine grosse und heilige Person gewesen, dessen Nahmen sie offtmahls im Munde führen. Auf der rechten Seite des Altars siehet man auch eine Abbildung eines Thiers, oder vielmehr Chimæren, oder Unthiers, als welches theils einen Elephanten, theils ein Pferd, und theils ein Maulthier vorstellet; solches ist von dichtem Gold, und nennen sie dasselbe Gareu, leiden auch nicht, daß ein einiger Mensch, ausser denen Braminen, zu denselbigen nahe. Sie sprechen, daß dieses das Bild des Thieres sey, welches jene heilige Person, so lang sie noch auf dieser Welt gewesen, geritten, und auf demselben grosse Tagereisen verbracht, indem er ausgereiset, zu sehen, ob die Menschen ihre Schuldigkeit überall in obacht nehmen, und niemand Gewalt oder Unrecht thäten. Notes autem, ut ad *Svantevitum* redeam, quibus indiciis malus dæmon, sub hoc idolo latitans, sese veluti sorex prodierit: quod nocturno tempore evagatus, mane redierit; Est enim *princeps tenebrarum, Ephes. 6, 12.* ἐξουσία τοῦ σκότους, *potestas tenebrarum, Luc. 22, 53. Col. 1, 13.* ἐξουσία, *potestas ad agendum concessa; non* δύναμις *seu potentia & virtus agendi.* (*Gerhardus Harm. Pass. c. 4. p. 181.*) Eo pertinent, quæ tradunt de malis dæmonibus, probati satis in sua classa autores ethnici: solere nimirum eos, cum tota nocte ad libitum lascivierint, adventum exorientis solis fugiendo sollicite præcavere. Ita *Philostratus de vita Apoll. Thyanei lib. 4. c. 5. Apulej. Metam lib. 6. Lucianus in Philospec. &c.*

Nocte vagi ferimur, nox clausas liberat undas,
Errat, & abjecta Cerberus ipse sera.
Luce jubent leges Lethæa ad stagna reverti,
Nos vehimur, vectum nauta recenset opus.

Propertius lib. 4. Eleg. 7.

Jamque vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis oriens afflavit anhelis,
Dixerat, & tenues fugit ceu fumus in auras.

Anchises scil. qui noctu ab inferis elapsus, & diu cum nato Ænea colloquutus jam tum reditum parabat. *Æn. 5.*

Perge age, Tartarea mecum simul omnia noctis
Musa sequi: trepidam Phaëton afflavit ab alto
Tisiphonem, &c. Val. Flacc. Arg. l. 3.

Tempus vero reditus hujusmodi, quo inferas suas sedes rursus repetere credebantur Dæmones, statuebant id magis districte circa gallicinii horas: quod inter ceteros annotavit *Philostratus in vita Apoll. Thyan. lib. 4. c. 6.* sed nec Christianos postea primoris ævi omnino incredulos habuit

buit hæc opinio, utut vel unius *Prudentii* autoritas in testimonium sufficiat.

Ferunt vagantes Dæmonas
Latos tenebris noctium,
Gallo canente exterritos,
Sparsim timere & cedere,
Invisa nam vicinitas
Lucis - - -

Cathem. od. 5. Lucis odium seu detestationem in causa ponit: & quidem, prout docet Salvator noster, *Joh. 3, 20. Omnis, qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ne arguantur ejus opera.* Hæc collegit *Jo. Dougthejus Analect. Sacr. Excurs. 21. p. 61. seq.* add. huic Lic. *Christ. Frid Garmannus* de Miracul. Mort. lib. 2. tit. 10. n. 53. 54. p. 753. seq. ubi plura. Credam etiam Satanam ideo noctu evagatum in equo Svanteviti, ut aliquo modo sibi applicaret historiam luctatoris nocturni Christi Viri dicentis ad Jacobum, *dimitte me, jam enim ascendit aurora*, de qua *Gen. 32, 24. ss.* Ast vero sicuti,

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones:

Horatius lib. 1. Epist. 2. add. *Job. 24, 14.* ita certe Satan, ille noctambulo, olim & hodie. Adisis *& Fromman. de Fascinat. lib. 3. part. 7 cap. 2. p. 896. seq.* ubi de tempore fascinationis magicæ, hoc est, nocte, plura. Et *Erasmus Francisci in Prot. c. 58. 59. 60.* ubi de nocturno venatu Diaboli, vom wütenden Heer des treuen Eckards; (nobis des Dietrichs) von schädlichen nächtl. Jägerblick, und von der boßhafften Sauckel-Jagd des Satans. VI. Ait *Saxo Grammaticus*: *Auspicia quoq; per eundem equum sumebantur.* Paria memorat de *Lusatis Ditmarus Chron. Merseb. lib. 6. f. 65.* ubi de cultu Radegasti agit: verba ejus cap. seq. proferam. Sic & de Germanis *Tacitus lib. de Morib. Germ. c. 10. Proprium gentis equorum quoq; præsagia ac monitus experiri, aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi, & nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos ac rex, vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros Deorum illos conscios putant.* conf. *Cluverus Antiq. Germ. lib. 1. c. 36. p. 273. seq.*

§. XIX. Meminit præterea *Saxo* (42.) Vexilli, cui *Stanitia* nomen, quod Svantevito sacrum esse voluerunt, & cultu plane mirabili, aut horribili prorsus prosecuti sunt. Autor ille ita, *lib. 14. fol. 322. Oppidani portam urbis* (Arconæ) *quo minor eam attentandi facultas pateret, ingenti glebarum acervo præstruxerant, aditumq; coacta cespitum compage claudentes, tantum ex eo operæ fiducia contrahebant, ut turrim, quæ supra portam sita fuerat, signis tantum aquilisque protegerent. Inter quas erat Stanitia magnitudine ac opere insignis, cui tantum venerationis a populo Rugiano tributum est, quantum omnium pene Deorum majestas obtinuit. Eam præ se ferentes in humana divinaque grassandi potestatem habebant, nec quicquam eis, quod libitum foret, illicitum habebatur: populari urbes, aras demoliri, fas ac nefas in æquo ponere, cunctosque Rugiæ penates, aut ruinis aut incendiis evertere potuissent, tantumq; superstitioni indultum est, ut exigui panni autoritas regiæ potestatis vires transcenderet: Plectentes signo perinde ac divino gestamini honorem habebant, officiis damna, injurias obsequiis expendentes.* Quod attinet ad vocem *Stanitia*, quam & proverbio non immerito dixeris Helenam, pro qua digladiantur, notat *Stephanus Johannes Stephanius in Not. Uber. ad h. l. p. 246. Ad oram veteris codicis appositum fuisse,* Stuatira: *Sed neutrum recte, ita* ille pergit: *forte legendum erit: inter quas erat Svantevili, sub rudi aquila; ita observante & monente Excellentissimo viro, & multarum antiquitatum peritissimo, D. Henrico Ernstio, collega & amico meo conjunctissimo.* Hactenus *Stephanius.* Putaverim retinendam omnino esse vocem *Stanitia*: vocabulum enim Slavicum est: Bohemis ac Polonis adhuc frequentissimum, Stan, & dimin. Stanec, id est, *tentorium, papilio,* it. *ordo,* ein Gezelt, it. Stand, a verbo staun, Sorab. sive Stanic, Polon. id est, *surgo, erigo, sisto,* in Imperat. stan, *surge, exsurge,* stehe auf. Igitur a stan, vel stanec, tentorium, *Stanitia, per paragogen vel antistæchon,* k in t, (quod sæpe ut c, legitur) transmutato; sic autem dictum vexillum a Slavis est, quod aut juxta, vel super tentoria figeretur: aut *Synecdochice,* quod esset præcipua pars tentorii castrensis, vel tentorium atque papilio ipsius idoli Svanteviti. Etiam Germanis Standart, equestris militiæ insigne, labarum turmæ equestris, a Stand, quod est a stehen, stare, vel Goth. stanta, sistere, quod sit quasi signum statarium. Denique a Stan, Slav. nom. propr. *Stanislaus* nobis Stenzel, de quo alibi.

§. XX. Sequitur *vexilli* Svantevitici *causa,* & *æstimium.* Unde utrumque fuerit. Quod causam concernit, sive quamobrem signum peculiare, (*singulare simulacri signum* vocat *Saxo, lib. 14. f. 323.*) Svantevito Slavi dedicarint; non quidem pompæ saltem, & ostentationis ergo factum esse crediderim, aut quod satellites trecenti, totidemque equi ipsi militaverint, quibus de *ante* §. 17. Videtur enim res altius quærenda: nimirum Satan, ut jam sæpius probavimus, quo magis misellos homines a Deo abstraheret, ad imitandum ecclesiæ ritus & ceremonias, more veteratoris totus

se composuerat: audiverat autem dixisse Mosen, יהוה נסי *Dominus signum meum*, der HErr mein Panier, quibus nominibus altare exstructum vocarit, *Exod. 17, 15.* perceperat dixisse etiam Davidem, imo & Ecclesiam, dicere, *Dedisti* (Deus) *metuentibus te* נס *nes, vexillum, ut elevet se propter veritatem, Selah*, aut *B. Luthero* interprete, du hast aber doch ein Zeichen (Panier) gegeben denen, die dich fürchten, welches sie aufwarffen, und sie sicher machte, Sela! quamobrem hæc facta dictaque veterum pessime depravaturus *Stanitiam*, (seu Slavice Stanet,) Svantevito, sive sibimet potius comparandam curavit: qua comparata & publice recepta, tandem dolo malo suos instituit, ut de isto vexillo non minus gloriarentur, quam pii veteres & Christiani de suo יהוה נסי Dominus vexillum meum. Porro, quod est alterum, æmulatione prava effecit, ut probata autoritate Stanitiæ, fas esse sui crederent, in quemcunque locum ipsa perferretur, omnia ruinis & incendiis evertere. Dicitur enim in historia, quæ ansam dederat Mosi altare construendi, & vocandi illud יהוה נסי; *Et debilitavit* (ויחלש) *Josua Amalec, & populum ejus in ore gladii. Dixit autem Dominus ad Mosen: scribe hoc ob monimentum in libro, & trade auribus Josua, delebo enim memoriam Amalec sub cælo.* Ex hoc capite puto detortum jus, potestasque grassandi in omnia, militum *Stanitiam* præferentium. Verum enimvero hinc signa etiam *apud Romanos* instar numinis sunt habita: vid. *Lipsius Comment. in Tacit. Annal. lib. 2. p. 88. Seldenus de Jure Nat. & Gent. lib. 2. c. 7. p. 219.* Hinc & *Dani* veteres vexillum suum Danne broge vocatum, cælo decidisse dixerunt, tempore Waldemari II. Regis, cum adversus Livonos, adhuc gentiles, in armis esset, quibus ad fidem Christianam convertere eos, omni studio contenderet: scribunt autem, vexillum istud in infelici prælio commisso cum Dithmarsis, circa annum Christi 1500. fuisse amissum atque deperditum: *Stephanius ad Saxon. h. l. & Cl. D. Becmannus Syntagm. Dignit. Part. I. Dissert. 7. c. 3. p. 748.* Nec inferioris apud Pontificios quondam æstimii fuit *Mauritii vexillum*, quo de vid. *Chron Saxon. f. 153. 310. 381. 382. 490. edit. Witeberg. anno 1589.* Denique, quod ait *Saxo, Rugianos fiducia operis sui, turrim signis tantum aquilisq; protegisse*; Hoc ipsum ex simili ratione eos sentiam fecisse, qua *Jebusæi* tale quid fecerunt, quo de legatur *2. Sam. 5, 6. & B. Lutherus in glossa ibidem.* Videtur etiam posse ex his verbis colligi, insigne vexilli Stanitiæ, *aquilam fuisse*: licet aliis argumentis destitutus, nihil affirmo. Certum tamen, quam quod certissimum est, *Deorum Dearumve* imagines quasdam vexilla Slavorum exhibuisse, testibus *Ditmaro*, & *Fabricio*: Confer. *Jo. Dougthejus Analect. Sacror. Excurs. 54. p. 153. s.*

§. XXI. Observ. (6) *Svanteviti destructio*: & quidem (1) apud *Rugianos*. Geminam autem idoli eversionem bene memorat *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. c. 9.* primam enim factam esse a Carolo M. Imp. & secundam a Waldemaro Rege Danorum, docent nos ipsius verba, supra a nobis recitata §. 17. Ut ut vero non negaverim, Slavos-Rugianos Christianismum professos esse svasu Caroli M. quod & *Saxo* & *Dubravius* supra citati §. 5. testimoniis confirmant: etsi *Helmoldus* ad Ludovici Imp. tempora referat, *Chron. Slav. lib. 1. cap. 6.* sed cum hodie nobis non adsit pristini Idoli figura, nec constet, utrum prorsus convenerit cum Svantevito, in cultu, autoritate, rebusque aliis: eapropter de Svanteviti sic inspecie dicti saltem excidio ultimo, sive secundo, ut alii volunt, nunc dicendum nobis restat. Neglexerat vero suo tempore idoli eversionem atque vastationem, cum evertere atque delere omnino posset, Ericus III. Daniæ Rex: qua de re ita *Saxo, Hist. Dan. lib. 14. f. 248. seq. Ericus contracta adversum Rugiam, classe, quo gnavius bella consiceret, maritima Danorum expeditioni primus equos adjecit, quaternos singulis navigiis mandatis: eumq; morem diligens posteritatis cura servavit. Classis eo numero digesta, mille & centum navigiis frequens reperta est. Quibus Dani ad Rugiam appulsi, urbem Archon adversum se valido præsidio firmatam inveniunt, &c. Igitur Archonenses cum nec vires conferendi belli haberent, neque locum ad contrahenda auxilia suppetere cernerent, necessitate victi, salutem & in Christiana sacra transitionem pacti, statua, quam venerabantur, retenta, Danis se tradunt. Erat enim simulacrum urbi præcipua civium religione cultum, crebrisq; finitimorum officiis celebratum, sed falso Sacri Viti vocabulo insignitum. Quo asservato, oppidani veterem sacrorum morem penitus abrogari passi non sunt. Primum itaque solenni ritu prolui jussi, stagnum majore pellendæ sitis, quam initiandæ religionis ardore petentes sub specie sacrorum fessa obsidione corpora refecerunt. Datur Archonensibus pariter rerum divinarum antistes, qui & eis cultioris vitæ formam perscriberet, & nova religionis rudimenta contraderet. Sed post abscessum Erici, cum antistite pulsa religio; siquidem Archonenses abjecta obsidum charitate, pristinum statuæ cultum repetentes, qua fide divinum susceperunt, prodiderunt.* Itaque melius rem egit, adjutus opera Casimiri & Bugislai Ducum Pomeranorum, & Pribislai Ducis Obotritorum, *Helmold. Chron. Slav. lib. 3. c. 12. Waldemarus I.* nam is motus

tus

tus multis belli causis, varias Rugiæ partes adortus est; *cum vero ubique præda, & nusquam pugnæ materiam reperisset, Arkon obsidione tentavit. Hujus enim urbis non magis munimenta, quam ritus evertere cupiens, universæ Rugiæ profanos cultus ejus excidio deleri posse arbitrabatur. Neque dubium habebat, quin exstante simulacro facilius gentis mœnia, quam sacrilegia domarentur. Post dies aliquot, postquam Rex urbem igne ac oppugnatione afflixisset, sequuta deditio est. Saxo* iterum ita lib. 14. f. 324. *Rex oppidanos in fidem hac lege recepit, ut simulacro cum omni sacra pecunia tradito, captivos Christianos ergastulo liberatos absque redemptione dimitterent, omniaque veræ religionis momenta Danico ritu celebranda, susciperent. Quin etiam ut agros ac latifundia Deorum in sacerdotum usus converterent, seque quoties res posceret Danicæ expeditionis comites exhiberent, nec unquam accersiti, Regis militiam prosequi supersederent. Præterea annuatim ex singulis boum jugis quadragenos argenteos tributi nomine penderent, totidemque obsides in earum conditionum firmamentum præstarent.*

§. XXII. *Postero die Esberus ac Suno, jubente Rege, simulacrum eversuri, quod sine ferri ministerio convelli nequibat, aulæis, quibus sacellum tegebatur, abstractis famulos succidendi officium arripere jussos, attentius monere cœperunt, ut adversum tantæ molis ruinam cautius se gererent, ne ejus pondere oppressi, infesto numini pœnas luere putarentur. Interea fanum ingens, oppidanorum frequentia circumstabat. Svantovithum talium injuriarum autores, infestis numinis sui viribus insecuturum sperantium. Jamque statua extrema tibiarum parte præcisa, propinquo parieti supina incidit. Cujus extrahendæ gratia Suno ministros ad ejusdem parietis dejectionem hortatus cavere jussit, ne succidendi aviditate pericula sua parum dispicerent, neu se labenti statuæ per incuriam proterendos objicerent. Ruinam simulacri non sine fragore humus excepit. Præterea frequens ædem purpura circumpendebat, nitore quidem prædita, sed situ tam putris, ut tactum ferre non posset. Nec sylvestrium bestiarum inusitata cornua defuere, non minus suapte natura, quam cultu miranda. Dæmon in furvi animalis figura penetralibus excedere visus, subito se circumstantium luminibus abstulit.*

§ XXIII. *Igitur oppidani simulacro urbe egerendo funes injicere jussi, cum id pristinæ religionis metu per seipsos exequi non auderent, captivis exterisque quæstum in urbe petentibus, ut illud ejicerent, imperabant ignobilium hominum capita divinæ iræ potissimum objectanda ducentes. Quippe domestici numinis majestatem, quam tanto cultu prosequi consueverant, graves e vestigio pœnas a suis violatoribus exacturam putabant. Tum vero variæ incolarum voces exaudiebantur, aliis Dei sui injurias lamento, aliis risu prosequentibus. Nec dubium, quin ingens prudentiori oppidanorum parti rubor incesserit, simplicitatem suam tot annis tam stolido cultu delusam cernenti. Pertractum in castra* (Danorum) *simulacrum, admirantis exercitus concursus excepit. Nec prius sibi principes spectandi licentiam indulserunt, quam plebem visendi satietas amovisset. Reliquum diei in obsidibus, qui pridie remanserant, accipiendis traductum est. Sed & scribæ principum in urbem mittuntur, qui sacerdotali ministerio rudem religionis populum Christianis sacris assuefacerent, ejusque sacrilegis sensibus sanctitatis disciplinam ingenerarent. Vespera appetente omnes, qui culinis præerant, simulacrum attentatum securibus in exigua frusta aptosque foculo stipites redegerunt. Crediderim tunc Rugianos pristinæ piguisse culturæ, cum patrium avitumque numen, quod maxima religione celebrare solebant, igni deformiter applicatum concoquendis hostium alimentis famulari conspicerent. Posthæc nostri pariter & fanum cremandum, & basilicam lignis machiamentorum inædificandam curabant, belli instrumenta pacis domicilio permutantes. Itaque quod obterendis hostium corporibus excogitaverant, salvandis eorum spiritibus impendebant. Dies quoque, quo thesaurus Svantevitho votorum nomine consecratus a Rugianis traderetur, præfigitur. Vespera tertia Regi septem æqualis magnitudinis arcæ, consecrata Deorum numini pecunia refertæ a Rugianis allatæ sunt. His peractis remittendæ expeditionis decretum vulgatur.* Hactenus *Saxo.*

§ XXIV. Verumenimvero *Helmoldus* hic etiam audiendus, qui rem omnem hisce brevibus complexus est, *Chron. Slav. lib. 2. c. 12. In tempore illo congregavit Waldemarus, Rex Danorum, exercitum grandem & naves multas, ut iret in terram Rugianorum, ad subjugandum eam sibi. Et adjuverunt eum Kazemarus & Bugezlauus principes Pomeranorum, & Pribizlavus princeps Obotritorum, eo quod mandasset Dux* (Henricus Leo) *Slavis ferre auxilium regi Danorum, ubicunque forte manum admovisset subjugandis exteris nationibus. Prosperatum est ergo opus in manibus Regis Danorum, & obtinuit terram Rugianorum, in manu potente, & dederunt ei pro sui redemptione, quicquid Rex imposuisset. Et fecit produci simulacrum illud antiquissimum Zvantevith, quod colebatur ab omni natione Slavorum, & jussit mitti funem in collum ejus, & trahi per medium exercitum in oculis Slavorum, & frustatim concisum in ignem mitti. Et destruxit fanum cum omni religione sua, & ærarium locuples diripuit. Et præcepit, ut discederent ab erroribus suis, in quibus nati fuerant, & assumerent* cul-

cultum veri Dei. Et dedit sumptus in ædificia Ecclesiarum, & erectæ sunt duodecim ecclesiæ in terra Rugianorum & constituti sunt sacerdotes, qui gererent populi curam, in his, quæ Dei sunt. Et affuerunt illic pontifices Absolon de Roschilde, & Berno de Magnopoli. Hi adjuverunt manus Regis cum omni diligentia, ut fundaretur cultus domus Dei nostri in natione prava atque perversa. Erat autem tunc temporis Princeps Rugianorum, vir nobilis Jaremarus, Tetiszlavi Regis Rugiæ frater, qui audita vera Dei cultura & fide catholica, alacriter ad baptisma convolavit, præcipiens etiam omnibus suis, se cum sacro baptismate renovari. Ipse vero factus christianus, tam in fide firmus, tam in prædicatione erat stabilis, ut secundum Paulum, jam a Christo vocatum videres, qui fungens vice Apostoli, gentem rudem & beluina rabie sævientem, partim prædicatione assidua, partim minis, ab innata sibi feritate ad novæ conversationis religionem convertebat. Acta hæc sunt sub *Tetiszlao Rege Rugiæ*, Anno Christi M C LXVIII. quo Saxones civilia bella gerebant, *Saxo lib. 14 f. 326. Helmoldus Chron. Slav. lib. 2. c. 13. Chytræus Saxon. lib. 1. f. 11.*

§. XXV. (2) *Apud Sorabos-Misnenses & Lusatios.* Dubio procul Sorabi, & quidem Misniæ, cultum Svanteviti exuere primo cæperunt temporibus Caroli M. Imp. Ita mecum sentit etiam *Christianus Heckelius Chron.* Bischofswerd. *c. 2. p. 3. & 4.* refert enim *Hepidanus Cœnobita S. Galli in Annalibus suis brevibus: Anno 783. Rex Carolus Merseburgi resedit. Goldast, Rer. Alam. Tom I, f. 7.* Et *Regino: Carolus M. anno 808. contra Bohemos castrum ædificat Dresdam ad Albim, & contra Sorabos-Vandalos ne Thuringiam vastarent, Numburgum ad Salam. Calvisius Op. Chron. p. 747.* proinde vero consentaneum, multos Sorabos Misniæ, relictis castris Svanteviti, Christianos tunc factos fuisse: utpote, quos ideo dignos putaverit pius Imperator, ut urbes eorum aggere & mænibus muniret, & illic consisteret. Continuavit conversionem Imp. *Henricus I.* sive *Auceps*, imprimis circa ann. 927. quo capta & excisa est urbs Soraborum *Grunavv. Calvisius Chron. p. 805. Peiferus Grimmam* vocat, *Rer. Lips. lib. 1. p. 91.* Huc etiam ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 8. Henricus Rex Boëmos & Sorabos ab aliis regibus edomitos, & ceteros Slavorum populos, uno grandi prælio ita percussit, ut ceteri, qui perpauci remanserant, & Regi tributum, & Deo Christianitatem ultro promitterent.* Anno sequenti 928. idem *Henricus* contra *Sorabos Lusatiæ*, & Slavos alios urbem Misenam ad Albim ædificat: Ab isthoc vero anno primordia quidem suscepti Christianismi a Sorabis Lusatiæ facienda arbitror: succesfit enim Henrico I. filius, a quo Misnensis ecclesia, sive Episcopa, ex testamento Patris, mediis imperii ipsius annis fundata, & acceptis literis pontificis Johannis XIII. an. 968. (al. 958. sed falso) perfecta est: vid. *Fabricius Annal. Uub. Misn. Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 10. Albinus Meisn. Chron. tit. 22. p. 556.* Huic enim Episcopatui tunc *Lusatia Utraque* inserta est. Inde igitur colligo, partem populi Sorabici Lusatiæ Utriusque jam tempore Henrici I. Imp. *a cultu Svanteviti* aliorumve Deorum recessisse: universam autem gentem conversam, & Svantevitum abolitum esse sub Ottone I. antequam is (anno 962.) in Italiam abiret: quorsum iterum ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 9. Rebus rite peractis in Dania,* (an. 952.) *fortissimus Otto Rex convertit exercitum ad subjugandos Slavorum rebelles. Quos pater ejus uni grandi bello domuerat, ipse tanta deinceps virtute constrinxit: ut tributum & Christianitatem, pro vita simul & patria, libenter offerrent victori, baptizatusque est totus gentilium populus. Ecclesiæ in Slavonia tunc primum constructæ.* Porro anno M XII. (alii habent an. 1013.) *Sorabi* denuo, una cum ceteris Slavis abjurata religione Christiana, ad sua idola, & *Svantevitum* redierunt: *Helmoldus lib. 1. c. 16. Omnes Slavi, qui inter Albiam & Oedram habitant, per annos septuaginta & amplius Christianitatem coluerunt, omni scilicet tempore Ottonum;* (Sed sub Henrico II. Imp. se absciderunt a corpore Christi & ecclesiæ, cui ante conjuncti fuerant. Igitur cum Henrici II Imp. (vid. supra verba *Alberici §. 18. num. 8*) Tertiique cura, tumque Bennonis Episcopi Misnensis opera Sorabi denuo ab idolo Svanteviti abstracti sunt. *Autor Legendæ* de Vita & miraculis Bennonis, ap. *Jacobum Ticinum in Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1 p. 31. Acri odio Sorabi ferebantur in Christicolas, inita adversum eos, ubi ubi persequendos, conspiratione. Quod posteaquam cum angore animi innotuisset Divo Bennoni, se positis aliis negotiis omnibus, in hanc duntaxat curam pro virili incubuit, quo excæcatos hosce mortales tam periculoso errore quamprimum eximeret; ut igitur conceptum opus expeditiori methodo effectum daret, benignissima compassione misellos sibi aggrediendos ratus est. Ita enim comparatam noverat gentem isthanc, ut violentia, interminationibusque flecti nescia humanitate solum & clementia inclinaretur: nam quantumvis Henricus III. Romanorum Rex annis superioribus armorum strepitu Christi profiteri nomen, Christianaque amplexari dogmata eos compulisset; brevi tamen a discessu ejus intercapedine temporis, in errores pristinos relapsi, eoque ipso effecti sunt deteriores. Alia ergo via tentandos arbitratus Divus Benno, doctrinæ ac institutionis suavitate, multos eorundem ad rectum salutis tramitem direxit: magna ani-*

animarum præda juratum humani generis hostem Svvantevvitumq; idolorum principem despoliando; cœlestibus deliciis asserens illos, qui alioquin Tartareis fuissent suppliciis mancipandi. M. Martinus Heidenreich *in Vita Bennonis cap. 14. p. 11.* Quæ conversio postrema ad annum Christi 1066. & sequentes, temporaque Henrici IV. Imp. referenda est. Nam Anno 1066. Benno præsul electus est Misnensis: obiit autem 16. cal. Julii, anno 1106. cum annos XCVI. vivendo fecisset.

§. XXVI. Denique (3) apud *Bohemos. Dubravius Hist. Bohem. lib. 1. p. 53. Diu superstitio & cultus Svantoviti, simulacri etiam inter Bohemos viguit: donec Divus Wenceslaus principem Bohemiæ agens, impetratis ab Othone Cæsare Divi Viti reliquiis, sanctum Virum, Idolo profano abolito, venerandum Bohemis exhibuit. Sed ne sic quidem memoriam Svantoviti delere ex mente Bohemorum quivit: quippe nunc quoq; nullam magis solemnem Bohemi salutationem habent, quam eam, quæ fit sub Viti nomine: excepturi enim vel hospitem, vel amicum, vel intimum quemquam peregre advenientem,* Vitei, Vitei, *ingeminant; sospitati, quasi a Svatovito concessæ, ita congratulantes, quia forte ita evenit, ut peste circum vicinos increbescente, ipsi duntaxat, qui Svatovitum colebant, a contagio integri & incolumes permanserint.* Hæc *Dubravius:* sed quæ ille in testimonium suæ narrationis de voce atque etymo Witey, differit, & a *Stranskio*, (vid. supra *Sect. 1. cap. 1. num. 3.*) *Schedio*, aliisque repetuntur nos discussimus *lib. 2. Orig. Lingv. Sorab. cap. 7. p. 837. seq.*

CAPUT II.

De Radegasto, seu Marte Soraborum Slavorumque, ac altero supremo Deo.

§. I.

INter nomina illa Dei, quæ vulgo attributa externa vocamus, ultimum non obtinet locum, *Justitia*, qua Deus summe justus, imo ipsa Justitia dicitur. Est vero, ut alias distinctiones prætercam, Deus aut erga se, aut erga creaturas justus: erga se justus est, quia tribuit sibi ipsi: atque a creaturis etiam sibi tribui jubet summam illam gloriam, quæ ipsi ut summo Enti ac summo bono debetur. *Esa. 42, 8.* Erga creaturas justus est, tum dispositive, quatenus omnes actiones, omnia opera sua ad extra, juxta normam æquitatis, & justitiæ disponit: estque justissimus totius universi gubernator ac dominus: tum distributive, quatenus unicuique creaturæ reddit, secundum opus suum. Porro justitia ejus, qua distributive se exerit, vel remunerativa est, qua bonos præmiis afficit: vel punitiva, qua malos pœnis affligit. *D. Gerhard. Exeges. Loc. II. sect. 12. §. 229. f. 319.*

§. II. Sed pœnas etiam tres primarias sive capitales vocant, quæ mala communia, (Land-Plagen) vulgo audiunt, quod bonos simul & malos affligant, suntque ea: λοιμὸς, λιμὸς, πόλεμος, id est, *pestis, annonæ caritas, bellum. 2. Sam. 24, 13.* Bellum reliquarum duarum mater, fons & scaturigo est: *pestis*, malum magnum: *annonæ caritas*, malum majus: & *bellum*, malum maximum.

§. III. Cum autem *Bellum*, quo de nunc præprimis, a justo Deo immittatur ob peccata hominum, qualia quindecim in Sacris Literis commemorantur. *Mollerus Num. Sacr. §. 63. p. 22. edit. Lips. an. 1669.* Idcirco justi etiam atque boni *Imperatoris* munia Deo attribui solent: Dicitur enim Deus *Vir belli*, der rechte Kriegs-Mann, *Exod. 15, 3. Princeps exercitus Domini, Jos. 5, 14.* יהוה צבאות *Dominus Zebaoth, 1. Sam. 1, 3.* vel צבאים *Zebaim*, id est, *exercitus, Psal. 103, 21* confer. de hac phrasi *Walther. Spong. Mos. ad Gen. 2, 1. p. 102. seqq.* Dicitur etiam de Deo, quod *portas hostium ipse subvertat, Judic. 5, 8.* quod *ponat terminum pacem Psal. 147, 14.* paucis: de præsentia Dei *in castris* legas *Deut. 23, 14.* de præsentia *in acie*, & *conflictu* cum hostibus, *2. Sam. 5, 24. 2. Paral. 32, 8.* de præsentia *in obsidione*, & *expugnatione* urbium, *Josua. 6, 2. c 8, 1. Psal. 18, 29. Psal. 60, 11.* de præsentia in aperiendis viarum & portarum claustris, *Deut. 9, 3. Esa. 35, 2.* in obeundis vigiliis, *Exod. 13, 21. Zach. 2. 5.* in largienda victoria, *Deut. 7, 23. Judic. 20, 28. 1. Reg. 20, 13. 2. Reg. 13, 17.* confer. *Gerhard. Loc. de Magistrat. Polit. sect. 6. membr. 8. §. 370. Tom. VI Locor. f. 416. seqq.*

§. IV. Itaque Slavi, Sorabique, istis alisve similibus publica fama, traditioneque acceptis, vel ipsa natura suffragante moti, cum Deum summum, cui hæc competerent, cœlestia tantum curare crederent, *Radegastum* quendam confinxerunt, qui ut belli præses atque imperator exercitus publice seorsimque ab omnibus sit invocandus ac adorandus.

§. V. Hinc observ. (1) *Nomen Radegasti.* Varie illud ipsum ac modo dissimili a multis scribitur, quoniam lingva & pronunciatione non omnes conveniunt; atque Idolum Slavicum cum *Radegasto* rege Gothorum confundunt. Nimirum apud *Zosimum lib. 5. in Arcadio & Honorio f. 803.* & in *Olympiodori* Excerptis exprimitur Ῥοδογάϊσος:

γάϊσος, *f. 853. edit. Sylburg.* apud *Prosper. Aquitan. in Chron. ad A. C. 402. & ad ann. C. 407.* apud *Orosium*, & *Abrahamum Bucholcerum* in Indice Chronologico, ad A. C. 405. *Abb. Urspergens. pag. 125. Rhadagaisus*: apud *Isidorum Hispalens. & Freculphum* Episcopum *Chron. lib. 5. c. 5. Radagatsus*: apud *Ditmarum Chron. Merseburg. lib. 6. f. 65. Riedegast*: apud *Helmoldum Chron. Slav. lib. 1. c. 2. Redegast. lib. 1. c. 23. Radigastus, & c. 52. Radigast*: apud *Bangertum* in not. ad eundem p. 126. & *Masium* tr. de Diis Obotritis, *Radegastus*: *in Chron. Saxon. ad an. 1133. Ridegast*: apud *Albertum Cranzium Vandal. lib. 3. c. 4. & 37. Radegast*: apud *Nicolaum Marescalcum in Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. c. 4. Rhadagasus*: apud *Emserum* in Vita Bennonis, *c. 8. Radgost*: apud *Nicol. Petrejum de Cimbr. & Gothor. Orig. lib. 2. p. 93. Radegastus*: apud *Fabricium Orig. Saxon. lib. 2. f. 159. Radagastus*: apud *Schneiderum Chron. Lipf. lib. 4. p. 141. Rad'gast*: apud *Johannem Saubertum* de sacrificiis *c. 5. Radegast & Redegast*: *& c. 22. p. 552. Radagisius*.

§. VI. Observ. (2.) *Etymon Radegasti*. Nomen *Radegasti* derivaturis perplacet nonnullis non tam etymon, quam originem potius idoli tradere: nam a *Radegasto* sive *Rhadagaiso*, rege Gothorum Vandalorumque (i. e. Germanorum) bellicosissimo, communiter illud arcessunt. *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. XI. p. 299.* Etliche halten dafür, Radegast sey ein Wendischer (rectius der Wandalen) König gewesen, welchen sie hernach zu ehren und anzubeten angenommen. Denn solches bey den Heyden nicht unbräuchlich gewesen, daß sie ihre Obrigkeit, so ihnen für andern viel gutes gethan, sie etwan aus einer grossen Noth errettet, oder sonsten sich wohl um die Unterthanen verdienet, nach ihren Todt als Götter geehret: Der Nahme aber ist ohnezweiffel deutsch, wie man derselben Composition mehr hat. *Henricus Bangertus not. ad Helmold. Chron. Slav. lib. 1. c. 52. p. 176.* Radegastus *celebre Obotritorum numen, &c. nomen illi a Radegasto, rege quondam Obotritorum bellicosissimo, inditum fuisse putatur. Hunc enim cum post res magnas feliciter gestas & praeclara edita facinora, in praelio occubuisset, pro numine colere caeperunt.* Et p. 127. Radegastus, *ut illud de nomine adjiciamus, Graecis* Ῥοδαγάισος, *ut Zosim.* lib. 5. *in Arcadio & Honorio, & in Olympiodori Excerptis Latinis nonnullis Radagastus appellatur*: ut *Isidoro Hispalensi* Chron. Goth. aera pag. 437. *Freculpho* Episcopo Chron. T. II. lib. 5. c. 5. Gast, vox nostra, non ut hodie *hospitem*, sed quemvis hominem ad omnia promtum & habilem significabat. Multae hinc apud veteres appellationes, cum hac voce compositae. Inter Auctores Legis Salicae, apud *Basilium Joann. Herold.* occurrunt *Rodogast, Salogast, Windogast*, & *Wisogast*. *Carolus M.* praefat. *Capitulorum*, quae ad Legem Longobardorum addenda, scribit, Ducibus, Comitibus, & Castaldiis. Leg. Franc. l. 4. Alias voces hinc factas collegit *Meibomius* not. in *Witichind.* p. 42 Similiter *Thomas Reinesius* de Deo Endovellico p. 12. *Radagaisum Scytham, qui a Gothorum quodam corpore Rex electus in Pannoniis, adsumtis Hunnorum, Vandalorum copiis cum ducentis millibus Italiam inundaverat, circa A. C. 400. ut est ap. Jornandem & J. Magnum lib. 18. c. 7. Vandali Obotriti superstitione sua in Deum refinxere nomine Radegast, cujus simulacrum in urbe Rethero venerabantur, teste Kranzio lib. 2. Vandal. c. 22. & 25. lib. 3 cap 4. Metropol. c. 43.* sed bene *D. Gothofred. Masius* Schediasm. *de Diis Obotritis, & praecip. de Radegast. cap. 3.* dubiam variantemque de rege Radegasto esse sententiam Autorum, monet: cujus haec verba sunt: *Id obiter notamus, discrepantes esse Auctorum de* Radegasto *sententias, alii Gothorum Regem fuisse narrant, alii vero Vandalorum, vel potius Obotritorum Principem, qui Gothorum Sarmatarumque auxiliis instructus tantam expeditionem susceperit.* (*Radogaisus* ex transrhenanis Celticis Germanicisque nationibus collectis hominum quadringentis millibus. *Zosimus* lib. 5. pag. 803.) *De interitu etiam Radegasti diversa scribunt; alii in praelio fortiter pugnantem cecidisse, alii in fuga captum misereque trucidatum a Romanis memoriae prodiderunt. Quicquid autem de eo videatur, ad nostrum quidem institutum parum facit: utrobique illud constat, Radegastum ingenti animo Virum, magnaque apud suos & exteros auctoritate fuisse: unde etiam mortem ejus acerbe vindicandam Vandali rati, duce Carolo rege, novam ingentemque expeditionem 400000. equitum peditum qua in Italiam parabant, quam tamen in Galliam & Hispaniam deinceps susceperunt, uti videre est apud Isidor. Hispalens.* Chron. Goth. aera. 443. *Sigon. de occident. Imp. lib. 10. an. 404. 405. In vetusto quodam Chronico Germanice scripto, haec de rege* Radegasto *verba invenio*: Wie denn auch ihre (der Obetriten) Vorfahren, und sonderlich Radegast der Obetriten und Herulorum König zur Zeit Stiliconis A. C. 407. nebst andern in Italien mit grossen Volck gezogen, allda gewaltig obgesieget, auch nachgehends Africam und Hispanien bezwungen. *Quod tamen unde hauserit Auctor, equidem ignoro. Certe, qui expeditionis hujus mentionem injiciunt, Radedastum vel in praelio pugnantem cecidisse, vel non diu post superstitem memorant* (captum esse in fuga, & cum liberis obtruncatum, scribit ex *Zosimo Calvisius* Chronol. an. 405. p. 578. & ex *Orosio Bucholzerus* Indic. Chronolog. h. a.) *quod autem de Africa & Hispania subacta, tradit Auctor,*

Duce

Duce Alarico post necem Radegasti contigisse accepimus: tunc enim Alaricus immensis Gothorum copiis stipatus Galliam petiit, a Stilicone vero insidiose invasus est: quapropter (*Zosimus* lib. 5. in fin. dicit. Honorium Imp. negasse Alarico postulata sua; unde hic iratus Romam obsederit. &c. Historiam a. obsessionis narrat idem lib. 6.) *in furorem rabiemquem conversus Italiam ferro & igne vastavit: Romam biennio obsidione cinxit, & tandem A.C. 410. cepit. Inde Gothi per Campaniam, Lucaniam, Brutiamque simili strage progressi, Rhegium pervenerunt, iter in Siciliam meditantes. Sed & Alarico subita morte interempto Gothi Romam reversi, quicquid reliquum erat, ad exitium vastitatemque vocarunt: Non uno igitur duce a Gothis Vandalisque gesta sunt, quæ Auctor Chronici soli Radegasto tribuere videtur. Hunc vero Radegastum propter eximiam virtutem & heroica facta post obitum inter cælites constitutum, divinoq; honore affectum memorant, erecta in honorem ejus statua aurea, cui Radegasti nomen impositum, & oraculi celebritas accessit. Verum ut illud dicam, quod res est*, qui ita sentiunt, nominis potius, quam temporis rationem habent, & Idoli hujus cultum du ratione nimis brevi circumscribunt. Fuisse heroa quendam fortissimum, qui originem idolo nomenque dederit, non equidem inficior; at hunc fuisse *Radigastum*, cujus seculo demum V injicitur mentio, dictu quam probatu est facilius; sensit hoc *Clariss. Bangertus*, hinc in notis ad *Helmold. Chron. lib. 1. c. 52. Siquis*, inquit, *idolum Rege fuisse antiquius & hunc ab illo denominatum esse dixerit, non multum refragabor. Itaq; & plures olim extitisse Hercules accepimus, sic plures etiam Radegastos fuisse existimo: quorum bellicosissimum Vandali pro numine venerari cæperint, Etenim, ut apud Romanos & Græcos frequens erat virorum fortium apotheosis; sic eundem apud Germanos morem obtinuisse, constat. Habuere suum Romani Herculem; sed & suum Germani habuere: ut innata huic genti fortitudo animi, sic neminem magis divino honore dignum putabat, quam qui in prælio rem strenue gessisset. Hinc plures apud Germanos Dii nati, & a cæca gente religiose culti; primum enim statuas & imagines in honorem eorum, vel sub dio, vel in templis collocabant: ut non nisi veneratio quædam civilis & defuncti memoria quæri videretur: simulac vero annorum series vetustatis famam heroibus istis conciliaret, repente in concilio cœlestium collocati fuerunt. Mox flamines & sacerdotes idolo præfecti, qui vel fraudulosa, vel Diaboli ope adjuti responsa precantibus dedere. Quisquis ergo tandem fuerit Radegastus, dubium certe non est, quin Vir fortis & strenuus miles fuerit, eaque propter inter Deos relatus superstitiosæ gentis veneratione cultus sit: quando autem cæperit iste cultus, definire non licet: attamen ante seculum a Christo nato V. cæpisse sentio; cui non obstat, plures postea Gothorum Reges Vandalorumq; Principes in honorem virtutis Radegasti nomine insignitos fuisse. Hactenus Masius*, Vir celeberrimus. In hoc autem dicenti merito assentior, quod *Radegasti* idolum, rege sic dicto, multo vetustius esse possit: credibile enim est, quod jam a Slavis in patria veteri, cultum sic, & nondum occupata Vandalorum terra. Addam vero, primo, me sentiente, nihil prorsus præter nominis similitudinem Radagaisus rex, de quo tam multa scriptores, cum idolo Radegasto commune habuit: Fuit enim ille Radagaisus, seu Radegastus Rex Vandalorum & Gothorum, i. e. *Germanorum*, vid. *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib 2. c. 14.* sed Radegastus, idolum sic dictum, ad *Obotritos, Redarios*, &c. id est, *Slavos Sorabosq; pertinebat.* Secundo exigua valde apud Slavos regum erat quondam suorum autoritas: *Helmoldus lib. 2. c. 12. Rex apud eos* (Slavos Rugianos,) *modicæ æstimationis est, comparatione flaminis*: quamobrem nec divinam autoritatem regi tribui posse putaverim: esset enim illud infra majestatem numinis, contraque autoritatem flaminis: Neque tertio legitur a Slavis fuisse unquam in numerum Deorum homines collocatos: nam pro diis apud illos æstimabantur, qui procederent de sangvine Dei in cœlis imperantis. Ita diserte *Helmoldus lib. 1. c. 73. Non diffitentur Slavi, unum Deum in cœlis, ceteris imperitantem, illum præpotentem cælestia tantum curare* (ajunt:) *hos* (alios) *vero distributis officiis obsequentes, de sangvine ejus processisse, & unumquemq; eo præstantiorem, quo proximiorem illi Deo Deorum.* Cum itaque Radagaisus homo fuerit, & non de sangvine Deorum fieri non potuit, ut in Deum eveheretur. Denique *quarto* nusquam in historia occurrit, quod Slavi Deos Germanorum, quales prisci Vandali fuere. in numerum suorum Deorum susceperint: quippe quod Germanos, resque eorum odio plusquam Vatiniano, & cane pejus ac angve aversarentur: ea de causa nec Radagaisus Teuto a Slavis pro Deo habitus est: nec etiam haberi potuit, quia ab ipsismet Vandalis, hoc est, Teutonibus pro numine agnitus cultusve non fuit: proinde similitudo nominum Radagaisi, & Radegasti errorem omnem peperit, quo Radegastum idolum a Radagaiso ortum trahere, dicitur: sed de hoc plura infra § 9.

§. VII. Porro de *etymo* nominis Radegasti ita quoque cap. dict. *B. D. Masius*, persuasus scilicet, Obotritos Slavos, sacra & lingvam ipsorum convenisse quondam cum gente, sacris, & lingva Vandalorum

rum seu Germanorum. Radegasti nomen, sic ille, quale vel origine sit, vel significatione, conjecturæ potius res est, quam indubiæ observationis. Sunt qui natales ejus in Græcia quærunt, cum apud Zosimum lib. 5. in Arcadio & Honorio, & Olympiodorum in Excerptis, Ῥαδαγάισος, vel Ῥοδογάισος, inveniatur. Alii vero vocem natura Vandalicam esse contendunt: quibus cur assentiamur, non tam autoritate movemur, quam rationibus: Certe cum in Vandalia & a Slavis coli cœptum fuerit Radegasti numen, convenienter etiam originem vocis inde petimus, unde res ista orta est: licet deinceps idem nomen & Græci & Latini (nam & Latinis quibusdam, ut Isidoro Hispalensi Chron. Goth. Æra 437. Radegaisus dicitur,) terminatione suum fecerunt: perinde ac olim Romani nomina Arminii & Teutobochi, pro nostris vocibus Heermen, vel Herman, & Teutebuk, ut creditur, Latine efferebant, quorum tamen originem in Latino frustra quæsiveris. Sed nec una tamen inter Vandalos est nominis hujus expressio, modo enim Radegast, vel Radigast, modo etiam Riedegast, & Radegast, in historia antiqua legitur: quæ vocalium mutatio, ut fieri quandoque solet, propter variam Vandalorum dialectum, facile oriri potuit. Nobis præ ceteris placuit Radegast, cum eodem nomine hodieq; amnis insigniatur, qui Gadebuschum alluit, * ut sic derivatio Germanica aptior esse videatur. Nam si vocem ex Rade, & Gast composueris, sensum plane convenientem gignit: Gast enim antiqua significatione non tam hospitem notat, quam hominem omnium horarum, & ad negotia quævis alacrem & promptum: unde multa vocabula in veteri historia cum voce Gast compositionem ingrediuntur: quorum hodie superest appellatio: ut Wolgast, Windegast. &c. Cujus generis plura collegit celebris Meibomius not. Witichind. p. 42. quem vide. Nec dissimile vero est τὸ Gast æque olim dignitatis & officii nomen fuisse, ac hodie nomina Grafe, & Landgrafe origine Germanica: vid. Limn. in Jur. Publ. Sane dum Carolus M. in præfatione Capitulorum, quæ Legi Longobardorum addenda, Ducibus, Comitibus, & Gastaldiis scribit: conjecturæ nostræ fundamentum præbet. V. Leg. Franc. l. 4. citante Bangerto in not. ad Helmold. Chron. Slav. p. 127. Raden vero nostra voce est consilium dare: ut ita Radegast, vi vocis, aliquem in consiliis dandis versatum significet; quod in idolum, a quo oracula & in rebus dubiis consilia petebant Vandali, non male quadrat; si vero primum heroa, Regem illum Obotritorum (unde nomen idolo inditum putant,) potius Riedegast, h. e. equitem generosum & alacrem dictum fuisse contendas, equidem non repugno. Sed hæ sunt, uti dixi, conjecturæ, nullis fere rationibus suffultæ: quibus, ut impune indulgere licet, sic nimis curiose immorari, non est operæ pretium. Huc usque D. Masius. Ab eodem etiam parum abit ἐπίκρισις aut ἐπίταγμα nobilissimi Tencelii in Colloq. menstr. Anno 1689. p. 698. Es hat der Autor (D. Masius) eine Bedeutung deßelben, (warts Gast) ausgelassen, welche sich meines Erachtens am besten hieher schicket. Denn es heist auch (Gast) so viel als einen Geist, Spiritum, wie zu sehen, aus dem alten Sächsischen Symbolo Apostolico, welches Freherus und Boxhorn ediret, in dem dritten Artickel: und ie gelyfe on than halgan Gast: und aus dem Glaubens-Bekäntnis, welches die alten Teutschen vor mehr als 900. Jahren bey der Tauffe abzulegen pflegten, und Holstenius in einem alten MSto gefunden: gelobist in halogan Gast? Resp. ie gelobo in Halogan Gast: dafür in dem alten Fränckischen Symbolo, welches Lehmann und Boxhorn heraus gegeben, stehen. Kilaubu in wihan Kest; demnach hieße Radegast, einen Geist, der einen Rath giebet, welches mehr eine religieuse persuasion machet, als wenn man den Gott mit einem losen durchtriebenen Gast conferiret.

§. VIII. Vidimus etyma eorum, quibus per μεταβολὴν εἰς ἄλλο γένος, dictionem Slavicam, ad fontes Germanicos deducere haud displicet: nunc, quid Slavicæ e contra lingvæ gnari sentiant, dispiciendum: Atque horum quidem tres leguntur notiones, singulæ tamen nomen Radegasti tanquam compositum, sistunt. Verba Fratris mei transscribam, nam is paucis complexus est, quicquid autoribus huc pertinentibus, sibique ipsi visum fuerit: Ille ita dissert. 1. de Diis Slavorum: Rade-„ gasti nominis natales expressuri, ad Polono-„ rum Jeß, aut Jeßa, Romanis Jupiter, con-„ fugiunt alii: rursus alii a Radedascʒ, id est,„ satis consilii, (scil. Slavis est) petunt, &c.„ Cum vero certo certius constet, Radegastum„ Martem suæ gentis fuisse, nomen ejus a Ras-„ wodʒ, quod Ducem belli Slavis significat, na-„ tales quoque sumpsisse, nobis probabile videtur.„ Hæc Frater. Etymon primum est Joachimi Pastorii ab Hirtenberg in Dissert. de Orig. Sarmat. p. 22. quem credam aures præbuisse Alexandro Gvagnino, scribenti in Vitis Regum Polonorum, Sarmatiæ Europeæ Descript. fol. 9. edit. Spir. an. 1581. Jovem, ait hic, Poloni veteres Jessam, gentili lingva, appellabant. Alterum Radedoscʒ, eruditorum, Sorabiceque scientium non calamo scripta, sed ore tria παρωνομασία dici meretur, non enim lego, quod ullibi defendatur: tertium denique etymon sagaci Fratris industriæ debemus: unde in annotatis ad sua, loc. cit. ita pergit: Ne Scripturæ diversitas,„ scrupulum injiciat legenti, quomodo concili-„ an-

* Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 4. Est in colliminio Gadebusum, quam alluit Rhadagasus amnis, nomen numinis obtinens.

,,andum utrumq; vocabulum (Radegast, &
,,Roswodź,) sit, ostendendum est. Primum
,,autem illud sciendum, scriptores in voce hac
,,admodum differre. Zosimus enim lib. 8. in
,,Arcad. & Honor. Ῥαδογάϊσος; Isidor. Hispal.
,,Goth. 473. Radagatsus. Helmoldus lib. 1. c. 21.
,,p. 61. §. 1. Radigastus, lib. 1. c. 2. p. 6. §. 6. Rede-
,,gast. & lib. 1. c. 52 p. 125 §. 2. Radigast; Dit-
,,mar. Chron. Mers. lib. 6, f. 135. Riedegast: le-
,,gunt. Ex diversa hac scribendi ratione nunc
,,facile colliges, vocis scripturam aut antiquam
,,esse, aut multam partem corruptam. Quod
,,si impetravero, non a literis amplius vocis o-
,,riginem petendam, sed in cultu idoli, ac mu-
,,neribus, quæ sustinuit potius, quærendam
,,esse patebit. Et vero hoc ipsum Reswodź,
,,Dux belli, Slavis, titulus Martis, oraculo,
,,quale Radegastus fuit, admodum conveniens
,,omnium optime præstat. Rasno enim Sla-
,,vis dis est, separandi vim habens particula.
,,Wodźu vero duco, illis significat; & hinc
,,Roswodź, belli dux, Germ. ein Hertzog.
,,S. vero, & T. aut D. literæ admodum a ple-
,,be confunduntur, ut hujus terræ (Saxoniæ)
,,incolæ agrestiores, pro Wasser, Watter di-
,,cunt, alii Wader: sicq; ex Roswodź, Rod-
,,wodź, factum, uti adhuc dum Rodewiz,
,,(Sorabis Roswodeze,) pagus in Lusatia su-
,,per. est. W. itidem cum G. facile miscetur,
,,uti pro Wilhelm, Latinis Guilelmus, aut Gu-
,,lielmus dicitur: & ita Roswodź, in Rod-
,,godź, ac vocalibus o in a mutatis, Radgodź,
,,habes; quomodo etiam Isidorus loc. cit. legit:
,,Latinus vero Radgarsus, Radgastus, aut Ra-
,,degastus, scribitur, ad difficilem consonantium
,,vitandam juncturam. Hæc *Frater*. Posset etiam quarto antiquam Radegast, ortum credi, per epenthesin syllabæ eg, ex Sorab. & Bohem. Radosćź, vel Radast, id est, *gaudium, lætitia, hilaritas*, εὐφροσύνη, εὐφρασία, χαρμοσύνη, sic enim apud *Ditmarum Chron. Merseb. lib. 7. f. 106.* Knegini, scribitur, pro Kneni, id est, *Domina*.

§. IX. Verumenimvero ut litibus Grammaticalibus colophonem imponam: primo vellem sane, ut pro diversæ omnino lingvæ vocabulis, Radagaisus vel Radegastus, & Radegast, habeantur: supra enim Radegasti regis nomen, quia Gothus Vandalus seu Teuto ipse fuit, esse e sermonis Germanici vocibus rathen & gast compositum; audivimus *Doctorem Masium & Tenzelium*: aut forsam rectius, meo arbitrio, Radagaisus vel Radegastus erit ex nomine Alemannico proprio *Ratgis, Ratkes, Rutgoz, Ruthcoz, Ruadcoz, Radkoz, Ratgisus*, vel *Rotgisus*, sic enim unum idemque nomen varie usurpatum & scriptum legitur apud *Melchiorem Goldastum Tom. II. Part. 1. Rer. Alamann.* in *Catalogis Nominum Propriorum masculinorum. f. 132. & 141.* Radegast, autem vox Slavica est, ut mox dicemus. Secundo, error autem eorum, qui nomina Radagaisus, Radegastus, & Radegast, pro iisdem accipiunt, ideo condonari facile poterit, quod sono parum, aut nihil fere vocabula differant. Id enim peculiare & proprium lingva Germanica & Slavica sive Sorabica, habet, ut ὁμοιόπτωτα & consona literis plurima vocabula in utraque videas; quæ tamen in forma aut significatione prorsus discrepant: sic v. g.

Germanis	Sorabis
Gast, hospes.	Gosć, tesqua.
Haube, vitta.	Huba, os, labium.
Heu, fænum.	Hai, ita, sic.
Ja, ita, sic.	Ja, ego, pronomen.
Krug, urceus.	Kruch, pars, particula.
Küssen, osculari.	Kußam, mordeo.
Lecker, linctor.	Liekar, medicus.
Leine, funis.	Lina argilla.
Löwe, leo.	Lowa, caput.
Lose, malus.	Lożo, lectus.
Lust, dolus.	List, literæ, epistola
Mämme, mater.	Mam, habeo.
Mücke, culex.	Muka, farina.
Paß, transitus. it. literæ commeatus.	Paß, zona.
Pracht, decor.	Pruh, pulvis.
Riebe, rapa.	Rib, boletus,
Ritz, rima, fissura.	Rioź podex.
Schlau, versutus.	ßlawa, gloria.
Schöne, pulcer.	żona fœmina.
Speien, spuo.	Spiwam canto.
Wicke, vicia.	Wieko operculum, tegillum, &c.

Præterea Sorabi sive Slavi etiam una cum Germanis non pauca communia verba possident, quæ materia & forma plane conveniunt: v. g.

Mauer, Germanis.	Muria, Sorabis, murus.
Treme,	Trama, tignus, pila.
Rath, consilium.	Rada, idem

plura vid. de *Orig. Lingv. Sorab. lib. 4 cap. ult.* Hinc etyma vocum lingvæ Slavicæ quæsituri, visa harmonia nominum, prudenter sibi caveant, ne eo ipso εἰς ἄλλο γένος lingvæ descendant, ex genioque peregrinæ dictiones explicent, aut sedem illarum, spreta propria ac nativa prorsus alio transferant. Atque sic, ut paucis me absolvam, vocab Idoli Radegast, non ex Germanico nomine ac significatione Radegasti aut Radagaisi regis ducendum aut exponendum arbitror. Sed quia vox oris ac usus Slavici, tanquam composita derivanda omnino est ex Slav. Sorab. Polon. Bohem. &c. rada, *consilium*, & gast vel

 gosćź,

goſcʒ, *tesqua, saltus, condensum.* Hincque Radegaſt, idem atque *consultor, patronus,* (bellicus) *sedem suam habens in silva densa.* Germ. ein Waldrath, oder Kriegs-Gott, der im Walde ſeinen Sitz hat. Nam rada, consilium, metonymice sæpe pro consultore aut consiliario accipi solet. Bene ad etymon nostrum *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 6. f. 65. Urbem* Riedegast (sedem Radegasti) *undiq; sylva ab incolis intacta & venerabilis circumdat magna.* Et paulo post: *Hanc ad bellum properantes salutant, i. e. consulunt Deum urbis de bello prudenter suscipiendo, & gerendo conficiendoq; prospere.* Ceterum Gaſt, aut Goſcʒ, vocabulum est hodie obsoletum: hæret vero in nominibus propriis pagorum, ut Buchigoſt, Durrwald, pagus dynastiæ Seftenbergensis in confinio Lusatiæ. Polonis pro Goſt, super est Geſtwa, id est, *tesqua, saltus, saltuosus locus,* a geſty, *densus, spissus,* vel verbo geſceic, *crassesco, denseo, condenseo:* pro quo Sorabi huſcʒuju, dicunt scribuntque; & ab hoc huſty, *densus, crassus,* mutato G. in H. Igitur Goſt, vel goſcʒ, idem ac si Sorabice dixeris Huſcʒina rudiſter, verwachſener Wald. Et tantum de etymo.

§. X. Observ. (3.) *Figura Radegasti,* sive *Martis Slavorum:* de hac ita *Adamus Bremensis. Hist. Eccles. lib. 2. c. 11. Forma erecta augustiori conspicuus erat, capillis non prolixis, sed crispioribus, & quasi in gyrum actis decorum facie rotunda & ad majestatem magis quam venustatem composita; supra caput avis distentis alis capillo innexa stabat; pectus insignia gentis ostendebat, nempe nigrum Tauri caput, quod dextra tenebatur; sinistra vero bipennem gerebat; de cetero nudus, nec ulla sui parte obvelatus;* repetit hæc verba etiam *D. Masius* de *Diis Obotritis cap. 4. p. 72. Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 2.* ita: *Civitas Redariorum vulgatissima Rethre, sedes idololatriæ: templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegaſt. *Simulacrum ejus auro, lectus ejus ostro paratus: pons ligneus transitum præbet, per quem tantum sacrificantibus aut responsa petentibus via conceditur. Bangertus* in not. ad Eund. lib. 1. c. 50. *Radegastus, celebre Obotritorum numen: totus ille in urbe Rethra in fano suo stabat aureus, uti scribit Helmoldus* supra c. 2. n. 7. *capillis capitis avicula dispassis alis inhærebat: pectori tauri caput nigrum gentis insignia, additum, quod dextra fulciebat: sinistra vero bipennem jactabat. Chron. Saxon. ad anu. 1133.* Der Obotriten Abgott zu Mecklenburg hieß Ridegaſt, der hatte für der Bruſt ein Schild, darinnen ſtund ein ſchwartzer Püffels-Kopff, in der Hand eine Streit-Axt, und auf dem Haupt ein Vogel. *Albinus Chron. Misn. tit. XI. pag. 299.* Radegaſt wird alſo beſchrieben, daß er ein Schild für ſeiner Bruſt gehabt, darinnen ein ſchwartzer Püffels-Kopff geſtanden, hat in ſeiner Hand eine Streit-Axt, und auf dem Haupt einen Vogel gehabt. *Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. f. 159.* Radegastus *regio habitu ex auro fuit solido, & pulvinaria purpurea habuit. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. l. 1. c. 9. Idolum*(Rhadegasti)*erat armatum, thoricatum & loricatum, cui in pectore insigne, tauri caput.* Zacharias Schneider *Chron. Lips. lib. 4. p. 141. seq.* Des Radegaſts Beſchreibung wollen wir aus der Sächſiſchen Chronick kürtzlich hieher ſetzen: Der Obotriten zu Mecklenburg Abgott, (ſchreibet der Autor deſſelben Chronici,) hieß Riedegaſt, der ſtund auf einer Seulen, hatte in der einen Hand eine Streit-Axt, und hielt mit der andern einen über die Bruſt hangenden Schild, in welchem ein ſchwartzer Püffels-Kopff gebildet war: auf dem Kopff aber ſtund ihm ein Vogel, mit ausgebreiteten Flügeln. *M. Joh. Caspar Zopf Geran. Chron. Part. I. p. 175.* Radegaſt ſoll vor dem ein Wendiſcher (der Wandeln, oder Teutſchen) König geweſen ſeyn, welchen ſie (die Rendrer) nachgehends als einen Gott verehret. Er wird alſo beſchrieben, daß er ein Schild vor ſeiner Bruſt gehabt, darinnen ein ſchwartzer Püffels-Kopff geſtanden, im güldenen Felde, hat in ſeiner rechten Hand eine Streit-Axt, oder Helmbart, und auf dem Haupt einen Vogel gehabt.

§. XI. Atenimvero bene notat doctissimus *Masius* loc. cit. p. 83. seqq. non ubique eandem idoli (Radegasti) imaginem & formam, neque æque pretiosam statuæ materiam fuisse. *In urbe Rethre quidem,* ita ille, *totum aureum stetisse, ex Ad. Bremense* & *Helmoldo commemoravimus. Gadebuschi vero ex alio quodam metalli genere statua ejus confecta erat. Testatur illud Radegasti corona, quam hodie, si fides habenda incolis, superstitem habent, unde illud etiam evincitur, non ubique avem dispansis alis capillo inhæsisse, sed ejus loco coronam impositam esse, adeoq; ornamenta pro arbitrio artificis varia, statuam vero pro facultate incolarnm modo ex auro, modo ex alio metalli genere fusam & erectam esse, modo etiam ligno imaginem ejus insculptam: ita Ditmarus lib. 6. Chron. in urbe Riedegast parietes templi variæ Deorum Dearumque imagines mirifice insculptæ,* (*ut cernentibus videtur*) *exterius ornant. Interius autem Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis, galeis atque loricis terribiliter vestiti, &c. Nec omnes Radegasti statuas in templis, multas quoque in lucis & sylvis collocatas esse, probabile est illi, qui mores religionemq; Germanorum* (Slavorum rectius h. l. dixisset,) *novit. An a. orientem, vel occidentem versus statuas posuerint, memoriæ proditum non invenio, nec res est tanti momenti, uti nec illud constat, num ubique stantem Radegastum, an alio etiam*

iam corporis habitu coluerint. In urbe Rethre, ubi celeberrimum & pretiosissimum ejus fanum erat, non tantum aureum simulacrum memorat Helmoldus & Ad. Bremensis, sed & lectum ostro paratum: verosimile igitur est, vario habitu a cæca gente repræsentatum, nec similem ubiq; situm fuisse, modo lecto jacentem, deprehensum, forte etiam sedentem, quod majestati numinis conforme erat, cum oracula & responsa Slavis daret, & solennes sacrificiorum oblationes in maxima gentis frequentia, quotannis exciperet, de quo Ditmarus, Helmoldus, Ad. Bremensis passim meminerunt. Prout enim danda erant populo responsa, decoratum fuisse credibile est, quale discrimen etiam in aliis Diis observatum est, ut alia bello, alia pace ornamenta præ se ferrent, atq; hinc modo coronam Radegasto impositam, modo stantem cum bipenni, modo lectum ipsi stratum, modo galeam impositam reperimus.

§. XII. Non possum, quin hic quoque recenseam conjecturas ejusdem *B. Masii*, quibus quid sibi voluerit exterior Radegasti figura, sapienter docet. *Pars imaginis*, ita ille, *pulcritudinem herois, pars vero res gestas & insignia illius ostentat: quæ supra caput volitat avis, excellentiam ejus, famæq; celeritatem, (fama ob celeritatem avis, Eccles. 10, 20. D. Glassius* Rhet. Sacr. tr. I. c. II. p. 1283.) *prodit. Fuit enim olim inter veteres avis alata* (pariter ut *Pegasus alatus* in Hadriani & L. Pap. Cursoris, & aliorum quorundam numis, docente *Joan. Pierio Val.* in Hieroglyphic. lib. 3. c. 6. p. 46. edit. Francofurt. anno 1678.) *etiam famæ hierographum, quæ, ut ait Poëta, vere volitat per ora virum: sed & Regii diadematis symbolum illud esse crediderim, cum in eligendis Regibus auspicia apud Gentiles multum valuerint, ut Romuli & Remi exemplo discimus. Dum autem sinistra bipennem jactat, pugnandi alacritatem repræsentat, armorumq; scientiam: non minus etiam corporis robur animique fortitudo designatur. Ceterum quod caput taurinum in pectore gestat, ad cognitionem gentis, unde satus prognatusq; fuerit, nos deducit, Obotritis enim seu Mecklenburgensibus a prima vetustate insigne fuit taurinum caput, quo hodie etiam Principes Mecklenburgenses utuntur: quare vero illud inter insignia Mecklenburgensium referatur, causam afferunt, qui Genealogiam Principum descripsere: illi enim ad Anthyrium illustrissimæ hujus prosapiæ originem referunt. Anthyrium vero ex Obotritis oriundum, Alexandro M. militasse contendunt: cum vero diem suum Rex obiisset, ad suos Anthyrium rediisse navi vectum, & in ora Gothica prius, dein Balthica appulisse, urbes condidisse varias, Megalopolim, Herulam, & Stargardiam, natumq; ex se filium reliquisse, Anavam, a quo oriundi sunt Herulorum Vandalorumq; Reges: ita memoriæ prodidit Nicolaus Mareschallus* annal. Herul. & Vandal. l. 2. c. 1. *addit autem, quod huc potissimum spectat: Anthyrium reducem in prora navis, qua vehebatur, Bucephali caput, in puppi gryphum monstrasse, eaque duo postea in memoriam Alexandri suæq; gentis famam ad posterorum insigne transiisse: quod si verum est, Bucephalus notat nigrum tauri caput, nec minus Anthyrio debetur gryphi signum: confer. Münster.* lib. III. Cosm. Pergit mox *Masius* in discursu de *insignibus Principum Mecklenburgensium* his verbis: *sunt*, inquiens, *qui Taurinum caput frustra a Bucephalo derivari ajunt, non enim ipsum Alexandri equum capite, sed nomine tantum Bucephalum fuisse: hujus rationem affert Piccartus apud Becmann. de Orig. Lat. Lingv. p. 304. seq.* (edit. Francof. & Lipf. ann. 1672. in 8. Picarto accedit *Joannes Pierius Valerianus* in Hieroglyph. lib. 3. c. 29.) *in Thessalia olim Bucephalos esse dictos omnes equos, quibus* βουκράνιον *herbæ figura inusta: atq; hujus generis etiam fuisse equum Alexandri, non bubulo præditum capite, ut vulgo putatur, idque etiam Etymologici autor affirmat:* Βουκέφαλος ὁ ἵππος, οὗ Ἀλέξανδρος ἐκέκιττο, οὐχ, ὡς τινες οἴονται, ὅτι βοὸς κέρατα εἶχεν, τοῦτο γὰρ ψευδὲς ἐκεσμεῖτο γὰρ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου χρυσοῖς, ἀλλ' ὅτι οὕτως ἐν Θεσσαλίᾳ ἐκαλοῦντο ὀν ἵππον ἔχοντες ἐγκεκαυμένον βουκράνιον. *Cui, si fides habenda frustra taurinum caput a Bucephalo quis derivarit, quod tamen certum existimat Clariss. Spenerus in Opere Heraldico part. 2. lib. 1. c. 61. ut post Piccartum vix negaturus sit aliquis doctior. Malim igitur cum inclyto hoc viro bovis vel bubuli, quam Bucephali caput interpretari Mecklenburgensium insigne: quod fortitudinis cum prudentia conjunctæ emblema haberi demonstrat in opere laudato lib. 1. c. 61. n. 3.* (vid. etiam alia apud *Joan. Pier. Valer. Hieroglyph. l. 3.* per totum) *hinc etiam Cimbris* (quomodo nunc *Lusatiis inferioribus* insigne Taurus est,) *in usu fuit tauri insigne, ipso teste Plutarcho, veroq; simile videtur, a prima origine idem Henetorum & Obotritorum symbolum fuisse. Certe* & *illa pars Wagriæ, quæ ad Holsatiam spectat, Taurinum caput ideo sibi vendicat, quod Obotritis Principibus aliquando subjecta esset: unde hic versus exstat* apud *Jonam Elverfeld de Holsat.*

Hæc, sed Obotritis olim subjecta superbis
Frontis habet torvi signa tremenda bovis.

Ex quo apparet, vetus & genuinum hujus gentis insigne haberi: posset etiam alia Tauri capitis significatio dari, si quis Poëtarum potius lusum, quam argumenti dignitatem imitari vellet, in ea, cujus supra memineramus, fortitudinem & prudentiam ejusmodi symbolo designari, quorsum & Gryphus spectat virtutis & roboris insigne, quod Vandalorum Principibus proprium ex Münstero memorat Theodorus Hœpingus de Insign. c. 6. p. 5. §. 8. n. 768. confer.

fer. Limnæus in Jur. Publ. Sed Rostochiense dominium notari, docet Spenerus loc. cit. quod hic non disputamus: existimem tamen Rostochienses potius sua insignia a Principibus mutuo sumpsisse, quam vice versa. Cetera, quæ hic in genere concernunt illustris familiæ Mecklenburgicæ insignia, apud Auctores memoratos invenies: confer. Sibmacher in Wapen-Buch. *p. 7. Placet versus, quo sensus eorum Hieroglyphicus exprimitur:*

Mecklenburgiacæ virtutem & robora gentis
Bucephali caput & gryphis imago docet.
Justitiæ & fidei studium nudata puellæ
Brachia, quamque affert annulus arrha probat.

sic hucusque iterum *Masius* ὁ νῦν ἐν ἁγίοις.

§. XIII. Sed quod ad Origines insignium Mecklenburgensium attinet, fortassis illud satis antiquitatis foret, quod illa in pectore supraque caput idoli *Radegasti*, tanquam emblema imperatoris bellicosissimi ac prudentissimi gestata sint. Nam quod Romanis Mars, id certe Obotritis aliisque Slavis Radegastus fuit. *Masius de Diis Obotrit. c. 5. p. 106.* Radegastus *Martis loco Obotritis cultus: & p. 121* Radegastus *Obotritis instar Martis fuit.* Adde eundem *c. 6. p. 149.* Huc etiam *Chron. Mersb. lib. 6. f. 68. Hanc* (Riedegasti urbem) *ad bella properantes salutant, illam prospere redeuntes muneribus debitis honorant.* Imo & idoli nomen hoc ipsum confirmat, de quo supra: nec non effigies, ut *Masius* eam interpretatur. Verumenimvero præstat etiam circa hanc nostram mentem exponere, (I) Supra caput *Radegasti* avis distentis alis stabat, ut significaretur *alacritas Ducis, motusq; & expeditiones celeres.* Tali emblemate *Nabuchdonosor* depingitur *Ezech. 17, 13. Aquila grandis magnarum alarum longo membrorum ductu, plena plumis & varietate venit ad Libanum, & tulit medullam cedri, &c.* Et *Cyrus*, de quo Dominus inquit *Esa. 46, 11.* quod sit *in oriente volucris sua, v. B. Lutherus in gloss.* ad h. l. confer. *Esa. 8, 8 & Glassius Rhetor. Sacr. tr. 1. c. 11. p. 1284.* Sed de Ave Radegasti pauca adjiciam: fuisse *gryphum, Nicolaus Marescalcus* sentit, vid. *§. præced.* Est autem *Gryphus* avis peregrina & fabulosa: quid si ergo fuerit *accipiter*, aut *falco?* ita quidem libenter sentiam. Gestrab enim *accipiter*, it. *falco*, Bohemis & Slavis, ceterisque ex hoc Güstrow *Gustrovium*, vel *Gustroina*, caput Wendiæ, in Mecklenburgicis, nomen accepit: sane ideo, ut conjicio, quod accipiter aut falco insigne gentis, atque idoli sui fuerit. (II) *Nudus* Radegastus, & nulla sui parte obvelatus erat: ut signaret *belli prædas, & miseram captivorum conditionem, nuditatemq;.* Hinc *Esaias* dicitur *nudus* (i. e. exuta toga extima, indusiatus) mandato Dei ambulasse. *Esa. c. 20, 2.* Ratio autem nuditatis illa datur a Deo, v. 3. & 4. *Sicut ambulavit servus meus Esaias nudus & discalceatus (triduum annorum signum & portentum erit super Ægyptum & super Æthiopiam,) sic minatur Rex Assyriorum captivitatem Ægypti & transmigrationem Æthiopiæ, juvenem & senem, nudum & discalceatum, discoopertis natibus ad ignominiam Ægypti. Lutherus:* Also wird der König zu Assyrien hintreiben das gefangene Egypten, und vertriebene Morenland, beyde Jung und Alt, nackt und barfuß, mit blosser Scham, zu schanden Egypten. (III) *Aureum* erat *idolum:* nam *auri sacra fames*, in militibus, conf. *Jerem. 20, 5. De aureis idolis.* vid. *Esa. 46, 6. Baruch. 6, 41. c. 6, 3. 10. 29. Seldenus de Diis Syris Syntagm. 1. c. 1. p. 141. & Bochartus Hieroz. Part. I. lib. 2. c. 34. f. 333.* (IV) *Nigrum tauri caput*, vere robur ac fortitudinem militum depingit; sic enim de *Josepho*, & posteris ipsius, *Moses Deut. 33, 17. Quasi primogeniti Tauri pulcritudo ejus, cornua rhinocerotis, cornua illius, in ipsis ventilabit gentes usq; ad terminos terræ, &c.*

§. XIV. Observ. (IV) *Cultores Radegasti.* Et (1) teste sane *Helmoldo, Chron. Slav. lib. 1. c. 21. Ab omnibus populis Slavorum*, (non ergo *Germanorum* numen Radegastus fuit, ut scribit *Johannes Saubertus de Sacrific. c. 5. p. 105.*) *fanum Radegasti frequentatum est, propter responsa, & annuas sacrificiorum impensiones.* (2) In specie, *Tholenzi, & Redarii*, Radegastum ut Deum coluere. *Helmoldus lib. 1. c. 2. Post Odoræ lenem meatum, & varios Pomeranorum populos, ad occidentalem plagam occurrit Winulorum provincia, eorum, qui Tholenzi sive Redarii dicuntur: civitas eorum vulgatissima Rethre, sedes Idololatriæ, Templum ibi magnum constructum dæmonibus, quorum princeps est* Redegast: *Simulacrum ejus auro, lectus ejus ostro paratus. Civitas ipsa novem habet portas, undiq; lacu profundo inclusas. Pons ligneus transitum præbet, per quem tantum sacrificantibus, aut responsa petentibus, via conceditur. Tholenzi & Redari trans Panim habitant. Similia habet Adamus Bremensis Hist. Eccles. lib. 2. c. 11.* Sed Rethram tamen urbem *Riedegast* appellat *Ditmarus Chron. Mersb. lib. 6. f. 65.* Num autem diversa fuerit hæc a *Rethra*, prout contendit *Masius de Diis Obotr. c. 4. p. 62.* aliis discutiendum relinquam. *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandalor. lib. 1. cap. 4. Rhæta quondam Luteciorum caput, unde Rhætarii.* Rhæta *portis novem, lacu olim quoquo versum profundissimo intercludebatur: ponte tamen ligneo angustissimo, ceterum perinde longo transitum pandente, in qua urbe Rhadagasi phanum, medioximi inter numina*

mina multa, tota ex auro, pulvinaribus purpura. Nihil jam horum, præter ponticulos quosdam nomine obscuros: inter Malachinum ac Tetram, in pede montis, ubi Rhadagasi lucum fuisse solennem existimant. Non possum non, quin hic commemorem triste ac diuturnum bellum, quod inter gentem cæcam Slavicam, Rhedarios, & vicinos eorum *Rbadagasti* causa gestum est: *Nicolaus Marescalcus Annal. lib. 2. c. 31.* Rhadagasi *gazophylacii* causa, ortum esse scribit: *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 21.* de eo ita: *In diebus illis factus est motus magnus in orientali provincia Slavorum, civili inter se bello dimicantium: Quatuor autem sunt populi eorum, qui Lutatii sive Wilzi dicuntur; quorum Kyzinos atque Circipanos circa Panim, Riaduros sive Tolenzos cis Panim habitare constat. Inter hos de fortitudine & potentia valida orta est contentio. Siquidem Riaduri sive Tolenzi, propter antiquissimam urbem, & celeberrimum illud fanum, in quo simulacrum Radigast ostenditur, regnare volebant, adscribentes sibi singularem nobilitatis honorem: eo quod ab omnibus populis Slavorum, frequentarentur, propter responsa & annuas sacrificiorum impensiones. Porro Circipani atque Kycini servire detrectabant, imo libertatem suam armis defendere statuerunt. Crescente igitur paulatim seditione, tandem pervenitur ad prælium, ubi inter validissimas pugnas Riaduri atq; Tolenzi fusi sunt. Ideo secundo & tertio restauratum est prælium, item iidem ab eisdem contriti sunt. Multa millia hominum hinc & inde prostrata: Circipani & Kyzini, quibus bellum necessitas indixerat, victores, Riaduri atq; Tolenzi, qui pro gloria certabant, dejectionis suæ pudore vehementer afflicti, accersierunt in auxilium fortissimum regem Danorum, & Ducem Saxonum Bernhardum, nec non & Godescalcum, principem Obotritorum, singulos cum exercitibus suis, alueruntq; tantam multitudinem de propriis stipendiis sex hebdomatibus. Invaluitq; prælium adversus Circipanos atq; Kycinos, nec habuerunt vires resistendi, obsessi tanta multitudine, cæsaq; est ex iis maxima multitudo, & quamplurimi in captivitatem ducti. Ad ultimum quindecim millibus marcarum, (40000. Imperial.) pacem mercati sunt. Principes pecuniam inter se partiti sunt.* (3) *Obotriti*, hoc est *Mecklenburgici, Helmold. lib. 1. c. 52. Radigast Deus* (erat) *terræ Obotritorum.* conf *Bangertus not. h. l. p. 126. seq. & D. Masius de Diis Obotrit. c. 4. p. 68. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul & Vandal. lib. 1. c. 9.* Rhadagasus *summus apud Herulos divorum, in urbe Megapoli phanum magnificentissimum habuit unum, alterum in Rheta: tertium in urbe Venetorum amplissima.* (4) *Bardi sive Bardewici urbis incolæ, Sagittarius Hist. Bardewic. c 2. p. 85.* (5) *Luizici*, quibus de infra §. 15. sequenti testem producam *Ditmarum Episcopum Merseburgicum* Denique (6) *Sorabi*, hoc est, prisca gens Lusatiæ & Misniæ; vid. hanc in rem verba *Emseri* citata a nobis supra cap. 1. sect. 2. n. 13. *Schneider. Chron. Lips. lib. 4. p. 141. David Peiferus Rer. Lips. lib. 3. p. 279. edit. Martisburg. an. 1689.*

§. XV. Observ. (5) *Ritus colendi Radegastum.* Agit de hisce more suo, hoc est, accurate, prolixe, & optimo ordine *B. D. Masius in Schediasmate suo de Diis Obotritis* sæpius citato *capp. 5. & 6. a pag. 86. - - 151.* Nos vero historice, hoc est, breviter procedemus. *Ditmarus* ergo in *Chron. Merseb. lib. 6. f. 65.* ita: Posthæc *Luizici nostris, pridie quam ad Oderam fluvium venirent, sociantur:* (1) *Deos suimet præcedentes subsecuti. Quamvis autem de his aliquid dicere perhorrescam, tamen ut scias, lector amate, vanam eorum superstitionem, inanioremque populi istius executionem, qui sint, vel unde huc venerint, strictim enodabo. Est urbs quædam, in pago Redariorum, Riedegast, nomine, tricornis, ac tres in se continens portas, quam* (2) *undiq; Sylva ab incolis intacta & venerabilis, circumdat magna; duæ ejusdem portæ cunctis introeuntibus patent: tertia, quæ orientem respicit, & minima est, tramitem & mare juxta positum, & visu nimis horribile, monstrat. In eadem nil nisi* (3) *fanum est de ligno artificiose compositum, quod pro basibus diversarum sustentatur* (4) *cornibus bestiarum. Hujus* (5) *parietes variæ Deorum Dearumque imagines mirifice insculptæ, ut cernentibus videtur, exterius ornant: interius autem,* (6) *Dii stant manufacti, singulis nominibus insculptis galeis atq; loricis terribiliter vestiti: quorum* (7) *primus Luarasici* (seu Radegast) *dicitur, & præ ceteris* (8) *a cunctis gentilibus honoratur; & colitur* (9) *Vexilla quoq; eorum nisi ad expeditionis necessaria, & tunc per pedites hinc nullatenus moventur. Ad hæc curiose tuenda* (9) *ministri sunt specialiter ab indigenis constituti, qui cum huc idolis* (10) *immolare, seu iram eorundem placare conveniunt, sedent hi duntaxat,* (11) *ceteris astantibus & invicem* (12) *clanculum mussantes terram cum tremore infodiunt, quo* (13) *sortibus emissis rerum certitudinem dubiarum perquirant. Quibus finitis* (14) *cespite viridi eas aperientes* (15) *equum, qui maximus inter alios habetur, & ut sacer ab his veneratur, superfixas in terram duorum cuspides hastilium, inter se transmissorum supplici obsequio ducunt, & præmissis sortibus, quibus id explicavere, prius per hunc quasi divinum, denuo augurantur; & si in duabus his rebus par omnium apparet, factis completur: sin autem a tristibus populis, hoc prorsus omittitur. Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si* (15) *quando his seu a longe rebellionis asperitas immineat, ut e mari prædicto aper magnus &*

& candido dente e spumis lucescente exeat, seq; in volutabro delectatum terribili quassatione multis ostendat. Quot regiones sunt in his partibus, tot templa habentur, & simulacra dæmonum, singula ab infidelibus coluntur. Inter quæ civitas supra memorata (16) *principalem tenet monarchiam.* (17) *Hanc ad bellum properantes salutant, illam prospere redeuntes* (18) *muneribus debitis honorant, & quæ placabilis hostia Diis offerri a ministris debeat, per sortes ac per equum, sicut præfatus sum, diligenter inquiritur. Hominum, ac sangvine pecudum ineffabilis horum furor mitigatur. Porro Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52.* hæc habet, quibus una differit de modo colendi Deos alios Slavis usitato. *Prove*, inquit ille, *Deus Altenburgensis terræ: Sivva, Dea Polaborum: Radigast, terræ Obotritorum. His dicati erant flamines & sacrificiorum libamenta, multiplex religiones cultus. Porro* (19) *solennitates Diis dicandas sacerdos juxta sortium nutum denunciat, conveniuntq; viri & mulieres, cum parvulis, mactantq; Diis suis hostias de bobus & ovibus: plerisq; etiam de hominibus Christianis, quorum sangvine Deos suos oblectari jactitant. Post cæsam hostiam sacerdos* (20) *de cruore libat, ut sit efficacior oraculis capessendis. Nam sangvine dæmonia facilius invitari, multorum opinio est. Consummatis juxta morem sacrificiis,* (21) *populus ad epulas & plausus convertitur. Est autem Slavorum mirabilis error: nam in conviviis & compotationibus suis* (22) *pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam, consecrationis, sed execrationis verba, sub nomine Deorum, boni scil. ac mali, omnem prosperam fortunam a bono Deo, adversam a malo dirigi profitentes, ideo etiam malum Deum sua lingva* Diabol *sive* Czernebog, *id est, nigrum Deum appellant. Hæc Helmoldus.*

§. XVI. Paucissimis ad ritus, cultum Radegasti attinentibus, commentabimur. Dixi (1) supra sect. 1. c. 2 §. 1. de *Johanne Episcopo* Mecklenburgensi, mactato & capite ejus circumlato, in honorem Radegasti: similem prope in modum *Philistæi* caput *Saulis* regis Judæorum per varias urbes perferendum curavere, *1. Sam. 31, 8. 1. Paral. 11, 9.* (2) *Luizicios*, cum in bellum iverint, *Deos suos precedentes, esse subsecutos*, inquit *Ditmarus*. Sic de *Caribibus* scribit *Hieronymus Benzo, Hist. Nov. Orb. lib. 2. c. 6. Caribes*, ita ille, *ad bella Chioppem numen suum, velut victoriæ arbitrum, secum deferebant, eiq; priusquam expeditionem inirent, lectas humanas victimas vel ex captivæ alicujus familiæ liberis, vel ex hostibus captis, mactantes, pluribus sacrificiis litabant, totumq; ipsius simulacrum sangvine oblitantes, carnes inter se ipsi epulabantur. Si victoriam domum referrent, effusa cum lætitia cantantes, saltantes, & sese ad ebrietatem usq; potu invitantes, hostium sangvine, quos bello captos adducerent, Idolum similiter ungebant. Victi vero, mæsti & confusi novis sacrificiis Chioppen placare studebant, ut deinceps propitius ac volens adesset ipsis & victoriam daret.* Probabile est *Philistæis* quoque fuisse hunc morem, ut Deos suos præcedentes sequerentur cum exercitu: hinc enim evenit, ut profligati a Davide, illos in castris relinquerent, *2. Sam. 5, 21. 1. Paral. 15, 12.* Videtur autem, a *populo Israëlitico* consvetudinem isthanc ad gentiles transiisse; nam *Arca fœderis nonnunquam præibat, cum in bellum egrederentur* judæi, vid. *Jos. 3, 6, 14. c. 6, 4. &c.* (3) Fanum pro basibus diversarum sustentatur *cornibus bestiarum.* Alias pagani & Diis suis *cornua* imposuere, cornutos eos fabricando: sic *Hammon* arietis cornuti figura præditus est. *Claudianus lib. 10. Pharsal. v. 514 sq. Tiraquellus not. ad Alexandr. ab Alexandr. lib. 6. c. 2. f. 806.* Et *Venus* cornuta colebatur, *Alex. ab Alex Gen. Dier. lib. 3. c. 12. f. 348.* vid. ibid. *Tiraquellum*: sic & *Astarte. &c.* De *Indiæ* Orient. & Occid. *Diis cornigeris*, nostro tempore visis, legatur *Joh. Alb.* von Mandelslo *Descript. Ind. Orient. lib. 1. c. 37. & Joh. Lud. Godfr. Hist. Ind. Occid. p. 38.* sed rationem cornuum tradunt fuisse autores, ut potestas summa significaretur; nam regni symbolum cornu habitum. vid. *D. Mœbius de Orac. Ethnic. c. 2. p. 27 seq. Joan. Doughteius Analect. Suor. V. T. Excurs. 74. p. 212. seq.* (4) Quæ placabilis hostia Diis offerri a ministris debeat, per *sortes* diligenter inquiritur, ait *Ditmarus.* Et hoc putarim derivatum esse ad Slavos, ex *Levit. c. 16, 7 8. 9. 10.* (5) *Helmoldus* ait: fuisse Slavis mirabilem errorem, quod in conviviis & compotationibus suis (sacris scil.) *pateram* circumtulerunt, in quam contulerint *execrationis verba*, &c. confer. huc *Judic. 9, 27 Amos. 2. 8.* recte vero pateram ejusmodi diceres *calicem Dæmoniorum*, de quo *Paulus 1. Cor. 10, 21.* vid. *Pfeiffer. Antiq. Græc. lib. 1. c. 30.*

§. XVII. Observ. (6) *Radegasti destructio.* Quod si *Emsero in vita Bennonis* credimus: Videntur (1) *Sorabi*, id est, *Lusati & Misnici*, tempore demum prædicti Episcopi, Radegasto ultimum valedixisse. Ait enim *Autor, Sorabis præcipuos fuisse tres Deos Radegost, Czornebog, & Svvantevvitz*, vid. supra *sect. 2. c. 1. §. 13.* verum *Bennonis* suasu abstinuisse eos *Svvantevito*: quo circa credibile, eodem tempore & autore *Radegastum* etiam exstirpatum: factum autem illud est, præter propter A. C. M LXVI. vel paulo post, vid. supra c. 1. §. 25. (2) Apud *Obotritos, Redarios*, &c. diutius hæsit idololatria: nam, teste *Helmoldo*, adhuc dum A. C. MCXXX. Radegasti cultum impium

um apud eos viguisse constat. Ita enim ille, *lib. 1. c. 52. Postquam mortuus est Kanutus, cognomento Lavvardus Rex Obotritorum, successerunt in locum ejus Pribizlaus atq; Niclotus, bipartito principatu, uno scilicet Wagirensium atq; Polaborum: altero Obotritorum provinciam gubernante. Fueruntque hi duo truculentæ bestiæ, Christianis valde infesti: Invaluitq; in diebus illis per universam Slaviam multiplex idolorum cultura, errorq; superstitionum. Nam præter lucos atq; penates, quibus agri & oppida redundabant, primi & præcipui erant, Prove, Deus Aldenburgensis terræ; Sivva Dea Polaborum, Radigast Deus terræ Obotritorum. Sæpe quidem ante hæc tempora manus dederant Christianismo: Anno cum primis DCCCC LV.* quo victi Redarii atque Obotriti. *Heppidannus* Cœnobita S. Galli h. ann. *Ditmarus Chron. Merseb. lib. 2. p. 18.* quibus addendus *Helmoldus lib. 1. c. 9. 11. 12. 20. Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. f. 159.* refert ad ann. DCCCCLVII (*quo* ait, *Rhedariorum metropolim Rhedam funditus excisam, nec postea instauratam esse, &c.*) sed promissis tamen diu non steterunt; *Helmoldus lib. 1. c. 14. & 16.* Factum est ergo divina providentia, anno MCLI. ut Niclotus princeps Obotritorum paganus ipsemet aut subsidiaria sua, cohors Saxonum, fanum Idolumque Redegasti destrueret, eo quod terræ incolæ ab eo defecissent. Huc mea opinione *Helmoldus lib. 1. c. 71. In diebus autem, quibus Dux aberat, venit Niclotus, princeps terræ Obotritorum, ad dominam Clementiam Ductricem Luneburg, & conquestus est, in facie ejus & amicorum Ducis, quia Kycini & Circipani paulatim rebellare cœperint, & obniti tributis juxta morem persolvendis. Et destinatus est Comes Adolfus, & populus Holzatorum & Sturmariorum, ut adjuvarent Niclotum, & coërcerent rebellionem contumacium. Abiitq; Comes cum duobus millibus & amplius electorum. Niclotus quoq; contraxit exercitum de Obotitis, & abierunt pariter in terram Kycinorum & Circipanorum, & pervagati sunt terram hostilem, omnia vastantes igne & gladio. Fanum quoque celeberrimum cum idolis & omni superstitione demoliti sunt. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 2. c. 39. Sed & Cissinos & Rhætarios rebellantes Niclotus negotio haut ita magno coercuit, & in officio retinuit: Rhætam tamen ante urbem tum celeberrimam aratro æquavit, quæ nunquam coaluit: Idolum Rhadagasi cum numis argyro copei sustulit, in cæremoniis majorum inconcussus perstitit.* Sed vero simile, quod in errore nihilominus permanserint terræ incolæ *Obotriti* scil. seu *Mecklenburgenses*, nec non *Kycini Rhedarii, &c.* pace impetrata: tamdiu usque cum clade ultima affecti vel deleti maximam partem, aut alio pulsi sunt. Accidit illud opera Henrici Leonis Slavis *Mecklenburgicis* sive *Obotritis*, tumque *Brizanis, Staderanis* aliisque Havelam inter & Albim habitantibus opera ac studio Alberti Ursi, circiter ann. MCLXII. De conversione ultima enim *Mecklenburgensium* plurimis agit *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 87.* de reliquis idem iterum, cap. 88. *In tempore illo Orientalem Slaviam tenebat Adalbertus Marchio, cui cognomen Ursus, qui etiam propitio sibi Deo amplissime fortunatus est in funiculo sortis suæ. Omnem enim terram Brizanorum, Stoderanorum, multarumq; gentium habitantium Havelam & Albiam, misit sub jugum, & infrenavit rebelles eorum. Ad ultimum, deficientibus sensim Slavis, misit Trajectum, & ad loca Rheno contigua, insuper ad eos, qui habitant juxta oceanum, & patiebantur vim maris, videlicet Hollandos, Selandos, Flandros, & adduxit ex eis populum magnum nimis, & habitare eos fecit in urbibus & oppidis Slavorum. Obotriti autem ab Henrico Leone deleti sunt*, A. C. MCLXIV. Huc iterum ita *Helmoldus lib. 2. c. 5. Omnis terra Obotritorum, assiduis bellis, maxime vero novissimo bello, tota in solitudinem redacta est, Domino scilicet favente, & dextram pijssimi Ducis* (Henrici Leonis) *confortante. Si quæ Slavorum extremæ remanserant reliquiæ, propter annonæ penuriam & agrorum desolationes tanta inedia confecti sunt, ut congregatim ad Pomeranos sive ad Danos confugere cogerentur, quos illi nihil miserantes Polonis, Sorabis atque Boëmis vendiderunt.* Add. *Cranzius Vandal. lib. 5. c. 7.*

§. XVIII. Verum merentur etiam seorsim legi, quæ de Radegasti destructione *Masius* scripsit *lib. de Diis Obotrit. cap. 7. p. 151-158.* Denique hujus Viri caput octavum sequens, sive ultimum, quod de *reliquiis Radegasti* differit, paucissimis mutatis, vel omissis, huic nostro capiti imponat colophonem. *In oppido Mecklenburgensium Gadebusch*, sic ille, *coronam Radegasti superesse incolæ hujus loci uno ore affirmant, idque se a majoribus accepisse contestantur. In monumentum rei coronam illam fenestræ templi versus occidentem inseruerunt, mutata tamen coronæ forma, ut in latitudine expansa eo commodius isti loco aptaretur.* (*Nicolaus Marescalcus* Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 4. *Est in collimitio Gadebusum, quam alluit Rhadagasius amnis, nomen numinis obtinens, cujus visitur in fenestra templi corona etiamnum ex ære simulacri ejus fusilis.*) Ceterum *verane sit illa corona Radegasti, in utramque partem disputari posset, si res tanti momenti foret. Præterquam enim, quod Gadebuschi statuam Radegasto sacram fuisse nemo historicorum, præter Reinerum Kock, cujus non adeo magna est auctoritas, testatur; aliis etiam de causis suspecta est hæc traditio; neque enim vel in* Chro-

Chronico Saxonico, ubi accurate imago idoli exprimitur, vel in alio scriptore coronam Radegasto impositam legimus, sed potius avem, dispansis alis aperto capiti insidentem, nec etiam magnitudo coronæ permittit, ut capiti statuæ olim aptata fuisse videri possit: In figura forte etiam Critici quicquam dubii invenerint, qui coronas veterum Germanorum, (rectius h. l. dixisset *Masius, Slavorum.*)*earumque formam penitius norunt. Denique unde & a quo corona Radegasti servata, cum tota adeo statua a Christianis destrueretur? Sed non disputabimus cum incolis de raræ antiquitatis monumento: nec si tanti est, coronæ vetustioris gloriam oppido invidebimus; afferemus ea potius, quæ traditionis fidem juvare possunt: solennem Radegasti cultum hic loci olim fuisse, plura adhuc vestigia monstrant: nam & amnis qui alluit urbem, eodem nomine gaudet, eademque est vici cujusdam propinquioris appellatio, quod in memoriam Radegasti factum esse intelligi potest; quæ obstare huic assertioni videntur, tanti non sunt, ut assensum nostrum remorari possint: neque enim quia* Chron. Saxonicum *coronæ non meminit, ideo nullibi hoc ornatu conspicuum fuisse idolum negari debet, cum varius fuerit statuæ habitus, varius etiam ornatus. Magnitudo coronæ non repugnat, quo minus statuæ imposita videatur, non enim mediocrem statuam fuisse vero simile est. Unde reliquias, & quomodo servarint, non opus est, ut solicite inquiramus, sufficit rem ipsam adesse; Cur templo inseruerint idololatriæ veteris reliquias, ratione non caret; pio enim consilio a majoribus id factum esse existimo, ut eodem loco, quo Evangelii lucem solenniter vident incolæ, tenebras gentilium in memoriam revocaret, eoque nomine gratias divinæ benignitati agant, quod e densiori illa cæcitate ereptos ad clarissimam veritatis Evangelicæ cognitionem perducere voluerit; cumq; Israëlitæ etiam gentilis idololatriæ reliquias Deo devoverint, convenienter illud Diaboli sertum, velut quoddam trophæum & victoriæ signum erexere. Verum etiam singulare genus metalli esse ajunt, ex quo illa Radegasti corona conflata est, ut nulli artifices, quale est, dicere hactenus potuerint, quod quidem istis hominibus, quorum interest, accuratius expendendum relinquo. Certe tanta est metalli durities, ut a saxis parum abesse observaverint. Similia fere de cornu Oldenburgico & aliis narrantur: quæ id circo ex ignoto quidam metalli genere, facta esse complures statuunt, sed levibus tamen experimentis confisi: norunt enim sagaciores Docimastici, ignibus & arte eo adigi posse materiam, ut in propriam formam redeat, appareatque tandem, cujus sit generis, ubi sublata fuerint heterogenea, quibus quæ melioris notæ sunt velut involuta latent. Sed in viam redeamus. Nuper adeo fenestram illam, in qua Radegasti corona videtur, grandine & vehementi fulminis ictu excussam esse accepi, ut tamen metallum nihil quidquam detrimenti senserit.* Huc usque *Dominus Masius.*

CAPUT III.

De Vitho, sive Deo Vindice aut Vindicta.

§. I.

ARma *capite!* vel *Ad arma!* sic ad suos quondam veteres *Romani*, ubi justum piumque Bellum gerendum, & impetus in hostes faciendus erat; formula utraque frequenter legitur. *Varro lib. 2. de Re Rust. c. 4. cum cohortaretur miles, ut caperent arma. Livius lib. 10. Cos. arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum. Virgilius lib. 3.*

- - Sociis tunc arma capessant, Edico.

Silius Italicus lib. 7.

- - Propere capere arma maniplis
Edicit. - -

Et *lib. 8.*

Ite igitur, capite arma viri. - -

Porro *Cæsar* lib. 1. de *Bell. Civ. conclamabatur ad arma, atq; omnes copiæ, paucis exceptis, præsidio exeunt. Livius.* lib 3. *Alternæ voces, ad arma, & hostes in urbe sunt, audiebantur.* Eodemque *lib. Cursus clamorq; vocantium ad arma.* Et post: *perpulerunt ut ad arma conclamaretur.* Ibidemque, de Valerii Cos. oratione: *ultimum orationis fuit, se arma capere, vocare omnes Quirites, ad arma. Idem* lib. 6. *Ingens in urbe trepidatio fuit, conclamatumque ad arma. Idem* lib. 7. *Conclamatum ad arma, concursumque in muros.* Rursus eodem lib. 20 *Conclamatum tamen celeriter ad arma est.* Et lib. 8. *Et concursatum, conclamatumque ad arma est omnibus locis. Idem* lib. 9. *Decurrit inde quanto maxime poterat tumultu ad arma, & pro vestram fidem cives, clamitans, arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Et lib. 20. *Quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus, conclamatum inde ad arma.* Et lib. 21. *Et in oppido, ad arma, conclamatum est.* Et lib. 23. *Quem ut adesse tumultuosi nuntii refugientes ex speculis stationibusq; attulere, ad arma, conclamatum. Idem* lib. 24. *Simul ad libertatem, simul ad arma, vocantes in Acradinem convenire jubent.* Et lib. 25. *Et plerosque ferociter signum ut daret institisse duci, ad arma vocantes sciret.* Et lib. 29. *Aliis exercitibus alios jamq; ad arma pro se quisque vocabat.* Et postea: *velut ad arma conclamatum esset, concurrerunt.* Iterumque eodem libro: *Velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum.* Et lib. 42. *Cum vidissent pro-*

procul venientem hostem, ad arma, conclamaverunt. *Ammianus Marcellinus* lib. 17. *signis illico fixis, ex more, cum undiq; ad arma conclamaretur.* *Ovidius* lib. 14. *Metamorph.*

> *Certatimque omnes uno ore, arma, arma, loquuntur.*

Horatius lib. 1. Carm. Od. 35.

> *Ad arma cessantes, ad arma*
> *Concitet, imperiumque frangat.*

L. Annaeus Florus lib 2. Comploratum igitur publice statim, & pari voce clamatum est, ad arma. Hæc *Barnabas Brissonius* de *Formul. lib. 4. p. 344.* edit *Francof.* ann. 1592. qui laqueo misere suffocatus periit Parisiis anno 1591. Symbolum ejus erat: *nondum effugimus fortunæ laqueos, Jac. August. Thuan.* Hist. lib. 102. f. 1047. edit. *Germ. Francof.* ann. 1622. *Andr. du Saussay in Continuat. de Scriptoribus Ecclesiast.* p. 60. edit. *Colon. an 1684.*

§. II. Alio modo locutus Deus est, cum in hostes concitaret suos, nimirum isthoc: e. g. ad *Mosen*: *ulciscere filios de Madianitis*, *Num. 31, 2.* Hinc & *Moses* ibid. vers. 3. *Armate*, inquit, *ex vobis viros ad pugnam, qui possint ultionem Domini expetere de Madianitis.* Idcirco *David* Deum *ultionum Dominum* appellat, *Ps. 94, 1. 2. Deus*, inquiens, *ultionum Dominus, Deus ultionum libere egit: exaltare, qui judicas terram, redde retributionem superbis.* Et *Paulus 1. Thess. 4, 6. Vindex est Deus.* Imo Deus ipse ait: *Mihi vindictam, & ego retribuam, Deut. 32. 35. Rom. 12, 19. Ebr. 10, 30.* Competit autem Deo vindicta, propter justitiam, quæ in eo est, *distributivam*; Hæc enim vel *Remuneratrix est*, vel *Vindicatrix.*

§. III. Amplius ratione etiam seu naturæ vi cognosci potest Deus, quod sit *justus & vindex*, quia sanctus ipse: nam ratione sanctitatis suæ, per naturam, non nisi ad recte agendum fertur, nec potest non simul tam ad bonum remunerandum, quam ad vindicandum malum summa cum æquitate ferri: Hinc prudenter *Orpheus* in *hymnis*, apud *Stobæum* Serm. 9.

> Ὄμμα δίκης μέλπω παλιδέρκεος ἀγλαομόρφου.
> ἣ καὶ ζηνὸς ἄνακτος ἐπὶ θρόνου ἱερὸν ἵζει, &c.

Latine ita sonat:

> *Oculum justitiæ canto retro videntis formosæ,*
> *Quæ etiam super Jovis principis sacro sedet solio,*
> *Cælitus respiciens vitam mortalium in varias gentes divisorum,*
> *Injustorum ultrix, suppliciis gravans justis:*
> *Veritatis æqualitate reconcilians dissimilia:*
> *Omnia enim quæ mala mente committunt homines*
> *Temere: nimium concupiscentes malis consiliis,*
> *Hostis improborum, benevola autem versaris cum justis.*

Hesiodus lib. ἔργ. καὶ ἡμερ. ita ad Persen fratrem de justitia ac Nemesi Dei:

> ἡ δέ τε παρθένος ἐστὶ δίκη Διὸς ἐκγεγαυῖα
> κυδνή τ' αἰδοίη τε θεοῖς, οἳ ὄλυμπον ἔχουσιν.
> καί ῥ' ὁπότ' ἄν τίς μιν βλάπτῃ σκολιῶς ὀνοτάζων,
> Αὐτίκα πὰρ Διὶ πατρὶ καθεζομένη κρονίωνι,
> γηρύετ' ἀνθρώπων ἄδικον νόον, ὄφρ' ἀποτίσῃ
> Δῆμος ἀτασθαλίας βασιλέων. id est,

Valla interprete:

> *Illa quidem Virgo est supero Jove nata parente,*
> *Nomine clara suo, cætuque verenda Deorum:*
> *Quam si quis violet, lacrymans sua fata parenti;*
> *It jovis ante pedes & lamentabile fundens,*
> *Humanos queritur mores, & debita poscit*
> *Supplicia in populos.*

Et *Aristoteles lib. de Mundo c. 7.* sub *fin. Tom. I. p. 1223*: *Deus principium & finem & media rerum omnium tenens, rectaque linea incedens, operatur ille quidem secundum naturam: e vestigio comitem habens justitiæ præsidem, quam* Δίκην *nominaverunt, divinæ legis vindicem simul, ut quicquam* sanctionum *ejus prætermissum est.* Denique *Philemon apud Justinum de Mon. Dei. pag. 82.* ἔστιν Δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ.

§. IV. Verum autem in eo lapsi sunt graviter gentiles, quod vindictam Dei in idolum permutaverint; Hoc Græcis Δίκη, *Actor. 28, 4.* nec non νέμεσις *Nemesis* vocatum, a νεμεσάω, *indignor, irascor justa de causa, cupiens sum cuiq; νέμεσθαι*: Latinis *Dice*, ac *Justitia*, quam dextra *pateram*, & sinistra *hastam* puram: vel loco hastæ *ramum*, aliquando *bilancem* tenentem; alibi *sedentem*: quod sapientem judicem, vindicemque deceat deliberatio: *forma severa, integra, vivida, non velato capite, sed diademate ornato* sculpserunt: *Anton. Augustin. Dial. 2. p. 20. 21. Alex* ab *Alex*. Gen. Dier. lib. 3. c 26. f. 608. seq. *Bajerus* additam. *ad Selden.* de *Diis Syris* p. 104. ss. *Pomponius Lætus Hist. Rom.* lib. 2. p. 12. edit. Argentor. an. 1510. in 4. *Romani profecturi ad bellum:* Nemesi *sacrificabant, quod non sine ratione factum arbitramur; Virgo autem & victrix Nemesis numen fuit, quo, qui ex malefactis delinquebant, puniebantur; unde victores Ne-*

mesim non frustra invocabant; Romani enim semper justa movere arma: ceteræ nationes odio & malevolentia, livoreque, quod imperium tantæ urbis justitia augeretur, tela in populum Rom. capiebant. Nemesis, *quam plerique existimaverunt esse vim fortunæ, alii filiam justitiæ, alii vim quandam esse inter cælestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & sortium vires temperat atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens e cæloq; terrena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur, & cum sit velocissima, quia diu non permittit impios praeesse, atque crassari, alata fingitur a veteribus, & ejus pedibus supponitur rota, cum citissime discurrat; sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos jam diu ab rebus humanis avertit & cum genitrice in remotiore parte cæli, ultra terrarum regiones non reditura renascentem orbem expectat,* Rhamnusia *est adpellata, ab Rhamnunte oppido Atticæ regionis, ubi templum & simulacrum habuit; & ab Adrasto,* Adrastia: *Roma templum huic Deæ posuit in Capitolio, ut inde suam urbem posset ulcisci.*

§. V. Similiter & *Sorabis*, sive *Slavis* vindex Deus, **Wet**, seu *Vithus* est dictus; ast quale fuerit idolum, quæ ejus sacra, quive cultus peculiares ei exhibiti sint, nunc καδδύναμιν explicabimus.

§. VI. Observ: (1) *Nomen Vithi*: dicitur *Vithus*, ita *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 327. Simulacrum, quod Rigiæ* Vithum *vocabant. Rugievithus*, ita πολυμαθέστατος *Morhosius Dissert. Academ. de divinit. Princip. p. 105. Fuerunt quoq;*, inquit ille, e *Regibus Dii, Porevithus, Rugievitus. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 9. Sed & Carentina Rugiorum quondam Rugiavitum, Porevitum, & Porenutium habuit.* Dicitur etiam *Rudianot*, apud *Petrum Albinum Chron.* Meißn. tit. XI. p. 303. die Wenden hatten auch einen Gott mit sieben Köpffen, *Rudianot. Ragowiz*, & *Rugiewiz, ap. Samuelem Grosserum* Lausitz. Merckwürdigk. II. Haupt-Th. f. 4. Utraque autem nomina, *Rugievithus*, & *Rudianot*, ex errore nata ac scripta putaverim. *Rugievithus* enim tanquam compositum e Saxonis modo allatis verbis sumptum, quum ait: *Simulacrum, quod Rugiæ* (i. e. terræ seu insulæ Rugiæ) *Vithum vocabant.* Alterum *Rudianot* plane corruptum, forte autem *Rugievit* legendum; quod tamen æque falsum, atque ex vocab. *Rugievithus* sumptum videtur.

§. VII. Observ. (2) *Etymon Vithi. Vithus* forma terminationeque latina gaudet; sed lingva vernacula, id est, Slavica, Polonica, Sorabica, **Wet**, dicebatur; id est, *talio, vindicta*, die Rache. Verbum inde descendens **Weczu**, Sorabis est admodum frequens, id est latine, *ulciscor, vindico, exposco*, Germ. ich räche. Hinc & subst. **Weczec**, *Vindex*, *ultor*, ein Rächer, & **Weczeni**, *vindicta, ultio*, das Rächen. Compositum **Neweczu**, *non vindico* ich räche oder vergelte nicht. Denique **Wet**, vel **Weczu**, per *prosthesin*, ab Arab. אתח i. e. *lite vicit aliquem*: a quo etiam Græcorum αἰτία, *causa, culpa, crimen*, quod ultionem & vindictam meretur. verb. αἰτιάομαι, vel αἰτιῶμαι, *imputo* scil. *mala, vel in malam partem, criminose alicui objicio aliquid, in judicio accuso.* Adfine alterum Arab. ערן *adversarius fuit*; Chald. ערה *spoliavit*; Syr. עוה *delevit peccatum*, nomen: nec non Ebr. עיט *invehi in aliquem.* Itaque *Vithus*, seu *Withus*, Slavice, **Wet**, idem quod *Deus talionis*, aut *vindictæ*, seu ipsa *talio*, *vindicta*, *Nemesis*, item *Bellona.* Huc *Saxo* loc cit. *Vithi numen perinde ac Martis viribus præditum, bellis praeesse crediderant.*

§. VIII. Observ. (3) *Figura Vithi.* De hac *Saxo loc. dict.* hunc in modum: *Amotis* (velaminibus) *factum quercu simulacrum, quod Rugiæ Vithum vocabant, ab omni parte magno cum deformitatis ludibrio spectandum patebat. Nam hirundines, quæ sub oris ejus lineamentis nidos molitæ fuerunt, in ejus pectus crebras stercorum sordes congesserunt, dignum numen, cujus effigies tam deformiter a volucribus fœdaretur. Præterea in ejus capite septem humanæ similitudinis facies consedere, quæ omnes unius verticis superficie claudebantur. Totidem quoq; veros gladios cum vaginis uni cingulo appensos, ejus lateri artifex conciliaverat. Octavum in dextra districtum tenebat. Hunc pugno insertum firmissimo nexu feriens clavis adstrinxerat, nec manu, nisi præcisæ, evelli poterat: quæ res truncandæ ejus occasio exstitit. Spissitudo illi supra humani corporis habitum erat; longitudo vero tanta, ut Absalon supra primam pedum partem consistens, ægre mentum securicula, quam manu gestare consueverat, æquaret. Hoc numen perinde ac Martis viribus præditum, bellis praeesse crediderant. Nihil in hoc simulacro jucundum visentibus fuit, lineamentis impoliticæ laminis deformitate sordentibus.*

§. IX. Duabus autem, priusquam ulterius pergam, lineolis depicta *Vithi* species expolienda a me erit: Primo enim, ubi *Saxo* ait, *hirundines in Vithi pectus crebras stercorum sordes congessisse*: eo ipso nihil novi plane, aut quod rude esset, nobis commemorat: prorsus enim sub eodem habitu *Baruchus* in *Apocrypha Jeremiæ Epistola* cap. 6. v. 21. Idola Babelica depingit: *Supra corpus eorum, & supra caput eorum volant noctuæ, & hirundines,* (χελιδόνες) & *aves; etiam similiter & cattæ* (οἱ αἴλουροι, *catti.*) *Lactantius Just. Divin.* lib. 2. c. 4. fol. 176. *aves ipsæ, quas terrore falcis aut ingvinis abigi existimant, simulacris fabrefactis,*

id

id est, hominum plane similibus, insident, nidificant, inquinant. Credam ergo Slavos aliorum gentilium consvetudinem observavisse, quia aves in templa admiserunt, ut *analecta sacra* legerent. Ita *Euripides* in *Jone act. 4 v. 1196. seq. Tom. II. p. 464. seq. edit. Heidelberg. anno 1597.* Delphicarum columbarum meminit, quarum opus erat, sacrarum in templo epularum libamenta legere, ne quid de sacris reliquiis interiret. *Ursinus Analect. Sacr. lib. 1. c. 3.* Hinc etiam *sacræ* & *inviolabiles* ille aves fuerunt. Quo *Herodotus lib. 1. p. 65. Aristodicus templum Branchidarum circumiens, passeres aliasque aviculas, quæ forte in templo isthic nidulabantur, e nidis exemit. Quæ cum ille faceret, memorant vocem ex adyto auditam, quæ ad Aristodicum ferretur, atque hujusmodi quædam sonaret: Hominum scelestissime, quænam libido te incessit, ut auderes meos supplices diripere?* Quæri posset, unde hæc superstitio? Et non dubito, quin sit sumpta a *Tabernaculo Israelitico*, vel *Templo Hierosolymitano*, ad cujus trabes nidulati sunt passeres, avesque aliæ. Sic enim *David Psalm. 84, 4. Passer invenit sibi domum, & turtur (Kimchius* legit *hirundo, Bochartus palumbus,) nidum sibi, ut reponat pullos suos; altaria tua,* (id est, Tabernaculum, vel Templum, *per Synecdochen*) *Domine virtutum.* Negant quidem Ebræi ullas aves templo Hierosolymitano insedisse, quia eos id abigebat, quod כולה עורב vocabant, in summo tecti fastigio positum: *Kimchius* in h. *Psalm. Aliquid fecerunt* (Judæi) *in templi tecto, ne aves ibi quiescerent; quod vocabatur* כולה עורב *chole oreb, id est, arcens corvos.* Hujus in *Talmud* frequens mentio. *Eupolemus* etiam tale μορμολύκειον tribuit Templo Salomonis. Ait enim apud *Eusebium, l. 9. fecisse Salomonem retia duo area, annulis conserta, & machinis imposuisse, quæ viginti cubitis supra templum eminebant, & totum illum obumbrabant, & ex singulis regibus appendisse tintinnabula quandringenta magni ponderis: & tota illa retia sic adaptasse, ut sonarent tintinnabula, & aves sonitu suo abigerent, ne templo insiderant, & in portarum aut porticuum laquearibus nidificarent, & stercoribus suis templum polluerent.* Sed *libro primo Regum*, ubi Salomonis templum accurrate describitur, nihil tale reperias, ut neque in *Josepho*; quamvis idem scribat de Templo ab Herode exstructo, de *Bell. Jud. lib. 6. c. 6.* κατὰ κορυφὴν δὲ χρυσέους ὀβελοὺς ἀνεῖχε τιθηγμένους, ὡς μὴ τινι προσκαθεζομένῳ μολύνοιτο τῶν ὀρνέων, *in summo autem aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidentibus avibus pollueretur.* Pone tamen etiam Salomonis templum in tecti vertice hujusmodi verubus vel retibus inhorruisse: hoc quidem aves a summo, non tamen a toto tecto aut ab aliis Templi partibus arcuisset. Si ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, *super pinnaculum Templi*, stare potuit Christus illæsus, *Matth. 4, 5.* quanto magis aviculæ? *Bochartus Hieros. Part. 2. lib. 1. c. 8. f. 53. seq.* Ceterum ob illam *Vithi* figuræ sorditiem irridere priscorum Slavorum insaniam possumus, quod simulacra ipsi timuerint, quæ aves tamen inquinarint. Deridet ea propter gentilium idola *Lactantius lib. 21. Divinar. Instit. c. 4.* & *Minutius Felix in Octavio*; *Clemens Alexandrinus* Admonition. ad gentes breviter: αἱ δὲ χελιδόνες, καὶ τῶν ὀρνέων τὰ πλεῖστα, κατεξαιροῦσιν αὐτῶν τῶν ἀγαλμάτων εἰσπετόμενα, οὐδὲν φροντίσαντα, *hirundines autem & multæ aves sæpe advolantes inquinant ejusmodi simulacra, ratione nulla habita.* fol. 34. edit. Colon. an. 1688. conf. *Stephan. Joh. Stephan.* not. uber. ad Saxon. h. l. f. 247.

§. X. Secundo cum ait *Saxo*, in capite *Vithi septem humanæ* similitudinis species consedisse, & *septem* gladios cum vaginis, uni ejus cingulo appensos fuisse: Credam *Vitho* ista attributa esse (1) ideo, quod *septenarius numerus* sacer scil. vid. *Gellius Noct. Attic. lib. 3 c. 10. Macrobius in Somn. Scipion. lib. 1. c. 6. edit. Florent. an. 1515. Philo lib. de mundi opificio fol. 14 -- 20. & lib. 1. de Legis Allegor. f. 28. seq. Rupertus Observat. in Prolog. Flor. p. 12. seq.* Et (2) quod *Scripturæ* testimonia fama ad gentiles perlata fuerint: quibus dicitur talionem vindictamque ut plurimum *septuplam* sumi solere. Sic enim Deus ad Cainum: *omnis, qui occiderit Cain, septulum punietur. Luther.* Wer Cain todtschlägt, das soll siebenfältig gerochen werden, *Gen. 4, 15. & v. 24. Lamech: septuplum ultio dabitur de Cain: de Lamech vero septuagies septies.* Sic *Levit. 26, 18.* inquit Deus: *Sin autem nec sic obedieritis mihi, addam correptiones vestras septuplum, propter peccata vestra*; conf. *ibid. v. 21, 24. & 28.* Sic *David* quoque prout interpretes LXX loquuntur. *2. Sam. 12, 6. Agnam reddet septuplam.* Ubi tamen in Ebræo est, & pro ove reddet ארבעתים *quadruplum.* Et *Psalm. 79, 12. Redde vicinis nostris* שבעתים *septuplum.* Hinc igitur Deo vindici suo Slavi *septem* quoque *facies*, & totidem *gladios* adjunxerunt: ut adderent & innuerent vindictam certam, multam ac gravem; quamvis tarda illa seraque non nunquam esse soleat. conf. *Glassius Rhetor. Sacr. tract. 1. cap. p. 1371.*

§. XI. Observ. (4) *Vithi Cultores. Karentinenses* Rugianos nobis nominat *Saxo* lib. cit. De *Karentia* autem urbe Rugiæ clarissima, ita *idem libr. eodem f. 326. Hæc undique secus voraginibus ac lacunis vallata, unicum palustri ac difficili vado aditum habet. Quo si quis incautis via excessibus aberraverit, in profundum paludis incidat necesse est.*

Hoc

Hoc vadum emensis prætentus urbi collis occurrit, hic ad portam ducit, mediusque vallum ac paludem interjacet. Et paulo post f. 327. *Insignis hic vicus trium præpollentium fanorum ædificiis erat, ingenuæ artis nitore visendis. Iis tantum pene venerationis privatorum Deorum dignitas conciliaverat, quantum apud Arkonenses publici numinis* (Svanteviti) *autoritas possidebat. Sed & hic locus, ut pacis tempore desertus, ita tunc frequentibus habitaculis confertus patebat. Quorum altitudinis tres ordines fuere, infimo, medii supremique ponderibus sustentamentum præbente. Quin etiam tantæ confertionis angustiæ fuere, ut si tormentis in urbem lapides jacerentur, nudam humum, in quam conciderent, non offenderent. Super hæc natus immunditiis fætor cunctos urbis penates asperserat: nec minus corpora, quam metus animos cruciabat. Unde Danis Karentinos obsidionique resistere nequivisse, conspicuum fuit. Neque enim eorum tam promptam deditionem ulterius mirari voluerunt, quorum tam arctam necessitatem liquido perviderunt.*

§. XII. Observ. (5) *Ritus colendi Vithum. Saxo* in his admodum brevis est, dicit enim (1) *privatum* Deum Karentinorum fuisse: tantum tamen (2) *venerationis* ejus *fano* attribuisse incolas, quantum apud Arkonenses publici numinis Swanteviti autoritas possederit. Denique addit: hoc numen perinde ac *Martis* (3) viribus præditum, (4) *bellis* præesse crediderant.

§. XIII. Observ. (6) *Vithi destructio.* Historiam totam his fere verbis *Saxo loc. alleg. f. 325. 326. 327. & 328.* recitat: *Postquam Waldemarus Rex Danorum Arkonenses in fidem receperat, obsidesq; Absolon susceperat, hoc propinquæ noctis hora concubia quietem capiente, ingens barbari clamor insonuit, Gutsskalki, quo Absolon apud Slavos interprete utebatur, copiam flagitantis. Qui hac voce excitus, quid nam barbarus afferret, mutuo clamore perquirit. Ille postulato Absolonis aditu, propius accedere permissus, eumq; extra tentorium ad se progressum per interpretem alloquutus, impensius orare cæpit, permitteret sibi Karentinis Arkonensium fortunæ nuntium offerre, hortariq; , ut similibus pactis exitium præcurrentes suam atq; urbis incolumitatem pacisci non differant: præfatus se voluntatis eorum indicium postridie relaturum. Præterea se patre Littogo Karentiæ natum Granzamque dici asseverabat, præsentis urbis* (Arconæ) *non civem, sed advenam esse, nec in eam sponte profectum, sed cum aliis inter supplementa transmissum. Quod ne fraudulenter asserere putaretur, debilitatum vulnere lacertum ostendit, sine cujus usu civibus opem ferre non posset. Absolon in homine tam graviter affecto parum momenti hostium viribus accedere judicans, parvique ducens pugnæ an deditionis hortator existeret, petitionem ejus ad Regis arbitrium relegavit: ac protinus Waldemarum e somno excitatum consuluit. A quo rem arbitrio suo tractare jussus, expectanti barbaro, omnia a Rege præter tridui inducias concessa, respondit sollicite providens, ne hostibus longum muniendæ urbis tempus daretur. Ceterum insequentis spatium, ne omnium induciarum expertem dimitteret, pollicetur, præfatus, ni in littore, quod urbi suæ proximum foret, se cum omni Rugiæ primatu, tempore prædicto, obvium præbuisset, ulteriore pactionis aditu cariturum. Sequenti die Absalon Granzæ Karentinensis promissione ducibus exposita, cunctisq; ejus experimentum sumi debere judicantibus, cum triginta navigiis noctu discessit: Regi sub primam lucem insequi monito. Tantus autem Karentinis, Arkonensis expugnationis nuntio, terror incesserat, ut locum, qui ab Absolone prænotatus erat, ante præfixum tempus accederent. Illic Granza equo insidens, voce eminus missa, quis nam classi præesset, rogabat. Quam postquam ab Absalone dictari cognovit, Granzam se esse confessus, Regem Tetiszlavum cum Jarimaro fratre, & universis Rugianæ nobilitatis proceribus advenisse perdocuit. Quos Absolon, interposita fide, nave exceptos, ac per omnia Arkonensium exemplo deditionem pactos, ad Regis adventum usq; detinuit. Quo per omnia pactionibus assentiente, solo Jarimaro ex Rugianorum optimatibus assumpto, una cum Svenone Arusiensi, Karentiam pergit: reliquos quo totius urbem peteret per Esbernum fratrem epulis allectos non ante reditum suum dimittendos curavit. Triginta solos domesticos milites secum habebat, quorum majorem partem, orantibus Karentinis, ne quid rixæ per ejus comites in urbe concitaretur, remisit: fiduciaq; quam familia abundantior ad urbem contendit. Karentini interim, quo deditionem suam concinniorem efficerent, sex millium numerum explentes armati sese portis effundunt, viamq; Danorum progressui opportunam, suffixis humo cuspidibus diversa acie circumstare cæperunt. Quo aspectu stupentem Svenonem, rogantemq;, quid nam sibi hostium vellet excursus? Absalon metu carere præcepit, eorum egressionem ab obsequendi studio profectam docendo. Qui si nocendi animum gererent, facilius intra urbem facinus exsequi potuissent. Quanta porro illum fiducia præditum æstimemus, qui capitis sui potestatem armati hostis ancipiti arbitrio tam facile credere non dubitavit? Sed & milites ejus exemplo firmati, nec vultu, nec ordine mutato parem procedendi constantiam conservaverunt, plus spei in unius Absalonis præsidio, quam metus in hostium multitudine reponentes. Transgressos vadum, viamq; vallo citeriorem aggressos, Karentini, qui se hinc inde centuriaverint, humum prostratis corporibus perinde ac superos adorandi officio venerati sunt. Jucundus Absalo-*

salonis ingressus, avido egressionis populo extitit. Neq; enim ut privatæ rei legatus, sed tanquam publicæ pacis minister excipitur. Porro in urbe majus fanum vestibuli sui medio continebatur, sed ambo parietum loco purpura claudebantur, tecti fastigio solis duntaxat columnis imposito. Itaq; ministri Absalonis direpto vestibuli cultu, tandem manus ad interiora fani velamina porrexerunt. Quibus amotis, factum quercu simulacrum, quod Rugiæ Vithum vocabant, patebat: illi maxima cum totius urbis exanimatione, tibiis ejus secures applicare cœperunt: quibus abscissis, comitante sono lapsus terræ truncus impingitur. Hoc viso oppidani, Dei sui viribus insultantes, religionem mutavere contemptu. Deniq; vero statuam ipsi oppidani, Absalonis edicto, intra mœnia cremare jussi, (quo etiam statuis *Porevithi* & *Porenutii* fieri debebat, de quibus infra) *preces imperio opponere cœperunt, orantes misereatur confertæ urbis, nec incendio objiciat, quorum jugulo parcat. Nam si ignis ad vicina prolapsus, unum e tabernaculis corripuisset, ob eximiam confertionem, universa indubitanter convelleret. Quapropter eam* (una cum Porevithi, & Porenutii statuis) *urbe egerere rogati, diu repugnaverunt, quod se membrorum, quorum ministerium imperio exhibuissent, numine pœnas exigente, usum amissuros, metuerent, contemptumque religione excusare pergebant: ad ultimum Absalonis monitu, Dei, qui sibimet opitulari non posset, potentiam floccipendere docti, spe impunitatis accepta, imperio ocius paruerunt. Sveno vero, quo magis simulacrum aspernendum doceret, super illud, cum a Karentinis ejiceretur: sublimis consistere voluit; quo facto pondus contumeliæ auxit, nec minus trahentes rubore quam onere vexavit, domesticum numen alienigenæ pontificis pedibus subjectum cernentes. Dum hæc a Svenone geruntur, Absalon tribus cœmiteriis in agro Karentino dedicatis vespere Karentiam rediit: deletoq; simulacro, una cum Jarimaro, profunda nocte ad naves pervenit, eumq; secum cœnitare coëgit. Sequenti luce scribæ, & qui privata principum sacra tractabant, sacerdotiorum ornamentis donati, regenerandæ per aquam provinciæ ministerium peregerunt. Item basilicas compluribus in locis moliti, privatæ superstitionis tuguria, publicæ religionis domiciliis mutaverunt.* Sic sparsim *Saxo.* Acta hæc sunt die secundo ac tertio post factam Swanteviti destructionem, Anno Christi MCLXVIII. confer. supra *cap. 1. num. 24. in fin.*

CAPUT IV.

De Porevitho prædarum & bello oppressorum Deo.

§. I.

SÆpe numero in Scripturis Sacris Deus vocatur אל שדי *El Schaddai*; & prima quidem vice. *Gen. 17, 1.* Ista duo nomina, quid significent, paucis indicabimus: אל *El*, quidem *Deum* sonat; sed שדי *Schaddai*, *fortem, robustum, potentem*; imo & *vastatorem.* Nam qui potens est, potest, ubi & quando vult, vel juvare homines, vel disperdere. Quamobrem, cum Deus sit παντοκράτωρ, potest juvare mortales, vel destruere eos, & quæ sunt illorum, quandocunque vult, & ubi vult; & quibus tandem modis ipse vult. Radix שדד ad Arabum nunc quidem lingvam proprie pertinet, & *corroborare potentiam*, it. *incurrere, durius excipere, ligare*, significat. Ebr. *vastare*; Æthiop. *expellere:* Samar. *constringere:* sed & alias τῶ שדי *Schaddai* origines interpretationesque dabit nobis *Drusius Loc. Diffic. ad Gen. h. loc. cap. 45. p. 61. seq.* qui conferri potest.

§. II. Nec vero nomine tantummodo, sed & praxi nominis atque opere gaudet Deus. Diserte ipsemet ita ait *Deut. 28, 6. 7. Benedictus eris, ingrediens & egrediens, dabit Dominus inimicos tuos, qui consurgent adversum te, corruentes, in conspectu tuo; per unam viam venient contra te, & per septem fugient a facie tua.* Idem e contra malis etiam fugam, spoliationem, vastationem, eversionem & ruinam denunciat, cap. eod. v. 19. *Maledictus eris ingrediens.* v. 25. *Tradet te Dominus corruentem ante hostes tuos, & per unam viam egredieris contra eos, & per septem fugies: & dispergeris per omnia regna terræ.* v. 29. *Omni tempore calumnias sustinebis, & opprimeris violentia, nec habebis, qui liberet te.* v. 32. *Filii tui, & filiæ tuæ tradentur alteri populo, videntibus oculis tuis, & deficientibus ad conspectum eorum tota die: & non erit fortitudo in manu tua.* Hinc quos bello opprimere Deus vult, *armis privat:* quod malum evenit *Judæis: 1. Sam. 13, 19. seqq. Porro faber ferrarius non inveniebatur in omni terra Israël; caverant enim Philistiim, ne forte facerent Hebræi gladium aut lanceam. Descendebat ergo omnis Israël ad Philistiim, ut exacueret unusquisq; vomerem suum, & ligonem, & securim, & tridentem, & sarculum; retusæ itaq; erant acies, vomerum & ligonum, & tridentum, & securium, usq; ad stimulum corrigendum. Cumq; venisset dies prælii, non est inventus ensis & lancea, in manu totius populi, qui erat cum Saule & Jonatha: excepto Saule & Jonatha filio ejus.*

§. III. Perspicuum est ex his, quæ jam dixi: utrumque vincere hostem, & prælio cadere, aut vinci ac privari armis, &c. esse ab omnipotente, sive אל שדי *El Schaddai*, quod justus ipse sit, *2. Paral. 12, 6.* Secundum enim justitiam *remuneratricem* piis

ſæpe victoriam confert; & quoad *vindicatricem*, malos, propter peccata, ſtrage & clade multat: Quamobrem, ut pii victoria potiantur, Deum precari: & mali, ne dispereant, deprecari eum neceſſe habent: exemplo *Salomonis*, qui in inaugurali ſua oratione ita ad Dominum Deum Iſraël: *Si egreſſus fuerit populus tuus ad bellum contra inimicos ſuos, per viam, quocunq; miſeris eos, orabunt te contra viam civitatis, quam elegiſti, & contra Domum, quam ædificavi nomini tuo, & exaudies in cœlo orationes eorum, & preces eorum, & facies judicium eorum. Quod ſi peccaverint tibi, non eſt enim homo, qui non peccet, & iratus tradideris eos inimicis ſuis, & captivi ducti fuerint, in terram inimicorum longe vel prope, & egerint pænitentiam in corde ſuo, in loco captivitatis, & converſi deprecati te fuerint in captivitate ſua, dicentes, peccavimus, inique egimus, impie geſſimus; & reverſi fuerint ad te, in univerſo corde ſuo, & tota anima ſua, in terra inimicorum ſuorum, ad quam captivi ducti fuerint, & oraverint te contra viam terræ ſuæ, quam dediſti patribus eorum, & civitatis, quam elegiſti, & templi, quod ædificavi nomini tuo; exaudies in cœlo, in firmamento ſolii tui, orationes eorum, & preces eorum, & facies judicium eorum: & propitiaberis populo tuo, qui peccavit tibi, & omnibus iniquitatibus eorum, quibus prævaricati ſunt in te, & dabis miſericordiam coram eis, qui eos captivos habuerint, ut miſereantur eis. Populus enim tuus eſt, & hæreditas tua, &c. 1. Reg. 8, 44-51. 2 Paral. 6, 34-39.* proinde ad ſolum atque unicum Deum, exorta tempeſtate belli, ſupplices preces inſtituendæ ſunt. Nam Mars ἀλλοπρόσαλλος eſt; Dei autem eſt & adjuvare, & in fugam convertere, *2. Paral. 25, 8.*

§. IV. Deploranda itaque coeciſſimæ *Slavicæ* gentis inſania ſeſe denuo nobis hic ſiſtit: cum enim ſuo quosque diſtincto imperio, *minores* quidem *Deos* hæc inferiora regere, *Helmold. Chron. Slav. lib. 1, cap. 83.* Slavi crederent, tria idola excogitarunt, (unde figmenta cordis vere ea dixeris, a quorum poteſtate ac nutu res belli pendere ac regi putarunt, *Radagaſtum* videlicet, *Vithum*, & *Porevithum*, quorum ille imperium *in milites* exerceret, iſte vindictam *ab hoſtibus* ſumeret, & hic denique ſuis aſſiſteret, ne *prædæ*, ruinæ & captivitati exponerentur, ſed *ſpoliis* omnino opimis onuſti ac ditati domum revenirent. Quod ad ultimum attinet, Romanorum, contenderem, *Jovem Prædatorem*, a quo prædæ eſſent, eo pertinere: de quo *Alexander ab Alexandro Genial. Dier. lib. 1. cap. 14. & lib. 3. cap. 22.* Itaque jam de *Porevitho*.

§. V. Obſerv. (1) *Nomen Porevithi.* Dicitur *Porovithus a Saxone Grammatico Hiſt. Dan. lib. 14. f. 327. & Dan. Georg. Morhoſio, Diſſert. Acad. de Divinit. Principum. p. 105. Porevitus, ab Nicolao Mareſcalco Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 9.* Et *Barovit, a Davide Chytræo. Chron. Saxon. f. 11.* ſed & Porevit, *a Petro Albino Chron. Miſnenſ. Tit. XI. p. 302.* Ac *Pierovviz a Sam. Groſſero* Lauſzn. Merckw. 11. Haupt-Theil. *f. 4.*

§. VI. Obſerv. (2) *Etymon Porevithi.* Nemo non gnarus lingvæ Slavicæ videt, convenire prorſus *Porevithi* vocabulum, quod ἔτυμον attinet, cum Polonico Porywacz, id eſt, *raptor, prædator*; it. *rapax. trahax*; quod oritur ex verbo Porywam, *rapio, arripio, corripio, ſurripio, apprehendo aliquid*; Hinc porro & Subſt. Porwanie, vel Porywanie, *raptus*: & adject. Porywczy, *proruptus, volaticus, impetuoſus, præceps*: & adv. Porywcze *raptim, turbulente, temere.* Vi ergo etymi *Porevithus, Deus prædator, aut prædarum, ac bello oppreſſorum numen. Chytræus Chron. Saxon. f. 11.* cit. Barovit, *Mercaturæ præſidem*, ſeu *Mercurium* ſonare docet: attamen, qua voce Slavica nitatur, aut unde ſua habeat, non meminit: Boruti quidem Bohemis, *vaſtare, deſtruere* ſignificat: ſed hæc vis verbi ad *Mercurium* converti non poteſt. Plauſibilior interim videtur *B. Morhoſii* ſententia, qua loco ſupra dicto, docet, fuiſſe *regem* quendam *Porevithum* vocatum, qui ſit in Deum conſecratus: ſed vero rationes non deſunt, quibus conjecturam ejus ſuſpectam facere poſſimus, quarum non poſtrema, quod *Porevithi* nomen in catalogo Regum aut Principum non legitur.

§. VII. Obſerv. (3) *Figura Porevithi*; de hac *Saxo* lib. & fol. allegato ita: *Porevithi ſimulacrum quinque capitibus conſitum, ſed armis vacuum fingebatur. Petr. Albinus tit. XI. p. 302.* die Wenden ſollen auch einen fünffköpfichten Gott gehabt haben, Porevit genannt. Circa figuram duo notamus, quæ ad noſtrum etymon & interpretationem non parum faciunt. Primo *armis vacuum* ſimulacrum fingebatur: eo quod ab hoc numine armis exui hoſtis crederetur: & quod ſuos juvaret, ne armis rebusque vacui domum redirent: denique quod pro tali ac tanto Deo haberetur, qui ſuis victoriam poſſet largiri, etſi armis inſtructi haut eſſent: qualis Deus Iſraëlis fuit. *Judic. 5, 8. & 1. Sam. 13, 19. 20. 21.* *Secundo quinq; capita Porevithi*, opinor ſignificaſſe, quod profligati & in fugam acti, propter confuſionem, quaſi uſu *quinque ſenſuum* ſint deſtituti: itemque quod, ut ait *Salomo Prov. 20, 18. gubernaculis ſeu conſiliis*, (non armis tantum) *tractanda ſint bella.* Nam *in bello plurimum ingenium poteſt*, ait *Saluſtius Bell. Catil. c. 2.* *Cui non eſt adverſus omnes ſatis virium, circumvenire quærit ſolitudinem ſingulorum*, ait *Cyprianus lib. 1. Epiſt. 1. f. 2. edit.*

edit. Basil. an. 1521. Confer. huc ii, qui de *strategematis* scripserunt, *Valerius Maximus lib. 7. c. 3. Sextus Julius Frontinus*, it. *Flavius Vegetius de Re militari, Ælianus de Instruend. acieb. Modestus de Vocabul. rei militar. edit. cum Commentar. Godescalci Stevvechii, Antverp. an. 1585.*

§. VIII. Observ. (4) *Porevithi cultores. Saxo lib. 14. cit. Karentinos* nominat: quorum urbem supra descripsimus cap. 3. n. 11. *David Chytræus Chron. Sax. fol. 10 seq.* iis adjungit *Julinenses Pomeranos*; scribit enim ita: *Emporium in littore Balthico amplissimum, & a multis externis gentibus, & diversarum nationum, lingvarum & religionum populis, Henetis, Danis, Svecis, Slavis, rursus Judæis & Ethnicis, sola Christianorum fide excepta, pagatim, ita ut singuli suas distinctas plateas, nominibus gentium insignitas, tenerent, inhabitatum fuit Julinum*, (unde Julinenses) *in insula* (*quam a præsenti oppido* das Wollinische Werder *hodie appellant, ab ortu, ponte prælongo supra Diucnoum fl. quem Viadri in mare properantis alveum esse apparet, continenti Pomeraniæ junctam: ab occasu Sveno seu Svevo fl. a meridie lacu recenti, admodum piscoso: ad boream Balthico mari cinctam, & quatuor fere milliarium spatio undiquaque patente*) *situm: ac urbis ambitum milliare Germanicum excessisse, ex antiquis ruinarum vestigiis, & montibus seu edittoribus urbis locis, quibus castella olim adversus hostiles insultus imposita fuerunt, constat, adhuc extantibus, quos* den Schloßberg, *Moderoni*, Raveincl, *&* Silberberg, *hodie appellant. Ubi vero nunc templum D. Michaëlis cum cœmiterio extra oppidum cernitur: eum florentis olim antiqui Julini umbilicum fuisse perhibent. Frequentiam populi & inde æstimare licet, quod viginti duo millia civium Julini, ab Ottone Bambergensi baptizata esse scribuntur. Pristinam vero potentiam, diuturna bella, & victoriæ adversus Svenonem Danorum regem, tandem ab eis captum, demonstrant. Verum nihil in rebus humanis perpetuum aut firmum esse, ut ceterarum urbium olim florentiss. Trojæ, Hierosolymæ, Tyri, Carthaginis, Corinthi deletiones; sic Julini etiam excidium, varias idolorum & libidinum confusiones, luxum, æmulationes, & seditiones secutum demonstrat, ubi singulæ gentes, sua idola & ritus proprios servarunt: publice autem ex professo, Triclaff*, (leg. Triglowe) *Deum Tricipitem* (*cujus adhuc in Brandenburgensi canonicorum templo ad Havelum effigies cernitur*) *& minorum velut gentium Divos armorum ac mercaturæ præsides*, Haruit, & Barouit, (leg. *Vith & Porevith* id est, *Vithum & Porevithum*,) *quasi Martem & Mercurium, præterea Bialbug & Zernebug, album & nigrum Deum coluerunt. Idololatriam tetræ libidinum confusiones, opulentiam, luxus, superbia, petulantia, & intestinæ dissensiones, ac diversarum nationum populos perniciosæ æmulationes ac distractiones ortæ sunt: quibus adductæ societates mercatorum inde emigrarunt. Secuta sunt cum Daniæ Rege Waldemaro I. bella, qui Rugiis domitis, & Daniæ regno subjectis, Julinum quoque, jam intestinis seditionibus labefactatum, & mole laborans sua, captum solo æquavit, A. C. 1170. ut campi jam sint, maxima ex parte, ubi vetus Julinum fuit, exiguo tamen oppido Wollin, veteris urbis vestigium retinente adhuc superstite, quod D. Johannem Bugenhagium, Pastorem Wittebergensem, multarum in Germania & Dania Ecclesiarum οἰκιςὴν, nascentem primum excepit.* Repetit eadem *Chytræus in Proæmio Metropol. & Stephanius not. in Saxon. f. 197. seq.* add. *Saxo. lib. 14. p. 359.*

§. IX. Observ. (5) *Porevithi cultus.* Paucissima huc pertinentia nobiscum communicant Historici. *Chytræus* in verbis modo adductis, (1) *minorum gentium Divum* fuisse Porevithum, memoriæ prodit, *mercaturæque præsidem*, & quasi *Mercurium*: sed posterius hoc *supra n. 6.* rejecimus. *Saxo* lib. alleg. *privatum* etiam *Deum* appellat; & paulo post ait, *Porevithi simulacrum* (2) in proxima *æde* (a fano Vithi non procul distante,) colebatur. Ædem autem ipsam (3) *ingenuæ artis nitore conspicuam* fuisse perhibet. Denique, ut nos sentimus, fuit (4) *Porevithus prædæ largitor*, & (5) *oppressorum* quidam *Deus*. vid. *num. 6. & 7.*

§. X. Observ. (6) *Porevithi destructio.* Accidit hæc Julini; ut nos *Chytræus* docet, A. C. M C LXX. vid. n. 8. circa finem. *Karentiæ* autem *Porevithi* statua, eodem die, ac anno, quo *Vithi* excisa & cremata est; Dicit enim *Saxo*: nec *Vithi excidio contentæ satellitum manus*, ad Porevithum *simulacrum, quod in proxima æde colebatur, avidius porriguntur.* Reliqua, quæ huc spectant, ex capitis præcedentis num. XIII. repeti poterunt; nam ab iisdem civibus, qui *Vithum* egesserant, ex urbe, jussu Absolonis, *Porevithus* egestus, & in ingem conjectus est. Hinc etiam *Saxo* de statuis, earumque excidio in sensu pluratívo loquitur, quem tamen nos §. cit. ita differentem in medium produximus, quasi ibi de sola *Vithi* statua verba faceret.

CAPUT V.

De Provo, Deo sive præside Justitiæ ac Fori.

§. I.

Vidimus hucusque; post *Swantevithum* gentis Slavicæ *bellica Numina*, sive Deos, qui belli ac rei militaris præsides essent; nam cum Slavorum *genti crudelitas ingenita, saturari nescia, & impatiens ocii fuerit*, teste *Helmol-*

Helmoldo lib.1. c.52. eam ob rem primo loco ponenda erat religio, quam cum hostem armis invaderent, aut bello ipsi premerentur, publice privatimque observaverint. Sequitur, ut nunc audiamus, quem *pacis tempore*, tanquam Deum, res suas unicuique tribuentem, coluerint. Valde enim fallit, fallitur que, qui rempublicam Slavorum priscorum iis moribus stetisse suspicatur, quos *Ovidius* pingit lib. I. *Metamorphos. v.144. & seqq.*

Vivitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero, fratrum quoq; gratia rara est:
Imminet exitio vir conjugis, illa mariti:
Lurida terribiles miscent a conita novercæ:
Filius ante diem patrios inquirit in annos:
Victa jacet pietas, & Virgo cæde madentes
Ultima cælestum terras Astræa requirit.

Atenim vero justitiam, quæ suum cuique tribuit, Slavi etiam observarunt: quo faciunt testimonia *Helmoldi*, *Saxonis Grammatici*, & *Witekindi*. *Helmoldus lib. 2. c. 12.* ita: *Quamvis odium Christiani nominis & superstitionum fomes plus omnibus Slavis apud Ranos* (*Rugios*) *invaluerit, pollebant tamen multis naturalibus bonis. Erat enim apud eos hospitalitatis plenitudo, & parentibus debitum exhibent honorem: nec enim aliquis egenus aut mendicus apud eos repertus est, statim enim, ut aliquem inter eos aut debilem fecerit infirmitas, aut decrepitum ætas, hæredis curæ delegatur, plena humanitate fovendus. Hospitalitatis enim gratia, & parentum cura, apud Slavos virtutis locum obtinent. Idem.* lib. I. c. 6. ubi de Rugiis quoque: *Flaminem suum non minus quam Regem venerantur.* l. I. c. I. *Pruzi*, (Prussi) *homines multis naturalibus bonis præditi, humanissimi erga necessitatem patientes, qui etiam obviam tendunt his, qui in mari periclitantur, vel qui a piratis infestantur, & subveniunt eis.* Et cap. 82. ubi de *Wagriis* (sive *Lubecensibus*) *Nulla gens honestior Slavis, in hospitalitatis gratia. In colligendis enim hospitibus omnes quasi ex sententia alacres sunt, ut nec hospitium quendam postulare necesse sit. Quicquid enim agricultura, piscationibus seu venatione conquirunt, totum in largitatis opus conferunt; eo fortiorem quemque, quo profusiorem jactitantes: cujus ostentationis affectatio multos eorum ad furta vel latrocinia propellit. Quæ utique vitiorum apud eos quidem venialia sunt: excusantur enim hospitalitatis palliatione. Slavorum enim legibus accedens, quod nocte furatus fueris, crastina hospitibus disperties. Si quis vero, quod rarissimum est, peregrinum hospitio removisse deprehensus fuerit, hujus domum vel facultates incendio consumere licitum est, atque in id omnium vota pariter conspirant: illum inglorium, illum vilem, & ab omnibus exibilandum dicentes, qui hospiti partem negare non timuisset.* Et lib. 2. c. 13. *Sed nec in construendis ædificiis operosi Slavi sunt, quin potius casas de virgultis contexunt, necessitati tantum consulentes adversus tempestates & pluvias. Quoties autem bellicus tumultus insonuerit, omnem annonam paleis excussam, aurum atque argentum, & pretiosa quæque fossis abdunt, uxores & parvulos munitionibus vel certe sylvis contutant. Nec quicquam hostili patet direptioni, nisi tuguria tantum, quorum amissionem facillimam judicant. Idem* lib. I. cap. 83. *Jurationes difficilime admittuntur: nam jurare apud Slavos quasi perjurare* (pejerare) *est, ob invicem* (leg. vindicem) *Deorum iram. Saxo Grammaticus Hist. Dan.* lib 14. fol. 291. *Icturis fædus Barbaris* (Slavis) *religioni erat calculum in undas conjicere, seqe si pacto obviam issent, mersi lapidis exemplo perituros orare. Wittekindus* lib. 2. *Annal. Saxon. Sæpius exercitus eos* (Slavos) *læsit, in multis afflixit, & in summam calamitatem perduxit, illi vero nihilominus bellum elegerunt, omnem miseriam caræ libertati postponentes. Est namque hujusmodi genus durum, & laboris patiens victui levissimo assuetum, & quæ nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt; Transeant dies plurimi his pro gloria, magno latoque imperio: illis pro libertate ac ultima servitute varie certantibus.* Apud *Helmold.* lib. I. c. 83. Pribizlaus Princeps Wagirensis ait: *Dentur nobis jura Saxonum, in prædiis & reditibus, & libenter erimus Christiani, ædificabimus ecclesias, & dabimus decimas nostras.*

§. II. Imo vero, ut Slavi illud, quod justum atque fas est, sibi curæ ac cordi esse, publice testarentur, ipsam *Justitiam*, eo quod origo ejus e cœlo sit, pro numine quodam habuerunt. Quo ipso quidem iterum attributum seu nomen Dei, in idolum commutarunt. Dicitur enim in Sacris אלהים שופט צדיק *Deus judex justus, fortis & patiens, Psalm. 7, 12. Dominus, qui judicat omnem terram, Gen. 18, 25. Qui sedet super thronum, & judicat justitiam, Ps. 9, 5. Dominus in æternum permanet, paravit in judicio thronum suum, & ipse judicabit orbem terræ in æquitate, judicabit populos in justitia, Psal. 9, 8. 9. Deus stetit in Synagoga Deorum, in medio autem Deos dijudicat, Psal. 82, 1. Faciens* (est) *misericordias Dominus, & judicium omnibus injuriam patientibus, Psal. 103, 6.* &c. Hinc ergo Slavis, Sorabisve *Provus* (Prawo) id est, *Deus justitiæ*; perinde ut Græcis *Θέμις, εὐνομία, Δίκη, εἰρήνη*, *Vossius* in *Physiolog. Christ. lib. 8. c. 13.* Romanis & Ægyptiis *Justitia, Pietas*, Ἐυχαριςία, *Fides Astræa*, Deæ, *Alexander ab Alexandro*

xandro Genial. Dier. lib. 4. cap. 12. *Vossius* lib. 8. c. 13. citato: & Indis Orientalibus *Quiay Hocombinos*, id est, *Deus Justitiæ, Pinto* Wunderl. Reisebeschr. cap. 5. p. 27.

§. III. Observ. igitur (1) *Nomen Provi*: Multifariam autem, ut solent peregrina, formatur hoc vocabulum. *Prove*, apud *Helmoldum Chron. Slav.* lib. 1. c. 52. *Prove Deus Aldenburgensis terræ.* lib. 1. c. 69. *Inde progrediens visitavit Aldenburg, ubi sedes quondam Episcopalis fuerat, & receptus est a Barbaris habitatoribus terræ illius, quorum Deus erat* Prove, lib. 1. c. 83. *Prove Deus Aldenburg.* Prove, *in agro Aldenburgensi idolum, Andreas Hondorffius Promptuar. Exempl. f. 58. Prono, in Chron. Saxon.* sub anno 1133. Der Wenden Abgott zu Oldenburg hieß *Prono.* Sic & apud *D. Masium, in Schediasm. de Diis Obotrit.* c. 2. p. 34. 38. 39. 40. *Nicolaum Marescalcum Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 9. nec non *M. Michaëlem Frencelium*; Fratrem meum, *Dissert. 3. de Diis Slavorum. Prone*, apud *Cranzium Vandal. lib.* 3. c. 37. *Prone* Gott der Aldenburger. *Prone*, sive *Prono*, apud *Johannem Saubertum de Sacrific.* cap. 5. p. 105. & c. 7. p. 168. *Pronius*, apud *Paulum Stranskium*: vid. supra sect. I. c. 1. n. 3. *Promo* apud *Petrum Albinum, Chron. Misn.* tit. XI. p. 302. *Promo* soll in sonderlichen Ehren seyn gehalten worden bey den Lübecker Wenden, item bey den Oldenburgern und Holsaten. *Provus* & *Prova*, apud *Davidem Peiferum Rer. Lips.* lib. 3. p. 279. *Celebriora Deorum, Dearumq; nomina erant*, Provus, Siba, Radegastus, Podagra, (leg. *Podaga*,) Flusius, Triphata (leg. *Trigolova*,) Prova. Sed error quidem Beati *Peiferi* est, pro diversis Diis Provum & Provam habentis.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Provi.* Ex varia nominis scriptura, varia subinde etyma exorta sunt: quorum tria hisce verbis complexus est Theologus ac Philologus insignis *D. Masius* Schediasm. de Diis Obotrit. c. 2. p. 38. seq. *Unde* Prono *dictum illud idolum, quæque fuerit nominis & cultus origo, non una est Doctorum conjectura: Cranzius quidem* (quo cum fere sentit *Paulus Stranskius*, vid. locum paulo ante cit.) *a Græca voce* προνοια *deducit, quod Dei providentia mundus administretur: sed non satisfacit Schedio, cui a* Brenno *derivandum videtur. Sed plures fuere* Brenni *in historia clari: quorum duo, alius qui Templum Delphicum spoliavit, aliusq; qui Romam diripuit, Livio, Floro, Plutarcho, Diodoro Siculo, Trogo, Ciceroni, Plinio,* (*Pausaniæ.*) *& aliis memorantur. Ante hos vero alius in Vandalia Brennus vixit, a quo Angli Britanniæ invasores originem ducunt, vid. Avent. lib. 1. Annal. Bojorum: omnium autem primus veteris Germaniæ Rex fortissimus erat, cui posteri in memoriam virtutis statuam collocarunt, accedente postea superstiosæ gentis errore, ut templum venerationi illius dicarent, ut pro Brenno corrupta voce Prono dicerent. Ita plerisque eruditis persuasum esse invenio: mihi vero incertum esse videtur, utri Brenno tribuenda sit idoli origo; neque tamen cum Cranzio ad Græcam vocem confugio. Schedio verosimile visum est,* Brennum *aliquem eorum, quos historia refert, Ducem manustrenuum & nomen & originem idololatriæ dedisse: facile enim accidisse, ut pro Brenno inculta plebis vitio* Prono *substitueretur. Brennum autem ipsum alii a* Brennen *deducunt, quasi Brennum dicas, qui igne & flammis hostium terras ad vastationem vocat; alii dictum putant, quasi* Berennum (ein Berenner, von Berennen) *hoc est, invasorem, qui aliorum terras repente adoriatur. Sed illustris Juris consultus Joh. Strauch* Disp. 3. in *Tacitum de Morib.* Germ. c. 3. §. 6. *ab obsoleta voce* Brynn, vel Brenn, *i. e. galea derivatum ait; unde* Brennio *est galeatus, seu scuto tectus: occurrit autem vox illa in Otfridi Evangelio, antiquissimo scripto Germanico l. 5. c. 1. notante Sauberto de Sacrificiis* p. m. 112. Hucusque *Masius.* Addit *Cl. Andreas Borrichius* in not. ibid. p. 40. Brennus *apud antiquos Gallos fuisse dignitatis nomen, notat Bochartus in Can.* lib. 1. c. 42. *Germanis vero instituta, mores, literas & antiqua plurima rerum vocabula cum Gallis communia fuisse, ex Strabone & Tacito patet: ut juste dubitari queat, utrum vox* Prono *ab illo Rege Germanorum Brenno, an a majestatis indice vocabulo Brennus tutius derivaretur; imo quid impedit, quo minus hoc* (*more gentium*) *Deo impositum esse nomen dicas æque ac Hesus apud Lucanum? Quod originem vocis attinet,* Brennus a פרנס *dici statuit Bochartus, ut idem sit, quod Princeps* vel ποιμὴν λαῶν, *unde & Cambri, teste* Camdeno, *Regem Brennin appellant. Neque mirum est, priscos Germanos inter alias Phœniciæ linguæ reliquias hanc quoq; vocem retinuisse, sic Clarissimus Borrichius. Johannes Saubertus de Sacrificiis* cap. 5. p. 110. seq. *Germanorum* (lege Slavorum.) *idolum Prono, repræsentavit Brennum Ducem, manustrenuum, dignumque tali nomine. Quamvis enim quidam ita dictum autument, quasi* Brenner; *qui hostes igne domat; alii, quasi* Berenner, i. e. *invadentem, adorientem. Verissime tamen est ab obsoleta voce* Brynn, vel Brenn, i. e. *galea, unde Brennio, galeatus, ceu acutissime sentit chori Critici fax fulgentissima, JCtus eminentissimus Johannes Strauch Disput. 3. in Tacit.* de M G. c. 3. §. 6. Habet eam *Otfridus*, qui circa initium Seculi IX. vixit, in *Evang.* quo hactenus non extat antiquius scriptum Germanicum, lib. 5. c. 1.

Ist uns thas girûsti
Brunia alafesti:

Joh ist uns helm ouch übar thaj,
Joh wasan alawasaj.

§. V. Non multum etiam distat ab illustr. *Strauchio* svavissimus *frater* meus *Dissert.3. cit. cujus* verba nunc apponam: *Nobis* Prono *a Slavorum* Brone, *nomen venisse credibile videtur: ea vero voce, quicquid ad agriculturam pertinet, comprehendunt.* Prono *enim agriculturæ patrocinium sustinuisse, idem docet. Sane quidem vox* Bron, *a* Prono *una litera b. differt. nec a Germ.* Bryne, *significatione abscedit: ex Asia autem in Europam delata putatur: Hinc tot populis communis est: Syris enim* בירונא *vestis genus: Germanis* Brinn, *apud Autorem* des Heldenbuchs; *& Gallis brunie, thorax ferreus, pectorale æneum; Sorabis & Polonis* Bron, *arma, armatura, it. telum*; gewehr, waffen. Bronne, *plur. occa, pecten terræ*, eine Ege. *Est & verb.* Sorab. Bronuju, *occo*; *&* Bronie, Polon. *defendo, tueor.* Bronienie, subst. *tuitio, defensio*, vid. *Orig. Lingv. Germ.* lib. 4. c. 3. Verum nec a Bryne, vel Bronne, aut *Brenno*, &c. *Provi* nomen ducam: spuria enim est lectio *Prono*, ab *Chronici Saxonici* typographo minus attento primum in orbem eruditum invecta: genuina certe appellatio idoli *Prouo*, vel *Prove* erat, ut *Helmoldus* plus simplici vice docet: Denique u, more veterum legendum tanquam W. Germanicum, *wav* Arabum; & u initiale Polonicum & Bohemicum. Est vero *Provo* idem quod Prawo Bohem. Polon. Sorab. olim Prowo, seu Prowo, id est, *jus, justum, æquum, rectum, lex*, δίκη, δίκαιον, das Recht. Ab hoc Sorab. Prawuju, & Polon. Prawuie, *contendo, certo, disceptο jure, confligo judicio*, ich rechte, führe das Recht. Prawda, *veritas, justitia, æquitas*, die Gerechtigkeit, oder Billigkeit: sed Prawo, a prawiu, vel praju, *verbo, dico, loquor, decerno*, ich rede, gebe Bescheid. Hoc ab Arab. פרה *dixit, finxit, concinnavit*: quomodo Latinis *justitia, justum, jus*, a *jubeo*, primo: & hoc ab Ebr. יבב *vociferatus est*; sic Græcis δίκη, δικάζω, *judico*, cui simile latin. *dico, dicere, per aphæresin*, ex Ebr. צדק *justus fuit.* Æthiop. *verax, sincerus fuit, fidem habuit.* Quamobrem vi etymi, *Provo*, vel *Prove, Deus* seu *præses juris, vel justitiæ, aut recti, æqui bonique numen.* Germ. Gott des Rechts, oder der Gerechtigkeit.

§. VI. Observ. (3) *Figura Provi*, Nititur etiam etymon nostrum idoli figura: quam ita sistit *Bangertus* not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. *Stabat* Provo *virili forma in columna, corona caput redimitus, oblongis atq; erectis auribus: altero pede tintinnabulo insistens, ocreas etiam indutus: dextra ferrum rubrum & quasi candens tenebat: altera vexilli contum quatiebat.* Ferrum, *qua forma fuerit, non usque adeo certum: vomeris speciem retulisse quidam non sine causa prodidere. Chron. Saxon.* sub anno 1153. f. 254. Der Abgott zu Oldenburg hieß Preno, (leg. Provo.) und stund auf einer Seule, hatte in der Hand eine rothe Provenße, und einen Banner-Stab; hatte zweene lange Ohren, mit einer Krone, trug ein paar Stiefeln an, und unter einem Fuße eine Schelle. *Petrus Albinus* Meißn. *Chron.* tit. XI. p. 302. *Promo*, leg. *Provo*,) wird also beschrieben, daß er auf einer Seul gestanden, zwey lange Ohren, mit einer Kron gehabt, gestiefelt gewesen, desgleichen in der Hand eine rode Borneisen (*an* Broveisen.) und eines Paners Stab, unter dem Fuß eine Schelle. *D. Masius* de *Diis Obotrit. c. 2. p. 35. Figuram Provi Chron. Saxon. suppeditat talem: forma virili innititur columnæ, sed paulum incurvatus; una manu ferrum gestans, instar clypei, altera bipennem cum vexillo jactans; altero pede tintinnabulo inhærens, & quidem ocreatus; caput corona ornatum, auribus oblongis atque erectis, ferrum autem rubrum erat, ut candentis speciem præ se ferret, forma vomeris, ut putatur.*

§. VII. Priusquam de simulacro, quid partes singulæ denotent, disseram: testimonium antiquissimum, *Provi* notionem declarans, denuo producendum erit. *Helmoldus* nimirum nobis diserte suffragatur, *Provum* quoque *præsidem justitiæ*, aut *judiciorum innuens.* Ait enim ille lib. 1. cap. 83. *In nemore, quod dicatum erat Deo terræ Aldenburgensis, secunda feria hebdomadatim populum terræ, cum flamine & regulo convenisse propter judicia.* Quod si ergo *propter judicia* atrium *Provi* frequentatum fuerit, sequitur, quod *Provus* ipse pro numine justitiæ habitus sit. Jam ad imaginem, tuta, quod ajunt, frequentique via. Erat (1) *Provus virili forma* sculptus. Minus recte enim interpres *Cranzii*, *Stephanus Macroscus*, in indice Vandaliæ: Prone, der Aldenburger Göttin, & *David Peiferus*, cui *Provus* & *Prova*, dea, diversa sunt numina, *Rer. Lips.* lib. 3. p. 279. Nam cum justitiæ præsidem haut effœminato, sed virili animo præditum esse oporteat; hinc *Provum* etiam Slavi forma virili sculpserunt. Quo *Jethro*, qui ad *Mosen*: *provide de omni plebe, viros sapientes & timentes Deum, in quibus sit veritas, & qui oderint avaritiam; & constitue ex eis tribunos - - qui judicent populum omni tempore, Exod. 18, 21. 22.* Et sequitur paulo post: v. 25. *Moses electis viris strenuis de cuncto Israel, constituit eos principes populi*, &c. Et *Salomon* Proverb. 28, 1. *Justus quasi leo confidens absque terrore erit. Horatius* lib. 3. od. 3.

Justum ac tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni,
Mente quatit solida; neq; Auster

Dux

Dux inquieti turbidus Adriæ,
Nec fulminantis magna Jovis manus,
Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ.

Philo lib. 2. de judice fol. 453. Is, qui ad judicandum ascendit tribunal, judicari se non minus, quam judicare cogitet, & una cum potestate assumat prudentiam, ne decipiatur; justitiam, ut suum cuique tribuat: fortitudinem, neflectatur precibus aut misericordia: quo minus animadvertat in convictos sceleris; nam cuicunque virtutes hæ cordi fuerint, bene meritus de republica existimandus est; quippe qui more boni gubernatoris sedat tempestates negotiorum com missorum, suæ fidei, ad salutem, securitatemque illorum, quipendent ab ejus arbitrio. Bene etiam *Cicero* Orat. pro *Cluentio*: *Illud est hominis magni & sapientis, cum judicandi causa tabellam sumserit, non se putare esse solum, neque sibi, quodcunque concupierit, licere: sed habere in consilio legem, religionem, æquitatem, fidem: libidinem autem, odium, invidiam, metum, cupiditatesque omnes amovere, maximique æstimare conscientiam mentis suæ, quam ab Diis immortalibus accepimus, quæ a nobis dividi non potest.* (2) Caput *corona* redimitus: Num quod *coronæ* terræ ac regionis sint *bonæ leges* judicis? quo *Maimonides Tom. I. Hal. Talm. Thor cap. 30. p. 20. b.* apud *Schickard. de Jur. Reg. cap. 1. theor. 1. p. 2. & 3. Tribus coronis coronati sunt Israëlitæ, corona legis, sacerdotii & regni. Est etiam diadema* (corona principis) *judicium rectum, seu justitia, Job. c. 29, 14.* Vel potuit aliquomodo respici *corona justitiæ*, de qua *2. Tim. 4. 8.* Paulus enim Apostolus, ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum, i. e. Slavorum terram prædicavit Evangelium Christi. Denique simplicissime dici potest, quod redimitus corona fuerit *Provus*, quia mos ac consvetudo esset gentilibus, capita Deorum coronis cingere. Sic *Baruchus* cap. 6, 9. *coronas certe aureas habent super capita sua Dii illorum.* De corona *Radegasti* dixi *supra. Valerius Maximus lib. 1. c. 2.* ait: *Simulacra Deorum coronas porrectis manibus sustinuisse.* Hinc ad Christianos quoque consvetudo pervenit, ut simulacra Christi coronis ornarent: quorum exemplum eximium edidit *Canutus*, Rex Angliæ Daniæque, qui a militibus suis Rex Regum omnium longe potentissimus appellatus, cum assentationes eorum coarguendi causa, aquam maris, juxta quod tunc forte deambulabat, inclamasset: unda jubeo, ne pedes meos tangas: aqua vero nihilominus totum madefecisset; retro progressus, en, inquit, vocatis me Regem, qui hanc parvulam undam meo imperio cohibere, vel remorari nequeo: nullus nempe mortalium est tali nomine dignus; est Rex unus, Pater Domini nostri JEsu Christi, hunc Regem appellemus, &c. Posthæc Vintomiam profectus, coronam, quam gestabat, capiti simulacri Christi crucifixi, quod in templo Apostolorum Petri & Pauli pendebat, suis manibus imposuit, nunquam posthæc ejusmodi ornamento capitis usus insigni. *Polydor. Vergilius Hist. Angl. lib. 7. fin.* seu, ut *Henricus Huntingdon* hac de re scribit: *Rex Cnut nunquam postea coronam auream cervici suæ imposuit, sed super imaginem Domini, quæ cruci affixa erat, posuit eam in æternum, in laudem Dei Regis magni. Hist. lib. 6. f. 364. D. Beckman. Syntagm. Dignit. Part. I. Dissert. 4. c. 3. p. 385. Lansius* Orat. pro *Britann. p. 636. Ernestus Apanthism. lib. 2. c. 20. p. 434 & lib. 3. c. 32. p. 704.* Credibile vero est Canutum imitari voluisse sanctos, de quibus *Apoc. c. 4, 10. mittebant coronas suas ante thronum Dei.*

§. VIII (3) *Oblongis atque erectis auribus.* Has attributas *Provo* existimem, quo admoneretur judex (α) ut omnes, quicunque sint, patienter audiat, accusantes & accusatos, juxta πολυθρύλλητον, *audiatur & altera pars.* Nam, ut docet *Seneca* in *Medea.*

Qui statuit aliquid parte inaudita altera,
Æquum licet statuerit, haud æquus fit.

(β) Ne auribus propriis, suorumque aut aliorum, nimium tribuat. Quo optime *Philo* iterum libro *de Judice f. 453. Ante omnia lex præcipit judici, caveat ne vanam narrationem auribus accipiat: quasi dicat, heus tu, cura ut aures perpurgatas habeas; purgabuntur autem, si sæpius eluantur doctis sermonibus, & excludant vanas, vulgo protritas damnatasque fabulas figmentorum poëticorum, scenicorumque res nihili multis verbis exaggerantium. Quin & aliud quiddam idem præceptum admonet, ab expositione priore nihil discrepans: Qui auritos testes, inquit, accipit, vane non sane accipit; nam oculi rebus ipsis interveniunt & contrectant quodammodo negotia, totaque percipiunt adjuvante luce, per quam illustrantur, deprehenduntur que omnia, aures autem, sicut recte dixit quidam e veteribus, minus fidei habent, quam oculi, ut quibus non cum rebus ipsis sit commercium, sed cum sermonibus rerum interpretibus non semper veritatem sectantibus, quod legis caput mihi videntur quidam e Græcis legislatoribus desumpsisse e sacratissimis Mosis tabulis, interdixisseque ne ex auditu feratur testimonium; quod quæ quis vidit certa judicanda sint: quæ vero audivit, non perinde firmæ fidei.* (4) Dextra *rubrum ferrum* quasi candens tenebat, *Chronicon. Saxon loc. cit.* illud Probeysen vocat, id est, ferrum probationis, forte quod in *Provi* luco & fano, aut ad sacras illius quercus, quas interstabat idolum, criminis rei contrectando ferrum aut vomerem

rem candentem examinarentur & probarentur: ita *Bangertus* not. ad *Helmold. Chron. Slav. lib. 1. c. 52. & D. Masius de Diis Obotrit. c. 2. p. 35.* Hoc enim genus judicii non tantum priscis Gothis, vid. *Loccenius lib. 1. Antiq. Sveo Goth. c. 7.* & Christianis Germanis, quorum exempla multa, ritus, originem, & abrogationem exponit *Bangertus* ad *Helmold. l. 1. c. 83.* Addesis *Ditmar Chron. Merseb. lib. 2. p. 18. Schelwig. Cynos. Consc. quæst. 54. p. 477. Ernst. Amphitheatr. Part. I. p. 745. seq. Misander. Delic. Bibl. V. T. Tom. V. quæst. 141. p. 112. seqq.* Sed & Slavis valde usitatum fuit: conf. *Helmoldus lib. 1. cap. 83.* Hodieque id genus Ordalii, ut vocant, adhibent Æthiopes *Gvinenses*, teste *Wilhelm. Joh. Müller* Beschreib. *Fetu p. 79. seq.* nec non *Siamenses* & *Japani*, de quibus *Erasmus Francisci* in *Exoticus num. 41. p. 473. ss. M. Adami* (alias *Misander*) *loc. cit. p. 115. ss.* item *Ceilanenses*, qui ultimi tamen oleo fervido & fimo vaccino utuntur. De qua re ita *Robertus Knox Ceylan.* Reise-Beschr. *lib. 3. cap. 9.* Zuweilen unterscheiden sie ihre Streit-Sachen auch auf solche Art, daß sie darüber in heissem Oel schweren: wovon dann, weil es etwas merckwürdiges ist, ich ein wenig eigentlicher Nachricht ertheilen wil. Also nun zuschweren, wird nur in Fällen grosser Wichtigkeit verstattet, als wenn etwan ihre liegende Güter in Anspruch genommen werden, oder wenn keine Zeugen bey einem Handel vorhanden gewesen. Wenn sie nun also schweren sollen, so bekommet erst eine jedwede Parthey vor dem Landes-Hauptmann hierzu eine Vergünstigung, welche zu solchem Ende von ihm mit eigener Hand geschrieben wird; so dann gehen sie beyde, und waschen sich den Kopf, und den Leib, welches vor eine heilige Ceremonie geachtet wird, und selbige Nacht werden sie beyde in ein Hauß gefänglich eingesetzet, nebst einer über sie bestellten Wache, und wird einem jeden ein Tuch über die rechte Hand gebunden, und versigelt, damit sie nicht etwan einige zauberische Mittel gebrauchen mögen, ihren Finger dadurch harte zu machen: den folgenden Morgen werden sie hinaus geführet; da sie denn reine Kleider anlegen, und sich saubern, indem sie es achten, als ob sie da vor Gottes Gegenwart kämen; hiernechst binden sie das Blat, worauf des Landes-Hauptmanns Einwilligung geschrieben ist, fornen an das Gelenck der Hand, und verfügen sich darmit unter eine Bogahah, oder Gottes-Baum, und versamlen sich darbey alle Beamten aus selbiger Grafschaft, nebst einer grossen Anzahl anders Volcks. Hierauf werden Cocfernüsse herbey gebracht, und das Oel daraus alda vor den Augen des Volcks gezogen, damit jederman sehen möge, daß kein Betrug dahinter stecke. Gleichfals haben sie auch nahe darbey eine Pfanne mit Kuhemist, und siedenden Wasser; und wenn nun beydes das Oel und der Kühmist recht siedend, und durch und durch erhitzet worden seyn, nehmen sie ein junges Blat von einem Cocfernuß-Baume, und tuncken solches in das Oel, damit iederman sehen möge, daß es heiß ist: denn das Blat zischet und läuft davon zusammen, macht auch ein solch Geräusche, als wenn man Wasser in heiß siedendes Oel gisset: und eben also verfahren sie darnach auch mit dem Kühemist. Wann dann jederman gestehen muß, daß das Oel heiß genung ist, so kommen die zwey Personen, treten an beyde Seiten dieses siedenden Oels und sagen: der Herr des Himmels und der Erden sey Zeuge, daß ich dieses, wessen ich beschuldiget werde, nicht gethan habe; oder, die viererley Arten Götter seyn Zeugen, daß dieses streitige Land mein ist. So dann schweret der andere gerade das Widerspiel; doch muß der Ankläger allezeit zuerst den Eyd ablegen; der Beklagte führet auch darbey seine Unschuld an, oder sein habendes Recht und Befugnüs. Hiernechst werden die Tücher, darein ihre Hände zuvor gebunden sind, abgenommen: und unmittelbar darauf, nachdem sie die vorigen Worte gebrauchet tuncket der eine seine zwey Finger in das heisse Oel, und sprenget damit dreymal heraus: darauf gehet er zu dem siedenden Kühemist, und thut eben also: gleicher gestalt verfähret auch der andere: Nach diesem verbindet man ihnen die Hände wieder mit dem Tuch, und verwahret sie beyde gefänglich, bis auf den nachfolgenden Tag. Auf selbigen nun werden ihre Hände besichtiget, und die Enden an den Fingern mit einem Tuche gerieben, damit man sehe, ob die Haut abgehe: denn von welchen Fingern selbige sich abreibet, der hat falsch geschworen; dessen Strafe nachmals ist, daß er dem Könige eine hohe Busse erlegen, auch dem Gegentheil grossen Abtrag thun muste. Ich kan bezeugen, daß einige, die also geschworen, ihre Finger nach der Zeit von allerley heissen Dingen sind unversehret blieben, nachdem Gebrauch dieses heissen Oels, ob es aber ihrer Unschuld, oder vielmehr ihrer Kunst beyzumessen sey, daß solches geschehen, ist mir unbewust. Hæc *Knoxius.* Sic & Germanos priscos tum paganos, tum Christianos, intincta aqua, aut oleo fervido, nonnunquam etiam aqua frigida, lites sæpe suas diremptisse, monumenta docent, vid. *Erasmus Francisci Exotic. num. 42. p. 480. ss.* Ex *Goldasto Rer. Alamann. Tom. II. Part. 2. f. 178.* in gratiam antiquitatis formulas addam, quibus ferrum & aqua ad judicium faciendum sint consecrata. I. *Benedictio ferri* ad judicium faciendum. *Benedic, Domine, per invocationem sanctissimi Nominis tui, ad manifestandum verum judicium tuum, hoc genus metalli, ut omni Dæmonum falsitate procul remota, veritas veri judicii tui fidelibus tuis manifesta fiat, per Dominum nostrum JEsum CHristum filium tuum*

um, qui venturus est judicare vivos & mortuos & seculum per ignem, amen. II. *Benedictio Aquæ ad* judicium faciendum. *Omnipotens sempiterne Deus, judex justus & fortis, qui es auctor pacis, judicans æquitatem & rectum judicium tuum; tu hanc aquam igne ferventem sanctifica, qui tres pueros de accenso fornace salvasti. Præsta, quæso, piissime, si quis innocens de hoc furto vel stupro, seu nostræ inquisitionis causa immunis atque indebitor in aquam manum miserit, sicut Susannam de falso crimine liberasti: Ita & ipse salvam & illæsam manum educat: Ita Deus omnipotens, si quis culpabilis ingruente Diabolo corde indurato, per aliqua maleficia, aut per herbas contegere peccata sua voluerit, tua justissima hoc veritas in ejus corpore declaret, & manifestet, ut anima per pœnitentiam sanetur, per tuum unigenitum filium Deum & Dominum nostrum JEsum CHristum, qui tecum vivit & regnat per omnia secula seculorum, amen.* Ast benedictiones illas, & probationes, juste abrogatas fuisse idem pluribus refert *Goldastus*, libro, quem dixi, f. 155. ad *Henr. Bangert.* citatus supra n. 8. not. ab *Helmold* lib. 1. cap. 83. p. 194. seq. p. 84-89. *Paulus Hachenberg. German. Med.* Dissert. 3.

§. IX. Porro (5) sinistra *contum vexilli* quatiebat *Provus*. Hic contus, sive quod malim, hasta, recte symbolum προςασίας erat. Ab antiquo enim *hasta* (*halebarda*) nota publicæ potestatis, idemque, quod nunc Sceptrum, fuit: vid. *D. Becmann. Syntagm. Dignit. Dissert 5. c. 4. §. 4 Part. 1. p. 495.* baculusque præsidibus tribunalium justitiam administraturis, tribui solitus est: Sic apud *Ebræos*, censores vel officiales judicum, שוטרים *Schoterim* dicti, cum baculis & flagris per plateas urbis circumibant, ut mensuram & pondera examinarent, & mores publicos observarent, ut docet *Schikardus de Jur. Reg. cap. 4. Theor. 14. p. 241.* & *D. Carpzovius in notis ad h. l.* De officiariis *albi baculi*, in Aula *Anglicana*, vid. *Becmann. Syntagm. Dign. Dissert. 8. c. 1. p. 772. Robertus Knox* Ceylan. Reisebeschr. lib. 2. c. 5. p. 102. **Alle Bedienten und Gerichtsaufwarter der Obersten-Richter in der Insul Ceylan, tragen Stäbe in Händen, gleich den Schäfer-Stäben, mit einem gekrümmeten Ende zu oberst, dergleichen niemand ausser ihnen tragen darf. Der Anblick besagter Stäbe, zu was vor einer Bothschafft auch diese Leute verschickt werden, bedeutet ja so viel, als des** Adigars (**obersten Richters**) **Hand und Siegel.** Similiter apud *Græcos* jam olim judicibus baculus dabatur, eo colore, quo tribunal denotatum erat: *Pfeiffer Antiqv. Græc.* lib. 2. c. 26. p. 250. *Damnaturiq; illi maleficos, baculum frangebant. Hinc de Biante Philosopho legitur, cum quendam maleficum publicata sententia damnaverat, & postea fleverat, interrogatus, cur ipse fleret, ut qui potentiam absolvendi & dijudicandi haberet? Respondisse illum, se flere, ut hominem, baculum frangere, ut judicem. D. Olearius Dissert. de Lacrymis Christi. membr. 2. §. 23. edit. Lips. anno 1683.* (6) *Ocreas* indutus. Ocreati pedes significant administrationem justitiæ, quos muniri ocreis oportet, ut judex per spinas, sentes & tribulos, hoc est, omnia pericula transire possit, puniendo malos, & nemini parcendo ex indulgentia, vel propter munera (confer. huc *Ephes.* 6, 15. & *Glassius Rhetor. Sacr.* tr. 1. cap. 12. p. 1297.) *Philo* huc iterum lib. *de judice*, fol. 453. *Secundum præceptum judicis est, ne accipiat munera; nam munera, ut lex ait, excæcant oculos, officiunt justitiæ, mentem a recta via cogunt decedere. Præterea muneribus induci ad injustitiam, est scelerati hominis: sicut semimali, non reddere jus absque operæ præmio; sunt enim quidam prætextati inter justos injustosq; medii, instituti ad tuendos oppressos ab oppressoribus, qui tamen non dignantur gratis ferre sententiam, pro causa meliore, venales mercenariique judices; quod si quis queratur, negant se prævaricatos: vicisse enim litem quos oportuit, & victam partem adversariam. Quæ excusatio nequam est. Oportet enim duo quædam inesse in sententia boni judicis, ut sit incorrupta, & legitima. Ceterum præses venalis muneribus justitiam suapte natura pulcerrimam dehonestare se non intelligit, & peccat non simpliciter, primum quod assvefacit se ad avaritiam, arcem iniquitatum omnium: deinde quod accepto pretio mulctat eum, cui prodesse debuerat.* Et paulo post rursus *Philo* fol. 454. *Tertium judici præcipitur, ut causas partium examinet ante judicium, semoto in totum respectu personarum, sive sint cives, amici, domestici; sive contra inimici, alieni, exteri: nequid vel benivolentia, vel odium cognitionem impediat; alioqui necesse est judicem impingere, velut si cæcus incedat absque baculo, ducente, sustentanteve nemine. Ideo decet bonum judicem personas, quæ judicantur, non animadvertere, sed solam naturam negotiorum sinceram nudamque considerare, ut non juxta opinionem, sed juxta veritatem judicet, sic cogitans, Dei rem esse, judicium; judicem vero ministrum, & procuratorem: procuratori autem non permittitur largiri de eo, quod Dei est, a quo ut optimo accepit hoc depositum rerum omnium optimum.*

§. X. Nondum imaginem *Provi* absolvimus, nam (7) altero pede *tintinnabulo* insistens fingebatur. Pars hæc figuræ sumpta, ni fallor, ex *Exod.* 28, 33. 34. 35. & *Sirac.* 45, 11. *Sicut enim Aaron, vel pontifex summus sacra administraturus, Ephod pallio super fimbriis sphærulis aureis & tintinnabulis ornato, induebatur, ut audiretur sonus ejus, quando ingressus & egressus est sanctuarium:*

sive ut excitaretur in ipsomet pontifice, & populo divinæ majestatis reverentia: *D. Gerbardus de Novissimis Loc. Tom.* VIII. fol. prim. ita justitiæ imago apud Slavos pede uno tintinnabulo insistebat, ut significaretur, reverentiam justitiæ apud omnes esse debere, & supplantandam nunquam. Quo *Chinensium* consvetudo pertinet, quam *Anonymus* in *Descriptione Chinæ p 74.* interprete *Sebastiano Schrammio* hisce describit: Drey Richter sind am Hofe, die man nennet Hugtan, Tzia, und Tontay, diese geben in ihren Häusern die Woche einmahl Gehör, und ehe sie die Thore in ihren Pallästen lassen öffnen, werden drey Stücke gelöset, damit sie zu erkennen geben, daß sie sich wollen auf die Stüle setzen. Autor addit: Dieses ist ähnlich dem göttlichen Gericht, wenn er im Himmel donnert, dadurch nicht allein die Unschuldigen und Frommen erinnert, sondern die Schuldigen und Gottlosen zugleich erschrecket, und furchtsam gemachet werden. Imo tintinnabulo pede insistebat *Dice Slavica*, quasi cunctaretur, signum daret & innueret, quod lento quidem gradu ad vindictam *divina humanave procederet ita, tarditatemque supplicii gravitate compensaret. Valer. Maxim.* lib. 1. cap. 2 non enim *campana*, quod dicitur, *sine pistillo Deus, judexve est.* Denique (8) In *columna* stabat. Nam justitia est patriæ fida columna suæ. *Domus justorum stabit*, ait *Salomon*, *Prov. 12, 7.* Si non *permanserit in tabernaculo tuo injustitia, tunc levare poteris faciem tuam, absq; macula, & eris stabilis, & continebis, Job. cap. 11.* Contra *regnum a gente in gentem transfertur propter injustitias, Eccles. 10, 8. Et remota justitia, regna nihil aliud sunt, quam magna latrocinia*, inquit *Augustinus de Civit Dei, lib. 4. cap. 4.*

§ XI. Observ. (4) *Provi cultores.* Fuit autem *Provus* quondam numen, non *Germanorum* quidem, ut sentit *Johannes Saubertus, de Sacrific.* c. 5. p. 105. & c. 7. p. 168. sed (1) in genere *Slavorum Septentrionalium.* (2) in specie *Wagriorum*, & (3) specialissime *Aldenburgi*, urbis *Wagriensis.* Primo Slavorum commune numen *Provum* fuisse, testatur *David Peiferus, Rer. Lips. lib. 3. pag. 279. Slavorum*, inquit ille, *celebriora Deorum, Dearumque numina erant Provus, Siba Radigastus &c. Secundo quod ad Wagrios & tertio, ad Altenburgenses* in specie attinet, eo ita *Petrus Albinus Chron. Misn. tit. XI. p. 302. Promo* (leg. *Provo*) soll in sonderlichen Ehren seyn gehalten worden, bey den Lübecker Wenden, item bey den Oldenburgern und Holsaten. Et *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. cap. 52.* Prove *Deus Aldenburgensis* terræ. *Idem lib. 1. c. 69. Vicelinus inde progrediens visitavit Aldenburg, ubi sedes quondam Episcopalis fuerat, & receptus est a barbaris habitatoribus terræ illius, quorum Deus erat* Prove. Iterum *lib. 1. c. 83.* Prove *Deus Aldenburg, Andr. Hondorff. Prompt. Exemplor. fol. 58.* Prove, *in agro Aldenburgensi, ubi olim Episcopalis fuerat sedes, idolum cultum. D. Masius Schediasm. de Diis Obotrit.* c. 2. p. 34. *Inter Obotritorum numina celebre idolum.* Prono, *vel* Prove, *fuit, cujus meminit Helmoldus* lib. 1. c. 53. itemque c. 69. & 83. Dicitur autem ibi *Aldenburgensium Deus, quod præcipue ab istis coleretur: nec minus tamen in summa apud* Wagrios *reliquos veneratione erat: in tractu Lubecensium fana ipsi dicta, & in ipsa veteri* (urbe) *Lubeca aliquam ejus* statuam publico cultui expositam fuisse ferunt, *quod tamen incertum habet Clariss. Bangertus in Notis ad Helmoldum tanquam antiquorum annalium suffragio destitutum.* Certe tamen in *regione illa Wagriorum, quæ Lubecam circuit, maxime hanc viguisse idololatriam, argumento est vicus Provenan, ab idolo in hunc usq; diem nuncupatus. Sunt qui prope hunc vicum in luco, versus mare, idolum stetisse scribunt, cis villam* Putboß, *eo loco, qui hodie Wienbergen vocatur, nec illi quidem auctoritate Helmoldi destituuntur, &c. Cetero qui Wagria sive terra Wagirensium, sita in occiduis partibus maris Balthici, & terminus quondam Slaviæ, Helmoldi ætate, non angulus ille circa Aldenburgum, qui hodie hoc nomine vulgo venit, sed omnis ille tractus erat, qui inter Travam, Svalam & Sventinam amnes: deinde a septentrione & oriente mari Balthico, Lubecam usq; concluditur, quæ terra nostra ætate non contemnendam Holsatiæ partem constituit. Nam Lubecam, Segeburgum, Oldesloam, Plonam, Niestadium, Lütkenburgum, & Aldenburgum complexus est. Aldenburgum metropolis & amplum istis temporibus, & propter loci naturam & portus commoditatem, opulentum admodum emporium, & Slavorum Regulorum multo tempore regia fuit. Vocatur hodie Saxon.* Oldenburg, *Helmoldo Aldenburg, Danis* Brandehusa, *& (Sorabis) Slavis quondam Starigard, teste Helmoldo, lib. 1. c. 12. Est Aldenburgea, quæ Slavica lingva* Starigard, *hoc est, antiqua civitas dicitur, sita in terra Wagirorum, in occiduis partibus Balthici maris, id est, terminus Slaviæ. Hæc autem civitas sive provincia fortissimis quondam incolebatur viris, eo quod in fronte totius Slaviæ posita, contiguos haberet Danorum sive Saxonum populos & omnes bellorum motus ipsi, aut primi inferrent, aut aliis inferentibus exciperent. Tales autem in eis quandoq; reguli fuisse probantur, qui omni Obotritorum, sive Kycinorum & eorum, qui longe remotiores sunt, dominio fuerint potiti.* Hæc ille. *Starigard*, antiqua civitas, sive Aldenburg recte, nam stary, Sorab. *vetus, antiquus*; & gard, sive grad, vel grod, Slav. Bohem. Polon. hrod, Sorabis, *arx, castellum*, eine Burg, Schloß, oder

oder Vestung. Plura de *Wagria* & *Altenburgo*, *Bangertus*, commentator doctisſimus ad *Helmold.* loc cit. *Nicolaus Mareſcalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 9. Colonia Cherſoneſi Cimbricæ* Pranonem *colebat*, *quæ urbs in confinio Stadii ſita eſt*, *imo e regione. Ara extra urbem*, *ubi lucus ſacer*, *circum ſeptus*, *quo aditus portis geminis*, *intus* Pranonis *ſimulacrum*, *de quercu omnibus conſpicuum. Quercum ſacram nemo attigit. Solis hoc flaminibus ac ſacrificulis permiſſum. Idola pene mille numen illud ſummum circumſeſſitabant. Ex Diis quidam bifrontes*, *alii trifrontes*, *& nonnulli polyfrontes.*

§. XII. Obſerv. (5) *Provi cultus.* Res ſeptem *Provo* ſacras dicatasve ſuo tempore commemorat *Helmoldus* ſæpiſſime citatus: 1. flaminem, 2. lucum. 3. atrium. 4. aſylum 5. diem 6. ſacrificia & 7. epulas. De ſingulis notabimus ejus verba. Primo de *flamine* ita ille *lib. 1. c. 69. Porro nomen flaminis*, *qui præerat ſuperſtitioni* (Wagrienſium) *erat Mike.* Rurſus de 2. 3. 4. & 5. id eſt, *luco*, & die *ſacro*: lib. 1. c. 83. *Accidit autem*, *ut in tranſitu* (per Wagriam) *venimus in nemus*, *quod unicum eſt in terra illa: tota enim in planitiem ſternitur. Illuc inter vetuſtiſſimas arbores vidimus ſacras quercus*, *quæ dicatæ fuerant Deo terræ illius Proven*, *quas ambiebat atrium & ſepes accuratior tignis conſtructa*, *continens duas portas. Præter penates enim & idola*, *quibus ſingula oppida redundabant*, *locus ille ſanctimonium fuit univerſæ terræ*, *cui flamen & feriationes & ſacrificiorum varii ritus deputati fuerant*; *Illic enim ſecunda feria populus terræ cum flamine & regulo convenire ſolebant*, *propter judicia. Ingreſſus atrii omnibus inhibitus*, *niſi ſacerdoti tantum*, *& ſacrificare volentibus*, *vel quos mortis urgebat periculum*; *His enim minime negabatur aſylum. Tantam enim ſacris ſuis Slavi exhibent reverentiam*, *ut ambitum fani nec in hoſtibus ſangvine pollui ſinant. Jurationes difficillime admittuntur. Nam jurare apud Slavos quaſi perjurare eſt*, *ob invicem (vindicem) Deorum iram. Eſt autem Slavis multiplex idololatriæ modus*: *non enim omnes in eandem ſuperſtitionis conſvetudinem conſentiunt. Hi enim ſimulacrorum imaginarias formas prætendunt de templis*, *veluti Plunenſe idolum*, *cui nomen Podaga*: *alii Sylvas vel lucos inhabitant*, *ut eſt Prove Deus Aldenburg*, *quibus nullæ ſunt effigies expreſſæ.* Denique de 6. & 7. hoc eſt, *de ſacrificiis & epulis* hæc *Helmoldus* lib. 1. c. 52. *Invaluit in diebus illis per univerſam Slaviam multiplex idolorum cultura*, *errorq; ſuperſtitionum. Nam præter lucos atque penates*, *quibus agri & oppida redundabant*, *primi & præcipui erant Prove*, *Deus Aldenburgenſis terræ*, *Sivva*, *Dea Polaborum*, *Radigaſt*, *Deus Obotritorum*: *His dicati erant flamines*, *& ſacrificiorum libamenta*, *multiplexque religionis cultus. Porro ſolennitates Diis dicandas ſacerdos juxta ſortium nutum denunciat*: *conveniuntq; viri & mulieres cum parvulis*, *mactantq; Diis ſuis hoſtias de bobus & ovibus*; *pleriq; etiam de hominibus chriſtianis*, *quorum ſangvine Deos ſuos oblectari judicant. Poſt cæſam hoſtiam ſacerdos de cruore libat*, *ut ſit efficacior oraculis capeſſendis. Nam ſangvine dæmonia facilius invitari multorum opinio eſt. Conſummatis juxta morem ſacrificiis*, *populus ad epulas & plauſus convertitur.*

§. XIII. Obſerv. (6) *Provi deſtructio*. Hanc toties factam eſſe arbitror, quoties Wagrienſes ad fidem chriſtianam ſunt converſi. vid. *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 12. *Celeberrima autem & ultima illa fuit*, *quam Vicelinus & Geroldus eccleſiæ Aldenburgenſis antiſtites moliti ſunt*: Friderico Barbaroſſa S. R. Imp. & Slavis Henrico Leone imperantibus; De *Vicelino* ita *Helmoldus lib. 1. c. 69. Vicelinus* (oratorio Cuzelinenſi, & Eccleſia Bernhovede dedicatis, altareque in urbe Lubeca conſtructo) *inde progrediens viſitavit Aldenburg*, *ubi ſedes quondam Epiſcopalis fuerat*, *& receptus eſt a barbaris habitatoribus terræ illius*, *quorum Deus erat Prove. Porro nomen flaminis*, *qui præerat ſuperſtitioni eorum*, *erat Mike. Sed & princeps terræ vocabatur Rochel*, *qui fuerat de ſemine Cruconis*, *idololatra & pirata maximus. Cœpit ergo pontifex Dei proponere barbaris viam veritatis*, *quæ Chriſtus eſt*, *adhortans eos*, *ut relictis idolis ſuis feſtinarent ad lavacrum regenerationis. Pauci autem Slavorum applicuerunt ſe fidei*, *eo quod langvor fortiſſimus eſſet*, *& nec dum inclinata eſſent corda principum ad edomanda corda rebellium. Dedit autem epiſcopus pecuniam cæſoribus lignorum*, *ad impenſas ſanctuarii*, *& cæptum eſt opus fabricæ prope vallum urbis antiquæ*: *quo omnis terra die Dominica propter mercatum convenire ſolebat.* Acta hæc ſunt A. C. 1149. Dein de *Geroldo* Vicelini ſucceſſore, ita idem *lib. 1. c. 83. Venientibus novis* (*Helmoldus* autor deſtructioni huic præſens interfuit.) ad (*Prove* Dei) *nemus illud*, in lucis Iſraelitas ſervire Deo cæpiſſe, ſub judicibus Othoniele, & Ehud, obſervat *Rodolphus Hoſpinianus de Orig. Templor. c. 1. p. 2.*) *& prophanationis locum*, *adhortatus eſt nos Epiſcopus*, *ut valenter accederemus ad deſtruendum lucum. Ipſe quoque deſiliens equo*, *contrivit de conto inſignes portarum frontes*, *& ingreſſi atrium*, *Omnia ſepta atrii congeſſimus circum ſacras illas arbores*, *& de ſtrue lignorum injecto igne fecimus pyram*, *non tamen ſine metu*, *ne forte tumultu incolarum obrueremur*, *ſed divinitus protecti ſumus. Poſthæc divertimus ad hoſpitium*, *ubi Theſſemar ſuſcepit nos cum mago apparatu. Nec tamen dulcia vel jucunda nobis fuerunt Slavorum pocula*, *eo quod videremus compedes*, *& diverſa tor-*

tormentorum genera, quæ inferebantur Christicolis de Dania advectis. Aspeximus illic sacerdotes Domini captivitatis diutina detentione maceratos, quibus episcopus nec vi, nec pretio subvenire poterat. Proxima die Dominica convenit universus populus terræ, ad forum Lubicense, & veniens Dominus Episcopus habuit verbum exhortationis ad plebem, ut relictis idolis colerent unum Deum, qui est in cælis, & percepta baptismatis gratia, renunciarent malignis operibus, prædis scilicet & interfectionibus Christianorum: cumque perorasset innuentibus ceteris, ait Pribizlaus: Verba tua, o venerabilis pontifex, verba Dei sunt, & saluti nostræ congrua: sed qualiter ingrediemur hanc viam, tantis malis irretiti? Ut enim intelligere possis afflictionem nostram, accipe patienter verba mea: populus enim, quem aspicis, populus tuus est, & justum est nos tibi pandere necessitatem nostram; Porro tui juris erit compati nobis. Principes enim nostri tanta severitate grassantur in nos, ut propter vectigalia & servitutem durissimam, melior sit nobis mors quam vita. (*Tiberius* Batonem *Dalmatam interrogavit: Dic, inquit, quamobrem visum est, vobis deficere, tantoque tempore nobiscum bellum gerere? Is respondit: Vos, inquit, causam dedistis, qui ad greges vestros custodiendos, non canes mittitis aut pastores, sed lupos. Joan. Xiphilinus Epit. Dionis f. 215. ex Dion. lib. 55.*) *Ecce hoc anno, nos habitatores brevissimi anguli hujus, has mille marcas Duci persolvimus; porro Comiti tot centenaria, & nec dum evicimus, sed quotidie emungimur & premimur, usquead exinanitionem. Quomodo ergo vacabimus huic religioni novæ, ut ædificemus ecclesias, & percipiamus baptisma, quibus quotidiana indicitur fuga? Si tamen locus esset, quo diffugere possemus; Transeuntibus enim Travenam, ecce similis calamitas illic est: venientibus ad Panim fluvium, nihilo minus adest. Quid ergo restat, quam ut omissis terris feramur in mare, & habitemus cum gurgitibus. Aut quæ culpa nostra, si pulsi patria, turbaverimus mare, & acceperimus viaticum a Danis, sive institoribus, qui mare remigant? Nonne Principum erit hæc noxa, qui nos propellunt? Ad hæc Dominus Episcopus ait: Quod principes nostri hactenus abusi sunt gente vestra, non est mirandum; non enim multum se delinquere arbitrantur in idololatris, & in his, qui sunt sine Deo: quin potius recurrite ad ritum Christianitatis, & subjicite vos creatori vestro, sub quo curvantur, qui portant orbem. Nonne Saxones & ceteræ gentes, quæ Christianum nomen habent, degunt cum tranquillitate, contenti legitimis suis? Vos vero soli, sicut ab omnium discrepatis cultura, sic omnium patetis direptioni. Et ait Pribizlaus, si Domino Duci, & tibi placet, ut nobis cum comite eadem sit culturæ ratio, dentur nobis jura Saxonum, in prædiis & reditibus, & libenter erimus Christiani, ædificabimus ecclesias, & dabimus decimas nostras. Posthæc abiit Episcopus noster Geroldus ad Ducem* (Henricum Leonem) *propter colloquium provinciale, quod laudatum fuerat Ertheneburg, & evocati venerunt illuc Reguli Slavorum, ad tempus placiti. Tunc adhortante Episcopo Dux habuit verbum ad Slavos de Christianitate: Ad quem Niclotus regulus Obotritorum ait: Sit Deus, qui in cælis est, Deus tuus, esto tu Deus noster,* (Ita *Teridates* Armeniæ Rex Romam veniens, ad Neronem: Ego, inquit, Domine, Arsacis nepos Vologæsi & Pacori regum frater, tuus servus sum; venique ut te Deum meum non secus ac Μίθραν, ist est, Solem, colerem. Equidem is ero, quem tu me fato quodam efficies. Tu enim fatum meum es, & fortuna. *Joh. Xiphilinus Epit. Dion. f. 292.*) *& sufficit nobis. Excole tu illum, porro nos te excolemus. Et corripuit eum Dux de verbo blasphemiæ. De promotione vero episcopatus & Ecclesiæ, nihil amplius eo tempore actum est, eo quod Dux noster nuper Italia rediens totus quæstui deditus esset. Camera enim erat inanis & vacua. Redeuntem ergo Ducem Brunswig prosecutus est Episcopus, & mansit apud eum diebus multis: Dixitq; ad Ducem: Ecce jam toto anno in curia vestra sum, & sic vobis oneri: In Wagiram quoq; veniens non habeo, quod manducem. Cur ergo imposuistis mihi onus nominis hujus vel officii? Melius mihi multo fuit antea quam nunc. His provocatus Dux, accersivit Comitem Adolfum, & habuit cum eo rationem de trecentis mansis, qui oblati fuerant in dotem Episcopii. Tunc designavit Comes Episcopo in possessionem, Utbinæ & Gamalæ, cum appendiciis eorum. Insuper prædio, quod dicitur Bozoe, adjecit duas villas Gothesvelde & Wobitze. In Aldenburg quoq; dedit ei prædium commodum satis & adjacens foro. Et ait Comes: Eat Dominus Episcopus in Wagiram, & adhibitis Viris industriis æstimari faciat prædia hæc, quod defuerit de trecentis mansis, ego supplebo, quod superfuerit, meum erit. Veniens ergo Episcopus vidit possessionem, & habita inquisitione cum colonis, deprehendit prædia hæc vix centum mansos continere. Quamobrem Comes fecit mensurari terram funiculo brevi, & nostratibus incognito; præterea paludes & nemora funiculo mensus est. Et ita fecit maximum agrorum numerum. Perlata ergo causa ad Ducem, adjudicavit Dux Episcopo dari mensuram, juxta morem terræ hujus, nec mensurandas paludes aut sylvas robustiores. Multum ergo laboris adhibitum est, in requirendis prædiis his; Non per Ducem, aut Episcopum requiri potuerunt, usq; in hodiernum diem. Hæc autem, quæ prædixi, conquisivit Geroldus Episcopus quotidie insistens Principibus, opportune, importune, ut suscitaretur scintilla episcopalis nominis in Wagira: Et ædificavit civitatem & forum Utbinæ fecitq; sibi domum illic. Quia autem congregatio clericorum non habebatur in*

in Aldenburgensi episcopatu, præteream, quæ erat Cuzelinæ, quæ alio nomine (Germanico) *dicitur Hagerestorph, annuente Duce fecit eos transmigrare Kegeberg ad locum primæ fundationis, quatenus in solennitatibus, quando pontificem oportet esse in populo, haberet in clero supplementum. Quod licet Ludolfo, præposito & fratribus videretur incommodum, propter tumultus fori, cesserunt tamen consilio majorum, cui refragari locus non erat. Et fecit illic domum episcopus. Inde progrediens adiit Archiepiscopum, cui etiam multa obsequia dependit, sperans sibi reddi Falderense monasterium, quod antecessor ejus & fundasse & possedisse dinoscitur, sed Archiepiscopus in partem ecclesiæ pronior callidis sponsionibus deduxit virum, promittens ac inducians, ac tempus redimens. Mandavit autem reverendissimo Viro Epponi præposito, ne penitus retraheret manum a subsidio novellæ ecclesiæ hujus, sed subveniret episcopo, tam in personis, quam in ceteris adjumentis. Quamobrem episcopus noster accersivit de Faldera Brunonem sacerdotem; is enim defuncto Vicelino, Slavia decesserat, & transmisit eum Aldenburg, ut curaret salutem populi illius. Ad quod nimirum opus ille divino suscitabatur instinctu. Viderat namque nocturna visione chrisma in manibus suis, de cujus operculo succreverat novella plena virorum, quæ confortata validam crevit in arborem. Quod nimirum pro sententia ejus obvenit. Statim enim, ut venit Aldenburg, aggressus est opus Dei, cum magno fervore, & vocavit gentem Slavorum ad regenerationis gratiam, succidens lucos, & destruens ritus sacrilegos. Et quia castrum & civitas, quæ olim ecclesia & sedes cathedralis fuerat, deserta erat, obtinuit apud comitem, ut fieret illic Saxonum colonia, & esset solatium sacerdoti de populo, cujus nosset lingvam & consvetudinem. Et factum est hoc novellæ ecclesiæ non mediocre adjumentum. Siquidem ædificata est ecclesia honestissima in Aldenburg, libris & signis, & ceteris utensilibus copiose ordinata. Et restauratus est cultus domus Dei in medio nationis pravæ ac perversæ, anno quasi nonagesimo post excidium prioris ecclesiæ, quod contigit occiso Godescalco, pio Principe. Et dedicata est ecclesia a pontifice Geroldo, in honore sancti Johannis Baptistæ, astante & omnem devotionem adhibente nobili comite Adolfo, & Domina Mechtildi ejus pissima conjuge. Et præcepit comes populo Slavorum, ut transferrent mortuos suos tumulandos in atrium ecclesiæ, & ut convenirent in solennitatibus ad ecclesiam, audire verbum Dei. Quibus & sacerdos Dei Bruno juxta creditam sibi legationem sufficienter administravit verbum Dei, habens sermones conscriptos verbis Slavicis, quos populo pronunciaret opportune. Et inhibiti sunt Slavi de cetero jurare in arboribus, fontibus & lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti, ferro vel vomeribus examinandos. In illis diebus Slavi quendam Danum suffixerunt cruci. Quod cum Bruno sacerdos renunciasset Comiti, ille vocavit eos in causam, & damno multavit, tulitq; genus illud supplicii de terra. Videns ergo Geroldus episcopus, quia in Aldenburg positum esset fundamentum bonum, suggessit Comiti, ut in pago, qui dicitur Susse suscitaretur ecclesia. Et miserunt illuc de Falderensi domo Deilanum sacerdotem, cujus spiritus sitiebat labores & pericula in prædicatione Evangelii, missusq; venit in speluncam latronum, ad Slavos, qui habitant juxta flumen Crempine. Et habitavit inter eos sacerdos, serviens Domino in fame & siti & nuditate. His ita peractis, opportunum videbatur, ut ædificaretur ecclesia in Lucelenburg, & Rathecove, & abierunt illuc episcopus & Comes, & signaverunt atria ædificandis ecclesiis. Crevit ergo opus Dei in Wagirensi terra, & adjuverunt se Comes & Episcopus ope vicaria. Circa id tempus reædificavit Comes castrum Plunem & fecit illic civitatem & forum. Et recesserunt Slavi, qui habitabant in oppidis circumjacentibus, & venerunt Saxones, & habitaverunt illic. Defeceruntque Slavi paulatim in terra.* Hæc *Helmoldus*, ad An. Christ. M C LV & M C LVI.

CAPUT VI.

De
Sivva, Dea vitæ: Polon. Zywie.

§. I.

A *foro ad thorum* & *οἰκονομίαν* me converto: ubi in limine statim præmonendum, non posse a nobis accenseri Slavos Epicuri de grege porcis, dicentibus, *ex nihilo* (*αὐτοσχεδίως*, Luther. ungefehr,) *nati sumus, & post hoc erimus, tanquam non fuerimus, Sap.* 2, 2. Equidem illud haud difficulter largiar, non mereri hanc nationem, ut fingamus nobis, sentiisse, dixisseve vel unum eorum, cum sanctissimo *Jobo.* c. 10, 2. 8. 9. 10. 11. 12. אלוה *Deus manus tuæ formaverunt me & fecerunt me, & quidem simul circumquaq; Memento quæso, quod sicut lutum feceris me: nonne sicut lac fudisti me? & sicut caseum in formam infudisti? cute & carne induisti me, & ossibus atq; nervis compegisti me: vitam & benignitatem fecisti mecum, & visitatio tua custodivit spiritum meum. Nam multis parasangis hic a regia via fidei aberrarunt prisco tempore Slavi: Deum enim summum tantum cælestia curare confingentes, alia quædam numina ei substituerunt, quibus omnino regimen inferiorum, curamq; eorum attribuerunt.* Amplissimis itaque verbis confessi quidem sunt, sese genus ac progeniem *Dei esse, atque per Deum vivere, moveri & esse. Act.* 17, 28. *Sed veritatem eo ipso profiteri noluerunt, esse hunc ipsissimum Deum, qui fecit mundum & omnia, quæ in eo sunt,*

qui cœli & terræ eſt Dominus, fecitque ex uno ſangvine omne genus hominum, & qui dat omnibus vitam & halitum (κατὰ πάντα aut παντελῶς, *Luther.* allenthalben.) *per omnia. Act. 17, 24. 25. 26.*

§. II. Scilicet, ut nobis mentem ſuam aperirent atq; ſententiam, quæ ſibi fuerit, oſtenderent, de ſangvine Dei præſtantiores quosdam ſemideos, deasq; proceſſiſſe, dixerunt: a quibus tanquam præſtantiſſimis cauſis ſit tum vita hominum, tumque corpus & nativitas. Hiſce igitur tribus, quæ hominem conſtituunt & ponunt, tria præeſſe peculiaria numina, confinxerunt, puta, *Siwam, Porenutium,* & *Slotam Babam*: priori quidem vitam, ſive vitæ dationem, alteri formationem hominis in utero, & tertiæ partus curam tribuentes. Porro prius & poſterius numen, naturæ & caſtitatis cauſa, Deas, medium autem Deum eſſe maſculum excogitarunt. Jam de *priore.*

§. III. Obſerv. (1) *Nomen Siwæ.* Dicitur *Helmoldo Chron. Slav.* lib. 1. c. 52. *Andreæ Hondorffio in Promptuario Exemplorum* f. 58. & *D. Maſio de Diis Obotrit.* c. 2. p. 40. *Siwa. Nicolao Mareſcalco Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. cap. 4. & 9. *Siua. Chron. Saxon.* fol. 254. Siwe, *Petro Albino* Chron. Miſn. tit. XI. p. 301, Sieba, & Syba, *Davidi Peifero* Rer. Lipſ. lib. 3. p. 279. *Siba. Johanni Sauberto de Sacrific.* cap. 5. p. 105. *Seba* & *Syba, Schedio* de Diis *German. Syeba*, aliis *Sieta*, ap. *Maſium* loc. cit. p. 40. & 41. *Autor Anonymus* der Thüring. Merckwürdigk. c. 12. p. 54. *Siba* eine Göttin der Fruchtbarkeit. *Johannes Dlugoſſus Hiſt. Polon.* lib. 1. f. 37. edit. Lipſ. ann. 1711. *Deus vitæ, quem vocabant* Zywie: quaſi fuiſſet numen maſculini generis.

§. IV. Obſerv. (2) *Siwæ etymon*: Sed vim atque originem nominis *Siwæ* inveſtigaturis, erit primo audiendus *D. Maſius*, qui ita loc. cit. p. 40-42. Sivva *olim Razeburgenſium Dea fuit, qui ante Polabi dicebantur,* unde *Helmoldus* lib. 1. c. 53. Sivvam *vocat Deam Polaborum: aliis etiam* Sieta *nuncupatur. Quid vero nominis illud, quæq; ſit idoli origo, nemo veterum, quod equidem ſciam, memoriæ prodidit.* Schedii *conjectura eſt, Syebam corrupta voce dictam fuiſſe; verum autem nomen eſſe Symbullam; rationem hanc affert, quod* Symbulla *inter Polabos ſeu Herulos tanquam mater regia proſapia illuſtriſsimorum Principum Mecklenburgenſium culta legatur, fuiſſe enim Sitalcis Regis Gothorum filiam Anthyrio magno nuptam, qui paternam originem ab Herulis in Wagria, maternam vero traxerat ab Amazonibus, teſte Nicolao Mareſcalco, & Sebaſt. Münſter.* lib. 3. *Coſmogr. ſed nimis durum eſt, pro* Symbulla Siwam *eſſe ſubſtitutam. Quæ de hac regina tradit Schedius, equidem non diſputo, licet norim, maximam partem fabulas redolere, quæ de Anthyrio memorari ſolent: parum etiam veriſimile quibusdam videtur, proſapiæ Mecklenburgicæ matrem potius, quam ipſum Anthyrium publice cultum; deniq; nec forma idoli, nec inſignia huic reginæ reſpondent: omnes potius circumſtantiæ ſuadent, hanc* Siwam *Polabis fuiſſe* Venerem, *cui* Reginæ *cujusdam nomen poſtea inditum, non negaverim. Solenne enim Germanis* (at quid hi hoc loco?) *fuit, ut Heroum, ſic & celebrium fæminarum nomina idolis adaptare.* Siwa *autem nomen in noſtra gente olim ſatis uſitatum crediderim; nam & Patrum-memoria mulieres repertæ, quarum* Siwa *nomen erat, quod alii pro* Lucia *corrupta voce dictum exiſtimant. Quicquid autem de eo videatur, imago idoli ſatis prodit, Sivvam fuiſſe Polabis, quod Romanis Venus erat.* Hactenus beati *Maſii verba*: quibus id ſaltem appono; Nulla nos urgeri neceſſitate, ut Slavicæ vocis ortum in Germania inquiramus. *Sivva* enim Slavica Dea fuit; quapropter nec alibi locorum, præterquam in Slavia nominis ejus incunabula inveſtiganda erunt. Bene ergo ſecundo *Johannes Dlugoſſus Hiſt. Pol.* libro & folio paulo ante dicto: *Habebatur & apud illos* (Polonos) *pro Deo* Temperies, *quem ſua lingva appellabant* Pogoda; *quaſi* bonæ auræ largitor: *item* Deus vitæ, *quem vocabant* Zywie. (lege żiwie.) Mallem ſcripſiſſet Zywa, id eſt, *Dea Vita.* Zywie enim (vel Sorabice ziwju,) verbum eſt *ineptum*, ut pro nomine ſeu ſubſtantivo accipiatur, id eſt, *educo, alo, nutrio, ſuſtento vitam,* (ich erhalte, ernehre, ſorge für eines andern ſein Leben. it. żywie ſie (vel Sorab. żiwiu ßo) *ſuſtento me, colo vitam,* ich ernehre mich, ſuche mein Leben zu erhalten. Sed żywy, zywa, zywe, vel Sorab. żiwy, żiwa, & żiwe, adject. *vivus, vivens, incolumis, vividus, vegetus,* a, um, lebendig, lebhafftig. Atque ex feminino żiwa vel żywa, dicta eſt fæminei ſexus Dea *Sivva, Siva*, Siwen, mutata litera ż, Z, in S. leniſſimum, pro żiwa aut zywa, (lege Schiwa, literis SCH leniſſime prolatis, id eſt, *Viva*; Alii ſcribunt *Seba, Siba,* & *Syba*, it. *Sybea*: ſcil. *per antiſtæchon.* Sorabii enim W. V. & b. promiſcue uſurpant; it. We, in ex Ebræo ב, be, quodidem. Eſtque porro a żiwy, Sorabis ſubſtantivum, żiweni; Polonis żywenice, vita; & żiwnoſcż, (Polon. żywnoſc,) alimonia, die Nahrung. Ex eodem żiwot, corpus it. uterus, in quo vita nobis datur, & e quo vivi pronaſcimur. Igitur *Sivva* vel Ziwa, proprie *viva*, & *per Metonym. cauſa pro effectu, Dea vita*, ſeu *Dea vitæ*, quod Slavi crediderint, dari nobis per Siwam vitam, qua vivimus, movemur, & ſumus.

§. V.

§. V. Observ. (3) *Sivvæ figura.* Stabat autem *Sivva* utraque manu in tergum rejecta, altera uvam cum folio viridi, pomum aureum altera tenens; capilli per tergum ad poplites usq; fluebant: ita *Bangertus* not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. Sic etiam *Chron. Saxon.* f. 754. Die Abgöttin Siwe hielte die Hände übern Rücken, in der einen Hand hatte sie einen gülden Apffel, in der andern eine Weintraube, mit einem grossen Blatte, und ihre Haare hiengen ihr biß in die Waden. *Petr. Albinus Chron. Misn.* tit. XI. p. 301. Sieba oder Siba ist eine Wendische Abgöttin gewesen, in gestalt eines schönen Weibes-Bildes, der die Haare biß auf die Waden gehangen, hat die Hände auf den Rücken (zu) gehalten, und in einer Hand einen güldenen Apffel, in der andern eine Weintraube mit einem güldenen Blat gehalten. *D. Masius de Diis Obotrit.* c. 2. p. 42. *Sivva forma eleganti & augusta in columna stabat, sparsis capillis, & ad poplites usque demissis, caput serto ornatum, manibus in tergum rejectis, quarum una pomum aureum, altera uvam cum folio viridi tenebat, de cetero nuda. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 9. *Polabi* Siwam, *Veneris nomine, percolebant: quæ inter flores nudato corpore, lilio ab ore prominulo, blandule spirabat. Tale Divæ simulacrum, in colle* (Raceburgi) *ubi nunc templum religiosum.*

§. VI. Siwæ itaque figura perquam apte convenit cum simulacris, quibus *Venerem* nationes aliæ expresserunt; Eadem enim, quam dedimus, figura fere sculptam fuisse רמון *Rimmon Venerem* Syrorum, (de qua 2. *Reg.* 5, 18.) multi conjiciunt: nam רמון *rimmon*, lingva sancta *malum punicum* sonat; sed non sine illo fructu simulacra Veneris conspiciuntur, vid. *Corn.* a *Lap. Nicol. Serarius*, & *Sanctius* ad 2. *Reg.* loc. cit. nec non *Matthæus Hillerus* Onomast. Sacr. pag. 190. & 918. *edit. Tubing. an. 1706. Seldenus* tamen de *Diis Syr. Syntagm.* 2. *cap.* 10. ducit a רום *excelsus*, ut sit *Rimmon.* idem, quod *Elioun*, Phænicum numen, cui *Stephanus*, *Philo*, & *Hesychius* accinunt. *Pausanias* lib. 2. fol. 67. de Venere Corinthiaca: Venus *ipsa ex auro & ebore facta, capite apicem, qui Polus dicitur, gestat, manu altera papaver, altera malum tenet. Lylius Gyraldus in Histor. Deor. Syntagm.* 13. de Venere Saxonum: *Stabat Dea in curru nuda, myrto capite cincta, ardentem facem pectore, dextra mundi figuram, sinistra mala aurea tria ferebat: post erant nudæ Gratiæ, nexis manibus poma gestantes, aversis invicem vultibus dona conferentes. Jugales quadrigæ aderant, gemini cygni, totidemq; columbæ*: cit. *Vossius de Physiolog. Christ.* lib. 9. cap. 4 p. 612. *Chron. Saxon.* fol. 30. Die Göttin Venus, so zu Magdeburg im Tempel gestanden, war also gestalt, ein nackent Weib, mit klaren lieblichen Augen, ihr geknüpftet Haar hieng ihr biß auf die Knie, auf dem Haupt trug sie einen Krantz von Myrrhen, mit rothen Rosen umflochten: in ihrem lachenden Munde hielt sie eine beschlossene Rose, auf dem Hertzen hatte sie eine brennende Fackel und Strahl; in ihrer lincken Hand, die gantze Welt, getheilet durch den Himmel, Meer und Erdreich; In der rechten Hand hielte sie drey güldene Aepffel, und stund auf einem güldenen Wagen, den zogen zweene Schwäne, und zwo weisse Tauben, neben ihr hatte sie ihre drey sonderliche Töchter, so mit den Armen in einander geschrencket waren, eine jegliche hat der andern den Rücken zugekehret; die förderste reichte den hintersten beyden einen güldenen Apffel zu, dieselben sahen auf die förderste, und überreichten ihr wiederum einen güldenen Apffel. Bene ergo, mea sententia, cum Veneris statuis apprime in multis figura Siwæ similis fuerit, ab eruditis docetur, *Sivvam* fuisse Slavorum Venerem: *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. c. 4. *Venerem Polabi*, Siwam *lingva gentili vocarunt, Bangertus* loc. dict. p. 127. Siwa, *Venus Polaborum fuit. D. Masius de Diis Obotric.* c. 2. p. 41. *Omnes circumstantiæ suadent*, Siwam *Polabis fuisse* Venerem: & pag. 42. *Imago idoli satis probat, Sivvam fuisse Polabis, quod Romanis* Venus *erat.*

§. VII. Enim vero ne in exponendo simulacro multis insudem, placet huc transcribere verba *Johannis Pomarii*, quibus Venerem Magdeburgicam exposuit: habent enim plurima, numeris a nobis signata, quæ ad Siwam pertinent: ita autem ille in *Chron. Saxon.* fol. 33. & *seq. edit. Witteberg. anno 1589.* Diese Venus war Venus Myrthia, die Myrten-Venus geheissen, daher, daß ihr der Myrten-Baum geheiligt war; wie sie denn daher auch (1) einen Myrten-Crantz getragen; und aus den Poëten, und andern Scribenten ist bekant, daß man ihr darum den Myrten-Baum geheiligt, weil mans dafür hält, daß derselbige eine besondere Krafft haben solle, die Liebe zwischen zwo Personen gleich wie ein Philtrum oder Liebes-Tranck zu würcken und zu erhalten. Plutarchus will, daß der Myrthus ein Zeichen des Friedens und der Einigkeit sey, dahero bey den Römern der Gebrauch gewesen, daß in den kleinen Triumphen oder Gesiegs-Prängen, die Ovantes oder Hauptleute, so solche fröliche Wiederfahrt oder Einzug hielten, weil sie mit geringer Mühe und ohne Blutvergiessen, und dennoch fast mit Frieden gesieget hatten, mit Myrten-Kräntzen, als dem Gewächs, so der Veneri geheiliget war, gekrönet worden, weil Venus nicht zu Krieg, Blutvergiessen und Uneinigkeit, sondern zu Liebe, Fried und Einigkeit Lust hat, welches auch unter Ehe-Leuten, derer Göttin die Venus geachtet wird, seyn soll. So soll Venus auch mit Myrten geschmückt, neben den

den andern beyden Göttinnen, für dem Richter Paridi erschienen seyn, und den Preiß davon gebracht, und daher ihr den Myrten-Baum habe heiligen lassen. Etliche wollen, daß auch darum der Myrthus ihr zugeeignet sey, weil es ein Meer-Gewächse ist, so gern am Ufer des Meers wächst, und Venus aus dem Meer entsprossen sey. Andere meinen, daß weil der Myrthus zu vielen weiblichen Kranckheiten und Gebrechen heilsam und dienstlich, er darum der Veneri, als die vor andern dem weiblichen Geschlecht, als ihre Göttin, rathen und helffen solle, zugeeignet worden. Daß die Venus (2) nackent und bloß stund, bedeutete, daß die, so sich der Buhlschafft gebrauchen, dadurch die Länge gar ausgezogen, und von allen Vermögen nackent und bloß werden. Daß auch Unzucht und ungebührliche Vermischung, die Länge nicht könne verhelen und verhalten, verdeckt und vermändelt bleiben, sondern müsse endlich, ja wohl ehe man sichs vermuthet, entdecket und entblösset werden.

(*Johannes Langerus, Coburgensis* Carm. ad Imaginem Veneris Tom. II. *Scriptor. Acad. Witeberg. an.* 1556.

Vestibus ut demptis Venus hic est corpore nuda,
Pectora habens alba candidiora nive.
Sic amor illorum fit fœdi criminis expers,
Qui sacra conjugii jura subire volunt.
Mutua cura duos habeat, sincerus & ardor,
Ut videant longos, & sine lite, dies.
Sit procul a vero fucatum pectus amore,
Integer est quisquis non simulanter amat.
Forsitan hoc nudæ Veneris designat imago,
Edidit artificis quam tibi docta manus.)

Die rothe Rosen im Krantze, (wie ihr denn auch sonst die rothe Rosen zugeeignet worden,) waren neben der Fabel vom Adoni, eine Erinnerung, daß wie Rosen rothfärbig wären, und wegen der dornichten Stacheln der Rosen-Bäume schwerlich ohne Beschädigung und Verletzung abgebrochen werden: also auch die Venerische und fleischliche Lüste manchen schamroth machen, und einen Stachel im Gewissen derer, die sich solcher Lüste gebrauchen, hinterlassen: sintemahl dadurch die Gewissen beschmützt und gereitzet werden; daher solche verletzte Gewissen und verwundte Hertzen immer ihre punctiones und Stiche fühlen, welches nicht ohne innerliche Schmertzen abgehet; zu dem wie die Rose wohl ein schön Ansehen und lieblichen Geruch hat, aber bald vergehet und verwelckt; so ists mit menschlicher und weibischer Schöne und allen venerischen Lüsten auch beschaffen; es wird wohl bey jungen Leuten solches alles für schön, lustig und lieblich thun geachtet; aber die Lust und Lieblichkeit zerrinnet und verschwindet gar bald. (3) Die beschlossene Rose in ihrem Munde, war ein Symbolum und Zeichen der Verschwiegenheit; denn die Poëten tichten, daß Cupido das Venus-Kind, dem Gotte Harpocrati, welcher bey den Griechen ein Gott der Verschwiegenheit war, die Rose verehret daß er ja verhüten wolle, damit seiner Mutter Buhlschafft und heimliche Sachen nicht nachgesagt und ruchtbar würden; Und daß auch der Eheleute, derer, wie vorhin erwehnet, Göttin die Venus gehalten ward, Heimligkeiten verschwiegen bleiben möchten; wie denn auch Eheleute, was unter ihnen geheim ist, billig heimlich halten sollen, daher die Rose ein Merck und Zeichen der Verschwiegenheit gehalten, und ohne Zweiffel auch bey uns Deutschen gebräuchlich, daß man von Sachen, die man nicht ausgesprengt oder nachgewaschen haben will, zu sagen pflegt, es sey unter der Rosen geredt; die Anwesenden zuvermahnen, daß, was über Tisch gesagt, sie unter sich in geheim behalten, und weiter nicht als die Rose, so man gemeiniglich übern Tisch aufzuhencken, oder zu mahlen pflegt, wendet, solle kommen lassen; wie auch folgende Verslein reden:

Est Rosa flos Veneris, cujus quod furta laterent,
Harpocrati matris dona dicavit amor:
Inde Rosam mensis hospes suspendit amicis,
Convivæ ut sub ea dicta tacenda sciant.

Die Welt-Kugel in der lincken Hand, bedeutete, daß die Venus mit ihren Lüsten in aller Welt regiere, oder, daß die Venus oder Liebe und Begierde zu allen komme, vel quod ad omnes perveniat; vel quod per eam omnia proveniant, unde eam Venerem Cicero dictam putat, darum man sie auch auf einen Wagen gesetzt, daß sie damit alle Welt umfahre, und durchrausche. Die brennende Fackel und Strahl oder Pfeil des Hertzens, bezeugt die innerliche Brunst, damit die Venus-Kinder entzündet, und eingenommen werden. (4) Die güldene Aepffel bedeuteten, daß sie der Junoni und Palladi, so viel die Schönheit anlanget, abgewonnen, und dessen zum Zeichen einen güldenen Apffel vom Paride empfangen hatte. Und war zugleich eine Erinnerung, daß man mit Geld, Gifft und Gaben, Liebe und Gunst kauffen, und erlangen könte. Der Veneri waren die Gratiæ, (wie sonsten auch die Horæ) das ist, die Göttinnen der Leutseligkeit, Holdseligkeit, und Danckbarkeit, als ihre Gehülffen und Dienerin zugeordnet, weil man dafür gehalten, daß von diesen Göttinnen, alles was zur Holdseligkeit, Freundligkeit, und Lieblichkeit erfordert wird, herkäme, und daß zu der Liebe, Freundlichkeit, Holdseligkeit und Redlichkeit gehöre. Denn wer lieb haben, und wiederum liebgehalten seyn will, muß

muß freundlich und lieblich seyn, wie es heist:

Si quis amat, redames; ut ameris, amabilis esto.

Auch erinnerte dieser Göttin Geberde und Gestalt, wie man sich gegen empfangene Wohlthat danckbarlich erzeigen solle. Denn wie eine den andern beyden; die andern beyde aber derselben wiederum einen güldenen Apffel, mit abgewandten Angesichten darreichten; also soll man gegen einfältige empfangene Wohlthat doppelt danckbar seyn, und nicht auf die Gift und Gaben, auch nicht auf Wiedervergeltung sehen, denn solches mehr gemercket und gewuchert, als Wohlthat erzeiget hiesse. Die Zahl, daß ihrer drey waren, bezeichnete die Art der Wohlthätigkeit, als da seyn, Wohlthat erzeigen, die erzeigte in Freundschafft annehmen, und sich hinwieder wohlthätig und danckbarlich zu verhalten; Denn Gaben annehmen und wiedergeben, erhält Freundschafft. Daß die Göttinnen nackende Jungfrauen frölisches und lachendes Gebärdes wären, zeigt an, daß Freundschafft, Liebe und Wohlthat ohne Bemäntelung, ohne Betrug, und Falschheit, und aus freyen, frölichen und lustigen Gemüthe, gehen und geschehen solle: Dahin auch ihre Nahmen weisen; denn Euphrosina heist frölich: Agathia lustig, und hurtig, Thalia blühend und freundlich; Denn wer Liebe, Freundschafft, und Wohlthat erzeigen will, der solls freundlich, hurtig und mit freundlichen Gemüthe und Gebärden thun, und soll Liebe, Freundschafft und Wohlthätigkeit für und für unter den Leuten blühen, und nicht veralten und untergehen. Daß sie mit den Armen in einander geschrencket, und gleich an einander verbunden waren, bedeutet, daß durch Liebe, Freundschafft, und Gutthat die Leute einander devinciret und verbunden werden, und daß die Wohlthat aus eines Hand in die ander gehen, und demnach wiederum an den gereiche, von den sie am ersten ausgegangen ist. Die Tauben seyn fruchtbarer Art, und werden sonderlich die Turteltauben, für ein Zeichen der ehelichen Liebe und Treue gehalten; daher man die Tauben der Veneri geheiliget, und Aves Veneris genannt, und an ihren Wagen gespannet hat. Daneben hat man auch diese Fabel, als sollen die Tauben darum der Veneri sonderlich lieb seyn, daß die Nympha peristera ihrer Jungfrauen eine, in eine Taube verwandelt sey. Uber das so schreibet *Ælianus*, *Var. Hist.* l. 1. c. 15. edit. Argentor. anno 1647. daß man daher die Tauben der Veneri geheiliget, weil man auf dem Berg Eryce in Sicilia, (vid. *Cluverii Sicilia Antiq.* lib. 2. cap. 1. p. 134.) Eryx mons, *Plinius* N. H. lib 3. c. 8. p. 155. edit Francof. ann. 1608. etliche Tage der Veneri jährlich gefeyret, welche die Siculer Dies Transitus, die Tage des Durchzugs genannt, und es dafür gehalten, daß alsdann die Venus in Libyam ihren Durchzug nehme; daher denn auch die Tage über keine Taube in der gantzen Gegend allda gesehen ward, weil sie alle mit ihrer Domina oder Göttin, die zu begleiten, weggezogen waren. Allererst aber nach den neundten Tage, thät sich eine überaus schöne Taube, auf dem Lilybäischen Meer herfür, welche den andern nicht gleich, sondern wie Anacreon meldet, schön roth war, und für die Venus gehalten, und die Purpurfarbe Taube genennet ward. Dieser Taube folgte eine unzehlige Menge anderer Tauben, darum die Einwohner daselbst etliche Fest-Tage der Wiederkunfft Veneris alsdenn begiengen, in welchen die reichen und wohlhabenden stattliche Pancket hin und wieder anrichteten, wie Athenæus schreibet. Die schöne weisse Schwäne, welche neben den weissen Tauben am Wagen Veneris gezogen, wie auch Horatius, Ovidius, Statius und andere schreiben, bedeuten Zierlichkeit und Reinligkeit, und unbeflecktes Leben; wie denn durch die weisse Farbe Reinigkeit, Schöne und Schmuck, nicht wenig zur Erweckung, Mehrung, und Erhaltung der Liebe thut. So gebühret Eheleuten und zwar allen Menschen, sonderlich aber weiblichen Geschlecht, Reinlichkeit, Zierlichkeit, und für allen Dingen ein feiner, reiner, unbesudelter und unbefleckter Wandel. Diß ist die Venus welche die alten Sachsen im Heydenthum, sonderlich in Holtz-Kreiß, zwischen der Elbe, Bude und Saale, Alee, und Ohra, für eine Göttin geehret, und angebetet haben. Die Annales Magdeburgenses berichten, daß diese Abgöttin zu Magdeburg in dem alten Römischen Schlosse, so des Burggrafens Schloß hernach geheissen, an der Elbe, dahin nachmahls S. Marien Magdalenen Kloster gebauet worden, auf dem alten runten Ziegelsteinernen Thurm gestanden sey, den man sonst auch den Hönenthurm heist, und noch heut zu Tage stehet, und für den alten Schloß- oder Burgthurm, so alda von Druso erbauet worden, gehalten wird. Andere, wie auch Brottauf schreiben: daß die Göttin Venus etwas weiter von der Burg, hinauf nach der Elbe werts in einem besondern Tempel gestanden; welcher auch hernach, da gleich der Flecken und die Burg Magdeburg von den Hunnen und Wenden zerstöret, dennoch um der Abgöttin Veneris willen, stehend geblieben, denn auch die Heyden der Tempel, um ihrer Götter willen, in den Kriegen verschonet, und sie unbeschädigt gelassen, daß demnach auch der Tempel Veneris allda übergeblieben, und die Venus darinn von den Völckern und Sachsen, so zwischen der Elbe und Saale gewohnet, geehret worden, bis zur Zeit Caroli Magni, der diesen Tempel mit der Venere zerstöret, und an statt desselben eine Kirche in die Ehre S. Stephani erbauet haben soll.

§. VIII. Num vero *Siga*, *Minerva* Thebanorum sermone Phænicio, sic dicta, *Seldenus* de *Diis Syr. Syntagm.* 2. cap. 4. & *Sevaha*, idolum Arabum, quo de *Hottingerus Hist. Orient.* lib. 1. c. 7. p. 234. huc pertineant, aliis dijudicandum relinquam. Me judice, illa fortassis sententia locum aliquem obtinet, quia sentiam, Siwæ Slavicæ figuram aut simulacrum sumptum esse videri ex historia *Evæ*, matris omnium viventium. Vere enim omnia concordant. (1) *Nomen*: ut enim *Siwa*, vivam significat: ita Eva, aut חוה *Chavah*, id est, *viva*, active & effective *Vivificans*, a חיה *Chajah*, *vixit*. Imo & a חיה *chajah*, per *antistæchon*; Sorab. ziwy, *vivus*. (2) *Figura*: Stabat Sivva sinistra manu ad tergum rejecta: Ita Eva rejecto, quod ante oculos habere debuerat, quasi ad tergum Dei interdicto: tulit (manu altera) de fructu *arboris vetitæ, & comedit: deditque* (altera) *viro suo, qui una comedit*, *Gen* 3, 6. (3) Sicut uvam cum folio viridi *Sivva* manu prehensam tenebat: ita Eva (quemadmodum & Adam) folia ficus carpsit manibus, *consuitque & fecit sibi perizoma*, v. 7. (4) Porro pomum aureum dextra tenebat *Sivva*; num quod Evæ, juxta veteres,

Mala malæ malo meruit mala maxima mundo?

(5) Conjecturam meam confirmat *Gerh. Joh Vossius*, qui de *Idol. lib 1. c. 38.* ad illa *Taciti*, *Pars Svevorum & Isidi sacrificat*, ita commentatur: *Dixero Germanis fuisse reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva; quorum ille Mannus sit, hæc Isis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ᾽ἐξοχὴν, marem, commodius reddidissent sua lingva: quam Mannum? A Mann autem mulier dici potuit Manna*, (*Mænnin*) *sed non fuit hoc in usu Germanis. Ac fortasse ex longa traditione retinuerunt Ebræum Ischa* (אישה) *quod apud Mosen & veteri latinorum lingva viram sonat; unde apud Festum: Viri querquetu lanæ. Romani autem cum audirent, Germaniæ genti cultos* Man, & Ischa, *ut ex illo Mannum, ita ex hoc Isidem fecerint, quia non viderent, quod numen* Ischa *quam Isis esse posset.* Sic *Vossius*. Hinc concludam, quod qua traditione Germani veteres historiam Evæ perceperint, eadem etiam illam ipsam Slavi prisci percipere potuerint.

§. IX. Quid quod (6) exemplo recentiori nobis esse possunt, *Indi Orientales*, ut pote qui nostra ætate traditione antiquissima conceptam memoriam lapsus & restitutionis Adami atque Evæ perquam corrupte recolunt: sic enim fabulantur, ut nos docet *Johannes Baptista Tavenier* Ind. Reisebes. lib. 3. c. 5. f. 153. seq. edit. Norimberg ann. 1681. Ram war eines mächtigen Raja Sohn, welcher Deseret genennet wurde, und war dieser der tugendhaffteste unter allen seinen Kindern, so er von zweyen heiligen Weibern erzeuget hatte. Er war vor andern seinem Vater sehr lieb, welcher ihn auch zu seinem Nachfolger benahmet hatte. Als des Rams Mutter gestorben, beredete die andere Frau, so ihres Mannes Gemüth vollkömmlich besaß, den Raja, er solte dem Ram und seinen Bruder Lockemann, seines Hauses und Staats völlig entsetzen, welches auch geschahe, und wurde nach Ausschliessung dieser beyden Brüder, der andern Frauen Sohn zum Erben des Raja erkläret. Als nun der Ram, und sein Bruder von ihren Vater Befehl erhalten, sich fortzumachen; gehorchten sie willig; und als sie in dem Abzug begriffen, gieng Ram hin, von seiner Frauen Sita, welche diese Abgötter vor eine Göttin halten, abschied zunehmen, welche sich aber nicht von ihm trennen wolte, sondern bezeugte öffentlich, sie wolte ihm aller Orten nachfolgen: und schieden sie also alle drey ab aus dem Hause des Raja zugehen, wohin sie ihr Glück führen würde. Bald anfangs waren sie sehr unglücklich; denn als sie durch ein Holtz wanderten, und Ram einen Vogel zu schiessen abwegs gangen, darüber aber sehr lang aussen blieb, befürchtete die Sita, es möchte ihrem Mann ein Unglück aufgestossen seyn, und bat den Lockemann höchlich, hinzugehen, und ihn zu suchen. Er weicherte sich dessen hoch, weil ihm Ram befohlen, die Sita nicht allein zu lassen, indem er aus einem Prophetischen Geist zuvor gesehen, was ihr begegnen würde, wo sie allein bliebe. Nichts destoweniger ward Lockemann durch das inständige Bitten seiner Schwägerin überwunden und gieng hin, den Ram zu suchen; und indessen erschien Rhevan, ein anderer Abgott, dieser Heydin, der Sitæ, in gestalt eines Faquirs, und bat sie um ein Allmosen. Ram hatte der Sitæ befohlen, ja nicht von dem Ort zu weichen, wo er sie verlassen; welches Rhevan wohl wuste, und dannenhero das Allmosen nicht wolte annehmen, welches ihm Sita darreichte, sie müste denn den Platz verlassen. Sita entweder aus Verachtung oder Vergessenheit des Gebots ihres Mannes, überschritt die Grentze, so er ihr gesetzet; so bald bemächtigte sich Rhevan ihrer, führete sie in den dicken Wald hinein, allwo seine übrige Suite auf ihn wartete, mit denen er sich wieder in seinen Staat begab. Als Ram wieder von der Jagd kam, und Sita nicht mehr fand, fiel er vor Schmertz in eine Ohnmacht und als ihn sein Bruder Lockeman ermahnete, daß er wieder zu sich selbsten kommen, giengen sie beyde hin, die Sita zu suchen, welche ihr Mann inbrünstig liebte. Wenn die Braminen diese Begebniß ihrer Göttin Sita erzehlen, geschiehet es mit vielen Thränen, und Bezeugnüß ihres grossen Schmertzens, und bringen bey dieser Begebenheit noch so eine unbeschreibliche Menge Fabeln bey, um die Hertzhafftigkeit des Rams zu erkennen zugeben, so

er

er im Nachſuchen der Sita Raub erwieſen. Sie wendeten alle Kräffte an, ſolchen Raub an Tag zubringen/ bloß aber der Affe Harman genannt, hatte das Glück, etwas fruchtbares auszurichten. Er ſprang in einen Sprung über das Meer, und machte ſich in des Rhevans Garten, und troff allda die Sita in äuſerſter Betrübniß an, die ſich aber nicht wenig verwunderte, als ſie an dieſem Ort einen Affen ſahe, der ſie ihres Mannes wegen, anredete: ſie wolte aber dem Vorgeben eines ſolchen Ambaſſadeurs nicht alſobald Glauben zuſtellen: allein der Affe, damit er ſeine Commiſſion erweiſen möchte, überreichte ihr einen Ring, welchen ihm ihr Mann gegeben und ſie bey ihren Sachen hinterlaſſen hatte; ſie konte ſich doch nicht ohne Mühe entſchlieſſen, ſo groſſes Wunder zu glauben, und daß ihr Mann Ram, ein unvernünfftig Thier habe können redend machen, ſie von ſeinem Zuſtande zu benachrichtigen, und ihm ſo kennbare Zeichen ſeiner Liebe zu überbringen. Der Affe Harman that bey dieſer Begebenheit noch Wunder; und als er durch einen Spion von des Rhevans Leuten erfahren, daß ſie ihn wolten verbrennen laſſen, gebrauchte er ſich dieſes Feuers, welches ſie ihm zugerichtet hatten, zur Anſteckung des Rhevans ſeines Pallaſtes, welchen es faſt gantz und gar aufzehrete, nechſt den Lumpen, ſo man ihm an den Schwantz und andern Leib gebunden, und an welche man das Feuer gelegt. Er lieff alſobald unter das Stroh, und andere leichtbrennende materie, welches in dem Pallaſt einen groſſen Brand anrichtete. Weil aber der Affe wohl ſahe, er würde nicht wieder aus Rhevans Hand entkomen können, wo er noch einmahl darein geriethe, nahm er hurtig ſeinen Weg wieder, den er kommen war, und als er ſich zuvor im Meer gebadet, ſetzte er mit vollen Sprung wieder hinüber, und gieng, dem Ram von ſeinen Abentheuer Bericht zuerſtatten: Er ſagte ihm die Betrübniß, in welcher er die Sita angetroffen, welche gantz verzweiffeln wolte, weil ſie ſo weit von ihrem Manne entfernet. Ram, dem ſeines Weibes Liebe zu Hertzen gieng, entſchloſſe ſich, ſie aus des Rhevans Händen zu erlöſen, durch was Löſegeld es auch immer geſchehen möchte, welches auch geſchahe. Eben der Affe dienete ihm vor einen Wegweiſer, und noch etlichen andern Trouppen, die Ram hie und da zuſammen geleſen hatte; nach vieler ausgeſtandenen Mühe, langte er bey dem Pallaſt des Rhevans an, welcher noch rauchte, ſo groß war der Brandt geweſen: Und weil dieſes Fürſten Unterthanen damahls an verſchiedenen Orten zerſtreuet waren, fiel es dem Ram leicht, ſeine liebe Sita, indem er ſich bey dieſem Anfall ins Gebürge retiriret hatte, welche ihn Rhevan zurück gelaſſen, wieder zu erobern. Ram und Sita hatten eine unbeſchreibliche Freude, ſich wieder beyſammen zuſehen, und erwieſen dem Affen Harman, wegen ſo guter geleiſteter Dienſte, groſſe Ehre. Sane nemo non videt, in hac fabula *Ram*, ſignificare *Adamum*: רם *ram*, enim *excelſus* latinis, qualis fuit Adam, quia filius Dei erat, *Luc.* 3, 28. Deus autem eſt ὕψιςος עליון *Eljon*, *Pſal. 18, 14. qui ſedet* על־כסא רם *al-kiſſe ram*, *ſuper ſolium excelſum*, *Eſa. 6, 1.* ſuosque protegit, & educit e periculis ביד רמה *bejad ramah*, i.e. *manu excelſa*, *Exod. 14, 8.* Per *Lockemannum* autem puto ſignificari concreatam ſapientiam, & juſtitiam, qua inſtructi præditique protoplaſti, *ab eſu* (לחם) *vetitæ* arboris abſtinere poterant. Denique per *Sitam* poſſet intelligi *Eva*, illa ſolivaga in paradiſo: ſed per *Rhevan* peſſimus ille conſultor & ſeductor diabolus; nam *Rhevan* conſultorem ſonat, ex Arab. רין i.e. *conſulere*. Atque ex his ſic dictis iterum colligo; quia ad remotiſſimos Indiæ orientalis populos hiſtoria Adami & Evæ pervenit, quam vero poſteri valde corruperunt: credibile prorſus erit, quod & perlata ſit integra hiſtoria Evæ ad aures Slavorum in Aſia: Saræ vero poſteri eorum in Europa, ita depravarint, ut ex ea fabulam, ſeu idolum *Sivvæ* fabricarent. Ceterum fabulas Indicas ea etiam de cauſa commemorandas hoc in loco duxi, quod Lockmanni facerent mentionem. *Turcis* enim *Lockmannus* creditur fuiſſe Propheta ſapientisſimus. Unde non facile iis aſſentior, quibus Lockmannus pro *Æſopo* eſt: cujus quidem ſententiæ, quod ſciam, *primus* autor eſt *Hottingerus Hiſt. Oriental. lib.* 1. c. 3. p. 101. ſeqq. & *ſecundus B. D. Pfeifferus* noſter *Critic. Sacr. cap. 16. ſect. 2. qv. 5.* Turcas autem ab Idololatris ut alia multa, ita & nomen Lockmanni, accepiſſe, omnino veri ſimile eſt.

§. X. Obſerv. (4) *Sivvæ cultores.* Sed miſſa idoli origine, undecunque ſit, infectas abſurdo *Sivvæ* ſic dictæ cultu ac veneratione gentes nunc videbimus. Atque Germanos quidem, & Saxones cum *Schedio*, *Johanne Sauberto* libro *de Sacrificiis* c. 5. p. 105. *Paulo Hachenbergio libro de Germania media, diſſert. 8. p. 255.* iis non accenſebimus; rectius enim numerum occupant (1) in genere *Slavi*, ita *Petrus Albinus Chron. Miſn. tit. XI. p. 301. D. David Peiferus Rer. Lipſ. lib. 3. p. 277. & 279.* (2) In ſpecie, *Sorabi*, ſive *Venedi*, *terræ Miſnenſis* & *Luſatiæ*, docet nos illud *Peifferus* loc. cit. (3) *Polabi*, quorſum ita *Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52. Sivva Dea Polaborum. Andreas Hondorff Promptuar. Exemplor. fol. 58.* Sivva *muliebre numen, apud Polabros* (leg. Polabos) *dominabatur.* (4) *Raceburgenſes.* Huc ita *Nicolaus Mareſcalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 4.* πολαβοί, *Polabi, quorum Raceburgium, ubi lucus quondam Veneri ſacer, quam* Sivam *lingva gentili vocarunt. Ban-*

gertus ad Helmold. lib. 1. c. 52. Sivva Raceburgenſium Dea fuit. Et paulo poſt: Ea (Sivva) Venus Polaborum fuit, atque uti nonnulli autumant, eodem in monte culta fuit, in quo poſtea ab Henrico Leone templum cathedrale conditum, ſcil. anno 1172. vid. Arnoldus Chron. Slav. lib. 2. c. 13. Sic etiam D. Maſius de Diis Obotrit. cap. 2. p. 42. Fama eſt, Razeburgi in eodem monte cultam Sivvam, ubi poſtea Henricus Leo templum cathedrale exſtruxit: hodie incolæ iſtum locum, montem Palmarum, Germ. Palmenberg, vocant, ubi lucum Deæ ſacratum fuiſſe ferunt. Fuit autem Razeburg, Saxon. Razeburg, Helmoldo lib. 1. c. 2. Racisburg, & cap. 52. Racesburg: Arnoldo lib. 2. c. 13. Raceburg metropolis Polaborum; Helmold. lib. 1. c. 2. Polabi, civitas eorum Racisburg. Polabi autem vocati ii populi ſunt, qui ſecundum Albim fluvium habitarunt: ſic dicti, ex præpoſitione po, ſecundum, juxta, & labis, Albis, Sorab. Bohem. Voſſius Polabos, Saxones vocat, per anticipationem, eo quod illa terræ pars poſtea a Saxonibus ſit occupata. Verba ejus hæc ſunt; de Idololatr. lib. 1. cap. 8. pag. 60. edit. Francof. anno 1668. in 4. Quod ſi ſeculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem dæmones ab antiquis eſſe Saxonibus cultos, quibus ante tempora Caroli M. præter Finnum Deum, & Deam Sibam, malus Deus, quem ajebant, colebatur, ne noceret, ut eſt apud Georgium Fabricium lib. 1. Originum Saxonicarum pag. 62. edit. Jenæ ann 1597. (5) Oldenburgenſes, ſive Aldenburgenſes aut Starigardenſes. Petrus Albinus Chron. Miſn. tit. XI. p. 301. edit. Witeberg. an. 1580. Sieba, oder Syba, ſoll ſonderlich für andern bey den Nordalbingis ſeyn geehret worden, und zu Oldenburg geſtanden ſeyn, welches Bild daſelbſt Vicelinus Biſchoff von Lübeck zerſtöret. Man ſchreibt, daß die Wenden gemeldten Abgott für Biſchoff Johannis zu Mechlenburg Leichnam geworffen, den ſie mit Senſen im 1065. Jahr zu Stücklein gehauen. (6) Roſtochienſes. Hinc pertinet Saxo Grammaticus Hiſt. Dan. lib. 14. f. 295. edit. Soræ ann. 1644. in fol. Urbem quoque Roſtock oppidanorum ignavia deſtitutam, nullo negotio (Waldemarus I. Rex Daniæ) perusſit. Statuam etiam, quam gentis profana credulitas perinde ac cæleſte numen, divinis honoribus proſequebatur, incendio mandavit. Ex Nicolao autem Mareſcalco Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. c. 4. Statuam iſtam Sivvæ Deæ imaginem fuiſſe conjiciam, ita enim ille: Supra Laciburgium (id eſt Roſtochium) arca ingens arcis Herulæ, ſecundum Varnam juxtaque lucus quondam Sivvæ. (7) Poloni. Ex teſtimnnio Johannis Dlugoſſi in Hiſt. Polon. lib. 1. fol. 37. quod videſis ſupra num. V.

§. XI. Obſerv. (5) Ritus colendi Sivvam. Exponit hos, quales quidem in genere fuerint, Helmoldus Chron. Slav. lib. 1. c. 52. Verba ejus legas cap. V, præced. num. XII. circa finem: memorat autem 1. lucos 2. flamines ſeu miniſtros, 3. ſacrificia, 4. dies ſacros, &c. quibus omnibus Sivvæ reverentia ac cultus quæſitus eſt. Adde his ea, quæ ex Nicolao Mareſcalco, Bangerto, & Maſio antea num. X. exſcripſimus.

§. XII. Obſerv. (6) Sivvæ deſtructio. Hiſtoriam hac de re ſcriptores, quod ego quidem ſciam, ſatis accurate, & quoad loca omnia, non conſignarunt. Credibile vero eſt, factam eſſe (α) apud Polabos, Obotritos & Wagrios, everſionem idoli iterum iterumque: & primo quidem tempore Ottonis I. Imp. Dicit enim Helmoldus lib. 1. cap. 69. Aldenburgenſem Epiſcopatum Magnus Otto primus inſtituerat, ſubjiciens ei Polabos & Obotritos, confer. idem cap. 12. lib. cit. ſecundo tempore Godeſcalci Principis Chriſtianisſimi Wagirorum, anno 1042. Tunc enim reædificatæ ſunt per univerſam Wagirorum provinciam, nec non & Polabingorum & Obotritorum, eccleſiæ quondam dirutæ, ait idem Helmoldus lib. 1. c. 20. Denique ultima everſio facta eſt tempore Henrici Leonis, nimirum computatione facta ab anno MC LIV. quo ille Evermodum Epiſcopum in Racesburg ordinavit: Et ita Helmoldus lib. 1. cap. 77. Nec hoc prætermittendum videtur, quod dilatante Deo fines eccleſiæ, ordinatus eſt in Racesburg Epiſcopus Dominus Evermodus, præpoſitus de Magdeburg; deditque ei Comes Polaborum Henricus inſulam ad inhabitandum prope caſtrum. Præterea trecentos manſos reſignavit Duci dandos in dotem epiſcopii. Porro decimas terræ recognovit Epiſcopo, quorum tamen medietatem recepit in beneficio, & factus eſt homo Epiſcopi exceptis trecentis manſis, qui cum omni integritate tam redituum, quam decimarum ſunt Epiſcopi. Interfuit his rebus agendis Dominus Ludolfus præpoſitus de Cuzelina. Et cap. 83. ait idem Helmoldus: Sed & in terra Polaborum multiplicatæ ſunt eccleſiæ, inſtantia Domini Evermodi Epiſcopi & Henrici Comitis de Racisburg. Acta hæc ſunt Ann. Chr. MC LVI. Andreas Hondorffius Prompt. Exemplor. fol. 58. Sivva muliebre numen, apud Prolabros (leg. Polabos) dominabatur; Idolum hoc Vicelinus Lubecenſis Epiſcopus confregit. Adde his, quæ Petrus Albinus de Sivvæ Oldenburgicæ abrogatione, & Saxo Grammaticus de Roſtochienſi nos docent num. X. citati. (β) Apud Sorabos memoria ac reverentia Sivvæ, ſi qua fuit, converſa gente evanuit, de qua ſect. 2. cap. 1. n. 25. denique (γ) apud Polonos, An. Chr. 965. quo Miceslai regis jusſione idola Poloniæ omnia confracta, atque in aquas abjecta ſunt; hiſtoriam ex Johannis Dlugoſſi Hiſt. Polon. lib. 2. fol. 91. dabimus in capite de Dzievonia.

CAPUT

CAPUT VII.

De Porenutio Deo embryonis.

§. I.

CEnſorinus in illuſtri ſuo *de Die Natali* volumine, (ita id ex merito laudat *Sidonius Apollinaris Epiſt. ad Polemiam*:) cum *capite ſexto* ſententias diſcrepantes commemoraſſet, *Empedoclis, Hipponis, Democriti, Anaxagoræ, Diogenis Apolloniaris, Ariſtotelis*, diſputantium, a quanam parte corporis fœtus in utero increſceret, ultimum tribuit locum *Stoicis*, his uſus verbis: *Stoici una totum infantem figurari, dixerunt, ut una naſcitur, oriturq́. Hoc autem ipſum docere etiam Hippocratem lib. 1.* περὶ διαίτης, annotavit præterea ad hoc caput in commentario *Henricus Lindenbrogius p. 28.* Porro de cauſa fœtuum formatrice, quam *Galenus* ingenue fatetur, *ſe ignorare, lib. de fœt. form. cap 6.* differendo ita pergit *Cenſorinus*: *Sunt qui id opinantur, fieri ipſa natura, ut Ariſtoteles atque Epicurus: ſunt, qui potentia ſpiritus ſemen comitantis, ut Stoici ferme univerſi; ſunt, qui ætherium calorem ineſſe arbitrantur, qui membra diſponat, Anaxagoram ſecuti. Sed paulo poſt ait: Ut mares fœminæve naſcantur, quid cauſa eſſet, varie ab iisdem Philoſophis proditum eſt: Nam, ex quo parente ſeminis amplius fuit, ejus ſexum repræſentari dixit Alcmæon: ex ſeminibus autem tenuioribus fœminas, ex denſioribus mares fieri Hippon affirmat. Utrius vero parentis principium ſedem prius occupaverit, ejus reddi naturam Democritus retulit. At, inter ſe certare fœminas & mares, & penes utrum victoria ſit, ejus habitum referri, auctor eſt Parmenides. Et e dextris partibus profuſo ſemine, mares gignit, at e lævis fœminas, Anaxagoras, Empedoclesq́ conſentiunt: quorum opiniones, ut de hac ſpecie congruæ, ita de ſimilitudine liberorum ſunt diſpariles. Super qua re Empedoclis diſputata ratio talis profertur: Si par color in parentum ſeminibus fuerit, patri ſimilem marem procreari: ſi frigus, fœminam matri ſimilem. Quod ſi patris calidum erit, & frigidum matris, puerum fore, qui matris vultum repræſentat: at ſi calidum matris, patris autem fuerit frigidum, puellam futuram, quæ patris reddat ſimilitudinem. Anaxagoras autem ejus parentis faciem referre liberos judicavit, qui ſeminis amplius contuliſſet. Ceterum Parmenidis ſententia eſt, cum dexteræ partes ſemina dederint, tunc filios eſſe patri conſimiles: cum lævæ, tunc matri. Sequitur vero de geminis, qui ut aliquando naſcantur, modo ſeminis fieri Hippon ratus eſt. Id enim, cum amplius eſt, quam uni ſatis fuerit, bifariam diduci, id ipſum ferme Empedocles videtur ſenſiſſe: nam cauſas quidem, cur divideretur, non poſuit, tantummodo ait, ſi utrumque ſedes æque calidas occupaverit, utrumq́ marem naſci: frigidas æque, utramque fœminam: ſi vero alterum calidiorem, alterum frigidiorem, diſpari ſexu partum futurum.* Hactenus *Cenſorinus*.

§. II. Nos, qui Scripturæ autoritatem veneramur, de creatione & formatione hominis ſic quidem loquimur: *Gen. 1. 28. Benedixitq́ protoplaſtis Deus, & ait, creſcite & multiplicamini, & replete terram: Ex his itaque* verbis divinis ſcimus & ſentimus, ineſſe humano ſemini ab ipſo primo conceptionis momento, animam: ex ſemine autem, in vaſculo uteri bene compoſito fieri paulo poſt maſſam ſimilem archetypo homini, quæ membra omnia repræſentet, & hanc tandem in dies ex affluxu ſeminis materni, perfecte elaborari, augeri & perfici. *Sperling. de format. hom. c. 2. & 5.* confer. *Carol. Drelincurt.* Opuſc. *de fœtus humani conceptione, &c. edit. Lugd. an. 1685. & Acta Erud. Lipſ. An. 1686. p. 473. ſeq.* Dicimus nos præterea, naturam naturatam ſolam ſeu ſibi relictam hic non agere, ſed a natura naturante, hoc eſt, Deo ſublevari. Etenim per Deum ſumus, inquit *Apoſtolus Act. 17, 48.* Et *Jobus cap. 10, 10. 11. Nonne* (tu) *Deus ſicut caſeum me coagulaſti? pelle & carnibus veſtiſti, oſſibus & nervis compegiſti me.* Hæc ergo fides & philoſophia noſtra Chriſtiana eſt, qua etiam credimus & ſentimus, eſſe ſolius Dei creatoris munus ac opus, ne abortus fiat, & imperfectus homo naſcatur.

§. III. Sed enim ſagaciores etiam Slavi, lumine naturæ colluſtrati cognoverunt, αὐτοσχεδίως non fieri formationem hominis in utero, ſed ſummam aliquam divinamque poteſtatem eſſe, quæ creet, formet, augeat & conſervet hominem, eſſe & illam ipſam, quæ præcaveat, ne in abortum aut monſtrum fœtus mutetur moriaturve. Gravidis fœtus onus usque ad ſeptimum menſem, quo teſte *Hippocr. l. de Part. Septimeſtr. ſ. 3. op. p. 36.* membranæ dum tenduntur, & umbilicus vellicatur, dolores matri pariunt, fœtusque priſtino vinculo exſolutus gravior evadit. Hæ igitur ſi ſanitate fruantur integra, fœtus pondus vix ſentitur, ſtatim vero ubi fœtus emortuus, dilabitur in utero, quocunque ſe vertat mulier, ὥσπερ λίθος, ſicut ſaxum, ut iterum *Dictator l. de ſuperfœt. p. 43.* matrique eſt ponderoſior. *Lit. Garmannus lib. 2. de Miracul. Morb. tit. 3. n 22. p. 395.* Aſt vero iſtam poteſtatem, ſive ut clarius loquar, Deum embryonis, *Porenutium* quendam eſſe, Slavi falſi opinati ſunt: nam ad Deum Deorum propter ipſius majeſtatem & beatitudinem ſummam, illud curæ genus referre noluerunt, ne nimis abjecte, quam par eſt, de eo ſenſiſſe viderentur; in qua tamen opinione ipſi valde errarunt.

§. IV. (1) *Nomen Porenutii.* Dicitur numen illud *Porenutius*; ita *Saxo Grammaticus Hist. Dan. lib. 14. f. 327. & Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 9.* Mallem *Poronutium* scripsisset: sic enim etymon, de quo jam, ipsum svadet.

§. V. Observ. (2) *Porenutii etymon.* Est autem Porenutii nomen simplicissime ex verbo Polonico **Poronic**, id est, *abortire, abortum pati*: ab hoc **Poronienie**, subst. *abortus, abortio, abortum.* Et **Poronicny**, *abortivus*, adject. Igitur *Porenutius*, seu *Poronutius* rectius, idem est, ac si latine dixeris, Deus, aut potestas divina, hominem in utero perficiens, abortumque præcavens. Vel etiam, a contrario, Deus, qui fœtum potest destruere & corrumpere. Hinc etiam *Porenutius* ille pro *vindice stupri* est habitus, quia tanquam Deus castam vult prolem, ne majestas sua cura & formatione nequam ac impuri seminis polluatur & contaminetur: Diserte huc *Saxo loc. cit. f. 328. Non mirum*, sic ille, *si illorum numinum* (ad *Pornutium* nos hæc in specie applicamus) *potentiam formidabant, a quibus stupra sua sæpe numero punita meminerant. Siquidem mares in urbe* (Karentia) *cum fœmina in concubitum adscitis, canum exemplo cohærere solebant: Nec ab ipsis morando divelli poterant. Interdum utrique perticis e diverso appensi, instituto nexu ridiculum populo spectaculum præbuere. Ea miraculi fœditate solennis ignobilibus statuis* (vel ignobili statuæ Porenutii) *cultus accessit, creditumque est earum* (ejus) *viribus effectum, quod Dæmonum erat præstigiis adumbratum.*

§. VI. Observ. (3) *Figura Porenutii.* Hanc ita sculptam fuisse scribit *Saxo loc. cit. f. 327. Porenutii statua quatuor facies repræsentans, quintam pectori insertam habebat; cujus frontem læva, mentum dextera tangebat. Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 9. Porenutius quadrifrons quintam pectori insertam exertabat.*

§. VII. Observ. (4) Hic rursus *de causis figuræ* nobis quædam dicenda erunt: (1) *quatuor facies*, sive capita, repræsentabat; nim. quod Porenutium Slavi multis ac supplicibus verbis precati sint, ut is fœtum sic perficeret, quo quadruplex, ut sic dixerim, caput, hoc est, *puerilem, juvenilem, virilem, atque senilem ætatem* incolumis possit adipisci: sive gradus ætatis humanæ, quos vulgo quatuor faciunt, aliquando ascendere. De gradibus autem ætatis humanæ, quid alii senserint, videndus *Censorinus de Die Natali. c. 14.* (2) *Quinta facie* pectori numinis inserta, videtur embryo significari: quod crederent, *Porenutium* exorandum esse, ut facie humana integra perfectaque infantem ornet, ne sit monstrum imperfectusque homo. (3) *Frontem* læva idolum tetigit, quia frons animum, affectuumque motus signat. Itaque a Porenutio sibi persvasa est cæca gens, quod infans sensibus & ratione sit præditus. (4) *Mentum* dextera tenebat: fortassis ideo, quod liberos sibi, masculos imprimis, qui & virili robore, & forma eleganti præstent, a *Porenutio*, hoc est, Deo sibi parentes precentur: *filii enim columnæ sunt domus atque patriæ: sed filiæ* χαλεπὸν κτῆμα καὶ δυσαποδίαθετον, sentiente *Menandro.* Ineptit tamen *R. Salomon*, annotante *Abulensi*, qui *Num. 6, 24.* verba: *Benedicat tibi Deus*, sic interpretatur: *hoc est, det tibi multos filios, & custodiat te, scilicet ne habeas filias, Pelargus Comment. in Num. 1. p. 65.* In mento enim signum sexus masculi: & mentum prolixum, bonis moribus præditum hominem significat.

§. VIII. Observ. (5) *Porenutii cultores. Karentiæ* urbis *incolas*, sive *Rugianos* nobis nominat *Saxo Grammaticus loc. cit. f. 327.* nec dubium tamen, quin multo plures ex Slavica gente cum iis fecerint. De Karentia autem nos supra cap. 3. num. XI. pluribus.

§. IX. Observ. (6) *Porenutium colendi ritus*, seu *Porenutii cultus.* Huc quatuor illa pertinent, quæ nobiscum *Saxo Grammaticus*, loc. dicto, communicat, primo, ubi ait: *Porenutium ut privatum Deum fuisse* cultum: secundo, *fanum ejus ingenua arte ædificatum nituisse*: tertio, uti jam dictum *num. 5.* habitum esse *Porenutium pro vindice stupri*; & quarto, pro *Deo embryonis*, quem ille virtute sua creet, perficiat, (Ægyptiorum sacerdotum commentum erat, corporis humani partes esse triginta sex, totidem etiam Dæmones esse, qui singularum partium singuli habeant curam, iisque totidem herbæ sacrari debeant, refert Conringius lib. 1. Medic. Hermet. c. 8. p. 69. & *Garmannus de Miracul. Morb. lib. 3. tit. 2. n. 141. p. 1017.*) & instruat sensibus ac robore.

§. X. Observ. (7) *Porenutii destructio.* Destructa autem tandem est Porenutii statua, capta per deditionem urbe Karentia, a Waldemaro I. Rege Daniæ, anno MCLXVIII. eo ipso die, quo *Vithi* & *Porevithi* imagines eversæ & crematæ sunt. Ita enim *Saxo loc. cit. Porevithbo succiso, Porenutii templum appetitur: hæc statua quatuor facies repræsentans, quintam pectori insertam habebat, cujus frontem læva, mentum dextera tangebat. Hæc famulorum ministerio securibus icta concidit.* Reliquas circumstantias, quibus *Saxo* historiam amplificat, vid. *supra cap. 3. num. 13.* Nam ad *Porenutium*, quoque spectant, quæ nos ibi ad *Vithum* in specie retulimus.

CAPUT

CAPUT VIII.

De Slota Baba, sive Dea obstetrice.

§. I.

Supereſt λοχεία Slavica: perfecto enim abſolutoque fætu in utero matris, & Porenutio gratiis actis, pro re ſua affabre geſta: Slavi, ubi partui jam vicinus infans eſſet, ad *Slotam Babam* mox ſeſe converterunt. Hanc enim parturientibus adeſſe, atque operam ferre credebant. Verum o prophanam, inanem, ac falſam opinionem! Quam multo feliciores nos Chriſtiani, qui credimus & confitemur, Deum nos noſtrosque de ventre extrahere. *Tu Deus extraxiſti me de ventre*, inquit *David*, ſive *Chriſtus*, *Pſalm.* 22, 10. Bene etiam *Paraphraſis Chaldaica, ad Gen. caput* 30, 27. quatuor claves Deo, ac Domino univerſi ſoli attribuit: nempe *clavem pluviæ, cibationis, ſepulcrorum & uteri. De clave pluviæ* (ita *Chaldæus*) *ſcriptura ſic dicit: Aperiet tibi Dominus theſaurum ſuum bonum, cœlum, ut det pluviam, Deut.* 28, 12. *De clave cibationis: Aperies manum tuam, &c. Pſalm.* 145, 6. *De clave ſepulcrorum: Cum aperuero ſepulcra veſtra. Ezech.* 37, 12. *De clave uteri ſeu ſterilitatis. Gen.* 30, 22. *Aperuit Deus uterum Rachelis.* Addam his ego, ὡς ἐν παρόδῳ, *quatuor claves* alias, quibus ſolus Deus aperit ac reſerat ſpiritualia: quarum eſt *prima clavis Sciptura S. quæ liber* vocatur *clauſus, Eſa.* 19, 11. Secunda *cordis humani*, quod Spiritus S. aperit, in convertendo. *Act.* 16, 14. Tertia *Gratiæ divinæ*, per remiſſionem peccatorum, *Matth.* 16, 19. *c.* 18, 18. Et quarta *mortis & inferni, Apoc.* 1, 18. Has vero claves omnes junctim complectitur clavis univerſalis gubernationis, *Eſa.* 22, 22. *Apoc.* 3, 7. *D. Michaël Waltherus Offic. Bibl. Repoſitor.* 2. *arcula* 1. § 713.

§. II. Neque vero meliore de luto fuerunt præcordia Græcis Romanisve, prudentiſſimis alias ſapientiſſimisque hominibus: & parum abeſt, quin hos longe abſurdiores Slavis pronunciem: Græcis quidem ſaltem una λοχεία, ſed Romanis plures ejus furfuris Deæ fuerunt, quas parturientibus adeſſe cenſebant. Græcis autem *Diana* (*Diana* habet patrocinium obſtetricandi, *Abdias Hiſtor. Apoſt. lib.* 3. *c.* 30. *Cicero l.* 2. *de Nat. Deor. Ut apud Græcos Dianam eamque Luciferam: ſic apud noſtros Junonem Lucinam in pariendo invocant.*) dicta eſt λοχεία, quaſi *partus arbitra:* & Romanis *Dii Nixii*, *Feſtus: Nixii Dii appellantur in Capitolio tria ſigna ante cellam Minervæ genibus nixa, velut præſidentes parientium nixibus: Egeria* Nympha, *unde ei ſacrificabant gravidæ, ut egererent alvo conceptum: Proſa item, & Poſtverta, quarum illa etiam Anteverta dicta eſt: ut nos docet Macrobius lib.* 1. *Saturnaliorum cap.* 5. (*al.* 7.) *p.* 102. *Proſa ex Prorſa*, id eſt, *recta*, ut rectus partus ederetur. *Varro* apud *Agellium Noct. Attic. lib.* 16. *c.* 16. Quandoque *pueri contra naturam forte converſi in pedes, brachiis plerumque diductis retineri ſolent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia, aræ ſtatutæ ſunt Romæ duabus Carmentibus, quarum una Poſtverta nominata eſt, Proſa altera, a recti perverſiq; poteſtate & nomine. Egredienti in lucem fætui præerat Natio, quaſi nativitatem dicas. Cicero lib. de Nat. Deor. Cum fana circuimus, in agro Ardeati rem divinam* (ei) *facere ſolemus, quæ jam partus matronarum tueatur, a naſcentibus Natio nominata eſt.* Denique edito in lucem, & nato infante, *Statina* culta eſt, ut puero in terra poſito præeſſet. Solebat enim obſtetrix naſcentem infantulum mox in terram ſtatuere, qua pueri in terram poſitione Statinae Deæ utpote pueritiæ præſidi, conſecrabatur. *Prima etiam conſtitutio infantis ſuper terram, Statinæ Deæ ſacra eſt, ita Tertullianus* in libro de Anima. Conſtitutum ita, ſive humi depoſitum parens de terra tollebat, & in ſinum ſuum recipiebat. Quo *Statius Epiced.* in *Fil.*

- - *Meus, ille meus tellure cadentem*
Excepi, & vinctum geniali carmine fovi.

Epiced. in Glauc. - *Raptum ſed protinus alvo*
Suſtulit exultans, ac prima lucida voce,
Aſtra ſalutantem, Dominus ſine mente dicavit,
Amplexusque ſinu tulit & genuiſſe putatur.

Claudianus in Ruffinum lib. 1.
Ruffinus, quem prima meo de matre cadentem
Suſcepi gremio, reptavit parvus in iſto
Sæpe ſinu. -- --

Quare *ſuſcipere*, vel in gremium tollere, ſonabat perinde antiquo loquendi more ac patrem fieri. Fortaſſis autem iſti ritus a judæis ſunt ſumpti, ait enim in huncce morem reſpiciens *David, Pſal.* 71, 6. *Tibi innitor inde ab utero, a viſceribus matris meæ tu abripuiſti me, in te eſt laus mea jugiter*; ita ſentit *Joan. Dorighteius, Analect. Sacr. Excurſ.* 143. *p.* 380. Aſt de his *Jo. Saubertus de Sacrific. cap.* 3. *pag.* 42. *ſſ.* aliique: nos nunc de *Slota Baba* verba faciemus.

§. III. Obſerv. (1) *Nomen Slotæ Babæ.* Scriptura genuina Slavica nominis eſt **Zlota Baba**: & legitur *Slota Baba*, S. initiale in *Slota* leniſſime pronunciando: Slavis enim diſtinctionis gratia litera Z. S. lene valet: ſicut & hoc jampridem, & ante me, *Julius Cæſar Scaliger Exercit.* 106. *num.* 3. *de ſubtilitate obſervavit*, inquiens: *Ad oppidum* Slotam, *ſive* Zlotam, *utroque enim modo*

describimus. Variant tamen Scriptores Deæ vocabulum: siquidem Βάβια, scribitur apud *Photium* Cod. CCXLII. & βαβαὶ apud Hesychium, *Babia*, apud *Seldenum* de Diis Syris Syntagm. 2. c. 4. & *Saubertum* de *Sacrif.* c. 3. p. 43. *Zlota Baba*, apud *J. C. Scaligerum* de *Subtilit. Exerc.* 112. num. 1. *Zolota Baba*, apud *Alexandrum Gvaguinum* Sarmat. Europ. f. 85. & *Boxhornium de Republ. Moscov.* Part. I. p. 51. Alibi apud hunc vocatur latina interpretatione, *Aurea Anus*, lib. cit. p. 53 nec non *Aurea vetula*, de *Republic. Moscov. Part.* 2. *p.* 45. Solata Baba, eine alte göldene Vettel, ita *Erasmus Francisci* in Exoticis num 65. p. 536. & *Misander Delic. Bibl. N. T. Tom. I. quæst. 6. p. 397.*

§. IV. Observ. (2) *Etymon Slota Baba.* Nomina duo sunt, quorum subjectum posterius signat, sed prius metaphorice ipsius qualitatem. Baba enim Sorabis, Bohem. Polon. &c. *anus*, *vetula*, *mulier provecta ætate*, & Synecdochice avia, it. *obstetrix*, quod vetula illa ut plurimum esse solet. *Damascius* in vita *Isidori*, βαβία, & *Hesychius* βαβαὶ legunt, & pro voce Syriaca hacent. *Seldenus de Diis Syris Syntagm.* 2. *c.* 4. *p.* 296. *edit. Lips. ann.* 1672. ita: *Ad Syriam Venerem referenda sit nec Babia pueritiæ atq; adolescentiæ, ut videtur, Dea, apud Syros culta, nequeo conjectare: nec de eo numine alibi quid memini occurrisse, quam in Damascii vita Isidori apud Photium Cod. CCXLII. Verba ejus adjungam:* Βάβια δὲ οἱ Σύροι, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Δαμασκῷ τὰ νεόγνα καλοῦσι παιδία; ἤδη δὲ καὶ μειράκια ἀπὸ τῆς παρ᾽ αὐτοῖς νομιζομένης Βαβίας Θεοῦ. id est, *Babia Syri, & maxime qui in Damasco pueros recens natos, jam vero & adolescentes a Babia, quæ apud illos Dea putatur vocant. Alias* βαβαίας *legitur. Neutrum magis intelligo, quam ut locus hic de ea singularis docet. Meminit* βαβαὶ *Hesychius in vocabulo* Ἀμάν, *& vocem ait esse Syriacam, atque* σύγχυσιν, *seu confusionem significare. Id sane Babel sonat Ebraice.* Verba ejus: Ἀμὰν ἑβραϊστὶ, βαβαὶ Συριστὶ: ἑλληνιστὶ σύγχυσις. Hæc *Seldenus.* Possem concedere Syris Damascenis olim βαβία vel βαβαὶ, dictam fuisse vetulam sive obstetricem: ex Ebr. אבה *abbah*, *benevoluit*, it. *pater*, aut *mater fuit*, vid. *Orig. Lingv. Sorab.* lib. 4. c. 2. p 1608. seq. *Wilhelm Dampier* Reise um die ganze Welt, Part. I. cap. 15. p. 936. Ein Weib heisset überall in Ost-Indien, noch Malaischer Sprache, *Babbi*, und *Mamma*, ein Mann. Sed quid si Syri illi *Hunni* fuerint, Sarmatice vel Slavice loquentes? vixit enim *Isidorus Pelusiota*, in cujus vita vocabulum βαβία occurit, A. C. 440. ut *Bellarminus de Scriptorib. Ecclesiasticis* p. 119. edit. Colon. anno 1684. & *Mornæus*: vel A. C. 450. ut *Pelargus*: vel Anno 482. ut alii, *Gerhard. Patrolog.* p. 437. edit. Jen. anno 1653. volunt. Jam enim A. Chr. 395. Hunni ab ultima Mæotidis palude in Asiam, Syriam ac Palæstinam irruperant, *Calvisius Chronolog. p.* 572. quos Hunnos vero e Juhoria, seu Jugra, vel Juhra, extrema regione Moscoviæ, primo exisse docti alii existimant *Boxhornius de Republ. Moscov. Part. 1. p.* 48. Slavorum ergo vel genus, vel vicini Hunni fuerunt: quamobrem facile credam, quod una cum istis Hunnis vocabulum βαβία in Syriam sit translatum: ex eoque tempore pro Syriaco habitum. Quod autem *Hesychius* ait, βαβαὶ Συριστὶ, ἑλληνιστὶ σύγχυσις, id est, *confusio*: forte quod βαβαὶ secundum quosdam naturale balbutientis puerulorum lingvæ quoddam rudimentum sit, & prima quasi vox, a balbutie formata. Mihi tamen origo ejus alia esse videtur. Porro & Baba, mons Poloniæ; *Johannes Dlugossus* Hist. Polon. lib. 1. t. 34. Baba *mons altissimus supra fluvium Sola, berbas multiferas germinans, & oppido* Zywiec *imminens*: puto per metonymiam adj. sic dictum, quod babá id est vetulæ herbas ibi sedulo colligant. Sic Babe duschka Sorabis, *carum, cuminum* pratense, Charbei, oder Feldkümmel, id est, *Vetulæ animula*. Quod vetulis valde conducat. Hinc etiam Babimost, *oppidum Poloniæ*, quasi tu dicas latine, *Vetulæ pons*. Alterum vocabulum Slota, vel Zlota, *adjectivum* fæminini generis, id est, *aurea.* Sloty, vel Zloty, masc. *aureus* ex subst. Sloto, vel Zloto, *aurum.* Sic *Martinus Opitius in Poëmat. pag.* 85. Denn Zloto, das heisst Gold, auf Wendisch. Qua de causa corrigendus erit *Jul. Cæs. Scaliger*, qui de *Subtilit. Exerc.* 106. *sect.* 3. titulum facit, Zlota Gold, legam Zloto, i. e. *aurum.* Porro *idem* loc. cit. sic pergit: *Quod affines nostri Septentrionales*, Gold & Golt id vicini item nostri Orientales (i. e. Slavi) Zlota, (legas iterum Zloto,) *vocant. Estq; ab hoc* Slota, *vel* Zlota, (sub intellige zemia, vel semia,) id est, *oppidum aureæ telluris.* Sic & apud Transsylvanos est *Zlotna*, vel *Zlatna*, (leg. *Slatna*) oppidum, fodinis aureis clarum, de quo *Opitius*, ubi supra:

Denn Zloto, das heisst Gold, auf Wendisch: da die Stadt
Zwar kleine, doch nicht arm, davon den Namen hat.

Vid. Eund. p 78. & 101. Denique dictum est idolum Zlota Baba, *Aurea Anus*, sane quidem, non quod aurea figura ejus esset, aut ex auro conflata: sed quia auro charius habeatur. Nam Slavis Zloty, masc. & Zlota, fæm. (leg Sloty, & Slotay,) *aureus, aurea*, metaphorice is (ea) dicitur, qui *charus* vel quæ *chara nobis* est: perinde ut *Thren.* 4, 2. בני ציון היקרים המסלאים בפז *Filii Sion preciosi, æquiparati æstimati sunt auro puro,*

puro, i.e. auro contra chariores. *Lutherus*: Die edlen Kinder Zion dem Golde gleich geachtet. Ad quem locum ita *D. Joh. Tarnovius p. 212.* מסלאין reddit *Chaldaeus*, *pulcerrima erant forma, similes auro puro. Vulgatus*, *amicti auro primo, quasi vel ratione formae, vel ornatus conferrentur cum auro*: *sed melius sentiunt hi, qui credunt ita dici, quod fuerint tam pretiosi habiti, ut aurum*, die man möchte mit Gold aufwägen.

§. V. Observ. (3) *Slotae Babae figura.* De hac ita *Boxhornius de Republ. Moscov.* Part. I. pag. 51. *In Obdoriae regione est antiquissimum idolum, e lapide excisum, quod Moscovitis* Golota Baba (leg. Slota) id est, *Aurea Anus dicitur. Est autem forma mulieris vetulae, infantem in gremio tenentis & alterum juxta se infantem habentis, quem nepotem esse illius, incolae perhibent.* Quamobrem denuo haud satis subtilis & accuratus *Julius Caesar Scaliger de Subtilit. Exerc.* 102. num. 1. *Rupes imminet oceano Scythico, quae* Zlota Babba, (leg. Baba) *hoc est, Anus Aurea dicitur. Anus enim prae se fert formam. Est promontorium a specie, quam refert.* Sic *ille*. Ceterum ut hoc addam, sumpsit sua *Boxhornius* ex *Alexandro Gvagnino* de *Sarmatia Europaea* ubi ita fol. 85. *edit. Spir.* anno 1581. (qua de vid. *Sam. Joachim. Hoppius in Schediasm. de Scriptorib. Hist. Polon.* fol. 10.) *In Obdoriae regione ad ostia Obdi fluvii, est quoddam antiquissimum idolum, de lapide excisum, quod Moschovitis* Zolota Baba, *id est, aurea anus dicitur. Est autem similitudo mulieris vetulae infantem in gremio tenentis, & alterum juxta se infantem habentis, quem nepotem illius esse incolae dicunt.*

§. VI. Sed ut *figurae ratio* constet, paucis observandum: assignari duos infantes idolo: quod Baba Slavis duplicem significationem, tum *obstetricis*, tum *vetulae*, sive *aviae synecdochice* obtineat: prioris ergo formae seu potestatis causa, infantem in gremio tenet; quod illum veluti obstetrix de ventre matris extrahere soleat: posterioris autem respectu infans alter appositus, nepos intelligitur, qualem avia mediante filia generat. Amplius quia Aviae non minori nepotes, quam ipsosmet liberos suos amore & cura prosequuntur, inde factum puto, quod idololatrae pro infante, veluti pro nepotulo *Slotam Babam* deprecantur, ne illum vel in calamitate deserat, sed quid faciendum ei, & quo migrandum sit, probe ac diligenter curet. Videsis *num. 8.*

§. VII. Observ. (4) *Slotae Babae cultores. Obdorianos, Jubriscos, Vobuliscos, Chudorenses*, & in genere *Moscovitas* seu *Russos* nobis nominat *Boxhornius*, & *Alex. Gvagninus*, ut *num. 8. sequenti* jam docebimus.

§. VIII. Observ. (5) *Slotae Babae cultus.* Cl. *Boxhornius*, verbis iterum sumptis ex *Alex. Gvagnino* fol. 86. Sic pergit: *Hoc idolum* (Slotae Babae) *ab Obdorianis, Jubriscis & Vobuliscis, aliisq; conterminis gentibus* (1) *cultu latriae colitur, praestantissimasq;*, & (2) *maximi pretii pelles Zebellinas idolo offerunt, unaq;* (3) *cum reliquarum ferarum pretiosis pellibus*, (4) *cervos quoque selectiores ad sacrificium peragendum mactant, quorum* (5) *sangvine os, oculos, & reliqua simulacri membra perungunt.* (6) *Intestina autem cruda victimae devorant*, & (7) *inter sacrificandum sacerdos idolum consulit, quid ipsis faciendum, quove migrandum sit. Dicunturetiam in montibus vicinis huic idolo* (8) *tinnitus, boatusq; quidam audiri, qui perpetuum sonitum, in modum clangoris tubarum edunt. Hoc autem nihil aliud esse existimo, nisi instrumenta quaedam illic antiquitus posita, vel canales subterraneos sic natura ipsa effectos, ut ventorum perpetuo flatu, sonum boatumq; & clangorem continuum efficiant. Idem* paulo post, p. 53. ubi de Condora, alia provincia Moscoviae: *Ejus indigenae, inquit, proprio idiomate utuntur*, & *Aureae Anus idolum colunt.* Et Part. 2. pag. 45. *Tartarorum confinia tenent Moscovitae idololatrae: percelebre est illius* (illorum) *idolum, Aurea Vitula*, (lege Vetula) *si* (9) *quae gravior calamitas gentem premit, veluti fames, bellum, vel pestis: idolum suum statim consulunt, quod* (10) *hoc modo faciunt: coram simulacro prostrati preces fundunt, mox tympanum in medio statuunt, quod forte lecti circumstant, argenteum bufonem tympano imponunt: dein bacillo percutitur tympanum. Ac cui circumjacentium accedit bufo, protinus interficitur. Statim nescio quibus idoli praestigiis vitae restitutus, malorum causas exponit. Itaq; placato idoli numine, non ita multo post, publica calamitate liberantur.*

§. IX. Observ. (6) *Slotae Babae destructio.* Dubio procul idolum nondum in omnibus locis imperii Moscovitici destructum est, eo quod conversio gentium praedictarum tentata quidem, & quaesita, sed absoluta hactenus non fuit: maximam enim partem Septentrionales, cumprimis extremos ad haec usque nostra tempora idololatriae addictos esse, scriptores memorant. Sic recentissimus *Anonymus* in *Itinerario*, cui titulus, Reise nach Norden, edit. Lips. ann. 1703. de Samojedis cap. 41. p. 200. Sie beten Sonn und Mond an. Et cap. 82. pag. 255. Ich sahe sie frühe mit aufgehobenen Händen gen Himmel hinter der Thüre auf den Knien liegen, und die Sonne anbeten, welche sie vor ihren GOtt halten. Et cap. 53. p. 264. ubi de incolis Novae Semblae: Wir sahen auf denen Hügeln ausgehauene und in Form eines Menschen vom erhobenen und sehr dölpisch gemachten Schnitzwercke, ausgearbeitete Bäume, und vor einer solchen Statue, zwey auf den Knien liegen, welche ihr Gewehr niedergeleget hatten, und dieselbe anbeteten. Ibid. Wir sahen von ferne zweene andere dergleichen Götzen anbeten, den die Zembliauer Felizo nennen, darein sich der Teuffel setzt, und sein Oracul oder Antwort giebt. Proinde quae *Samojedarum*, & *Zemlanorum* conditio, eadem esse po-

poteſt *Obdorianorum*, *Juhriſcorum*, aliorumque ad mare glaciale habitantium; quos a cultu forſan *Slota Baba* nemo, ut dixi, prorſus ſe vocare, & convertere potuit.

CAPUT IX.

De *Ciza, Dea Nutrice, vel Nutricum.*

§. I.

CUm homo, opificium illud maximum manuum cæleſtium, in lucem eſt editus, eo ipſo momento, duas, ut ſic dixerim, arcas theſaurarias miſerationum ſuarum Deus ei aperit, quia *multa eſt fides ipſius*, *Thren. 3, 23.* ſcilicet ſui amoris unam, & alteram uberum matris. Quod ad primam attinet, *Deus ipſe amor eſt*, 1. Joh. 4, 16. nosque longe *ardentius diligit, quam vel pater*, *Malach. 3, 17.* vel *mater*, *Eſa. 49, 15. Jerem. 31, 20.* quamobrem infantem, figmentum ſuum, non abjicit. De ſecunda legitur *Gen. 49, 25. Deus omnipotens benedicet tibi, benedictionibus uberum.* & *Hoſ. 9, 14. Da ipſis, Jehova, quid dabis? da illis vulvam abortientem, & ubera arentia.* In quæ verba *B. D. Sebaſtianus Schmidius in Commentario p. 424. Quemadmodum conceptio liberorum & nativitas eorum felix a Deo eſt; ita etiam nutritio & incrementa* (Sanctorius S. Statio. f. 1. Aph. 65. ait: Corpora virorum ſana & moderatiſſimo victu utentia, ſingulis menſibus fiunt ponderoſiora, unius ſc. duarumve librarum pondere; & redeunt ad conſvetum pondus circa finem menſis, ad inſtar mulierum, ſed facta criſi per urinam paulo copioſiorem vel turbidiorem. cit. *Garmannus de Miraculis Mortuor.* lib. 2. tit. 3. n. 6. p. 388.) *eorundem a Deo ſunt*; *Dicit hoc verſu Propheta. Da ipſis, &c. Habemus hic vulvam maternam, quæ vel non concipit, vel abortit: habemus ubera ſed arentia, ut lac non habeant, quo liberos nutriant. Utrumque autem Deus dat, ſicut dicit Propheta: Da ipſis, &c. Qui vero aufert, idem eſt, qui donat. Et 4. Eſdr. cap. 8, 10. 11. Imperaſti ex ipſis membris, hoc eſt, mammillis, præbere lac fructui mamillarum, ut nutriant id, quod plaſmatum eſt, usque in tempus aliquod, & poſtea diſponas eum tuæ miſericordiæ.*

§. II. Itaque prorſus credibile eſt, ex parte cognoviſſe Slavos veteres, niſi ſenſu plane ac ratione deſtitutos eos putemus, hanc ipſam Numinis T. O. M. bonitatem potentiamque, ſive ordinariam curam atque providentiam. Quia vero præoccupati erant falſò ſuo principio: quod Deus ſupremus cæleſtia tantummodo curet, ſequiores autem Dii inferiora. Hinc Deam quandam Deo ſubſtituentes, illi curam uberum ac nutritionem infantum detulerunt: more Romanorum, qui Ruminam coluerunt, quaſi illa ſit, quæ rumas ſive mammas ſugentium curet: imo & Græcorum, quibus *Aphneo* ſeu *Lacturno* eam eſſe provinciam demandatam, perſuaſum fuit. Huc *Pauſanias* lib. 8. f. 331. In *monte* (Arcadiæ Creſio) *templum ædificarunt* Aphnei, *quaſi* Lacturni, *vel urberis dicas. Nam cum Ærope Cephei filiæ vitium Mars obtuliſſet, puella quidem interpariendum animam efflavit; At puer matrem complexus jam exanimem, lactis e mammillis ejus profluentem copiam hauſit. Id Martis voluntate fiebat: ejus rei gratia, Aphnei nomen in Deos relatum: puero ipſi Æropo nomen fuit.* Porro & Ægyptii *Iſidem* eſſe ejusmodi Deam, confinxerunt, quam ideo τίθην appellarunt, hoc eſt, *nutricem*, quod infantes nutriat: *Voſſius* de *Idololatr.* lib. 2. cap. 56. Hinc etiam *mammoſa* vocabatur; quemadmodum & Græcis *Diana mammoſa* & *multimammia* dicta eſt, quod ipſa ſit omnium viventium nutrix: *Druſius* ad *loca difficil.* Geneſ. cap. 45. Viſis igitur hactenus numinibus Slavicis quæ curam ſobolis in utero & partu curam gererent, ratio ordinis poſtulat, ut Slavorum opinioni inhærentes, Deam nunc ſubjiciamus, cui curatura ſobolis in gremio & ſinu matris jacentis commiſſa fuerit.

§. III. Obſerv. (1) *Nomen Cizæ.* Vocabatur itaque hoc numen *Ciſa*, vel *Ziza*, ita legit Voſſius in *Phyſiologia* Chriſtiana & *Theologia Gentil.* lib. 9. c. 40. p. 612. poſterius *Ziza* it. *Zize*, legas apud *Abbat. Urſpergenſem* in Chronic. f. 308. *edit. Argentor.* anno 1540. Ab aliis *Ciza* ſcribitur: ita *Joh. Conradus Knautius* in *Prodromo Miſniæ.* p. 296. & 297. Credam autem Sorabis olim dictam eſſe Zyz, aut Zyzata; id eſt, *mamma*, vel *mammoſa*: ſic enim lingvæ analogia ſuadet: ſed Polonis Dzidziela, ſynonymice, ſeu rectius Dziedziela, id eſt, *præſes hæredis*, aut *dans & conſervans hæredem*: Germ. Erhalterin des Erbes, aut Geberin der Erben: ex Pol. dziedzic, *hæres* (Boh. Dedic, idem,) unde verbum Dziedzicze, (Bohem. Dediti) *hæredem eſſe*: item *hæreditatem accipere*; & *ſubſt.* Dziedzina, *hæredium*, ein Erbgut, &c. *Johannes Dlugoſſus Hiſt. Polon. lib. 1. f. 37. Venerem* (Poloni) *nuncupabant* Dzidziclia, *quam nuptiarum Deam exſtimantes, prolis fæcunditatem, & filiorum atque filiarum ab ea ſibi depoſcebant numeroſitatem donari.*

§. IV. Obſerv. (2) *Etymon Cizæ.* Appellatio idoli ſumpta eſt ex Sorabico Zyz, id eſt, *mamma, mammilla, uber.* Bohem. & Polon. Cyc, item Cecek, diminut. Bohem. ſic & Germanis Ziz; idem. Vocis originem vid. in *Orig. Lingv. Sorab.* lib. 2. c. 2. p. 446. Hinc recte *Ciza* exponitur *Dea mammoſa*, *Dea mammillarum*, vel *lactantium*, aut *Nutrix* infantum, it. *Dea nutricum.* Sunt, qui ab hujus Deæ nomine, urbem Miſniæ ampliſſimam clariſſimamque Zeiz, dictam arbitrantur. Ita *Johannes Conradus Knaut*, loc. cit. p. 295. Zeiz, die Hochfürſtliche Stifftiſche

Re-

Residenz und Meißnische Grenz-Stadt an der Elster, drey Meilen von Naumburg, 5. von Leipzig; Deren Ursprung und Nahmen etwa Garzo und Ursperus einem alten Arminischen Kriegs-Obristen Citoni, andere dem weiland zu der Wenden Zeiten daselbst venerirten Idolo Cereris seu *Ciza Deæ mammosæ* & altricis omnium rerum, &c. (Daher sich auch noch einige Bischöffe Numburgi & Mammillarum Præsules zuschreiben angenommen,) zuschreiben wollen. Massen dergleichen Fanum Cereris noch tempore Caroli M. allda gestanden. *Vossius loc. dict. Ab hoc nomine* Cisa, *vel* Ciza, *nomen esse datum urbi* Cisaræ, *sive* Zizaræ, *in Noricis finibus, legas in fragmento illo, quod pro Vellejano, Wolfgangus Lazius vendicavit lib. 1. commentariorum cap. 8. cum revera sit ex Chronicis Conradi a Lichtenavv, Abbatis Urspergensis ad annum M C LXVII.* vid. partem ejus infra *num. VI.*

§. V. Observ. (3) *Figura Cizæ. Vossius* loco citato: *Hoc tempore non modo de effigie Cizæ nihil dicere habeo; verum ne illud quidem, utrum naturale, an animale fuerit numen.* sic *ille.* Svadet tamen nominis ratio, quod effigies mammosa prorsus fuerit, quomodo Isidem, de qua supra, veteres formarunt.

§. VI. Observ. (4) *Cultores Cizæ.* Non vero est dubium, quin Ciza culta sit (1) a *Sorabis*, utramque Lusatiam, Misniam & partem Thuringiæ atque Saxoniæ, olim incolentibus; Nam *Citium* seu *Cizia* urbs Misnensis terræ, a *Ciza* sic dicta est; *Ciza* autem vox & nomen est lingvæ Sorabicæ, (2) a *Polonis*, sub Dzidzietca nomine. Vide testimonium *Jo. Dlugoss.* supra num. 8. (3) a *Svevis*, Soraborum in Misnia & Lusatia antecessoribus, & alibi habitantibus: & quidem (α) sub *Isidis* nomine; In rem nostram ita *Tacitus de Mor. Germ.* c. 9. p. 635. *Pars Svevorum, & Isidi sacrificat; unde causa & origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet, advectam religionem.* Et *Johannes Aventinus.* Annal. Bojor. lib. 1. f. 116. Isis *mater Lybii Herculis regina Ægypti post cædem mariti, interitumque filii, in Germaniam, ad Svevum venit, frumenta temere incognita mortalibus inter ceteras herbas nascentia reperit, serere, molere, & terere, & inde panes conficere docuit. Lanificii & olei, & vini usum monstravit, ob id Dea credita, Svevique eam consecrarunt, atque pro Dea coluerunt; signum ejus in modum liburnæ figurarunt, quæ doceret advectam religionem, peregrinamque sacrum. Discessit inde Isis in Italiam,* Ceres *ibi, & Juno cognominata.* Leguntur eadem, apud *Andream Hondorffium*, seu interpretem ejus *Philippum Lonicerum, in Promptuario Exemplorum,* f. 59. edit. *Francof. ann. 1598.* Bene autem *Philippus Cluverius Germ. Antiq.* lib. 1. cap. 27. p. 200. *edit. Gvelferbyt. ann. 1663. Coluerunt* (Isidem) *Deam eandem etiam Rhodii, teste Appiano in Mithridaticis, & Meroitæ Æthiopes, teste Strabone lib. 17. Pro Ægyptiaca tamen proprie habitam fuisse priscis Græcis atque Latinis ex auctorum lectione manifestum est. At quia & Ægyptii & Græci & Latini, & simul Germani nostri,* (adde & Sorabos) *sacra ejus eisdem coluerunt ritibus; haud obscure inde patet, jam inde a dispersione gentium, ex una Asia omnes pariter, in suam quosque terram, detulisse, quemadmodum & reliquorum numinum religiones, item sacra & ceremonias. Quænam tamen hæc revera fuerit Isis, haud facile quis dixerit, in tanta opinionum discrepantia. Isin ergo esse lunam, ex Ægyptiorum Theologia jam constat. Lactantius lib. 1. cap. 11. Diogenes Laertius in proœmio. Diodorus lib. 1. Plato lib. 7. de leg. Dio Cassius lib. 50. Signum tamen ejus cur fuerit navigium, haud facile dixerim, nisi suspicari libeat, significare id Noachi arcam, quæ celebrata fuit priscis mortalibus, ob memoriam servati ab aquarum inundatione generis humani.* (β) Sub *Frigæ* nomine, a Semnonibus Lusatiæ Inferioris, ita *Kirchmajerus Commentar. ad Taciti de Mor. Germanor.* lib. c. 9. p. 156. seq. (γ) sub *Cizæ*, seu *Ziza*, nomine. Ita *Abbas Urspergensis in Chronico ad annum 1157. f. 308. Germanorum gentes primum considentes in partibus Rhetiæ, quæ nunc est pars Sveviæ, non longe ab alpibus in planitie, loco tamen munito, propter concursum duorum rapidorum fluminum, urbem* (Augustam Vindelicorum) *construxerunt, & non muris, sed fossatis eam firmaverunt, & ex nomine Deæ* Zizæ, *quam religiosissime colebant,* Zizerim *eam nominabant; Hujus quoque Deæ templum, ex lignis barbarico ritu constructum, etiam postquam Romani eam incolere cœperunt, inviolatum permansit, at vetustate collapsum, nomen colli servavit*, in quo *postmodum in lapide exculpti hi versus sunt reperti:*

Quem male polluerat cultura nefaria dudum,
Gallus monticulum hunc tibi Ziza tulit.

Unde usque in præsens ab incolis idem monticulus Zizenberg *nominatur. Apud hanc Romani deleti sunt magna cæde. Nam Titus Annius prætor, ad arcendas barbarorum excursiones cum exercitu in Kal. Augusti eam circumdedit, ipseque ad meridianam oppidi partem, quæ sola patebat, castra sua cum legione Martia, operosissime communivit. Ad occidentem vero ultra fluvium, ubi Svevis aut barbaris aditus patebat. Avar Bogudis regis filius cum omni equitatu & auxilio Macedonico consedit. Igitur quinquagesimo nono die, quam eo ventum est, cum is dies deæ Zizæ apud barbaros celeberrimus esset, ludum ad lasciviam, magis quam formidinem cives ostentarunt. Tunc enim immanis barbarorum multitudo, quæ de partibus Sveviæ illuc convenerat, de pro-*

proximis silvis repente erumpens, ex improviso castra irrupit, & Avaris exercitum delevit. Ipsum quoq; Avar regio habitu indutum, vivum comprehendentes, crudeliter in modum pecoris mactaverunt. A quo in loco, ubi mactatus est, vicus usq; hodie appellatus est Crieches Avereni, in quo hi versus reperti sunt:

His nomen terris Bogudis dat regia proles
Græcus Avar pecudis de Suevis more litatus, &c.

(4) a *Thuringis*, ita *Autor Anonymus* Thüring. Merckw. Geschichte, cap. 13. p. 58. seq. edit. anno 1685. in 4. Einige meinen, unter den absonderlichen Thüringischen Götzen, wäre Isis, die in diesem Lande Zitz soll geheissen haben, mit gewesen. Diese Deastrin hat zwar anfangs ihren Anhang in Egypten gehabt, nachgehends haben auch die Schwaben, der Hermundurer und Catten Vorfahren, nebst andern Völckern, ihr Opffer gebracht; Dannenhero meinet der gar zu frühe gestorbene, allein sehr gelehrte junge Mann, Elias Schedius, Syntagm. de Diis German. Eißleben, (vielleicht auch Eisenberg in Osterlande) hatte den Nahmen von dieser Göttin. Althammerus Schol. in Tacit. nebst Herrn Jacob Webern Superintenden zu Ordruf Conc 2. von der Bekehrung der Thüringer, (da die Isis hiebevor auch soll veneriret worden seyn) wie auch einer, dessen Nahme in Binharts Chronicke stehet, sagen, Eisenach allwo diese Göttin angebetet worden, wäre von ihr benahmset,

-- *Nessi hic in valle decoræ*
Isidis urbs altum tollit ad astra caput.

lauten des letzten seine Worte: man lässet billich einem jeden seine Einfälle; obgedachte Städte können auch wohl von Eisen ihren Nahmen führen.

§. VII. Observ. (5) *Cultus Cizæ*. Sane ipsum nomen nos docet, fuisse *Cizam* habitam (1) pro *Dea lactantium*, *lactentiumve*: & ab aliis etiam (2) pro *Cerere*, id est, matre terræ, segetisque inventrice: sic *Johannes Conradus Knaut* loc. cit. *Ceres sive* Ciza *Dea mammosa, & altrix omnium rerum.* Et pag. 379. Ciza, *sive Ceres alma mater, & altrix rerum omnium.* Amplius, ex *Joh. Dlugossi* verbis constat, *Cizam* sive Dzidzielam cultam fuisse (3) tanquam *nuptiarum Deam*; & (4) quæ donarit parentes fœcunditate prolis, filiorumque & filiarum numerositate. Denique, ut ex *Abbate Urspergensi* patet, *Cizæ* (5) in honorem templum extructum est, & (6) ludi celebrati sunt.

§. VIII Observ. (6) *Cizæ destructio*. Et quidem (1) apud *Sorabos Misniæ*: Huc ita Joh. Conrad. Knaut in Prodr. Misniæ p. 296. Das Fanum Cereris (sive Cizæ) hat noch tempore Caroli M. zu Zeiz gestanden; der alsdenn ein Kirchlein und Closter Canonicorum Regularium daselbst angelegt, so hernach von Kayser Ottone M. zum Stifft geschlagen worden, wie Brotuf. vorgiebt. Dittmarus hingegen affirmiret, daß mehrgedachtes Idolum erstlich von Henrico Aucupe, als die Stadt Anno 924. (gleich Zwickau, Merseburg, Altenburg, Borna; &c.) zuerst mit Mauren umzugeben, angefangen, niedergelegt, an dessen statt aber der Cultus Mariæ eingeführet worden; darauf denn bald eine so starcke Wallfahrt angangen, daß nachmahls bey Fundirung des Stifftes und Erweiterung der alten Capelle zur Haupt-Kirche, man die Rüstung derer pro anathemate, von denen gesund wordenen Personen zurückgelassenen Instrumenten, an Aexten, Beilen, Parthen, Krücken, Schienen, &c. auf viel Wagen wegführen müssen. *Petrus Albinus Chron. Misn.* tit. 22. p. 568. Das dritte Bißthum im Lande zu Meissen, zu Zeitz, hat auch Kayser Otto der erste, fürnehmlich für die Sorben-Wenden, wie Stella schreibet, aufgerichtet, und wie das Merseburgische, Brandenburgische und Havelburgische, dem Ertz-Stifft zu Magdeburg unterworffen. Soll zuvor daselbst auch ein Closter Canonicorum Regularium, von Carolo M. oder seinem Sohne, seyn erbauet gewesen, wie *Brotuff.* meldet *Chron. Mersburg.* lib. 1. cap. 18. & lib. 2. cap. 3. Addam his verba Illustrissimi Ditmari, ad quæ provocat *Knautius*: ita autem ille *Chronic. Mersburg.* lib. 1. fol. 12. *Antiquum opus Romanorum muro* (Henricus Auceps) *in Mersburg, decoravit lapideo, & infra eandem ecclesiam, quæ nunc mater est aliarum, de lapidibus construi, & XIV. cal. Junii præcepit dedicari. Ceteras quoq; urbes ad salutem regni, & templa Domino, ob remedium animæ devota mente fabricavit.* Sed in his omnino nihil quicquam de *Cizæ* idolo. (2) apud *Sorabos Lusatiæ.* Hos vero *Cizæ* cultum tanquam exsecrandum, abjurasse in conversione sua, certum est; sed de hac diximus in capite de *Svantovito.* (3) Apud Polonos jam a tempore *Miecislai* Dzidziela religio abrogata est. vid. caput de Dzievonia. (4) apud *Suevos*, de horum conversione facta post annum Christi 537. legendus *Jo. Aventinus, Annal. Bojor.* lib. 3. f. 191. ss. (5) Apud *Thuringos*. De horum conversione scripsit eruditum opus, sub titulo *Antiquitatum Gentilism. Christianismi* B. & *Caspar Sagittarius*; docet autem Saxones, depulsis anno 640. Sorabis, in terra Thuringica anno Christi 818. & sequentibus Christi doctrinam & fidem amplexos esse.

CAPUT X.

De *Potrimpo, Deo sufficientiæ, sive victus & amictus.*

§. I.

Sententia œconomiæ est, quam *Siracides* literis mandavit, cap. 29, 25: *Initium vitæ homi-*

hominis, aqua & panis, & veſtimentum, & domus protegens turpitudinem. Et iterum cap. 39, 31. *Initium neceſſariæ rei vitæ hominum, aqua, ignis, & ferrum, ſal, lac, & panis ſimilagineus, & mel, & botrus uvæ, & oleum & veſtimentum. B. Lutherus* verba poſteriora ſic interpretatur: Der Menſch darf zu ſeinem Leben, Waſſer, Feuer, Eiſen, Saltz, Mehl, Honig, Milch, Wein, Oele und Kleider. Eſt vero quoque Sententia *eccleſiæ*, quæ priora illuſtrat: *Lauda Hieruſalem Dominum, cane Deum tuum Sion: quia confortavit vectes portarum tuarum; benedixit filiis tuis in medio tui: qui poſuit terminum tuum pacem, adipe frumenti ſaturavit te, qui emittit eloquium ſuum terræ; velociter currit ſermo ejus, Pſalm. 147, 12. 13. 14. 15. Hieronymus Stridonenſis in Comment. h. l. Thom. VIII. Oper.* f. 100. ſeq. hæc quidem verba *per metaphoram* ad beneficia eccleſiæ N. T. Spiritualia applicat: quem ſequitur *Lyra Brabantinus* in Poſtillis: ſed bene *ὁ μακαρίτης Lutherus Comment. in h. l. Tom. V. Jen.* Germ. f. 462. Dieſer Pſalm iſt ein Lob und Danck für (NB.) die leibliche Wohlthat GOttes, die da heiſt ein gut Jahr oder gute Zeit, darinnen GOtt Friede und Frucht auf Erden giebt, daß man ſich nehren und regieren kan. Ultima autem verba, qui emittit eloquium ſuum terræ, velociter currit ſermo ejus: ſic *Idem* exponit f. 467. Hie zeiget David an die güldene Kunſt, durch welche GOtt (NB) alle leibliche Wohlthat ausrichtet und giebt; ſpricht, es koſte nichts mehr, denn ein Wort, das heiſt fiat, Gen. 1. denn er darff keiner Eſſen, Hammer, Ambos, noch Zangen darzu, daß er die Rigel veſte mache, er darff keines Stein noch Kalck darzu, daß er Frieden ſchaffe: er darff auch keiner Frauen, weder Handels noch Müntzes dazu; daß er die Kinder drinnen reich und glückſelig mache; alſo darff er auch keines Pflugs noch Ege dazu, daß er uns ſättige mit Weitzen, ſondern er ſpricht zum Riegeln ſeyd veſte, ſo ſind ſie veſte, und zum Bürgern, ſeyd reich und glückſelig, ſo ſind ſie reich und glückſelig; und zu den Grentzen, der Friede ſey bey euch, ſo iſt Friede da; und zur Erden, trage Weitzen, ſo trägt ſie Weitzen, wie der 33. Pſalm auch ſagt, wenn er ſpricht, ſo ſtehets da; und Pſalm 78. Er ſprach, da kam Unziefer. Alſo hie auch, er ſendet ſeine Rede zur Erden, das iſt, er redet mit der Erden, und alles was auf Erden iſt. Solcher weiſe redet der 107. Pſalm, von denen ſo todt kranck ſind, und doch geneſen; Er ſendet ſein Wort, und macht ſie geſund; das iſt: Er ſpricht, ſey geſund, ſo wird man geſund; alſo, daß er keiner Artzney bedarff, ſondern ſpricht ſie mit ſeinem Wort geſund. Item, Pſalm 148. Feuer, Hagel, Schnee, Dampff, und Sturm-Winde, die ſeine Wort ausrichten, das iſt, ſie thun, wie er mit ihnen redet, ſeine Reden oder Sprechen, iſt ſo viel als ſchaffen; wie wir leſen Gen. 1. daß er die Welt geſchaffen hat durch ſein Sprechen. Und Paulus, Röm. 4. Er rufft dem, das nicht iſt, daß es ſeyn, oder werden muß; und ſein Wort, ſagt er, läufft ſchnell, das iſt, es geſchicht flugs, und ſo bald alles, was er will, und ſo bald er ſpricht, ſo ſtehets da, wie Geneſ. 1. GOtt ſprach, und es geſchach. Es iſt nicht ſo ein faul, kranck, todt Wort, wie der Menſchen Wort und Gebot iſt: Wenn dieſelbigen gleich viel heiſſen und gebieten, ſo geſchicht doch nichts, oder gar wenig; denn auch der König und Herren Wort oder Gebot geſchicht wenig und langſam, es läufft nicht alſo; es kreucht und ſchleicht mit guter maſſen; wie man ſagt: Es iſt der Herren Gebot, das iſt; es geſchicht nicht. Ja wo nicht GOttes Wort dazu kommt, und ſpricht, was du König oder Fürſt heiſſeſt, das geſchehe, ſo wird gar nichts draus; es muß ſein Wort dazu thun, und dem Gebot des Fürſten, Krafft, und denen Unterthanen, Furcht und Gehorſam zuthun, geben; ſonſt wirds wohl heiſſen, und bleiben ein Herrn Gebot. Aber wenn GOtt zur Erden ſpricht, grüne, ſo grünet ſie flugs daher; laß wachſen, ſo wächſt der Halm daher; trage Weitzen, ſo trägt ſie Weitzen, und geſchicht alles flugs und bald; wie wir für Augen ſehen, daß ſein Wort nicht kreucht, ſondern läufft; ja es ſpringet, und thut es in einem Sprung und in einem nu. Als wenn er heiſt Friede in den Grentzen ſeyn, ſo iſt der Friede alſobald da; den ſonſt kein Fürſten Gebot ſchaffen und erhalten kan; Wenn er die Leute in der Stadt ſegnet, und heiſt ſie Glück haben, ſo ſchlägt flugs eytel Glück zu; da ſonſt kein Handel noch Werbung zu helffen kan: Wenn er heiſt die Riegel veſte ſeyn, ſo iſt die Stadt wohl verwahret und beſchützt, da ſonſt keine Mauer noch Wehr es ſchützen und verwahren kan. Denique concludit B. Vir practice monſtrans (1) *διδασκαλία*. Dieſer Vers beſtätiget, daß Schutz, Glück, Friede, und täglich Brod im Lande, nicht unſer Kunſt noch Krafft, ſondern GOttes Wohlthaten ſind und heiſſen ſollen. Und wo GOtt nicht durch ſein Wort alles ſchaffet, ſo hülffe doch alle unſere Mühe und Arbeit nichts; Denn mit aller Menſchen Arbeit vermöchten wir nicht einen Halm aus der Erden zu bringen, oder zu erhalten, ſchweige denn mit Weitzen zu ſättigen; auch nicht einen Hund zu vertheidigen, ſchweige denn Frieden in den Grentzen zu ſchaffen, auch nicht einen Heller zu gewinnen, ſchweige denn reich und glückſelig zu werden; auch nicht einer Fliegen zu wehren, ſchweige denn die Riegel veſte zu machen. Es heiſt, ſein Wort: und nicht unſere Hand, ſeine Rede, und nicht unſere Kunſt, ſchaffets und bringets zu wegen. (2) *παράκλησιν*. Es iſt aber auch für uns tröſtlich, alſo geredt, unſern Glauben zu reitzen und ſtärcken. Denn weil wir hören, daß wir einen ſolchen GOtt haben, der alle Ding ſchaffet, und thut ſo leichtlich, daß ihm nicht mehr als ein Wort

kostet, sollen wir ja mit Freuden und gantzen Ernst erwegen, ihm gerne trauen, und glauben, daß er alles geben und helffen könne, und wolle, wider alle Pforten der Höllen; O wer das glauben könte! &c. Hæc *Theander Lutherus.*

§. II. Quam turpiter ergo & miserabilem in modum Slavos pertraxit in errorem crassissimum, ἀνθρωποκτόνος & ψεύστης ille Diabolus, Joh. 8, 14. nimirum ut non crederent, a potentissimo, piissimo, & benignissimo Deo, Patre luminum, per quem πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστιν: Jac. 1, 17. conferri sibi πᾶσαν δόσιν ἀγαθὴν, sed proficisci prorsus ab idolo suæ mentis quicquid necesse esset aut opus. Noverant enim probe, non posse sane per omnem vitam ab uberibus maternis hominem pendere; quia crescentibus annis crescat cupiditas, & necessitas longe copiosioris alimoniæ: noverant utique opus esse & pane, & carne, aqua & igne, vestibus atque habitaculo; nec tamen, ne quid deesset, ne paupertate premerentur, neve siti, fame, ac frigore urgerentur, Deum immortalem, sed nescio quem, *Potrimpum* deprecati sunt. Hunc vero nomen saltem fuisse, non numen vere dixeris: nihilominus in istum unum omnem spem Slavi habuerunt; & factum inde est, ut nec Dominum laudarint, nec Deum cecinerint; quod tamen David & ecclesia jubeant: *lauda Hierusalem Dominum, cane Deum tuum Sion. &c.* Similem autem cum Slavis errorem erravere *Græci Romaniq;*: utpote quibus solemne erat infantulos suos *Educæ* & *Potinæ*, tanquam esus ac potus præsidibus commendare, quam primum succrescerent & a maternis uberibus separarentur; sed & validos, ac gressui pares *Statilio* vel *Statino* Deo dicabant, initiabantque: utrumque festis initiationis diebus factum est; quorsum ita *Terentius Phorm.* 1. 1.

-- -- *porro autem Geta*
Ferietur alio munere, ubi hera peperit;
Porro alio autem ubi erit puero natalis
dies,
(alio) *ubi initiabunt.*

Atque talia quidem festa initiationis Græcis videntur fuisse τιθηνίδια appellata: qualia Spartanis olim usitata fuere: ut scribit *Athenæus* lib. 4. Dipnos. *Copidem parate licet (extra civitatem) Spartiatarum, cuicunque collibitum est, In civitate vero* τοῖς τιθηνιδίοις καλουμένοις ὑπὲρ τῶν παιδῶν, *Tithenidiorum festis diebus, quos pro infantium salute celebrant.* Τιθήνη enim *nutrix* est, *lactatrix, alumna proprie:* docente *Suida:* sive sit mater, sive aliunde conducta. Τιθηνίδια igitur, si locus conjecturæ detur, festa quædam erant, quæ ob lactationis tempora feliciter elapsa, ab infantum parentibus vel cognatis ritu solito observabantur. *Joan. Doughtejus* Analect. Sacr. excurs. 12. p. 27. Et credibile est, ejusmodi festa sumpsisse gentes a Patriarchis vel ab ipso Abrahamo, *Gen.* 21, 8. Hic tamen ablactationis die sacro Isaacum suum, non *Educæ*, aut *Potinæ*, sed Deo tradidit. Sed nunc ad *Potrimpum*, illum Slavorum *Educum* & *Potinum*, qui pueris ablactatis, ut ajunt, esum atque potum præbuerit, nos convertimus.

§. III. Observ. (1) *Nomen Potrimpi.* Itaque Slavis idololatris in medium collocatis, protinus τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. *Matth.* 24, 15. primo quoad nomen, intueamur. Vocatur *Patrimpo*, sic scriptum legitur apud *Alexandrum Gvagninum* Sarmat. Europ. fol. 64. b. *Gerhard. Joh. Vossium de Idololatr.* lib. 2. c. 1. p. 307. & *Joh. Saubertum* de Sacrific c. 16. p. 365. *Patrimpus* & *Potrimpus*: sic legitur apud. *Christ. Hartknoch* Differt. 7. de Reb. Prussicis p. 134. *Potrimpus*, apud *Joan Meletium* Epit. de Relig. & Sacrif. Vet. Borussor. ad *Georgium Sabinum*; itemque ap. *Boxhornium* de Republ. Mosc. Part. 1. pag. 167. *Georgium a Polenz*, & *Paulum Speratum* in Præfat. Agend. Eccles. aliosque, vid. *Hartknoch.* loc. cit.

§. IV. Observ. (2) *Etymon Potrimpi. Clariss. Hartknoch de Reb. Pruss. differt.* 7. p. 134. & seq. de etymo idoli sic commentatur: *Martinus Murinius*, inquit ille, *in Chronico Prussico, quod Polonico scripsit idiomate,* c. 4. p. 6. *Potrimpum existimat fuisse Larem, sive unum ex Diis penatibus. Videtur autem hoc ex ipso vocis etymo probare velle, quando scribit, Potrimpum dictum esse, quasi Polonice diceres,* Bog Oyczystych; existimat ergo Patrimpium, a voce Græca simul & latina *Papos*, derivari posse, unde Bog Oyczystych, Deus patrius; nam Bog, Deus, & Ociec, *pater*, ab hoc Oyczyzna, *patria*, & Oyczysty, *domesticus*, Polonis. Verum enimvero contorta hæc notatio videtur. Raro enim *Patrimpus*, sæpius autem *Potrimpus* istud numen appellatur; quapropter Slavicum esse nomen putarim, (Prussi enim pars Slavorum sunt.) ductumque a nomine Potreba, Sorab. vel Potrzeba, Polon. id est, *indigentia, necessitas*, Germ. die Nothdurfft, Bedürfniß, it. *prælium, pugna, dimicatio, certamen, conflictus, acies.* Ab hoc porro Potrebny, vel Potrzebny, *indigus opis, indigens*, nothdürfftig, it. *necessarius, pernecessarius*; quo opus nobis est. Et Potrebnosoz, *necessitas, indigentia*; Verbum est Potrebam, aliis Potrzebam, aut Poczebam, *egeo, indigeo, opus habeo*: it. *potis sum, copiam habeo, audeo* ich bedarff, bin benöthiget, it. ich kan, mag, darff, habe Macht, Potrzebuie, Polon. idem: Ex præpositione Po & Verbo trebam, vel tezebam, *egeo*; Igitur *Potrimpus* Prussorum olim lingva Potreba, vel Potremba, dictus metonymice, quasi dicas Boh aut Bry teje Petrebe, Potrebnosoje, id est, *Deus indigentiæ, necessitatisq;*, vel *Deus curationis*, verbo *Apuleji:* qui ea procurat, quæ sunt ad vitam agen-

agendam sustentandamque necessaria. Germ. **ein GOtt der Nothdurfft, der alles, was man zum Leben bedarff, giebet und anschaffet.** Nec vero obstat, quod in Slavica, Sorabica, & Polonica voce **Potreba**, vel **Potrzeba**, M. litera media deficiat, extans in vocabulo Potrimpus;) potuit enim Prussis olim, **Potremba**, in usu esse per epenthesin, pro **Potreba**; qualis Lithuanis vox est, **Skompy**, sed Sorabis **Skupy**, & Polonis **Skapy**, *avarus, parcus, tenax*; satis de etymo.

§. V. Observ. (3) *Figura Potrimpi.* Potrimpus *imberbi, ac lætantium, ridentiumq; in morem liberaliter exporrecta fronte referebat juvenem, caput viridante e spicis corona, præcinctum. Ridebat enim Percuni torvam in se tuentis sive immanitatem, sive vanam sine viribus iram, ut habet Thomas Clagius lib. I. Lindæ Marianæ cap. 8. p. 44. Consentiunt Hennebergerus, Schützius, Waisselius*, alii. Hæc *Christ. Hartknoch.* differt. cit. p. 134.

§. VI. Aptissime etymo suo, quod nos eruimus, figura respondet: (1) *Caput viridante e spicis corona* præcinctum erat: putabant enim *Potrimpum* unum Deum esse, qui fruges herbasque & olera, quibus vivant homines, e terra annuatim produceret. Ita autem *David* de Deo Creatore & conservatore rerum omnium, *Psalm* 64, 10. 11. 12. *Visitasti terram, & inebriasti eam, multiplicasti locupletare eam: flumen Dei repletum est aquis, parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio tua. Rivos ejus inebria, multiplica genimina ejus, in stillicidiis ejus lætabitur germinans. Benedicens coronæ anni benignitatis tuæ, & campi tui replebuntur ubertate.* Et *Psalm.* 104, 13. 14. 15. *Rigans montes de superioribus suis, de fructu operum tuorum satiabitur terra: producens fœnum jumentis & herbam servituti hominum. Ut educas panem de terra, & vinum lætificet cor hominis, ut exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet.* Romani autem veteres, fere ut Slavi præstari sibi talia a *Cerere* putabant. Hinc ei præmetiales spicas in textilem coronam sive sertum plicabant, foribus templi Divæ illius appendendas. *Tibullus* lib. I. Eleg. I.

Flava Ceres, tibi sit nostro de rure corona
Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Horatius Epod. Od. 19.

Fertilis frugum pecorisque tellus
Spicea donet Cererem corona.

(2) *Potrimpus lætantium ridentiumq;* in morem liberaliter exporrectam *frontem* referebat: fortassis ideo, quia fama increbuerat, dixisse *Davidem*, *Psalm.* 145, 16. *Deus aperit manum suam, & implet omne animal benedictione* רצון *razon, ad voluntatem*, id est, ut *Lyra* exponit, *conveniente refectione. Lutherus*, mit **Wohlgefallen**, addens in gloss. **das ist, gnug und satt, daß sie Wohlgefallen daran haben mögen.** Eadem *Olearius* ad h. l. habet. (3) *Potrimpus imberbis* juvenis erat; quoniam nobis a teneris, ut ajunt, ungviculis, ad extremam usque senectam, cibum & amictum ordinaria providentia Dei parat. *David* ita *Psalm.* 37, 25. *Junior fui, etenim senui: & non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens* (incassum) *panem.* Itaque ex his aliisque perspicuum, sic pictam fictamque fuisse imaginem *Potrimpi*, ut opera & effectus Providentiæ divinæ quodammodo exprimeret, sicuti ratio & natura, atque sacra pagina nobis eos ante oculos sistere solet.

§. VII. Observ. (4) *Potrimpi cultores.* *Prussos* de grege horum fuisse perhibent *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. fol. 64. b. *Joh. Meletius* Epist. cit. *Simon Grunovius*, alii. vid. *Hartknoch.* differt. 7. cit. p. 124. 125. 126. 127. De *Loco* etiam, qui Potrimpo aliisque Diis sacer fuit, ita in genere *Alexander Gvagninus in Sarmat. Europ.* f. 64. *Brutteno summus sacerdos gentili ritu effectus est, nomenque ei dignitatis inditum fuit, Kire Kirieiito, quasi dicas, proximus noster Dominus. Hinc pontifici suo, Pruteni, & idolis, præclaram sane, & cum maximo sumptu* (comparatam) *habitationem, sub quercu quadam erexerant, locoq; Romanæ a* Roma, (legas omnino **Romove**, a **Romwu**,) i. e. locus congregationis a congregando sic dictus, *nomen indiderunt. Circa hanc quercum octo ulnarum in latitudinem, & altitudinem tela optima serica extensa fuit, in quam habitationem nemo, præter patriarcham eorum, Kirie Kirieiito dictum, & præcipuos ministros idolorum munia obeuntes, intrare poterat. Si autem aliquis visendi, honorandi, adorandi vel offerendi gratia ad idola venisset, tunc constituti Deorum ministri, tela, ut idola viderentur, a quercu semovebant. Quercus hæc tripartita fuit inter ceteras sylvas quercinas delectissimo in loco, (ubi nunc oppidum Heiligenbeil; id est, Sancta Securis, constructum est) sita erat, ex una parte Prutenorum Deum, qui Petuno,* (leg. Percuno) *id est, fulmen dicebatur, habebant: in hujus laudem & honorem ignis ex quercubus construebatur, qui die nocteq; perpetuo ardebat, & nunquam extinguebatur, quod si negligentia ministrorum ad hoc officium præstandum deputatorum ignem extingui contingeret, capitali supplicio afficiebantur. Ex altera parte collocatum erat Potrimpo idolum, cujus cultus erat in serpente vivo retinendo, qui lacte, ut eo commodius viveret, alebatur. Tertia ex parte Dæmoniacum idolum,* Patelo *nomine, situm fuit; hujus honor in retinendo alicujus mortui hominis capite consistebat.*

§. VIII Observ. (5) *Potrimpi cultus.* Circa cultum *Potrimpi* notand. (1) *Munia* ejus, propter quæ, & (2) *ritus* colendi sive quibus modis cultus fit. Quod (1) *Munia* attinet, circa ea disparilis sententias autorum invenimus. *In muniis*, ait celeberrimus *Hartknoch.* dis-

differt. sæpius alleg. p. 134. *Potrimpo competentibus, variant Historicorum sententiæ; Hennebergerus ipsum putat fuisse Solem: addit tamen, a Prussis eum frugum atq; bellorum Deum fuisse habitum: in lib de Vet. Pruss. f. 11. b. Schultzius, in terra & aqua imperium exercuisse* Potrimpum *existimat. Martinus Murinius in Chronico Prussico*, Potrimpum *existimat fuisse Larem, sive unum ex Diis Penatibus, &c. Ex his nemo unquam colliget, cui Deorum antiquorum æquiparari possit Potrimpus.* Hæc *Hartknochius.* Atqui *Pronææ* meo quidem judicio, imaginem *Potrimpus* referebat: indeque conciliari possunt singula, quæ de muniis ejus passim ac diverso modo prædicent. Versatur enim *Pronæa*, (πρόνοια) circa omnia, quæ in mundo sunt ac fiunt. Sic *Paulus* ait de Deo, *Coloss. 1, 17. Omnia in ipso consistunt.* Et *Sap. 6, 8.* προνοεῖ Θεὸς περὶ πάντων. Et cap. 8, 1. *Attingit a fine usq; ad finem* εὐρώστως, *& disponit omnia*, χρηστῶς. Hinc primo pro Sole haberi potuit *metonymice Potrimpus*, quia per Solem maturantur fruges: & Deus atque Sol hominem generant, conservant & sustentant. Deus etiam sive πρόνοια divina ἀνατέλλει *Solem & pluit super justos & injustos, Matth. 5, 45.* Secundo *frugum Deus* habitus est: ita rursum *Moses* de Pronæa divina, *Deut. 11, 12.* ait: *Dominus Deus terram semper invisit, & oculi illius in ea sunt a principio anni, usq; ad finem ejus.* Tertio pro bellorum Deo habitus est *Potrimpus*; nam **Potrzeba** Polonis & Prussis olim aciem, conflictum, dimicationem, certamen significabat. Belli autem Deus habitus est, non quod inferat, sed quod avertat bellum: ne scilicet panis quotidianus subtrahatur. Sic *David Psal. 147, 14. Deus posuit fines tuos pacem, & adipe frumenti satiat te.* Et *Lutherus in Catechism. Majori: Quanquam omnibus rebus a Deo datis abundaremus affluentissime, harum tamen nullam retinere possemus, neq; etiam cum securitate frui, & gaudio, nisi constantem & pacatam Reipublicæ administrationem nobis tribueret. Ubi enim motus vigent, & tumultus fervent* bellici, hic *quoq; panis quotidianus subtractus est, aut ad minimum impeditur.* Quamobrem optime idem *B. Lutherus* in Quarta petitione Panis nomine, *pacem* etiam subintelligi, & peti docet. Quarto *in terra & aqua imperium exercuisse*, ab aliis fingitur *Potrimpus*: Sic de Providentia Dei, Autor Libri *Sapient. cap. 14, 3. 4. 5. Tua autem, Pater, providentia ab initio cuncta gubernat; quoniam dedisti & in mari viam, & inter fluctus semitam firmissimam ostendens, quoniam potens es, ex omnibus sanare, etiamsi sine rate aliquis adeat mare; sed ut non essent vacua sapientiæ tuæ opera, propter hoc etiam & exiguo ligno credunt homines animas suas, & transeuntes mare per ratem liberati sunt.* Denique *Quinto, Larem* esse alii dixerunt *Potrimpum*; quia Providentia divina non tantum versatur circa omnia generatim; sed & circa individua: nec tantum curam agit regionum, sed etiam domus cujusque in specie. Sic *David* iterum de Deo. *Psal. 56, 9. Numerat Deus gressus nostros. Psal. 139, 2. Jehova, tu cognoscis sessionem meam, & resurrectionem meam. Psal. 146, 3. iter meum & concubitum meum cingis. Ps. 127, 1. Dominus ædificat domum.* Ex hactenus dictis nunc patet, an affirmari possit, *Potrimpum* fuisse Prussorum *Venerem*: vel numen ejusmodi, quale fuerit Gothorum *Frigga*, vel *Freja*: eo quod convenientia quædam inter illa numina, ratione figurarum & munium intercedat: sentit posterius *Cl. Hartknochius* differt. 7. cit. p. 135. nos negamus; sed nolim tamen cum doctissimo Viro in arenam descendere. (2) Ad *ritus* pergimus, sive quibus modis *Potrimpus* sit cultus. Huc vero ita iterum illud præclarum Prussorum decus *Christ. Hartknochius* Differt. 10. p. 162. & sequente: *Potrimpo serpens in cultum perpetuum ollæ impositus conservabatur. Et lacte, ut commodius viveret, alebatur. Olla ipsa manipulis frumenti semper tecta erat. Hennebergerus ad Tabulam Prussicam, p. 465.* Si *Potrimpo cultus divinus exhibendus erat, Waidelota tribus diebus ante jejunans, non nisi in nuda terra prostratus jacebat, ut digne se præpararet ad sacrificium offerendum. Henneberg.* de Vet. *Pruss. f. 11. b. Suffitus Potrimpo fiebat, ex thure & cera. Infantes etiam in honorem ejus immolabantur. Henneberg. in Comment. ad Tabul. Pruss. p. 465. fin.*

§. IX. Observ. (6) *Potrimpi destructio. Prima*, ut fertur, idoli, quo de loquimur, destructio facta est jussu *Boleslai I. Regis* Poloniæ; quam in rem sic *Dn. Hartknoch.* differt. 14. p. 207. *Boleslaus Rex compositis bellis Bohemicis, Saxonicis & Russicis, tota vi Prussis incubuit, qui tandem bello fracti, conditionibus his pacem impetrarunt, ut & Polonis tributum penderent, & Christianam religionem susciperent. Et ne Prussis ad idolorum cultum ulla reliqueretur occasio, quercum Romoveanam, ut habent Prussici scriptores recentiores, cum tribus Diis majoribus, Percuno, Picollo, Potrimpo, combussit.* Verum simulac Boleslaus recessisset, recessit etiam Prussorum timor, adeo ut eadem facilitate Christiana sacra rejicerent, qua ante hac susceperant. vid. *Joh. Dlugossus Tom. I. Hist. Polon. lib. 2. ad. ann. MXV. p. 152. sqq. Cromerus lib. 3. de ortu & reb. gest. Polon. p. 442. seq. Caspar. Schüz, in Chron. Pruss. lib. 1. f. 8. Caspar. Henneberg.* de Vet. Pruss. fol. 10. seqq. Rectius vero hæc ad tempora *Boleslai Ducis & Monarchæ Poloniæ* referimus, vid. *Joh. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 5. fol. 506. seq. ad A. C. 1164. & 1165. Denuo *Potrimpi* cultus introductus, continuavit ad illud tempus, quo lolium idololatriæ in Prussia radicitus extirpatum est a Cruciferis, vid. *Hartknoch. differt. cit. de conversione Pruss-*

Prussorum: tum enim *Potrimpi* statua, & religio sublata simulque abrogata est.

CAPUT XI.

De
De Occopirno, Deo Fulminis.

§. I.

VIsis hucusque numinibus Diisque, qui Slavorum vana & turpi opinione, vitam, corpusq; hominibus darent, nascendiq; facultatem præberent, atque lac matris, aliaq; ad vitam necessaria: nunc ad ea progredimur, quæ tempestates, ac injurias cæli, marisque & terræ, dispellerent, & averterent. Et inter hæc quidem, ne tonitrua & fulmina nocerent, terrerentve, aut molestias crearent, *Occopirnus* primam caveam occupabat: sic enim Deum tonitru vocare soliti sunt. Rectius autem *Jobus* tonitru, vocis ipsiusmet *Dei O. M. iram & eloquium* dixit, *quod ex ore illius exeat*, cap. 37, 2. Sane enim hic ille est, qui fugit voce, voce majestatis suæ, tanto cum sono & fragore, ut cælum terraquæ quasi ruitura videantur. Nec tamen subvertit ea, sed potenti manu conservat, etiamsi quodammodo terrefaciat. *Tonat itaque Deus* נפלאות *mirabiliter*, ita iterum *Jobus cap. eod. v. 4. & 5.*

§. II. Observ. (1) *Nomen Occopirni*. Slavis ergo Scripturæ & philosophiæ sobriæ canonibus posthabitis, *Occopirnus* dictus est, a quo fulmen exeat; sic legitur id genus numinis nominisve, apud *Meletium* Epist. *de relig. Veter.* Boruss. p. 167. nec non apud *Georgium a Polenz. & Paulum Speratum in Agend. Ecclesiast.* videndus *Hartknoch. de rebus Pruss. dissert. 7. p. 125.*

§. III. Observ. (2) *Etymon Occopirni*. *Occopirnus* autem vox composita, latine dixeris, Patrem fulminis. Est enim ex **Oc**, Slavon. (Sorabis **Woc**, vel **Wocz**, per prosthesin) id est, *pater*. Dicitur idem etiam Polonis **Ociec**, Bohemis **Otec**, & Sorabis **Wocjez**, quæ voces saltem *per antistæchon* differunt; sic & Græcis ἄττα, Latinis Atta, & Germanis **Ette**, **Hette**, & **Tate**, id est, pater. *Martinius Lex. Etymol. fol. 2542. Ab Abba possit videri esse ἄττα, quod Thessal. est pater. Abba ex* אב *abh. rad.* אבא *Arab. pater fuit. Ebr. dilexit*, *bene voluit*. *Pirnus*, posterior vocabuli pars sumpta est ex Polon. **Piorun**, *fulmen, ignis cælestis*. Unde **Piorun bije**, id est, *fulminat; & Piorunem uderzony*, *fulminatus*, *fulmine tactus*. Et **Pioruneck, Kamien Piorunowy**, *brantia*, **ein Wetter-oder Donner-Stein.** **Piorun** autem, id est, *fulmen*, per metonymiam, ut mihi videtur, ab Ebr. פור *pur*, *disrumpi*: vel ex Arab. פור *æstuavit*, unde פוראן *æstus ebullientis aquæ*. Huc *Plinii* pertinent verba, *fulmine perrumpit nubes*: *Nat. Hist. lib. 2. c. 43. Si in nube luctetur flatus vel vapor, tonitrua edi: si erumpat ardens, fulmina: si longiore tractu nitatur, fulgetra: his findi nubem, illis perrumpi. Et esse tonitrua impactorum ignium plagas; ideoq; protinus coruscare igneas nubium rimas. Posse & repulsu siderum depressum, qui a terra meaverit, spiritum nube cohibitum tonare, natura strangulante sonitum dum rixetur, edito fragore cum erumpat, ut in membrana spiritu intenta. Posse & attrita nubium elidi, ut duorum lapidum, scintillantibus fulgetris.* Quamobrem *Occopirnus*, vi etymi ac compositionis latine *Pater fulminis*; Græce βροντᾶιος ζεύς, Germ. **der Gott des Donners, oder Wetters.** Patris autem vox sumitur pro autore seu causa efficiente, per metaphoram; qua ratione etiam in Sacris accepta legitur *Gen. 4, 20. 21. Job. 38, 28. & Job. 8, 44.*

§. IV. Observ. (3) *Figura Occopirni*. Pertinent, meo quidem arbitrio, ad effigiem *Occopirni*, quæ tradit *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. fol. 82. *Habebat* **Perun** *formam hominis, lapidem ignitum manu tenentis, similem fulmini; nam* **Perun**, *Ruthenis & Polonis fulmen significat.* Aliam figuram idoli, non memini me legisse descriptam, quare concitato pede, ad dicenda reliqua pergam.

§. V. Observ. (4) *Occopirni cultores*. Autore *Johanne Meletio* Epist. de relig. & *sacrific. Vet. Borussorum p. 165. Borussis* seu *Prussis* quondam, ut *Samogitis, Lithuanis, Ruthenis*, & *Livonibus*, *Occopirnus* habitus pro Deo est. Idem de *Lithuanis* testatur *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. sect. de Lithuanis. fol. 52. *Fulmen quoque, quod Perunum Slavonica lingva appellabant, pro Deo colebant Lithuani.*

§. VI. Observ. (5) *Occopirni cultus*. Sed nec de cultu *Occopirni* multa adeo scriptores: dubium tamen nullum, quin sacra ei facta fuerint, quoties diebus festivis cælum nubibus tonitrua & tempestates minaretur. *Johannes Meletius* Epist. cit. p. 167. *literis* prodidit: *Occopirni* numen invocatum, & capro ei litatum fuisse, in solenni illo anniversario sacrificio, quod consummata messe factum est. Ita enim ille: Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod *Ruthenica lingva* **Ozinek**, id est, *consummatio messis*, dicitur. In hoc sacrificio Sudini Borussiæ populi, apud quos succinum colligitur, capro litant: litandi vero ritus est talis: congregato populi cætu, in horreo, adducitur caper, quem Wurschaytus illorum sacrificulus mactaturus, imponit victimæ utramque manum, invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt: videlicet, Occopirnum Deum cæli & terræ, Antrimpum, Deum maris, &c *Cl. Hartknoch*, de Reb. Prussicis hæc duo ad Occopirnum pertinentia commemorat: primo, quod *Occopirnus* a quibusdam relatus sit inter Deos tertii sive ultimi ordinis, *dissert. 6. p. 118.* Et *dis*-

fert. 7. p. 125. ex *Meletio* refert, quod maximus itidem inter Deos fuerit Occopirnus, ut Deus cœli & terræ. Illud etiam sentiunt *Georgius a Polenz. & Paulus Speratus in Agend. Ecclesiast.* conscriptis anno 1530. Atque huic posteriori ut credam sententiæ, suadet mihi, tum nomen ipsius idoli, dequo supra §. 3. tum *Procopii* autoritas, quam hisce commemorat verbis *Johannes Dubravius* Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. *Habent Slavi lege cautum, a majoribusque traditum ut inter numerum Deorum, unum illum, qui sit fulminis fabricator, Dominum omnium rerum, ac solum Deum esse, credant, illique boves & hostias ejus generis alias mactent.*

§. VII. Observ. (6) *Occopirni destructio.* Exstat nulla hujus facti, quod sciam, mentio; quamobrem existimem perdurasse apud Prussos cultum Occopirni ad annum usque Chr. M CC XLIX. Hoc enim sic scripsit *Jacobus Leodiensis* legatus pontificius in privilegio Pruthenis concesso: *Neophyti* (Prussi) *non extra idolo, quod semel in anno, collectis frugibus consveverunt confringere, & pro Deo colere, cui nomen Curche imposuerunt, vel aliis Diis, qui non fecerunt cœlum & terram, quibuscunque nominibus appellarentur, de cetero non libabunt, sed in fide Domini nostri JEsu Christi, & ecclesiæ catholicæ, & obedientia & subjectione Romanæ ecclesiæ firmi & stabiles permanebunt;* Legitur autem privilegium in *Chronico Prussiæ, Petri de Dusburg,* p. 463. seqq. edito a celeberimo *Chr. Hartknoch.* Jenæ Anno Christ. 1679. Ceterum in convertendis Prussis diligens etiam fuit Gvillelmus Episcopus, quorsum ita *Albericus Monachus in Chronico TriumFontium* Part. 2. p. 527. In Prutia, quæ est ultra Poloniam & ultra Pomeraniam, *Episcopus Mutinensis Guillelmus* missus a Papa legatus (an. 1228.) ingenio & sapientia sua, non fortitudine multos paganos ad fidem attraxit, & lingvam eorum ex maxima parte didicit, insuper principem artis grammaticæ, scilicet *Donatum.* De Lithuaniæ & Samogitiæ gentis conversione, quæ accidit A. C. 1386. vid. inferius capite XVI. de *Schwaixtixio & Zviczio.* num. ult.

CAPUT XII.

De Percuno, Deo tonitru & fulguris.

§. I.

PRussos *tonitrua fulgetrasq;* coluisse, scribit *Erasmus Stella*, idque refert *Christophorus Hartknochius*, ille Prussorum Plutarchus Rer. *Prusficarum dissert. 7. p. 126.* Verum tamen latinis saltem ille nominibus idola significare voluit, quod non nesciret, non multum Slavica tanquam barbara, auribus oculisve delicatulis complacere: Credibile autem prorsus est, duobus istis vocabulis, Tonitru nempe & Fulgetra significari a *Stella* idola *Occopirni & Percuni*; siquidem *Occopirnum*, Deum fulminis; & *Percunum*, tonitru & fulguris Deum Prussi appellarunt: viso ergo *Occopirno* cap. præced. *Percunum* nunc sistimus

§. II. Observ. (1) *Percuni nomen.* Dicitur *Parcuns, Georgio a Polenz,* & *Paulo Sperato,* in præfat. Agend. Ecclesiast. *Parchunus, Nicolao Marescalco,* Annal. Herul. & Vandal. lib. 1. cap. 4. *Pargnus, Johanni Meletio* Epist. ad *Georg. Sabinum* p. 167. quem sequitur *Jo. Lomejerus* de Bibliothecis cap. 7. pag. 49. edit. Helmst. an. 1702. *Percunos, Christ. Hartknochio,* dissert. 7. de reb. Pruss. p. 125. & 130. it. *Percunus*, ibid. p. 130. *Petuno,* & *Perun, Alexandro Gvagnino* Sarmat. Europ. fol. 64. & *Jo. Lomejero,* loc. cit. p. 49. Posterius vocabulum legitur etiam apud *J. C. Scaliger.* de subtil. Exerc. 259. sect. 3. *Joh. Wolffium* Lect. mem. Cent 16. Tom. II. p. 442. *Boxhorn.* de Republ. Moscow. Part. 1. p. 39. Denique *Peruno*, dicitur *Johanni Sauberto* de Sacrific. cap. 16. p. 365. & *Gerardo Joanni Vossio* de Idololatr. lib. 2. c. 1. p. 306.

§. III. Observ. (2) *Percuni etymon*; Vocatur autem *Percunus* tam ex Lingvæ Lithuanicæ voce *Percunos*, quam Prusicæ *Percuns*, quarum utraque Latinis tonitru sonat; *Hartknoch.* dissert. 7. p. 130. cit. Metonymice autem *Percunos* tonitru: quod sit fulguris adjunctum: proprie enim fulgur significat; descendit enim, mea conjectura, ex Ebr. ברק *barak, fulguravit*; sic etiam Syris, Chald. Æthiop. Arabibusque eadem radix usurpatur. Hinc. Subst. ברק *barak, fulgur, coruscatio, fulgor,* Ebr. *Percunus* ergo, vi originis, *Deus fulguris,* itemque *tonitru.*

§. IV. Observ. (3). *Percuni Figura. Præferebat Percunus igneam prorsus, & ira ardentem faciem; uti & caput flammis coronatum, & crispam innodemque nigri coloris barbam, ut eum describit Thomas Clagius lib. 1. Lindæ Marianæ*, sive de *Virgine Lindensi*, cap. 8. pag. 44. Eadem tradit *Hennebergerus*, qui vero sua omnia, quæ scribit, de religione Prussorum ex *Grunovio* depromsit: additque ille: *Percunum vultu non nisi iram & minas spirante aspexisse adversum sibi Potrimpum.* Accedit hisce *Schuzius* insuper inquiens: *Percunum fuisse effictum in forma viri mediocris ætatis*, in Chronico Prusico, fol. 2. b. fin. seq. vid. *Hartknoch.* de reb. Prusicis Dissert. 7. pag. 130. Stabat etiam *Percuni* simulacrum, ex *auro solido* conflatum, in regione olim Mecklenburgica, prope oppidum *Parchunum*, ut docet *Nicolaus Marescalcus Annal. Herul. & Vandal.* lib. 1. cap. 4. sed quæ figura ejus fuerit, non annotat.

§. V. Observ. (4) *Percuni cultores.* (1) *Prussos* nominat *Alexand. Gvagninus* Sarmat. Europ. f. 64. & *Chr. Hartknoch.* Dissert. 7. cit.

Illis

Illis (2) Samogitas, (3) Lithuanos (4) Ruthenos, & (5) Livones, accenset Johannes Meletius Epist. de relig. & sacrific. Vet. Boruss. pag. 165. (6) Novogrodenses; ita Alexander Gvagninus Sarmat. Europ. fol. 82. Novogrodiæ Magnæ principatus amplissimus olim ex totius Russiæ ducatibus erat. Est autem in hoc principatu civitas ingens & ampla, Novogrodia Magna appellata, gentiliter Novogrod Wielki, dicitur. Eam Wolchow fluvius navigabilis interfluit, qui ex Ilmen lacu, duobus Werst, (i.e. milliaribus) supra civitatem emergens in alium (Novogrodia Magna interlapsa) Lagoda dictum exoneratur: triginta sex Polonicis milliaribus emensis. - In hac civitate erat olim quoddam idolum Perun appellatum, hoc in loco, quo nunc est monasterium Perunski monaster ab idolo eodem dictum. Hoc idolum a Novogrodensibus præcipue cultu latriæ adorabatur: Habebat autem formam hominis, lapidem ignitum manu tenentis similem fulmini. Nam Perun Ruthenis, & Polonis fulmen significat. In hujus laudem & honorem ignis ex quercubus, qui perpetuo die nocteque arderet, constituebatur. Quodsi negligentia ministrorum, ad hoc officium obeundum designatorum, ignem extingvi contingeret, tunc capitis pœna plectebantur. Repetit hæc Boxhornius Zuerius de Republ. Moscov. Part. I. p. 59. (confer. infra num. 9. testimonia quoque C. Scaligeri, atque Johannis Wolffii.) (Pertinent huc quæ Jo. Dlugossus Hist. Polon. lib. 2. fol. 104. habet. Wladimirus Novogrodensium olim, post totius Russiæ Dux ad religionem versus, in montibus Kijoviensi castro proximis fana, simulacra & idola locat, templaque & delubra ædificat: Inter omnes tamen suæ profanæ superstitionis deos Fulminis numen in præcipua apud illum cultura & veneratione habebatur, cui & plura templa instituit, & excellentiora. Nec ipse Dux tantum, sed & universus Ruthenorum populus detestabiles ritus hujusmodi secutus, Fulminis numen præstantioribus immolationibus & holocaustis venerabatur. Fabricavit autem Dux Wladimirus deo suo principali Fulmini corpus & simulacrum ex ligno, caput ex argento, & nares ex auro, ceterisq; diis lucos & simulacra constituit, & adducens filios suos, & filias sacrificat Diis, & coinquinat se & terram Russiæ idolis.) Denique (7) & Meklenburgenses, teste Nicolao Marescalco, cujus verba ante num. 4. retulimus. Porro de Loco & Quercu, supra quam in Prussia fuit statua Percuni, (ut & Potrimpi & Picolli,) dixi jam ante cap. X. num 7. Nunc quæ faciant ad arboris descriptionem, recitabimus verba Cl. Hartknochii, quæ sic habentur, Dissert. 7. de Rebus Prussicis p. 129. seq. Hæ statuæ Deorum (Percuni, Potrimpi, & Picolli,) non fuerunt collocatæ in terra, sed inter ramos quercus Romoveanæ. Hoc ut rectius intelligatur, notandum est: Quercum illam fuisse tripartitam, ut dicit Matthias Stryckowski Ossostevicius, vel Alexander Gvagninus in Sarmatia Europæa, ubi de Prussia: Hennebergerus & Waisselius sic scribunt, hat drey Zweigen gehabt. Matthias Prætorius sic eam describit: Habuit quercus Romoveana tres majores ramos ex uno caudice excrescentes, qui in suprema dictæ quercus parte coaluere; quamobrem etiam quercus illa dicitur Romove, a Prussica voce Romwu, quæ in infinitivo habet Ruomot, id est, coalescere. Et hoc ipsum vocabulum etiam Romoveanæ urbi nomen dedisse, asserit idem Prætorius: Fallitur ergo Dlugossus Hist. Polon. lib. 2. fol. 119. & Gvagninus, de quo supra pag. 23. ss. Dlugossus ita: Prussi speciale habent idioma, a Latino tamen aliquantulum-derivatum-unum & eundem sacrorum Pontificem apud civitatem eorum pro metropoli habitam, Romove vocatam residentem a Roma intitulatam, venerabantur. - Et mox; Prussos Romanos bellis civilibus in Italia per Cæsarem & Pompejum exortis, flagrantibus civilibus bellis Italiæ, veteribus sedibus desertis in has, quas incolunt, oras venisse, - & ad instar Romæ, civitatem principalem Romove condidisse, -- asserunt. Porro confirmat sua, quæ de quercu dixerat, arboribus aliis Prussorum olim idololatriæ destinatis: fuit enim, sic ille pergit, non ita pridem in sylva districtus Insterburgensis abies Anno 1664. fulmine icta; Hæc erat arbor miræ proceritatis, cujus truncus itidem se dividebat in tres ramos majores, eosque enodes, qui in superiore parte itidem coaluerant. Appellarunt eam abietem Prussi, Lithuani, Samogitæ, conterminiq;, Rommota vel Ruombota, sacramq; habuerunt. Addit idem porro & hæc: In horto suo Nebudzensi ejusmodi pyrum trifidem reperiri, quæ etiam Prussis & Lithuanis vocatur Rommota, ut & Rumbota Krausis, id est, pyrus coalita. At ejusdem formæ fuisse Romoveanam existimat. Præterea referunt Scriptores, ita fuisse Deos in quercu collocatos, ne a variis cœli tempestatibus corrumperentur. Excrescebant nimirum ex tribus illis ramis majoribus alii ramuli quam plurimi, qui idola ab externis tempestatum injuriis defendebant. Sed & ita Chr. Hartknoch. Dissert. 6. p. 111. de Quercu Romoveana: Hujus diameter ad sex omnino cubitos sive Geometricos pedes duodenos protendebatur. In summitate fuit latissima, & ramis mutuum inter se nexis adeo impervia, ut pluvia per ramos & folia nullo modo potuerit penetrare. Et quod majorem meretur admirationem, in hieme quoq; viridis conspiciebatur. Simon Grunovius tract. 2. Chron. Pruss. Casp. Henneberg. in comment. ad Tab. Geogr. Pruss. p. 465. Thom. Waissel. f. 17. b. Caspar. Schuz in Chron. f. 2. seq. & p. 112. Sed neque illud de Quercu Romoveana omittendum erit, a scriptoribus quibusdam eam poni in Rykajoth & his quidem Rykajoth a Romove non differt. Henneberg. in lib. de Vet.

Pruſ. fol. 11. b. & fol. 13. Alii diſtiguunt Rykajoth a Romove, quando dicunt, Deos minores fuiſſe cultos in Rykajoth, majores in Romove. Sic enim Autor quidam Chronici Pruſſiæ Anonymus: die gemeinen Stellen, da ſie die gemeinen Abgötter ehreten, wurden Rykajoth genennet; aber die Stelle, da die groſſe Eyche war, darinnen die drey Abgötter waren, und der Hoheprieſter ſeine Wohnung hatte, die hieſſen ſie Romove nach Rom, (rectius vom Worte Romwu.) Hæc ad verbum deſcripſit Waiſelius Chron. Pruſſ. fol. 18. a. Habet hæc etiam totidem fere verbis Chronicon Wolffgangi Dietmari Elbingæ editum. Ad hæc & illud obſervatione indignum non eſt, adeo religioſe Quercum illam Romoveanam a paganis Pruſſis fuiſſe cultam, ut etiam exiſtimarint, ſi homines vel pecudes arboris illius folia de collo ſuſpenſa geſtarent, eos a caſibus adverſis & infortuniis præſervari. Henneberg. de Veter. Pruſſ. fol. 12. a. Tandem Quercus illa ſimul cum Diis Pruſſicis majoribus a Boleslao I. Rege Poloniæ exciſa eſſe dicitur. Simon Grunovius in Chron. MSt. tract. 2. f. 26. Henneberg. in comment. ad Tab. Pruſſ. tit. Trifaltigkeit. Attamen Thomas Treterus in Vita Johannis I. Epiſcopi Varmienſis, dicit, hanc quercum usq; ad modo laudati Epiſcopi tempora ſtetiſſe, a Pruſſisq; veteribus clam fuiſſe cultam: Sed Epiſcopi hujus monitu a Magiſtro Winrico de Knipzode per Henningum Schindekopf exciſam, quo in loco poſtea Petrus Nagel de Sehr monaſterium St. Trinitatis condidit: ſed fides ſit penes autorem.

§. VI. Obſerv. (5) Percuni cultus. Quod attinet ad Percuni cultum, facit eo (1) Dignitas & munia, quæ vulgo a Pruſſis Percuno tributa ſunt. Huc ita Hartknoch. Diſſert. 7. p. 130. ſeq. Credebatur Percunus Deus eſſe fulminum & tonitruum, aliarumq; tempeſtatum, unde hodieque Lithuanis Percunos idem eſt, quod tonitru. vid. Henneberg. de Veter. Pruſſ. fol. 11. a. Schuzius ipſum in ignem imperium exercuiſſe putat. Utrique autem Schuzio videlicet & Hennebergero videtur fuiſſe Mars, Deus bellorum. Pleraque horum, quæ de Percuno dicta ſunt, (adde & ea huc, quæ dixi ſupra de figura idoli, num. 4.) conveniunt & Thoroni Sveonum Deo; (etſi nec Pruſſi ſuum Percunum a Sveonibus, nec Sveones ſuum Thoronem a Pruſſis ſint mutuati.) Quod ad inſignia Thoronis attinet: quandam certe hic ſimilitudinem deprehendo. Quanquam enim Johannes Magnus, aliique Thoroni coronam tribuunt: Stephanus tamen Johannis Stephanius in Notis ad Saxonem Grammt. circumdat capiti Thoronis flammam, in modum Solis alicujus, eodem modo, quo pictores ora Divorum exornare conſveverunt. Præfectus autem fuiſſe dicitur tonitrui, & tempeſtatibus; non ſecus atque Percunus Pruſſorum, Thor, ait Adamus Bremenſis, præſidet in aëre, qui tonitrua & fulmina, ventos, imbresque, ſerena & fruges gubernat, in libro de ſtatu Daniæ, p. 152. Nomen proinde ipſum Thoronis a tonitru multi deducunt, ut Philippus Cluverius lib. 1. Germ. Antiq. c. 26. & Gerhard Johannes Voſſius lib. 2. de Idololat. c. 33. Quamvis Johannes Schefferus non a tonitruis Thoronem, ſed contra potius a Thorone tonitrua eſſe dicique arbitretur: in Upſal. Antiq. cap. 6. f. 50. Tribuunt autem plura Thoroni ſuo Gothicarum rerum ſcriptores; cum in manu ſiniſtra duodecim ſtellas (alii ſtellas capiti Thoronis circumdant,) in manu vero dextra ſceptrum, aut prout alii volunt, malleum igneum pingunt. An vero hæc Percuno Pruſſorum tribui queant, dicere non habeo. Veriſimile tamen eſt, ſi Percunus fuit eum in modum, ut nos eum deſcripſimus, ab antiquis effictus, manus etiam ejusdem fuiſſe inſignibus quibusdam exornatas. Utrumque vero ſiumlacrum, Thoronis videlicet & Percuni, Jovem veterum, ſive ipſum Solem, (imo Deum ipſummet ſupremum) retuliſſe, probatu haut eſt difficile. Nam quid aliud volunt ſtellæ in Thoronis manu, niſi ſolis (Dei) quoddam in eis regimen? quid duodenarius earum numerus, niſi menſes duodecim, quibus abſolvit ſuum curſum? aut ſi fuere ſeptem (ut alii exiſtimant) niſi tot per ſingulas hebdomadas dies, quibus redit ad initium? Sic profecto vetuſtisſimi Theologi Phœnicum, Solem μόνον οὐρανοῦ Θεὸν vocarunt, planetas reliquaque ſidera dixerunt nutum ejus obſervare; & Ægyptii dodecatemoria ſigniferi Θεοὺς βουλαίους ſeu conſiliarios: planetas vero ῥαβδοφόρους ſeu lictores ſolis appellarunt, ut ex Scholiaſte Apollonii obſervat Seldenus in Prolegomenis de Diis Syris, cap. 3. Ita de ſuo Thorone diſſerit ſæpe laudatus Schæfferus in Upſalia c. 6. p. 58. Quamvis autem ea de Percuno Pruſico affirmate dici nequeant, cum ignoremus, num ei Pruſi Stellas attribuerint: illa tamen, quæ Pruſici Scriptores de Percuni capite flammis coronato referunt, huc apprime faciunt. Quid enim hoc ipſo voluerunt exprimere, niſi Solem undique radiis flammisq; cinctum. Illa vero, quæ in ſubſequentibus de Thoronis cum Sole convenientia, ſcribit Schæfferus, ex aſſe Percuno Pruſico tribui poſſunt. Pergit enim: Sed & virtus amovendi tempeſtates, inducendi ſerenitatem, procurandi frugum copiam, & ubertatem (quæ videlicet Thoroni tribuitur) convenit in Solem: Solis enim illa, poſt Deum, beneficia. Nec noſtræ huic ſententiæ officit, quod Schuzio, Hennebergero, aliis, Percunus Mars fuiſſe putatur. Illi namque hoc non probant ex aliquo vetuſtiorum, aut etiam ex effectis Percuni. Et licet etiam hoc probaſſent, non deeſſet tamen nobis, quo aſſertionem noſtram, vel illo ipſo argumento comprobare poſſemus. Veteres enim Romani & Græci Jovi ſuo attribuerunt robur animi & audaciam; quidam etiam populi, ut Cares, Pontici, Cappadoces, colebant Jovem militarem. Quin etiam Jupiter ex ſecretiore veterum ethnicorum

Theo-

Theologia idem est, qui Mars, ut Gerhardus Johannes Vossius uberrime demonstrat in lib. de Idololatria. Apud Suedos quoque viri animositate & fortitudine clari a Thorone Deo, vocari solebant Thurræ, Thorive, id est, fortes audacesq́, quod nobis indicio esse potest, apud veteres Svecos, Thor Deum, non tonitruum tantum, atque tempestatum, sed fortitudinis etiam, veluti Martem quendam fuisse præsidem. Neq; nos igitur absurdi quidpiam statuemus, etiamsi dicamus, Percunum Prussorum fuisse Jovem & Martem, vid. Johannes Schæfferus in Upsalia antiqua c. 6. p. 18. Hæc Hartknochius.

§. VII. Porro idem Differt. 10. pag. 16. his verbis (2) de ritibus & modis colendi Percunum differit: Percuno, inquiens, perpetuo alebatur ignis, quernis lignis subinde appositis, ne unquam extingveretur. Si contigisset sacerdotum negligentia ignem extingvi, Waidelotta, cujus eo tempore officium erat ignis curam gerere, capitali supplicio afficiebatur, testibus Stryckovio, Hennebergero & Waisselio. Erat hoc ipsum apud Lithuanos etiam in usu, qui itidem in Kierni Principis quondam sui honorem in edito colle ad Dziewaltoviam, inter alia sacra perpetuum ignem quercu alebant, per certos & ad hoc tantum negotium electos sacerdotes; vid. Alb. Wijuk Kojalowicz Part. I. Hist. Lithuan. lib. 2. p. 45. Apud Gothos quantum colligere licet, ignis perpetuus non alebatur, in honorem unius alicujus Dei, sed Deorum omnium simul. Schæfferus in Upsal. c. 10. p. 133. seq. Cælo tonante putabant Prussi Crive sive pontificem suum cum Deo Percuno loqui; quamobrem in terram provoluti, Percunum his verbis venerabantur: Devus Percunos absolomus. Hinc precabantur (more gentilium omnium ut pote quod preces, potissima divini cultus pars sit, vid. Johannes Saubertus de Sacrific. cap. 13. per tot.) pluvias, & serenam tempestatem, ut sibi justo tempore, largiretur. Henneberg. de Vet. Pruss. p. 11. a. Johannes Lasicius. Polonus aliam adhuc formulam precationis in medium adducit, quam Lithuanis, qui Prussis contermini, usitatam fuisse refert: Cælo namque tonante rusticus detecto capite succidiam humeris per fundum suum portans: hisce Percunum alloquebatur verbis: Percune Dowaite, nie muski und mana diewu melsu, tawi palti miessu: id est, Cobibe te Percune, neve in meum agrum calamitatem immitte: ego vero tibi hanc succidiam dabo. Verum nimbo remittente, carnem domum referebat, & cum suis absumebat. Vid. Lasic. in libello de Diis Samogitarum. p. 300. Adde his: nihil fere frequentius usu carnis suillæ, in cibo, & sacrificiis occurrit rituum gentilium perscrutatoribus. Ad cibos, quod attinet, sufficiat illud Æschyli:

-- -- Τὶ γαρ̀
ὄψον γένοιτο ἂν ἀνδρὶ τῦδε βέλτιον;

Quod obsonium (inter omnia) hoc præstantius?

ait ille. Suillam carnem scil. intelligit, vel a natura ipsa ad epulandum donatam, sicut asserit Varro de Re Rustica lib. 2. c. 4. Quod ad sacrificia, vel immolationes factendas; sus Græce ὗς. inquit idem Varro, a verbo θύω, quod est, immolare; quippe quia a suillo genere initium primum immolandi pecoris sumptum fuisse videatur. Illius mactatione solennia quæque maxime peragebant, contrahebant nuptias, inibant pacis fœdera.

- - Jovis ante aram, paterasque tenentes
Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca.

Virgilius Æneid. lib. 8. Quæ igitur afferri possent rationes, ob quas Deus suillas carnes tam vehementer & quoad omnem usum repudiarit, multis passim autores exponunt, conf. Schickardus de Jur. Reg. c. 5. p. 390. seq. Carpzovius ad h. l. Ernst Fastnacht Woche p. 238. seq. Cunæus de Republ. Ebr. lib. 2. c. 24. p. 318. ss. Bochartus Hieroz. Part. 1. lib. 2. c. 57. Doughtejus Analect. Sacr. Excurs. 163. p. 438 seq.

§. VIII. Verumenimvero ne quicquam hic eorum desit, quæ Apis Prussica, diligentissimus inquam Hartknochius in alveolos suos congessit: dicemus porro verbis ejusdem, quæ, qualiave sacra Percuno communia fuerint cum Potrimpo & Picollo. Sic autem ille differt. 10. p. 158. & seq. Ad cultum Deorum (Percuni scil. Potrimpi & Picolli,) generatim consideratum referimus illud, quod (3) ad sacra Prussorum Christiani non fuerint admissi, ut ea spectare possent. Et si aliquando contigisset, ut Christianus, vel alius quis extraneus sacra illa conspiceret, non nisi sangvine illud expiari poterat, etiamsi ille effugisset. vid. Caspar. Schuz. lib. 3. Chron. Pruss. fol. 3. Testis ejus rei est & Helmoldus Sec. XII. Scriptor: Usq; hodie profecto, inquiens, inter illos, cum cetera omnia communia sint cum nostris, solus prohibetur accessus lucorum & fontium, quos autumant pollui Christianorum accessu. Hæc Helmold. lib. 1. Chron. Slav. cap. 1. Sed (4) neque Prussis omnibus liber semper dabatur ad Deos accessus. Qui enim facinus aliquod patraverant, arcebantur ab illis locis, ubi Dii colebantur, ut auctor est Hennebergerus ex Grunovii tract. 3. cap. 3. Similiter (5) si quis ob maleficia patrata capite plectendus, erat procul a conspectu Deorum ex urbe Romove educebatur. Henneberg. de Vet. Pruss. fol. 8. b. In Sacrarium quercus Romoveanæ nemini Prussorum intrare fas erat, (6) præter ipsorum pontificem Crive, & primarios flamines, sive, ut Prussorum verbo utar, Waidelottas. Circa hanc quercum fuerunt, ut dicitur (7) peripetasmata, sive vela serica octo (secundum alios, septem,) ulnarum, in altitudinem extensa, quæ non removebantur per Waidelottas, nisi in celebrioribus sacris, vel etiam, si aliquis Prussorum extra ordinem Deos ado-

adorandi, iisdemque offerendi gratia, accesserat. vid. Matth. Strykowski Ossostevicius in Sarmatia Europaea. Inter (8) *victimas Diis his offerri solitas, legimus etiam homines fuisse. Quamvis vero omnibus illis Diis humanae offerentur victimae, maxime tamen his Picollo & Potrimpo litatum fuisse*, notat *Hennebergerus* de Vet. Pruss. f. 11. b. Videlicet quando *summus pontifex, vel aliquis se pro populo Diis patriis devovebat, tum hoc in honorem omnium trium Deorum fieri consveviße puto, qua ratione Waidevvutus & Prutenus semet ipsos Diis obtulisse feruntur: Quodsi ex hostibus capti Diis essent immolandi, probabile est, illos in honorem Picolli & Potrimpi tantum fuisse mactatos. Etenim Prussi veteres in bellum ituri hominem ex hostibus captum sequenti ritu mactare consveverant. Summus pontifex, Criwe dictus, hosti pectus primo transfodebat, tum si sangvis continuo torrentis instar prorumpebat, prospere feliciterque Prussi sibi res eventuras arbitrabantur. Henneberg. de Vet. Pruss. p. 20. ex Grunovio. Non procul haec a veterum hostiis consultoriis abeunt, quibus divina voluntas per exta disquirebatur. Romanos jam praetereo. Apud Celtas olim id genus hostias in usu fuisse, auctor est. Diodorus Siculus lib. 5. Biblioth. cap. 31. Propius vero ad Prussicum hunc ritum accedunt, quae de Cimbris veteribus, qui cum Gothis dubio procul eadem habuere sacra, refert Strabo lib. 7. Geogr. fol. 294. Sequentibus eos*, inquit, *in bellum uxoribus vates quaedam comitabantur, canae albo vestitu, carbosinis sapparis, desuper fibulis affixis, cinctu aereo, pedibus nudis: eae per castra, captivis occurrebant strictis gladiis prostratosque ad craterem aeneum adducebant, amphoras circiter 20. capientem: super eam pulpitum erat, quo conscenso vates sublimius singulis supra lebetem elevatis guttur incidebat. E sanguine in craterem fuso suam captabant quandam divinationem: reliqua cadavera sic caesorum scindebant, intestinisque spectatis victoriam suis vaticinabantur. Deinde solebant etiam* Prusſi *Ducem hostium in bello captum Diis suis immolare, quod contigisse legimus Gerhardo Rude Advocato, sive praefecto Sambiensi, teste Petro de Dusburg. Part. 3. Chron. Pruss. cap. 33.* Sed verba ipsa *Dusburgii* dabimus, ut ritus hic adhiberi solitos cognoscamus: *Fratrem etiam Gerhardum, dictum Rude, Advocatum Sambiensem indutum armis & depositum, super dextrarium* (id est, *equum, quo antea in bello utebatur*) *cremantes Diis suis pro victoria obtulerunt. Nicolaus Jeroschinus interpres Dusburgii paulo dilucidius idipsum proponit.* Videlicet primo ipsum Prussi equo, cujus singuli pedes singulis palis erant alligati, imposuerunt; deinde lignis undiquaque congestis, adeo ut circumstantibus conspici non posset amplius, more patrio, combusserunt. Verba *Jeroschini vid. ad citatum caput Dusburgii, confer. Autor Chronici ordinis Teutonici* fol. 110. *Quodsi plures erant captivi, forte designabantur Diis immolandi. Expressa sunt ea de re verba Dusburgii:* Post hanc caedem, *inquit*, Nattangi volentes victimam Diis offerre, miserunt sortem inter Teutonicos ibi captos, ceciditque duabus vicibus super quendam nobilem & divitem dictum Hirshan, qui sic in angustia constitutus Henricum Monte (Prutenus is fuit) ut ad memoriam reduceret beneficia, quae ipsi in civitate Magdeburg, saepius exhibuit, ut eum ab hac miseria liberaret. Quo audito Henricus (id nominis adeptus erat in baptismo, sed postea pristinam religionem resumsit) eidem compatiens ipsum duabus vicibus liberavit: sed dum tertio missa sors caderet iterum super eum, noluit redimi, sed sponte offerens se in bona confessione hostiam Deo, ligatus, super equum suum, est crematus. Haec *Dusburg. Part. 3. Chron. cap. 86. Eadem ratione Diis Prussicis immolati sunt Heidenricus Eylinger, Wilhelmus de Coburg, & fortasse plures. Hauserunt hunc morem Prussi* dubio procul *a Gothis*, apud quos idem obtinuisse probat *Schefferus* in Upsalia antiq. cap. 10. p. 137. & 149. seq. Praeterea solebant etiam Prussi pagani (9) Diis suis *Equos albos* offerre, ut autor est *Hennebergerus* de Vet. Pruss. fol. 8. a. b. Idcirco non licebat ulli Prussorum album equum ad usus domesticos alere, eodem *Hennebergero* teste. Exemplum ejus rei habet *Petrus de Dusburg* Part. 3. Chron. cap. 6. dignum sane, quod legatur. Restringit tamen hoc ipsum *Dusburgius* Part. 3. cap. - in fine, ubi haec habentur: Aliqui equos nigros, quidam albos, vel alterius coloris propter Deos suos non audebant aliqualiter equitare. Ex quibus liquido apparet, alios ab albis, a nigris alios, alios ab alterius coloris equis, abstinuisse. (10) *Manubias* in bello captas in quatuor partes fuisse divisas, quarum prima Diis, secunda summo pontifici, tertia amicis & foederatis, quarta ipsis Prussis cederent, refert *Hennebergerus*. Sed Dusburgensis, cui, ut antiquiori, fides est habenda: Post victoriam, inquit, Diis suis victimam offerunt, & omnium eorum, quae ratione victoriae consecuti sunt, tertiam partem dicto Criwe praesentaverunt, qui combussit talia. Tertiam proinde partem Prussi Diis immolabant, reliquas sibi reservantes. Addit posthaec *Dusburgensis* ritum in comburendis equis, in bello captis, observari solitum: Nunc autem, *inquiens*, Lethovini, & alii illarum partium infideles dictam victimam in aliquo loco sacro secundum eorum ritum comburunt, sed antequam equi comburantur, cursu fatigantur in tantum, quod vix possunt stare supra pedes suos. Sic ergo audivimus *homines* Diis Prussicis fuisse partim mactatos, partim combustos. Cruore immolatorum *Quercus* illa in urbe Romove adeo fuit conspersa, ut horrorem aspicientibus in-

incuteret. Terrorem augebant ipsi Dii, qui sæpius illo in loco tonitrua, pluvias, variasque tempestates excitabant. Apparebant insuper hominibus sub specie serpentum, draconum, ignis, aliarumque terrorem incutientium rerum. *Schuz.* in Chron. Pruss. lib. 1. fol. 46. In aliis item sylvis ejusmodi spectra spectantium se oculis ingerebant: *Johannes Lasitius* in lib. de Diis Samogit. p. 299. Hoc vero & *Gothis* fuit in usu, ut arbores diis dicatas cruore seu tabo immolatorum conspergerent, ut discimus ex *Adami Bremensis* lib. de situ Daniæ. p. 94. (234) Uterque autem populus, videlicet & Gothi & Prussi, a Scythis hoc ipsum acceperunt, de quibus *Lucanus* lib. 3. v. 150. dicit:

Omnis & humanis lustrata cruoribus arbor.

Super hæc ad cultum trium illorum Deorum generatim spectatum, & hoc addendum est, (11.) siquid populo, Deorum nomine, denunciandum erat, Waidelottæ Criwescisum *humeris sublatum, supra struem lignorum collocabant.* Eo in loco per aliquod tempus cum Diis collocutus, eorum jussa Waidelottis exponebat, ut hi vicissim populo circumstanti illa renunciarent. *Simon Grunovius* tract. 3. cap. 1. & ex eo *Henneberger us* de Vet. Pruss. p. 13. b. Ad extremum, (12) non licuit Prussis *tribus hisce Diis extra urbem Romove sacrificia offerre,* ut autor est *Henneberg.* ex *Grunovii* tract. 3. cap. 3.

§. IX. Observ. (6) *Percuni* destructio. Destructus vero *Percunus* est (1) apud *Prussos*, una cum Quercu Romoveana per Boleslaum I. Regem Poloniæ, ita *Hartknoch. dissert.* 6. p. 112. conferantur tamen, quæ nos supra cap. 10. num. 9. annotavimus. (2) Apud *Lithuanos*, & *Samogitas* facta conversione harum gentium, de qua nos infra fusius. (3) Apud *Mecklenburgenses*, Anno Christi 1128. Hoc enim anno Ducatus fere integer Mecklenburgicus fidem Christi complexus est, vid. *Fridericus Thomas, Analect. Gustrov. period. 1. p. 27. seq.* (4) Apud *Novigrodenses:* Huc ita *J. C. Scaliger de subtilit. Exerc. 259. sect. 3.* ad *Cardanum: Animadverti Moscovitarum regiam abs te dici Novigardiam. Ea in Latinis commentariis etiam Nugardia vocatur. Peculiari lingva,* Novigrod, *quod novum castrum sonat. In Sclavorum lingva multas invenias ejusmodi terminationes ad oppida significanda. - - Moscovitarum vero esse regiam, nusquam audivi: neque te audisse puto: falsum te eo fuisse arbitror, quod ibi Sarmatarum maximus fuerit principatus. Urbem ipsam maximam, opes maximas. - Quæ nunc quod pareat Moscovitarum Duci; confectus est tibi claudicans syllogismus. Moscua enim Moscovitarum regia est. A cujus appellatione suis in diplomatibus initium semper facit ille Magnus Dux. Igitur Novigrod in ea terrarum parte, cum florens opibus, ac potentia, longe lateque imperitaret, a Johanne Basilio Moscovitarum Duce occupata atque exuta tum opibus, tum imperio fuit. Ajunt eum de præda, ac manubiis trecentos carros preciosissimis onustos thesauris avexisse. Ii antequam Christianorum sacris initiati essent, idolo faciebant, quod* Perun *appellabatur. In ipsa prælii turbine a victoribus de ponte præcipitem datum in flumen, quod nomine Wolchovv, ex lacu Ilmen ortum, urbem secat, ajunt locutum. Sed & nunc ejus, aliquando vocem ex profundo exaudiri.* *Johannes Wolffius* Lect. Mem. Cent. 16. Tom. II. f. 442. *Novogardenses olim idolum quoddam, nomine* Perun, *eo loci, quo nunc est monasterium collocatum, imprimis colebant, venerabanturque. Deinde baptismate assumpto, id loco motum; cum in flumen dejecissent, adverso dicitur fluvio natasse: & circa pontem auditam fuisse vocem. Hæc vobis Novogardenses in mei memoriam; simulque cum dicto, fustem quendam in pontem projectum fuisse. Solet etiamnum contingere, ut certis anni diebus hæc vox Perun audiatur; qua audita subito ejus loci cives concurrunt, seque fustibus mutuo cædunt, tantusque inde tumultus oboritur, ut vix magno præfecti labore sedari possit* Denique (5) apud ceteros Russos desiit *Percuni* cultus, anno Christi 997. cum Wladimirus Russiæ Dux Græcorum fidem suscepisset anno 950. de quo ita *Joh. Dlugossius* Hist. Pol. lib. 2. p. 113. seq Sacrilegos ritus, quibus priscis temporibus Ruthenorum gens dedita erat, Wladimirus Russiæ Dux eliminaturus, tertio ex quo Christi fide illuminatus erat anno, idola, lucos, arasque & templa eorum confringit, incendit, & comminuit. Simulacrum vero Fulminis, quod præcipua veneratione apud Ruthenos colebatur, ad caudam equi alligatum, spectante multitudine Ruthenorum per terram trahi, & in flumen Dnieper mergi, gentibus Ruthenis ex utroque sexu deorum & simulacrorum suorum fletu, & ejulatu ingenti confractionem prosequentibus, mandavit. Promulgavit insuper Wladimirus Russiæ Dux edictum, ut omnes nationes & populi sibi subjecti relictis idolis, Christi fide & baptismatis charactere se insignirent, habiturus eos pro hostibus, bonaque eorum confiscaturus, qui detrectarent sanctis suis parere jussionibus. Qua necessitate populus Ruthenorum constrictus ad Kijow catervatim confluxit, & fidem Christi confessus in flumine Dnieper ab episcopo Corsinensi, & presbyteris ex Græcia adductis baptizatur, & in fide ac ceremoniis ejus eruditur. Audita autem est vox & ejulatus draconis in aëre querentis, se ex possessione Ruthenorum, non ab Apostolis, aut martyribus, sed ab una fœmina (Anna, Wradimiri conjuge,) ejectum esse. Ædificavit autem Wladimirus primam ecclesiam in loco, quo prius idolis thura incendebantur, & eam B. Basilio dicari ordinavit,

vit, sed & in aliis regionibus Russiæ templa & sacerdotes Dei multiplicat. &c.

CAPUT XIII.

De *Perdoito, Deo venti.*

§. I.

PRæclare *David Psalm. 148, 7. 8. Laudate Dominum ignis*, (fulmen, tonitru, & fulgur) *grando, nix, glacies, Spiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Quibus verbis Physicus cælestissimus tria genera meteororum hypostaticorum, scil. *Ignita*, *Aquea*, *& Spirituosa*, eorundemque species recenset; causam insuper exponens ac nominans, cujus potestate atque voluntate fiant, & a qua dependeant; ubi ait: *Faciunt verbum ejus*; postremo finem deprædicat, propter quem meteora existant, scilicet, ut Deus laudetur: dicit enim, *Laudate Dominum, &c.*

§. II. Bene igitur mortalium res stetissent, sicubi Deo officinam suam meteororum homines imprudentes non rapuissent, turbassentve, intrusis scrutariis & frivolariis, qui artificium hoc nec profitentur, nec sciunt. Sapienter enim *Philo Sapient. cap. 13, 12. Vani sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei, & de his, quæ non videntur bona, non potuerunt intelligere eum, qui est, neque operibus attendentes agnoverunt, quis esset artifex; sed aut ignem aut spiritum, aut citatum aërem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam rectores orbis terrarum Deos putaverunt.* Vani proinde & *Slavi*, *Prussi* nimirum, aliique, quibus fulmina *Occopirno*; tonitrua & fulgura *Percuno*; & vim flatusque venti *Perdoito* cuidam adscribere visum est: postremum ut videamus, habebit hic ille cursus animi nostri campum suum.

§. III. Observ. (1) *Perdoiti nomen.* Idolum ergo, quod imperaret ventis, Prussice, id est, Slavice *Perdoitus*, vel *Perdoytus*, vocatum est: ita nos docet una cum *Waisselio*, clariss. *Hartknochius* de Reb. Pruss. Differt. 8. p. 140. & Differt. 10. p. 163. *Johannes Meletius*, Epist. de relig. & sacrific. Veter. Boruss. illud *Gardoæten* appellat, *per antistæchon*, P. in G. transmutato: nisi error potius fuerit typographi, qui *Perdoytum* exscribere debuisset.

§. IV. Observ. (2) *Perdoiti etymon.* Ceterum ut aliis a *Pendendo*, seu verbo **Predam**, aut **pschedam**, *vendo*; nobis tamen, ceu mox rationem dabimus, a *perflando*, *Perdoito* nomen factum esse videtur: ventus autem est meteorum spirituosum, ex effluvio flatuoso e globo terreno egresso, ortum, quod ascendere laborans, reprimitur, & in obliquum retorquetur, cumque impetu per aërem ruit: **Pschedują** enim verbum Sorabis, id est, *perflo*, **ich durchwehe, blase durch**. Polonis **Przeduję**, & Bohemis **Preduju**, at Prussis olim **Perduju** erat: compositum ex præpositione **psches**, **Pres**, vel **Per**, id est, *per*, & **Duju**, flo, spiro, *flatum edo*: sic **Naduju**, *inflo, satisflo*, ex **na**, & **Duju**: & **Wuduju**, efflo, ex **Wu**, & **Duju**. Ut autem ex **Naduju**, fit *nomen* **Naduty**, Sorab. & Bohem. id est, *inflatus*, it. *tumidus*, *turgidus*: & **Wuduty**, *efflatus*, a **Wuduju**: ita ex **Pscheduju**, vel **Perduju**, factum **Pscheduty**, vel **Perduty**, *perflatus*, it. valde *turgidus*, aut *tumidus*, **hoch, oder sehr aufgeblasen**. Ab hoc **Perduty** ergo *Perdoitus*, vel *Perdoytus*, quasi tu dixeris latine, *idolum turgidum*, *vel quod flando perflandoque se multum fatigat*, vel *flatum multum hinc indeque* concitat.

§. V. Observ. (3) *Pardoiti figura.* Menti autem verius, quam pictis tabulis statuisve, effigiem *Perdoiti* impressam olim fuisse, nobis scriptores videntur significare. *Credebant Prussi*, ita ait celeberimus *Christophorus Hartknoch. Dissert. 10. p. 163. seq. ingentis magnitudinis Angelum sive Deum in mari consistere, & quo se ille verteret, eo quoque ventos converti. Quod si Deus ille ad iram concitaretur, credebant miseri homines ipsum flatu suo pisces abigere, imo enecare. Fuit hæc dubio procul aliarum quoque gentium opinio; cum neque ex recentioribus desint, qui Angelos ventorum Æolos esse statuant, inducti nonnullis sacrarum literarum male intellectis testimoniis*, ut *Psalm. 17. Apoc. 7. &c.* vid. *Libertus Fromondus lib. 4.* Meteorologicorum cap. 1. artic. 3. p. 178. seq.

§. VI. Observ. (4) *Perdoiti cultores.* Sed vero in catalogo Deorum, quos *Prussi* in specie, calamitatibus pressi, ut & festis diebus invocare soliti sunt, *Perdoitus*, tanquam Deus tertii ordinis recensetur. *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. & *Hartknoch.* Differt. 8. p. 140. Prussis porro *Samogitas*, *Lithuanos*, *Ruthenos*, & *Livones* accenset *Johannes Meletius* Epist. alleg. p. 165. & 167.

§. VII. Observ. (5) *Cultus Perdoiti.* *Johanne Meletio* Epist. cit. p. 167. autore, *Gardoætes*, id est, *Perdoitus Deus nautarum fuit; scilicet, quoniam talium hominum vita, salusque & periculum a vi ventorum pendet.* Sic quoque *Hartknochius Dissert. 8. p. 140.* Perdoytus *Deus navium: & Dissert. 10. pag. 163.* Perdoitus *Deus nautarum piscatorumq́. Cum huic Deo*, sic *idem loc. cit. p. 164. sacrificium Prussici piscatores exituri piscatum, offerre volebant, in horreum aliquod convenientes magnam piscium vim coctam in tabulis exponebant. Sub hæc ad pateras suas sive ad pocula dilapsi strenue potabant, idolothytorumque reliquias comedebant. Ad extremum Sigonota consurgens ventos dividebat, indicabatq́, quo die, quo loco sperari posset dives piscium*

captu-

captura. vid. *Waissel.* in Chron. f. 20. b. Placet hic etiam collocare *Athenæi* verba, queis, qualiter alii quoque gentiles capturæ piscium causa, Deos sint precati, docemur: sic autem *ille*, *Dipnosoph. lib. 8, c. 1. Homines sane in Lycia piscium vates, silentio non prætermittam; de quibus ita narrat Polycharmus libro secundo rerum Lyciæ hunc in modum: Cum ad mare perveniunt, ubi nemus est in littore Apollini sacratum, in quo gurges est in arena, accedunt ad oracula petentes, duos obeliscos habentes, atq; in utroq; carnes numero decem assatas; tunc sacerdos silens apud nemus assidet; ii autem, qui oraculum petunt, obeliscos in gurgitem projiciunt, ac expectant, quid accidat. Post obeliscorum jactum gurges impletur mari, tantaque ac hujusmodi piscium copia ingreditur, ut aspectus ob hanc rem offendatur: ob magnitudinem vero, ut quandoque aufugiant. Cum vero piscium species significarunt, sic oraculum petentes responsum accipiunt a sacerdote, pro quibus oraverunt. Apparent autem cernuæ, glauci & balænæ aliquando & pristes, multiq; incogniti, neq; antea conspecti.* Et cap. 3. *In Olynthiaco monumentum est Olynthi, Herculis Bolyæq; filii: narrant incolæ, quod Novembri ac Februario mensibus Bolya in Olynthum ebullitionem mittit, pisciumq; innumera multitudo ex stagno in fluvium Olynthiacum accedit: est autem fluvius hic non valde profundus, ita ut vix talum attingat, tanta nihilominus piscium venit copia, ut incolæ omnes quantum salsamenti in eorum usum sit satis, condire possint. Admirabile est etiam, quod Olynthi monumentum non transmutetur, prius consuetudinem fuisse inquiunt in Apollonia, mense Februario, ut justa persolverent mortuis; at nunc in Novembrem mensem ea esse translata, ac ideo solis his mensibus pisces ascendere, quibus defunctis, exequias absolvere consueverunt.* Et paulo post: *Semus Delius libro secundo Deliadis, quando Brizo, inquit, sacrificant, quæ vates est somniorum, antiqui siquidem Brizin dormire dicebant:*

Sopiti auroram sic expectavimus almam.

Cum Deæ huic inquam sacrificant, Deliæ mulieres omnibus bonis plenas scaphas afferunt piscibus exceptis; quoniam cum pro omnibus precantur, tum pro navium incolumitate. Hactenus *Athenæus.*

§. VIII Observ. (6) *Perdoiti destructio.* Credam *Perdoiti* figuram, si qua fuerit, vel memoriam, numinisque cultum perdurasse ad annum usque Chr. M CC XLIX id est, usque ad tempora *Jacobi*, legati pontificii; hoc enim hortante & svadente Prussi, Diis omnibus, qui non fecerunt cælum & terram, quibuscunque nominibus appellarentur, publice tandem renunciaverunt. vid. *supra cap. XI. num. 7.*

CAPUT XIV.

De Pogoda, seu ut alii scribunt, Podaga, Dea serenitatis seu temperiei.

§. I.

PEr *Spritum ipsius pulcros fecit* (Deus) *coelos*: ita *Jobus cap. 26, 13. B. Lutherus* vertit: **Am Himmel wirds schön durch seinen Wind.** Agendæ autem sunt maximæ gratiæ doctissimis commentatoribus, qui nos his verbis doceri probant: *I. dari mysterium S. S. Trinitatis*: sic enim interpretantur verba: Per *spiritum* (*Sanctum, manus* ipsius hoc est, *Filii Dei*, pulcros fecit (*Pater*) cœlos. II. dari *gloriam cælestem & beatitudinem felicissimam*, quia significetur, quod cœlos non tantum in se fecerit Deus elegantissimos, sed & *gloria & gaudio plenos*, habitaculum Angelorum & beatorum, quos in illis beatos reddat & pulcerrimos. vid. *B. D. Sebastianus Schmidius Comment. in h. l. pag. 192.* Præterea ex hoc loco tamen & discimus, adornationem sudi cœli fieri a Deo, veluti causa prima, & per ventum, tanquam per causam secundam, quia iste dispellat nubes, tonitrua, fulmina, &c. Ita *Johannes Brentius* annot. in h. l. f. 96. *edit. Halæ Svevor. an. 1546. Per Spiritum, hoc est, ventis, qui spiritus Dei dicuntur, nubes dispellentibus cælum fit clarum & serenum.* Suffragantur *Vinarienses*, *Olearius*, alii. Cum igitur nos cap. præced. de *Idolo venti* disseruimus, nunc *serenitatis* numen, quale illud fuerit, aut quo nomine sit appellatum a Slavis, e ruderibus ac latebris suis in antiquitatis saltem gratiam, perscrutandum a nobis erit.

§. II. Observ. (1) *Pogodæ nomen.* Scilicet serenum ac clarum cœlum fieri non opera quidem Dei ipsius altissimi, sed cura & regimine inferioris seu minoris Deastri prisca Slavorum gens credidit: Deam autem, seu sexus fæminei εἴδωλον fuisse, cui id munus incumberet, legimus. Vocatur enim *Pogoda*, apud *Johannem Dlugossum Hist. Polon. lib. 1. fol. 37.* Et *Podaga*, apud *Helmoldum in Chron. Slav. lib. 1. cap. 83.* sed legam ibi *Pogoda*, per transpositionem litterarum. *Podaga* enim Slavicæ lingvæ vox non est, neque vel origo apparet, unde fuerit orta, vel notio ulla excogitari & inveniri potest, quam habeat.

§. III. Observ. (2) *Etymon Pogodæ.* Originem nominis sermo Polonicus & Sorabicus nobiscum communicat: Sorabis enim **Pohoda**, & Polonis **Pogoda, ta**, *subst. serenitas, temperatio cæli, sudum*, it. in genere, *opportunitas, occasio, tempus commodum, congruum*: & adject. **Pogodny**, (vel **Pohodny**,) *serenus, placidus, apricus dies*; **Pogodne Wiedro**, *tempestas serena, & egregia, dies ter-*

tersus, mitis, clementia cœli, sudum. Ex po, præpos. & radice seu verbo Polon. Goic, (Sorab. hoju, & hojem, freq.) id est *aptum esse, prodesse, conducere, idoneum esse, valere*, taugen, tügen, Belg, deughen. Hinc Pogoda, proprie, *Dea*, quæ, in specie, *serenitatem cœli, aut auræ, largitur*, egregie aptam agricolis, aliisve. Et bene *Johannes Dlugossus Hist. Polon.* loc. cit. *Habebatur & apud illos* (Polonos) *pro Deo* Temperies, *quem sua lingva appellabant* Pogoda, *quasi bonæ auræ largitor.*

§. IV. Observ. (3) *Figura Pogodæ.* In templo figuram *Pogodæ* Deæ fuisse olim ostensam, non est dubium. Ita enim *Helmoldus* loc. dict. *Est autem Slavis multiplex idololatriæ modus; non enim omnes in eandem superstitionis consvetudinem consentiunt: Hi enim simulacrorum imaginarias formas prætendunt de templis, veluti Plunense idolum, cui nomen* Podaga: *alii Sylvas vel lucos inhabitant*, &c. lege Pogoda, pro Podaga. Sed vere omnino *Henricus Bangertus.* in not. ad *Helmold.* lib. 1. c. 52. *Podaga*, (Pogoda,) *Plunensium, idolum qua forma fuerit, nulli scriptores, quod equidem sciam, memoriæ prodidere.*

§. V. Observ. (4) *Cultores Pogodæ.* Ex *Johanne* vero *Dlugosso*, cujus verba jam num. 3. adduximus, patet, (1) *Polonos* Temperiem seu *Pogodam*, veluti Deam coluisse. (2) *Wagrios*, ac in specie *Plunenses*: sic *Helmoldus* loc. cit. *Plunense idolum*, Podaga, leg. Pogoda. De *Plöna, Plune*, seu *Plunem*, urbe, & castro Plunense, situ ejus, & fatis, multa quoque *Helmoldus Chron. Slav.* lib. 1. cap. 25. 75. 83. *Arnoldus Chron. Slav.* lib. 2. cap. 30 33. lib. 4. c. 1. & lib. 6. cap. 13.

§. VI. Observ. (5) *Cultus Pogodæ.* Duo nobis *presbyter Bosoviensis Helmoldus* exhibet facientia ad cultum & honorem *Pogodæ* quondam præstitum. Dicit enim in verbis citatis num. 4. (1) Simulacrum *ejus forma* imaginaria, & quidem (2) de *Templo*, fuisse prætensum. Nec dubium, quin plura Deæ reverentiæ signa & officia sint præstita. *Johannes* enim *Dlugossus* Hist. Polon. lib. 1. fol. 37. paulo post ita: *His Diis Deabusq; (Jessi, Liada, Niia, Pogodæ, &c.) a Polonis delubra, simulachra, flamines & sacrosancta instituta, luciq; in præcipuis ac frequentioribus locis venerationes & solennitates cum sacrificiis instituta, ad quas mares & fæminæ cum parvulis convenientes, Diis suis victimas & hostias, de pecoribus & pecudibus, armentisq;, nonnunquam de hominibus in prælio captis offerebant. Qui confusam ac popularem Deorum placandam multitudinem libaminibus credebant, in eorumq; honorem ludi certis temporibus anni decreti & instaurati sunt, ad quos peragendos multitudo utriusq; sexus ex vicis & coloniis in urbes convenire pro diebus institutis jussa, ludos hujusmodi impudicis lascivisq; decantationibus, & gestibus, nonnunquam plausu, & delicata fractura, ceterisq; venereis cantibus, plausibus, & actibus Deos, Deasq; præfatas receptis invocando, observationibus celebrabant. Horum ludorum ritum, & nonnullas eorum reliquias Polonos quamvis ab annis quingentis Christianitatis cultum constat professos usq; in præsentia tempora annis singulis in Pentecostes diebus repetere, & veterum superstitionem gentilium annuali ludo, qui idiomate eorum* Stado, *id est, grex appellatur, quod greges hominum ad illum peragendum conveniant, & in cuneos seu greges divisi homines tumidi & seditiosi, in voluptates, segnitiem, & commessationes proni, peragunt, meminisse.*

§. VII. Observ. (6) *Destructio Pogodæ.* Hæc (1) apud *Polonos* facta est in Catholica illa conversione gentis, de qua jam sæpe. (2) apud *Plunenses* autem comminutam esse, & in pulverem redactam, una cum excidio populi & ruina urbis suæ, vero prorsus consentaneum. Sed causam rei posterioris utriusque hisce commemorat *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 56. *Slavicus furor propter occupationes Saxonum, veluti ruptis loris effervescens, Holzatorum fines inquietabat, adeo ut Falderensis pagus jampene in solitudinem redigendus esset, propter quotidianas interfectiones hominum, villarumq; deprædationes. Inter has tribulationum angustias, Vicelinus sacerdos hortabatur populum in Deo spem suam constituere, agere litanias, in jejunio & attritione cordis, eo quod dies mali instarent. Henricus itaq; qui Comeliam administrabat, Vir ocii impatiens, & strenuus in armis congregato latenter de Holzatis & Sturmariis exercitu, hyemali tempore* (anno Christi 1139.) *intravit Slaviam, aggressusq; eos, qui præ manibus erant, & quasi sudes defixæ in oculis Saxonum, percussit eos plaga magna, omnem scilicet terram Plunensem, Luthilenburgensem, Aldenburgensem, omnemq; regionem, quæ incohoat a rivo Svalen, & clauditur mari Baltico, & flumine Trebena. Omnem hanc terram una incursione, præda, & incendio vastaverunt, præter urbes, quæ vallis & seris munitæ, obsidionis propensius studium perquirebant. Proxima æstate Holzati se mutuo adhortantes etiam sine Comite castrum Plunen adierunt, divinoq; adjuti præsidio munitionem hanc ceteris firmiorem, præter spem obtinuerunt; Slavis, qui inibi erant, occisioni traditis. Gesseruntq; eo anno bellum perutile, vastaveruntq; crebris incursibus terram Slavorum feceruntq; eis, ut sibi facere proposuerant, omni terra eorum in solitudinem redacta.*

CAPUT XV.

De Jutrobogo, sive Deo auroræ.

§. I.

QUæ sit prima omnis diei gratia sive χρηστότης, & φιλανθρωπία Tit. 3. 4. τὸ πολὺ σπλάγ-

σπλάγχνυ καὶ οἰκτίρμονος Dei, *Jacob. 5, 11.* quamque populo ſuo egregio Iſraelitico, in locis deſertis commoranti, integris quadraginta annis exhibuerit; illa ſic eleganter &. magnifice quidem depingitur a *Davide Pſ. 78, 25. 26. Januas cœlorum* (Deus) *aperuit, & pluit ſuper eos Man, ad comedendum, & triticum cœleſte dedit eis, panem fortium comedit, cibum miſit eis, ad ſaturitatem.* Porro tantæ liberalitatis, benignitatisque, *Philo* Sapientiſſimus pulcre ſic ſiſtit: *Sapient. cap. 16, 28.* nimirum, *ut notum eſſet, quoniam oportet prævenire ſolem ἐπ' εὐχαριςίαν, in gratia, & ad ortum lucis* (*πρὸς ἀνατολὴν φωτὸς*) *occurrere ei.* Videtur ergo, quod par ratio fuerit inſtituti matutini officii, apud Chriſtianos veteres, ſcilicet, ut tum perpenderetur quod לבקרים חדשים *quolibet mane miſericordiæ Dei ſint novæ, Thren. 3, 23. Iſidorus de Orig. lib. 6. c. 19. Veſpertinum officium eſt, in noctis initio vocatum a ſtella veſpere, quæ ſurgit oriente nocte: Matutinum vero eſt officium, in lucis initio a ſtella Lucifero appellatum, quæ incboante mane oritur. Quorum duorum temporum ſignificatione oſtenditur, ut die ac nocte ſemper Deus laudetur.*

§. II. Non vero latuit hoc ipſum munus atque officium & gentiles, quod cernerent ſentirentque ſe quovis exortu diei novis affici ac cumulari beneficiis. Sic enim de *Romanis Alexander ab Alexandro Genial. Dier. lib. 4. c. 17. Sacerdos lanea infula velatus & fronde coronatus, aram manibus tenens ad orientem verſus* (*quippe matutinum tempus ſacrificiis idoneum exiſtimarunt, quum Deos tunc aſſidere templis & matutinis ſalutationibus adeſſe opinio foret, Magorum & Perſarum exemplo, quibus in more fuit, primo ſemper diluculo canere Diis hymnosq; & laudes dare, orientemq; ſolem venerari,*) *meditato & ſolenni precationis carmine, verbis priſcis ex annalium vetuſtate erutis, numina & Deos precatus vota effundebat: quam precationem plerumq; tergeminabat. Id.* paulo poſt: *Fuitq; Apollonii Tyanæi opinio, ſummo diluculo cum Diis verſari; procedente mox die, de Diis loqui oportere.* Eo *Virg. l. 12. Æn.*

Illi ad ſurgentis converſi lumina ſolis,
Dant fruges manibus ſalſas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisq; altaria libant.

Hinc etiam *Matuta Dea, & Dii Manes* priſcis fuerunt: *Nonius Marcellus cap. 1. Manum dicitur clarum; unde etiam mane poſt tenebras noctis diei pars prima: inde Matuta,* quæ *Græcis λευκόθεα. Nam inde volunt etiam Deos Manes appellari,* id eſt, *bonos ac proſperos, quod melior mors ſapientioribus, quam vita probetur. Cicero I. Tuſc. Quid? Ino Cadmi filia nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a noſtris?* Et *lib. 3. de Nat. Deor. Quid deinde Ino Dea dicitur, & Leucothea a Græcis: a nobis Matuta dicetur, cum ſit Cadmi filia? Ovidius lib. 6. Faſtorum:*

Leucothea Grajis, Matuta vocabere noſtris,
In portus nato jus erit omne tuo.

Propertius:

Hanc miſer implorat navita Leucotheam.

Apud Phryges *Matuta, mater Deum* dicta eſt: *Alex.* ab *Alexandro Gen. Dier. lib. 3. c. 12. Fuit etiam Romæ in foro Olitorio ara Junonis Matutæ. Livius* Decad. 4. lib. 4. *Et in foro boario ſacellum matris Matutæ. Alex. ab. Alex.* G.D. lib. 2. c. 12. *Idem* lib. 3. c. 12. *ait, Athenienſes Auroræ non vino, ſed aqua melle diluta ſacrificaſſe.*

§. III. Sed hiſce gentibus merito nunc *Slavos Sorabosve* adjungemus: Hi enim fulgidam auroram ſic interpretati ſunt, quaſi eſſet numen præſtantiſſimum, quod mortalibus indies bene vellet cuperetque: quodque tenebras diſcuteret, & diem largiretur, aptum tempus operibus agendis conficiendisque. Viſa itaque Dea, a qua *Temperies, & ſudum cœlum,* diſcuſſis fulminibus, tonitruis, fulguribus ventorumque turbinibus nunc locum iis Diis dabimus, a quibus *lux prima ſit, diesque.* Hunc enim ordinem Deorum præſcribere, nobis quodammodo vetus videtur diverbium, poſt nubila Phœbus.

§. IV. Obſerv. (1) *Jutrobogi* nomen. Illud ergo idolum quod Soraborum perſuaſione primam diei facem accenderet, Jutrobogus, ſeu *Juterbog* appellatur: ita enim legitur id genus nominis apud *Petrum Albinum Chron. Miſn.* tit. XI. pag. 301. & *Juterboch,* apud *Jo. Conr. Knauth.* Prodrom. Miſn. p. 378. Sorabis quidem Luſatiæ Super. dicebatur Jutruy Bob, ſed Luſat. Infer. Jutry Bog.

§. V. Obſerv. (2) *Jutrobogi Etymon.* Juterbog, ſonat tanquam ſit compoſitum vocabulum, eſtque ex Sorabico nomine Bog, vel Bob, *Deus:* & Jutruy, vel Jutry, *adject. matutinus.* Sic Jutrua Wieſda, *Lucifer, Phoſphorus:* gitrni ʒare, Bohem. *aurora, matuta:* & Jutro, Bohem. *gitro, tempus matutinum;* item ad verb. jutro, Polon. gitro, Bohem. & jutſe, Sorab. *cras,* auf den morgen. Eſt etiam a gitro, formula ſalutandi matutina: Dobre gitro, Bohem. Sorabi Luſat. Super. per *antiſtæchon,* dicunt, Dobre bretro, id eſt, *ſit felix diei exortus,* guten morgen! Quamobrem *Juterbogus,* ſeu *Juterbog,* vi etymi, *Deus matutinus,* vel qui præeſt tempori matutino, vel Deus auroræ, vel *Aurora ipſa, Matutaque.* Sic *Petrus Albinus* Chronic. Miſn. tit. XI. p. 301. Juterbog, Morgen-Gott, wird vielleicht Aurora geweſen ſeyn. Et *Cl. Knauthius* loc. cit. Juterbog, Morgen-Gott, ſub cultu Auroræ, als man davor hält, verehret.

§. VI. Obſerv. (3) *Jutrobogi Figura.* De hac, quod referam, in monumentis ſcriptorum nihil quicquam invenio.

§. VII. Obſerv. (4) *Jutrobogi cultores.* Du-

Dubium autem nullum, quin a *Sorabis*, hoc est, *Lusatiæ utriusque*, *Misniæ*, *Saxoniæque* populis Jutrobogus olim sit cultus. Id enim satis probat urbs Juterbog sita in limine Saxoniæ & confinio Lusatiæ Inferioris, cui commune cum Deo nomen factum est. Meminit urbis antiquissimæ his verbis *Ditmarus Chron. Merseburg.* lib. 6. f. 67. *Cum nos omnes ad locum, qui Juterbock appellabatur, venissemus.* Quinimo tenet nonnullos opinio, quasi effigies idoli sic dicti, in hac ipsa urbe steterit, *Petrus Albinus loc. cit.* **Juterbog, Morgen-Gott, da man ohn Zweiffel auch einen solchen Abgott, welches vielleicht** Aurora **gewesen, verehret: daraus denn zu mercken, daß es eine lautere Fabel, was daselbst von der Jutta, und ihren Bock gesaget wird.**

§. VIII. Observ. (5) *Jutrobogi cultus*; sed & de hoc, qualis quidem fuerit, altum apud Historicos silentium.

§. IX. Observ. (6) *Jutrobogi destructio.* Nec hic, quod ego quidem sciam, literarum monumenta nobis quicquam conferunt. Satis vero certum, idolum jussu vel *Henrici Aucupis*, vel *filii Ottonis I. Impp.* excisum esse; Henricus enim Auceps, Archiepiscopatum Magdeburgensem primus fundavit; Otto I. autem consummavit, evocato ex cænobio S. Maximini ad Treverim, Alberto, cui inspectionem ecclesiæ Magdeburgensis & vicinarum, hic in gentibus Henetis ad Salam & Albim, recens a patre Henrico Aucupe, & a se domitis, & magno labore ac fide ad agnitionem & cultum veri Dei, & Servatoris nostri JEsu Christi adductis, commendavit. *D. David Chytræus Chron. Saxon. fol. 55.* Huic autem inspectioni etiam *Jutrobogum* fuit subjectum.

CAPUT XVI.

De Schvvaixtixio seu Zviczio, Deo Lucis atque Ignis.

§. I.

AUroram lux sequitur, & splendidissimum Solis jubar, quamobrem qui fuerint Dii lucis, quibusve nominibus appellarentur, nunc dispiciendum. Illud autem Sacræ nos docent literæ, primo ipsum Deum esse lucem, & factam secundo ab ipso lucis substantiam: quæ tertio accidentalem lucem, id est, qualitatem, sui similem producit, dein & radios, lumen ac colores.

II. Primo, inquam, *αὐτοφῶς*, lux ipsa, infinita, independens, increata, immaterialis & archetypa, *ὀσία* simplex, triplex *ὑποστάσει*, Deus est: Deus enim *noster lux est, & tenebræ in eo non sunt*, inquit *Johannes 1. Epist. 1, 5.* Sic Pater, *πατὴρ τῶν φώτων*, *Jacob. 1, 17.* & *φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον* vocatur *1. Tim. 6, 16.* Christus *φῶς ἀληθινὸν* lux vera, *Joh. 1, 9.* *φῶς τοῦ κόσμου*, *Joh. 8, 12.* & *τὸ φῶς* simpliciter *Joh. 1, 5.* Divinum etiam Spiritus Sancti numen lumen est, flammaque non solis Apostolorum lingvis, sed piorum quoque cordibus se infundens. Autor, qui *Aristoteles* esse creditur, *lib. de Theol. Ægypt. lib. 2. c. 4.* Primariæ lucis appellatione primum opificem exprimimus necessitate quadam ducti, quia essentiam, qualis ipsa in se est, explicare non possumus.

§. III. Porro secundo primum in principio rerum omnium mandatum infinitæ Lucis fuit, *fiat lux*! quod imperium mox secutum opus est, & imperativus factus est indicativus. Verissime *Basilius*: *Prima Dei vox lucis naturam creavit, tenebras dispulit, mundum illustravit, & exhilaravit, universis continuo gratum attulit conspectum.* Sed quare a luce orsus sit creator Deus, sapienter docet *Beatus Ambrosius Hexaëm. lib. 1. c. 9. Tom. I. Oper. fol. 61.* *Unde vox Dei*, inquiens, *in Scriptura divina debuit inchoare, nisi a lumine; unde mundi ornatus, nisi a luce exordium sumeret? frustra enim esset, si non videretur. Erat quidem Deus ipse in lumine: quod lucem habitat inaccessibilem. Et erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Sed etiam lucem fieri voluit, quæ oculis corporalibus comprehenderetur. Qui ædificium aliquod dignum habitaculo patrisfamilias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem ei infundat, explorat; & ea prima est gratia, quæ si desit, tota domus deformi horret incultu. Lux est, quæ reliquos domus commendat ornatus.* *Lyra* Comment. in Gen. Tom. I. Oper. f. 22. *Convenienter inchoatur a luce; quæ est qualitas communis: sicut in generatione naturali inchoatio fit a communioribus formis: quia secundum Philosophum, embryo prius vivit vitam plantæ, postea animalis: postea hominis: vel leonis, vel hujusmodi,* Et 1. Physic. dicit. *Philosophus, quod a communioribus est incipiendum via doctrinæ: sicut pueri in principio vocant omnes viros, patres: & omnes fœminas, matres: postea distinguunt: secundo, quia distinctio non apparet, nisi per manifestationem: omnia autem per lucem manifestantur: & ideo distinctio incipit a luce. Tertio quia dies non potest esse sine luce: ideo lucem oportuit fieri prima die.*

§. IV. Ex nihilo autem creata lux a Deo est: materiam ejus primævam noli quærere, nulla fuit. Jussit conditor *ἐκ τῶν μὴ φαινομένων τὰ βλεπόμενα* prodire, *Ebr. 2, 3.* jussit *ἐκ σκότους* (ex non ente) *φῶς λάμψαι*, *2. Cor. 4, 6.* & vocavit *τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα*, Romanor. 4, 17.

§. V. Hæc igitur lux primus totius universi fuit, hodieque est, ornatus, rerumque naturalium omnium dos pulcerrima: primogenia per primum mundi triduum accessu suo,

&

& præſentia effecit diem; receſſu & abſentia reliquit noctem, incomprehenſibili producta copia. Nec ſolummodo illuminavit per tres primos dies, ſed imprimis fovit agitatione ſua chaos, & ſubtilitate permeavit, & ſpirituoſa efficacia inſinuavit ſe tamdiu, donec quarto die in ſtellas, ſolem maxime, ac corpora ſublunaria mixta alia ad conſtituendum eadem a Deo diſtributa fuit. Niſi id feciſſet lux, (quod adhuc certa ratione facit in corporibus compoſitis) cur primo, altero, tertioque die lucem eſſe oportebat, cum nullum tamen adhuc eſſet animal? Atque lucis hæc natura eſt, ut ſi ſit libera, ſuique juris, radios emittat neceſſario & motu gaudeat, poroſa liquidaque penetrando, ac vivificam vim excitando. *B. Kirchmajer. de Phoſphoris p. 19. & 20.*

§. VI. Quantæ vero virtutis, utilitatisque lux ſit, poſtquam diſtributa a Deo eſt, paucis exponam: lux corporis principium conſtitutivum eſt, ſine quo nec movetur corpus, nec vitale quicquam exerit: lux agitat molem, & magno ſe corpore miſcet: omnia obſcura & diaphana illuſtrat: lumen radios, colores generat: Ignis & æſtus parens eſt, humores extrahit, ſegetes matureſcit, meſſem procreat; lux mediante ſole diem adfert. *Sirac. 43, 2.* lætitiam ſuſcitat, *Pſalm. 97, 11.* timorem excutit, *Pſalm. 27, 1.* facinoroſos fugat, *Job. 24, 16.* imo & beſtias rapaces: nam ubi ortus eſt ſol, & congregati ſunt, in cubiculis ſuis collocabuntur: exibit homo ad opus ſuum, & ad operationem ſuam, usque ad veſperum, *Pſ. 104, 22. 23.* Lutherus eleganter; Wenn die Sonne aufgehet, heben ſie ſich davon, und legen ſich in ihre Löcher: So gehet der Menſch aus, an ſeine Arbeit, und an ſein Ackerwerck, biß an den Abend. Verbo, lux bona eſt, *Gen. 1, 4.* proinde propter lucem, nos conditorem lucis, Deum veneramur, eique hymnum canimus:

O lux beata Trinitas,
Et principalis unitas,
Jam ſol recedit igneus,
Infunde lumen cordibus,
Te mane laudum carmine,
Te deprecemur veſpere:
Te noſtra ſupplex gloria
per cuncta laudet ſecula.

§. VII. Sic ergo nos Chriſtiani: Verum enimvero veteres Slavi prorſus nobis tergum ſuum obverterunt, *γνόντες* illi quidem *τὸν θεὸν τῦ φωτὸς, ἀλλ' ὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ἐυχαρίστησαν, ἐματαιώθησαν δὲ ἐν ταῖς διαλογισμοῖς ἀυτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος ἀυτῶν καρδία*: *Deum* (quidem lucis, quod ſit,) *cognoverunt*, (ſed qui talis eſt, illum) *non ut Deum glorificarunt, neque grati* (*erga eum*) *fuerunt*: *fruſtrati* (autem) *ſunt per cogitationes ſuas, & obtenebratum*, (adeo) *eſt inſciens cor eorum*, *Rom. 1, 21.* ut adeo neſciant, quem lucis ſatorem, datoremque, duobus nominibus, *Schwaixtixii*, & *Zviczii* inſignitum, illi conſtituerint: Dixeris *idolum quoddam Zeli fuiſſe, quod collocarunt in ædes ſuas ad provocandam æmulationem Dei* (lucis) zum Verdruß dem Hauß-Herrn, ut ait Propheta. *Ezech. 8, 3.*

§. VIII. Obſerv. (1). *Schwaixtixii*, & *Zviczii nomina.* Igitur idolum, quod luci præeſſet, & a quo lux diei ignisque veniret; Slavis *Pruſſicis Schvvaixtix* vel *Schvveixtix* dicebatur: ita *Thomas Waiſſelius in Chron. Pruſſ.* apud *Hartknoch. diſſert. 8. de Reb. Pruſſicis, p. 140. Schvveixtix, Deus lucis.* Aliis, *Lithuanis* nempe & Samogitis *Zvicz*, (ſic enim legendum vocabulum, id eſt *Svicz*,) dictum eſt; ita refert *Alexander Gvagninus in Sarmat. Europ.* cap. de priſca religione Lithuanorum, f. 52. b. & *Gerhard. Job. Voſſius* de Orig. & progreſſ. Idololatr. lib. 2. cap. 66. p. 660, uterque autem falſo *Zvicz* ſcripſerat.

§. IX. Obſerv. (2) *Schvveixtixii* & *Zviczii etyma.* Primo nomen Zvicz, ut notius nobis, derivandum: Hoc oritur ex Polonica voce ſwiece, Bohem. ſwititi, & Sorabis ßwieczu, *candeo, luceo, ſplendeo, fulgeo*, ich leuchte, bin licht. Hinc ſwiec, ſeu Zvicz, quia literæ S. & Z. unius valoris Slavis ſunt, (*lux lumen*, & ßwieza, Sorab. & Pol. ſwice, Bohem. *candela*: ßwietto vulgo ßwietwo,) Sorab. item. *lumen, lux*, ßwietly, a, e, *adject. lucidus, a, um*, ßwietloſcz, ſubſt. Sorab. vel ſwietloſc, Polon. *claritas, ſplendor.* vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib. 2. c. 1. p. 409. ſeq.* Quamobrem a ſwiece, vel ßwieczu, verbo, formatum, Swiecz, aut Sviecz, vel Zvicz *ſubſt. maſc. gen.* id eſt, *Lux*, vel *Deus lucis*, *Alexander Gvagninus loc cit.* paulo aliter vocab. Zviez, interpretatur, dicit enim, Lithuani & Samogitæ, *ignem*, quam ſua lingva *Zvicz*, ut (id eſt,) rem ſacram appellabant, cultu divino proſequebantur. Videtur ergo ſentire, quaſi ſit Zvicz, vel ex *adject.* Polon. & Sorab. ſwiaty, vel ßwiaty, *ſanctus, ſacer.* Lithuan. ſwanty, idem: vel ex verbo ßweczu, *ſanctum vel ſacrum habeo, ſanctifico.* Hinc etiam ßweczc, & ßweczaczo, *ſtatua, effigies* ſanctuli cujusdam, ſed rectius, ut dixi, a ßwieczu, ßwiecz, vel Zvicz; ſic enim Grammatica nobis ſvadet, & ſubjectum, cui tribuitur, quod lucem atque ignem repræſentarit. Sed vero & ßweczu, Polon. ſwiece, *ſanctifico*, ex ßwieczu, quode ante. vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib. 2. c. 1. p. 416.* Secundo Schweixtix, vel Schwaixtixius, alterum nomen idoli, ſumptum eſt ex lingva veteri Pruſſica vel Lithuanica: Lithuanis enim Schwaixin, eſt *juvare, auxilio eſſe, auxilium præſtare, opitulari*, it. *prodeſſe*: ſunt etiam hæ mihi formulæ recitatæ ab ipſismet *Lithuanis*: Schweix id eſt, *proſit*, helff GOtt! Diewswos ſchwaikiſina, *Deus me juvabit*, GOtt wird mir helffen. Diews wos ſchwaikino

schwaikino manne, *Deus me adjutus est*, GOtt hat mir geholffen. Diews normus wos swaikin / *Deus nos juvit*, GOtt hat uns geholffen. Diews wos swaikisius wißus, *Deus vos juvabit*, GOtt wird euch helffen. Diews normus wißus wos schwaikin, *Deus nos juvabit*, GOtt wird uns helffen. Igitur ex Schweixt, Schweixtix, vel Schwaixtixius, proprie *Deus auxilii*, seu *opitulationis*, *per metonym. adjuncti*, quod lux lumine suo prosit multifariam.

§. X. Observ. (3) *Schweixtixii* & *Zviczii figuræ*. Silent de utraque, quos evolvere mihi licuit, omnino Autores.

§. XI. Observ. (4) *Schweixtixii* & *Zviczii cultores*. Teste vero *Thoma Waisselio*, in Chron. Pruss. (1) *Prussi* Schweixtixium invocarunt. vid. *Hartknoch*. Dissert. 8. de Rebus Prussicis, p. 140. (2) *Lithuani* & (3) *Samogitæ Zviczium*; sic nos docet *Alexander Gvagninus* Sarmat. Europ. cap. de prisca relig. Lithuanorum. confer num. XII. sequentem.

§. XII. Observ. (5) *Schweixtixii* & *Zviczii cultus*. Ad posteriorem pertinet, ubi ita *Alexander Gvagninus* lib. & cap. cit. *Ad Jagielonis Wladislai Regis Poloniæ, ex Ducibus Lithuaniæ, tempora, tota gens Lithuanica & Samogitica prisca multorum Deorum, seu potius dæmonum superstitioni dedita erat, imprimisq; Ignem, (quem sua lingva* Zvicz, *ut rem sacram appellabant,) (1) cultu divino prosequebantur, eumque, (2) in celebrioribus locis atq; oppidis (3) perpetuum observabant, & (4) sacerdotes cum ministris ad hoc munus obeundum adhibebant, quod si (5) incuria ministrorum ignis extingveretur, capite plectebantur. Hujusmodi ignis Vilnæ metropoli Lithuaniæ in arcis medio, (ubi nunc Basilica, divo Stanislao dicata, erecta est) perpetuo asservabatur.* Sed de *Schvvaixtixii* cultu ita *Hartknoch. Dissert. XI. de Reb. Pruss.* ubi de festo diei XXII. Martii, quo *Pergrubio*, sacra facere solebant, pag. 178. *Vurscaitus opinione Prussorum*, Schwaixtixtum *Deum invocabat, ut justo tempore gramina, pecora, homines que lumine suo collustraret foveretq;.*

§. XIII. Observ. (6) *Schvveixtixii & Zvviczii destructio*: Sine dubio, quod (1) ad *Prussos* ratione *Schvvaixtixii* attinet, cultus idoli hujus duravit ad annum usque M CC XLIX. in quo gens universa Christo nomen dedit. vid. *supra cap. XI. num. 7.* Multo autem tardius idololatriam superstitionemque ratione *Svicii*, aliorumque Deorum *Lithuani* & *Samogitæ* exuerunt: nim. anno demum M CCC LXXXVII. quo monitu hortatuque piissimo Vladislai Regis Poloniæ, primi ex Ducibus Lithuaniæ, Lithuani, Samogitæque ad fidem conversi sunt. Eam in rem ita *Alexander Gvagninus in Sarmat. Europ. Sect. de Vitis Reg. Polon.* fol. 18. *Anno a Christo nato 1386 Jagielo Magnus Dux Lithuaniæ, cum fratribus suis Borisso, Svidrigielone, & Vitoldo, Cracoviam satis splendide, 12. Februarii venit; ubi ab omnibus ingenti cum lætitia acceptus, & in arcem honorifice deductus est. Itaque 14. die Februarii, cum fratribus in fide Christiana instructus, sacro baptismi fonte abluitur, & Vladislaus appellatur. Eadem die baptismo absoluto matrimonium cum regina Hedvigi contraxit, Magnumque Ducatum Lithuaniæ, Samogitiæ, Russiæ, sicut promiserat, regno Poloniæ incorporavit, univit, diplomatibusque & jure jurando confirmavit. Tandem hebdomada elapsa in Regem Poloniæ solenniter constituitur, & sacro diademate coronatur. Postea nuptiarum solennibus peractis, Jagielo cum regina in majorem Poloniam, sub Quadragesimæ tempore profectus est, propter pacificandas seditiones, quæ per Domaratum Capitaneum generalem majoris Poloniæ, & Vincentium Palatinum excitabantur. Rebus itaq; in Polonia majori compositis in Lithuaniam expeditionem adornavit: nolens eam amplius cultui idolorum & dæmonum vacare: in comitatu suo magnam procerum & equitum Poloniæ catervam habens, Archiepiscopus quoque Gnesnensis, plurimiq; ecclesiasticorum, & seniorum Masoviæ, Curradusq; Olesniciæ Duces eum secuti sunt; Vilnæque solenniter conventu edicto, sub initium Quadragesimæ, de vano idolorum cultu aboliendo tractare cœperunt: sicq; illa gens barbara Lithuaniæ & Samogitiæ sacro baptismi fonte lavata est. Porro turmatim stantes aqua lustrati (nomine unicuiq; turmæ, Stanislai vel Petri, &c. imposito.) aspergebantur.* Idem *Gvagninus in Descriptione Lithuaniæ* fol. 52. & seq. ita rursum: *Omnes errores & vanas superstitiones Lith. & Samogit. Jagielo, postquam cum Hadvvigi hærede regni Poloniæ unica matrimonium contraxit, abstulit, sedavit, & Christianum nomen Lithuanis, baptismi lavacro ablutis indidit. Rebus enim in Polonia recte constitutis, volens, ne Lithuania patria sua ulterius dæmonum cultui vacaret, comitia generalia Vilnæ, Lithuaniæ metropoli, anno Domini 1387. ad initium quadragenarii jejunii indixit, ad quas ingenti procerum & equitum Polonorum caterva stipatus, una cum Regina in Lithuaniam se contulit, Archiepiscopum Gnesnensem & multos sacerdotes ac pios homines, secum duxit. Semovitus quoque & Joannes Masoviæ, Conradusque Olesniciæ, Duces eum comitati sunt. Convenerunt quoque Vilnam Skergelo Trocensium, Vitoldus Grodnensium, Valodomirus Kiovviensium, & Koributus Novogrodensium Duces fratres Principes, & infinita equitum plebisque multitudo: ibi de religione Christiana populariter suscipienda, ac de exterminando cultu falsorum Deorum, & omni superstitione diligenter actum, ipso Rege maximam ei rei operam navante, non solum hortando, & præmiis alliciendo, sed etiam docendo. cum Polonici sacerdotes lingva gentilis ignar*

essent

essent. Porro gens barbara majorum suorum religiones ægre relinquebat; sed cum mandato Regis Ignis sacer extinctus, templum, araque ejus, unde oracula a sacerdote edebantur, eversum esset Vilnæ, ubi nunc divi Stanislai templum, necatiq; serpentes, & succisi luci, arboresq; sacræ, absque cujusquam læsione, Lithuani admirantes stupidique dicebant: quomodo Dii nostri iis perversis Polonis Christianis, hanc injuriam dissimulant, seque lædi scelestis manibus sinunt: quod si hoc aliquis nostrum perpetraret, confestim ira Deorum interiret? sed cum Poloni præter opinionem barbarorum, idola everterent, tum vero Lithuani vanitate sua agnita, alacriores ad Principum suorum religionem, facti sunt, plurimam ex his multitudinem Rex advectis ex Polonia pannis laneis albis ad baptismum perduxit. Porro cum immensi laboris esset, singulos sacro fonte tingere, nobilioribus tantum hic honor tributus est: reliquum vero vulgus turmatim distributum, aqua sacra a sacerdotibus aspergebatur, unumque nomen singulis turmis, tam virorum, quam mulierum, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, inditum erat, atq; una die triginta millia barbarorum baptisati sunt, exceptis nobilioribus, & illis, qui ante sacro fonte, in Polonia lavati erant; atque ab eo tempore Lithuani in fide Christi permanent. Johannes Dlugossus Hist. Polon. lib. 10. fol. 108 - 110. ita ad an. 1387. Gentem & regionem Lithuanicam Wladislaus Poloniæ Rex, quemadmodum in fœdere cum regno Poloniæ & Hedvvigi regina icto, jurejurando se obstrinxerat ab idololatria & superstitione gentili, ad cultum unius veri Dei, & religionem fidei orthodoxæ, reducturus, præ cunctis mentis suæ desiderabilibus, catholicæ fidei affectans incrementum Bodzanta Gnesnensi Archiepiscopo, & pluribus viris ecclesiasticis, & religiosis, & exemplaribus, & regno Poloniæ, quorum doctrina, cura & opera, christiana religio, apud supra dictam gentem profanis ritibus deditam, seri & florere posset, assumptis, in Lithuaniam ire pergit, apud quam Christus hactenus fuit incognitus & invisus. Non contentus autem ecclesiasticis Viris Hedvigim reginam, novam patriam, novamque regionem & gentem sui conjugis visuram, item Semovitum & Joannem Masoviæ, Conradumq; Oleschnicensem Duces, Bartossium de Vszemburg Palatinum Posnaniensem, Christianum de Kozyeglovvy Sandecensem, Nicolaum de Oszolin Vislicìensem, Zaxlikam de Miedzygorze cancellarium, Nicolaum de Moskonzovv, vice-cancellarium regni Poloniæ, Wlodkonem de Charbinovvicze pincernam, Spitikonem de Tarnovv, Succamerarium, & Thomkonem Subpincernam Cracoviensem, pluresque alios Poloniæ barones & milites secum duxit. Cum autem in Lithuaniam perventum esset, conventum pro die cinerum apud Vilnam agit. Quo cum fratres regii, Skirgallus Throcensis, Vithavvdus Grodnensis, Wlodimirus Kuoviensis, Coributh Novogrodensis, Duces, & militum populariumq; frequens numerus, regio jussu, convenisset, pluribus diebus, a Wladislao Poloniæ rege, adjuvantibus illum catholicis Ducibus, qui convenerant, apud milites & populares laboratum est, ut falsis Diis, quos hactenus, vano gentilium errore decepti, colebant, abjectis, unum verum Deum, ejusq; Christianam religionem venerari, credere, & colere consentirent. Reluctantibus barbaris, & se suaque numina (erant autem hæc præcipua. Ignis, quem credebant perpetuum, qui per sacerdotes, subjectis lignis, nocte atque interdiu adolebatur; silvæ, quas putabant sacrosanctas, & aspides serpentesque, in quibus Deos habitare & latere credebant) impium & temerarium contra majorum instituta deserere, & pessundare asserentibus: Wladislaus Rex ignem, qui perpetuus ab illis putabatur, in Vilnensi civitate, quæ caput & metropolis gentis erat, servatum, & a sacerdote eorum, qui Zincz appellabatur, & qui supplicantibus, ac de futuro rerum eventu numen consulentibus, falsa edebat (quasi hæc a numine accepisset) responsa, custoditum; & sedula lignorum adjectione nutritum, barbaris inspectantibus, extingui & templum aramque, in quibus hostiarum fiebat immolatio, disrumpi, silvas insuper, quæ sacrosanctæ putabantur, succidi, & lucos eorum confringi, aspides etiam & serpentes, quæ & qui in singulis domibus veluti penates Dii reperiebantur, interfici & necari (barbaris fletibus tantummodo & lamentis falsorum suorum Deorum & numinum, ruinam & cladem, ac exterminium, cum mussitare contra Regis imperium non auderent, prosequentibus disposuit. Confractis autem & exterminatis idolis, dum Deorum suorum falsitatem a quibus hactenus se ludificatos intellexerant, oculis pervidissent, universa Lithuanorum gens & natio fidem christianam suscipere, & vetusto errori renunciare, prona & obedienti devotione consensit. Per dies autem aliquot, de articulis fidei, quos credere oportet, & oratione dominica, atque Symbolo per sacerdotes Polonorum, magis tamen per Wladislai Regis, qui lingvam gentis noverat & cui facilius assentiebat, edocta, sacri baptismatis unda renata est, largiente Wladislao rege singulis ex popularium numero, post susceptum baptisma, de panno ex Polonia adducto, novas vestes, tunicas & indumenta. Qua quidem provida liberalitate & largitione effecit, ut rudis illa natio & pannosa, lineis in eam diem contenta, fama hujusmodi liberalitatis vulgata pro consequendis laneis vestibus, catervatim ad suscipiendum baptisma, ex omni regione accurreret. Et quoniam labor immensus erat, unumquemque credentium, baptisare singillatim, concurrentis ad baptisma populi Lithuanici utriusque Sexus multitudo mandante Rege, sequestrabatur in turmas, & cuneos, & universis de quali-

bet

bet turmarum, benedictà aquâ sufficienter conspersis, cuilibet etiam turmæ & universis, qui in ea consliterant, nomen Christianum & usitatum, abrogatis barbaricis, videlicet primæ turmæ Petrus, secundæ, Paulus, tertiæ Johannes, quartæ Jacobus, quintæ Stanislaus, &c. Fæminis vero, quæ & ipsæ proprias faciebant turmas, competentia nomina videlicet, Catharina, Margaretha, Dorothæa, &c. juxta numerum & quantitatem turmarum, imponebantur. Militaribus tamen, & natu majoribus, specialis impendebatur baptismus; qui & ipsi cum consortibus, parvulis, & cognatis, sacrum baptisma suscepturi, & christianæ fidei articulos cogituri, Vilnam certatim ruebant.

CAPUT XVII.

De Vorskaito & Schvveibrato Diis pecorum.

§. I.

NEmo tam hospes in sacris, cui organa illa egregia duo Dei ter O. M. germanique fatu, *Moses* & *Aaron* noti non sint, quamque sanctæ uterq; autoritatis ac potestatis summæ fuerit; ille enim leges condidit, Rempublicam instituit atque rexit; hic autem ecclesiam, & res sacras moderatus est. Sed & illud confirmat Scriptura in historia rerum utriusque, fuisse ad verba illorum, quibus cum Pharaone locuti sunt, maximam factam stragem pecorum, vid. *Exod.* c. 9, 3-7. Et cap. 10, 8. sic loquitur Spiritus Sanctus: quæsivisse Pharaonem ex Mose & Aarone: quinam sint, qui ituri sint de Israel & Ægypto: *Ait Moses: cum parvulis nostris, & senioribus pergemus, cum filiis & filiabus: cum ovibus & armentis*, & vers. 24. *Vocavitque Pharao Mosen & Aaron, & dixit eis, ite, sacrificate Domino* NB. *oves tamen vestræ & armenta remaneant; parvuli* (etiam) *vestri eant vobiscum. Ait Moses; Hostias quoq; & holocausta dabis nobis, quæ offeramus Deo nostro. Cuncti greges pergent nobiscum, non remanebit ex eis ungula.* Additur deinde *Exod. cap. 9.* dixisse Mosen ad Pharaonem: *facturum esse Dominum mirabile inter possessiones* (pecora) *Israel, & possessiones* (pecora *Ægyptiorum*, (nimirum) ut nihil omnino pereat ex his, quæ pertinent ad filios Israel. & v. 20. *Qui timuit verbum Domini*, (per Mosen & Aaron prolatum) *de servis Pharaonis; fecit confugere jumenta in domus.* Et *grando non percussit ea.* Plura talia huc cumulare studio supersedeo.

§. II. Ex hactenus allatis colligunt Sapientes, I. Ex historia *Mosis* & *Aaronis*, fratrum principumque Reipublicæ & ecclesiæ judaicæ sumptas esse Cretensium fabulas, de *Minoë*, & *Rhadamanto*; quorum isto quidem *Mosen*, hoc *Aaronem*, significari: ita *Christianus Wormius* de *corruptis Antiq. Ebraicar. vestigiis* apud *Tacitum*, & *Martialem lib. 1. c. 3. p. 43. seqq.* II. Res gestas utriusque, Mosis ac Aaronis fabulam *Panos* peperisse. Nam cum dicitur, *Pan* Syringam suam ad Ladonem Arcadiæ flumen, conversam in arundinem deprehendisse: *Ovidius* Metamorph. lib. 1. fol. 18. id confictum ex eo est, quod Mosen filia Pharaonis in carecto ripæ fluminis expositum invenerit, *Exod.* 2, 5. Porro *Pan*, Deus *Ægyptius* habitus, vid. *Dickinson.* Delph. Phæniz. cap. 14. p. 38. seq. *Alexander* ab *Alexandro* Genial. Dier. lib. 4. cap. 12. fol. 513. *Pan* Deus *Arcadiæ*, *Virgil.* Eclog. 10, 26. & lib. 3. Georg. v. 394. Sic *Moses* quasi Deus quidam Ægyptiorum. *Dixit enim ad ipsum Dominus, ecce constitui te Deum Pharaonis, Exod.* 7, 1. Hinc *Philo lib. 1. de Vita Mosis* fol. 398. *Moses totius gentis* (Israeliticæ) *Deus atque Rex.* Tertio *Pan, ovium custos, Virgilius* lib. 1. *Georg. v. 17.* Et *Eclog. 2. v. 33. Pan curat oves, oviumq; magistros. Pan pecoris Deus, Ovid. lib. 2. Fastor.*

Pana Deum pecoris veteres coluisse feruntur,

Ita *Moses pavit oves Jethro, Exod. 3, 1.* &c. Pan *quarto* ab Ebr. פנה *pinnah*, *id est, princeps, caput populi* dictus est, vid. *Indic.* 20, 1. 1. *Sam.* 14, 38. *Jes.* 19, 13. Ita *Moses princeps populi Israëlitici*, & veluti *Rex* quidam, *Deut.* 33, 5. vid. *Seldenus* de *Synedr. lib. 2. c. 2. p. 517. seqq.* & *Buckius Dissert. de Anno Ebr. Jubilæo num. 1. §. 2.* Porro & *Aaron* ipse Pan habitus est gentilibus; fuit enim Pan, unus ex Ducibus Bacchi; quia Aaron unus ex Ducibus Mosis: *Bacchus* autem significavit *Mosen*, vid. *Vossius* de *Orig. Idol. lib. 1. c. 30. p. 228. seq.* & *Bochart. Chan. lib. 1. cap. 18. p. 485.* Pan terrorem injecit gigantibus, cum in Deum aciem instruerent: quia cum Moses & Aaron Israelitas ex Ægypto eduxerint, *incubuerit timor eorum* (Israelitarum) *super Ægyptios*, *Psal.* 105, 38. Denique Panos simulacrum caprina facie, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede fuit; altera manu fistulam tenens, altera pedum incurvum, *Alex.* ab *Alexandro Genial. Dier. lib. 4.* cap. 12. f. 513. conf. *Tiraquellus* in *Comment.* ubi effigiem istam ex mente *Servii* considerat. Sed hæc fere tum ex facie Mosis sumpta sunt: de qua *Deut.* 34. *non caligavit oculus ejus, nec dentes illius moti sunt. Exod.* 34. 29. 30. dicitur *cornutam* (radiantem) fuisse faciem ipsius; tum quia dicitur, Aaron portabat nomina filiorum Israel in rationali judicii super pectus suum: Exod. 28, 29. de *pedo Mosis*, videsis *Exod.* 4, 3. & de *baculo Aaronis, Num.* 17, 6. 8. 10.

§. III. Verumenimvero non *Cretenses* solum, aliive historiam *Mosis* & *Aaronis* in fabulas converterunt; sed & *Slavi* cum iis fecisse videntur, postquam fama ac rumore illorum

munia

munia atque res geſtas perceperint. Sic enim v. 9. *Pruſſi* veteres *Prutenum* & *Waidevvutum* fratres fuiſſe confinxerunt, quorum ille Rempublicam, hic leges ſuæ gentis condiderit. Alii quidem ambos Duces faciunt, a quibus Pruſſi in Pruſſiam ſint tranſlati: & alii, quos inter Celeberrimus *Chriſtophorus Hartknochius* eſt, eos recentiorum temporum ac otioſorum ingeniorum commenta, nominaque falſa eſſe putant; vid. *Hartknoch. de Reb. Pruſſ. diſſert.* 7. p. 57. ſeq. Utriusque vero ſententiæ autores ſic conciliari poſſe putaverim, quod ſentiamus, a vero prorſus non alienum eſſe, fuiſſe quidem eos duces, aut capita duo quondam, a quibus Pruſſi in regionem ſuam ſunt delati, atque legibus decorati. Nomina tamen & munia ambobus ex veneracula ſua hujusmodi a Pruſſis tributa fuiſſe, quæ omnino ad perſonas Moſis & Aaronis alluderent: eo quod crederent, parum ab iſtis duces ſuos differre, tum ratione muneris, tumque curæ. Igitur cacozelia & ambitio nomina iſthæc excogitavit: ut nomina, conſangvinitas, & munia Moſis & Aaronis corrumperentur. Credibile autem, quod Pruſſi a majoribus, qui cum judæis in Aſia converſati ſunt, per traditionem tatorum virorum fratrumque hiſtoriam & lineam ſangvinis acceperint.

§. IV. Secundo corrupta etiam fuit *paſtoritia vita & genus Moſis ac Aaronis*. Nam quia Moſes pavit oves Jethro, nondum Dux vocatus Iſraelis: & quia ambo Moſes atque Aaron de gente illa deſcenderent, cujus majores ad Pharaonem: Paſtores ſumus ſervi tui, & nos & patres noſtri Gen. 47, 3 confer. cap. 46, 32. & 34. & quæ ſupra dixi num. 1. ea propter etiam Pruſſi Prutenum & Waidewutum Deos, & cuſtodes pecorum conſtituerunt. Hoc enim reſpectu, nominibus novis excogitatis, priorem *Vorskaitum*, & poſteriorem *Schvveibratum* appellarunt. Ordo igitur rei œconomicæ poſtulat, ut, viſis Diis, a quibus deſuper bona quævis diſtribuerentur, nunc iis locum concedamus, qui infra in terris interque homines res agerent curarentque. Sic enim Slavi idola ſua diſcernebant.

§. V. Obſerv. (1) *Vorskaiti & Schvveibrati nomina.* Itaque prior *Vorskaitus*, *Vurskaitus*, & *Worskaitus*, & poſterior *Schvveibratus*, nec non *Iſchvvambrat* dictus eſt, *Hartknoch. Diſſert. 8. de Reb. Pruſſicis* p. 139. ſeq. *Vurſchayto & Sneybrato*, ap. *Johannem Saubertum de Sacrific cap. 16. p. 365.* (leg. *Sveybrato.*) Adde aliis quoque prior vocatus eſt *Prutenus*, & poſterior *Waidevvutus*: confirmat illud nobis teſtimoniis *Grunovii*, *Hennebergerii*, & *Clagii Cl. Hartknoch. Diſſert. & pag.* cit. ubi ita: *ſub nominibus Worskaiti & Iſchvvambrati* ſive *Schvveibrati, ut eum quidam appellant, coluiſſe dicuntur veteres Pruſſi Waidevvutum & Prutenum*, (lege converſo ordine, *Prutenum & Waitevvutum*; fuit enim *Prutenus* Rex, & *Schvveibratus junior frater ejus, ſed alii tamen aliter*) *primos gentis ſuæ Reges. Hi namq; affecta jam ætate pro ſuorum ſalute ſe diis devoverunt, & quo facilius Deorum commercio jamjam fruituri, ſuorum ſaluti conſulerent, ultro ſe in pyram e quernis accenſam lignis conjecerunt. Quamobrem a Pruſſis memorem beneficiorum animum declaraturis, in Deos ſunt relati, ita ut Waidevvutus ſub nomine Vorskaiti* (*lege Schvveibrati*) *Prutenus Schvveibrati vel Iſchvvambrati*, (lege Vorskaiti) *colerentur.* Hæc ex *Grunovio*, *Hennebergerus* de Veter. Pruſſ. fol. 11 ſeq. *Thomas Clagius* lib. 1. *Lindæ Marianæ*, cap. 8. p. 52. *Nos quamvis Deos illos in Pruſſia fuiſſe cultos* (*de iis tamen in antiquioribus Hiſtoricis nec vola nec veſtigium*) *præfracte non negavimus: illud tamen, quod de Waidevvuto & Pruteno,* (*lege Pruteno & Waidevvuto*) *refertur, commentum eſſe cerebri Grunoviani, non ex vano arbitramur. Notandum eſt, Joannem Meletium, quem alii ſequuntur, in hoc capite, Ducem Vorskaitum non referre inter Deos, ſed ſtatuere, nomen hoc fuiſſe Waidelotarum, id eſt, Pruſſicorum ſacerdotum. Unde haut difficulter colligas, aut Grunovium nomen, quod ſacerdotibus omnibus erat commune, Deo huic tribuiſſe, ut proprium: aut contra Meletium nomen, quod erat Dei proprium, per errorem tribuere ſacerdotibus. Cum autem in rebus adeo vetuſtis nulla extent antiqua monumenta ex quibus lis hæc componi queat, nihil hic temere ſtatuendum eſſe putamus. Illud tamen virgulam cenſoriam meretur, quod Waiſſelius* (*qui & alias multa ſine judicio, tametſi ſibi ſint contraria, corradere conſuevit*) *& Deum Vurskaitum, & ſacerdotes Vurskaitos agnoſcat, ut ex collatione locorum evidens eſt, vid. fol. 18. b. & fol. 19. b.* Hactenus *Hartknoch.* Conjiciam ego *Prutenum* vocari *Vorskaitum*, i. e. ſacerdotem, more veterum, ſic enim ſacris quoque כהן *Kohen, Principem politicum*, primo, & ſecundo *ſacerdotem* ſonat, confer. *Gen.* 41, 45. c. 47, 22. *Exod.* 2, 16, c. 3, 1. *Job.* 12, 19. 2. *Sam.* 8, 18. c. 18, 26. & *Gen.* c. 14, 18. *Joſ.* 20, 6. 2 *Reg.* 22, 8. &c. Sic quoque Melchiſedecus erat *Rex Salem, & ſacerdos Dei altisſimi, Gen. 14, 18.* Pertinet etiam huc vetus *Pontificis Maximi* nomen, quod Romani Imperatoribus ſuis deſignabant, διὰ τὸ τῆς ἀξίας ὑπερέχον, *propter dignitatis excellentiam. T. Zoſimo* in *Gratiano & Theodoſio*: Sed in ſpecie propter ſummam poteſtatem circa ſacra univerſis principibus debitam, de qua planiſſime *Dio Caſſius* (vel *Nicæus*) & ex eo *Xiphilin.* in Auguſto: fol. 194. *edit. Sylburg.* anno 1590. *Tom. III. Hiſt. Rom. Scriptor.* ἐκ τε τοῦ ἐν πάσαις ταῖς ἱερωσύναις ἱερᾶσθαι, καὶ προσέτι καὶ τοῖς ἄλλοις τὰς πλείους διδόναι, καὶ τῶν ἱερέων κυριεύουσιν, *ideo ſacerdotibus dominantur, quia omnibus ſacerdotiis funguntur, & præterea aliis plura dare poſſunt.* Quo etiam refert *Freberus* l. 50. ff. *de petit. hered.*

Tamen Principali vel Pontificali autoritate compelluntur ad obsequium supremæ voluntatis. Et sane non levis suspicio est, primos christianos Imperatores ad firmandam autoritatem suam in rebus sacris hoc cognomen retinuisse, judicio *Baronii* ad Ann. CCC XII. Neque motum fuisse creditur ante Gratianum, qui primus illud una cum stola pontificali respuit, ἀθέμιτον ἔιναι χριστιανῷ τὸ χρῆμα νομίσας, ratus habitum hunc Christiano indignum esse. *Zosimus*. l. c. Nihilominus de illo quoque *Ausonius* in Panegyrico pag. 298. edit. Colon. ann. 1610. *Unus in ore omnium Gratianus, potestate Imperator, virtute Victor, Augustus sanctitate, pontifex religione, indulgentia Pater, ætate filius, pietate utrumque superat.* Et postea: p. 300. *Pontificalia-potius vocentur, quæ Tu Poetifex Maximus Deo participatus habuisti.* vid. *Goldast. Præfat.* in *Tom. III. Constit. Imp.* Et contrarium quidem sustinet *Gothofredus*, Christianosque Imperatores pontificatum maximum sustinuisse diserte negans Epist. ad *Andr. Rivet.* in *Opuscul. Genev.* Ann. M DC LIV. edit. f. 30. seq. Unum *Zosimum* nempe id narrare hostem perpetuum Christianorum Imperatorum: apud omnes alios scriptores altum esse silentium: Gentiles Scriptores & in his Panegyristos maxime id non transmissuros, nec Patres reprehensione vacuum præterituros fuisse: imo Scriptores Ecclesiasticos, *Theodoretum*, lib. 3. c. 1. *Sozomenum*, lib. 5. c. 1. in Juliano Apostata id ceu novum jam & repetitum notare, quod is se ἀρχιερέα nuncupaverit: *Ausonii* locis respondet: priori Gratianum, pontifici M. æquari, sed ob religionem & castitatem; idque diserte ibi dici: Posteriori Gratianum Pontificem maximum vocari allusione quadam tantum, nempe respectu veterum Comitiorum Pontificalium, ad quæ Gratianus ipse literis suis allusisse videatur: sic ut eum dicat instar pontificis maximi, non in Comitiis pontificalibus, verum Deo participatum comitia habuisse. In veteribus Inscriptionibus quidem eundem titulum Christianis Imperatoribus additum legi, sed non imperatores ipsos hunc sibi titulum in illis vindicasse, verum ab aliis & superstitiosis quidem Romuli nepotibus Italisque tributum fuisse. Sed enim *Goldastus*, & post Gratiani tempora obtinuisse, & ab ipsis Impp. adhibitum fuisse ostendit, laudatque ex Actis *Concilii Chalcedonensis* Edictum, quo illius decreta approbentur, cum præscriptione: *Impp. Cæsares Flavius Valentinianus, Pontifex inclytus, & Flavius Marcianus, Pontifex inclytus, &c.* In ejusdem Synodi acclamationibus quoque non defuisse ait eidem Marciano Augusto Patrum voces: *Pio & orthodoxo Imperatori, Pontifici Imperatori.* Legitur etiam inter Pontificum epistolas *Anastasii Imperatoris* sacra cum inscriptione isthac. *Imperator Cæsar Flavius Anastasius, Pontifex inclytus, &c.* Nec non in veteri quodam monumento antiquarum inscriptionum: *D. N. Cæsar Justinus Pius, Felix, Victor, Triumphator, semper August. Pontif. Max. Franc. Max. Omnia* apud *Goldastum* cit. *Præfat. in Tom. III. Constit.* Apud alias gentes etiam Reges Sacerdotesque simul fuisse, dubitare non sinit Ovidii istud de Æenea:

> *Huc Ancus, quo Rege homines antistite Phœbus,*
> *Rite colebatur, temploque domoque recepit.*

Hæc *Celeberr. D. Becmannus Syntagm. Dignit. Part. 1. Differt. 2.* cap. I. p. 111. seq. Add. *Selden. de Synedr.* lib. 1. c. 10. p. 227. seqq. & *Morhofius Differt. Acad.* p. 93. seq. Quidquod hoc respectu in deserto per cunctos annos Mosen pontificem summum fuisse, Ebræi affirment, *Selden. de Success. in Pontific.* lib. 1. c. p. 101. Quamobrem, ut concludam, probabile omnino est, Prüthenum, quisquis ille fuerit, simul & Regem, & pontificem Prussorum fuisse: atque hinc esse, quod a *Grunovio Vorskaitus* id est, sacerdos vocitetur. Interim jus exercendi tractandique sacra penes quidem *Waidewutum* fratrem fuisse, a vero haud est absimile. Denique *Pruteno* e vivis sublato, potestatem circa sacra *Waidevvutus* Rex etiam penes se retinuit; Dicitur enim de illo, quod fuerit & autor cultus divini apud Prussos, & Rempublicam Prussicam condiderit. vid. *Hartknoch. Differt. 7 p. 128. Differt. 10. p. 157. & Differt. 16. p. 401. seq.*

§. VI. Observ. (2) *Vorskaiti & Schvveibrati Etyma. Vorskaiti* nomen sumptum ex vocabulo Slavico seu Polonico **Wrożek**, id est, *bariolus, vaticinator, fatidicus, superstitiosus homo*: cujus fæmin. est **Wrożka**, *fatidica, pythonissa.* Hinc **Wrożkow**, **od powiedż**, *oraculum, vaticinium.* Radix est **Wroże**, *divino*, scilicet opera dæmonis, **ich wahrsage.** Ducam autem ex Chald רז *ras, secretum, arcanum*: Emphatic. רזא *rasa*, legitur *Dan. 2, 19.* Hinc גלא רזין *revelans arcana, ibid. cap. 2, 28. &* וגלא רזיא & *qui revelat secreta, v. 29.* Alias Ebr. ראה *roah, bariolus*; & Chaldæis גזרין *gazerin, barioli,* plur. a rad. גזר *gazar, scidit.* Ab hac etiam *per antistæchon*, Germ. **Ketzer**, & Latin. *hæresis, hæreticus, per metathesin:* mutato etiam ג in H. Alterum *Schvveibratus*, quod & *per prosthesin Ischvvambratus* enunciatur, componitur ex Pruss. **swai**, vel Sorab. **ßwoi**, *suus*, & **brat**, Polon. & Pruss. **bratr**, Sorab. **bradr**, Bohem. id est, *frater*, **Bruder**; unde **Schweibratus**, idem atque *frater* suus, vel *frater ejus*: quod *Waidevvutus* fuerit frater Pruteni. Sed **brat**, **bratr**, **bradr**, **Bruder**, frater Φρητὴρ Φράτηρ: a פרה *parah, crescere*; unde פרי *peri, fructus*, γέννημα, ἔκγονον, *frater fœtus aut fructus patris, vel matris est.* Dicendum porro, unde sint *Pruteni & Waidevvu-*

devvuti nomina, quidve significent. *M. Matth. Prætorius* Pastor Niebudzensis, (sic idem scribit *Hartknoch. Dissert. 3. de Reb. Pruss. p. 58.*) *in annotatis ad Dissertationem meam de idololatria veterum Prussorum* (anno 1675. *publici juris factam,*) *mihi transmissis, Waitewutum putat dictum esse a Prusfica voce* Waidiu, i. e. *scientia*; & Wuitis, i. e. *præfectus*. Waidewutus *igitur secundum hanc nomenclationem erit scientiæ præfectus, sive doctor scientificus. Prutenus autem dictus ipsi videtur a* pruta, i. e. *intelligentia.* Pruta, *ut de meo aliquid adjiciam, convenit cum latino prudentia: & Græco* Φρονέω, *mente præditus sum, mentis sum compos, sapio. Nam* Φρὴν, *mentem signat. Ducam autem hoc posterius ex Arab.* פרח finxit, concinnavit, dixit. Aut *Prutenus* simpliciter ab Arab. פרט *præcessit, præmisit* legatum. Hinc etiam Græc. πρύτανις, præfectus, administrator. Porro Waidiu, scientia, a verbo Sorabis usitato Wiedźu, *scio*, quod vero est a Widźu, id est, *video*, εἰδέω, sic & Ebr. ידע *jada, scivit, novit, agnovit, animadvertit.* Hinc ידעני *hariolus, futurorum sciolus, divinator*: Wuitis, *præfectus*, Pruss. sane idem quod Wodź Polon. i. e. *Dux, Coryphæus*: ex verbo Wodźe, Polon. (Sorab. Wodźu.) *duco. ducto*; sed quid si Wutus, vel Witis, rectius fuerit sumptum ex Slavon. vel Sorabica voce Wucźu, *doceo, a quo* Wucźer, *doctor, magister*; ut adeo *Waidevvutus* proprie sit *scientiæ seu visionis doctor.*

§. VII. Observ. (3) *Vorskaiti & Schvveibrati figura.* Credibile autem, fuisse his idolis datas quondam figuras, sed quales fuerint, silent veteres recentioresque scriptores. *Vexillum* autem Regis *Waitevvuti* nobis hisce sistit & describit *Simon Grunovius* tr. 2. c. 5. & ex eo *Henneberg.* de Vet. Pruss. f. 23. b. *videlicet fuit linteum quinque ulnas longum & tres ulnas latum, cui tres Deorum Prussicorum imagines media sui parte erant intextæ. Harum prima erat Potrimpi, secunda Percuni, & tertia Patolli, (lege Pecolli.) Regis insignia, imago hominis ad umbilicum depicti, cui caput ursi apertum, duo equi tenebant. Habuerunt etiam insignia, ut & vexillum, inscriptionem certam certis characteribus notatam.* Hæc *Hartknoch. Dissert. 18. p. 388. seq.*

§. VIII. Observ. (4) *Vorskaiti & Schvveibrati cultores.* Sub nominibus *Worskaiti* & *Ischvvambrati* sive *Schvveibrati*, ut eum quidam appellant, coluisse dicuntur veteres Prussi, *Prutenum & Waidevvutum*, vid. supra num. V.

§. IX. Observ. (5) *Vorskaiti & Schvveibrati cultus.* De cultu *Vorskaiti & Ischvvambrati*, nihil certi constat, cum scriptores nihil de eo habeant, inquit *Hartknochius* Dissert. 10. p. 164. *Idem* tamen ait *Dissert. 8. pag. 140. Vurskaito imperium tribui in jumenta; puta, equos, boves, sues, oves, aliaq; animalia quadrupedia: Ischvvambrato autem in anseres, gallinas, anates, columbas, aliasq; volucres.* vid. *Henneberg.* de Veter. Pruss. f. 11. b. seqq. *Waissel.* fol. 18. a. *Schuzius* fol. 3. b. seq.

§. X. Observ. (6) *Vorskaiti & Schvveibrati destructio.* Duravit autem apud nonnullos terræ Prusficæ incolas idololatria usque ad ann. Chr. M CC XCVI. sed maxima tamen pars illorum ad fidem christianam jam conversa est Ann. M CC XLIX. quamobrem probabile, intra hæc tempora Vorskaiti quoque & Waidevvuti cultum, qualiscunque ille fuerit, plane desiisse. vid. *Petrus Dusburg.* Chron. Prussic. cap. 755. & Privilegium *Jacobi* Legati pontificii, ad calcem ejusdem Chronici, p. 463. seqq.

CAPUT XVIII.

De Dzievvanna seu Dzievvonia, Dea ferarum sylvestrium sylvarumque.

§. I.

SEd uti Slavi ex historia Mosis & Aaronis Deos sui pecoris domestici fecerunt; ita præterea sylvestrium ferarum, sylvarumque idolum aliud, ex iis scripturæ male perceptis, & pessime intellectis dictis, statuerunt, quæ curam Dei circa feras nobis diserte deprædicant. Nam de hac cura multa sacra extant testimonia. Deus creavit sexto mundi die חית ארץ *bestias agri*, id est, *fera animalia, Gen. 1, 24. animam catulorum leanæ implet Deus, Job. 39. 1. Deus emittit fontes in convallibus, inter media montium pertranseunt aquæ: potat omnes bestias agri*, ait *David Ps. 104, 11*, Ibid. *v. 20. 21. Ponit Deus tenebras, & facit noctem*; in ipsa *pertranseunt omnes bestiæ sylvæ, catuli leonum quærunt sibi a Deo escam.* Hinc etiam *Jerem.* 14, 5. 6. deplorat Deus famem & sitim bestiarum: *Cerva in agro peperit, & reliquit, quia non erat herba: & onagri steterunt in rupibus, traxerunt ventum quasi dracones, defecerunt oculi eorum, quia non erat herba.* Novit etiam *naturas bestiarum Deus*, scil. quæ habeant divisam ungulam, vel non; *Lev.* 11, 3. Observat *parturientes cervas*, dinumerat menses conceptus earum, & scit tempus partus earum. Extant etiam sacra testimonia potestatis & imperii divini, quod exercet in feras, atque bestias: *1. Reg. 13, 26. Tradidit eum Dominus leoni, qui confregit eum. Daniel Propheta* dicit *c. 6, 22. Deus meus misit angelum suum, & conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi.* Sic & *venatum* probat, & venatoribus benedicit, *Gen. 9, 2. Terror vester & tremor sit super cuncta animalia terræ.* Et *Jacobus* in persona Esavi venatoris dicit, *voluntas Dei fecit, ut cito oc-*

curreret mihi (fera,) *quam volebam*, *Gen.* 27, 20. Sed de his aliisque multo plura legi possunt apud *D. Wolffgangum Franzium*, *Lic. Johannem Cyprianum*, *M. Heermannum Heinricum* Frey, & *Samuelem Bochartum*; qui de feris animalibus integra volumina scripserunt. Verum tamen ea omnia, non Deo supremo, atque omnipotenti, sed ut dixi, Dziewannæ, idolo suo Slavi tribuenda existimarunt: qua de nunc breviter.

§. II. Observ. (1) *Dziewanna* nomen. Sylvestrium itaque ferarum præses a natione Slavica, *Dziewanna* appellata est; ita legitur hoc nomen apud *Johannem Dlugossum*, Hist. Polon. lib. 1. fol. 37. & lib. 2. f. 94. *Dzievonia*, ap. *Stanislaum Sarnicium* Annal. Pol. lib. 6. c. 2. fol. 1041. Sic etiam legendum vocabulum apud *eundem* lib. 2. c. 4. fol. 897. Ubi scribitur: Conferantur cum istis ea, quæ Chronologi nostri de *Dzienonia* seu *Diana* cultu veterum Polonorum scripsere. *Dzienoma*, lege pro *Dzienovia*. Aliis scribitur *Zievonia*; ita legitur apud *Alexandrum Gangvinum* Sarmat. Europ. fol. 9. *Zachariam Schneiderum* in Chron. Lipf. lib. 4. p. 143. *Gerb. Joh. Vossium*, de Idololatr. lib. 1. c. 39. p. 182. *Johannem Saubertum* de Sacrific. cap. 5. p. 105. Denique & *Ziovonia*, apud *Davidem Peiferum*, de Reb. Lipf. lib. 3. p. 313.

§. III. Observ. (2) *Dziewanna Etymon.* Origo nominis est ex Dziwy, adject. id est, *ferus*, *sylvestris*, *agrestis*, wild, Polon. & Sorab. vel ex subst. Dziwina, *fera*, *ferina*, Sorab. Itaque Dziewanna, seu Dziewnia, vi suæ notionis *Dea ferarum*, eine Wild- und Wald-Göttin, qualis *Diana* olim apud Græcos & Romanos. Hinc recte etiam *Diana Slavorum* vocatur: ita *Alexander Gvagninus Sarmat. Europ. f. 9. Poloni Dianam antea cultu divino prosequebantur*, *quam* Lievoniam *gentili lingva appellabant. Johan. Dlugossus* Hist. Pol. l. 1. f. 37. *Quia imperium Lechitarum in regione vastissima silvas & nemora continente fundari contigerat, quibus* Diana *a veteribus inhabitare, & illorum habere imperium persuasum fuerat, fingebant nomen, illorum lingva*, *Dziewanna: David Peiferus* Rer. Lipf. lib. 3. p. 313, *Ziovonia*, Dianæ *erat nomen. Vossius* loc. cit. Zievonia sive *Diana*. *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 6. cap. 2. fol. 1041. Diana *seu* Dzievonia.

§. IV. Observ. (3) *Dziewanna Figura.* Meminerunt simulacri quidem *Peiferus*, *Schneiderus*, *Dlugossus*, sed quomodo efformatum fuerit, non legi usquam.

§. V. Observ. (4) *Dziewanna cultores.* Hujus farinæ fuerunt (1) *Sarmatæ* seu *Poloni*. Ita *Johannes Dlugossus* in cit. loc. & verbis, jam num 3. *Alexand. Gvagninus* cit. ibid. fol. 9. b. *Poloni antea quaslibet vanas creaturas*, *Solem, lunam, auram, quam* Pogwisd *appellabant, cultu divino prosequebantur. Præterea Jovem, quem illi Jessam*, *Plutonem*, *quem Lactonem sive Lactonem, Cererem, quam Niam, cujus templum Gnesnæ celeberrimum erat, Venerem, quam Marzanam, &* Dianam, *quam* Zievoniam *gentili lingva appellabant*, *Lelum, quoque & Poletum, Romanis Castorem & Pollucem appellatos, pro diis colebant. Stanislaus Sarnicius Annal. Polon.* lib. 6. cap. 3. fol. 1041. *Cum Poloni Sarmatæ vocabantur, impense Dianam colebant.* (2) *Slavi*, id est *Sorabi Lusatiæ*, & *Misniæ*; ita *Zacharias Schneider* Chron. Lipf. lib. 4. p. 143. Die Slaven haben am vierdten Sonntag in der Fasten, der Marzanæ, und Zievoniæ Bildnüsse an Stangen gestecket, mit traurigen Gesängen und kläglicher Stimme, in einer Procession herumgetragen, und letzlich ins Wasser geworffen. (3) *Sorabi Lipsienses* in specie. *David Peiferus* Rer. Lipf. lib. 3. p. 313. videsis verba ejus num. seq.

§. VI. Observ. (5) *Dziewanna cultus.* Primo quidem pro Dea culta est sylvarum, ferarum, testibus *Dlugosso & Gvagnino*; confer. verba eorum, num. III. & V. (2) Credebant veteres, simulacro *Dziewanna* lustrari urbes pagosque, ut immunes essent a pestilentia: Huc ita *David Peiferus* loc. cit. p. 312. seq. *Lipsiæ* (olim) *impudicarum mulierum colluvies, in ganeis extra portam Halensem una habitabant, & sub antistita sua præceptis atque legibus meretriciis tenebantur, non multum dissimiles, (nisi quod plerumque perpetuo sui commodi causa quæstum corpore faciebant,) mulierum Babyloniarum, quæ semel tantum, in vita, ut Herodotus tradit, crinibus nodatis in aurum sertis redimitæ, & amæniore cultu nitidæ in templo Veneris sub fornice considebant, & se procis nummos in sinum gremiumque sparsuris venditabant, non ante ex illo loco recedentes, quam Venereo complexu cum procis junctæ fuissent, nummosq; ab his datos militiæ Veneris consecrassent. Ceterum Lipsienses lupæ comte & scite cultæ ganearum fores, quæ binæ invicem distantes erant, totos fere dies obsidebant, & blandis vocibus ad colloquia, veluti emtioni expositæ, invitabant prætereuntes; ac quotannis primis jejunii quadragenarii diebus ludum faciebant, imaginem e stramento ad deformis viri similitudinem longa pertica suffixam una earum præferebat, sequebatur hanc veluti ducem, totum sororum reliquarum agmen, binæ incedebant, & carmina in pallidam mortem dicentes, a lustris suis ad amnem Pardam properabant, eo cum venissent, ad flumen simul decurrentes stramentum in aquam demittebant. Atq; hac ceremonia oppidum se lustrare dicebant, uti anno insequenti immune a pestilentia esset. Quem morem a Venedis vetustis Lipsiæ cultoribus retentum fuisse crediderim. Hi enim, ut traditur, simulacra Martanæ, &* Ziovoniæ, (*hæc autem idolorum Cereris & Dianæ erant nomina*) *contis infixa, vulgo e vicis solenni pompa, lugubri & querulo Carmine deportare, & in proximam paludem, vel præter-*

fluen-

fluentem amnem abjicere solebant, conf. supra num. 5. *Schneideri* verba. (3) *Templo* honorabatur, v. g. in Taurica Chersoneso: Huc refert *Stanislaus Sarnicius* Annal. Polon. lib. 2. cap. 4. fol. 897. *Ovidii* verba sequentia:

Nec procul a nobis locus est ubi Taurica dira
Cæde pharetratæ spargitur ara Deæ.
Templa manent hodie vastis innixa columnis,
Perque quater denos itur in illa gradus.
Fama refert illic signum cæleste fuisse;
Consortem Phœbi gens colit illa Deam.

Dicit etiam *Sarnicius* paulo infra lib. 3 cap. 15. fol. 941. seq. *Veteres Sarmatas templum Ephesinæ Dianæ igne cremasse quo Tauricæ suæ Dianæ templum fama magis emergeret*: Verba ejus hæc sunt: *Altera pars exercitus Sarmatarum, qui Bithyniam & Nicomediam occupârat, promovit castra Ephesum usq;, illicque templum celeberrimum, quod totius Asiæ sumptibus extructum, & longo temporum ævo locupletatum fuerat, uno momento ab eis igni absumptum est, forsan æmulatione quadam ad hoc inducti, qualis animos religiosorum pari studiorum propensione inter se certantium, suavi quodam delitio non raro afflare solet; vel potius ita persuasum habebant, suæ Deæ Tauricæ templum non posse ad eam celebritatem & famam emergere, nisi Diana Asiatica, æmula ejus, ab ipsis e medio tolleretur. At Deus, qui sacrilegis est fuitq; semper infensus, amplius illam eorum insolentiam conjunctam cum avaritia, non tulit. Claudium nanq;* (Imperatorem) *ut cum copiis eis obviam iret concitavit, qui cum numerosiorem exercitum haberet (trecentis enim fere millibus constabat,) eos consequutus partim cædit, partim capit, classesque eorum dissipat, & navium ad duo millia alias mergit, alias ad deditionem cogit. Fuit hoc prælium ad flumen Tyram, quem Nestrum vocamus, fere in conspectu Dianæ ipsorum & Templi Taurici, quod forsan spoliis ditare cogitarant*: Accidit autem hoc *Sarnicio* autore, ann. Christi, CCLVI. sed *Sethus Calvisius ex Pollione* (in Gallienis duobus fol. 176) adductis verbis incendium Ephæsinum ad annum Christi CCLXIII. retulit. In templo autem Taurico, de quo ante, (4) *flamines atq; popas* sacra in aris fecisse facile colligimus. Atque hæc omnia ad cultum *Dzievvannæ*. Confer. huc quæ supra ex *Johanne Dlugosso* retulimus, cap. XIV. num. 6.

§. VII. Obferv. (6) *Dzievvannæ*, aut *Dzievoniæ destructio*. Sed feliciter Deæ hujus tum figura, tumque memoria interiit; (1) apud *Sorabos*, cum hi ad fidem Christianam accederent: de tempore, quo hoc factum, nos alibi. (2) apud *Polonos* sive *Sarmatas*: accidit hoc anno Christi 965. In rem ita *Johannes Dlugossus* Hist. Polon. lib. 2. fol. 94. *Anno 965. universa Polonorum regio, fidei catholicæ jugum suscepit, studio Ducis Miecslai, & consortis suæ Dambrovvka; - strictissimo enim Miesclai Polonorum principis edicto, & omnium Baronum, & nobilium Poloniæ consensu conformi, confringuntur idola, & falsorum Deorum simulacra, atque ædes flammis traduntur: cultores vero illorum & singulorum bonorum privatione, & capitis præcisione mulctantur, non modo singulos ritus, celebrationes atq; festa, quibus honos & supplicatio idolis impendebatur, sed & omnes incantatores, ariolos, augures, & phitones, Mieczslaus Dux Polonorum abrogavit, & erasit de terra, ludos omnes publice & privatim in honorem Deorum gestos prohibuit. — Et quoniam fere in omnibus civitatibus, oppidis & vicis insignioribus Poloniæ simulacra Deorum & Dearum idola atq; luci habebantur, quæ lentius tardiusq;, quam jussio habebat Miecslai Principis, succidebantur confringebanturque: septima dies Martii ad confringendum abolendumque ea in universis Polonorum regionibus a Miecslao indicta est, qua adveniente qualibet civitas, quæq; villa deorum suorum simulacra confringere, & confracta in paludes, lacus & stagna, prosequente utriusq; sexus populo demergere, Saxisque obruere, cultoribus deorum dearumq;, & iis præsertim, quibus sacra eorum erant quæstui profusius ingemiscentibus, illacrimantibusq;, non tamen quicquam metu præfectorum Ducalium mutare audentibus, coacta est. Quæ quidem Deorum & Dearum, idolorumque confractio & immersio, tunc facta apud nonnullas Polonorum villas, simulacris Dzievvannæ & Marzannæ in longo ligno extollentibus & in paludes in Dominica Quadragesimæ Lætare projicientibus & demergentibus, repræsentatur, renovatur in hunc diem, nec hujus consvetudinis vetustissimæ effectus usq; modo apud Polonos desfluxit.*

CAPUT XIX.

De Antympo, Deo lacuum, fluviorum, & fontium.

§. I.

Ostensurus nobis Moses Deum lacuum, fluviorum ac fontium, quo autore per terrarum orbem oriantur, consistant, fluant, & scaturiant, sic infit *Gen. 1, 9. Dixit vero Deus, congregentur aquæ, quæ sub cœlo sunt, in locum unum, & appareat arida. Et factum est ita: Et vocavit Deus aridam, Terram: congregationesq; aquarum appellavit Maria.* Quem in locum ita *D. Pelargus* comment. in *Gen. p. 20. Nota, etsi dicatur, omnes aquas congregatas fuisse in unum locum; fontes tamen & scaturigines in arida etiam siccaque terra ad generis humani usum, animantiumque commoda sparsisse Deum, minime negaveris; cum de quatuor fluviis in paradiso relictis, paulo post doceamur; nec alius nunc, quam ab initio fuit, ordo,*

ordo, statusque elementorum credi debeat. De mole itaque aquarum, quæ toti superficiei prius effusa erat, intelligitur tantum, quod amota sit, & alio translata. Et *B. D. Gerhardus Comm.* ad h. l. pag. 22. *Phrasis, in unum locum, accipienda est non collective, sed distributive; unde LXX. reddiderunt in plurali,* συναγωγάς; *& Ebræi quamvis aquarum congregationem paulo grandiorem vocant mare: Optime etiam Megalander B. D. Martinus Lutherus* Tom. IV. Jen. German. fol. 7. a. verba Dei *Gen. 1, 9.* ita παραφράζει; Die Erde komme herfür, und die Wasser unter dem Himmel theilen sich hin ins Meer, da in Teichen oder Seen, daß man das Land und Insulen sehe, also daß hie ein Stück, und dort ein Stück von der Erden herfür komme. Perspicuum ergo, quod Deo rerum omnium conditori adscribenda sit collectio lacuum, fluviorumque ac fontium origo, perennis scaturigo, & fluxus; confer. *Job.* c. 38, 8. 9. 10. 11. *Psal.* 33, 7. nec quisquam e Christianis est, qui aliter sentiat statuatve.

§. II. Nihilominus corruperunt etiam hic gloriam Dei *priscæ gentes Slavicæ*, quod partim ipsis fontibus, lacubusque ac fluviis divinitatem quandam tribuerent, partimque alium omnino, cujus beneficio isti darentur, confingerent.

§. III. Quod ad prius attinet, eo ita *Ditmarus Chron. Merseburg.* lib. 1. f. 8. *Glomazi* (in Misnica terra,) *est fons, non plus ab Albi, quam duo milliaria positus, qui unam de se paludem generans, mira, ut incolæ* (Sorabi) *pro vero asserunt, oculisque approbatum a multis, sæpe operatur. Cum bona pax indigenis, per futura hæc terra, non mentitur fructum, id est, tritico & avena, & glandine refertus, lætos vicinorum ad se crebro confluentium efficit animos. Quando autem sævi belli tempestas ingruerit, sangvine & cinere certum futuri exitus indicium præmonstrat. Hunc omnis incola plusquam ecclesias, spe quamvis dubia, veneratur & timet.* Addit *Lic. Zacharias Schneiderus* Chron. Lips. lib. 1. pag. 13. Dieser Teich ist vielleicht der Poßner See, eine halbe viertel Meilwegs von dem Städtlein Lommatsch, welcher gewaltige Quellen hat, und, weil er nicht auslauffen kan, so tief ist, daß man den Fischen, deren es viel darinnen giebet, nicht wohl beykommen, noch Abbruch thun kan. Similiter de *Prussis* ita *Helmoldus Chron. Slav.* lib. 1. c. 1. Usque *hodie profecto inter illos cum cetera omnia communia sint cum nostris, solus prohibetur accessus lucorum & fontium, quos autumant pollui Christianorum accessu.* Et *Petrus Dusburgensis Chron. Pruss.* Part. 3. cap. 5. *Habuerunt* (Prussi) *lucos, campos & aquas sacras, sic quod secare, aut agros colere, vel piscari ausi non fuerant in eisdem.* Et *Cl. Hartknoch. Dissert. 6. de loc. divin. cult. dicatis p. 117. Est in tractu Insterburgensi terræ (Prussiæ) vicus cognomento* Narpiszken, *sive* Napirszken, *quem præterlabitur fluvius Golba, cujus cultores olim monoculi reddebantur: & cui hoc contigerat, magnum gratiæ divinæ signum consecutus esse putabatur. Hennebergerus quando hoc ipsum in Comment. ad Tab. Pruss. p. 327. reecenset, testatur, paucis annis ante sua tempora monoculos ejus amnis cultores adhuc fuisse repertos. Confer. D. Mislenta in præfat. ad Manuale Prutenicum non longe a princip.*

§. IV. Quod autem attinet posterius, scilicet scaturigines, stagnaque aquarum, non Deum ipsum sed idolum quoddam aliud distribuere & largiri mortalibus eaipsa, *Slavi* etiam pessime crediderunt.

§. V. Observ. (1) *Antympi nomen.* Vocatur autem idolum illud, ut testantur monumenta veterum recentiorumque, *Antrimpus*, ita legitur apud *Meletium* Epist. ad *Sabinum*: vel *Antrympus*; quod apud *Thom. Waisselium* in Chron. Pruss. occurrit; vel *Autrympus*, quod apud *Georg. a Polenz & Paulum Speratum* in Agend. Ecclesiast. item communiter *Antympus*, quod apud *Hartknoch. Dissert. 8. de Reb. Pruss.* p. 145. habetur.

§. VI. Observ. (2) *Antympi etymon.* Ducam vocabulum *Antympus*, quod per *prosthesin* pro *Tympus* dictum censeo, immediate a Syriaco תפא *tapha*, id est, *fluvius*; rad. תפא Æthiop. id est, *spuere, exspuere.* M. medio vocis insertum *per epenthesin*, quomodo *tympanum* ab Ebr. תף *toph, tympanum*: & Chald. plur. תופין *tympana.*

§. VII. Observ. (3) *Antympi Figura:* Quæ illa fuerit, certe apud autores, quos evolvi, vel legi, nondum descriptam invenire licuit.

§. VIII. Observ. (4) *Antympi cultores.* Teste autem *Johanne Meletio* Epist. ad *Sabinum* de relig. & sacrific. Veter. Boruss. (1) *Borussi* quondam, (2) *Samogitæ*, (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones* dæmonium illud coluerunt. De Prussis testimonio suo confirmat *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. nam in catalogo Deorum tertii sive ultimi ordinis, quos Prussi invocare soliti sunt, *Antympum* collocat. vid. *Hartknoch.* Dissert. 8. p. 140. Sic quoque *Georgius a Polenz, & Paulus Speratus* episcopi Prussiæ Ducalis in præfatione Agendæ, quam vocant, Ecclesiasticæ, inter Prussicos Deos *Antrympum* collocant.

§. IX. Observ. (5) *Antympi cultus.* Habitus vero Antympus est (1) pro *Deo maris*, magnorumque lacuum, *Thomas Waisselius* Chron. Pruss. accolæ lacuum invocabant Antympum, inquit *Hartknoch.* Differt. 8. p. 145. Meminit etiam (2) precum *Johannes Meletius* Epist. cit. quæ ad *Antympum* sint habitæ in solenni sacrificio, quod finita messe Sudini Borussiæ populi celebrarunt. Verba ejus hæc sunt: *Litandi vero ritus est talis: Congregato populi*

populi cœtu in horreo, adducitur caper, quem Vurschichaytes (leg. Vurskaites) *illorum sacrificulus mactaturus, imponit victimæ utramque manum, invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt, videlicet Occopirnum, Deum cœli & terræ: Antrimpum, Deum maris, &c. Plura, quæ dicamus, non occurrunt.*

§. X. Observ. (6) *Antympi destructio.* Hæc per acta est Anno Chr. M CC XLIX. quo de jam sæpiuscule.

CAPUT XX.

De *Pilvito, Deo divitiarum.*

§. I.

BEne *Channa: Jehova pauperem facit, & ditat, 1. Sam, 2. 7.* Deus ergo promus condus divitiarum est; sed vero pro liberrima sua voluntate, sapientia ac justitia, eas distribuit, cui vult, & quando vult; nec ipsi media desunt, modive, quibus ditare possit. Unde colligere opes, cum affluunt, peccatum non est, approbante *Paulo*, cum ait: *Si quis suis non providet, fidem abnegavit, & infideli deterior est:* Et *Salomon* vult, *ut colligant homines, Prov. 6, 6. 7. 8. 9. 10. 11.* idque commendat exemplo formicarum, quæ in æstate colligunt, ut suppetat hyberno tempore, de quo vivant. Sic *Josephus* reposuit frumenta in usum annorum sterilium. Et *Christus* inquit, *colligite fragmenta, Joh. 6, 12.* Ergo utrumque verum est, colligere licet thesauros, & non licet colligere thesauros. Colligere thesauros licet. (1) Ex cura officii, *Gen. 41, 35. cap. 47, 24.* admonentur Rex & incolæ, ut reponant sibi alimenta, sed vulgus contemsit hanc admonitionem, & heluatus est septem annis. Ergo quia non collegerunt, etiam eguerunt. Sic filius perditus collectas opes dilapidavit: ergo cœpit egere, *Luc. 15, 13. 14.* Multi ebriantur, & non volunt audire vocem domini: in sudore vultus tui, &c. *Gen. 3, 19.* Ergo mirum non est, quod egeant. Quare colligas in æstate, ut non egeas in hyeme, *Prov. 6, 8.* (2) Ex charitate erga suos: debes hoc tuis, ut colligas, *2. Cor. 12, 14. 1. Tim. 5, 8.* (3) Ex veritate, *Psal. 37, 3.* Victum quære in veritate, non per fas & nefas. (4) Ex vera fide, qua, (1) colligit fragmenta, juxta mandatum Christi, *Joh. 6, 12.* (2) contenta est, *1. Tim. 6, 6.* (3) non apponit cor, *Psal. 62, 11.* (4) habet, tanquam non habeat; (5) jacturam opum tolerat patienter & obedienter, *Phil. 4, 11. 12.* Possum abundare, & penuriam pati; omnia possum in Christo. *Job 1, 21. Dominus dedit, Dominus abstulit sit nomen Domini benedictum.* Deinde non licet thesauros colligere & reponere. Si oculus fuerit malus, ait Christus, si propositum fuerit impium, quale est avarorum, qui colligunt; (1) per fas & nefas, (2) ex incredulitate & avaritia; non sunt contenti, apponunt cor, opes thesauri loco habent, damnum suarum rerum tolerant impatienter & desperant. Sic non solum divites, sed etiam pauperes possunt reponere thesauros in terra: sed collectio hæc est impia: *D. Wolffgangus Mamphrasius* in Praxi Theol. p. 205. Sed divitiæ tamen collectæ nihil solidum firmumve habent: feruntur enim ultro citroque ventorum in morem; id verum esse, argumento certissimo colligitur: quia sicut interdum repente advolant, ita prius quam prehendantur, possessore illuso iterum avolant, ait *Philo* lib. 1. de Monarchia f. 510. Et *Euripides*, Elect. vers. 943.

ὁ δι ὄλβος ἄδικος, καὶ μετὰ σκαιῶν
ξυνὼν,
ἐξέπτατ' ἔικων σμικρὸν αὐθήσας
χρόνον.

Injustæ opes: quæ commorantur cum
malis
Si floruerunt paululum, domo evolant.

vid. *Zehner. Cent. 1. Adag. Sacr. 46. p. 232. seq.*

§. II. Gentiles etiam vel natura duce, aut luce Scripturæ, lumen radiosque latissime spargentis, accedente magistra experientia facti sapientiores, divitias a Deo esse non negarunt: Quo reponendus *Varro, lib. 4. de Lingv. Lat.* inquiens: *Dives, a divo, id est, Deo.* Sic & Sorabis **Bohastwo**, *divitiæ*, **Bohacžu**, *divitem facio*, & **Bohaty**, *dives*, *a* **Boh**, id est, *a Deo*, facta sunt vocabula. Quamobrem Deum quoque, ut opes collectas conservet & tueatur, eosdem precatos fuisse, historiæ perhibent.

§. III. Circa utrumque tamen Sorabi, imo Slavica natio tota, (de qua in hoc volumine loquimur) turpissime lapsa est; non enim Deum, sed idolum, quod nihil erat, confinxit, quod vim facultatemque colligendi & retinendi opes hominibus tribuat.

§. IV. Observ. (1) *Pilviti* Nomen. Illud idolum appellabatur *Pilvitus*; ita *Johannes Meletius* Epist. ad *Georg. Sabinum*: & *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. juxta alios, *Pelvitus*, ut annotat *Hartknoch.* Differt. 8. de Reb. Pruss. p. 140.

§. V. Observ. (2) *Pilviti Etymon.* Ducam autem *Pilviti* vocabulum a Prussica voce **Plawim, Plawis**, *solvo, exsolvo*, **ich bezahle**: adfert eam ex *Simone Grunovio Christophorus Hartknoch.* Differt. 5. de Reb. Pruss. p. 89. Polonis **Place**, & Sorabis **Placžu**, idem: sed hæc ex Ebr. פעל *paal*, *Jerem. 22, 13.* vel פעלה *peiilla, Levit. 19, 13.* id est, *merces*, radix פעל *paal, operatus est, fecit*: *merces* enim sive divitiæ, præmium laboris sunt. Igitur *Pilvitus*, proprie *Deus, qui præmiis ac divitiis mactat & ornat laborantes*, seu *qui labores ac operas manuum repensat.* *Hartknoch.* Differt. 8. p. 140. *Pilviti* nomen cum latino *Plutus* fere convenire, ait: sumpsit hoc forte ex *Johanne Meletio*,

qui

qui Epist. ad *Georgium Sabinum*, *Pilvitus*, *Deus divitiarum*, *quem Latini* Plutum *vocant*.

§. VI. Observ. (3) *Pilviti Figura.* Nihil de hac, quod commemorem, veteres ac recentiores scripsere.

§. VII. Observ. (4) *Pilviti cultores. Johannes Meletius* Epist. ad *Georg. Sabinum* de relig. & Sacrific. Veter. Boruss. quam recenset *Marcus Boxhornius Zuerius* libello de Republ. Moscov. p. 165. Pilvitum pro Deo coluisse, ait, (1) *Borussos*, (2) *Samogitas* (3) *Lithuanos*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones*. Hoc de Prussis etiam confirmat *Thomas Waisselius* in Chron. Pruss. & *Hartknoch.* Differt. 8. pag. 140.

§. VIII. Observ. (5) *Pilviti cultus.* Hujus idoli cultus (1) in genere in eo consistit, quod habitum sit pro Deo divitiarum. *Johannes Meletius*, *Thomas Waisselius*, & *Christ. Hartknoch.* loc. citatis: *Pilvitus* Deus divitiarum. Secundo, ut docet *Thomas Waisselius* apud *Hartknoch.* Diss. 8. p. 140. quod *Pilvitus* inter Deos tertii seu ultimi ordinis fuerit. Tertio, quod quotannis ter solenniter Prussi *Pilvitum* invocarint; nam primo die XXII. Martii, *Pilvitum Deum orabant, ut largiretur gramina, & uberem messem, tanquam mercedem laboris collati in agros*, *Hartknoch.* Differt. 11. p. 170. Secundo *mense Augusto, cum jam messis avidas colonorum manus expectaret. Quod si fruges*, inquit *Hartknoch.* Differt. 11. p. 171. *uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo corruptæ modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschweitum, ut oraret Pergubrium, Percunum, Schwaixtixtum, Pilvitum, aliosq; Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem. Tertio finita messe, frugibusq; jam collectis sub finem mensis Octobris: quo de ita Johannes Meletius* Epist. ad *G. Sabinum* sæpe citata: *Litandi ritus, finita messe, erat talis: congregato populi cœtu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes (Vurskaitus,) illorum sacrificulus mactaturus, imponit victimæ utramque manum, invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt; videlicet*, Occopirnum, *Deum cœli & terræ: Antrimpum, Deum maris: Gardoaten, Deum nautarum, qualis olim apud Romanos fuit Portunus: Potrympum, Deum fluviorum ac fontium; Pilvitum, Deum divitiarum, &c.*

§. IX. Observ. (6) *Pilviti destructio.* Extinctus est maximam partem Pilviti cultus apud *Prussos*, cum alios Deos rejicerent, anno sæpus dicto, M CC XLIX. vid. tamen *Hartknochius* Differt. 14. p. 212.

CAPUT XXI.

De Pergubrio, Deo frugum ac messis.

§. I.

VEre *Moses Deut. cap. 11, 12. Dominus Deus tuus semper terram invisit. & oculi illius in ea sunt, a principio anni, usque ad finem ejus.* Et *David quoq;, ubi de Deo, Psal. 104, 13. 14. 15. De fructu operum tuorum, satiabitur terra, producens fœnum jumentis, & herbam servituti hominum: ut educas panem de terra; & vinum lætificet cor hominis, ut exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet. Paulus* eleganter ita: *Deus dat unicuique grano corpus sicut vult, 1. Cor. 15, 38.* Et rursus *David Psalm. 65, 10. 11. 12. 13. 14. Visitasti terram, & inebriasti eam, multiplicasti locupletare eam; Flumen Dei repletum est aquis, parasti cibum illorum, quoniam ita est præparatio ejus. Rivos ejus inebria, multiplica genimina ejus; in stillicidiis ejus lætabitur germinans: Benedices coronæ anni benignitatis tuæ, & campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent speciosa deserti, & exultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, & valles abundabunt frumento: clamabunt, etenim hymnum dicent.* Sic ergo clarum perspicuumque ex hisce similibusque dictis est, frugum, segetum, arborumque ubertatem, & quicquid terra fert, solius Dei ter imo millies optimi maximi munus atque beneficium esse. Hinc & omnipotentiam & existentiam ejus hæc cuncta deprædicant. *Stigelius*:

Emicat ex ipsis divina potentia terris:
Et levis est cespes, qui probat esse Deum.

Et alius apud *D. Joh. Gerhardum* Disp. Isag. XI. de Creatione:

Emicat in rebus cœlestis imago creatis,
Inque herbis summi fulget imago Dei.

§. II. Ecquid vero circa hoc caput doctrinæ veteres? (Sunt Philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui Deorum (plurium) mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli, & provideri, nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates cœlique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a Diis inmortalibus tribui generi humano putant: sic *Cicero lib. 1. de Nat. Deor. p. 272.*) Ecquid Slavi? num vero ii Deo acceptum tulerunt, quicquid colligere annuatim, atque in succum & sangvinem convertere potuerunt? Minime etjam. Potuit utique de illa quoque natione justam suam querelam Deus facere: *illa non no-*

noverat, quod ego dedissem illi frumentum, & mustum, & oleum, & argentum multiplicassem illi, aurumque(quæ) *fecerunt Baali*; ut loquitur apud *Hoseam* cap. 2, 8. Erat autem isthæc ignorantia apud Slavos *pravæ dispositionis & obthuratæ; nosse enim potuissent ex Libro naturæ*: ut ad h. l. annotat *B. D. Sebastianus Schmidius* in Commentario p. 63. Videamus ergo idolum, a quo frugum copiam ac messem illi expectarint, quæque ei sacra solennia fecerint.

§. III. Observ. (1) *Pergubrii Nomen.* Dicebatur illud Slavis priscis *Pergrubrius*: ita nos docet *Johannes Meletius* Epist. de Relig. & Sacrific. Vet. Poruss. Aliis *Pergubrius*, ita legitur apud *Hartknoch.* de Reb. Pruss. p. 118. 141. 166. 169. 170. 171. 172. 174. item *Pergubrios*, apud eundem p. 170. & 173. nec non *Pergribrius* p. 140.

§. IV. Observ. (2) *Pergubrii Etymon.* Conjecturam hic nostram saltem dabimus, quam sumpsimus e ruderibus priscæ lingvæ: Prussis enim olim **Per**, præpositio *pro* signavit; unde in Cathechismo primæ editionis de Sacramento Altaris: **Kas per wans dats wirst**; & edit. secundæ, **Kas per wans daczt wirst**, id est, *quod pro nobis datur.* Item **Ha per wans paltetan werst**; & edit. secund. **Ka per wans praliten wirst**, id est, *qui pro nobis effunditur.* Porro **Gobuns**, verbum, *venire, ascendere* significat: & pergubuns, compositum, *descendere, provenire.* Ita iterum in Cathechismo Prussico primæ edition. Symbolo: **Unsey gobuns na dangon**, id est, *ascendit in cœlos.* Et **stwendau pergubuns wirst**, id est, *unde venturus est.* Et edit. secundæ: **Unsei gubons na dengon**, *ascendit in cœlos.* Et **stwendau wirst pergubons**, *unde venturus est.* Vid. *Hartknoch. de Reb. Pruss. Diss. 5. p. 86. & 88.* Quamobrem *Pergubius* fortass. dictus quondam, qui postea *Pergubrius* per *epenthesin* appellatus est, id est, *Deus*, cujus *potestate* atque jussu *proveniunt, exsurguntque e terra fruges, segetes, &c.* **Der alles lässet auffkommen, oder auffwachsen.**

§. V. Observ. (3) *Pergubrii Figura.* Hæc, qualis fuerit, a Scriptoribus nobis non describitur.

§. VI. Observ. (4) *Pergubrii cultores.* Prout autem testatur *Johannes Meletius* Epist. de relig. & sacrific. Vet. Boruss. (1) *Prussi*, (2) *Samogitæ.* (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones Pergubrium* tanquam Deum suum venerati sunt.

§. VII. Observ. (5) *Pergubrii cultus.* Tria præcipua Festa in honorem Pergubrii, ex traditione veterum, celebrata sunt; de quibus quidem verbis *Meletii* & *Cl. Hartknochii* nunc differemus. *Hic* ita in *Differt. 11. p. 169. seq. Primus Prussorum festus dies, d. XXII. Martii celebrabatur, in quo Pergubrio sacrificium offerri solebat; Feriæ ipsæ appellabantur Pergrubi. Ad has rite celebrandas rustici conveniebant in aliqua domo, ubi illos cerevisiæ, aut etiam alterius generis potus (cerevisiæ namque coquendæ rationem a Cruciferis demum didicerunt) dolium unum atque alterum expectabat. Hic sacrificulus ceremonias suas exorsus, obbam sive pateram dextra apprehendens cerevisia implevit, invocansque subinde Pergubrii nomen, laudes illius decantabat. Initium earum precum dat nobis Martinus Murinius*: **O wieszpocie Dewe nusu Pergubrios, &c.** id est, *O Domine Deus noster Pergubrios.* (*Obiter hic notari potest, formulam hanc non tam Prussicam, quam Lithuanicam esse.*) *In sequentibus eum Johannes Meletius* in Epist. cit. *non longe a principio, hæc verba pronunciasse refert: Tu abigis hiemem, tu reducis amanitatem veris: per te agri & horti virent: per te nemora & sylvæ frondent*; (*ex quibus munia Pergubrii cognoscere licet*) *Preculis his finitis, dentibus apprehendens pateram sacrificulus sive Wurskaitus, cerevisiam ebibebat nullo manuum adjumento adhibito; & hoc facto pateram evacuatam, retro supra caput jaciebat. Hac cum e terra sublata, iterumque esset impleta precabatur sacrificulus Percunum Deum tonitruum, ut pluviam justo tempore largiretur, Picollumque cum aliis Diis nocentibus ipsi subjectis abigeret: precibus finitis, eodem modo cerevisia exhausta pateram retro rejiciebat. Post hæc Wurskaitus Schwayxtixtum Deum invocabat, ut justo tempore gramina, pecora, homines que lumine suo collustraret, foveretque. Pilvitum Deum orabat, ut largiretur gramina & messem uberem. Sub hæc alios etiam Deos ordine nominabat, ita ut in singulorum honorem pateram cerevisiæ sine manuum adjumento, ut supra diximus, exhauriret. His ita peractis, omnes Prussi, quotquot aderant, bibebant ordine, ex pateris, canebantque hymnum in Pergubrii laudem. Reliquum diei conviviis, compotationibus, choreisq; impendebant, ut Thomas Waisselius* refert. *Meletius* loc. cit. breviter ita: *Die Georgii sacrificium facere solent Pergubrio, qui florum, plantarum, omniumque germinum Deus creditur. Huic Pergubrio sacrificant hoc modo: Sacrificulus, quem Wurschkayten appellant, tenet dextra obdam* (obbam *cerevisiæ plenam: invocatoque Dæmonii nomine, decantat illius laudes: Tu, inquit, abigis byemem, tu reducis amænitatem veris, per te agri & horti virent, per te nemora & sylvæ frondent. Hac cantilena finita, dentibus apprehendens obdam* (obbam) *ebibit cerevisiam, nulla adhibita manu: ipsamq; obdam* (obbam) *ita mordicus epotam retro supra caput, jacit. Qua cum e terra sublata, iterumque impleta est, omnes, quotquot adsunt ex ea bibunt ordine, atque in laudem Pergubrii, hymnum canunt: postea epulantur tota die, & choreas ducunt.* Hæc *ille.*

§. VIII. Pergit *Hartknoch. Differt. cit. p. 171.* Secun-

Secundum solenne sacrum celebrabant Prussi pagani, mense Augusto, cum jam messis avidas colonorum manus exspectaret. Congregabantur tunc rustici in agris ad sacrum, quod lingva Ruthenica Zizinek, (leg. Sazinek; *Johannes Henricus Ursinus Quæst. Bibl. lib. 3. cap. 10. pag. 130.* scribit, Zazinkh,) *id est, initium messis. Congregatos rusticos, si dives ipsis obtigerat messis, adhortabatur sacrificulus ad gratiarum actionem, quo & imposterum Deorum beneficio æque uberem consequerentur messem. Finiebatur hoc sacrum exhausta patera cerevisiæ. Quod si fruges uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo corruptæ modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschvveitum, ut oraret Pergubrium, Percunum, Schvvaixtixtum, Pelvitum, aliosque Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem. Interea temporis rustici peccata sua, quibus Deos ad iram & vindictam exercendam provocaverant, deplorabant atque detestabantur, emendationem vitæ promittentes. Sub hæc singuli pro facultatibus suis conferebant frumentum & cerevisiam, feminæ panem afferebant, ex primitiis frugum coctum. Exigebatur quoque mulcta ab iis, qui facinus aliquod admiserant, aut Dii, aut homines læsi credebantur. Pecunia illa in commune collata ad convivium instruendum impendebatur, quod eo usque durabat, donec cerevisia jam exhausta rusticis abitum imperaret. Thomas Waisselius in Chron. f. 20. Epulis finitis unus aliquis ex convivis, cui id negotii a ceteris datum erat, messem auspicabatur solenni ritu, manipulumq; demessum secum domum deferebat. Postridie primo domestici ejus, qui messis initium fecerat, dein ceteri omnes, quibuscunque placebat, messem faciebant. Johannes* etiam *Meletius* hic audiendus est: *Similiter,* inquit *ille, quando jam segetes sunt maturæ, rustici in agris ad sacrificium congregantur, quod lingva Ruthenica* Zazinek *vocatur, id est, initium messis. Hoc sacro perfecto, unus e multitudine electus messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert. Postridie omnes, primo illius domestici, deinde ceteri, quicunque volunt, messem faciunt.*

§. IX. Reliquiæ quædam, ut ὡς ἐν παρόδῳ addam, solennis hujus secundi festi, apud *Tartaros Circassios* ac *Comanos*, qui cum Slavis communem habent ortum, in hunc diem usque inveniuntur: quemadmodum nos his verbis docet *Johannes Baptista Tavernier* Itin. Persic. lib. 3. cap. 12. fol. 143. Das andere Fest der Comucher und Cherquier oder Circassier, welches sie vor Abhauung des Grases feyerlich begehen; dessen Ceremonien geschehen also: alle im Dorff, die es nur vermögen, nehmen jeder eine Ziege, massen sie solche höher achten, als ein Schaf, zu ihren Ceremonien: die aber unvermöglich, haben ihrer acht oder zehen eine Ziege. Wenn nun Ziege, Schaf, oder Lämmer, alles beysammen ist, nimmet jedweder das seine, schlachtet es, und ziehet ihm das Fell ab, woran der Kopff, nebst den vier Füssen bleibet, spannet solch Fell, mit zweyen Stäben, über die quer, von einem Fuß zum andern aus, und steckens auf eine in der Erde aufrecht stehende Stange; dessen obere Theil in den Kopff des Thiers kommt, so viel Stück Vieh zeschlachtet sind, so viel hat es auch, mitten im Dorff, jede mit seiner Haut, aufgerichtete Stangen, vor welchen alle vorbeygehende eine tieffe Reverenz machen. Wenn nun jeglicher seine Ziege gekochet, bringen sie solche mitten auf den Platz im Dorff, und setzen alles gekochte Vieh auf eine Tafel. Der Herr des Dorffs findet sich auch allda ein, mit allen seinen Leuten, und hat jezuweilen auch einen Herrn, aus dem andern Dorf bey sich; wenn nun alles Fleisch auf der Tafel ist, setzen sich die drey Eltesten im Dorf, an solche und nehmen jeder ein paar Bissen. Nachmahls ruffen sie den Herrn des Dorfs, welcher, so er einen Gast bey sich hat, ihn gleichfalls, nebst etlichen Alten, mit hinbringet, setzen sich nieder, und essen von dem was ihnen die drey alten für sie beyseit gethan; das übrige wird dem auf der Erden gelagerten Volck ausgetheilet, und von ihm verzehret. Es giebt Dörffer, in welchen biß funffzig, so Ziegen als Schaf, oder Lämmer, und junge Böcke geschlachtet werden, des Bosa (oder gemeinen Trancks der Tartarn, welcher aus Hirsche zubereitet wird, und wie der Wein einen Rausch machet,) wird hierbey von manchen über zwey Eymer hergeschaffet, nachdem es jeglicher in Vermögen hat. Der gantze Tag wird mit essen, trincken, singen, und tantzen zugebracht, haben aber keine andere Music, als die Pfeiffer: doch ist sie noch gut genug, und sind gemeiniglich zwölff Pfeiffer beysammen: der erste hat eine so länger als ein Arm, die übrigen sind immer eine kürtzer, als die andere: daß also die letzte nur spannen lang ist. Wenn die bey der Tafel sitzende Alten satt worden, gehen sie nach Hauß/ und lassen die jungen Leute, Männer und Weiber, nebst den Jünglingen und Jungfrauen bey ihren Pfeiffen lustig herumspringen, so lange der Trunck währet, bleiben sie da: Morgens aber ist das ihre erste Verrichtung, daß sie sich zum Gras abmähen schicken. Hæc *Tavernier*. Videsis hic iterum (1) κακοζηλίαν Satanæ, qua affectavit legem constitutionemque Dei, *Levit.* cap. 23, 10. 11. 12. 13. 14. qua jussit, ut judæi ante messem offerant manipulum agitationis, aliaque sacrificia. De manipulo agitationis nos alibi. De aliis gentilibus, qui primitias frugum, similem fere in modum Diis obtulere, vid. *Johannes Doughtejus* in Analectis Sacris ad *Exod. 23, 19.* Excursu LI. (2) Notandum, quod legi de *oblatione frugum primarum* subnectitur lex de hædo non coquendo in lacte matris, *Exod.* 23, 19. Cujus hæc ab *Abarbenele* reditur ratio, quod factum illud sit, ne idololatras imitentur;

hos

hos enim sic fecisse tempore collectionis frugum; quod spem sibi fecerint, fore ob eam causam largiorem proventum imposterum, Deumque futurum magis propitium, sicut recitat *Simon de Muis* Var. Sacr. ad *Exod.* loc. cit. fol. 438. qui tamen mox addit: *Abarbanel* satis se mihi probaret, si morem illum probaret, de quo nihil usquam legitur, quod sciam. Addo igitur: Imo vero legitur, ut exempla plura collegit *Samuel Bochartus Hieroz.* Part. I. lib. I. cap. 52. fol. 634. ss. Sane eo etiam me judice, *Tartari* pertinent, de quorum more ac consuetudine paulo ante dixi: probabile vero est, sic illos a majoribus suis fuisse institutos, quibus multo retro seculis eadem consvetudo fuerit.

§. X. *Finita messe, frugibusq; jam collectis, sub finem mensis Octobris, tertium solenne sacrum Pergubrio in honorem agebatur: quod Ruthenica lingva* Ozinek, (lege Ożinek, *Johannes Henricus Ursinus Quæst. Bibl.* lib. 3. cap. 10. p. 130. scribit corrupte Ozinkh,) id est, *consummatio messis*, (Polonis etiam żąć, & Sorabis żecz, *metere sonat*, inde Zażinek, & Ożinek,) *vocabatur. Videlicet rustici* (ita rursum *Hartknoch. dissert. cit. p. 171. seqq.*) *ex uno pago, aliquando etiam pluribus, coacti, mensæ primo fœnum, deinde panem, & in utraque mensæ ora binas pateras cerevisia plenas reponebant. Post hæc Wurskaites sive Waidelotta quædam utriusque sexus animalia adducta, nempe porcum & porcam, gallum & gallinam, anseres & vitulos binos diversi sexus* (addit *Murinius ovem & arietem, caprum & capram,*) *sequenti ritu mactabat; Idololatricis quibusdam precationibus dictis, animalis, quod offerendum erat, caput & cetera membra fuste feriebat: sequebatur cum reliqua rusticorum turba, ictus pecudi ingeminans & sequentia verba proferens: Hæc tibi o* Ziemenik *Deus* (*hoc dubio procul Pergubrio nomen erat lingva Ruthenica utentibus*) *gratias agentes offerimus, quod hoc nos anno conservasti incolumes, & omnia nobis abunde dedisti, idem ut & imposterum facias, precamur. Peracto sacrificio antequam ad epulas digrederentur, singuli ex rusticis congregatis* (ut vult *Mathias Strykovius in Sarmatia Europæa*) *aut sacerdos sive Waidelotta,* (ut asserit *Murinius*) *ferculi portiunculam abscissam in omnes ædium angulos jactabant, hæc verba proferentes: Accipe o Ziemienik grato animo sacrificium, atque lætus comede.* (*Et hæc erant ablegmina sive proficia, quæ neq; Romanis quondam ignota.*) *Tum demum, Prussi ipsi laute epulabantur. Johannis Meletii verba, quibus una ritus litandi caprum exponit, ita se habent: Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod Ruthenica lingva* Ozinek, *id est, consummatio messis dicitur; in hoc sacrificio Sudini Borussiæ populi, apud quos succinum colligitur, capro litant: litandi vero ritus est talis. Congregato populi cœtu in horreo, adducitur caper, quem Vurschaytes illorum sacrificulus mactaturus, imponit victimæ utramque manum: invocatque ordine dæmones, quos ipsi Deos esse credunt: videlicet Occopirnum, Deum cœli & terræ; Antrimpum, Deum maris: Gardoæten, Deum nautarum, qualis olim.* ap. *Romanos fuit Portunus; Potyrmpum, Deum fluviorum, ac fontium; Pilvitum, Deum divitiarum, quem latini Plutum vocant: Pergubrium, Deum veris: Pargnum, Deum tonitruum ac tempestatum: Poclum, Deum inferni & tenebrarum: Poccollum, Deum aëriorum spirituum: Pulscætum, Deum qui sacros lucos tuetur: Ausceutum, Deum incolumitatis & ægritudinis; Marcopolum, Deum magnatum & nobilium: Barstuccas, quos Germani* Erdmänler, *hoc est, subterraneos vocant. His dæmonibus invocatis, quotquot adsunt, in horreo, omnes simul extollunt caprum, sublimemque tenent, donec canatur hymnus: quo finito, rursus demittunt ac sistunt caprum in terram. Tum sacrificulus admonet populum, ut solenne hoc sacrificium a majoribus pie institutum summa cum veneratione faciant, ejusque memoriam religiose ad posteros conservent. Hac conciuncula ad populum habita, ipse mactat victimam, sangvinemque patina exceptum dispergit: Carnem vero tradit mulieribus eodem in horreo coquendam. Hæ interea dum caro coquitur, parant e farina siligineas placentas, quas non imponunt in furnum, sed viri focum circumstantes, hinc illinc per ignem jaciunt, absque cessatione, tamdiu quoad illæ indurescant, & coquantur. His peractis epulantur atq; helluantur tota die ac nocte, usque ad vomitum. Ebrii deinde summo mane extra villam progrediuntur, ubi reliquias epularum, quæ remanserunt, certo in loco terra operiunt, ne vel a volatilibus vel a feris diripiantur. Postea dimisso cœtu suam quisq; domum repetit. Recenset etiam collatis multorum observationibus sacrificium capri hisce* πολυμαθέστατος *Hartknochius, differt.* cit. p. 176. seqq. *Ceremonias in hoc sacro peragendo observari solitas, fuse prosequitur Simon Grunovius, qui circa Anno 1520. Chronicon Prussiæ scripsit: Has vero ceremonias non ex alterius relatione habet, sed oculis suis eas vidisse se testatur; Refert enim aliquando forte fortuna intrasse se domum quandam rusticam, in qua multi clam, cum palam non liceret, congregati fuerant agricolæ: Hi simul ac Grunovium conspiciunt, certatim ipsum adoriuntur omnes: mortem ipsi præsentissimam minantes. Grunovius in tanto se periculo constitutum cernens furentes rusticos, Prussica alloquitur lingva, mortemq; deprecatur. Rustici audita Prussica lingva præ gaudio exultare, clamareq;,* Ha nussen Kikie, nussen Kikie. id est: *Hic noster Dominus, noster Dominus; post hæc jurejurando Grunovium obstringunt, (quod in nomine Percuni præstare coactus est) ne unquam hoc ipsum*

Episcopo, in cujus diœcesi habitabant, indicaret. Ritus vero in sacrificando hirco sequentes observabantur; conveniebant rustici ex duobus, tribus, aliquando etiam pluribus pagis in horreum quoddam, ibique ignem lignis in longitudinem dispositis construebant. Viri hircum adducebant, ad locum sacrificio destinatum, fœminæ farinam triticeam (Meletii sententia, siligineam,) adferebant, eamque postea subigebant. Omnibus ita præparatis, Waidelotta, Grunovio teste, sublimi solio insidens, ad rusticos verba faciebat, de ipsorum Origine, rebusque antiquitus gestis, item de præceptis Deorum, quid illi ab hominibus fieri velint. Posthac Waidelotta hirco in medium introducto, utraq; manu imposita, indigitabat ordine Deos supra jam enumeratos, nimirum Occopirnum, Antrimpum, aliosque. Tum singuli rustici conscientiam peccatis contra Deos commissis inquinatam publica confessione expiabant: sub hæc omnes, quotquot in horreo præsentes aderant, (Martinius Murinius eorum quindecim numerat, cap. 5. p. 8. seqq.) hircum manibus sublatum, sublimem tantisper tenebant, dum hymnus decantaretur. Eo finito rursus demittebant hircum in terram. Tum sacrificulus hortabatur circumfusam multitudinem, ut solenne hoc sacrificium a majoribus pie institutum summa cum reverentia in Deos, facerent, ejusque memoriam ad posteros religiose propagarent. Concione illa ad populum habita, caprum vel hircum ipse Waidelotta, mactabat, sangvinemq; patina exceptum dispergebat, teste Johanne Meletio. Verum Grunovius vidisse se refert, Waidelottam capro caput præcidentem, rusticos autem adstantes sangvinem effluentem simpulis sive vasibus in hunc finem eo allatis, excipientes, pecorique suo bibendum postmodum præbentes. Waisselius addit, summa cura Prussos cavisse, ne sangvis in terram efflueret, eoque postea domum reversos omnia pecora sua fortunasque omnes conspersisse, quod verisimilius est, quam quod Grunovium audivimus asserentem. Mactati hirci carnem pelle nudatam rustici secabant in partes, tabulis impositam in furno assabant, ut autor est Grunovius testis oculatus. Meletius autem, ut & Waisselius dicunt, carnes fuisse coctas; sed utrumque in diversis Prussiæ locis, vel etiam in uno eodemque pago, præsertim postremis temporibus sub ordine Teutonico fortasse obtinuit. Cum enim ex his epulum apparatum fuisse dicatur, non assas tantum, sed elixas etiam carnes ipsos habuisse perquam est verisimile. Interea temporis, dum carnes assabantur, coquebanturque, rustici singuli coram Waidelotta, morem Christianorum imitantes, flexis poplitibus peccata sua confitebantur, quæ verberibus etiam a Waidelotta acceptis expiabant. Sed mox contra rustici simul omnes in Waidelottam irruentes, caput ipsius misere vellicabant. Post hæc mulieres quoque docebantur, quomodo vitam suam instituere ipsas oporteret, si Deorum gratiam promereri vellent, teste Grunovio. His peractis viri ignem illum, quem in longitudinem lignis dispositis excitatum fuisse diximus, circumstabant, (ut habet *Waisselius,*) *mulieres autem a farina siliginea, ut ex Meletio jam audivimus, placentas sive liba conficiebant, quamvis Waisselius farinam illam triticeam fuisse asserat. Has placentas non imponebant mulieres in furnum: sed viri ignem dictum circumstantes vel circumsistentes hinc atq; illinc per flammam eas jaciebant, & jactatas excipiebant, donec flamma indurarentur, coquerenturque. Postremo rustici ad epulas se conferentes, potabant, ex cornibus strenue tota die ac nocte. Summo mane, ut adhuc erant ebrii, extra villam progressi, reliquias ciborum certo in loco terra injecta operiebant, ne ab avibus vel feris diriperentur. Omnibus his peractis, suam quisq; domum repetebat. Legi de his possunt Grunovius, Meletius, Hennebergerus, Schuzius, Murinius, Waisselius, aliaq;* MSS. *Chronica recentiora.*

§. XI. Placet vero denuo brevem excursum facere: nimirum reliquias tertii hujus solennis, hodie etiam observant *Tartari* ante nominati; sic enim pergit *Joh. Bapt. Tavernier, loc. supra cit.* Der vornehmste Feyer-oder Ceremonien-Tag der Comucher und Cherquer oder Circassier, wird jährlich zu Ende des Augusti, auf folgende Weise gehalten: Die drey Aeltesten im Dorff vertreten der Pfaffen Stelle, und verrichten das ihnen auffgetragene Amt, in Anwesenheit des gantzen Volcks. Sie nehmen eine Ziege oder Schaf, dem sie, nach einigen verrichteten Gebet, die Kehle abstossen, machen solches wohl rein, und kochen es gantz unzerhauen: das Gekröse aber braten sie. Wenn nun alles gekocht ist, bringen sie es auf einen Tisch, fast wie in eine weite Scheine, wohin alles Volck sich versammlet: Die drey Alten stehen vor dem Tisch, hinter ihnen aber gleichfalls alle andere, so Männer, Weiber, und Kinder. Wann nun die Tafel mit dem Schaf hineingebracht ist, schneiden die Alten, die vier Füsse, samt den gebratenen Gekröse entzwey: und heben alles nebst einen grossen Becher voll Bosen in die Höhe, über den Kopff, damit es das hinter ihnen stehende Volck sehen möge. So bald dieses geschicht, fallen sie insgesammt auf die Erde, bis alles wieder auf den Tisch gesetzt ist, und die Alten etliche Worte gesprochen haben. So dann richtet sich das Volck wieder auf, und bleibet stehen; die beyden Alten, so das Fleisch halten, geben jedweder dem dritten, so zwischen ihnen stehet, und den Becher hat, etwas davon zu essen: nachmahls nehmen sie auch ein jeglicher ein Stückgen vor sich; wenn alle drey davon gessen, so trinckt der, welcher den Becher hält, am ersten, giebt dem, ihm zur rechten Hand stehenden auch davon: behält aber den Becher, und so ferners, ingleichen dem zur lincken. Wenn dieses nun vorbey, wenden sich die drey Alten, und bringen ihrem Ober-

Haupt

Haupt oder Herrn auch von dieser Speiß und Tranck, folgends aber der gantzen Versamlung, wovon grosse und kleine, alle etwas essen, und trincken, was von den vier Füssen mag übrig geblieben seyn, tragen sie wieder auf den Tisch, und verzehren es die drey Alten. Nach solcher Verrichtung setzen sich die erwehnten Alten an den Tisch, auf welchem das Schaf liegt; der älteste nimmt den Kopff, und isset ein wenig davon, gibt ihn hernach dem andern, welcher dergleichen thut, wie auch der dritte. Und wann dieser letzte etwas davon genossen, legt er ihn wieder vor den ersten, welcher gebietet, solchen dem Herrn des Dorffs zu überbringen, dieses nimmt der Herr mit grosser Ehrerbietung an, und isset etwas davon, gibt es folgends seinen nechsten Anverwandten, oder den er am wehrtesten hält, daß alßo immer einer dem andern den Kopff darreicht, biß er verzehret ist. Nachmahls nimmt jeder Alter ein paar Mund voll vom Schaff, ruffen sodann dem Herrn des Dorffs, der gar ehrerbietig mit der Mütze unter dem Arm, gantz zitternd herbey kommt; ergreifft ein von dem Alten ihm dargereichtes Messer, schneidet etwas vom Schaf, und verzehret es stehend, nachmahls wenn er auch aus dem, ihm gleichfalls vorgehaltenen Becher voll Bosa getruncken, gehet er gar andächtig wieder zurück. Alles Volck thut auch dergleichen, die Aeltesten die ersten, um die Knochen aber schlagen sich die Kinder, wer sie haben soll. Hactenus *Tavernier.* Est autem hæc tertia quoque solennitas Prussorum, quamque Tartari observant, sumpta per pravam imitationem, ex ritibus ecclesiæ judaicæ; quibus de *Levit.* c. 23, 15. seqq. & v. 39. cap. ejusd. & c. 16. 2. seqq. Confer. huc *Seldenus de Diis Syris*, pag. 81. & quæ nos supra diximus *cap. 1. num. 15.* & 16.

§. XII. Observ. (6) *Pergubrii destructio.* Denique vero cultus ille Pergubrii cum multis annis durasset, maximam partem collapsus est Anno M CC XLIX. de quo persæpe. *Interim*, ut prudenter notat *Christ. Hartknoch.* Differt. 11. p. 174. seqq. sacrificium *in specie, quo caper, vel ut alii habent, hircus, quæ voces & Virgilio unum idemque notant*, (*qui lib. 2. Georg. mox caprum, mox hircum oblatum fuisse Baccho refert*, *vid. v. 380. & 395.*) *consecratus immolatusq; est finita messe, diutusfime & clanculum quidem inter Prussos permansit. Decimo sexto namque adhuc seculo, plurimi de eo conquesti sunt*, *quod Prussi, præcipue Sambiani incolentes illud sacrum prohibente licet durissimasq; pœnas idololatris intentante Magistratu, per Waidelottas suos ad id muneris delectos peregerint. Hos* inter *Georgius a Polenz & Paulus Speratus Episcopi Prutenici* sunt, qui in præfat. Agendæ Ecclesiasticæ Anno 1530. conscriptæ, ita: In hoc angulo Prutenico, quamlibet exiguo, (de Sambia loquuntur) rudiores adhuc plerosque non parum multos tum pastores, tum oviculas habemus, Germanos, Brutenos, Ruthenos, Polonos, Masovitas, Lithuanos, atque Livonios, qui velut alteri Aborigines in hoc loco sedes sibi jam olim posuerunt: Referemus etiam rem miram. *Est adhuc in Bruthenis nostris Sambiensibus Sudorum quidam manipulus* (*ut reliquam abominationem superstitionum, reliquias gentilitatis taceamus.*) *Hirco etiamnum furtim nonnunquam faciens ac instar olim Samaritanorum, una cum vero Deo vana, prisci erroris numina tremens*, v. *D. Cælestinus Mislenta*, in præfat. ad *Manuale Prutbenicum* lit. A. 6. b. Paria habet *Georgius Sabinus, primus Academiæ Regiomontanæ Rector*; cum hunc in modum de *Alberto Duce* canit, lib. 5. Eleg. 5.

Utque bonis studiis, ita moribus excolit urbes,
Imbuit ac vera relligione Dei
Namque ferox hominum genus est & agreste sub Arcto,
Notitiam nondum quod pietatis habet.
Cæruleos instar sed adorat Numinis angues,
Mactatoque litat sacra nefanda capro.

Valentinus itidem *Serekius* in Carmine gratulatorio, quod scripsit in *Ducis Alberti Senioris* felicem e castris Anno 1563. reditum:

Impia religio vanis agitata sub aris
Cessit, & hoc cepit sub Duce pulsa fugam.
Nam populus quondam qui numina vana colebat,
Auxilii quibus & nil rationis erat.
Pars satyros, faunosque leves venerata, litabat
Fumida suppositis ignibus exta capri.

Johannes Funccius in Commentario ad *Chronologiam* suam, lib. 10. ad Annum Christi 1217. *Populus agrestis & Dæmoniorum cultui deditus in ea terra habitabat*; *Quod reliquiæ in hodiernum diem testantur. Religio summa cum Mosis institutione de sacrando & immolando hirco in Festo propitiationis in multis conveniebat. Quem sacrificandi hirci morem Sudavii ad hunc diem* (*licet manifeste non ausint, prohibente eorum nefas pio Principe Alberto.*) *observare dicuntur. Centum & quot excurrunt abhinc annis*, *Anno videlicet 1577. edidit Albertus Fridericus Secundus Dux Porussiæ Statuta Provincialia*, die Landes-Ordnung *dicta*, *in quibus fol. 3. b. extat caput* von Zauberey und Bock-Heiligung: Ubi verba Statuti sic sese habent: Nachdem Zauberey in unserm Lande gemein, und auch die Bockheiligung bey den Sudawen (intelligitur hic extrema pars Sambiæ ad mare Balticum) noch in Ubung seyn mag, wollen wir allen unsern Amtleuten, auch von Adel, den Räthen und Eltesleuten in Städten und Dörffern befohlen haben, fleißig dar-

darauf zusehen, und wo jemands befunden, es sey Mann oder Weib, so Zauberey treibt, oder dem Bock-heiligen, und dergleichen Dingen anhängig ist, soll es uns angezeiget werden, &c. *Recusa sunt eadem Statuta An. 1640. ubi caput idem de consecratione hirci reperitur. Ob eandem quoq; causam Sambienses dicebantur* die Bockheiliger, *id est, hircorum cultores, ut testatur Jodocus Willichius.* Hactenus *Hartknochius de Livonum* conversione, vid. *Arnoldus Chron. Slav.* lib. 7. c. 8. & 9.

CAPUT XXII.

De Curcho, id est, demensi, sive portionem suam cuilibet distribuente Deo.

§. I.

SApientissimus *Salomo* pie in πανάρετῳ suo, id est, libro *Proverbiorum, cap. 30, 8. Mendicitatem & divitias ne dederis mihi* (*Deus*,) *tribue tantum victui meo necessaria*: *Lutherus* sic interpretatur: Armuth und Reichthum gieb mir nicht; laß mich aber mein bescheiden Theil Speise dahin nehmen. *B. D. Martinus Geierus Comment. ad h. l. p. 1672. seqq. Asserti veponit h. l. Salomo, quid cupiat: sustentationem videlicet convenientem: cujus (1) Autor sit Deus, instar providi patrisfamil. cuilibet suam determinans portionem: (2) modus innicitur verbo* הטריף *hitriph, quod nuspiam alias in hac diathesi reperies: radix vero est* טרף *discerpsit, dilaniavit, rapuit, abstulit, ferarum more, quæ tum sibi, tum catulis suis, alimentum hoc modo parant; uti constat de hoc verbi usu ex Deut. 33, 20. Ezech. 19, 3. c. 22, 13. Exod. 22, 13. &c. Quapropter & Agur sibi, tanquam imbelli catulo, rogat subministrari a Deo talem* טרף *cibum, qui fami pellendæ vitæq; prorogandæ conducat, & de quo citra peccatum, instar catuli, participare possit; non enim Tereph semper rapacitatis vitium includit, sed abstractive nonnunquam designat id, unde vivitur*: ceu *Malach. 3, 10.* Afferte decimas - - *ut sit tereph cibus in domo mea. Prov. 31, 15. surgit, dum adhuc nox est, datq; tereph, cibum domui, vel familiæ suæ. (3) Medium sustentationis est Lechem chykki, panis statuti, aut demensi mei, h. e. talis cibus, qui meæ sufficiat sustentationi, quomodo mulier prudens puellis suis præbet* חק *demensum, c. 31, 15. convenit vero hoc ipsum ex sententia Autorum non paucorum, cum ἄρτῳ ἐπιουσίῳ, cujus quotidie meminimus in oratione Dominica, Matth. 6, 11. ita, ut panis quotidianus sit alimentum quotidie sufficiens ad substantiam, vel τὸ esse nostrum conservandum: quem Syrus vocat* לחמא דסונקנן *panem necessitatis, vel indigentiæ nostræ; qui ipse convenit quoque cum illo Pauli, 1. Tim. 6, 8. habentes διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, his contentissimus.* Illustrari hoc potest ex illo *Exod. 16, 4. ubi de pane cælitus dato, vel de manna, ait Deus, colligant* דבר יום ביומו *demensum diei, in die suo; item ex Dan. 1, 5. ubi juvenibus Israeliticis statutum dicitur dephar jom bejomo, demensum diei, in die suo, de* cibo, potuque *regio: qualis etiam fortuna contigit, Jehojachimo* ex carcere producto, 2. Reg. 25, 30. item *cantoribus sacris, Nehem. 11, 23. & c. 12, 47. Quibus dabantur* מניות *portiones dephar jom bejomo, demensum diei, in die suo. Huc etiam illud σιτομέτριον, cujus meminit Salvator, Luc. 12, 42. & quod nonnulli interpretantur de mensura frumenti, (nempe quaternorum modiorum) quam servi accipiebant in mensem.* Hæc *Gejerus* noster beatus.

§. II. Proinde est Deus, unus ille omnium rerum conditor ac conservator, a quo solo *Lechem chyk, panis demensi*; sibi *portio cuilibet determinata & necessaria* distribuitur. Videntur etiam illud, filo rectæ rationis & forsasse traditionis ducti, gentiles de Deo sensisse: messe enim finita, ac fructu arborum, & quicquid terra producere solet, collecto, sacra celebrare consveverunt, in quibus pro portione & demenso in annum futurum cibo, publicæ solennesque gratiæ actæ sunt. Præterea diebus illis non solum a singulis particulæ ideo quædam panis cocti comestæ sunt, sed & in frusta plurima imago idoli cujusdam confracta est, quæ distributione facta, comestæ significarent, Deum esse, qui portiones cuilibet hominum in singulos anni dies copiose & affluenter distribueret determinaretque. Verum enim vero non Deum tamen illum cæli terræque esse, sed idolum aliud quoddam, a quo hoc beneficium proficiscatur, vulgi communis & late vagans persuasio erat. Rem exemplis probare licebit: *Hottingerus Hist. Eccl. Tom. IV. Secul. XV. p. 901. & 902.* ex *Archont. Cosmic. de Peruanis* sic scribit: *Apud Cuscon, Peruani regni caput, sacerdotes solis appetente quodam festo ex farina mayzi frumenti Indici, cum sangvine alborum arietum eodem die mactatorum, massam pinsebant & subigebant, ex qua coquebant placentulas. Hoc facto, ex diversis regni provinciis infiniti confluebant homines ad regiam Cuscaniam, distribuebaturque singulis particula quædam per sacerdotes, vocabantque hoc sacramentum, confœderationis & unionis cum Inga rege. Qui panis illam buccellam percipiebant, magna id faciebant reverentia, promittentes sancte, se nunquam non honorificam Ingæ facturos mentionem, sed neq; sinistri quippiam de illo cogitaturos. Soli insuper per totam vitam se omnem habituros reverentiam cultumque, cujus voti jam porrectam micam testem intra viscera sua reciperent. Agitabatur autem hoc festum bis quotannis, Augusto & Decembri, quo tempore placentarum istarum frustilla ad omnia templa totius regni*

regni mittebantur, ut ibi distribuerentur populo, qui ad Cuscon non fuerat. *Idem* de *Mexicanis* p. 902. & 903. ita pergit: *Conficiebant massam, ex farina frumenti Indici, cum blito herba & melle: Ex massa illa fingebant idolum panaceum, ad magnitudinem lignea statua Vizlipuzli, qua in templo erecta visebatur. Hanc imaginem farinaceam feretro impositam ferebant sacerdotes humeris, insequente populo magnis passibus. Ad hunc modum circa arva & campos magno confecto spatio revertebantur ad templum. Veniebant huc paulo post vestales virgines, albis amicta mundissimisque stolis ex cubilibus suis spiras de tosto mayzo & blito herba factas afferentes. Has ossium grandiorum forma pistas adolescentibus tradebant, qui eas magna strue ante idolum congestas, ossa & carnem Dei sui Vizlipuzli nominabant. Ibi demum visebantur sacerdotes, ac ceteri templi ministratores flammeis pulcerrimis ac versicoloribus induti, ornati capita sertis, & colla carollis ex floribus concinnatis conspicui, hos Deorum Dearumque varia sequebantur simulacra. Sacrifici choreas agitantes & nescio qua carmina concinentes circum spiras illas saltabant, easque hoc pacto consecrabant, scilicet ut caro & ossa Dei sui fierent. Hinc producebantur immolandi captivi, & more consueto jugulabantur. Peractis his aliisque ceremoniis presbyteri idolum panaceum, habitu sancto exutum, confringebant, & cum spiris consecratis in frusta plurima redigebant, qua distribuebantur populo, magna cum venerationis specie ea recipienti, nec dubitanti carnem & ossa Dei se sui percipere.* Sistendus huc *Thomas Gage*, qui in Nova Hispania sua plures circumstantias recensendo idolum illud tamen a Vizlipuzli discriminat: verba ejus sic se habent: c. 20. p. 98. *edit. Lips. an. 1693.* In der Stadt Mexico waren (vor Zeiten) 2000. Götzen; die vornehmsten hiessen *Vitzilopuchtli* und *Tezcatlipuca*, (hujus imaginem descriptam vid. apud *Johannem Henricum Ursinum in Theol. Symbol. num. 1. p. 11. seq.*) derer steinerne Bildnüsse oben auf dem Tempel auf Altären stunden, ꝛc. Sie glaubten, daß diese zweene Götter Brüder wären, Texcatlipuca, war der Gott der Vorsehung und Vitzilopuchtli der Gott des Krieges, welche beyde sie mehr, denn alle andere Götter fürchteten. Sie hatten noch einen andern Gott, dessen Bildnüß oben auf der Götzen Capelle stand, denselbigen verehrten sie auch mehr, denn die andern alle, dieser Gott war aus allen denen Saamen, die in ihren Lande wuchsen, gemacht, sie machten nemlich aus selbigen ein Mehl, welches sie mit Blute von Kindern, und reinen unbefleckten Jungfrauen, deren die Brust mit einem Scheermesser aufgerissen, und das Hertz herausgenommen worden, um selbiges, als die erstlinge ihren Götzen zu opffern, anmengeten, und zu einem Teige kneteten. Dieser Götze wurde mit besonderen Pracht und Ceremonien in Beyseyn der sämtlichen Einwohner der Stadt eingeweyhet, und wenn die Einweihung geschehen, so hingen die, so vor andern andächtig waren, demselben allerley Edelgesteine, stücklein Gold, und andere Kleinodien an. So bald diese Ceremonie vollbracht war, so durfte sich ferner kein Mensch unterstehen diesen Götzen anzurühren, oder in seine Capelle zu gehen, ausser denen Flumacaztli oder Priestern von seinem Orden. Sie zerbrachen diesen Götzen jezuweilen, und machten von neuen Teige, welchen sie ebenfalls / wie den ersten kneteten, einen andern. Die Stücklein aber von den alten theileten sie unter das Volck aus: Denn ein jeder, der ein solches Stücklein bekam, schätzete sich für sehr glückseelig, insonderheit die Soldaten, welche dadurch Glück im Kriege zu haben verhoffeten. Bey Einweyhung dieses Götzen wurde auch ein gewisses Gefässe voller Wasser mit besondern Worten und Ceremonien gesegnet, und hernach unten am Altar heilig aufgehoben; Denn mit diesem Wasser wurde der König in der Crönung, und die Generalen derer Armeen bey anfang eines Krieges eingesegnet, indem ihnen ein wenig davon zu trincken gegeben wurde. Celeberrimus *Dominus Jacobus Daniel Ernestus Altenburgensium Decus æternum*, νῦν ἐν ἁγίοις, recensitis his superstitionibus *lib. 2. Apanthism. cap. 7. p. 297. & 298.* sentit, perspicuum clarumque ex his sanæ *de Cœna Domini* doctrinæ, populis illis quondam manifestatæ vestigia comparere: retinuisse autem eos amisso nucleo, mera putamina; imo sanctissimam illam sacro sanctæ Eucharistiæ actionem, a versipelli illo alastore Diabolo, illis versam fuisse in vilissima execrandæ superstitionis κυνοκολαάτια; sic ille. Quicquid sit, nos illas superstitiones eo sensu ac ratione institutas putamus, ut paulo ante commemoravimus.

§. III. Jam ad Slavos. Observ. (1) *Curchi* Nomen. Verumtamen & hi Deum suum, a quo sibi singulis portiones demensaque vitæ porrigi, *Curchum* vocarunt, aut *Curche*; utrumque nomen legitur in Privilegio *Jacobi* legati pontificii, de quo infra. Aliis *Curcho* dicitur, ita *Sebüzio*, in Chron. Pruss. & *Gorcho*, sic *Hennebergero*, lib. de Veter. Pruss. & *Gurcho*, ita *Alex. Gvagnino* in Sarmatia Europæa, fol. 64. & *Johanni Sauberto de Sacrific.* cap. 16. p. 365.

§. IV. Observ. (2) *Curchi Etymon. Gorcho, Gurcho*, vel rectius *Curche*, & *Curcho*, nomen *ab eventu* vel *ceremonia*, per *metonymiam*, sumptum est; notat enim idolum, quod unicuique portionem suam tribuit, quodque ideo in frustilla minuta confractum est. Slavis enim ac Sorabis **Kruch**, *portio, fragmentum, particula*, & *frustum.* Et **Kruchy**, adject. Polon. *fragilis, fragosus*, zerbrechlich, das sich brechen oder zerstücken lässet. **Kruchost**, substant. *fragilitas*: & **Krusse**, *verbum frango, confringo, in micas diminuo, comminuo, contero.*

The-

Thema eſt **Kraju**, & **Krajem**/ freq. id eſt, *ſcindo, frango*, ich ſchneide, zerſchneide, zerſtückele, zertheile; Atque hoc ex Ebr. קרע *Kara*, *ſcidit, rupit, laceravit*; vel a כרה *Karah, ſidit, ſcidit*. Arab. *comparavit convivium*. vid. *Orig. Lingv. Sorab. lib. 1. p.* 57. Inde Ebr. ככר *Kikkar*, per προσθεσιν, id eſt, *maſſa, buccella, fruſtum*, vel ejusmodi demenſum, quod viro in diem ſufficit. Confer. *Jerem. 37, 21. 1. Paral. 16, 3. 1. Sam. 10, 3. Judic. 8, 5.* Optime vocabuli emphaſin illuſtrant verba *1. Sam. 2, 36.* quibus poſteris Eli ejusmodi prædicitur egeſtas, ut incurvaturi ſint ſe pro numo argenteo, & pro ככר לחם *buccella panis*, *Lutherus* vertit, um ein Stück Brods. Sorabice dixeris, **ſa kruch chleba**. Interpres *Polonus* habet: **abym jedl ßtucz ke chleba**. Igitur *Churchus, Curcho*, &c. quaſi *Cruchus*; & vi etymi, quaſi tu latine dixeris, *portio, vel portionis Deus, quique in fruſtilla eam ob cauſam fractus eſt*: Germanice, ein Stückel Gott, ein Götze, den man in kleine Stücklein, oder Bißlein, zerbrochen und zertheilet hat.

§. V. Obſerv. (3) *Curchi Figura*; Statuam ſimulacrumve quoddam Deo Curcho confectum, & datum fuiſſe, confirmat mos ac conſuetudo gentis, quod ſemel in anno collectis frugibus, Pruſſi *Curchum* in particulas minutas confregerint: non autem conſtat, cujus figuræ fuerit: Illud quoque hoc loco notandum, ſingulis annis confracta ſtatua vetuſtiore, novam ac recentem aliam reparatam & poſitam eſſe.

§. VI. Obſerv. (4) *Curchi Cultores*. Scilicet *Curcho* ſic dicto ſacra fecerunt (1) *Pruſſi*: & fortaſſe non ſoli quidem; A Maſoviis enim vicinis huncce Deum accepiſſe Pruſſos, ſcribit *Grunovius*, & ex eo *Hennebergerus* in Comment. p. 156. Verum cum Polonici ſcriptores *Curchum* inter veteres gentis ſuæ Deos non recenſeant, nec appareat, qua Pruſſicorum annalium fide *Grunovius* hoc aſſerat, calculum noſtrum his non addimus; ſic ait *Chriſtophor. Hartknochius* diſſert. 7. p. 139. *Alexander Gvagninus* in Sarmat. Europ. ſect. de Pruſſia fol. 64. *Habuerunt Pruſſi multos Deos, quos adorabant, cultuque divino proſequebantur, ſemper tamen inter querceta holocauſta eis offerre ſolebant, & quot fere res habebant, tot præſides & Deos conſtituebant, &c. Tertium Deum domeſticum, Gurcho dictum habebant, is omnibus eſculentis cibariisque præponebatur.*

§. VII. Obſerv. (5) *Curchi cultus*. Quod attinet ad cultum *Curchi*, multa hic notanda occurrunt. Nam (1) inter minores Deos eum quidam referunt: (2) alii inter maximos. *Hartknoch. Diſſert. 8. p. 138.* primus, noſtra ſententia, inter minores Deos fuit *Curcho*. (3) Imperium Curchi extendebat ſe in eſculenta & potulenta: ita *idem* loc. cit. p. 139. & *Alexander Gvagninus* loc. paulo ante alleg. num. VI. (4) Locus, ubi colebatur, plerorumque Scriptorum teſtimonio fuit *Quercus* juxta oppidum, olim **Schwento meſt**, id eſt, *Sancta civitas*, nunc vero Heiligen Beyl dictum. Conſuli poſſunt ea de re *Hennebergerus* in Commentario ad Tabulam Pruſſicam. Geogr. p. 156. *Schuzius* & *Waiſſelius* in Chronicis. *Thom. Treterus in Vitis Epiſcoporum Varmienſium*, ſub *Anshelmo*. Aliter tamen ſenſiſſe videtur *Hennebergerus* ante conſcriptos modo laudatos Commentarios, cum in libello de veteri Pruſſia, ſub quavis quercu tribus Diis minoribus Vurskaito, Iſchwambrato & *Curcho* ſacrificia offerri potuiſſe ſcripſerit. Sed vero ſub dicta Quercu Heiligenbeilenſi collocata erat ſtatua Curchi. *Hartknoch.* Diſſert. 8. p. 138. Addit idem *Diſſert. 6 p. 113.* Hæc *Quercus Gurcho ſive Curcho Deo jam ab ipſo Waidewuto Rege Prutenorum dedicata eſſe fertur*, vid. *Henneberg. in Comment. ad Tab. Pruſſ. pag. 156. Eodemque illa modo* (5) ut *Quercus Romoveana, æſtivis juxta & hibernis temporibus viruiſſe dicitur; in eo loco*, ait *Thomas Treterus ubi Heiligenbeil ſitum eſt, fuit ingens Quercus, quæ non minus æſtate quam hieme (opera procul dubio Diaboli) aſſidue virebat. Hæc Treterus, vel potius Joannes Krezmerus, cujus ille opuſculum Germanicum in latinam convertit lingvam, in lib. de Epiſcopis Warmienſibus in vita Anshelmi I.* (6) *Curcho* ſingulis annis nova ſtatua, confracta vetuſtiore, fuit poſita. vid. infra *verbi Privilegii Jacobi legati pontificii.* (7) *Curcho* perpetuus ſervabatur *Ignis*, (8) Inter ſacrificia Curcho oblata fuerunt frugum & piſcium primitiæ: illas enim offerebant collectis jam frugibus. (9) Quamvis vero *Curchus* juxta oppidum Heiligenbeil dictum præcipue fuerit cultus; aliis tamen etiam in locis eidem ſacrificia offerebantur, ubicunque ſcil. ad lacum ingens lapis reperiebatur. Ejusmodi lapidem inter Frauenburgum & Tolkemitam ad lacum recentem adhuc ſuo tempore extitiſſe teſtatur *Hennebergerus*, qui etiam notat, lapidem illum vulgo ſacrum lapidem fuiſſe vocatum. In ejus generis lapidibus ſolebant piſcatores, piſcium primitias in honorem dicti Dei comburere. Non abſimilis fuerat in piſcibus offerendis & Perdoiti Dei Nautarum piſcatorumque cultus, ut eum *Waiſſelius* delineat. Niſi dicere malis, *Hennebergerum* oblationem piſcium, quæ Perdoyto fieri ſolebat, Curcho perperam adſcripſiſſe. Veriſimile namque eſt, Curcho nonniſi in quercu Heiligenbeilenſi, ut non infimo Deorum, cultum divinum fuiſſe exhibitum: quæ autem extra hanc fiebant urbem, aliis eſſe diis tribuenda. *Hartknoch.* diſſert. 10. p. 163.

§. VIII. Ceterum diſputat modo laudatus clariſſimus *Chriſtophorus Hartknochius Diſſ. XI. de Feſtis Vet. Pruſſorum diebus*, §. 5. p. 173. *Utrum Curchus & Pergubrius diſtincti fuerint Dii nec ne? & num feſtus dies Curcho dictus differat a feriis, quæ* **Ozinek** *dicebantur*? de qui-

quibus supra cap. præcedenti XXI. num. X. *Si quid conjecturis dandum*, ita ille, *dici posset non fuisse ferias in Curchi honorem institutas, ab illis, quæ* Ożinek *dicebantur, diversas. Quin & hoc non absurdum esse videtur, si quis statuat, inferius Curchi sacrificium Capri (de quo cap. præced. XXI. num. 10. cit.) fuisse Curcho oblatum. Ut hæc statui posse existimemus, non una est causa. Quod enim ad prius illud membrum attinet, Curcho & Pergubrios Dii non videntur fuisse diversi, ut ex iis primo rebus, quibus praerant, non obscure colligitur. Pergubrius quippe frugibus, Curcho cibo potuiq; præfectus fuisse dicebatur. Deinde eodem tempore dictæ feriæ celebrabantur, quod indicio esse potest, in unius Dei honorem illas fuisse institutas. Illud tantum discriminis fortasse intererit, quod Deus ille a Lithuanis, Ruthenis, Livonibus, & Prussis illis, qui Lithuanorum sunt vicini, appellatus est Pergubrios; a reliquis vero Prussis Curcho. Accedit, quod Meletius, qui fuse de feriis Pergubrii agit, nullam mentionem Churchi facit, quod certe aliam ob causam factum esse non videtur, quam quod Pergubrios idem Johanni Meletio, qui Curchus. Posterius illud, quod de sacrificio capri diximus, probatu non est difficile. Etenim caper immolabatur finita messe, eodem videlicet tempore, quo & feriæ in Pergubrii sive Curchi honorem instituta agebantur; Deinde disertis etiam verbis dicitur, in honorem Pergubrii caprum fuisse immolatum. Adde quod Thomas Waisselius in Chronico suo hoc, quod intendimus, satis manifeste indicat: cum enim duo priora sacra, videlicet, quod in Martio, & quod ante messem celebrabatur, enumerasset, pro eo, quod de sacro Pergubrii tertio, finita messe celebrari solito, debuerat agere, proxime subjicit ceremonias, quas in immolando capro adhibebant Prusi: quo ipso indicat, in sacro Pergubrii celeberrimum illud Prussorum sacrificium fuisse oblatum.* Sic Hartknochius. Paucissima, quæ in contrariam partem opponi possent, hic dabimus: nimirum Pergubrium & *Curchum* pro diversis Diis habitos fuisse vero simile magis esse videtur. Differunt enim *primo* toto, quod ajunt, cælo nomina: *secundo* itidem Pergubrius honorabatur, ut ejus munere ac beneficio gramina segetesque crescerent, & colligi possent: Curchus, ut collectas fruges singulis in usum concederet: vel breviter: iste ut essent, hic posterior, ut prodessent fruges, venerabatur. Tertio feriis Ożinek Pergubrio sacris publicæ ac solennes gratiarum actiones actæ sunt, pro messe feliciter consummata: feriis Curchi, quæ absque dubio collectis demum fructibus arborum hortorumve, & aliquot septimanis post sacra messis finitæ, celebratæ sunt, idolum in particulas confractum est, & ut conjicimus, particulæ illæ quidem a populo comestæ, si fuerint farinaceæ: vel deportatæ sunt domum, tanquam symbola, & τεκμήρια non de futuræ præsentis ac futuri anni cibi potusque copiæ & necessitatis. Denique ut & hoc addam, differt *Curchus* idem quoque a *Potrimpo*, quoad munia. Quippe hunc invocarunt, ut alimenta præberet per totam vitam: illum, id est, Curchum, venerabantur, quod jamjam annua daret & præberet.

§. IX. Observ. (6) *Curchi destructio.* Curchum & Quercum, sub qua prope oppidum Heiligenbeil statua ejus colebatur, Anshelmus I. Varmiensis Episcopus destruxit. Hæc nos docet *Thomas Treterus*, quem ea de re loquentem audire operæ nunc pretium erit. *Vocabatur*, sic ille, *locus hic* Swente Mesce, i. e. sacer locus, (alii legunt Swente Meste, quasi Swiete Miasto, Sorab. Swiate Miesto, i. e. sacra urbs) *contra hanc execrandam idololatriam Anshelmus multis & eruditis concionibus acriter invehebatur, quibus cum nihil apud dura cervicis Prutenos proficeret, & impiam hanc superstitionem in sua diœcesi augeri molestissime ferret, præcepit ad extremum, ut quercus illa exscinderetur. Cumque ad rem deventum esset, & quidam arbori securim admovissent, illa repercussa converso ictu ferientem graviter in pede vulneravit, ut in terram illico prosterneretur. Unde Christianis terror injectus, ut arborem attingere nemo auderet, infideles autem ista cum incredibili gaudio & voluptate spectabant. Quæ res cum Episcopum vehementer affligeret, plenus Spiritu & divini honoris Zelo processit eo ipsemet, & accepta securi, ingens foramen in quercu effecit. Ceteri autem Christiani, eo jubente, ignem subjicientes, eam totam combusserunt, & idolum ad nihilum redegerunt. Prutheni nihilominus cum securis illa diligenter conquisita, ad manus illorum pervenisset, eam in eo loco, ubi nunc Heiligenbeil oppidum situm est, ab illaq; nomen retinet, pro insigni reliquia venerati in sacello adservabant.* Gemina his habet *Henneberg.* in Comment. ad Tab. Pruss. p. 156. & *Caspar. Schuz.* in Chron. fol. 4. Alii tamen aliunde nomen illud oppidi Heiligenbeil deducunt, ut *Schuzius* loc. cit. testatur: *Hartknoch.* Differt. 6. p. 113. Denique *Curchi* sacra penitus conciderunt Anno Christi M CC XLIX. quo faciunt verba *Jacobi*, legati pontificii, in privilegio Prussis eo anno concesso; ita enim ibidem inter alia: *Idolo quod semel in anno collectis frugibus consveverunt confringere, & pro Deo colere, cui nomen Curche imposuerunt, vel aliis Diis, qui non fecerunt cœlum & terram, quibuscunque nominibuus appellarentur, de cetero (Prusi Neophyti) non libabunt, sed in fide Domini nostri JEsu Christi, & ecclesiæ catholicæ obedientia & subjectione Romanæ ecclesiæ firmi & stabiles permanebunt.* Extat privilegium integrum ad calcem *Chronici Prussici Petri de Dusburg. p. 463. seqq. edit. Lips. anno M DC LXXIX.*

CAPUT XXIII.

De Hennilo, excubitore Deo.

§. I.

EXpositis iis, qui vitæ necessaria mortalibus tribuerent, unus adhuc superest, videlicet ExcubitorDeus: noverant quippe probe Slavi, facilem jacturam fieri posse rerum, nisi a custode & conservatore summo protegerentur & defenderentur res hominesque. Et sane verum est, quod ait *David* Psalm. 127, 2. *Nisi Dominus custodiverit civitatem, frustra vigilat, qui custodit eam.* Ad quæ verba ita commentatur *Hieronymus*, vel quisquis ille sit, *Tom. VIII. Oper. f. 90. Fidelis anima civitas accipitur æterni Regis: quæ civibus bonis, id est, honestis moribus frequentatur; quam nullius potest tueri custodia, nisi illius, qui non dormitans protegit Israel.* Sed vero hic quoque graviter lapsi *Sorabi* sunt: Non enim Deum, sed μορμολύκειον quoddam coluerunt, quod vigilias & excubias nocturnas, ad ædes suas ageret.

§. II. Idololatriam circa hoc caput gentis quondam perversæ recensebo verbis *Ditmari Episcopi Merseburgici*, qui ita in *Chron. Merseb. lib. 7. fol. 103. In mea vicinitate, & in oppido Silivellum dicto, miraculum quoddam accidit, in secunda Decembris hebdomada: fuit ibi quædam mulier, quæ cum virum suimet domi non haberet, super se & super filios hospitium observabat suum; & ecce ante gallicinium sonitus ab ea immensus auditus. Hæc talibus ob stupefacta, vicinos clamore continuo evocans necessitatem suam indicat. Qui volentes eidem succurrere crebra jactatione repelluntur. Tandem januam frangentes, gladiisq; intrantes evaginatis, quid matri familias, vel ipsis tantum rebellaverit, diligenter inquirunt; & quia monstrum erat, hostem non invenientes, egressi sunt tristes. Mulier autem prædicta diem expectans solicita crastinum, proximum accessivit presbyterum: qui omnem hanc domum reliquiis sanctorum, & aqua lustravit benedicta. Insequenti vero nocte parum de supra dicto terrore concutitur, & Deo gratias crebra presbyteri visitatione liberatur.* - - - Pergit porro ita, *Non est admirandum, quod in his partibus tale ostenditur prodigium. Nam habitatores illi raro ad ecclesiam venientes de suorum visitatione custodum nil curant & domesticos colunt Deos, multumque sibi prodesse eosdem sperantes, his immolant. Audivi de quodam baculo, in cujus summitate manus erat, unum in se ferreum tenens circulum, quod a pastore illius villæ, in qua is fuerat, per omnes domos has singulariter ductus, in primo introitu, a portitore suo sic salutaretur; Vigila* Henil, *vigila! sic enim rustica vocabatur lingva, & epulantes ibi delicate de ejusdem se tueri custodia stulti autumabant; ignorantes illud Davidicum: Simulacra gentium opera hominum, &c. similes illis fiant facientes ea, & confidentes his.* Hactenus *Ditmarus.*

§. III. Ut methodum consvetam sequamur, & commentariolum quasi in verba illustris Autoris sistamus: Observ. (1) *Hennili Nomen.* Appellatur itaque idolum *Hennil.* Sorabis olim Honidlo.

§. IV. Observ. (2) *Hennili Etymon. Hennil*, id est, *abigeus*, sive *qui abigit*, & *procul ire compellit*; Synecd. *Vigil, excubitor*, ab Honiu, verbo Sorabico, id est, *abigo, depello, arceo, amoveo, fugo*, ich treibe weg, halte zurück, scheiche. Hinc Honidlo, *subst.* (quomodo a Traschu, Traschidlo,) id est *abigamentum, amotio, depulsio, exactio.* it. *exactor, depulsor*, expulsor per *Metonym.* adj. pro subj. Dicitur ergo pro Honidlo, corrupte *Hennil*, sed Honiu, ex Syriaco עָנָה, *solicitus fuit.* Igitur *Hennil* sive *Hennilus*, Deus *tutelaris quidam*, aut *Lar*, vel *Lemur, larva*, μορμολύκειον, μόρφωμα, תרפים Teraphim, pupa, 1. *Sam.* 19, 3. Talia autem revera fuerunt idola omnia gentilium: vid. *Baruch*, c. 6, 30. & *Zehnerus Similitud. Sacrar.* 109. p. 1221. seq. & de *Teraphim*, *D. August. Pfeifferus*, Exercit. Bibl. p. 17. ss.

§. V. Observ. (3) *Hennili Figura.* Hæc Symbolica fuit; nimirum *Baculus*, ut ait *Ditmarus, in cujus summitate manus erat, unum in se ferreum tenens circulum.* Sigilla ergo hæc tria boni excubitoris erant: *Manus, baculus*, & *circulus ferreus. Manus* potestatem & promtitudinem significabat; *baculus* clientelam, defensionem ac patrocinium probis exhibendum; *ferreus* denique *circulus*, pœnas infligendas turbatoribus, furibus nocturnis, & latronibus.

§. VI. Observ. (4) *Hennili cultores.* Sane *Sorabos* nominat *Ditmarus.* Sorabia autem olim fuit, cujus ab oriente limes Silesia erat, & ab occidente fluvius Sala, vel plus ultra. Ex quo patet, Cultores *Hennili* fuisse olim Sorabos (1) *Lusatiæ*, (2) *Misniæ*, & (3) *Thuringiæ* incolas.

§. VII. Observ. (5) *Hennili cultus.* De eo ita *Ditmarus*, paulo ante: *Baculus a pastore villæ, in qua is fuerat, per omnes domus singulariter ductus, in primo introitu a portitore suo sic salutabatur: Vigila,* Hennil. *vigila! & epulantes ibi delicato de ejusdem se tueri custodia stulti autumabant.*

§. VIII. Observ. (6) *Hennili destructio.* Referam idoli hujus destructionem ad tempora autoris, hoc est, *Ditmari*; scribit enim in verbis allatis, Ecclesiam presbyterumque habuisse illos Sorabos, a quibus *Hennilus* sit cultus. Quare credibile, quod resipuerint illi tandem, ac mox ad saniorem mentem redierint, facta demonstratione, quod vana esset omnis

omnis eorum superstitio. Vixit autem *Dietmarus* ad Annum usque Christi MXVIII. quo mortuus est Cal. Decembr. & anno quidem nativitatis suæ quadragesimo secundo.

CAPUT XXIV.

De *Trigla, Dea Poli, Soli, Salique.*

§. I.

SUnt inter Christianos non pauci Doctores, quibus persuasum videtur, sacratissimum articulum *de Tribus Elohim*, sive *Sacrosancta Trinitate*, Ecclesiæ unice per Verbum revelatum, Barbaris etiam atque gentilibus cognitum quodammodo fuisse: sed undenam? de hoc illorum triplex occurrit sententia: *Johannes* enim *Rondellus* sentit naturam ipsam suo sensu perspicacissimo potuisse in hunc articulum descendere, quia divinando sæpe multa obscura conjiciat, inveniat & apprehendat, vid. supra plenam ejus mentem, sect. I. cap. 3. num. 2. in additis. Alii notitiam SS. Trinitatis, ab Adamo, vel Noachi filiis ad quaslibet gentes propagatam esse contendunt, ita *Cluverius Germ. Antiq.* lib. 1. cap. 29. p. 217. seqq. *Vossius* de Idololatr. lib. 8. cap. 12. p. 397. & *Autor nuperus* der Schlesischen Kirchen-Histor. p. 20. edit. Francof. ann. 1708. Alii e concionibus Apostolorum, vel Discipulorum eorum, gentilibus innotuisse volunt, quod Deus sit unus & tres personæ, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, ita *D. Chytræus in proœm. Metropol.* quo & *Slavos* idem retulit.

§. II. Verumenimvero primo quia *Rondellus* ipse suam sententiam aut conjecturam forte veram esse autumat: ideo forte etiam falsa esse poterit: secundo *Cluverio*, aliisque secundæ sententiæ patronis, & sibimet ipsi respondet *Vossius* de *Idololatr.* lib. 1. c. 37. pag. 271. seq. Denique tertia sententia ut nobis videtur probabilis, ita & secundam præcedentem approbamus, fieri tamen potuit, & factum omnino sic est, ut sequentibus temporibus in posteris memoria sanctissimæ Trinitatis prorsus expiraverit. Hoc testatur oratione sua *Miclotus* Slavus, Regulus Obotritorum, ad Geroldum Christianum, cum ait: *Sit Deus, qui in cælis est, Deus tuus: esto tu Deus noster, & sufficit nobis.* apud *Helmold. Chron. Slav.* lib. 1. cap. 83. Itaque prorsus corrupta erat Theologia Slavorum, nec quicquam de Deo noverant, præterquam illud, quod per *κακοζηλίαν* instinctu Diaboli affectarunt, vel quicquid ex usu rationis ac naturæ didicerunt.

§. III. Nec aliter etiam sentiam de Dea tricipite Slavorum, quam *Triglam* vulgo vocant, quam quod signarit ipsis compendium quoddam Deorum, (verius *ἐπιτομὴ δεισιδαιμονίας*, epitome superstitionis, quomodo *Tatianus* quoddam Græcorum idolum vocasse legitur, apud *D. Martinum Chemnitium in Exam. Concil. Trident. Part. 1. c. de Tradition. pag. 137. edit. Francofurt. ann. 1625.*) vel Numen ejusmodi, quod triplici munere ac imperio, scilicet poli, soli, & sali gaudeat. Præterea *κακοζήλως* & ex instinctu præsultoris Diaboli hanc Deam excogitasse Slavos credam, ut injuriam Deo supremo facerent, eo quod de illo sacræ literæ doceant, quod sit *τὸ πᾶν*, *Sirac. 43, 29. Omnia in ipso consistant*, *Col. 1, 17.* portetque omnia verbo virtutis suæ, *Ebr. 1, 3.* quodque sit Dominus cœli, *Psalm. 7, 4. Esa. 42, 5. c. 44, 25.* Terræ, *Exod. 19, 5. Psal. 24, 1. Psalm. 50, 12. 1. Cor. 10, 26. Psalm. 47, 3.* marisque, *Job. 38, 8. Psalm. 33, 7. Esa. 43, 16. &c.* Quamobrem recensitis supra Diis, quorum quilibet particulare & distinctum regimen exerceret, atque ea curaret, quæ necessaria sunt ad vitam hominis: nunc *Triglam* subjungam, numen illud, quod opinione Slavorum, omnia regeret, & vim potestatemque ceterorum Deorum inferiorum quasi omnem in sese contineret, exerceretque publice; nimirum tanquam mater Deum & conjux supremi Dei.

§. IV. Observ. (1) *Triglæ Nomen.* Variant Autores circa nomen, nec uno modo scribunt: Scribitur enim *Triglaff*, (*per antistæchon*, pro *Triglav*, vel *Triglaw*,) a *Chytræo* loc. cit. & in *Chron. Saxon.* fol. 10. ab *Autore item* der Schlesischen Kirchen-Histor. cap. 1. p. 21. sed corrupte *Triphat*, apud eundem cap. 2. p. 64. legas *Trigla*, scribit *Andreas Angelus in Chron. March.* lib. 3. p. 309. *Sabinus* tract. de Brandeburgo; *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. 11. p. 297. *Zach. Schneiderus* Chron. Lipf. lib. 3. pag. 279. *Job. Saubertus* de Sacrific. c. 5. p. 105. item *Autor* der Schlesischen Kirchen-Histor. p. 20. *Trigeloff*, (pro *Triglow*,) ita *Valentinus* ab Eichstätt, (vid. infra num. ult.) sed Sorabis olim sive Slavis suo idiomate *Triglowe*, idolum dictum est.

§. V. Observ. (2) *Triglæ Etymon.* *Trigla, Triglaf, Triglowe, &c.* tria capita, vel Deum tricipitem signat; estque **Triglowe**, plur. fœm. a quo **Trigla**, per apocopen, compositum vocabulum, ex **tri**, Bohem. (Polon. **trzy**, & Sorabi **zi** scribunt) idem, quod Germ. **drey**, Latin. tres, tria, Græc. *τρεῖς, τρία.* *Martinus Lex. Etymolog. in Tres*, fol. 3909. Chald. תלת *telat*, *sunt tres*, *quod si pronuncies*, *ut vulgo, erit telas*; *inde facere possis tres*, *L. transeunte in R. sicut & alias*: *illud vero ex* שלש, *id est*, *tres*: *inde* שלשלת Chald. שלשל *Schalschal*; Arab. סלסל, *catena*, *vinculum*: *prima catenatio perfecta est trium nodorum seu annulorum.* Hæc *ille*. Altera pars vocis est a Sorab. vel Slavon. **hlowa**, vel **glowa**, ut Poloni & Sorabi Lusatiæ Inferioris pronunciant, id est, *caput*: quod ducam ex

Ebræo גלל galal, volvit: unde gemin. גלגלה *gilgoloh*, *cranium*, scil. propter rotunditatem, & quia flexile seu volubile est. Ex etymo autem, quod e principiis Slavicis eruimus, patet, nihil commune, quod nominis sonum, Deæ Slavicæ **Triglá** esse, cum **Trigla**, vel Τρίγλη, id est, mullus piscis, qui Hecatæ sive Dianæ sacer erat, vel ob nominis convenientiam, ut *Apollodorus* de Diis sentiit: vel quod Hecate maris, in quo mullus, habeat potestatem, ut *Melanthius* libro de Mysteriis Eleusiniis, aut quod venatrix sit, ut mullus est venator: ut *Hegesander*; aut quia Diana custos virginitatis, sicut mullus res Veneris aversatur, uti sentit *Vossius* de *Idololatr.* lib. 2. cap. 29. p. 452. Incertum pariter illud est, quod *Trigla* Slavorum Dianam, uti vult *Sabinus* (cujus fabulam & nomina ex historia Evæ sumpta esse, peculiari Dissertatione nuper anno 1703. *Gryphiswaldiæ Cl. Brandanus Henricus Gebhardus* probare annisus est, sub titulo, *de Hecate*) signarit: quæ τριοδῖτις, τρίμορφος, τριπρόσωπος, & τρισσοκέφαλος, id est, Trivia, Triformis, Triplicifacie, & Triceps itidem vocata est; rationes nominum vid. apud *Vossium* loc. cit. p. 450. seqq. Non enim difficultate caret illa assertio, quæ huc referenda esset, quasi Slavi religionem suam, quatenus ad *Triglam* attinet, mutuo sumpsissent a Græcis priscis vel Romanis. Sic statuentibus *D. Athanasii* verissima sententia opponi posset, quam is habet in libro contra Gentiles, p. 26. *edit. Vitembergæ ann. 1532. Non iidem*, inquit ille, *apud omnes appellantur Dii, sed quot per orbem nationes sunt, tot fere finguntur Dii. Et sæpe fit, ut una regio & eadem civitas in hujusmodi simulacrorum cultu adversum se magna seditione dissideat. Nempe enim Phœnices Ægyptiorum Deos penitus nesciunt: Ægyptiique itidem Phœnicum simulacra ignorant: Scythæ itidem Persarum; & Syrorum Persæ non suscipiunt Deos: Pelasgi quoque Thracum sacra repudiant; Thracesque Thebanos ritus cultusque ignorant: Indi præterea adversus Arabes & Arabes contra Æthiopas hique ipsi adversum se de religione dissentiunt. Syri etiam Cilicum Deos minime adorant: Capadocumque genus Deos alios nominat. Sed & Bithinii alios & alios Armenii sibi finxere. Et quid me necesse est multa memorare? Epirotæ alios, quam qui insulas habitant, hique ipsi alios, quam Epirotæ Deos venerantur. Denique omnis ferme civitas, omnis pagus finitimorum nesciens Deos, præfert suos, hosque solos ceteris præfert.* Ceterum contorta notio vocabuli Triglæ est, quam tradit *Autor* der Schlesischen Kirchen *Histor.* p. 20. seq. Bey denen an der Ost-See wohnenden Völckern ist ein Abgott, mit Nahmen Trigla, oder Triglaff gefunden worden, welcher drey Köpffe auf einem Leibe hatte, wodurch das allerhöchste Geheimniß der heiligen Dreyfaltigkeit vielleicht adumbriret worden, so gut nemlich ihr schlecht excolirter Verstand es zuliesse, der Nahme dieses Gottes ist eines guten teutschen Ursprungs; denn was die erste Sylbe heisse, verstehet jederman; das Wort glaffen aber ist bey den Hochteutschen noch im Gebrauch, und bedeutet so viel als von einander stehen, von einander gesondert; Daher die Teutschen mit diesen dreyköpffichten Gott vielleicht so viel sagen wollen, als ein Wesen, das in drey Häupter in einer Person unterschieden sey.

§. VI. Observ. (3) *Triglæ Figura.* Constat vero ex nomine, Triglæ idolum triceps fuisse; quod sane etiam affirmat *Valentinus ab Eichstett*: Der fürnehmste Abgott der Stetiner ist gewesen Trigeloff, (lege Triglow, vel Triglowe) mit dreyen güldenen Köpffen, daher er auch den Nahmen gehabt; ist gebildet gewesen mit 3. Köpffen, unter einem Hut, welcher in einer Hand den Mond gehalten, sic verba allegat *M. Johann Caspar Zopf, Gerau. Chron.* cap. 9. p. 176. Addesis huc *Chytreæum* inferius citandum. *Pirnensis Monachus* quoque scribit, idolum illud unum gestasse caput, insculptasque ei fuisse tres facies; cujus verba recitat *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. pag. 297. addens p. 298. sequente: Man hat im Lande zu Meissen auch, wie ich berichtet bin, an etlichen Orten, alte Bilder, in Stein gehauen, mit dreyen Angesichten gefunden: Und ist sonderlich zu Grimen auf der Brücken eines dergleichen zufinden gewesen, daran drey Angesicht unter einem Hütlein: dannenhero denn zu achten, daß die Sorben diesen Abgott (Trigla) wie ihre Nachbaren, auch geehret. Wie denn vermuthlich, daß die Wenden insgemein etliche Abgötter gehabt, so bey ihren unterschiedenen Völckern, bey einem sehrer als dem andern geehret worden. Non addunt vero Autores citati, cujus sexus figuram *Trigla* gesserit: *Chytræus in Chronico Saxon. f. 10.* Deum in *gen. masc.* vocat: *Sabinus* de Brandeburgo, *Dianæ* simulacrum fuisse perhibet, & alii *Deam* appellitant. vid. *Act. Erud. Lips.* An. 1696. pag. 293. His jungimus *Andream Angelum*, ex quo figuram Deastri in Tabula appensa sistimus. Hinc & *Deam fœmellam*, & tricipitem quidem fuisse nos arbitramur. Obiter *D. Athanasii* verba hic referemus, quæ ita se habent, ad *Theophilum* lib. 6. pag. 76. *Maledictus, qui propter tria nomina personarum, & unitatem, plenitudinem divinitatis incomparabilem ternionem, aut trigarium Patri, & Filio, & Sancto Spiritui comparat, aut tria capita in se cohærentia eis facit, ut Philosophi dicere consveverunt, ut unam personam esse profiteantur fiat, fiat.* His nos docet *B. Pater*, prisco quoque ævo fuisse nonnullos hæreticos inter & Philosophos, a quibus Deus sit pictus fictusque in figura monstrosi hominis tricipitis. Absit vero, ut hinc datam causam fuisse

Slavis sculpendi fingendique *Triglam* credamus.

§. VII. Observ. (4) *Triglæ cultores.* Fuerunt autem *Triglæ* cultores non quidem *Germani*, quemadmodum sentit *Johannes Saubertus de Sacrific. c. 5. p. 105.* recte enim *Petrus Albinus* loco paulo ante dicto, *Triglam* vocat commune *Slavorum* numen; nec unius etiam saltem regionis gentem, cultricem illius faciunt Scriptores; *I. Misnenses Sorabos* huc refert ipse *Albinus*, vid. num. præced. *M. Andreas Angelus Annal. March.* lib. 3. fol. 310. Den Abgott Trigla haben auch die Wenden zu Grimm in Meissen geehret, und sein Bildniß bey sich gehabt. *II. Brandenburgenses*: *Albinus* lib. cit. p. 297. Trigla ist fürnehmlich der Brandenburger Abgott gewesen, dem sie auch auf den Hartunger Berg einen Tempel gebauet, da hernach ein Closter Præmonstrat. Ordens daraus gemacht worden. *Pirnensis* schreibet, daß man noch zu seiner Zeit, als um das 1526. Jahr, ein Bild daselbst geweiset, so empor in einem Winckel gestanden, welches ein Haupt, und drey Angesichte gehabt. *Justus* aber will, es sey dieses Bildnuß auch in der Thum-Kirchen zu unser lieben Frauen daselbst, so von Primislao der Wenden König, kurtz für seinem tode gestifftet, und darinnen er begraben, geehret worden. Wie denn *Produff.* meynet, daß aller Wendischen Abgott Tempel daselbst in der Burg von Brandone gebauet, da itzt der Thum stehet, gewesen sey; wiewol er anderswo solcher Götzen auch auf dem Berge gedencket. *David Chytræus* in Chron. Saxon. fol. 10. *Triglaff*, (lege *Triglav*) *Dei tricipitis adhuc in Brandeburgensi Canonicorum templo ad Havelum effigies cernitur. Et Georgius Sabinus de Brandeburgo metropoli Marchiæ*, fol. 80. edit. Francof. an. 1581. *Nihil perinde utramque ornat civitatem* (Brandeburgicam) *ut illud Templum beatæ Virginis, quod Imperator Henricus Auceps ad testificandum suam de Vandalis victoriam in monte Hartungorum extruxit. Id ædificatum est ad similitudinem Græcorum templorum: est enim quasi rotundum; & quatuor inclusum turribus quadrangulis, ita ut hemicyclia inter singulas turres instar crucis emineant. Singulis turribus impositi sunt globi inaurati, magnitudine insignes. Eo in Fano stabat triceps idolum, Trigla dictum, quod olim Vandali summa veneratione coluerunt. Id Dianæ fuit simulacrum; Nam ex Eustathio Græco scriptore constat, Dianam olim Triglam fuisse dictam: idq; idolum paucis abhinc annis* (anno nim. 1523. ut scribit *M. Andreas Angelus Annal. March. f. 309.*) *ablatum est a Christierno, Rege Danorum, cum is exul in Marchia ageret. III. Stetinenses*, quo referam testimonium *Valentini ab Eichstett*, cit. num. IV. *IV. Julinenses* seu Julini urbis incolæ, confer. huc verba *D. Chytræi* supra cap. 4. num. VIII. & *Stephanius* in Notis ad Saxonem Grammaticum. *Hist. Daniel. lib. 10. f. 198.*

§. VIII. Observ. (5) *Triglæ cultus.* De hoc ita *D. David Chytræus in proœm. Metropol. Coluerunt* (*Slavi*) *publice ex professo idolum Triglaff, Deum tricipitem, quod primo capite cœlum, secundo terram, tertio aquas istius Dei gubernaculis regi, defendi, & conservari dicerent. Autor Hist. Eccles. Siles. cap. 2. pag. 64.* Wahrscheinlich ists, wenn man sagt, daß der Theut unter dem Trigla verstanden worden, weil die drey Köpffe sein dreyfaches Regiment, das er im Himmel, auf Erden, und in der Hölle führete, habe entwerffen wollen. Hæc ille.

§. IX. Observ. (6) *Triglæ destructio.* Accidit hæc in urbe *Brandeburgica*, An. DCCCCXXVII. per Henricum Aucupem Imperatorem, *Sabinus* loc. cit. Addesis num VII. * Apud *Stetinenses* Trigla imperio & cultu exuta est Ottonis IV. Imperatoris tempore: quo de ita Valentinus ab Eichstett, Cancellarius Pomeraniæ. Der fürnehmste Abgott der Stetiner ist damahls gewesen Trigeloff, (leg. *Triglow*) mit dreyen güldenen Köpffen, daher er auch den Namen gehabt: Diesen haben sie gar hoch geehret, als einen Gott des Himmels, der Erden, und der Höllen: Da sie aber zum Christlichen Glauben sich bekehret, haben sie diesen Abgott dem Kayser Ottoni geschencket, der ihn ferner dem Pabst Honorio zugesandt; citat hæc verba *B. Martinus* Grundmann Geschicht-Schuhl, Part. I. p. 132. seq. & *M. Andreas Angelus Annal. March.* lib. 3. f. 310. *Præcipuus Stetinensium id temporis Deus erat Trigeloff, aurea capita tria, unde & nomen sortitus est, gestans. Hunc tanquam Dominum cœli, terræ & inferni, magna religione venerabantur; sed Christi fidem edocti, S. Ottoni donarunt, qui porro Honorio pontifici transmisit. Julini expiravit cultus Triglæ, Ann. Christ. MCLXX.* confer. *Chytræus* supra cap. 4. num. VIII. Denique *Misnenses Sorabi* Henrico Imperatoris Aucupis tempore, *Triglæ* superstitionem deposuerunt.

CAPUT XXV.

De Pusceto, Deo lucorum sacrorum.

* *Wertislaus* primus inter Duces Pomeranorum conversus est ad fidem, per manum sancti Ottonis Bavenbergensis Episcopi, & admisit cultum, Christianæ religionis in terram Pomeranorum *Helmold. Chron. Slav.* lib. 2. c. 4. p. 222. factum hoc est anno Christ. 1124.

§. I.

MEmorant Tabulæ sacræ Scripturæ, venisse quondam ad Abrahamum, cum in quercubus Mambre degeret, Christum duobus stipatum Angelis: (vid. *Waltherus Spong. Mos.* pag. 492. seqq.) quos cum is vidisset, inquit *Moses, Gen.* cap. 18, 2. seqq. *Occurrit in occursum eorum de ostio Tabernaculi sui, & adoravit in terram. Et dixit, Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: sed afferam pauxillum aquæ, & laventur pedes vestri, & requiescite sub arbore. Ponamque buccellam panis, & confortetur cor vestrum, postea transibitis: id circo enim declinastis ad servum vestrum. Qui dixerunt, fac, ut locutus es. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram: dixitq; ei, accelera, tria sata similæ commisce, & fac subcinericios panes. Ipse vero ad armentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum & optimum: deditq; puero (servo) qui festinavit, & coxit illum. Tulit quoq; butyrum, & lac, & vitulum, quem coxerat, & posuit coram eis; ipse vero stabat juxta eos sub arbore.* Certum est quam quod certissimum, varie hancce sacram & divinam historiam gentiles detorsisse, inque rem suam ac fabulas commutasse. In quo astipulatur nobis *B. D. Michael Waltherus in Spong. Mosaica* ad h. l. p. 500. *Ethnicis,* inquiens, *per famam ex Ecclesia resonantem, usq; ad Constantini tempora innotuit, Deum ipsum in querceto Mamre ad Terebinthum arborem, quam,* Josepho *teste, libro 5. de Bell. Jud. cap. 7. memorant, ab initio mundi creati usq; ad illa tempora durasse, apparuisse; videsis Eusebium lib. 5. Demonstr. Evang. c. 9. Occasionem hinc sumsere, tum gentes, tum ad earum imitationem, judæi, quod lucos & nemora, ad rem divinam peragendum consecrarunt, ipsamq; quercum, sacram arborem esse voluerunt, qua nihil habuere sacratius veteres Germani* (nec non Slavi) *haud dubie, quod per traditionem aliquam hausere, Deum ad illam aliquando apparuisse, suamq; præsentiam gratiosam specialiter contestatum fuisse.*

§. II. Sed operæ erit pretium, ut quas fabulas recentiores etiam Ethnici, nostro adhuc tempore, & Slavi quondam inde contexuerint, audiamus. De Ceilanensibus Indiæ Orientalis populis, ita *Robertus Knox* Anglus in Ceilan. Reisebeschr. lib. 3. cap. 3. p. 150. Einen andern grossen Gott haben sie über diß, den sie Buddou nennen, welchem die Seligkeit der Seelen zugeschrieben wird. Von diesem glauben sie, daß er einsmahls auf Erden kommen sey; und als er sich da aufgehalten, hätte er immer im Brauch gehabt, unter einem grossen schattichten Baume, den sie Bogahah nennen, zu sitzen: Dergleichen Bäume, von selbiger Zeit an, noch stets vor heilig geachtet werden, unter welchen sie auch die Ceremonien ihres Gottes-Diensts biß auf den heutigen Tag feyerlich begehen. Er soll letzlich von der Erde seinen Abschied genommen haben, auf dem Gipffel des höchsten Berges in Ceylon, der Pico de Adam genennet wird; allwo ein Abdruck ist, wie von einer Fußstapffe, welches ihrem Vorgeben nach, von ihm seyn soll. Videas hic historias Christi Abrahæ apparentis in querceto Mamre; & ascendentis de monte in cœlos, consummata passione, confundi, & in unam conflari. Porro ait *Knoxius* lib. 1. cap. 4. Den Baum nennen sie Bogahah; wir aber den Gottes-Baum: er ist sehr groß, und ausgebreitet; Das Laub bebet allezeit, wie an einer Aspen: sie haben eine grosse Ehrerbietung gegen diese Bäume, und verehren sie von wegen einer alten Fabel, daß der Buddou, ein grosser Abgott unter ihnen, als er auf Erden seinen Aufenthalt noch gehabt, unter dieser Art von Bäumen, zu sitzen gewohnet gewesen. Es gibt sehr viel solche Bäume, welche sie überall im Lande umher pflantzen, auch mehr Sorge davor tragen, als vor einige andere. Sie belegen sie unten herum mit Steinen gleich einem gepflasterten Ufer, und kehren offt darunter weg, solche reinlich zu halten: auch zünden sie Lampen an, und setzen um derselbigen ihre Bilder auf: unter derer etlichen wird auch ein steinerner Tisch gesetzet, ihre Opffer darauf zulegen. Man pflantzet sie aller Orten, in denen Flecken, und an den Land-Strassen, wo nur bequemer Platz dazu ist; sie dienen auch den Reisenden zum Schatten. Ingleichen setzet man solche zum Gedächtniß verstorbener Leute; nemlich an den Orten, wo ihre Cörper verbrannt worden: Es wird vor ein verdienstlich Werck gehalten, dergleichen zupflantzen; und geben sie vor, daß wer dieses thut, eine kurtze Zeit hernach sterbe, und in den Himmel komme; jedoch pflegen nur die ältesten Leute, die ohne dem, nach den Lauff der Natur dem Tode am nechsten sind, solche zupflantzen, sonst aber niemand, in dem die, so von jüngern Jahren sind, lieber noch ein wenig länger auf dieser Welt leben wollen, ehe sie sich nach der andern begeben. Et lib. 3. c. 4. Unter diesem Baum pflegen sie gemeiniglich in einer geziemenden Weite, ohngefehr zehen oder zwölff Fuß davon ab, auf den äussersten Ecken, des darinn verfertigten ebenen Platzes, einige Hütten oder Zelter aufzubauen: (videsis huc *Gen.* cap. cit. 18, 9. 10. 11. 13. 14. 15.) deren etliche zwar nur schlecht, von Blättern, zum gegenwärtigen Gebrauch gemacht, andere aber auch dauerhafftig gebauet sind, mit gehauenen Zimmerholtz, Laimwänden, so etliche Jahr stehen können; Diese Gebäude sind in kleine Behältnüsse abgetheilet, vor jedwede absonderliche Familie. Die gantze Dorffschafft tritt nehmlich zusammen, und ein jedweder bauet sein eigen Zimmer, so daß diese Gebäude gantz in einen Creyß herum stehen, und nur eine Lücke offen gelassen wird, wodurch man zu dem Bogahah Baume kommen kan: und diese Lücke wird mit einer Art eines Thorweges oder

Schwieb-

Schwiebbogens überbauet. Der Gebrauch solcher Gebäude ist zum Auffenthalt derer Weiber, welche grosse Beliebung tragen, mit hinzukommen, und diese Ceremonien anzusehen, wobey sie auf ihr bestes und kostbarstes sich zu kleiden und auszuziehren pflegen. Ihre Verrichtung dabey bestehet darinnen, daß sie denen Tänzereyen und der Gauckel-Spieler ihre Possen mitzusehen: welche nachmahls durch ihr unverschämtes Anhalten von ihnen Geld, oder wohl einen Ring vom Finger, und andere dergleichen Dinge überkommen. Sie bringen über diß da ihre Zeit zu mit Betelessen, wie auch durch Gespräche, mit ihren Gespielinnen, und daß sie einander ihre schöne Kleider zeigen. Diese feyerliche Ceremonien geschehen jedesmahl bey Nachtzeiten; da denn die Hütten rings herum mit Lampen besetzt sind: es endigen sich selbige auch nicht in einer Nacht, sondern währen drey oder viere lang, biß an den vollen Mond, welcher denenselben allezeit ihre Endschafft giebet. Confer *Eundem* lib. 3. cap. 4. cit. p. 169 seqq.

§. III. Quoniam etiam Abraham erga Christum hospitalis fuit, cænamque ei apparavit; hinc iisdem Ceilanensibus in more positum, ut nomine *Buddovi* stipem colligant: qua de re iterum ita *Knoxius* lib. 3. cap. 4. p. 170. Gegen diesen Gott scheinen sie vor allen andern eine tieffe Ehrerbietigkeit und Andacht zu haben, wie aus den folgenden erhellen wird: Vornehme und Adeliche Frauen von hohen Stande pflegen zu weilen, wenn sie die Andacht gegen den Buddou ankommt, um seinet willen betteln zu gehen, wiewohl die Wahrheit zusagen, die allervornehmsten von solchem Frauen-Zimmer nicht selbsten in Person solches thun, sondern an ihrer Statt ihre Mägde abschicken, die sie doch gar schön ausputzen. Gedachte Weibsbilder nehmen das Götzen-Bild mit sich auf den Weg, und tragen es auf der flachen Hand, mit einem Stück weissen Tuchs bedecket: und also pflegen sie zu den Leuten in die Häuser zu gehen, und also zu sagen: Wir kommen, von eurer Mildigkeit etwas vor den Buddou zu seinen Opffer zu erbitten: Darauf sich denn das Volck sehr freygebig bezeiget: sie geben ihm nur von dreyerley Dingen, nemlich entweder Oel zu seiner Lampen, oder Reiß zu seinem Opffer, oder auch Geld oder Baumwollen Garn zu seinen Bedürffnüß. Arme Leute gehen offtmahls umher, und betteln ihnen selbst einigen Unterhalt durch dieses Mittel; sie nehmen etwa ein Buch von ihrer Religion, oder ein Buddou Bild in einem Gehäuse, und wickeln beydes in ein weisses Tuch, welches sie sie mit grosser Ehrerbietung tragen: und so betteln sie dann im Nahmen des Buchs, oder des Gottes. Das Volck bücket sich so dann gegen sie nieder, und giebet ihnen einig Allmosen, entweder an Korn, oder Geld, oder Baumwollen Garn. Zuweilen sagen sie wohl zu den Bettler, was habe ich doch, daß ich geben könte? worauf er aber antwortet; man pflegt zu sagen, so viel als ihr zwischen euer zwey Finger aufheben könnet, ist schon ein Werck der Liebe. Nachdem nun ein solcher von jemand eine Gabe bekommen hat, spricht er gar vielen Seegen über ihn: als zum Exempel, der Seegen der Götter und des Buddou müsse euch überall begleiten: es müsse euer Getraite reiff werden, euer Vieh müsse sich mehren, euer Leben müsse lang werden; und dergleichen. Satis de *Ceilanensibus*.

§. IV. Jam de *Slavis* seu *Prussis*, aliisque. Hi tria ex historia sacra præmemorata in fabulas suas transtulerunt: (1) Christi accubitum & cænationem sub arbore: (2) Angelorum comitatum; & (3) eorundem ad mandatum Christi abitionem in urbem Sodomam, Lothique inibi defensionem. Singulis his Prussi, ceterique perverse abusi sunt. (1) *Pusce-tum* Deum sub sambucum arborem collocarunt, cui pane atque cerevisia sacra fecerunt, (2) imperium quoque *Pusceto* in *Barstuccas*, id est, spiritus attribuerunt, & (3) *Puscetum* orationibus defatigarunt, ut *Marcopolum Deum Supanorum* seu nobilium placaret, ne ab his gravi ac dura servitute jugoque premerentur. Historiam idoli ideo hunc transscribendam duxi, ut ostenderem, Slavis etiam suo more curæ fuisse sacra loca, lucosque: Etenim hucusque Deos illos in medium produxi, a quibus precati sunt, ut bene sit in foro atque thoro, id est, civiliter & œconomice; sequitur ergo, ut ad res chori, ut sic dixerim, nos convertamus, ut clarum sit, quos Deos coluerint, ut res sacra sarta tectaque usque permaneat. Et eo quidem primo Puscetum referimus.

§. V. Observ. (1) *Pusceti Nomen*. Sed ut barbarum, id est, peregrinum *Pusceti* vocabulum est; ita barbaro quoque & ab literatura Slavica prorsus alieno & disparili modo ab autoribus scribi solet: Apud *Meletium* epist. ad *G. Sabinum* p. 167. & 169. dicitur *Putscætus*: & *Petscætus*; *Paschvitus* apud *Martinum Murinium*; deniq; & *Puschkaitus* apud alios, & *Puscætus* apud *Chr. Hartknochium* de *Reb. Pruss. dissert. 8. p. 141.* & *Dissert.* 10. p. 164.

§. VI. Observ. (2) *Pusceti Etymon*. Consentiunt autem omnes, qui de *Pusceto* scripserunt, quod is sub *sambuco arbore* domicilium habuerit. vid infra num. VIII. Huc *clarissimus Hartknochius Dissert.* 16. p. 115. ubi de locis divino cultui dicatis: *Sub Sambuco etiam Deos habitare credidit cæca olim Prussorum gens; sed & nostris temporibus quibusdam in locis vana hæc persuasio mentes hominum occupavit, ut credant, sub Sambuco morari homunculos illos subterraneos, Barstuccas veteribus Prussis dictos, quod & mihi olim puero mulierculas aliquoties referre memini.* Adjiciam hic, ὡς ἐν παρόδῳ, quæ de usu baccarum sambucearum annotavit *Marcellus Vergilius* Commentario in *Dioscorid.* de Re Medica lib. 4. c. 168. fol. 589. *Primum*, inquit

ille,

ii e, *& in templis religioneque maximum Sambuco & ebulo honorem fecerunt sangvinea utriusque bacca: quibus ante inventum minium, & excogitatam coloris ejus rationem superstitiose Deos colentes homines non ante ad aras & sacrificium accedebant, quam rubente nativo aliquo colore, qualis in anchusa maris sambucoq; & ebulo est, facies eorum colorassent, quasi placare sibi sine coloris ejus lenocinio numen non possent: aut fœminarum modo nollet Deus nisi purpurisso fucatus videri. Fuisseq; hunc gentibus morem, antiquitatis maximus autor testis Verrius quondam fuit, cujus autoritati credere necesse est, dicentis Jovis simulacri faciem diebus festis minio illinire solitos, & a censoribus inprimis miniandum Jovem locari institutum fuisse. Verum non fuit hic Romanis usus nisi aucta urbis majestate, & cum jam incepisset minium in pretio & honore haberi. Rudi autem adhuc seculo & in mundi novitate, nativis herbarum & pomorum coloribus ad eandem religionem usi sunt. Idque in Boculicis suis Maro rerum omnium & antiquitatis peritissimus indicavit, canens ad lamentandos Galli amores venisse Pana, Arcadiæ Deum, quem viderat ipse sangvineis ebuli baccis miniiq; rubentem: quod ex quotidiano Deorum imaginum in templis spectaculo fictum ab eo est. Cœperunt deinde post inventum minium negligere homines, quod paratum ubique erat, translatumque ad ruris disciplinam & necessitates sambucus & ebulum est. Sed in viam iterum:* *Puscetus* itaque olim Prussis, aliisque **Bosowsky**, vel **Busowsky**, id est *sambucinus*: inde per syncopen & antistæchon, **Boski**, vel **Bosky**, **Busky**, & **Pusky**; & denique *Puscetus*, *Puscatus*, vel *Puschkaitus*, adjecta terminatione latina *Tus*, id est, *Deus sambucinus*, vel qui *sub Sambuco in terris habitat*. Amplius **Bosowski**, vel **Bosowsky**, adj. a substantivo **Bos**, Sorab. vel **Bes**, Polon. Prussis olim **Bus**, id est, *sambucus*: Hincque **Bosowy**, *sambuceus*, *adjectivum*, quod vocant, μετουσιαστικόν, uti contra **Bosowskei**, vel **Bosowsky**, διακριτικόν; **Bos**, aut **Bes**, autem quasi **Bosch**, vel **Besch**, per metathesin literarum, ex Ebr. סבך *sabach*, i. e. *perplexum esse, implicari:* quod sambucus lignosa & densa ramis, ac perplexa arbor sit: Chaldæis סבך *sebach*, & סבוך *ramus*, *perplexitas*, & *densidas frondis*: & Rabbinis סבך *sabach, pulpa*. *Sambucus* etiam multam albidam medullam habet, quæ vice carnis aut pulpæ est, quam non habet. Denique etiam Latinum *Sambucus* ex eadem radice סבך *sabach*, quomodo *Sambuca* ex סבכה *sabecha*, *Dan. 3, 5. 7.* per *epenthesin* literæ M.

§. VII. Observ. (3) *Pusceti Figura.* De hac nihil, quod sciam, nobis literis prodidere scriptores; & fortassis nulla fuit: nam sub Sambuco in terris habitasse Puscetum, scilicet tanquam Deum, vel spiritum invisibilem, videntur credidisse veteres.

§. VIII. Observ. (4) *Pusceti cultores.* Teste autem Meletio, epist. ad *Sabinum*, p. 165. & 169. (1) *Prussi* quondam, (2) *Samogitæ*, (3) *Rutheni*, ac (5) *Livones*, hoc idolum, qualecunque fuerit, venerati sunt.

§. IX. Observ. (5) *Pusceti cultus.* Porro cultus ille Pusceti qualis fuerit, *titulus*, *ordo*, *locus*, *munia*, *potestas*, & *sacrificia* nos docent: quæ singula nunc recensebimus. (1) *Titulus:* Appellatus est *Deus terræ*, seu, qui in terra habitat, ut scribit *Waisselius*, *in Chron. Pruss.* (2) *Ordo:* Erant apud Prussos, aliosque Dii in tres distincti ordines: primo Tres majorum gentium Dii erant, Percunus, Picollus, & Potrimpus: secundi porro ordinis, sive minores erant itidem tres, Curchus, Vurskaitus, & Ischwambratus: ultimo Dii tertii ordinis, juxta *Thom. Waisselium*, in Chron. Pruss. erant, Occopirnus, Schweixtix, Auschweitus, Antrimpus, Perdoytus, Pergubrius, Pilvitus, & tandem, quo de hoc capite: *Puscatus.* vid. *Hartknochius* Differt. 7. & 8. (3) *Locus:* credebatur enim, quod sub sambuco in terris habitet. (4) *Munia ac potestas.* Credebant nimirum veteres Puscetum (α) præesse lucis sacris, unde sacrorum præses lucorum, vocatur a *Meletio*, epist. cit. (β) posse eum placare Marcopolum, Deum Supanorum, ne rusticos graviore servitute premant. (γ) Barstuccis imperare, quos ministros ejus appellat *Martinus Murinius*. *Hartknochius* Differt. 8. p. 141. (δ) posse eum fures, ut ablata restituant, vi ac potestate sua compellere. Ceremonias eo in casu adhibitas, sequentibus verbis nobiscum communicat *Cl. Hartknochius* Diff. 10. pag. 166. seq. *Videlicet cum alicui furto res aliqua erat ablata, accersere continuo solebant Sigonottam, sive sortilegum (qui plerumque pauper, cæcus, vel claudus erat: Interrogatus autem, cur adeo pauper esset, respondebat, Deorum hanc esse voluntatem;) Hic primum invocabat Deum cœli Occopirnum, & Deum terræ Puschkaitum, precabaturq; ipsos, ne furem aufugere paterentur: tum acceptis duabus patinis, imponebat ille, cui aliquid furto ablatum erat, patinæ uni duos nummos, alterum pro se, alterum pro fure, fundebatque desuper cerevisiam. Posthac Sigonotta creta quidpiam depingens in patina illam concutiebat. In qua tunc patinæ parte nummus furis reperiebatur, in eam mundi plagam contulisse se fur existimabatur. His finitis in alteram patinam in terra collocatam Sigonotta cerevisiam infundebat, & in cœlum suspiciens, hæc pronunciabat verba: Benigne Deus cœli & terræ, & stellarum, per tuam potentiam jube tuos servos, ne honor tuus tibi eripiatur, ne fur, qui hanc rem (nominabat eam) abstulit, quiescat, donec reversus rem, quam furto abstulit, reddiderit. Tum attollebat patinam inquisiturus, utrum bulla aliqua in cerevisia reperiretur: Si hanc conspiciebat, persvadebat sibi, se voti sui compotem esse factum. Nulla vero bulla reperta,* cere-

cerevisiam exhauriebat, infundebatque recentem, idque eousque iterabat, donec aliquod signum precum non frustra fusarum animadverteret. Hæc Waisselius. Chronicon Ditmari addit insuper, Sigonottam conspecto dicto signo, ceremonias suas illis verbis finiisse: in nomine Patris, Filii, & Spiritus Sancti, Amen. Et hoc suo adhuc tempore fuisse frequentatum, cum a Germanis Prussiam inhabitantibus, tum præcipue a Prussis veteribus, idque non solum in Sudinia sed etiam aliis in locis, testatur Waisselius in Chron. Pruss. fol. 220. Simile quid antiquitus apud Romanos in usu fuisse deprehendo, apud quos furtum per lancem & licium perquiri & concipi solebat, de quo ritu optime Petrus Pithæus lib. 1. Adversariorum cap. 2. (5) *Ultimo Sacrificia*: De his & prioribus prærogativis quibusdam, junctim ita *Meletius Epist. cit. p. 169, Ex omnibus Sarmatiæ gentibus supra nominatis*, (*vid. num. VIII.* praeced.) *multi adhuc singulari veneratione colunt Putscatum, qui sacris arboribus & lucis praeest: Is sub arbore Sambuco domicilium habere creditur; huic passim homines superstitiosi litant pane, cerevisia, aliisq; cibis, sub arbore sambuco positis, precantes a Petscato, ut placatum efficiat Marcoppolum, Deum magnatum & nobilium, ne graviore servitute a Dominis ipsi premantur; utq; sibi mittantur Barstuccæ, qui subterranei vocantur,* (*scil. ut in horrea sua frumenta congerant, congestaque servent, ut addit Harknochius* Differt. 10. p. 164.) *His enim dæmonibus in domo versantibus se fieri credunt fortunatiores: eisque collocant vesperi in horreo super mensam mappa stratam, panes, caseos, butyrum, & cerevisiam: nec dubitant de fortunarum accessione, si mane reperiant cibos illic absumptos. Et si quando intactus cibus in mensa remanet, tunc magna anguntur cura.* Hactenus *Meletius*. Conf. *Hartknochius* Differt. cit. 10. p. 164.

§. X. Observ. (6) *Pusceti Destructio.* Anno quidem supra millesimum ducentesimo quadragesimo nono, uti testatur Privilegium Pruthenis a Legato pontificio *Jacobo* concessum, Prussi præstito jurejurando promiserunt, se Diis quibuscunque, qui non fecerunt cœlum & terram, non amplius litaturos, nihilominus e supra num. IX. adductis verbis *Meletii Waisseliique*, quorum hic Chronicon suum anno 1599. ille Epistolam suam anno 1552. edidit, colligitur, superstitionem Pusceti, sequentibus temporibus nondum plane evilvisse: dubium autem nullum, quin hodie, religione Christiana clarissime ubique lucescente, penitus tum in Prussia, tumque alibi sublata & sepulta sit.

CAPUT XXVI.

De Suitiboro, sive Zuttibero, altero Deo lucorum sacrorum.

Pars II.

§. I.

Inter arbores, lucosque, qui sacri priscis fuere, multis permotus causis & rationibus, judiciosissimus antiquitatum Slavicarum scrutator *Christophorus Hartknochius* non solum Sambucum, quo de cap. præced. sed & Tiliam, quercus, denique & querceta, sylvasque alias numerat: Prussorum autem ille superstitiones maxime percensendo, dissertatione sexta, non diffitetur, similes ejusque generis ac commatis occurrere quoq; apud omnes fere gentes, testimoniaque Scriptorum plurima & antiqua, quæ tamen cumulare sui instituti ratio prohibeat. Quamobrem nos de Sorabis nunc dicemus, vel de querceto, aut Pineto rectius, Merseburgensi, & idolo ipsius *Svitiboro*, metonymice sic dicto; quoniam utrumque uno nomine comprehendebatur. Occasio autem erroris forte inde sumpta est, quod de Abrahamo dicit Spiritus Sanctus: *Plantavit vero Abraham nemus in Beerscheba, & invocavit ibi nomen Dei æterni*, *Gen.* 21, 33. confer. huc *Joh. Doughtejus in Analect. Sacris V. T.* Excurs. 13. p. 38. seq.

§. II. Observ. (1) *Svitibori Nomen.* Sylvæ proinde idolique secundi sacri, sive Merseburgici, inprimis quod lucis præesset, æque ut *Puscetus* nomen Sorabica lingva olim *Svitibor*, sive Swiaty Bor, fuit: ab aliis scribitur *Cuttiberus* ita *David Peiferus Rer. Lips.* lib. 3. pag. 279. nec non *Zuttiberus*, ita *Brotuffius Chron. Merseburg.* lib. I. *Johannes Henr. Reitzius* in not. ad *Goodvvin.* Mos. & Aaron, lib. 2. cap. 1. p. 179. Et Germanice Zuttiber, ita *Chron. Saxon.* fol. 22. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 295. *Schneider.* Chron. Lips. lib. 4. pag. 142. *Simon.* Eilenburg. Chron. Part. I. cap. 8. 194. seq. *Johannes Vulpius* in *Megalurg Martisburg.* cap. 5. pag. 46. alii.

§. III. Observ. (2) *Svitibori Etymon.* Sunt qui Zuttiber, ita enim scribunt, Germanicum compositum vocabulum esse censent, dictum quasi Zottiger Beer, ita *Ludovicus Alphitander* tract. de Deo Endovellico p. 28. De *Fauno illo* Zuttiber, (Zottichtbär) de quo *Ernest. Brotuf. in Chron. defluxit nefandum istud* Zothen Alii pro latina voce habent: ita *Thomas Reinesius* in *διακρίσει* tractatus præcedentis *Alphitandrini* pag. 43. *Vulgus*, ait ille, *in quibusdam Franconiæ, Thuringiæ, Saxoniæ, Misniæque partibus Diabolum adpellat* Lucifer, Luziber, *idemque fieri ab Italiæ provincialibus, e colloquiis Trajani Boccalini adparet, sine dubio arrepto ab homiliastis, qui Luciferum e male intellecto comm. 12. cap. 14. Esaiæ, imitatione Græcorum Latinorumque* (*nam & Jobius Monachus apud Phot. c. 212. fol. 660. & Bernh homil. 17. in Cant. & Legis Muhammedanæ seu Alcorani compilatores hac significatione usi sunt,*) *indigitant nomine. Hoc unius literæ immutatione in Zuttiber abiit, ut ridicula est plerumque plebs rudis ac simplex in exprimendis*

dis lingvarum aliarum, maxime Latinæ, vocabulis: Sed cujus consvetudinis tamen legem faciunt tandem. Sed vero mihi aberrare videntur, qui ultra vel extra Horizontem vel finientem Slavicum natales vocabuli *Zuttiberi*, quærunt. Zuttiber nomen quidem, a quo *Cuttiberus*, & *Zuttiberus* studio & opera Germanorum ad nos pervenit: ast hi Slavicæ vocis simulacrum verius quam vocem nobis tradiderunt: haud enim assveta aptaque satis illorum ora, auresque esse solent, ut arripere accurate, pronunciareque possint vocabula barbara, Sorabica: & verum hic quod dici solet, Sarmatica illa sunt, & pagi Bohemici: qua propter arbitror, vocem Zuttiber, corruptam esse ex aliqua alia non multum dissimili voce Sorabica: fuisse igitur Zuttiberum olim Sorabica vernacula vocatum Zoldzowy, conjicit *Michael Frencelius frater meus de Idolis Slavorum dissert 3. §. 26. Faunus Slavorum,* sic ille *Zuttiber fuit, ab adjectivo oris vulgaris* zowdzowoy *nominatus.* Et in notis super hæc: *Errant, qui nomen a Germanorum* Zotticht, *&* Beer, *derivant, ursique figuram sine fundamento idolo tribuunt. Faunos equidem pilosos plerumque describi ab auctoribus scio: at vero Germanos cum Venedis confundendos non esse, id est, quod sæpius monui. Quæri igitur vocabulum apud Slavos debet, cui quoque* zoldzowy *vel* zowdzowy, (*a quo facile fieri potuit* zoldzower *vel* zowdzower,) *quod illis glandifer est*, (*Deus enim in quercibus cultus est*) *respondet: denique* ow, *in* zowdzowy, *facile in* u, *transit: ut Græcorum* ου, *w itidem cum v & β sæpissime permutatur: sic Wandali, Vandali, &* Βάνδαλοι, *scribitur: quibus ita dispositis*, zudzober *fit*, *& ad pronunciationis difficultatem sublevandam* Zuttiber. Hæc *Frater meus:* cum quo, ut ingenue fatear, ob rationes, quas adfert sat plausibiles, quoque feci: ductus præterea eo argumento, quod hoc etymon confirmet testimonium Brotuffii aliorumque, partim, quoniam Zuttiberum interpretentur Germanice einen Holtz-Teuffel, partimque quia asserunt, Zuttibero quercetum sacrum fuisse. Sed enimvero liberum erit, ut cogitationes nunc posteriores meas aperiam. Nimirum *Brotuffium* opinor *quercetum* pro *pineto* scripsisse; nam pinetum Sorabis, Bohemis, Polonis Bor, vocatur, & Borowiza, vel Boruwize, pinus, eine Fichte oder Tanne: & swiaty vel ßwiaty, sanctum sonat: Hinc ßwiaty, swiaty, sviaty, vel svity Bor, idem, quod pinetum sacrum. Cum vero olim literæ S & Z, promiscue fuerint usurpatæ, quando pro Svicz, vel swiez, lux olim scriptum Zvicz, ut legitur apud *Alexandrum Gvagninum* in Sarmatia Europæa fol. 52. & *Vossium* de Idololatr. lib. 2. cap. 66. pag. 660. quare fieri potuit, quod & veteres olim pro Swiety vel Svitybor, scripserint Zuitibor. Ab hoc ergo Zuttibor, mutato priori i in t. forte ex scribarum negligentia. Hinc Zuttiber olim Swity, vel ßwiaty Bor, id est, (1) *pinetum sacrum*, & (2) per metonymiam, *idolum, præses pineti*, aut luci sacri, ein Fichter, oder Tannen Götze: quod in pineto cultus sit.

§. IV. Observ. (3) *Suitibori Figura:* Nolumus ursi figuram *Svittibero* tribuere, quam *Alphitander* citatus paulo ante, in mente habuisse, suspicio est. Forsan autem ad illius simulacrum pertinent verba, quæ habet *Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2.* f. 114. edit. Jenens. ann. 1598. *Slavi in lucis arbores & elementa* (ignem &c.) *colebant, & Numen quoddam cornutum, & rictu furiali terribile; ei de omnibus cibis, quos ad focum adbibebant, ponebant libamina. Verum nihil definimus.*

§. V. Observ. (4) *Suitibori cultores.* Breviter huc ita *David Peiferus* Rer. Lips. lib. 3. p. 279. (1) *Soraborum numen peculiare Cuttiberus* leg. *Svitiborus*; sed alii (2) *Merseburgicos* cumprimis cultores ejus idoli fuisse olim referunt, vid. *Johannis Vulpii* testimonium num. VI. Similia (3) de *Hainensibus* scribit *Sebastianus Mann*, im kurtzen Entwurff der Stadt Hayn in Meissen, edit. Dresd. an. 1663. in 4to. Man hält dafür, daß so wohl der Abgott Swantewitz und Zuttiberus zu der Soraber Wenden Zeiten, in dieser Gegend absonderlich sind veneriret und angeruffen worden. Et paulo post: Es soll der Waldgott Zuttiberus dieses Orts in einem Eichwalde veneriret worden seyn, welcher bis zu den Zeiten Hildewardi des dritten Bischoffs zu Meissen, im Jahr Chr. 1060. annoch soll gestanden haben; jedoch durch denselben niederzulegen und gäntzlich zuverbrennen befohlen worden, worzu ihm dann etliche noch ungläubige Wenden, so nicht ferne vom Stifft um die Röder gewohnet; und öffters noch dahin gelauffen, solchen Abgott anzubeten, Ursache gegeben. Der Wald aber dessen soll an dem Orte gestanden haben, allwo anitzo für den Naundörffer Thore die Scheinen und etliche Vorwerge der unsrigen aufgebauet sind, und sich also von daraus nacher Walde (so dieser Zeit dem Adelichen Geschlechte der Göckeritze zuständig gewesen) worvon auch solches Dorff hermahls den Nahmen erhalten, erstrecket haben.

§. VI. Observ. (5 & 6) *Suitibori cultus & destructio.* Junctim de puncto utroque ita diligentisssimus Vir *Johannes Vulpius* in recenti Megalurgia Martisburgica cap. 5. pag. 46. seq. edit. Quedlinburg. ann. 1700. Insonderheit haben die Bürger zu Merseburg und die Landschafft um, oder an dieser Stadt den Zuttibor, (Sorab. *Svitibor*) als einen Wald- oder Holtz-Götzen geehret, demselben einen Lucum oder dichten Eich- (mallem, Fichten) Wald geheiliget, darinnen niemand bey Verlust seines Lebens einen Baum, oder Ast abhauen dürffen: nicht weit von der hohen Brücken, dahin zu gewisser Zeit des Jahrs viel Wenden und andere

Hey-

Heyden, (Slavi) von nahen und fernen Orten zusammen kommen, und den Zuttiber (leg. *Svittiber*) geopffert, auch denselben angebetet, darzu waren gewisse Pfaffen bestellet, die ihre sonderbahre Ceremonien bey den opffern gehalten. Solcher Eich (Fichten) Wald nebenst den Götzen ist im Stande gewest biß auf die Zeit Wigberti des dritten Bischoffs zu Merseburg, welcher etwan im Jahr Christi 1008. diesen Wald und Abgott niederhauen und verbrennen lassen, worzu ihm die Sorben und andere Wenden, welche an der Elster, Leppe und Pleisse gewohnet, und offt den Zuttiber (Svittiber) anzubeten, dahin gelauffen, sehr Ursache gegeben. An die Stelle hat gedachter Bischoff Wigbertus die Capelle S. Romani gebauet: von solchen Eich (Fichten) Walde hat man hernach lange Zeit, und noch zu Brotufs Zeiten, etliche lange, dicke eichene (oder fichtene) Bäume, Stöcke, und Stüffte in den Ufern der Saale sehen stecken; wenn zumahl das Wasser helle; dessen auch Kayser Friedrichs I. Brief (den er dem Closter S. Petri anno 1152. belangende den Garben-Zehenden, in der wüsten Marck zu Kethewiz um die hohe Brücke zu Merseburg, so damahls und noch lange hernach höltzern gewesen, ertheilet,) gedencket. Confer eadem apud *Brotuffium Chron. Merseburg.* lib. 1. cap. 6. *Chron. Saxon. f.* 22. *Petrum Albinum Chron. Misn.* tit. XI. p. 295. *Schneiderum Chron. Lipf.* lib. 4. p. 142. *Simon.* Eilenburg. *Chron.* Part. 1. cap. 8. p. 194. seq. Ceterum *Wigmannum*, præsulem illum Mersburgium appellat *G. Fabricius* Orig. Saxon. lib. 3. f. 268. eumque vivevere desiisse ait anno Christi MVIII. *Vulpius* habet Anno Christi MXII. lib. cit. c. 9. p. 81.

CAPUT XXVII.

De Püstrico, rituum ac religionis neglectæ vindice Deo.

§. I.

SAcræ historiæ studiosis minime quidem obscurum erit, qua magnifica & potentissima apparitione, quave fragosa & horrisona tempestate legem suam laturus Deus supremus, populo Israelitico sese ostenderit: quod factum ideo existimarem, ut sanctius coleretur, & minas jactaret gravissimas omnibus, præcepta sua transgressuris & violaturis: deberent itaque ex pavescere, & timere iram ejus, & nihil contra præcepta facere. Historiam videsis apud *Mosen, Exod.* cap. 19, 6. seqq. Sane autem nec dubium est, quin hinc in specie, adversus mendacem & scelestum inimicum suum *Cuschium*, quisquis is fuerit, (vid. hic *Johann. Tarnov.* Comment. in *Psalm.* 7. p. 144. seq.) *David.* integer vitæ scelerisque purus formulam sumpserit, cum ita detonat: *Psalm.* 7, 12. 13. *Deus judex justus, & Deus indignans in omni die: si non conversus fuerit, omnibus pœnitentiæ concionibus spretis, impius, gladium suum acuit, arcum suum tetendit, manibus pedibusque nitens, & paravit illum:* (Interpretes Sorabici hic perquam eleganter, a **mieri ßo,**) *& ei parare fecit* (adaptavit vel artificiose imposuit) *vasa mortis* (Sagittas) *Sagittas*, inquam, *suas in ardentes* (vel male faciendi studio fervidos) *operabitur, vel immittet.*

§. II. Transiit autem ad paganos idem religionis cultus ac honos: quoniam, ut ait *Cicero* lib. 1. de Divinat. in fine: *Religio est conjuncta cum cognatione naturæ.* Hinc *Plinius* in fine cap. 74. Panegyr. ad *Trajanum*: *Civitas religionibus dedita, semper Deorum indulgentiam pie merita.* Et. lib. 14. Nat. Hist. *religione vita constat.* Et *Livius* lib. 5. Decad. 1. *omnia prospere veniunt sequentibus Deos, adversa autem spernentibus. Horatius* 3. Carm. Od. 6.

Dii multa neglecti dederunt
Hesperiæ mala luctuosæ.

Qualia itidem sentiisse *Sorabos* veteres, ex sequentibus haud obscurum erit: nam religionem ac ritus sacros spernentibus, vel negligentibus circa eosdem, & munera raro aut gravatim offerentibus, iram Deorum impendere gravissimam, subitamque arbitrati sunt: eique muneri *Püsterum* vel *Püstricum* sic dictum præpositum esse crediderunt.

§. III. Sed vero idolum hoc delineaturus, prius controversiam, nuper de eo motam, paucissimis adscribam: Ita enim huc *nobilissimus Dn. D. Georgius Henningius Behrens*, *Physicus Nordhusanus* celeberrimus in *Hercynia Curiosa sua*, cap. 6. n. 4. pag. 158. seq. edit. Nordhusan. an. 1703. Es will im Julio 1689. derer so genannten Monatlichen Unterredungen einiger guter Freunde pag. 722. nicht zugegeben werden, daß der Püster jemahls ein Heydnischer Abgott gewesen sey, weil dessen Gestalt gar nichts götzenhafftiges repræsentiret, und die Bildung seiner Haare zu erkennen gebe, daß er nicht gar viel hundert Jahr seines Alters zehlen könne. Derohalben hält der Autor (celeberrimus *Wilhelmus Ernestus Tencelius*) dieser Meinung davor, daß solches Bild von den Räubern auf den Kiffhäusischen oder andern daherum gelegenen Schlosse sey zu ihrer Defension gebraucht worden: indem wegen dessen Feuer-speyen ihnen niemand hätte beykommen können. Allein, es verzeihe mir derselbe, daß ich sage: wie solche Meinung nicht bestehen könne; denn ein jeder aus der Beschreibung des Püsters zur Gnüge ersehen kan, daß er ein götzenhafftes Ansehen habe; und zeiget die Bildung derer Haare nicht gar zu gewiß und allezeit das Alter eines Bildes an, massen dasjenige offt wieder zu einer neuen mode wird, welches die Alten vorlängst getragen haben: Derowegen es keine unmügliche Sache ist,

ist, daß die Heyden ihre Haare auf solche Art, als man an den Püster siehet, nicht auch sich hätten können zu der Zeit, da der Abgott gemacht worden, verschneiden lassen. Ferner gebe ich einem jeden Kriegsverständigen zu erkennen; ob nicht solches Bild denen Räubern zur Defension ihrer Raub-Schlösser, fast gar nicht, oder doch sehr wenig, gedienet habe? indem es nicht mehr als eine Seite hat defendiren können, und zwar schlecht genug; denn es nicht vermocht, immerfort Feuer auszuspeyen, sondern hat, wenn das Wasser heraus gewesen, nothwendig erstlich wieder mit andern müssen angefüllet werden, ehe es aufs neue angefangen Feuer-Flammen von sich zu geben, unterdessen es ja nicht den geringsten Schaden dem Feinde verursachen können, wenn er sich sonst nicht vor demselben, als einen Abgott gefürchtet hätte. Uber das sind in dem Hochgräflichen Schwartzburgischen Rudolstättischen und Stolbergischen Amte Heringen noch eine Art Götter anzutreffen, die man die Flämmische Länderey nennet, und solches dahero: weil dieselbe vormahls nach der Rotenburg denen Flaminibus, oder Heydnischen Priestern, sollen zugehöret, und von ihnen den Nahmen bekommen haben: welche Muthmassung auch nicht ohne Grund ist: indem die Güter gantz frey sind, und derer Besitzer noch diese Stunde, die Flämminge genennet werden; von welchen Herr *D. Johann Titius* weyland bey dieser Stadt (Nordhausen) wohlverdienter Syndicus und Consulent, &c. in seinem unter dem Nahmen *Jansonii Torquati* herausgegebenen Büchlein, vom redlichen Vormunde, §. 14. p. 50. & seq. weitläufftiger handelt. Hat es nun vor besagter massen daselbst vor alters Heydnische Priester gegeben, so müssen auch solche nothwendig einen Abgott gehabt haben, welcher allen Umständen nach, der Püster gewesen. Hæc ex Behrensenio in antecessum.

§. IV. Observ. (1) *Püstrici Nomen.* Variant circa hoc scriptores, quod natales ejus, qui sint, nondum perceperint. *Dn. Benjamin Scharffius in Juniperi descript. curiosa,* edit. Jen. anno 1679. & *Acta Erud. Lips.* Anno 1685. p. 363. vocant *Peisterum. Theodorus Zwingerus* Theatr. Vit. Hum. Vol. III. lib. 1. fol. 614. *Püstericium. Henricus Ernstius* Variar. Observat. lib. 2. cap. ult. *Bustericen. B. Caspar Sagittarius* Antiquit. Gentilism. & Christianism. Thuring. lib. 1. c. 2. Büsterich, & Püsterich. *Joh. Christ. Olearius* Syntagm. rer. Thuring. p. 178. & 321. Püstrich, & denuo p. 321. Püstericum. *M. Johannes Hoffmannus* Rector Francohusan. in Programm. Scholast. ann. 1696. *Püstricum. Zeilerus* Epist. 551. Päuster; Alii Päuster/ Beustrich/ Beusterd, Beustard, & Püster. ap. Cl. *Tenzelium* Monatliche Unterred. Anno 1689. pag. 722. *D. Adam Rechenberg.* Exercit. in N. T. p. 583. & *D. Behrensium* in Hercynia Curiosa, c. 6. num. 4. p. 154. *Acta Erudit.* loc. cit. Büsterich; sed *Sorabis* olim lingva sua Bystry, dictus est.

§. V. Observ. (2) *Püstrici Etymon.* Verum enimvero, uti de idolo *Püstrici* soli fere rerum Thuringicarum Scriptores expressim agere solent, eo quod Thuringia una nobis imaginem ejus conspiciendam præbeat: Thuringia autem sedes solumque proprie Germanorum a multis seculis sit; ita communiter *Püstrici* nomen ortu & significatu Teutonicum credunt, dicuntque. Sic *B. Caspar Sagittarius* Antiq. Gentilism. & Christianism. Thuring. lib. 1. c. 1. num. 4. p. 9. edit. Jen. ann. 1685. in 4to. Ich weiß nicht, ob jemand von dieses Götzens Nahmens Ursprung etwas gemeldet; mir kömmt glaublich vor, daß er seinen Nahmen von dem alten Teutschen Worte Pusten, das ist, blasen, bekommen habe; Daher die Nieder-Sachsen einen Blaßbalg, einen Puster nennen, gestallt er mit Wasser angefüllet, solches mit Sausen und Brausen heraus wirfft: deswegen er auch wohl Püsterich, das ist, reich vom blasen, mag seyn genennet worden. Sed & Pist, Germanis sibilum, sive sonum signat, editum dentibus ore compresso: ab hinc Pister, & Pistrin, mas & fæmina sibilando vocans; & Pistricht, adj. sibilans, sibilo aliquem conspectans sibilando & sibilo, *Dn. Spate*, Lex. Germ. p. 1455. Quamobrem Püster vel Püstrich, olim Pister, aut Pisterich, dictus videri posset, eo quod vehementi sibilo ac stridore aquam, ignemque ejicere sit solitus. Sane autem ut argumenta præsto sunt declarantia, *Püstricum* quondam non Teutonum, sed veterum fuisse Soraborum, numen: ita origo nominis numinisve rectius e scaturigine lingvæ Slavicæ repetenda erit. Polonis enim Bystry, *rapidus, rapax, acris, violentus, qualis proprie torrens est, amnis aut fluvius*: item *sagax, solers, acutus, perspicax.* Sic & Bohemis Bystry, idem, quod rychly, hotowy, & spešny, id est, *agilis, velox, celer.* Et bystro, it. bystrze, adv. rapide; & bystrosc, subst. *rapiditas*, Polonis. A bystry ergo, adjectivo, idolum bystry, olim Sorabis dictum: atque ex eodem, me judice, Germanici oris vocabula nata sunt, Büster, Büstrich, &c; vel B. in P. converso, Püster, Püsterich, Püstrich, it. Püstricus latin. *Püstericius, Piesterus*, &c. sed Bystry/ idolum, id est, *celer, velox, violentus*, aut sub intellecta voce iræ, quasi tu latine dixeris: Numen plenum irarum, seu quod velox & præceps esse solet, ac gravissime punit ac consumit, veluti ignis aut tonitru. Verbo, *Fulgerator, fulminator*, Tonans; Græce καταιβάτης; qua de voce vid. *Petrus Burmannus tr. de Jove Fulguratore in Cyrrhestarum nummis, edit. Traject. Batav. an. 1700.* & *Act. Erud. Lips.* an. 1701. p. 36. seqq. Confirmat autem etymon nostrum, quod *Püstricus* igne modico calefactus, ignem evomeret, tonitruaque horrisona ede-

ederet operareturve. Porro ex adjectivo Bystry, derivandum quoque nomen pagi haud procul a metropoli Misniæ Dresda siti, Pester-wiz, *Joh. Conr. Knauth. Prodrom. Misn.* pag. 335. Pesterwiz, im Amt Dreßden, ein alt Burgwardt Provinciæ Nisicensis, sub nomine (olim) Buistrize. Et Pistriz, vel Bistriz, pagus, prope *Witebergam*: ubi anno 1547. a 5. Maji, usque ad 7. Junii castra posuit Carolus V. Imper. oppugnans Witebergam. *Hondorffius*, & *Sturmius in Calendar. Sanctor.* fol. 120. 134. & 149. it. *Abraham Sauer Diar. Histor.* fol. 250. Sic & Bystrzyca, (leg. Bystriza,) amnis Poloniæ, quod rapide fluat, ap. *Johann. Dlugoss.* Hist. Polon. lib. 1. fol. 16.

§. VI. Observ. (3) *Püstrici Figura*, seu simulacrum. Extat autem etiamnum confecta, depictaque passim & descripta figura Idoli. Figuram ipsam sive simulacrum *Püstrici*, quale olim fuit, penes se hodie habet Aula illustrissima Sondershusana Schwarzburgica: Illam, hoc est, picturam descriptionemque partim nos a latere paginæ, partimque verbis autorum hic dabimus. *Theodorus Zwingerus* Theatr. Vit. Hum. Vol. III. lib. 1. fol. 614. edit. Basil. anno 1586. ita: *In Thuringia a familia nobili Dutgerodia, idolum quoddam æneum asservatur, in fundamentis arcis Rotenbergiæ (quæ deserta nunc jacet,) inventum in sacello subterraneo. Idolum appellant Pustericium, statura pueri formatum: manum dextram auriculæ dextræ: sinistram genu sinistro appositam habens. Intus cavum est, & aqua repletum, atque igne circumdatum, cum ingenti sonitu aquam illam in adstantes instar flammarum evomit.* Ex *G. Fabricio* de Reb. metall. cap. de Ære. *B. D. Caspar Sagittarius Antiq. Gentilism. D. Christianism. Thuring.* lib. 1. cap. 2. p. 7. & 8. Es ist das Bild des also genannten Büsterichs, oder Püsterichs, welchen auch einige Püster nennen, von Ertz gegossen, inwendig hohl, gehet ungefehr ein Eymer Wassers hinein, und hält am Gewicht zwey und sechtzig Pfund. Es ist einer Ellen hoch, und der Umfang des Bauchs begreiffet eine Elle und ein Viertel; und siehet man an demselben keine Fuß-Sohlen. Seine rechte Hand lieget auf dem Haupte, und die lincke ruhet auf dem lincken Knie: Wiewohl solche auf Verordnung Landgraf Moritzens zu Hessen, welcher diesen Götzen einsmahls nach Cassel bringen lassen, abgelöset worden; zweifelsfrey das Ertz zu probiren. Die Brüste, Achseln, und andere Theile des Leibes, insonderheit aber der Bauch seyn nach der Masse des Bildes sehr dick: und kan wohl seyn, daß man dieser Ursache halber einen feisten und dabey kurtzen Menschen, hie zu Lande, (in Thüringen) bißweilen einen dicken Püster nennet. Mitten auf dem Kopf hat es ein Löchlein, (nicht ein Loch, welches Merian, oder wer der Autor des Ober-Sächsischen Kräysses ist, eines Daumens groß, zu seyn, vorgibt,) und aber ein Löchlein im Angesicht, an statt des Mundes. Seyn beyde also klein, daß man keinen Finger hineinbringen kan. Unten ist mit eingegossen ein Eisen, samt einem viereckigten Loche, daß er, wohin man ihn stellen will, mit einem durchgesteckten Riegel kan gefasset und gehalten werden. Wenn er mit Wasser angefüllet, die zwey Löcher mit höltzern Pflöcken fest zugeschlagen, und also auf eine Pfanne mit glüenden Kohlen gesetzet wird, fänget er erstlich an hefftig zu schwitzen, daß ein Tropff den andern fort treibet, biß er gäntzlich erhitzet, beyde Pflöcke aus dem Maul und Kopffe heraus stösset, welche mit einem Knall und Krachen, als donnerte es, dahin fahren: keines weges aber mit einem Stricklein hinweg gerücket werden: wie D. Sigfried Saccus in seiner Epistel-Postill an S. Andreas Tage, und aus ihm Caspar Titius im Theologischen Exempel-Buch cap. 9. melden. Es sprützet das eingefüllte Wasser ziemlich weit heraus, wie Feuer-Flammen, welches einen übeln Geruch von sich giebet: fället solches auf Steine oder Erden, so beflecket es dieselbigen, als wäre es Schwefel oder Kreide: trifft es aber Holtz, oder andere Materie, so brennen kan, zündet es solche gar leicht an. Es haben einsten in Graf Anton Heinrichs zu Schwartzburg Abwesen, ein Hauptmann und Schösser den Büsterich in der Hof-Küche zu Sondershausen, aufs Feuer setzen lassen, davon das Schloß angezündet, und kaum mit Noth gelöschet worden. Seit dem, wenn man des Büsterichs Würckung hat sehen, oder andern zeigen wollen, hat man ihn hinaus aufs Feld gebracht, da nicht leichtlich ein Schade daraus erwachsen können. Die Junckern von Tutgeroda sollen ihn erstlich, (ich weiß noch nicht, zu welcher Zeit,) gefunden haben, auf dem wüsten Schlosse Rotenburg, so auf einem hohen Berge, nechst bey dem Städtlein Kelbra lieget; nachdem ist er an einen Edelmann, des Geschlechts von Reiffenstein gelanget, von welchem ihn Graf Günther zu Schwartzburg (so im Jahr 1552. verstorben) überkommen hat.

§. VII. Pergit porro *idem* p. 10. seq. In diesem Seculo ist er (der Büsterich) in Kupffer gestochen, nec non mea ætate, absque tamen inscriptione Lipsiæ Anno 1689. vid. *Tenzelii* Colloq. Menst. anno 1689. & Anonym. mit dieser Uberschrifft:

> Siehst du diß Bild, und bist ein Christ,
> Danck GOtt, daß du errettet bist,
> Durch sein Wort von der Heydenschafft,
> Zum Christlichen Glauben gebracht.

Die Unterschrifft aber, ist diese: Wahrhafftige Abbildunge des Abgotts Büsterichs, welchen die Thüringer vor ihrer Bekehrung bey dem Städtlein Kelbra auf dem Berge Rotenburg, als einen Gott geehret, und angebetet haben. Dieser Götze ist zweyer Werckschuch hoch, inwendig hohl, von unbekannten Metall gemacht, hat

hat im Munde, und auf der Scheitel zwey Löcher, dadurch er voll Wassers und ander Materie gefüllet, die Löcher mit Zapffen verschlagen, zwischen glüende Kohlen gesetzet; so beginnet er durch die Brust zu schwitzen, inwendig zu donnern, dadurch sich die Zapffen entledigen, und mit Auswerffung vieles Feuers in unglaublicher Höhe und Weite gantz grausam anzuschauen ist. Ob nun wohl von etlichen, um das Metall zu erkundigen, von dem einen Arm ein Stücke, wie im Abrisse gezeichnet, geschlagen, ein ander Corpus gegossen, hat es doch nicht dergleichen effect præstiret; welches Bild auf dem Schlosse zu Sondershausen noch heutiges Tages zu sehen ist. Was allhier von der andern Materie neben dem Wasser, wie auch der unglaublichen Höhe gedacht wird, solches muß aus dem vorhergehenden geändert werden. Ob aber der Nachguß, und an was Ort derselbe würcklich vorgenommen worden, davon habe ich noch keinen gründlichen Bericht; gedachten in Kupffer gestochenen Abriß davon, wie ich zu Lübeck in die Schule gieng, im 1659. Jahr, ein Exemplar bekommen, hat Henricus Ernstius in Holtz schneiden lassen, und seinen im 1636. Jahr zu Amsterdam gedruckten Variarum observationum Libris, lib. 2. cap. ultimo einverleibet: wie solches aus nachfolgender Beschreibung, die mit der angeführten teutschen Unterschrifft überein kommt, zuersehen: *Vera effigies idoli Bustericis, quod Thuringi, antequam ad Christum converterentur, numinis instar, superstitioso cultu prosequuti sunt prope oppidum Kelben* (muß *Kelbra* heissen) *in monte Rotenburgico. Hoc simulacrum bipedalis magnitudinis, concavum, e metallo fabrefactum in cognito, in ore & vertice capitis duo gerebat foramina, quæ immisso prius in alvum humore, aliaque materia, obturamento firmiter præcludebantur. Tum subjectis vivis carbonibus, idolum primo sudorem emittere per pectus incipiebat; mox intus enatum tonitru vi ingenti propellebat obturacula, & magnam vim ignis sursum ac in transversum eructabat, horrendo intuentibus spectaculo. Fuere qui metalli Speciem exploraturi portiunculam brachio avulsam, & igne liquatam in aliud corpus transfundere agressi sunt. Sed irrito successu, nec pari cum priore effectu. Servatur hoc idolum in hunc usque diem Sandershusii.* Dieses letztere Wort muß Sondershusii geschrieben werden. Nachmahls discurriret er von der Würckung dieses Götzen-Bildes: welches, weil es meine Meinung mit mehrern bekräfftiget, ich gleichfalls, wiewohl nur ins Teutsche übersetzet, anführen will. So gehet es gemeiniglich daher, daß Leute, so die Philosophie nicht verstehen, wenn sie etwas gewahr werden, dessen Ursach sie nicht begreiffen können, werden sie darüber bestürtzt, und meinen, es gehe übernatürlich daher, auch wohl in gemeinen und lächerlichen Dingen, und deren Ursprung in der Natur selbst gegründet ist; gewißlich diejenige, so in der Materie dieses Götzen-Bildes die Ursache solcher wunderbahren Würckung suchen wollen scheinen gantz keinen Verstand zu haben, von der Natur-Weißheit: Welche aber die Sache etwas genauer betrachten, können nicht zweifeln, daß die Pfaffen oder Götzen-Diener, damit sie das gemeine Volck betrogen, und aus eines ertichteten Götzen Gegenwart ihnen ein Ansehen und Gewinst zu wege brächten, einen solchen listigen Fund erdacht haben, da doch ein jedwedes auf diese Weise gemachtes Werckstück solche Würckung haben muß. Denn wenn du in ein holes und gantz verschlossenes Gefäß, das inwendig mit einem durchgeborten Deckel unterschieden, etwas feuchtes giessen wirst, daß es in den untersten Theil abläufft, in den obersten Theil aber etwas von solcher Materie, welche gar leichtlich zündet, und doch das Feuer lange halten kan, als da ist, von Schwefel, ungelöschten Kalck, Erdpech oder Kohlen gemachten Staub; Dieses Gefäß aber auf glüende Kohlen setzest, so wird die erhitzte Feuchtigkeit einen grossen Dampff abgeben, welcher wenn er durch die also genannte Antiperistasin den mittelsten Deckel erreichet, die darauf liegende Materie anzünden wird. Ferner wird alsdenn die dünngemachte Lufft, so sich in dem engen Platz nicht behelffen kan, wenn er mit grossen Ungestüm einen Ausgang suchet, die Pflöcke aus, und das Feuer mit grosser Bewegung vertreiben. Es hat Hero ein dergleichen Werck zuverfertigen gewiesen, welches, wie es der Vernunfft gemäß, also erfahren solches fast täglich die Büchsenmeister. Weil *Ernstius* in den Gedancken stehet, es würde zu einer solchen Würckung nicht sowohl die Materie des Götzens, als dessen inwendige Form, und nebst den Wasser, auch eine andere leichtlich zündende Materi erfordert, so hat man sich noch zu erkundigen, ob bey dem Büsterich auch dergleichen in acht genommen würde. Schlüßlich hat auch Hr. Benjamin Scharff, in seiner Juniperi descriptione curiosa, so zu Jena anno 1679. in den Druck gegeben worden, diesen Götzen nicht allein ziemlich genau beschrieben, sondern auch dessen Vorder- und Hintergestalt in zweyen Kupffer-Blätlein abbilden lassen; Diese Beschreibung will ich nun dewegen mit anführen, damit der geehrte Leser, solche mit denen andern desto besser vergleichen möge. *Piesterus*, spricht er, *imago est ænea, incerta, nec adhuc, brachium licet hanc ob causam illi sit avulsum, cognitæ æris speciei, hominis sedentis staturam præse ferens, capite magno perforato, ore perforato, amploque ventre prædita, aspectu terribilis, & tota cava. Hæc si tota adimpleatur aqua, aliisque rebus diversarum qualitatum & supra ignem obturatis foraminibus in capite & ore ligno firmissime collocetur, paulo post cum incalescit humor, transudat sudoris instar. Succedente vero tempore, & accrescente calore,*

ob-

obstacula foraminibus intrusa & admota maximo cum impetu rejicit, magnoque cum fremitu & boatu igneam evomit flammam, maximo cum terrore, summaq; admiratione adstantium. Hanc antiquam & de gentilium adhuc superstitione restantem imaginem asservat Illustrissima Aula Sondershusana Schwartzburgica. Olim posita fuit in monte Rotenburgo altissimo prope Kelbram sito, & ea usi sunt sacerdotes ethnici ad lucrum excitandum & sacrificia adaugenda, dum majoribus nostris fucum nescientibus persuaserunt, Deum Piesterum esse iratum, & præ ira ardore sudorem illum emittere; ideoq; necesse, ut donis placetur. Hoc si factum, ignem auxerunt, & tunc secuti sunt fremitus & boatus, ignisq; violenta egestio; quibus visis & auditis imperita superstitiosa cohors attulit, quæ possedit, ira Piesteri ut placetur. Add. *Autor Anonymus* Thüring. Merckw. Geschichte, cap. 12. p. 59.

§. VIII. Ulterius de *Püstrici causa materiali*. Ita porro *B. D. Sagittarius p. 10.* Es melden einige der Scribenten, daß viele in der Meynung stehen, Büsterich sey durch Zauberey und Teuffels-Künste also zugerichtet, und könne ihn niemand nachmachen, noch ein solches Bild, das Flammen ausgösse, bereiten und verfertigen. Aber ich halte davor, daß es alles natürlich hergehe, und der Büstrich ohne Zauberey, allein durch Menschen Kunst und listige Erfindung gegossen sey, wie vor alters der Ochse Perilli. Es seyn auch andere solche Bilder mehr, die das eingefüllete und erhitzete Wasser dergestallt mit starcken Brausen und Feuer-Flammen von sich gestossen, als donnerte und blitzete es, verfertiget worden. Denn bey Lebzeiten Pabsts Leonis des X. der vom 1513ten Jahr bis 1521. den Römischen Stul besessen, ist ein solches von einem Meister zubereitetes hohes Bild zu Rom vorhanden gewesen, welches *Marcellus Palingenius* gesehen, und in seinem Zodiaco vitæ Humanæ lib. XI. davon also schreibet:

Vidi ego, dum Roma decimo regnante Leone
Essem, opus a figulo factum, juvenisq; figuram
Efflantem angusto validum ventum oris hiatu.
Quippe cavo infusam retinebat pectore lympham,
Quæ subjecto igni resoluta exibat ab ore.
In faciem venti validi, longeque furebat,
Ergo etiam ventus resoluta emittitur unda,
Dum vapor, exhalans fugit impellente calore.
Namque fugare solent sese contraria semper.

Hactenus ex *Sagittario*.

§. IX. Similiter de *Püstrico* ita diligentissimus *Johann. Christophorus Olearius Syntagm. 202. Thuring.* sub nomine Sondershausen pag. 321. seq. Es wird noch heutiges Tages ein uralter heydnischer Abgott, oder Götzen-Bild, der Püstrich genennet, (Püstericus) auf dem Schlosse zu Sondershausen zum Gedächtniß behalten, und als ein Wunder gezeiget: Seiner wird in vielen Büchern gedacht. Die Juncker von Tüttgeroda haben ihn gehabt, ist darnach an den von Reiffenstein gelanget, von dem ihn Graf Günther zu Schwartzburg, (so Anno 1552. verstorben) überkommen. Es ist dasselbige Bild gegossen von Ertz, inwendig hohl, und gehet ein Eymer voll Wasser drein, ist einer Ellen hoch; der Umfang des Bauchs eine Elle, und ein Vierthel, wie ich selbst das mit einem Faden gemessen habe. Und ist ein alt Sprichwort: daß man einen fetten Menschen nennet, einen dicken Püstrich. Es hat der Püstrich keine Fußsohlen, seine rechte Hand lieget auf dem Haupte. Mit dem lincken Beine kniet er nieder. Die lincke Hand hat auf dem lincken Knie gelegen, ist vom Arm abgelöset worden, durch den Landgraf zu Hessen, der ihn einsmahls gen Cassel holen lassen. Am Gewichte hält er 62. Pfund; mitten auf dem Kopffe hat er ein Löchlein, (nicht ein Loch, welches *Merian* eines Daumens groß beschreibet,) und eines am Angesicht, an statt des Mundes; sind beyde also klein, daß man keinen Finger hinein bringen kan. Unten ist mit eingegossen ein Eisen, mit einen viereckichten Loche, daß er, wohin man ihn stellet, mit einem durchgesteckten Riegel kan gefasset und gehalten werden. Wenn er mit Wasser ausgefüllet, die zwey Löchlein mit hölzernen Pflöcken fest zugeschlagen, und also auf eine Pfanne glüender Kohlen gesetzt wird, fängt er an hefftig zu schwitzen, daß ein Tropff den andern fort treibet, biß er erhitzet, beyde Pflöcke aus dem Maul und Kopffe heraus stösset, welche mit einem Knall und Krachen, als donnerte es, dahin fahren; keines weges aber mit einem Stricklein hinweg gerücket werden, wie *D. Sigfridus Saccus* über die Epistel am S. Andreas-Tage, und aus ihm *Casp. Titius* schreiben. Es sprützet das eingefüllete Wasser ziemlich weit heraus, wie lauter Feuer-Flammen, das gibt einen übeln Gestanck von sich, fället solch Wasser auf Steine oder Erden, so beflecket es dieselbigen, als wäre es Schweffel oder Kreide; trifft es aber Holtz oder andere Materie, die brennen kan, so zündet es stracks an. Es haben einsmahls im Graf Antonii Heinrichs, und Graf Hanns Günthers Abwesen ein Hauptmann und Schösser den Püstrich in der Hof-Küchen zu Sondershausen aufs Feuer setzen lassen, davon das Schloß angezündet, in Gefahr gesetzet, und kaum mit Noth gelöschet worden. Sinter derselbigen Zeit, wenn man des Püstrichs Würckung habe sehen, oder andern zeigen wollen, hat man ihn hinaus aufs

Feld gebracht, da er keinen Schaden thun kan. Die Junckern von Tüttgeroda haben den Püstrich funden auf dem wüsten Schlosse Rotenburg, das auf einem hohen Berge stehet, nechst bey der Stadt Kelbra. Von derselbigen Höhe haben die Heydnischen Pfaffen die Einwohner des Landes durch des Püstrichs Donnern und Feuer-Flammen erschrecket, und in Gehorsam behalten: welches, wie *Saccus*, *Titius*, *Röserus*, und *Merian* schreiben, auch von den München im Pabstthum mit diesem Götzen-Bilde soll verübet seyn. Das Dorff Büsterwiz bey Dreßden, in einem Lateinischen Brieffe, anno 1068. Buistrizi genannt, (*Petrus Albinus* Meißn. Chron. fol. 432.) gibt Anzeigung, daß auch an denselbigen Orten dem Püstrich gedienet worden. Ferner melden zwar etliche der angezogenen Autoren, als *Saccus*, *Titius*, *&c.* daß viel in der Meynung seyn, und stehen, Püstrich sey durch Zauberey und Teuffels-Kunst also zugerichtet, und könne ihn niemand nachmachen, noch ein solch Bild, das Flammen ausgösse, bereiten und verfertigen. Aber es gehet mit dem Püstrich alles natürlich zu, und ist er ohne Zauberey allein durch Menschen Kunst und listige Erfindung gegossen; wie vor alters, ein Künstler, Perillus, einen Ochsen goß, von Ertz, daran ein Loch, daß man einen Menschen hinein stecken konte, und wenn Feuer darunter angezündet ward, gab des Menschen Geschrey und Heulen eine solche Stimme, als brüllete der Ochse, welches der Tyrann Phalaris zu Agrigento in Sicilien am Werckmeister Perillo zu erst probiret und versuchet. *Phalaris* in Epist. ad Atheniens. *Cicero* in Verr. lib. 6. *Idem* in Pison. & Tuscul. Quæst. lib. 2. & 5. *Val. Max.* lib. 9. c. 2. *Plin.* lib. 34. cap. 8. *Plutarch.* in Parallel. min. *Stob.* Serm. 40. *Orosius* lib. 1. c. 20. *Horat.* 4. Epist. 20. *Propert.* l. 2. Eleg. 25. *Ovid.* de arte. lib. 1. Trist. lib. 3. Eleg. 11. & lib. 5. Eleg. 14. Idem in Ibin. *Juvenal.* Satyr. 8. *Persius* Sat. 3. v. 39. *Claudianus* in Eutrop. lib. 1. Als nun Perillus darinn verbrannt, hat Phalaris den Ochsen nach Delphis geschickt, daß er als ein sonderbares fürtrefflich Kunst-Stück zum Gedächtnis in Apollinis Tempel gesetzt worden, aber man hats nicht angenommen. *Lucianus*, & *Erasmus* in Adag. Da hat Phalaris den ehrin Ochsen in seiner Vestung, so auf einem Berge gebauet war, gestellet, und darin manchen Menschen gequälet; daher derselbige Ort genennet worden Collis sceleratus, das ist, der Schelmen-Berg. *Diodorus Siculus* lib. 19. Endlich ist der Wütrich Phalaris von der gantzen Bürgerschafft zu Agrigento überfallen, *Cicero* Offic. lib. 2. man hat mit Steinen auf ihn zugestürmet. *Val. Max.* lib. 3 cap. 3. und ihn in mehr besagten Ochsen gesteckt und verbrannt. *Ovid.* in Ibin. Etliche sprechen, die Agrigentiner haben den Ochsen ins Meer geworffen. *Timeus* ap. *Zwinger.* Theatr. Vit. Hum. f. 2940. welches doch nicht so ist; denn er ist ja da blieben, biß ihn die Carthaginenser im Kriege geraubet, darnach in Zerstörung der Stadt Carthago von Scipione den Agrigentinern wieder zugestellet worden. *Cicero* in Verr. l. 6. or. 9. *Münster.* Cosmograph. lib. 2. c. 92. Eben dergleichen hat *Aruntius Paterculus* ein Pferd von Ertz gegossen, (wiewohl *Fulgosus* dict. & fact. memorab. lib. 9. cap. 2. und *Letznerus* in dasselb. Chron. lib. 2. c. 16. von einem Ochsen sagen,) inwendig hohl, ist aber selbst von Æmilio Censorino, der die Stadt Ægistha in Sicilien beherrschet, hinein gestossen und darinnen verbrannt. *Plutarch.* in Parall. min. c. 75. Also ist das Ungarische Handvaß ausgegossen in Gestallt eines hohen Pferdes und Reuters, welches bey Sülzeborn anno 1642. aus dem Acker gepflüget worden, und Graf Ludwig Günther der II. zu sich genommen. Anjetzo ist solches zu Arnstatt in der Hochgräfl. Schloß-Bibliothec zu sehen. Viel andere Kunst-Stücke aus Ertz hat man beym *Plinio* zu lesen nach der Länge lib. 34. cap. 8. Ja es haben vor langen Jahren Salomon und Hiram mancherley seltzame Dinge aus Ertz künstlich gegossen, *1. Reg. 7. 2. Chron. 4. Jerem. 52.* Es sind auch andere mehr solche Bilder, wie Püstrich ist, gemacht und vollbracht worden, die das eingefüllete und erhitzte Wasser dergestallt mit starcken Brausen und Feuer-Flammen herum gestossen, als donnerte und blitzte es; Denn bey Lebzeiten Pabsts Leonis des X. (der vom Jahr 1513. bis ins 1521te den Päbstlichen Stuhl besessen) ist ein solches von einem Meister zubereitetes hohes Bild zu Rom vorhanden gewesen, welches *Marcellus Palingenius* gesehen, und davon schreibet. Vidi ego dum Romæ, &c. lib. 11. Zodiac. Vit. Human.

§. X. *D. Georg. Henning. Behrens in Hercyn. Curios.* cap. 6. n. 4. p. 153. seqq. Zwischen dem wüsten Schlosse Kieffhausen, und der Hoch-Gräflichen Schwartzburgischen Rudolstädtischen Stadt Kelbra, liegt ein altes Berg-Schloß, so die Rotenburg genennet wird, und nunmehr sehr verfallen ist, hierauf hat zu denen Zeiten, da unsere Vorfahren noch ungläubige Heyden gewesen, der Abgott gestanden, welchen die Autores insgemein den Päuster, Püstrich, oder Peustrich: die Einwohner der güldenen Aue aber den Beusterd, oder den Beustard, und die Nieder-Sachsen den Püster nennen, weilen er, wie folget, die Feuer-Flammen gleichsam von sich püstet oder bläset. Dieser Heydnische Abgott ist noch vor gedachter Zeit ehemahls bey einem von Adel von Tutgerode am Harze vorhanden gewesen, und nachgehends von dar nach Sonderhausen gebracht worden, allwo derselbe noch biß hieher auf dem Hoch-fürstlichen Schwartzburgischen Schlosse in dem Zeughause, als eine Raritæt, zum Gedächtniß aufbehalten wird. Die Materie, daraus dieses Götzen-Bild gemacht worden, ist ein Metall, was es aber eigentlich vor eine Gattung desselben

den sey, kan man aus dem blossen Augenschein nicht erkennen, und wird vor gewiß gesagt, daß man solches auch nicht habe erforschen können, als einesmahls von dessen lincken Arm ein Stück abgelöset, und im Feuer probiret worden; derowegen es nicht unbillig von etlichen für ein unbekantes Metall gehalten wird. Die Gestallt desselben ist ziemlicher massen heßlich, denn er wie ein wilder und unbändiger Junge, der aus Boßheit seine Geberden verstellet, aussiehet. Es ist aber dieses gegossene Bild eine Elle hoch, seine rechte Hand lieget auf dem Kopffe, und die Finger von der lincken befinden sich über dem lincken Knie, denn der lincke Arm unter dem Ellenbogen bis auf die Finger, wegen der vorgedachten Probe des Metalls, abgebrochen ist. Mitten auf dem Haupt hat dasselbe ein Loch, wie ein guter Finger, oder Daumen dicke, und an statt des Mundes, ist noch so eines vorhanden. Der Bauch ist, nach proportion des Bildes, sehr dicke, und begreifft der Umfang von aussen auf fünff viertel Elle: und dieses ist die Ursache, daß ein sehr dicker und fetter Mensch dieser Orten ein dicker Püster oder Püstrich genennet wird. Inwendig ist so wohl der Bauch, als auch das gantze Bild hohl, und gehet ohngefehr ein Eymer Wasser hinein. Im übrigen mangeln demselben beyde Füsse, und kniet es auf dem zerstümmelten rechten Bein; das lincke aber ist etwas aufgerichtet, und ruhet dasselbe darauf; Dahero der Püster nicht, wie einige wollen, ein vollkömmlich sitzendes, sondern vielmehr ein kniendes Bild præsentiret, oder vorstellet, wie ein jeder, der es einmahl recht in Augenschein genommen hat, bekennen wird. Man sagt, daß, wenn man diesen Götzen mit Wasser anfülle, dessen Löcher mit höltzernen Pflöcken verstopffe, hernach in das Feuer, oder auf glüende Kohlen setze, solcher alsdann anfange so sehr zu schwitzen, daß ein Tropffe dem andern folge, so bald er aber gäntzlich erhitzet werde, stosse er beyde Pflöcke von sich mit einem solchen Knall, als wenn es donnerte: hierauf werffe derselbe aus beyden Löchern, in die Höhe und Weite, viele Feuerflammen, &c. Es vermeinen aber viele, daß solches Bild nicht natürlicher Weise die Feuer-Flammen ausspeye, sondern also von denen Heydnischen Pfaffen durch Teuffels-Kunst zugerichtet worden sey: indem sie dergleichen Zauberey und Augenverblendende Gauckeley vor Alters mehr getrieben hatten: Allein ob schon nicht zu läugnen stehet, daß von denen Götzen-Priestern alle ihre Betrügereyen mit Rath und Hülffe des Teuffels verrichtet worden, und es also scheinet, daß es diesertwegen auch leicht eine solche Beschaffenheit mit diesem Abgott haben könne; zumahl, da dem Bericht nach, es selten ohne Unglück und jemandes Beschädigung abgangen ist, wenn derselbe auf dem Feuer seine Probe hat ablegen sollen, so ist es doch ebenfalls bekannt, daß der Teuffel, als ein Tausentkünstler sich ingleichen der natürlichen Mittel zur Zauberey bediene: Derohalben Herr *D. Sagittarius* in seinen Antiquitatibus Gentilismi Thuringiaci lib. 1. cap. 2. nicht ohne Ursach davor hält: daß es mit dem Püster alles natürlich zugehe, &c. Gedachter *Sagittarius* will, daß man sich erkundigen solle, ob bey dem Püster so wohl die inwendige Form, als eine leichtlich zündende Materie, so entweder schon darinnen, auf eine unbekannte Art, verborgen ist, oder mit dem Wasser erstlich hinein gethan werden muß, nicht zu zweiffeln; massen Herr *Lic. Benjamin* Scharf, weiland Hoch-fürstlicher Leib-Medicus und Bürgermeister zu Sondershausen, in seinen lateinischen Tractat de Junipero cap. 8. p. 105. gestehet: daß der Püster nicht allein mit Wasser, sondern auch andern Qualitæten angefüllet werde. Gewiß ist es, daß das Wasser allein und für sich selbst unmüglich Feuer-Flammen, wohl aber einen starcken Knall, und darauf ein pfeiffendes und gleichsam heulendes Brausen verursachen kan, welches die von dem *Athanasio Kirchero* in seiner Arte Magnetica Part. 2. lib. & cap. 3. fol. 433. beschriebene Pilæ Æoliæ, oder Wind-Kugeln genugsam bezeugen; denn wann man dieselben allein mit Wasser anfüllet, und auf glüende Kohlen setzet, werden sie zwar, wie der Püster, den in das Mund-Loch gesteckten Pflock mit einem starcken Gethöne ausstossen, doch aber keine Feuer-Flammen von sich geben, man mag es auch versuchen, wie man will; und erinnere ich mich, daß der weiland unvergleichliche Mathematicus und Professor zu Jena, Hr. *Erhardus Weigelius* in einem Collegio Experimentali oder Curioso, in meiner und anderer Gegenwart mit solchen Wind-Kugeln auf vorbesagte Art unterschiedene curieuse experimenta angestellet; niemahls aber damit aus blossen Wasser Feuer-Flammen zu wege gebracht hat. Gleich wie nun dasselbe mit denen itztgemeldten Wind-Kugeln nicht angehet; also vermag der Püster ebenfalls nicht, solches zu thun, wenn dem Wasser nicht vorhero eine in demselben leicht brennende materie, es geschehe nun auf was Art und Weise es wolle, zugethan worden, weil der Püster nichts anders, als eine figurirte Gattung solcher Wind-Kugeln ist; wie ein jeder, der dessen fast Kugelrunden Bauch mit andern Umständen recht betrachtet, und gegen solche Kugeln hält, leicht bekennen muß. Woraus aber vorgedachte brennende materie eigentlich bestehe, ist mir noch unbekannt. Etliche muthmassen, daß solches nichts anders als Schwefel, ungelöschter Kalck, und dergleichen sey, zu welchen Gedancken sie unter andern von dem *Zeilero* verleitet worden, als welcher unter andern in der 551. Epistel pag. 870. gedencket: wie das Feuer von dem Püster nicht allein einen garstigen Gestanck, und dicken schwartzen Rauch von sich gebe, sondern auch wie Schwefel oder Kreide auf die Stei-

Steine oder Erde falle, und dieselbe also beflecke, welches dieselben vor Kennzeichen vorbesagter materialien halten, und ich dahin muß gestellet seyn lassen, weil noch niemahls den Püster habe probieren gesehen. Sed forte aliquid olei *Püstrico* datum est, aut aquæ, qua impletur, adfunditur? ita enim *clarissimus Mariottus Gallus, Academiæ Regiæ Scientiarum Socius, in tractatu de Motu Aquarum aliorumq; corporum fluidorum*, edito *Parisiis* anno *Chr. 1686. Præter materiam aëream, aliam adhuc aquæ inesse, quam fulminantem dixeris; Ubi enim olei quidpiam super guttam insigniorem aquæ vasculo cupreo vel stanneo immiseris, illudque candela subter incensa calefeceris, evaporaturum primo aërem aquæ inhærentem, oleo dein incalescente fulminationes quasi ex gutta ista aquæ erupturas, quæ eandem in duas, tresve particulas divisuræ, partem olei vero in altum ejaculaturæ sint. Autumat autem istam vim procedere a particulis quibusdam salinis, quæ dato certo gradu caloris subito se dilatent, instar auri fulminantis.* Hæc ex *Act. Erudit. Lips. Supplement. Tom. I. p. 152.*

§. XI. Porro ad *Figuram* Püstrici etiam pertinent, quæ scribit *Anonymus Autor* der Thüring. Merckwürd. Geschichte cap. 12. p. 60. Jhre Fürstl. Durchl. Herr Hertzog Johann Ernst, so zu Saalfeld itzo residiren, bekamen an. 1675. in Vertheilung des Fürstlichen Silber-Servises, so die weiland Durchlauchtigste und stille Fürstin, Frau Dorothea, Hertzog Albrechts zu Eisenach nachgelassene Wittbe zu Altenburg hinterließ, ein Trinck-Geschirr, welches auf dem Bilde dieses Püstrichs stunde: Jhre Durchl. brauchten es auch damahls curiositæt halber, zuweilen an statt des Mund-Bechers.

§. XII. Sed satis de figura *Püstricii*: κακοζηλίαν autem, quam spurcissimus Satan hic prodiderit maxime observes velim: nimirum, ignem, flammas, tonitrua horrenda, calicem *Püstrico* a suis tribui curavit, ut sic iræ vim, & qualitatem, in Sacris paginis Deo attributam, sibi figurisque suis vendicaret. *Ira Divina*, verba sunt *D. Wolffgangi Mamphrasii in Praxi Theol. p. 39. seq.* edit. Lips. anno 1612. *comparatur Igni seu incendio ardenti, & omnia obvia absumenti. Moses cum timorem iræ Dei Israeli incutere vellet, dixit, Deut. 4. cave ne quando obliviscaris pacti Domini Dei tui, &c. quia Dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus æmulator. Et Deus ipse ultionem iræ suæ comparat igni Levit. 32. Ignis succendetur in furore meo, & ardebit usq; ad inferni novissima. Cum timorem sui dicto populo incutere vellet, descendit in igne maximo in montem Sina, Nahum 1. Ante faciem indignationis ejus quis stabit, & quis resistet in ira furoris ejus? Indignatio ejus effusa est uti ignis, & petræ dissolutæ ab eo. Vim iræ suæ declaravit in Sodomitas, Gen. 19. in populum Israelis, Num. 11. in factiosos, Num. 26. ubi ignis, quo de populo 14000. absumebantur, Ira a Domino egressa vocatur. Sic in fine mundi iram suam effusurus in totum orbem, ignem cælitus ad comburendum cuncta demittet. Deinde ira Dei comparatur tempestati, quam horrendam indicat Scriptura, metaphorice vehementiam iræ depingens a terræ commotione, a spiritu & flatu, a fulguribus, & fulgetris, a multitudine aquarum, a fulminibus, a sagittis, a tonitruis, &c. Psalm. 18. commovebatur & contremiscebat terra. Psalm. 78. Inundarunt aquis nubila, vocem dederunt nubes, etiam sagittæ tuæ discurrerunt. Vox tonitrui tui in rota, illuxeruntq; fulgura tua orbi, commota est & contremuit terra. Psal. 63. Iratus est furor Domini in populum suum, & extendit manum suam super eum, & percussit eum: & conturbati sunt montes, & facta sunt eorum morticinia, quasi stercus in medio platearum. Psalm. 76. ab increpatione tua Deus Jacob consopitus est currus & equus. Tu terribilis es, & quis stabit coram te. simul cæperit ira tua, id est, ubi e cœlo audiri facis judicium, terra timet & silet, &c.* Item: *Qui aufert spiritum Principibus, terribilis regibus terræ. Job. 9. Si voluerit contendere cum eo, non poterit ei respondere unum de mille, &c. Deus cujus iræ nemo resistere potest, & sub quo curvantur, qui portant orbem. Tertio ira Dei comparatur furori Zelotypi: Deus est æmulator Zelotes, qui instar mariti honesti & Zelotypi ardenter amat genus humanum, & vicissim vult ab eo se solum super omnia amari & coli. Ut igitur maritus aut sponsus honestus ardenter irascitur conjugi, fidem conjugii violanti, & aliis qui eam a se alienant. Ita Deus horrendas indignationum flammas concipit adversus omnes, qui se neglecto idola colunt. Omnino igitur horrendas indignationum flammas Püstricus spirasse visus est, ut sacrorum suorum, aliorumque idolorum tractatores negligentiores perterrefaceret & puniret. De calice etiam amari potus*, h. e. *pœnarum & suppliciorum Deo metaphorice adsignato*, confer. *Psalm. 11, 6. Psalm. 75, 9 Esa. 51, 17, 22. Thren. 4, 21. Jerem. 25, 15. cap. 51, 7. Ezech. 23, 33. 34. Zachar. 12, 2. Matth. 20, 22. 23. cap. 26, 39. 42. Apoc. 14, 10.*

§. XIII. Observ. (4) *Püstrici cultores. Thuringos* communiter, hoc est, Germanos, terræ Thuringicæ incolas antiquissimos Viri docti id genus idoli coluisse scribunt: ita *Sagittarius, Olearius*, & ceteri supra a nobis citati. Nos rectius *Sorabos*, regionis Thuringicæ invasores priscos in specie substituimus. Causa prima est, quod in catalogis Deorum Germanorum veterum apud scriptores de *Püstrico* altum sit silentium. *B. Sagittarius* lib. 20. & capite citato p. 10. Wer zu erst dieses Götzens Püstrich in Schrifften gedacht, kan ich zwar eigentlich nicht wissen, jedennoch muthmasse ich, daß solches nicht ehe, als nach seiner neuen Erfindung, welche den Junckern von Tuttgerota zugeschrieben wird, geschehen. *Georgius Fabricius*, so im 1570. Jahr verstorben,

ben, hat seiner Erwehnung gethan in dem Büchlein de Septem Metallis, und nach ihm *Theodorus Zwingerus* in seinem Theatro Vitæ Humanæ. Secundo extat apud *Othlonem* lib. 1. cap. 24. *Baronium* Anno 723. n. 10. in Epistolis Bonifacii, n. 119. *Johannem Letznerum* Hist. S. Bonifacii, & *Sagittarium Antiq. Gentilism. & Christianism.* Thuring. lib. 2. c. 4. p. 51. literæ Gregorii II. P.R. ad Thuringos perscriptæ, ubi inter alia hæc verba leguntur: Insinuatam nobis magnificæ fidei vestræ constantiam agnoscentes, quod paganis compellentibus vos ad idola colenda fidei plena respondentis, magis velle feliciter mori, quam fidem semel in Christo acceptam aliquatenus violare; repleti nimia exultatione grates debitas persolvimus Deo nostro, redemptori, bonorum omnium largitori, &c. Putat equidem doctissimus *Sagittarius* pag. 53. nomine *paganorum* compellentium *Saxones* intelligi: Fraget man, was es vor Heyden seyn so die Thüringische Herren zu Abgötterey genöthiget, so halte ich gäntzlich davor, daß solches eben die Sachsen gewesen, die mit ihrem Theil Thüringen nicht vergnüget, in das unter der Francken Könige Bothmäßigkeit gehörige Thüringische Land gefallen, und einen Antheil desselben ihnen unterwürffig gemacht haben. Verum paulo post cap. 5. p. 56. *Sagittarius* bene in rem nostram: Ich läugne nicht, daß es auch noch zu Bonifacii Zeiten viel Heyden in Thüringen, sonderlich unter dem gemeinen Pöbel abgegeben, die Theils noch aus dem alten Heydnischen Thüringen gewesen, und in ihrer Blindheit bißher verblieben, theils da es mit dem Regiment der Christlichen Fränckischen Könige, und dero Befehlshaber gar schlecht bewandt, entweder von sich selbst, abgefallen, oder durch die benachbarte Sachsen auch NB. wohl durch die Sorben, dazu genöthiget worden. Placet ideo posterior sententia, quia Gregorii II. temporibus, hoc est, seculo octavo Sorabi nondum omnes ex Thuringicis oris discesserint. Tertio adsunt vero testimonia perspicua, Sorabos olim Thuringiam occupasse, & in ea consedisse; ea autem hæc sunt: *Matth. Quad in Supplem. Europæ Vopelianæ* Part. 3. cap. 13. p. 80. edit. Colon. an. 1597. Die Landschafft Thüringen ist vor Zeiten ein Königreich gewesen, und ligt zwischen den Flüssen Saal und Werram, hält in der Länge und Breite gleich 12. Meilen. - - Dieß Ort, sagt man, sollen etwa die Sorabi bewohnet haben. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit 6. p. 149. Die Wendischen Sorabi (*Andr. Angelus* Annal. March. fol. 22. ait. die Wenden aus der Marck Brandenburg, Pommern, Mecklenburg, Laußitz, Böhmen &c.) sind Einwohner des Landes Meissen gewesen, welche aber damit nicht zu frieden waren, sondern haben sich bißweilen an die Thüringer, ja auch wohl weiter (vid. *Sagittarius Antiq. Ducat. Thuring.* lib. 1. cap. 10. lib. 2. cap. 2. lib. 3. c. 5. 9. 10. & lib. 4. cap. 20.) an dasjenige, so den Francken und Sachsen zuständig mit Einfall, Raub und Plündern gemacht: Derhalben denn die Francken, als dieselbe Zeit ein sehr mächtig Volck, mit ihnen zusammen gewachsen, sonderlich weil sie die Thüringer, als ihres Reichs Verwandten und Unterthanen, von rechts wegen für unbilliger Gewalt beschützten, stets auch mit diesen, gleich wie Sachsen bey Braunschweig und Lüneburg unten mit den Wenden, so in der Marck, und besser hinter, gegen der See gesessen, zu Kampff gelegen, biß so lange sie die nahen Wenden entweder (aus Thüringen, nemlich an. 640. *Andr. Bejerus Geograph.* Jena cap. 4. p. 60.) vertrieben, oder allgemach nach einander mit Kriegen müde gemacht, daß sie etwas bändiger, und leutseliger worden. *Christophorus rer. Lusat.* lib. 2. c. 3. *Slavorum populi*, Sorabi *inquam*, *Venedi & Lusati non contenti amplitudine occupatæ terræ, diu multumque ex una parte Thuringorum initio, deinceps Francorum, qui Thuringos sibi subjecerant; ex parte altera Saxonum arma exercuerunt: illorum ad Salam terras: horum ultra Albim & Lunæpurgum agros perpetuis deprædationibus infestando atque carpendo: adeo ut utrique sæpe vim bellicosissimarum gentium ægre ac difficulter sustinuerint, & represserint. M. Andr. Angelus* Annal. March. f. 20. Im 451. Jahr sollen die Slavi oder Wenden, so in Preussen an der Weichsel gesessen, ausgezogen seyn, und der alten Wandaler Sitz an der Oder und Spree eingenommen, und sich nachmahls an den Orten, da itzt Mecklenburg, Pommern, Marck-Brandenburg, Meissen, Thüringen, &c. liegen, niedergelassen haben. Ex *Spangenberg.* Chron. Querfurt. *D. Rivandr.* Chron. Thuring. *Jo. Christophorus Olearius Syntagm. rer. Thuring.* p. 303. ex programmate *D. Caspar. Sagittarii*: *Nonnulli,* Soraborum *famosæ gentis Slavicæ, regiam olim fuisse Salfeldii, ex superstite ingentium ruderum mole, aliisq; argumentis, colligunt.* Quid quod nomina Sorabica sunt *Balenroda, Coleda, Hatscheroda, Gotha, Jena, Ilmena, Laucha, Schvvarzburgum, Tuttigeroda, Vargula, Vinaria &c.* Utique ergo ut has urbes oppidaque *Sorabi* quondam construxerunt, denominarunt ac possederunt; ita inter idola eorum *Püstricus* non ultimum obtinuit locum. Quarto *Püstrici* nomen, quod tempore Tuttigerodensium primo non quidem ortum est, sed tum emersit iterum in vulgus; hactenus paucis notum ex traditione veterum, omnium facillime ad Slavicæ lingvæ vocabulum Bystry, accommodatur, eoque idoli nobis natura ac ratio explicatur: quare cum Slavicum sit hoc nomen, numen etiam Slavicum sive Sorabicum fuisse necesse est. Ceterum illi merito a nobis exploduntur, quibus Püstricum fuisse Deum tutelarem ac proprium Friderici Imperatoris videtur; fabulam legas apud clarissimum *Wilhelm. Ernest.*

Tenzelium Colloq. Menstr. Ann. 1689. p. 719. & seqq.

§. XIV. Observ. (5) *Püstrici cultus.* Quod cultum *Püstrici* attinet, tribus ille modis nobis sistitur, *primo loci* denominatione, ubi imago quondam collocata fuerit: scilicet in monte Rotenburgico altissimo, Kelbræ (Thuringiæ urbi) vicino; ita *Dominus Benjamin Scharffius, in Juniperi Descriptione curiosa. Secundo muneris* atque officii descriptione; nam rebus sacris numen præfuisse, curasseque ne negligentius fierent, vulgus credidit. Denique *tertio potentiæ* ac *roboris* assignatione: namignem, flammas, tonitrua, & terrores *Püstricus* evomuit, nisi placatus fuerit, & religione sollicita honoratus. De momentis postremis ita iterum sæpe laudatus *Dominus Scharffius* l. dict. *Usi sunt imagine Piesteri sacerdotes ethnici ad lucrum excitandum & sacrificia adaugenda, dum majoribus nostris, (vel Sorabis suis) fucum nescientibus persuaserunt, Deum Piesterum esse iratum, & præ iræ ardore sudorem illum emittere; ideoque necesse esse, ut donis placetur. Hoc si factum, ignem suggestum abstulerunt, sudor evanuit: sin minus, ignem auxerunt, & tunc secuti sunt fremitus, & boatus, ignisque violenta egestio, quibus visis & auditis, imperita, superstitiosaq; cohors attulit, quæ possedit, ira Piesteri ut placetur.* Et *D. Sagittarius Antiq. Gentilism. & Christianism. Thuring.* lib. 1. cap. 2. p. 9. von dem Berge, wo das wüste Schloß Rotenburg, sollen die Heydnischen Pfaffen die Einwohner des benachbarten Landes, mit des Püsterichs Donnern und Feuer-Flammen erschrecket, und im Gehorsam gehalten haben, (add. *Autor Anonym.* Thüring. Merckw. Geschicht. cap. 12. p. 59.) welches wie *Titius* und *Merian*, auch *Jacobus Nicolaus Röser* in der Oster-Predigt, so er Ideam Hemaunticam genennet, davon melden, auch von den Mönchen im Pabstthum mit diesem Götzen-Bilde soll verübet seyn. Quoad posterius ita etiam *D. Georg. Henning. Behrens* Hercyn. Curios. cap. 6. n. 4. p. 159. Sonst wollen einige davor halten, daß die Mönche nach dem Heydenthum auch ihre Gauckeley mit diesem Bilde getrieben, und dasselbe auf der Rotenburg in die Kirche in eine Mauer hinter eine Tafel gestellet hätten, zumahl, weilen dahin jährlich eine grosse Wallfahrt gehalten worden; wann nun dieserwegen viel Volck allhier beysammen gewesen, sey ein Mönch aufgestanden, habe geprediget, sich kläglich gestellet, und gesagt: daß GOtt im Himmel über ihre Sünde sehr zürne; und damit sie solches sehen möchten, würde der Püstrich bald donnern und höllisches Feuer ausspeyen: alsdenn habe er befohlen, die Tafel aufzuheben, dahinter der Püstrich gestanden; wenn das geschehen, habe derselbe, wie vor gesagt, sich erzeiget, und alsdenn das einfältige Volck reichlich geopffert, vermeinende, daß dadurch GOtt versöhnet würde; denn sie nicht gewust, daß sie von denen Mönchen wären also betrogen worden, indem unter der Predigt ein ander Mönch, durch einen heimlichen Gang in der Mauer hinauf zu dem Bilde gestiegen sey, dasselbe vorgedachter massen zubereitet, und die in denen Löchern steckende Zapffen mit einem Stricklein behende hinweg gezogen habe, wenn der predigende Mönch befohlen, die Tafel auffzuthun. Es zweiffelt aber an dem itztgedachten Mönch-Betrug Herr *D. Sagittarius*, an dem allbereit angeführten Orte, und hält der Autor derer vorgemeldten Unterredungen (*Tenzelius*) p. 724. solches vor eine Fabel, weilen es nicht möglich seyn könne, daß ein solch Bild in der Kirche hinter einer höltzernen Tafel stehen, und nicht alles mit seinem Feuer verderben und verbrennen solte. Confer. autem ipse *nobilissimus Tenzelius* loc. cit. p. 722. - - 725.

§. XV. Observ. (6) *Püstrici destructio.* Quamvis vero idolum Püstrici nostro ævo adhuc asservatur, memoriæ & curiositatis causa, & nomen ejus quoque mediante traditione acceptum a veteribus perduret: conjiciam tamen cultum ejus cæpisse vacillare & nutare anno præter propter 640. post natum Christum, quo Thuringicas sedes relinquere multi Sorabi coacti sunt: accessit dein conversio Teutonum Thuringicorum, studio ac opera *Wunfridi* sive *Bonifacii* quæsita ab anno Christi 718. vel 719. usque ad annum 742. conf. *Sagittarius Antiq. Gentilism. & Christianismi Thuring.* lib. 3. cap. 5. & 12. & *Calvisius Chronolog. ad an.* 719. 724. & 734. (qui *Bonifacius* tandem apud Frisios Docemi nahe bey Dokum an dem Wasser die Borup,) die 5. vel ut alii habent. 9 Junii anno 755. obiit. Occisus autem a paganis rusticis & latronibus est, *Calvisius* Chron. ad ann. 755. *D. Sagittarius* lib. dict. 3. cap. 25. p. 327. & 332. confer. etiam *Vita Bonifacii* ex *Sagittarii* lib. cit. cap. XXVIII. in nuce quasi exhibita, & excerpta in *Act. Erud.* Lipf. Anno 1685. p. 364. seq. Tum ergo residui Sorabi Thuringiaci cultiores redditi, in castra Christianorum una transierunt. Hoc autem facto, *Püstrici* cultus vel prorsus concidit, vel ad aliquas saltem ædes ac loca privata transiit.

CAPUT XXVIII.

De Auschwveito, Deo ægrotantium, & bene valentium.

§. I.

SÆpissime in Scripturis Sacris fit mentio, Deo curæ esse sanitatem hominum, ab eoque vim morborum, imbecillitatemque depelli ac curari: sic *Exod.* 15, 26. *Ego sum Dominus Deus Sanator tuus. Psalm.* 41, 4. *Dominus opem ferat illi supra lectum doloris ejus, universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus, Esa.* 38, 5. *Factum est verbum Domini ad Esaiam*

am; *vade & dic Ezechiæ hæc dicit Dominus Deus David Patris tui*: *audivi orationem tuam, & vidi lacrymas tuas, ecce, ego adjiciam super dies tuos quindecim annos.* *Hinc Jacobus Apostolus cap.* 5, 14. 15. *Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini*; *oratio fidei salvabit infirmum, & alleviabit eum Dominus.* Alia hujus modi dicta plurima hic non cumulo. Vere *Poeta*, quicunque is fuerit:

Ni Deus affuerit, viresque affuderit herbis,
Nil vel dictamnus, vel Panacea potest.

§. II. Nec vero gentiles plane latuit, Deum langvores curare; sic enim apud *Stabum* ὁ δεῖνα: ὑγιαίνειν εὔχȣ τοῖς θεοῖς ἐφ' ὅσον ἔχεις ζῆν, i. e. *Sanitatem Deos ora, quamdiu vixeris.* Et de *Slavis* veteribus ex *Procopio Dubravius* Hist. Bohem. lib. 1. p. 52. *Quando vel domi morbo langventibus, vel foris in prælio periclitantibus mors imminet, jubentur pro incolumitate sacrificare*; *habentq; persuasum, per sacrificia salutem sibi redemptum iri. Pessime tamen illa natio curam morbi medelamq; Diis aut idolis adsignavit*: (de Romanis tradit similia *Vossius de Idololatr. lib. 8. cap. 6.*) *exemplo Ochoziæ, quo de 2. Reg. 1, 2. seqq. Cecidit Ochozias per cancellos cænaculi sui, quod habebat in Samaria, & ægrotavit, misitque nuncios, dicens, ite, consulite Beelzebub, Deum Accaron, utrum vivere queam, de infirmitate mea hac. Angelus autem Domini locutus est ad Eliam Thesbitem, dicens, surge & ascende in occursum nunciorum Regis Samariæ, & dices ad eos: Nunquid non est Deus in Israel, ut eatis ad consulendum Beelzebub Deum Accaron?* Fuit etiam *Slavis* Deus peculiaris, quem de morbo consulerent; de quo nunc ex instituto, nam ad Deos jam descendimus, quorum opem potentiamque intra portas mortis & æternitatis versantes implorare consveverunt.

§. III. Observ. (1) *Auschvveitz Nomen.* Duplici vero modo scriptum inveni Idoli hujus nomen. Vocatur enim *Ausceutus Johanni Meletio* Epist. ad *Sabinum* p. 167. & *Auschweitus, Thomæ Waisselio* in Chronico Prussiæ.

§. IV. Observ. (2) *Auschvveiti Etymon.* *Auschvveitus* vox composita, a verbo Auswititi, (Bohem. Oswititi, Polon Oswiecam, Sorab. Woßwieczicz,) id est, *illustrare, illuminare, collustrare, lucem vel lumen afferre*, erleuchten, einen Glontz oder Schein geben: quod est ex præpos. au/o, vel wo *ex, con, in,* & simplici verbo, ßwieczu, Sorab. vel swititi, Bohem. swice Polon. i. e. *luceo, splendeo, fulgeo*; sic ergo *Auschvveitus*, vel *Asvveitus*, rectius, proprie *Deus illustrans, illuminans*: ratio nominis erat, quia ægrotantes ignem sacrum consulebant, quam nam umbram ægroti repræsentaret. Placet rem verbis *Æneæ Sylvii* seu *Picolominei* illustrare: ita enim ille Libro de *Statu Europæ* sub *Friderico III. Imp.* cap. 20. f. 64. Tom. III. Rer. Germ. edit. Freher. *Post Lithuanos gentem reperit* (*Hieronymus Pragensis martyr*) *quæ sacrum colebat ignem, eumque perpetuum appellabat*: *sacerdotes templi materiam, ne deficeret, ministrabant*: *hos super vita ægrotantium amici consulebant*: *illi noctu ad ignem accedebant, mane vero consulentibus responsa dantes*; *umbram ægroti apud ignem sacrum se vidisse ajebant*: *quæ cum se calefaceret, signa vel mortis vel vitæ ostendisset*: *victurum ægrotum facies ostensa igni*: *contra, si dorsum ostentasset, moriturum portendit, testari igitur, & rebus suis consulere suadebant. Delusionem hanc esse, Hieronymus ostendit*: *& persuaso populo, deleto templo, ignem dissipavit, Christianosq; mores induxit.* Porro, quæ est altera ratio nominis *Auschvveiti*, cineres etiam, ignis sacri ut morbum curaret, lustraretque ægrotum, adhibebant: quo de ritu ita *Hartknochius* differt. 13. de funerib. Vet. Prussor. p. 188. *Prussi lecto affixi, Waidelottam sive sacerdotem ad se arcessebant, qui officii sui memor ægrotos consolabatur, subinde ipsis in memoriam revocans gaudia, quibus corporeis vinculis soluti, post hanc vitam cum Diis essent fruituri. Exactis mensibus quatuor, si morbus nihil remittebat, vota Diis, jubente Sacerdote, nuncupabant ægroti, ut pristinæ restituerentur sanitati. Si neque tum ægroti convalescebant, cineres ex foco Diis consecrato allati, ritibus idololatricis adhibitis, ad morbum curandum adhibebantur.*

§. V. Observ. (3) *Auschvveiti Figura.* Nihil hic, quod scribam, apud Autores occurrit.

§. VI. Observ. (4) *Auschvveiti cultores.* *Joh. Meletius* epist. ad *Georg. Sabinum* p. 165. nominat (1) *Borussos*, (2) *Samogitas*, (3) *Lithuanos*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones.*

§. VII. Observ. (5) *Auschvveiti Cultus.* Præterea, quorum supra num. 4. ex *Sylvio* & *Hartknochio* meminimus, faciunt huc, quæ leguntur præterea apud *Hartknochium Differt. XI. de Festis Vet. Prussor. p. 171.* *Quod si fruges uredine, pluviis continuis, aut alio aliquo modo, corrupta, modicam gracilemq; messem dederant, invocabat sacrificulus Auschvveitum, ut oraret Pergrubium, Percunum, Schvvaixtixtum, Pelvitum, aliosq; Deos, ne subsequentibus saltem annis largam agricolis denegarent messem.* Igitur pro *intercessore* etiam habitus Auschweitus est. Denique in tertio solenni festo, quod mense Octobre annuatim celebrabatur, Auschweiti quoque mentio facta est, vid. *supra cap. XXI. num. 10.*

§. VIII. Observ. (6) *Auschvveiti destructio.* *Prima* apud *Prussos*, ut credibile est, destructio idoli peracta est, Anno MCCXLIX. quo de sæpius. *Alteram* recitant verba *Sylvii*, *supra num. IV. a nobis allegata.*

CAPUT XXIX.

De *Marzava, Dea morte, seu mortis.*

§. I.

MOrs (etiam secundum *Peripateticos*, quicquid dicat *Martin. Schoockius* tr. de Nihilo, vid. *L. Christ. Frid. Garmannus de Miracul. Mort. Diss. prælim. de Cadavere*, sect. 1. n. 116. p. 77. s.) privatio est, & non-ens: Deus enim mortem non fecit, *Sapient.* 1, 13. *Deus creavit hominem interminabilem, & ad imaginem similitudinis suæ fecit illum; invidia autem Diaboli mors introivit in orbem terrarum, ibid. cap.* 2. 23. 24. *Et per peccatum mors*, ait *Paulus, Rom.* 5, 12. Nam protoplasti minis Dei insuper habitis, per peccatum mortales facti sunt: mors ergo ab ira Dei, tanquam justissimi judicis, *Gen* 3, 19. Mors est operatio Dei, qua ipsissimus Deus interficit homines, inquit *Wolffgangus Franzius de Interpret. Scripturæ Oracul. p.* 187. Huc *David Psalm. 90, 4. Domine Deus, convertis hominem usq; ad contritionem, Luther.* Du lässest die Menschen sterben. & v. 6. 7. 8: *Defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus, posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, seculum nostrum* (Luther. unsere unerkannte Sünde) *in illuminatione vultus tui; quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus.* Et huc usque quidem de causis remotis mortis; de quibus *Theologi: Ex verbo divino constat, inquit D. Joh. Gerhardus* Loc. de Morte cap. 2. Tom. VIII. fol. 17. *tres esse principales & primarias causas, propter quas homo morti est obnoxius; prima est Diaboli seducentis malitia; altera hominis delinquentis culpa: tertia Dei vindicis ira. Addunt vero propinquas; nimirum internas vel externas: internæ sunt calidi innati, humorisq; nativi defectus: externæ totuplices sunt, ut brevibus describi non possint. Tales enim causæ externæ mortis esse possunt v. g. gladius, venenum, laqueus, crapula, venus, fulmen, ignis, aqua, calor, frigus, lapsus, apoplexia, phthisis, febris, mœror, sitis, fames, & complura alia, ceterum naturalem & violentam causam mortis etiam faciunt.* vid. iterum *Gerhard.* loc. cit. fol. 20. seq.

§. II. Ast vero mors alias *Physice* considerata, proprie nullas habet causas; scilicet quæ ejus principia sint, & influxum importent ad esse causati. Non habet inquam causam efficientem, quia realis atque positivus effectus mors non est: hinc sequitur quoque, mortem non tam habere causam, quam non causam, sed causam deficientem: non-entis enim, quale mors est, nullæ sunt affectiones. *Causa finalis* proprie dicta itidem nulla est mortis; quandoquidem finis sit affectio entis realis atque positivi. Mors autem est non ens. Ipsa quidem mors est finis terminationis: scil. vitæ, isque privationis: sed non finis motionis: multo minus aliquis finis motionis dabitur, qui sit ipsius mortis finis. Materialis causa mortis quoque non est. Non enim mors est corpus, quod ex materia fit, & intrinsece constat. Et ita materiam constitutive sumptam mors respuit. Attribuitur quidem morti materia subjective accepta seu subjectum, quod est vivum, sed saltem improprie sumptum. Cum enim mors sit privatio & non-ens: non poterit de reali affectione entis, qualis est adjunctum: vel de objecto, circa quod, vel potentia, vel habitus versatur, participare. Causa formalis mortis itidem nulla est; quomodo enim illud posset habere formam, quod nequidem esse habet? quomodo illud posset participare de parte essentiali corporis nobilissima, quod ne quidem ignobilius possidet? Hinc morti non tam forma, quam absentia formæ, est adscribenda.

§. III. Præterea mortis etiam *nullæ* sunt *affectiones: nullæ operationes.* Assertio hæc patet; quale enim est esse, tales quoque inde ebulliunt affectiones, & effectiones. Si habes ens reale, reales inde fluunt proprietates atque operationes. Sin vero occurrit non-ens, occurrunt quoque non affectiones, & non-effectiones: considera hominem, & deprehendes humanas affectiones, humanas effectiones. Perpende autem tenebras, nullas effectiones, nullas operationes nominare poteris. Eadem conditio est mortis: Mors non habet essentiam, ergo nec essentialia consequentia, nec affectiones, nec operationes habere poterit.

§ IV. Miror ergo, qua vel curiositatis & novitatis prurigine, alii *φύσιν substantiamque* vel mentis cæcitate, ac stupiditate alii *θεότητα* seu *Deitatem* quandam morti tribuere ausi sint.

§. V. Inter illos, qui *φύσιν* seu *substantiam* morti adscribunt: (1) equidem *Græci* fuerunt: Hi enim pro positivo ente habuerunt quondam Mortem. Pertinet huc fabula de morte ad tumulum Alcestidis ab Hercule correpta & pene interstincta, quam ad hujus versus illustrationem protulit Luc. Joh. Scappa ex Tzetzis Commentario in Lycophronem. Et ita Herculem mortis domitorem agnoscit Alcmena mater in *Seneca* Hercule Oeteo ad finem v: 1945.

Agnosco, agnosco, victum est Chaos,
A styge nate redis iterum mihi,
Fractaque non semel est mors horrida.

Hæc *Casp. Barth.* in Papin. Stat. lib. 3. Syiv. 1. v. 172. p. 288. II. *Paracelsus*: tribuit enim illi hoc paradoxon *Thom. Erast.* p. 3. Disput. de Nov. Paracelf. med. p. 141. quod morbus hominem quendam interiorem generet, & quod homo ille, qui mortem obit, internus ille sit. Citat. librum de Morb. Physiognom. in quo contendit, morbum quemlibet integrum esse hominem, corpusque habere invisibile, & corpus esse microcosmi, imo microcosmum existere. Id vero habetur *lib. 2. de Podagr. p.* 585. III. Nostra memoria, & superiori quidem

dem seculo *D. August. Hauptmann* Epistolam in publicam lucem emisit Francofurti anno 1650. d. 3. April. quæ inscribitur Epistola præliminaris Tractatui *de viva mortis imagine* mox edendo consecrata, & opusculo ejus de Thermarum Walckensteinensium natura & usu anno 1657. conscripto, p. 160. ss. inserta quoque legitur: ubi mortem non pro privatione, sed pro reali atque positivo ente habet; ita quidem, ut eam Animalculum vivum constituat, ac declaret. Addidit in eodem opusculo προσομενμένος idem quasdam rationes suæ assertionis, & ex parte ad quasdam objectiones respondet: Mortem, ut paucissima huc transferam, ita describit p. 178. Mors naturalis omnium minutissima & ferme invisibilis est bestiola atque infensissimus vermiculus, qui ex subtilissimo excrementi genere corpus suum minutulum assumit; quo crassius enim est excrementum, eo etiam evidentius ex illo generatur insectum: Tenacissimæ autem est vitæ, quia ex constantissimi principii excremento, videlicet salino, eandem capit, quia in Sale omnia animantia, ut & ceteræ res cunctæ vitam suam atque vigorem fulciunt, & eo se corrumpente, totum postea corrumpitur, compositum. Porro de ortu mortis, hunc in modum etiam, p. 187. Der Todt ist nicht als eine Creatura in tempore creationis proveniens, sed post priorum scilicet parentum nostrorum miserabilem lapsum, in ipsis animantibus atque vegetantibus ex propria corruptione rerum (uti ferme cuncta ejusmodi insecta oriri solent) propullulans, zu consideriren: sic ille. Nec vero solus novæ hujus de morte opinionis permansit inventor *D. Hauptmannus Medicus Dresdensis*: paulo post enim ei adstipulati sunt *Athanasius Kircherus* in Mund. sub terran. & scrutinio Pestis, *Johannes Benedictus Sinibaldus*, *Paulus Zacchias*, *Hieronymus Bardi*, *Petrus a Castro*, tr. de Febribus, puncticularibus, *Thomas Cornelius Consentinus*, *D. Christianus Langius* in Animadversionib. ad *Petri Johannis Fabri Pathologiam* Spagyricam & nuper celeberrimus Doct. *Christian. Francisc. Paullinus*, a quo ante tringinta & duos annos edita est, *Disquisitio Curiosa*, An mors naturalis, sit substantia verminosa: & altera vice auctior, & emendatior Francofurti & Lipsiæ anno 1703. vid. *Act. Erud. Lips.* h. A. p. 170. seqq. sed vero habent illi, quotquot sunt, Antagonistas suos, B. Georg. Caspar. Kirchmajerum, & B. Georgium Wagnerum, quorum ille Witebergæ conscripsit & publica Disputationem de verminoso & cadaveroso dogmate; hic aliam ibidem, cui inscriptio, *Mors mortua*, habentque etiamnum adversarios non paucos, nec indoctos. *B. Lic. Christ. Frid. Garmannus* de Miracul. Mortuor. Dissert. prælim. de Cadavere, sect. 1. n. 121. p. 8. ita ait: Ego rem salvam esse putarem, si assereret quispiam *Hauptmannum* causam ponere pro effectu. Adeoque vermes ut plurimum causare morbos, & consequenter mortem; quamvis non negandum, vermes etiam aliquando non esse causam, sed productum morbi, cumprimis in ulceribus, vermesque nontam in corpore nascuntur, quam ab extra eidem se ingerant. Ast manum hic de tabula.

§ VI. Crassius denique V. & multo pejus ii lapsi sunt, quo omnino morti non-enti quandam θεότητα tribuerunt: quales fuerunt *Lacedamonii* vid. *Plutarch*, in Cleomeno, & *Romani*: quo *Virgilius*, II. Æneid.

Multa boum circa mactantur corpora Morti.

Servius ad h. l. annotat: *Mortam habitam esse Deam.* Addit *Andr. Tiraquellus* annotat. in Genial. Dier. *Alex. ab Alexandro* lib. 1. cap. 13. fol. 55. memoratam eandem *Lucano, Statioque*; hujus esse, lib. 4. Thebaid. v. 528,

In scopulis mors sæva sedet --

alii legunt, *Inspeculis mors atra sedet*; illius autem:

- - *Ipsamque vocatam*
Quam petat a nobis mortem tibi coge fateri.

Præterea in *Orphei* quoque initiis habetur hymnus morti: cui manna thuris sacrificatum. Quia tamen mors implacabilis, ut eam effugere liceat nemini, ideo *nulla* ei *ara* usquam erecta; excepta una apud Gaditanos, uti narrat *Eustathius* in Iliad. 11. & *Dionysius* in *Periegesi*. Meminit etiam *Ælianus* in διαλ. ἱστορικῇ ceu ex *Eustathio* notavit. *G. Vossius* lib. II. de Hist. Græc. De מות, Μωθ, id est, morte, Phœnicum Dea, vidend. idem *Vossius* de Idololatr. lib. 1. c. 19. & de sacrificiis morti oblatis idem lib. 9. c. 39. p. 608. Denique gentibus prædictis accesserunt Slavi, de quorum Dea sive Morta nunc sermo erit.

§. VII. Observ. igitur (1) *Marzavæ Nomen*. Vocatur autem *Mors* seu *Nex Dea* Slavorum, vulgo Marzana, errore vel typographico vel autorum: u converso in n; genuinum nomen Marzana, vel Marzava, aut Morzawa, (lege Morschawa cum sch. leni) sonat ita *Cromerus* de Reb. Polon. *Zatchar. Schneider.* Chron. Lips. lib. 4. p. 143. *Vossius* de Idololatr. lib. 1. c. 39. *Johannes Saubertus* de Sacrific. cap. 5. p. 105. Marzanna, ita *Joh. Dlugossus* Hist. Polon. lib. 2. fol. 94. Martana, t pro z scripto, ita *David Peiferus* Rer. Lips. lib. 3. p. 313.

§. VIII. Observ. (2) *Marzavæ Etymon*; Latini scriptores, ut eleganter suaviterque dicerent, Marzanæ, vel Marzavæ nomen formarunt; Slavis enim olim Morzawa, vel Morzava, *Nex* dicta est; quod ipsum vocabulum ortum, ut nemo non videt, a verbo Polon. Morze, (Sorabi moriu pronunciant,) id est, *occido, interimo, neco, interficio*, ich tödte, bringe um. Hoc moriu, a mru, Sorab. Et morze, a mre, *morior*, ich sterbe, Polon. Marzava ergo

ergo **Morżawa**, rectius, ut dixi, proprie *Nex*, *quæ necat*, aut *Dea occisionis*, vel *interimens*, & *interficiens*, latinis olim *Morta*. Sed plerique tamen omnes Scriptores, voc. Marzana etiam *Venerem*, vel *Cererem* interpretantur: ita *Alexander Gvagninus* in Sarmat. Europ. fol. 9. *Poloni antea quaslibet vanas creaturas, solem, lunam, &c. cultu divino prosequebantur. Præterea* - Venerem, *quam* Marzanam, *&c. gentili lingva appellabant. Joh. Dlugossus Hist. Polon.* lib. 1. fol. 39. *Ceres autem mater & Dea frugum, quarum satis regio indigebat*, **Marzana** *vocata, apud illos in præcipuo cultu & veneratione habita fuit. Gerh. Jo. Vossius* de Idololatr. lib. 1. c. 39. pag. 282. **Marzana** *sive Venus. Peiferi* verba vid. paulo post num. XI. Error iste ex eo fonte scaturit, quod **Morża**, (vel. **Morscha**,) *sponsam* signat Slavis, Finis **Marti**, Lithuan. &c. Hinc ergo forte *Morzanæ* vocabulum duxerunt. Ast displicet tum hoc etymon, tumque significatio: quia non *Venus*, aut *Ceres* in conto sublata, & in aquas abjecta submersaque est, quo de ritu mox; sed Mors, seu mortis imago: quo facit, ut dies sacer Dominicus *Lætare* dictus, non quidem *Veneris* aut *Cereris*, sed *Dominica Mortis*, der Todten Sonntag, audit. Itaque corrigendi autores erunt, & pro vocabb. *Veneris* & *Cereris*; legendum *Mortis* nomen. Hæc ὡς ἐν παρόδῳ.

§. IX. Observ. (3) *Marzavæ Figura.* Num instar sceleti *Nex* Slavorum formata fuerit, quemadmodum pictores mortem pingunt, testimonio historicorum destitutus, pro certo dicere nequeo. Aliter etiam Græci prisci mortem sculpserunt: sic enim *Pausanias Eliacor. prior.* seu lib. 5. f. 205. *A tergo adstitit fœmina dentibus & aduncis ungvibus, quavis fera immaniori; testatur inscriptio, Mortam illam parcarum unam esse.*

§. X. Observ. (4) *Marzavæ cultores.* Mortem tanquam Deam quondam (1) *Poloni*, (2) *Silesii*, (3) *Transsilvani*, itidem (4) *Lusati*, & (5) *Misnenses* Sorabi coluerunt. Hæc sequentia, quæ proponam, testantur.

§. XI. Observ. (5) *Marzavæ cultus.* Huc ita *Zacharias Schneider.* Chron. Lipſ. lib. 4. p. 143. Die Slaven (in Meissen) haben nach ihrer Bekehrung (imo & ante conversionem) am vierdten Sonntag in der Fasten der Marzanæ (leg. Marzavæ) und Zievoniæ Bildnüsse an Stangen gesteckt, mit traurigen Gesang, und kläglicher Stimme, in einer Procession herum getragen, und letzlich in ein Wasser geworffen. Et porro; Die Schandbälge und offentliche Huren pflegten alle Jahr (zu Leipzig) am Mitfasten ein ströhern Bild, in Gestalt des Todes, auf eine lange Stange zu binden, dasselbe vor den Thoren, durch alle Gassen mit Gesang herum zutragen, den jungen Eheweibern vorzustellen, und endlichen mit Ungestüm in die Parda zu werffen, vorgebende, es würden dadurch die jungen Weiber fruchtbar gemacht, die Stadt gereiniget, und von den Einwohnern, im selbigen Jahr, die Pest und andere anfällige Kranckheiten abgewendet. Sic & *Peiferus* rer. Lipſ. 3 p. 313. *Veneti* (aut Venedi) *ut traditur, simulacra* Martanæ (leg. Marzavæ) & *Ziovoniæ*, (*hæc autem idolorum Cereris* (lege Mortis) & *Dianæ erant nomina*) *contis infixa, vulgo e vicis solenni pompa, lugubri & querulo carmine deportare, & in proximam paludem, vel præterfluentem amnem abjicere solebant.* Addesis huc testimonium *Alex. Gvagnini*, ex *num. XII.* De *Cauniis* fere similia, sed data alia occasione, refert *Herodotus* lib. 1. p. 70. inquiens: *Caunii sacra principio sibi constituerant externa, quorum postea pertæsi, quum patriis duntaxat videretur utendum Diis, sumptis armis petulanter aërem ferientes hastis, ad Calyndricos usq; montes pervenerunt, se externos expellere Deos, dicentes.*

§. XII. Observ. (6) *Marzavæ destructio.* Et quidem in *Polonia*. Historiam verbis *Alexandri Gvagnini* commemorare placet. Ille autem ita in *Sarmat. Europ. f. 9. seq. Anno Domini 962. Miesco, qui erat cæcus natu, patri ex more funebribus exequiis peractis, communi omnium acclamatione in Monarcham Poloniæ eligitur. Hic concubinas septem habuit, nullam tamen ex illis fæcundavit; quamobrem maximo mærore discruciabatur. Quapropter frequenter a quibusdam Christianis solicitabatur, ut Christo cum sua gente nomina daret, si velit charam sobolem a Deo obtinere: Christianorum itaque persuasionibus adductus, procos ad Regem Bohemiæ Boleslaum, qui fratrem germanum, divum Venceslaum nefarie occiderat, destinavit, matrimonium filiæ ejus expetens: cui rei Boleslaus libenter annuit, hac conditione, si sacrum Baptisma cum suis susciperet. Miesco itaque cum universa gente sua alacriter baptisatus est Anno Domini 965. Miesconisque priori nomine immutato, Mieczslaus appellatus est, quasi gladio nomen acquirens clarum: mandavitque confestim omnibus & singulis suo imperio subjacentibus, die septima Martii idola omnia vanorum Deorum comminuere, demolire, igneque consumere. Nam antea quaslibet vanas creaturas, solem, lunam, auram, quam Pogvvisd appellabant, cultu divino prosequebantur. Præterea Jovem, quem illi Jessam: Plutonem, quem Lacton, sive Lactonem: Cererem, quam Niam, cujus templum Gnesnæ celeberrimum erat: Venerem,* (lege Mortem) *quam Marzanam; & Dianam, quam Zievoniam gentili lingva appellabant; Letum quoque & Poletum, Romanis Castorem & Pollucem appellatos, pro Diis colebant. Et adhuc in compotationibus illa gens nomine eorum utitur: Letum Poletum vociferantes. Solebant autem viri, mulieres, juvenes & senes horum Deorum suorum diebus festis ad lusus & choreas pariter convenire: maxime vero 25.*

dic

die Maji, & 25. Junii. Quam congregationem populi Stado, id est, agmen appellabant, quod adhuc apud Ruthenos & Lithuanos passim in villis observari videtur. Post Dominicam enim conductus Paschæ ad Divi usque Joannis Baptistæ festum mulieres & virgines diebus festis ad choreas turmatim convenire solent: Lodonemque canentes, & Lado, Lado, frequentius ingeminatis, manibus complaudentes in gyrum choreas ducunt. In Silesia quoque confini Poloniæ, die 17. Martii, quo videlicet tempore hæc idola demolita sunt, pueri in villis & oppidis, ex more recepto, simulacrum quoddam ad similitudinem mulieris conficiunt, oppidoque turmatim egressi quandam cantionem ingeminantes, simulacrum illud de ponte in flumen præcipitant. Paria legas supra cap. 18. num. 7 ex *Joanne Dlugosso. Johannes* Tröster Poln. Adler-Nest lib. 3. cap. 1. p. 200. Unter dem Miesco, und auf sein Befehl ist der Brauch auffkommen, daß in Polen, Schlesien, und Siebenbürgen, an dem vierdten Fasten-Sonntag, Lætare genannt, die Kinder einen Götzen, auf einer Stangen umher tragen, mit Koth bewerffen, (vid. Esai. 30, 22.) und endlich in ein Wasser werffen. Denn an diesem Sonntag, welcher damahls auf den 7. (al. 17.) Martii einfiel, hat Mieceslaus alle die Heydnische Götzen abreissen lassen, dieselbe den Kindern gegeben, welche solch Spiel mit ihnen getrieben, und endlich in die Kothlacken und Wasser versencket haben. Ja alles Volck edel und unedel hat an diesem Tage, bey Leib und Lebens-Straff mit Koth und Steinen auf ihre Götter werffen, und sich darauf tauffen müssen lassen. *Gvagninus, Cromerus,* Daher ist auch noch in Siebenbürgen der Brauch, daß die Kinder an diesem Sonntage Lætare, (so daher der Todten Sonntag geheissen wird, weil an dem Sonntag der Seelen Todt oder Götzendienst unter traurigen Todten-Liedern, so spöttlich ausgetragen wurden,) solchen gemachten Götzen mit obberührten Ceremonien austragen. Habes ergo in his historiam quoque destructæ *Marzavæ in Silesia & Transsylvania.* Ex *Misnia* autem exactam eandem Deam, testantur verba *Schneideri,* supra num. XI. Cum autem Lusatii etiam aliquibus in locis more aliarum gentium Mortis imaginem die sacro, Lætare dicto, in aquas, vel alia vicina loca exportare soleant, illud testimonii loco nobis erit, tum cultæ olim, tumque jamdiu abjectæ & eliminatæ ejusdem Deæ in nostris regionibus.

CAPUT XXX.

De Flyniso, Deo mortuos excitante.

§. I.

Dominus de Sion rugiet, & de Jerusalem dabit vocem suam; & movebuntur cæli & terra, & Dominus spes populi sui, & fortitudo filiorum Israel; ita Joël Propheta sanctus cap. 3, 16. Cum *Leone* confert *Deum* judicem, & cum *rugitu* terribilem ejus *iram & executionem,* quam effundet adversus impios suæ ecclesiæ hostes ex Sione & Hierosolyma spirituali, seu ecclesia, in qua habitat, *Psalm.* 132, 13. sic *Joh. Himmelius, Joh. Tarnovius, Joh. Schmidius* h. l. & *D. Stockius, Mercerus, Calvinus,* & *Ebræi*, vid. de postremis *Eduardus Pocockius,* Com. in Joel. cap. 3. ab initio p. 268-270. edit. Lat. Lips. an. 1695. Alii malunt *rugitum* appellari *Evangelii prædicationem,* quod illa tam clara sit & sonora, ut per totum orbem audiatur; nec solum aures, sed & auditorum animos vi sua percellat, & solicitos reddat de salute cum metu & tremore procuranda: ita *Vinar.* h. l. *Johannes Gerhardus* Loc. de Extrem. Judici. cap. 7. Tom. IX. f. 61. & *Samuel Bochartus* Hieroz. Part. 1. lib. 3. cap. 6. f. 769. Alii nihilominus ad secundum Christi adventum, sive judicii extremi executionem verba accommodant: sic *Lyra Brabantinus: Et Dominus rugiet de Sion, contra impios sententiam proferendo:* (*ite maledicti*) *Et de Jerusalem dabit vocem suam: scil justis dicendo: venite, benedicti, &c. Et movebuntur cæli, ad receptionem justorum; & terra, ad receptionem reproborum.* Et *D. Hieronymus,* Comm. h. l. Tom. VI. Oper. fol. 84. *Cum Solis & Lunæ, cunctarumque stellarum splendor tenebris fuerit commutatus: Dominus de Sion instar leonis rugiet sive clamabit; & tam excelsa vox ejus erit atque terribilis, ut cælorum cardines, & terrarum fundamenta quatiantur. Cumque tam severus in eos fuerit, qui puniendi sunt, erit clemens erga populum suum: & dabit eis fortitudinem, quia appellantur filii Israel, mens scilicet cernens Deum: vel εὐθύτατον θεῷ, quem nos rectissimum Dei dicere possumus: qui non ambulaverunt per pravas semitas, sed gradientes in via Christi omnia recte fecerunt. Tunc scient & hi, qui punientur, & illi, quia assumentur in gloriam, quod Dominus habitet in specula sua Sion, & in Christo monte sancto suo, sive in eo, qui se dignum Dei habitaculo præparavit.* Addesis sic sentientes etiam *Vinar.* h. l. cit. Vatabl. *Cristoph. a Castro, Menoch. Tirin. &c.*

§. II. Poterunt igitur verba Prophetæ, *Dominus (ut Leo) de Sion rugiet, & de Jerusalem dabit vocem suam,* accommodari ad *vocem Christi*, quæ mortuos resuscitabit, viventesque ad tribunal suum convocabit, ut dicitur Joh. 5, 28. Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii hominis: Nam resurrectionis præcise & formaliter acceptæ causa instrumentalis haud immerito statuitur vox Christi resuscitantis & judicantis. *Hanc Christi vocem;* ait *B. D Johannes Gerhardus Loc. de Resurrect. Mortuor.* cap. 3. Tom. VIII. Oper. f. 402. *non de nudo duntaxat jussu inter-*

interno, & voluntate efficaci, sed etiam de sono externo, & audibili intelligendam probabiliter statuimus: primo quia ipsa litera nos eo deducit: Dicitur Christus voce sua excitaturus mortuos; jam vero constat, quod vox sit sonus externus & audibilis; secundo, quia mortui dicuntur vocem illam audituri, Joh. 5, 28. Omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei. Atqui si vox illa debet ex parte hominum audiri, utique etiam ex parte Filii Dei sonabit, ut mutuæ relationis vis ostendit. Tertio, quia Deus dicitur vocare ea, quæ non sunt, tanquam sint, τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, Rom. 4, 17. quod quamvis directe & proprie ad Articul. Creationis pertineat, tamen consequenter & secundario etiam ad articulum resuscitationis, quæ est iterata ac nova creatio, accommodari potest, quod Filius Dei defunctos nondum existentes divina sua voce ita alloquatur, quemadmodum nos homines vivos & existentes compellamus. Quarto, quia in præludiis universalis resurrectionis in particularibus scil. resuscitatorum exemplis, Christus externa & audibili voce usus est: Filiæ Jairi dicit, puella surge. Matth. 9, 25. Viduæ in Nain filium, sic alloquitur: adolescens, tibi dico, surge, Luc. 7. 14. Lazarum excitaturus, clamat voce magna, Lazare, veni foras, Joh. 11, 43. verisimile igitur est, in resurrectione universali ipsum eodem modo acturum: ac notant pii veteres, Christum propterea notanter dixisse: adolescens, tibi dico, surge: ne si in genere & universaliter dixisset, dico vobis mortuis, surgite, eo ipso statim momento omnes surrexissent. Probare igitur non possumus, quod quidam nudum imperium absque voce externa hic statuant; quidam contra vocem illam vivificatricem mediate per Angelum sonituram, & quia Christi nomine proferenda, divinam vim & efficaciam habituram autumant.

§. III. Sed verum quidem quam quod verissimum est, gentiles etiam multos aliquam resuscitationis, & resurrectionis notitiam ex lumine naturæ hausisse, probabilemque utramque ipsis fuisse visam, ut data opera pluribus ostendunt *Joannes Baptista Aurellius de Monte Albo Anglicanus* libro de resurrectione mortuorum, edit. Francofurti ann. 1587. *D. Joachimus Hildebrandus* sub initium operis de *Vita æterna ex lumine naturæ ostensa*, edit. Helmstad. ann. 1684. (vid. *Act. Erud. Lips.* anno 1685. p. 27.) *D. Humfredus Hodys, Anglus* tract. de Resurrectione ejusdem corporis, asserta ex traditionibus Gentilium &c. edit. Londini 1694. (vid. *Act. Erud. Supplem.* Tom. III. p. 37-43.) *D. Joh. Fechtius* Exercitatione XI. *An & quantum resurrectio carnis ex naturali ratione innotescat. in Noctib. Christian.* p. 888-976. edit. Rostoch. & Lips. an. 1706. & Exercitatione I. in *Schediasm. Sacris* p. 1-444. edit. Rostoch. an. 1706. (vid. de hac *Act. Erud. Lips.* Ann. 1688. p. 502. seq.) & *Lic. Christ. Frid. Garmannus* de Miraculis Mortuorum lib. 3. tit. 4. p. 1211-1230. qui in tribus naturæ regnis scintillas resurrectionis dari probat, add. *Ludovicus Crocius* Syntagm. S. Theologiæ Lib. 2. c. 9. p. 328-336. Cujus hæc thesis est: Et si Carnis resurrectionem futuram esse, lumine naturæ demonstrari non possit: tamen compossibilem & consentaneam esse probari potest. Confer. etiam *D. Joh. Gerhard. Loc. de vita æterna* cap. 2. num. 21. Tom. IX. Locor. f. 164. Non dubito tamen, quin a vel ex verbi sacri revelatique traditione, vel ex pomærio ecclesiæ acceperint aliquid de circumstantiis, v. g. de Voce Christi excitatura mortuos, sive de rugitu illo plane leonino fortissimoque, quo de ante Prophetæ: quemadmodum promissum etiam revivíscendi *ab Ebræis*, vel *ex Libro Jobi, & Prophetarum hausisse Democritum*, asseverare non dubitat *F. Fernandius de Cordova*, doctissimus *Hispanus*, ap. *D. Joh. Fechtium* Exercit. 1. cit. p. 42. Nam credidisse v. g. non solum Danos, vid. *Thomas Bartholinus* Antiq. Danicar. Lib. 2. (vid. *Act. Erud. Lips.* An. 1690. pap. 28. ss.) nec non Germanos, vid. *Lucanus* lib. Pharsal. v. 453. sed etiam Slavos carnis resurrectionem & vitam beatam, testis nobis luculentus est de posterioribus *Petrus de Dusburg* Part. 3. Chron. Pruss. cap. 5. p. 79. *Prutheni* (id est, Prussi) sic ille, *resurrectionem carnis credebant, non tamen, ut debebant: Credebant enim, si quis nobilis vel ignobilis, dives vel pauper, potens vel impotens esset, in hac vita; ita post resurrectionem in vita futura. Unde contingebat, quod cum nobilibus mortuis, arma, equi, servi & ancillæ,* (Albericus Monachus in Chron Trium Fontium lib. 1. p. 89. Windi, id est, Sclavi, quod est rudissimum genus hominum, hunc habent (morem,) ut mulier viro mortuo se in rogum cremati pariter arsura præcipitet,) *vestes, canes venatici, aves rapaces, & alia, quæ spectant ad militiam, urerentur. Cum ignobilibus comburebatur id, quod ad officium suum spectabat. Credebant, quod res exustæ cum eis resurgerent, & servirent, sicut prius. Circa istos mortuos talis fuit illusio Diaboli, quia cum parentes defuncti ad Crive venirent, quærentes, utrum tali die vel nocte vidisset aliquem domum suam transire; ille Crive ad dispositionem mortui in vestibus, armis, equis, & familia sine hæsitatione aliqua ostendebat, & ad majorem certitudinem, ait, quod in superliminari domus suæ talem figuram cum lancea vel instrumento aliquo dereliquit.* Confer. *Chr. Hartknoch.* de Reb. Pruss. Diss. 13. p. 107. seqq. De *Lithuanis* etiam hæc habet *Kojalowiz* Part. 1. Hist. Lith. lib. 5. cap. 139. *De altera vita, quam habituri a morte essent mortales, redituque animarum ad sua corpora aliquid credebatur.* Memorabile quoque est, quod de *Livonibus Archontologia Cosmic.* lib. 1. fol. 319. his verbis refert: Wenn die Liefflånder Bauern einen Todten begraben, stehen sie in einen Ring um das Grab herum, und trincken

cken einander zu; sie bringen auch etwa dem Todten eins, schütten ihm es darauf in das Angesicht; wenn der Cörper nun im Grabe ist, legen sie eine Axt bey ihm, samt einen Krug voll Bier, etwas Speise, und ein par Pfennige zum Zehr-Geld, mit diesen Worten: Ziehe hin in die andere Welt, da wirst du über die Teutschen herrschen, wie sie allhier über dich geherrschet haben. cit. *Ernst.* Bild. Part. 2. p. 808. confer. *Christ. Kelch Livon. Hist.* Part. 1. p. 28. seq.

§. IV. Nos porro iis *Sorabos Lusatios* merito accensebimus: nam peculiare numen illis fuit, quod tanquam leonem rugitum horribilem editurum esse credebant; & daturum vitæ lumen denuo sepultis sub terra; Huic autem *Flynisi* nomen fecerunt.

§. V. Observ. (1) *Flynisi Nomen.* Igitur acturi de hoc idolo, variæ nominis expressiones prænotandæ erunt. Appellatur *Flinnus* apud *Georgium Fabricium* Orig. Saxon. lib. 1. f. 62. & *Adam* Erdmann *Mirum* Orat. de reb. Lusator. p. 10. Flins, apud *Scriptores Annal. Budiss.* & *Joh. Henr. Ursinum* in Acerra Philolog. lib. 5. num. 42. *Flinsius*, apud *David Peiferum* rer. Lips. lib. 3. p. 279. & *Michaelem Frencelium* fratrem *Differt. 3. de Idolis Slavor.* Flinß, *in Chron. Saxon.* fol. 254 *Flinz*, apud *Anonym. Autor.* Hist. Eccles. Siles. c. 2. p. 64. Flinz, apud *Jacobum Ticinum* in Epit. Hist. Rosenthal. cap. 1. pag. 30. *Wolffg. Frieder. a Roda*, de XII. Gemmis Apocal. 21, 20. Conc. X. pag. 334. *Simon.* Chron Eilenburg. Part. 1. cap. 8. pag. 195. *Johannem Saubertum* de Sacrific. cap. 5. p. 105. & c. 7. p. 161. *Autor. Anonym.* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. p. 64. *Flinz*, quoque in *Annal. Budiss. MSS. Joh. Henr. Ursinum* Analect. Sacr. Vol. 1. lib. 6. in appendice, p. 421. *Flinz*, cadaverosum idolum. Legendum autem z, ut molle s. *Flynisus*, apud *Christoph. Manlium* Rer. Lusat. lib. 2. c. 22. *Flyns*, apud *Andream Hondorffium* in Promptuario Exemplor. fol. 58. *Adam Erdmann Mirum* Orat. cit. p. 20. & *Samuel. Grosserum* Laußitz. Merckw. II Haupt-Theil. fol. 4. & 5. nec non *Flynz*, ap. *Petrum Albinum* Chron. Misn. tit. XI. p. 298. *Schedium* de Diis Germ. Syngram. 3. cap. 7. & *Spate* in Lex. Germ. p. 520. vel Flynß, ap. *Dn. Sam. Grosserum* loc. cit. fol. 5.

§. VI. Observ. (2) *Flynisi Etymon.* Circa etymon nominis dispar Autorum mens ac opinio: *A Saxi*, cui insistebat simulacrum, genere Flyns dictus est, ita *Manlius loc. dict. Joh. Henr. Ursinus* loc. cit. itidem: *Flins nomen, silicem significat, cui superstabat prægrandi. Chron. Saxon.* fol. 245. Der Abgott hieß Flinß, denn er stund auf einem Flins-Steine. Repetunt eandem notionem & rationem *Petrus Albinus Chron. Misn.* tit. XI. p. 298 *Annal. Budiss. MSS. Jeremias Simonis* Eilenburg. Chron. loc. cit. Contra *Dn. Spate* Lex. Germ. pag. 520. Flinß *nomen idoli, veterum Germanorum* (lege Soraborum) *sine dubio a* Flincken *dictum, id est, fulgurare: quare Jovis aut Solis simulacrum fuisse creditur. Johannes Saubertus de Sacrific.* cap. 5. p. 111. Flintz a *rege* Flizlau, vel Flizzau. Sed nolumus hanc μετάβασιν εἰς ἄλλο γένος amplecti, ne historicis, quotquot sunt, contradicamus, qui omnes uno ore *Flynisum* pro Deo Soraborum, & Deo quidem mortuorum habent. Ducendum autem, mea sententia nomen est, per antistæchon, ex voce hodie usitata Polonis & Bohemis, Pilny, *sollicitus, strenuus, vigilans, attentus*; unde Pilnuie, *attendo, adverto, observo*, Polon. & Pilnosc, subst. Polon. vel Pilnost, Bohem *diligentia, sedulitas, studium, attentio*; ideoque a Pilny, *Pilnus* vel *Plinus olim*, latina terminatione; & porro per *Antistæchon*, *Flinnus*, ut *Fabricius* scribit, denique & *Flins*, *Flynsius*, *&c.* sicque notat proprie *Deum, qui vigilat & strenuus est, qui non dormitat, sed mortuos observat, resuscitaturus eos.* Analogiam etymi nominisque significationem, a nobis datam, confirmant symbola vigilantiæ: scilicet facula ardens, quam dextra manu gessit idolum: & Leo stans in lævo humero: nam Leo est ὀξυδερκέστατον θηρίον, animal visus accerrimi, ut scripsit *Menathon Ægyptius* in notis ad *Herodotum*: ergo vigilans quoque & attentus: ideo Ebræis etiam a verbo ראה *raa*, quod *videre* significat, Leo dictus ראי *rai*, & ראיה *rajeh*, primo: & deinde per *metathesin* ארי *ari*, & אריה *arijeh*: *Sam Bochartus* Hieroz Part. 1. lib 3. c. 1. fol. 715. seq. Quod si allusio placeat, posset *Flins*, *Flinsius*, *per Synecdochen & epenthesin*, derivari quoque ex Arab. אבלים id est, *dæmon*; rad: בלם *perquisivit*, Ebræis: *miscuit*, Chaldæis: & *desperavit*, Arabibus in Conj. 4. *Elige cui dicas, tu, &c.*

§. VII. Observ. (3) *Flynisi Figura.* De hac ita *Christophorus Manlius Rer. Lusat. lib. 2. c. 32. In Chronico Saxonum sub anno MCXVI. annotatum est, Venedos seu Slavos iterum a fide Christiana descivisse, & vetus suum idolum, a Saxi, cui insistebat, genere, Flyns dictum, rursum erexisse- - Fuisse autem id ad instar mortui, pallidum, cæsarie nigra, longo amictum pallio, rubei coloris: dextra manu perticam gessisse: cui ceu flavus merges, sive manipulus spicarum, & is quidem in summitate ardens esset præfixus; in lævo ejus humero leonem stetisse erectum, qui mortuos, ut fuit gentis superstitio, suscitaret.* Verba *Chronici Saxonum* hunc in modum sese habent: fol. 245. seq. Die Wenden traten abermahl vom Glauben, und satzten wieder auf ihren Abgott, der hieß Flinß; denn er stund auf einem Flinssteine; war gestalt, als ein Todt mit einem langen Mantel: hatte in der Hand einen Stab, mit einer Feuer-Blase (nebst einer brennenden Fackel, ita *Autor Anonym.* Hist. Eccles. Siles. c. 2. p. 65.) und auf der lincken Schulter einen aufgerichteten Löwen, der sie erwecken solte, wenn sie stürben. Repetit eadem verba *Christianus Heckelius* Chron.

Bischoffsw. cap. 2. p. 6. Sed audire operæ pretium existimo quoque alios: *Johannes Henricus Ursinus in Acerra Philolog.* lib. 5. num. 42. *Flins, Vandalorum Lusatiam incolentium idolum fuit: Nomen silicem significat, cui superstabat prægrandi; imago qualis mors pingi solet, cadaverosæ formæ, longo tecta pallio, manu baculum gestans cum inflata porci vesica* (ita etiam *M. Christianus Hermann in* Mitweid. Denckmal. p. 147. lib. 2. cap. 1. trug in der Hand einen Stab, samt einer aufgebleheten Schweins=Blase.) *Hujus sinistro humero leo insidebat, a quo se barbari in vitam olim resuscitatum iri credebant; Centur. Magdeb.* 12. f. 1789. *Mirum inventum. An illi de victore Leone ex tribu Juda aliquid audiverant? Apoc.* 5, 5. *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 298. Flynß ein ander Abgott der Wenden, wird also beschrieben, daß er auf einem Stein, welchen Pirnensis einen Flynßstein nennet, gestanden; sonsten gestalt, wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel, in seiner Hand ein Stab mit einer brennenden Blase; und auf der lincken Schulder ein aufgerichteter Löw: Welches Pirnensis also auslegt, daß sie geglaubt, der Löwe solte sie, wenn sie gestorben, vom Tode wieder auferwecken. *Wolffg. Frieder. a Roda* de XII. Gemmis Apoc. 21, 20. Conc. X. p. 334. Der Götze Flinz genannt, ist gestalt gewesen/ wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel, der in seiner Hand einen langen Stab, auf der lincken Schulter aber einen aufgerichteten Löwen gehabt; und sollen die Wenden geglaubt haben, der Löwe würde sie nach ihrem Absterben, vom Tode wieder auferwecken. *Jeremias Simon* Eilenburg. Chronic. Part. 1. cap. 8. p. 195. Der Waldgott Flyntz oder Flynß hat unter einem schönen breiten Linden-Baum (bey Leipzig) gestanden, und zwar in schrecklicher Gestalt, wie ein todter Cörper, mit einem langen Mantel oder Rocke behangen, in der rechten Hand einen Stab, mit einem brennenden Blaß=Feuer, auf der lincken Schulter aber einen aufgerichteten Löwen tragend, und auf einem Flinß-Steine stehend, und zwar, wie Pirnensis davon urtheilet, solches darum, dieweil die Sorben=Wenden geglaubet, der Löwe solle sie vom Tode wieder auferwecken. *Annales Budiss. MSS.* Flins oder Flinz, war gestaltet, wie ein todter Cörper, gantz nacket, ohne daß er mit einem Schurtz=Tuch umgürtet war; in seiner Rechten eine brennende Fackel haltende, auf seinem Haupte lag mit den förderften Füssen ein Löwe, aber mit einem hintern auf des Bildes lincken Schulter. *Joh. Saubertus* de Sacrific. cap. 7. p. 161. *Deus Flintz eam formam præ se ferebat, qua mortis imago pingi solet, sed longo pallio erat tectus, manu gestans baculum, cum tumente suis vesica; sinistro humero sedebat Leo, per quem tandem a mortuis excitandos se* (Slavi) *confidebant.* vid. *Schedium de Diis Germ.* lib. 3. cap. 7.

§. VIII. Observ. (4) *Flynisi cultores.* Venedorum, in genere omnium, ut plura alia numina, ita communem etiam *Flinsium* fuisse; scribit *David Peiferus* Rer. Lips. lib. 3. p. 279. Verum alii *Soraborum* in specie Deum fuisse dictitant; & quidem (1) *Lusatorum superiorum*: quo ita *Annales Budissinenses*: Flins stund unweit, eine halbe viertel Meile nach Norden, von der Stadt, an dem Ort, wo nun das Dorff Ohna lieget, an der Spreu, auf einem hohen Kiesselsteinigtem Thurme, da noch der Hügel, und die unten liegende Menge der Steine solches ausweisen: die grösten aber sind herunter in die Spree geschmiessen. Et porro ibidem: Diese Stätte, wo solcher Götze gestanden, war so sehr in diesem Lande berühmt, daß man anfangs in Willens gewesen, eine Stadt allda aufzubauen: Da aber die Fundatrix (fabula hic narratur) eine Böhmische Gräfin die Gelegenheit des Orts betrachtet, sagte sie: Howno, subintellige, tude budze miesto, d. i. ein Dreck, salva venia, wird allhier eine Stadt seyn: Daher heisset man noch heute zu tage das Dorff Howno, oder Hownow; Teutsch, Oehna. (Rectius pagum ab voce Sorabica hono, i. e. campus dictum putes.) Bauete aber hingegen gegen über, über der Spree, die Stadt, welche sie hernach Budisin genennet. *Johannes Henricus Ursinus* loc. cit. Flins Vandalorum Lusatiam incolentium idolum fuit. *Andr. Hondorffius Promptuar. Exemplor.* fol. 58. edit. Francof. ad Mœn. ann. 1598. *Flyns, Lusatiam incolentibus fuit idolum. Autor* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. p. 62. Den Flint, oder Flinz ehreten vor allen andern die Lausitzer Wenden; - wie denn unsern Bautzen, auf einem hohen Berge (rectius Hügel) man noch Merckmahle verschiedener Altäre, und andere Dinge von gar sonderbahrer structur antrifft, welches Werck eine grosse Curiosité, und einer genauen Untersuchung allerdings würdig ist. *M. Samuel* Grosser, Laußitz. Merckwürdigk. II. Haupt=Theil f. 4. Die Lausitzischen Sorben hatten ihren Flynß, der nach etlicher Meinung auf einem Berge an dem Queiß; nach andererr Vorgeben aber auf einem Berge an der Spree, bey Budißin seinen vornehmsten Verehrungs-Platz besessen haben soll. (2) Misnensium, ac in specie (α) *Dresdensium, vicinorumque*; Sic enim *Antonius Weckius* in Beschreibung der Vestung Dreßden, fol. 289. Die alten Heydnischen Wenden, so weyland um Dreßden und Meissen gewohnet, haben unter andern einen Götzen gehabt, den sie Flintz genannt. (β) *Ileburgensium & Lipsiensium*; Ita enim *Jeremias Simon* Eilenburg. Chron. Part. 1. c. 8. pag. 195. Insonderheit haben die in der Eilenburgischen und Leipzigischen Pflege vor dessen wohnende Sorben-Wenden einen absonderlichen Waldgott gehabt, mit Nahmen Flyntz, welcher nicht weit von Leipzig unter einem schönen breiten Linden-Baum gestanden.

§. IX.

§. IX. Observ. (5) *Flynisi Cultus.* Hic quidem cetera inter in eo consistit, quod crederent barbari, Fliniso curæ esse mortuos, & pollere ipsum potestate ac vi resuscitandi corpora mortuorum, vid. supra num. 6. & 7. Sed figura hic breviter *hieroglyphice* exponenda erit: qua sane *Flynisus*, quid posset, & quare cultus sit, Sorabi significarunt; (1) *Imago cadaverosa* & pallium mortuos signarant, ut pote quorum ille Deus esset. (2) *Leo* erectus indicabat, quod voce hujus deastri fortissima, tanquam Leonis rugitu mortui evigilaturi sint: nec enim credas, ut vulgo perhibent, Sorabos sibi persvasisse, se a leone animali excitatum iri. (3) *Baculus* cœli pacem futuram notabat. (4) *Baculo* infixa erat non facula, ut rudis saltem conspectus prodit, sed merges erat seu manipulus spicarum aut aristarum, significans, Sorabos credidisse corpora sua ceu triticum terræ conditum pronascitura esse. An igitur illi verba Pauli fama perceperint? *1. Cor. 14, 36. Js.* vid. *Joh. Pierius Valer.* Hieroglyphic. lib. 56. cap. 1-14. ubi de Spicæ hieroglyphicis plura. *Autor Anonymus* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. pag. 65. Dem Flinz wurden viel Opffer, jedoch nur von Thieren gethan, zugleich auch Altäre und Heyne erbauet. Et porro: Sie (die Laußitzer) haben geglaubet, daß er sie durch sein Brüllen dermahleins von den Todten wieder auferwecken würde; woraus erhellet, daß diese Völcker sowohl resurrectionem mortuorum, als auch eine Belohnung des Guten, und Bestraffung des Bösen geglaubet haben.

§. X. Observ. (6) *Flynisi destructio.* Quod ad Lipsienses attinet, quo tempore Flyniso valedixerint, eo ita *Jeremias Simon* Eilenburg. Chron. Part. I. c. 8. p. 196. Den Abgott Flynß soll S. Bonifacius Anno 728. abgeschafft, und hingegen an die Stelle ein Clösterlein gebauet haben. Confer. idem p. 203. Porro de Lusatis, & Flynisi apud eosdem abolitione ultima, ita *Christophorus Manlius* Rer. Lusat. lib. & cap. cit. *In Chronico Saxonum sub anno 1116. annotatum est, Venedos seu Slavos iterum a fide Christiana desciviſſe, & vetus suum idolum a Saxi, cui insisteret, genere, Flyns dictum, rursum erexisse. - Lotharium vero Ducem, qui novennio postea Imperator factus est, & Adelgotum, Magdeburgensium antistitem, in Lusatiam, quam meri tunc incoluerunt Venedi,* (sed Teutones illis admistos fuisse, probat arcis Ortenburgi nomen, urbi Budissinæ coævum.) *profectos, idolum denuo dejecisse.* Et paulo post: *In Merseburgensium etiam Annalibus* (Brotuffii) *legitur, undecunque ea narratio sumpta est, Lotharium ducem idolum Lusatiorum Flynisum destruxisse,* (anno quidem 1118. 2. id. Jun. *Chron. Saxon.* f. 246. I. Haupt-Theil. lib. 1. f. 32. & ann. 1126. *Dominus Sam. Grosserus* habet an. 1129. Laußitz. Merckw. II. Haupt-Theil. fol. 9. *Christianus Heckelius* Chron. Bischoffsw. c. 2. f. 4. ann. 1316. forte error typographi erit p. 1. anno. 1116. it. p. 6. ann. 1124. nominat.) & *Lusatiam initio Imperii Romani Marchiam fecisse.* (hæc posteriora verba *Manlius* alibi confutat.) *Fabricius in Lothario suo habet*, fol. 10. *Nordalbingos dicto audientes facit: principem Vandalorum sede ad Albim expellit, ipsorum idoli peculiaris statuam, quam denuo posuerant, evertit: Pomeranos ad Christianam religionem reducit.* Similia legas in *Annal. Budiss. MSS.* apud *Petrum Albinum* Chron. Misn. titt. XI. p. 298. seq. *Andr. Hondorffium Promptuar. Exemplor. fol. 58. Michaëlem Frencelium fratrem nostrum* Differt. 3. de Idolis Slavorum, *Samuel. Grosserum* Laußitz. Merckwürd. II. Haupt-Theil fol. 8. & 9. Add. Merckwürd. I. Haupt-Theil fol. 32. aliosque.

CAPUT XXXI.

De Czernebogo & Diablo, id est, Atro Deo, ac Diabolo.

§. I.

Visis in theatro amplissimo Diis vivorum, mortuorumque, post obitum, curatoribus: restant in scenam producenda numina, in quæ, ne nocerent, & incommodarent, formidine mali, honores cultusque effusi leguntur. Slavi etenim prosperam fortunam a bono Deo: adversam a malo dirigi professi sunt, ait *Helmoldus Chron. Slavor.* lib. 1. cap. 53. Hinc recte in διακρίσει Somnii, quod somniavit *Ludovicus Alphitander* de Deo Endovellico, *Thom. Reinesius*: *Vinidi, quos qui Vandalos adpellant, improprie loquuntur, duplicem Deum unum boni, alterum mali autorem coluere: illum* Dobreho Boha; *hunc* zleho (ʃleho) Boha *adpellitantes: Persarum hac superstitione ἀποφιάδες & asseclæ, quos ejusmodi ἀντιπράττοντας δαίμονας coluisse, e Laërtii Proœmio notum est. Christiani autem facti Deum verum* Boha, *id est, nigrum Deum, qua ratione eum D. Paulus,* 2. ad *Corinth.* 4, 4. θεὸν αἰῶνος τούτου; *& Patres Latini adpellarunt Æthiopem, hodieque, ut &* Czerta, *nominant, & absolute* zleho (ʃleho,) πονηρόν, *nequam, malignum: imitationeque Patrum Ecclesiasticorum, etiam majores nostri Germani eundem* Hellemohren, *i. e. Æthiopem infernalem indigitarunt. Extat hæc adpellatio in vetustis Rhythmis Germanicis, quibus ecclesia sub pontificibus Romanis statum ante hos 400. annos Imperatore Philippo deplorat Waltherus* von der Vogelweide. *Ejus familiaris & consiliarius domesticus, laudante Goldasto in Replic. pro Imp. c. 28. Johannes Saubertus* de Sacrific. cap. 9. p. 105. *Vandali* (leg. Sorabi, aut Slavi,) *in conviviis & compotationibus suis pateram certis verbis consecrabant, sub nominibus boni & mali; Est autem illis* Bel,

(Byly) *albus*, Zerne, (leg. Czerny) *niger*, & Buch, (leg. Bog,) *Deus*. vid. *Münſterum* lib. 3. Coſmogr. *Cranzium* Vandal. lib. 3. c. 17. *Autor* Hiſt. Eccleſ. Sileſ. c. 2. p. 65. Die Slaven verehrten einen guten, und einen böſen Gott; jenen nenneten ſie Belbok (rectius Bylybog) dieſen, den böſen aber hieſſen ſie Zernebog (rectius Czernybog.)

§. II. Sed merito dubito, num Perſarum tantummodo aſſeclas, Slavos dicere liceat; cum illa de duplici Deo, malo & bono, ſententia longe plures per orbem terrarum homines occupaverit. *Plutarchus* libro de *Iſide & Oſiride* ita: *Vetuſtiſſima ſacrarum profeſſoribus rerum, & legum latoribus derivata eſt opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in ſermonibus ea tantum & rumoribus, ſed & in myſteriis ac ſacrificiis tam barbaris, quam Græcanicis exſtans*, neque caſu ferri, & a fortuna pendere univerſum, mente, ratione, gubernatore deſtitutum: neque unicam eſſe rationem, quæ contineat id, & dirigat tanquam clavum, aut frena moderans, ſed cum permulta e bonis juxta malisque ſint confuſa, imo nihil natura hæc ſincerum, (ut verbo dicam,) proferat: non eſſe unum aliquem promum, qui e duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, diſtribuat atque miſceat. Ergo *a duobus principiis contrariis, adverſisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram, & recta ducat, altera retrorſum avertatur atque reflectat*; cum vitam eſſe mixtam, tum ipſum mundum (ſi non univerſum, eum ſaltem, qui ad terram eſt, & lunæ ſubjacet,) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil abſque cauſa fit, & mali cauſam bonum non præbet, neceſſe eſt in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, ſuumque principium exſtare. Atque hæc quidem ſententia plerisque & iisdem ſapientiſſimis probatur. Exiſtimant enim alii, duos eſſe Deos, quaſi contrariis deditos artibus, ut bona alter, alter mala opera conficiat; alii eum, qui eſt melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt. Porro refert idem *Plutarchus*, quomodo opinio eadem in ſpecie fuerit Perſarum, qui tamen illam accepere a *Zoroaſtro*; hic enim *duo* cum ſtatuiſſet *principia*, *boni* principem vocavit *Oromaſden*, *mali Arimanium*: Sed & apud Ægyptios, quibus tamen plures erant Dii, præcipuus honos duobus præſtabatur principiis ac cauſis univerſi, uni omnis boni, unde rerum generatio: alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Non aliter quoque *Græci, Romanique* ſenſerunt: nam etſi illi quidem non agnoſcerent duo ſolum rerum principia, hactenus tamen priorum inſtitere veſtigiis, quod pro bono maloque effectu Deos diſcriminarent. Siquidem eorum iis alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut *Maro* vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud *Auguſtinum* legas, *lib. 8. de C. D.* cap. 13. *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujusmodi ſupplicationibus placari exiſtimat: bona vero ludis & talibus, quaſi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

§. III. Denique ſententia de gemino rerum principio, ſive autore bonarum uno, malarum altero hæſit præterea in Eccleſiæ pomæriis. *Manes* utique ſic quoque ſentiebat cum Diſcipulis XXII. in quibus præcipue memorantur *Thomas*, *Buddas*, *Hermas* ſive *Tyrbo* & *Aena*, a quo Manichæi aliter dicti *Acuanitæ*. *Epiphan.* Hæreſ. 66. & *Nicetas Choniates* ſive *Coloſſenſis* lib. 4. *Theſaur. Orthodox.* cap. 33. Nec tamen Manichæi ſic temere loquebantur, ut dicerent, duplex eſſe Numen: vel, ſi duos dicerent Deos, non aliter hoc ſolebant interpretari, quam unum proprie, alterum improprie Deum dici: quomodo etiam *Apoſtolus Paulus* ait, 2. *Cor.* 4, 4 *Deum hujus ſeculi, qui Diabolus eſt, excæcaſſe fidelium mentes.* Sed in eo tamen convenientia erat, quod ex duobus principiis, quorum unum eſſet Deus, alterum ſive Hile, ſive Dæmon; a priori bona, ab altero eſſe mala crederent; ab illo ſolem non factum quidem, prolatum tamen, vel miſſum; ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta eſſe in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is Diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc *Manetis* inſaniam legere eſt apud *Epiphanium*, Hæreſi LXVI. nec uno loco aqud *B. Auguſtinum*; paucis vero apud eum libro de *Hæreſibus*: *Iſte*, inquit, *duo principia inter ſe diverſa atq; adverſa, eademq; æterna & coæterna, compoſuit: duasque naturas atque ſubſtantias boni ſcilicet & mali, ſequens alios antiquos hæreticos, opinatus eſt; quarum in ſe pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos *Manes* ſecutus dicitur, intelligit *Marcum*, *Cordonem*, *Apellem*, alios; qui itidem duo ſtatuerant principia. Sed cum *Manem* hunc conſtet natione fuiſſe Perſam, ac Perſicis etiam diſciplinis, ſumptibus viduæ cujusdam, fuerit imbutus, ut *Epiphanius* tradit; magis mihi veriſimile fit, patriam in eo religionem ſecutum fuiſſe. *Zoroaſtris* enim & Magorum hæc doctrina erat, ut e *Plutarcho* ante vidimus. Atque idem a *Laertio* adſtruitur e *Dionis* Hiſtor. *Ariſtotelis*, lib. 1. de Hiſt. *Hermippo* lib. 1. de Magis, *Eudoxo* ἐν περιόδῳ *Theopompi* lib. 8. Philipp. & *Eudemo Rhodio*. Hæc fere *Gerhardus Johannes Voſſius* de *Idololatr.* lib. 1. cap. 5. Satis igitur ſuperque ex his liquere puto, quam ampla, quamque antiqua ſit doctrina de duobus naturæ principiis ſive Diis, bono altero, & altero malo. vid. *Antidorum* adverſus hoc veneum apud celeberrimum *Voſſium* loc. cit. De *Slavis* nos inpræſentiarum, quos eidem in hæſiſſe luto ſive opinioni, diximus ſupra. *Atelhardi* autem locus, cujus particulam ibidem exſcripſimus, integer ſic ſe habet; loc. cit. *Eſt autem Slavorum mirabilis error; nam in conviviis & compotationibus*

omnibus, pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis, sed execrationis verba, sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali; omnem prosperam fortunam a bono Deo: *adversam* a malo *dirigi profitentes: ideo etiam malum* Deum *sua lingva* Diabol, *sive* Czernebog, id est, *nigrum Deum appellant.* Hæc *Helmoldus.*

§. IV. Observ. (1) *Czernebogi & Diabli Nomina.* Malum Deum Slavi, ait *Helmoldus* in verbis allegatis, *Diabol*, sive *Czernebog* appellant. Editio *Wesseliana*, excusa Lubecæ ann. 1659. habet *Zcerneboch*, inversis literis Zc, pro Cz, quod Sphalma quidem calcographo tribuam. Slavis autem cz, vel cž, puncto auctum, valet tsch, vel tzsch. Et Bog, (non Boch,) Deum sonat: credibile etiam per G. scriptam fuisse vocem ab *Helmoldo*: quandoquidem in nomine proprio inde composito, *Bugislaus*, seu *Bogislaus* (Codex prædictus *Buggeslaus* falso legit.) i. e. *Deo laus*, (Gottlob, *Chron. Slav.* lib. 2. c. 6. illud literæ genus adhibuit: quod itidem in *Arnoldi* Chron. Slavor. lib. 3. c. 4. & 7. observavimus.) *Ludovicus Alphitander* in Somnio de Deo Endovellico, p. 28. pro Czernebog, habet simplex Zerni, legendum autem cžarny, vel czerny, aut cžorny, prius est lingvæ Polonicæ, alterum Bohemicæ, & tertium Sorabicæ. Vocales enim a, e, o, permutabiles sunt. *D. Thomas Reinesius* in Διακρίσ. p. 43. *Vinidi Diabolum* Czernebo Boha, i.e. *Nigrum Deum nominant. Johannes Saubertus de Sacrific.* c. 5. p. 105. *Colebant & Germani* (leg. Slavi,) *malum Deum, sua lingva* Diabol, sive Zcerneboch, i. e. *nigrum Deum, Helmold.* l. 1. c. 53. sed paulo post. c. 9. Zernebuch, Zerne, niger, & buch, Deus, (leg. Czerny Bog,) *M. J. Hoffmann. in Programm. Scholastico* de *Aureo Aroo*, in notis ap. *J. Chr. Olearium*, in Syntagm. Rer. Thuring. Part. 1. p. 190. scribit Zernebock. *D. Masius* de Diis Obotrit. c. 2. p. 30. 31. & 33. scribit itidem Zernebock, omisso C. & mutato finali G. in ck. ita & *Autor Hist. Eccles. Siles.* cap. 2. p. 65. *Georgius Fabricius* Orig. Saxon. lib. 1. f. 62. *Atrum & malum Deum inauspicatumque vocat*: usus latina tantum versione & circumscriptione.

§. V. Observ. (2) *Czernobogi & Diabli Etyma.* Diabol, (vulgo Diabow) it. Diabl, per Syncop. Sorabis & Slavonis Diabel, Polon Germ. Teufel. Belg. Duyvel Saxon. Tiefel, Tübel, & Tibel. Latinis, *Diabolus*, Gallis, *Diable*, Ital. *Diavolo.* Græc. διάβολος, Æol. ζάβολος: (unde Zabulus, apud *Cyprianum, Hilarium & Papiam*; ex quo Cžepel, Soraborum) voces unius ejusdemque principii ac originis, utut literulis aliquibus discrepent; cum Christianismo e Græca Ecclesia in civitatem Latinam, Germanicam & Slavicam translatas credimus. Græcis enim proprie διάβολος, calumniator; & synedochice seu κατ᾽ ἐξοχὴν, princeps malorum Spirituum, dæmonumque apostatarum: sic dictus, quod nos apud Deum, & Deum apud nos impudentissime calumnietur, *Apoc.* 12, 10. Hinc quoque *Isidoro, Criminator*, & *Tertulliano delator*, lib. 2. contra Marcionem, audire solet. Verbum est διαβάλλω, proprie *transfigo*, durchwerffen, durchschiessen. *Metaphorice, calumnior, defero, invidiam alicui conflo, accuso*: Simplex βάλλω, *jacio, abjicio*, ex Ebr. פלח *palach, discidit, disjecit, dissecuit.* Allusio vel illusio verius est, quod quidam vocem Teufel derivant, u תבל *tybal*, vel תבל *tebel*, id est, *mundus, orbis, quia* Diabolus κοσμοκράτωρ, *Ephes.* 6, 12. ita *Ludovicus Alphitander* in Somnio de Deo Endovellico. Pejus alii, quasi Teufel sit a Teutfall, quod defecerit a Deo. Teut enim summus & verus Deus priscis Germanis dicebatur. Denique pessime *Diabolus*, & Diabol, a *duobus bolis*, quod corpus & animam deglutiat. O Grammatica divina, quam ineptiunt sæpe, qui te negligunt, aut contemnunt! Alterum Czernebog, componitur ex czerny, adjectivo Bohem. czorny, Sorabis, & cžarny, Polonis, i. e. niger, ater, schwartz: & Bog vel Bohg, aut Boh, Deus: quamobrem Czernebog (rectius Czerny Bog, Sorabis enim duo vocabula erant, non compositum unum,) bene *Helmoldo, Fabricio*, aliisque idem atque *Niger aut Ater Deus.* *Petrus Albinus* Chron. Misn. tit. XI. p. 301. Zernebog ist so viel, als Schwartzer Gott.

§. VI. Observ. (3) *Czernebogi, & Diaboli* Figura. Non autem constat, quale simulacrum πονηρῷ apud Slavos fuerit: certe atrum fuisse, nomen indicat, *M. Joh. Hoffmannus* loc. cit. supra: *Idolum* Zernebock, *deformis & horrendæ figuræ, ideo, ne noceret, colebatur. Hinc petulantium puerorum vox*, Zerrebock, *vel* Zernebock. Malim vero hæc derivare ex Zerren & Bocke Germanis vocabulis. Ab *Æthiopibus*, quod mirum, *albus* pingitur Satan, quod colore suo eum non dignum judicent: *Jobus Ludolphi* Hist. Æthiop. lib. 1. cap. 14.

§. VII. Observ. (4) *Czernebogi & Diabli Cultores.* Testis *Helmoldus* est, loc. cit. sæpius, quod *Slavi Sorabive*, (i. e. *Obotriti, Polabi, Wagirenses, Marchici, &c.*) quondam illum Dæmonem coluerint: Idem affirmant repetuntque *Albinus*, atque *Masius. Georgius Fabricius Orig. Saxon.* lib. 1. fol. 62. ait: *Saxones veteres in tenebris errorum maximorum, Flinnum & Sibam Deam, & Atrum nomine coluisse, addere alios; ultimumque eam ob causam, ne noceret, & malum Dæmonem inauspicatumque dixisse.* Sed certe hic *Saxonum* nomen, non de Saxonibus sic dictis, accipiendum: sed de Saxonicæ terræ priscis habitatoribus, Slavis. *Autor* Hist. Eccles. Siles. cap. 2. p. 66. Denen Schlesiern sind auch die zwey Götter, der Belbock, und Zernebock bekannt gewesen, jedoch nicht eher, als nachdem die Slaven zu ihnen gekommen, als die, nebst denen Wenden, sothane Abgötterey in Teutschland zu erst einführten; denn zuvor wuste man von solcher nichts.

nichts. Wo aber die Slaven und Wenden solche herbekommen, stehet dahin: Es kan seyn, daß sie selbige in Polen aufgelesen, allwo sie sich viel Jahr verweileten, ehe sie weiter in Schlesien und nach Teutschland zu fortrückten, indem diese Gottheiten allda bereits lange bekannt waren. Ergo & *Poloni*, atque *Silesii* quondam cultores *Czernibogi* extiterunt. De aliis populis, qui Diabolum olim venerati sunt, vel in hunc usque diem venerantur, videlicet de Chinensibus, & Americanis, &c. vid. *Vossius* de Idololatr. lib. 1. cap. 8. *Masius* de Diis Obotrit. c. 2. p. 32. *Hondorffius* in Promtuar. fol. 82. seq. Et de judæis, *Frischmuthus* Differt. 2. de Hirco Emissario, cap. 1. *M. Adami*, (alias *Misander*) Delic. Bibl. Vet. Test. tom. V. qv. 138. p. 11. & 12. ac *Sam. Bochartus* Hieroz. Part. 1. lib. 2. c. 56. fol. 652.

§. VIII. Observ. (5) *Czernebogi & Diabli Cultus*. Scilicet, *ne noceret*, *Ater cultus est*, inquit *G. Fabricius* loc. cit. & *Joh. Hoffmannus*, vid. num VI. *Nam adversam fortunam ab illo dirigi, Slavorum opinio fuit*, testis *Helmoldus* loc. dict. *Petrus Albinus* Chron. Misnenf. tit. XI. p. 301. Es haben die Slaven den Zernebog darum geehret, als einen unter den bösen Göttern, daß sie gemeinet, daß in seiner Gewalt alles Böse wäre, und bathen ihn derhalben um Gnade; und versöhneten ihn, damit er ihnen nicht Schaden zufügen solte, in diesem und (NB) in jenem Leben, wie es Pirnensis ausleget. *Clariss. Andreas Borrichius* in notis ad *D. Masium de Diis Obotrit.* cap. 2. p. 33. *Certum est, gentiles veteres non ignorasse, esse quendam humanis rebus infestum Dæmonem: observandum tamen est, ipsos licet hunc timuerint Deum appellantes, loco veri Dei non coluisse: non enim innata summi Numinis reverentia, sed insita malignitatis formidine sibi ab ipso timuerunt homines; ex quo Deus inter mulieris & serpentis semen inimicitias posuit, Gen. 3. perpetuo quidem affectanda divinitatis studio illud egit fastuosus Dæmon, ut Deus crederetur; sed noxius Deus appellatus est; unde Germanorum, (lege Slavorum)* Zerneboct *quem Græci* κακοδαίμονα, *Latini Larvam, & Manium vocarunt, testibus Varrone & Apulejo, &c. A quibusdam etiam Malus Genius dictus est: unde Valer. Maximus, malum Cassii genium* κακοδαίμονα, *nominavit: ut cum Apulejo in eo vix consenserim, quod libr. de Deo Socratis, putat* εὐδαίμονα *per genium expenendum esse.* Hæc *Borrichius*.

§. IX. Observ. (6) *Czernebogi & Diabli destructio*. Illa accidit divina gratia, maxime in Saxonicis regionibus, tempore cum primis Imperatoris Lotharii & anno quidem præter propter, MCXXXIV. quo a studio ac cura convertendi, Slavos imprimis laudatur Vicelinus ecclesiastes Falderensis, paulo post Episcopus Altenburgensis factus. vid. *Helmoldus* Chron. Slav. lib. 1. cap. 53.

CAPUT XXXII.

De Picollo, Deo Inferorum.

§. I.

S*ancto Luca* interprete βεελζεβοὺλ (בעל זבול) *princeps Dæmoniorum* habitus est: nam Judæos dixisse memorat, ἐν βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, per *Beelzebul, principem Dæmoniorum ejicit* (Christus) *Dæmonia*, c. 11. 15. Constat vero primorem & coryphæum dæmonum non solum atque unum Beelzebul ab omnibus agnosci: nam duos insuper alios summos legimus appellari Diabolos; videlicet Angelum mortis, vel *Sammaelem*, & *Asmodæum*, sive אירש אשמורן: *Sammael* certe ראש כל הסטנים *princeps omnium Satanarum* vocatur, in *Elleb haddebbarim rab.* fol. 302. vid. *Lightfoot. Hor. Ebr.* ad *Johann.* cap. 12, 31. Nam hunc ipsum esse volunt, qui *Johannis* loc. cit. appellatur ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, i. e. *princeps hujus mundi*. Et ὁ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου; item Διάβολος. *Ebr.* 2, 14. Videndus etiam est de *Angelo Mortis Buxtorffius* filius in *Synag. Judaic.* c. 35. edit. *Latin. Basil.* an. 1641. p. 435. seq. edit. *Basil.* ann. 1680. cap. 49. p. 712. & Germ. Parentis, edit. *Basil.* anno 1643. p. 636. seq. De *Asmodæo* dicitur in Gittin fol. 68 1. אשמדאי מלכא רשידי *Asmodæus rex Dæmoniorum*. Adde *Lightfoot*. Hor. Ebr. ad *Luc.* 1, 15. Alii contra quatuor Dæmonum antesignanos numerant, quorum hæc sunr nomina, si recutitis credimus, סמאל, עזאזל, עזאל, מחזאל *Sammael, Azazel, Azael, & Macchazeel*; ita *Menachem* in *Levit.* 16, 8. At in *Capitulis R. Eliezer Azazel* dæmon idem, qui *Sammael*, cui in totius orbis populos, excepta gente Israëlitica, potestas est data; quemadmodum docet *Sam. Bochartus* Hieroz. Part. 1. lib. 2. cap. 56. fol. 652. Habet vero aliquid πολυμαθέστατος *Johannes Lightfoot*. Hor. Ebr. ad *Luc.* cap. 11. v. 11. p. 805. quo recensitorum dæmonum, videlicet trium priorum principatus causas secretiores manifestare contendit: v. g. tribui prærogativam *Beelzebulo*, quod inter ethnicos fuerit autor idolatriæ: *Asmodæo*: quod inter judæos fuerit autor apostasiæ: & Angelo mortis, quod omnes homines, nemine excepto, morte perdat: quærenti tamen, quis inter illos tres nobilior, præstantiorque sit, non satisfacit. Præterea si nos *Menachemum* sequimur, prioribus duobus, *Beelzebulo, & Asmodæo* principatus derogatur, inque eorum locum evehuntur *Sammaël, Azazel, Azael, & Macchazeel*: quo jure autem id fieret, annotatum non reperio: quare ad alios istum nodum solvendum ultro rejicio.

§. II. Propemodum similis disceptatio de principatu *Picolli*, Dei inferorum, apud Prussicos scriptores legitur. *Grunovius* enim

ei (1) supremum quidem locum, sed non soli ac uni tribuit: ubi ait, Tres Deos veteribus Prussis fuisse præcipuos, *Percunum, Picollum,* & *Potrimpum*, vid. *Hartknochius Differt. 7. de Diis Prussorum* p. 124. quo in loco contra illos agit, qui hos nunquam cultos fuisse perhibent. (2) Alii e contrario *Percunum, Picollum,* & *Potrimpum*, ad inferiora subsellia detrudunt: ita *Johannes Meletius* Epist. ad *Georg Sabinum* de relig. Vet. Prussorum: cui maximus Deos inter est *Occopirnus*, Deus cœli & terræ. Idem ante *Meletium* fecerunt *Georgius a Polenz*, & *Paulus Speratus* Episcopi Prussiæ Ducalis (nunc Regiæ) in præfatione Agendæ, quam vocant, Ecclesiasticæ, Anno 1530. conscriptæ. Sunt porro, qui *Curchio* præeminentiam adscribunt, eo quod in privilegio *Jacobi* legati pontificii dicitur, *Prussos abjurasse cultum Curchi, aliorumq; Deorum, qui non fecerint cœlum & terram*: inde enim colligi posse statuunt, *Curchium* eo tempore Deum apud Prussos fuisse præcipuum. Denique (3) rem controversam in causa *Picolli, Percuni* & *Potrimpi* aliqualiter sic decidit *clarissimus Hartknochius* Differt. cit. p. 127. *Prussi veteres coluerunt tres illos Deos, Percunum, Picollum, Potrimpum. Postea vero cum Dii illi (maximi) a Polonis cum ingenti quercu Romoveana essent combusti; Prussi dictis Diis, utpote qui semet ipsos contra vim. hostilem tutari non poterant, alios Deos præposuerunt, aut saltem simulacris neglectis Solem ipsum, lunam & stellas colere cœperunt: quo factum est, ut antiqui Prussorum historici nulla simulacrorum facta mentione, ipsa cœlestia luminaria pro Diis habita esse memorent.* Hæc *Hartknochius loc. cit.* Quicquid sit, cum *Picollus*, in specie, præses Dæmonum nihilominus habitus credatur, nos idolum illud, sicco pede prætere hic noluimus.

§. III. Observ. (1) *Picolli Nomen.* Dicitur ergo *Pocolus*, & *Poccollus*, apud *Meletium* epist. ad. *Sabinum* p. 167. *Picollos*, & *Pecollos*, idolum infernale apud *Schüzinum, Hennebergerum*, & alios. *Patelo*, apud *Alexandrum Gvaguinum* in Sarmat Europ. it, *Potollos* apud alios iterum, sed corrupte.

§. IV. Observ. (2) *Picolli Etymon. Picollos*, seu *Picollus*, (Prussis fortassis olim Pekelny Bog, vel Pekelnik,) nomen absque dubio sumptum a Polon. Pieklo, (Bohem. Peklo,) id est, *infernus, Orcus, Tartarus*, quamobrem *Picollos* proprie *Deus inferni, Dis, Orcus*: verum Pieklo, vocabulum videtur ortum ex Talm. in Pih. פגל *pagal, fœtidum reddidit.* Ab hoc פגול *pigul, fœtor, res abominanda, abominatio*, Ebræis. Sane autem infernus, locus est abominationis; quippe turba damnatorum erit דראון *derion, nausea,* (*Luther.* vertit, ein Greuel,) *omni carni*, (id est, *damnatorum corpora tam fœda, putrida, vermiculantia ac tabida erunt, tamque gravia & horrida erunt damnatorum supplicia, ut omnibus spectantibus fastidium creent, Gerhardus Loc. de Inferno* cap. 5. §. 43. Tom. VIII. fol. 212.) ut dicitur *Esai.* c. 66. 24. de quo versu ultimo *Jesaiano* notari quoque meretur, *Judæos eum* non legere, ob materiæ terribilitatem, sed reiterata lectione penultimi versus, misso ultimo, prophetiam finire. Hinc *Picollus*, vi etymi quoque *Spiritus abominabilis*, vel *loci abominandi Deus*, ein Greuel-Geist, ein Gott der greulichen Höllen. Usos autem esse vocabulo Pieklo, veteres Prussos, testis luculentus est *Johannes Meletius* Epist. sæpe citata ad *G. Sabinum*: ubi ita differens de ritibus *Prussorum, Samogitarum, de funebribus*, f. 174. seq. *In funeribus hic servatur ritus a rusticanis, defunctorum cadavera vestibus & calceis induuntur, & erecta locantur super sellam, cui assidentes illorum propinqui, perpotant ac belluantur; epota cerevisia fit lamentatio funebris, quæ in lingva Ruthenica sic sonat*: Ha le, le, le, le, i procz ty mene (lege mne) umarl? i za (sa) ty niemel szto jesty, albo pity? i procz ty umarl? Ha le, le, le, le, i za (sa) ty niemel krasz ije leg. krasnije mlodzice, i procz ty umarl? id est, *heu, heu mihi, quare mortuus es? num tibi deerat esca aut potus? quare ergo mortuus es? Heu, heu mihi, annon habuisti formosam conjugem? quare ergo mortuus es? &c. Hoc modo lamentantes enumerant ordine omnia externa illius bona, cujus mortem deplorant: nempe liberos, oves, boves, equos, anseres, gallinas, &c. Ad quæ singula respondentes, occinunt hanc næniam: Cur ergo mortuus es? qui hæc habebas? Post lamentationem dantur cadaveri munuscula, nempe mulieri fila, cum acu: viro linteolum, idque collo ejus implicatur. Cum ad sepulturam effertur cadaver, plerique in equis funus prosequntur, & currum obequitant, quo cadaver vehitur: eductisque gladiis, verberant auras: vociferantes* Gey (leg. geyte) geyte, begayte (NB) pekelle (vel pekle) id est, *aufugite (vos dæmones) in infernum. Qui funus mortuo faciunt, nummos projiciunt in sepulcrum, tanquam viatico mortuum prosequentes. Collocant quoque panem & lagenam cerevisia plenam ad caput cadaveris in sepulcrum illati, ne anima vel sitiat vel esuriat; Uxor mane & vesperi, oriente & occidente sole super extincti conjugis sepulcrum sedens vel jacens, lamentatur diebus triginta; Cognati vero ineunt convivia die tertio, sexto, nono & quadragesimo a funere. Ad quæ convivia animam defuncti invitant, precantes ante januam. In his conviviis, quibus mortuo parentant, tacite assident mensæ tanquam muti, nec utuntur cultris. Ad mensam vero ministrant duæ mulieres, quæ hospitibus cibum apponunt, nullo etiam cultello utentes. Singuli de unoquoq; ferculo aliquid sub mensam jactant, quo animam pasci credunt, eisq; potum affundunt. Si quid forte deciderit* de

de mensa in terram, id non tollunt, sed desertis (ut ipsi loquuntur) animabus relinquunt manducandum, quæ nullos habent vel cognatos, vel amicos viventes, a quibus excipiantur convivio. Peracto prandio, sacrificulus surgit de mensa, ac scopis domum purgat, animasq; mortuorum cum pulvere ejicit, tanquam pulices; atque his precatur verbis, ut e domo recedant, jely, pily ducisse, (lege Dussice,) nu wen, nu wen! hoc est, *edistis, ac bibistis animæ dilectæ, ite foras, ite foras! post hæc incipiunt convivæ inter se colloqui, & certare poculis. Mulieres viris præbibunt, & viri vicissim mulieribus, seque mutuo osculantur.* Hæc *Meletius.*

§. V. Observ. (3) *Picolli Figura.* Erat autem *Picollo*, ut ad hunc redeam, *cana barba, facies pallida, & sursum prospectans: caput fascia candida redimitum: ut eum describit Hennebergerus* in Vet. Pruss. & in commentario ad Tabulam Prussicam. *Thomas Clagius*, addit, *faciem Picolli, & hominem & equum, & simul bovem retulisse: sed cum nemo vetustiorum, quantum mihi quidem constat, tam monstrosi capitis faciat mentionem*: in eam adducor opinionem, ut credam, *Clagium* confudisse effigiem ipsam *Picolli*, cum insignibus *Picolli*, quæ fuerant hominis mortui, equi, & bovis capita. Hæc Hartknoch Differt. 7. fol. 133.

§. VI. Observ. (4) *Picolli cultores.* Idolum *Picolli* venerati sunt, teste *Meletio*, loc. jam cit. p. 165. (1) *Borussi*, (2) *Samogitæ*, (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, ac (5) *Livones.*

§. VII. Observ. (5) *Picolli cultus.* Primo pertinet huc locus sacer *Picollo* dicatus, qui *Quercus* erat *Romoveana*, *Hartknoch.* Differt. 6. p. 118. confer. supra cap. X. num. 7. Secundo *munia Picolli*: de his ita idem *Hartknochus* Differt. 7. p. 133. *Hennebergerus existimat, eum fuisse Saturnum; sed minus recte.* Addit insuper idem, *Picollum in ædibus nobilium aliorumq; divitum sæpius apparuisse, & sacrificia pro mortuis, si nulla fuerunt oblata, rigidius exegisse. Hæc denique notant Scriptores Prussici, Picollum numen fuisse, quod non amari, sed metui volebat.* vid. *Henneberg. de Veter. Pruss. fol. 10. b.* (Breviter, quinque erant, quæ Picollo peculiariter tribuebantur: (1) promanare ab illo mala omnia: (2) posse eum mala convertere in capita aliorum: (3) imperium eum in mortuos habere: (4) apparitiones ab illo fieri: (5) & pueris terriculamento esse. vid *Hartknochius* Differt. & pag. cit. seq.) Tertio denique *Picollo* etiam mortui hominis caput consecrari solitum est, ut habet *Alexander Gvagninus in Sarmat Europ. Hennebergerus* dicit, potuisse etiam *Picollo* servari caput mortuæ pecudis. Diebus quoque festis, maxime majoribus, Picollo sebum cremabatur in olla: Imo in ædibus Supanorum, id est, nobilium & magnatum, homine mortuo, apparebat Picollus: qui nisi Sacrificiis placaretur, mire homines miseros divexabat. Si neque hoc curabant, tertiumque Deus reverteretur, non nisi sangvine crimen expiari poterat. Tum vero Waidelottam exorare solebant, qui vulnus in brachio se cespite sibi infligens, numen sangvine suo placaret. Signum placati Dei erat sonus in sacrario editus. *Henneberg. de Vet. Pruss.* fol. 10. *Waisselius in Chron. Pruss. Hartknoch.* Differt. 10. p. 162.

§. VIII. Observ. (6) *Picolli destructio.* Vide, quæ huc pertinent, supra. cap. X. num. 9. & cap. XII. num. 9.

CAPUT XXXIII.

De Barstuccis & Marcopetis sive Dæmonibus administratoriis.

§. I.

Diis majoribus, minoribusque dæmonas sive genios hominum, ministratorios subjungemus: nam hos perinde ut Deos ipsos reverenter olim Slavi habuerunt. Ecclesiæ autem traditione aliquid hic quoque percepisse videntur: David enim Angelos sanctos appellat משרתי *ministros Dei*, *Psalm.* 104, 4. Et *Paulus* λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν: i. e. *administratorios Spiritus, qui in ministerium emittuntur propter eos, qui hæredes erunt salutis*, *Ebr.* 1, 14. ex quo sane loco id notemus, *Angelos non quidem hominum ministros esse, multo minus servos. Nec enim superior servit minori. Est hæc prærogativa Servatoris nostri, cui volenti angeli, tanquam hero suo, ad nutum adesse, eique* διακονεῖν *sive servire tenentur, Matth.* 4, 11. *etsi ergo Apostolus angelos quidem* λειτουργικὰ πνεύματα, *ministratorios Spiritus vocat: Statim tamen adjicit, cui ministrent, ei nempe, a quo mittuntur, qui non est alius, nisi ipse Christus, cujus in toto capite nobilitates recensentur. Mittuntur autem* εἰς διακονίαν διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν, *in ministerium propter eos, qui hæreditaturi sunt salutem. Non dicit* εἰς διακονίαν τῶν μελλόντων, *in ministerium eorum, qui salutis erunt hæredes; ita enim hominum ministri fierent; sed* εἰς διακονίαν διὰ τοὺς μέλλοντας, *in ministerium propter hæredes salutis. Ad eum modum, quo Princeps præfectos suos ad subditos mittit, sibi, non ipsis ministraturos, in rebus tamen, subditorum salutem attinentibus. Denique non dicit: in ministerium, cujus vi associare se electis, eosdemque custodire debeant, sed propter electos, quod generalius est, Nam & ad Reges, Principesq; sæpe impios, mittuntur angeli, non ipsorum, sed piorum causa, ut sub eorum regimine tutam securamque agere vitam possint, Dan.* 9, 13. *Quamquam vero infinitas*

tas homini utilitates jussu Dei præstent; duces nostri sunt, præcedunt nos, comitantur, insequuntur, nunquam a latere nostro recedunt. Omnem incessum nostrum passusq́; singulos ad numerum revocant; Dum in utramvis aurem stertimus, corpora nostra, ne damnum capiant, protegunt. Ne in vitæ discrimen incidamus, sedulo cavent. Ut ex periculis liberemur, studiose procurant. In nostrorum funeribus lacrymas nobis abstergunt: in pectoris angustiis nos erigunt: in præliis nobiscum dimicant: in castris adversus hostem præsidio nos circumvallant: Diaboli insidias procul a nobis arcent: contra mundi machinas auxilio nos muniunt: de pœnitentia nostra intima animi lætitia afficiuntur: animam e corporis ergastulo egressam in Abrahæ sinum deportant: Tot nempe ministeriis servitiisq́; nos sibi obstringunt. Per universa tamen ista non magis ministri serviq́; hominum efficiuntur, quam Reges & Principes subditorum suorum, quorum usibus universum illorum officium, imo toti militum exercitus inserviunt. Hæc nuper D. *Joannes Fechtius in Philocalia sua. p. 53. & 54.* edit. Rostoch. an. 1707. Sicut vero etiam Pandectæ Sacræ de cultu Angelorum: in quo multis modis Slavi errarunt.

§. II. Observ. (1) *Barstuccarum & Marcopetarum Nomina.* Dicebantur vero Deorum spiritus administratorii Slavis, seu Prussis in specie olim; *Barstuccæ* atque *Marcopetæ. Hartknochius* Differt. 8. de Diis Vet. Pruss. p. 145. ita: *In quibusdam locis* (Prussiæ) *cuti sunt Barstuccæ: in aliis iidem sub nomine Marcopetarum honorabantur.* Vocabulum prius repetit etiam *Meletius* Epist. ad *Georgium Sabinum.*

§. III. Observ. (2) *Barstuccarum & Marcopetarum Etyma: Barstucca* in sing. Prussis forte olim **Barstek** vel **Barstuk**, an quasi **Prostak**? a **Prosty**, rectus, erectus, quod *Barstuccæ* sint Spiritus erecto quasi vultu stantes paratique ad exequendum nutum atque voluntatem numinis superioris, hominisque. Et *Marcopeta*, ex **Mrok**, *crepusculum*, & **pece**, (vel **peze**,) *cura*, id est, qui sub crepusculo res curant, spiritus admistratorii nocturni.

§. IV. Observ. (3) *Barstuccarum & Marcopetarum Figura.* De his, quod sciam, scriptores ne γρῢ quidem.

§. V. Observ. (4) *Barstuccarum & Marcopetarum Cultores.* Autor *Johannes Meletius* epist. ad *Georg. Sabinum* refert huc (1) *Porussos*, (2) *Samogitas*, (3) *Lithuanos*, (4) *Ruthenos*, & (5) *Livones.*

§. VI. Observ. (5) *Barstuccarum & Marcopetarum cultus.* Nimirum pro *ministris Deorum & adjutoribus hominum* in genere habiti sunt. *Joh. Meletius* epist. ad *G. Sabinum* p. 167. & *Martinus Murinius* dicunt, eos uni *Paschwito*, sive *Pusceto* serviisse. Amplius quod ad cultum eorum attinet, eò ita *Christ. Pars II. Hartknochius* Differt. 10. p. 164. seq. *Barstuccis & Marcopetis Prussi (aliiq́;) vesperi collocabant in borreo super mensam mappa instratam, panem, caseum, butyrum & cerevisiam; invitantes eos ad epulum. Nec dubitabant de futuro fortunarum suarum augmento, si mane reperiissent cibos illos absumptos. Quem vero cibum maxime reperiebant consumptum, eum in sequentibus consecrationibus cumulatius apponebant. Quod si Dii illi cibum in mensa reliquerant intactum, magna solicitudine angebantur, omnia improspera sibi eventura credentes; Melet.* loc. cit. pag. 169. *Waisselius* fol. 20. b. *Idololatricum hunc ritum adhuc superiore seculo fuisse superstitem, maxime in Sambia, & quod ego miror, prope Conitiam in Pomerellia, tradit Martinus Murinius in Chron. Prussiæ c. 7. p. 7. Quando Barstuccæ, sive etiam alii Spiritus, qui dicebantur Catky, alicubi habitare volebant, qua ratione pronum in patremfamilias animum declararint, verbis Meletii edisserere placet: In domo, ait ille p. 170. congerunt noctu segmenta lignorum, & mulctris lacte plenis imponunt varia animalium stercora. Quod ubi paterfamilias animadverterit, nec dissipaverit segmenta, nec stercora e mulctris ejecerit, sed de inquinato lacte cum familia sua comederit, tunc illi apparere & permanere dicuntur.*

§. VII. Observ. (6) *Barstuccarum & Marcopetarum destructio.* Desiit denique quoad maximam partem, mea opinione, horum spirituum sive Diabolorum cultus anno, cujus facta sæpe mentio est, MCXLIX.

CAPUT XXXIV.

De Coltkis sive Kobalis.

§. I.

OBserv. (1) *Coltkorum* Nomen. Alterum genus Spirituum illi constituunt, quos *Joannes Meletius* epist. ad *Sabinum de relig. & sacrific. Vet. Boruss. p. 169. Diis Prussicis accenset*, & lingva Ruthenica **Coltky**, Græca *cobali*, (κόβαλοι) & Germanica *Kobaldi*, (**Kobolde**) nominati sunt. *Hartknoch.* Differt. 8. p. 142. *Nos Coltkos eosdem esse putamus, quos Barstuccas & Marcopetas, licet eos Meletius distingvat.*

§. II. Observ. (2) *Coltkorum Etymon. Coltki* plurale, & sing. **Kolek**, nomen corruptum & correptum, ex Græco κόβαλοι, vel κόβαλος. Hoc ab. Arab. אלחבל *alchoblo*, id est, *dæmon*, radix חבל id est, *retia tendere*, Arab. vid. *Orig. Lingv. Sorab.* lib. 1. p. 149.

§. III. Observ. (3) *Coltkorum Figura.* Altum hic apud scriptores silentium.

§. IV. Observ. (4) *Coltkorum Cultores. Meletius* epist. dict. p. 169. Colunt (1) *Prussi*,

(2) *Samogitæ*, (3) *Lithuani*, (4) *Rutheni*, & (5) *Livones* quoque Spiritus visibiles, qui lingva Ruthenica, **Coltky**, (alii legunt **Coltky**,) Græca *Cobali*, Germanica *Coboldi* vocantur.

§. V. Observ. (5) *Coltkorum Cultus*. *Meletius* epist. cit. sic porro pergit: Hos *spiritus credunt habitare in occultis ædium locis, vel in congerie lignorum; nutriuntque eos laute omni ciborum genere, eo quod afferre soleant nutritoribus suis frumentum ex alienis horreis furto ablatum*. *Hartknochius* loc. cit. *Apparebant* **Coltky** *ægrotis, præsertim nocturno tempore, luna lucente; credebantur etiam nutritoribus suis comportare frumentum ex ingratorum horreis & granariis ablatum*. vid. *Martinus Murinius* in Chron. Pruss. cap. 5. pag. 9.

§. VI. Observ. (6) *Coltkorum destructio*. Non dubium, quin quicquid de *Coltkis* suggessit superstitio aboleverit tandem religio Christiana. Dixi autem de conversione *Prussorum, Samogitarum*. &c. jam sæpius.

CAPUT XXXV.

De

Dæmone Meridiano.

ILlud φάντασμα, quale fuerit, breviter ita describit *Boxhornius in Republ. Moscov.* Part. 1. ubi de Moscovitarum seu Russorum religione ac ritibus. *Dæmonem quoque*, ita ille, *Meridianum* (*Origenes* lib. 1. in *Job*. cap. 1. fol. 16. Tom. 1. Oper. Part. 2. Sicut in noctis tenebris: sic similiter in medio meridie plures dæmonum tentationes se demonstrant: quam ceteris temporibus. Hoc nimirum claruit in filiis Jobi, qui non alio tempore; sed medio interfecti sunt meridie.) (*Moscovitæ*) *metuunt, & colunt. Ille enim dum jam maturæ resecantur fruges, habitu viduæ lugentis ruri obambulat, operariisq; uni vel pluribus, nisi protinus viso spectro in terram proni concidant, brachia frangit & crura, neque tamen contra hanc quoque plagam remedio destituuntur. Habent enim in vicina sylva arbores, religione patrum cultas, harum cortice vulneri super imposito, illud non tantum sanant facile, sed & dolorem loripedi eximunt*. Confer. jam *Psal.* 91, 6. & *Acta Erud. Lips.* anno MDCXCVI. p. 349.

CAPUT XXXVI.

De

Deabus Luititiorum, &

Equo eorundem.

§. I.

ELeganter *illustrissimus Julius Cæsar Scaliger* Exercit. 307. sect. 29. de *Subtilitate*: *Humanæ sapientiæ partem esse, quadam æquo animo nescire velle*. Et *Ebræi*: *non debes erubescere, interrogare id, quod nescis, ut illud scias: neque erubesces, de re aliqua quæsitus, quam nescis, dicere, nescio*. Hoc itaque *de me* ingenue profiteor, partem superesse Philologiæ, aut Theologiæ Slavico-Sorabicæ, paganæ, quam æquo animo nesciam, nimirum alia inter plura, quæ fuerint, quidve significarint *Deæ Luititiorum* & *qualis equus* eorundem, de quibus *Ditmarus*, *Fabricius*, *Pappenheimius* & *Abbas Vrspergensis*: non erubescam interrogare alios doctosve viros, quæ nesciam, ut illa sciam. Verba proinde Autorum recitabo, ut illi habeant, quæ me doceant.

§. II. Scilicet *Dearum Luititiorum* his meminit Ditmarus in *Chron. Merseburg.* lib. 7. fol. 102. *Luitici redeuntes irati dedecus Deæ suimet illatum queruntur. Nam hæc in vexillis formata, a quodam Hermanni Marchionis socio, lapide uno trajecta est: & dum hoc ministri ejus Imperatori dolenter retulissent, ad emendationem XII. talenta perceperunt*. Et cum juxta Worzin civitatem Mildam nimis effusam transire voluissent, Deam cum egregio L. militum comitatu alterum perdiderunt. Jam malo omine residui domum venientes a servitio Cæsaris se malorum instinctu abalienare nituntur; sed habito post communi suimet placito, a prioribus suis convertuntur. Georgius Fabricius Orig. Saxon. lib. 2. fol. 380. ubi de his sic quasi iræ plenus. *Nescio, quæ ipsorum baba fuerat*. Sed Baba i. e. *anus vetula*, Sorabis, Bohemis, Polonis &c.

§. III. De *Equo Luititiorum*, ita *Chron. August. de Pappenheim*: Anno MLXVIII. *Burcardus* (Buggo ap. Abb. Ursbergens. sub anno Christ. 1088. fol. 240.) *Halberstadiensis Episcopus Luiticiorum provinciam ingressus, incendit, vastavit, avectoq; Equo, quem pio Deo in rheda colebant super eum sedens in Saxoniam rediit.*

Q. D.

Q. D. B. V.

DISPUTATIO HISTORICA DE SERBIS,

Venedorum Natione vulgo dictis die Wenden,

quam
consensu Spectabilis Philosophicæ Facultatis

PRÆSES

M. GEORGIUS Krüger, Liberosensis Lusatus.

&

LAURENTIUS Jetze, Rezens. Neo-March.

RESPONDENS,

publico Philosophorum examini submittent

horis consvetis, d. Junii 1675.

In Auditorio Philosophorum Witteberga.

I. N. J.

UT jucundum & fructuosum veterum historias repetere & contemplari: sic arduum & periculosum. Nam (ut recte innuit Strabo) non solum propter mutationes res ipsæ incertæ sunt; sed etiam propter diffidentes Scriptorum opiniones, qui iisdem de rebus non eadem tradiderunt. Quapropter non demonstrationes; sed ut plurimum conjecturas de natione Venedorum, Serbis, rudi quod ajunt, Minerva, quæ ab historiographis digne annotata, hic sumus repetituri. Quod DEUS bene vertat!

PUNCTUM I.

De Serborum descriptione.

Serborum sedes. §. I. SERBI (*a*) sunt populi Venedici, qui in Misnia (*b*) olim inter Albim atque Salam (*c*) fluvios, imo & in ipsa Bohemia (*d*): hodie vero superstites in Lusatia (*e*) (vulgo die Wenden dicti) consident.

(*a*) Dicuntur etiam Syrbi, Sorabi & Sorabes passim apud historicos. (*b*) Avent. lib. 4. Boj. annal. p. m. 191. *Interea Venedorum gens Sorabes dicti, qui inter Albim & Salam considebant, ubi nunc Moesi nominantur, in fines Saxonum & Turingorum invadunt.* Id ib. *Deinde aliæ Venedorum nationes ferocissimæ (capita enumerasse sufficiat) Sorabes, Boëmi, Abroditæ fœderatis &c.* Misnia inde Sirbia dicta ut & Sorabia. vid. M. Reinh. Reinac. Steinh. de Misn. orig. p. 88. dicens: Es hindert gar nicht, daß Dithmarus Bischoff zu Merßeburg, welcher unter Kayser Henrico II. gelebet, anzeiget, daß Meissen von den Sclaven oder Wenden Lummacia, von den Böhmen Syrbia sey genennet worden. Ubi pergit idem autor p. 96. & 97. dictus: In dem vergleichen sich die Scribenten, daß diese Wenden in Meissen den besondern Nahmen gehabt, daß sie Sorabi genennet worden ꝛc. Was sonsten dieses Volcks für eine Gewalt müsse gewesen seyn, weiset das genugsam, daß sie neben Meissen die Ober-Lausitz, und ferner den gantzen Strich biß an die Elbe und Saal einbekommen. Helm. Chron. Slav. lib. 1. c. 2. *Albia in occasum ruens primo impetu Boëmos alluit cum Serabis.* (*c*) Micræl. in Pomer. lib. 2. n. 18. Endlich ward die Thür dadurch (sc. Vandalorum emigrationibus, Attilæ sævitia, & Germanorum dissensionibus) gar weit den Sclaven und Wenden oder der Sarmatischen Nation aufgethan, und aus denselben setzten sich die Wiltzer und Lutitier, oder Lötzer in Pommern und Marck: Die Soraber oder Sirfen in Meissen und Böhmen, die Obotriter in Mechelenburg. Trith. Abb. Spanheim. ap. Goldast. lib. 2. cap. 1. *Slavos*

Sorabos, qui nunc dicuntur Boëmi, Rex Dagobertus bello aggressus vicit, superavit & Francis subjectos tributarios fecit an 640. (*d*) Dubrav. hist. Bohem. lib. 1. *Sirbi Sclavorum populi Lusatia inferiori & superiori occupata Lusatos se nunc appellant.* D. Chytr. Chron. Saxon. l. 1. de Vandalia dicens infert: *In hodiernum usque diem passim ad ripam albis misera gentis Heneta s. Slavica reliquia in Lusatia & alibi hærent.* (*e*) Ubi incolæ se SERBOS lingvamque suam Serbßka reez appellant.

An Vandali? §. II. Quapropter Sorbi nec sunt, nec recte dicuntur Vandali, ut multi, quorum error detectus & castigatus (*e*) sunt persvasi, tum cognatione vocabulorum (*f*) tum successione Venedorum in sedes Vandalorum (*g*) tum magnorum autoritate virorum. Unde tam multi errores & historiarum confusiones (*h*) natæ. Vandali enim populi Germani tum origine; tum sermone (*i*) perhibentur.

(*e*) Vid. M. Henr. Bangert. in not. ad Helmold. Chron. Slav. cap. 2. Melchior Goldast Heiminfel. comment. de re Bohem. Rhenan. lib. 2. rerum. Germ. c. 1. Münst. Cosmograph. c. 4. Franciscus Irenius lib. 1. exeges. Germ. 33. Flav. Blondell. lib. 1. decad. 1. Groppius Becan. l. 5. Spangenb. in Chron. Saxon. c. 14. & im Adels-Spiegel Part. 1. lib. 10. c. 5. verb. Wandeler und Wenden. Mart. Crom. lib. 1. rerum Polon. Mich. Beut. in comment. in Tacit. Germ. part. 1. c. 11. (*f*) ut Chytræus ipse fatetur in Vandalia Chron. Saxon. dicens: *Vicina sunt nomina inter se Vendi & Vandali.* (*g*) idem ib. Chytr. fatetur, *Vandali*, dicens, *dicuntur, quia post migrationem Vandalorum in Gallias, Hispanias, & Africam Venedi eorum terram occuparunt, sicut post migrationem Bojorum ex Bohemia in Bavariam nihilo minus novi incolæ Czechi Slavi veterum incolarum, nomen retinent.* Ita Helm. Chron. Slav. lib 1. c. 2. *ubi ergo*, dicit, *Polonia finem facit, pervenitur ad amplissimam Sclavorum provinciam eorum, qui antiquitus Vandali, nunc Winthi s. Vindili appellantur.* Et certo respectu quidem magis excusandos, quam accusandos viros hosce al. scriptores historiarum satis accuratos, esse putamus. Sed pejus illi, qui mentem eorum non assecuti multa de Vandalis primis incolis intelligenda, ad Vandalos secundos s. Venedos accommodare volunt. (*h*) Sic gravissime hallucinatus est Georgius Nicolai in Sylloge hist. (quæ cum præfat. Joh. Dresseri Lipsiæ edita,) dicens: Um diese Zeit 245. soll der Wenden (Wandaler debebat dicere) König Gotharus in Pommern regieret haben. Wie Panthal. meldet. item anno 161. post. Ch. nat. die Wenden nehmen Merseburg der Römer Vestung ein: quod an de Venedis intelligi queat, judicent alii: nos valde dubitamus. (*i*) Plin. lib. 4. cap. 14. *Genera Germanorum V. Vindelici (Vandali) quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Gottones, Ingævones &c. Istævones &c. Hermiones & Pancini. Ut Plinio æqualis* (teste & citante Bangert. in Helmold. not. cap. 2.) *sic eidem in hoc argumento* ὁμόψηφος *Tacitus scriptor verus & acutus Marsos, Gambrinios & Suevos, ita & Vantalos antiquissimos Germaniæ populos facit. Lingva etiam eadem cum cæteris Germanis usos esse diserte testatur Procop.* lib. 1.

§. III. Nec Serbi (*vulgo Wendi dicti*) confundendi sunt cum Wendis specialissime & καθ' ἐξοχὴν appellatis, (*k*) qui inter Danos & Megapolitanos ad Mare Balthicum sedes suas habuere. Hinc Principes Mechelburgici καθ' ἐξοχὴν olim die Herrn der Wenden (*qui tamen Sorabum nunquam fuerunt*) sunt appellati: quo titulo hodienum Rex Daniæ invictissimus, & Serenissimus Elector Brandeburgicus coronantur. Wendi & Serbi non confundendi.

(*k*) Multas Venedorum species recenset Helmold. lib. 1. cap. 2. Chron. Slav. *Pomeranos, Wilzos* s. Wilsos die Wilzer-Wenden, *Lutitios, Circipanos, Kissinos, Redarios* die Reder Wenden, *Obotritos, Rugos, Sorabos* die Zorber-Wenden &c. Bangert. ubi in not. annotavit eleganter hunc in modum differens: *Quanquam enim omnes illæ nationes origine Venedicæ essent, quæ in terras Vandalorum successissent: tamen subsequentibus seculis obtinuit usus, ut soli Obotritarum & Wagriorum reguli aut principes* καθ' ἐξοχὴν *Wendi*, die Herren der Wenden *dicerentur.*

§. IV. Non autem asserimus nos, omnes in universum, qui Lusati & Serbi dicuntur, etiam origine, aut natione esse Sorabos aut Venedos. Siquidem Germanos veteres incolas (*qui ad similitudinem Vandalorum in Pomerania* (*l*) *& Bojorum in Bojemia lingvam suam non penitus dedidicere, sed faventibus seculis denuo eam magis excoluere*) ut & Lusikos (*m*) aliosque, quos omnes præcise ab invicem distingvere hodie nec necessarium, nec possibile, (*omnes enim Lusati natione Germani*) iisdem admixtos nulli dubitamus. Germani Serbis immixti.

(*l*) Legatur hac de materia Micræl in Pom. lib 2 inter alia discurrens: So ist die Wendische Sprache hier ins Land kommen, daß die Deutsche niemahls draus gehoben ist. Ja ich kan nirgends finden, daß die Vandalische Städte an der See jemahls gantz Slavonisch oder Wendisch gewesen wären, und den Gebrauch der deutschen Sprache nicht beybehalten hätten. (*m*) Lusikorum meminit Wittik. scriptor. Saxon. qui temporibus Ottonis floruit, lib. 2. annal. Saxon dicens: *Eo quoque tempore* (Ottonis scil.) *Gero præses Slavos, qui*

dicun-

dicuntur Lusiki, potentissime vicit. Melch. Goldast. Heimensfeld. de reb. Bohem. lib. 1. c. 8. *Idem casus qui Marcomannos & Quados, etiam Semnones* (qui ut ex Vet. Geograph. Cluv. lib. 3. introd. in Geograp. ad ripam Oderæ in Marchia & in Lusatia sedes habuere.) *excepit. Nam Sorabi & Lusiki* (qui & Lutici, Lutitii, Lucici) *gentes Sarmaticæ s. pulsis s. quod vero similius subactis Semnonibus, eam regionem occuparunt. Dubravius vocat Syrbos.* Micræl. lib. 2. n. 39. Mießka ein König der Luzikaucer, welche weiter im Lande wohneten, etwa da nun die Laußnitzer noch von den alten Loizern übrig.

PUNCTUM II.

De Origine Serborum.

Origo Serborum. §. I. Explicata jam populi Lusatici descriptione, sequitur, ut quædam etiam de Origine ejusdem dicamus. Sicuti autem perdifficile & fere impossibile est (*n*) primam eamque distinctam populorum originem revocare, nisi fabulas atque res incertas enumerare velis; quales Dubravius, atque Æneas Sylvius de Boëmis, productas (*o*) refutarunt: ita de natione Sorabica quantum e fide dignis historiis colligere possumus, hic tantum breviter sumus repetituri.

(*n*) Æn. Sylv. de Bohem. cap. 2. *Nondum ego quempiam legi autorem, cui fides habenda sit, qui tam alte gentis initium dederit, Ebræos exceptos omnium mortalium primos.* (*o*) Idem Æneas pergit ib. dicens: *Multi e Germanis satis se nobiles arbitrantur ex Romanis ortos, Romani e Teucris ducere originem gloriosissime putant. Franci, qui & Germani, Trojanum se sangvinem esse dixerunt. Eadem Britannis gloria est, qui Brutum quendam exilio præfectum generi suo principium dedisse affirmant. At Boëmi longe altius orti ab ipsa confusionis turre se missos esse jactitant, nudos incessisse &c. glandibus vixisse &c.* cap. 2. 3. & 4. Cui adstipulatur Dubrav. hist. Bohem. l. 1. dicens: *Quid fabulosius, quam originem velle referre ad divisionem, confusionemque lingvarum, quæ tunc facta fuisse dicitur, cum in solo Babilonico turris ædificaretur. Nam si vetus origo placuit, utiq; turri illa vetustior Adamus omnium gentium communis parens erit.*

An a Sarmatis orti? §. II. Est autem extra omnem controversiæ aleam positum, Serbos non esse nationem novam; sed cum aliis Venedicis s. Slavicis populis a veteribus Sarmatis (*p*) ortam; id quod eorum lingva & mores satis docent. Unde & Plinius Geographorum antiquissimus SERBORUM quorundam mentionem (*q*) facit, eisdemque ad paludem Mæotin, ubi & ipse Ptolomæus (*r*) Sarmatis sedes antiquas assignat. Inde Sorabos nostros cum conterraneis suis tanquam e communi patria venisse, certum est.

(*p*) Vid. Helmold. supra cit. Sclav. Chron. lib. 1. c. 2. Micræl. in Pomer. Crom. de reb. Polon. 1. Matth. a Michau de Sarmat. descript. Alexander. Gangu. in Sauromat. &c. (*q*) Plinius qui seculo 1. post natum Christum floruit lib. 6. cap. 7. infert: *Inde Mæotis lacus in Europa dictus. A Cimerio accolunt Mæotici, Serbi, Vali, Arechi, Zingi. Deinde Tannim amnem gemino ore influentem incolunt Sarmatæ Medorum, ut ferunt, soboles, & ipsi in multa genera divisi,* conf. lib. 4. cap. 13. (*r*) Ptolomæus Plinio antiquior citat. a Dubr. lib. 1. histor. Bohem. ita: *Sarmatia, quam Ptolomæus ab ortu lacu Mæotide & Tanai, ab occasu Vistula, a septentrione oceano Sarmatico, a meridie Carpathiis montibus terminat, omnium gentium, quos nunc Slavinos vocant, quondam communis patria fuit.*

§. III. Quando vero præcise, & quomodo adventus eorum in Germaniam sit factus, id ob varietatem autorum (*s*) determinari non potest, nec opus est. Omnium tamen optima & probabilissima sententia videtur eorum, qui putant, eos circa tempora Attilæ (*t*) Vandalia a suis incolis deserta, Germania per Hunnos vastata, & reliquis inter se dissidentibus, non quidem simul & semel, sed successive (*u*) in Germaniam immigrasse.

(*s*) Alii enim hoc, alii aliud tempus adventus illorum ponunt. Flav. Blondel. refert ad annum 600. lib. 1. de molin. Imper. Rom. d. 8. Hagek. Chron. Bohem. lib. 1. fol. 1. Barthold. Pontan. a Braitenberg. in Boh. pia ad ann. 644. Set. Calv. Chron. ap. ad ann. 645. Johannes Curio in Chron. lib. 3. ad ann. 450. Spangeb. in Chron. Saxon. c. 50. ad an. 451. alii aliter. (*t*) Optimis quibusque probabilis hæc est sententia Goldast. lib. 1. cap. 9. Mart. Crom. rerum Polon. lib. 1. cap. ult. Spangenb. in Chron. Saxon. cap. 50. 51. Jacob. August. Thuan. hist. suorum. temp. lib. 56. Neugeb. lib. 1. hist. Polon. fol. 9. Joach. Cur. annal. subs. Henric. Bangert. in not. ad Helmold. Chron. Slav. lib. 1. cap. 2. (*u*) Micræl. lib. 2. Pommerland cap. 12. & 37. Wenn man aber fraget, zu welcher Zeit doch eigentlich die Wenden in das Land kommen, so antworte ich, daß keine gewisse Zeit, darinn solches geschehen, könne gegeben werden: weil die Wenden nicht eben mit Gewalt herein brachen; sondern allgemach sich mit den Pommern vermischeten, eben wie sie mit den Preussen gethan haben: und insonderheit, da diese Länder von Einwohnern leer waren,

ren, haben sie gut machen gehabt, und ist eine Slavonische, und Wendische Familie nach der andern herein gegangen.

An e Serbia Bosnensi?

§. IV. Cæterum quod videntur (*x*) quibusdam Serbi nostri e Serbia Bosnensi descendisse, indeque nomen suum derivasse, nobis lusus vocabulorum videtur (*y*). Multo minus credimus, Sorabos omnes (*z*) esse colonos per Czehum ducem Bohemiæ in hasce terras (*a*) introductos.

(*x*) David Chytr. Chron. Saxon. in Vandalia. Heinr. Goldast. Heiminsf. lib. 1. cap. 8. M. Rein. Reinecc. Steinh. von Meißner Herkommen pag. 97. Loquimur autem de Serbis Bosnensibus, quorum mentionem facit Chytr. lib. c. p. 32. Cluv. in Geograph. lib. 4. p. 418. qui cum nostris Serbis nec sunt, nec fuerunt iidem. (*y*) Nam SERVI nomen suum a Servis Sarmatarum indomitis atque rebellantibus accepisse leguntur; de quibus totam historiam enarrat Avent. lib. 2. annal. Bojor. quos Imperator in Slavonia domuerit, atque in Pannoniam transtulerit ulteriorem. At vero SERBOS nostros nomen suum ex ipsa Sarmatia (quod nobis David Chytr. l. c. & Joh. Curæus in annal Siles. suppeditant) accepisse hactenus non dubitamus: Minus obstante, etsi Paul. Langius in Chron. Citiz. vocem Soraborum ex Roswito denominatione Germanicam faciat. Nam illud non probavit, nec satis certus (*se ipso fatente*) annotavit. Nec multum de Etymologia vocis sumus solliciti (*z*) concedimus (*si historia de Czecho certa*) de Boëmis: ponimus de Transalbinis & Lusatis superioribus, quia lingvas Croaticam & Lusaticam fere convenire sumus persvasi: negamus de Lusatis inferioribus, argumento a lingvæ (*de qua mox*) & morum diversitate sumto. (*a*) Joach. „Curæus in annal. Siles. dicit: Czechus immi„sit & similiter novos colonos in illum tra„ctum, qui est inter Albim atque Salam, qui di„cti sunt Sorabi, quod ipsum nomen est a Sar„matis: alios qq. misit ad mare Balthicum „Windos dictos &c.

PUNCTUM III.

De Lingva Serborum.

Conditio lingvæ Sorabicæ.

§. I. Obiter etiam de Sermone hujus nationis, non quidem quoad ætatem primam; sed nostram, quædam subjicere placet. Non autem est lingva nova (*b*) aut vulgo ut existimatur, ex variis lingvis mixta. Mixtus quidem populus Lusatiæ, uti Boemiæ & Bavariæ (*c*); sed lingvæ non sunt mixtæ (*d*).

(*b*) quales Anglica atque Gallica habentur ex diversis populis diversæ lingvæ mixtæ. (*c*) Æn. Sylv. in Germ. c. 47. *Et pauci sunt inter Boëmos, saltem, qui non utramque noverint lingvam: & undiq; cincta est terra Teutonicis plebibus.* Avent. annal. Boj. lib. 3. *Ad Draviq; Savique fontes adhuc lingva Veneda est in usu: sermo Bojus in urbibus & castellis invaluit.* (*d*) Nec obstat nobis unum atque alterum exemplum hominis vitiose loquentis, nec unum atque alterum vocabulum immixtum: hæc enim omnia ad novam aliquam lingvam mixtam sufficere, nemo nobis facile concedet.

Affinitas cum aliis lingvis.

§. II. Habet etiam lingva Sorbica magnam cum Polonica atque Bohemica aliisque lingvis convenientiam (*e*); ideoque in communi patria lingvæ Sarmaticæ dialectum fuisse non negamus; sed hodie respectu Polonicæ atque Bohemicæ diversa lingva dici meretur. Siquidem non modo quoad materiam: sed etiam quoad formam præprimis (*f*) ab illis recedit.

(*e*) Ut lingvæ orientales Ebræa, Chaldæa, Arabica &c. aut Septentrionales Germanica, Svecica, Anglica: aut occidentales, Hispanica, Italica, Gallica &c. magnam quidem svavemque harmoniam inter sese habere dicuntur; propterea tamen non dialecti (si accurate loqui velimus); sed lingvæ diversæ potius dicuntur: sic quoque de lingvis Sarmaticis, Moscovitica, Polonica, Bohemica atque Vandalica aut (si placet) Sorabica judicandum esse, putamus. (*f*) Caret lingva Lusatorum peregrinis ineffabili multorum consonantium concursu, hinc eam omnium Slavicarum lingvarum facillimam judicamus. Cujus accedit analogia Grammatica, quæ ratione constructionum, in verbis temporum atque modorum formatione, quam proxime ad Germanismum accedit.

Discrepantia dialecti.

§. III. Præterea ipsa Lusatorum lingva suis (*g*), propriis dialectis gaudet: Atque Lusatiæ quidem superioris Idiotismus propius accedit ad Slavonismum; inferioris vero ad Windismum, tanto discrepantes, ut incolæ vix se invicem intelligere queant non attendentes.

(*g*) Alia enim dialectus (ut superiores mittam) Lubenensis, alia Gubenensis, alia Cotbusiensis, alia alius diœceseos, quarum tamen omnium Cotbusiensem (in Lusatia inferiori) dialectum in sacris peragendis usitatam plerumque, experientia docet.

Usus lingvæ Sorbicæ.

§. IV. Cæterum hodie & nominis & lingvæ usus apud Misnenses ut & Metropolitanos Lusatiæ evanuit; sed olim magna (non in omnibus præcise Serbicæ; sed) Sarmaticæ s. Slavicæ (h) amplitudo. Hodie nescio qua (præcise Serbica lingva) quasi ἀντιπαθεία multis invisa. Sed olim tanta ejus & dignitas

&

& neceſſitas, ut & Imperator ipſe Otto M. eidem ſtuduerit, (*ii*) & leges Imperatoriæ (aureæ bullæ) ejus notitiam SS. Imperii Romani Archiprincipibus neceſſariam tradiderint, (*kk*) ut taceam ejus quaſi ſororis uſum in ſacris adminiſtrandis (*ll*) contra morem a Pontifice Romano conceſſum fuiſſe. Hinc verſio Scripturæ S. (*mm*) Slavica nata.

(*bb*) Micræl. in Pom. l. 2. c. 4. Wir wiſſen, daß die Sarmatiſche Nation allgemählig ſo mächtig worden, daß ſie nicht allein das groſſe und kleine Reuſſen, ſondern auch das gantze Burgunder-Land, da itzunder die Polen wohnen, und ferner die Walachey, Bulgarey, Servey, Podollien, Littauen, Croatiam, Dalmatiam, Mähren, Böhmen, Schleſien und die gantze Windiſche Marck, Illyricum mit ihrer Sprache erfüllet. Und man kan auch nicht leugnen, daß ſie auch in Griechen-Land überhand genommen, und allda mächtig worden seyn. Wie denn noch heutiges Tages die Wendiſche Sprache allda allenthalben, und inſonderheit an der Ottomaniſchen Pforte im Gebrauch ſeyn ſolle. (*ii*) Wittik. annal. Saxon. l. 2. *Praterea* (præter alias ſcientias) *Romana lingva Slavonicaque loqui ſciebat* (Otto Magnus.) (*kk*) Vid. Goldaſt. in Comment. de regn. Bohem. l. 4. c. 16. ubi & alii autores citantur. (*ll*) Æneas Sylv. hiſt. Bohem. c. 13. hiſtoriam narrat. Conf. David. Chytr. Chron. Saxon. in Vandal. p. 37. & Goldaſt. l. c. l. 5. c. 2. ubi alicujus notatu digna Bernhardi ſcriptoris verba citantur ſequentia: *Quidam Sclavus ab Iſtriæ & Dalmatiæ partibus nomine Methodius venit, qui adinvenit Slavinas literas & Slavice celebravit Divinum officium, & vileſcere fecit Latinum.* (*mm*) quæ adſcribitur Hieronymo, rectius Methodio aut Cyrillo Moraviæ Epiſcopis (ſit penes hiſtoricos fides.) Vid. Goldaſt. ſæpe laudatus l. c.

PUNCTUM IV.
De Moribus Serborum.

Mores Serborum.

§. I. Mores Sorabici populi primi nobis ſunt incogniti. Media vero ætas, quæ eosdem vidit, magis generaliter, quam ſpecialiter mores eorum depinxit ut migrationibus (*nn*) ſtudioſos, miſeriæ & multi laboris (*oo*) patientes, libertatis patriæ tenaces, erga hoſtes ſuos ſævientes; ſed in domeſticos fideles, modeſtos (*pp*) & conſcientioſos.

(*nn*) Dubrav. hiſtor. Bohem. l. 1. *Vetus mos erat omnium Sarmatarum Pomponio Mela autore non ſtatis perpetuisque uti ſedibus, ſed ut invitavere pabula, vel ut cedens & ſequens hoſtis exigebat: ita res opesque ſecum trahere ſolebant, caſtra ſemper habitantes, bellatores liberi.* (*oo*) Wittik. l. 2. annal. Saxon. *Sæpius exercitus eos læſit, in multis afflixit, & in ſummam calamitatem perduxit. Illi vero nihilominus bellum elegerunt, omnem miſeriam caræ libertati poſtponentes. Eſt namque hujusmodi genus durum & laboris patiens victui leviſſimo aſſuetum, & quæ noſtris gravi oneri eſſe ſolet, Slavi pro quadam voluptate ducunt. Tranſeant ſane dies plurimi his pro gloria magno, latoque imperio: illis pro libertate ac ultima ſervitute varie certantibus.* (*pp*) de ſævitia eorum nemo dubitabit. Sed pro domeſticis moribus ſufficiat nobis unicus Micrælius, qui in Pomeran. l. 2. ita diſcurrit: Und weil die Wenden deſſen Lob haben, daß ſie ſittſame und gewiſſenhaffte Leute ſind, wie die Heneter alſo Philippus Melanchthon beſchreibet, ſo hat ſich ihr Wandel ſelbſt andern Völckern angenehm gemacht, und iſt ihre Sprache bald weit ausgekommen.

Ingenium & vivendi ratio.

§. II. Hodiernos vero mores, cum notiſſimi, non opus eſt multis recenſere. Neminem latebit, qui Luſatiam luſtravit, civitates ut plurimum civilibus, iisque Germanicis: ruſticos autem ruſticis partim Germanicis (*qq*) partim propriis ſuis (*rr*) iisque immutabilibus moribus gaudere. Atque ut multa paucis dicamus: Eſt natio hilaris, affectu vehementiori prædita; erga hoſtem quidem immiſericordiam; erga amicum v. (*ss*) plus quam fidelem amicitiam exercens, laborioſa, ſimplex (*tt*) religioſa. (*uu*)

(*qq*) Simplici victu & amictu ſunt contenti, ideoque hominem inſolitis veſtibus (allmode) ingredientem mirantur & ut ſuperbum averſantur. (*rr*) Conſtat, eos Germani, qvi lingvam Sclavonicam (*libenter enim loqvuntur*) neſcierit, converſationem non curare, putantes ſe negligi ab eo: contra crebrioribus inter ſe conventiculis ſtudere, Xenodochia præcipue diebus feſtis frequentare, ibidemque poculo hilaritatis exhauſto devote (prout externus habitus prodit) pro ratione temporis hymnos ſacros, ex iisque Symbolum Apoſtolicum & Gloria illud Angelorum cantando exercere: poſt (juniores) jubilando, ovando, vociferando, choreisque ducendis ad ſatietatem usque totam fere noctem conſumere: (*ss*) hoſpitem ſi quem linguæ ſuæ gnarum, & loqvacem acceperint, hoſpitalitate plusquam fideli ſuſcipere, quaſi manibus portaturos: interea laboris & miſeriæ eſſe patientes, ut & nocte parum quieſcant. (*tt*) Simplicitatem antiquam ſuam produnt, dum cultum literarum parum curant (quod vitium, in ſummo tamen gradu, tradit de antiquis conterraneis

eorum Moschis Cluv. in Geogr. c. 26. dicens: *In scholis legere duntaxat & scribere docentur pueri, nec Academiæ, aut collegia in universo extant Imperio Moscovitico*) appellantes eum satis doctum, qui legere & scribere sciverit; qui vero lingua vernacula bene concionaverit, doctissimum. Cæterea mirantur, aut pro superfluo habentes, aut male interpretantes. (*uu*) Theologos s. concionatores maximi pendent suos, & omnia eorum dicta (ut par est) pro verbo DEI suscipiunt, frequentaturi templum elegantibus phrasibus (frequentare domum DEI, aut ad verbum, DEI &c.) utuntur. Cæterum omnes libros expressos pro verbo DEI habent, quasi nullum aliud studium, nisi quo ad salutem promovemur, esset putantes. Hinc quandocunque aliquem legentem aut scribentem viderint, eum concionem meditari existimant.

PUNCTUM V.
De Religione Serborum.

Religio Serborum.

§. I. Religionem paucis attendentes distinguimus inter Sorabos paganos Syncretistas s. Christianos primos & Evangelicos s. Christianos secundos. Ethnici πολυθείας illius Græcanicæ quidem participes non sunt facti; interim tamen ut reliqui pagani præter Deum verum (*xx*) dæmonem, nymphas Sylvasque (*yy*) teste Dubravio, coluisse, iisque sacrificasse leguntur.

(*xx*) Deum verum sua lingua, Beli bogh h. e. album Deum: dæmonem Zarni bogh h. e. nigrum Deum (ut Micræl. annotavit in Pom. l. 2. c. 76.) appellarunt. (*yy*) Dubrav. hist. Bohem. l. 1. ex Procop. hist. Gotica: *Habent praterea Slavini lege cautum a majoribusq; traditum, ut inter numerum deorum deum unum illum, qui sit fulminis fabricator, dominum omnium rerum, ac solum Deum esse credant, illiq; bestias ac ejus generis alia mactent &c. hinc pro incolumitate sacrificant, habentq; persvasum, per sacrificia salutem sibi redemtum iri.*

Quando conversi?

§. II. Saxonibus autem Christianis, hi quoque seculo nono post N.C. ad Christianismum pervenere. Sed quia iisdem S. Viti legenda prædicaretur ad superstitionem relabascentes memoriam S. Viti primò in idolo, ut deum; deinde, pro vitio seculi, destructo idolo, ut patronum, semper sancte (*zz*) coluere.

(*zz*) Hinc putat Dubravius, *natam esse formulam Slavonicam*, VITEI, VITEI, *qua excipere solent hospitem aut amicum Slavi, quasi nomine S. Viti eidem gratulantes.* hist. Boh. l. 1. p. 7. Cæterum de Viti idololatria & superstitione ut & aliis idolis Slavicis plura differit Helmold. Chron. Slav. c. 52. 53. inter alia dicens: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zvvante Wit deus terræ Rugianorum, ut pote efficacior in responsis, cujus respectu cæteros semideos æstimabant.*

§. III. Sed denique v. hæc natio inter alias fere prima fuit, quæ e tenebris Papatus Cimmeriis lucem Evangelii conspexit (*aaa*): atque hodie non nisi purum Evangelium Augustana Confessione omnibus sordibus papisticis liberatum audit: quod DEus conservet!

(*aaa*) Intendimus ad tempora Hussitarum & Dn. Lutheri, ad seculum 16. & 17.

PUNCT. VI.
De Republica.

§. I. Ut Sorabes omnis miseriæ atque laboris patientes: sic cujuscunque servitutis (*bbb*) impatientes cum omnibus Slavinis populis. Inde semper omnibus modis eo laborarunt a prima ætate, ut Monarchiam aliorumque dominatum in se fugerent: contra v. in (*ccc*) democratia s. aristocratia vivetent. — Quam regiminis formam amaverint?

(*bbb*) Contra naturam quasi iis erat, ut pote sanguine libero natis, libereque educatis servire, aliusque imperio subditos esse. Quæ etiam maxima causa fuit, ob quam tam sæpe fidem Deo atque Imperatoribus datam resciderunt, sibique & suis posteris fatum infelix procrearunt. Vid. Micræl. in Pom. l. 2. n. 5. & 11. &c. Bangert. ap. Helmold. l. 1. c. 11. *Erant Wagrii vetustæ superstitionis & avitæ libertatis tenacissimi, nec ullam occasionem, qua excuterent jugum Romanorum, negligebant.* (*ccc*.) Dubrav. hist. Boh. l. 1. ex Procopio dicit: *Slavinorum nationes non ab uno aliquo homine regi, sed jam inde ab antiquo plebeia communiq; libertate vivere, & de rebus omnibus, quæ cogitatu, factuve graviores occurrunt, communiter deliberare*, vid. Micræl. l. c. l. 2. c. 31.

§. II. Denique S. Romano Imperio ad Saxones translato ab Imperatoribus Henrico Aucupe & Ottone M. funditus depressi Imperioque Romano incorporati (*ddd*) fuerunt. Ubi ero primus Marchiæ Lusaticæ Administrator prædicatur. (*eee*) — Quando incorporati imperio.

(*ddd*) Avent. l. 4. Helm. Chron. Slav. c. 8. n. 4. Goldst. l. 2. c. 3. dicit: *Circumferuntur versus antiqui ab incerto quodam Germano Poëta imagini Henrici hujus subscripti, in queis sub regis persona legitur:*

Wend,

Wend, Dän, Sorb, Böhmen, Marcomann,
Delmantz, macht ich mir unterthan.

(*eee*) vid. Wittik. ſupra cit. l. 2. Ubi Meibom. annotavit dicens: *Circumferuntur Rythmi, qui idem de Gerone teſtantur*:

Zu Laußnitz erſter Fürſt waß ich,
Dreisſig Wendiſche Herren tödtet ich.

§. III. Quod v. Magiſtratum SS. Romani imperii ſubordinatum Luſatiæ attinet, ejus toties mutatio facta, ut hic vix recenſeri queat; modo enim reges Bohemorum, modo Marchiones Miſnenſes, modo Brandenburgenſes eam obtinuerunt. Donec ultima ætate per Dei Gratiam poſseſſio ejus ad Sereniſsimam Domum Saxonicam pervenit. Uti jam palam eſt. Et hic perſiſtimus. DEum Opt. Ter Max. devotis ſuſpiriis rogamus, ut Ruræ Saxonicæ Vigorem, Domusque Celſiſſimæ Florem, donec cœlum ruat, Patriæ noſtræ ſervare velit! Amen.

DISPUTATIO CHOROGRAPHICA
DE
LUSATIA
In Illuſtri Academia Salana
PRÆSIDE
M. JOHANNE BARTHOLOMÆO Bechmann,
placidæ eruditorum diſquiſitioni ſubjicit
PETRUS ERNESTUS CRAMER,
Budiſſa-Luſatus.
Autor & Reſpondens.
horis & loco conſvetis
ad diem Februarii M DC LI.

§. I.

Situs Luſatiæ. REpetitis e Geographia, altero hiſtoriarum oculo, de Orbis terrarum in quatuor continentis Aſiam, Africam, Europam & Americam ſive Orbem novum generali diviſione & ſingulorum locorum invenienda Longitudine & Latitudine, indeque unius ab altero intercapedine ſeu diſtantia, ac Zonarum Climatumque ratione, LUSATIA Patria dulcisſima in Germania tertiæ ſc. continentis ut Europæ parte nobiliſſima & ampliſſima, & ſic in Zona temperata boreali, & quidem in Germania Inferiore ſive Septentrionali, quæ a Superiore & Meridionali non incommode per Mœnum ſeu Moganum fluvium, aut potius per Sylvæ Semanæ & Gabretæ ductum continuatum ſeparatur, ſub climate potiſſimum octavo ſita, habens ab Oriente Sileſiam, ab Occidente Miſniam, & ſuperiorem Saxoniam, a Septentrione Marchiam, & a Meridie partem Bohemiæ.

Etymologia. §. II. Quo autem felicius progrediamur, merito ad ipſius vocis LUSATIÆ cognitionem nos pedem movemus, noſtrumque laborem cum omnis rei inſpectio Etymologia cognita plenior ſit, ut Iſid. Lib. 1. Orig. cap. 28. ad illam ipſam LUSATIÆ noſtræ convertimus. Debet autem hæc, ſecundum quosdam, natales ſuos partim VANDALIS partim GERMANIS. Et quidem Vandalis, quia Luſati dicuntur a Luc, quod Sclavis idem eſt ac Sylva. Germanis vero, quia addita eſt vocula Saſſe, quæ idem ſignificat ac Sitzer, quod docet verbum Land-Saſſe, der auff dem Lande ſitzet oder wohnet. Ex his Luſati quaſi Waldſaſſen dicti, id quod patet ex Dreſſer. de Germ. Urb. præcip. Iſag. hiſtor. p. 5. Huic derivationi loci arridet convenientia, ſiquidem huc & illuc ſylvæ oculis incurrunt ac nemora.

Alii tentant LUSATIAM derivare a verbo lauſchen per eliſionem literarum chen i. e. warten, wo es hinaus will, ſich fürſehen, ideo quod hæc gens aſtuta ſit, provida conſilio, ac prudens, ut infra ſuo loco dicturi ſumus. Nitz vero ſyllabam eſſe Vindorum autumant.

Alii præterea non denegant derivari poſſe LUSATIAM ab utilitate, ut dicatur quaſi Lauter

ter Nutz, mutatis quibusdam literis,ut T. auferatur & ejus loco S. ponatur, quod antiquis fuit usui, docente Johan. Gorop. Becan. Lib. 5. Gallic. fol. 110. Petr. Greg. Tholoz. Lib. 15. de Rep. cap. 1. uti & tt pro ſs. U vero legatur cum ſignatura duorum punctorum. Quoniam autem nomina in itz & nitz Sclavica ſunt, teſte Althamm. in Corn. Tacit. Germ. veræ etiam voculæ ſcriptioni τὸ nütz minus inſervit, cum rectius ſcribatur die Lauſitz quam die Lauſznitz, quod docet vox LUSATIA & documenta publica. Propterea derivationi in frontiſpicio theſeos poſitæ, ut optimæ, præ ceteris fidem adjungimus, quanquam, cum hac de re nihil certi haberi poteſt, eandem non ut veram ſed probabilem ſaltem venditemus.

Incolarum nomina. §. III. Patet ex variis autoribus varia antiquioribus LUSATIÆ incolis fuiſſe nomina, quorum, cum ſcitu digna ſint, meritο mentionem facimus. Vocantur autem

1. SVEVI a Tacito de Germ. morib. ut refert Althamm. in Comment. ad hunc, & Dreſſer. de Germ. præcip. Urb. Fatemur quidem hac voce SVEVORUM in ſuo ſignificatu generaliori omnes omnino notari Germanos, ut in pluribus veterum hiſtoricorum ſcriptis videre eſt, in ſpecialiori tamen ſoli LUSATI hanc SVEVORUM dictionem jure ſibi arrogare poſſunt. Dicti autem fuere LUSATI SVEVI, propter SVEVUM fluvium, Germanice die Sprec, ad quem antiquiores illi habitarunt, horumque poſteri adhuc habitant. Cur. Annal. Siles. P. 2.

2. SEMNONES a Ptolomæo, Carione in Chron. & Althamm. in Comm. ad Tacit. quod nomen forſan Cureus intendit, quando eos vocat *Senones* Annal. Siles. Part. 1. dicens: Deſertis ſedibus veterum Lygiorum non ſolum, verum etiam vicinorum Germanorum Senonum, Hermundurorum, Marcomannorum, Bojorum &c. & quando occupationem harum ſedum recenſet, patet Senones fuiſſe accolas Svevi fluvii, ex prioribus etiam Curei verbis rem habemus luce clariorem, cum hæc noſtra LUSATIA Lygiis ſit vicina.

3. CENOMANNI, ut videre eſt ex Strabone.

4. CENINENSES, a Paulo Diacono ſic allegati; dicti vero, ſecundum Cornelii Taciti ſententiam a cultu divino & pietate, quam præ ſe tulerunt, ſiquidem idem Tacitus de Germ. morib. luculentiſſimum affert teſtimonium, quod, cum ſit inimici, majorem ſane fidem conciliabit.

5. ILINGI præterea nominantur, vid. Bilibald. Pirckeimer ad Tacit Germ.

6. LYGII, ut refert Philipp. Melancht. ad Tacit. Germ. quod nomen illi forſan his impoſuere, qui LUSATIAM Sileſiæ partem eſſe putarunt, vel qui ad morum & ingeniorum convenientiam reſpexerunt.

7. ELISII, cui voci vocabulum LUSATI, ut Cur. Ann. Siles. P. 2. notat, affine eſt. Dicunt quidam hoc vocabulum eſſe ab Elischa ſeu Eliſa nepote Japheti: quod nimirum iſtius poſteri bella & tyrannidem fugientes huc progreſſi ſint. Hæ enim gentes ſimul etiam profectæ, novas ſedes quæſiverunt, & promiſcue habitarunt. Cur. Ann. Sil. P. 2. Carionis vero Chronicon autumat libr. 4. veriſimilius eſſe hoc nomen illis ab Eliſtro fuiſſe impoſitum.

§. IV. Dividitur LUSATIA in SUPERIOREM ſeu Meridionalem, & INFERIOREM ſeu Septentrionalem. Utraque ſuis gaudet δικαστηρίοις propriis. Primaria ſeu Metropolis in Superiori eſt laudatiſſima mea Patria Budiſſina: in Inferiori eſt Lucca. *Diviſio Luſatiæ.*

§. V. Circa datam diviſionem variæ ſunt opiniones, quo nimirum tempore facta ſit, ſiquidem in publicis documentis ante annum Chriſti 1466. editis ea nullibi invenitur, teſte Dreſſer. de præcip. Germ. Urb. *Origo Diviſionis.*

§. VI. Quoties hæc noſtra LUSATIA Dominos ſuos mutaverit, patet ex hiſtoricorum ſcriptis. Docent eadem nos, eam jam Polonis, jam Sileſiis, jam Bojis, jam Miſnicis, jam Brandenburgenſibus Marchionibus, jam Hungaris adhæſiſſe. Anno 1012. debellavit eos, inque ſuam poteſtatem redegit Boleslaus I. Polon. Rex, vocatus a Vandalis tunc ad Luſatorum voluntatem viventibus, & ſic Polonis adhærere coacta fuit. Anno 1086. Imperator Henricus IV. Moguntiæ in conventu Imperii LUSATIAM Bohemis adjudicavit atque incorporavit. Anno 1163. tranſierunt quædam LUSATIÆ urbes ad Sileſios, quædam ad Marchiones Miſnicos. Anno 1213. Luſatia inferior Marchioni Brandenburgenſi vendita eſt a Boleslao. Anno 1490. juravit Luſatia in verba Uladislai Regis Hungariæ. Crebrius autem & frequentius in hanc fuit Dominium Bohemorum. *Varii Domini Luſatiæ.*

§. VII. Hodie fert clementiſſimam dominationem Sereniſſimi ac Potentiſſimi Electoris Saxonici, cui ſub initium Junii Anno 1623. a D. Ferdinando II. Imperatore Romano invictiſſimo per Legatos attributa, decimo vero & quarto anno poſt, nimirum Anno 1637. menſe Octobri ſolenni ritu ſacramentoque adhibito, in fidem data eſt; cum & hucusque per bene longam temporis ſeriem Regno Bohemorum fuerat incorporata, vid. Vechner. in Univerſ. Germ. Breviar. cap. 5. p. 171. *Hodie ſub Elect. Saxoniæ.*

§. VIII. Dicitur Marchia ſeu Marchionatus ein Marggraffthum. Hinc Elector Saxonicus Sereniſſ. vocatur Luſatiæ Marchio, Marggraff in Ober- und Nieder Lauſitz. Marchio autem ſeu Marggraff idem eſt ac Princeps limitaneus. Marck enim limitem ſignificat, & lapides in finibus poſiti dicuntur Germanice Marckſteine. Cuſpinian. in Procem. Auſtriac. Hotomann. de verb. Feud. verb. Marchio- *Unde Marchia?*

chiones. Deducitur vero a **Mercken**, quod scil. fines Provinciæ ibi observari debeant ac retineri. Alii τὸ **Marck** derivare tentant a Mara, Marcka aut **Mere**, quod equum seu equam significat, & ab inde compositum volunt Archimarschallum, ex Græco ἀρχὸς Princeps, & Germanico **Mara**, Equus seu Equa & **Schal** vel **Schalck**, quod denotat ministrum, ut sit quasi magister Palatii, **oder Oberster Stallmeister**, vid. Dn. Georg. Philipp. Harsdorffer de Philolog. Germ. Disp. 11. n. 33. qui verbum hoc prolixius ibi tractat. **Graff** latine Comes, nominatus a comitando. Germanicum autem quidam a Gravitate deducunt, viros eosdem esse debere graves. Sed minime recte ex eo deducitur, cum vox sit pure Germanica & præfectum significet. Quod vero ex istis dictionibus **Marggraff**, qui præfectus est limitum, proveniat, & quidem recte, faciunt nobiscum Althamm. ad Tac. Germ. Christ. Becmann. de Orig. Lat. Ling. Dresser. Mill. 6. P. 2. Matthæus Stephani & alii. Primus autem Lusatiæ Marchio fuit Goro, illustrissimus & fortissimus Princeps. Spangenberg spec. Nobil. Part. 1. Lib. 10. cap. 19.

Modus regendi. §. IX. Utraque LUSATIA absente ipso Marchione, suos habet Promarchiones plenipotentes. Ordinaria Superioris sedes est *Budissina*, Inferioris vero Lusatiæ Promarchionis sedes est *Lubena*. Hodie ceu gemmæ immo ceu sidera splendent in Superiori Illustris & Generosus heros Dn. Dn. CUNRADUS REINNECCIUS a CALLENBERG, Baronatus Muscoviæ, **Wettesingen und Westheimb** Dynasta hereditarius, a Serenissimo & Potentissimo nostro Electore Saxonico Legioni uni equestri summo cum imperio præfectus; In Inferiori Illustris & Generosus Dn. Dn. SIGISMUNDUS SIGEFRIDUS Baro a PROMNITZ, Dynasta in **Pleß, Sorau, Triebel & Naumburg**.

Origo Marchionatus. §. X. In hoc conveniunt Scriptores, quod Marchia nostra LUSATICA constituta sit ab Imperatore Henrico Aucupe. Circa tempora vero Constitutionis variant. Quidam dicunt, quod facta Anno Christi 920. cum Imperator Sarmatas divictos sibique devinctos dedisset. Alii factam eandem esse statuunt Anno Christi 927. devictis & prostratis Bohemis. Prius & posterius statuit Cureus, sui forsan nescius, vid. Annal. Siles. p. 1. p. 29. & p. 2. p. 302.

Urbes Lusatiæ superioris. §. XI. LUSATIAM SUPERIOREM Urbes constituunt primatiæ sex. Ab harum numero vulgo LUSATIA vocatur **die Sechs-Städte**, Hexapolis, & incolæ sæpius dicuntur Hexapolitani. Metropolis est BUDISSINA a fundatore Budislao Bohemorum Rege sic dicta ad Svevum sita: Longitudo ejus est 31. g. 50. m. Latitudo vero 51 g. o. m. Arcem habet munitissimam. Templa intra, inter, & extra mœnia VII. excepto monasterio jam diruto, quæ tamen partim exstructa, partim destructa videntur. Schola gaudet celebri, cujus hodie Rectorem habet Virum Clariss. Dn. Johannem Theil, M. P. L. C. præceptorum meum æterna veneratione dignum. Turribus ornata VII. exceptis propugnaculis, quæ harum numerum aliquoties excedunt. Aquagium etiam ibi ostenditur, cui, quod referunt, in tota Germania vix unum vix alterum respondet Per hoc execrabilis belli tempus bis, nimirum Anno 1620. ab Electore Saxonico, jam Domino suo Clementissimo, & Anno 1634. a Cæsareanis funditus cremata, & horrendo, imo inhumano modo una cum ingenti hominum numero in flammas & cineres redacta & resoluta fuit. Quæ ruina posterior quotannis incolas adhuc superstites in luctum vocat atque mœrorem.

Gorlitium. GORLITIUM, Urbs alias satis laudata, ad Nissum fluvium locata. Longitudo ejus est 32. gr. 30. m. Latitudo vero 51. gr. o. m. A Sobieslao Principe Bohemico Anno 1131. munita & restaurata; Templis dotata V. in quorum numero duo inveniuntur, quorum, quod scitu dignum, & nullibi in tota Germania habetur, unum alteri superinstructum est. Simulacrum ibi monstratur sepulchri Domini nostri Jesu Christi, **das heilige Grab**, multo ære, multo labore & bina vice peracto itinere comparatum, aliaque circa passionem quæ occurrerunt notanda. Hoc sepulchrum, quod ajunt, nullius longitudini respondet, nisi eodem anno diem obituri, ajunt. Scholam ante pauca tempora habuit vix ac ne vix palmam Gymnasio cedentem, sed dira Martis sævitia illam in exilium detrusit. Turres eminent V. Propugnaculis vero munita quam plurimis, quam validissimis. Intervallum ab hac ad Budissinam constituit milliaria Germanica VI.

Sittavia. SITTAVIA ad Nissum in ipsis Bohemiæ finibus collocata. Templa habet V. Scholam Scholarchasque celebres. Turres numerantur ibi III. intervallum ab hac ad Budissinam constituit VI. ad Gorlicium milliaria germanica. IV.

Camentia. CAMENTIA, Urbs quam Ceres quamque etiam Bacchus amat ex parte, Neptunus vero nimis odit. Templis gaudet IV. Scholam horum temporum & seculi infelicitas atque iniquitas devastavit. Turres ostendit IV. hujus usque ad Metropolin intervallum est milliaria III.

Laubena. LAUBENA, ad Queissum, in finibus Ducatus Jauraviensis. Templa sibi exstruxit III. Scholam alit laudabilem. Turrium numerus est ternarius. Incolæ hujus ut & Sittaviæ & Budissinæ magnam operam consumunt in artificiose contexendo linteo. In hanc Urbem Anno 1424. tanta fuit Hussitarum rabies, ut pueros in scholis, & sacerdotes in

ipsis templis mactaverint. Intercapedo ad Metropolin facit milliaria germanica IX.

Lobavia. LOBAVIA, vulgo die Liebe: Templa habet II. Scholam quidem fovet sibi utilem, non vero magni nominis. Turrim habet I. Incolæ victum acquirunt per assiduam Agri-horticulturam. Ab hac venit illud proverbium: Die Stadt ist klein, aber die Liebe desto grösser. Intervallum inter hanc & Budissinam milliaria sunt III.

Hæ fuere Urbes, quæ constituerunt Hexapolin. Jam subjungimus illis reliqua etiam oppida, quæ interposita atque locata videntur. Sunt ea autem sequentia:

WITCHENAW ad Svevum: Religionem colens Pontificiam, plurimumque utens idiomate Vandalico.

HOIERSWERDA, Nigro Elystro circumfluum: Arce dotata non adeo ineleganti. Peculium Nob. a Ponickau.

MUSCOVIA, non longe a Nisso: Baronatus supradicti laudatique illustr. & Generos. Dn. Dn. a Callenberg.

KONIGSBRUC, non vero Konigsberg, ut quidam errore imbuti putant, in finibus Misniæ. Vineta colit quam jucundissima. Baronatus Illustr. & Gener. Dn. Dn. a Schellendorff.

ELYSTRA die Elster: nomen forsan ab Elystro: peculium Nob. a Ponickau.

REICHENBACH ad Nissum. HIRSCHFELD ad Nissum.

SEIDENBERG. SCHONBERG. MARCLISSA. Bärn-Städtlein.

ROTTENBURG ad Nissum, peculium Nob. a Saltz.

Hoc Bertius in tabulis suis contractis errore ductus cum homonymo suo Imperiali Franconiæ Urbe ad Tubarim confundit, ut notavit Vechn. in Brev. Univ. Germ. p. 173. vid. Bert. l. 2. de Europa. p. 377.

WEISENBURG, Marienstern, Ducale Cœnobium insignis elegantiæ, incredibilis opulentiæ.

OSTERITZ cum cœnobio vicino Marienthal.

Descriptio Lusatiæ inferioris. §. XII. Positis Urbibus & oppidis Superioris nostræ Lusatiæ, convertimus nos ad Inferiorem seu Septentrionalem ejusque Urbes & oppida in recensionem vocamus. Metropolis est LUCCA, dicta a Sclavico Luc. vid. Cur. Ann. Sil. Part. I.

Huic succedit LUBENA ad Svevum, dicta a Lygiis vel Luiis. vid. Cur. Annal. Sil. p. 2. Sedes alias Promarchionis & Præfecturæ Judiciariæ in Inferiori, ut in Superiori Budissina, ordinaria. Hanc munivit & amplificavit Boleslaus Anno 1175. Confunditur hæc Lubena a plurimis cum superius posita Lobavia seu Liebe.

GUBENA ad Nissum, Baccho præ ceteris urbibus amica. Hæc Anno 1434. funditus a Bohemis Uladislai Poloni opera destructa est, interfectis promiscue omnibus, adeo etiam ut tunc Commune sepulchrum suorum civium dicta fuerit.

Hanc excipit SORAVIA. Dicta hæc fuit, ut Cureus Annal. Siles. P. 2. autumat, a SORABIS olim illius loci incolis. Hodie Illustr. & Generos. Promnitianæ familiæ peculium.

Soraviam sequitur FORSTA ad Nissum, peculium Illustr. & Generos. Dn. Dn. a Biberstein.

Hanc excipiunt sequentes: SPREMBERGA ad Svevum. Vindemiis hæc gaudet, pomorum excussionibus, singularique triticeam coquendi cerevisiam experientia. Illustr. & Generos. Dn. Dn. a Kitlitz peculium. Tribel ad Nissum.

LIEBROSA, Baronatus Perillustris Dn. Dn. a Schulenburg: præclustris literaturæ sideris.

SONNEWALD, Baronatus titulum acquisivit, peculium Comitum a Solmitz.

DOBRILUG, Collegium olim percelebre ad Elystrum nigrum.

LUBENAU, peculium Comit. Perillustris a Leonar.

NEUZELL Abbatia non infimi nominis. FURSTENBERG. FINSTERWALDA. FREIENHAN. CALE. PFORTEN. Sunt etiam STORKAW. PESKO. PEITZ. COTBUS. SOMMERFELD sub cœlo Lusatio, quæ tamen si dominium spectes, ad Marchiam Electoralem Brandenburgicam pertinent.

Fluvii Lusatiæ. §. XIII. Relatis utriusque Lusatiæ Urbibus oppidisque, merito etiam fluvios illius referimus præcipuos. Sunt autem illi sequentes:

I. SVEVUS, Germanice die Spree. Hic ortum suum habet juxta Sprebergam pagum, e Bohemiæ montibus Lusatiæ confinibus. Cursu suo alluit laudatissimam meam Patriam Budissinam, Witchenaum, Senftenbergam, Sprembergam, Cotbusium, Lubenam, Peskoviam, Berolinum; ad Spandaviam influit in Havelam, & tandem sese in Albim exonerat. Laudat eum Ptolomæus lib. 2. cap. 11.

II. NISSUS die Neysse, alterum prope Grumpach, alterum juxta Fridlandiam ortum trahit. Præterfluit hic Grabstein, Sittaviam, Hirschfeldam, Ostritz, Lissam, Gorlitium, Pribusium, Tribel, Muscoviam, Sommerfeldam, & tandem ad Gubenam in Viadrum sese effundit.

III. QVEISSUS: Hic oritur ad Fridbergam, præterfluit Greiffenbergam, Laubenam, Nanburgam juxtaque Saganum Bobera miscetur.

IV. Est ELYSTER die Elster, qui prope Konigsbruc Misniam a Lusatia dividit.

V. ODERA partem Inferioris nostræ Lusatiæ alluit.

§. XIV. Su-

Officiales Lusatiæ. §. XIV. Superiores Officiales LUSATIA habet sequentes: Promarchiones die Land Voigte. Capitaneos Provinciales die Landes Hauptmänner. Præfectos Juridicos, in Superiori dicitur der Ober Amts-Hauptmann, in Inferiori der Verweser. Seniores Provinciales die Landes-Eltisten. Hi omnes & singuli ex Illustr. & nobilitate Generosis familiis eliguntur, constituuntur, & communi nomine cum ceteris die Land-Stände appellantur. Hos sequuntur Magistratus.

Conventus. §. XV. Hi dicti Status magnifica splendent potestate, quotannis conventus suos Ordinarios, &, si salus Regionis postulat, Extra-Ordinarios indicare. Utraque hanc potestatem habet, utraque eandem per singulos annos solenni ritu exercet.

Consistorium ecclesiasticum. §. XVI. Superior LUSATIA fovet Consistorium Ecclesiasticum Canonicum, cujus jam Præses est Decanus Venerandi Capituli Budissini, Vir plurimum Reverendus ac Nobilissimus Dn. MARTINUS SAUDRIUS a Sternfeld. Inferioris LUSATIÆ Consistorium celebratur apud Lubenenses.

Landgericht in Lusatia infer. §. XVII. Inferior præterea LUSATIA Judicium quotannis exercet, quod dicitur das Land Gericht. Hujus Præses pro tempore est Vir Nobiliss. Dn. ab Holzendorff. Senior Consultiss. Dn. D. Lochmann. Assessores vero Excellentiss. & Doctiss. JCTI, & quidem ex Lipsiensi Academia Dn. D. QVIRINUS SCHACHER, & Dn. D. WIRTH, Vir uterque non incelebris; e Wittenbergensi vero Dn. D. TAUBMANN vocatus & constitutus, deinde etiam Gubensis & Luccensis Syndici huic Judicio autoritate sua intersunt.

Idioma Lusaticum. §. XVIII. Idiomate utitur Superior quod neque in totum est Silesicum, neque in totum Misnicum; hoc aliquam partem impurius est, illo vero purius. Quanquam non negem, quod Gorlitium, Laubena ut & Sittavia, cum Silesiis sint propinquiores, eodem ferme abstruso loquendi modo utantur, Budissina, Camentia & Lobavia tamen, ut Misniaco territorio proximiores, Misnensium sale suos sermones condire quam plurimum student. Inferior vero LUSATIA idioma habet, quod habito respectu Situs Urbium etiam Marchiaco respondet.

Fata Lusatiæ. §. XIX. Quam paterne nostram LUSATIAM DEus præ ceteris multis amaverit, quoties a summis imminentibus & irruentibus periculis liberaverit, quantisque beneficiis affecerit atque mactarit, mearum sane virium non est satis deprædicare. Hoc, hoc, inquam, non ultimo sed principe ponendum loco, quod per Spiritum suum Sanctum durissima & ferocissima Veterum nostrorum corda clementer emollire, &, cum hæc gens πολυθεότητα probaverit, a superstitiosis ethnicorum cultibus ad veram fidem pietatemque Christianam ducere voluerit. Annue summe & omnipotens DEus, annue votis & suspiriis tuorum, conserva veram verbi tui doctrinam, eripe gregem conversum ex infernalis lupi faucibus, largire Doctores veram salvificæ doctrinæ viam calcantes, protege eos sub alis immensæ tuæ misericordiæ & placido Serenissimi nostri Electoris Saxoniæ regimine.

§. XX. Vandali in nostra LUSATIA sedem sibi fixerunt. Invaserunt eam sub Zecho, fratre Lechi gentis Sclavoniæ ductore, & sedes a Svevo fluvio ad ipsam usque ditionem Brandeburgensem extenderunt. Res ab his peractæ fuerunt latrocinia, irruptiones, devastationes, ut docent ea, quæ de eorum rebus gestis adhuc exstant. Natio alias est implacabilis, ad servitutem nata, Nobilibus nostris LUSATICIS subjecta, nullum ex suis, ut aliæ, superiorem agnoscens, agros hortosque colens, literarum ignara, nullos ideo, nisi suos Ecclesiæ Doctores viros producens doctos, qui tamen postea se non Vandalos sed Germanos esse jactitant. Vestitum seu vestiendi modum nunquam mutat, in victu est sordida. Bella hæc Natio olim habuit quam plurima, quam atrocissima, ut superflue testantur scriptorum monumenta; testatur id bellum, quod aliquando Ludovico Caroli filio denunciavit, & ab Anno 830. usque in Annum 832. duravit. Cum vero Ludovicus gentis ferocitatem sentiret, Francofurti eam ad se accersitam placavit atque pacavit. Cur. Annal. Sil. Part. I. Anno 860. Idola reliquit & ad Christianam fidem atque doctrinam se convertit, cui etiam usque huc constanter adhæsit. Hodie maxima ejusdem pars Lutheranis & Evangelicis se addixerunt, minima vero adhuc de parte stat Pontificiorum. — Status Lusatiæ antiquissimus.

§. XXI. LUSATOS satis commendavit Ligurinus, vetus quidam Poëta, qui vixit tempore Cæsaris Barbarossæ, sic de illis & Silesiis scribens: — Encomium Lusatorum.

Gens astuta, sagax, prudens, industria, solers,
Provida consilio, Legum Jurisque perita,
Corpore, mente valens, animo vigil, ore venusta,
Membrorum levitate vigens, patiensque laboris,
Promta manu, sermone fluens, avidissima laudis.

Sat commendationis hæc sunt Poëtæ verba. Sat commendationis ipsa est Experientia. Ex hac enim Provincia, tanquam ex equo Trojano, magna Doctorum prodierunt examina, magna adhuc prodeunt. Viros producam, quorum nomen magnum, quorum scientia inæstimabilis. Produco Magnum illum Theologum Dn. D. Schmid in celeberrima Argentoratensi Academia. Dn. D. Cnöfelium, Majestatis Regiæ Poloniæ Archiatrum & Consilia-

rium

rium gravissimum. Dn. D. Biccium in Argentoratensi Acad. JCtum & P. P. Dn. D. Thaborn in Academia Upsalensi P. P. JCtum nobilissimum. Dn. D. Epich in prælaudata Argentoratensium Academia Medicum & P. P. Hos & plurimos alios, qui Provinciæ salutem & conservandam & augendam hodie curant quam diligenter, quam vigilanter, Patria mea Budisfina produxit, quos tamen, ne forsan in eorum autoritatem & gravitatem recensendo peccem, sicco pede, & submissa animi reverentia, transeo. Afferre adhuc possem Nobilissimum illum Archiatrum Megapolitanum Hehn, qui, ut & Gvinzius ille quondam Clarissimus nunc beatissimus Patriam habuerunt Gubenam. Adesset Archiater Majestatis Regiæ Danicæ Janus, Lusati adessent plurimi. Immo ipsa amplissima Medicorum hujus loci facultas exhiberet nobis testimonium de nuperrime hic Laurea Doctorali coronato Viro Lusatio, si opus esset, horumque laudi & dignitati hedera appenderi posset. Sed mirari eosdem tutius erit, quam laudare.

Viri clari Lusatiæ. §. XXII. LUSATIA nostra non tantum Viros educat Doctos sed & Bellicosos. Quanquam autem ipsa hodiernorum heroum fortitudo satis nobis sit testimonii, tamen, quo minus quis de effati hujus nostri veritate dubitet, munimus nos autoritate Plinii Libr. 14. cap. 18. Natur. histor. dicentis: Hermiones bellatores sunt optimi. Videre hic est exemplum Harminii ætate Imperatoris Augusti, sub quo & nostra LUSATIA contenta est. Julius Cæsar Comment. Bell. Gallic. Libr. 4. pro nobis est, dicens: Gens Svevorum longe maxima est & bellicosissima Germanorum omnium, Svevos autem fuisse LUSATOS supra ostendimus. Movent nos exempla, quæ habemus ex scriptorum fide collata. Cureus Annal. Sil. P. 1. dicit, quod tempore Henrici Aucupis Imperatoris viri fuerint in Lusatia nobiles, præstantes robore animi & militiæ, qui deinde multos per annos asperrima gesserint bella cum Henetis & Polonis Anno 1419. Ziskam Hussitorum Ducem depulerunt. Anno 1468. concitante Rudolpho Episcopo Lusati sub signo crucis bellum gesserunt. Anno 1477. Uladislai Bohemi exercitum, cum urbes aliquot frustra tentasset, horum manus & arma dederunt dilapsum. Tandem ipsius Matthiæ Regis Bohemici testimonio multum roboris, multum laudis huic nostræ LUSATIÆ tribuimus, dicentis: Hos, si militari disciplina imbuerentur, esse plus quam Viros.

§. XXIII. LUSATIA satis est frugifera, sat fertilitatis habet terra Patria, satis a DEO bonis mactata. Agricultura donata est maxima largitate colentium operæ respondente: campos habet amœnissimos, prata ostendit vernantia, hortos fovet jucundissimos & utilissimos, sylvas gerit & nemora quam plurima. Bacchum sibi habet amicum, præprimis tamen Inferior, cum Superiori omnem ferme suam fertilitatem abstulerit. Nullum vero in utraque Lusatia vinum respondet Gubensi. Lini & Lanæ tractatio est frequentissima. Ferrum in ea maximo numero cuditur. Greges ibi & armenta propter pabulorum copiam quam optime quam commode aluntur, ex quibus lacte fruuntur, caseos butyrumque conficiunt, pecudes tondent, atque lanam vendendo magnam pecuniæ summam colligunt. Venaturis, piscatu & aucupiis abundat. *Conditio Terræ.*

Plura haberem in nostræ Lusatiæ laudem facientia, quæ merito præmissis accuderem, nisi pagellarum habenda esset ratio. Priusquam vero remos inhibeamus puppimque sistamus, DEO pro adhibito auxilio gratias merito agimus quam maximas quam plurimas, eundemque devote rogamus, ut Patriam sub umbra alarum suarum contra quoscunque hostium furores clementer tueri, & ad ipsum usque mundi finem tranquillam reddere & conservare velit. Te vero, Lector Magne & benevole, rogatum volumus, commissorum ac omissorum nobis, propter inopiam autorum, veniam benigne impertias. Nos ancoram jacimus, stant littore puppes.

Q.D.

Q. D. B. V.

HISTORIAM LUSATICAM

PRÆSIDE
CASPARE SAGITTARIO
HISTOR. PROF. PUBL. ORD.

Proponit

JOHANNES CHRISTIANUS NESENUS
Zitta Lusatus.
AUCTOR & RESPONDENS.

I. N. I.

INTROITUS.

SOlent, qui animum ad Historias applicant, gesta Patriæ suæ initio evolvere. Cujus quidem pervulgatæ consvetudinis potissima videtur ratio; cum studia Historica præter multiplicem apparatum multiplices quoque labores desiderent, & natale solum, nescio qua dulcedine, cunctos trahat, quod plerique Patriæ amore detenti difficultatibus illis sensim assvescere se existimant posse. Fuit sane & mihi Patria loco cujusdam condimenti, quo animus per ceteras universi orbis historias iturus accenderetur. Quapropter lineamenta HISTORIÆ LUSATICÆ contuli, ac qualis præcipue sub priscis Marchionibus, a Conrado Wetinensi, Saxonicæ familiæ illustri conditore descendentibus, Lusatiæ meæ status, adumbravi. Licet vero aliqua forsan haut in vulgus nota curatius exposuerim, non nisi primitiarum tamen nomine hanc opellam accipi velim. Harum immaturitatem LECTORES vel ideo, opinor, excusabunt, quod adminiculis quæ requirebantur, non instructus satis, & causæ etiam subnatæ sunt, quæ interdum properare me subegerunt. Ceterum ut iste labor cedat in Divini Numinis gloriam, votum meum primum & ultimum est.

§. I.

HIstoriam Marchiæ ac Marchionum LUSATIÆ per epitomam tradituri, neminem cujus integrum sequi liceat filum, ad manus esse, non immerito dolemus. Neque etiam certo nobis constat, an accuratior hujus argumenti historia unquam prodierit in lucem. Christophorum quidem Manlium Gorlicensem ad contexenda *Chronica Lusatica* animum adjecisse, sed & eidem operi immortuum, Petrus Albinus *Misnensis Chronici cap. XII* monuit. Et jam ad manus est ejusdem Manlii Δόγμα *Lusatiæ MS.* qua tum ipsius Marchiæ, tum Marchionum Historiæ lineamenta tradit. Sed ex reliquis *VI. Lusaticarum rerum* libris non nisi primus, ex ceteris paucissima quædam excerpta ad manus venerunt. Neque etiam Benjaminis Leuberi JCti liber, *Quartæ Monarchiæ* præferens titulum, typis habetur exscriptus, quem alias diversis septem capitibus *Historiam Lusatiæ Marchionum* tradidisse accepimus. Quoniam igitur, quorum vestigiis insisteremus, non suppetunt Scriptores integri, quæ disjecta passim ac dispersa in variis monumentis reperire datum, in unum corpusculum colligere decrevimus.

§. II. Exordiemur ab ipso nomine Lusatiæ: quod a Germanis Lausnitz effertur. Hoc, qui ab astutia gentis, per vocabulum Lauschen, quod significat *latenter observare,*

vare, derivant, longius videntur abire. At prope ridicula illorum etymologia, qui *Lausnitzenses* quasi Lauter Nuß appellatos prædicant. Albertus Kranzius in *Saxoniæ* proœmio Æneam Sylvium auctorem laudans, a *Lusuntio* flumine Lusatiæ vocabulum arcessit. Sed Æneæ Sylvii *Historiæ Bohemicæ* Basileensis editio anni CIↃIↃLXXV. pro *Lusuntio* fluvio habet *Lusmicium*. Dresserus *Isagog. Historicæ parte IV. qua præcipuas Germaniæ Urbes* describit, Lusatos *populum sylvas inhabitantem*, interpretatur. *Lusati*, inquit, Laußnitzer, *inter Silesiam & Misniam quasi* Waldsasser. *Luc enim Slavis Sylva est.* Idem tamen eodem libro: *Nomen Lusatiæ Lygiorum vel Elysiorum populorum voci affine est.* Nec ea vocis origio displicet Schickfusio, quod patet ex *lib. IV. Chronicorum Silesiæ.* Et *Lygios* sane, qui & *Ligii*, *Lugii* & *Lugi* scribuntur, Tacito, Dioni, Straboni, Ptolomæo memoratos novimus: in quos inquirit Philippus Cluverius *Germaniæ antiquæ lib. III. cap. XXXIII.* ubi & de *Elysiis*, quos recentiores Geographi habent pro Silesiis, nonnulla affert. Alii vero *Luiticios* sive *Luticios* Sclavos, quorum frequens in Annalibus Francorum, ac antiquis Historiæ Germanicæ Scriptoribus memoria, Lusatiæ nomen dedisse conjiciunt. At enim *Luticiorum* Sclavorum generale quoddam nomen fuit, hos quatuor complexum populos, *Tholenzos*, *Redarios*, *Circipanos*, *& Kyzinos*: id quod Helmoldo *lib. I. cap. II.* affirmanti credimus. Præterea ex eodem Helmoldo aliisque clarum, Luiticiorum sedes ad occidentem declinasse; cum Lusatia magis ad orientem vergat. Restat igitur dicamus, Lusatiam a *Luzicis*, qui iidem forte cum *Lunsinzanis* a Continuatore Regionis ad an. IↃCCCCLXIII. laudatis, sive *Lusicis*, peculiari Sclavorum gente, nomen, accepisse. Quia autem Adamus Bremensis *lib. I. cap. XXXIV. Susos* cum *Bœmannis* & *Sorabis* inter Sclavos recenset; non futilem plane censeo Albini conjecturam, *Lusos* in *Susorum* locum cooptantis, ut cum *Lusicis* una eademque gens fuerint.

§. III. Ab his Lusicis ipsa, quam incoluerunt, provincia *Lusici* & *Lusiz* fuit dicta: cujus mentio fit in diplomate Ottonis I. *de fundatione Ecclesiæ & Episcopatus Misnensis.* an. IↃCCCCLXVIII. item in Ditmari Mersburgensis *Chronici. lib. VII.* & aliis junioribus.

§. IV. Hujus nominis vestigia in vicina Lusatiæ Misnia superant: siquidem non modo vicum Laußnitz prope Eisenbergam, & alium in Thuringia prope Salfeldium habemus; sed & viculus *Lusiz* sive *Losniz* a cognomine torrente ita dictus Freibergensi civitati imminet: putatque Andreas Mullerus in *Theatro Freibergensi part. I. cap. II.* antiquis Lusicis nomen suum transscribere.

§. V. An autem ipsi hi Lusici a sylvosis, in quibus habitarunt, locis, ita dicti (quod & Mullero jamjam laudato placuisse video) an aliam nominis habeant originem, in tanta rerum Slavicarum caligine non ausim definire. Terminatio Germanicæ vocis Laußnitz, sive antiquioris Lusitz, Slavis, ac Sorabis præcipue, adeo familiaris fuit, ut quam plurima loca hoc & simili modo finientia, prima fronte Slavicos natales arguant. In Lusatia præter celebrem urbem Gorlitz, item Camitz, plura alia, sed ignobiliora loca superant. In Misnia, præter oppida Chemnitz, Colditz, Crimmitsch, Delitsch, Lummitsch, Rochlitz, prolixa seges est pagorum in hanc Slavicam terminationem desinentium: quæ huc transscribere non vacat.

§. VI. Quod ad Lusatiæ hodiernos fines attinet, ab oriente Sole Silesiam attingunt; a meridie Bojemiam respiciunt; ad Misniam Saxoniamque superiorem flectuntur ab occasu; a septentrionibus ad Marchiam Brandenburgicam accedunt.

§. VII. Porro Lusatia omnis nunc in duas partes divisa est: quarum una in Austrum magis excurrens, adque adeo Bojemiam versus & Misniam spectans, *Superior*; altera ad septentrionem & Viadrum inclinans, atque idcirco Marchiam Brandenb. & Saxoniam superiorem respiciens, *Inferior* nuncupatur. Superior a sexagenario florentissimarum civitatum eam constituentium numero *Hexapolis* (die Sechs-Städte) appellari solet. His civitatibus nomina sunt sequentia: I. Budissina, Bautzen. II. Gorlicium, Görlitz. III. Zittavia, Zittau. IV. Lobavia, die Liebe. V. Lauba sive Laubena. VI. Camicium, f. Camentia. Inferioris quoque oppida sex a Manlio laudantur præcipua: I. Calovia. II. Gobbinum, Guben. III. Lubinum, Luben. IV. Cotbusium. V. Spremberga. VI. Luccavia. Quamvis nec contemnenda sint Soravia, Forsta, Sonnenwalda, Furstenberga, Finsterwalda.

§. VIII. Fluvii Lusatiam irrigantes sunt Sprea, Nissus, Elyster niger, Quissus & Vitigus. Et *Sprea* quidem in radicibus Sudetum Bojemiæ montium aliquot supra Budissinam milliaribus prope Sluknaviam & Tollensteinium arcem scaturiens, celeri per declivia fluxu trans Budissinam fertur: mox Sprembergam, cui ipsum dedit nomen, prætervectus, Cotbusium petit & Lubinum. Inde partem Brandenburgensis Marchiæ emensus, atque a septentrione in occasum reflexus, tandem ad Spandaviam in Havelam se exonerat. *Nissi* fons est

est in iisdem jugis Bojemicis penes Prosvicium pagum, supra Cratzium oppidum: unde Zittaviam, Ostricium & huic contiguum Vallis-Mariæ monasterium prætervectus Vitigoque auctus, Gorlicium, Rotenburgum, Pribusium, Moscoviam & Forstum alluit, ac tandem ultra Gobbinum in Oderam labitur. *Elyster niger*, ad quem Camicium, & celebre quondam Doberlugense cœnobium situm est, in Albim influit. *Quisus* in pede Sudetum prope Fridebergam scaturiens, Griphensteinio arce, Griphenberga, Lauba & Naumburgo præteritis, ad extremum prope Saganum Bobero inseritur. *Vitigus* supra Fridlandum, haud procul a Nissi fontibus emergens, Lissamque vicum stringens mox supra Gorlicensem civitatem a Nisso excipitur.

§. IX. Utramque Lusatiam antiquitus Suevi habitarunt, amplissimi potentissimique veteris Germaniæ populi, quorum complures gentes enumerant Tacitus & Ptolemæus. Ex illis *Elysios* Lusatiam superiorem cum parte Silesiæ; inferioris partem ac Marchiam Brandeburgensem *Senonas* incoluisse, ex Ptolemæo conjicit Manlius. *Elysios* certe Philippus Melanchthon *in Chronico Carionis* existimat Silesios aut Lusatios esse, *mutata voce in sonum elegantiorem.* Forte enim Tacitus allusione Græcæ vocis, qua amœnissimæ illæ beatarum animarum sedes a Poëtis designantur, delectatus, maluit Elysios dicere, quod laudari audiret spatiosos campos feraces frumenti, & juga metallifera.

§. X. Posterioribus temporibus infusi ex Asia, Poloniam, Bojemiam ac magnam Germaniæ partem inundarunt Heneti ac Sarmatæ: quæ gentes cognatæ, *ὁμόγλωττοι* & vicinæ, *Slavi* communi nomine dicuntur. *Vandali* quidem a nonnullis appellantur; quamvis perperam: cum *Vandalico* nomine, quod est germanicæ originis, gens denotetur Gothica, atque adeo ad Germanos referenda: id quod ex Tacito, Plinio, Procopio, aliisque scriptoribus clarum. Neque tamen nescius sum, Dubravium ac nonnullos alios existimare, Vandalis devictis hoc nominis sibi arrogasse Slavos: quos multis in locis Vandalis successisse, luculenter probatum dedit aureolis ad Helmoldi *Chronicon Slavorum* Notis *lib. I. cap. II.* celebris Polyhistor Henricus Bangertus. Et Wendorum quidem vocabulum diutissime huic populo adhæsit, quo & hodie ejus reliquias nuncupari deprehendimus.

§. XI Quod vero Sarmaticus hic populus non uno tempore, sed paulatim, nec cum impetu semper & magnis exercitibus, sed parte una populi post alteram introducta, in Svevorum ac Vandalorum sedes subintraverint, ideo nec tempus adventus illorum certo definiri potest. Imperante Valentiniano III. immigrationis hujus initium factum verisimile est. Progressi vero in Germaniam longe lateque dominari cœperunt, ac Francis jam in Gallia confirmatis, ipsi intactas a Francis & Saxonibus, imo & nonnullas Franciæ Saxonicæque ditionis oras sub potestatem suam redegerunt: ut demum Caroli M. ævo his Slavis nihil esset illustrius.

§. XII. Elati igitur prosperis rerum successibus inquietissimi homines, & optimis, iisdemque amplissimis terris non acquiescentes, longius seculo VIII. & sequentibus in Germanici regni fines progredi summis viribus tentarunt. Hinc vero perpetua & molesta maxime bella Reges Francorum Germanorumque, ut & Duces Saxonicæ contra prædatricem istam gessere gentem. Ut enim in patrio solo prædis assveti fuerant, sic nunc hoc unum agebant, ut Francos, Thuringos & Saxones perpetuis fatigarent bellis, & Germanici regni provincias partim occuparent, partim fœde lacerarent. Nec desiere unquam, ex quo tantopere potentia illorum aucta, insultare regibus Germaniæ, & Ducibus Saxoniæ, donec tandem ex Wagria & Meklenburgica terra per Henricum Leonem sublati, partim prælii, occisi, partim ultra Oderam submoti: ex Marchionatu autem Brandenburgico per Albertum Ursum exterminati, & Saxones in eorum loca reducti sunt. Pommeraniam vero, Moraviam, Venedorum marchiam, Silesiam & Lusatiam, ceterasque terras quas occupaverant, tanta virtute tutati sunt, ut nullis armis plane pleneque expelli potuerint.

§. XIII. Sicut autem Slavica gens in varias divisa erat familias, ita in his famosa in primis erat Serbica seu Sorabica. Nam *Sorabi*, qui & *Sorbii* & *Serbi*, *Swurbii* & *Swerbii*, *Sirbii* & *Swirbii*, Lusatiam superiorem una cum Misnia incoluerunt, ac parte Saxoniæ superioris ad Hercyniam, oppressis ibi Hermunduris, & ipsa Suevica gente. Unde dictæ regiones omnes uno nomine *Sorabiæ* appellari cœperunt. In inferiore Lusatia Luticios sive Luiticos collocat Manlius, quos tamen paulo magis ad occidentem habitasse supra monuimus, inque eorundem locum Lusicos suffecimus.

§ XIV. Consentaneum autem vero videtur Manlio, quod cum tandem Henricus Auceps Soraborum regionem, subacta gente provinciam Germanici regni fecisset, constitutis Misnensi & Lusatica Marchiis, Sorabiæ nomen exstinctum atque hanc quidem oram, quæ Hexapolin absol-

absolvit, cum Lusaticorum terra conjunctam communi nomine Lusatiam dici coeptam. Quamvis nec penitus tum alibi, tum in Lusatia Soraborum sive Serborum nomen exstinctum.

§. XV. Ceterum hi Slavi, horumque foetus Heneti, Sorabi, Winidi, ipsique forte Lusici, amplitudine occupatae terrae non contenti, diu multumque ex una parte Thuringorum initio, deinde Francorum, qui Thuringiam Cis-Unstruthanam sibi subjecerant, ex altera Saxonum, in quorum potestate erat Thuringia Trans-Unstruthum, exercuerunt arma. Et licet semel atque iterum feliciter contra eos pugnarent a Carolo Magno legati, Duce etiam Sorabici limitis constituto, nemo tamen in iis compescendis felicior fuit Henrico Aucupe, potentissimo Saxonum Thuringorumque Duce, ac post Rege Germanorum, qui Brandeburgum, validam Henetorum praecipuamque arcem asperrima hyeme, positis super glaciem castris, diuturna obsidione fatigatam expugnavit. Witichindo Corbejensi monacho Saxonicae gentis primo Historico id credimus, cujus haec sunt lib. I. *Tali lege ac disciplina cum cives assuefaceret, repente irruit super Slavos, qui dicuntur Hevelli, & multis eos praeliis fatigans, demum hyeme asperrima, castris super glaciem positis, cepit urbem, quae dicitur Brennaburg, fame, ferro, frigore. Cumque ille urbe potitus & omni regione, signa vertit contra Dalmantiam.* Expeditio haec
928. incidit in annum IↃCCCCXXVIII.

§. XVI. Coercitis igitur Sorabis & Lusicis, devictam eorum oram Henricus in praefecturas limitaneas, quas nostra voce appellamus Marchias, provide distinxit: ac in iisdem praefectos sive Marchiones constituit, qui assidue ad regni limites in armis excubarent, cumque finium & muniendorum perpetuo praesidio, & proferendorum curam agerent: simul populis quos armis adversus vicinos hostes defendebant, domi jura darent.

§. XVII. Sic igitur nata quoque est tum temporis post Brandenburgensem & Misnensem Marchia Lusatica, cujus tamen antiqvum caput ac primos limites nondum satis arbitror perspectos. Quod si vero hic standum conjecturis, plus inferioris, quam superioris, ut nunc vocamus, Marchiae ad eandem pertinuisse est credibile. Haec autem Marchia, quod Saxonibus & Misnensibus ad orientem vergeret, ab horum Scriptoribus ORIENTALIS, eorundemque praesides MARCHIONES ORIENTALES appellantur. Sic enim saepius apud Ditmarum, Auctorem Chronici Montis-Sereni, aliosque legas. Neque tamen per *terram*, ut & *Marchiam Orientalem*, in monumentis paulo recentioribus Lusatia semper intelligenda; sed quandoque denotat certum tractum inter Muldam & Salam fluvios, qui Germanice dicitur das Osterland. Unde in Codice Ms. Bibliothecae hujus Academicae, quo privilegia monasterii Doberlugensis comprehenduntur, *Orientalis & Lusatiae Marchia* inter se distinguuntur. Sic Theodoricus Junior *Orientalem & Lusatiae Marchionem* se vocat an. CIↃCCLXXXIX. itemque ejusdem seculi XCV. ac quinque sequentibus annis: quod interpres germanicus ubique vertit Marck-Grafe in dem Osterlande und zu Lusitz. Sic Jutta *Orientalis & Lusatiae Marchionissa* in eodem MS. nuncupatur diplomate an. CIↃCCXLVI.

§. XVIII. Hujus autem noviter ab Henrico conditae Marchiae cura commissa est GERONI, ex nobilitate Saxonica ad sylvam Harzicam dynastae, qui & ab excessu Sigfridi Comitis Mersburgensis, qui primus censetur Brandenburgensis Marchio, ejusdem ditionem obtinuit, fremente licet Tancmaro, ac ob id civile bellum excitante, in quo misere occubuit. Chronicon *Archiepiscoporum Magdeburgensium MS.* Geronem primum fuisse notat Burggravium Magdeburgensem, eique defuncto successisse Hermannum Billingum. Refert Witichindus, triginta Slavorum principes per insidias ei exitium machinatos: quorum consilia cum detecta essent, ipse ad convivium vocatos multoque vino sopitos contrucidari jusserit. Misceonem Polonorum Ducem ab eo imperiali ditioni subditum, recenset Ditmarus *Lib. II.* Nepotem ejus (incertum an ex filio) a Lusatiis caesum, scribit iterum Wichindus. Catastrophen vitae ejus beatam, & ardens amplificandae religionis studium exponit Ditmarus *lib. II.* cujus pleraque ad annum CIↃCLXXI. repetit Auctor Chronici Montis-Sereni. Monasterium Gernrodanum ab eo fundatum scribitur anno IↃCCCCLXII. 962.
Triennio post obiit Gero, ut est in Continuatore Reginonis, his verbis: *Eodem anno* IↃCCCCLXV. *Gero Marchionum nostri temporis optimus, praecipuus obiit.* Positum ei 965.
Gerenrodae sequens fertur Epitaphium: *Anno Domini* IↃCCCCLXV. XIV. *Kalend. Julii obiit Illustris Dux & Marchio Gero, hujus Ecclesiae fundator, cujus anima requiescat in pace. Amen.* Manlius uxorem ei tribuit *Hiddam* sive *Hildam*, filiumque Geronem, Archiepiscopum Coloniensem: utrumque per errorem. Nam Hidda ejus soror fuit, quae ex Christiano Marchione Archiepiscopum illum genuit: quod clare satis demonstravit Auctor Chronici Montis-Sereni.

§. XIX. Geronem in Marchionatu Lusatiae excepit CHRISTIANVS ille, jamjam lauda-

laudatæ Hiddæ maritus. Hunc ex Comitibus Wettinensibus Ditmari filium, Ditgremi nepotem facit Albinus in *Commentar. Rerum Misnicarum*, qui & obitum ejus re-
973. fert in annum ɪↄccccʟxxɪɪɪ

§. XX. DITMARUS Christiani filius, Geronis Coloniensis Archiepiscopi frater, tertius Lusatiæ Marchio, hæreditarium castrum ad confluentem Salæ & Bodæ *Northringen, post Nienburgum nuncupatum, a Slavis transalbinis captum multis quidem suorum perditis* (quæ sunt Auctoris Chronici Montis Sereni verba) *recuperavit*: eoque monasterium quod patre defuncto, ope matris fratrisque *in confinio castri Anhalt in loco, qui Dancmarisvelt dicitur* (forte a Tancmaro Geronis adversario ibidem cæ-
975. so) fundaverat, anno ɪↄccccʟxxv. transtulit, *ipsamque Ecclesiam, ut firmiore eam stabilitate promoveret, Imperiali majestati pro tuenda ejus libertate tradidit.* Videatur etiam Ditmarus Mersburg. *lib. VII.* Uxor Ditmaro fuit Suanehilda, Hermanni Billingi filia, quæ a mariti morte, quam in an-
978. num ɪↄccccʟxxvɪɪɪ. refert Albinus, Eccardo I. Misniæ Marchioni ac Thuringorum Duci nupsit. Memoriam Ditmari servavit monasterium Nuvvenburgense in sequentibus rhythmis:

Tithmarus cum filio Marchio Misnensis
Pro tunc Dominus Lusacensis
Claustrum fundavit, dotavit, nos quoque pavit
Voce sub humana, sit ut hic laus quotidiana
In Christi cultum salvet cum prole sepultum.
Hac pro dote pia pater obtulit ultro Maria.

§. XXI. Quartus Lusatiorum Marchio GERO II. Ditmari ex Svanehilda filius. In hujus ævum incidit magna, quæ Lusatiam finitimamque Misniam vexavit, tempestas. Ab excessu enim Eccardi I. Misniæ hæreditarii Marchionis, Thuringiæque Ducis, qui contigit anno cɪↄɪɪ. Boleslaus
1002. II. Chobrius, Polonorum Dux, Marchiam Lusaticam invadens Budissinam occupavit, & ad Misniam usque populando perrexit, qua & ipsa potitus est. Ditmarus lib. V. *Bolizlaus Miseconis filius, patre longe inferior, de morte lætatur Comitis Ekkehardi, moxque electo exercitum omnem Geronis Comitis Marcham citra Albim jacentem, deindeque præmissis obsidibus Budisfinam civitatem cum omnibus adpertinentiis, comprehendens, statim Strelam urbem invasit, Misnenses pecunia corrumpere clam tentans.* At Henricus II.
1005. Rex Germaniæ anno cɪↄv. Budissinam obsidet, quæ jussu Boleslai eidem deditur. Ditmarus lib. VI. *Ipse vero cum Bojemorum Duce novo Milzienos, qui tum sibi fuere proximi, terminos per ineffabilem itineris difficultatem adiens Budisfinam urbem possedit.* Et Paulo post: *Prædicta belli asperitate jampene devicta, jubente per nuncium suimet Bolizlavo, regiæ potestati urbs salvis defensoribus traditur, præsidioque novo munitur.* Postea expeditione in Boleslaum suscepta, exercitus regius ad Doberlug consedit. *Exercitum nostrum*, inquit Ditmarus, *cum prosperitate ad locum, qui Dobraluch dicitur, in pago Luzici venientem, Henricus & Jaromirus Duces ad supplementum ejusdem cum suis properantes, lætificant, majoreque consilii ac fortitudinis spe roborant.* Quem locum vel propterea consideratione dignum censemus, quod & pagi, hoc est, provinciæ Lusicensis, & loci illius, in quo postea nobile illud monasterium *Doberlugense* fundatum, mentionem injiciat. Sed Boleslaus brevi Budissinam cum aliis locis recuperavit. Ditmarus iterum: *Bolitzlaus Luzici, Zara & Zipuli denuo occupat, & non longe post Budisfin civitatem præsidio Hermanni Comitis munitam socer invidus possedit. Milites cum assidua Bolitzlavi impugnatione laborarent, viriliterque Duci resisterent, videntes nonnullos ex sociis eorum nutare, Dominumque se ad liberandos non venisse, licentiam hinc exeundi cum omnibus, quæ habebant, apud Ducem præfatum impetrantes, urbem ei reddiderunt, tristesque patriam repetebant.* Sed Rex Henricus nova expeditione suscepta Lusatiam intravit, & licet morbo correptus reverti necessum haberet, relicti tamen Duces, & in his Gero noster ditiones Poloni vastarunt. Ditmari quædam afferemus: *Inde ad Luzici pagum, in cujus fronte urbs quædam Jarina stat, a Gerone dicta Marchione, qui magnus fuit, & sic nuncupabatur. Infirmabatur tunc ibidem Rex, & sibi dilectus Tagmo.* (Archiepiscopus Magdeburgensis.) *Tum Principes angusto versant in pectore, quid deberet fieri de incepta expeditione. Tandem ab his inventum, quod Rex cum Episcopis quibusdam & inferiori multitudine rediret. Arnulphus autem & Meinvvercus Episcopi cum Duce Jarimiro & Marchionibus GERONE & Hermanno cæterisque compluribus Cilensi & Diedesi vastarunt.* Tandem hi motus pro tempore componebantur, dum Boleslaus *cum securitate obsidum apud se relictorum* ad Henricum Regem Mersburgum venit, *ac in die sancto manibus applicatis miles efficitur, & post sacramenta Regi ad Ecclesiam ornato incedenti armiger habetur.* Quomodo autem Boleslaus, sacramenti parum memor, *magnum comprovincialibus & Marchioni eorum intulerit damnum*, idem narrat Ditmarus *lib. VII.* At milites Cæsareani, ut *ad pagum Lusici dictum venerunt, a præsidio ex Ciani urbe egresso tentati magnam hostium multitudinem occiderunt.* Denique Gero Marchio anno cɪↄxv. contra Polo- 1015.

(Ii) 3 nos

nos fortisſime dimicans cum ducentis militibus optimis occiſus, in monaſterio Nuvvenburgenſi a patruo Archiepiſcopo ſepultus eſt: quemadmodum fuſius deſcribit Ditmarus *lib. VII.* qui & uxorem ejus nominat Adelheidam, filiumque Ditmarum.

§. XXII. Is igitur DITMARUS (quem perperam Albinus Ditmari I. gnatum facit) quintus eſt Luſatiæ Marchio. In hujus ætatem incidit pax inter Henricum II. Cæ-
1018. ſarem & Boleslaum Polonum anno CIↃXVIII. Budisſinæ ſacramentis confirmata: de qua initio *libri VIII.* conſulendus eſt Ditmarus.

§. XXIII. OTTO Ditmari II. filius *ſine liberis obiit, & in eo poſteritatis propagatio ceſſavit*: ut habet Chronicon Montis-Sereni, cujus & ſunt ſequentia: *Odonis Marchionis meminit Scriptura pasſionis B. Adelberti, ubi dicitur; Odo pugnax Marchio lanceis vexillis terga vertit.* Albinus eum obiiſſe
1031. ſcribit an. CIↃXXXI.

§. XXIV. Poſt hujus Ottonis obitum Marchiam Luſaticam impetravit DEDO Diderici filius, id quod docet Appendix Chronici Montis-Sereni in codice Meibomiano his verbis: *Secundus filius* (Tiderici) *Dedo Marchiam obtinuit Hodonis marchionis, qui hæredem non habuit.*

§. XXV. Hic ipſe Dedo non eſt alius a Dedone Marchione Miſniæ, quod putat Manlius, ſed Marchiam Miſnenſem (credo ab
1046. obitu Eccardi II. quem anno CIↃXLVI. deceſsiſſe ex Hermanno Contracto apparet) ab Henrico III. impetravit. Quandoquidem autem per Henrici III. filium & ſucceſſorem Henricum IV. exſtimaret ſtare, quo minus a feudi Dominis impetraret bona Ottonis Orlamundani Marchionis (hujus viduam Adelam Brabantini ſtemmatis, a primæ uxoris Odæ obitu, Dedo duxerat: ut eſt in Appendice Chronici Montis-Sereni) Regi rebellare, ac in rebellionis ſocietatem pertrahere cœpit Thuringos, jam tum ob decimas Archiepiſcopo Moguntino ab Henrico Rege conceſſas novarum rerum cupidos. Debemus hoc Lamberto
1069. ad ann. CIↃLXIX. ſcribenti: *Interea Dedi Marchio Saxonicus, cum viduam duxiſſet Ottonis Marchionis tertio prius anno defuncti, prædia etiam, quæ ille a diverſis dominis beneficii loco habuerat, ſumma vi nitebatur acquirere. Cum nullus daret poſtulanti, indignitatem non ferens, Regi, per quem potisſimum ſtetiſſet, ne darentur, bellum parabat, crebrisque colloquiis Thuringos ad ſocietatem armorum ſollicitabat: promtum hoc fore ſperabat, eo quod Rex Archiepiſcopum adjuvando in exigendis decimationibus multum a ſe avertiſſet animos eorum.* Stimulos currenti admovebat conjux Adela: quippe *incitamentum illi furoris vel maximum erat uxor ſæviſſima. Hac placido hominis ingenio, & per ætatem jam manſvefacto juveniles animos inſpirabat, ſæpius obtundens, qui ſi vir eſſet, non inultus injurias acciperet, nec priori marito ejus audacia ſe imparem gereret, quo & virtute & opulentia ſuperior eſſet:* quæ iterum Lamberti verba ſunt. In Thuringia ſe tum continebat Dedo, ac Beichlingam & Scheidingam præſidio muniverat. Sed cum ſe viribus Regis imparem videret, ejusdem poteſtati ſe permiſit: a quo non niſi ademta poſſesſionum & redituum parte dimiſſus eſt. Lambertus; *Marchio advertens nullo loco vel munitione ſuſtineri poſſe impetum Regis, inciſa ſpe reſiſtendi ſe ſuaque omnia dedidit. Dedi Marchio aliquamdiu habitus in cuſtodia, tandem ademta poſſesſionum & redituum non modica parte dimiſſus eſt.* Hæc ſi diſertius expoſuiſſet Lambertus, multam his temporibus affundere poſſent lucem. Neque enim nunc certo licet definire, quales illæ poſſesſiones, num Luſaticæ, an Miſnenſes fuerint. Sed uti nulla calamitas ſola; ita præter captivitatem Dedo Pater etiam filium cognominem expertus eſt adverſarium. Audi Lambertum: *Filius ejus Dedi junior patrem ea tempeſtate infeſtius acerbiusque, quam alius quisquam, inſectatus eſt.* Si hic ſuſpicioni locus, forte novercale odium expertus Dedo junior, ut a noverca, ita a Patre quoque factus alienior. Et conjecturam firmat noſtram ipſe Lambertus, qui vulgi ſermonibus jactatum tradit, dolo novercæ interfectum. Pergit enim Lambertus: *Ob eam rem exacto bello ingenti gloria eſſe cœpit apud Regem, egregiæ indolis adoleſcens, niſi ambitionis ſpiritu, & præpropera dominandi cupidine præceps raperetur. Is non multo poſt, cum nocte quadam ad neceſſitatem naturæ ſeceſſiſſet, oppoſito extrinſecus inſidiatore confoſſus in inguine, & occiſus eſt. Quis necis ejus autor fuerit, non ſatis conſtat: quamquam dolo novercæ interfectum vulgi ſermonibus jactaretur.* Idem fatum tangit Appendix Chronici Montis-Sereni. Epitaphium ei Lambertus ſtatuit non ſatis honorificum, his verbis: *Illud haud dubie liquet, monaſteria & Eccleſias, moriente eo magna formidine exoneratas eſſe, cum mentibus omnium certiſſima opinio inſediſſet, eum augendarum opum ſtudio, non homini parciturum, qui patri proprio non peperciſſet.*

§. XXVI. Annus erat CIↃLXXIII. quo ſuſpicio de Saxonum libertate opprimenda propter Henrici cum Rege Daniæ colloquium Proceres Saxonicos ad conjurationem adverſus Regem impelleret. Inter hos quoque conjuratos fuit Dedo noſter Marchio, & *omni Marchione animoſior atque implacatior uxor Adela*: quo elogio ipſam mactat

mactat Lambertus. Post colloquium tamen Gerstungæ habitum Dedo gratiæ Regis restitutus est, in cujus documentum Ruzenorum Rex Demetrius *Dedi Marchioni Saxonico, cujus ductu is advenerat Moguntiam, a Rege commissus est servandus, donec legati* (quos eo destinaverat Henricus) *reverterentur:* quæ verba sunt Lamberti ad ann. CIↃLXXV.

1075. §. XXVII. Hic annus CIↃLXXV. Dedoni Marchioni fatalis fuit, quo, ut ait Lambertus, *longa ægritudine absumtus decessit.* Quod in exilio sit mortuus, (id quod Albinus in *Commentario Rerum Misnicarum* asserit) plane vero non videtur simile, nec Lambertus ei sententiæ usquam favet. Ab ejus obitu insignis contigit per Lusatiam mutatio, siquidem Henricus Rex Marchiam illam Vratislao Duci Bojemiæ concessit. Auctorem hujus rei gravissimum habemus Lambertum, qui, quod filius Dedonis, ab Adela matre Regi obses missus, ac ipse pater post pacem Gerstungensem debitam Regi fidem servaverit, Henricum ob illicitam hanc donationem non immerito videtur pungere. *Marchiam ejus*, inquit, *Boemico Duci in præmium exactæ militiæ dedit, tametsi uxor Marchionis Adala filium suum, cui hæreditaria successione Marchia debebatur, ei paulo ante pro se obsidem misisset, & ipse Marchio post recuperatam pacem in Gerstingun inteme ratam semper erga Regem remque publicam fidem servasset.* Quisnam filiorum obses Henrico missus, non habeo dicere. Quamvis optarem id perspectum esset, præsertim cum postea longam narrationem texat Lambertus, quomodo una cum Utonis Marchionis filio ex custodia Moguntiam salvus evaserit. Tres reliquisse filios, *Dedonem* scilicet, *Henricum* Marchionem de Hileburg, & *Conradum* Comitem, qui a paganis occisus, docemur ex Appendice *Chronici Montis-Sereni.*

§. XXVIII. Sic igitur hoc tempore minimum Lusatia inferior (pro qua *superiorem* ponunt alii: quæ si non integra, bona tamen ejus pars in Polonorum manibus videtur fuisse) ad Bojemos devoluta est. Dubravius *Histor. Bojem. lib. VIII.* Vratislaum ab Henrico *bonam Lusatiæ partem mercedis loco adeptum*, memorat: qui in eo fallitur, quod id tunc factum putet, quo regnum discordiis intestinis inter patrem filiumque Henricos agitabatur: quod diu postea contigit. At vero non Lusatica modo, sed & Misnensi Marchia Dedonis filios privavit Henricus Rex, quam eandem Duci Bojemiæ commisit, non diu tamen possidendam: siquidem Ecbertus Thuringiæ Saxoniæque Marchio recuperavit. Lambertus id enarrat denuo, apud quem tamen scrupulus restat, qui hæc Misnensis Marchia Ecberti fuerit, cum ad Dedonis hæredes spectaret: ac pene in hanc sententiam venio, corruptum esse locum, quem subjungo: *Quoniam digrediens Duci Boemico Marchiam Misnensem tam spectatæ in arduis rebus fidei præmium dederat, Ecbertus Marchio, cujus eadem Marchia erat, filius patruelis Regis, puer longe adhuc infra militares annos, ubi primum decrescentibus aquis fluvius factus est transmeabilis, adjunctis sibi Saxonibus, Misenen perrexit, omniaque castella, quibus Dux Boemicus præsidium imposuerat, admota militari manu recepit, suosque milites, qui deinceps contra omnem hostium irruptionem indefessi excubarent.* Lambertum sequitur Paulus Langius in Chronico Citicensi, his verbis: *Circa idem tempus Henricus Imperator Marchiam Misnensem Vratislao Duci Bohemiæ dedit possidendam pro auxilio & obsequio, quod ei idem Dux contra Saxones continue impendebat, bellico. Ast Egbertus marchio, ejus provinciæ Dominus, filius patruelis Regis, puer adhuc, adjunctis sibi Saxonibus Misenam perrexit, universaque castella, quibus Dux Bohemus præsidium imposuerat, admota militari manu recepit.*

§. XXIX. Huic Albinus post Dedonem, novum Marchionem tribuit Henricum, Dedonis filium. Sed quid opus erat eundem in catalogum referre Marchionum, si per donationem Vratislao factam liberi Dedonis ab hæreditate paterna exclusi sunt? Quod tacite insinuare videtur Chronicon Montis-Sereni, quando eum tantum vocat *Marchionem de Hileburg.* Ceterum Vratislaus filiam Juditham in matrimonium dedit Viperto sive Vicperto, spectatæ virtutis ac potentiæ Comiti Groizensi: quem dotis loco Budissinam a socero accepisse volunt. Ipse 1093.
autem Vratislaus an. CIↃXCIII. vivere desiit.

§. XXX. Non multo post VIPERTUS ille Groicensis Henrici V. Germaniæ Regis offensam contrahit, quæ non soluta prius, quam præter Leisnicensem urbem & alia nonnulla, Budissinam pagum Regi traderet: quæ Henricus statim Hoiero Comiti Mansfeldensi in feudum contulit: id quod enarrat Auctor libelli *de fundatione Bigaugiæ.* At denuo nova oriebantur dissidia, & Vipertus ab Henrico captus, ad annum CIↃ 1117.
CXVII. in custodia habitus fuit: ac tum libertati restitutus Lusatiæ Marchionatu investitus est. Habet id denuo Auctor libelli de *Cœnobio Bigaugiensi* sequentibus verbis: *Wipertus ad curiam Wormatiæ indictam perrexit, & Imperatori pro suorum recuperatione grates persolvit, & ut Marchia Lusicensi ab eo insigniretur, promissis duorum millibus talentorum exoravit & impetravit. Indeque ab Imperatore inter reliquos Principes par habetur.* Idem Auctor ad seq. annum, Wicpertum *Marchionem in Luziz* salutat. Paulus Langius in Chronico Citizensi ad an CIↃCXVIII. Wi- 1118.
pertus

pertus Marchio *in provincia quæ dicitur Svvorbia, dominabatur. Tandem præ ceteris ditatus, principatum quoque & Marchionatum in Litzitz*(credo Langium scripsisse *Luzitz*) *sed & præfecturam in Magdeburg principalem obtinuit.* Obiit Vipertus
1124. anno CIↃCXXIV. De quo iterum Auctor ille Chronici Montis-Ser. *Wicbertus Marchio, fundator Bigaugiensis anno Domini* CIↃCXXIV. *obiit Cal. Junii. Hic invaluerat prædiis & beneficiis in provincia nostra, quæ Svvorbia dicitur. Monarchiam* (forte *Marchiam*) *quoque in Luzitz ac præfecturam in Magdeborch principalem obtinuit.*

§. XXXI. Viperto successit HENRICUS filius. Sed *Comites Adelbertus & Conradus Marchiam ejus invadunt, quam Adelbertus ad tempus tenuit, Luthario regnante, Hinricus in ejus gratiam rediens, eam recepit.* Est hæc Bigaugiensis libelli narratio, quam
1125. Auctor ad an. CIↃXXV. hunc in modum prosequitur: *Synodus apud Leodium sub Innocentio congregatur. Ibi præsente Lothario Adelbertus Marchio de Saxonia deponitur, & Hinricus filius Wicperti pro eo Marchio in Lusitz constituitur, qui hucusque ab Adelberto exclusus fuerat violenter.* Atque idem quoque *Hinricus Marchio in Lusitz, Præfectus Magdeburgensis* (Burggraviatum designat Auctor) *constitutus est:* quod habet idem scriptor ad ann. CIↃCXXXV.

§. XXXII. Marchiam tum Misnensem tenebat Henricus Junior de Ileburg, qui Conradum Comitem Wettinensem Timonis filium, cognatum suum in Kirchbergensi castro captivum detinebat. Sed mira numinis divini factum providentia, ut
1127. Henrico anno CIↃCXXVII. mortuo, non modo ex carcere liberaretur, sed & ope Richenzæ Reginæ a Ludero Germaniæ Rege Misnensi Marchia investiretur. Atque hic CONRADUS Marchio Misnensis, Henrico Viperti filio anno CIↃCXXXVI. vita fun-
1136. cto in Marchia Lusatica, novo Luderi Regis beneficio successit: quo de memorabilis hæc est in Chronico Montis-Sereni narratio: *Henricus Marchio & Magdeburgensis Præfectus, filius Wiperti, ad curiam pergens Moguntiæ moritur II. Kal. Junii, cui in comitatu Magdeburgensi successit Burchardus frater Archiepiscopi. Marchiam vero Lusicensem, quæ nunc Orientalis dicitur, Imperator Conrado Marchioni Misnensi concessit, qui etiam totius proprietatis hæres factus est, quia alium hæredem non habuit.* Appendix hujus Chronici summam utriusque donationis breviter item complectitur his verbis: *Post mortem Henrici captivitate solutus, anno* CIↃCXXVII. *liberalitate Luderi Imp. Marchiam Misnensem suscepit, cui etiam Lusicensem, quæ Orientalis nunc dicitur, idem Imp. postmodum concessit.* Et de Marchia Lusatica iterum: *Wipertus Marchio, Pigaviensis Ecclesiæ fundator, cujus filiam Dedo comes duxerat, anno* CIↃCXXIV. XI. *Kal. Junii moritur, relinquens hæredem Henricum Marchionem. Quo sine hærede mortuo anno* CIↃCXXXV. II. *Kal. Januarii Imperator Marchiam Misnensem prius concesserat.* Anno CIↃCXLIII. Conradus noster 1143.
provincia Rochlicensi auctus fuit. Nam, ut idem Auctor memorat, *Conradus Rex dedit Conrado Misnensi & Orientali Marchioni & uxori ejus Lucardæ provinciam Rocheletz.* Obiit denique Conradus anno CIↃCLVI. in- 1156.
que Sereni-Montis noviter a se condito, multisque reditibus ac privilegiis aucto monasterio sepultus est, relictis filiis Ottone, Diterico, Henrico, Dedone & Friderico. Ex quibus primogenitus *Otto* Misniæ, *Ditericus* Lusatiæ Marchiam, *Henricus* Comitatum Wettinensem, *Dedo* Rochlicensem, *Fridericus* Brenensem indepti sunt: sicut id diligentissimus Montis-Sereni monachus, ejusdemque appendix recensent.

§. XXXIII. Sic igitur THEODERICUS sive Ditericus Patri succedens in annum CIↃCLXXXIV. Marchiæ Lusaticæ non 1184.
sine laude præfuit. Hoc ipso autem anno V. Idus Febr. in Sereno-Monte, quo ægrum se deferri voluit, vitam cum morte commutavit, ac sepulturam nactus est. Monumento ejus hæc incisa sunt: **Dietrich Marggraff zu Lusitz, ein Sohn Marggraff Conrads, leid hier begraben. Verschieden** *Anno Do.* 1184. Ex prima uxore Dobergana, sive Lucarda Polonica natum Conradum filium, in torneamenti ludo lancea confossum anno CIↃCLXXV. amisit: uti pluribus enarrat Chronicon Montis-Sereni. Ex altera, pellice tamen potius, quam legitima conjuge Cunigunda, Bernhardi de Plotzke vidua, Theodorum Episcopum Mersburgensem genuit. Hic Theodoricus Marchio conditor est nobilissimi Cisterciensis Ordinis in Lusatia coenobii, quod *Doberlug* vocatur: uti habent Auctor Chronici Montis-Sereni ad an. CIↃCLXXXIV. & diploma Conradi Orientalis Marchionis in villa Wardenbrucke an. CIↃCXCIX. scriptum. Attamen diplomate Theoderici Misnensis & Orientalis Marchionis in provinciali palatio Colmitz anno CIↃCC. dato, non modo a nostro, sed & ab Ottone ac Dedone fratribus fundatum dicitur.

§. XXXIV. Quod autem Theodoricus legitima prole mascula careret, Marchia Lusatica ad DEDONEM, Theoderici fratrem devenit, quippe quem Montis-Sereni Chronicon *Marchionem Orientalem* appellet ad annum CIↃCLXXXIV. eundemque Theodorico successisse, haud obscure indicet. Ex incisione ventris mortuus est anno CIↃCXC. de quo digna lectu est recen- 1190.
sio

ſio Auctoris Chron. Montis-Sereni: *Heinricus Rex* (Friderici filius) *ducenda uxoris cauſa adpartes Apuliæ profecturus, Dedonem Orientalem Marchionem ſecum voluit proficiſci. Qui itineris illius aſperitatem & aëris qualitatem corpori ſuo, quia craſſus erat, contrariam ſciens, pro tollenda inteſtinorum arvina medico adhibito, ventris inciſione mortuus eſt XVII. Kal. Septembris, & in Eccleſia Cillenenſi, quam ipſe fundaverat, eſt ſepultus.* Uxorem habuit Mechtildam, ex qua nati Conradus ſucceſſor Patris, & Tidericus Comes Summerſenburgenſis.

1205. §. XXXV. CONRADUS Marchio Luſatiæ anno CIↃCCV. Mechtildam filiam primogenitam Alberto Brandenburgenſi Marchioni collocavit: quas nuptias *Tidericus Comes de Summerſchenburg in caſtro Groitz cum magna gloria & expenſarum copia celebravit*: uti habet AuctorChronici Montis-Sereni. Quomodo hic Conradus caſtrum Lebus ſpectans ad Uladislaum Poloniæ Ducem, a quo multis modis læſus, obſederit, ac cæſo, qui contra datam fidem in ipſum irrumpere volebat, Uladislao, caſtrum occuparit, toties laudati Chronici ſcriptor pluribus exponit ad an. CIↃCCIX.
1209. quo ipſo Eliſabetha Conradi uxor, ipſius Uladislai ſoror obiit, ac in Doberlugenſi cœnobio ſepulta eſt. Ipſe vero ſequenti anno conjugem ſecutus II. Non. Maji decedens Cellis apud patrem ſepultus eſt. Chronicon Montis-Sereni eum vocat *Virum audacem, & in armis ſtrenuum, largum, & fidelitate præcipue famoſum.* Diplomata ejus ad Eccleſiam Doberlugenſem pertinentia habemus de annis CIↃCXCIX. CCII. CCX.

§. XXXVI. Ex eo THEODERICUS ſive Ditericus, Marchio Miſniæ, Ottonis filius, Conradi nepos anno CIↃCCX. Mar-
1210. chiam Luſaticam *pro XV. millibus marcis ab Imperatore* (Ottone IV.) *redemit, ex quibus X. millia ſolvit, quinque vero Imperator ei remiſit*: ut eſt in Chronico Montis-Sereni. Hujus Theoderici non pauca exſtant in Eccleſiam Doberlugenſem merita: id quod varia diplomata MS. Academiæ noſtræ membranacea declarant. Paulus quoque Langius in Chronico Citicenſi ad ann.
1214. CIↃCCXIV diploma quoddam affert Friderici II. Imp. in quo ſequens elogium tribuitur Theoderico: *Chariſſimus Princeps noſter & conſanguineus noſter Theodericus, Miſneuſis & Orientalis Marchio.* Et alio ejuſdem Imp. di-
1216. plomate anno CIↃCCXVI. teſtis citatur hoc modo: *Theodericus Marchio Miſnenſis &*
1220. *Orientis.* Vitæ valedixit an. CIↃCCXX. ſicut ſequentibus verbis indicat Chronicon Montis-Sereni: *Ditericus Miſnenſis & Orientalis Marchio, filius Ottonis, filii Conradi Marchionis Senioris, obiit XIII. Kal. Martii, ſepultusque eſt in Cella juxta Patrem ſuum.* Ex uxore Jutta ſive Juditha, Hermanni Thuringiæ Landgravii filia genuit Henricum, de quo nunc dicemus.

§. XXXVII. HENRICUS Theoderici filius, quod ſæpe mallei vocem in ore haberet, *Hammerus*, quod liberalitatis laude excelleret, *Munificus*, apud recentiores κατ' ἐξοχὴν *Illuſtris* dictus, juxta Fabricium anno CIↃCCXVIII natus, ſub tutela avunculi Ludovici IV. Thuringiæ Landgravii adolevit: ac poſtquam invito Ludovico, mater Popponi Hennebergico nupſerat, eaque res turbis involverat Miſniam, rebus compoſitis, poſtquam ephebis exceſſit Henricus, an. CIↃCCXXXIV. Conſtantiam, Auſtriæ Ducis Leopoldi filiam ducit: ex qua Alberti 1234.
ac Theoderici Pater factus, anno CIↃCC 1248.
XLVIII. ab exceſſu Henrici, ultimi Thuringiæ Landgravii, qui contra Fridericum II. Rex Germaniæ electus, poſt longam controverſiam non ſine ſanguine extractam, contra Sophiam Brabantinam, ejusque filium Henricum, Landgraviatum Thuringiæ ſibi aſſeruit, eundemque Miſniæ ac Luſatiæ Marchiis feliciſſime junxit. Exſtincta anno CIↃCCLXII. uxore Conſtan- 1262.
tia, quarto poſt anno duxit Agnetam Ottocari Regis Bojemiæ filiam, quæ improlis anno CIↃCCLXVII obiit. Tertia uxor fuit 1267.
Eliſabetha ex nobili Malticiorum proſapia, Hermanni & Friderici in monaſterio Cellenſi ſepultorum mater. Condidit hic Henricus Cellam novam, inferioris Luſatiæ ad Oderam cœnobium, ac Doberlugenſe item, majorum more, privilegiis & reditibus auxit: id quod diplomata annorum CIↃCCXXXIV. XL. XLI. XLVIII. LXVI. LXVII. LXVIII. LXXI. LXXVI. LXXIX. LXXXV. LXXXVII. demonſtrant. Primorum trium hoc eſt exordium: *Heinricus Dei gratia, Miſnenſis & Orientalis Marchio.* At poſtquam ad Thuringiæ Landgraviatum adſpiravit, plures aſſumſit titulos, hoc modo: *Henricus DEI gratia, Miſnenſis & Orientalis Marchio, Thuringiæ Landgravius & Saxoniæ Comes Palatinus.* Ab anno autem CIↃCC LXVI. ad priſtinam titulorum rediit modeſtiam, & ſe iterum *Miſnenſem* tantum & *Orientalem Marchionem* ſcripſit. Cauſa autem hujus varietatis non videtur eſſe alia, quam quod vivus, videnſque Alberto ac Theoderico filiis hæreditatem diſtribuerit, ſervata ſibi tantum Miſnenſi Marchia. Sic enim ea de re Fabricius *Originum Saxonicarum lib. VI.* ſcribit: *Secutus tandem exemplum prudentiſſimi Principis Conradi proavi ſui, ditionem inter filios, nobilitatis plebisque conſenſu, vivens diſtribuit.* Et paucis interjectis: *Sibi Pater retinuit Miſniam, Alberto dedit Thuringiam, Diterico Oſterlandiam, filiis Elizabethæ certas præfecturas: Friderico Dresdenſem aſſignavit: quid Hermannus pro-*

prium habuerit adhuc legere non memini. Ceterum de Alberto facile aſſenſerim Fabricio, ſiquidem in Doberlugenſibus diplo-
1285. ma exſtat anni CIↃCCLXXXV. quo vivo Patre, quem *Illuſtrem Principem, Dominum Henricum Patrem dilectum, Miſnenſem Marchionem* ſalutat, Albertus ſic profatur; *Albertus DEI gratia, Thuringorum Landgravius & Saxoniæ Comes Palatinus.* At in Theoderico, ſive Diterico nondum Fabricio poſſum ſuffragari. Oſterlandia huic tribuitur: quæ tum innexa videtur Marchiæ Miſnenſi: nec putaverim eo ævo *Orientalis Marchiæ* vocabulo veniſſe Oſterlandiam, utut ita ſemper acceperit diplomatum Doberlugenſium, ſed recentioris ævi, interpres. Quod ſi igitur juxta Fabricium, Oſterlandiam Theoderico dedit Henricus Pater, utique Luſatiæ Marchionatum eo nomine comprehenſum crederem. Sed habeo argumenta, quæ nec iſtum vivo Patre accepiſſe Theodericum perſvadeant. Nam & Pater tituli retinens eſt, nec inter Doberlugenſia vel unicum apparet, quo vivo Patre *Orientalem* ſe nuncupet *Marchionem.* At quia inter hæc unum an. CIↃCCLXVII. datum deprehendo; quo Theodericus ſe *Marchionem Landisbergenſem* vocat, ac *piæ recordationis genetricis ſuæ* meminit, in eam devenio opinionem, quaſi Landisbergenſem Marchiam Henricus Pater Theoderico filio reſignarit. Huc accedit, quod ipſe Fabricius hunc Theodericum *Landsbergenſem Marchionem* nuncupat: quod ante eum fecit Suffridus Presbyter Miſnenſis, MS. Variloquus Erfordienſis, & Paulus Langius in *Chronico Citizenſi.*

§. XXXVIII. Migravit Henricus ex hac vita Dresdæ, ut ſcribit Suffridus, & teſtantur monumenta Vetero Cellenſia id
1288. factum anno CIↃCCLXXXVIII. In Cella cum tribus uxoribus & cum Hermanno ac Friderico filiis ſepultus eſt. Theodericus vero filius ante Patrem exceſſit vita anno CIↃCCLXXXII. (Variloqvus Erf. MS. habet annum ſequentem) ac Suſelitii ad Albim humatus eſt, teſte Fabricio. Verum Paulus Langius obitum ejus refert in annum LXXXV. & in monaſterio Supplitz a ſe fundato ſepultum tradit.

§. XXXIX. Ab Henrici igitur obitu Luſatiæ Marchiam indeptum credo THEODERICUM Juniorem (Dicemannum vel Tizmannum, neſcio qua ratione, vocant recentiores) Alberti Thuringiæ Landgravii ex Margareta Auſtriaca filium, Friderici Admorſi fratrem. Marchiæ enim Luſaticæ titulum inter ceteros quoque præfert: ut patet ex diplomatibus Doberlugenſibus: quorum pleraque ita incipiunt: *Theodericus Junior, gratia DEI Landgravius Thuringorum, Orientalis & Luſatiæ Marchio, Dominusque terræ Pliſnenſis.* Ubi, quia Orientalis & Luſatiæ Marchia inter ſe opponuntur, facile liquet, diverſas quoque eſſe provincias: id quod jam ſupra monitum. Ceterum Theodericus ille *Juniorem* ſe appellat, procul dubio ob patruum, *Landisbergenſem*, quem diximus *Marchionem*, qui Theodericum noſtrum ejusque fratrem Fridericum ab Alberto patre poſt fugam matris dimiſſos ſollicite educavit.

§. XL. Suſceperat Theodericus ille Senior ex Helena Brandenburgica Fridericum, qui, quod impeditioris eſſet linguæ, cognomentum *Teuth* accepit. Ac is quidem cum ex Hildegarde Bojarica nullam ſuſcepiſſet prolem, præterito ob degeneres mores, vitamque licenter actam, Alberto patruo, ejusdem filios Fridericum & Theodericum hæredes ſcribit. Alii Patri Theoderico Seniori id tribuunt, pro quo Paulus Langius *Henricum* ſuppoſuit, qui & eidem Marchiam Luſaticam aſſignat. Digna ſunt, quæ cognoſcamus, Auctoris verba; *Albertus habuit fratrem, qui dominabatur in Marchia Miſnenſi & Luſatiæ provinciis. Is vicinus morti prædictos nepotes ſuos Fridericum & Theodericum ad ſe venire juſſit, hisque multis proceribus & nobilibus aſtantibus omne Miſniæ, Luſatiæ ac Libonotriæ imperium reſignavit, deditque, cum alium heredem non haberet.* Sed plura forte, quam par erat, Alberti fratri tribuit Citizenſis monachus. Interim filius ejus Fridericus diplomate anni CIↃCC LXXXIX. a Langio allato hunc quoque prefert titulum: *Nos Fridericus Dei gratia Miſnenſis & Orientalis & de Landesberg Marchio.* 1289.
Ob iſtam, quam diximus, tum aliis de cauſis, inter Patrem ac filios bella inteſtina cœperunt, cumque pater in Albertum Juniorem (*Apetz* abbreviate vocant iſtorum temporum ſcriptores: unde neſcio quem *Apicium* conflarunt Fabricius & recentiorum alii) ex pellice Cunigunda Iſenburgica natum, æquior, Fridericum ac Theodericnm filios Thuringia privare vellet, nova horum cum duobus Germaniæ Regibus Adolpho & Alberto bella Thuringiæ Miſniæque feralia enata ſunt. Sed hæc, quia ad Hiſtoriam Miſnicam ac Thuringicam proxime ſpectant, alterius ſunt conſiderationis. Id vero ad Hiſtoriam Luſaticam pertinet, quod Theodericus in Luſatia ſua cum Marchionibus Brandenburgenſibus, ac imprimis Johanne III. Patri Alberto faventibus magna prudentia ac felicitate bellum geſſerit, *in ſumendis*, ut Fabricius ait, *armis primus, in deponendis ultimus.* At enim an Adolphus Rex Germaniæ arma ſua in Luſatiam quoque protulerit, non habeo dicere. Nam etſi Suffridus Miſnenſis ad an. CIↃCCXCVI. teſtetur, 1296.
eundem *ad terram Orientalem caſtra & arma moviſſe,*

movisse, & in ea quibusdam munitionibus occupatis, quibusdum funditus destructis, direxisse aciem contra Misniam; qui tamen adhuc de *Terræ Orientalis* acceptione hoc in loco dubito, certi quicquam non ausim definire. Dum vero Fridericus contra Albertum Adolphi Regis successorem vestigiisque antecessoris in persequendis Alberti filiis ipso Patre instigante, insistentem, se defendit strenue, nec Theodericus rebus suis deest: qui tamen medio victoriarum cursu an.
1307. cIↄcccvII. Lipsiæ in templo D. Thomæ a sicario (forte a Philippo Adolphi Regis fratre immisso: ut est apud Suffridum, Paulum Langium aliosque novitios) ipsa nocte Natalitiorum Christi vulneratur: ex quo vulnere die tertio obiit, & in Paulina æde sepelitur, ubi hodieque legitur epitaphium a Dante Alligerio Florentino satis luculenter scriptum, & ab Albino, Brotufio, Fabricio, Manlio aliisque repetitum. Quoniam autem hoc ipsum epitaphium summam gestorum Theoderici nostri fratrisque Friderici complectitur, etiam huc quod transscribatur, dignum judicavimus.

TITZ ego sum MANNUS, me olim genuere parentes
ALBERTUS Princeps, MARGARETAque pia
Imperium titulumque dedit Turingia nobis,
Marchia Lusatiæ, Misena & ipsa potens.
Quaque patet vetus in planis Libonotria campis,
Et quæ Montano Flumine Plisna lavat.
Frater erat FRIDERICUS item Mavortius heros,
Pro patria mecum prælia dura subit.
Nam superare datum est nobis Victricibus armis
Boëmiæ populos Saxoniæque Duces.
Marchio de Brenburg Waldemar nomine dictus,
Agmine devictus vincula nostra tulit.
Ascanius Princeps cecidit quoque cuspide nostra,
Sed vitam supplex hic miser emeruit.
Romulidum Reges ALBERTUS, ADOLPHUS & alter
Non poterant nostras frangere Marte manus.
Viribus o pietas, nostris sed terga dederunt
Cæsareis opibus tunc ego dives eram.
Innumeri & nostri cæsi sunt ense Suevi,
Audentes Patrios sollicitare Deos.
Omnia sic vici. Durum sed vincere Fatum
Non potui, Lachesis quod dedit atra mihi!
Objicit illa mea, crudelis, pectora ferro,
Dum steteram incautus in medio Ecclesiæ.
Sic Victor victus cecidi; sed nulla triumphos
Et laudes meritas non dedit una dies.

Obiit VIII. Cal. Jan. An. Christi M CC LXXX. (Hujus epochæ error manifestus est.)

Dantes Alligerius fec.

Monumentum a Monachis novum chorum condituris apertum est, (quæ verba sunt Manlii) *exemtumque cranium, cujus coma flava & prolixa etiamnum asservatur in fisco Academiæ, cum cruribus & tibiis, cranio & ossibus reliquis in vicina aliquot oppida distributis*. Proximo ante ante obitum anno, sequenti usum titulo, *Theodericus Junior, Landgravius Thuringiæ, Marchio Orientalis & Dominus in* Groitʒ, Magnificus Dn. Fridericus Hortlederus observavit.

§. XLI. Quod igitur Theodericus Junior improlis esset, hæreditatem ejus ex asse adiit FRIDERICUS frater, quem idcirco & Lusaticæ Marchiæ, si non possessione, jure tamen auctum existimamus. Unde auctor de Landgraviis Thuringiæ cap. LXXXII. *Morte fratris ejus audita, advocatis ejusdem Titzemanni multas pecunias dare promisit, sicut & fecit in Thuringia: & factus est potens Marchio Misniæ, & Orientalis, & Thuringiæ Landgravius.* Quapropter etiam *Orientalis Marchiæ* titulum non minus, quam reliquos in diplomatibus usurpavit. Quod Paulus Langius in *Chronico Citizensi* ad annum cIↄcccx Altenburgi datum attulit, sic orditur: *Fridericus DEI Gratia, Thuringiæ Landgravius, Misnensis & Orientalis Marchio, Dominusque terræ Plisnensis.* At vero si quæ unquam, brevis certe hujus Marchiæ fuit possessio: siquidem eadem Brandeburgicorum Marchionum opera excidit. Intercedebant nimirum Friderico cum Waldemaro I. Brandenburgico gravissimæ lites, in deprædationes mutuas erumpentes. In his turbis captus Fridericus, non dimittitur, prius, quam inter durissimas conditiones alias Lusaticæ hæreditati renunciasset. Ceteras quidem conditiones non implevit Fridericus, quod a proceribus Misniæ, imprimis a Rehefeldiis, qui inclutum *Loseriorum* nomen inde acceperunt, singulari strategemate liberaretur; Lusatica tamen pacta

cta quo minus immutata credam, Auctor de *Landgraviis Thuringiæ* facit, qui cap. LXXXVI scribit, quod *Friderici Marchionis advocati civitates terræ Orientalis Alberto Comiti de Kochin* (Kochensem Comitem appellat Fabricius) *commissario Marchionis Woldemari præsentarint*. An vero, quod idem refert Auctor, *munitiones Orientales, hostibus subactis, valida manu anno sequenti re obtenta denuo possederit Fridericus*, documentis aliis confirmari queat, multum ambigo; crediderimque potius in Brandenburgensium manu permansisse, donec familia illa in Waldemaro II. & Johanne IV. ann. CIↃ
1322. CCCXXII. penitus exstincta, in Lusaticis Bojemi succederent. Nec multo post Fridericus Marchio diuturno gravique morbo exhaustus, supremum diem obiit anno
1324. CIↃCCCXXIV. sepultus Isenaci in æde suburbana D. Catharinæ, in sacello D. Johannis. Lapidi sepulchrali sequentes versiculi a Bertoldo Fabro inscripti sunt:

Ecce FRIDERICUS, virtutis alumnus, amicus
Pacis, conditur hic: stirps Imperialis: Et illic
Fulgeat iste pius Marchio Landgravius.

Præterea Bertoldus hæc apposuit ANNO. DOMINI. MILLESIMO. TRECENTESIMO. VIGESIMO. Q. V. A. R. T O. XVI. K M L. SED MS. Quas notas Magnificus Dominus Fridericus Hortlederus sic feliciter exposuit, ut denotent XVI. KL. MENSIS DeceMbriS. Monumentum sepulchrale priscæ magnificentiæ exemplum, olim fata sua Isenaco Gotham, inde rursus anno CIↃIↃCXIII. ad Reinhardi fontem sacrum translatum, ibidem etiamnum conspici, laudatus, sed nunquam sat laudandus Dn. Hortlederus *in Supremis Honoribus Friderici Senioris Ducis Saxoniæ* anno CIↃIↃCXXII. exstincti, scripto vere amœbæo, observavit.

§. XLII. Ab epitaphio Friderici ad Lusatiæ Marchiam reverto, quam in manibus Brandenburgicorum ad usque exstinctam eorundem familiam mansisse, ab iisdem ad Bojemos pervolutam dixi. Hæc res, quia insignem Lusatici regiminis mutationem continet, paulo altius repetenda est.

§. XLIII. Lusatiam inferiorem jam sub Henrico IV. in potestatem Bojemorum venisse supra fuit indicatum. Nam Vratislaus Dux (quem regiam dignitatem impetrasse volunt) eandem ab Henrico in præmium navatæ militaris operæ acceperat. Successores Duces, quique Ducibus immisti per Reges Germaniæ creati Bojemorum Reges ad Ottocarum II. Lusatiam superiorem possederunt. Neque tamen tam quieta semper fuit possessio, quin Poloni eandem aliquoties turbaverint. Hoc temporis intervallo partim fundatæ, partim insigniter auctæ sunt superioris Lusatiæ civitates. Et sub Sobislao quidem Duce, postquam vetus castrum, mœnibus, fossis ac propugnaculis ornatum ab incendio illustrius surrexit, GORLICII nomen accepisse volunt, circa an. Christi CIↃCXXXI. Sic Dubravius Budissinam temporum vetustate squalentem ab eodem Sobislalo instauratam scribit. ZITTAVIAM quoque sub regimine Bojemico conditam, vero non est absimile, quamvis non sim nescius, quid de Zittavia Manfredi Ringelheimensis Comitis uxore circumferatur. Quod quidem si certissimis comprobari potest documentis, origines urbis ad seculi XI. initium referendæ essent. Sed quid opus majorem, quam res ipsa patitur, antiquitatis gloriam venari? cum longe sit illustrius per paucorum seculorum decursum exsurgere, quam diu cum fortunarum procellis luctari, aut semel contractum splendorem amittere, vel imminutum cum tædio intueri.

§. XLIV. Ut autem ad Ottocarum II. revertar, is Marchionibus Brandenburgicis Lusatiam addixit, Illustrem hujus rei testem habemus Carolum IV. Imperatorem, cujus in diplomate quodam post Goldastum aliosque a Conringio *cap. XXIX. de Finibus Imperii Germ.* edito, diserta hæc sunt verba: *Marchia Budissinensis & Gorlicensis, quæ cum ceteris civitatibus, oppidis & pertinentiis suis ad Regnum & Coronam Bohemiæ ab antiquo pertinuerunt, per illustrem Ottocarum quondam Regem Bohemiæ, proavum nostrum, in personas quondam illustrium Brandenburgensium Marchionum ex certis causis & rationibus alienatæ fuerunt.* Qui Regem illum tam lauti boli objectione suffragium in electione Cæsarea ab Ottone II. Marchione mercari voluisse asserunt, nescio an fidem dictis satis certam queant facere. Mihi enim verosimilius fit, hanc provinciam dotis loco concessam Ottoni Beatricem sororem Ottocari, filiam Primislai ducenti. Ex eo tempore Lusatia superior a Brandenburgicis retenta, donec Friderico Alberti filio Misniæ Marchione in augustias coacto, etiam inferiori Lusatia potirentur.

§. XLV. Quandoquidem autem illustre Marchionum Brandenburgicorum genus brevi post exstingveretur, novis, quæ mox emerserunt, bellorum periculis implicata Lusatia, alternante belli fortuna, nunc Bavaros, nunc alios ex victoria præsides sortita, prius se his malis explicare non valuit, quam veteres Dominos Bojemiæ Reges admitteret. Id quomodo sit gestum, nunc paulo curatius, propositæ tamen

meh brevitatis memores, trademus. Cum Rex Germaniæ ac Imperator Henricus VII. gente Lucelburgicus veneno in ipsa sacra Eucharistia præbito in Italia sublatus esset anno CIƆCCCXIII. ac successori Ludovico Bojariæ Duci a quinque Electoribus lecto, reliquorum suffragiis majorumque meritis confisus, se opponeret Fridericus Pulcher, Austriacus, Rudolphi ex Alberto I. nepos, gravissimis exin bellis porta aperiebatur. Ludovicus, quod in Johanne Rege magnam spem victoriæ repositam existimaret, eundem omnibus modis ad se pertrahere laborabat. Commodum itaque accidebat Waldemari & Johannis Marchionum Brandeburgicorum obitus, quorum hæreditatis bonam partem Ludovicus Johanni pollicebatur, si regiam dignitatem suam strenue defenderet. Id cum Johannes ad belligerandum promtus fecisset, ac prælio victus, captusque frater germanus Henricus, præmium navatæ operæ a Ludovico exspectabat. Is vero periculis defunctus, promissorum immemor, Budissinam tantum, quam Marchio dudum oppignoratam tenebat, sine precio Johanni restituit: Brandeburgensem autem Marchiam cum Electorali dignitate solenni in-
1329. vestitura Numburgi anno CIƆCCCXXIX. facta majori filio Ludovico attribuit, qui postea a Pseudo-Waldemaro ejusque fautoribus exagitatus, Marchiam fratri Ludovico Romano, servata Electorali dignitate resignavit. Interea Johannes Rex Budissina non contentus, Gorlicium, aliaque superioris Lusatiæ oppida a regno quondam abalienata suo milite recuperat, moleste id quidem Ludovico Germanorum Rege ferente, sed quod mutare non posset, pro tempore transmittente. Atque in hunc fere modum recentiores summam rei exponunt: in quibus tamen nonnulla forte desideres, præsertim quando Carolus IV. testetur, *Marchionibus Brandenburgicis absque sexus masculini hæredibus decedentibus ex hac vita, Nobiles, Milites, Clientes, cives, universosque incolas Marchiæ Budissinensis & Gorlicensis ad subjectionem & obedientiam Johannis Bohemiæ Regis genitoris sui, tanquam ad ordinarium, legitimum & naturalem Dominum suum & ad Coronam Regni Boëmiæ, de cujus gremio jam dudum constiterant, deliberatione non inprovida rediisse.* Quæ quidem non tam armis compulsos, quam sponte sua Lusatos ad Regnum Bojemiæ reversos declarant. De Gorlicio ad Bojemos tum revertente circumferuntur sequentes leonini;

Anno milleno trecento vice nono
Quondam Saxoniæ Gorlitz est facta Bojema.

Dresserus libello *de præcipuis Germaniæ Urbibus*, & Petrus Bertius *lib. III. Commentarior. Rerum Germanicarum* observant, Gorlicium paulo ante in Henrici Silesiæ Ducis manibus fuisse, qui ea restituta Zittaviam acceperit: ac tum quidem cautum, ne unquam Gorlicium a regno Bojemiæ avelleretur. At Dubravius *Historiæ Bojem. lib. XXI* eundemque secutus Manlius, Gorlicium Friderico Gravi Marchioni Misniæ a Johanne, quod instinctu Ludovici Regis pactam sibi filiam remisisset, ereptum, ac porro quicquid ademptum a regno oppignoratumve erat, expulsis possessoribus Johannem recuperasse tradunt. Consentit in eo Fabricius, ac tandem sic concludit: *Cum tanto successu ubique uteretur, Fridericus domesticis motibus atque bellis impeditus, amissa recuperare non potuit; quæque ante & a Brandenburgico, & jam a Boëmo erepta sunt, nunquam in posterum fuerunt restituta.* Interim in Friderici Strenui, qui Friderici Gravis fuit filius, epitaphio Vetero-Cellensi *Orientalis* titulum deprehendo hunc in modum: *Anno Domini* M. CCCLXXX VII. *Kl. Junii obiit mitissimus Princeps Fridericus Thuringiæ Landgravius, Misnensis & Orientalis Marchio, Dominusque terræ Plisnensis. Orate pro eo.* Diploma Doberlugense anno CIƆCCCLXIV. 1364.
Dresdæ datum sic incipit: *Nos Fridericus Dei gratia, Thuringorum Landgravius, Misnensis, Orientalis & in Landisberg Marchio, Comes in Orlamunda, Dominusque terræ Plysnensis.*

§. XLVI. Regnum Bojemiæ accessione Lusatiæ insigniter auctum a Johanne accepit CAROLUS IV. qui monasterium Cælestinorum Oyvvinum nunc in ruderibus jacens, in monte *Paracleti* dicto ad Zittaviam condidit ann. CIƆCCCLXVIII. De hoc 1368.
cœnobio elegans locus est in Pauli Langii Chronico Citizensi, quem integrum afferre non pigrabimur: *Imperator Carolus inter alia pietatis opera, quæ exercebat, monachos ordinis Celestinensis ex Gallia in Germaniam primus duxit, posuitque eos in altissimo monte, in confinibus Slesiæ & Bohemiæ, non procul a Zittavia, mutans castrum quod ibidem erat munitissimum, in cœnobium, regaliter & magnifice eis providens de vita necessariis. Est autem ipse mons totus saxeus, undique prominentes habens rupes & scopulos, & est semotus & liber, in medio aliorum situs montium nemoris Herciniæ sive Bohemicæ. Vivunt denique sub regula S. patris Benedicti in magna charitate, rigidam & artissimam vitam ducentes: quemadmodum expertus sum, dum eos visitavi ob dicti monasterii fundationem investigandam (uti & aliorum) per Trittemium missus anno Domini* CIƆIƆXVI. *Et est solum & unicum per Germaniam, ex quo assumtis monachis Georgius illustris Dux Saxoniæ hoc dicto tempore secundum aquæ in monte sublimi, qui Regalis lapis dicitur, a Pyrneo oppido ad miliare unum remoto, fun-*

dare & erigere cœpit. Consultissime autem fratribus aliunde in Alemannia monasterium non habentibus locum firmissime munitum in extremis finibus Bohemiæ providit, ut super ventura Hussitarum rabies non haberet facultatem eos devastandi, sicut (pro dolor!) de monasteriis non munitis in umbilico aut corpore regni Bohemiæ positis actum est. Conservant denique illud castrense monasterium fratres etiam pro tutela totius Alemanniæ, præsertim Slesiæ & Misnæ. Potest quippe ex eodem monasterio pugnari contra Hussitas & alios hostes patriæ, si postulaverit necessitas. Inditum est autem nomen loco ob altitudinem, ut dicatur Ovvin, id est, sublime sive superius, & fundatum est anno Domini CIↃCCCLXVIII. *per Carolum IV.* Literas fundationis a Carolo IV. in Italia tum existenti in Lucensi urbe XVII. Martii fuisse datas ex *MS.* quodam *Zittaviensi Chronico* didicimus.

§. XLVII. Theodoricus a Niem in *Nemore Unionis tract. VI. Labyrinth. cap. XXXIII.* putat Carolum IV. Lusatia terra, sub qua videtur etiam Silesiam complecti, Imperium spoliasse. Verba ejus hæc sunt: *Ac etiam Lusatiam, quæ inter fines Saxoniæ, Misniæ & Poloniæ consistit, & per Archiepiscopum Magdeburgensem ab Imperio tenebatur in capite seu in feudum, a quodam Archiepiscopo tunc Magdeburgensi, quem propterea ipsi metropoli præfici curavit, pecunia comparando, illam ex tunc dicto Regno Bojemiæ adjecit, illa etiam Imperium turpiter spoliando.* Ac licet Carolus Marchiam Budissinensem & Gorlicensem arctissime ac indivisibiliter junxerit regno Bojemiæ, idque cum consensu Electorum ac Ordinum Imperii, in Comitiis Norimbergensibus anno CIↃCCCLV. non tamen eo ipso Lusatia, sicut nec ceteræ provinciæ, Imperii Germanici jure exciderunt: quod in Recessu Ratisponensi anno CIↃCCCCLXXI. confirmatum, & in Matriculis Norimbergensi CIↃCCCCXXXI. & CIↃCCCCLXVII. Ratisponensi CIↃCCCCLXXI. Norimbergensi CIↃCCCCLXXX. Coloniensi CIↃCCCCLXXXVIII. censitum. Ceterum verba Carolinæ constitutionis de conjunctione Lusatiæ cum Corona Bojemica ita habent: *Nec non Marchiam Budissinensem & Gorlicensem cum vasallis, vasallagiis, feudis, feudatariis, utilitatibus, fructibus, obventionibus, jurisdictionibus, judiciis, honoribus, consvetudinibus, & omnibus dictorum Ducatuum & Marchiæ pertinentiis, velut utile & immediatum dominium nostrum, & Regni Bohemiæ præfati, eidem Regno & ejus felici Coronæ in perpetuum adjungimus, incorporamus, invisceramus, adscribimus, adpropriamus, & indivisibiliter conjungimus.* Et quod de consensu Ordinum Imperii dictum, patet ex Gerlaci Archiepiscopi Moguntini confirmatione Norimbergæ die B. Luciæ Virginis laudato anno data, quæ speciatim *sui & aliorum Dominorum Principum Electorum consensum accessisse* memorat. Quamobrem quod de sola Gorlicensi civitate scripsit Dresserus, eam *ad Bojemiæ regnum rediisse, ea conditione & lege, ne ullo unquam tempore ab ea abalienaretur, aut avelleretur*; de tota Marchia Budissinensi & Gorlicensi accipiendum.

§. XLVIII. Neque tamen diuturna admodum illa fuit conjunctio: siquidem, quod speciatim ad Gorlicensem Marchiam attinet, eandem ab excessu Caroli IV. (is vita functus an. CIↃCCCLXXVIII.) Johannes filius accepit, quando Wenceslao cum Imperatoria dignitate Bojemia & Silesia, Sigismundo Brandenburgensis Marchia cederent. 1378. Atque hinc est, quod Krantzius, aliique hunc Johannem, *Ducem Gorlicensem*, Æneas Sylvius, *Ducem Lusatiæ* nuncupent. De eodem Dubravius lib. XXII. *Ne Johannes natu minimus filius præteritus a Parente videretur, Gorlicium illi atque alias in superiore Lusatia urbes ad possidendum fruendumque assignavit.* Verum *hic ipse Johannes* (quæ verba sunt Dresseri) *propter effrænatam libidinem & insolentiam civitate exclusus, in inferiori Lusatia, quod reliquum fuit vitæ, potissimum consumsit.* De hoc Johanne Caspar Peucerus in Idyllio *Patria* inscripto, quod repetit Historiam ejus regionis, quæ olim provincia Nissana & Nicæa, nunc Hexapolis & Lusatia superior vocatur, ita canit:

Invexit nomen Ducis, & fastigia Jannes,
Hoc (Carolo IV.) *genitus, regnum Gorlicioque novum.*
Imperium breve sed, patriæ quod jura nequivit
Pristina, non nomen, non abolere decus.
Hoc Budissinos propter sprevisse colonos
Concordi classis mente utriusque ferunt.
Illum postbabitis qui legibus, arce & honore
Antiquis ausit quid parìatque novum.
Nec quid ab hoc juris petierunt, nec decus unquam
Marchiacum adscito postposuere Duci.

§. XLIX. Mortuo Johanne Jodocus Moraviæ & Brandenburgensis Marchio, Wenceslai & Sigismundi patruelis Ducatum Gorlicensem sibi vendicavit, idque Wenceslai Bojemiæ Regis permissu. At Gorlicenses missa legatione ad Sigismundum Ungariæ Regem impetrarunt, ut penes Bojemiæ regnum ditio maneret. Rationes suæ postulationis habuerunt graves. Primo, quod Ducis Johannis imperium nimis fuisset durum, tum, quod Gorlicium a corpore regni Bojemici haut liceret avellere. Ab hoc igitur tempore Bojemiæ regni membrum inviolatum hæc urbs permansit. Atque hæc fere Matthæi Dresseri in *de præ-*

cipuis

ripuis Germaniæ Urbibus narratio eſt: qui mallem ſuos auctores laudaſſet.

§. L. Sic igitur Luſatia omnis Bojemici juris facta in ditione Regum Bojemiæ ad præſens ævum manſit: ac, prout vel florens fuit, vel afflictus regni hujus ſtatus, cum eodem effloruit pariter ac attrita eſt. Qui autem porro per Luſatiam univerſam geſtum in turbis illis ac feralibus bellis Husſiticis ſub SIGISMUNDO Rege, anno CIↃ
1437. CCCCXXXVII. decedente: quid ſub brevi regimine ALBERTI II. Auſtriaci; ſub LADISLAO poſthumo, in ipſo flore ætatis ac apparatu nuptiarum cum ſponſa Gallicana
1458. an. CIↃCCCCLVIII. exſtincto; ſub GEORGIO a Cunſtat PODIEBRADIO, quod natalibus deerat, fortitudine ac felicitate compenſante, ſed & Brandenburgicis, qui iterum beneficio Ladislai in Luſatia invaluerant, præter *Corbuſium* & *Peicam* pauca relinquente; ſub ULADISLAO Caſimiri Poloniæ Regis filio, qui manu Friderici III. Cæſaris regni Bojemici provinciarumque regno junctarum vexilla accepit, ac porro æmuli Matthiæ Ungariæ Regis ſucceſſionem adiit; ſub ejusdem filio LUDOVICO
1526. ad Mohazium a Turcis anno CIↃIↃXXVI. a Solymanno Turcorum Imperatore cæſo; ſub FERDINANDO I. Caroli V. fratre, Regum optimo, ac a religione noſtra non adeo alieno; quid ſub filio Ferdinandi MAXIMILIANO II. ejusdemque gnatis RUDOLPHO ac MATTHIA Regibus contigerit: in illa quæ huic ſcriptioni præfinita, brevitate expedire nobis non eſt integrum: eaque ſpes nos habet, fore ut Patriæ Patres, omnesque Patriæ amantes, ac ſi qui erunt alii Lectores benevoli, hoc Catone contenti vivant.

§. LI. Quod reliqvum eſt, ad præſentem Luſatiæ ſtatum deſcendimus, paucis expoſituri, quomodo utraque Marchia regno Bojemico exempta ad Saxones, atque adeo ad ipſam illam familiam, quæ quondam Conradi Marchionis temporibus ad Fridericum Admorſum, Orientalem illum tractum gubernavit, poſtliminio devoluta ſit.

§. LII. Nimirum poſtquam JOHANNES GEORGIUS I. Saxoniæ Elector potentiſſimus, more majorum, Auſtriacam in vindicando Bojemiæ regno cauſam tueretur, ac id graviſſimis impenſis tanto exercitui alendo ſufficientibus faceret; poſt reductas ad obſequium provincias, non tam in præmium fortiter æque ac feliciter navatæ operæ, quam in tantorum ſumtuum ſeptem auri milliones ſuperantium reſtitutionem, a FERDINANDO II Cæſare utriusque Luſatiæ Marchionatum, feudali quidem nexu, ſed oneribus vaſallagii communibus nequaquam obnoxio, in ſolidum accepit. Poſtquam autem ea de re certis tabulis anno præſentis ſeculi quinto & trige- 1635.
ſimo, die XXX. Maji Pragæ obſignatis actum, ipſa Luſatiæ traditio ſequenti anno
XIV. die Aprilis in provincialibus Comitiis 1636.
Gorlicenſibus facta. Et Ferdinandi quidem Regis nomine ceſſionem illam legati Cæſarei Chriſtophorus Baro a Schellendorff, Felix Rudigerus, & Melchior Erle, ſequentibus Electoralibus Conſiliariis, Caſpari a Bonikau, Friderico a Metſch & Gabrieli Tunzelio, in optima ampliſſimaq; juris forma offerentes, Luſatos a nexu Regum Bojemiæ ſolutos in fidem ac clientelam Sereniſſimi Electoris, ritu maxime ſolemni tradiderunt.

§. LIII. Ex eo tempore utraque Luſatia clementisſimo JOHANNIS GEORGII I.
Electoris regimini paruit. Ab ejusdem 1656.
obitu, qui anno CIↃIↃCLVI. contigit, ex teſtamenti Electoralis decreto, Superior Luſatia Sereniſſimo Potentiſſimoque ſucceſſori JOHANNI GEORGIO II. inferior autem Sereniſſimo fratri CHRISTIANO, Epiſcopatus Mersburgenſis Adminiſtratori attributa eſt. Ut ſub horum maxime moderato regimine Luſatia terra porro vigeat, floreat, ſuumque decus ſub Saxonicæ rutæ umbra ad finem usque mundi ſervet, devotis exoptamus ſuſpiriis.

COROLLARIA.

I.

POloni Luſatiam olim appellarunt *Dirivoniam*. Videantur Cromerus *lib. I Hiſtor. Polon.* in Leſco. Neugebauerus *lib. II. Hiſt. Polon.* in Leſco III. an. IↃCCCX.

II. Ludovicus Germanicus, Ludovici Pii filius, ad convertendos Sorabos aliosque Slavicos populos *Eccleſiam Niſicenſem* fundavit, cujus propagationem & defenſionem Conrado Comiti commiſit.

III. Qualis hæc Eccleſia fuerit, dubitatur. Quidam ad Neiſſenſem in Sileſia Vratislavienſi vicinam & ſubjectam trahunt, cum præſertim Niſſa fluvius ibidem nomen & locum habeat.

IV. At vero Neiſſa hæc Sileſiæ diſſita nimis a provincia Niſicenſi, ad quam Dresdenſem quondam tractum pertinuiſſe patet. Meminerunt autem provinciæ Niſicenſis Otto I. & Johannes XIII. ille Diplomate *de fundatione Eccleſiæ Miſnenſis*; hic, fundationis illius Confirmatione. Utriusque verba prope conveniunt: *Inde usque quo idem fluvius* (Milda) *intrat in Albeam, & ſic ſurſum & ultra provinciam NISIZI ad eundem terminum ſine dubio*; *nec non in altera parte Luſizi & Selpoli, illam videlicet infra*

eundem

eundem terminum, & inde in aquam, quæ dicitur Odera. Et sic Odera sursum usque ad caput ejus, inde quasi recta via usque ad caput Albeæ. Inde deorsum in Occidentalem partem, ubi divisio confinium duarum regionum est, Bebem & NISENEN. Ottonis diploma Moguntiæ anno ɪↄccccxʟvɪɪɪ. Johannis datum anno ɪↄccccʟxvɪɪɪ. qui annus est (ut ipsa habet bulla) *majoris Ottonis Imperii sextus, & minoris primus.* Porro pagi *Nisen* mentionem facit Ditmarus lib. IV. *Post hæc*, inquiens, *Henricus Botzlaum, Ducem Bojemorum in cunctis suimet necessitatibus semper paratum cum suis adiit, honorificeque ab eo susceptus, cum exercitu ejusdem a finibus suis per NISENI & Deleminci pagos usque ad Mogelini ducitur.* Porro Henricus II. anno cɪↄxɪɪɪ. in bulla confirmationis Episcopæ Misnensis, appellat pagum NISICI & *NISEN*, inque ea villam *Brochotinacethla* collocat. In alio diplomate Henrici IV. NISANI vocatur, eidemque attribuitur villa *Luibitowa* in Burgwardo *Buiströzzi*. Et in alio ejusdem Regis diplomate in pago NISENI sub Burgwardo *Wotz* plures villæ, & in his *Gozebudi* indigitantur. Complexus igitur hic pagus partem Misniæ superioris & Lusatiæ. Unde hic quoque Ecclesia Nisicensis, non vero in Silesia quærenda est.

V. Fuit autem olim peculiaris in Præsulatu Misnensi Archidiaconatus Nisicensis dignitas: quæ, ut ex dictis colligere est, ambitu Ecclesiastico Prisnitz, Ketschenbroda, & multas circumjacentes villas complexa est. Olim autem Diœcesis Nisana latius videtur & pene usque Budissinam patuisse: quod ex laudatis Ottonis I. & Johannis Papæ diplomatibus clarum, ubi *divisionem duarum regionum Bebem & Nisen* tangunt. Nato tamen Archidiaconatu diœcesios Nisanæ fines forte contracti sunt.

VI. Palatinatus Saxonici dignitas sub Regibus Germaniæ Saxonicis videtur nata.

VII. Saxoniæ Palatinatus a Comitibus *Gozezensibus* ad *Sommerseburgios* Comites, ab his ad *Henricum Leonem*, ab hoc ad *Thuringiæ Landgravios*, hinc ad *Misniæ Marchiones* devolutus.

VIII. Palatinatus Saxonicus *Friderico* ejus nominis IV. *quinti* patri, & *Friderici* III. nefarie occisi filio posthumo a *Friderico Sommerseburgio*, quamvis consangvineo ereptus, & familiæ suæ applicatus.

IX. Friderici Sommerseburgii nepote *Alberto* circa anno Christi cɪↄcʟxxx. sine liberis defuncto, *Henricus Leo*, Bojariæ atque Saxoniæ Dux potentissimus, quod sanguine ei cohæreret, Comitatus Sommerseburgii & Palatinæ dignitatis, legitimum se hæredem dixit; & *Adelbeida* Quedlinburgensi Abbatissæ, Alberti sorori, Wichmanno Archiepiscopo Magdeburgico Comitatum vendenti vehementer se opposuit, ipsam arcem Sommerseburgum funditus evertendo.

X. Henrico Leone a Friderico I. proscripto, *Hermannus Thuringiæ Landgravius Ludovici* frater, Palatinus Saxoniæ creatus est in comitiis Erfurtensibus. Auctor de Landgrav. Thuring. cap. xxv. Engelhusius in Chronico pag. 236. Variloqvus Antiquitatum Erfurtensium MS. ad an. cɪↄ cʟxxxɪɪ.

XI. Henrico Thuringiæ Landgravio, Friderico II. opposito anno cɪↄccxʟvɪɪɪ. exstincto, cum Henricus Misniæ Marchio succederet, simul quoque Palatinatus Saxoniæ hæres factus est. Et ab eo tempore Misniæ Marchiones itemque Thuringiæ Landgravii, ac post Electores ac Duces Saxoniæ titulum, & omisso titulo insignia Palatinatus Saxoniæ ad præsentem ætatem retinuerunt.

XII. Unicus adhuc in historia Palatinatus Saxoniæ scrupulus restat: Quo jure Electores Saxoniæ stemmatis Ascanii titulum Palatinatus Saxoniæ prætulerint Sic enim in Diplomatibus Doberlugensibus an. cɪↄccccʟxxxvɪ. legas: Wenceslaus zu Angern, Westfalen, Sachsen und Lüneburg Herzog, Pfalzgraf zu Sachsen, Grave zu Brene, Burgrave zu Magdeburg, und des heil. Röm. Reichs Erzmarschall. Item anno cɪↄcccxʟɪv. Rudolf des heil. Röm. Reichs Erzmarschalck, Albrecht und Wenzlav, zu Angern, zu Westfalen, zu Sachsen und Lüneburg Herzogen, Pfalzgraven zu Sachsen, Graven zu Brene, Burggraven zu Magdeburg. Et ne putes hunc titulum a Thuringiæ Landgraviis omissum, ecce eodem anno Wilhelmus Doberlugensibus diploma dedit sic incipiens: Wilhelm, Marckgrav zu Meissen, Landgrav in Döringen und Pfalzgrav zu Sachsen.

XIII. Forte autem Bernhardus Alberti Ursi filius Henrico Leoni exauctorato in Saxoniæ Ducatu beneficio Friderici I. succedens, aut ejus posteri hunc assumsere titulum, quo usus olim Henricus Leo.

XIV. Si vero beneficio Imp. alicujus etiam hanc dignitatem acceperunt, hodierni Saxoniæ Duces, qui iisdem in dignitate Electorali ac Ducatu Saxoniæ successerunt, duplici titulo Palatina dignitate fruuntur.

XV. Datur casus, ubi qui injuriam intulit, justum; qui accepit, injustum gerat bellum.

DIS-

DISSERTATIO
De
LUSATIA
EX
ACROASIBUS ACADEMICIS
CONRADI SAMUELIS SCHURZFLEISCH,
PROF. PUBL.
STUDIO ATQUE OPERA
JOHANNIS FRIDERICI VOLLHARDI
COLLATIS EO MONUMENTIS
INSTITUTA.

§. I.

Scriptores de Lusatia.

Lusatia a nemine hactenus, præterquam a *Christophoro Manlio Gorlicensi*, (*a*) integra descripta est: quod opus cur hactenus suppressum, ac ne doctisſimis quidem visum fuerit, ego equidem non miror, qui ejus pariter atque *Abrahami Hoffmanni* fortunam satis cognitam habeam, quæ non permisit, ut quod hi viri pro veritate causæ, ac dignitate patriæ susceperant, ex animi sententia perficere possent.

(*a*) *Magnopere laudatur a Martino Mylio in annalibus Gorlicensibus an. 1575. Fuit enim summo ingenio, & judicio subacto ac maturo, poëta elegans, historicus insignis, & diligens Lusatiæ scriptor. Ejus epigrammatum liber Pragæ, Bohemiæ metropoli, est editus. Poëmatum volumen nondum est prælo expressum. Commentarios rerum Lusaticarum septem libris distinctos composuit, quos interest expoliri cum cura, & perfici plane atque absolvi. Ipse sibi moriturus tale fecit epigramma, quod in annalibus Gorlicensibus a viro clarissimo Christiano Funccio mihi perliberaliter communicatis continetur:*

Quæ tumulum servat? pietas. Quis conditur illo?
Scrutator patriæ Manlius historiæ.

Alius est Johannes Manlius, locorum communium collectione notus passim atque celebratus. Christophorus ne nomine quidem Martino Zeilero, & aliis, qui indices historicorum confecerunt, cognitus fuit.

Peuceri Idyllium.

§. II. Inter eos, qui partem Lusatiæ attingunt, facile primas tenet Caspar Peucerus, vir, cum viveret, eruditione nemini secundus, & in historia Lusatica Christophori Manlii doctor, qui quantam in illa operam collocaverit, docet ejus Idyllium, quo docta totius Lusatiæ superioris descriptio continetur. Id vero anno M D XCIV. auctoritate Senatus Budisſinensis editum fuit, ac meretur, ut diligentisſime ab omnibus legatur.

Melchioris Goldasti Bohemia.

§. III. Nec tamen me fugit, plures fuisse, qui huc incumberent, quanquam aut cedunt Peucero, aut ei atque Manlio aliquid debent. Nisi quod Melchior Goldastus cum regni Bohemiæ diplomata manu sua versaret, Lusatica pari diligentia tractavit, quorum exempla in codicibus exarata nuper videre mihi contigit, & plura, quam quæ evulgavit Goldastus, beneficio insigni virorum jurisconsultisſimorum Leuberi & Hartranfftii.

Scriptores Historiæ Lusaticæ.

§. IV. Tum vero huc studii aliquid contulerunt Joachimus Meisterus, præceptor Christophori Manlii, qui metro concinnavit urbis Gorlicensis descriptionem, a doctisſimo Funccio mihi transmissam, Joachimus Cnemiander, & qui ex eo multa hausit Martinus Mylius, collector annalium Gorlicensium nondum editorum, Thomas Faber, cujus extant annales Budisſinenses, Bartholo-

tholomæus Scultetus, Laurentius Ludovicus, Johannes Coqvus. Similiter Bohemiæ, Poloniæ, Silesiæque scriptores (*b*) per sæpe res Lusaticas monumentis suis commendarunt.

(*b*) *Æneas Sylvius, Martinus Cromerus, Joachimus Curæus, sæpe etiam ex scriptoribus nostratibus Siffridus Presbyter Misnensis, Monachus Pirnensis, ex Boicis Johannes Aventinus.*

Origines Lusticæ.

§. V. Inter Bohemos Johannes Dubravius, Episcopus Olomuzensis, elegantissimus gentis suæ, & antiquitatis scientissimus scriptor tradit, (*c*) antiquitus Serbios, quibus denotat Sorabos, esse nominatos, quorum pars fuere Milciani, notatione situs a cæteris distincti, & pago Niseni & Budesin, unde postea Marchia Budisinensis dicta est, comprehensi. Propterea non potuit esse immemor diplomatum, ab imperatoribus Saxonicis & Salicis datorum, in quibus signantur Milciani, haud sane alii, quam qui hodie Lusatiam superiorem colunt. Eos in ditionem atque potestatem suam redegit Henricus Auceps, primus ex Saxonibus rex Germanorum, qui populationes Slavorum prohibiturus, Misniæ Marchiam instituit, ex eaque impetum Polonorum Lusatiorumque inhibuit, & tandem virtute auctoritateque sua pervicit, ut legibus Germaniæ parerent. Graviter Detmarus Merseburgensis scribit: *Ex ea* (urbe & marchia Misnensi) *Milzenos suæ subactos ditioni, censum persolvere coegit.* (*d*)

(*c*) *Lib.* 2. *hist. Bojem. p.* 14. *Nomen Soraborum commune habuerunt superioris & inferioris regionis* (Lusatiæ) *populi, quod fere in desvetudinem abiit ævo Henrici Aucupis, quo Lusatia regni Germanici Marchia provinciaque facta est.* * *Non quod ante Sorabos ibi non habitaverint Germani* (*omnino enim ante eos ibi sedes atque domicilia sua habuere Svevi*) *sed quia post Germanos in eas terras Sorabi, Slavorum, qui in Germaniam magnam migravere, portio, longe lateque penetrarunt, atque adeo non aborigines, sed advenæ illic locorum fuerunt: Vid. Manl. comment. rer. Lusat. lib.* 1. *col.* 13. 14. Linguæ Teutonicæ usum primus in eam regionem *invexisse memoratur Albertus Ursus, apud Manlium lib.* 4. *col.* 53.

* Ernestus Brotuff. perperam censet a Lothario II. eam Marchiam esse institutam.

(*d*) *Iidem Milzeni, qui alias Milciani appellantur, a quibus nomen sortita est Marchia Milzavia* (*Milcienia*) *quæ & Budisinensis dicitur, ac Svevo, quem vulgo Spream vocant, rigatur, serius Lusatiæ titulo ornata, quod vel solum diploma* incorporationis Caroli IV. *testari satis potest. De* Luticiis *existimat Albertus Cranzius, Lusatios eo nomine antiquitus esse denotatos, lib.* 5. *Sax. cap.* 1. *Nec dubitat Peucerus ipsis attribuere Lusatiam inferiorem. Conf. Henr. Meibomius de pagis Saxoniæ in pag. Luzici. Quanquam ex Helmoldo liquet, illos esse eosdem cum Wilzis, & sane multo amplius patuisse. Vid. Manlius Comment. lib.* 1. *col.* 15.

§. VI. Sunt, qui putent, partem Slesiæ fuisse, cujus sententiæ est Albertus Cranzius, (e) quod multis ac solidis argumentis atque rationibus licet refutare; quandoquidem a finibus Silesiæ secernitur Quisso, Bobera & Nisso amnibus. Idque ut pro certo habeatur, plurima faciunt monumenta, quæ in hac quæstione finium regundorum mihi adjumento atque usui fuerunt.

An Lusatia pars Silesiæ?

(*e*) *In præfat. Saxon. Quæ causa fuit, cur affirmaverit Christ. Manlius, Cranzium vulgi sermonibus deceptum, opinionem eam animo imbibisse. Errore forsan inde orto, quod pars Lusatiæ fuit sub Henrico barbato Silesiæ Duce, quæ postea jure pignoris ad Ascanio-Brandenburgicos, hinc ad Bohemos pervenit. V. Manlius comment. lib.* 3.

§. VII. Fuitque hæc præcipua semper Lusatorum cura, ut quanto possent opere, limitem tuerentur, atque ea de causa nomen durissimæ gentis sortirentur. (f) Quod illustri Abbatis Oybinensis documento proditum est, qui Uladislao cœnobium Oybinense Bohemiæ vindicaturo, acerrime in comitiis Olomucensibus contradixit, ac vicit ejus sententia, quod persequitur Christoph. Manlius, & cumulate satisfacit argumentis, ex charta manuscripta depromtis. (g)

Lusati durissima gens.

(*f*) *Cosmas, Pragensis Ecclesiæ Decanus, in Chronico Bohemorum ex bibliotheca Marquardi Freberi prælo Wechel. expresso, pag.* 11.

(*g*) *lib.* 7. *comment. p.* 144. *Haud vero omittendum est, dynastiam Budsetiæ prius in patrimonio majorum Dedonis fuisse, quam fuit Marchia Budissinensis, quippe quæ præfecturam duntaxat a regibus atque imperatoribus institutam designabat, priusquam utraque vero & perpetuo jure conjungeretur. Neque existimandum est, cum Budsetiis detracta est Lusatia superior, omnes simul ejus partes detractas esse: saltem enim iis relictæ sunt possessiones atque dynastiæ Rotenburg, Moskau, Hoyersvverda, Camentium.*

§. VIII. Sed, ut vices rerum humanarum sunt, fines Lusatiæ non semper iidem

Fines Lusatiæ.

dem fuerunt, neque fortuna ſemper iſti populo indulſit, ſive æmulatione vicinorum, ſive ingenio gentis, quæ externa arbitria non facile paſſura erat. Propterea Domus Luzemburgica, quæ augendæ ſuæ potentiæ rationes optime callebat, titulo connubii atque belli (*b*) regno Bohemiæ potita, utramque Luſatiam, quæ antiquitus ad Marchiones Miſniæ pertinuerat, honeſtis conditionibus obtinuit, & fide ſervandorum privilegiorum data, novis atque felicibus auſpiciis conjunxit. Ita factum, ut Luſati inde a Johanne Bohemiæ rege uſque ad imperatorem Sigiſmundum, in quo ea ſtirps defecit, Regibus Bojemo-Lucemburgicis ſacramentum dicerent, & obſequia cum tranquillitate conjuncta ſervarent.

(*b*) *1. Eſt titulus electionis, quippe quæ regnum Bohemiæ pariter, atque acceſſiones ejus concernit, poſtquam extincta eſt familia veterum Bohemiæ Ducum atque regum Czecchiorum, qui per annos DLXXXIIII. ſummam rerum ibi tenuerunt: 2. beneficiariæ conceſſionis regni Bohemiæ, quod Germaniæ* feudale *eſt, cui Luſatia, Marchionibus Miſniæ olim intercepta, ſub illud tempus eodem jure annectebatur: 3. Connubii inter Johannem Lucemburgicum, & Eliſabetham regni Bohemiæ hæredem, contracti: quandoquidem ejus ſoror natu major propter Ducem Carinthiæ, in regni Bohemiæ jura iniquum, cui illa nupſerat, a regno eſt excluſa. 4. Belli, quod titulum inter omnes gentes validum habet, quo jus adeo ab Eliſabetha regni hærede, & regni Ordinibus, veris atque vivis ejus membris, pro parte ſaltem electionem habentibus, ac demum ab imperatore, tanquam ſupremo illius regni beneficiarii domino acquiſitum, & ad Johannem delatum, & inveſtitura Henrici VII. imperatoris ſolenniter firmatum, atque contra æmulum hoſtemque Henricum Carinthiæ Ducem eſt defenſum. Vid. Martinus Boregk Chron. Bohem. part. 1. p. 247. 289. Wenceslaus Hagecius Chron. Bohem. part. 1. p. 376. 377. 378. 379. 380. 395. Eo ſpectant tabulæ, quibus Johannes Luzelburgicus* Marchiam & provinciam Budisſinenſem & Gorlicenſem *(quarum hanc antiqui in Luſatiam ſuperiorem juris teſtem Friderico gravi, qui recuſato Judithæ, Johannis filiæ connubio, & poſtea regnante Carolo IV. domus ſuæ commodum neglexerat, armis eripuit) ſibi tanquam* immediato & naturali domino *ſubditam ordinavit, & leges conſtituit atque confirmavit. Huc reſpexit Carolus Johannis filius, quando promulgavit diploma* incorporationis, in quo comprobatur, *Marchiam Budiſſinenſem & Gorlicenſem ab antiquo ad coronam & regnum Bohemiæ pertinuiſſe: apud Melch. Goldaſtum append. document. pag. 75. Quæ verba uſitatum Caroli IV. ſtylum ſignant, & in diplomate Gerlaci Archiepiſcopi Moguntinenſis eodem anno (1355.) dato repetuntur, & paulo explicantur atque confirmantur. Hic tantum venit in quæſtionem, quid vocabulis* ab antiquo* *denotetur: & unde initium ejus juris ſit numerandum, ratione cujus poſtliminium in Marchia Budiſſinenſi & Gorlicenſi allegatur. Mihi certis argumentis conſtat, non poſſe illud intervallum porrigi ultra tempora Henrici IV. Saliqui, quippe ante quem non fuere in Bohemia reges, & ipſo etiam Coſma Pragenſi teſte, anno 1086. Vratislaus ex Duce Bojohemiæ rex ab Henrico IV. eſt creatus, etſi nondum eo tempore hæreditarius ejus dignitatis titulus cœpit, ac certe Vratislai frater, liberi, nepotesque uſque ad Vratislaum II. id eſt, ab anno 1086. uſque ad 1159. Duces dicti fuerunt. Conf. cum Coſma Hagecius an. 1086. Nunc quam late pateat poſtliminii intervallum, inter Marchiones Brandenburgo-Aſcanios, & reges Bojemo-Lucemburgicos, a quibus contemplatione Bojemo-Czecchiorum aſſeritur poſtliminium, breviter eſt videndum. Sane epocha regis tituli ab Vratislao, ſaltem pro ejus perſona intellecti, perpetui autem, atque hæreditarii a Uladislao II. numeratur. Dabo itaque vocabula,* ab antiquo, *ample ſumenda, & ad Uratislaum primum regii tituli acquirentem, eſſe referenda: non tamen ex eo ſequetur, primos Luſatiæ acquirentes fuiſſe Czecchios, propterea quod rationes intervalli, quo hi Marchiam Budisſinenſem conceſſione Henrici IV. acquiſitam tenuerunt, non plures, quam ducentos annos conficiunt, facta quidem temporum ab anno 1086. uſque ad 1286. ſupputatione. Marchia Gorlicenſis, quæ regionis ſuperioris, poſtea Luſatiæ quoque dictæ pars eſt, Friderico gravi erepta, paulo poſt ad Bohemiam acceſſit. Regio inferior, quæ ſuo & proprio nomine Luſatia appellatur, neque Czecchios Duces, neque reges dominos habuit, donec Friderico admorſo intercepta, ex patrimonio Wettinenſi in ditionem Brandenburgo-Aſcaniam, atque exinde in poteſtatem regum Bojemo-Luzelburgicorum, qui aborigines Czecchios interjecto duntaxat Henrico Carinthio, in eo regno exceperunt, & per Johannem Bohemiæ regem primo ſuperiorem, deinde inferiorem Luſatiam ex inauguratione beneficiaria Ludovici IV. Imp. cognomento Bavari acquiſiverunt. Etſi enim a patre Henrico VII. in veram atque legitimam beneficiariam regni Bohemiæ poſſeſſionem inauguratus fuerat, tamen Luſatiam obtinuit demum ab exceſſu patris & ritu atque lege beneficiaria accepit primum a Ludovico IV. imperatore, eam filio Ludovico, qui Romani cognomine diſtinguitur, attributuro, & perinde ac ſeptemviratum Brandenburgicum, in patrimonium ſuæ gentis addicturo, ſi tuto licuiſſet per Lucelburgicos, qui in ea cau-* ſa

* Ibidem per dudum declaratur, aliquando etiam omittitur.

sa intercedebant, & propter Bohemiam familiæ suæ acquisitam jus postliminii ratione Marchiæ Budisſinenſis allegabant, ac postulatis suis efficiebant, ut Ludovicus non perinde cum Marchia Lusatiæ, atque cum Marchia Brandenburgica ageret. Quod cur non æque hic, ac ibi, factum fuerit, neque Ludovicus Bavarus æque Lusatiam, atque Marchiam Brandenburgicam, vindicaverit, quam tamen extincto Waldemaro, ex familia Ascanio-Brandenburgica ultimo, jure caduci vindicare potuisset, haud dubie causa fuit metus, cum propter fundatam ex propinquo Luzelburgicam potentiam, tum propter prætensum postliminii jus, quod vacante etiam dominis ac hæredibus Marchia Budisſinenſi, Johannes Bohemiæ rex asserebat. Sane quam est manifestum ac diplomate in eam rem edito probari potest, Marchiam Budsſinenſem a Ludovico Bavaro in Johannem ritu jureque beneficiario collatam esse. Similiter veris auctoribus constat, Budisſinenſes anno 1319. & Gorlicenses anno 1319. in verba Johannis Bohemiæ regis jurasse, apud Johannem Abbatem in chron. an. 1319. Mart. Boregk part. 1. pag. 299. Christoph. Manlium comment. lib. 6. col. 79. Wenceslaum Hagecium chron. Bohem. part. 1. pag. 395. conf. Casp. Peucer. idyll. an. 1319. 1320. Anonymi chronicon Marchionem utriusque Lusatiæ in periodo regum Bohemiæ stirpis Lucemburgicæ: Melchior Goldastus de regno Bohem. lib. 3. cap. 16. n. 37. Martinus Mylius tradit, Ludovicum Bavarum eo quoque ex promisso fuisse obligatum, propterea quod is Johanni propter auctoramentum navandæ sibi operæ ac dandi suffragii septem viralis pollicitus fuisset luculentam honorum Waldemari partem, si, quod eventus approbavit, nulla prole auctus decederet, in annal. Gorlicens. script. pag. 128. Pari fato Lusatia inferior, quam Valdemarus Friderico admorso Misniæ Marchioni ademerat, eo an. 1319. sine liberis mortuo, Johanni Bohemiæ regi accessit, non postliminio, ut placet Manlio; * siquidem ea nunquam ducum regumque Bohemiæ provincia fuit, & postquam ad Ascanio-Brandenburgicos pervenit, jus in eam non a regibus Bohemiæ, sed a Marchionibus Misniæ derivatum, & Friderici admorsi cessione in Valdemarum, Ascanio-Brandenburgicæ gentis ultimum collatum est atque confirmatum. Unde factum arbitror, quod Lusatia inferior, quamlibet a Johanne acquisita, & regno Bohemiæ adjuncta, haud perinde, ac Lusatia superior nominata fuerit in instrumento incorporationis Carolino anno post natum Christum M CCC LV. indict. octava, VII. Id. Octob. edito. Nec est facile, quem lateat, Lusatiam inferiorem, utut sæpe etiam mutarit dominos suos, nullum tamen ex Ducibus atque regibus Bohemiæ dominum habuisse, quod per subjecta exempla ac periodos, quibus ibi suum quisque principatum nomine atque titulo Marchionis tenuit, nunc a me posset demonstrari I. Periodus memoratur stirpis Ringelheimensis in Siffrido, aliis Sigefrido. II. Comitum Stadensium in Gerone, Christiano, al. Carsterio, Detmaro I. Detmaro II. ac Ottone liberorum experti. III. Budsetiorum Dedonis, Henrici senioris, & Henrici postumi, sive junioris. IV. ex familia Danica Viperti & Henrici ejus filii. V. Comitum Wettinensium, postea Misniæ atque Lusaciæ Marchionum, Conradi I. Diterici, Dedonis II. Conradi II. Diterici II. quam successionem paulo interruperunt Silesiæ Duces, * Boleslaus Henrici barbati filius, & Boleslaus cognomine ſævus: inde postliminio Marchiones Misniæ, Henricus illustris, concessu atq; beneficio Friderici II. Imp. primus in ea familia Landgravius Thuringiæ ac Saxoniæ Palatinus, & quod ex diplomatis manuſcriptis didici, celebris in Saxonia Commendæ Dömitzensis conditor, Ditericus pinguis, Dizmannus, ac denique Fridericus admorsus, cui Valdemarus inferiorem Lusatiam in universum ademit. VI. Ascanio-Brandenburgicorum, Ottonis Pii, qui bello Misnico, cum Alberto degeneri, atque filiis ejus gesto, insignem inferioris Lusatiæ partem, & a Boleslao ſævo quoque ejusdem haud ignobilem orientalem portionem est consecutus, Ottonis longi, Hermanni, Johannis illustris & Valdemari hujus propaginis, quæ ex Alberto Urso per Ottonem descendit, ultimi, qui demum anno 1317. omne, quod in Lusatia inferiori Misnensibus reliquum fuerat, iisdem bello eripuit, cessionemq; illius provinciæ Friderico admorso extorsit. Vid. Manlius comment. lib. 4. & 5. Chronicon Marchionum utriusque Lusatiæ supra allegatum. Unde intelligitur, Johannem Luzelburgicum ex alia causa acquisivisse Lusatiam inferiorem, atque acquisiverat Lusatiam superiorem, &, quod certis liquet monumentis, eam non propter Bohemiam, neque adeo postliminio esse acquisitam. Qua de causa factum est, ut longe post Johannem Luzelburgicum, ex regibus Bohemiæ primum acquirentem Lusatiæ inferioris, Wenceslaus ejus ex Carolo nepos, quatuor hujus Provinciæ Ordinibus singulari privilegio caveret de incolis nunquam a corona regni Bohemiæ quovis modo avellendis atque alienandis. * Non ideo, quasi Lusatia inferior olim, & ante Johannem ad Bohemiæ regnum pertinuisset (nam si huc pertinuisset, eodem postliminii titulo in instrumento incorporationis æque, ac Marchia Budiſſinenſis & Görlicensis inclusa fuisset) sed quia duntaxat primo, & sine mentione interioris atque civilis cum Bohemia nexus ab avo ipsius acquisita, tunc demum pari & æquo incorporationis Bohemicæ jure censebatur. ** Alioqui certo cognitum est, postliminium quoque ratione Lusatiæ superioris

con-

* Comment. lib. 4. col. 63.

* Joach. Curæus annal. Silesf. p. 264. Christoph. Manlius Comment. lib. 3. p. 46. seq.

* Manlius l. 7. rer. Lus. p. 108.

** Manlius lib. 2. comment. p. 21. inprimis autem Budiſſinæ insidiati sunt Poloni, quam Boleslaus Chrobrius ab excessu Eckhardi I. Marchionis Misniæ expugnavit. Manlius itidem p. 29. Chron. Marchionum utriusque Lusatiæ in Boleslao Chrobri, quæ vox arcis notione venit.

contineri certo, quod paulo ante definivimus, intervallo, siquidem multo ante reges Bohemiæ Lusatiam subegerunt Saxones, postq; hos tenuere Marchiones Misniæ, quibus eam primum anno 1086. præripuit Henricus IV. Saliquus, & Bohemis, ad quos neque stirpis, neque successionis jure pertinuit, attribuit. Quod quomodo factum sit, non mirabitur, qui considerat turbatum ejus temporis statum, quo Henricus IV. gessit imperium, afflictum certe ac perpetuis dissidiis agitatum. Eam vero occasionem adepti Bohemi, ipsam etiam Misniæ Marchiam sæpe sunt aggressi, ac impetu eo facto, multa detrimenta ei regioni intulerunt, quod Pirna atque aliæ Bohemis finitimæ urbes plus satis testantur.

An in patrimonio electoris Bohemiæ fuerit Lusatia?

§. IX. Cæterum ex quo Lusatia cum regno Bohemiæ conjuncta fuit, inventi sunt, qui putarent, pro ea parte, qua audit inferior, in regis Bohemiæ, in quantum Septemviri, patrimonio deputatam fuisse. Qui error unde ortus sit, varia equidem opinio est: mihi sufficit demonstrare, reges Bohemiæ diu ante dignitatem eligendi Cæsares habuisse, quam consequerentur inferiorem Lusatiam, quippe quæ accessit quidem regno, postquam mutavit suos dominos, sed pars Bohemici *Electoratus* nunquam facta est, & provincia duntaxat Bohemiæ evasit, ac ex alia causa atque diversis ab *Electoratu* rationibus acquisita, & regno attributa sane atque adjuncta, *electoratui* autem, qui nullam divisionem recipit, minime innexa fuit. (*i*)

(*i*) *Regnum Bohemiæ accurata notione distingui ab* Electoratu *debet, avelli autem ab eo, constituto Electorum ordine, non potest. Quod autem neque Lusatia inferior, quæ hic cumprimis in quæstionem venit, neque superior* Electoratui *Bohemico illigata sit, vel ex eo ostenditur, quod regnante in Bohemis Ottogaro II. jus Electoratus Bohemici acquisitum & Filio ejus Wenceslao tabulis Rudolphinis A. MCCXC. ratione Bohemiæ confirmatum fuerit, quo tempore Lusatia inferior erat in ditione Marchionum Misnensium, superior autem parebat Marchionibus Brandenburgicis stirpis Ascaniæ. Postea vero, quam utraque Lusatia in Johanne Lucelburgico regno Bohemiæ accessit, nil in ea re est immutatum: quandoquidem omnes ejus in eo regno successores non aliter* electoratus *Bohemiæ munus gesserunt unquam & administrarunt, quam ratione regni Bohemiæ, quippe ratione cujus* archipincernatus, & deinceps quartus electoratus *institutus est atque confirmatus. Quapropter sanxit Rudolphus I. Habsburgius,* ipsum regem Bohemiæ imperii debere pincernam existere, & jus ac officium pincernatus apud eum, nec non ejus hæredes jure hæreditario residere. Extitit etiam dilucide declaratum, prædictum regem Bohemiæ, & suos hæredes in electione regis Romanorum, futuri imperatoris, cum cæteris electoribus habere, ad similitudinem aliorum electorum, eligendi plenarium jus & vocem, *in diplomate an. 1290. Wenceslao regi Bohemiæ Erfurti dato, atque ab Hagecio in sermonem Germanicum converso, Chron. part. 1. an. eod. Neque eo secius constitutum est in sanctione pragmatica Caroli IV.* de electoribus *tit. 4. ubi regi Bohemiæ, in quantum regi, suffragium* electorale *confirmatur. Nec moramur auctoritatem Speculi Saxonici, regi Bohemiæ electionem detrahentis, lib. 3. cap. 57. cum quo consentit Abbas Stadensis, ætati illi, qua conscriptum est speculum, suppar, an. 1240. Nam multa sunt ejus speculi commemorationes, quæ neq; antiquitatis monumentis, neque diplomatum fide approbantur. Neq; hic operæ pretium est circumspicere commodam speculi interpretationem, quando constat, & demonstrari potest exemplis, multa in eo commentitia atque falsa contineri. Quanquam sunt, qui ex Matthia Hupfuff, cujus liber titulo* Käyß. und Königl. Land- und Lehn-Rechte *anno 1503. evulgatus est, conficere posse se existimant, prædictum speculi caput non intelligi de omni rege Bohemiæ, sed duntaxat de eo, qui neque per patrem, neque per matrem originis Teutonicæ fuisset. Abbas Stadensis in ea parte Epkonem Repkovium, speculi illius compilatorem haud dubie secutus, commentum illud fide ejus auctoris, cujus æquali erat, & forsan in compilando socius adjutorque, ad se perlatum propagavit, scriptor cætera in rebus actisque, quæ in Friderici II. tempora inciderunt, eximius, atque ad eruendam septemviratus Germanici originem, & ad istius ævi, quo vixit, facta eventaque singularia cognoscenda aptus cumprimis idoneusque.*

Nexus cum regno Bohemiæ.

§. X. Sed ex quo utraque Lusatia in regum Bohemiæ ditione fuit, hoc consecuta est ex pacto *unionis* atque fœdere, (*k*) quod regibus iisdem cum vicinis Principibus fuit, ut ea conjunctio & magno ipsi usui, & præsidio esset. Non quia putemus, Bohemiæ septemviratui fuisse innexam, quod rejecimus paulo ante, sed quo intelligatur, ejus ad regnum Bohemiæ accessione, communem utriusque defensionis causam, & pari æquoque jure tutos fines fuisse. Quem fructum tantum abest ut amiserit, postquam in ditionis Saxonicæ (*l*) fines descripta est, ut quoque firmum ac perpetuum hodieque capiat, reddita antiquis

Dominis, & in eum statum evecta ac postliminio adducta, ut & legibus atque institutis sanctissimis floreat,& rebus fortunisque suis pacifice fruatur, ingeniaque liberalia ac decora excitet quotidie atque ornet,& literas pariter atque optimum cultum æquissimo Principis imperio benigne foveat atque tueatur.

(k) *Res paulo a primordio est repetenda. Reges Bohemiæ, iidemque veri Germaniæ Electores fœdere Electorum, quod primum anno M CCCC XXXIIX. Francofurti ad Mœnum initum, deinde anno M CCCC XLVI. ibidem repetitum atque confirmatum,* * *& posteris annis Gelnhusii ac Vormatiæ Vangionum redintegratum, ac novissima sanctione Cæsarea Leopoldina iterum stabilitum atque perpetuo conservatum fuit, non sunt comprehensi. Non ut de jure electoratus Bohemici detrahatur, sed ob causam longe diversam, quæ turbata post Sigismundi mortem ac divisa in partes Bohemia, non patiebatur, ut cæteri Electores in re optima moras necterent, & fœdus atque unionem fraternam eousque differrent, donec inter Bohemiæ Ordines, atque Albertum II. Sigismundi jam defuncti generum, atque in eo regno successorem* ** *ab omni parte convenisset. Ac sane ex commentariis ævi illius, & rebus eventisque liquet, fœdus illud non ad faciendam deteriorem regis Bohemiæ conditionem coaluisse, tum quod ad ejus societatem quoque invitati sunt alii inferiores Ordines, tum quod Albertus II. summo studio coleretur ab Electoribus, & propter Bohemiam atque Austriam, in quibus arx & propugnaculum salutis Germanicæ esset, augusto Romanorum imperio, quod ab anno 1308. usque ad 1437. a domo Austriaca abfuerat, quasi postliminio perfrueretur, & in ea stirpe divinitus provisa dignitas ad nostram ætatem continuaretur. Quamobrem reges Bohemiæ sarcire hoc aggressi, quod superiorum calamitate temporum neglectum fuerat, pactione cum vicinis Electoribus facta, commodam securitatis regni & provinciarum extra regni acquisitarum rationem atq; viam inierunt, ac societate* perpetuæ *unionis* sibi adjunxerunt Electores Moguntinum, cum quo nuper renovata instaurataque est, *** Saxonem, quam redintegravit **** Mauritius, nec non Palatinum, Brandenburgicum, *quorum hæc est conjunctio atque nexus, ut regno Bohemiæ de certo auxilio contra hostes ferendo teneantur. Quod pari ratione ad Lusatiam, cum illigata esset Bohemiæ, pertinebat, neque nunc cessat, cum est Saxonicæ ditionis, propterea qnod mutua ea sit obligatio, & commune utriusque commodum ac salutem tueatur. Præter hujus pacti religionem utrosque vicinos etiam vinculum beneficiarium, quo ratione Lusatiæ colligantur, monet atque hortatur ad communem hanc opis mutuo ferendæ causam.*

* Hoc nominatur in unione Electorali Vormatiæ 1521. corroborata, apud Goldast. Reichshandl. part. 8. ad d. an. Prius autem, quod aliunde constat, iis verbis non negatur esse factum. Cujus quantus sit vigor, docet capitulatio Leopold. §. 6. ubi & unio Electorum generalis & specialis, quæ Rhenana audit, sacramento Cæsareo confirmatur. Quin & bello hoc sociali pro justitia armorum cum Palatino contra Gallos sociatorum unio generalis, die Churfürstl. Vereinigung. semel iterumque publice est allegata.

** Electores Saxoniæ ex pacto, quod indicat pax Pragensis §. An. CIↃ IↃC XXXV. die trigesimo Maji inito, & Görlicii post promulgato, firmo perpetuoque jure retinendam utramq; Lusatiam consecuti sunt, non quidem ut esset accessio Saxonici electoratus, quippe qui diu ante perfectus atque completus fuit, & sanctione publica quoque jus individuum accepit, sed separata ex causa, & titulo satisfactionis impensarum in bellum Bohemicum factarum, quæ tales ac tantæ erant, ut non pretio dato, aut numerata pecunia, sed cessione earum provinciarum, quas Misniæ Marchiones, nondum electoratu aucti, antiquitus possederant, ac titulum postliminii nondum plane obliti fuerant, rependerentur. In quam rem digna est, ut legatur transactio inter Cæsarem Ferdinandum II. Domumque Austriam, atque inter Electorem Saxoniæ facta, ac monumentis commendata. Ubi cum JOHANNES GEORGIUS I. nominatur primus acquirens utriusque Lusatiæ, comparate id ac eo quidem sensu est intelligendum, ut Lusatia, postquam a Marchionibus Misniæ abalienata, penes externas familias fuit, non quidem primo in universum, sed primo saltem post dictas externorum acquirentium mutationes per JOHANNEM GEORGIUM I. veteri stirpi, in qua utriusque Lusatiæ dominium continuari debuit, acquisita esse intelligatur. Enimvero certis atque incorruptis tabulis probari potest, utramque Lusatiam, quæ diverso post tempore Misniæ Marchionibus subtracta est, ad eosdem vero atque indubitato jure pertinuisse. Quod non significant modo, sed etiam declarant diplomata Cœnobii Dobirlugensis, in quibus & duæ hæ Marchiæ vocabulis certis atq; significantibus a se distinguuntur, & præscripto earum titulo, sub unius imperio civili atque legitimo dominio conjunctæ memorantur.

Titulo Erblicher Tradition-Recess.

*** Henricus Brewerus hist. decennal. lib. 3. p. 182. De ceteris conf. Gold. de regn. Bohem. lib. 6. cap. 13. & 18.

**** Hujus mentio fit in traditionis recessu 1635. 30. Maji Pragæ facto, & Görlicii pro-

promulgato. A Mauritii exceſſu ea unio inter Ferdinandum & Auguſtum denuo confirmata eſt an. 1557. 13. April.

Jura Luſatiæ.

§. XI. Ac ea etiam prioribus retro temporibus non ſecus, atque ipſe Bohemia, cujus longo tempore acceſſio fuit, Saxonico jure & inſtitutis conſentientibus uſa eſt, ac diu ſummum tribunal Magdeburgi, ubi olim jus Saxonicum externis quoque regnis ac provinciis reddebatur, habuit: *(m)* deinde quum regnante in Bohemia Ferdinando I. Magdeburgi, cum pœna proſcriptionis multaretur, inſtitutus eſt Pragæ Senatus provocationum, qui ultimo pronunciaret de cauſis controverſis, neque iis tantum, quæ in Bohemia diſceptabantur, ſed quoque decideret ac ſtatueret de rebus, quæ in Luſatiæ foro judicatæ eſſent. *Poſtea vero, quam Luſatia ad Domum Saxonicam rediit, ſic ei conſultum eſt atque proviſum, ut jus provocandi ad Electorem* Saxonem habeat, & ſub ejus principatu imperioque dignitatem antiquitus inſtitutam teneat, quod a nullo tribunali externo, neque ipſo Spirenſi auguſto in jus vocari poſſit.

(*m*) *Wichbildum, ſive jus Magdeburgicum, cujus nomen auctoritasq; adeo apud multos valuit, ut ejus origo atque ſcriptura Ottonibus Magno atque Ruffo ejus filio acceptæ referrentur, ſed quod ex genere ſcriptionis refellat facile, qui & actorum, & diplomatum Ottonianorum ſit gnarus, atque expendat recte, qualia ſint, quæ in argumentum ejus fabulæ aſſumuntur: recte nihilominus ibi traditum eſt,* * *uſum juris Saxonici & fuiſſe quondam apud Luſatos, & manſiſſe usque ad ætatem Ferdinandi I. regis Bohemiæ atque utriusque Luſatiæ Marchionis. Quod quemadmodum factum ſit, diligenter explicatum eſt a Nicolao Henelio, erudito Sileſiographiæ auctore, cap. 8. p. 102. Nam uno eodemque tempore, Sileſia, de qua commentatur Henelius, & Luſatia, quæ mihi memoratur, jus Magdeburgicum uſurpare deſierunt, ſiquidem hoc præceperat atque edixerat Ferdinandus I. ut inpoſterum provocantes jus peterent a ſupremo tribunali Pragenſi, ac deſiſterent ſuperiori conſvetudine, atque judicio ab ſe in Bohemia, cui tunc Luſatia annexa erat, inſtituto uterentur. Ex qua re magnum detrimentum cepit Magdeburgum, & eo ſtatu, quo a Carolo V. proſcriptum erat, hanc quoque ad ſuperiores calamitates acceſſionem ſenſit, quod nunc omnes atque ſingulæ Venedorum regiones ſuum atque proprium provocationum tribunal haberent, & temporibus alioquin ſibi luctuoſis, & confuſo plane perturbatoque urbis ſtatu, ſciret atque intelligeret Ferdinandus I. idem ſibi licere, quod olim licuiſſet regi Poloniæ Caſimiro, de quo eſt apud Mart. Cromerum rer. Polon. lib. 26. cap. 12. p. 606. edit. Piſtor. unde repetiit Salomon Neugebauer, lib. 3. hiſt. Polon. p. 205. ed. Hanov. p. 205. Quod documento ſit, Saxones omnes fere Venedorum provincias Poloniam, Bohemiam, Livoniam, Pruſſiam, Pomeraniam, Sileſiam, Luſatiam aut cultu atque Legibus, aut commerciorum conſvetudine mitigaſſe, ac lingvæ Teutonicæ uſum longe lateque inter eas amplificaſſe, quod de Luſatia certis liquet argumentis, quippe quam Albertus Urſus & legibus,* & nitore *ſermonis patrii ornavit, ac deletis ejectisque Wendis, multo cultiorem effecit atq; elegantiorem. Wendi enim, poſt Svevos, antiquiſſimos Germaniæ populos, qui harum terrarum olim fuere aborigines, in oras eas ſubierunt, & lingvam una ſuæ gentis attulerunt, Manlius lib. 4. comment. fol. 53. Fuitque in ſequenti tempore tantum odium in Venedos, ut hi neque pro ingenuis haberentur, & civili natalium dignitate privarentur. Goldaſt. de Reg. Boh. lib. 4. cap. 13. n. 5.*

* Art. X.

Venit Luſatia ad Saxonem.

§. XII. Sub Auſtriis, quatenus moderatio viguit, diu tranquilla fuit ac florens, poſtea ad Saxonem honorificis conditionibus tranſiit, quum diſſidia, quæ ad publicam perniciem ſpectabant, compoſuiſſet, & auctoritate apud Ferdinandum II. interpoſita, jura atque privilegia religionis, propter quæ ſumma rerum Bohemicarum turbata fuerat, provido futuri animo conſervaſſet, & quod ejus meritis datum eſt, dignitatem fortunasque ſalvas ab Cæſare pactus fuiſſet. Ab eo tempore Saxo has provincias jure hypothecæ ſibi obnoxias accepit, ex iisque emolumenta tantiſper habuit, dum titulo perpetui ac ſempiterni dominii ſub lege beneficiaria a Cæſare tanquam rege Bohemiæ attributas anno, quem ſupra nominavi, XXXV. conſequeretur, & pacatas in officio atque fide retineret, (n) ut qui ſciret, quantis impendiis eæ provinciæ ſibi conſtarent, quantumque potentiæ ſuæ in vicino illo limite præſidium eſſet.

(*n*) *Tabulæ ſuper jure beneficiario Luſatiæ, anno 1653. Görlicii promulgatæ, ſacramenti beneficiarii atque ſubjectionis formulam continent, juxta quam eo prorſus modo atque ratione tenentur Electoribus Saxoniæ, qua olim tenebantur regibus Bohemiæ, tanquam Luſatiæ Marchionibus, quod ceſſione regum Bohemiæ, ac ſingulari tranſactione cum regibus Bohemiæ, tanquam Marchionibus Luſatiæ inita, acquiſiverunt, & libertatem religionemque exemplo Vladiſ-*

Vladislai, Ferdinandi, Maximiliani, Rudolfi, tutati sunt. Ut Ludovico Camerario * *non fuerit causa, quamobrem in ea parte coargueret Saxonem, vir alioqui nimius animi, & in Austriam Saxonicamque domum tanto iniquior, quod suis consiliis, quæ nil medium relinquebant inter præcipitia & summa, utraque adversabatur, & conjunctis viribus resistebat. Etenim officii sui ducebat Elector, scissa factionibus Bohemia & republica per dissensiones distracta, justæ Cæsaris causæ servire, & immoto animo stare contra seculi mala, ac prohibere runiam vicinæ domus cum viciniæ, tum obligationis suæ causa. Imperiti sunt, qui nihilo secius temere pronunciarunt, ac nil sociali Electoris bello quæsitum opinati sunt, quam belli stipendium Lusatiam, quod contendit P. Piasecius, hist. sui temp. an. 1620. Multo enim interiores ejus rei rationes fuerunt, & tales quidem ac tantæ, ut Cæsaris Electorisque periculum tunc par, & causa communis esset. Neque moramur intempestive credulos; & actorum consiliorumque illius temporis ignaros. Omnino autem laudamus Electorem, & gratulamur Lusatiæ, quæ ductu hujus Principis ad decus suum veramque gloriam rediit, & postquam accepit dominum, tanta caritate ac fide complexa est, ut senserit, honesto obsequio perpetuam clementiam repensam esse. Nam & sancte cavet dignitati ordinum, & servat privilegia civitatum, & jus fasque exemplo suo tuetur. Illud etiam memorabile est, quod sapientissimus Elector cum cæteras Lusatiæ immunitates prolixe ac liberaliter concessas confirmaret, tum privilegium a Rege Ferdinando I. anno 1544. die 21. Febr. Pragæ superioris Lusatiæ Ordinibus, genere illustri nobilique præditis imperditum* * *sanctione beneficiaria novissima roboravit. Quod cujusmodi sit, facile intelligamus, si veras propriasque ejus notas afferamus, & quamobrem concessum traditumque fuerit, ante oculos ponamus. Inest in eo testimonium rerum ab Ordinibus bene fortiterque gestarum, & gerendarum eadem fide in posterum insigne auctoramentum. Sed qui id consequi studet, capax esse debet beneficii, quod petit, ne fraudi sit auctori atque conditori privilegii, aut qui in ejus locum successerit, tanquam Lusatiæ Marchio ac Princeps. Præterea qui nulla prole auctus, atq; adeo hæredum beneficiariorum expers, hoc tale beneficium solicitat, is præterquam quod orbitatem suæ domus, grave familiis malum allegat, etiam necesse habet ætatis suæ viriumq; specimen dare, quod haut dubie eo spectat, ut clientelæ beneficique dominus, eum expeditionibus servitiisque sibi & patriæ utilibus decorisq; adhibere possit. Idque ut rite atque ex privilegii præscripto fiat, ille, qui studet beneficii esse particeps, cogitur toto corpore loricatus atque gladio accinctus vi sua inferre se in equum, & grave pondus armaturæ militaris firmo atque expedito robore superare. Si tamen foret, qui liberis, quibus cum rem familiarem faciat, æque carens, ac inopia insuper laborans, fortunam iniquam, atque æs alienum, nulla sua culpa contractum coram prætore Marchionatus demonstraret, illi jus atque facultas eadem ex formula Privilegii futura esset agendi cum prædio beneficiario, quasi cum peculio suo, & libere alienandi vendendique, si quidem nullum inde præjudicium ac detrimentum inferatur Domino beneficii aut agnatis jus simul quæsitum a primo auctore beneficii derivantibus. Qui ritus unde sumptus sit, & qua ex re occasionem acceperit, hic posset disquiri, eo magis, quia in priscis Saxonum placitis, quæ diu apud Lusatos viguerunt, licet legere, omnem acquirendæ & conservandæ nobilitatis rationem in gladio atque armis fuisse sitam: ut sane Dynastæ atque Nobiles Lusati aptum hoc familiis suis consolandæ orbitatis remedium a rege Ferdinando, impetraverint, cujus fructum nuper ceperunt illustrissimus MAXIMILIANUS LIB. BARO A SCHELLENDORFF, & eques suæ gentis splendidissimus WARENSDORFFIUS, qui virtute atque viribus freti, hoc privilegio in solatium orbitatis dato concessoque, fortunis atque facultatibus amplissimis, felicissimam accessionem laudis maximæ adjunxerunt.* Fuitque hoc Lusatiæ decus perpetuum *fere* atque invidendum, quod viros produxit egregios, *qui bello atque* literis permagnum ad rempublicam momentum *attulerunt, & nacti* crescendi spatium, res summas aggressi sunt atque perfecerunt. *Quorum honori Christophorus Manlius singulare volumen composuit,* dignum, ut opera *viri eruditi quamprimum elimetur, & cum ejus commentariis rerum Lusaticarum, qui penes me sunt, in lucem emittatur. Nam & multa ibi reperi, quorum ignaro difficile sit, assequi res Bojohemicas, Saxonicas, Brandenburgicas atque Misnenses, & usu meo didici, præcipuam originum Wettinensium partem illic contineri. Quanquam non diffiteor, Bojohemos invidisse vicinis suis Lusatiam, & quandoque cum Ascanio-Brandenburgicis ad premendos Misniæ Marchiones operam contulisse.* Refertque ad hoc institutum evolvi Chronicon Marchicum Wolffgangi Justi, *unde* quædam decidenda sunt, quæ Manlius noster dubia *reliquit. Vid. Comment. lib. 5. fol. 75. Nobis sufficit, Lusatiam utramque hoc seculo rediisse a Bohemis ad priores acquirentes suos, Electores atque Duces Saxoniæ, quatenus iidem sunt Misniæ, & antiquitus pari jure erant Lusatiæ, & nunc de integro vere atque postliminio sunt ejusdem perpetui atque hæreditarii Marchiones, quorum principatus imperiumque felix & contra casum fortunamque firmum sit, atque in posteris integra innocentique virtute meo ac omnium civium meorum voto continuetur.*

* In Considerat. causar. bell. p. m. 169.

* Titulo Vorritt.

VIRI

VIRI CELEBERRIMI,

MICHAELIS HENRICI GRIBNERI

PROFESSORIS PUBLICI

IN

ACADEMIA WITTEBERGENSI

PROGRAMMATA DUO,

QUORUM

I. DE JURE CIVITATIS GERMANICÆ LUSATIÆ COMPETENTE

II. PROGRAMMA

DE

MARCHIONE GERONE.

TRium *Marchiarum*, ex quibus *duas Saxoniæ Dux* tenet, *tertia* a *Brandenburgico Marchione* poſſidetur, plerique ad *Henricum Saxonem*, qui & *Aucept* dictus fuit, origines referunt, (*a*) a quo Sarmatis Miſniæ & Luſatiæ, Henetis Brandeburgicam Marchiam oppoſitam eſſe contendunt. Sed quæ eundem autorem habent, eas diſpari adeo conditione eſſe conditas non fruſtra mireris, ſi verum eſt, quod Illuſtri & publici juris peritiſſimo Viro placuit, *Brandenburgicam* quidem *non modo jus civitatis Germanicæ obtinuiſſe, ſed & juſti ducatus ab initio rationem habuiſſe, Miſniam & Luſatiam juris Slavici habitam, adeoque utriusque Marchioni nullum inter Ordines Imperii locum fuiſſe.* (*b*) Ita perſuaſit Vir ſummus *Giovanno*, (*c*) & JCto Lipſienſi *Titio*, (*d*) quos in eandem ſententiam diſcesſiſſe video; mihi ingenue, fateor, contraria omnia probantur, qui ſola auctoritate Viri, quem diximus, opinionem, quam primus, puto, ille in medium attulit, niti, non rationibus evidentibus, quales, ut tam inſigne diſcrimen admittamus, requiruntur, eam, quod pace diſſentientium dictum velim, ſuſtineri cenſeo. Atque Miſniæ quidem ſuffragii jus luculenter ſatis aſſeruerunt Viri celeberrimi *Hornius*, (*e*) atque *Ludvvigius*,

(*a*) Nolim omnium ego Marchiarum origines cum *Cranzio Vandal. L. 3. c. 16.* &, qui eum ſequitur, *Manlio* ab *Henrico* repetere, aliud dudum evicerunt Viri docti, vid. *Palat. Caten. hiſt. L. L. 11. c. 2. n. 56.* plures tamen Comites limitum, quos Marchiones appellamus, ab eo conſtitutos eſſe neminem latet. Ille *Slesvvicenſis* Marchiæ, quam Danis objecit, autor eſt *Kranz. l. c. Adamus Bremenſ. c. 40.* idem earum, quas diximus, *Miſnenſis, Brandenburgicæ, Luſatiæ* conditor habetur, licet alii *hujus* initia ad *Lotharium II.* alii ad *Ottonem I.* maluerint referre.

(*b*) Illuſtris *Cocceji* doctrina eſt, Henricum I. Marchiæ Brandenburgicæ jus civitatis Germanicæ dediſſe, ejusque eam fuiſſe formulam, ut tanquam Ducatus proprio jure & poteſtate uteretur, adeoque regno mediate ſubeſſet. *Jur. publ. prud. c. 3. ſect. 5. n. 68. & 71.* Miſniam & Luſatiam juris Slavici manſiſſe, adeoque nunquam locum & ſuffragium in comitiis habuiſſe. *n. 70.* Sed de Ducatu Brandeburgico alibi forte videbimus, nunc Luſatiæ tantum cauſam agimus.

(*c*) Ita accipio, quæ Vir clar. *Germ. Princip. L. 2. c. 2. p. 47. ſeq.* habet. Ubi enim Marchioni Brandenburgico jus in comitiis regni & inter Principes Imperii tribuerat, Miſnico & Luſato eandem facultatem non obſcure negat.

(*d*) Vid. *Ej. Spec. Jur. publ. L. 1. c. 3. §. 15.*

(*e*) Egregie Miſniæ Marchionum cauſam egit Vir Magnificus in *programmate, quod anno 1706.* de hoc argumento conſcripſit.

gius, (*f*) licet hic, alias Misniæ Marchionibus parum æqvus, (*g*) minus recte amisisse id deinceps eos putet, quod omissum aliquamdiu fuit. (*h*) Lusatiæ igitur videamus, utrum recte idem denegetur, ut si liquido evinci nequeat, ejus Marchiones suffragatores in comitiis olim fuisse, id saltim appareat, non modo rationibus dissentientium parum roboris inesse ad jus hoc nostris Marchionibus denegandum; verum etiam plus, quam probabile esse, Lusatiam etiam olim provinciam Germaniæ ejusque Marchionem inter Ordines regni fuisse. Quod dum obtinere cupio, non opus est, ut causas repetam, ex quibus Silesios (*i*) aliqui jus civitatis in Imperio habuisse (*k*) ac *Bohemiam* (*l*) Germaniæ provinciam esse, alii evincere conati sunt, aut liti me interponam eorum, qui *Lusatiæ septemvirale votum*, (*m*) quo Rex Bohemus gaudet, inhæsisse contendunt. Aliæ mihi succurrunt rationes, ut non sit, cur eo digrediar. Id initio certum expeditumque habeo, *Slavici juris* (*n*) *nomen*, cum Misniæ & Brandenburgico Marchionibus non obstet, *Lusato* quoque *objici non posse*, quem *eodem jure*

(*f*) Non possum, quin ipsa celeberrimi Viri verba adjiciam, qui mutata, ut videtur, priori sententia jus nostrorum Principum dissimulare non potuit. Ita *in Paradoxis*. §. *17. p. 19. quidam*, ait, *nullo eum* (Misniæ Marchionem) *tempore habuisse suffragium existimant, quod juris Slavici ille esset quidam &c. Utrique male. Illi, quod Misniæ Marchionem per quinque secula comitiis interfuisse suffragatorem, nemini ex historia posset esse ignotum.* Et in formula Brandeburgica §. *10. lit. n. p. 94. Misniæ Marchionem jura civitatis Germanicæ habuisse, plurima fidem faciunt. Sane tot loca sunt, unde patet, quod comitiis interfuerit, quod* archi venatoris *munere functus sit, quod Cæsarum literas subscriptione adprobaverit*, ut mirer &c. Quæ satis recte se habent, nisi, quod *Schützius*, contra quem illa disseruisse videri voluit *L. 1. t. 8 pos. 4.* non neget, olim Misnicos votum habuisse, sed eo illos nunc non uti ostendat.

(*g*) Viderint alii quo jure, ubi vasalli, qui olim Ducatui Brandeburgico paruerint, recensentur, Misniæ quoque fiat mentio: quam recte tradatur, eam Brandeburgicis accessisse, si pactis, ut par erat, satisfactum fuisset: denique ut alia omittam, cur Misniæ initia tam tenuia esse putet, qui Brandeburgicas origines adeo augustas centendit. *vid. Germ. Princip. L. 5. c. 1. p. 16.* Mihi eo digredi hic non licet. Notasse sufficiat, quæ alio loco & tempore expendi merentur.

(*h*) Quod una manu dedisse nostris videtur, id, quantum potest, altera iis adimere conatur, dum suffragii jus dudum extinctum esse frustra contendit. Sane, quas affert rationes absque negotio invertere & pro Marchionibus nostris urgere licet. Quid enim? si olim territoriorum numerus suffragia non auxit, hodie quoque possessoribus plura vota non præstabit. Sed vid. laudat. *Hornii* Programma, ex quo reliquis dubiis facile poterit satisfieri.

(*i*) Sunt qui *Lusatos Silesiis accensent*, quod si ita esset, non parum nobis argumenta eorum prodessent, qui & Silesiis jus civium Germanicorum tribuerunt. Sed errorem hunc refellit *Manlius Commentar. rer. Lusat. L. 1 c. 41.* add. *Ejusd.* δεύρια. & *Schurzfleischii diss. de Lusat. thes. 6.*

(*k*) Nihil hic definire audeo, asserere tamen Silesiis jus Germanicæ civitatis voluit *autor der fernerweiten grundlichen deduction der evangelischen Schlesier religions-freyheit.*

(*l*) Longum foret controversiæ hujus causas ac utriusque partis rationes recensere, quas integris tractatibus alii exhibuerunt. videsis *Celeberr. Hertium de renovato Rom. Germ. Imperio & regn. Bohem. nexu 1709 add. Perill. atque Excellentiss. Autor. des Eur. Herold. P. 1. p. 221. seqq. Goldast. de Regn. Bohem. L. 3. c. 3. & Lyserum de Elector. Bohemiæ*, qui evicerunt, Bohemum civitatis jus, quod feliciter iterum nuper vindicavit, olim habuisse. Sed inde argumenta ego pro Lusatis ducere nolim, cum facilius alia ratione eorum jus ostendi possit.

(*m*) Qui Lusatiam pro circulo Electorali Bohemico habent, quod *Fabricio Orig. L. 5. p. 542.* & qui eum sequuntur, visum fuit, jus suffragii Marchionibus nostris facile puto largientur. Sed neque inferiori, neque superiori Lusatiæ septemviralem dignitatem inhærere docent *Scharschmid. Vol. 1. Ex. 7. th. 25. p. m. 588.* & *Schurzfleischius de Lusat. p. 13.* ut satius sit isto argumento non uti. *add. Giou. Saxon. c. 2. pag. 71.*

(*n*) Utuntur hoc potissimum ratiocinio, qui dissentiunt; sed inane nomen priscarum gentium frustra nobis objicitur, cumque quoad Misniam id fallere ostenderint Viri, quos supra allegavi, Clarissimi, adversus Lusatiam quoque parum roboris ei inesse puto.

Jure cum reliquis Marchionibus *constitutum* esse tam diu *præsumo*, (*o*) donec luculenter aliud Viri Clarissimi demonstrent. Jam ipsa auspicia Marchiæ hujus non parum me in ea sententia firmant. *Primum* ea *Geroni* (*p*) credita est, quem *Marchionem Ducem*, (*q*) etiam antequam Lusatiæ Brandenburgica Marchia accederet, (*r*) dictum fuisse constat, ex quo, si id non confici potest, quod plurimis placuisse scio, justi ducatus formulam Lusatiam habuisse, (*s*) Jus tamen civitatis Germanicæ Marchionum satis puto apparere. (*t*) Eadem ergo conditio Marchionum, qui Geronem (*u*) secuti sunt, ut forte dubitandi nulla superesset causa, si Lusatia diutius proprios præfectos habuis-

(*o*) Hoc volo, onus probandi non incumbit iis, qui Marchionem adversus Slavos Germaniæ ordinibus inserunt, cum juris præsumtio ab hoc onere eos liberet, sed illis, qui disparem ejus a Brandeburgico & Misnico conditionem comminiscuntur.

(*p*) Ita plerique tradunt, qui res Lusatiæ exposuerunt. vid. *Sagittar. thes. 18. Manlium L. 2. c. 10. Schurzfleischius* tamen noster, quo nescio autore, Lusatiam inferiorem primum tenuisse Sigfridum scribit in Lusat. p. 11.

(*q*) *Geronem* primum Lusatiæ Marchionem DUCEM appellari constat, ac a *Sagittario, Meibomio, Hoppenrodio, Coccejo, Ludwigio*, aliisque observatum fuit, qua de causa Dux dictus; utrum dignitatis, an officii aut gentis nomen id fuerit, non est expeditum. Sed ea de re ex instituto agendi forte erit occasio. Interim observo in diplomate, cujus Ampliss. *Ludwig.* initium exhibet *in form. Duc. Br. p. 38.* apud *Leuberum*, qui *Stap. Sax. n. 1601.* integrum id inseruit, *duas legi* eo loco, quo *ducis* nomen ille expresit.

(*r*) Parum proficiunt mea sententia, qui, dum formulam *Ducatus Brandeburgici* eruere cupiunt, ad *Geronem*, quem *Ducem* appellatum fuisse monui, confugiunt. Nam ut alia, quæ huic argumento obstant, plurima omittam, Gero *Dux dictus* fuit, cum nondum Brandepurgicam Marchiam teneret, sed Lusatis tantum præesset. Ita *Chron. Mont. Seren.* Geronis Ducis & Sigfridi Comitis meminit. vid. *Coccej. p. 76.* Sed & quæ de Gerone ex *Witichindo* commemorat *Ludvvigius form. pag. 85. lit. a.* eo tempore evenisse videntur, quo Sigfridus *Brandeburgicus* erat Marchio, Gero Lusatiæ tantum limites adversus Slavos tuebatur.

(*s*) Non id nunc ago, ut Lusatiæ Ducatum asseram, licet eadem opera id fieri posse putem, qua Brandeburgicum alii eruere conantur. Sane quæ speciem aliquam habent rationes, eæ felicius multo pro Lusatis urgentur. Neque desunt, quos excitare possim, pro Ducatu Lusatiæ testes, si Doctorum suffragia huic rei sufficerent. *Mylerus* scribit, Geronem Comitem *Ducatum Lusatiorum* ab Ottone hereditario jure obtinuisse *Archol. cap. 9. thes. 2. p. 80.* Quem sequitur *Burgoldensis P. 1. disc. 20. p. 354.* Eadem *Hoppenrodii p. 480. & Meibomii Tom. 1. p. 703.* sententia esse videtur. Principes illustres appellari Lusatiæ Marchiones, *Ludvvig* docet *form. Duc. Br. p. 45. lit. m.* quæ appellatio Ducibus fuit propria. Pertinent & huc, quæ de *Gerone* passim circumferuntur rythmi: *der Lausiz erster Fürst ich vvar.* add. *Schurzfleischius* noster diss. de antiq. Saxon. dign. p. 16. ubi Lusatiam *principatus* titulo tenuisse Comites Vetinenses tradit.

(t) Geronem, quem virum magnum & potentem Vitichindus appellat, qui apud Henricum Aucupem & Ottonem I. gratia plurimum valuit, inter Imperii Ordines locum habuisse nemo forte est, qui negat, & diplomata, quibus inter reliquos Principes Comites ac fideles Imperaroris commemoratur, evincunt, quæ cum apud *Hoppenrodium, Leuberum* & *Ludvigium* legi possint, hic repetere nolo. Marchiam autem orientalem, id est Lusatiam jus hoc ei præstitisse, cum hujus tantum non ubique, ubi de Gerone agitur, mentio fiat, facile intelligitur. add. *quæ dixi lit. S.*

(*u*) Geronem in Marchionatu Lusatiæ excepit Christianus, ut plerique tradunt, etiam *Manlius L. 2. c. 16. & Sagittarius.* Sunt tamen, qui *Lusatiam* velint post illius obitum ad *Hermannum Billingium* pervenisse. Non ausim ego has difficultates tollere, conjecturam affero, quam nemini obtrudo: *Dominium utile* penes Christianum, *directum ducis Saxoniæ* Hermanni fuisse. Multa sunt, quæ *tres Marchionatus* Misniæ, Lusatiæ & Brandeburgicum, *feuda Saxoniæ* olim fuisse suadeant. *Comites* certe *Saxoniæ*, ut alia omittam, vocantur Marchionum illarum præfecti, ipse *Gero* etiam apud *Goldastum* & eo quidem tempore, quo utramque & Brandeburgicam & Lusaticam Marchiam tenebat; Comites autem Provinciarum olim fere omnes Ducum Vasalli: neque tamen inde inferas, jus civitatis in Imperio eos non habuisse, cum vinculum fidei, quo Duci tenebantur Comites, eis non obstaret, quo minus ferrent in Comitiis suffragium, quod nemini, quem prisca Ordinum & Comitiorum ratio non latet, ignotum esse potest. Sed hæc ulterius expendi merentur. Confer. *Spec. Sax. L. 3. art. 62.*

habuisset. Ubi ad Misniæ (*x*) Marchiones Lusatia pervenit, ac Brandenburgico quoque (*y*) aliquamdiu paruit, votum sane dixerunt Marchiones, licet Lusatiæ nominatim mentionem non fecerint, cum mos illorum temporum id nec exigeret, nec pateretur, quibus territoriorum numerus suffragia non augebat. Post Bohemiæ juncta fuit, ut Marchiones iidemque Reges voto, quod vindicare sibi poterant, sponte sua abstinuerunt. Quod fraudi nostris esse nequit, non magis ac ipsis Bohemis, qui tanto temporum intervallo privilegio non comparendi usi fuerunt. Tandem feliciter ad Misniæ Marchiones Lusatia rediit, feudali tamen lege a Boëmis (*z*) translata, quod vinculum falluntur, qui obstare nostris Principibus putant, quo minus amplius inter Ordines Imperii referri possint, cum ne summo quidem Imperio fides feudalis obstet, (*aa*) & Vasallum Austriæ quondam *Wuertemburgicum*, eundemque Comitiis interfuisse constet. (*bb*) Cæterum temporis lapsum, non usum & quæ sunt alia, quæ vulgo objici solent, frustra opponi, cum alii invictis argumentis ostenderint, (*cc*) non est, cur hoc loco illa multis repetam, in primis cum hic instituti ratio subsistere me jubeat. Quare finio, id tamen addo, eam, quam contra illustrem Virum sententiam tueor, Viris etiam Celeberrimis *Manlio, Conringio, Sagittario, Schurtzfleischio* placuisse, qui de jure civitatis Germanicæ, quod Lusatiæ asserui, non dubitarunt. Quod nuper dixi, cum *Lusatiæ jus civitatis Germanicæ* assererem, *iis, qui Ducatus Brandenburgici formulam eruere cupiunt, parum prodesse Geronem*, id nunc ulterius persequor, qui non paucas, si quicquam perspicio, rationes obesse sentio, quo minus Ducis elogium, quod Geroni competiisse, Viri Clarissimi contendunt, ad Marchiam Brandenburgicam possit referri. Quod, dum aggredior, constitutum mihi non est ipsam Ducatus Brandenburgici formulam sollicitare, licet non levibus sciam difficultatibus urgeri sententiam, (*dd*) quæ ante Illu-

(*x*) Notum est, Misnensibus modo inferiorem, modo superiorem, modo utramque Lusatiam paruisse: neque adeo liquet, quo jure iterum eam amiserint. vid. *Perill. atque Excell. autor des Europaischen Herold. p. 245.* Sub Henrico Aucupe autem Comites Wetinenses Lusatiam tenuisse, quod *Giov* in Sax. p. 71. tradit, memoriis illius temporis non convenit.

(*y*) Paruit etiam aliquamdiu Brandeburgicis Lusatia inferior inprimis, unde & *autor Specul. Saxon. l. c.* vexillum *Lusatiæ Brandeburgico* tribuit, non tamen ideo ejus aut accessio aut comitatus fuit, nisi & Brandeburgicam Lusatiæ provinciam fuisse putes, cum Geroni Lusato post mortem Sigfridi illa cederet. Qua ratione & ex quibus causis autem amiserint, quæ tenuerunt pleraque, *Manlius* tradit *L. 2. & 3.* qui unus res Lusatiæ luculenter exposuit.

(*z*) Hypothecæ jus primum in Lusatiam consecutus est Gl. Mem. Princeps Elector Div. Jo. Georg. I. anno 1620. d. 6. Junii, cui traditio accessit anno 1623. d. 13 & 20. Junii. Plenissimum deinde jus accepit pactis d. 30. Maji 1635. initis, quæ pax Pragensis confirmavit. Solennis traditio tandem anno 1636. d. 14. Aprilis facta est. Translata fuerunt jura regia omnia, quæ Imperatoribus & Regibus competierunt, (unde *nobilitandi* etiam *jus* Electoribus nostris in Lusatia competere nonnulli scribunt,) ea tamen lege, ut directum dominium Regi Boëmiæ servaretur. add. *Perill. Autor des Eur. Her. P. 1. p. 246. & P. 2. p. 439.*

(*aa*) *Vid. Grot. L. 1. c. 3. §. 23.* ibique *Hennig. p. 250. & Vitriar. Rulpis. th. 12. lit. c. p. 27.* &, quos ille plures excitavit.

(*bb*) Vid. *Eur. Her. P. 1. p. 482. Limn. L. 1. c. 7. n. 100. L. 5. c. 16. n. 6.* & in *addit. ibid.*

(*cc*) Vid. inprimis *Horn. l. c.*

(*dd*) Non pauca supersunt dubia, quæ Viri Celeberrimi nondum satis expedierunt, (ut plura omittam alia): I. terræ illæ, quas novo Ducatui ab initio subfuisse, volunt Pomeranicæ, Meclenburgicæ & reliquæ (*vid. form. Duc. Br. p. 87. seqq*). ad Saxoniam olim pertinuerunt: imo II. ipsa etiam Marchia frustra dissentiente *Clar. Turckio Geogr. av. Med. §. 51.* vid. *Land-R. L. 3. art. 62. CRANZ. Sax. L. 3. c. 9.* Quæ & III. in circulum Saxoniæ postea est relata. IV. Neque adeo constat, quem Palatinum, quos Comites priscus ille Ducatus habuerit. Sed & (V). Imperator Fridericus I. Saxoniæ Ducatum Henrico Leoni ablatum Marchioni Adalberto Urso concessit, consuetudinibus Imperii adversari ratus, ut unus duobus Ducatibus præesset, manifesto indicio, ne illo quidem tempore Marchiam Ducatus justi rationem habuisse. conf. GIOV. *in Poruss. p. 50.*

Illustr. *Coccejum* (*ee*) forte nemini venit in mentem, ac, quæ hactenus pro ea allata sunt, tantæ rei vix sufficere, argumenta (*ff*). In medio ista relinquam, cum mihi propositum tantum sit ostendere, *Geronem Ducem Brandenburgicum non fuisse*, adeoque præcipuam, & cui potissimum innituntur Viri Clarissimi, rationem parum illorum sententiam juvare. Scilicet *Geronem* hunc primum Lusatiæ Marchionem DUCEM dictum fuisse, post *Spangenbergium*, *Angelum*, *Meibomius*, *Sagittarius*, *Hoppenrodius*, *Knauthius*, *Becmannus* aliique passim observarunt: quos secutus est Amplissimus Vir *Jo. Peter Ludvvigius diss. de form. Duc. Brandeb.* §. 4. cui una illa *Geronis* appellatio plurima præstitit pro nova, quam tuetur, hypothesi argumenta: inde enim est, quod tradat, *lapides ac marmora in sepulcris, in libris plenæ fidei historicos & antecessores, Cæsares denique in diplomatibus Marchiones istos Duces appellasse:* (*gg*) quæ omnia ille unius Geronis confirmat exemplo. Enimvero, quod pace Celeberrimorum Virorum dictum esse velim, præter dubium chronici veteris testimonium (*hh*) & a Monachis ob insignia in pias causas merita forte compositum epitaphium (*ii*) nondum genuino antiquitatis monumento comprobatum est, Geroni Ducis titulum competiisse, aut vivo ei saltem & superstiti fuisse tributum; ut non improbabile videatur, post obitum ejus demum id elogium ei datum esse. Saltim in diplomatibus, ad quorum fidem Vir Celeberrimus *p. 37. 38. & 46.* provocat, deest Ducis appellatio, (*kk*) & in iis ipsis ac quam plurimis aliis, quæ a *Goldasto*, *Hoppenrodio* & *Becmanno* allata sunt, *Comes* GERO *ac Marchio, Dux*, quantum mihi quidem observare licuit,

(*ee*) Neque enim succurrit, qui ante Virum Illustrem Ducum Brandeburgensium mentionem fecerit, si *Angelum* chronici Marchici auctorem, forte & *Hoppenrodium* excipias, quorum ea non fuit autoritas, ut nova appellandi ratio aliquem assensum mereretur; sed ubi eandem sententiam amplexus esset Vir Illustris, quem diximus, *Jur. publ. prud. c. 3. s. 5. n. 71. seq.* mox plures in eandem iverunt GIOVANNI *Brandeb. pag. 48. & in Sax. p. 16.* TITIUS *L. 1. c. 3.* §. *14. seq.* TURCKIUS *l. c.* LINCKIUS *de Comit. Princip.* aliique; donec justo commentario eam assereret Vir Amplissi. *J. P. LUDWIG de form. Duc. Brandeb.*

(*ff*) Neque enim ad rem pertinent, quæ de Alberto Urso ex Kranzio aliisque afferuntur, cum eum Ducatum Saxoniæ tenuisse constet; nec titulus *illustris*; *Dei gratia* & reliqui, Ducem constituunt, cum alii Marchiones iisdem usi fuerint. Cætera leviora sunt, nisi, quod Ducatus Transalbinus aliquam habeat speciem, sed vid. SCHURTZFLEISCH. *Vit. Alb. III. pag. 115.*

(*gg*) *In form. p. 34. seqq.*

(*hh*) Verba *chronici Montis-Sereni* a *Madero* editi *p. 36. Ill. Coccei. & Ludvvigius* exhibent. Atque is solum scriptor est, qui Geronem Ducem dicit, videturque illud elogium ex lapide sepulcrali Geronis accepisse; quem cœnobium exstruxisse, eo loco refert. Quantum igitur testimonio huic tribuendum, alii judicent, inprimis cum eodem loco fallat incertus auctor, qui Geroni unicum Filium fuisse scribit cum duos eum amisisse, vel ex ipsis literis fundationis Gerenrodensis, quæ apud *Hoppenrodium p. 42.* aliosque extant, appareat. Quem quidem errorem frustra excusat Cl. KNAUTHIUS *Antiqu. Pag. & Com. Princ. Anhalt.* qui & ipse labitur, dum Geroni superstitem fuisse filium Sigfridum, scribit *p. 7.*

(*ii*) *Spangenbergius*, *Meibomius*, *Hoppenrodius*, *Knauthius* monumentum illud exhibent, & novissime Celeberrimus Anhaltin. annal. conditor *Becmannus*, qui exsculpi id elegantissime curavit: ex quo observare liceat, vocabulum *Saxonum*, quod ibi habetur, non ad ecclesiam, (ut existimat *Vir. Cl. cit. differt. p. 35.* qui vocem *hujus* omisit), sed ad Ducis & Marchionis elogium pertinere.

(*kk*) Tradit *Vir. Cl. pag. 37.* Cæsares in diplomatibus Marchiones appellasse Duces: quod, ne frustra dixisse videatur, Ottonis literas, non tamen integras, exhibet, in quibus Geronis Marchionis Ducis fiat mentio: sed ex *Leubero* & *Sagittario*, unde illæ desumtæ sunt, constat, non *Ducis*, (quod nomen Marchioni præponendum erat,) sed *duas* esse legendum, inprimis cum in nullo alio, quod constet, diplomate Gero Dux dicatur. add. D. HORN. *de Burggrav.* §. *10. & program. nostr. de Lusat. Jur. Germ. lit. t.* Idem *pag 46.* quamplurima, ait, apud Gerodonenses annales superesse diplomata, quorum initia sint: *Gero Dei gratia Dux & Marchio.* Ast veniam dabit Vir Cl. si dixerim, tale nec eo, ad quem provocat, loco, nec alibi ullum extare.

licuit, *nunquam appellatur* (*ll*), ut parum firmo fundamento nitatur, quæ tam fallaci & dubiæ aſſertioni ſuperſtruitur ſententia. Sed quomodo ſe iſtacunque demum habeant, largiar viris Celeberrimis, quod forte nunquam demonſtrari poterit, & ſponte tantiſper concedam, Geronem ipſo quoque Henrici & Ottonis ævo Ducem ingenuinis minimeque ſuſpectis diplomatibus appellari, ne ſic quidem illi Ducem Brandeburgicum eum fuiſſe, aut Marchiam illam hunc titulum ei præſtitiſſe, obtinebunt. Namque ut ab ultimis originibus Marchiæ Brandenburgicæ rem repetam, conſtat, eam ab initio non Geroni noſtro, ſed *Sigfrido ab Henrico Aucupe eſſe creditam*, (*mm*) *Sigfridum* vero *Ducem* fuiſſe, licet id quoque affirmet *Ill. Coccejus* nullius idonei ſcriptoris teſtimonio evinci poterit. (*nn*) *Comes* ille *Saxonicus* Optimus Saxonum (*oo*) dicitur, Dux auſim contendere a nemine ſaltim eo ſenſu, quo vocem hanc Ill. Vir accepit, appellatur. (*pp*) Ei ergo, ſi ſucceſſit Gero, ſique Sigfridi provincia, quam Otto M. ringente fruſtra Dancmaro ei tribuit, Marchia fuit Brandenburgenſis (*qq*) rationem reddant Viri Clariſſ. cur Sigfridus Dux non audiat, Gero Dux dicatur, aut cauſam ſaltem afferant, cur poſt Sigfridi obitum mutata fuerit Marchiæ formula, & Dux dictus, qui ſucceſſerat Marchioni, quam ſi afferre nequeant, nemo ſi vel centies Gero Dux cluat, intuitu Marcæ illius eum ita nominari, ipſis gratis largietur. Sane, ſi ex ſolo Ducis titulo Ducatui præfuiſſe Geronem, inferre liceret, absque negotio & majori forte veri ſpecie contenderim, Luſatiæ, quam provinciam primus ille & ante, quam Brandeburgenſis ei Marchia accederet, tenuit, Ducem eum fuiſſe. (*rr*) Imo & eadem opera, ſi verum eſt, quod nonnulli tradunt, (*ss*) Miſniæ Marchiam Geroni quoque paruiſſe, hanc etiam juſti Ducatus rationem habuiſſe, ex illo Geronis elogio colligere fas foret. Verum id non ago, ut Luſatiæ aut Miſniæ formulam nunc eruam, hoc tamen puto, omnes æqui rerum judices mihi facile dabunt, trium Marchiarum, quarum initia ad Henricum Aucupem vulgo referuntur, eandem ab initio conditionem, eandem formam fuiſſe, ſaltem tam inſigne diſcrimen, uſque dum liquido oſtendatur, non poſſe præſumi. Ac, ut ingenue fatear, valde ſuſpecta mihi Viri Ampliſſimi de *Marchionibus Ducibus* philoſophia eſt. Claſſes certe, quas conſtituit, Mar-

(*ll*) Operæ pretium eſt nonnulla afferre loca ex diplomatibus, quæ *Hoppenrodius, Becmannus* aliique nobis ſervarunt. In literis Ottonis apud *Becmannum pag. 167. de an. 941.* dicitur *Gero* dilectiſſimus *Marchio*; ibidem in diplom. *de an. 944.* quidam noſter *dilectus Marchio*; in iis *de an. 945.* ap. eund. noſter dilectus & *fidelis Marchio* bis appellatur; in aliis *pag. 168.* Dux Conradus Geroni noſtro *Marchioni* jungitur, plura *p. 169. & 170. ſeq.* occurrunt, in quibus omnibus Gero Comes aut Marchio vocatur. Apud *Goldaſtum Alem. rer.* idem Gero *Comes Saxonicus*, *Marchio contra Slavos* in antiquo monumento vocatur *Tom. III. p. 65.* Add. *Eund. Tom. II. p. 142. in fin.* HOPPENRODIUM *p. 417. ſeq.* Sed & in literis Gero ſe ipſum nunquam Dei gratia Ducem dixit, *Marchionem divina favente clementia.* vid. HOPPENROD. *p. 423.* BECMANN. *p. 168.* dixit manifeſto indicio Henrici & Ottonis I. ævo Ducis elogio Geronem caruiſſe.

(*mm*) Itaque plerique tradunt, qui res Brandenburgicas expoſuerunt, quamvis res illa ſatis expedita non ſit. vid. SAGITTAR. *in Brandeburg. p. 3. ſeq.* Mihi ſuffecerit, utrumque Virum Celeb. in eo convenire Ill. Coccej. *l. c.* Giov. *in Brandeb. p. 47.*

(*nn*) *p. 77.* ait: primum Ducem Henricus I. fecit Sigfridum: ſed teſtes, ad quos provocat, Chytræus & Albinus *pag. 97.* (non *f. 197.*) non Ducis, ſed Marchionis & cuſtodis limitum mentionem faciunt.

(*oo*) VITICHIND. *Annal. L. 2. p. 643.*

(*pp*) Si Hoppenrodium excipias, qui p. *417* Sigfridum Ducem Brandeburgicum appellat: ſed is eadem facilitate Geronem nunc Luſatiæ, nunc Saxoniæ Ducem dixit. Si modo eo ſenſu voce *Ducis* is quidem uſus eſt, qua Ill. Vir eam accipit.

(*qq*) Ita vulgo tenent: ita & *Coccej.* ac *Giovanni* tradunt: nec repugnaverim multum, licet alii Vitichindi locum *Annal. L. 2. p. 644.* de ſucceſſione in comitatum Merſeburgenſem accipiant. vid. DITMAR. *in Chronic. Merſpurg. p. 17.* Mihi ex his ipſis Vitichindi verbis patere videtur, provinciam, in quam Sigfrido Gero ſucceſſit, Ducatum non fuiſſe: ita enim ille: defunctus eſt Sigfridus *Comes*; cujus ditionem &c. Rex dono dedit Geroni *Comiti.*

(*rr*) Vid. *d. programma lit. T.*

(*ss*) Quod in medio relinquo, ſed BROTUFUM vide *pag. 558.* & MANLIUM *L. 2. Annal. c. 10.* qui ejus rei meminerunt. Niſi forte hos nomen Geronis fefellit. add. *Genealog. Marchion. Miſn. p. 29.*

Marchionum *(tt)* nec omnes capiunt limitum præfectos, *(uu)* & frustra effingi, ut hypothesi inserviant, facile apparet. Fuerunt sane alii regni, alii provinciarum Marchiones, *Duces* tamen *limitaneos* Marchiones inquam Ducali potestate, quos fingit Vir Clariss. & *Marck-Herzoge* *(xx)* appellari cupit, valde vereor, ne plerique extra partium studia positi ad res priscis temporibus ignotas & novas seculi nostri formas sint relaturi. Quæ vero causa est, cur, si Gero ratione Marchiæ Dux quidem fuit appellatus, qui eum secuti sunt Marchiones Brandeburgici, Ducis titulo abstinuerunt, ac etiamnum Marchionum elogio sint contenti? Sed ad Geronem redeo. Eum sæpius *Comitem Saxonicum* appellari, constat, etiam eo tempore, quo Sigfrido jam successerat: quo certe titulo nec ipse usurus, nec alii eum compellaturi erant, si illo tempore peculiaris provinciæ Dux fuisset & Marchia jam tum Ducatus rationem habuisset. Id lubens omitto, ne certum quidem omnino expeditumque satis esse, an unquam Gero Marchio Brandenburgicus fuerit *(yy)*. Licet enim non ignorem, nec ex appellatione *Marchionis Orientalis, Marchionisve adversus Slavos*, *(zz)* nec ex successione in Sigfridi Comitatum id evidenter posse deduci: rem tamen tanto consensu traditam, utut veteris & probi scriptoris autoritate destituatur, nunc quidem in dubium vocare nolo. Suffecerit mihi, nullam ne probabilem quidem conjecturam hactenus esse allatam, quæ Ducis elogium Geroni attributum ad Marchiam Brandeburgicam pertinuisse, persvadere possit. Imo alia omnia persvadent loca, quæ ab ipsis Viris Celeberrimis excitata sunt, in quibus vel *Ducis titulo Marchionis nomen præmittitur*, *(aaa)* ac *superstite* etiamnum *Sigfrido* Marchione Brandeburgico Gero Dux audit. Dixeris, aliam ergo reddendam esse rationem, quare splendido *Illustris Ducis & Marchionis* titulo Gero cohonestetur, si ad Brandeburgicum quidem Ducatum nominis illius causa non pertineat. Ego vero in tanta antiquitatis obscuritate nihil quicquam ausim definire. Viderint alii, utrum *ad Lusatiam*, cui præfuit, an *ad gentis*, *(bbb)* ex qua ortus est, *fastigium* respexerint, qui primi eum Ducis titulo exornarunt? Utrum *Ducatus Saxonici* administratio ei permissa fuerit, *(ccc)* quam ante eum Sigfrido creditam, post ad Hermannum Billingium, quem & in Burggraviatu Magdeburgico Geroni successisse, volunt, *(ddd)* translatum esse, non adeo improbabili conjectura ex Vitichindo aliisque collegeris? utrum denique, quod plerisque placuit, *muneris & officii*

(tt) *Differt. de formul. p. 30.*

(uu) Neque enim apparet, ad quam Classem Lusatiæ & Misniæ Marchiones velit referri: nisi hos quoque Duces ab initio primi ordinis fuisse, concedat, quod repugnat iis, quæ in Germania principe de his Marchionibus tradit.

(xx) Inprimis cum ad Duces primi ordinis illos referat. vide *diss. p. 30. & 27.* ubi non immerito mireris, Virum Ampliss. qui *p. 61. archi-Comites* ferre non potuit, (quales tamen etiam apud MEIBOM. *Tom. II. pag. 123.* occurrunt,) *Marchiones Duces Marck-Herzoge* admisisse. Cæterum inventi hujus gloria forte ad *Angelum*, Chronicum Annal. Marchiæ auctorem pertinet, qui eosdem Marck-Herzoge non minus eleganter *Grentz-Fürsten* appellavit *p. 40.*

(yy) Vid. SAGITTAR. *in Brandeburg.* MANLIUM *L. 1. c. 10.*

(zz) Hi enim tituli ad Lusatiam possunt referri.

(aaa) *d. disp. p. 38.* Quamvis locus ille merito suspectus nobis sit, ut antea monuimus.

(bbb) Natus enim est ex veteri Saxonum prosapia & Viteckindum M. si fides est historicis, habuit atavum. Solebant autem ex Ducum gente oriundi quandoque Duces appellari, licet non sine causa dubites, an mos ille ad Geronis ætatem possit referri.

(ccc) Ita forte *Hoppenrod.* censuit, qui *pag. 425.* Geronem Ducem Saxoniæ vocat. Sane Sigfridum Saxonum optimum *& a Rege secundum Saxoniam procurasse*, Witickindus tradit. Gero vero, qui ei successit, magnus & potens eidem & Marchionum *optimus præcipuusque* Reginonis continuatori audit, ejusdemque *hæreditatem in Saxonia ad Hermannum Billingium Ducem* dein pervenisse, non pauci commemorant. Ex quo forte colligas, sub Saxonibus Imperatoribus Henrico & Ottone M. nullos quidem alios Saxoniam habuisse Duces, Comitum tamen præcipuos & primos Ducum instar quodam modo habitos fuisse. Sed de hoc alii viderint.

(ddd) Conf. D. HORN. *l. c.* §. *15.* add. *Genealog. Marchion. Misniæ pag. 29 seq.* SAGITTAR. *in Lusat.* §. *18.* MANL. *L. 2. cap. 21.* HOPPENROD *pag. 425. &* MEIBOM. *Tom. 1. p. 703.*

officii causa Dux dictus fuerit ob præstitam Henrico & Ottoni Imperatoribus adversus Slavos aliasque gentes strenue operam. (*eee*) Satius hic est nihil quam quicquam temere asserere: inprimis cum, quod initio monui, incerta dubiaque sit appellationis illius origo, in cujus causam frustra inquisiveris, antequam, utrum omnino aut ipse ea usus unquam fuerit, aut, ante chronici veteris compilatorem a quoquam compellatus sit, evidenter constet.

(*eee*) Sane ea, quæ in contrariam partem attulit *Vir Cl. d. diss. p. 38.* illi sententiæ parum obsunt. Urget is, (*ddd*) Ducis titulum Marchioni præponi; sed quid inde inferas? imo ex ipsius confessione id non est perpetuum: (*eee*) dein Dei gratia Ducem eum dici, quem titulum male congruere cum præfecto militum, existimat *p. 36. & 46.* Ast antea ostendimus, hujusmodi diplomata, ubi formula ista Ducis titulo præmittatur, nulla extare.

Q. D. B. V.

M. ADAMI Erdmann MIRI,

Gymn. Zitt. Con-Rect.

De

REBUS LUSATORUM ORATIO,

habita die XXVII. Maji,

MDCXCIV.

in

Gymnasio Zittaviensi,

cum

annua memoria

MELCHIORIS CASPARI WINCLERI,

Hæreditarii quondam in Ober-Ullersdorff & Sommerau,

horis consvetis

celebraretur.

Auditores,

Celebrari denuo pro recepta apud nos consuetudine dies debet, quem quondam emortualem habuit Melichor Casparus Wincklerus, in Ober-Ullersdorff & Sommerau.

Quum enim morti vicinus, Gymnasio nostro memoriam nominis ita vellet esse commendatam, ut, quoties dies emortualis rediret in orbem, manus ejus colerentur annua parentatione, præcipue vero adjiceretur aliquid, quod studiosam juventutem ad virtutis sapientiæque, studium accederet; eo promtiores nos in hoc pietatis officio solvendo habebit, quo plura & ultimæ ejus voluntati, & studiosæ juventuti nos debere intelligimus. Non tamen fert animus, prolixis verbis in tanti Viri vitam descendere, longaque persequi oratione, quæ sive ad vitæ istius ingressum, sive ad progressum, sive ad egressum pertinent. Novimus enim ex annuis orationibus, quod Budissæ vitam aspicere cœperit anno supra millesimum sexcentesimo quadragesimo quarto, Patre Gregorio Winckleró, senatorii ordinis viro & matre Anna Sophia, nata Hübschia. Novimus, quod more gentis Lusaticæ literas a primis statim annis in deliciis habere cœperit, & depositis tyrocinii rudimentis in schola patria, almam hanc Musarum sedem petiverit, ut autoritate Henrici Heffteri, Reipubl. hujus consulis, quem colebat vitricum, rebus suis melius consulere posset. Novimus, quod deinceps in Academia Lipsiensi curas suas cogitationesque ad Juris studium contulerit, celeberrimos istius facultatis viros audiverit,

rit, denique semper sibi præsentem habuerit Godofredum Jungenfelsium, quem non diu post Doctoralibus insignitum honoribus civitas nostra Senatorem coluit. Novimus, quod in medio studiorum cursu, continuis attritus morbis, necessitatem sibi impositam viderit, benignius patriæ clima cum Academia commutare, & fideli Medicorum cura experiri, quo pacto corpori lasso pristinus introduci vigor possit. Novimus denique quod amores dulcissimos Annæ Margarethæ, natæ Euchleriæ, quam matris fidissimæ consilio vitæ thorique sociam elegerat, non diu gustaverit, sed repentina fatorum necessitate in ipso ætatis rerumque omnium flore rebus humanis fuerit ereptus. Quia vero optimus noster Winclerus legato satis liberali nos obligatos sibi voluit, ut res potissimum studiosæ Juventutis in solenni hac panegyri agerentur, eaque post factam honorificam Legatoris memoriam ad virtutis sapientiæque studium incitaretur; nec manibus ejus indignum, nec a nostro officio alienum fuerit; si ad res Lusatorum considerandas me contulerim. Ita enim patriæ nostri Winckleri constat debitus honos ac dignitas; & tot studiosi Juvenes, qui Lusatiam studiorum ac salutis matrem adoptarunt, nobiscum cognoscent, quibus nixa subsidiis, ad tantum fastigium sub Saxoniæ mansvetissimo imperio ascenderit. Lubet vero in instituto suscepto ita versari, ut & antiquam rerum Lusaticarum historiam & mediam, & novam in medium proferamus. Illam quidem obscuram & vana involutam caligine; istam planiorem & clariorem; hanc denique clarissimam. Quod dum facio, eo majorem mihi benevolentiam indulgeo ab auditoribus honoratissimis; quo magis argumenti dignitas favet, & quo magis quisque mecum Lusatiam sive vitæ, sive felicitatis genetricem colit ac veneratur.

Dum igitur primam Orationis meæ partem aggredior, & antiquam Rerum Lusaticarum historiam penitius repeto, quæ ad Henrici Aucupis tempora excurrit; non prolixis, quod in limine facere solent, inquirere verbis lubet in nominis derivationem. Deducant alii vocis originem sive a regionis forma & situatione; sive a moribus incolarum; sive a Luticis, vel Lusicis peculiari Sclavorum populo: variisque rationibus suas defendant sententias. Absit a nobis pertinaci studio urgere, quæ depromere magis inanes ingenii lusus, quam solidam veritatem spirare videntur. Sufficiat nobis, observasse, quod Lusatia longo tempore ante, quam hoc nomine posteritati innotuit, diversis gentibus sedem ac domicilium præbuerit. Nec attingam Lusatiæ antiquæ fines atque terminos. Ut enim limites institutionis primæ perquam incerti & obscuri sunt; sic ex monumentis antiquorum scriptorum satis declarari nequit, quomodo temporis successu vel varia terrarum accessione aucti, vel earundem detractione coarctati sint, ut inanem operam videatur insumere, qui ante Henrici Aucupis tempora certi quid ea de re tradere sustineat. Nemo tamen inficias iverit, qui in lectione antiquorum scriptorum quodammodo versatus est, Lusatiæ nomine plerumque illas insigniri terras, quæ nunc Lusatiæ inferioris titulo commendantur. Sed repetere tantummodo ex antiquæ historiæ penu lubet illos populos, quos hæc terra ab antiquissimis temporibus aluit. Optandum vero, solidis magis rationibus & indubitatis antiquitatis fundamentis in hoc versari instituto, quam variis sæpe conjecturis auditorum animos relinquere suspensos, liceret. Sed quia integra Lusatiæ historia, (si excipis solam Manlii chartam manuscriptam, multis quidem in locis repurgandam a mendis accuratiusque edendam,) quia, inquam, historia integra vix extat; eo majoribus obscuritatum tenebris immersa antiqua hujus terræ historia fuerit; quo rariora sunt antiquitatis monumenta, fida tantæ rei indicia. Et primo quidem adeo clarum & perspicuum esse arbitror, vetustissimam Suevorum gentem primas in ea terra sedes habuisse; ut a nemine, nisi omnium rerum experte, in dubium vocari possit. Probat enim hanc sententiam cum Tacito rerum Germanarum Scriptore sincerissimo Ptolemæus. Nec aliam sententiam habet Dubravius, gentis Bohemicæ scientissimus scriptor, qui in Historia Bohemica apud omnes in expedito esse affirmat, Suevicam Gentem sedem rerum ac fortunarum habuisse in illa terra, quæ nunc Lusatiæ nomine celebratur. Et quando fluminum indicia sequi libet, adest Suevus fluvius, ab illa gente nominatus, quem plerique Sprevum esse perhibent, qui oritur a radicibus montium Sudetorum, nonnullis supra Budissam milliaribus, & Lusatiam Marchiamque emensus, cursu a septentrione in occasum reflexo, Havelo miscetur; ut Philippus in Chronico Carionis non dubitet, quin ad derivationem Suevi fluminis cogatur respicere, qui veterem Suevorum sedem & domicilium explorare suscipit. Neque vero, dum Suevos nomino, obscuros & ignobiles populos intelligo, nulli forsan nationi neque visos neque auditos. Validissimos eos fuisse, & virtute sua incredibili maximum vicinis gentibus terrorem incussisse, varia variorum scriptorum elogia nos docent, & commonefaciunt. Seneca Suevos vocare nobi-

nobiles solet populos. Plutarchus præstantissimos Germanorum dicit. Florus validissimis gentibus eos annumerat. Orosio familiare est, Suevos maximas ferocissimasque gentes appellitare. Apud Julium Cæsarem Suevorum gens longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium dicitur. Nec ignotum, Suevos adeo validos fuisse, ut coram Cæsare confiterentur Usipetum & Tenchtherorum legati, eos tanta esse potentia, quibus ne Dii quidem immortales essent pares. Etiamsi autem clarum & perspicuum esse arbitror, Suevorum amplissimam & potentissimam gentem ab antiquissimis temporibus hos obtinuisse agros; non tamen constat inter Scriptores, quinam ex illis Lusatiam nostram incoluerint, cum in aprico sit, validissimam Suevorum gentem nullas diu fixas, stabiles & tranquillas sedes habuisse, sed varias Germaniæ provincias excursionibus creberrimis implevisse. Manlius conjicit ex Ptolemæo, e Suevica gente Ilingos seu Ilinges, Lusatiam superiorem cum parte Silesiæ tenuisse; inferioris partem ac Marchiam Brandenburgensem Senonibus domicilium præbuisse. Addit præterea Ilingos a Tacito nominari Elysios, indeque esse, quod Philippus Melanchthon Elysios existimet esse vel Silesios, unius abjectione literæ; vel Lusatios, mutata voce in sonum elegantiorem. Vero tamen vicinior nobis eorum sententia videtur, qui solos e gente Svevorum Semnones seu Senones primos hujus terræ incolas faciunt. Etsi enim Ptolemæus docet, Senones quondam post Albim ad Svevum fluvium in parte Orientali habitasse, ubi nunc forsan Lusatia inferior est cum parte Marchiæ Brandenburgensis; tantum tamen abest, ut se nobis adversarium profiteatur, ut nostram potius sententiam videatur confirmare. Fatentur enim conjunctis animis Viri sapientissimi, terram illam, quæ nunc Lusatiæ nomine commendatur, in antiquissimis Scriptoribus esse inferiorem, Nec dissimulant, limites istius regionis adeo obscuros esse, ut nemo certi quid in medium proferre possit. Hanc ipsam Ptolemæum intelligere, non obscure colliget, qui verba tanti Scriptoris penitiori cura examinaverit. Nec abnegaverim, si conjecturis indulgendum, Elysios ipsis Semnonibus, tanquam conditoribus, sua debere incunabula. Ut enim Semnones ab antiquissimis temporibus maxima rerum incrementa habuerunt, & per terras diversas felicissimo cursu se disseminarunt; sic etiam Elysiis in his terris dubio procul dederunt originem. Nec aliam fuisse causam puto, cur Ptolemæus post Senones in hoc agro collocet Ilingvos, quos Elysios vocat Tacitus, quam quod Senonibus, tanquam conditoribus, debeant originem. Utrum vero sequenti tempore Senones & Elysii sub notis nominibus semper floruerint, an vero sub aliarum gentium nominibus innotuerint; temere nihil audeo statuere. Deficiente enim fide historica, periculosissimum judico, vanis indulgere conjecturis, eaque in medium proferre, quæ a veritate sunt alienissima. Seculo post Christum natum quinto Veneti & Sarmatæ infusi ex Asia in Europam, Poloniam, Bohemiam magnamque Germaniæ partem inundarunt, quæ gentes temporis successu communi nomine Sclavi dicebantur. Utrum nonnulli ex his Vandali dici possint, quod, referente Dubravio, superatis Vandalis, gente Gothica, terras eorum occupaverint, sibique hoc nomen tribuerint, judicio cordatiorum virorum relinquo. Cum vero inquieti & rapaces populi prospero rerum successu uterentur, moreque tempestatis subitæ plures occuparent terras; successu temporis eo plures in Europam copias introduxerunt, quo magis & terræ fertilitas illis arridebat, & fortunæ benignitas ausibus temerariis favebat. Initium hujus commigrationis factum esse sub imperio Valentiniani III. multorum historicorum fide dignorum sententia est. Reperiuntur tamen, qui de tempore adventus Sclavorum nihil certi in medium proferre audent, dubio procul diversis eorum itineribus commoti, siquidem ex historia constat, Sclavos non uno impetu in Svevorum & Vandalorum fines intrasse, sed diversis temporibus diversas gentes introduxisse. Ut autem in varias excreverunt familias Sclavi, locis & appellationibus distinctas; sic imprimis celebris fuit Serbica vel Sorabica, quæ deletis Harmunduris & ipsa Svevica gente, Lusatiam integram, una cum parte Misniæ & Saxoniæ occuparat. Non tamen Soraborum nomen nobis, sedes diversorum populorum scire cupientibus, satisfacere videtur. Hoc enim commune habuisse nomen superioris & inferioris Lusatiæ incolas, pulchre prodidit Johannes Dubravius, antiquitatum Bohemicarum scrutator felicissimus. Facit præterea Soraborum partem Milcianos seu Milsianos, notatione situs a cæteris distinctos, quos agrum Budissinensem inhabitasse, perhibet. Nec poterat vir ingeniosissimus immemor esse diplomatum ab Imperatoribus datorum, in quibus signantur Milciani haut sane alii, quam qui hodie Lusatiam superiorem incolunt. Ut taceam, ideo ditionem Budissinensem post devictos Milcianos ab Henrico Aucupe hoc nomen retinuisse, ut dicatur Milzavia, seu Milcienia, quia Milcia-

nis

nis quondam sedem ac domicilium præbuit. Manlius in suis Commentariis rerum Lusaticarum collocat cum Peucero Luticicos seu Lusicios in Lusatia inferiori, quos tamen magis ad occidentem inclinasse, alii variis ostendunt argumentis. Ut autem Sorabi seu Sclavi more procellæ repentinæ vagati per Germaniam, præ ceteris hanc quoque terram occuparunt, atque e nomine Gentis Sorabiam appellitarunt: sic nec quietiores sequentibus extiterunt temporibus, quippe qui in patrio solo prædis quotidianis & continuis bellis fuerant assveti. Perpetuis enim bellorum tumultibus, efferati moribus, pugnacesque populi Saxoniam Misniamque afflixerunt. Irruptionibus innumeris vexarunt Thuringorum fines. Nec ullo intermiserunt tempore Franconiam cædibus, rapinis & incendiis creberrimis exhaurire. Quantum incommodorum paraverint Regibus Germanorum sævissimis belli tumultibus, vel ex solo Caroli M. ævo apparet, quo Sclavorum nomine nihil fuit illustrius. Et quamvis Germanorum Principes multis expeditionibus ferociam Sclavicæ gentis reprimere tentaverint; frustra tamen eos lacessebant armis, qui invictis armis suos tueri fines didicerant; irritoque conatu profligare cupiebant, qui validissimas etiam nationes irritare poterant. Primus Carolus M. extitit, qui devicta feliciter Germania, populoque idolorum cultibus obnoxio, ad veram DEI agnitionem adducto, Sclavis per Germaniam vagantibus animose se opposuit, & Neclano eorum Duci parendi legem indixit. Quo pulchrior vero Germanisque acceptior hæc victoria fuit; eo difficilius Carolo visum, hostis validissimi potentiam congressionibus multis frangere ac labefactare. Cum enim Neclanus Lecho peritissimo sibique fidissimo belli Duci, ditionem ad Sprevum fluvium, ubi nunc Budissinensis ager, beneficiario jure possidendam dedisset, meliora in novo vasalle belli auscipia habiturus; Cumque interjecto tempore Lechi filiam Svatanam Wittikindus Saxonum Dux in matrimonium duxisset; eo facilius Neclano, his nixo præsidiis, videbatur, fortiter se animoseque Carolo M. opponere, suasque terras contra ipsius impetum defendere, quo magis pro gloria gentis antiquæ pugnabat, atque tot majorum victoriis ad persequendum bellum incitabatur. Et felicissimum dubio procul belli eventum nactus esset, nisi repentinus Wittikindi defectus omnes ejus res pervertisset. Postquam enim generosus ille Saxonum heros cum suis subditis, ejurata gentilium idololatria, religionis Christianæ veritatem amplexus erat, nec adhærentem adhuc idololatriæ Lechum, quem socerum colebat, ullis vel precibus, vel comminationibus adducere poterat, ut superstitionem abjiceret gentilem, & Christianæ religioni suum daret nomen; non dubitavit Wittikindus ex Christianæ religionis amore infideli socero bellum indicere, quem ante contra Carolum M. armis juverat, ac cum Carolo reprimere ac coërcere Sclavorum greges, qui cladibus continuis universam Germaniam exhauserant. Etsi autem Wittikindus post insignes victorias in introducenda religione Christiana in hanc terram omnem adhibebat industriam, multisque in locis etiam felicissimo propagabat cursu; non tamen perversa & fœdissimæ idololatriæ assveta natio pristinam omnino consvetudinem abjicere voluit. Si aperta professione religionis Christianæ veritatem cogebatur amplecti, animum retinebat privata superstitione adimpletum. Et si in civitatibus minus licebat cultui idolorum turpissimo adhærere, in remotis & tenebrosis sylvis superstitionibus abominandis ita vacavit, ut nec monitis nec comminationibus ullis se pateretur abduci. Adde, quod multi in socios, quos Christo nomen dedisse cognoverant, immanissima crudelitate grassarentur. Describit Manlius vetus Sclavorum idolum Flyns vel Flynnum dictum, quod fuerit ad instar mortui, pallidum, longo amictum pallio, casarie nigra, rubeo colore, dextra manu perticam tenens cum manipulo spicarum, & in lævo humero leonem habere erectum, qui mortuos excitaret. Superfuisse hoc Sclavorum Idolum quingentis post Caroli M. mortem annis, & a Christianis Principibus an. Christi supra Millesimum trecentesimum decimo sexto conjunctis animis & viribus esse destructum, ut diu desideratum finem idololatriæ gentilis reliquis imponerent, constans historicorum fide dignorum sententia est. Sed ut ad propositum revertar; post mortem Wittikindi in his terris tumultus gravissimos cum bellis assiduis grassatos esse, notius forsan fuerit, quam ut multis a me verbis exponi debeat. Etiamsi enim posteri Witikindi per temporis aliquod intervallum in sua retinuerunt potestate rebelles & indomitos Sclavos; brevi tamen a fide Christiana desciverunt, omnemque parendi legem Saxonibus renunciarunt. Nec prius frangi & coërceri effrena gentis malitia potuit, quam Henricus Saxonum Dux, cognomine Auceps, Heros sapientiæ & fortitudinis laude florens, post deletos in agro Martispurgensi Hunnos, Sorabicos quoque armata vi aggrederetur, & aggressos ita deleret, ut ultro Saxonum jugo colla devicta subderent. Ab eo tempore Henricus captum Soraborum agrum in præfecturas

ctura limitaneas distinxit, quas nostra dialecto vocamus Marchias ac iisdem præfectos seu Marchiones instituit, qui regni limites adversus hostes vicinos defenderent, dataque occasione redderent auctiores, in eo denique toti essent, ut certo legum temperamento, populum majorum more efferum, ad mansuetudinem adducerent. Et optandum certe, ut feliciores essemus in distinguendis Marchiæ limitibus, quos Henricus Auceps constituit, quam fines hujus terræ antiquos ostendere possumus. Quia vero ne vetustis quidem Scriptoribus recte explorati sunt, nobisque vel parum vel omnino nihil de illis constat, patienter ferendum, si, quam historiam accuratior Marchionum series reddit claram ac perspicuam, incerta limitum ratio obscuriorem aliquando reliquerit. Si tamen conjecturis indulgendum, iterum Lusatiam magis inferiorem, quam superiorem ad novam hanc Marchiam pertinuisse, vero consonum videtur. Ut Conringium prætereamus, historicum ævi nostri fide dignissimum, multis evincentem argumentis, Lusatiam superiorem vel integram vel maxima ex parte sub Bohemia fuisse, nec prius a Dominis suis justis potuisse avelli, quam Dux Polonorum Mieslaus, vel Micislaus, ducta in Matrimonium Dombrava vel Daubrawea, Regis Bohemici filia, dotis loco eam acceperit. Atque cum hoc Henrico Aucupe tumultuosam Soraborum nationem vincente, terramque post introductos Germanos in præfecturas limitaneas distinguente, incipit historia Lusatica medii ævi, & excurrit usque ad tempora Johannis Bohemorum Regis, ubi denuo post varios fortunæ casus ad regnum Bohemiæ Lusatia fuit devoluta. Ex quo autem Henricus post conditam Marchiam Brandenburgensem & Misnicensem, hanc quoque terram Marchiam Lusatorum nominaverat; ex quo etiam, uti superius monitum, novæ Marchiæ dederat præsides seu præfectos limitaneos, qui assiduo ad Imperii limites in armis excubarent, simulque cum muniendorum finium præsidio curam agerent, populo novo jura & leges darent; non iisdem parere Dominis cœpit, sed pro diversa temporum mutatione suos mutavit Marchiones & cum Marchionibus fortunam. Revocantur communiter ad quinque periodos in historia, qui principatum nomine ac titulum Marchionum in Lusatia tenuerunt. Et prima quidem periodus eorum est, qui ex antiqua Saxonum nobilitate Lusatiæ præfuerunt. Chronicon Carionis vocat Comites Stadenses. Horum agmen ducit Gero seu Geron, qui anno reparatæ per Servatorem salutis nongentesimo sexagesimo secundo Marchionis charactere & titulo ab Henrico Aucupe huic terræ præpositus est. Fortis hic & magnanimus heros non solum occupatus fuit in extendenda religionis Christianæ doctrina, sed etiam fortiter animoseque violentos Sclavorum impetus repressit. Si Wittichindo fides habenda, triginta Sclavorum principes, qui callidis circumvenire insidiis Marchionem tentarunt, post detecta consilia magno epularum apparatu excepit, omnesque cum nimio caluissent vino, interfecit. Obiisse dicitur summus hic Marchio anno CHristi supra centesimum sexagesimo quinto, cum ossa sua post discessum ex hac vita Gerenrodensi monasterio inferri jussisset, cujus ipse fundator fuerat. Successorem reliquit Christianum, qui Hiddam Geronis sororem matrimonii jure sibi junxerat. Hic per octo annos, quibus præfuit Lusatiæ, hoc unum egit, ut Marchiam in perpetua pace retineret & æquissimo jure foveret ac tueretur. Decedentem in Marchionatu excepit Ditmarus filius, heros generosus, & qui optimam de se spem omnibus fecerat subditis. Ereptus tamen fatali necessitate omnium saluti anno gubernationis altero, Geronem II. ex Suanehilda seu Suanevilla filium reliquit, in cujus tempora incidunt sævissimi belli tumultus, qui Lusatiam vicinamque Misniam maximis cladibus afflixerunt. Scilicet Dux Polonorum Boleslaus II. cognomine Chobrius anno millesimo secundo, Marchiam Lusaticam copiis maximis invadens, cum alias civitates, tum Budissam post aliquam obsidionis moram expugnavit; nec rebus supra vota fluentibus, dubitavit in Misniam penetrare, terramque pulcherrimam cædibus, incendiis ac rapinis miserrime exhaurire. Ab Henrico II. Imperatore in diversis expeditionibus feliciter Misnia & Lusatia ejectus, mox rediit collectis viribus, tantoque favore denuo terras sibi ereptas invasit, ut, quod intactum ante reliquerat, crudelissima tyrannide vastaret. Nec effugere Marchio vim validissimam hostium potuit, sed pro salute patriæ contra Polonos fortiter dimicans in acie occubuit relicto filio Ditmaro, virtutis ac dignitatis paternæ successore. Hoc gubernacula Marchiæ tenente, arma sunt posita, & circa annum Christi millesimum decimum octavum pax inter Henricum II. Imperatorem & Boleslaum Polonorum Ducem Budissæ erecta, eo gratior Lusatiæ, quo magis a longissimis belli tumultibus respirare, & gratam pacis amabilitatem intueri optaverat. Seriem in Geronis familia claudit Otto, Ditmari II. filius, sextus Marchio, qui sine hærede discessit, anno millesimo trigesimo primo, postquam per tredecim annos summa cum laude Lusatiæ præfuerat.

fuerat. Secunda periodus Marchionum Lusaticorum est familiæ Dedonicæ. Extincta enim Geronis familia, Imperator Henricus IV. obtulit hanc dignitatem Dedoni, quem quondam Henricus III. Marchionem Misniæ fecerat, idque sive ex jure, quodam cognationis, sive quod res ejus ex singulari clementia cuperet esse auctas. Parum tamen gratiæ optimo Imperatori pro beneficio exhibito retulit. Cum enim Romanus Pontifex novo & inusitato exemplo proceres imperii ad conjurationem contra Henricum Cæsarem adduxisset, simulque Rudolpho Suevorum Duci coronam imperii misisset; non dubitavit Lusatorum Marchio Dedo, Anti-Cæsaris partes agere, clementissimo Domino se opponere, & in belli societatem trahere Thuringos, quos ob decimas Archi-episcopo Moguntino a Cæsare concessas, rerum novarum cupidissimos intellexerat. Qui pro causa Marchionis stant, ejusque factum defendunt, provocant ad suspicionem de libertate Saxonum opprimenda, quæ ad Imperii proceres ob habitum Henrici cum Danorum Rege, Colloquium paulatim manare cœperat. Addunt quoque Necessitatem Marchioni etiam invito impositam fuisse, prædia viduæ Ottonis, in matrimonium ductæ, vi armata repetere, cum postulanti nullus relinqueretur locus. Hoc certum, conjugem Dedonis Adelam, implacabili arsisse odio, maritoque alioquin miti ac placabili audacia sua faces prætulisse ad extrema quæque tentanda, bellumque ingressum summa pertinacia cunctisque viribus persequendi. Tandem tamen Cæsaris gratiæ redditus est Marchio post colloquium Gerstungæ institutum, feliciterque Lusatiam administravit, donec longa consumtus ægritudine, anno Servatoris millesimo septuagesimo quinto exhalaret animam. Post obitum Marchionis periodus hæc celeres & inopinatas mutationes sensit. Cum enim ex relictis filiis Henricus dignitati & potentiæ paternæ sive deberet succedere, sive jam successisset; Imperator Henricus exclusis ab hæreditate Dedonis filiis, Vladislao Bohemorum Duci, fidoque contra Rudolphum Anti-Cæsarem socio, in pignus grati animi & regium titulum concessit, & vel integram Marchiam, vel partem hæredibus Dedonis debitam, tanquam peculiare donum adjecit. Nec Lambertus Paulus & Langius dubitant, quin Marchia quoque Misnicensis liberalitate Cæsaris una cum Lusatica ad Bohemos devoluta sit, quamvis illam terram Ecbertus Saxoniæ Thuringiæque Marchio Bohemico Regi, admota, militari manu, non diu post ex manibus extorserit. Quare ut cum Albino, Henricum Dedonis filium faciamus Marchionem Lusatiæ, nulla nos cogit necessitas. Si enim, exclusis Dedonis filiis, utraque Marchia devoluta est ad Bohemos; cur Marchiones præter omnem causam multiplicabimus? & si Henricus ipse hoc titulo abstinuit, seque Marchionem de Hileburg appellitavit, cur frustra, refragante historicorum fide, Lusatiam ipsi attribuemus? Cæterum quicquid dignitatis Uratislaus & novo Regis titulo, & terræ pulcherrimæ accessione videbatur adeptus; non tam sibi, quam virtuti ac potentiæ Viperti Comitis Groicensis videbatur debere, utpote, quem in Anti-Cæsare Rudolpho opprimendo felicissimum pariter & constantissimum cognoverat. Hinc non dubitavit, gratam heroi summo mentem testari, ipsique data in matrimonium Juditha filia, dotis loco adjicere, quicquid terræ Lusatiæ a Cæsare acceperat. Atque cum hoc Viperto, genus ex Regia Danorum familia ducente, incipit tertia periodus Marchionum Lusaticorum, Comitum scilicet Groicensium; & incidit in annum reparatæ per Servatorum salutis millesimum nongentesimum tertium. Etsi autem incomparabilis hic heros in rebus gerendis acerrimus visus est; non tamen in Marchionatu suo prosperam æquabilemque fortunam sensit, sed posteris documento fuit, quam versabilis sit illis fortuna, qui ea minus reverenter utuntur. Scilicet cum ab Uratislao socero, vanæ gloriæ cupidissimo, contra Henricum V. Germanorum Imperatorem temere sollicitari se passus esset; tantam ejus offensionem injusta hac rebellione attraxit, ut necessitatem sibi videret impositam, præter urbem Leisnicensem, etiam ditionem Budissinensem Imperatori relinquere. Nec Henricus terram occupatam sibi reservare, sed Hojeri, Comitis Mansfeldensis potestati certis de causis tradere voluit. Et vix gratiæ Imperatoris reconciliatus erat Vipertus, cum novæ ab inquieto ingenio turbæ efficerent, ut ab Henrico justis de causis caperetur, per multosque annos in arctissima custodia haberetur. Attamen restitutus denuo multorum intercessione pristinæ libertati est, Marchiamque Lusaticam ut legitimus Dominus a Cæsare reconciliato accepit. Moriens anno Christi supra millesimum centesimum vigesimo quarto filium Henricum Successorem reliquit, in retinenda Marchia, non feliciorem ipso parente. Cum enim circa prima statim tempora suæ gubernationis Uratislaus Bohemiæ Rex vitam cum morte commutasset, fratrique Sobieslao regnum reliquisset; non dubitavit novus Bohemiæ Dominus invadere Lusatiam, magnamque istius partem, exclusis Viperti hæredibus in suam redigere potestatem. Atque hic famosus

mosus Sobieslaus est, sub quo civitates Lusatiæ superioris partim fundatæ, partim auctæ sunt. Hoc jubente vetus castrum moenibus ac fossis munitum ab incendio illustrius surrexit, & Gorlicii nomen accepit. Si Dubravio credendum, Sobieslaus Budissam vetustate consumtam & exhaustam instauravit, multisque modis auctiorem reddidit. Nec a veritate videtur alienum, Zittaviam nostram sub ejus regimine magna habuisse incrementa, cujus incunabula Manfredi Comitis Ringelheimensis conjugi vulgo tribuuntur. Atque ab hoc tempore reges Bohemorum magnam Lusatiæ superioris partem in sua retinuerunt potestate. Id quod vel ex solis conditionibus pacis constat, quas Poloni cum Bohemis circa annum Christi millesimum centesimum septuagesimum primum erexerant, in quibus præ cæteris constitutum, ut Lusatia, seu potius ea Lusatiæ pars, quæ Bohemiam Silesiamque attingit, juris esse Bohemici debeat. Dolendum tamen, quod Lusatia parum sibi pacis & tranquillitatis publicæ sub regum sequentium imperio polliceri potuerit. Cum enim post obitum Sobieslai Regis inter proceres Bohemiæ varia de successionis jure litigia moverentur, ipsum quoque regnum innumeris turbaretur dissidiis; eo tristiora Lusatiæ Bohemicæ fata imminebant, quo magis regnum ipsum in sua veluti viscera sæviebat, atque ad exitium suum ruebat. Nec prius sibi quietiora tempora polliceri potuit, quam Ottocarus Bohemorum Rex potentissimus suppressa discordia intestina, & validissimo regno autoritate sua redderet exoptatam pacis amabilitatem, & in Marchia Lusatica omnia tranquilla & pacata redderet. Sed ut revertamur ad Marchiones nostros, quarta Periodus, quæ in annum Christi supra millesimum centesimum vigesimum septimum incidit, Comitum est Wettinensium, quorum primus Conradus dicitur fuisse. Ex quo enim magnanimus hic heros a captivitate Henrici junioris de Ileburg, quam diu sustinuerat, non sine singulari DEI providentia erat liberatus; adeo fortuna rebus ejus favere coepit, ut mox Imperatoris beneficio Marchiam Misnicam acciperet, mox Marchiæ Lusaticæ accessione dignitatem suam videret auctam; mox terram Rochlicensem in sua videret potestate. Moriens quinque reliquit filios. Ottonem, cui vivus adhuc Misniæ Marchiam concesserat; Dietericum, qui Lusatiam acceperat; Henricum, quem Comitem Wettinensem fecerat; Dedonem, quem Rochlicensem; & Fridericum, qui Bremensem Comitatum adeptus erat. Dietericus igitur seu Theodoricus Patri succedens, erectione nobilissimi coenobii, quod Doberlug vocatur, memoriam nominis commendatam esse voluit. Ex prima conjuge Dobergana natum filium in torneamenti ludo lancea confossum amisit. Ex Cunigunda pellice potius, quam altera genuit Theodoricum, postea Episcopum Martispurgensem. Cumque legitimam prolem non haberet, mortuo successit Dedo frater, hactenus Comitis Wettinensis titulo contentus. Vix novam dignitatem per nonnullos annos administraverat, cum ex incisione ventris obiret, relictis Mechtilda conjuge, filiis duobus, Conrado, qui dignitati paternæ successit, Dieterico Comite Sommersburgense. Admotus ad Marchiæ gubernacula Conradus anno, supra millesimum ducentesimum quinto adversarium statim sensit Uladislaum Polonorum Ducem, cujus Sororem Elisabetham habebat in matrimonio. Nec aliter saluti suæ consulere scivit, quam si arma armis propulsaret, seque justo & idoneo bello vindicaret in libertatem. Congressus igitur prælio cum Uradislao, qui contra datam fidem in Marchionem irrumpere tentabat, eum post periculosam dimicationem interfecit, castra integra occupavit, nobilique ista victoria finitimis populis se terribilem reddidit. Celebratur a multis summa Marchionis pietas, & ardentissimum studium, quod in augenda propagandaque religionis Christianæ integritate semper habuit. Celebratur fides incorrupta, quam non solum amicis præstitit, sed & hostes sæpenumero non sine maxima admiratione experti sunt. Naturali fatorum conditione rebus humanis ereptus cessorem habuit Theodericum seu Dietricum II. Ottonis filium & Conradi nepotem. Cum hactenus Misniæ Marchiam administrasset, & favente occasione Lusaticam rebus suis adjectam esse vellet; eam ab Ottone IV. Imperatore pro quindecim millibus marcis redemit, ex quibus decem millia solvit, quinque vero ab Imperatore sibi remissas vidit. Princeps non minus, quam antecessor, sanctus & religiosus, quique & in Viros doctos beneficus, & in omnes bonos clementiæ laude illustris. Ex Juditha conjuge suscepit filium Henricum, qui ob immaturum parentis optimi obitum necessitatem sibi vidit impositam, sub tutela Ludovici IV. Landgravii Thuringiæ tyrocinia militiæ deponere. Adeo tamen successu temporis inclarescere fortitudinis laude coepit, ut nomine illustris a civibus pariter ac exteris coleretur. Interruperant post excessum Dietrici successionem paulo vicini populi, contemnentes teneram Henrici adolescentiam, nec parum acerbitatis terræ Lusaticæ intulerant. Sed ex quo ad virilem ætatem pervenit generosi seminis adolescens,

lescens, tantam felicitatem suis rebus imminere sensit; ut & Cæsaris Friderici II. beneficio Marchiam Lusaticam recuperaret, & Misniam cum Thuringiæ Landgraviatu brevi temporis intervallo sibi subjectam videret. Illustris hic Marchio vel condidit, vel auctiorem reddidit Cellam, inferioris Lusatiæ ad Oderam cœnobium; ac Doberlugense ad Elystram nigram variis privilegiis ac reditibus præclaro majorum exemplo illustrius reddidit. Tres conjuges successivo matrimonio coluit. Constantiam, Leopoldi Ducis Austriæ filiam, ex qua Alberti & Theoderici pater factus est; Agnetam Ottocari Regis Bohemorum filiam, quæ improlis discessit; & Elisabetham, ex antiqua & nobili Maltitiorum prosapia, ex qua Hermannum & Fridericum vidit. Vivus hæreditatem Alberto & Theodorico filiis ita distribuisse fertur, ut isti dederit Thuringiam; huic vel Marchionatum Landsbergensem, vel aliam terram, servata sibi reliqua terra. Moriens Dresdæ anno supra millesimum ducentesimum octogesimo octavo, exuvias corporis Cellam portari jussit, ut cum tribus conjugibus & duobus filiis Hermanno ac Friderico, quibus vivus adhuc oculos clauserat, commune haberet sepulchrum. Henricum illustrem in Lusatia excepit Theodoricus Junior, qui vulgo Dicemannus seu Tizmannus appellatur; Alberti Thuringiæ Landgravii ex Margaretha Austriaca filius. Heros tanta fortitudinis laude celebris, ut rerum gestarum gloria antecessoribus omnibus vel par fuerit, vel palmam præripuerit. Perfert ipsi Fabricius testimonium firmissimum, quod cum Marchionibus Brandeburgicis tanta fortitudine bellum gesserit, ut in sumendis armis primus, & in deponendis ultimus extiterit. De reliquis bellis, quæ omnis ætatis ac memoriæ celeberrimus heros animose pro salute patriæ subiit, plena multorum scriptorum monumenta sunt. Vel solum ejus epitaphium, quod Lipsiæ in templo D. Thomæ Latinis versibus ostenditur, tantam rerum gestarum seriem nobis exhibet, quæ fidem etiam superare possunt. Sed quo celebrior Marchio fuit; eo indignius mortis genus perpessus est. Cum enim legiones pro consvetudine in hyberna duxisset, & nocturna sacra natalitiorum Christi devotissimo studio ageret, a Percussore clanculum misso ita vulneratus est, ut biduo post necessitatem sibi videret impositam, ex hac vita migrandi. Decedens sine hærede, fratri Friderico Lusatiam reliquit, cui jus in hanc terram, si forsan in possessione non habuit, eripi nec potuit, nec debuit. Atque hæc causa est, cur titulum non minus Marchiæ Orientalis, quam Thuringiæ & Misniæ in suis usurpaverit Diplomatibus, ut Paulus Langius & autor libri de Landgraviis Thuringiæ prolixissime habent. Nec ignotum, quod periculosæ lites inter Fridericum & Waldemarum I. Brandenburgicum intercesserint, in mutuas deprædationes erumpentes, quodque in his turbis Marchio noster, a Waldemaro captus, nec prius dimissus sit, quam Lusatiæ valediceret, ditionique Waldemari relinqueret. Nec Reges Bohemorum hanc rem parum adjuverant. Ab interregno enim, quod magnum vulgo vocant, cum Marchionibus Brandenburgicis pacem amicitiamque constantissime coluerant, illisque etiam, suppressa Marchionum Lusaticorum potentia, varias terræ partes successivo studio concesserant, sive ope eorum spem sibi fecerint ad summam imperii dignitatem; sive alia de causa nobis incognita res Brandenburgicorum Marchionum auctas esse voluerint. Hinc quinta surgit periodus Marchionum Brandenburgicorum, qui nostram Lusatiam, a Regibus Bohemiæ illis addictam per temporis aliquod intervallum tenuerunt. Modus autem traditionis parum nos reddiderit sollicitos. Doceant multi, Marchiam ad Brandeburgicos devolutam esse donationis beneficio. Provocent alii ad oppignorationis jus certissimum. Pugnent nonnulli vel pro venditione, vel pro lege connubiali, vel alias adducant causas, quæ avulsam a Bohemiæ regno Lusatiæ Marchiam edoceant. Nos observamus jam Ottocari II. Bohemorum Regis tempore maximam partem Lusatiæ superioris ad Ottonem II. Brandenburgicum Marchionem transiisse. Cum enim Ottocarus Austriam, tunc temporis possessore vacuam armato milite petiisset, eo feliciorem armorum progressum sibi indulgebat; quo plus auxilii ab Ottone sperabat, quem variis sibi beneficiis obligaverat. Atque ab eo tempore maxima Lusatiæ pars a Brandenburgicis retenta Marchionibus, donec Friderico in angustias redacto, etiam inferiori Lusatia potirentur. Nunquam tamen inclyta nostra Zittavia Brandenburgicis paruit cum Budissa, Gorlicio aliisque Lusatiæ superioris locis, sed antiquos Bohemiæ Dominos constantissima fide coluit. Et fuisset certe Wenceslaus II. Ottocari II. filius post obitum parentis in summo vitæ bonorumque omnium periculo, nisi Zittavia nostra eum fidelissime custodiisset, & custoditum regno Bohemico reddidisset. Usurpaverat tunc temporis regni administrationem eques quidem auratus Otto Labiscus cum fratribus suis, rapta regina vidua, quæ etiam inconsultis atque adeo invitis Bohemiæ proceribus ipsi nupserat. Quare ne Wenceslao impuberi Regis filio quid periculi

vel

vel a matre, vel ab alio quodam homine immineret, per longum temporis intervallum in hac civitate latuisse fidissimeque a civibus educatus esse dicitur; donec Otto Brandenburgicus tutoris nomine, insidiarum causa commotus, quæ ipsi a vitrico struebantur, juvenem ad se accersiri juberet. Atque hæc causa est, cur deinceps Wenseslaus, ad gubernacula regni admotus, Zittaviam, fidissimam suam nutricem, tam charam habuerit, ut eam quotannis visitaret, visitatam variis augeret beneficiis, maximisque muniret privilegiis. Paulo post Zittavia Dominis Lieppensibus, Bohemiæ proceribus paruit, & tamdiu sub eorum potestate fuit, donec post varios fortunæ casus sub mansvetudine Regum Bohemicorum denuo acquiesceret. Interjecto tempore post Waldemarum I. varii e Brandenburgicis Marchionibus per successionis ordinem nostram administrarunt Lusatiam, eo iniquiori fortunæ obnoxiam; quo minus sub illis Dominis pacata sibi ac tranquilla tempora indulgere potuit. Genus tandem in Waldemaro II. circa annum Christi millesimum trecentesimum quadragesimum octavum dicitur extinctum esse. Hæc cum agerentur, ita variabat belli fortuna, ut Lusatia necessitatem sibi videret impositam, nunc Bavaris, nunc aliis victoribus sese subjicere. Scilicet cum Henricus VII. veneno in Italia esset necatus, & successori Ludovico Bavariæ Duci a quinque Electoribus lecto, resisteret Fridericus pulcher Austriacus, Rudolphi ex Alberto I. nepos, & reliquorum Electorum autoritate, & majorum gloria nixus; laborabat Ludovicus Johannem Bohemorum Regem omni studio sibi attrahere ad belli discrimen, haud ignarus, quod fidum cœptorum Ducem in eo sit habiturus. Et ne surdas Johannis aures pulsaret, in præmium navatæ operæ utramque Waldemari Marchiam ipsi pollicebatur. Sed confecto feliciter bello, Ludovicus immemor & periculorum & promissionum, Johanni tantummodo Budissinam concessit, Brandenburgensem vero Marchiam una cum Electorali dignitate Ludovico filio majori reservavit. Ægre hanc rem ferens Bohemorum Rex Johannes, vi armata petiit, quod promissionis jure & impensarum bellicarum causa a Cæsare non potuerat consequi. Quare Gorlicium invasit; aliaque Lusatiæ superioris oppida sibi subjecit, frustra Imperatore Ludovico reluctante, cum propter domesticos motus, tum propter bella assidua, quibus temporum injuria se videbat implicitum. Nec in tanta rerum mutatione Lusatia ex malis, quibus per multos luctata annos fuerat, emergere prius potuit, quam ad pristinos Bohemorum Reges devolveretur, & Johannem Lucelburgicum suum Dominum veneraretur. Atque cum hoc Johanne Lucelburgico, Henrici VII. filio, qui regnum Bohemiæ cum Elisabetha, altera Primislai Regis filia impetraverat, incipit historia Lusatiæ novissima, universam terræ faciem nobis ob oculos ponens, quam & sub Regibus Bohemicis quondam habuit, & adhuc sub potentissimo Saxonum stemmate habet. Ex quo autem Lusatia regno Bohemiæ juncta fuit, jurisque Bohemici facta, eam cum potentissimo illo regno a Johanne Patre accepit Carolus IV. a proceribus Imperii etiam Cæsar creatur. Hic sicut occupatissimus fuit in Bohemiæ regno foris dilatando, domique efornando variis Canonicorum & Monachorum collegiis, institutione Academiæ Pragensis, ædificationibus & munitionibus, aliisque hujus generis rebus plurimis; sic nec quicquam in augenda ornandaque Lusatia & superiori & inferiori in se desiderari passus est. Zittaviam anno reparatæ salutis supra millesimum trecentesimum sexagesimo quarto reliquis Lusatiæ superioris Civitatibus adjunxit, certaque constituit judicia, ne incolæ Pragense iter longum periculosumque sibi viderent impositum, si rerum suarum controversias dirimere vellent; civitates denique arctissimo nexu ita conjunxit, ut unum veluti corpus constituerent, agrique Hexapolitani nomine innotescerent posteris. Præterea cœnobium Oywinense, nobis vicinum in monte Paracleti ædificari jussit anno supra millesimum trecentesimum sexagesimo octavo, magnifica æde temploque instruxit, & reditibus amplissimis ornavit, cum ante ista tempora receptaculum vel venatorum, vel prædatorum fuisset. Extincto Carolo, filius natu major Wenceslaus parenti in imperio Germanico pariter ac Bohemiæ regno successit. Et ne natu minimus filius Johannes præteritus a Patre videretur, Gorlicium ipsi atque alias Lusatiæ superioris civitates frater ipsi possidendas tradidit. Inde est, quod a Crantio aliisque hic Johannes Dux Gorlicensis, & ab Ænea Sylvio Dux Lusatiæ dicatur. Si tamen Dressero fides habenda, exclusus est civitate propter insolentiam & effrenatam libidinem, atque in inferiori Lusatia, quod reliquum erat vitæ, consumsit. Post mortem Johannis Jodocus, Moraviæ & Brandenburgensis Marchio Wenceslai patruelis ducatum Gorlicensem sibi tribuit, & tam diu retinuit, donec Gorlicenses, accusato duro ejus ac intolerabili imperio, ad pristinos Bohemiæ Dominos redirent. Cæterum, regnante Wenceslao cœpit adversus Pon-

Pontificis ambitionem & corrupta vitio hominum sacra concionando & libros vulgando, famam nominis acquirere Johannes Hussus, Regis patrocinio usus, qui de gratia Papæ conservanda parum sollicitudinis in se derivabat. Et dubio procul in disseminanda Evangelii doctrina testis ille veritatis felicissimum habuisset successum, nisi improvisa fatorum necessitate Imperator rebus humanis ereptus esset. Defunctum Regem anno supra millesimum quadringentesimum vigesimo octavo frater Sigismundus sequebatur, ante ab illustrissimis Imperii Ordinibus Cæsar Augustus proclamatus. Hic indicto Concilio Constantiensi, Johannem Hussum ad id evocabat, salvi conductus literis munitum, ut veritatis divinæ causam adversus falsorum dogmatum præcones ageret. Monachi tamen virum pietate insignem & nullius erroris convictum, rogo impositum perfide cremabant, cineresque in Rhenum spargebant. Quod impium facinus bello gravissimo Bohemi ulciscebantur, & Rege ejecto, monachisque occisis, omnia loca cædibus cruentabant. Neque solum Bohemiæ regnum civium manaverat sanguine, sed & tanti mali sensus in Lusatiam superiorem & inferiorem, in Silesiam, Marchiam Brandenburgensem, aliaque loca finitima penetraverat. Atque tanta violentia & rabie penetraverat, ut raptos ex matrum ulnis parvulos dissecarent, sacerdotes confoderent, virgines adultas cum junioribus fœminis ad libidinem raperent, anus obruerent, nullique parcerent vel sexui, vel ordini; templa DEI immortalis fuso sanguine profanarent, cadaveribus replerent, ac igne supposito accenderent, monasteria subverterent, omnia denique ferro & igne crudelissime vastarent. Enarrant adhuc incolæ majorum commemorationibus edocti, quam crudelissimam Tyrannidem Hussitæ exercuerint Laubæ & Lobaviæ, & quo incendio tristissimo manibus interfectorum parentaverint. Repetunt ex annalibus Cotbusiani, Gubenenses, aliique Lusatiæ inferioris incolæ, quanta immanitate, more furentium perniciem moliti sint pagis, vicis, oppidis, omniaque sic extirparint, ut fasta solitudo & sterilis humus, perditis etiam agris, relinqueretur. Nec inhiberi vis & crudelitas Hussitarum aliter potuit, quam ut pacis leges in concilio Basileensi dicerentur, & regni Bohemici incolis liberum religionis Evangelicæ exercitium relinqueretur. Circa illa tempora Sigismundus duas arces validissimas, sitas in monte, quem nostra dialecto Coronam regionis appellitamus, diruisse dicitur; ne vel hostes ejus haberent aliquod belli receptaculum, vel integram Marchiam variis eruptionibus affligerent. Vix composuerat Sigismundus turbas illas ac feralia bella Hussitica, cum ex hac vita discedens, unicam filiam Elisabetham relinqueret. Hanc sibi anno millesimo quadringentesimo trigesimo octavo desponsavit Albertus Austriacus Hungariæ Rex, & cum conjuge nova & regni Bohemici & Marchiæ Lusaticæ hæres factus est. Decedens tamen præter spem & expectationem in ætatis flore, & duas filias, & conjugem uterum gestantem reliquit. Natus ex ea Uladislaus mense quarto post mortem mariti est, Friderico III. Imperatore Curatoris nomine administrante terras. Cum ad adultam pervenisset ætatem, regni administrationem suscepturus in ipso nuptiarum apparatu cum sponsa Gallicana decessit, summumque sui desiderium Bohemiæ Lusatiæque incolis reliquit. Succedere jam fratri mortuo debebant duæ sorores, quarum altera Elisabetha a Casimiro Polonorum Rege ducta in matrimonium erat, sed quia, Rege quondam minorenni adhuc, potentia quorundam procerum Bohemicorum plus justo creverat, difficile imo difficillimum videbatur, constanti quadam possessione hæc sibi regna subjicere. In Hungaria Johannes Hunniades præses ac gubernator regni filium reliquerat Matthiam Corvinum, qui non dubitabat regium sibi titulum tribuere. In Bohemia administratio regni commissa erat Georgio Podiebracio, tanto acceptiori civibus omnibus, quo magis Papa ipsi propter Hussiticæ doctrinæ propagationem fuerat infensus. Cumque in tali rerum statu Poloni turbas darent sempiternas, Regisque sui jus in Lusatiam pariter ac Bohemiam modo blandis admonitionibus, modo minis gravissimis urgerent; Lusatia minus quieta & pacata tempora indulgere sibi potuit, sed res suas distractas ac confusas per multos annos non sine tacito mœrore vidit. E vivis sublato Georgio Podiebracio universum Bohemiæ regnum Uladislaus II. Casimiri Regis Polonorum ex Elisabetha Ladislai sorore filius hæreditario jure sibi vindicavit. Nec ingratus videbatur plerisque regni Bohemici incolis, qui materna stirpe a Carolo IV. descendebat, qui Bohemicam loquebatur linguam, & qui inter tot adversa & decumanos prope fluctus, ærario exhausto, potentia sua Bohemiæ poterat succurrere. Lusatiæ quidem proceribus in tanta rerum mutatione certis de causis placebat, Matthiæ Regis Hungariæ imperio se subjicere. Attamen non diu post repentinus Matthiæ obitus effecit, ut Regis Polonorum Potentiæ colla subdere cogerentur. Vix Uladislaus trium regnorum hæres erat factus, cum circa annum Christi millesimum quin-

quingentesimum decimum sextum decedens, filium Ludovicum reliquisset, de quo communiter refertur, quod omnia in eo tempus legitimum & præscriptum anticipaverint. Scilicet ante tempus legitimum creditur natus & quidem sine externa corporis cute, ante tempus infans fari cœpit, ante tempus nimia inclaruit sapientia, ante decennium regni negotia tractavit, ante tempus & quidem cum lacrymis Rex Hungariæ & Bohemiæ constitutus & coronatus est, ante tempus barbam aluit, anno nempe ætatis decimo quarto, ante tempus ætatis uxorem duxit, anno nempe decimo quinto, ante tempus canitie deformatus est, nempe decimo octavo, ante tempus denique periit, dum vigesimo ætatis anno ad Mohazium a Turcis interfectus est. Sic sola superfuit Anna Ludovici soror, quæ Ferdinando I. Caroli V. fratri desponsata, dotis loco Hungariam, Bohemiam & Lusatiam novo Marito attulit. Circa hæc tempora doctrina Evangelica a Luthero Wittenbergæ primum a sordibus Pontificiis repurgata, spargi per agrum Lusatorum cœpit. Et prima forte gloria Evangelicæ religionis Zittaviensibus debetur, quippe, qui indulgentia Magistratus usi, eam introduxerunt, & anno supra millesimum quingentesimum vigesimo primo M. Laurentium Heidenreichium, primum Evangelicæ veritatis præconem observarunt. Expulsi successu temporis ex hac civitate Monachi pariter ac Monachales virgines sunt, nec Cœlestini in petra Oywinensi tutum amplius locum sibi indulgere potuerunt. Exemplum Zittanorum secutæ sunt reliquæ civitates, tantaque animi cupiditate doctrinæ Evangelicæ cursum promoverunt, ut nemo inveniretur, qui vel cum missis Pontificiorum, vel cum simulata Monachorum sanctitate quid commercii habere cuperet. Nec parum Ferdinandus, justissimus pariter ac clementissimus Princeps, pium religiosumque propositum in spargenda Evangelii doctrina suo juvit patrocinio. Sicut enim ipse non alienus admodum ab hac religione fuit; sic neminem propter assumtam Evangelii doctrinam vel turbavit, vel ab alio turbari permisit. Quod vel ex eo patet, quia nullis Pauli IV. pontificis minis territus, in transactione Passaviensi Augustanæ confessionis confessoribus pacem & conscientiæ libertatem reddidit, decretum Pontificis contra communicantes sub utraque specie suspendit, colloquium Wormatiense sine ejus consensu aperuit, aliisque rebus pluribus Evangelicis adfuit. Optimus hic Imperator appellationis tribunal sapientissime in arce Pragensi instituit, & ad hoc non solum Bohemis sed & Silesiis & Moravis, itemque Lusaticis populis appellare permisit. Ex conjuge tres filios & filias novem suscepit. Moriens Maximilianum II. primogenitum filium regni successorem reliquit, qui non minus Evangelicorum res promotas esse cupivit, quam parens olim fecerat. Ut enim ipsis exercitium religionis in Austria concessit, & piaculum sibi duxit dominari conscientiis; sic & Bohemiæ vicinæque Lusatiæ populi de tanto tamque divino beneficio sibi gratulari poterant. Inde est, quod pacificationem Passaviensem in comitiis Augustanis confirmare non sit dedignatus. Nec ignotum, quod, cum D. Jacobus Andreæ ipsum aliquando Pragæ de Formula concordiæ concinnata alloqueretur, responderit Imperator: Doctor Jacobe, vos multos habetis adversarios, sed constanter in negotio concordiæ pergite. Deserit ille suos nunquam, qui cuncta gubernat. Patri successit Rudolphus II. ingenio solers, animo gravis & virorum eruditorum amantissimus. Sub hoc Lusatia tranquilla ac pacata numeravit tempora ob concessum liberum Bohemis, Silesiis & Moravis religionis exercitium, literisque majestaticis munitum. Eo defuncto, Matthias frater procerum Bohemicorum votis accipiebat regnum, quod religionis permitteret liberum exercitium. Etsi autem videbatur privilegium religionis, præteritis annis a Rudolpho concessum confirmare, illi tamen tamdiu contradixerunt Jesuitæ, donec obtinerent, ut literæ majestaticæ ac privilegia annihilarentur, templa Evangelicorum in Bohemia vel occluderentur, vel destrueréntnr, verbi divini ministris ejectis & in miserrimum exilium missis. Quare cum principes ordinesque regni in libertate & religione multis se modis lædi judicarent, Pragæ senatum indixerunt de statu regni inter se deliberaturi. Mox missos a Matthia legatos e fenestris aulæ præcipites dederunt, Jesuitas ejecerunt juramentoque mutuo se obstringentes, bellum Imperatori indixerunt. His temporibus Lusatia ita adimpleta Bohemicis exulibus fuit, ut multa loca vix capere summum numerum possent. Mortuo interim Matthia, Ferdinandus, quem hujus nominis II. faciunt, regnum Bohemiæ internis dissidiis confusum & perturbatum accepit, nec prohibere potuit, quo minus renunciata ipsi obsequii fide, Fridericum Palatinum Electorem Bohemiæ Regem eligerent. Victus tamen paulo post a Ferdinando prælio ad Pragam habito & regno pariter ac hæreditaria ditione exutus, maximas turbas motusque in universa Germania post se reliquit. Et occasione sævissimi hujus belli ab Austriacis ad Saxonum Electorem potentissimum transivit utraque Lusatia. Scilicet cum Johannes Geor-

Georgius I. scissam factionibus Bohemiam & proceres per dissensionem distractos videret; non putabat alienum officio suo esse, justæ Cæsaris causæ servire, & immoto animo stare contra seculi pestem, simulque prohibere vicinæ domus ruinam cum vicinia. Cumque non minus feliciter, quam animose dissidia ac bellum intestinum composuisset, utramque Lusatiam jure hypothecario sibi obnoxiam accepit, ex eaque emolumentum tamdiu habuit, donec converteretur in hæreditarium, nec ullum de retrovertendo pactum locum haberet, postquam a Ferdinando perpetuo manendi jure ad Saxonem erat devolutum anno supra millesimum sexcentesimum quinquagesimo tertio. Extant hanc in rem tabulæ, anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo tertio Gorlicii promulgatæ, juxta quas eo prorsus modo tenentur Lusatiæ incolæ Electoribus Saxoniæ parere, quo olim servire tenebantur Regibus Bohemiæ tanquam Lusatiæ Marchionibus, quia cessione Regum Bohemicorum justo modo acquisiverant. Et ita quidem parere, ut si forsan Albertinorum linea deficeret, (quod tamen DEus benignissime avertat) lineæ Ernestinæ hæredes utriusque sexus Lusatiam sibi hæreditario jure appropriare deberent. Nec cum hoc novo Domino Lusatia res suas in pejore conditione versari animadvertit. Ex quo enim tanti principis dominium subjecto obsequii cultu accepit Lusatia, tanta clementia ac fide eam amplecti cœpit, ut senserit, honesto ac pio subjectionis cultu perpetuam Electoris gratiam & magnificentiam se sibi perperisse. Nam & sancte cavit ordini nobilium, & servavit privilegia civitatum, hocque unum effecit, ut Marchiam utramque sua mansuetudine foveret, & in dies singulos ad majora salutis incrementa adduceret. Atque hæc causa est, cur serenissimus Elector, cum cæteras Lusatiæ immunitates quondam concessas libenter confirmaret, tum privilegium a Ferdinando I. anno supra millesimum quingentesimum quadragesimo quarto Pragæ superioris Lusatiæ ordinibus impertitum, sanctione beneficiaria roboraret. Morti cum vicinum se animadverteret, testamenti tabulis legavit, ut ex quatuor ejus filiis Johannes Georgius II. dignitatis Electoralis successor simul Lusatiam superiorem acciperet; inferior Christiano postulato Administratori Episcopatus Merseburgensis cederet. Utraque cura & providentia mansuetissimorum Principum in hanc usque diem ita servata est, ut, dum tota ferme Europa sævissimis belli tumultibus nunc perstrepit, Lusatia superior post Johannis Georgii IV. excessum sub Fratris Friderici Augusti potentissimi successoris mansuetudine placidissime acquiescat, & indulgere perpetuum sibi felicitatis iter possit; nec inferior habeat, quod sub Christiani successore serenissimo optare & precari sibi possit, quam ut iisdem legibus ac institutis sanctissimis, quibus hactenus maxima debuit incrementa, crescere ac florere perpetuo possit. Faxit divina clementia, ut, quam Lusatiam florentem in gravissima belli tempestate nunc intuemur, incrementis sempiternis firmata ornataque ad posteros transferatur. Servet serenissimum Patriæ Patrem Fridericum Augustum Saxonum Electorem potentissimum ubique salvum & incolumem, eique hostibus patriæ fractis & eversis, felicissimum regimen indulgeat, ut Lusatiam nostram perpetuo foveat, tueatur ac prospe-ret. Servet nobis posterisque nostris sanam Evangelii doctrinam, neque committat, ut, quæ tenebræ superstitionis Pontificiæ in hoc seculo universam Bohemiam maximamque Silesiæ partem obduxerunt, propter ingratos multorum animos, his quoque terris immineant. Prosperet denique ac provehat omnium res ita, ut securitatem Marchiæ Lusaticæ, salutem nobis & posteris, omnigenam denique felicitatem singulis liceat tribuere.

DIXI.

PROGRAMMA Invitatorium.

Quo majorem merentur considerationem res Lusatorum illustres; eo minora prostant antiquitatis monumenta, tanti argumenti indicia. Christophorus Manlius, Görlicensis ille historicus, videtur unicus, qui conatus est, integros rerum Lusaticarum commentarios concinnare. Ut autem morte interceptus repentino, opus absolutum erudito sistere mundo non potuit: sic hactenus neminem habuit, qui chartam manuscriptam vel a mendis purgaret penitiusque perficeret, vel continuatione nova historia redderet auctiorem. Reliqui partem tantummodo Lusatiæ attingunt, quorum principes non immerito dixeris Casparum Peucerum & Joachimum Meisterum, fidissimos Manlii ductores & doctores in componendis commentariis, quorum ille scripto quodam, res Lusatiæ superioris continente, innotuit; hic urbis Görlicensis laudes monumentis metricis commendavit. Nec multum his Thomas Faber, Annalium Budissinorum conditor, Martinus Mylius, Annalium Görlicensium nondum editorum autor, Bartholomæus Scultetus, aliique plures cedunt. Reliqua ad res Lusatorum pertinentia petenda sunt

sunt partim ex historia universali; partim ex vicinæ Bohemiæ, Poloniæ, Silesiæ, Misniæque Scriptoribus, qui magno numero & copia ab aliis recensentur. Etsi autem propter defectum Scriptorum, quorum autoritatem tute sequi liceat, rerum Lusaticarum historia intricata & & summis immersa difficultatibus videtur; multum tamen facilitatis in ea tractanda accessisse animadvertet, qui illam nobiscum doctrinæ gratia in antiquam, mediam & novam distinxerit. Antiquam numeramus a vetustissimis temporibus usque ad tempora Henrici Aucupis, primi e Saxonibus Imperatoris. Mediam ab eodem auspicamur & extendimus usque ad Johannem gente Lucelburgicum, Cæsaris Henrici VII. filium. Recens ad nostra usque tempora excurrit. Antiqua *historia hujus terræ, quæ nunc Lusatiæ nomine celebratur, adeo confusa & difficilis est, ut nemo reperiatur, qui vel de finibus, vel de populorum diversorum successione certi quid in medium proferre audeat. Etsi enim ex Tacito & Ptolemæo constat, Suevos antiquissimos Germaniæ veteris populos has terras tenuisse, & e Suevis quidem Semnones; horum tamen nec diversas enumerare familias, variis quondam nominibus insignitas; nec solidi quid de eorum augmentis variisque fortunæ casibus adducere licet. Hos populos successu temporis excepere Sclavi, qui ex Asia sub Valentiniano III. venientes, totam ferme Europam inundaverant. Horum ut multæ recensentur nationes, locis & appellationibus distinctæ: Sic Soraborum cumprimis gens celebris est, quæ, expulsis Suevis & Hermunduris, Lusatiam cum aliqua parte Misniæ sibi subjecerat. Fuere hi Sorabi moribus efferati atque pugnaces, & quia exosa illis pacis tranquillitas; creberrimis excursionibus ita vicinos vexarunt, ut Carolus M. necessitatem sibi videret impositam, perversam hominum impurissimorum ferociam post subjectam Saxoniam armis coërcere. Etsi autem Witikindi M. auxilio debellati ac victi sunt; parendi tamen legem sæpe multumque ejus successoribus renunciarunt. Nec parum ad istam fecit pertinaciam idolorum cultus, cui ita adhærebant, ut non modo minis nullis ab eo se abduci paterentur, sed & immanissima crudelitate grassarentur in eos, qui ex Soraborum natione CHristo nomen dederant. Quos tamen nullæ minæ a cultu idololatrico abducere, nullaque arma per multa tempora frangere ac coërcere poterant; hos Henricus Auceps ita vicit atque prostravit, ut jugo ejus colla lubentissime submitterent. Atque cum hoc Henrico historiam mediam rerum Lusaticarum incipimus. Ex quo autem superatis Sorabis, præfecturam Lusaticam constituerat, quam nos Marchiam vocamus, eidemque certos Præfectos attribuerat, qui titulo Marchionum eam administrarent; diversis temporibus e diversis familiis suos petivit gubernatores. Ac primo quidem ex antiqua Saxonum nobilitate habuit Geronem I. Christianum Ditmarum I. Geronem II. sub quo Lusatia una cum finitimis regionibus a Boleslao Chobrio Polonorum Rege mirum in modum vexata est, Ditmarum II. & Ottonem, ultimum hujus stirpis hæredem. Deinde e Marchionibus Misniæ Lusatiam Cæsaris Henrici IV. beneficio accepit Dedo. Hostibus tamen Cæsaris se adjungens tamdiu privatum se vidit hac præfectura, donec gratiæ Cæsaris redderetur. Post ejus mortem Henricus IV. filio Dedonis Henrico suppresso, qui patri in terra Lusatica vel successerat, vel succedere adhuc debebat; Uratislao, fido contra Anti-Cæsarem Rudolphum socio, Regium nomen pariter ac Marchionatum concessit. Devoluta sic Lusatia ad Bohemos insigni rerum mutatione, primum a Viperto Groicensi administrata est, qui Juditham Ulatislai filiam in matrimonio habebat; & post ejus obitum a filio Henrico, sub quo a variis vexata hostibus est. Deinde varios fortunæ casus habuit sub Comitibus Wettinensibus, Conrado, Dieterico I. Henrico illustri, Dieterico II. & Friderico admorso, cui Valdemarus Marchionatum dicitur eripuisse. Cum Lusatia maxima ex parte ad Brandenburgicos Marchiones esset delata, quicquid circa agrum Zittaviensem reliquum erat, tamdiu a Bohemicis Regibus administratum est, donec Johannes Lucelburgicus, Henrici VII. filius ducta Elisabetha, relicta Regis Bohemici filia, non solum regnum Bohemiæ acciperet, sed & Marchionatum Lusatiæ sibi subjiceret. Atque cum hoc Johanne historia nova Lusatiæ incipit, & duas veluti periodos habet; alteram sub Regibus Bohemiæ; alteram sub potentissimo Saxonum stemmate. Quamdiu Lusatia Regno Bohemiæ juncta fuit, paruit partim Lucelburgicis, partim Austriacis Regibus. E Lucelburgicis agmen ducit Johannes, qui filium habuit Carolum IV. a Proceribus Imperii titulo Cæsaris Augusti auctum. Hic sicut occupatissimus fuit in ornanda augendaque Bohemia: Sic in agro Zittaviensi monasterium Cœlestinorum Oyvvinense, in ruderibus adhuc conspicuum, condidit, totamque Lusatiam variis beneficiis auxit. Patri in Germano Imperio pariter ac regno Bohemiæ successit Wenceslaus, qui Johannem Hussium contra Pontificis ambitionem & corrupta hominum vitio sacra disputantem audivit. Reliquit fratrem Sigismundum, sub quo turbis ac motibus Hussiticis Bohemia cum finitimis regionibus tremuit. Post eum deficere stirps Lucelburgica cœpit. Decedens enim sine masculo hærede Albertus Austriacus relictam filiam Elisabetham sibi desponsavit, Regnique Bohemici hæres factus est. Cum repentina morte interciperetur, secutus est Ladilaus, vulgo posthumus dictus, post cujus obitum ita interrupta series Regum est, ut Regnum modo devolveretur ad Podibracium gubernatorem Regni Bohemici; modo ad Uladislaum, Casimiri Poloniæ Regis filium; modo ad Ludovicum Hungariæ Regem, qui paulo post a Turcis*

Turcis ad Mohazium interfectus est. Cumque ejus soror Anna connubiali fœdere jungeretur Ferdinando I. jure uxorio Regnum Bohemiæ pariter ac Lusatiæ Marchionatum ad stirpem Austriacam transtulit, ut post ejus mortem continua serie Maximilianus II. Rudolphus, Matthias & Ferdinandus II. has terras administrarent. Hic scissam factionibus a Matthia accepit Bohemiam, & per dissensionis incommoda ita distractam, ut ad se pertinere putaret Johannes Georgius I. potentissimus Saxonum Elector, justis Cæsaris armis se adjungere, & motus gravissimos comprimere. Cumque bellum feliciter composuisset, magnosque sumtus in id erogasset; a Ferdinando II. titulo perpetui ac sempiterni dominii Lusatiam accepit, & postmodum tabulis testamenti legavit, ut Johannes Georgius II. potentissimus ejus successor Lusatiam superiorem acciperet; inferior Christiano, postulato administratori Episcopatus Merseburgensis cederet. Utraque mansuetudine excelsorum Principum in hunc usque diem ita gubernata est, ut Lusatia superior post defunctum non ita pridem Johannem Georgium IV. sub Friderico Augusto magnanimo Electoratus successore placidissime acquiescat; nec inferior habeat, quod sub Christiani successore serenissimo desiderare queat. Quæ delienata nunc sunt brevissimis verbis; cras, si Deus dederit, hora octava matutina, oratione prolixiori illustrabuntur. Quare Dominos PATRONOS, FAUTORES & Amicos decenter & officiose oro, ut tanto majori frequentia adsint; quo majora sunt beneficia, quæ inclyta Lusatia singulis & concessit hactenus, & concedere in dies singulos promittit. Dabantur e Musæo die 26. Maji, MDCXCIV.

DISSERTATIONES HISTORICÆ DE LUSATIA

QUAS
IN ACADEMIA VITEBERGENSI
PUBLICO EXAMINI
ANNO M DCC XIII.
EXPOSUIT
M. JOANNES GEORGIUS KUNSCHKE,
GUB. LUS.
ET
JOANNES GOTTLOB PANNACH,
BUDISS. LUS.

PROOEMIUM.

Instituti ratio.

QUi de Lusatorum rebus scripserunt, neque multi, neque in omnium manibus sunt. Integrum quidem Lusatiæ Chronicon *Christophorus Manlius*, Gorlicensis *Caspari Peuceri* & *Joachimi Meisteri* præsidio adjutus descripsit; sed hoc qui possident, non secus ac Trojani suum Palladium & Romani Ancile occultant. Visu enim illud rarissimum esse, suo calculo munivit Vitenbergensium immortale Decus, *Conradus Sam. Schurtzfleischius* in Dissert. de Lusatia §. 1. Imo Celeberrimus Hallensium Historicus D. *Joh. Petr. Ludovici in priori Germ. Principis editione Libr. 3. Not. Saxonic.* c. VI. §. 48. ipse fatebatur, se neque Manlii neque Leuberi MSC. vidisse. In nova tamen editione, quæ Anno MDCCXI. Halæ prodiit, Lib. I. Notit. Austr. C. II. p. 272. n. i. Manlium se accepisse affirmat. Reliqui etiam de Lusatia Auctores conspectu rariores sunt, si supra laudati *Schurtzfleischii* Dissertationem & *M. Martini Grunvvaldi* ac *M. Adami Erdmann Miri* opuscula excipies. Sed quia brevitatis studiosissimi fuerunt, res etiam multas silentio transmittere debuerunt. Hoc mecum perpendens, operæ pretium me facturum esse nullus dubito, si Res Lusatorum indagando, easque in scenam producendo, studium meum & industriam adhibeam.

SECTIO I.

DE

NOMINE LUSATIÆ.

§. I.

A nomine incipiendum.

DE *Lusatia* acturus, ut res eo melius faciliusque innotescat, ante omnia significationem ac originem vocis, quantum ex monimentis historicis colligere licet, paucis attingere, necessarium esse duxi.

Quod alii ab ipsa regione.

§. II. Quemadmodum autem circa res alias tot sæpe numero repeliuntur opiniones, quot capita dantur hominum: ita etiam in explicatione hujus vocabuli diversæ Auctores sententiæ sunt. Sunt enim quidam, qui a saltibus & virgultis, quæ Venedorum lingua *Luzy* vel *Luys* vocantur, nomen accepisse *Lusatiam* dicunt, quod hæc Regio fuisset saltuosa, vid. *Stransky de Republic. Bohem. c. VII.* §. 4. *p. 306. seqq.* Cujus sententiæ subscripsit Vir fama & meritis post mortem quoque celeberrimus, *M. Jo. Rosenberg*, Præceptor olim meus summopere observandus, in peculiari, quam hac de re ad me dedit, epistola. Eandem quoque sententiam fovet Auctor adhuc incognitus *Serbiæ illustrata*, quod Acta Erud. Germ. P. V. p. 399. testantur.

Alii ab incolis.

§. III. Alii Lusatiæ nomen derivant a *Lusicis* vel *Luzicis*, qui ad Albim sederunt, *Albinus Chron. Misn. Tit. VII. p. 71.* vel a *Lusuncis & Luiticis*, ut vult *Brotuff. Chron. Martisb. L. III. c. 3.* Huic quidem *Albin.* lib. c. Tit. XI. p. 144. contradicit, qui *Luiticos in Ducatu Megalopolitano habitasse putat.* Manlius tamen, quem Magnifici D. *Goetzii* beneficio Lipsiæ evolvere mihi licuit, lib. I. rerum Lusat. p. 24. & celeberrimus D. *Benjamin Leuberus*, quem fida mihi manus tradidit, *in Descript. Arcis Budiss. Ortenburgæ c. I. p. 8.* argumento non temnendo *Luiticos* etiam in *Lusatia* fuisse demonstrant, quod *Nobilissimum Lutitziorum genus in Lusatia a Luiticis* procul dubio nomen habeat, quia dum in ipsorum feuda successit, nomen etiam illorum, pro temporum ratione retinuit. Hos ex genere Slavorum fuisse, terræque vi & armis subactæ nomen illud tribuisse, existimant *Helmoldus* in Chron. Slavor. & *August. Adolphus ab Haugwitz* in *Prodr. Lusat. c. 1. §. 26.* Cum his facit *Æneas Sylvius*, qui pulsos ex Bohemia fluminum accolas, nomine fluviorum, ad quos pridem incolebant, secum extulisse scribit, ut, qui ad Lusuncium, Bohemiæ amnem incoluerunt, nunc Lusatii dicantur. vid. *Præf. Cranz. in Sax. p. 3.*

Alii a moribus incolarum deducunt.

§. IV. Alii denique vel a moribus sive incolarum genio, vel etiam ab aliis rebus nomen *Lusatia* deducunt, quæ tamen opiniones ingenium magis, quam veritatem historicam sapiunt. Sed quia ejusmodi ingenii lusus nullum post se usum relinqvunt, illis non immorabimur.

Nostra sententia.

§. V. Nos illorum sententiæ accedimus, qui a populis *Lusicis* aut *Luzicis* Regionem hanc nomen suum accepisse dicunt. Illud enim præter supra allegatos Auctores, communis tum temporis populorum per Europam ferme omnium consuetudo svadere videtur. Consentientem habeo Celeb. D. *Ludovici in German. Princip. Lib. I. Not. Austr. cap. II. pag. 212. 213. n. g. & p. 270. n. a.* Ita ex historiarum scriptoribus compertum habemus, Francos natione Germanos, Galliam in suam potestatem redactam, Franciam nominasse. Eodem modo se res habet cum Anglia, quæ ab Anglo-Saxonibus, Normannia, quæ a Normannis & Longobardia, quæ a Longobardis, germano sanguine natis populis nomina sua acceperunt, & ad hodiernum usque diem retinuerunt. Quæ igitur hodie *Infer. Lusatia* audit, ea olim pars proprie sic dicta fuit *Lusatia*, quia *Lusicorum* sedes fuit; Superior vero *Sorabia* dicebatur a *Sorabis* vel *Serbis*, Slavicæ generis populis, qui teste *Joanne Dubravio*, ibi habitarunt. Henrici vero Aucupis & Ottonis I. temporibus devicti *Sorabi* & *Lusici* in unum quasi corpus coaluerunt, & *Lusati*, ipsorum autem terra *Lusatia* fuit appellata.

Synonyma.

§. VI. Occurrunt etiam alia *Lusatiæ* nomina, quibus hæc terra insignita fuit. Mox enim *Milzaviam, Milcieniam, Milceniam, mox Provinciam Nisanam, Nissanam Nicaam, Lusitiam & Marchiam Budissinensem* vocatam fuisse docent *Casp. Peucerus Jun.* in Idyllio, quod A. 1594. censura & consensu Senatus Budissæ excusum est, *Melch. Goldastus*, qui, quod judicium est laudati *Schurzfleischii in cit. Diss. §. 3. res Lusaticas pari diligentia ac Bohemicas tractavit*, de *Regn. Bob. lib. 2. c. 4. n. 2. 3. Georgius Fabrit. l. 2. Orig. Sax. p. 248. seqq. & lib. 3 p. 386. & 393. Append. Annal. Bud. n. 1. Manlius l. c. 1. c. 38. Hagecius in Chron. Bohem.* (*quod maximam partem ex Annal. Cosmæ, Pragensis Ecclesiæ Decani, habet, prout id Manlius lib. 4. Lusat. c. 28. p. 150. observavit,*) *ad annum 1131. p. 228.* Appellata quoque a Misnensibus fuit *Marchia Orientalis*, quod ex *Lauterbergio Albinus Chron. Misn. Tit. 14. p. 180. & Tit. 15 p. 188.* ostendit, quia Misnensibus Orientem versus hæc terra sita est. Conf. Celeb. C. S. *Schurtzfleischii Marcb. Misn. §. 2. n. c. p. 9.* Bohemis hodie num dicitur *Syrby vel Syrbsko a Sorabis. Hagec. lib. cit. p. 50 Stransky de Rep. Bob. l. c. Acta Erud. Germ. p. 5. p. 399.* Nec silentio prætereundum est nomen *Hexapoleos* s. *Agri Hexapolitani*, quod Seculo demum XIV. post Christum natum in *Superiori*

periori Lusatiæ obtinuit, ex quo nempe *Sittavia ad Nissum* reliquis urbibus se associavit, quod, si *Grunvvaldo* in Sup. & Inf. Lusatiæ accurata descriptione *p. 14.* fides habenda, circa A. 1356. factum est. Cui tamen *Mirus in Orat. de Lusatia p. 47.* contradicit, auspiciis, existimans, *Caroli IV. Imp.* A. 1346 Zittaviam reliquis Lusatiæ Sup. civitatibus adjunctam fuisse, qui quoq; constituisset, ut Civitates illæ *Agri Hexapolitani* nomine posteris innotescerent. Sed quoniam nullus illorum vel Auctorum testimoniis, vel tabulis publicis suam sententiam munivit, nos, relicta illorum opinione, celeberrimo D. *Beniam. Leubero* credimus, qui conniventibus Bohemiæ Regibus Civitates ipsas hoc nomen assumsisse, ex ipsis tabulis publicis probat. Cum enim *Ludovicum Bavarum* inter & *Fridricum Austriacum* ob dignitatem Imperatoriam bellum gravissimum exortum esset, quilibet illorum datis Principibus & Urbibus Privilegiis, auxilia sibi comparabat. Et quoniam urbium tum temporis auctoritas jam magna esset, ipsa etiam Budissa, notante *Manlio lib. 3. c. 32. p. 159. urbs Imperii Fridrici I.* Imperatoris ævo jam fuit dicta, tot quoque in Superiori *Lusatia* Respublicæ oriebantur, quot erant urbes majores. Hæ fœderibus inter se junctæ Nomen *Hexapoleos* sibi tribuerunt. Non quidem negari potest, *Budissam, Cameneciam ac Læbaviam Johanni Bohemiæ Regi* fidelitatis juramentum præstitisse, quippe cui ab *Imp. Ludovico Bavaro* A. 1319. traditæ erant; interim tamen & hoc verum est, *quod dictæ urbes non secus ac liberæ Respublicæ sub Bohemis* vixerint. Ipse enim *Boh. Rex Joannes* Civitatibus illis, ne a se desciscerent, *jura superiora, die Ober-Gerichte*, concessit, quæ his non contentæ *jus etiam belli & pacis* exercuerunt. Conf. omnino laudat. D. *Leuber. in Princip. Sax. Lusat.* MSC. quod beneficio amici possideo, sub *Imp. Lud. V. p. m. 11. seqq.*

Germanice scribitur Lausitz. §. VII. Lites, quæ *M. Hübnerum* inter & *M. Grunvvaldum* paucis abhinc annis de germanici vocabuli scriptione intercesserunt, nostras non faciemus, quod res tanti momenti non videatur esse. Interim tamen rectius adhiberi putamus vocabulum *Lausitz*, quam *Lausniz.* Prius enim in tabulis publicis ad hodiernum usque diem adhibetur, ac vocabuli origo, quod a *Lusicis* populis §. 5. ortum esse demonstravimus, id quoque suadet.

SECTIO II. DE TERRA LUSATIÆ ET EJUS FINIBUS.

§. I.

Lusatia olim incondita. Cognito *Lusatiæ* nomine, ut terram ipsam ejusque Fines nunc perspiciamus, ipsa rei natura docet. Illam olim inconditam fuisse, nemo forsan inficias ibit. Quod enim *Tacitus in Germ. c. V.* de universa Germania dicit: *Eam aut silvis horridam, aut palludibus fœdam fuisse*; illud etiam de *Lusatia* nostra negare non possumus.

Nunc mutata. §. II. Longe vero aliam hodie *Lusatia* faciem esse, res ipsa loquitur. Nam quæ priscis temporibus cultu aspectuque tristis fuit, ea hodie, inhabitantium opera ac sudore, cultissima cernitur, siquidem ad bene beateque vivendum incolis aut nihil, aut certe parum deest. Aer est salubris, terra satis ferax, arboribus frugiferis undique instructa, pecorum fœcunda; silvæ feris plenæ, fluvii, piscinæ ac lacus varii generis piscibus abundant, unde fortassis tritum illud originem habet: *Pisces Nobilium Lusatiæ aureum vellus sunt*; latumiæ ad ædificandum lapides necessarios suppeditant. Nec vino caret *Lusatia*, quæ tot Vineis ab *Alberto Urso*, ut putant, est ornata, sigillatim ea pars, quæ *Inferioris* nomine venit. *Vinum vero per Lusatiam celebratissimum est Gubenensium, a fovendo atque excitando ventriculi calore, juvandaque digestione laudatum, verba sunt Manlii lib. 1. p. 30.* Cerevisiæ & *Sup. & Inferioris Lusatiæ* sunt celeberrimæ. Lana atque lino, itemque pannis & linteis in exteras quoque regiones incolæ commercia instituunt. Sale quidem *Lusatia* destituitur, interim tamen magna illius quantitas ex salis marini grumis, quos *spumam maris Plinius* vocat, & qui *Stettino* navibus apportatur, *Gubenæ* quotidie in usum Regionis excoquitur. Incolarum reliqui Sal ab *Halensibus* emunt.

Fluvii. §. III. Flumina *Lusatiæ* primaria s. majora sunt *Sprea, die Sprevv*, quæ a veteribus dicebatur *Svevus*, a quibus tamen *Albin. lib. cit. Tit. 7. p. 82. & 83.* discedit, qui *Oderam Svevum* veterum esse putat. Juxta *Athamerum scribi debet Sprevus, vel, quæ Manlii est sententia, rectius est Sprona a Sorabis. lib. 1. p. 39. & Nissus, die Neisse.* Minora sunt *Quissus, die Queiss*, ob auri granula, quæ in ipsius alveo reperiuntur celebris; *Wittigus, die Wittge*; *Elystra nigra, die schvvartze Elster*; & denique *Lubessa, die Lubest*, quam cur omiserit *M. Grunvvaldus in V. L. Descr. p. 6. 7. 8.* nescio. Agrum enim *Gubenensem* alluit, ibique in *Nissum* se effundit.

Limites veteres incerti sunt. §. IV. Quod *Lusatiæ* limites attinet, illi procul dubio ad exemplum aliarum Regionum mutabiles fuerunt. Mox enim terrarum accessione aucti, mox hostium irruptionibus coarctati. Verum enim vero, ut paucis me expediam, perquam incerti & obscuri sigillatim *Semnonum* termini hodie

die sunt, de quibus *infra Sect. 3. §. 1.* verba faciemus. *Strabo* Asiam descripturus: *non solum*, ait, *propter mutationes res incertæ sunt, sed etiam propter dissidentes Scriptorum opiniones.* Sed ne hos quidem habemus. Si igitur in re incerta, & deficientibus probatæ fidei monumentis, conjectandi locus relictus, vix aut nullo modo priscis temporibus, quod hodie fieri solet, lapidibus terminalibus *Lusatiæ* fines distinctos fuisse pronunciamus.

Sorabi fines protendunt. §. V. *Sorabos* vero cum *Lusicis*, qui post *Semnones* terram hanc incoluerunt, *Lusatiæ* fines protendisse, ex *Albin. lib. alleg. Tit. 7. p. 75. & 8. 86.* colligere licet. Hic enim non solum *Sup. & Inf. Lusatiam*, verum etiam maximam partem terras illas, quæ hodie *Misnia & Superior Saxonia* vocantur, *Sorabis* tribuit. Conf. *Leuber. in Descript. Ortenb. c. IV. p. 57. n. e.* ubi magnam *Circuli Electoralis Saxonici* partem *Lusatiam* quondam sub se comprehendisse, graviter ostendit. Et ex *Cranzii Vandal. lib. 3.* novimus, quod *Lusati* amplitudine terræ suæ non contenti vixerint, sed *Thuringos & Francos* sibi subiicere voluerint. Ea de causa *durissima Gentis nomen Lusatos reportasse*, *ex Cosma Prag. Celeberr. Schurtzfleischius §. 7. de Lusat.* observavit.

Incerti tamen manserunt. §. VI. Quicquid vero sit, tam Sorabonum quam Saxonum tempore diu fines incerti manserunt. Toto enim cœlo in determinandis limitibus Auctores a se discedunt. *Manlius lib. cit. 3. c. 49. p. 187. Zittaviam olim ad Coronam Bohemicam immediate pertinuisse* scribit; Celeberr. contra *Leuberus in Descript. Ortenb. c. 2. n. f. p. 26. 27. 28.* variis argumentis evincit, quod *Zittavia* nullo non tempore ad *terram Lusaticam* pertinuerit, licet Bohemis aliquandiu in prædam cesserit.

Hodierni termini. §. VII. Certiores sunt moderni *Lusatiæ* termini, *Albim* inter atque *Viadrum* vel *Oderam* inclusi. Nam versus Septentrionem *Marchia Brandenburgensi*, versus Meridiem *Bohemia*, versus Orientem *Silesia*, & denique versus Occidentem *Misnia & Electoratu Saxonico* circumscripta est. Intra *Lusatiam & Silesiam* limitem quasi naturalem constituunt *Nissus, Bobera & Quissus fluvii.* A *Bohemia* vero *Montibus*, qui ab antiquis *Sudetes* vocantur, *Lusatia* dividitur.

Longitudo & Latitudo. §. VIII. Tota *Utriusque Lusatiæ* longitudo a *Zittavia in Superiori ad Furstenbergam in Inf.* præter propter *novendecim milliaria germanica* in se continet. Latitudo pro diversitate Regionis non una eademque est. *Inferioris* tamen *Lusatiæ* latitudinem eam, quæ *Superiorum* est partium, præponderare, omnibus notum est. *Grunvvald V. L. Descript. p. 12.*

Dividitur in S. & Inf. §. IX. In *Superiorem* denique & *Inf. Lusatiam* hodie dividitur. Quælibet illarum pars peculiaribus suis limitibus circumscripta est. Sed quo anno, & quo Imperante hæc divisio obtinuit, auctores plurimum silentio prætereunt. Sæpe tamen laudatus *Leuberus* hanc terminorum designationem *Suevicorum Imperatorum* tempore paulatim fuisse introductam, more suo, i. e. erudite ostendit. vid. *Descript. ejus Ortenb. c. 4. p. 56.* ubi ex *Chron. Erfurt. Fabritio, Manlio, Hagecio* atque *Peucero Superioris Lusatiæ* partem sub *Marchiæ Budissinensis* nomine *Bohemis*; *reliqua vero cum tota Lusatia Inf. Principibus ex Familia Wittikindea* concessa fuisse probat.

Inferior Lus. Superiori prælata est. §. X. Silentio hic transmittere non debemus, quod *Lusatia Inferior Superiori* olim diu, vel, quæ *Celeberr. Leuberi in Princ. Sax. Lusat. MSC. p. m. 8.* est sententia, per CCCCL annos prælata fuerit. Semper enim *Soraborum Burggraviis Budsetiæ Dominos in Marchionum Titulis postpositos fuisse deprehendes.* Conf. *Albin. l. c. p. 441. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 3. p. 39. seqq.* Reges vero *Bohemiæ*, & inprimis *Carolus IV. Imp.* in sic dicta Incorporatione *Superiori* primum locum adjudicarunt, quod prius hanc ditionis suæ fecerint, & magna ab *Inferiori Lusatia* pars, quæ *Circulus* hodie *Electoralis Saxonicus* dicitur, separata jamdum fuerit.

Lusatiæ insigne. §. XI. Insigne *Lusatiæ* quod ex Serenissimi ac Potentissimi *Regis* nostri Insignibus constat, duplicatum est. *Inferioris*, quod etiam *Utrique Lusatiæ* alii tribuunt, *Bos ruber* est, in planitie alba, vel scuto argenteo incedens. Hic anteriores inter & posteriores pedes a dorso usque ad ventrem albicans pingitur. Ejus supra portam Arcis Ortenburgæ, quod *Budissæ* est, imago inter *Matthiæ Hunniadis*, *Hungariæ Regis* insignia videri potest. *Hoc Lusatiæ* Symbolo proculdubio nihil aliud, quam *agricultura & res pecuaria* innuitur. In pactis, quæ *Serenissimas* inter *Domus Saxonicam & Brandenburgicam* intercedunt, vocabulo *Bisontis Bos* ille insignitur. Vid. post *Manlium lib. 2. p. 24. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 4. p. m. 59. Albinus lib. c. Tit. 15. p. 190. & Celeberr. Ludovici in Germ. Princip. lib. 1. Notit. Austr. c. 7. §. 20. p. m. 463. Superioris Lusatiæ & Civitatis Budissinæ* tessera est *aureus Murus* in pinnas surgens, & murus in apice, ala insuper imposita; aut si *Spenero in Herald. p. 32.* fides habenda, *alarum par adesse debet, ita tamen ut altera post alteram lateat.* Hujus Symboli significatio ex eo petenda, quod *Marchia Budissinensis* quondam quasi murus fuerit contra Venedorum insultus. Indicium hujus rei mihi præbuit versiculus *Portæ Budissinensi*, quæ vulgo dicitur, *das Reichen-Thor*, inscriptus, cujus ultima verba sunt: *vim Murus adesse notat.* Conf. *Ludov.*

dov. l. 3. Not. Sax. c. 7. §. 7. p. 259. Leuber. alleg. libr. c. 2. p. m. 23. n. g. it. in Princip. Sax. Lusat. MSC. p. m. 18. Europ. Herold. P. 1. p. 260. b.

SECTIO III. DE INCOLIS LUSATIÆ

§. I.

Svevi primum Lusatiam incoluerunt.

Hanc, quam breviter descripsimus terram, tria, quod ex monumentis historicis patet, inprimis populorum genera temporis progressu inhabitarunt. Horum primi, consentientibus ferme Scriptoribus omnibus, *Suevi*, & sigillatim *Semnones*, *vetustissimi juxta Taciti Germ. c. 39. nobilissimique Suevorum, & qui se Suevorum caput crediderunt*, natione Germani fuerunt. *Hos sexcentos ante Christum natum annos* jam dum *Lusatiam* incoluisse, auctor est *Goldast. lib. 1. Bohem. c. 16. §. 1.* Cum his faciunt *Dubravius lib. 2. Hist. Boh. & Cluverus in Germ. Antiq. l. 3. c. 24.* qui *Lusatiam Suevorum* olim sedem fuisse probant. Et licet *Manlius l. c. 1. p. 44. & 45.* a nobis secedere videatur, qui ex *Ptolomæo* demonstrat, quod Ilingi, *Suevicæ nationis populi Lusatiæ Sup. Incolæ fuerint.* Nihilominus tamen re vera non discedit a nobis, quia hæc tantum ipsius est sententia: *Suevos in Superiori Lusatia* se nominasse *Ilingos*, quos alii volunt *Elysios*, quorum *Tacitus in Germ. c. 43.* mentionem facit, *in Inf. autem Semnonum nomen obtinuisse. Albin. IV. p. 49. Cluv. 3. c. 25. p. 102.* Roboratur insuper sententia nostra, sedem *Suevorum in Lusatia* fuisse, quod *Suevus* fluvius, de quo *Sect. præced. 2. §. 3.* verba fecimus, in hac ipsa terra non solum oriatur, sed cursum etiam suum per illam habeat, ad quem *Suevi*, more priscorum Germaniæ populorum consueto, dubio procul domicilia sua habuerunt, a quibus etiam fluvius nomen suum accepit, & tamdiu retinuit, donec a *Sorabis* fuit immutatum, qui ad linguæ suæ usum illud accommodabant.

Svevi ex Asia venerunt.

§. II. Sed unde *Svevi* in hanc terram venerunt, quæres, vel quæ *Taciti* de populis Germaniæ omnibus *Germ. c. 2.* est opinio: *indigenæ ne Suevi fuerunt?* Hic missis *Atheniensium, Thebanorum & Aboriginum, quos ultimos antiquissimos Italiæ populos credunt*, vanis gloriandi opinionibus, qui se omnes indigenas jactabant, *Suevos* una cum reliquis Germaniæ populis ex *Asia*, nationum omnium fœcundissima matre, in has terras venisse existimamus. Quando vero, vel quo auspice hoc factum sit, deficiente relatione historica, nihil temere statuamus. Credibile tamen est, quod nihil aliud, quam ipsa temporum vetustas historiarum scriptores prohibeat, quo minus certum *Suevorum in Lusatiam* adventum determinare possint.

Hos excipiunt Lusici.

§. III. *Suevos* in *Lusatia* exceperunt *Lusici* vel *Lusuncii* & *Sorabi*, *Sclavici* generis populi, qui veteres *Lusatiæ* incolas ejecerunt, vel, quod vero similius *Goldasto* videtur *lib. 1. Bohem. c. 15. §. 2.* subegerunt, regionem occuparunt. Quos vero *Sorabos* diximus, hi *Dubravio lib. 1. p. 3.* & aliis *Syrbii* aut *Serbi* sunt. *Conf. Acta Erud. Germ. P. 5. p. 399.* Eandem quoque sententiam habet *Manlius, lib. alleg. 1. p. 46. Posterioribus*, inquit, *temporibus infusi in Germaniam Heneti & Sarmatæ, quæ gentes communi nomine Slavi dicuntur. Hi pulsis Suevis cum magna Germaniæ atque Europæ parte has quoque terras, Lusiticas nempe, occuparunt, idque longe ante Caroli Magni Imperium.* Huic *Reunerus Reineccius de Misenens. Orig. & adventu p. 97. Ludovici in Germ. Princip. lib. 1. Notit. Austr. c. 2. p. 205. n. k. Mir. Orat. cit. p. 14.* aliique plures adstipulantur. Sic fundum sive terra germanica fuit, *Slavi* vero advenæ post Germanos *Lusatiam* demum intrarunt.

Quo anno?

§. IV. Quo anno in hanc Regionem venerunt, vetustatis vitio accurate dicere non possumus. Celeberr. *Ludovici libro sæp. laud. p. 205. anno post Christi nativitatem 310. Venetos Lusatiam & alias finitimas regiones instar diluvii inundasse* scribit. Et, si verum est, quod *Sorabi* jam Seculo V. anno nimirum 451. Misniam occupaverint, quod *Chron. Carion. lib. 4. p. 186. Reinecc. cit. lib. p. 96. Albinus Tit. 6. p. 72. seqq. Brotuff. lib. 1. c. 2.* aliique testantur; illi sine dubio vel prius, vel hoc ipso temporis articulo *Lusatiam* intrarunt. Nos factum hoc post fuisse existimamus, quam *Attila* cum *Hermunduris Svevos* & alios Germaniæ populos secum in Galliam duxit, cæsusque ab *Aetio* fuit. Permultis enim Svevis in cruento isto prælio jugulatis, nemo fuit, qui populis istis Venedicis arma objicere posset. Accedebat, quod Germania in plures Respublicas singulares esset divisa, quarum alteri altera perraro auxilia præstabat. Vacuas igitur maximam partem *Svevorum* sedes, vi & armis *Slavi* occuparunt. Conf. *Thuan. lib. 56. Hist. p. 1068. Schneid. in Chron. Lips. lib. 2. p. 41.* Verum enim vero quod circa *Slavorum* in Germaniam adventum nihil certi auctores in medium proferre audeant, alii contra plerumque in diversa abeant, nullam aliam subesse causam existimo, quam quia *Slavicæ* nationis populi non una vice, sed sæpius repetitis Germaniam inundarunt.

Unde?

§. V. Hæc *Venedorum natio* ex *Asia* in Exteriores Europæ Provincias migravit, ex quibus postea in *Livoniam*, *Curlandiam Poloniam & in ipsa Germaniæ viscera* penetravit. Conf. *Cluverus Germ. Antiqu. lib. 3. c. 44.*

qui etiam nunc in Livonia & Curlandia Venedorum nomen durare probat. Schurzfleisch. in Rebus Slavic. p. 11. Hoc autem monendum est, *Venedos* illos in duas quasi partes primarias abiisse, quarum altera irruptione in Græciam facta, *Misiam*, *Thraciam atque Macedoniam* ex Orientalium Imperatorum manibus extorserunt, a quibus hodie *Bulgari*, *Rasci*, *Croati* aliique populi descendunt; altera Germanos sigillatim invasit, & ita etiam *Lusatiæ* terram sub suam potestatem redegit. *Albin. Tit. 6. p. 68. 69. Manlius p. 46. Ludovici l. 1. Notit. Austr. c. 2. n. k. p. 205.*

Venedi non sunt Vandali.

§. VI. Non tamen hos *Venedos* confundere debemus cum *Vandalis*. *Tacitus* quidem homo extraneus, longeque ab eis remotus, *utrum Germanis an Sarmatis adscriberet, dubitavit. Germ. c. 46.* Sed dubitationem ipsi nullam subesse credo, qui *Vandalos Gothorum* fuisse partem ex Scriptorum monimentis, & sigillatim ex *Melanchthone* & *Peucero* compertum habet; cum contra *Venedorum origo Sarmatica* una cum *lingua* eos a Germanis distinguat. *Albin. Tit. 4. p. 54. 55. 56. Chron. Carion. lib. 2. p. 103. Mirus l. d. p. 14.* & quem omnium primum nominare debuissem *Schurzfleischius de Reb. Mecklenb. §. 6.* *Albertus* quidem *Cranzius Vandalos* cum *Venedis* semper confundit, sed hoc, ob vocabulorum cognationem & *Venedorum* in feuda *Vandalorum* successionem, ipsi facile condonandum. Nescio autem quibus seductus fuerit rationibus *Dn. Alex. Molde in Chron. Utinensi*, quod hoc 1713. anno *Lubeccæ* prodiit, qui *Venedos vel Wendos Svevicam & ita Germanicam nationem fuisse* scribit, *lib. cit. c. 1. §. 6.* nisi fortassis vel *Cranzii* auctoritate deceptus, vel errorem illum una cum *Simone Ileburgensis Chronici Auctore*, qui *Sorabos Germanos* appellat, ex male intellecto *Cluvero*, ad quem uterque interdum provocat, hausit, qui tamen *lib. 3. c. 44. Germ. Antiq.* prolixe ostendit, *hos populos alienissimo a Germanis semper fuisse, & nunc etiam esse genere.* Hinc satis manifesto constat, omnes in universum *Venedos*, & ita etiam *Lusicos* & *Sorabos*, non fuisse germanos, sed *Sarmatas*, quos posterior ætas vocavit *Slavos*, quia sibi ipsis dicebantur *Slavaci* vel *Sloavaci*, *i. e.* gloriosi sive inclyti. *Conf. Act. Erud. Germ. P. 5. p. 395.*

Quamdiu rerum potiti sunt?

§. VII. *Lusici* vero & *Sorabi* semel *Lusatiam* ingressi, arma victricia tam diu gesserunt, rerumque per *Lusatiam* potiti sunt, donec *Henricus*, qui vulgo dicitur *Auceps*, felicissima sua in *Lusatiam* signa intulit, ferociam gentis repressit & *Præfecturam limitaneam* (*quod ab Imperat. Lothario II. Brotuffius perperam censet esse factum, uti celeberr. Schurzfleischius de Lusatia §. 5. loquitur,*) in *Lusatia* instituit. Vid. *Manlius lib. 2. c. 4. p. 72. & c. 10. p. 81. Beniam. Leuber. in Princip. Sax. Lusat. MSC. sub Henr. Aucupe p. m. 3. Albin. lib. laud. Tit. 8. p. 96.* Ab his igitur *Sorabis Servestum*, *Zerbst*, *Zorbecca Zœrbik*, & *Soravia*, *Sorau*, oppida nomina sua acceperunt, eademque ad hodiernum usque diem retinuerunt, licet Germani nunc illa possideant, priscis inhabitatoribus sub jugum missis, quod illorum posteros hodienum premit.

Saxones in Lusatiam veniunt.

§. VIII. Sic devictis *Sorabis injustis Lusatiæ incolis*, uti *Goldastus lib. 1. Bohem. c. 15. §. 3.* eos vocat, *Saxones* Germanicæ originis populi *Lusatiam* in suam potestatem redegerunt, illamque incolere cœperunt. Hoc modo terra illa, quæ prius Germanicæ gentis populos habuit, aluitque, quasi postliminio ad Germano sanguine natos pervenit, qui hodienum una cum Venedicæ Gentis reliquiis, sic dictis *Serbis* vel *Sorabis sub felicissima Saxonicæ Rutæ* umbra ibi degunt. Et quamvis, quod aliis etiam Regionibus evenit, Dominos suos sæpe *Lusatia* mutaverit, dum mox sub *Bohemis*, mox sub aliorum imperio viveret, nihilominus tamen *Saxones* nunquam e Regione pulsi sunt, sed in ea semper manserunt, & sigillatim urbes inhabitarunt.

Quando?

§. IX. Adventus *Saxonum in Lusatiam*, quod §. 7. jam dum diximus, in *Henrici Aucupis tempora* incidit. Quamvis enim *Saxones* una cum finitimis *Francis*, Imperantibus *Carolo M. & Ludovico Pio* multas expeditiones in *Sorabos & Lusicos* instituerent, ac sæpius, teste *Annonio Monacho de Gestis Franc. lib. 4. c. 102. fol. 91.* ex sententia rem gererent, firmam tamen stabilemque sedem *Henrici A.* tempore demum invenerunt, & Deo ita gubernante, hodienum habent.

Moderni incolæ.

§. X. Ex his dictis ratio dijudicandi facilis erit: an moderni *Lusatiæ* incolæ omnes pro *Slavis* sint habendi, nec ne? Tantum enim abest, ut fidem habeamus *Stransky de Rep. Boh. c. 8. §. 4. p. 306.* qui *Lusatiæ incolas confusum cum Slavis Germanisque genus esse perhibet*, ut distinctissimos potius *Saxones & Venedos* inter sese hodienum statuamus. *Saxonicæ* enim originis Nobiles itemque in urbibus cives sunt, ad minimum Superiores, quos inter & *Venedos* connubia nulla sanciuntur. Huc accedit, quod olim ne quidem ad manuariorum opificum collegia quis admitteretur; nisi natalium genuine germanicorum testimonio instructus accederet. *Venedorum* enim nationem servorum loco numerabant germani. Hinc in literis testimonialibus suis formulam semper adhibebant: *Teutsch und nicht Wendisch gebohren. vid. Goldast. de Regn. Boh. l. 4. c. 13. n. 5. Manlius l. c. 1. c. 42. p. 62.* Hodie quidem dicta consuetudo per Lusatiam est abolita,

bolita, nihilominus tamen *Venedicæ*, *non Vandalicæ, ut Hubnerus in Quæst. Geograph. c. X. p. 590.* existimat, gentis reliquias in pagis agros Nobilium colentes invenies, qui contra Germanos in urbibus deprehendes.

Manlii conjecturæ. §. XI. Dictæ igitur tres nationes temporis successu *Lusatiam* incoluerunt. *Manlius* quidem *Romanos* quoque in *Lusatia Inferiori* fuisse, aut commercium cum incolis habuisse ex numismatum antiquorum circa *Cotbusium* effossorum conjectura probare satagit. *Habui enim*, inquit *lib. I. p. 46. nummum argenteum veterem & exesum Trajani & Hadriani: vidi alium grandiorem æneum Gordiani Imperatoris in Frauendorffensi agro, utroque in ditione Dn. Loebiorum reperto.* Sed quantum ego colligo, Vir cæteroquin rerum Lusaticarum peritissimus hac ratione sententiam suam vix probabit. Nam quod ex *Tacit. Germ. c. 14.* novimus, animæ venales antiqui Germani fuerunt, qui more *Helvetiis* hodienum consueto, si civitas, in qua orti erant, longa pace & otio torpebat, ultro eas nationes petebant, quæ bellum cum aliis gerebant. Ingrata enim genti quies, quæ facilius inter ancipitia inclarescebat. Quapropter *Semnonum* nonnullos mercede sub signis Romanis militasse existimo. Hi postea, bello composito, dimissi in patriam redierunt, nummosque Romanos secum in *Lusatiam* attulerunt. Ipsi vero *Romani*, si bello forsan captos quosdam, de quibus dubitare nolo, excipies, *Lusatiam* nunquam intrarunt.

Q. F. F. Q. S.

Propositi ratio. INcipimus nunc, Deo adjuvante, alteram de *Lusatia* dissertationem. Cum vero in superiori *nomen, Terram & ejus Fines, nec non Incolas Lusatiæ* pertractaverimus; in præsenti, ut intra limites ab *Amplissimo Philosophorum Ordine* benevole nobis positos consistamus, *Linguam & Res gestas Lusatorum* pro viribus expendemus.

SECTIO IV.
DE
LINGUA LUSATORUM

§. I.

Semnonum lingua. *Lingua in Lusatia*, prout *populi diversi*, non una eademque semper fuit. *Semnones* primi, quantum scimus *Lusatiæ incolæ, quos Diss. I. Sect. III. §. 1. Germanos fuisse demonstravimus*, germanica etiam lingua usi sunt. *Conf. Christoph. Manlius Rerum Lusat. MSC. L. IV. c. VII. p. 195.* Hæc tamen cum hodierna Teutonum lingua minime comparanda venit, nec facile Germanorum quis hodie eam intelligeret. Novimus enim cum dialecto veterum Germanorum vocabula adeo esse mutata, ut vix eam linguam Germanicam intelligere queamus, quæ ante aliquot tantum secula scripta est, & in monimentis & tabulis publicis quandoque reperitur. Frustra igitur quis tempus consumeret, qui veterum *Semnonum linguam germanicam* ex oblivionis tumulo, in quo tamdiu sepulta quasi jacuit, eruere, illamque posteris tradere vellet.

§. II. Hæc *Semnonum lingua germanica* diutius per *Lusatiam* non obtinuit, quam ad *Venedorum* in hanc terram adventum. Ab his, ut genus, sic *lingua Venedica*, repudiata, quam invenerunt, *germanica*, tam late est propagata, quam late se extenderunt, populi isti *Slavici*, adeo, ut non solum per *Lusatiam*, sed per totam etiam *Misniam*, aliasque regiones, incolæ olim diu *venedice* sint loquuti. Hæc anno demum 1324. *in terris Lipsiacis* abolita scribitur. *vid. Heidenreich. in Annal. Lips. p. 50. Manlius l. c. p 195.* Sic quæ prius per totam *Lusatiam* audiebatur *lingua germanica* cum ipsis Germanis in exilium quasi a *Venedis* missa, tamdiu in eo mansit, donec cum eis velut postliminio in antiquas sedes triumphans rediit. Hanc sequitur Venedica.

§. III. Enimvero posteaquam *Saxones* dominatum per *Lusatiam* consequebantur, de quibus *Diss. I. Sect. III. §. 8.* egimus, exterminatam olim a *Lusicis & Sorabis linguam germanicam* rursum introducebant, sensimque cum ipsis *Venedis illorum linguam* supprimebant, quod æque invisa esset Germanis *lingua ac populus*. *Lingua* vero *germanica* latius postmodum per *Albertum Ursum*, *Ascaniæ Comitem*, propagata dicitur, qui teste *Chron. Anhalt. L. I. p. 29. & 30. Sup. Lusatiæ Dominus fuit. Conf. celeberr. Schurtzfleischius Diss. de Lusatia §. II. innot. p. 20.* Germanica rursus introducitur.

§. IV. Eo tamen res redacta non est, ut penitus per germanos exstirpata fuisset *lingua Sorabica*. Mansit enim hodieque manet per *Utramque Lusatiam lingua bipartita*; ita, ut qui germani, *lingua germanica* ipsis vernacula, qui vero posteri sunt *Sorabororum, Sorabica* utantur. Tenacissimi enim semper fuerunt & hodierno adhuc die sunt veteris barbariei dicti *Venedi*, & suæ olim ibi dominationis vestigia quædam hocmodo alte impressa esse volunt. Manet tamen bipartita.

§. V. Quod *linguam Lusatorum germanicam* attinet, purior est, *Misnicæque*, quæ omnium consensu principatum per Germaniam universam sua sibi elegantia acquisivit. *Conf. Ludwigius in Germ. Princ. Lib. III. Notit. Sax. c. V. §. 4. n. 5.* propius accedit dialecto *Superioris Lusatiæ* locutionis genus. *Inf. Lusatiæ* incolæ sermonis elegantias non ita studiose in vita communi observant. Quem tamen in censum eruditos non referam, quorum in scriptis atque sermonibus linguam Lingua germ. purior est in Sup. Lus.

linguam satis puram deprehendes. Vulgum hic intelligo, quod maximam incolarum partem constituat, in ejusque arbitrio linguæ semper usus consistat.

Lingua Vened. etiam diversa est.

§. VI. Non secus se res habet cum *Sup.* & *Inf. Lusatiæ lingua Venedica*, quæ tantum abest, ut accurate inter se conveniat, ut potius *Inf. Lusatiæ Venedi* eos, qui ex *Superiori* veniunt, in multis intelligere nequeant & versa vice. Verum enim vero quæ *Venedorum* dialectus purior sit, natis *Sorabis* & quibus utraque perspecta est, dijudicandum relinquo. Nec desunt hodie viri, qui hac in parte operam suam laude utique dignissimam adhibent. Unum in præsenti allegasse sufficiat. Dominum nempe *M. Abrahamum Frenzelium*, *Past. Schœnaviensem*, qui reliquis palmam præripere studet, & cujus jam III. Tomi *de Originibus Linguæ Sorabicæ* extant. Alium quendam, Fautorem nostrum maxime Venerandum nominare etiam possem, nisi, quæ singularis ipsius est modestia, multis verbis, ut nomen tacerem, desiderasset. Hic, quod nullus hactenus præstitit, *Grammaticam Sorabicam* elaboravit, quæ, ut lucem brevi videat, exoptandum sane est. Nec male putarem, Bibliopolarum quis sumtus hac in parte collocaret, quod liber a multis desideratus jam pridem fuerit. Plures in Sect. *de Religione Lusatorum* allegabo, quod maximam partem in rebus sacris operam suam adhibeant.

Est tamen & antiquissima & per Europam latissima.

§. VII. Observatione denique dignum est, *lingua hac Slavica*, *quam antiquissimarum unam jam olim Jornandes probe scripsit*, nullam ferme aliam latius per *Europam* hodierno adhuc die patere. *Conf. Jo. Bollandus in not. ad Eginharti Vitam Caroli M. c. 15. p. 77. b.* Hæc enim ut rectissime judicavit *Bochartus Phaleg. L. I. c. 15. p. 57.* cum latina & germanica tres illæ felicissimæ per *Europam* sunt matres, ex quibus tot filiæ subsequentibus temporibus sunt prognatæ, quot quaqua versum ferme in *Europa linguæ* audiuntur. *Propagarunt vero Slavi*, sicut Celeb. Gallorum Historicus *Thuanus Lib. LVI. c. 7. sub an. 1537.* id annotavit, *per Septentrionem & Orientem linguam suam quam latissime. Ea enim, inquit, non solum Bohemi, Silesii, Moravi & Poloni, sed Vindæ etiam, Baltico mari vicinæ gentes, Pomerani, Lusati, Roxolani, Mosci, quorum non solum in Europa, sed etiam in Asia latissimum est imperium; Circassi, Moesii, Serviani, Bulgari, Bosnenses in Illyrico, Dalmatæ, Istri, Carnioli ac denique Carinthii utuntur. Conf. Jo. Aventinus Annal. Boj. L. I. pag. 35. Auctor Chron. Oldenb. quod inter Meibomii Germ. Script. Tom. II. extat p. 128. Martinus Cromerus in Polon. Lib. I. c. I. C. S. Schurzfleischius de Orig. Pomer. §. 7. n. 4 p. 19.* qui longam populorum seriem, qui dialectis tantum variantibus, *Slavica Lingua* utuntur, recensent. Hoc tamen monendum est, quod in citatis quibusdam a *Thuano* Regionibus *lingua hac Slavica* jam pridem in desvetudinem abierit, quod de *Pomerania* sigillatim testatur *Zeillerus Descript. Pomer. pag. 600.* Quicquid vero hujus rei sit, *hanc* tamen *linguam* multis, sigillatim summorum Principum Ministris, qui Legationis munus in has terras suscipiunt, æque necessariam esse, quam *latinam* vel *gallicam*, nemo non videt. Eam *Constantinopoli* etiam in *Aula Turcica*, obscurata pene patrii sermonis usu, inde usque ab an. 1463. quo *Janissari* illa uti cœperunt, regnare, ex *Cromero Pol. L. 25. p. 374. Manlius Lib. IV. c. 7. p. 195.* annotavit. Imo ex A. B. Tit. ultimo novimus, tantam ejus discendæ necessitatem suo ævo *Carolum IV. Imperatorem* existimasse, ut in *augusta illa Sanctione Principum Electorum filiis* rationibus variis eam commendaret.

SECTIO V.
DE
REBUS GESTIS LUSATORUM.

§. I.

Semnorum res gestas ignoramus.

Accingamus nunc nos ad *Res Lusatorum gestas* contemplandum. Eas in medium prolaturus, a *Semnonibus* incipiendum esse duco. Verum enim vero ut nomen ipsorum, sic *virtutes & res præclare fortiterque gestæ* maximam partem in obscuro manserunt, hodieque nos latent. Cum enim, quod veteribus Germanis omnibus commune fuit, armis magis quam literis delectarentur, magisque solliciti essent de rebus arduis, quas agerent, quam ut *gestas* literis mandarent, domi nemo repertus est, a quo res patriæ describerentur ac posteritati traderentur. Et licet Annalium memoriæ genus quoddam, quod ex *Tacit. Germ. cap. II. & III.* apparet, in carminibus suis antiquis habuerint; veram tamen & accuratam *Rerum gestarum* historiam propterea ab iis habere non possumus, quod animum nunquam ad litterarum secreta commercia applicaverint. *Tacit c. 19.* Deficientibus vero Scriptoribus domesticis, illud tantum quod ab extraneis & maximam partem Germanorum hostibus est consignatum, hodie scimus. *Horum vero plurimi*, ut probe sentit *Franciscus Irenicus Germ. Exeg. L. IV. c. 3. p. 177. adulatione corrupti*, *Germanorum egregia facinora depresserunt. Semper enim, captandæ benevolentiæ gratia, virtutem nostris meritis detractam Romanis asserunt.* Multi etiam ab Imperatoribus alebantur, ut ex *Plutarcho laud. Irenicus* annotavit, non alium ob fructum, nisi ut, famulante ipsis bono ingenio, facta Imperatorum

torum mirarentur. Fidem tamen præ reliquis meretur laud. jam *Cornelius Tacitus*, *qui Hist. L.I.c. I. ipse fatetur, veritatem ab aliis assentandi libidine aliisque de causis pluribus modis infractam esse.* Sed & hunc ipsum *summa adulatione* notavit *Orosius*, ut ne dicam, *mendacissimum* eum a *Tertulliano* appellari. *Conf. H. L. Schurtzfleischii Acta lit. p. 116.* Ex quibus facile quis conjicere potest, quod nec is quidem in omnibus, quæ de Germanis posteritati reliquit, *supremam sibi legem posuerit veritatem*, quam virtutem a quovis historico *B Jo. Georg. Neumannus Diss. de Fausto c. III. §. 1.* rectissime requirit. Bene igitur judicat. *Celeberr. D. Godofr. Lange in Introduct. ad Hist. Germ. & Jus P. L. I. Sect. II. §. 1. n. 5. Taciti de Germanis testimonia propterea tantum esse accipienda, quod documenta alia non habeamus, qui cæteroquin in multis esset corrigendus.*

Clariores tamen in bello quam in pace fuerunt.

§. II. Quicquid vero sit, ut bellicæ virtutis laude, testibus etiam hostibus, Germani omnes sigillatim fuerunt conspicui, *quam divinitus*, verba sunt *Iren. l.c. p. 175. in sortem quasi propriam, cujus præsidio patriæ libertatem in præsentem usque diem tuentur, sumserint, dum alii lingua aut aliis donis valuerint*: ita peccare nos minime putamus, si & *Semnones* nostros clariores in bello quam in pace fuisse judicamus. Hos enim *vetustissimos nobilissimosque Suevorum* fuisse, *Tacit. Germ. c. 39.* prodit. Ipsa vero gens *Suevorum, longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium fuit. vid. Cæsar. de bello Gall. L. IV. c. 1. §. 3.* Imo tantam ex bello gloriam *Suevi* sibi comparaverant, ut coram *Cæsare* confiterentur *Usipetum & Tenchterorum* legati: *sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares esse possent. Cæsar. l.c. c. VIII. §. 5.* Si igitur virtutem bellicam, qua de causa eam apud *Rom. Imperatores* gratiam obtinuerint, ut his, notante *Tacito, Annal. L. 13. c. 18.* corporis sui custodiam demandarent, excipies, quæ cæteroquin ab eis sunt gesta, hodie nos latent. *Confer. Irenicus L. c. c. 18.*

Nec Venedorum priora facta novimus.

§. III. Pari ratione se res habet cum prioribus *Venedorum gestis*, quæ vetustatis peplo involutæ quasi jacent. Quam multis enim copiis *Lusatiam* inundarunt, quo anno hoc factum, ac denique quid pacis tempore ab illis fuerit actum, deficientibus fidis rerum illarum indiciis dicere non possumus. Hoc vero affirmare nulli dubitamus, *Semnonum* possessiones ad *Venedos*, hæredes nec genitos nec scriptos transiisse. Res etiam ipsa docet, secundo diu Marte *Sorabos* pugnasse. Quæ autem postea ab eis sint gesta & utrum secundis semper rebus, ante *Caroli M.* tempora, fuerint usi, dictu perquam est difficile, quod Scriptoribus *Lusatia* adhuc caruerit, ac *Venedi* cum reliquis *Slavis* omnibus teste *Cromero Pol. L. I. c. 3. p. 3. litteras & litteratos contemserint*; nec cum aliis populis, qui historias consignabant, commercia haberent. Hoc tamen indefessus Rerum Lusat. indagator *D. Benjamin Leuberus in Descript. Arcis Ortenb. c. I. p. 6.* ex fide dignis auctoribus observavit, devictos a *Dagoberto, Francorum Rege Sorabos* non quiete degisse, sed, ut in pristinam libertatem se vindicarent, nullam intermisisse curam. Annotavit insuper, *Sorabos Slavos* ejus regionis, quæ nobis est *Lusatia*, incolas desidiam *Regum Francorum* & regni Procerum diffidia observantes, ut imperium eorundem declinarent, sese modo *Bohemis, sive Zechis, modo Saxonibus, modo Hunnis, Francici Regni* juratis quasi hostibus, associasse.

Caroli M. tempore clarissimi fuerunt.

§. IV. Licet autem, ob rariora antiquitatis fundamenta, densis quasi tenebris involuta maneat antiqua hujus regionis historia: fide tamen celeberrimorum historicorum constat, *Slavorum* nomine, sub quo etiam *Venedi per Lusatiam* comprehenduntur, *Caroli M.* tempore nihil fuisse illustrius. Adsveti enim continuis bellis, vel levissima etiam arrepta causa, finitimas regiones irruptionibus, rapinis, cædibus atque incendiis enormiter afflixerunt. Et quamvis ad signa confines populi concurrerent, vano tamen conatu res plurimum gerebatur, quia invictis armis *Slavi* pugnabant. *Schurzfleisch. de Rebus Slavicis §. 2. Mirus de Lus. p. 17. seqq.*

Vincuntur a Carolo M.

§. V. Sed quibus huc usque fortuna semper indulgere videbatur, qui maximas etiam gentes felicissimis suis armis irritare poterant, qui denique felicitatem suam non lubricam, sed fortunam sibi mancipio esse datam, & genituram suam non aliter voluisse, quam qui aliis populis leges præscriberent, existimabant, hos *Carolus M.* virtute præsertim *Wittikindi Saxonis*, Sacris Christianorum jam tum initiati, iteratis sæpe præliis profligavit, iisque parendi legem indixit. *Ita Manlius L. I. c. 44. Carolum M.* scribit, *circa an. 789. decimum bellum contra Slavos in Lusatia & Marchia Brandenb. suscepisse, structis duobus super Albim pontibus, Cumque Slavorum tum temporis Princeps, quem Neclanum vocant, deditione facta, feudum a Carolo accepisset, in Poloniam ad Vistulam usque victricibus suis armis perrexit, omnemque Slaviam dicto sibi audientem fecit.* Hanc quoque sententiam fovet *Celeber. Ludwigius in laud. Germ. Princ. L. I. Notit. Aust. c. 2. n. 11. Carolus*, inquit, *subactis Saxonibus & Bojis ex utraque plaga vicinos habuit Venedos. Sed vicit tamen universos, ut in ejus clientelam se conferrent Ungari, Bohemi, Moravi, Brandenburgici, Lusati, & qui his fuerant vicini. Conf. Eginhart. vita Carol. M. c. 15.*

c. 15. p. 77. 78. edit. noviss. Annonius de Gest. Franc. L. IV. c. 8. fol. 33. & 86. Jo. Aventinus Annal. Boi. L. IV. p. 331. Cunrad. Evermot Chron. Episc. Aldenburg. quod in Syntagm. Paulini extat. p. 155. Cranzius Metrop. L. I. c. 12. Letznerus in Hist. Caroli M. c. 30. 32. Lehmann. Chron. Spir. L. II. c. I. p. 46. Fabric. L. IV. Orig. Sax. p. 435. seqq. Albin. l. c. Tit. 8. p. 89. seqq. Herm. Conring. de Finibus Imp. c. 29. p. 786. Leuberus in Descript. Ortenb. c. I. n. bb. p. 7. & n. hh. p. 11.

à Ludovico Pio. §. VI. *Sorabi* autem tot majorum suorum victoriis ad jugum æneum excutiendum instigati, pristinæque libertatis & bello acquisitæ gloriæ haud immemores, quam primum *Carolum M.* vita functum audiverunt, *Ludovico* cognomine *Pio*, ipsius filio, obedientiam præstare noluerunt, sed armorum virtute in avitam libertatem se vindicare gestierunt. Quare confines *Saxones & Orientales Franci* expeditionem in *Sorabos Slavos* a *Ludovico* facere jussi sunt, qui imperata etiam strenue compleverunt, & contumacium audaciam non magno labore, quod pristina ipsis fortuna tergum præberet, compresserunt. Enimvero una tantummodo urbe, quam *Servestam* fuisse existimat *Albin. Tit. 8. p. 91.* expugnata, quicunque in hac gente defectionem tentaverant, subjectione de integro promissa conquieverunt. *Vid. Annonius de Gest. Franc. L. IV. c. 102. fol. 91. Adam. Bremens. L. I. Hist. Eccles. c. 34. Helmoldus Chron Slav. L. I. c. 7. §. 3. qui a Ludovico Germanico Sorabos* etiam devictos scribit.

Rursus turbas faciunt. §. VII. Aliquoties igitur victi, animum tamen, pristinam libertatem recuperandi, *Sorabi* non deposuerunt. Cum enim bellis intestinis *Familia Carolingica* se ipsam conficeret, optimum *Venedi* tempus esse ducebant, quo in libertatem se vindicare possent. Quare obediendi legem renunciarunt, & quotannis ferme seditiones novas commoverunt, parumque abfuit, quin ad felicem eventum res suas perduxissent. Eorum turbas prolixe annotavit *Albin. Tit. 8. pag. 92. seqq.*

ab Henrico I. Ger. R. ad obsequium rediguntur. §. VIII. Rebelles vero *Sorabos* cum reliquis *Slavis* ita depressit *Henricus I. Rex Germ.* ut *Hunnos* vocare in auxilium cogerentur. Nihilominus tamen felicissimis laudati *Henrici* armis eo redacti sunt, ut jugo Saxonico colla devicta subderent. Hactenus enim, quod ex multis historicis novimus, non solum in libertatem se vindicare, sed alios etiam populos sibi subjicere voluerunt; imo cum vicinis suis *Bohemis* spem conceperunt subjugandi *Saxoniam. vid. Ludvvigius Germ. Princ. L. I. Not. Austr. c. 2. p. 206. & 207. Mirus orat. d. p. 17. Henricus* vero noster irritos fecit ipsorum conatus. Et quo facilius *Venedorum* machinationes reprimeret, captum *Soraborum* agrum in *Marchias* distinxit iisque *Marchiones* præfecit. *Vid. Wittichindus Annal. L. I. p. 640. & 647. & Henricus Meibomius in not. ad Wittichind. p. 682. Helmoldus l. c. cap. 8. §. 4. Albin. Tit. VIII. p. 93. Manlius L. II. c. 4. & 10. Conringius lib. cit. cap. 16. pag. 256.*

§. IX. Annum, quo ad obsequentiam ab *Henrico Sorabi* sunt redacti, historici vel 928. vel 929. post C. N. putant, posteaquam illorum munimentum *Grunam vel Gronam*, vel ut alii putant *Kietni*, quodque infra *Ilenburgum ad Muldaviam* fuit situm, die ab oppugnatione XXI. armata manu expugnaverat, præda omni in milites distributa, viris puberibusque, quos invenerat, gladio transfixis & urbe solo æquata. *Wittich. lib. c. p. 639. Albin. Tit. 8. p. 95. & 96.* Quo anno?

§. X. Ast fidem non servavit effrenata *Soraborum* natio, quæ quotidie a primoribus suis ad bellum contra *Saxones* stimulabatur. *Helmoldus Chron. Slav. L. I. c. 16. §. 13.* Lubrica enim & fluxa ipsorum fides fuit. *Manlius L. II. c. 23.* Quid? quod eo insolentiæ processerunt *Soraborum Principes*, ut *Wittichindo* teste *Annal. l. c. p. 647. Geronis* vitæ, quem *Marchionem Henricus* ipsis constituerat, insidias pararent, eumque dolo perimere cogitarent, quod libertati suæ hunc officere sentirent. *Gero* autem dolum dolo præoccupans, detecta in tempore ipsorum consilia silentio dissimulavit, vitæ insidiatores ad convivium vocavit, eosque mero delibutos & quasi sepultos, numero XXX. una nocte interfecit. Fidem non servant.

§. XI. Cognita igitur mutabili *Slavorum* fide, quæ notante *Saxon. Grammat. in Hist. Dan. L. XIV. fol. 141.* in proverbium abiit, ad ultimam servitutem coacti sunt, ita, ut qui terram amplius incolere vellent *Lusaticam*, exclusi honoribus omnibus, proprii essent Saxonum. *vid. Wittichind. L. I. p. 640.* Sic qui aliis prius patriam eripuerunt, patria rursus expulsi sunt; & qui servorum loco habere voluerunt Germanos, hos, facie rerum præter ipsorum expectationem mutata, dominos sunt experti. Ab hoc tempore homines proprios in *Lusatia* habemus. *Vid. Schneiderus Chron. Lips. L. II. p. 51.* Et licet ægre hoc ferrent *Sorabi*, ac finitimorum *Slavorum* instinctu ad arma sæpius redirent, quod anno inprimis 1008. factum fuisse *Cureus in Annal. Sil. p. 35.* annotavit, cum *Boleslaus I. Rex Poloniæ*, ut *Venedus in Lusatia* esset præsidio, Marchiam hanc & Misnensem cum suo exercitu invaderet, ac *Budissam & Misenam* urbes occuparet. Nihilo tamen minus jugo Saxonico penitus se liberare nunquam potuerunt, quod virtus horum bellica illis obstaret. Ad ultimam servitutem coguntur.

§. XII. Ex hoc capite *Soraborum* in Germanos omnes inexpiabile odium natum esse Hinc odium illorum in Germanos.

esse existimo, quod in illorum posteris, licet vel ejus causam ignorent, hodierno adhuc die observatur. Hi, quod ipsorum odium satis prodit, germanice viam interrogantibus vix respondebunt, quamvis germanicam linguam probe intelligant. Interdum quoque sequentem viatoribus responsionem præbent: *Giebst du hie, giebst du da, giebst du uberall recht.*

Saxonum gesta.

§. XIII. A *Sorabis* ad *Saxones* progredior. Hi dominationem per *Lusatiam* consequuti, urbes a *Venedis* maximam partem, quod ipsarum nomina *Venedica* ostendunt, exstructas inhabitarunt, easque pro temporum illorum ratione, ut contra repetitos *Slavorum* insultus, qui in agris degebant, tuti viverent, muniverunt. Nonnunquam quidem bella gesserunt, paulo tamen post ea composuerunt *Bohemicis* etiam tumultibus his implicati, tamen illis se extricarunt. Bello enim *Hussitico* auxilia subinde ex vicina *Lusatia Bohemi* Pontificii accersebant, quod *Lusati* etiam acerbe *Hussitas* odissent. *Ziseka* vero ægre ferens has, quas putabat, injurias, varia mala *Lusatis* intulit, ac totam regionem crudelissimis cædibus, rapinis & incendiis vexavit. *vid. Cur. l. c. p. 122. & 127. Mart. Boregk. in Chron. Bohem. p. 446. Mirus Orat. c. p. 50. 51.* Deinde sub initium superioris Seculi artibus Bohemicis effectum est, ut *Lusati* adversus *Imp. & Boh. Regem Ferdinandum II.* arma induerent, & *Fridericum V. Palatinum* Regem suum simul cum Bohemis salutarent. Opera tamen *Joannis Georgii I. Elect. Sax. glor. mem.* ad officium redacti, impetrata omnium antea actorum venia, arma deposuerunt. *vid. Theatr. Europ. T. I. sub ann. 1620. Joseph. Riccius de Bell. Germ. L. I. p. 31. 32. 36. & 36.* qui tamen Pontificiorum more in *Luititios hæreticos*, ut puriorum sacrorum *Lusatos*, ex cœco religionis ardore, appellat, nimis invehitur. Quæ vero a *Lusatiæ Principibus res præclare fortiterque sunt gestæ*, eas in peculiari de *Lusatiæ Dominis* Sectione, Deo adjuvante explicabimus.

Artificia & opificia introducunt.

§. XIV. *Saxones* etiam procul dubio fuerunt, qui *artificia & opificia* per *Lusatiam* introduxerunt, quæ temporis progressu majora semper incrementa, crescente quotannis artificum & opificum numero, ceperunt. Ut enim alias urbes taceam, *Budissa* olim propter magnum ejusmodi civium, quos alebat, numerum, *parva Norimberga* fuit appellata. *Vid. Grunvvaldus in Descript. Lusat. p. 15.* Horum tamen origo non nisi a *Saxonibus* est petenda, quod priscis temporibus, prouti id §. *10. Sect. III. Disp. I.* ostendimus, *nati Sorabi ad opificia a Germanis ne quidem admitterentur.*

Item commercia.

§. XV. Eadem ratione comparatum est cum *commerciis Lusatorum*, quæ ad hodiernum usque diem sigillatim pannis & linteis, in magnum totius regionis commodum habentur. Quod enim *Semnones* aut *Sorabi commercia* prius fecissent, de eo altum apud Auctores silentium est. Utraque enim gens pronior ad bellum, quam ad alia negotia fuit.

Lusatorum studia.

§. XVI. *Studia* pro diversitate incolarum, diversa etiam fata habuerunt. Nihil in præsenti de veterum *Semnonum & Soraborum studiis* dicam, quod bellicis exercitiis adsveti, Minervæ parum litarint, & quod caput rei est, si quibus etiam studiis dediti fuerint, quod de veteribus Germanis *Alex. Rossius de vario Dei cultu Sect. V. p. 257. & de Slavis litteris Runicis excultis celeber. Schurzfleischius Diss. de Rebus Slav. §. 9. p. 14.* affirmare non dubitant, vetustatis tamen vitio illa nesciamus. Hoc saltem monebo, & superioribus Sæculis in magno semper pretio *Lusatis studia* fuisse, & hodie adhuc esse. Testes omni exceptione majores producere possem, nisi *Manlius*, *Perlitius atque Magnus de Lusatorum Eruditis* sigillatim jam dum commentati essent, quare huic labori supersedeo. Provoco tantum ad *Gymnasia & Scholas* celeberrimas, quarum liberalissimam nutricem alma *Lusatia* semper se præbuit.

Atque hæc sint, quæ angustioribus limitibus circumscriptus, in medium proferre potui. Plura statim expediamus.

Q. F. F. Q. S.

Instituti ratio.

DUm tertiam per DEI O. M. clementiam de *Lusatia* Disputationem ordior, materiæ, de qua agere constitui, dignitas, & limitum, quibus circumscriptus, angustia postulant, ut non nisi in *Religionem Lusatorum* in præsenti inquiram.

SECTIO VI. DE RELIGIONE LUSATORUM.

§. I.

Semnones idololatræ fuerunt.

Quod omnibus ferme gentibus commune, illud etiam apud antiquissimos *Lusatiæ* populos receptum fuit, ut divinum aliquod Numen esse crederent, illudque colerent. *Semnones* vero cum reliquis Germanis procul dubio *Solem, Lunam aliasque res visibiles* adorarunt, *vid. Jul. Cæsar. Bell. Gall. L. VI. c. 21. §. 2.* Hunc *Solem* adorandi modum hominibus priscis *Alexander Sardus de Mor. & Rit. Gent. Lib. III. c. 14.* tribuit, contra quos sigillatim *Cœlius Lactantius lib. 2. Divin. Instit. de Orig. Error. pag. m. 697 & 698.* disputat. Conf. *Alex. Rossius de Var. Dei Cultu. Sect. V. p. 256. & XV. p. 915. Philippus* quidem *Cluverus lib. 1. Germ. Antiqu. c. 29. & Dominus de Lo-*

bенstein

henstein P. 1. Armin. p. 346. veteribus Germanis, & ita etiam *Semnonibus* veri Dei & SS. Trinitatis cultum adscribere non dubitant. Celeberrimus vero *Masius de Diis Obotritis cap. 1. §. 2. & Andreas Borrichius in notis* ad Masium, satis his responderunt. *Conf. Christoph. Arnoldus in Append. ad Rossium & Varenium c. 1. pag. 8. 9. & Albin. Chron. Misf. Tit. XI. p. 147. & 148.* ubi prolixe de Germanorum idolis agit. *Idololatriam* igitur & superstitionem potius, quam veri Numinis cultum apud vetustissimos *Lusatiæ* incolas fuisse, in propatulo est. *Mercurium* enim, *Herculem* & *Martem* eos coluisse, & Suevorum partem *Isidi* sacrificasse, *Tacitum* testem producere possum. *Germ. c. 9.* Ut auspicia, fortes & vaticinia Germanorum, a quibus *Semnones* alieni non fuerunt, taceam. *Conf. Tacit. Germ. c. 8. 9. 10. & lib. IV Hist. c. 61. Franciscus Irenicus Germ. Exeg. lib 2. cap. 4. 5. 6.*

Cultum in silvis peregerunt. §. II. Cultum suum idololatricum *Semnones* cum cæteris Germanis plurimum in *silvis*, *sub arborum frondibus*, instituebant. *Lucos* enim *ac nemora Diis suis juxta Tac. Germ. c. 9. consecrarunt, & c. 39. Semnones*, scribit, *stato tempore in silvam auguriis patrum & prisca formidine sacram coisse, ibique horrenda sua sacra, cæso videlicet homine fecisse. Conf. Sardo l. c. c. 15. pag. 148. & 154. ubi ex Tacit. Germ. c. 10.* annotavit, *Germanos in lucis suis equos sacros aluisse, quorum hinnitu futura observarunt.* Ejusmodi *silvæ* dicebantur *Hayni*, quas sanctas & inviolabiles superstitiosa plebecula credebat. De *Hagis* istis vel *Haynis* dubio procul urbes quædam & pagi nomina sua acceperunt, eademque hodie adhuc retinent, v. g. *Grossen-Hayn, Graffen Hayniechen* & multi per *Lusatiam* pagi, qui falso scribuntur, *Han vel Hänichen. Conf. Rossius l. c.* Convenere igitur hac in parte cum aliis populis *Semnones*, dum cultum suum in *silvis* instituerunt. Exempla non modo in profanis Scriptoribus, sed in ipsis etiam sacris Bibliis occurrunt, qua propter illorum recensione supersedemus. *Vid. Masius de Diis Obotr. c. 1. §. 3. Cluverus Germ. Antiq. lib. 1. c. 35.*

Sacerdotes suos in magno precio habuerunt. §. III. Nec Sacerdotibus suis *Semnones* caruerunt. Licet enim *Cæsar Bell. Gall. lib. 6. c. 21. §. 4. Germani*, inquiat, *neque Druides habent, qui rebus divinis præsint, neque sacrificiis student: Tacitus* tamen, qui perspectam magis *Cæsare* Germaniam habuit, *c. 10. 11. & 40. Germ.* ostendit, sacerdotes suos eos habuisse, *quibus*, quod ne Regibus quidem concessum fuit, *animadvertere, vincire, & verberare cives, velut Deo imperante permittebant. Conf. omnino Irenicus l. c. c. 9. p. 55.*

Semnones in idololatria Venedi sunt sequuti. §. IV. Horum in idololatrico cultu vestigia *Sorabi* deinde & *Lusici* per multa secula presserunt. Hi enim cum cæteris *Slavis*, neglecto ac posthabito vero & immortali DEO, multos variosque Deos crediderunt, illisque sacra fecerunt. Sacerdotes etiam suos, quos *Sporos* vocarunt, licet vel crudelissimi fuerint, maxime coluerunt, quod ex *Procopio laud. Iren. l. c. c. 9. p. 56.* observavit.

Eorum Dii. §. V. Dii autem *Venedorum* multi fuerunt, potiores tamen, sive Principes illorum, quæ cœcæ gentis persvasio fuit, erant (1) *Svantevitus*, qui juxta *Helmoldum, Saxonem Grammaticum, Dubravium & alios, Deus Deorum & commune Slavicæ gentis oraculum* nuncupatur; (2) *Zerneboch*, sive malus & ater Deus; (3) *Radegastus* & (4) *Idolum Flins*, quod quia sigillatim a *Lusatiæ* incolis cultum, ab eisque posterioribus temporibus aliquoties, ejurato Christi nomine, erectum fuit, breviter describamus: *Idolum illud* a saxi, cui insistebat, genere *Flins* dicebatur. Id ad instar mortui pallidum, cæsarie nigra, longo amictum pallio rubei coloris, dextra manu perticam gessit, cui ceu flavus merges, sive manipulus spicarum & is quidem in summitate ardens erat præfixus. In lævo ejus humero leo stabat erectus, per quem tandem a mortuis se excitandos superstitiosa gens credebat *vid. Manlius Rer. Lusat. lib. 2. c. 33. Elias Schedius de Diis Germ. Syngram. 3. c. 7. p. 486. Albin. l. c. Tit. XI p. 149. & 150. Arnold. Append. ad Ross. & Varen. c. 9. p. 102. & 103.* & qui peculiares de *Idolis Slavorum Diss.* conscripsit, *celeberrimus Jo. Petr. Ludovigius.* In eo etiam *Venedi Semnones* sunt sequuti, quod Deorum suorum cultum in *silvis* præsertim peragerent. *Vid. Ditmarus Merseburg. l. 6. p. 135. Dubravius l. 1. Hist. Boh. p. 5. Albin. l. c. Tit. 11. p. 145. & 146. Mirus Orat. c. p. 20. Alexander Molde Chron. Utin. p. 63. Masius cit. l. c. 4. §. 6.*

Cultus istius indicia hodie adhuc existunt. §. VI. Cultus hujus idololatrici indicia hodie adhuc in *silvis* quibusdam, & præsertim in montium jugis, quod a *Judæorum* fortassis *excelsis denen Hoehen*, ad demonstrandam Numinis, quod adorabant, altitudinem, originem suam habuit, deprehendes, quæ rei veritatem secus sentientes docere possunt. *Conf. Rossius l. c. Sect. XV. p. 913.* Ipse ego, quum *Budissæ* adhuc litteris incumberem, in *Excell. Budissinensium Consulis Hubschii sylva*, quæ in montibus *Bohemiam a Lusatia* disterminantibus sita est, ejusmodi vestigia idololatrica vidi. Congesti enim ac in altitudinem exstructi lapides, altaria quondam ibi fuisse posteris produnt. Ejusmodi vero altaria, teste *Arnoldo l. c. c. 10. p. 107.* communiter tria juxta se posita fuerunt, quorum multa hodierno adhuc die in *Dania* reperiri *laud. auctor* scribit.

§. VII. In-

Venedis

§. VII. Infinitæ autem acceptum referendum est gratiæ divinæ, quod hisce in tenebris sedentibus paganis *Evangelium* etiam fuerit annunciatum. Quoties enim a *Francis* & *Saxonibus Sorabi* fuerunt devicti, toties etiam in ipsorum finibus *Verbum Dei* fuisse prædicatum, dubium nullum superest. *Albinus quidem Tit. XI, pag. 131. & 133.* totus in eo est, qui circa 20 post Christi passionem & mortem annum *Germanis Evangelium* jam annunciatum fuisse ostendat, cujus tamen nova semina post notabiles istas in Imperio persecutiones, spargi debuissent. Huic vero sententiæ, quod *Rom. Imperatores* per totam Germaniam, quam nunquam in suam potestatem redegerunt, persecutiones instituere nequiverint, subscribere dubito.

Verbum Dei annunciatur.

Quando?

§. VIII. Solida autem *Religionis Christianæ* fundamenta, *Caroli M. & Ludovici Pii* temporibus, per *Lusatiam* demum sunt jacta. Carolus enim non solum propter frequentes *Soraborum* excursiones, sed instinctu etiam *Pontificis Rom.* ut *Sorabes*, perversis ac fœdissimis superstitionibus adsuetos, ad *fidem Christianam* perduceret, bellum illis indixit, omnemque operam adhibuit, ut ejurata idololatria pagana, *Sorabi* Christo nomen darent, *vid. Leznerus in Hist. Caroli M. c. 30. 31. 32. Fabric. lib. 4. Orig Sax. p. 435. seqq. Albin. Tit. 8. p. 89. Leuberus in Descript. Ortenb. c. 1. pag. 11. Mirus p. 19.* Nec minorem, ut *sacra christiana Sorabi* amplecterentur, *Henricus I. Germ. Rex* & ejus filius *Otto M.* operam navarunt. Hi non modo præfectis suis limitaneis, ut ad *Christianam Religionem Sorabos* compellerent, præceperunt, sed eam etiam ob causam *Episcopatum Misnensem* instituerunt, ut quasi seminarium Doctorum esset, qui *Lusatorum* vicinam gentem ad Christum ducerent *Vid. Brotuff. Chron. Martisb. l. 1. c. 13. Helmold. Chron. Slavor. l. 1. c. 8. §. 4. Evermot. Chron. Episc. Altenb. p. 155. & 156. Cranz. Vandal. l. II. c. 27. p. 41. & c. 30. p. 43. Albin. Tit. XI. p. 144. XXII. p. 276. Leuber. in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 4.*

A fide deficiunt.

§. IX. *Lusati* autem avitæ superstitionis tenacissimi brevi post a *Religione Christiana*, vi & metu expressa, quam suæ libertati officere credebant, desciverunt, vetus suum *idolum Flins* erexerurt, &, ut in proverbio dicimus, relictis limpidissimis christianæ doctrinæ fontibus, ad volutabrum redierunt. Inerat enim ipsis in retinendis tuendisque tempore & consuetudine inveteratis superstitionibus obstinata & prope incredibilis pertinacia, eaque inconstantia ultra CCC annos, *Brotuffio* teste, nimirum a *Carolo M.* ad *Henr. V. Imp.* permanserunt. *Manlius l. 2. c. 2. 3. & 4. Annal. Budiss. sub an. 1086.* Imo, quæ gentis hujus præfracta fuit malitia, non solum ipsi *fidem christianam* repudiarunt sæpius, sed, ut *Sagittarius in Antiq. Thuring. L. XX. c. 5. §. 3.* annotavit, *Thuringos* quoque ad restaurandum paganismum nullo non tempore incitarunt.

§. X. Causæ hujus defectionis, præter illas, quas *§. præced.* observavimus, sequentes forsan fuerunt. I. *Pagana* ipsis *Religio* optima videbatur. *Recte enim*, ut *Hugo Grotius de Jure B. & P. l. 2. c. 20. §. 47.* judicat. *a Philone dictum est, Religionem suam cuique videri optimam, ut quæ plerumque non ratione, sed affectu dijudicatur.* II. Neglectis, quæ ponenda sedulo fuissent fidei fundamentis, *crucis tantum coactos gesticulatores*, christianorum sacerdotes, qui *Missionarii* hodie nominantur, sacro baptismate lavarunt, quamvis pristina in ipsorum cordibus superstitio non extincta, sed relicta esset. III. Accedebat, quod sub *Religionis* specie *regionis & tributorum* major a christianis cura haberetur, qui proniores erant tributis augendis, quam animabus Deo quærendis. *Conf. Helmold. in Chron. Slav. L. I. c. 21. §. 5. c. 25. §. 4. Crantz. Vandal. L. 3. c. 2. & 6. Evermot. l. c. p. 162.* qui igitur aliter fieri potuit, quam ut prima oblata occasione, qui hypocritæ vi & armis, non veri christiani facti, descisserent?

Defectionis causæ.

§. XI. Restaurata tamen fuit *Religio Christiana* penes *Lusatos*. Novimus enim ex indubitatæ fidei historicis, quod circa an. 1116. *Lotharius Dux*, qui novennio post *Imperator* factus est, & *Adelgorus Magdeburgensis Ecclesiæ Antistes* in *Lusatiam* profecti, *Idolum Flins*, quod *Sorabi* paulo ante erexerunt, denuo dejecerint, & *Lusatos* ad *sacra christiana* redire coegerint. *Vid. Theod. Engelhusii Chron. p. 223. Manlius* etiam *L. III. c. 13.* annotavit, *Ottonem Papergensem Episcopum, qui divino admonitus erat instinctu, Pomeranos paganos, de quibus vid. D. Camerarius in Chron. Pom. cum quibusdam civitatibus terræ Lutitiæ sive Lusatiæ ad fidem christianam convertisse, & sigillatim Lubenæ in Inf. Lusatia fidei semina sparsisse.* Ab hoc tempore *Lusatorum* plurimi in *Religione Christiana* perstitisse creduntur.

Religio Christ. restauratur.

§. XII. Sed quæ alte *Soraborum* cordibus impressa fuit superstitio, diu penes imperitam plebeculam permansit, cujus hodienum vestigia quædam in pagis Venedorum deprehendes, &, quæ ipsorum est pertinacia, ab illis vix revocari possunt. Rem tantum unam exempli causa in medium ex *Manlio* proferam. Hic *Lib. I. p. 37. credidisse*, ait, *suo adhuc avo rusticos in pago quodam, vasa fictilia, quæ veterum terræ incolarum, priusquam ad Christianorum castra transierunt, Urnæ fuerunt, & passim repertæ sunt, Febricitantibus mederi, si poculi loco iis utantur, dummodo pentecostes nocte solum e terra extraherentur.* Hujus generis plura, ne nimis prolixus videar, prudens sciensque prætereo.

Manet quædam superstitio.

Quorundam in Religione fervor.

§. XIII. Huic quorundam *Lusatiæ* incolarum superstitioni, aliorum in *Religione fervorem* opponimus. Disturbatis enim paganæ superstitionis nebulis & protritis idolorum monstris, singularis etiam pietatis exempla inter *Lusatos* extiterunt. Hanc, pro temporum illorum ratione, vel cœnobiorum exstructionibus, vel ad pias, quas vocant, causas opum delegationibus, vel ad sanctiorem terram institutis itineribus & susceptis in Palæstinam sacris aut cruciatis expeditionibus abunde testabantur. Multa hujus rei proferre possem exempla, sed peculiare hac de re *Programma*, quod sub *Lus. Sacræ* titulo *1708. prodiit*, *Vir. B. m. M. Schulzius*, Præceptor olim meus etiam post mortem colendus, scripsit, in quo multa ad rem præsentem facientia invenies. Hunc tandem in Religione fervorem, quem tamen, justus ne an injustus fuerit, quoniam res hujus loci non est, in medio relinquimus, acerbo & inexpiabili ferme, quo *Hussitas* prosequnti sunt, odio testatum fecerunt, proptereaque mala multa sunt perpessi, uti id *Sect. V. §. 13.* ostendimus. Nec hodie *Lusatorum in Religione fervor* deferbuit, quam viva satis exempla testantur.

Lusati Episc. Misnensi paruerunt.

§. XIV. *Lusati* autem sacris christianis initiati in *rebus Ecclesiasticis Misnensium Præsulibus* paruerunt, idque ex voluntate *Imperatorum Saxonicorum, Henrici I. Ottonis I. II. & III. vid. Leuber. Princ. Sax Lus. MSC. p. m. 4. Ditmarus Merseb. L. I. p. 9.* Episcoporum illorum in ordine XXII. qui *Brunonis II.* nomine posteris innotuit, *templum Budiss. Cathedrale* fundavit, illudque, adjuvante *Dieterico, Misniæ Marggraffio*, exstruxit. *Manlius L. I. c. 38. p. 156. Leuber. in Descript. Ortenb. c. 7. p. 82. Albin. l. cit. Tit. XXII. p. 277. & 279.*

Ad puriora sacra accedunt.

§. XV. Quum vero *Evangelii Lumen in Saxonia* per Dei gratiam exoriretur, *Lusati* posteriores esse noluerunt, qui, abrogatis superstitiosis Pontificiorum ritibus, illud amplecterentur. Dum igitur *purioribus sacris* locum fecerunt, *Vtraque Lusatia Misnensis Episcopi* obedientiæ se subduxit, ita, ut nec tributa amplius ei penderet, nec ejus in *rebus Ecclesiasticis* auctoritatem & Jurisdictionem agnosceret. *Leub. l. c. p. 81.* Quod vero *Manlius Lib. I. de Budiss. ad repurgatam doctrinam* conversione ait: *non nisi Dei T. O. M. clementia atque beneficio in Ann. 1522. 1523. 1524. 1525. & 1526. Budisinæ Evangelii doctrinam ab erroribus pontificiis purgatam sonuisse*, illud etiam in reliquis *Utriusque Lusatiæ* urbibus & pagis per eandem Dei gratiam factum est. Factum tamen id est ante *Pacificationem Passaviensem & Pacem Religiosam de* an. 1552. & 1555. *Conf. omnino Leuber. de Arce Ortenb. c. 7. p. 83. & 84. item in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 22.*

Pontificii ægre hoc ferunt.

§. XVI. Ægre hoc tulerunt Pontificii & sigillatim *Misnensium Præsul*, qui multis hoc modo proventibus se privatum videbat, quare nullam intermisit operam, ut vel precibus vel minis *sacra Pontificia* per *Utramque Lusatiam* restauraret. Sed frustra dum operam atque oleum insumit, apud *Ferdinandum I.* tum temporis *Regem Romanorum*, qui die 16. *Maji. Ann. 1538. Budissam* venit, supplici & assidua sollicitatione obtinuit, ut ipse *Rex* ore proprio *veterem Religionem Lusatiæ Ordinibus* publice persuaderet, & nisi ab innovatione desisterent, pristinumque cultum restituerent, pœnam gravissimam minitaretur. Quo facto, quum *Status Lusatiæ* ea, qua decet, modestia responderent, quod agnitam semel *veritatem Evangelicam* deserere non possent, acquievit in hac responsione *Princeps laude dignissimus*, permisitque præterea *Budissinensium Senatui*, ut *Scholam Evangelicam* exstruerent, ac juxta *Augustanæ Confessionis* dogmata publice verba facerent Ecclesiæ repurgatæ ministri. Et licet rursus anno 1542. *Misnensium Episcopus Præsulem Viennensem* litteris hortaretur, ut apud *Ferdinandum* in hanc curam incumberet, ne *Is* in *Lusatia* omnes *Pontificiæ Religionis* reliquias collabi pateretur, nihil tamen profecit; sed indignantibus & frementibus *Papicolis* puriora per *utramque Lusatiam sacra* sunt stabilita, & hodierna etiam luce, quæ Dei est clementia, salutaris *Evangelicæ doctrinæ* fidelis custos *Lusatia* nuncupari potest. *Vid. Annal. Budiss. M. Thom. Fabri sub an. 1538. & 1540. Manlius L. I. c. 22. Leuber. Descript. Ortenb. c. 7.*

Lusati litteras Majest. accipiunt.

§. XVII. Cum autem sub initium superioris Sæculi gravissimis persecutionibus in *Austria & Styria Aug. Conf.* addicti supprimerentur, *Lusatiæ Ordines* cum *Bohemis* (*huic enim regno a Carolo IV. Imp. incorporati erant,*) æque tristia fata timentes ab *Imp. & Boh. Rege Rudolpho II. litteras Majestatis* sibi expetierunt, quibus etiam *Imperator* benigne satis respondit. Intercedente igitur *Electore Saxoniæ Rudolphus Imperator Bohemis cum Lusatis Evangelicæ Religionis libertatem Majestatis sigillo munivit*, easque in Religionis negotio *litteris Assecurationis*, *Privilegiis Exemtionis*, *harumque litterarum Confirmationibus* ornavit atque instruxit. *Conf. Goldast. in Append. Docum. p. 140. seqq. Jo. Micrælius in Synt. Hist. Eccl. L. III. Sect. II. pag. 587. Leuber. in Princ. Sax. Lus. MSC. p. m. 26. & in Descript. Arcis Ortenb. c. VII. p. 81. & 84. Theatr. Europ. Tom. I. p. 3. seqq.*

Remanent tamen Pontificii quidam in Lusatia.

§. XVIII. Invenias tamen hodie *Religionis Pontificiæ* per *utramque Lusatiam* vestigia quædam, quibus *Religionis liberum exercitium* tabulis publicis confirmatum est. Claustra enim religiosa *utraque Lusatia* adhuc

huc tria habet. Horum primo, quod in *Inferiori Lusatia* ad *Viadrum vel Oderam* splendide satis est exstructum, *Cistertiensium Professionis Monachos* alit, & *Nova Cella* vocatur, Abbas præest. Reliqua duo in *Superiori Lusatia Vestalium, Marienfternense & Marienthalense*, Abbatissas suas habent. *Budissæ* deinde *Decanus & Capitulum* Cathedralis templi partem ad sacra sua peragenda in præsentem usque diem possident, quæ quoque libertas *Laubanæ Ordinis S. Mariæ Magdalenæ Vestalibus* permittitur. Oppida denique etiam *Wittichenau & Ostritz* cum pagis quibusdam *Religionem Pontificiam in Lusatia* profitentur *vid. Recess. Trad. Sup. & Infer. Lusatiæ n. 1. Grunwald. in Descript. Lusat. pag. 41 seqq. & pag 66.*

Respondetur ad objectiones quasdam.

§ XIX. Ex quibus apparet *Lusatos* plerosque tam in urbibus quam in pagis, repudiatis Pontificiorum ritibus, *Religionem Evangelicam* amplecti & ad earum normam vitam suam instituere. Hæc autem ipsis a prima statim pueritia in Scholis, quas alit ac fovet *Lusatia*, celeberrimis, a Viris pietate & eruditione conspicuis, fidelissime inculcatur. Nec *Venedi* in pagis habitantes in tanta dogmatum Christianorum ignorantia relicti sunt, quam quidem Celeber. *Ludvvigius Germ. Princ. c. V. Not. Sax. §. 7. p. 211.* sibi persuasum habet. Enimvero argumenta, quo suam Vir cæteroquin doctissimus hac in parte sententiam probare vult, nimium sunt debilia. Dicit enim I. *ante unius seculi spatium in pagis Venedorum, der Wendischen Bauren, conciones in Germanica lingua habitæ, cujus ipsi idiomatis prorsus ignari & olim fuerunt & nunc sunt.* Sed conciones in Germanica lingua non solum habitæ fuerunt, verum etiam hodie adhuc habentur, his tamen potissimum ex rationibus (α) propter Nobiles atque Dynastas pagorum, qui cum familiis suis maximam partem Sorabicæ linguæ ignari sunt, & tamen in uno cum rusticis suis templo, ad verbum Dei audiendum, conveniunt. (β) Quia multi Soraborum germanicam linguam sciunt & probe loqui possunt. *Conf. Præf. Nov. Test. Sorab.* (γ) Ut ea ratione Venedorum reliqui ad *linguam germanicam* addiscendam incitarentur, cum qua urbaniores forsan mores assumerent. Hæ tamen conciones a Sacerdotibus statim in *lingua Sorabica* repetuntur, ut qui *Venedorum Teutonicæ linguæ* adhuc ignari sunt, in vernacula sua verbum Dei audiant. *Vid. alleg. Præf. N. T. S.* Hic autem concionandi modus non hodie aut nudius tertius, sed quantum perspectum habeo, semper obtinuit, quare neminem latere potest. II. Non sequitur, *Venedi Catechesi Venedica paucis abhinc lustris caruerunt, ergo fidei fundamenta ignorarunt.* Nam quod si etiam concederem, caruisse eos *Catechesi Venedica*, non tamen defuerunt fideles Verbi divini ministri, qui viva voce necessaria fidei salvificæ fundamenta concreditis suis inculcarunt. Quid? quod Vir ille celeberrimus ex vera Historia Ecclesiastica demonstrare non poterit, primos christianos *Catechesin* habuisse, quibus tamen solida christianorum dogmatum notitia deneganda propterea non est. Insuper etiam contrarium ostendere possum, quod *Venedi Catechesin Venedicam* jamdudum habuerint. *Wenceslaus* enim *Warichius, Pastor Gœdaviensis, minorem Lutheri Catechismum germanice atque Venedice* anno jam 1567. *Budissæ* typis exprimere curavit. III. ait; *versionem sacri codicis neque nunc Venedi habent.* Verum enim vero ne hanc quidem ob causam fidei ignorantiam illis imputare debemus, quoniam nec primi christiani, qui ex paganorum erant numero, *versionem sacri codicis* statim habebant, sed ex ore tantum Apostolorum viam veritatis discebant, & nihilominus sufficientem salutaris doctrinæ cognitionem, ad vitam æternam consequendam, sibi comparabant. Cur igitur *Venedos*, licet versione sacri codicis destitutos, quod tamen non laudo, in dogmatum christianorum ignorantia relictos diceremus? IV. sententiam suam probare vult Vir celeberrimus, *quod Pastores ad Venedos e sacra cathedra verba facturi sacros textus in Germanica lingua eadem absurditate allegarent, ac olim vulgatam versionem Monachi nostræ plebi creparunt.* Hoc autem & singuli negabunt, qui *conciones Sorabicas* in *Lusatia* audiverunt. Quid? quod si unus etiam vel alter in *Lusatia* Sacerdotum fuisset, qui præposteram hanc concionandi rationem adhibuisset, quod tamen probatione adhuc indiget, valeret tamen & hic tritum illud, quod a particulari ad universale argumentari non liceat, & quod unus fecit omnibus non sit imputandum. Cæterum quod bonum illud atque laudabile sacras literas interpretandi institutum attinet, illud non solum *Frencelio*, ut putat Doctissimus Vir, est adscribendum, sed alii quoque fuerunt & hodierno adhuc die sunt, *Viri apud Lusatos Clarissimi*, hujusque linguæ peritissimi, qui manus suas sacris his operibus admoverunt. Ita enim anno jam 1627. *Gregorii Martini Past. Purschvicensis Psalmi pœnitentiales germ. & sorabice prodierunt. B. vero Michael Frencelius Past. Postvicensis* anno 1706. *Nov. Test* edidit. Is anno jam 1671. *Matthæum & Marcum Evangelistas*, an. 1693. *Epistolas ad Rom. & Galat.* & an. 1688. *concionem quandam Sorabicam* in lucem misit. Sumtibus deinde *Lusatiæ Ordinum*, illisque jubentibus sequentes quinque libri *germ. & venedice* typis sunt expressi, (α) ann. 1693. *Catechesis Lutheri* (β) an. 1695. *Evangelia &*

Epistolæ Dom. (γ) an. 1699. *Agenda, ut vocant, Evangelicorum.* (δ) an. 1703. *Davidis liber Psalmorum* (ε) an. 1710. *Cantiones Eccles.* Trium priorum auctores fuerunt, *Dn. M. Paulus Prætorius, Archi-Diac. ad D. Petri Budiss. Tobias Zschuderly, Past. Lohsau. Io. Christoph. Cruger, Past. nunc Baruth. Georgius Matthæi Past. Collmensis, & Michael Raetze, Diacon. ad S. Mich. Budiss.* Duorum posteriorum iidem ferme auctores fuerunt, nisi quod ad *Psalmos* laud. *Frencelius*, & ad cantiones *Dn. Joh. Ast, Past. ad D. Michael. Budiss. & Joan. Wauer, Past. Hobkirch.* manus suas adhuc admoverunt. Consilio denique & sumtibus *Anglici Baronis de Hales Dn. M. Prætorius in Venedicam linguam* transtulit libellum, cujus titulus: *Necessaria animæ cura*, qui etiam an. 1704. Budissæ prodiit. Prelum adhuc expectant 1) Jobus, 2) Siracides, 3) precationum liber, 4) Hoefferi via coeli, 5) Quæstiones catecheticæ, 6) M. Grunvvaldi Doctrinæ Christianæ Tit. I. Prudens omittam *Libellos Pontificiorum, qui 1690. & 1696.* prodierunt. Nec *Nobilium* quis pio huic conatui studia sua objecit, multo minus sub prætextu a *celeberrimo Ludvvigio l. c.* in medium prolato, opus illud impedivit. *Ordines* contra *Lusatiæ* in id incubuerunt sedulo, ut, qua possent ratione, opus illud piissimum promoverent. Idem *N. T. Sorab. Præfatio* affirmat. Hinc nec opus est *anathemate illo*, quo *Vir Celeberr. a cœtibus christianis illorum nomina delenda esse putat, qui inter Dynastas Lusatos moram huic operi injiciunt.* Hoc vero compertum habeo, fuisse *Lusatiæ Nobiles* nonnullos, qui *linguam Venedicam* exstirpare voluerunt. Modus vero nonnisi quam bonus fuit. Ludi enim magistrum nullum, quam *utriusque Germanicæ* scilicet & *Sorabicæ linguæ* peritum admittere voluerunt, qui a primis statim annis *Venedorum* in Parochia, qua viveret, liberos cum *Religionis christianæ fundamentis linguam Germanicam* doceret. Cum vero calculum suum huic sententiæ alii subtraherent, res postmodum eventu caruit. His igitur ex dictis facile deprehendes, *Celeberr. Ludvvigium* hac in parte nimium quorundam fidei tribuisse, qui tamen veritatem ipsi reticuerunt. Cæterum ut finem labori nostro imponamus, ipsæ paginæ nos docent. Quæ restant, Deo adjuvante, brevi supplebimus.

Q. F. F. Q. S.

Instituti ratio. PRomisso fides existit. Quam enim semel telam orsus sum, ad eam me rursum converto, illamque ut brevi pertexam, operam omnem adhibebo. In præsenti vero, ut intra cancellos maneam, non nisi de *Moribus* & *Dominis Lusatorum* agam.

SECTIO VII.

DE

MORIBUS LUSATORUM.

§ I.

Semnonum mores. Mores *Lusatorum* contemplantibus, Semnones occurrunt. Hi, ut Germani fuerunt, ita in moribus quoque, quod ex historicis monimentis colligere licet, a reliquis Germanis non alieni fuerunt. Quemadmodum autem Tacitus, a quo, ut *Sect. V. §. I* ostendimus, plurima nobis, deficientibus aliis probatæ fidei historicis, petenda sunt, eorum cum virtutibus vitia quoque prodit: ita cum celeberrimo *D. G. Langio in Introduct. ad Hist. & Jus Publ. L. I. Sect. II. §. 17.* optimum judicamus, vestigiis ejus insistere. Hinc vitia ipsorum omisisse videtur celeber. *Thomasius Vid. Not. in Monzamban. lit. e. p. 24.* Verba ejus sunt: *Mores communes Germanorum erant vitæ simplicitas, castitas, labor, studium defendendæ propriæ libertatis & ignorantia vanæ gloriæ.* Nam quod Nepos c. 1. de Pausania: *eum* ait, *ut virtutibus eluxisse, sic vitiis obrutum fuisse;* illud etiam in veteres Germanos, & ita in Semnones quadrat. Enimvero neminem nisi historiæ Germanicæ prorsus ignarum eorum ebrietas, rixæ, latrocinia, ludendi appetitio, quæ cum tanta temeritate conjuncta fuit, ut de libertate & corpore etiam contenderint, fugient. *Tacit. de Germ. c. 14. 22. 24.* Latus se hic de Semnonum virtutibus & vitiis scribendi campus aperit, quum vero hac in parte a cæteris Germanis non secesserint, prolixius ea apud *Philippum Cluverum* in *Germania antiqua* invenies. Hoc tantum monebimus: eorum liberos nullis educationis deliciis gavisos, nudos plerumque ac sordidos fuisse, ad Venerem sero accessisse, & tandem funerum nullam penes ipsos ambitionem extitisse. *Tacit. c. 20. 27.*

Lusicorum & Sorabor. mores. §. II. Nec de *Lusicorum* & *Soraborum* moribus, ut prolixius agamus, opus est, quippe qui in his cum reliquis Slavis conveniebant. Horum autem mores quasi in compendio tradit *Wittichindus Annal. Lib. II. p. 28 Slavorum,* inquit, *hominum genus durum & laboris patiens est, victu levissimo adsuetum, & quod nostris gravi oneri esse solet, Slavi pro quadam voluptate ducunt.* Quod vero antea de Semnonibus, illud etiam de *Lusatis Venedis* repetendum venit, quod vitia non levia penes ipsos quoque regnarint. Lubricam enim & fluxam eorum fidem fuisse, supra §. 10. *Sect. V.* demonstravimus. Quare confundere mihi videtur *Dn. Moldius in Chron. Vtin. Sect. I. §. 9.* cum Slavis Germanos, Wagriis suis, quos tamen Venedos ipse appellat, singularem fidem tribuens.

Nota

Nota enim eſt Slavorum omnium fides punica, quæ teſte *Saxone Gram. Dan. Hiſt. Lib. 14. f. 141.* in proverbium abiit. *Ditmari* de his Slavis verba ſunt: *Infideles ipſi & mutabiles, immutabilitatem ac magnam exigunt ab aliis fidem.* Non minorem reprehenſionem ipſorum crudelitas meretur, quam confines populi ſigillatim ſunt experti, quod *Sect. V. §. 4.* docuimus. Pertinaces & incorrigibiles ferme fuiſſe, hiſtorici omnes loquuntur, & plurimi ex eorum reliquiis vivis exemplis comprobant. Reliqua eorum vitia ſilentio præteribimus.

Saxonum in Luſatia mores. § III. A *Sorabis* ad hodiernos *Luſatiæ* incolas progredior. Sicut autem univerſa Germania cum Religione Chriſtiana meliores mores aſſumſit, ita de *Luſatiæ* incolis illud non eſt ambigendum. Induti igitur olim Chriſtiano homine digni mores ſancte hodienum a *Luſatis* obſervantur, licet a vitiis plane liberos eos pronunciare non poſſimus. Hoc tamen quotidiana experientia teſtatur, morum bonorum *Luſatos* eſſe ſtudioſiſſimos. Celeberr. quidem *Ludwigius Germ. Princ. L. III. c. V. §. 8. p. m. 211.* *Naturam Luſatorum duritatis quid habere exiſtimat.* Sed veniam mihi dabit dicenti: dictum illius de Venedorum in pagis reliquiis verum eſſe, de nobilibus & civitatum incolis non ita. Hos enim inter & Miſnenſes, quibus tamen vel ipſe humanitatem & mores præ aliis excultos tribuit *cit. Lib. III. c. V. §. 5. p. m. 206.* diſcrimen quoad mores nullum obſervatur.

SECTIO VIII. DE DOMINIS LUSATIÆ.

§ I.

Semnonum Dominos in Luſatia ignoramus. Qui primi Semnonum Domini fuerunt, quorum ductu & auſpiciis *Luſatiam* intrarunt, injuria temporum & veterum incuria cimmeriis tenebris obducti manebunt. Siquidem ne nomina quidem illorum extant. Quod vero duce uno vel altero terram iſtam primum occupaverint, omnes & ſingulæ Gentium migrationes docent. Gentes enim non niſi electo Duce ex una in alteram regionem profectas eſſe, relatum legimus. Provoco tantum ad Germanorum & ſigillatim Svevorum, quorum nobiliſſimos Semnones fuiſſe, ſupra *Sect. 3. § 1.* oſtendimus, conſvetudinem. Hi, ut in aliis ſuis expeditionibus, ita irruptionem in Galliam facientes, Arioviſtum, Regem ſuum ſalutarunt, quod ex *Cæſare* & *Floro* novimus. Nulli igitur dubitamus, Semnonibus *Luſatiam* primum inhabitantibus Duces vel Reges adſcribere, *ſuadendi tamen magis quam imperandi poteſtate conſpicuos. Tacit. Germ. c. 7. & 11.* Quibus vero nominibus & rebus præclare fortiterque geſtis eminuerint, deficientibus litterarum monumentis, dicere non poſſumus.

Itemque Luſicorum & Soraborum pleroſque. §. II. Eadem fata *Luſicorum & Soraborum Principes* maximam partem ſubierunt. Eorum enim cum virtutibus etiam nomina ad ea usque tempora nos fugiunt, quibus cum Francis bella gerere cœperunt. Sed nec illorum temporum Duces accurate recenſere licet. *Ditmarus* quidem *Lib. VI. p. 136.* *Luiticis Dominum ſpecialiter ſic dictum nullum concedit.* Interim negare non poſſumus, Luſicos & Sorabos Dominos ſuos habuiſſe, qui tamen ab initio ſumma auctoritate non polluerunt. Loquuntur id non ſpernendæ fidei auctores, licet curatiorem illorum principum ſyllabum nobis non reliquerint. Nam ab *Hagecio in Chron. Bohem. ad ann. 832. f. 50.* *Wratislaus, Wogeni, Bohemorum Principis, ſecundo genitus filius Luſatiæ Dominus appellatur*, quem hac in parte ſequitur *Stransky de Republ. Bohem. c. 7. §. 4.* *Neclanum* Sup. Luſatiæ partem in ſuam poteſtatem redegiſſe, teſtantur *Annal. Fuld.* Hic cum *Carolo M.* bello implicatus ab eoque ſuperatus, *Zecho vel Lecho*, peritiſſimo belli Duci bonam *Luſatiæ* partem concredidit, ut ita Carolo melius reſiſtere poſſet. Zechum hunc *Fabritius Lib. IV. Orig. Sax. p. 425.* *Ducem, Principem Soraborum & Taleminciorum appellat.*

Luſatiæ Domini e gente Sax. quorum primus Wittekindus M. §. III. A *Zecho Luſatiæ* Dominium ad Saxones tranſiit. Zechus enim filiam ſuam *Suatam, Suatanam vel Suaternam*, heredem Ducatus *Itzizeſchorum*, vel ut *Leuberus Deſc. Ort. c. 1. lit. gg. & c. 2. lit. f. n. 7.* mavult, *Itzinzechorum & Luſatorum, Wittikindo*, Saxonum celeberrimo belli Duci in matrimonium dedit, ut vel hac ratione, unitis cum *Wittikindo* viribus, fortiter Carolo M. ejusque armis victricibus ſe opponeret. conf. *Reuſnerus in Stem. Witt. p. 13. Albin. in App. Chron. Miſn. p. 399. Leub. Deſcr. Ort. c. 1. lit. gg. p. 8. ſeq. & in Princ. Sax. Luſ. Miſc. p. m. 1.* Nec *Wittikindus* operam ſuam deſiderari paſſus eſt, ſed per XI. annos, nempe ab anno 774. usque ad 785. hoc ſocio graviſſima adverſus *Carolum M.* bella geſſit, ſicuti illud ex *Paulo Aemylio de Geſt. Franc. Lib. III. p. 100. ſeq. Letznero in Vid. Caroli M. c. 17. 20. ſeq. Trithemio de Orig. Franc. p. 97.* aliisque permultis colligitur. Quum vero, ejerata ſuperſtitione pagana, *Wittekindus* ſacris Chriſtianorum initiatus eſſet, nullam intermiſit operam, qui ſocerum ſuum *Zechum* ad Chriſtum adduceret. Quem, cum minus moveret, quam vellet, armorum virtute ad ſaniorem mentem compellere duxit. Quare, quem antea contra Carolum M. juverat, eum poſtea adjuvante *Carolo*, ex ipſa *Luſatia* pepulit. Peremto deinde anno poſt C.

 N. 804.

N 804. in prælio Zecho *Wittikindus Lusatiam* non solum dotis nomine, sed & *Caroli M.* beneficio ac donatione, ob bene merita obtinuit. *Lezner. c. 30. seq. Trithem. p. 98. Aemyl. Lib. III. p. 119. Peuc. Idyll. v. 35. 45. seq. Albin. Chron. Misn. Tit. VIII. p. 89. seq.* Multa hujus Wittikindi I. præclara facta recenserem, nisi jam *Eginhardus*, aliique veteres atque recentiores Historici fusius de eo egissent. Vita functus ducitur an. 806. vel 807. *Letzner c. 45. Fabrit. Lib. IV. p. 43. 9. Albin. in Stamb. p. 395. Reusn. in Op. Basil. P. III. p. 261.*

Wittikindus II.

§. IV. Patrem in *Lusatia* excepit filius a *Suatana Wittikindus junior, Dominus Budsetiæ*, testibus *Wancone, Spalatino, Beuthero. Crusio & aliis. vid. Fabrit. Orig. Sax. Lib. V. p. 511. Albin. Progym. f. 114.* Et hoc quidem annuente Carolo M. cujus beneficio *Comes Wettinensis, & propter fidem & virtutem Burggraffius Soraborum renunciatus est. conf. Reusn. p. 25. Alb. in Stamb. p. 123. Annal. Budiss. Thom. Fabr. sub init. Peuc. Idyll. v. 29. 30. Leub. Desc. Ort. c. 2. lit. d. e. f. p. 15. & in Princ. Sax. Lus. p. m. 2.* illis, qui cum *Albino in Chron. Misn. p. 247. Budsetiam*, cujus Dominus *Wittekindus II.* fuit, alibi sitam fuisse contendunt, erudite respondit doctissimus *Leuberus Desc. Ort. c. 2. lit. f. p. 16. 17. seq.* Ejus conjux fuisse creditur *Julanda, Comes de Rochlitz.* Ex hac *Wittikindum, Fridericum & Dietgremum* filios procreavit. Condita est ab eo, teste *Ditmaro, Familia Budsetia.* Pater igitur est *comitum Wettinensium, & Dominorum vel Regulorum Budsetiæ*, quo posteriori vocabulo usque ad Timonis patrem Dietericum *Spalatinus* utitur. Magna hic *Wittekindus II.* cum paganis Venedis bella gessit; & sicut *Leuberus in Princ. Sax. Lus. p. m. 2. ex Spalatino, Agricola* & aliis colligit, religionem Christianam contra Bohemorum & reliquorum Slavorum impetus mascule defendit. Obiit circa an. 825. *Alb. Stamb. p. 123. Leuber. Princ. Msc. p. m. 2.* Sepultus Wildershusii cum fratre Wigberto in Collegio, quod Wigbertus fundavit.

Fridricus & Dietgremus Fratres.

§. V. Secuta eum est filiorum biga, nempe *Fridericus & Dietgremus, Comites Wettini, Burggraffii Soraborum, & Domini in Budsetz:* ita tamen, ut altero sine prole a Venedis interfecto alter fratris provinciam ornaverit. *Vid. Fabr. Lib. cit. p. 512. Alb. Stamb. p. 137.* Posterioris conjux fuit *Bossena, comes Plissensis.* Vetustatis vitio nihil ferme notatu dignum de illis reperitur. Celeberrimus tamen *Leub. in Princ. Sax. Lus. p. m. 2. 3.* annos, quibus & regimen susceperunt, & morte deposuerunt, recenset.

Ditmarus senior & junior.

§. VI. *Dietgremi* filius fuit *Ditmarus, comes Wettini, Burggraffius in Zorbec & Dominus Budsetiæ.* Hic juxta computationem *Leuberi Libro jam laudato p. 2. 3.* Successorem Celeberr. illum *Ditmarum* vel *Ditmayerum juniorem* habuit. Fidelissimus ille *Henrici I. Germ. Regis* belli comes & copiarum præfectus fuit. Is non solum Dominum suum *Henricum*, Saxoniæ adhuc Ducem an. 916. in munimento *Gruningensi* ab *Imp. Conrado I.* obsessum, callida inventione sua, periculo feliciter liberavit; sed deinde etiam contra *Venedos ad Lunckin*, & rursum contra *Hunnos ad Martuburgum* singularem suam fortitudinem demonstravit. *conf. Fabrit. L. cit. p. 513. Reusn. Stem. Wittekind. p. 26. Alb. Stamb. 160. Leub. L. c.*

Henrici I. tempore ad Lusatiæ Dominos Marchiones accedunt.

§. VII. Equidem non ignoro, *Henrici Regis temporibus ad Lusatiæ Toparchas accessisse insuper Marchiones.* Laudatus enim *Henricus Geronem vel Gereonem Lusatiæ Marchionem* constituit, illius tamen tantum, quæ *superior* hodie *Lusatia* vocatur. *vid. Manl. Rer. Lus. L. 2. c. 10. p. 81. Wolffg. Kraussii Chron. Misn. p. 2.* Deinde *Otto I. Imp.* ad *Sup. Lusatiæ Marchionatum Inferiorem* quoque addidit. *vid Alb. Chron. Misn. p. 405. seq. Georg. Schœnb. Lib. V. Polit. c. 39. Meibom. in Chron. Walbecens. f. 4. Goldast. de Regn. Bohem. L. II. c. 10. §. 13. Lusatiæ Marchionum* Catalogum invenies apud *Alb. L. cit. itemque apud Mirum de Lus. p. 24. seq.* Subsequentibus deinde temporibus Imperatores e Domo Suevica Marchionatum rursus diviserunt, aliis Marchionibus in *Superiori*, aliis *in Inferiori Lusatia* constitutis. Sic, quæ inferiorum fuit partium *Lusatia, Marchionatus Lusatiæ* nomine tantummodo innotuit. Sicuti illud ex *Fabritii Lib. V. Orig. Sax. p. 538. Peuc. Idyll.* & aliis colligere licet. Quæ vero hodie *Superior Lusatia* dicitur, ea olim plerumque *Marchia Budissinensis* est appellata. *Hagec. Chron. Bohem. ad an. 1319. fol. 390.* Distinctio vero in *Superiorem* & *Inferiorem Lusatiam* non nisi post hæc tempora obtinuit. *Peuc. in Idyll. v.* 370. seq. Fuerunt autem *Marchiones* illi tum temporis belli tantum Duces, qui ad Imperii limites excubabant, eosque ab hostium incursionibus tutos reddebant. Et nisi me omnia fallunt, Imperatores *Lusatiæ Toparchis Marchiones* adjunxerunt, non solum, ut putat *Celeb. Leub. Descr. Ort. c. 2. p. 14. 22.* & *Princ. Sax. Lus. p. m. 3. ut terram & ipsos terræ Dominos, adversus finitimorum Venedorum impressiones milite suo tuerentur*; sed ut hac ratione *Lusatiæ Dominos* in officio continerent, ne rerum novarum studiosi, aliquando cum Imperii hostibus fœdera inirent, seque ab Imperatorum potestate liberarent. Hinc subsequentibus etiam temporibus factum esse existimo, ut *Lusatiæ Principes* operam omnem adhibuerint, qui *Dominium & Marchionatum* conjungerent. Molestum enim ipsis videbatur, alios a latere Dominos & factorum omnium observatores habere.

Nec

Nec eorum opera inanis fuit, siquidem nonnulli etiam fuerunt, qui ex *familia Wittikindea* prognati *Lusatiæ Marchiones* ab Imperatoribus sunt salutati. Quid? quod si *Hoffmanno* penes *Goldast. de Regn. Bohem. L. III. c. 16. n. 4. 5. 20. seq.* fides habenda, ab *Imp. Ludovico Pio* usque ad *Conradi Salici* tempora *Marchionatus Lusatiæ munia cum Dominio Budissinensi conjuncta fuerunt.* Quapropter nec *Dedo II.* prius quievit, quam *Toparchatu Marchionatum* conjunxerit. Sed ut communiter fieri solet, eo ipso, dum fortuna præclare illi favere videbatur tempore, tergum rursus præbuit. Enim vero ambabus ab *Imp. Henrico IV.* dignitatibus exutus est, quas *Wratislao Bohemiæ Regi* concessit. *Wratislaus Marchionatum* sibi ac successoribus suis reservavit, *Dominium* vero *Budsetiæ, Comiti de Groitz Wiperto*, genero suo concredidit. *Leub. Descr. Ort. c. 3. lit. q. p. 52.* Ast non diu sejunctæ fuerunt laudatæ dignitates, Nam *Henrico Groitzensi* extincto, *Dominium Budsetiæ & Marchionatus Budissinensis* ita coaluerunt, ut non nisi *Budsetiæ Domini*, *Lusatiæ Marchiones* extiterint. Nec ab hac consuetudine in præsenti receditur.

Lusatiæ Domini a Dieterico ad Dedonem. II.

§. VIII. Ne autem prolixius veteres *Lusatiæ Marchiones* describendo, legitimorum terræ hujus Dominorum plane obliviscamur, ad institutum. *Dietmarum* secutus est filius *Dietericus, Comes Wettini, Burggravius Soraborum & Dominus Budsetiæ*, qui secundum *Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 3.* circa ann. 960. gubernationem *Lusatiæ* suscepit, quam an. 985. vi morbi oppressus, cum vita amisit. Conjugem habuit *Jutham Bionis Martisburgensis Comitis* filiam & heredem. Post *Dietericum* regnavit ejus filius *Dedo I. Comes Wettini & Martisb. Burggraffius Soraborum, & Dominus Budsetiæ. Fabr. Orig. Sax. lib. V. p. 517.* Hunc excepit *Dietericus Burggravius Soraborum, Comes Wettinenses, & Dominus Budsetiæ.* Hic a patruo suo *Friderico comitatum Ileburgensem* hereditate accepit. Ex conjuge *Mathilde Eckhardi Misn. Marchionis* herede successorem reliquit *Dedonem II. Comitem Wettinensem & Ileburgensem ac Dominum in Budsetz.* Hic est ille *Dedo*, de quo §. præcedenti mentio est injecta, quod post obitum cognati sui *Ottonis Lusatiæ Marchionis*, *Marchionatum Dominio Budissinensi* junxerit. Verum enim vero brevis hæc fuit felicitas, siquidem ab *Imp. Henrico IV.* in exilium pulsus est, traditis & *Dominio & Marchionatu Lusatiæ Wratislao Bohemiæ Regi.* Vid. *Hagec. Chron Bohem. f. 180. Manl. L. II. c. 32. & L. III. c. 14. p. 132. seqq. Albin. Tit. XX. Conring. de Finib. Imp. c. XXIX. p. 786.* Aliam sententiam fovet *Leub. in Princ. Lus. p. m. 5.* Putat enim *non Henricum IV. sed V. Lusatiam Bohemis concessisse; nec Wratislao, sed Sobieslao regnante hanc donationem factam esse.* Duos *Dedo II.* filios habebat, nempe *Dedonem III. & Henricum.* De posteriori §. sequenti agemus. Prior aliis *degener* dicitur, qui Cæsaris *Henrici IV.* in gratiam bellum cum patre suo gessit, eumque ex *Lusatia* pellere juvit. Verum ne hoc quidem facto *Henrici* favorem sibi conciliavit, qui potius, gratia apud Imperatorem, composito bello, excidit, a successione rejectus, omnibus in odium incurrit. Interfectus tandem a ministris suis. *Vid. Fabr. p. 525.* Ejus pater *Dedo Henrico* quidem reconciliatus est, terram tamen semel amissam recuperare ex voto non potuit. Obiit 1091. *Reusn. l. c. p. 27.*

Familia Witekindea Sup. Lusatiam amittit.

§. IX. Hoc modo ea, quæ superiorum est partium *Lusatia*, quæque per tria secula *Saxoniæ Principibus* paruerat, maximam partem in *Bohemorum* potestatem pervenit. *Vid. Leub. Descr. Ort. c. II. lit. m. p. 33.* *Inferior* tamen cum *Superioris parte Familiæ Wittichindeæ* nondum extorqueri potuit. Henricus enim *Dedonis II.* junior natu filius *Lusatiæ Sup.* partem, nempe *Camentium, Hoyersvverdam, Moscaviam, Rulandiam & Rotenburgum* cum *Inf. Lusatia* in sua potestate retinuit. Docte hoc *Leub. c. IV. Descr. Ort. p. 56. seqq.* ex probatæ fidei monimentis historicis demonstrat. Uxorem juxta *Fabrit. l. c. p. 523.* habuit *Gerdrudin, Ducis Brunsvigensis & Saxoniæ Marchionis filiam.* Eam etiam felicitatem habuit hic *Henricus*, qui *Misniæ Marchionatum Lusatiæ* copularet, quo spoliari a *Bohemis* non potuit, licet illi, quod ad id efficiendum facere possent, nihil intermiserint. *Henrico* successit filius posthumus *Henricus II. Misniæ & Lusatiæ Marchio.* Qui, quod teneræ esset ætatis, familiæ suæ hostibus resistere non potuit. Ejus enim tempore *Silesiæ Principes Laubanum* huic *Henrico* extorserunt. Hinc nonnulli etiam *Silesiæ Principes Lusatiæ Marchionis* titulo superbierunt, nempe *Wladislaus, Boleslaus, Henricus I. Henricus II.* & alii. *conf. Fabr. L. cit. p. 528. Reusn. p. 27.* Non meliora ab initio fata habuit *Conradus*, qui *Saxoniæ Ducum* hodie Parens laudatur. Verum enim vero ne sic quidem legitimus ex *Superiori Lusatia* possessor expulsus plane est, sed cum *Marchionatu Misniæ & Inferiorem Lusatiam & Superioris partem* contra malevolorum impetus, favente ei *Lothario Imp.* defendit. *vid. Krausii Chron. Misn. p. 4.* Nec occasionem nocendi hostibus e manibus dimisit, quin potius milite suo præsidiario ex munimento *Lands-Crona* dicto, cujus vix hodie rudera supersunt, frequentissimas in hostes excursiones fecit, & sigillatim *Gorlicium*, quod *Drebnavii* nomine antea innotuit, igne funditus delevit. *vid. Leub. Princ. Lus. p. m. 7. conf. Fabr. p. 537. seq.* qui *locupletem, magnanimum & pium* eum appellat. *Reusn. p. 28. Alb. in Stamb. p. 170. Manl. lib. IV.*

lib. IV. c. 2. Moriens *Conradus* 1156. regiones filiis divisit, *Dedoni* cognomine *Crasso*, *Misniæ Marchionatum cum superioris Lusatiæ* reliquiis; *Dieterico* vero *Inferiorem Lusatiam* reliquit. *Dedo* in *Superioris Lusatiæ parte* non nisi unicum e *Familia* sua successorem habuit, *Conradum II. Misniæ & Lusatiæ Marchionem & Comitem in Rochlitz.* Hujus post fata filia ejus *Mathildis Alberti II. Marchionis Brand.* conjux *superioris Lusatiæ* reliquias ad *Gentem Brandenburgicam* attulit. Sic tota *Sup. Lusatia* ad *Bohemos, Silesios & Brandenburgicos* pervenit. *Leub. lib. cit. p. m. 9.*

Retinet tamen Infer. Lusatiam.

§. X. Licet vero *Sup. Lusatia* in aliorum manus pervenerit, mansit tamen adhuc penes *Conradi I.* filium *Dietericum* & ejus successores *Lusatia Inferior.* Hic est ille *Dietericus*, qui teste *Alb. Chron. Misn. Tit. XX p. 254. monasterium Dobrilucense* exstruxit. *Reusn. p. 28.* Ejus in locum successit *Otto*, cognomine *dives*, qui & *Misniæ & Lusatiæ & Osterlandiæ Marchio fuit.* Naturæ debitum persolvit 1189. *Reusn. p. 31. Albin. Stamb. p. 172.* Hujus successor fuit *Albertus*, quem *superbum* appellant, qui tamen cito, quod mortale fuit, exuit. *Albertum* excepit *Dietericus*, qui *Misniæ & Lusatiæ Marchio & Leucopetræ Comes fuit.* Extinctus ann. 1222. *Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 8. 9.*

Saxoniæ Principes Inferiorem etiam Lusatiam amittunt.

§. XI. *Dieterici* felix successor fuit *Henricus illustris.* Ille enim ad *Misniæ & Inf. Lusatiæ Marchionatum, Thuringiæ Landgraffiatum* hereditatis jure accepit. Sic, qui antea *Sup. Lusatiam* amiserant, *Saxoniæ Principes*, Deo annuente, velut in compensationem *Thuringiam* obtinuerunt. Quam Dei O. M. clementiam *Henricus* noster grata etiam mente agnovit, & prout temporis erant mores, pietatem suam ædificando *Novæ Cellæ in Inferiori Lusatia monasterium* demonstravit. *Manlius Rer. Lus. L. IV. c. 17. p. 205. Henricus* filio suo *Dieterico Lusatiæ & Landsbergæ Marchionatum* tradidit. *vid. Alb. L. cit. Leub. Princ. Sax. Lus. Msc. p. m. 10. Dieterico* fatis concesso, *Fridericus Misniam cum Lusatia* tenuit. Sed quum sine prole decederet, patrueles suos *Fridericum Admorsum & Diezmannum, Alberti*, quem vulgo *degenerem* vocant, filios heredes constituit. Hoc testamento *Fridericus* annuente *Imp. Rudolpho I. Misniam & Osterlandiam, Diezmannus* vero *Inferiorem Lusatiam* obtinuit. Quum vero eorum Parens *Albertus* filium suum illegitimum *Apitium*, quem e *Cunigunda ab Eisenberg* susceperat, *Thuringiæ* heredem denominare vellet, bellum exinde Patrem inter & filios exortum est. *Albertus*, quod ipse filiis nocere non posset, *Thuringiam Adolpho & Alberto I. Imperatoribus* vendidit, Eosque cum *Bohemis & Brandenburgicis* contra filios suos instigavit. Filii hostibus diu animose restiterunt, donec *Diezmannus* an. 1307. *Lipsiæ in Templo Thomano* nefarie occideretur. Eo interfecto, *Fridericus Admorsus* ultimus ex hac Gente fuit, qui *Lusatiam Inferiorem* in sua potestate habuit. Amisit vero eam, quum aliunde occupatus tumultus *Thuringicos* compesceret. Tum enim *Brandenburgicis & Bohemis* ab *Imp. Alberto* excitatis, optimum tempus videbatur, qui *Fridrico Lusatiam Inf.* quam tamdiu anhelaverant, eriperent. Captus enim *Fridricus a Woldemaro Marggrafio Brand.* libertate non prius donatus est, quam *Dominio in Lusatiam* renunciaret. *Conf. Reusn. p. 35. Chron. Erfurt. P. I. §. 130. seqq. Manlius L. IV. c. 9. & c. 29. p. 224. Schurtzfleisch. de Lus. p. 10.*

Lusatia Bohemiæ Regno incorporatur.

§. XII. Ita factum est, ut, quæ hactenus a *Wittekindo I. Saxoniæ Principibus Lusatia* paruit, ea in *Bohemorum, Brandenburgicorum, Silesiorum, Bavarorum & Hungarorum* prædam concessit. Et longum nimis foret, si omnes, quos ex allegatis familiis *Dominos Lusatia* habuit, recenserem. Inprimis, quum excepta *Bohemia*, reliquæ Domus *Lusatiam* non diu possederint. Annotasse quamobrem sufficiat, *Johannem e Gente Lucelburgica, Bohemiæ Regem* cuncta ferme ex *Sup. & Inf Lusatia Bohemiæ* conciliasse. Hujus filius *Carolus IV. Imp. & Rex Bohemiæ Utramque Lusatiam Bohemiæ Regno ita incorporavit, ut perpetuo Regno Bohemiæ sint indivisibiliter counitæ.* Factum id esse Pragæ d. 9. Octobr. 1355. testatur *Goldast. Regn. Bohem. L. II. c. 10. §. 15. & in Append. p. 66. seqq. Peucer. Idyll. v. 387. seqq. Francisc. Zoanettus de Rom. Imp. n. 161. seqq. Martinus Rumelinus Diss. I. ad Aur. Bull thes. III. lit. c.* Peculiares de hac incorporatione interrogationes reperies in *Leuberi Descr. Ort. c. V. lit. c.* Hoc tamen negandum non est, *Carolum IV.* & ejus filium *Wenceslaum Imp.* multa ad *Lusatiæ florem* contribuisse, qui multis eam privilegiis ornarunt. *conf. Leub. Descr. Ort. c. V. lit. h. p. 65.* Sigillatim *Wenceslaus Imp.* quem rabida Monachorum turba cognomine *ignavi*, aliisque in perverso ipsorum cerebello enatis conviciis appellare religioni sibi non duxit, minime *in Lusatia ignavum* se præbuit. Enimvero, tumultuantibus *Budissinæ* urbis civibus, ipse *Budissam* venit, & re curatius perspecta rixæ auctores, qui rejecto Magistratu ipsi sibi Consulum, Prætorum atque Senatorum dignitates assignaverant, capite truncavit. *Conf. Annal. Budiss. Msc. Leub. Descr. Ort. c. VI. p. 67. & 68. Princ. Lus. p. m. 16.* Moriens *Wenceslaus* an. 1419. posteaquam *Lusatiæ LII. annos imperaverat, Fratri Sigismundo Bohemiam cum Lusatia* reliquit. *Hagec. Chron. Bohem. P. II. p. 18.* Sub hujus regimine *Lusati* mala multa ab *Hussitis*, quibus cum facere nolebant, sunt perpessi. *Conf. Goldast. de Regn. Bohem. in*

App

App. p. 163. seqq. Manlius Rerum Lusat. L. VII.

Post varios Dominos ad Saxoniæ principes Lusatia rediit.

§. XIII. A *Lucelburgicis* ad *Austriæ Archiducem Albertum*, qui *Sigismundi Imp. filiam Elisabetham* in matrimonium duxit, *Lusatia* pervenit. *conf. Pandaleon. de Vir. Illustr. P. II. f. 480.* Eo anno 1439. ex indicto in *Lusatia* & aliis provinciis *Ladislaus* posthumus successit. Vitam cum morte commutavit 1457. *Hagec. L. cit. f. 165. Goldast. L. II. c. VII. n. 31. Sylvius in Hist. Bohem. c. 71.* Hujus *Ladislai* sub regimine *Fridericus Elector Brandenburgicus Inf. Lusatiam* occupavit. Quum vero post mortem *Ladislai Georgius Podiebrazkius Bohemiæ Rex* renunciatus esset, *Lusatiam Friderico* rursum extorsit, relictis ei in pacificatione *Cotbusio, Peitza*, aliisque locis minoribus, quæ ad præsentem usque diem *Electoribus Brandenburgicis* obediunt. *Zeil. Itin. P. I p. 504.* Sed nec *Podiebratzkius Lusatia* diu fructus est, quippe quam *Hungariæ Rex Matthias Corvinus* sibi attribuit. *Leub. L. cit. p. m. 20.* Ab hoc ad *Bohemiæ Regem Uladislaum Polonicum* an. 1490. Lusatia venit. *Peucer. Idyll. v. 428. seq.* Mortuo *Uladislao* filius *Ludovicus* successit, *qui* vero ciro ad *Mohatz* a Turcis interfectus *Lusatiam* affini suo *Ferdinando I. Austriæ Archi-Duci reliquit, Goldast. L. VI. c. 9. n. 8. seqq. Annal. Bud. Msc. Peuceri Idyll. v. 431. seq.* Ab hoc *Ferdinando I.* serie non interrupta ad *Ferdinandum II. Austriæ Archiduces Dominos suos Lusatia* est venerata. Nam *Ferdinandus Maximiliano I.* filio suo *Bohemiam* & *Lusatiam* an. 1562. commisit. *Goldast. L. cit. c. 12. n. 16. Leub. Disc. Ort. c. 7. p. 76. lit. aa. Maximilianus* Patrem imitatus, filium *Rudolphum Lusatiæ Marchionem* constituit. *Annal. Budiss. Msc. Schikfus. in Chron. Siles. L. I. c. 41. 42. Rudolphus II.* Fratrem *Matthiam* an. 1611. in sui locum *Lusatiæ Marchionem* inauguravit. *Goldast. in App. p. 138. seq.* Hic an. 1617. *Ferdinando II.* Patrueli suo *Lusatiam* obtulit. *vid. Lundorp. Act. Publ. P. I. c. V. Schikfus. L. cit. c. 43. p. 255. seq.* Hujus statim sub regiminis initium notabilis in *Lusatia* mutatio facta est, vi cujus ab *Austriacis* ad *Saxones Lusatia* rediit. Res ita se habebat: *Ferdinandus II.* in religionis negotio contra *Rudolphi litteras Majestatis* sigillo munitas nonnulla mutavit. *Bohemiæ* Proceres adeo ægre id tulerunt, ut conglobatis & in suam sententiam adductis provinciis *Moravia, Silesia, utraque Lusatia* an. 1619. die 26. Aug. *Fridricum Palatinum* Regem suum salutarint. *Ferdinandus* igitur, ut ad pristinam *Bohemiæ Regnum cum incorporatis provinciis* venerationem adduceret, non solum militem suum in Bohemiam misit, sed etiam *Saxoniæ Electorem, Johannem Georgium I. glor. mem.* rogavit, ut vi & armis confines ei regiones ad saniorem mentem compelleret. Hic ut *Lusatiam* & *Silesiam Austriacis* restitueret, exercitum in *Lusatiam* duxit, operamque adhibuit, ut tumultus componerentur. Quoniam vero non temnendos hac in expeditione sumtus fecerat, *Ferdinandus* ei annis 1620. & 1623. *Utramque Lusatiam* pignoris loco concessit. Tandem an. 1635. in *pace Pragensi laudatus Johannes Georgius I. Sax. Elect. utramque Lusatiam* feudi nomine non solum pro se, sed etiam pro omnibus masculinæ & femininæ lineæ posteris obtinuit. *Vid. Recess. Tradit.*

Lusatiæ Domini e Sereniss. Domo Elect. Saxonica.

§. XIV. Ita quam *Familia Wittekindea* ante aliquot sæcula possederat, *Lusatia* jure postliminii denuo ad eam rediit, quemadmodum prolixius illud demonstrat. *Leub. Princ. Sax. Lus. p. m. 27. 28. Conf. Ludwig. Germ. Princip. L. III. c. 2. p. m. 28.* piissimus vero *Johannes Georgius I.* quum an. 1656. in senecta decederet, peculiari testamento *sup. Lusatiam* cum Electoratu Filio *Johanni Georgio II. Inferiorem autem Christiano* tertio genito reliquit. Horum post mortem, quorum primus 1680. alter vero 1691. obiit, *Superiori Lusatiæ* præfuerunt *Johannes Georgius III. & Johannes Georgius IV.* Hodie *Augustissimum nostrum Friedericum Augustum Poloniarum Regem & Saxon. Electorem*, cui *Deus vitam Parente & Fratre gl. m. diuturniorem, & victoriam contra hostes concedere velit, benignissimum Patriæ Patrem & Dominum ac Marchionem suum subjectissime veneratur. Inferioris Lusatiæ post Christianum I. Christianus II.* brevi tempore, nempe ad an. 1694. *Dominus* fuit. Quo fatis concesso, *Filius Mauritius* ad regimen pervenit, & in præsentem usque, quæ Dei est clementia, diem *Inf. Lusatiam* regit. Faxit benignissimum cæli Numen, ut sub felicissimo *Saxoniæ Principum* umbone *utraque Lusatia* indies magis magisque efflorescat quam felicissime! Propediem reliqua.

Q. F. F. Q. S.

Instituti ratio.

UT tandem, quod divinis auspiciis incepi, opus perficiam, ad *Res Lusatorum* indagandas me rursum converto. Ne vero Iliada post Homerum scribere videar, quum *Præ-Nobilissimi ac omni genere eruditionis præclarissimi Dn. Samuelis Grosseri, Gymnasii Gorlicensis Rectoris, fama & meritis celeberrimi, Fautoris nostri æstumatissimi*, elegantissima *utriusque Lusatiæ Descriptio*, præteritis Nundinis Lipsiensibus, prodierit; qua fieri poterit brevitate, me expediam. Sic, quæ restant, tres illas Sectiones de *Regimine Politico, de Nobilibus & Urbibus Lusatiæ* in præsenti perlustrabimus.

SECTIO IX.

DE REGIMINE POLITICO LUSATIÆ.

§. I.

In Semnonibus. Quum tam admirandæ pietatis populus, *qui nemini nocuisset, nec ullum injuria affecisset*, ut ex *Cosmæ Lib. I. & Chron. Bolesl. c. 2.* primos Bojemos animo sibi finxit *Stransky de Rep. Boj. c. V. p. m. 166. seq.* in statu hominis corrupto, nunquam in terris fuerit, necessarium in qualibet hominum majori societate *Regimen* esse *politicum*, gentes omnes facile dijudicarunt. Esse enim quis debebat, quem mali revererentur, quem injuriarum vindicem boni implorarent. Ideoque rerum administrandarum summam vel uni, virtute cæteris præstanti, vel optimis, quos putarunt, nonnullis commiserunt. Atque ex eo colligimus, fuisse statim penes primos *Lusatiæ* incolas *regimen* aliquod *politicum*. Sed quum *Lusatiæ* inhabitatores liberam se semper gentem professi sint, hinc non nisi lenioribus ac laxis habenis se permiserunt. Huc accedit, quod vetusti illi *Semnones* a reliquis Germanis non ad divortia abierint. De horum vero statu politico ex *Taciti Germ. c. XI.* novimus, quod, institutis apud ipsos comitiis de minoribus rebus Principes, de majoribus omnes consultarint. In his accusare & capitis discrimen cuilibet intendere licuit, quo facto pœnis confestim sontes affecti sunt. Deinde, si quæ leviores, quæ in comitiis publicis pertrectari fas erat, illæ ab electis Principibus & Comitibus per pagos vicosque, referente eodem *Tacito Germ. c. XII.* componebantur. Hi tamen non ex arbitrio & voluntate, sed ex æquo & bono, quod leges scriptæ nondum inter eos exstarent, jura reddebant. Ita Reipublicæ id temporis administratio *Democratica* fuit, & patriam in filios potestatem non multum excessit. Specialiori apud antiquissimos *Lusatiæ* populos *regiminis politici* notitia, vetustatis vitio, destituimur.

Apud Lusicos & Sorabos. §. II. Postеaquam *Venedi* terram hanc occuparant, Principes etiam suos habuerunt, qui non solum belli Duces fuerunt, sed jura quoque non scripta in eis dixerunt. Hi autem ea, qua nunc Principes gaudent auctoritate, quod magna erat gentis illius libertas, nunquam præditi fuerunt. Interim *Principum Venedicorum* dignitas longe major fuit, quam olim penes *Semnones Germanos*. Hoc vel ex eo colligere licet, quia, Principe apud ipsos semel constituto, successores non libera populi electione, ut apud *Germanos*, sed nascendi jure vel necessitudinis copula habuerunt. Testatur id, *Wittekindi M.* exemplum, qui ducta in matrimonium *Suatana*, *Saxo natus*, *Venedorum Princeps*, ut supra docuimus, constituebatur. Reliqua tacentibus, aut, si mavis, deficientibus probatæ fidei monimentis, ignoramus.

Caroli M. tempore & postea. §. III. Quo vero tempore *Carolus M. Ludovicus Pius*, *Henricus I. Otto I.* aliique Imperatores *Principes* aut *Marchiones* in *Lusatia* constituerunt, amplificata quoque imperantium est auctoritas, & incolæ *Lusatiæ* arctioribus limitibus circumscripti sunt. Sic quæ non secus ac patria ab initio in *Lusatis* potestas fuit, ea paulatim in *despoticam* degeneravit. Necesse etiam fuit, ut majori cum imperio *Principes*, sub illud tempus, ac *Marchiones Lusatiæ* populis præessent, qui contra tot hostium insultus imperii limites defendere tenebantur. Sed quod libertatis suæ tenacissimi defensores essent Venedici illi populi, ac jugum sibi impositum excuterent sæpius, & Imperatoribus obediendi legem renunciarent, iteratis bellis, multi illorum peremti, reliqui vero sub jugum plane redacti sunt, amissa ferme omni libertate. Horum quum in locum germano sanguine prognati in *Lusatiam* ducerentur, non solum detractæ *Venedis* libertates iis adjudicatæ, sed variis etiam modis adauctæ sunt. Adeoque *Germani Lusatiam* postliminii jure inhabitantes, antecessorum olim suorum libertatibus donati, feliciter eas posteris suis reliquerunt.

Sub Boj. Regibus. §. IV. Sigillatim ea fuit *Lusatiæ* nostræ felicitas, ut *Bohemiæ Reges* non solum veteres ipsius libertates sanctas semper ac illibatas habuerint, ut potius permultis eam privilegiis ac immunitatibus novis ornarint. Ex eo igitur tempore res *Lusatorum* magis atque magis creverunt. Suis enim, non alienis, juribus *Lusati* vixerunt, licet *Bohemiæ regno* incorporati essent. Semper per delegatum ex *Ordinibus suis Magistratum Utraque Lusatia administrata est.* Quid? quod ab eo tempore potiora per universam *Lusatiam* munia deducenda veniunt.

Sub Serenissi. Domo Saxonica. §. V. Nec sua hodie libertate *Lusatia* privata est. Enimvero, quæ privilegia ac immunitates jure, maximam partem, oneroso obtinuit, iis adhuc gaudet. Suis legibus, moribus ac institutis a *Serenissima Domo Saxonica* in præsentem, quæ Dei est clementia, diem regitur ac tegitur. Unde *Utriusque Lusatiæ Ordines in jure judiciario & legislatorio Principi ac Domino suo a latere & consiliis sunt. Ipsi Utriusque Lusatiæ Ordines tributa, Principi ac Domino per suffragia libera promissa colligunt.* Habet *Utraque Lusatia annuos Conventus Provinciales generales, germano idiomate, die Land-Tage*; habet etiam

specia-

speciales, *die Ausschuss-Versammlungen.* Si quæ igitur sunt, de quibus consultandum, negotia, *Superioris Lusatiæ Ordines Budissam*; *Inferiores* vero *Lubenam* confluunt, & ita in ipsa *Lusatia*, non alibi *comitia sua* celebrant. Ad ejusmodi conventus *Domini*, *Prælati*, *Equites & Civitatum legati* requiruntur. Cetera apud *Lusatos judicia* in laudato *Dn. Grosseri* Opere prolixius explicata invenies, quare diutius illis non immorabimur.

SECTIO X. DE NOBILIBUS LUSATIÆ.

§. I.

Nobilium Origo.

Nullos ab initio *Nobiles* extitisse, quis est? qui ignorat. Una enim eademque hominum omnium a primis parentibus origo, unam etiam eandemque mortalium esse conditionem docet, quod diu etiam ipsi observarunt, nisi quod quilibet in sua familia *pater familias* emineret. Quum vero temporis progressu & institutis gentium migrationibus, ac enatis propterea, aliisque de causis bellis, qui cæteros virtute & prudentia, quæ solæ æqualiter nos natos distinguunt, superabant, Duces eligerentur, exinde differentia quædam in hominibus enata est. Qui igitur alios virtute & prudentia juvarunt, communi velut gentium suffragio, aliis *Nobiliores* sunt judicati, & a rudi vulgo honoribus quibusvis affecti.

Nobiles apud Semnones qui fuerunt?

§. II. Nos, *Lusatiam* describentes, ne extra chorum saltemus, in hujus tantum terræ *Nobiles* inquirere constituimus, & primum, quantum de *Semnonum Nobilitate* constat, aperire. Hi *vetustissimos Nobilissimosque Suevorum, Tacito Germ. c. 39. referente, se memorarunt.* Ex quibus vel solum constat, *certum personarum respectum & hominum distinctionem* in illis fuisse. *Nobilissimus* enim quis esse nequit, nisi sint alii ignobiliores. Quæ autem potior apud ipsos *Nobilitatis* causa & ratio fuit, quærere prius supervacaneum duco. Dum enim armis magis ac bellicis tumultibus, quam mitioribus ac politioribus studiis *Semnones* nostri cum reliquis *Suevis* antiquioribus oblectarentur, illi etiam eorum *Nobilissimi* dicebantur habebanturque, quorum egregia in bellis virtus præ aliis perspecta erat. Hi deinde ad altiora apud suos munia administranda eligebantur, & *Principes*, *Duces ac Comites* a suis renunciabantur. Non tamen abnuendum, *Semnones* cum reliquis *antiquissimis Germanis Sacerdotes suos* in numero *Nobilium*, ne dicam *Nobilissimorum* habuisse. Quid? quod nemo clarior *splendore generis*, quam *munere Religionis* fuit.

Apud Lusicos & Sorabos.

§. III. Sed quæ rerum facies penes *Lusicos ac Sorabos, Venedicæ gentis populos* fuerit, quæres. Nam & hi inter *Nobiles* atque *ignobiles* distinctionem admittebant; & qui erant penes ipsos *Nobiles?* Fuisse autem apud eos *Nobiles* ac *certum personarum respectum*, vel ex eo, quod *Sect. præcedenti* §. 2. diximus, colligere licet. Nam qui *Principes* ac *Duces* suos habebant, illi omnino & alios *plebe honestiores* venerati sunt, qui *Principibus* in administranda Republica ad manus fuerunt. Et quum ferocissima illa natio ad bellum tantummodo nata videretur, prout id *Sect. IV.* §. 4. docuimus, illi sigillatim etiam *Nobiles* dicebantur, *qui virtute bellica eminebant.* Quare par ratio apud ipsos, ac olim apud *Semnones* fuit, ut viri fortes inprimis in *Nobilium syllabum* scriberentur.

Tota hæc Nobilitas in Lusatia extincta.

§. IV. Hujus vero *Slavicæ Nobilitatis* ea fuit infelicitas, ut ad unum omnes, temporis progressu, vel in internecione delerentur vel patria pellerentur. Enim vero posteaquam *Saxones*, devictis *Venedicis his populis*, late per *Lusatiam* imperitabant, eorumque, *Nobilitas* victos *Nobiles Slavicos* præ se despiciebat, auctores hi fuerunt nationi suæ, ut, quibus possent mediis, amissam libertatem recuperarent. Hæc enim potior causa fuit, cur suis ad arma libertatemque vocatis, ancipiti sæpius Marte pro veteri honore & gloria decreverint. Hæc ratio fuit, quare *Geronem, primum Lusatiæ Marchionem*, dolo perimere cogitaverint, qui inter *Nobiles Slavicos principes* habebantur. Proditis vero ipsorum consiliis, non solum ejus architecti & turbarum auctores, sed reliqui etiam per *Lusatiam Nobiles Venedici*, quibus adhuc in bellis fortuna pepercerat omnes, partim interfecti, partim in *Bohemiam, Silesiam, Poloniam aliasque regiones Slavicas* rejecti sunt. Reliqui tenuioris sortis ac conditionis *Slavi* libertatem, si non omnem, tamen maximam illius partem amiserunt. Rebus compositis ac turbis sedatis Electorum *feuda & reliqua bona Nobilitati Saxonicæ*, quæ contra *Slavicam Nobilitatem* secum steterat, consentiente, imo mandante *Imperatore*, *Gero* dispertivit. Didici hoc ex *pervetusto Codice MSC. Von des Lusatzschen Adels und der Stædte Herkunfft: cujus copiam mihi fecit hujusmodi cimeliorum custos, Patronus magna observantia colendus. Conferatur etiam Peucerus Idyll. v. 28. 29. 148. ad 176.* ubi docet *Henricum I. Germ. Regem Nobilitatem Saxonicam in Lusatiam misisse, ut feuda & prædia Venedorum vacua, scilicet, quorum possessores in bellis occubuerunt, occuparent.* Ostendit insuper *Leuberus in Principe Sax. Lus. MSC. p. m. 3. Saxonicam Nobilitatem jam a primis Saxonum Principibus, nempe a Wittekindo*

kindo M. ejusque filio & Nepotibus pellectam, Lusatiam inhabitasse.

Origo Nobilium hodie viventium.

§. V. Quilibet exinde perspicere potest, undenam gentium, qui hodie in *Lusatia* vivunt, *Nobilium origo* deducenda veniat. Non e *Slavica gente & illius Nobilibus*, sed *ab ultima Saxonum prosapia*. Equidem non ignoro, fuisse nonnullos & adhuc esse, qui, quod *Nobiles Lusatiæ nomina maximam partem Venedica* adhuc circumferant, *Venedica* eos etiam *origine* prognatos credunt. Quo errore seductus *D. Riech in Diss. de Diff. Jur. Feud. Com. atque Lusatici. Diss. I. n. bb. p. 11. miratur: Unde tanta libertas esset Lusatiæ Nobilibus, si Slavica Nobilitas a milite Germano redacta unquam fuisset in servitutem. Illa enim odia Germanos habuisse adversus Venedos, ut opinabile non esset, prædia in meliorem conditionem versa post fuisse, pace & voluntate illorum. Vero itaque similius ipsi videtur, Venedos in Lusatia pristinam conservasse libertatem, feudis oblatis.* Verum enim vero libenter concedo, vera ea esse, quæ de *odio Germanorum adversus Venedos* scribit *D. Riech.* Sed idem illud odium causa erat, quare in *Lusatia Nobiles Slavici* exstirpati, aut in alias regiones de sedibus suis detrusi fuerint. Nec obstat, quod defuncto *Gerone* aliquoties ad arma redierint *Venedici illi populi.* Nam ejusmodi consilia ipsis suppeditarunt ejecti & in vicinis regionibus degentes *Nobiles Slavici*, qui ea occasione, quæ sua per *Lusatiam* putarunt feuda, recuperare studuerunt. Haberet igitur *laudatus D. Riech* mirandi causam, si, qui nunc *Lusatiam* incolunt *Nobiles e Slavica Nobilitate* descenderent. Quum vero, ut jam ostendimus, ex *vetustissima Nobilitate Saxonica* originem habeant, qui hodie in *Lusatia* vivunt, *Nobiles*, non est, cur singularem eorum libertatem mirari velimus. Scrupulum *e Slavicis nominibus* contra sentientibus enatum, jam supra *Sect. I. §. 3 de Nobilissima Lutitziorum gente*, velut in transitu, verba faciens, exemi. Nempe, qui e *gente Saxonica* fuerunt *Nobiles*, & ejectorum *Venedicorum Nobilium* feuda & prædia acceperant, antecessorum *nomina a Venedicis* illorum subditis sibi imposita, parum, ut tum erant tempora, de *suis nominibus* solliciti, retinuerunt. Hæc vera *nominum Venedicorum* in *Nobilibus Lusaticis*, *vetusto sanguine Saxonico natis*, origo est. Loquitur etiam id, quem allegavi *Codex Msc.* quem pauci, quantum auguror, hactenus viderunt, Comprobat quoque hanc sententiam nota in præsentem usque diem in *Lusatia* nostra consvetudo, vi cujus hujus vel illius domus possessor novus non suo, sed antecessoris sui nomine, ab imperito & morum suorum tenacissimo vulgo salutatur. Imo, quod ex ipsis *Venedis* didici, ea tenentur consvetudine, ut *a primo villæ possessore reliquos omnes denominent.* Sæpius etiam deprehendes, *Lusatiæ* rusticos, ea de causa, verum nomen suum ignorare. Nec meliorem *Nobiles Lusatici* sortem hodie experirentur, nisi vel ipsi veteribus de conservando *nomine suo gentilitio* studiosiores essent. Alii vero, qui *antiquorum nominum suorum* curatiores fuerunt vindices, *nomina sua germanica* retinuerunt. Enimvero *Schoenbergiorum, Gersdorffiorum, Rechenbergiorum, Ponikaviorum, Breitenbachiorum, Huvvaldorum, aliorumque nomina veterum Germanorum & Saxonum antiquitatem sapiunt, qui vel a montibus, silvis, pagis &c. sibi ac suis nomina imposuerunt*, quod nemo veterum Germanorum rituum gnarus inficias ibit.

Eorum libertates & prærogativæ.

§. VI. Hinc tot ac tantæ *Lusatiæ Nobilium* libertates ac prærogativæ. *Lusatiæ* enim *Principes ac Marchiones* maximam partem *e gente Saxonica* nihil intermiserunt, quo *Nobilitatem* suam ornare possent, ut quavis occasione ad bella suscipienda & hostium impetus profligandum essent paratiores. Hoc nomine sigillatim *Ditmatus junior Dedo I. & II. Lusatiæ Domini a Leubero in Principe Sax. Lus. Misc. p. m. 3. & 5.* laudantur. Quorum quum vestigia reliqui *Lusatiæ Domini* sequuti fuerint, tot ac tantas, præ aliis *Nobilibus*, *Lusatiæ Nobiles* prærogativas habent. Non enim dicam, quemlibet *Nobilium* illorum liberam venandi, aucupandi ac piscandi in prædiis suis habere manum; paucis tantummodo attingam prærogativam illorum ratione potestatis in subditos. Plurimi enim ex eorum subditis *operas indeterminatas* præstare tenentur. Quorum tamen concatenata opera alimentorum certitudine aliquo modo compensatur. Et si quis *hominum illorum propriorum Domino suo* rite se probat, *donatæ libertatis libello, einem Loß-Brieffe*, manumittitur. In prærogativis ipsorum quoque numeratur, quod *Feuda*, quæ vocant *Landsassiorum*, viris, in *Lusatia* e civili ordine acquirere non liceat, qua de re extat *Diploma de Anno 1667.* Nec sufficit in his *Feudis simplex Nobilitas*, sed ad ea consequenda Vir quatuor minimum majorum suorum insignibus præclarus & *vetusta Nobilitas.* Integrum enim est *feminis Lusatiæ Nobilibus feuda* acquirere, non autem in illis succedere. Peculiare etiam quid est, quod *Nobiles Lusatiæ feuda sua sine Principis & agnatorum consensu alienare possunt.* Hoc tamen probe notandum, quod ejusmodi alienatio non nisi inter vivos, non autem testamento, nisi successor agnatus inter septimum gradum sit institutus, fieri possit. Non memorabo prolixius *privilegium Lusatiæ Ordinibus genere nobili a Bohemiæ Rege Ferdinando I. Ann. 1554.* concessum, quod *virium & vigoris equestre periculum, der Vorritt*, appellari adsolet. Magnus enim *Schurtzfleischius Dissert. de Lusatia p. 22.*

p. 22. 23. fuſius illud explicavit. Hoc tantum monebo, *Nobiles Luſatiæ feuda ſua cum minore & majore, quam capitis vocant, jurisdictione poſſidere.* Provoco *ad diploma laudatiſſimi Bohemiæ Regis Ferdinandi I. de Ann. 1562. Conf. Codex MSC. cui titulus eſt: Bericht von des Marggrafſthums Ober-Lauſitz Aemtern, Gerichten und Rechten. P. II. Art. 5.* Talia & alia quum præ reliquis *Nobilibus* jura & prærogativas habeant *Luſatiæ Nobiles*, non immerito prærogativam præ aliis ſibi vindicant. Poſſemus hic ſigillatim in *Utriusque Luſatiæ Nobilium* ſtemmata inquirere, ſed quod nimis prolixum illud eſſet, & *Dn. Groſſerus*, pro ſingulari ſua dexteritate, eam ſpartam jam ornaverit, hic ſubſiſtimus. Hoc unum præterire nequeo, tales ſemper in *Luſatiæ Nobilibus* fuiſſe Viros toga & ſago illuſtres, qui ad omnes generis dignitatum, tam Eccleſiaſticarum quam politicarum, culmina, Deo favente & virtute comitante, adſcenderunt & adhuc adſcendunt, quod ex plurimorum *Luſatorum Nobilium* Stemmatum catalogis abunde perſpici poteſt.

SECTIO XI. DE URBIBUS LUSATIÆ.

§. I.

Propoſiti ratio.

Spatioſus ſe hic diſquirendi campus aperiret, ſi primam *Utriusque Luſatiæ* urbium Originem e vetuſtatis tumba eruere, animus mihi eſſet. Prolixius etiam foret, ſi nominum illorum Etyma, rerum in illis a prima origine geſtarum, incrementa & decrementa, prærogativas & privilegia indagare vellem. Ea enim intra Diſſertationis noſtræ cancellos comprehendi nequeunt, ſed peculiarem, imo aliquot libros ſibi expoſcunt. Quare potiora tantummodo delibabimus, remiſſis, qui uberiorem *Luſatiæ urbium* expoſitiorem deſiderant, vel ad laudati *Dn. Groſſeri Luſatiæ Memorabilia*; vel ad *Dn. Grunvvaldi Utriusque Luſatiæ accuratam Delineationem*; vel ad pecularia *urbium Luſaticarum Chronica*.

Semnones urbes nullas habuerunt.

§. II. Id nobis molientibus, recurrendum omnino ad *Semnones*. Illi ſuo ævo *Luſatiam* incolentes *urbes nullas* habuerunt, ſed *teſte Tacito Germ. c. 39. centum pagis habitarunt*; quod idem affirmat *Cæſar Bell. Gall. Lib. IV. c. 1.* Ea enim *veteris Germaniæ* populorum omnium conſuetudo fuit, ut, *poſthabitis junctis ſedibus, diſcreti ac diverſi coluerint, ut locus, ut campus, ut nemus placuerit. Tacit. Germ. c. 16.* Hæc conſuetudo ad ſeculum usque a Chriſto nato quintum & ſextum in *Germanis* obtinuit, & quæ deinde ab eis ſunt exſtructæ urbes, illæ etiam *a campo, ſilvis, rivis, fontibus & montibus* potiſſimum ſunt appellatæ.

Luſatiæ urbes a Venedis exſtructæ ſunt.

§. III. Unde patet, plurimas ſi non omnes, *Luſatiæ* urbes non a *Germanis*, ſed a *Venedis* primum exſtructas & denominatas eſſe. Illarum enim *nomina Slavicam originem* aperte loquuntur. Incrementa vero ſua tum demum acceperunt, quum *Germani* hanc terram poſtliminii jure ſibi vindicaſſent. Hoc quo facilius internoſci poſſit, ſingulas, qua fieri poterit, brevitate perluſtrabimus. Rem ita conficiemus, ut primum *Superioris*, deinde & *Inferioris Luſatiæ urbes* in ſcenam producamus.

Budiſſa.

§. IV. Ordinem ducit *Budiſſa*, urbs & vetuſtate originis nulli ſecunda, & crebra fortunæ varietate ad memoriam poſteritatis inſignis. Conſtat enim ex veteri, quem ſupra laudavi, *Codice MSC. von des Luſatzſchen Adels und der Stadte Herkunfft. p. m. 55. & ex Peuceri Idyll. 70. 76. 77. Sorabos in monte propter Budiſſam, qui hodie dicitur der Protzſchenberg, arcem habuiſſe, quam vero Clodovæi M. Francorum Regis miles, ſub Ann. Chriſti 650. funditus delevit, aliamque loco oportuno, & a natura munito in ardua rupe, ubi in præſentem usque diem arx Budisſinenſis conſpicitur, exſtruxit, eamque Ortenburgum appellavit. Conf. Peuc. l. c. 70. 78. 79. 84.* Ad hanc arcem *Franci tres tabernas* in viatorum uſum ſtatuerant, quæ, cum aliis quibuſdam temporis progreſſu *ædificatis domibus, initia urbis Budisſinæ fuerunt.* Ceſſit vero arx iſta non ita multo poſt, adjuvantibus in *Luſatia* degentibus *Venedicis populis, in Zechorum vel Bohemorum* poteſtatem, qui novum huic arci nomen impoſuerunt, eamque ſua lingua *Budſetz*, h. e. *ad finium ſuorum limites exſtructam arcem* appellarunt. Unde diverſæ hujus arcis denominationes, quarum poſteriorem urbs ipſa, e tenui illo, quem diximus, initio enata retinuit. Cetera nominis *Budiſſæ Etyma* ingenii magis, quam veritatis fundamento nituntur. Prolixius id docet *Codex MSC. ſupra allegatus. Confer. Leuber. Deſcript. Ort. lit. f. p. 4.* Facie rerum mutata, arceque illa cum urbe *Wittikindi M. virtute Carolo M. & ejus Succeſſoribus vindicata*, pro temporum illorum ratione *Budiſſa* eſt munita, unde in hoſtes erumpere, & quoties numero ac viribus vincerentur, perfugium haberent incolæ. Ab hoc tempore & populi & ædificiorum multitudine magis magisque crevit, & conſtituto poſtea ibi *Marchione*, murus quaſi ſunt contra *Slavicæ nationis populorum impetum.* Unde, ut acute ſatis judicat *Peucerus Idyll. u. 117. ſeqq. & 122. ſeq. Budisſinæ urbis inſignia originem trahunt.* Sortem deinde variam expertam, ac vetuſtate ſqualentem *Sobieslaus, Princeps Bohemorum*, qui *Luſatiæ* magnam partem occupaverat, renovavit, ut ex *Olomucen-*

mucensi observat Manlius Rer. Lusat. MSC. Lib. III. c. 28. p. 149. Martin Boregk Chron Boh. p. 143. Ex quo tempore tanta incrementa habuit, ut, *quod supra §. 6. Sect. I. ex Manlio demonstravimus*, *Urbs Imperii dicta fuerit.* Quo rerum successu, licet aliquot incendiis aliisque calamitatibus interrupto, mansit, & impetratis a *Bohemiæ Regibus* permultis privilegiis, altius caput suum extulit, donec tandem Sæculo superiori maleferiatorum militum incendio ac direptione multum sui splendoris amisit. Vires tamen, restituta per *Germaniam* pace, sub *umbra Rutæ Saxonicæ* collegit. Et licet iteratis incendiis gravem experiretur miseriam, denuo tamen, Deo favente & auxiliares manus suppeditante *Augustissimo nostro Augusto*, e cineribus suis ac favillis pulcrior splendidiorque surrexit. Reliqua prudenter transeo, quod satis sint nota & a *Dn. Grossero & Dn. Grunwaldo libr. cit.* uberius exposita. Hoc tantum monebo, semper ordinis boni observantissimam fuisse *Budissam*, ut observante *Manlio Lib. I. p. 4. ejus exactissima justitiæ exsecutio in proverbium abierit.* Dixerunt enim: *Præclare de eo actum, qui Budissæ vincula, Gorlicii suspendium & Sittaviæ nuptias effugisset.* Litteras mansvetiores semper sequuta est, & viros doctos rerumque peritos ad Reipublicæ clavum & reliqua publica munia admovit. Quid? quod bonarum artium cultores in præsentem usque diem ita fovet ac tuetur, ut sane juventus faciliorem & adminiculis ac varii generis beneficiis oportuniorem, per *totam Lusatiam*, viam non habeat, qua litteris incumbere melius possit, quam in ea.

Gorlicium. §. V. *Budissam* sequitur *Gorlicium.* Hæc urbs sub *Ann. 1126. a Bohemis* primum ædificata, illique *Drebnaviæ* nomen imposita & munitionibus quibusdam instructa est, ut hoc modo circumjacentum terram sub suam redigerent ac retinerent potestatem. Qvum vero nova hæc *Bohemorum* urbs a milite, e munimento illo vetusto *Landskrona* dicto, igne deleta esset, *Tschorlitz*, sive mutatis litteris *Gorlitz* appellata est. Sigillatim nomen hoc obtinuit, quum *Sobieslaus Bohemicus* urbem hanc e ruderibus suis restituisset, eamque fossa, vallo, muris ac turribus ornasset. *Conf. Manlius l. c. III. c. 28. Cureus in Annal. Sil. p. 50. Boregk. l. c. p. 143.* Ex quo tempore ad tantam, qua nunc cernitur, magnitudinem excrevit. Posteaquam a *Bohemiæ Regibus Principatus nomen* obtinuit, *Budissæ* prærogativam disputavit, sed nihil effecit. *Vid. Peuc. Idyll. X. 377. Manl. L. I. p. 6. 7. & Lib. III. c. 28. p. 149. Leuber. in Princip. Sax. Lus. MSC. p. m. 22.* Sub initium superioris Sæculi in ea vixit famosus ille sutor, *Jacobus Boëmius*, Hodie præter celeberrimum *Gymnasium* suum, æterni nominis ædificia habet *Templum S. Petri & Pauli & ectypum illud sepulchri Servatoris nostri.* Ut taceam *campanam*, quæ inter maximas Germaniæ merito sibi locum vindicat.

§. VI. *Zittavia* originis suæ primordia **Zittavia.** *Premislao II. Bohemiæ Regi* debet, qui circa annum Christi 1255. ejus fundamenta jecit. Incrementa vero sua *Wenceslao II. cognomine Ottocaro*, accepta refert, quo imperante, eoque auxiliante anno demum 1287. urbis faciem induit. *Confer Manlius Lib. III. c. 44. p. 177.* Singulari studio eam ornavit *Carolus IV. Imperator*, multis in ejus commodum concessis privilegiis. Unde eo & posteriori tempore incolis aucta, munita & nitidior splendidiorque reddita, & in eam, qua nunc gaudet, amplitudinem & pulchritudinem paulatim pervenit. Ejus *Gymnasium* Sæculis præcipiti & præsenti florentissimum semper fuit.

§. VII. *Laubanum* primum exstructa **Laubanum.** creditur *Ann. 1180.* Civitatis vero formam cum muro non nisi annis 1264. & 1318. auspiciis *Ottonis III. & Woldemari I. Elect.* accepit. Ex quo tempore magis ac magis effloruit, quem tamen florem dirissima *Hussitarum* sævitia interrupit, a quibus Ann. 1427. vi & armis occupata, non solum matronas puellasque suas constupratas doluit, sed viros etiam suos interfectos, urbemque ipsam in cineres redactam ploravit, eaque miseria ad ann. usque 1435. permansit. Nihilominus tamen Deo adjuvante, indefessa Magistratus cura & civium suorum industria e miseria sua se recreavit. Civium erga musas benevolentiam *schola* celeberrima testatur.

§. VIII. *Camentia* a *Venedis* procul dubio **Camentia.** incunabula sua habet. Postea An. 1255. restaurata a *Bohemiæ Regibus* civitatis jura accepit. Diu adhuc *Dominis de Camentz* subjecta fuit, quibus extinctis in libertatem se vindicavit, ac tandem cum reliquis *Sup. Lusatiæ urbibus* foedus pepigit. Multa ab *Hussitis* passa est. Nec minoribus afflicta miseriis belli tricennalis tempore. Et licet paulisper, bello composito, vires colligeret, incendio tamen an. 1706. tota ferme consumpta est. Ex quibus vero favillis, quæ Dei est gratia meliori forma surrexit.

§. IX. Vetusta *Læbaviæ* principia sunt, **Lœbavia.** non tamen *Lusatiæ urbium vetustissima* est. Ea enim gloria *Budissæ* manet. Nec exinde quid demonstrari potest, licet *Hexapoleos legati Conventus suos in ea habere soleant*; sed id propterea fieri adsolet, quia ferme in medio *Lusatiæ*, & ita his rebus aptissima est. Hoc tamen verum est, eam post *Budissam* urbium vetustissimam esse. *Confer. Codex MSC. von*

MSC. von der Lusatzschen Adels und der Stadte Herkunfft. p. m. 46. Varia etiam fata est experta, inprimis notatu dignum videtur, quod, appropinquantibus *Hussitis*, cives ipsi urbem igne deleverint, ne rabiei illorum se exponerent. Postea e ruderibus suis restituta, belli vero tumultibus & aliquot incendiis rursum deformata Dei & Principis clementia melior nitidiorque reædificata cernitur.

Duo Cœnobia. §. X. Præter has urbes *duo* celebriora in *Sup. Lusatia Cœnobia* reperiuntur, nempe *Marienflernense & Marienthalense.* Priori subsunt *Wittichenavia* & *Bernstadtel*, oppidula cum multis pagis. Posterius præter magnum prædiorum numerum, oppidulum quoque *Ostritz* possidet.

Dominatus. §. XI. *Quatuor* insuper celebriores *Dominatus Superior Lusatia* habet, nempe *Hoyersvverdam*, *Kœnigsbruck*, *Moscau & Seidenberg.* De quibus prolixius vide *Dn. Grosserum lib. laud. Apud eundem & Dominum Grunvvaldum*, quæ in eadem regione municipia reperiuntur, invenies.

Inf. Lus. urbes. §. XII. Pevenimus nunc ad *Inferiores Lusatia urbes*; ubi primum eas recensebimus, quæ ad *Serenissimam Domum Saxonicam* spectant: Deinde & eas, quæ *Regibus Borussia, qua Brandenburgicis Electoribus* parent, exhibebimus. In primis *Lucavia est metropolis*, cujus *nomen Venedicum* originem loquitur. Et ex eo capite aliisque monimentis historicis, una ex antiquissimis *Lusatia urbibus* merito dicenda venit. Bellis ac incendiis sæpius devastata, Dei tamen auxilio semper restaurata est. More antiquissimo ea gaudet prærogativa, *ut Consulum suorum quis Provinciæ Senioris munere, ad vitæ dies fungatur.* (Luccavia.)

Gubena. §. XIII. *Luccaviam* excipit *Gubena*, patria mihi dilectissima. Hæc quoque prima incunabula sua a *Lusicis Venedis* repetit, sed ab *Henrico I. Germ. Rege* civitatis jure donata, a cedentibus *Francis*, aliarumque nationum hominibus late amplificata est. Multum ad ejus amplitudinem *vineæ a Francis* primum ibi plantatæ fecerunt, ex quarum diligenti cultura magna hominum pars non solum sua vina, sed & omnis ferme generis poma, aliaque obsonia sibi comparare potuerunt, & adhuc possunt. Adeo dura a *Polonis & Hussitis* fata est experta, ut commune civium suorum sepulcrum fuerit. *Vid. Cureus Annal. Sil. p. 128. Balbin. Epit. R. B. Lib. IV. c. XI. p. 475.* Ne dicam, quas incendiis, aliisque belli tumultibus calamitates pertulit, ex quibus tamen, quod Dei est beneficium, semper emersit. Salis eam coquendi officinam habere *Sect. I. §. 2.* explicavimus. Cerevisiæ illius non vulgaris bonitatis sunt. Peculiarem suam, eamque latissimam habet sylvam, in qua venandi jura *Senatus amplissimus* exercet; quilibet vero civium necessario sibi ligno libere prospicere potest. Eandem cum *Luccaviensibus* prærogativam habet, *ut Consulum quis Provinciæ Senioris munero per totum vitæ tempus gaudeat.* Quam Spartam nunc ornat *Dominus Johannes Georgius Barth, ICtus Celeberrimus, Patronus noster longe honoratissimus.* Laudat *Dn. Grosserus Memorab. P. IV. p. 109. 150. Gubenenses*, quod cum *Budissinensibus aliisque* solliciti semper fuerint, ut Scholam bene instructam, & Viris eruditione claris ornatam haberent. Plura superaddere possem, sed quod peculiare *Gubenensium Chronicon* adornet *Dominus Andreas Schmidt, Reipublicæ Gub. Consul præclare meritus, Patronus noster persancte suscipiendus*, quod brevi forsan lucem videbit, filum abrumpo.

Lubena. §. XIV. *Lubena* incertæ sed vetustæ originis urbs, auspiciis *Serenissimi Saxoniæ Ducis Christiani, Merseburgicæ lineæ conditoris glor. mem.* ab An. 1666. *Inferioris Lusatiæ Archidicasterium* habet, ubi Conventus & Judicia Provincialia instituuntur. Anno 1668. *Eodem Christiano* jubente *Protosynedrion Ducale* accepit.

Calovia. §. XV. *Calovia* nec a quo, vel quando sit fundata, nec unde nomen habet, majores nostri scriptum reliquerunt. Bene vero notum est, urbem hanc a primo suo initio varias semper perpessam calamitates. Quibus impedita ad magna pervenire non potuit incrementa.

Spremberga. §. XVI. Nec *Spremberga* de vera origine sua certi quid exhibere potest; plura vero incendiorum, aliarumque miseriarum notabiliora indicia, ex quibus tamen, Deo adminiculante, semper eluctata est. Hodie sedem ibi principalem habet *Serenissimus Saxoniæ Dux Henricus*, cujus Paterna providentia & auxilio ex ultimo incendio melior surrexit.

Dominatus & municipia. §. XVII. In *Dominatibus Inf. Lusatiæ* primum sibi locum vindicat *Nova Cellæ monasterium*, quod Cistercienfis Professionis monachos alit, & hodie ad invidiam usque eleganter ædificata cernitur. Eam excipit *Dobrilucum.* Hanc sequitur *Fridlandia* Deinde *Forsta*, ubi hodie sedem habet *Serenissima Princeps Louysa Elisabetha, Ser. Sax. Duc. Philippi Vidua.* Oppipum non vulgarem de cocta ex tritico cerevisia præstanti commendationem habet. *Soravia* urbs bona atque vetusta, quæ variis incendiis deformata, non sine ingenti Dei auxilio semper in melius versa. *Porta, Leuthel, Sonnevvalda, Drebna, Staupitz, Lieberosa, Lubbenavia & Amtitz* minoris momenti sunt. Municipia penes Dominos *Grosserum & Grunvvaldum* l. c. uberius descripta exstant.

§. XVIII.

Quæ urbes Borussici juris.

§. XVIII. *Borussiæ Regi, qua Brand. Electori* obediunt 1) *Cotbusium*, jam ab *Henrici I. Germ. Regis* tempore notum. Hodie urbs magna & bona est, cujus cerevisia e tritico cocta magni æstimatur. 2) *Peiza* locus contra hostes munitissimus, a *Joachimo II. & Joanne Elect. Brand.* ita instructus. 3) *Bescovia*, 4) *Storkavia* & denique 5) *Sommerfelda*. Plura spatii angustia non permittit. Quare calidissimo hoc voto: *Adsit benignissimum cæli Numen Utrique Lusatiæ, & omnibus in ejus gremio viventibus gratia sua; contra omnis generis mala quam benignissime averruncet!* huic labori finem impono.

DISSERTATIONEM PHILOLOGICO-HISTORICO-POLITICAM DE BULLIS IMPP. AUREIS,

inprimis iis,
quæ in GORLICENSI asservantur CURIA,
PRÆSIDE
M. SAMUELE GROSSERO,
Gymnasii Gorlicensis Rectore,
D. XII. Aprilis Anno cIↃ Iↄcc ix.
Hora IX. ante-merid.
loco Speciminis valedictorii,
æquis PATRONORUM & FAUTORUM
judiciis,
Commilitonum autem amicæ Disquisitioni
subjiciet
JOHANNES CHRISTOPHORUS Bierling,
Altenburgensis Misnicus.

Q. D. B. V.

Occasio Disserendi.

OMnes eos, qui discendi studio trahuntur, in convictu, non tam fercula & pocula, quam tempestive cibis potiunculisque interposita colloquia delectant. Hinc, ad isthunc veterum Dipnosophistarum morem compositos, non ita pridem BULLÆ AUREÆ commemoratio ad varios sermones invitabat. Quos cum Hospes, hujus institutæ Dissertatiunculæ Præses, patienter excepisset, atque una alteraque illustrasset Symbola: tandem adjiciebat: neque solos, qui ad Moenum degunt, Francofurtanos: neque solos, Urbium Imperii Antistites BULLARUM aurearum cimeliis nobilitatos esse: sed hanc gloriam & ipsos, quorum uteremur contubernio, GORLICENSES sibi jure meritoque vindicare. His verbis cum non tam in admirationem, quam stuporem verius, imperitiori Juventuti proprium, conjiceremur, &, ut dictis fidem faceret, expectaremus: quam exorsus erat, telam sic pertexere pergebat: Asservantur, inter alia Antiquitatis monumenta, quibus Curia sibi plaudit, trium Cæsarum Gloriosissimorum, CAROLI IV. SIGISMUNDI, atque CAROLI V. Diplomata, BULLIS AUREIS munita. Harum BULLARUM idem est pondus & pretium, eadem quoque figura & inscriptio, quæ est illius, unde Fundamentalis Imperii Lex, de Ritu atque Jure eligendi Cæsarem sancita, appellationem traxit. Neque fama saltem aliquoties audita vobis refero: sed, ORDINIS amplissimi permissu mihi BULLAS hasce singulas αὐτόπτῃ intueri, & penitius examinare contigit.

tigit. Quod cum singuli peculiari quodam animorum motu taciti exciperemus, & in Argumentum venerationis raperemus erga Urbem, cujus in sinu degimus, & operamur bonis literis: ego, propediem ad altiora digressurus, & de publico solicitus Specimine, in quo, quid possint vires, humerique valeant, experirer: nullo in argumento aut meam solertiam, aut debitam Urbi spectatissimæ, artium bonarum Matri optimæ, gratam voluntatem commodius posse versari, ratus sum: quam in ipso hoc, quo *Divorum CÆSARUM* erga eandem summa innotescit gratia, clementiaque. Constitutum ergo mihi est, de BULLIS IMPP. AUREIS nonnullas *Theses Philologico-Historico-Politicas* Commilitonum Disquisitioni placidæ, *Eruditorum* autem, quorum numero Urbs nostra nunc præ cæteris vicinis floret, æquis judiciis submittere. Sic enim futurum spero, ut PATRONI & Fautores, Labores Gymnasticos subinde recognoscere soliti, ex hoc *Specimine Valedictorio* intelligant: me nec prorsus intelligentem hic vixisse, nec ingratum discessisse.

CAPUT I.

PHILOLOGICUM.

§. I.

Bullæ origo & significatio. BUllæ vocem dubiæ originis Philologi nonnulli faciunt. Sunt enim, qui Hebræam atque Græcam eam esse malunt, quam Latinam. Nam reperiuntur aliqui, qui eam, per Aphæresin, a Radice נבל aut יבל h. e. a *diffluendo* aut *producendo* deductam existimant. Sunt etiam, qui eam cum *Colero*, per Epenthesin, a Græca voce βυλή, ad Politicorum transiisse castra, arbitrantur. Sed non est, cur vocem hanc, Latinis potissimum usurpatam, ab exteris demum repetamus. *Bullæ* enim vox originarie a *bulliendo*, f. effervescentis aquæ intumescentia, denominata est.

Quænam hujus loci? §. II. Quod autem vocibus plerisque, idem huic quoque contigit. Usus, *quem penes est & vis & norma loquendi*, temporis successu hanc vocem rebus diversissimis applicuit. Usurpatur enim *Bullæ* vox in *Physica, Oeconomia, Ethica atque Politica* sensu diversissimo. Hinc *Ebrardus Bethuniensis* in Glossario *Caroli du Fresne*, T. I. p. 638. varias hujus vocabuli acceptiones sic complecti studuit:

> Bulla *tumor laticis, Nola, Sidus, Gemma, Sigillum*:
> Bulla *notat Gemmam, Stellam, Vestem Puerorum,*
> *Ornamenta simul* vox Bullæ, *& Balthea* signat.

Nimirum, in *Physico* Significatu Phænomenon aqueum, ex stillicidio natum: in *Oeconomico* vel clavum convexi capituli, quo fores ornari solebant: *a*) vel ornamentum togæ prætextæ, in collis puerorum ingenuorum suspendi solitæ: *b*) vel nolam f. crepitaculum denotat. In sensu *Ethico* significat rem transitoriam atque caducam; siquidem & hominis vita fluxa *Bulla* dicitur: & verba, ad inanem ostentationem composita, per Metaphoram sic appellantur. *c*) In sensu *Politico* vel incomplexe, vel complexe vox isthæc accipitur. Illo modo Sigillum denotat, quod Magnatum Diplomatibus appenditur: hoc autem Diploma ipsum ejuscemodi Sigillo munitum. Et de his quidem *Bullis* in politica significatione sumptis breviter disserere suscipiemus:

§. III. Sunt ergo Bullæ, hoc sensu acceptæ, Tabulæ *peculiari Summorum Imperantium autoritate & clementia, in causa quadam favorabili, bene meritis concessæ, ac, in majorem rei iisdem contentæ fidem, appenso Sigillo splendide corroboratæ.* Aut, si Bullas incomplexe sumptas definiri forte satius fuerit, eæ sunt *Sigilla Imperantium, orbicularis figuræ corpori impressa, certas imagines & voces eorundem Dignitati proprias exhibentia, & ad confirmandam rerum in membranis atque chartis typo vel calamo consignatarum fidem, Diplomatibus annexa.* Definitio.

§. IV. Et hæ quidem *Bullæ* diversorum generum reperiuntur. Si enim Imperantes respicias, a quorum autoritate atque Potestate descenderunt, illi vel sunt *Seculares*, vel *Ecclesiastici*. Adeoque dantur Bullæ Species. *Impe-*

a) *Taubm. ad Plaut. Asin. Act. II. Scen. IV. 20. Sagittarius de J. V. p. 175.*

b) *Ingenuorum Bulla aurea, Libertinorum scortea, exacta Pueritia, solenni festo, Laribus suspendebatur, observante Fungero ex Juvenale & Persio, nec non Asconio Lexic. Etymol. p. 145. seq.*

c) *Hinc argumenta inania, quibus nibil frugi inest, bullatæ nugæ per Proverbium vocantur.*

Imperatoriæ vel *Regiæ*: *d*) *Papales* vel *Epiſcopales*. *e*) Si materiam expendas: Bullæ aliæ ſunt *aureæ*, aliæ *argenteæ*. *f*) *plumbeæ* aliæ, aliæ *cereæ*. *g*)

Figura. §. V. Figura Bullarum valde variat. Sunt enim cereæ, & plumbeæ nonnullæ, anteriori ſuperficie planæ, poſteriore convexæ: ſunt etiam aliæ in Circuitu orbiculares, aliæ tetragonæ. Aureæ autem Bullæ ſunt orbiculares, & utraque ſuperficie, ſi imagines & literas notabiliter eminentes excipias, plana. Et, ut de Bullis, Gorlicenſibus olim autoritate imperatoria conceſſis, ſpeciatim aliquid adjiciam: Bullæ CAROLI IV. ſignatæ Pragæ A. CIↃ.CCC.LVI. quinto Id. Maij. & duarum *Sigismundi*, ſignatarum Peruſii A. CIↃ.CCCC.XXXIII. Diameter quatuor fere æquat pollices: Ejus autem, quam *Carolus V*. A. CIↃ.D.XXXVI ſignari juſſit, Diameter Perimeterque priores evidenter ſuperat.

Pondus. §. VI. Illæ tres priores, ad libram exactæ, auri obryzi ultra ſedecim ſiſtunt Drachmas: Carolina autem Bulla auri coronarii maſſam aliquanto ponderoſiorem exhibet.

Inſcriptio. §. VII. Tres priores Bullæ in poſtica ſuperficie caſtrum referunt, cujus valvis impreſſæ ſunt hæ voces: ROMA AUREA; circa marginem vero legitur hic Verſus: ROMA CAPUT MUNDI REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI: in antica vero eminet effigies Imperatorum Throno inſidentium, & manu altera Imperiale Pomum, altera Sceptrum tenentium. A dextro latere Aquila: a ſiniſtro Leo clypeo impreſſus eſt: & marginem occupant Imperatorum nomina ac Tituli. In Bulla autem D. CAROLI V. facies poſtica non caſtrum, Romæ aureæ elogio ſignatum, neque verſum Hexametrum, Romanæ Urbis Principatum explicantem: ſed Aquilam bicipitem, Imperii Romani inſigne, cujus pectori clypeus, Hiſpaniarum continens inſignia, inſertus eſt, oſtendit; antica refert Imperatorem throno, inter duas columnas erecto, inſidentem. Manum ejus alteram Sceptrum, alteram gladius honeſtat: columna altera Imperialia, altera Hiſpanica tenet impoſita inſignia: inferior autem earundem Pars notatur Imperatoris Symbolo PLUS ULTRA.

Roma. §. VIII. *Roma*, in his Bullis caſtri adumbrata ſpecie, multis ambiguam de ſua appellatione cogitationem attulit. Sunt enim, qui Romam, cujus hodienum rudera ſuperſunt, Majeſtatem priſtinam abunde confirmantia, a robore & viribus traxiſſe nomen, aſſerunt. *h*) Sunt ex adverſo etiam, qui, urbi huic nomen inditum a Conditore, argumentis evidentibus evincunt. *i*) Quicquid autem hac in cauſa improbare tandem, vel concedere cuiquam collibuerit: in omen trahi poteſt Anagrammatiſmus ex Romanæ urbis nomine reſultans. Roma quippe, literarum ordine inverſo, prodit voces: ARMO, AMOR, MORA, MARO. Ex quo conjectu facile eſt: *Romam*, ſtatim ab ortu, non magis armorum apparatu metuendam poſteris: quam ædificiorum ſplendore, omniumque rerum copia, & literarum elegantiorum ubertate, appetendam viſam eſſe.

Roma aurea. §. IX. Roma hæc, Imperatorum aureis in Bullis aurea dicitur. Nam, ſicut olim *Auguſtus*, morti vicinus, exclamabat: ſe acce-

d) *Tametſi Imperatores orientales Sigillo uſi fuerint, quod* χρυσόβȣλλον *&* βȣλλοτήριον *dici conſvevit, teſte Niceta Choniate; & occidentales, Bullis ſuas Tabulas ornaverint: Reges tamen etiam Angliæ, Siciliæ, Italiæ, Hiſpaniæ, Bulgariæ, Hungariæque Jus Sigillis ejuscemodi utendi ſibi vindicaſſe probat du Fresne l. c. p. 639.*

e) *Præter Pontifices autem Epiſcopos quoque Bullis in ſignandis ſuis Tabulis uti ſveviſſe, prodit Holſtenius, de Vicelino, Epiſcopo Bremenſi, hos allegans Hexametros:*

Chartas conſcriptas & res in ſcripta redactas
Bullis firmavit, ſignoque ſuo ſtabilivit.

f) *Sic Bulla argentea Ludovici Pii aſſervatur in Gazophylacio S. Genovefano Pariſiis, cui inſcripta ſunt hæc verba: XPE PROTEGE LUDOVICUM IMPERATOREM.*

g) *Bullis plumbeis non Pontifices ſaltem uſos eſſe, ſed etiam Imperatores, teſtis eſt Stephanus Baluzius in notis ad Capitularia Regum Franc. p. 1284. Cereas autem Bullas apud Græcos jam fuiſſe uſurpatas, patet ex Novella Alexii Comneni, in qua hanc Sigilli ſpeciem* κηρόβȣλλον σφραγίδα *nominat.*

h) *Prolixe in vera Romanæ urbis appellatione detegenda occupatur Andreas Borrichius in Diſſertatione de Romanæ Urbis primordio & ambitu c. 1.*

i) *Romam autem a Romulo appellatam innuit Virgil. L. II. Æneid. his verbis:*

Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet
Mœnia: Romanos proprio de nomine dicet.

Alii tamen Romam, Llienſem mulierem, cum cæteris Trojanis in Italiam delatam, & Latino Regi nuptam: alii Romum, Circes & Ulyſſis filium, Romanæ urbi nomen dediſſe, aſſerunt.

accepisse Romam lateritiam, marmoream reliquisse; *k*) sic, procedente opum Romanarum amplitudine, & frugalitate prisca, non tam in Magnificentiam quam luxum & lubidinem conversa, tecta auri fulgore radiabant. Et hinc *Romæ aureæ* denominatio cum apud Scriptores alios, tum inprimis apud *Ausonium* reperitur. *l*) In adductis ergo Imperatorum Bullis *Roma aurea* sive Dignitatem Urbis atque opulentiam, sive, Religionis Paganismo profligato, Statum pacatum & florentem denotat.

Mundi Capitis.

§. X. Neque tamen sola Urbis opulentia in Bullis Impp. exprimitur: sed peculiari quoque vocum Emphasi in iis declaratur Imperii Majestas & Potentia. Ea quippe de causa CAPUT MUNDI ROMA dicitur. Sic enim *Nepoti* dicitur Urbs, *in qua domicilium est Imperii Orbis terrarum*: *m*) Julio Frontino Regina & Domina Orbis: *n*) Dionys. Halicarnass. πάντων κρατοῦσα, ἡγεμὼν τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης. *o*) Horatio Princeps Urbium. *p*) Et Virgilio Urbs, quæ

- - - tantum reliquas inter caput extulit Urbes,
Quantum lenta solent inter viburna Cupressi. q)

Et ut paucis omnia expediam; adjecta Bullis Imperatoriis Epigraphe Imperium universale innuit. Huc enim omnino spectat Urbi Romanæ Prædicatum additum: REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI. Isthæc enim verba ostendunt: Romam aliarum gentium libertatem ita restrinxisse, ut ab ejus nutu & arbitrio pependerint.

CAPUT. II.
HISTORICUM.
§. I.

Figuræ insculptæ.

MUltum refert Socialis vitæ, suam, ut verbis ore prolatis, sic in literas quoque relatis constare Fidem & Autoritatem. Hinc, ne Fides literis, pacta aut promissa continentibus, danda, intercedentibus dubitandi causis, suspenderetur, aut plane denegaretur: literas, quibus fidem haberi intererat, signandi, & Sigillo roborandi mos invaluit. Qui, quo est vitæ Socialis indoli convenientior, eo etiam antiquior habendus est. Invaluit autem literas signandi consvetudo eo tempore, quo eas, ob metum fraudis obreptitiæ, subscripto confirmasse nomine, minus securum atque suffecturum arbitrari, hominum mens in suspicionem prona cœperat.

§. II. Ac initio quidem Typis sigillariis insculpebantur variæ figuræ animalium, vegetabilium, aut rerum arte factarum. Impressæ metallo aut ceræ. Sic *Lentulus* in typo suo Avem, *Mæcenas* Ranam, *Pompejus* M. Leonem, *Augustus* Sphingem, *Seleucus* Anchoram habuisse memorantur. *r*) His postea substituebantur figuræ Idolorum & hominum; Sic multi Deos Ægyptios: *s*) *Sulla* traditum Jugurtham: *t*) *Scipionis* Africani *filius* Patris imaginem: *u*) typis sigillariis insculpi curasse memorantur. Tandem successerunt Icones Personarum, earumque nomina, Axiomata, & Dignitatum atque gentilitia insignia. Et hac ratione Sigilla non *privata* saltem nata sunt, sed etiam *publica* & authentica.

§. III. Figuræ typis hisce sigillariis incisæ, a privatis Personis communiter ceræ, ab iis autem, quæ in summo versabantur Magistratu, ceræ partim, partim etiam Metallo imprimebantur; Ipsaque Sigilla Literis solebant vel *affigi*, vel *appendi*. Et quoniam publicæ authoritatis Fideique plurimum intererat, authentica hæc summorum Magistratuum Sigilla fidelissime administrari: constituebantur certa conclavia collegiaque, in quibus Sigillorum fiebat impressio: custodes item, atque impressores Sigillorum, quorum Principes Sigillorum dicebantur & Bullarum *Bajuli*, aut Primicerii. *x*)

Aliquando auro.

§. IV. Tametsi vero Sigilla Imperantium communiter ceræ impressa, & inclusa Bullæ ligneæ, literis, publico nomine signandis, sericeo funiculo appendi solebant; ad augendam tamen sive Majestatis ampli-

Jussu Imperatorum, Pontif. & Regum.

k) *Svet. in vita Augusti c. 28.*
l) *Citatur a Barthio Animadv. in Claud. p. 284. Prima Urbes inter, Divum domus, AUREA ROMA.*
m) *In vita Attici c. 3.*
n) *L. II. Stratag. c. 11. §.*
o) *T. II. p. 8. l. 17.*
p) *L. IV. Carm. Od. III. v. 13.*
q) *Eclog. I. v. 25. & Martial. L. 12. Epigr. 8.*
r) *Alex. ab Alex. G. D. L. II. c. 19.*
s) *Plin. H. N. L. XXXIII. c. 3.*
t) *Val. Max. L. VIII. c. 15.*
u) *Alex ab Alex. l. c.*
x) *Sic Mauroutus dicitur nobilis in aula Regis Angliæ Bulla vel Sigilli Bajulus fuisse. ap. Frein. l. c.*

amplitudinem, ſive peculiaris gratiæ ſignificationem, Tabulis ſolenniore, eaque favorabiliore cauſa ſcriptis, appenſæ fuerunt Bullæ aureæ, impreſſis fidei indubiæ figuris, vocibus & numeris notatæ. Hinc refert Speelmanus: *y)* Diplomati, quo Clemens VII. P. R. Henrico VIII. A. R. Defenſoris Fidei Elogium impertiit, appenſam fuiſſe Bullam auream. Et alii quoque Pontifices, eas Tabulas, quibus Imperatoriam Dignitatem Cæſaribus electis confirmabant, ſignaſſe memorantur Bullis aureis.

§. V. Uſos tamen Bullis aureis potiſſimum Imperatores eſſe conſtat, poſt reſtauratum occidentale Imperium. Nam in Monaſterio Compendienſi, S. Cornelio dicato, aſſervatur B. A. CAROLI M. in cujus ſuperficie poſtica leguntur hæc verba: RENOVATIO IMPERII ROMÆ ET FRA. *z)* Gliſcente tamen atque foras erumpente æmulatione Principum, Reges quoque alii, *aa)* imo Pontifices nonnunquam, ſuis Tabulis peculiarem aliquam ex appenſis Bullis aureis accerſiverunt Dignitatem.

Variatio Typorum.

§. VI. Variarunt autem, pro varietate temporum & R. Imperii viciſſitudinum, Bullarum aurearum Typi. Eo tempore, quo Sedi Romanæ Leges magis dare contigit imperaturis, quam ab imperantibus accipere; Imperatores, in ſignum ſuæ erga Sedem atque Urbem Romanam Reverentiæ, ROMÆ AUREÆ Phrenoſchema & Elogium ſuis Bullis imprimi ſunt paſſi. Hinc in Bullis FRIDRICI I. potiſſimum hic verſus legitur: ROMA, CAPUT MUNDI, REGIT ORBIS FRENA ROTUNDI. *bb)* Simul autem atque Imperatores, DEO, pro juſtiore cauſa ſtante, ſe Pontificum explicuere vinculis, & iis imperare, quam ſubeſſe maluerunt: mutarunt etiam Bullis imprimendas voces atque notas. Sic *Ottonis* III. Bulla aurea non Romanæ Urbis Principatum & Elogium, ſed *RENOVATIONEM IMPERII ROMANOR. cc)* & CAROLI V. B. A non Iconem Romæ aureæ, MUNDI CAPITIS, ſed AQUILÆ imperialis exhibet. Uterque enim Imperator notis Bullæ ſuæ impreſſis demonſtratum ibat: non Imperatoriam Majeſtatem Romanæ Sedis, ſed R. Sedem Imperatoriæ Majeſtatis eſſe beneficium.

Bullata diplomata ob merita a Carolo IV.

§. VII. Erunt interim, qui mirabuntur S. P. Q. *Gorlicenſi* felicitatem iſthanc obtigiſſe, cui fortaſſis urbes aliæ inviderint. Sed merebatur ejusdem in calamitatibus publicis ſpectata Fides hoc ſive præmium, ſive ulterioris virtutis incitamentum. Nam D. CAROLUS IV. ſcribit: ſe impertiiſſe Bullam, *ob immotæ fidelitatis conſtantiam, qua Civitatis GORLIC. incolæ, ſui dilecti, ſuo culmini approbata Sedulitate dudum placuerint.* Totam, imperante CAROLO, Bohemiam effrenis Prædonum impune graſſantium infeſtabat audacia. His nulla via, qua circumveniri innocentes poterant, invia: nulla domus, imo urbs adeo occluſa erat, quin eorum prædis atque cædibus pateret. Ipſi flagellantes, crimina non tam flagello expiare, quam proterve occultare ſoliti, manus innocentium cruentabant ſanguine. *dd)* His Imperator, ex Italia redux, ob vitæ periculum, quod in itinere adierat, infenſiſſimus: *ee)* Senatus autem Populusque Gorlicenſis in iisdem conquirendis atque exſtirpandis nulli parcens operæ aut ſumptui, CÆSARIS peculiarem gratiam inierat. Adde, quod Cæſar Luſatiam Superiorem Regno Bohemiæ noviter adjectam *ff)* generatim impenſe diligebat: Gorlicenſemque Tractum Ducatus Titulo nobilitaverat *gg)* & urbem, Filio JOHANNI ſedem deſtinatam, quibus

poſſet

y) cit. Freſn. Gl. T. I. p. 640.

z) Freſn. Gloſſ. T. I p. 639. Et eandem Epigraphen Bullarum Ludovici Pii & Caroli Calvi ex Mabillonio citat Tenzel. Biblioth. curioſ. Repoſit. II. Loculam. V. p. 490. ſeq.

aa) Sic Reges Angliæ & Hiſpan. B. A. uſos Matth. Pariſ. meminit p. 172 & 584. Et idem feciſſe Franciſcum I. in fœdere cum Henrico VIII. R. A. ſancito, & in antico hujus aureæ Bullæ circulo ſcriptum fuiſſe: PLURIMA SERVANTUR FOEDERE, CUNCTA FIDE: Peireſcius, αὐτόπτης, aſſeverat.

bb) Tenzel. Bibl. curioſ. Repoſit II. Locul. VI. p. 498.

cc) Id. ibid. p. 491.

dd) A. 1355. d. 26. Sept. Cæſar Marchiæ Budisſinenſi & Gorlicenſi publice permiſit poteſtatem dejiciendi arces & latibula latronum. Gorlicenſes, ejusmodi Latronem perſecuti, a Fridrico Biberſteinio, Fridlandiæ Dynaſta, Flagellantium in his oris Patrono Socioque, cædem 7. Civium ſunt paſſi. Ann. Gorlic. ad A. 1349.

ee) De periculo, quod Cæſar, ex Italia redux, haud procul Piſis, prope pontem adierat, legatur Balbin. Epit. R. B. L. III. c. 21. p. 365. de quo ſuperato Senatus Gorlicenſ. Cæſari ſic ſubmiſſe congratulatus legitur: P. P. Wir dancken GOTT E. ſeeligen Zukunfft, daß wir davon Troſt und Gnade haben. *&c.*

ff) Incorporatio hæc facta A. 1355. 9. Oct. Manlius comment. lib. 4. col. 63.

gg) Id. ibid.

poſſet Dignitatibus ac Privilegiis exiſtimaverat ornandam, atque celebrandam.

a Sigismundo.

§. VIII. SIGISMUNDO imperante ſæviebant cum Huſſitis Orphani. *hh*) Horum irruptio, vicinis fatalis, multo Gorlicenſium ſudore atque ſanguine, imo impenſa, opibus longe ſuperiore, ab urbe repreſſa fuerat. Quod ergo non adhæſerant furenti colluviei, verum maſcule reſtiterant: peculiari Imperator præmio fidelitatis compenſandum duxerat. *ii*)

a Carolo V.

§. IX. Cum tandem CAROLUS V. imperio præeſſet, & Luſatia, Bohemiæ connexa, FERDINANDUM Fratrem ſibi, per hereditatem, obtigiſſe Dominum lætaretur: belli Turcici fervebat impetus. Gorlicenſes itaque, quorum res, eo tempore florebant, non, ut hodie, crebris calamitatibus, attritæ languebant, A. 1529. certum militis, ſuismet ſumptibus conducti & inſtructi, manipulum, ſuæ in Regem Fidei obſequiique teſtem mittebant: imo idem ſupplementum A. 1532. repetebant. *kk*) Hæc, & alia complura Senatus Populique ſtudia, & Fidei experimenta, Imperator haud obſcure innuit in ipſo, cui Bullam auream appendit, Diplomate. *ll*)

CAPUT III.

POLITICUM.

Roma non eſt caput mundi.

§. I.

Bullæ aureæ antiquiores Romam *Capitis Mundi* titulo condecorant. Sed perperam id factum eſſe, documentis innoteſcit plurimis. Cum enim Roma Sedes eſſet atque Domicilium Imperii orbis terrarum; adeo quidem, ut Regnis *Europæ, Aſiæ,* & *Africæ* celebrioribus Reges atque Leges daret: hunc ſibi titulum non prorſus arroganter aſſerebat. At poſtquam Sedes Imperii tranſlata: ſua pleriſque gentibus libertas armis, aliisque modis vindicata: imperiumque, cui ab hac Roma nomen fuit, Francorum & Germanorum genti obtigit, inque limites, multo prioribus anguſtiores, compulſum eſt; ROMA Roma eſſe deſiit, neque regit orbis frena, ſed injectis variæ orbis fortunæ frenis regitur.

Judicium de Bullis Pontificum.

§. II. Nec obſtant *Bullæ*, hodienum a Pontifice R. in omnes Orbis Partes uſurpativo Petrinæ Succeſſionis prætextu dimanantes. Plumbeæ aliæ ſunt, non aureæ, adeoque non Dominii, ſed Subjectionis argumentum: hinc, ad Lydium veri proprique Juris lapidem exactæ, non vileſcunt modo, verum etiam, non ſecus ac igne liquefactæ, diffluunt.

§. III. Sit Roma hodienum caput urbium Italiæ: ſit Sedes ſummæ ad ſacra Romanæ Fidei reſtrictæ Poteſtatis Eccleſiaſticæ: Sit Pontifex, hoc nomine, quidam *Sacrorum* quaſi *Rex mm*) ſummusque Italiæ Princeps: Romæ tamen hodie ſuperſtitis autoritas Imperatoriæ Majeſtati non præferri debet, ſed ſubordinari. *nn*)

§. IV. Quare tanto reverentius æſtimandæ, tantoque ſolicitius cuſtodiendæ ſunt Imperatorum Bullæ aureæ, quanto plumbeas Pontificum jure antecedunt. Habent enim etiam hæ Bullæ ſuos ſive fures, *oo*) ſive corruptores, fidem Tabularum fraudulenter reſignare cupidos. *pp*)

§. V. Imperatorum tamen Poteſtas ſuas Tabulas corroborandi Bullis aureis non eſt abſoluta, ſed reſtricta atque limitata. Id enim evidenter probat Capitulatio FERDINANDI III. *Vid. Limnæum Cap. Ferd. III. §. 46.*

hh) *De Orphanis his & Taboritis agit Balbin. Epit. R. B. L. IV. c. X. & Theobaldus hos adducit Rhythmos*: Meiſſen und Sachſen verderbt, Schleſien und Lauſitz zerſcherbt.

ii) *Verba Bullæ ipſius hæc ſunt*: Wir haben betrachtet die ſtete treue Dienſte - - als Sie von den Ketzern zu Böhmen viel Jahre bekrieget, und greßlich von ihnen beſchädiget ſeyn. - -

kk) *Annal. F. p. 681. & 370.*

ll) *Verba ita ſonant*: Wann wir eigentlich angeſehen, und betracht, welcher maſſen ſich unſere und des Reichs, auch unſers lieben Bruders lieben getreuen N. die Rath-Mannen und Inwohner der Stadt Görlitz, von Zeit an unſers und unſers Brudern Vorfahren, Römiſchen Käyſern, Künign, auch Künign zu Hungarn und Behaim Regierung, biſher an dem Heilign Reich, und ernennten Künigreiche, auch an unſerm liebſten Bruder, Khunig Ferdinandn - - ſonderlich in Zeit der Kriegs-Läuff, und Anfechtung unſers heilwertigen Chriſtl. Glaubens und Nahmens, mit williger Darſtreckung ihres Leibes und Guets, mit treuen und Nutzn, und redlichen Dienſtn, gantz auffrecht, beſtendig, getreulich, willig und unterthenīglich verhalten, bezeigt, und erwieſen. - -

mm) *Ita loquitur Barclajus Argen. L. I. c. 15.*

nn) *Nam Imperator conſtituitur* ſolius DEI, non Apoſtolicæ Sedis Gratia. *Fatente Palat. Aquit. Lib. I. c. 3. p. 36. & Rogero Widdringtono contra Svarez. cit. Grotio de I. S. P. C. S. c. I. p. 13.*

oo) *Sic Bullam auream fundationis Monaſterii Compendienſis* 8. *vel* 10. *Ducatorum furto ſublatam refert Spicileg. Acher. p. 157.*

pp) *conqueritur hac de re in univerſum Cic. Orat. pro Archia: & A. 1271. in Parlamento Pariſienſi de Fide Tabularum bullatarum, ob mobilitatem filamenti, graviter diſceptatum eſt.*

I. N. I.

CONSPECTUS LUSATIAE LITERATAE,

A

M. PETRO IAENICHIO,

FURSTENBERGENSI LUSATO,

VITEMBERGÆ IN SAXONIBUS,

ANNO M DCCIII. D. XVI. MAJI.

IV. DISPUTATIONIBUS REPRÆSENTATUS.

SI verum eſt, quod nemo dubitat, eum ingrati crimine animi non vacare, qui, ſpretis ſuperbe domeſticis, tantum exteris cupit delectari; non, opinor, vitio eſt mihi vertendum, ſi civis grati partes ſuſcipiam in me, & in iis, quæ patriam ornarunt dotibus, perlibenter acquieſcam. Etenim, quod præclare olim dixit Lucianus, plane in me ſentio convenire: ὁ τῆς πατρίδος αὐτῷ καπνὸς λαμπρότερος ὀφθήσεται, τῶ παρ' ἄλλοις πόροις. Ita enim, facta ſapienti diſpenſatione, non uni omnia regioni, ſed certa cuivis bona donaque divina conceſſit benignitas, in quibus loco non poſtremo habendum eſt hoc, ſi copia ſit virorum eruditione, conſilio, rerumque uſu præſtantium, a quibus, ſi a Deo diſceſſeris, ſalus omnis Reipublicæ dependet. Cum igitur his inſignibus ornamentis non minus ſplendeat Luſatia, viroſque protulerit in omni eruditionis genere ſummos, diu multumque cogitavi, ut, nominibus eorum aliquando ab interitu vindicatis, in aperto ſiſterentur. Tali enim facto, & ipſi eriperentur oblivioni, & alii, ſumptis ab his & virtutis, & morum exemplis, inflammarentur, quæ ante oculos poſita, communi omnium ſententia, movent fortius, quam vel optima præcepta. Quare, cum hoc argumentum ab nemine ſentiam eſſe occupatum, pietatis, qua teneor, patriæ, amorisque in eam cauſa, operæ non nihil hoc in genere mihi inſumendum eſſe, putavi. Dudum quidem id ſibi tractandum argumenti ſumpſiſſe Haugvizium, Equitem Luſatum eruditiſſimum, ex ejus *Prodromo Hiſtoriæ Luſatiæ liquet, ſpem tamen illam, qua tamdiu ſuſpenſam tenuit patriam, nondum ipſe implevit.* Neque ullus, quod ſciam, integro volumine res Luſatas eſt complexus, aut egregios Chriſtoph. Manlii, Mart. Mylii, Abr. Hoſemanni, Joach. Cnemiandri aliorumque commentarios, manu ſolum exaratos, excuſſit aut evulgavit, compendium tamen eorum fecit diſputatione quadam *Caſp. Sagittarius, Hiſtoricus Jenenſis,* & quem principe debebam commemorare loco, incomparabilis Academiæ hujus Polyhiſtor, & Orator maximus C. S. *Schurtzfleiſchius,* Præceptor & Patronus noſter demiſſe venerandus, *multisque in locis Manlium, ubi allucinatus videbatur, correxit.* Sic idem fere Luſatis accidit, quod olim de Germanis univerſe dixit πολιτικώτατος Tacitus, ut res præclare potius gerere, quam deſcribere, laborarint. Perſequemur nos autem in præſentia vitas potiſſimum eorum, qui fatis jam functi ſunt, quorumque extant lucubrationes, non, quod ii, qui vivunt adhuc, quive ſcriptis noti non ſunt, nullam mereantur laudem, ſed quod ex his multorum jam nomina nobis oblivio ſubtraxit, in alteros vero parum eſſem modeſtus, quippe cum, quo quisque generoſior eſt, eo parcius laudes ſuas velit ab aliis prædicari, *demortuorum quoque vitæ* extra invidiam ſint poſitæ & obtrectationem. Inprimis autem me movit laudatiſſimi illius Imperatoris ſententia, qui, cum ei Panegyricum recitare quidam vellet, Marii eum laudes ſcribere juſſerit, Annibalis, aliusve Ducis optimi, vita functi, resque ab eo præclare geſtas exponere, ut ipſum ipſe poſſet imitari. Facturusne aliquid ſim, curta præſertim eruditionis ſupellectile inſtructus tantorum virorum meritis dignum, dubito ſane, de eo tamen non dubius, eſſe hoc, quod cœpi, *& laboris plenum & pietatis* inſtitutum, mihique ſatis erit, eos me imitari, qui vaſtam mundi machinam anguſtis tabulæ limitibus deſcribere conantur. Enim vero, non etiam ignoro, hæc ipſa cœpta magis multisque obnoxia eſſe periculis, reprehenſionique multorum, qui levia hæc prorſus inutiliaque judicabunt. Sed hi erunt fortaſſe, qui, expertes literarum, aut ambitioni vitiisque

isque

isque dediti, *alienas virtutes alto* despiciunt supercilio, dum de suis gloriari non possunt. Ut vero tandem in viam, unde sumus digressi, revertamur, primo exponemus de eorum vita ERUDITORUM, qui nati sunt in *LUSATIA INFERIORI.* Lusatia enim, ut constat, est omnis divisa in partes duas: quarum una pars inferior, quæ spectat in septentriones; alia, in extremis Bohemiæ finibus oritur, & superior appellatur. Quæ regio, uti natura, ita & incolis sæpe & imperio fuit diversa, donec tandem utraque pars, bellis pæne exhausta, fractaque viribus, ad Misenos perpetuo jure rediit, a quibus divulsa quondam fuit, atque inde a Ferdinandi II. tempore, sub imperio Saxonum pace otioque est usa. Unum restat, de quo nobis Lector est monendus, facile nos præsentimus, quosdam prætermitti a nobis posse, tum propter festinationem, tum inopiam eorum, quæ ad vitam cujusque recte explicandam videbantur pertinere: quos tamen & ipsos, nominibus secundum ordinem literarum enumeratis, propediem adjungemus. Numen interea præcati immortale, ut cœpta hæc nostra bene fortunet, in patriæque sigillatim honorem vergere sinat!

MELCHIOR ALBHARTUS, *Finstervvaldensis*, eleganti vir ingenio, atque eruditione minime vulgari. Cumque a primis adolescentiæ annis gnaviter omnis generis excoluisset literas, Lipsiam se contulit, ac Politices Jurisque studio totum se, conatu felicissimo, dedit. Neque vero tum cœpti ipsum pœnituit, quando naturæ fautricis beneficio adjutus, in cognoscendis publice actis negotiisque quam maxime profecit, habita etiam, *De causis perturbati status Reipublicæ* oratione. (*a*) Scripturæ tamen genus non adeo comptum est ubique, aut castitati Romanæ respondet, pondere licet rationum, nobilitateque sensuum id omne compensarit, eoque modo diligentia sua, eruditis luculenter comprobata, ad amplissimos sibi honores capessendos, atque docti hominis famam, patefecit viam. Incitabatur autem, quantum colligi potest, ut id negotii argumentive sibi sumeret, turbulento, qui tum erat, Germaniæ statu. Annis autem octo post, Doctoris in utroque jure insignibus Vitembergæ est cohonestatus. (*b*) Plura cum de eo fugiant, hæc sola, mearum esse partium duxi, ut, Lector benevole, commemorarem.

(*a*) *d. 29. Mart. habita est Lipf. 1628. ibique edita in 4. cum ipse Philosoph. Baccalaureus, quos vocant, esset.*

(*b*) *1636. ut Sennertus annotavit in Athenis Vitemb. p. 110.*

conf. etiam A. Buchneri Poëmata, ubi carmen, Albhardi dicatum honoribus, reperitur.

CHRISTOPHORUS BLASIUS, *Cotbusianus.* Nomen hic cum aliis in Belgio, maxime cum Gerrardo Leonardo Amstelod. & Armachando, ad montem Pessulanum, (*c*) Medicis, habuit commune, nec tamen facile dixerim, an consanguineos quoque habuerit, tot præsertim tantisque locorum intervallis ab se remotos. Neque tamen is sua est defraudandus laude, quem studium amorque poetices plane egregius dudum evexit, famamque apud eruditos ei conciliavit. Eadem hunc produxit patria, quæ Joannem, & Paulum, Mölleros, (*d*) Joachimum Cnemiandrum, aliosque poetas, ac viros, ab eruditione & doctrina merito collaudandos, quorum carmina Latina extant passim. At enim, non potest non vehementer eorum probari industria, qui nexu admodum felici cum eloquentiæ studio cognitionem conjungunt poetices, versuumque faciendorum exercitationem, quæ virum eruditum non solum exornat mirifice, verum adjuvat maxime & confirmat. Idque me satis probasse, duco, auctoritate (*e*) Philippi Melanchthonis, viri sine dubio summi, cujus in Rempublicam literariam merita plane laudem excedunt omnem, omnem compensationem opera ejus & labores. Optime itaque sibi consuluit Noster, quod, cum in patrio ludo, & postea Francofurti propter Viadrum bonis literis operam daret, divinum artis poeticæ studium excoleret, in quo nec infelices fecit progressus. Id quod satis declarant tum aliorum testimonia, speciatim, Christophori Neandri, Prof. in Academia Francofurt. clarissimi, Abraami Bartoli, Crosn. Silesii, Adami Reuteri, Cotbusiani, Romani Betthini, Mönchbergensis, tum *Carmina* ejus, quæ publice prostant, inter quæ

I. Bellum Turcicum, contra Christianos in Ungaria ac Croatia susceptum, carmine Heroo descriptum, ed. Francof. 1598. 4.

cui addita sunt Epigrammata eorum, quos modo commemoravi.

II. Duæ Precationes Elegiacæ ad Deum, 1.) *pro aversione belli* 2.) *pro aversione belli, famis, pestis omniumque malorum, edit. Francof. 1598. 4.*

In laudem auctoris apposuit Carmen Apelius Cotbus.

(*c*) *de quibus König. in Biblioth.*

(*d*) *quorum extant seqq. carmina: Pauli, Elegia in diem S. Michaëlis Festum, & alia, in F. Pentecostes, illa impress. Francof. 1603. fol. hæc 1604. fol.*

Joannis, Epithalamium satis longum, in honorem

norem Christophori Gadegasti, Budissini, poeticis lusibus refertum, Francof. 1583. 4.

(*e*) *vid. Tom. II. Declam. Philipp. p. 213. ubi extat Philippi Præfatio in Jacobi Mycilli Artem Metricam, digna sane lectu.*

ANDREAS BRESENIUS, *Gubenensis*, Ob carmina præcipue, quæ occurrunt, venit mihi commemorandus, quorum primum inscribitur ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ *in generatione, & corruptione, qua ex motu cœlestium corporum S. S. S. Z. pendent*, (*f*) satis eruditum, quodque nativam poeseos facilitatem in auctore, & eruditionem non contemnendam, ostendit. Subjuncta ei, de quo dixi, sunt corollaria duo: *de instabilitate fortunæ, & de maximo mundi miraculo*: Τῶν ζώων θεῖον θαῦμα ἄνθρωπος. Neque minus docto carmine ornavit conjugem, Francofurti ad Viadrum defunctam. Vir ceteroquin meliori fato dignus: Erat enim, ut ipse tantopere conqueritur, & patria extorris, & sacerdotio exutus, quem etiam a fortunæ injuria læsum solatio allevat M. Calebus Trygophorus, Prof. Francof. (*g*) speque fortunæ secundioris confirmat pæne dejectum.

(*f*) *Vitembergæ 1586. 4. dedicatum Amplissimo Senatui Gubenens.*

(*g*) *In Gratiarum actione, quam a funeris Bresianæ conjugis deductione habuit, typis exscripta Francof. 1597. 4. in Volum. Orat. Trygophor. in 8. non habetur, & per incuriam forte omissa fuit.*

JOHANNES BRISMANNUS.

§. I. Cotbusium, oppidum Lusatiæ florentissimum, illustravit suis natalibus, doctrina vero sua Prussiam omnem (*a*) Leni & miti vir ingenio, sodalitati fratrum, quos vocant, minorum primum adscriptus, postea Lutheri, precibus Alberti gratificari volentis, ope & consilio in Prussiam (*b*) Livoniamque contendit, habituque Sectæ mutato, Doctoris in Ecclesia publici munia suscepit auspicato diligentissimeque obivit.

(*a*) Sed ab initio est ordiendum, & quæ strictim summatimque diximus, fusius sunt explicanda. Videlicet pro ea, quæ tum temporis fuit, consuetudine, simplicique hominum persvasione, permotus Brismannus, sacro sese ordini adjunxit, quod & extra monachorum collegia crassa erat barbaries, & Nostri animus maxime literarum cupidus, quarum ad ornamenta pleno gradu contendere videbatur. Atque ita, dum se totum ad pernoscendas artes bonas, resque diviniores compararet, fieri non poterat, quin omnes, perspecto ejus ardore, in egregiam erigerentur spem & expectationem. Neque enim tarde se emergunt excelso homines animo, nec latere diu possunt, sed summa virium contentione ad altiora enituntur. Accidit igitur, ut, quo majorem in perscrutanda veritate cœlesti collocaret operam, solidæque eruditionis esset avidior, hoc accuratius apud animum pensitaret Lutheri rationes, sub id tempus ab receptis Romanæ Ecclesiæ ritibus, docendique consuetudine dissentientis. Exinde fiebat, Lutheri ut scripta non solum diligenter evolveret, verum ipsius etiam publice privatimque sedulus auditor esset. Tandem hoc ille fere accidit, quod olim Arminio, libellum adversarii refutandi caussa legenti, ut, animo divina luce illustrato, calculum adderet Luthero, repurgatamque amplecteretur doctrinam. Neque vero ipse diffitetur in concione, quam habuit in urbe patria, Cotbusio, Evangelio renascenti vehementer se restitisse, ipsosque annos XII. inanibus Scholasticæ Theologiæ tricis rixisque fuisse immersum, ac tandem illud, mutata mente, ad firmioremque sententiam applicata, in maxima felicitatis beneficiique divini parte ponit, quod & affanias, vanaque Sophisticationum deliramenta pernoscere, & mores hominum, quos potissimum decebat, hoc modo non corrigi, nec animus ad cœlestia comparari, perspicere coepisset. Elucet inprimis viri tum morum sanctitas, tum susceptæ constantia doctrinæ, ex oratione sacra, quam habuit ad cives ante, quam patria expelleretur. Erat autem, quo id fiebat, tertius & vicesimus post millesimum & quingentesimum annus. Quandoquidem vero hujus homiliæ exemplaria perrara admodum sunt, nec facile a me comparari poterant, auctoritate hic mihi nitendum fuit illustris Seckendorfii, qui Lib. I. addit II. ad Histor. Lutheranismi, non modo collaudat maximopere hunc Sermonem, propterea, quod insigne sit compendium Evangelicæ doctrinæ, & simul exhibeat apologiam adversus Jacobum Svedenicum, Ubigaviensem, ejusdem ordinis Franciscani Doctorem, sed & verba ejus quædam Germanica Latino reddidit sermone, quibus maxime diluere noster calumnias voluit adversariorum, falsasque criminationes, ac si, asserta per solam fidem justificationis ratione, exercitium Christianarum virtutum plane sustolleretur. His enim ipse utitur verbis Brismannus, postquam paulo ante de absolutione hominis rei coram Deo dicere non pauca coeperat: *Juxta fidem*, inquit, *etiam charitatem proximi docui, quæ ex fide oritur, ut fructus ex arbore; impossibile enim est, ut fides absque dilectione proximi maneat. Sicut*

enim

enim cordiali fiducia per fidem vivam Deus amatur, ita & in proximum amor nascitur, ut ei verbo & opere, auctoritate, opibus imo corpore & vita serviamus, hoc enim est praeceptum Christi Joh. XIII. 34. Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos &c. O quam altam nobis metam Christus praefixit, in hoc cognoscent omnes, quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad vos invicem. Novum est mandatum, quod non terret & conturbat homines, sed ostendit, quod novi homines, qui absque operibus per fidem justificati sunt, facere debeant, amare nempe proximum absque concione legis, ex affectu intimo cordis. Duo itaque haec puncta docui, fidem & charitatem conjunxi, neqveunt enim separari, nec fieri potest, ut fides non continuo ad gloriam Dei & proximi commoda operetur. Sicuti enim per fidem in Christum intras, & per Christum ad Deum, ita per amorem exire debes, ex Christo ad proximum tuum, ut illi benefacias, servias, consulas, opem feras omnibus viribus, sicut Christus tibi fecit. Dicit itaque Joh. X. 9. Ego sum ostium, per me si quis introierit &c.

Hujus etiam concionis exemplum invenitur in illustri illa amplissimaque totius Germaniae Bibliotheca, Ser. Ducis Gvelpherb. uti commemoratum est in Catalogi Tomo III. sub anno 1523. inter Autographa Lutheri, ejusque aequalium, cujus inscriptio haec est: **Eine Unterwesung un Vermahnunge** Doct. Joh. Brismanns, **der Minnen Broder Orden, an de Christl. Gemene to Cotbuß**, 1523. 40. Neque hic tacendus est liber, quem monitu Lutheri ante emisit, quam in Prussiam contenderet, contra Casparem Schazgeyerum patrem Franciscanum, qui paulo ante librum evulgarat de votis. Exscripta autem est Brismanni libri prima editio Vitenbergae 1523. & ibidem correcta & aucta anno & forma iisdem, quae utraque editio extat in Avtograph. Brunsvicens. Tomo I. p. 157. Seckendorfius secunda tantum editione usus videtur, nactus eam e Bibliotheca Gothana. Inserta est argumenti ejusdem Epistola bene longa Lutheri, quae & in Tomis ejus occurrit. His initiis stetit Brismanni eruditio, probitas & virtus.

(*b*) Prussia sub id tempus parebat Equitibus, qui nomen sortiti erant a domo Hierosolymis extructa, Matrique deiparae consecrata. Quorum summus, ut vocant, Magister erat Albertus, Marchio Brandenburgicus, qui tum multos annos gesserat bellum cum Polonis, accepta clade non una, & exhaustis fractisque paene Equitum viribus, uti ex Chytraeo Lib. X. Hist. Sax. aliisque liquet. Nec vero minor pacis tranquillitatisque externae, quam internae, cura erat incolis. Et cum fama jam dum quaedam de Lutheri dogmate pertulisset, evenit, ut homines divini Numinis consilio in spem venirent doctrinae purioris, praesertim cum & acta quaedam praeluderent quasi negotio tum sancto, prouti id annotavit Misleuta in Prolegon. ad Manuale Prutenic. lit. D & ex eo Hartknochius in Histor. Pruten. Lib. II. c. I. p. 266. Rebus autem Prussiae tam graviter afflictis turbatisque, opem saepe numero nequicquam imploravit Albertus ab imperii Germanici ordinibus, quibus beneficio & fide erat obligatus, neque tam, ubi ipse sibi consuleret, sed unde praesidio posset esse civibus suis, quaesivit. Itaque se contulit Norimbergam anno 1522. ubi ea tempestate agebantur comitia Imperii, ut ex Sleidano, rebusque publice actis, & a Goldasto aliisque diligenter annotatis, constat. Remedia tum circumspiciebat Albertus temporariae calamitatis, & invenit sacra. Cum enim facientem publice verba audiisset Andream Osiandrum, Theologum summum, vi motus diviniori, consilium cepit invehendae in Prussiam purgatae a Luthero religionis, collucutusque cum Luthero, de subsidiis eam ad rem perficiendam idoneis serio deliberavit. Hartknoch l. c. Domum deinde reversus, consilium cum ordinis Equitibus communicat, inprimis cum Georgio Polenzio, Episcopo Sambiensi, quem pro Lusato alii, alii Misnico habent. Approbato ab his Alberti consilio, ipse permotus Albertus per literas a Luthero petit Doctores, qui sua opera, doctrinaque res, quae ad sacra pertinent, reficerent diligenter & instaurarent. Missus igitur paulo post est a Luthero is ipse, quem in praesens collaudamus, Brismannus, adjuncto eidem itineris comite, Amando.

Anno 1570.

§. II. Ille postmodum delatus per Livonos in Prussiam, diligentem repurgandae religionis curam suscepit, sacrisque Kneiphofiensibus, ut vocant, in Monte Regio tractandis, praepositus, prima fecit verba publice ad populum 27. Septembr. A. C. MDXXIII. ac (*c*) plurimum animi sui morumque lenitate profecit. Operam, at non diuturnam, cum eo conjunxit Amandus fidei viaeq; Socius, qui quidem in parte urbis vetustioris Ecclesiasta constitutus, post tamen non ita multo, ob intempestivam viri acerbitatem, munere abdicatus, in Pomeraniam contendit, (*d*) quemadmodum tradidit Hartknochius, & ante eum Chytraeus.

(*c*) Amicos sibi fecit morum elegantia complures, plurimos doctrina, quam sincere proponebat, sibi devinxit, inprimis Episco-

Episcopum Sambiensem, de quo dictum est supra, Polenzium. Meminit ejus D. Lutherus in quadam Epistola ad Ge. Spalatinum, anno 1524. scripta, ex qua Abramus Scultetus in Annal. hæc depromsit verba: *Episcopus tandem unus Christo nomen dedit & evangelizat in Prussia, nempe Sambiensis, quem fovet & erudit Jo. Brismannus, quem illuc misimus, abjecto cucullo.* hactenus Lutherus. Pomesanum vincere non potuit, Erhardum Queissium, qui, suo se satis præsidio tutum arbitrabatur. Incredibili autem animi moderatione humanitateque fuisse Nostrum, vel inde apparet, quod inter tot reluctantium insidias adversariorum machinationesque vixerit tuto, cunctaque lenitatis constantia pertulerit, a quo sane modo animus Amandi abhorrere videbatur. Quapropter haud immerito Brismannus a D. Chytræo & aliis est collaudatus, ab illo in Sax. Lib. X. ad A. C. 1523. Doctor pius, gravis, eruditus, moderatus, familiaris item Lutheri & amicus, appellatus. Neque prætereundum hic esse duco, Polenzii de Nostro, qui maxime ipsi probabatur, judicium, pro concione publica prolatum. Postquam enim nonnihil ante, d. 18. Jan. literis publice editis sanxerat, ut vernaculo sermone ad sacrum fontem uterentur sacerdotes, jam d. 25. Decembr. ipso Servatoris gloriosissimi Natalitio sacro, orationem habet in cathedrali ac de Regii Montis, inter multa de emendatione religionis dicta hæc inspergens de Brismanno: **Demnach solt ich wol allzeit selbst predigen, so kan ich aus mancher Ursache dasselbige noch zu der Zeit nicht thun, ich hab aber verordnet an meine statt einen gelehrten, und der Heil. Göttl. Schrifft verständigen und erfahrnen Mann, Doct. Joh. Brismann, welcher auch Gottes Wort prediget, und fordter predigen soll, den wil ich auch selbst nach Nohtdurfft versorgen, diesen höret samt den andern, die euch Gottes Wort klar ohne Menschen Tand predigen. Ich wil auch so viel als mir GOtt verleihen wird, thun.** Geminam hujus orationem luce donatam perbenevole inspiciendam nobis dedit Vir ejusmodi cimeliorum longe amantissimus M. Samuel Cnauthius, Misnensis, amicus meus inter paucos.

Diploma Polenzii ed. anno 1524. 18. Jan. habetur in operibus Lutheri Tom. II. Opp. Lat. Vitemb.

(*d*) Nimio sæpeque intempestivo Theologorum declamandi ardore, de quo conquesti sunt in multis multi, bonus iste Amandus quoque laborabat. Is enim judicio D. Chytræi Lib. X. H. Sax. ad A. C. 1525. *audax vir & vehemens* instaurandæ religionis incrementa retardavit magis, quam promovit. Omnibus ita ab se abalienatis animis, multorum incurrit odium & reprehensionem. Exagitatus tum a tota Prussia, Stolpam Pomeranorum, non Misenorum, venit. Neque ibi se consideratius gessit, acciditque huic, quod cæteris mortalibus, ut prius excedant modestiæ fines in tuenda veritate, quam errore, aliosque, qui non idem sentiunt, ipsi despiciant temere & contemmant. Turbulenti illi motus, quos excitabat Stolpæ Amandus, adeo exacebarunt Pomeraniæ Ducem, ut, consilio quorundam motus, omnes se intendere velle nervos, diceret, ad extirpandam e regionis suæ finibus hæresin, ut vocabant, Lutheri, qua de re videre est aqud Chytræum loc. cit. qui nihilo mitior in eum est Lib. XI. ubi Amandum concionatorem vocat seditiosum. Goslariæ tum, e Pomerania in Germaniam reversum, sacris fuisse præpositum, auctor est Seckendorfius Hist. Lutheranism. Lib. II. p. 121. ad A. C. 1528. Exceperunt Amandum in propaganda apud Prutenos doctrina cœlesti Poliander & Speratus, quos & Brismannum, tres οἰκιςάς & Lumina Ecclesiæ Prutenicæ appellat Chytræus, eo, quem paulo ante demonstravimus, loco.

§. III. Civili deinde gubernatione se abdicans Polentzius, (*e*) sacrorum duntaxat curam suscepit, honoribus ac nomine Brismanno concessis, qui partes in sacris ageret eas, quas Præsidentis vocant. In hæc ipsa tempora lites inciderunt Gnaphei, (*f*) qui ob sententias a recta fidei regula non nihil discrepantes, quas fovere dicebatur, apud plerosque venerat in suspicionem. Hunc publica formula ab officio removit ipse Princeps, ac, interposita sua auctoritate, de finibus Prussiæ jussit exire. Eam in rem vid. Chytræus & Hartknochius.

(*e*) Cessit imperii in suas regiones gubernationem Alberto Polenzius, postquam ille Cracovia redux ab universo populo, qui ipsi parebat, publice Dux proclamatus esset. Arbitrabatur enim Polenzius, Episcopi esse boni, non tam corporibus civium prospicere, quam animis, honestioremque in eo curam esse sacrarum rerum, quam civilium. Atque optime profecto in Prussiæ comitiis A. C. 1540. habitis, decretum injunctumque est Ecclesiarum Antistibus, ut quotannis per Prussiam inviserent Ecclesias prævenirentque mature ἀταξίαις, turbas, si quæ coorirentur, tollendo penitus aut sopiendo.

(*f*) De Gnapheo, litibusque ab eo motis, fuse disserit Hartknochius, culpaque non uno modo eundem purgare conatur, Histor. Pruten. Lib. II. c. 2. seqq. Exemplum Programmatis, in quo erat sententia litium Gnaphei & exauctorationis, loco eodem

apud

apud eundem reperitur. Illud autem præcipue Brismanni, qui personam gerebat Episcopi, consilio & auctoritate est publicatum, cujus inscriptio hæc est:

Joannes Brismannus, Theologiæ Præses in Spiritualibus &c. & Assessores, Christianis Lectoribus.

§. IV. Tandem curis exhaustus, rerumque caducarum pertæsus, animum ad cœlestia composuit, cœloque spiritum magno jam natu reddidit; liberis post se relictis sex, tribus potioris sexus, totidemque sequioris. Dies, quo mortuus est, idem fuit, qui Judæis festus est Tubarum, quo ab immolatione filii Abraamum perhibent esse liberatum, primus nempe Octobr. dies, A. C. supra millesimum, quingentesimo nono. Tumulo illatum est corpus in urbe Regii Montis.

Tantus est meritorum Brismanni numerus, ut commemorantibus multitudo quædam se subducat. Ideo, quæ strictim hic sunt posita, forte & prorsus omissa, ad laudem tamen ejus pertinebant, resarcienda duco esse ex ipsis Megalandri scriptis, Chytrei Saxon. Regenvolscii Slavon. Schüzii Chronic. Prutenic. Dresseri millenar. Hartknochio, Seckendorfii Histor. Lutheranism. aliisque, qui de rebus in Ecclesia gestis sunt commentati.

Generum noster habuit magni illius Joachimi Camerarii filium, Joannem, qui tum temporis a consiliis erat Duci Prussiæ, qua de re videri potest Adami, speciatim in vita Joachimi Camerarii. De filiis Brismanni nihil constat certi, dubitari tamen vix potest, Justum Ludovicum, qui Jenæ literas docuit Græcas, ortum ex hoc Joanne traxisse. De quo Adrianus Beierus in Syllog. Rector. & Prof. Jenens. p. 996. Similiter quidam Paschasius Brismannus I. C. occurrit, ad quem extat carmen Postii, in ejus poematibus.

Pietatis officia mortuo etiam comprobavit gener, atque in ejus honorem elogium posuit, quod in templo cathedrali conspicitur Regii Montis. Ut itaque hoc melius, quantus vir fuerit Brismannus, intelligatur, omnino illud ipsum hic apponendum esse, existimamus. Est autem tale:

Hic pius Antistes clausit sua fata Joannes
Brismannus, patrii gloria magna soli.
Quando salutiferi nobis lux fulgida verbi
Purior integro coepit honore coli.
Albidis ad ripas junctus fuit ille Luthero,
Amplexus veram cum pietate fidem.
Inde Borussiaca, divino munere, gentis
Desertum instaurat, Pastor, ovile Dei.
Primus finceri fuit hic ubi dogmatis auctor,
Gentem Livonum rite vocatus adit.
Ultima Christiadum, cœlo quæ degit Eoo,
Hanc docuit verum religionis opus.
Heu mihi! fata virum quantis pressere periclis,
Dum subit officii munera justa sui.
Quem postquam reducem læti excepere Borussi,
Præfectumque suis constituere sacris.
Inque dies crevit divini gloria verbi,
Fertur magna novæ causa fuisse Scholæ.
Lustra sua bis sex numerans libantia vitæ,
Tres natas, Natos viderat atque suos.
Cum senior fessum posuit caput, atque beato
Fine suum moriens sensit obisse diem.

Posuit Parenti filia, Socero gener Joh. Camerarius, obiit A. C. M. D. XLIX. d. 1 Octobr.

Elegans quoque est Epitaphium, quo mortuum laudavit Brismannum Georgius Sabinus, reperitur illud in ejus poematibus, atque ita se habet:

Ille ego, qui Christi Brismannus ovile regebam,
Hic ubi mons triplici Regius urbe jacet,
Totaque cui clarum tribuebat Sambia nomen
Præsidis: hic vili sum tumulatus humo.
Me pia sed magnis ecclesia laudibus effert:
Semper enim vigilans in statione fui,
Divinoque lupum baculo insectatus abegi,
Ne mihi commissas dilaniaret oves.
Vana superstitio, fanaticus error, & omnis
Hinc dedit impietas me duce pulsa fugam.
Olim, quisquis eris nostri successor honoris,
Fac eadem sacri sit tibi cura gregis.

DISPUTATIO II.

Exhibuimus haud ita pridem Conspectus Lusatiæ Literatæ Disputationem primam L. B. quam ut Tibi neque ingratam, neque injucundam fuisse speramus, ita, fide promissi data, in instituto perseverandum esse, arbitrati, literarum ordine certis de causis paulisper mutato, ceterorum quoque vitas persequemur.

GREGORIUS BLECH, *Lubenaviensis.*

Pauca nobis de hoc, quod dolemus, innotuerunt, neque plura potuimus explorare. Laudibus tamen ejus, & Tibi etiam L. B & nostro denique officio nos satisfecisse, arbitramur, si dixerimus, virum fuisse humaniorum peritissimum literarum, Græcarumque præ ceteris intelligentem. Neque temere hæc a nobis, aut præter rem dicuntur, cum ei quidem rei indicio sint elegantissimi, quos edidit, libelli, qui de re-

condita viri eruditione, ingeniique præstantia satis loquuntur. Natalem obiit diem in oppido Lusatiæ, Lubenavia, neque magno nimis, neque ignobili tamen, claroque inprimis sede Comitum Illustrissimorum ab Lynar. Quo anno quibusve sit natus parentibus, cum certi nihil constet, pro certo quid ponere, duximus nobis religioni. In erudienda juventute operam posuit Luneburgi, digneque partes sustinuit Doctoris secundi, seu, quem vocant, Con-Rectoris, in Schola ejusdem urbis, ad Fanum Divi Michaelis, & quanto potuit conatu juvit discipulorum studia, effecitque adeo, ne superficiaria quadam, aut vulgari, sed solida imbuerentur doctrina. Prætereundum hic non est ejus Lexicon, mole quidem non magnum, magni tamen usus commodique non minoris. Nimirum, videbat optimus ille vir, eos remorari magis, quam promovere juventutis profectus, qui voces Græcas compendiis nimium brevibus tradunt, una tantum vocis adjecta significatione, cujus tamen plerumque sunt plures. Huic malo quærebat remedium Noster, expeditiusque iter, tam spatiosissimum Græcæ linguæ campum emetiendi, atque ita vocum, non omnium, quod fieri vix poterat, sed usitatiorum, diversas significationes mira collegit solertia, quotquot ex vetustis Scriptorum monumentis poterant cogi. Usus inprimis hac in re est thesauri Stephanici Epitomaste, Scapula, ejusque secutus vestigia, de quo jure dubitant Græce docti, utrum ejus opera damni plus attulerit Henrico Stephano, an orbi literato plus emolumenti. Meminit Blechii Koenigius in sua Bibliotheca, neque tamen, quis fuerit, simul adjecit, de Lexico ne quicquam, id quod hoc magis mirandum, quia Koenigio ipsi tantum non omnia colligenda fuerant Lexica Græca, cum in edendo Trilingui suo esset occupatus. Ex quo, Blechianum illud ipsum fugisse, satis liquet, prout hæc fere consuetudo est Koenigii, ut manca mutilaque afferat complura, rectissime sic judicante Morhoffio Polyh. Lib. I. c. XVIII. neque aqud Wittenium de eo est commemoratum quicquam.

Blechii Lexicon editum Francofurti est ann. 1657. forma ordinis octavi.

Nucleus Historiæ universalis apud Kœnigium.

Epithalamion Græcum non inelegans ad Sebastianum Godofredum Starckium, Pastorem tunc Luneburgensem A. 1643.

Forte & plura restant carmina, aliaque ingenii monumenta, quæ in præsens nostram fugiunt industriam, longiusque tempus ad inquirendum poscunt.

PETRUS a BOMSDORFF.

Mentionem hujus injecit Paulus Freherus in suo, quod de viris eruditis conscripsit, opere, atque ideo hic repetendam ejus memoriam esse, duximus, quod Lector facile in errorem poterat induci ab eo, quem modo diximus, Frehero. Quando enim Bomsdorffium in castello Silesiæ, Grana, non procul a Guba natum esse prodit: alucinatur primum in eo, quod pro Lusatia Silesiam ponit: deinde, falsus in eo est, quod Granam castellum esse, putat, cum sit pagus, uno lapide situs ab urbe Gubena: tertio loco, pro, *Guba* Gubena erat dicendum. Ceteroqui Bomsdorffius ille, vir fuisse videtur doctus, atque, ut ex iis, quæ attulit Freherus, patet, conspicuus inprimis pietate. Suscepit eum Parens, Balthasar a Bomsdorff, ex Dorothea Zabelizia, anno supra mille quingentos septuagesimo octavo. Ephebus deinde factus, per silentii Pythagorici annos, Francofurti ad Viadrum, Augustæ Treboccorum, per triennium, studiorum gratia se continuit. Domum postea reversus, Marchionique commendatus Brandenburgico Culmbacensi, ab eoque inter amicos principales cooptatus, & consiliarii aliquandiu munus gessit. Ingenii monumenta, quod sciam, reliquit nulla, multa vero prudentiæ. & doctrinæ. E vita migravit anno sexcentesimo supra millesimum nono. Consuli potest, de quo diximus ante, Freherus, ad hunc annum.

ZACHARIAS BRESCIUS, *Gubenensis.*

Vir ingenii non vulgaris, præclaræque eruditionis laude satis notus, meaque commendatione omnino major. Genuit eum urbs Gubena ad flumen Nissam, patrem nactus Joannem, honestum apud Gubenates civem. In patrio ludo statim ad Græcæ latinæque linguæ poeseos quoque notitiam se erexit, nec minor animi, cum Freibergæ discendi causa esset, fuit contentio, ubi, quantum dicendo etiam valeret, non una comprobavit ratione, neque uno documento, ut eo jam tempore illa exquisitæ indolis præstantia, eloquiique suavitas, facundium, in quem deinceps evasit, ominarentur Oratorem. Neque vero segnius perseveravit in discendi cupiditate, postquam Lipsiam pervenit, anno videlicet sexcentisimo supra millesimum sexagesimo secundo. Primum hic philosophari cœpit, delectis sibi in hoc studiorum genere Præceptoribus summis, tantumque brevi tempore profecit, ut anno post *Baccalaureus*, ut vocant, crearetur Philosophiæ. Utque honores & ornamenta excelsos reddere animos solent alacriores, ita nostrum certe reddiderunt, ut ter Præses disputando,

sto, bis Orator, Græce pariter ac Latine, applaudentibus ipsis Academiæ patribus publice faceret verba. Captis deinde honorum incrementis multum in rebus philosophicis posuit operæ, neque diviniores sacrasque neglexit. Atque ubi dux bonus & peritus est, & discentis ingenium docilitasque accedit, non aliud, quam egregia omnia sperari possunt. Noster hic non unum, cujus legere poterat vestigia, habebat, sed complures, viros certe exquisitissimos, & in Theologia summos, Lipsiæ Kromayerum, Gejerum & Scherzerum, cui maxime carus & cujus hospitio convictuque utebatur: Argentorati Schmidium, Faustum, Bebelium, &, quem principe loco debebam commemorare, Dannhauerum, qui, ut filium, amavit nostrum, ab eoque ipse, ut pater, est adamatus, cum ab ore ejus penderet & victu tectoque frueretur. Domum deinde Argentorato vocatus, & Langhansio dignus in regenda Schola successor constitutus est, tantumque amavit eum & suspexit Amplissimus Senatus, quod viri dexteritatem perspiceret accurate & solertiam, ut, brevi interjecto tempore, suos ipsi animos concrederent, literis imbuendos sacris. Ut vero decennium, & quod excurrit, hoc in munere substitit, primarius tandem sacerdos designatus est Luccaviæ, brevique post Sacri Senatus in Lusatia inferiori Assessor. Quo in munere gravissimo ita se gessit, ut virtute sua non gratiam modo Principis, sed omnium quoque ordinum, maxime civium, benevolentiam sibi ac propensionem conciliaret. Mira sane in viro commendatio fuit oris atque orationis, incredibilis svavitas, qua, cum populum doceret, temperabat severitatem, insignem in rebus divinis scientiam summa exornans modestia, majores quidem honores haud affectaturus, nisi hos ultro destinassent ii, qui, virtutum ejus splendori eos jure deberi, arbitrabantur. Licentiatus itaque Theologiæ, ut solent appellari, creatus est Lipsiæ, quæ ut adolescentem coluerat, ita nunc ætate provectum nihilo secius colebat. Mortalitatem explevit non ita natu magno, cum vix quartum & quinquagesimum superasset annum, dignus utique vita longiori, sive meritorum cumulum, sive brevitatem spectes vitæ. Uxorem habuit Schoenknechtiam, claro natam loco, ex qua natas quinque, totidemque natos, procreavit, qui famam Bresciani nominis servant.

Occurrunt ejus disputationes,

I. *De uno transcendentali, sub Præsidio M. Valent. Friderici. Lipſ. 1664.*

II. *De Ente per se, & per Accidens.*

III. } *De Casu & fortuna, ultimaque pro*
IV. } *Loco, Lipsiæ.*

V. *Disputatio Theologica auspicialis, De subjecto Justificationis, Lipſ. 1690.*

Programmata & Carmina, quæ cum Gubenensis Moderator esset Scholæ, fecit, haud dubie sunt multa, quæ tamen festinantes inpræsens non potuimus nancisci.

JOANNES BRIESMANNUS, *Luccaviensis.*

Parcum me in hujus jubent esse laudibus non ipsius virtutes, quæ sunt insignes, neque ingenii monumenta, quorum ille multa confecit, sed horum defectus, quodque tam cito sint ab oculis remota nostris. Famæ autem ejus non exiguam facit accessionem celebritas Briesmanniani nominis, atque illa sangvinis cognatio, qua conjunctus noster est cum Joanne illo, instauratore emendatioris in Borussia doctrinæ, de quo dictum est supra. Ubi vero neque natalium, neque majorum splendor ad præclaram existimationem facit quicquam, ita, si majorum cum propriis copulentur ornamenta, posterorum gloria magis magisque explendescit. Atque hoc ipsum est, quod cumulum laudibus addit Nostri, quippe qui acceptam ab Joanne illo gloriam, multa auxit eruditione. Ei rei indicio sunt magna diligentia conscriptæ *Disputationes*, sigillatim, qui ipsi unicam vidimus, de Jure Obsidum, & venustum *Carmen*, quod in honorem Balthasaris Dœrfferi exaravit.

Disputatio de jure Obsidum, sub Præsidio M. Joannis Briesmanni, Luccaviensis, Resp. Hanß von Treschkaw, Eqv. Magdeburg. Vitemb. 1670.

Carmen edit. Vitemb. 1669. cum Dœrfferus Magister creatus esset Philosophiæ.

JOANNES BRIX, *Calensis.*

Hic, vel ob solum istud poemation de *Incendio Gorlitiano* nostra lingva conscriptum, omittendus a nobis non videbatur, *ed. illud* 1693. Confer. Neumeisteri Disputatio de Poëtis Germanicis.

JOANNES CHOINANUS, *Cotbusiensis.*

Vir pius, gravis & eruditus, editorum quidem laude Scriptorum non adeo clarus, ingloriosor tamen futurus, si eadem ipsi, quæ scriptis ejus, subeunda esset fortuna, eumque nos debita nominis mentione pateremur carere, neque egregii, cui est immortuus, operis, commemorationem quandam institueremus. Natus is est in agro Cotbusiano, Patre Joanne, Briesenorum sacerdote, qui, prout ipse amans erat literarum, non minorem in filio cupiditatem earum, quam docilitatem, deprehendens, omnibus, quibus poterat, impleri

eum curavit doctrinis. Ac, quanta valuerit industria noster & constantia, cognitum in eo est, cum fatale illud Germaniæ bellum, quod tricennale vulgo vocant, incideret, ipseque omnibus ad literas recte pertractandas subsidiis destitutus, secessum in Ungaria quæreret, ac in proposito semel cœpto constantissime perseveraret. Tranquillatis nondum in Germania rebus, varia jactatus fortuna ex Ungaria rediit, & Vitembergam se contulit, illam scientiæ doctrinæque omnis custodem, omnesque in divinioribus ac reconditis rebus curas defixit. Venit ibi aliquando in summum vitæ salutisque discrimen, id quod, qulae fuerit, doceremus, nisi majora potioraque de eo haberemus, tametsi reticendum non sit, ab illo eum vel præsentissimo Dei immortalis auxilio esse liberatum. Sacris deinde, Vitemberga in patriam reversus, operari cœpit, in pago quodam ad Lubenam, idque per sexennium, atque ad consimile tum munus Lubenaviam evocatus, per annos viginti tres quam diligentissime illud obivit. Variis multisque laboribus tandem perfunctus, acquievit anno cIↃ IↃcLXIV. Idem, in vivis dum esset, operam posuit solertem in adornanda historia Slavica, & inprimis origine hujus linguæ, primusque fere, quod sciam, ad artis Grammaticæ regulas eam linguam redigere conatus est, magnum ideo & memorabile sui ingenii relinquens specimen, ut tanto majori laude dignus sit labor, quanto molestior fuit, quantoque plus utilitatis & auxilii affert iis, qui quandam in enodandis civitatum regionumque nominibus industriam collocare annituntur. Constat enim inter omnes, quam plurimas esse in Germania civitates, quæ suum Venedorum Soraborumque genti debent originem, nomen suum eorum linguæ, quod tum late longeque per omnem germaniam serpserat hic populus, occupatis compluribus locis regionibusque. Qua de re dubitabit nemo, qui monumentorum promos condos inspexit, sigillatim Helmoldum in Chron. Slav. Chytræum in Saxonia & hoc priorem Cranzium in Vandal. cujus errorem recte confutasse videtur Petrus Albinus Chron. Misn. quando ille Vandalos & Venedos, gentem Sarmatam eodem, quo Germanicam, loco habet, multosque adeo post se sua auctoritate decepit. (*a*) Sed redeo ad Nostrum. Mira hic solertia satisque apposite multarum civitatum enodavit nomina, quid Leipzig, Storkow, Soraw, Stargard, Lubeck, & si qua sunt alia hujus generis nomina, Venedorum denotent sermone. (*b*) Multa etiam alia inspersit vir ille de juribus, potestate, institutis & moribus Venedorum, neque pauciora de eorum religione. Quæ omnia perspicientiam sagacitatemque viri indicant, & in excutiendis scriptoribus, qui ea de re sunt commentati, industriam singularem. De ordine, quem in explicanda observavit lingua, vel ideo nonnihil addam, quod paucorum sit oculis usurpatum opus, quorundam & de hoc edoceri, poterat interesse. Divisit universum opus, ut in aliis fere linguis fieri consvevit, secundum partes Orationis communes, hoc tamen annotari meretur, octo ab nostro poni casus variandi nomina, ceterisque addi, per quos Latina variantur, sociandi & locandi casus. (*c*) Sæpius Noster ad D. Wellerum, præcipuum ea tempestate Saxonicæ Ecclesiæ Antistitem, misit literas, iisque significavit, quo esset animo, quidve moliretur, qui etiam Nostrum, collaudato multis verbis ejus cœpto, excitavit, neu desisteret, humanissime svasit. (*d*) Asservatur opus a Christiano Alberto Ermelio, Viro eruditissimo atque apud Lubenavienses Scholæ Moderatore, est enim Choinani ex filia natus. Atque hæc fere sunt, quæ ad Choinani memoriam præclarique ejus operis, quod adhuc prælum expectat, laudem pertinere videbantur.

(*a*) *Consimili ratione hujus etiam erroris Cranzium, non satis caute hos populos separantem, arguit Conringius, in Libro de finibus Germ. Imper. Lib. I. cap. 16. §. I. & II.*

(*b*) *Per pulchræ omnino sunt derivationes, quas adduxit Choinanus, dum per Lipsiam intellexisse, dicit, Venedos, Tiliarum urbem, Storkovv idem esse, Starikovv, æs vetustum, Soraviam quasi Siorovv, civitatem aurorarum, unde etiam, ab aurora Sorabis, parti Venedorum, accessisse nomen, plurimi conjicare nil dubitant. Ita eleg ntissimis commentationibus præbet occasionem, quando Stargard Sorabis fuisse putat Stari grod, arcem antiquam, per Lubecam seu in fontibus Liubkam, intelligi Amasiam, quam vel ob fertilitatem terræ, vel negotiandi commoditatem, deperierunt populi complures.*

(*c*) *Hi,* ait *Choinanus, duo postremi & superioribus linguis ignoti casus cum peculiari usu & recondita ἐμφάσει in lingua Sorabica prostant. Et sunt a ceteris casibus non tam nomine, & significatione, quam ipsa terminatione & tono, distincti. Est autem casus Sociativus, qui semper quoddam sodalitium aut animalium, aut spirituum, aut rerum inanimatarum refert. Locativus est, qui ostendit, in quo loco aliquid degat, aut quid rei, de qua quid enunciatur, insit.* Hactenus auctor.

(*d*) *Digna sunt verba, quæ apponantur ex Epistola Welleri ad Choinanum 1. Mart. anno 1652. data, & a commemorato supra Clarissimo Ermelio perquam singulari Amico meo benevole mihi communicata: Mihi quidem,* inquit *Wellerus, Vandalica (pro*

Venedorum) lingua ignota est, cujus addiscendæ desiderio quondam laborabam, ubi a non nemine acceperam, eam Ebraismum in pluribus feliciter imitari. Verum destitutus Præceptore, & compendio Grammatico nec primam lineam ducere potui. Esset e re literaria, si adornaretur compendium, quod τῶν φιλογλώττων cursum Phari instar regeret &c. &c.

SAMUEL CHYTRÆUS, *Friedlandus.*

Quemadmodum Sol sæpius, cum clarissimos spargit radios, nubibus repente obducitur, suspensis Spectatoribus relictis; Ita præclara quandoque existere ingenia, nemo dubitat, quæ, dum omnes in præclaram erigunt spem, eclipsin quasi patiantur, dubiosque reddant ingeniorum existimatores. Hoc certe in nostrum conveniebat, quippe in quo natura, quid efficere posset, videbatur experta. Erat enim prognatus ex antiqua & celebri Davidis Chytræi prosapia, Patre apud Friedlandos Sacerdote. Nihil in hoc, quod ad excolendum literis ingenium, non lumen, non docilitas, non denique solertia desiderabatur. Admodum juvenis Vitembergam salutavit, ibique se expoliendum Magistris tradidit peritis, nec minori successu, quam voto. Delatus deinde Jenam, quæ testis est tirociniorum ejus industriæ & eruditionis. Ornamenta Philosophiæ modeste capessivit, nec post ita multo diginus a Patribus Academiæ habitus est, qui in ordinem cooptaretur Sapientum. Neque hoc loco prætereundus ille est, qui sua potissimum ope consilioque juvit Nostrum, Davides nimirum Gloxinus, (*e*) Consul Lubecensis, Vir gravis & eruditus, quem proxima Noster sanguinis cognatione attingebat. Sustulit hunc in ipso ætatis flore repentina ac subita mors Jenæ, multis, præcipue cognatis, desiderio sui relicto. Tantum est, quod ob virtutes ejus, meaque inductus pietate, quod frater fuit aviæ meæ, debui commemorare. Multas scripsit *disputationes*, ac de multis aliis, quibus immortuus est, cogitavit, quæ omnia, quod accurate inquirere non potui, alii tempori aliique disquisitioni, relinquenda esse duxi.

(*e*) Consule Witten. in Biogr. Lib. I. ad A. 1671.

CHRISTOPHORUS CLAUSIUS, *Lubenaviensis.*

Idem huic locus natalis, qui Gregorio fuit Blechio, quo sane viro non minor est existimatione, eruditione, multiplicique rerum doctrina. Copiosiorem hic laudem suarum sibi præconem poscit, quam nos, cum accuratiori de eo destituti sumus notitia, ipso quoque tutissimam suis scriptis ad immortalitatem ingresso viam, ut commemoratione nostra facile videatur posse carere. Itaque nec de eo nihil dicendum, neque tamen, quod debuit, omne. Concinnus ille Philosophiæ Cornelianæ Commentariolus eruditionem auctoris præclaram refert, præbetque non minus industriæ, quam ingenii præstantis argumentum. Quin & cætera, quæ sub Clausii nomine prostant, nos edocent, fuisse & eum in veteri humanitate, & in philosophia gnaviter versatum, Sacerdotis primarii munus gessit Moecceræ, neque multum adeo præterfluxit tempus quo decessit.

Philosophia Corneliana M. Christoph. Clausii ed. Vitemb. 1668. octav. & denuo duodec.

Controversiæ Metaphysicæ Vitemb. 1697. tertium excusa.

Brevis delineatio Historiæ, Symbolorum & Chronologiæ Imperatorum Rom. Francofurti & Lipf. 1687. 12.

PANCRATIUS CRUGERIUS, *Finstervvaldensis.*

In eadem hic est natus ann. M I Ↄ XLVI. patria, qua Melchior Albhardus, de quo commemoravimus supra, quemq; Serenissimo Electori Saxoni a consiliis fuisse, Cancellariique Martisburgensis munia obiisse, haud ita pridem ex publico cognovimus scripto. Atque hi sunt Duumviri illi, qui Finsterwaldam ortus sui splendore fecerunt illustriorem. Neque hic eorum, qui in dimetiendis regionum finibus operam ponunt, lis a me reticenda est. Sunt, qui Finsterwaldam Misniæ adnumerant, sunt, qui Lusatiæ. Sed nos potissimum Christophorum Manlium auctorem probamus, quem, nondum typis exscriptum, intuendum benevole nobis præbuit celeberrimum par Fratrum, Schurzfleischiorum. Is igitur ipse, quem diximus, Manlius, urbem esse Lusatiæ affirmat, neque negat, a multis pro Misniæ municipio haberi. Hujus oppidi limites postquam Noster excessit, variis sapientiæ, præcipue vero elegantioris literaturæ, studiis animum excoluit, ubicunque locorum discendi causa est versatus. In arte potissimum poetica, literisque Græcis, multam neque inutilem posuit operam, ob eamque rem Lauru, ornamento Poëtis dari consveto, est cohonestatus. Multis in Germaniæ urbibus docuit literas, magnamque eruditionis ac solertiæ sibi famam comparavit, Helmstadii, in Schola Silesiorum Aurimontana primum, deinde in Francofurtana quoque Academia munus sustinuit docentis. Edidit neque multa, neque magna, ejus tamen

mea

men nonnulla generis, ſpeciatim poemata, quæ tum indolis elegantiam, tum feliciſſimum præ ſe ferunt ſtudium gravitatem imitandi Virgilianam. Neque cum Pancratio Noſtro confundendus eſt Joannes Crugerius, Berolinas, Doctor Theologus, & apud Sedinenſes Paſtor, de quo mentionem facit Wittenius in Biographico, qui Pancratium hunc Noſtrum, id quod fieri non debebat, prætermiſit. Pauciſſima, ut apparet, de eo innotuerunt Koenigio, quod unicum tantum annotavit ingenii monumentum, nempe

Reſcriptum ad Nagelii Aſtronomiam novam.

Vindicanda quoque alia veniunt ejus nomini, ut

I. *Carmen, cujus inſcriptio: Qua & magnificentia atque amplitudine, & religione pietateque, mirifico cum applauſu populi ac piorum omnium, illuſtriſſimus Princeps & Dominus D. Julius, Dux Brunſvic. D. Henrico Juniori Patri ſuo, Wolffenbytli funus fecerit, carmine indicatum. ed. Lipſ. 1568. 40.*

II. *Oratio ad Illuſtriſſimum Principem Frider. Duc. Lignic. De Difficultate Scholaſtici muneris, & quo animo ad id acceſſerit, cum illuſtri Scholæ Aurimontanæ præficeretur, habita a Crugerio. ed. Francof. A. 1589. 40.*

III. *Oratio ſacra auguſto matrimonio Ill. Ducis Ligniz. Francofurt. 1589.*

IV. *Carmen, qua gratulatur Dorotheæ Cimbricæ advenienti Lignitiam. Vratisl. 1590.*

V. *Diſputationes duæ: quarum una eſt de Genere, altera de Specifica differentia Tropi. Reſp. Timotheo Crugerio, Pancratii filio. Francof. 1594.*

VI. *Programma Græco confectum ſermone, tum temporis Decani in Acad. Francof. 1595.*

VII. *Monumentum memoriæ Davids Chytræi poſitum carmine 1600.*

VIII. *Carmen, quo gratulatur Sileſiæ Duci Academiam Francof. frequentanti. 1608. 4.*

IX. *Elegia in Funere Sereniſſ. El. Brand. Joachimi Friderici. 1608.*

BASILIUS FABER, *Soranus.*

Uno fere tempore duo memoranda orbi literato dedit lumina urbs Soravia, hunc, quem inpræſens collaudamus, *Baſilium Fabrum* & non ita multo poſt, *Michaelem Neandrum*, quem dixeris Melanchthonianæ induſtriæ æmulum. *Satis Faber*, & famæ celebritate, & editorum copia ſcriptorum, notus, multum quoque in Latinis Græcisque literis ac rerum monumentis verſatus. Sedulam inprimis navavit operam reficiendis adornandisque *in Germania ludis*, ut perditam fere Latinæ linguæ puritatem reſtitueret *Scholis*, quam ob rem non exiguam docendo ætatis partem conſumpſit. Primum erudiit juventutem Northuſiæ, poſtea Quedlinburgi, & brevi poſt Magdeburgi. Hoc certe in loco, ſi usquam alibi, nomen æternitati conſecrare ſtuduit, & quanta valuerit ſolertia, rerumque in Eccleſia geſtarum notitia, luculenter demonſtravit. Maxime enim adjuvit Matthiam Flacium Illyricum, cum illud infiniti pæne laboris opus, Centurias Magdeburgicas, congereret, quibus ſane nihil inſtructius, nihilque abſolutius in hoc genere vidit orbis, ut ipſe etiam Cæſar Baronius pleraque ex iis compilaſſe, &, quo cautius tegeret furta, reprehendiſſe ſæpe collectores Centuriarum, dicatur. (*f*) Neque, cum tandem Erfurti Scholæ præficeretur, ab ſua remiſit induſtria quicquam, ſed, cum plurimi in *Lexicis Latinæ linguæ adornandis occuparentur, omnibus fere ſui temporis palmam ipſe, quæ in medio poſita erat, laudis præripuit, tantique ejus eſt theſaurus habitus*, ut *in eo locupletando pereximii, literarum inprimis elegantiorum amantes, viri tantum non certaſſe videantur*; Sigillatim Auguſtus ille Buchnerus, Jacobus Thomaſius, Chriſtophorus Cellarius, & ante hos Paulus Francus, Beſcovienſis Marchicus, Profeſſor olim Viadrinus, cujus etiam pro Baſilio Spicilegium extat & Apologeticum, de quo conſuli poteſt Wittenius in Biographico, ad A. 1626. Præſtat quidem Fabri theſauro, ſi molem libri & copiam formularum ſpectes, Roberti Stephani Lexicon Latinum, & illud, quod Genevæ ſub inſcriptione prodiit Fori Romani, at vero, quod ad utilitatem concinnitatemque attinet, nulli ſane editorum in Germania Lexicorum cedet, vel ipſius judicio Schurzfleiſchii noſtri, (*g*) viri certe ſummi, quod hac in re vel maxime probandum duco. Quam ob rem, tanto in ſuffragiorum numero, tantaque copia, quæ ubi ſunt, virorum Doctorum, qui in collaudando Baſilio facile conſentiunt, ejus amplificare laudes ſuperſedebimus, noſtram quippe laudantis facultatem longe multumque ſupergreſſas.

(*f*) Summi illius judicio Scaligeri, quod videre eſt in Scaligeranis, & apud Almelovven in Syllabo Plagiariorum.

(*g*) In Prælectionibus MSS. de Notitia Auctorum, Anno 1700. habitis.

I. *Theſaurus Latinæ Linguæ ſæpius excuſus, in quibus, judicio plerorumque optimæ videntur eſſe editiones, quæ anno 1696, & noviſſime, anno ſuperiori, prodierunt.*

II. *Loci Obſervationum ex Epiſtolis Familiaribus M. Tullii Lipſ. 1554. octavo.*

Et altera, quam Morhoffius ſolam annotavit in Polyſt. Part. II. L. III. 1576.

Adjunctus eſt libellus de ratione genuina latine dicendi & ſcribendi, monſtrata ex Terentio & Cicerone.

Com-

Commendavit Morhoffius Basilii Fabri Locos Observationum, licet in titulis ordinandis non satis eum accuratum fuisse, existimet, loc. cit.

III. *Libellus de Synonymia Terentii Lipf. 1553. octavo, iterum 1562.*

IV. *De Disciplina Scholastica, Libellus.*

Elenchus Legum & Disciplinæ Scholasticæ, quam constituerat Illustriss. Dux Julius Brunsvic.

Baptistæ Mantuani sententiæ, argumentis & scholiis illustratæ. Quedlinburgi 1596. 8vo.

V. *Commentariolus* von den letzten Händeln der Welt.

VI. *Commentationes Lutheri in Genesin ex latino in Germanum conversæ sermonem ed. Magdeb. 1557.*

Laudatur & opus hoc & Auctor a Seckendorffio in Histor. Lutheranismi Lib. III. ad A. 1546.

JOHANNES FRANCUS, *Gubenensis.*

Præstantis ingenii vir, ad omnes res præclaras aptus, consilioque plenus, ac ob eam sane rem patriæ vel maxime carus. Genere antiquo & nobili Gubenæ natus, Patre Joanne, causarum patrono, & senatoriæ dignitatis apud Gubenates viro. Quam gentis suæ dignitatem, majorumque splendorem, nonnihil tempore obscuratum, magnis & luculentis illustravit virtutibus, quodque ei a fortuna videbatur esse negatum, industria & eruditione compensavit universum, longe celebriorem, ex Solonis sententia esse ratus virtutis, quam generis, nobilitatem. Educatus in domo Tielkii Prætoris urbis, (erat enim ejus uxoris ex sorore nepos,) cum ei vix bimulo parens e vivis excessisset. Igitur, etsi ineuntis adolescentiæ duro nonnihil esset initio usus, ab illo tamen, quo ferebatur, in literas amore abstrahi se avellique non est passus. Namque incidebat ejus ætas in miserum illud calamitosumque tempus, quo horrida ista belli tricennalis tempestas in Germaniam universam incumbebat, tantumque non omnem depascebat, ut tutus esset nemo, literarumque bonarum fere omnes memoriam deponerent, certe non multum eas ornarent. Ex ludo dein patrio in Cotbusianum delatus, diu ibi non substitit, ut belli malum, quod tum impendebat Cotbusianis, evitaret. Postea in illustribus Gymnasiis, Sedinensi & Toruniensi, omni genere humanitatis eruditionisque perpolitus, Academiam Regii Montis adiit, idque ausu minime temerario, nec sine amicorum suffragio, cum Germania, discordiis distracta, otium tranquillumque secessum, quem Musæ sibi deposcunt, largiri non posset. Ibi, quamdiu vixit, Magistros sibi delegit in divina humanaque Jurisprudentia, quam sectabatur avide, summos, monumentisque ingenii claros. Neque literarum elegantiorum, quæ, si virum summum non faciunt, mirifice tamen ornant, oblivifcebatur, quippe quas avidissime arripuerat puer, ita sequebatur juvenis, neque senex negligebat. Inprimis versibus, vernaculo sermone pangendis, operam dabat, quo nativa quadam facilitate videbatur trahi, neque tam faciebat poemata, quam fundebat. Ei rei sunt indicio, tam sacra ejus, tam alia Carmina, quorum is magnum utique numerum publicavit, bonique vatis partes plerorumque judicio implevit. Præcipue carus Tscherningio fuit, Poëtæ Rostochiensi clarissimo, aliisque non paucis. In illo tamen a multis reprehenditur, quod tantopere Deastris fabulisque indulgeat Ethnicorum. (*b*) Usus autem in arte poetica præceptore cumprimis Simone Dachio, Poëta Regii Prussorum Montis longe præstantissimo, qui altero post anno, quam substiterat ibi Noster, commodum e Schola apud Regios montanos, ad publicum in Academia munus docendi poesin, evocabatur. Neque sub id tempus in patria tranquillior erat status, sed, a matre domum ea de causa evocatus, Montem Regium vel ideo relinquendum sibi putavit, ne suam patriæ operam, aut obsequium necessariis videretur detrectare. Multorum hic sibi conciliavit amorem, ut plerique beneficiis, quibus eum ornarent, inter se quasi decertare viderentur. Maxime vero usus est auxilio cognati sui, nobilis viri a Wunschwiz, cujus, cum ab eo Pragam accerseretur, voluntati morem libentissime gessit, cum mirabili flagraret cupiditate exteras quoque videndi regiones, probe gnarus, insigniter peregrinantibus augeri prudentiam, eumque, qui civitati olim cupiat præesse, non minus exemplorum notitia instructum esse, quam confirmatum usu rerum, oportere. Accidit, ut eo tempore ad perlustrandum Italiam sollicitaretur, quod ipsum tamen consilium causæ non unæ impedierunt. Domum itaque reversus, ad eam potissimum regionem, cui vitam deberet, fructum quoque vitæ pertinere, arbitrabatur, multos eruditione, virtute, consilio suos reddidit, complures sibi opera forensi devinxit. Post neque ita multo, omnium consensu & voluntate, in ordinem Senatorium est cooptatus, quo in munere ita se gessit, ut amplioribus omnino dignus haberetur honoribus, consularique adeo dignitate. Quod autem commune hominum est vitium, ut libenter de iis detrahant, quos Principum gratia vident sublevari; Idem accidit nostro,

cum in suspicionem, nescio quam, veniret apud Sereniss. Principem, cui tamen se purgavit carmine, in pristinæque locum gratiæ est restitutus. Deberi autem hoc egregiæ ipsius diligentiæ videtur, ut maximo civitatis emolumento, publicis negotiis vacaret, virtuti ejus, ut tractus Gubenensis, qua fines illius patent, primarius præfectus in Comitiis provincialibus constitueretur. Ita se gerendo Noster, omnibus in civitate præbuit exemplum, nec paucis diuturnum sui desiderium reliquit. Conjugem habuit Castneriam, honesto natam loco feminam, ex qua filiam procreavit unam, quæ alteri Scholæ Gubenensis Collegæ nupsit, Hænichio, qui mortem soceri carmine erudito copiosoque ornavit. Morbo confectus articulorum Francus, ceteroquin & patriæ & literarum, præsertim mansvetiorum commodo factus, diem obiit supremum A. C. cIↃ IↃcLXXVII. d. 18. Jun. Multis & piis amicorum elogiis est cohonestatus, sacro etiam sermone a Sigismundo Sturmio, Viro Clarisfimo, & primario sub id tempus Gubenatium sacerdote, ex quibus publice exscriptis, plura cuivis haurire licebit.

Edita ejus sunt:

Poetische Wercke, Franckfurth. 1659. 8.

Geistl. Sion, und irdischer *Helicon Wittenb. 1674. 8.*

(b) vid. Neumeisteri Disputatio de Poëtis Germanicis, p. 35. ubi etiam elogium, quo ornavit Francum A. Buchnerus, reperitur.

DISPUTATIO III.

HAud infoecundam bonis fuisse ingeniis præstantibusque doctrina viris Lusatiam, duabus non nihil Disputationibus, de inferiore speciatim demonstravi. Quo vero minus hoc cœpto conatuque desistamus, tum clarorum virtus virorum, quibus laus utique debetur, tum nostra quoque fides, svadere videntur.

SIMON FRIDERICUS FRENCELIUS, *Cotbusiensis.*

Hic quoque in præstantissimis merito habetur Lusatiæ viris, scriptaque multa ingenio suo digna reliquit. Non enim minus Philosophiæ erat gnarus, quam rerum divinarum, promptus quoque in versibus pangendis. Laudum suarum nactus est dudum præconem, Theologum Academiæ Seniorem, magnificum Dn. D. Deutschmannum, Patronum ac Præceptorem sancte observandum, eumque tam prolixum ac copiosum, ut neque major cumulus addi dictis, neque eorum, injuriæ metu, compendium fieri possit. Constat autem ex ejus elogio, natum esse Nostrum Cotbusii, anno supra millesimum sexcentesimum sexto & tricesimo, quem ex Heusleria sustulit parens Fridericus, Gorlicensis, primariusque Sacerdos & Antistes sacrorum apud Cotbusios, vir eruditione & munerum splendore multo clarissimus. Quod ita Noster ingenium docile aptumque ad artes optimas ab natura acceperat, inter privatos parietes eum erudiri curavit pater, miraque felicitate ingenii tantum filius perdidicit, maturior ut capaciorque fieret sublimioris doctrinæ. Quo factum est, ut expoliendum erudiendumque Parens traderet Philosopho ac Magistro juventutis tum percelebri, Adamo Spenglero, Gymnasii Berol. Moderatori, quem sic audivit Noster, ut animum optimis quibusque sapientiæ præsidiis muniret, omnique dicendi facultate exornaret. Francofurtum deinde se contulit, annum egressus nondum quintum & decimum, quæ omnia egregiam indolis alacritatem, vigoremque animi singularem in Frencelio ostendunt. Viros ad Viadrum audivit scientiæ atque eruditionis fama celeberrimos, Tobiam Magirum, Bergium, Watsonium, quo Moderatore bis, Gruvium, sub quo semel, publice verba fecit. Vitembergam deinde, quam in animo semper habere consueverat, velut ad præclarissimam omnium artium ac sapientiæ mercaturam contendit, idque ea ætate, qua pueri nobiles Romæ prætextam deponebant. Nihil hic de industria remisit, sed continenter Scripta evolvit doctissimorum, eorumque, quantum potuit, interesse lectionibus studuit, vestigia maxime secutus in sapientia tum temporis Philosophi Ordinis, ut vocant, Adscriptorum, Ægidii Strauchii, Theologi deinceps Dantiscani, Jacobi Tenzelii, Christiani Lyseri, jam demortuorum, & Magnif. Dn. D. Deutschmanni, quem Deus pro singulari gratia Academiæ concessit & ad hoc usque tempus superstitem reliquit. Cum autem ad utrumque accommodaret ingenium, ad Sapientiæ pariter ac Eloquentiæ studium, ita in hoc præclarum ea tempestate Oratorem A. Buchnerum, audivit, ab ejusque lacteo cujusdam eloquentiæ ore diu pependit, in sapientiæ studio autem Doctores selegit, Christophorum Notnagelium, artes Mathematicas docentem, Michaelem Wendlerum atque Joannem Sperlingium, viros satis celebres, in iisque hunc extremum, naturæ arcana insigniter explicantem, ita est admiratus & adamavit, ut ei se totum traderet, accuratamque hoc pacto rerum naturalium sibi scientiam compararet. Ad artem quoque Poetices impetu quodam

quodam naturali raptus multa confecit carmina, spiritu poetico plena. Neque res neglexit diviniores, sed feliciter ingenium quoque in his exercuit. Doctoribus sibi praeeuntibus certe summis, Joanne Scharfio, Andrea Kunado, Abraamo Calovio, Joanne Meisnero, Quenstedio, & quem supra laudavimus, Deutschmanno, qui nostrum non secus dilexit, ac filium. Atque ita, cum sine cortice paulatim se arbitraretur natare posse, Magistri & Doctoris Philosophiae suscepit insignia, scholaeque non infeliciter ab eo sunt aperiri coeptae. Qua de re non majorem eruditionis & doctrinae, quam industriae, laudem tulit, & in tantam brevi apud proceres Academiae gratiam pervenit, ut in Ordinem Sapientum communi omnium voluntate cooptaretur. Primicerius deinde inter ejusmodi Collegas factus, mox quoque totius collegii sapientum Praeses, qui honos nemini e Lusatis inferioribus, quod equidem sciam, contigit, praeterquam Nicolao Pompejo, Frenzelio huic, & nuper D. Mussigio, primarii Sacerdotis munere apud Belticienses summa cum laude fungenti. Saepe ad professiones publicas Academiae nostratis commendatus erat Serenissimo, nisi Deus eum Jessenensibus donare maluisset. Partes itaque anno MDCLXXVI. capessivit Ephori apud eosdem, brevique intermisso temporis spatio *Licentiati* in Theologia honores, in quibus ipsi tribuendis hoc faciliores fuerunt Patres Vitembergenses, quo magis innotuerunt ipsis Frenzelii virtutes. Cumulum autem laudibus ejus & illud addit, atque erecti cujusdam animi judicium praebet, quod non cum umbris dimicare voluerit, sed adversarios sibi elegerit eruditione & fama celebratissimos, tanto gloriosiorem existimans victoriam, quanto robustior hostis videretur. Itaque super multa de *Animo Hominis* capita felici successu disputavit contra I. C. Hundeshagium, Martinum Kergerum, & Melchiorem Zeidlerum, Philosophum Regiomontanum. Quod si numerus splendorque discipulorum ad existimationem quid addit, certe maxime commendari inde debet Frenzelius, qui insigni circumfusus quasi auditorum multitudine docere semper consuevit, de quo testes sunt permulti, publica jam dignitate honoribusque amplissimis aucti. Testis hic Vitembergae laudum Frenzelii omnium instar esse potest Academiae nostratis Senior, idemque Theologus maximus D. Deutschmannus in programmate, quod, cum Ordinis sacri Decanus esset, nostrumque publico ritu *Licentiatum* Theologiae renunciaret, proposuit. " In his, inquit, „& aliis bene meritus est Candidatus no„ster de Cathedra tum Ecclesiastica, tum Academica, bene meritus est de vivis &„ mortuis, (habitis in funere orationibus)„ adeoque debita commendatione dignis„simus. Talis in doctrina, nec alius in„ vita. Nam doctrinam atque scientiam„ vitae pietate, morum integritate, dicto„rum atque factorum honestate, quoad„ humana fert imbecillitas, exornavit„ Testes sunt ejus rei Professores, testes„ sunt Auditores, testes indigenae, testes„ alienigenae: Testis & Ego sum αὐτόπτης„ in cujus convictu per tredecim annos„ Dn. Candidatus absque labe vitam, per„ Dei gratiam, transegit. Tantis naturae„ dotibus instructus, tantis doctrinae, vi„taeque virtutibus ornatus, tantis meritis„ munitus. Ad varia munera publica vidit„ nutum, non sensit impetum. Ex Acade„mia siquidem suis fructuosissimis labori„bus misit Viros per varia regna, qui bono„ publico tum Ecclesiarum, tum Politia„rum, tum Scholarum, Academiarum ipsa„rum, praeesse & prodesse possunt. Car„mina scripsit permulta & sane quam venusta, multas praeterea selectioris rariorisque materiae disputationes, quarum summa ad XXXI. esse dicitur, de quibus inscriptiones, quotquot earum a nobis propter festinationem reperiri potuerunt, apponemus.

I. *De Mansuetudine, Respondente Georgio Caspare Kirchmajero, qui postea summa cum laude professorium in arte Oratoria munus in hac Academia sustinuit. Vitemb. 1656.*

II. *De Stella Nati Jesuli a Magis visa. 1661.*

III. *De Causa per Accidens 1662.*

IV. *De Chiromantia 1663.*

V. *De Majestate Osmanica, Respondente M. Laurentio Schubarto Dresdens. 1665.*

VI. *De Vita universi corporis ex mente Cl. Martini Kergeri Med. D. & Phys. Lignic. in libr. de Fermentatione, Respondente Joanne Greissingio, Transylvano 1667.*

VII. *De Caussis corporum cruentorum, superioribus non modo annis, sed & elapso cum maxime in MISNIA, viciniisque oris conspicuorum 1673.*

VIII. *De Insectis, Novisolii in Superiori Hungaria, die XX. Novembr. anni 1672. cum nive delapsis 1673.*

IX. *De Spiritu, in monte Gigantaeo Silesiorum, qui vulgari nomine,* Rübezahl *nuncupatur, apparente 1673.*

X. *De Igne Subterraneo Schmidebergensem agrum occupante 1673.*

XI. *De Monstro Humano, ventribus sine proportione & multis artubus Vitembergae d. XXX. August. anno 1674. nato. 1674.*

XII. *De Unicornu, cujus auctor & respondens tum erat Christianus Vater, Medicus nunc in hac Academia celeberrimus dexterrimusque,*

Patronus & Hospes noster sancte colendus, *atque adeo jam eo tempore præsagium illius*, *qua nunc excellit*, *in rebus naturalibus scientiæ dedit*. *1675*.

XIII. *De Origine Animæ Rationalis in generatione Hominis*, *Melchioris Zeidleri 1676*.

XIV. *De Vita Mineralium & Elementorum. Respond. Caspare Langhansio*, *Gubenate 1676*.

XV. *De Corona*, *ejusque origine & quidditate ex Historicorum monumentis mente illustranda 1677*.

CHRISTIANUS GVEINZIUS, *Gubenensis*.

Cum non unum aut alterum, sed magno numero viros protulerit Gubena, doctissimis accensendos, in Queinzio certe habuit, quem, si non omnibus anteponat, paucos tamen pares huic habendos, putet. Exceperunt quidem nascentem non ipsa urbis mænia, sed ager finitimus urbi, quæ suo sibi jure alumnum poterat vindicare. Is autem non minus insigni eruditionis laude quam felicitate docendi, numeroque discipulorum est nobilitatus, ita, ut, quemadmodum quondam Michaelis Neandri, ipsius quoque Lusati Schola erat celebratissima, sic Gueinzii sua ætate in summa fuerit laude, neque secus ad ejus Scholam, atque olim ad Pythagoræ aut Aristotelis cujusdam confluerent. A patre genitus est sacerdotii officio fungente, qui filium in proximo Gubenensium oppido ingenue educari, optimisque imbui literis, curavit. Propter summam deinde & Doctorum auctoritatem, & urbis, Vitembergam contendit, ut ampliora sibi præsidia acquireret scientiæ ac literarum. Eo tempore datus a Deo tanquam bonum commune utilitati publicæ, *Hallensique præfectus est Scholæ*. Tantis enim eum natura fautrix ornaverat bonis, ut nemini secundus censeretur, inprimis ea concesserat dona & ornamenta, quæ ad Doctorem & exemplar quoddam aliis imitandi causa propositum requirerentur. Erat in eo judicium acre ac perspicax, memoria tenacissima, animusque sine invidiæ & livoris vitio, quo frequentissime eos laborare videmus, quos supra vulgarem evexit conditionem benignior natura, non tam ipse eruditus esse, quam auditores suos fieri doctissimos, volebat. Et certe, rarissime in uno conveniunt duo hæc, artes atque scientias probe tenere, & alios easdem feliciter docere. Quippe non semper eadem pollent facultate, & celeriter arripiendi, quæ traduntur, & arrepta prompte pronunciandi, quin potius excellentes interdum viri altero destituuntur dono, quod vel minus beneficam in tribuendis virtutibus experti sunt naturam, vel quod ipsi, dum sapientiæ studiis animum exornant, exercitio vacant parum. Quorum alterutro destituti esse solent alii, noster utroque instructus, tanta facundia, tamque mirabili ratione & via, quæ invenerat, quæ comparaverat, in auditorum animos quasi transfundebat. Juris etiam scientiæ laude claruit, quippe cui jam olim eam navaverat operam, ut ornamentis & honoribus in jure summis a plerisque dignus, censeretur. Filium habuit neque degenerem neque inglorium, sed paternæ laudis æmulum, qui etiam Juris Doctor publice renuntiatus est in Academia Julia MDC LXXVII. Præ ceteris autem singulari prorsus carminum fundendorum facilitate excelluit Noster, idque lingua utraque, ut ea de causa societas, quam vocant, Fructiferorum, eum sibi cooptare minus dubitaret. Tandem laboribus prope infinitis per ipsos annos viginti duos impigerrime defunctus, duo de sexagesimo ætatis anno bene beateque acquievit. Scripta ejus, uti a Wittenio in Biograph. ad annum MDCL. annotata sunt, sequentia erunt.

I. *Pleias Sacra Hallensis*.

II. *Analysis Dichotomica operis Ciceroniani*.

III. *Encyclopædia*.

IV. *Divitiæ Evangelicæ*.

V. *Vitis Historia*.

VI. *Deliciæ Epistolicæ Dominicales & Festivales*.

VII. *Hermes*.

VIII. *Strena Hallensis Charitas*.

IX. *Sapientia*.

X. *Patientia*.

XI. *Gymnasii Hallensis Natalis LXXVII*.

XII. *Secularis recordatio redintegrata Halis Eucharistia*.

XIII. *Christi patientis convitium*.

XIV. *De Disciplinarum primatu*.

XV. *Disputatio De Cœlo*.

XVI. *De Musica*.

XVII. *De Optica*.

XVIII. *De Sale*.

XIX. *De Poetica Aristotelica*.

XX. *De generali Arithmetica*.

XXI. *Thematologia*.

XXII. *Διάσκεψις studii Philologici*.

XXIII. *Exercitationes Synopticæ Historico-Chronologicæ*.

XXIV. *Præcipuorum Auctorum Bibliotheca*.

XXV. *Quæstionum nobilium aliquot Ethicarum brevis delineatio*.

XXVI. *B. Lutheri Catechesis minor resoluta cum quæstionibus*.

XXVII. Sy-

XXVII. *Systema Theologiæ &c. &c.*

Cetera a Wittenio prætermissa, hæc fere sunt:

I. *Exercitationes Ethicæ, Vitenberg. 1617.*

II. *De natura Physices Halis Sax. 1632. Respondente Joanne a Felden.*

III. *Synopsis Libri I. Ethic. Aristot. ad Nicomachum. Hal. 1635.*

IV. *Synopsis Lib. VIII. Polit. Aristot. de Educatione Adolescentiæ. Hal. 1636.*

V. *Synopsis Libri II. Polit. Arist. de Politiæ falsis formis. Hal. 1638.*

VI. *De Natura Policices. Hal. 1638.*

VII. *Synopsis Geographiæ Strabonis, generalis & specialis. Hal. 1639.*

VIII. *Synopsis Libr. IV. Polit. Arist. de Republica constituenda. Hal. 1639.*

IX. *Vegetii de re militari Synopsis Dichotomica, Hal. 1639.*

X. *Quæstiones aliquot Politicæ. Hal. 1639.*

XI. *Justinianarum Institutionum præcognita. 1641.*

XII. *Decas Problematum Politicorum 1641.*

XIII. *Distinctiones Oeconomicæ 164.*

XIV. *Notarum Ethicarum Synopsis 1641.*

XV. *De Præcognitis Philosophiæ 1641.*

XVI. *Lima ad Oratoriam Dieterici 1641.*

XVII. *Mercuriale Supparum 1641.*

XVIII. *Specialis s. propriæ partis Poeticæ Aristotelicæ exercitatiuncula 1641.*

XIX. *Rivulus dictionum Rhetoricarum Amplissimus 1641.*

XX. *Sphærographiæ Atlas 1641.*

XXI. *Synopsis Philosophiæ.*

XXII. *Analysis Libr. V. Politic. Aristotel. de Conservatione & Mutatione Rerumpubl. 1645.*

XXIII. *Prothyrum Biblicum 1645.*

XXIV. *Augusteum Theologicum seu de Authentia Scripturæ 1646.*

XXV. *Libra Distinctionum Rhetoricarum æquissima 1646.*

XXVI. *Disputationes aliquot de Anima.*

XXVII. *Utilitas Genealogiæ Christi 1648.*

XXVIII. *Diatribe Philologico-Critica seu Commentatio peculiaris Criticæ & Historico-Grammaticæ 1648.*

XXIX. *Disputatio Ethica, ex libello Aristot. de virtutibus & vitiis 1948.*

XXX. *Exedra de Apocryphis seu Scripturæ Libris. 1648.*

XXXI. *Uncia liberalitatis residua. 1648.*

XXXII. *Distinctiones Metaphysicæ 1648.*

XXXIII. *Σκιογραφία Vitruvii 1648.*

XXXIV. *Volo Platonis 1649.*

XXXV. *Arca Aristotelis Dichotomica 1648.*

XXXVI. *De Jesu Sepultura 1647.*

XXXVII. *Sepulcretum Christi Hortus Josephi 1649.*

XXXVIII. *Strena Hallensibus Eleemosyna. 1639.*

XXXIX. *Strena Hallensibus Misericordia & Veritas 1636.*

XL. *Strena, Osculum Charitatis.*

XLI. *Strena Jesuli Sanguis 1649.*

XLII. *Pacis Superpondium 1635.*

XLIII. *De Stipendiis militum 1635.*

XLIV. *De officiis Ciceronis 1638.*

XLV. *De Republica ordinanda Sallustii 1648.*

XLVI. *Pacifer Hercules 1649.*

XLVII. *Natalis Gymnasii Hallensis LXXXV. quorum programmatum Wittenius tantum 77. annotavit.*

XLVIII. *De Tumultuante & Modesta Lingua 1638.*

XLIX. *De Ciceronis imitatione ex Orationibus pro Quinctio & Roscio Amerino 1639.*

L. *De Protoplastorum peccato ad imitationem ex Oratione pro Roscio Comoedo monitum 1639.*

LI. *Exercitium declamatorium de Senectute ex Ciceronis Catone Majore 1644.*

LII. *Christi Lamentum 1644.*

LIII. *Liber Germanicus de Orthographia*, die Rechtschreibung, *iterum edit. a filio Joanne Christiano Gueinzio I. V. D. & Scabin. Hall. Assessore 1666. Hal. Octav.*

Carmina denique prope innumera tum Latina tum Germanica.

PHILIPPUS HARTMANNUS, *Lubenensis.*

De eo vix plura nobis innotuerunt, quam, quæ Wittenius prodidit in suo Biographico ad annum CIↃIↃCLXIV. quo mortalitatem explevit Hartmannus. Ecclesiastæ partes administravit aliquamdiu in oppido novo Brandenburgensi, reliquum quoque vitæ in munere consimili transegit Sundi Pomeranorum. Variis eum fuisse literis imbutum rerumque præcipue diviniorum scientia instructissimum, ex diversis ingenii, quæ reliquit, monumentis patet. Sunt autem hæc fere, prout a Wittenio quædam recensentur.

I. *Tractatus de persona Christi, catechismo Rathoviensi oppositus.*

II. *Exegesis Catenæ aureæ Promissionum de Messia.*

III. *Solatium Evangelicum de S. Cœna.*

IV. *Fides Catholica de S. S. Trinitate.*

JOHANNES KNIPPIUS, *Friedlandus.*

Edidit hunc oppidulum vetustioris quidem, sed inferioris notæ, quippe quod equestris est clientelæ, sigillatim eorum, qui nomen habent ab domo Hierosolymis Divo Joanni extructa. Parentes ei fuerunt, neque pecuniosi admodum neque clari, id quod cum Socrate tamen, Demosthene aliisque, præstantissimis viris, habuit

buit commune. Francofurti propter Viadrum a puero fere studiorum causa versatus est, animumque variæ eruditionis genere instructum, ad juris tandem scientiam applicuit, nec in limine tantum ejus substitit, sed ad intima quoque felici cursu penetravit. Nec mirum, propterea, quod præeuntem sequi poterat Doctorem suum, illustrem Germaniæ ICtum, Samuelem Strykium, apud quem tanta valebat gratia, ut ab ipso præter ceteros charus haberetur. Inprimis illud in deliciis habuit Jurisprutentiæ genus, quod evolvendo interpretandoque Codice Juris ipso continetur, humanius nimirum, & in quo Alciati, Cujacii, Duareni, Contii, Hotomanni, virorum certe in hoc genere summorum, industria enituit dudum. Neque temere hæc a nobis dicta esse facile evincet Disputatio illa, (i) quam Moderatore Kirchmaiero, hujus Academiæ Doctore celeberrimo, habuit, in qua contra Gasp. Scioppium, accerrimum alioqui literatorum censorem, L. Vallam, Barnab. Brissonium, G. I. Vossium, aliosque Criticos multa disputavit. Totum pæne tempus vitæ, cum ab opera forensi quodammodo animus ejus abhorreret, consumpsit aliis Jurisprudentiæ studio imbuendis. At inviderunt fata tam probum juventuti Doctorem, annoque tertio post, quam insignia & honores Licentiati, ut vocant, in Jurisprudentia consequeretur, morte nec opinata multorum spei præripuerunt. Accidit autem illud Halis Magdeburgicis anno cIↃ IↃc XCIII. d. XVIII. Nov. inter auspicia Academiæ novæ.

(i) *Disputatio, quæ inscribitur Latinitas Legalis præter meritum suspecta, ex Pandectis Juris eruta & vindicata, Præside Georg. Casp. Kirchmaiero, Eloqv. P. P. Vitemb. 1687.*

2. *Disputatio inauguralis de Victo Vincente, occasione regulæ Juris: Si vinco Vincentem Te, vinco & Te, sub Præsidio Samuel Strykii 1690.*

JOHANNES KRUGERUS, *Gubenensis.*

Cum Lectoribus nihil magis delectationem afferre soleat, quam temporum varietates, fortunæque vicissitudines, quæ, etsi in experiendo parum habent voluptatis, multum tamen habent in legendo; tum vero hujus viri casus varios intuentibus non potest non recordatio esse jucunda. Ea die, qua gens Christiana memoriam celebrat ingressi urbem sanctam gloriosissimi Servatoris, natus est Joannes, in agro Gubenensi, patre Georgio, res domesticas administrante, anno decimi sexti exeuntis seculi nonagesimo octavo. Missus tum in finitimi oppidi Scholam, ut rudimenta literarum poneret, propterea, quod alacritatem ingenii & elegantiam mature in puero animadverterent parentes. Commoratus ibi ad annum usque decimum quintum studiorum causa petiit Soraviam Lusatorum, nec ita multo post Vratislaviam Silesiorum florentissimam urbem. Cum autem neque vulgaria ei arriderent, neque humi, ignavorum instar, repere placeret, nihil timere intentatum reliquit. In Moravos itaque profectus, Olmitii, inter Fratres Sodalitatis Ignatianæ literis operam dedit. Per Franciam Orientalem postea Sveviamque iter Francofurtum versus ad Moenum deflexit, & inter alumnos in Schola, quæ vocatur, Poëtarum, nomen suum est professus. Intermisso deinde anni spatio in Austrias revertit regiones, peragrataque Saxonia & Misnia, Berolinum tandem pervenit, fortunæ ac quietis suæ locum, quinto & decimo supra millesimum sexcentesimum anno. Invenit ibi nec opinans Patronum, Christophorum Blumenthalium, nominis atque dignitatis splendore virum eo tempore summum, cui unus ante alios erat charissimus, ut sobolem quoque nobilissimam curæ Nostri disciplinæque demandaret. Præterito anni spatio iterum quidem discessit Krugerus, sed mox in priorem remigravit locum, pristina permotus gratia Patroni ipsius etiam humanitate & Doctrina captus adolescentis, quem libentissime suscepit, nec, nisi expletis quatuor annis, ab se dimisit. Nostratem deinde salutavit Academiam, in qua ita vixit, ut tempus illud omne studiis liberalibusque artibus unice consecraret. Erat in ipso præterea naturalis quædam ad artem Musices propensio, tantaque in eo genere solertia, ut ob svavissimas compositiones omnium sibi benevolentiam conciliaret. Qua de re factum est, ut ab Amplissimo Berolinensi Senatu, cui notæ erant Krugeri virtutes, Musices Moderator eligeretur, id quod munus per annos quadraginta fidelissime administrando obivit. Ejus autem inprimis operæ debetur, quod complures sacras cantiones aptius licet modulari, iisque in sacris coetibus uti. Tandem anno MDCLXII. animam Deo reddidit, multis post se industriæ speciminibus & doctrinæ relictis, iisque fere, quæ sequuntur.

I. *Praxis pietatis Melica,* Das Gesangbuch *Krugeri vicies quater edita, ordine vario.*

II. *Synopsis Musica, continens rationem constituendi & componendi melos harmonicum, conscripta variisque exemplis illustrata a Joanne Krugero Berolini, anno 1630. 4.*

III. Eine Italienische Manier zu singen *anno 1643. Berl. 4.*

IV. *Donatus in compendium redactus, cui adjecta*

adjecta Nomenclatura Vocabulorum latino-germ.

V. *Grammaticæ Latinæ præcepta compendiosissima Latino-Germanica &c. ex Schmidio & Rhenio aliisque excerpta.*

ADAMUS LAUBANUS, *Furstenbergensis.*

Postulat a nobis, tum patriæ necessitudo, qua sumus conjuncti, tum inprimis scriptum ejus, ut elogio eum justo non patiamur carere, ne, quod vulgo dici solet, alienos tantum fundos, proprio posthabito, curare videamur. Etsi quidem ipsi idem accidat, quod solet multis, ut vel pauca quædam, vel prorsus nulla, de parentibus, ortu, vitæ ratione posteritati constent. Unum tamen illud industriæ specimen, quod ipsi vidimus, non indoctum fuisse eum, fidem nobis facit, estque illud

De Magnanimitate, virtute morali, ex Libro Ethicorum Nicomachicorum potissimum quarto desumtum, & secundum accuratam Mathematicorum tractandi rationem explicatum sub Præsidio M. Jacobi Schickfusi, Svibusiensis Siles. Francof. 1597.

JOHANNES LEO, *Gubenensis.*

Ob carmina, tum Græca, tum Latina, quæ sub nomine ejus prostant, a nobis haud videtur prætereundus, cum ea præsertim satis nativum poëtices leporem facilitatemque indicent, dubium ut nemini debeat esse, cum juvenis hæc scripserit, plura melioraque ab ætate maturiore fuisse profecta. Francofurti ad Viadrum suorum causa studiorum per aliquod temporis spatium se continuit, honoribusque ibi & insignibus in Philosophia summis est cohonestatus. Carmina, quæ reperiri quidem poterant a nobis, sunt sequentia:

I. *Elegia Gratulatoria in honorem Nuptiarum Scholzenii, cui additum est poëmation Græcum 1582. 4.*

II. *Carmen Græcum, cujus inscriptio est,* Εὐφημία Γαμικὴ, *in honorem Kumseri, Cæs. Maj. præfect. Monaster. Gubenens. colleg. 1584. 4.*

III. *Aliud eidem Kumsero, iterum Sponso.*

IV. *Aliud, ejusdem argumenti, sermone Græco confectum in honorem Nuptiarum Andreæ Cunradi, Sorav. 1587.*

ALBINUS MOLLERUS, *Straupiziensis.*

Meretur is quoque in hac eruditorum scena a nobis poni, quippe cum ejus pietas, doctrina, ardor in movendis hominum ad res coelestes animis, satis ex ipsiusmet scriptis apparet. Lucem hausit Straupizii, pago, lapide uno ab oppido Lubenaviensium distante, anno ac die incertis. Inprimis, præter Theologiæ studium, coeli motusque siderum observationibus sese dedit, miraque de sideribus facundia, speciatim iis, quæ coelo inerrant, eorumque in terra effectis, identidem disserebat, tametsi ab eo, qui recte omnia perpendat, negari haud quaquam possit, nimium quantum efficaciæ ipsorum tribui a Mollero, pro veteri illa Philosophorum opinione, quorum etiam auctoritate, in iisque Ptolemæi, non semel adhibita, fidem dictis conciliare laborat. Neque tamen istud in eo non pium atque probandum est, quod, una cum crescente annis mundo, hominum quoque malitia crescat, magna severitate in corruptos perditosque eorum mores invehatur, homines que ad saniorem vitæ rationem revocet plus semel, quando multa impendere iis mala, e siderum positu præsagit. Maxime omnium vero ejus pietas elucet, ex libello, Sorabica lingua conscripto, Elementaque doctrinæ Christianæ complexo, qua sane opera satisfacere voluit muneri credito, quod cura animorum ipsi demandatorum, Straupitiique diviniori verbo imbuendorum, continebatur. Versibus quoque pangendis temporis aliquod tribuit spatium, quando hymnos, in coetibus sacris cantari solitos ex Germano in Sorabicum transtulit sermonem, quemadmodum Abramus Frenzelius, Gorlicensis, in Originibus Sorabicis, sigillatim in Præfatione ad Lectorem, memoriæ prodidit. In honorem ejus Molleri hoc Epigramma composuit Caspar Cunradi in Prosopographia Melica Millenar. I. p. 113.

Astra docetque docetque viam MOLLERUS ad astra,
Et bonus Astrologus, Theologusque bonus.

Scripta M. Albini Molleri sunt,

I. *Libellus Cantica complectens lingua Sorabica, edit Budissæ 1574. 8vo.*

II. *Catechismus, dialecto Sorabici Sermonis in Lusatia Inferiore usitata, conscriptus.*

III. Gründlicher und wahrer Bericht, von dem neuen Cometstern, so in der Lufft unter dem Himmel gesehen, nach dem Niedergang der Sonnen, im October und November des 1604ten Jahres, beschrieben durch *M. Albinum Mollerum* von Straupiz, alten *Theologum* und *Astronomum*. Eisleben *anno 1605. 4to iterum edit, eodem anno & loco.*

IV. *Practica Astrologica*, das ist: natürliche und gründliche Verkündigung von den natürlichen Sternregenten und Gewitter der vier Zeiten. *anno 1605. Lips. 4to.*

SIMON MUSAEUS, aliter MEUSSEL, *Vetschoviensis.*

Collaudavit eum Paulus Freherus in Theatro suo, & ante hunc *Beierus* in Sylloge

ge doctorum Jenensium, ex quo tantum non omnia de hoc Musæo Freherus hausisse videtur. Fuit hic vir posteritatis laude & memoria dignissimus, multa quippe excultus doctrina, multisque in locis versatus, proavus etiam celeberrimi illius Theologi Jenensis, Joannis Musæi, totiusque adeo Musæanæ gentis doctæ. Attexuit Beierus summam quandam eorum, quibus nomen fuit Musæi. Inter hos præcipue duorum injicit mentionem, Georgii Gebelii, & Urbani Stubenrauchii, quorum uterque haud satis scio, qua de causa, nomen ascivit Musæi. Noster vero, cujus elogium adornamus, patriam habuit Vetschoviam, oppidum, non longe a Cotbusiensi distans, quod Freherus auctoritate seductus Beieri, pagum appellavit. Die natus est noster tertio ante ipsum redeuntis in vitam Christi sacrum, Anno cIↃIↃ XXI. Operam dedit literis primo Francofurti ad Viadrum, cumque in oculis ferre cœpisset illam renascentis doctrinæ parentem, Vitembergam eo se contulit, neque alacritate minori, quoad ibi commoratus, eloquentiæ & philosophiæ studiis diviniorum cognitionem rerum adjunxit, interiectoque justo temporis spatio, Doctoris in Theologia honoribus est ornatus, A. C. cIↃIↃLIV. Sacris præfuit Furstenvaldæ in Marchia, Crossenæ, oppido Silesiorum, altiusque tum in Silesiam penetravit, ubi primarii Sacerdotis munia obiit, easdemque partes sustinuit Gothæ in Thuringis, & apud Francos, Eisfeldæ, Neque tamen diu hic substitit, sed a proxima accersitus Academia in Erhardi Snepfii locum est suffectus. Docendi vix initium fecerat, cum, orta inter collegas, ob Strigelianos motus rixa, abdicare se constitueret munere, propositumque tandem effecit, & in multis postea locis, quæ Beieri annotationi debemus, docendi munus dexterrime administravit, speciatim Bremæ Saxonum, Sverini apud Mecklenburgicos, Geræ in Variscis. Extremo tempore Thoruniam Prussorum evocatus, perque tempus aliquod ibi commoratus, revertit Susatum, & Mansfeldiam, quantumque ipsi reliqvum fuit vitæ tempus, operandis id omne sacris destinavit, mortalitatemque plurimis laboribus & exiliis defunctus, explevit A. C. cIↃIↃLXXVI. ætatis quinquagesimo quinto. Posuit ejus memoriæ, eo, quem supra diximus, libello, hoc monumentum Beierus:.

Simon Musæus, Musarum clarus Alumnus
Tradidit in multis dogmata pura locis.
Exilia expertus quam plurima, vivit in ore
Doctorum; inque pia posteritate viget.

Quod vero sequitur, nostri Simonis honori dedit Caspar Conradi Medicus & Poëta Silesius, Prosopograph. Melicæ Lib. III.

Bresla prius sedem tribuit mihi, Gota deinceps:
Famam ait in scriptis vivere Musa meis.

Laudavit quoque mortuum gener, D. Daniel Hofmannus, suæque pietatis officium Epigrammate funebri comprobavit sequenti:

Anno terdecies revoluto a morte Lutheri,
Fervet ut augustum relligionis opus;
Simon Musæus, quo multum Ecclesia Christi
Usa est, quo multum mundus abusus, obit.

DISPUTATIO IV.

Vitis nonnullorum, qui eruditionis literarumque gloria floruerunt, Lusatorum nuper explicatis, ordine jam sequantur alii, virtute pariter, ac doctrinæ elegantia, prioribus haud inferiores, quos inter primus nobis venit commemorandus

MICHAEL NEANDER, *Soraviensis*.

Vir in *Græcis Latinisque literis* gnaviter versatus, *Hebreæ* etiam aliarumque *Orientis linguarum* apprime gnarus, qui ab ipsa quasi natura ad erudiendam literis juventutem factus videbatur. Natus is Soraviæ, in limite *Quadorum*, non splendido, honesto tamen loco, Patre, Jobo Neumanno, cive probitatis perspectæ eoque molitore. Non offendimur ipsius Neandri a nobis dissensione, quando se non Lusatum, sed Silesium, appellavit, Soraviamque inter Silesiæ civitates retulit, multosque suo exemplo in eundem traxit errorem. Ut ita haud aliter, atque olim septem civitates Græciæ de Homeri solo natali, Lusati cum Silesiis de Neandro certare videantur, quinam potissime hunc sibi civem jure debeant vindicare. Multæ autem gravesque nos movent causæ, cur parum apud nos, hac saltem in re, auctoritas valeat viri ceteroquin summi. Prodidit enim Antistes Martisburgensis, Ditmarus, Boleslaum, Poloniarum Ducem, fines *Lutitiorum* invasisse, eorumq; oppidum, Zaram, occupasse, quod haud incommode dictam hodie, Soram, sive Soraviam, notat. Non leve præsidium affert diploma Ferdinandi I. Imperatoris Augusti, incolis Soraviæ concessum, quo tribunali Lusatorum summo, Lubenæ constituto, tenentur, non Vratislaviensi, quod Silesiis revereri fas est. Præterea conventus publici, ab Imperatoribus Soraviæ celebrati, & ob res Lusatorum instituti, facile nos inducunt, majori ut cofidentia Neandro refragemur. Ut nihil dicam, id quod graves viri annotarunt, alia pro diversitate regionis lingua fuisse usos sacros Orato-

Oratores, & Sarmata quidem in Silefia, ſpeciatimque in confini Soraviæ oppido, Sagani, Venedorum autem Soraviæ aliisque Luſatiæ locis. Quam etiam ſingulari natura limite hos populos ea ex parte diſtinguat, is tantum dubitare auſit, qui fines non inſpexit, quos Bobera flumen duobus a Soravis milliaribus facit, tandemque ad Croſnam, Sileſiorum urbem in flumen, Oderam (pleriſque Viadrum) præcipitatur. Deceptum itaque ut exiſtimem Neandrum auctoritate aliorum, qui Sileſiis Luſatos, populum quamvis diverſum, annumerarunt, propterea, quod tum temporis limitum nexu conjuncti populi Bojemorum Regi parebant, & uno ſæpe Gubernatore regebantur. Nec caute ſatis idoneeque hac in re verſatus, quod recte Manlius Commentar. Rer. Luſat. lib. I. animadvertit, *Adamus Schrœterus, Zittavienſis*, qui in præfatione *Tryphiodori* ſui, quem Gorlicenſium Senatui conſecravit, Gorlicium, Sileſiorum urbem, facit. Nec ſatis mirari poſſum, pari in errore deprehendi Neandrum in ſua Geographia, p. 168. quanquam ipſe, ſui oblitus, proximis pagellis majori accuratione urbes diſtingvat. Prætermittendus ſine cenſura nobis non eſt Eccius, qui, in literis ad Contarenum *datis, Francohuſam & Gorlicium inter civitates imperii liberas refert* imperite, Seckendorff. Hiſtor. Lutheraniſm. Lib. III. p. 271. quarum tamen prior Comitibus Swarzburgicis paret, altera ſuperioris Luſatiæ civitas eſt. Sed revertor ad Neandrum. Continuit ſe per aliquot annos in patria, & fidem M. Henrico Theodoro, Hilpershuſenſi Franco, comprobavit, qui animum adoleſcentis GræcæLatinæque ſcientia linguæ inſtruxit. Ad ſcholas Philippi deinde Vitembergam contendit, quem Philippus non excipiebat tantum comiter, ſed prolixo ſemper affectu proſecutus eſt, & quod Græcarum Noſtrum videbat literarum eſſe cupidiſſimum, nomen Germanicum, bono auſpicio in Græcum convertit, præſagium quaſi facturus, quale demum literæ Græcæ in Neandro præſidium ſint habituræ. Evocatus in Scholam Northuſanam, ut ludo præeſſet, docentis ibi partes per aliquod tempus ſuſtinuit, cujus fama Thomam deinde Stangium, Præſulem Ilfeldæ, ad ſylvam Hercyniæ movit, ut Scholæ a ſe inſtitutæ eum præponere non dubitaret. Quo in munere multos ſibi ſua devinxit opera docendique ſolertia, cum nihil faceret, nihil moliretur, quod non in uſum ſuorum converteret, eorumque rationes adjuvaret. Quo factum, ut multorum præclaris exquiſitisque cohoneſtaretur præconiis, & omnes literarum, præſertim elegantiorum, exiſtimatores, facile ſibi conciliaret. Appellavit eum, ob infinita in orbem literatum merita, alterum poſt Melanchthonem, Germaniæ præceptorem Morhofius in ſuo Polyhiſtore, Lib. I. p. 201. & 254. Lib. II. p. 440. &, qui vitam ejus enarravit, Melch. Adami, contendit, non minori in laude fuiſſe, dignumque prædicatione eum in Hercyniæ tractu ludum, quam olim in Poëtarum carminibus fons ille Muſarum in Helicone fuerit dilaudatus. A rixis & contentionibus, quæ graves tum in cauſa religionis erant, maxime fuit alienus, nec tantum veneratio Philippi apud eum valuit, ut cum eo in omnibus conſentiret, aut ulla in re deflecteret a veteri receptaque religionis formula & veritatis divinæ. Exemplum ſuis ſemper præbuit prorſum admirabile non fucatæ pietatis & fictæ, ſaniorem repurgatamque a Luthero doctrinam ſectatus conſtanter. Quam ob rem male apud Philippum Labbeum audit, qui eum, pro ſua judicandi temeritate & virulentia linguæ, Bibl. Bibl. Part. I. Pædotribam per contemptum, & Lutheri petulantiſſimum vocat, gravique probro famam integerrimi viri lædit. Nec præter rem conjicit Jo. Mollerus, Flensburgenſis Cimber, Homonymoſcop. c. VII. n. 89. vir de elegantiori literatura quam optime merens, illud elogium, quo Mich. Neandrum, Joachimicum, vocat, a Labbeo, Soravienſi procul dubio deſtinatum fuiſſe, quando illum inſano Lutheri ſui amore perditum, καὶ ὄντως Λουθηρομανοῦντα fuiſſe clamitat, quos viros, cum a ſe diverſi maxime ſint, inconſulte confudit Jo. Ant. Lindanus, in Tract. de Medic. ſcript. p. 484. & perperam Soravienſis phyſicam Joachimico, Doctori Jenenſi, tribuit, de cujus ſcriptis, ſpeciatim Synopſi Menſurarum & ponderum, videri poteſt Beierus in Sylloge Rector. & Profeſſ. Jenenſ. p. 865. &c. & Philippus Labbeus in Bibl. B. Part. II. de re Numar. p. 321. Modeſtius, quod omnino Vir ille meruit, de Neandro tulerunt judicium Jac. Aug. Thuanus, & Petr. Dan. Huetius, ille in Commentar. Hiſtor. ad ann. 1595. menſ. Maj. hic in Libro de claris Interpretibus. In condendis Græco ſermone carminibus nemini ceſſit, ut etiam judicio ſummi Polyhiſtoris, C. S. Schurtzfleiſchii, cum optimis emendatiſſimisque Vatibus contendat. Nec illa fundendorum carminum felicitas ſuos deſtituit diſcipulos, quorum longa deprehenditur ſeries, Geographiæ Neandrinæ innexa. Omnium loco eſſe poſſunt Jo. Vollandus, Greuſſenas Thuringus & præcipue Laur. Rhodomannus, cujus Palæſtina ab veterum divinitate Vatum quam proxime abeſt. Præclare inprimis de Rhodomanniana poeſi Græca judicat paſſim in Epiſtolis ſuis David Chytræus. Quædam ejus carmina feruntur inedita, eaque eximia,

mia, & auctoris genium spirantia, certe reliqua ejus cum antiquis comparanda, ut, qui non modo cum Scaligeris certare, verum etiam superare eos Græco non immerito videatur. Equidem, ut nihil consummatum est, & integrum ab omni labe, ita hic non negaverim, aut summorum repugnaverim temere virorum judicio, Nostrum sæpe in historia errore non caruisse, & non germana pro veris edidisse scriptis. Id tamen vere mihi videor de eo contendere posse, dolo id bono & ingenii pleno fecisse, neminique inferiorem fuisse, perscrutandi diligentia, solertiaque rimandi, quanquam perspicacitate judicii & acumine par non esset Joachimo Camerario, aut Davidi Chytræo. At vanum esse, videtur, laudes cumulare ejus, quem tot tantique viri summis ornarunt laudibus, nec alieno indiget ore, qui doctrinæ gloria & præstantia eruditionis omnes in sui admirationem convertit. *Ex Neandro factus tandem Gerander*, ut ipsi *ludere* placuit, in præfatione sua ad *Theocritum*, quem Guilielmo Budæo, *Medico*, consecravit. Septuagenarius anno cIↃIcXCV. decessit, diebus decem post Reineri Reineccii Steinheimensis excessum. Vid. Thuanus l. c. Chytræus in Saxon. Lib. XXX. ad ann. cIↃIↃXCV. Lundorp. Tom. III. H. Cyriacus Spangenberg in Chron. Querfurt. Melchior Adami in Vitis Philos. Programmata duo Jo. Conradi Dieterici, quibus instaurationem Literarum Græcarum descripsit, iterum edidit, Principique suo, quem vocat, Græce docto inseruit Georg Goezius, Superint. Lubecensis. 1704. Valentini Mylii Oratio funebris, in honorem Neandri habita, cujus mentionem injicit Godofredus Arnoldi in sua sic inscripta Histor. Eccl. & Hæret. Elegantissimum Epicedium, quod sequitur, est Laur. Rhodomanni, quo mortuo Præceptori pietatis & grati animi munus exolvit, depromptum illud ex D. Chytræi Saxonia loco commemorato:

Dialogus Ilfeldæ & Hospitis.

Cur ita Tyrigetum nunc Hercynis ora resolvis
In lacrymas oculos, in gemitusque animos?
Occidit Hercyniæ lux illa, Neander, & una
Occidit heu patriæ spes prope tota Scholæ!
Sicne jacet, qui te fama super æthere notam
Fecit ad Eoas Hesperiasque plagas?
Sic jacet ille quidem vita satur atque probatus,
Sat meritis summus queis mihi partus honor.
At quid sollicito tamen ultra corda requiris?
Si pia tot meritis mors data, nonne sat est?
Gymnasii metuo, ne quam Dux ille paravit,
Gloria corrueret cum Duce tota suo.
Non metus hic vanus. Quis enim Dux inde juventæ
Formandæ, & doctor tam tibi fidus erit?
Arte alii præstent docto fortasse Neandro,
Qui doceat juvenes tam bene, nullus erit.
Hanc merito laudem sibi vindicat ille, secundas
In tua qui gestet commoda, forsan erit.
Hoc mihi sat fuerit. Violis nunc ossa Neandri
Spargo, animam summo Christus honore beat!

Epitaphium eidem.

Οἷος ἔην Ἐπίχαρμος ἀν Ἑλλάδα, χρηςὰ διδάσκων
Κούρους, εὐμαθίους ἄνθεα δρεψαμένους·
Τοῖος καὶ λογίοις παρὰ Τεύτοσιν ἔσκε Νέανδρος,
Ἑρκυνίης ὄφελος, Σιλεσίης δὲ φάος.
Ἄρμενος ἦν ξένοις, φίλος ἀςοῖς. χρήσιμα δ' εἶπε
Παισὶν, ἀειμνηςον τῷ χάριν εὗρε θανών.
Qualis erat sapiens Græcis Epicharmus, in horto
Dum Sophiæ juvenes commoda multa docet:
Talis docta fuit per Teutonis arva Neander,
Hercyniæ columen, Silesiæque jubar.
Carus erat civi, bonus hospiti, & apta juventæ
Tradidit. Hinc functo gratia viva manet.

Carmen, quo Nicol. Reusnerus Neandrum cohonestavit, vel ob elegantiam prætermitti non debet, invenitur illud in poëmatum Reusnerianorum Libro III. & ita fluit:

Ἐν πυρὶ μὲν χρυσὸν δοκίμαζε, καὶ ἄργυρον ὀρθῶς·
Αἵματι καὶ σκληρὸν τόνδ' ἀδάμαντα τράγου.
Δυςυχία δὲ φίλων ἀψευδής ἐςιν ἔλεγχος·
Ἶσον ἔχει ἀγαθὸς νοῦν ἐν ἅπασι φίλος.

Scripta Neandri in usum juventutis edita, & mira sententiarum varietate svavitateque exemplorum condita, erunt fortasse, quæ sequentur. Multa prætermisit in addit. ad Gesn. Josias Simlerus plura, ut solet, Kœnigius, plerorumque fere omnium commemoratio in Gesneriana habetur bibliotheca.

Erotemata Græcæ linguæ, Basil. ap. Oporinum 8. 1565. & aliquoties edita sunt, optima tamem editio est, quæ præfationem ut nitidissimam ita eruditissimam habet præfixam, quæ in multis editionibus non reperitur.

Grammatica Hebræa, 8vo 1556.

Anthologicum Græco-Latinum, Basil. 1556.

Aristologia Pindarica Græco Latina, Basil. 1556. 8vo.

Gno-

Gnomologia e Stobæo confecta. *Basil.* 1557.

Sententiæ Theologicæ selectiores, ex omnibus Patribus & Theologis Græcis extantibus descriptæ, Græco-Latinæ.

Pindarus Græco-Latinus, cum argumentis Græco-Latinis.

Appollonius Græce & Latine e regione.

Theocriti Idyllia Græco-Latina cum argumentis. 1592. & *iterum.* 1596.

Lycophron Græco-Latinus.

Gnomologia Latina ex omnibus latinis vetustis ac probatis auctoribus recentioribus etiam aliquot, in locos communes congesta, adiectis ad finem Rhythmis & sententiis monasticorum Poëtarum, &c.

Sententiæ Lectissimæ ex Græcis auctoribus Gentilibus.

Protevangelium D. Jacobi minoris. Accessit huic dialogus quidam Christiani cum Judæo ex Svida.

E Græco translata excudit Richelius anno 1570.

Phraseologia Isocratis Græco-Latina, Basil. ap. Oporin. 1572.

Tabulæ Græcæ Linguæ, postremum ab auctore recognitæ & editæ Vitembergæ ap. Heredes Craton. 1581. & *antea* 1565.

Elegantiæ Græcæ Linguæ s. Locutionum Græcarum formulæ, a Michaele Neandro collectæ & editæ a Jo. Vollando Lipſ. 1583. *ſæpius ed.*

De re Poetica Græcorum, Lib. I. Phraseon poeticarum Lib. I. Descriptionum variarum & elegantiarum poeticarum Lib. I. Elegantiarum ſecundum tria cauſarum genera diſtributarum Lib. I. ex obſervationibus & notationibus M. Neandri collegit, diſpoſuit & edidit Jo. Vollandus. Lipſ. 1582.

Opus aureum & ſcholaſticum, in quo continentur Pythagoræ carmina aurea, Phocylidæ, Theognitis, Coluthi, Thryphiodori poemata, ad finem etiam adjectæ Nili Epiſcopi Paraneſes de vita pie, Chriſtiane & honeſte exigenda. 4to Baſileæ ap. Oporin. Geſnerus Lipſienſem quoque allegat.

Catecheſis parva Lutheri Græco-Latina, aliquoties recuſa, prodiit Anno 1564. *apud Oporinum cum præfatione copioſiſſima de S. Luthero & aliquot ejus libris & ſcriptis. Baſil.* 1567. *8vo.*

Ariſtologia Græco Latina ex Euripide. Baſil. ex officina Oporin. 1559. *4to.*

Chronicon ſ. Synopſis Hiſtoriarum. 1582. *8vo.*

Denuo recognitum Chronicon & acceſſione multarum rerum locupletatum ab ipſo auctore 1590. *8vo.*

Acceſſit huic editioni hiſtoriola Eccleſiæ ſ. populi Dei. Subjecta quoque hiſtoria quadam & narratio ſtupenda & prodigioſa de Pſeudo-Martino Gallo, qui pro marito vero ſe geſſit. &c. 80.

Orbis terræ ſuccincta explicatio 1583. *8vo.*

Iterum prodiit Lipſiæ 1586. *cui alii tractatus varii generis adjuncti ſunt, ſpeciatim, de Ruſſorum & Tartarorum religione ad Chytræum ſcripta Narratio denuo excuſ. Lipſiæ* 1597. *8vo cui additæ V. Epiſtolæ C. Peuceri ea de re ad Neandrum ſcriptæ.*

Phyſica ſ. Syllogæ phyſica rerum eruditarum Partes II. Lipſ. 1585. *8vo.*

Theologia Megalandri Lutheri ſ. Aphoriſmi breves & ſententioſi de omnibus doctrinæ Chriſtianæ capitibus & it. Theologia Bernhardi ac Tauleri. Islebii. 1581. *8vo. recuſa hæc omnia Vitenb.* 1584.

Compendium doctrinæ Chriſtianæ a Theodoſio Fabricio, & Joanne Vollando ex Germanico & Latino Hebraice & Græce converſum, ed. Vitemb. 1582.

Loci Theologici, e fontibus S. Scripturæ & Patrum Græc. & Latinorum extracti, Lipſ. 1595 *4to.*

Der Menſchen Spiegel. *ſæpe tractatus recuſus eſt.*

Bedencken, wie ein Knabe zu leiten, und zu unterweiſen, wie er von dem ſechſten Jahre ſeines alters an, biß auf das achtzehende, lernen möge *pietatem, linguam latinam, Græcam, Hebræam, artes* und endlich *univerſam philoſophiam, Islebii.* 1580. *8vo. octies libellus eſt recuſus.*

Nonnullas, a Mich. Neandro ſcriptas, epiſtolas collegiſſe Chriſtianum Daumium, conſtat ex acceſſionibus Rud. Mart. Meelfuhreri ad Almelovenii Bibliothecam promiſſam & latentem, p. 27. De poematibus ejus Græcis & Latinis nihil jam dicam, quæ paſſim, nondum tamen congeſta, latent.

JOSIAS CHRISTOPHORUS NEANDER, *Lubenas.*

Inter celebriora Luſatiæ inferioris oppida quoque Lubena venit commemoranda, cujus mœnia Sprea, flumen, alluit, quod in radicibus montium Bojemicorum, quos Sudetes vulgo appellant, oritur, lenique & obliquo tractu Marchiam petit, ac tandem ad arcem Spandoam cum Havela, flumine, ſe permiſcet. Non hic temere Philippo, ſummæ eruditionis viro, aut genero ejus, Georgio Sabino, aſſentimur, qui Spream & Svevum, fluvios, a Ptolomæo & Plinio indicatos, pro iisdem habent, cum tamen Svevus ſe in Balthicum mare exonerare ab iis dicatur, quod magis de Viadro flumine, dici oportere, conſtet. Addit Lubenæ ornamentum inſigne conventus, quem Luſati Ordines bis ibi quotannis celebrant, deque rebus patriæ ſalutaribus conſultant. Hoc natale fuit ſolum illi Neandro, viro neque indocto, neque inglorio, ſed tum officii & dignitatis ſplendore, tum celebritate ſcriptorum & famæ, noto. Vitembergæ quam plurimos per-

mansit annos, & in percipienda divinarum humanarumque scientia rerum solicitus fuit. Neque parum in iis ipsum profecisse, disputationes, numero haud parvo scriptæ, habitæque in Academia Vitembergensi, testantur. Custrini, quod Marchiæ novæ munitissimum est castellum, aliquot annos consumpsit in erudienda juventute, Ludoque ibi, quantum ex Wittenio percepimus, præfuit. Sacrorum deinde curam in se suscepit apud Stargardienses in Pomerania, populumque simul res docuit diviniores, adolescentes etiam in collegio Grœningensi literis, maxime vero linguis, quas Oriens veneratur, excoluit, ut ita honoribus in Theologia summis, quibus postea est ornatus, multo sane dignissimus videretur. Excessit e vita Anno CIↃIↃCLXXIX. annos duodequinquaginta natus. Industriæ ipsius doctrinæque testes sunt *Metaphysica*, & quam plurimæ *disputationes sigillatim de Anima rationali, de Mundo, multaque* ex philosophia, quæ mores respicit, quarum inscriptiones hic vel brevitatis causa, reticemus.

SIGISMUNDUS NEUMANNUS, *Gubenas.*

Multis perfrequens hoc inesse vitium consvevit, ut omnia tantum utilitate metiantur, & copiam rerum ubertatemque ex labore sperent. At vero, qui seculorum acta antiquiorum perlustrant, gloriæ tantum cupidi, ad vulgi operas cetera relegant, & ad immortalitatem nominis tantum contendunt. Iis plane annumerandus Noster, de quo jam commemoramur, videtur. Erat ille vir apud Gubenates consularis, qui cum dignitatibus literarum quoque studia conjunxit, excutiendis veterum, de rebus Imperatorum gestis, monumentis potissimum delectatus. Quamquam magistratus, quem gerebat, magnam daret facultatem suas in eo periclitandi vires, immo consumendi, multæ item occupationes a scribendo eum poterant avocare, tamen nihilo secius relinquendum sibi nonnihil esse, putavit, quo & post obitum, vixisse olim se, testaretur. Nimirum, ut literas erat edoctus ab ipsa adolescentia, studiorum amore semper ductus, sic iisdem inclarescere etiam concupivit. Quo consilio vitas exponere Imperatorum, qui ab Rudolpho, veteri Habspurgicorum Comite, originem ducunt, ac de rebus eorum gestis cœpit commentari, majori tamen, ut videtur, mentis alacritate, quam judicio, ampliorem ex labore consecutus famam, quam liber ipse nunc ex pretio fortunam sortitur. Namque, gravitatem Historici non per omnia secutus, propterea, quod nimio sermonis tumore & fucis utitur, magnoque sententiarum strepitu ornatum affectat eodemque conatu sæpe obscuritatem rebus inducit, Lectoris expectationem identidem frustratus. Neque tamen omnino sperni debet opera, cum vel sic nonnihil & æstimationis mereri videatur. Morum præterea Vir ille probitate eluxit præcipua, juris item peritia minime vulgari. Integritatem sane vitæ & sanctimoniam in litibus componendis diligenter facto studuit comprobare. Nepotem habuit ex filia, M. Michaelem Filizium, cujus extant ad Olai Borrichii de Poëtis dissertationem Analecta, quæ auctoris alacritatem ingenii arguunt, & eruditionem minime contemnendam abunde testantur. Alios fœtus ingenii, sine dubio maturiores futuros, præmatura mors auctoris intercepit. In his erat ille, quem in Analectorum extremo promittit, Bailleti liber, judicia de doctis complexus, atque ex Gallico in nostrum convertendus sermonem, non sine accessionibus, atque, ubi ipse alucinatus forte esset, emendationibus nonnullis.

Libri Neumanniani inscriptio hæc est: *Augustissimæ Habspurgico-Austriacæ Domus Immortalitas.* Derer Allerdurchlauchtigsten aus dem dem Hochgräfflichen Habspurgischen und Ertzhertzoglichen Oesterreichischen Hause entsprossenen deutschen Römischen Käyser erster Theil, darin *Rudolphi I. Alberti I. Friderici III.* Leben und Regierung, Wandel und Thaten enthalten. *Francof. ad Viadr. 1660. fol.*

DAVIDES OPPENUS, *Eques Lusatus.*

Hunc non natalium modo splendor, & ingenium ad literas magis natum, quam ad artes bellicas, nobilitarunt, sed portentosæ etiam declamationes, quas extra se identidem raptus sæpe ad populum habuit, & re insolita multorum judicia turbavit, idque hoc validius, quod susceptæ operæ argumentum auctoritate sacrarum literarum confirmaret. Pater ejus Georgius, Supremus in aula Brand. *Cubicularius*, viro erudito filium dederat literis imbuendum, Chr. Kuhnasto, Furstenburgensi, postea Jurium *Licentiato*, huic diligentiam adolescens comprobavit, excultique ingenii frugem in Academia etiam Francofurtensi accepit. Inde reverso commorantique in sede, quam a patre acceperat, Cossenblati, in Lusatia inferiori mira res accidit, vexabatur videlicet iterum iterumq; a spectro, diversissimæ speciei, quod corpus Oppeni in fœdissimas sæpe deformitates mutavit, & furibundis gestibus quam maximum spectantibus incussit terrorem. Supplicaverunt publice

pro

pro eo Sacerdotes, quod phantasmati, ad defectionem, libidines, variique generis scelera, irritanti, vix resistere amplius auderet. Tandem aliud quinque annorum puero simile spectrum solatio eum corroboravit, atque ut publice mores hominum increparet, admonuit. (a) Negligentem jussa non deseruit mali vis, sed recruduit, sæpe etiam apud se de intermisso negotio admoneri sibi visus est. (b) Quid tandem? Inspectantibus multis, die reviviscenti gloriosissimo Servatori festo extra se Peuzeni, Lusatorum in castello, raptus est, locutus ad populum complura, oculis clausis & exanimi similis, sine sensu corporisque motu. Repetitis ex sacro codice variis, aspersisque etiam de futuro nonnullis, populum ad vitæ emendationem cohortatus est. Expergefactus subinde ex alto quasi sono, modicoque recreatus cibo, pergere iterum instituit, neque cum hoc per octiduum fecisset, ad se rediens, ejusmodi a se facta esse, potuit recordari. Erat annus, quo hoc accidebat, trigesimus supra mille & sexcentos. Calamo hominis ἐκστατικοῦ sermones, quantum ratio temporis permisit, exceperunt nonnulli, qui iisdem interfuerunt, quorum etiam nomina editis sermonibus subjuncta reperiuntur. Extant hanc in rem duo judicia Academiæ Francofurtensis, unum Theologorum, alterum Godofredi Weidneri, Medici, quæ eo valent, ut ob pietatem Oppeni probatam & Orationum cum sacris literis conformitatem parum certi designent, aut nihil perversi argumento inesse, tantum non lectori persvadere videantur. Weidnerus, quoad ex scripto ejus liquet, Platonis de animo doctrinam sectatur, crediturque ita minus difficile ipsi fuit, eximi animum interdum divinitus a corpore, eoque spreto quasi, excurrere foras, & altis divinisque cogitationibus vacaturum ad tempus evolare. Neque reticenda hic sunt judicia Christophori Barhuti & Jacobi Fabricii, quorum ille in non interpolato Lutheri catechismo, hic in probatione Visionum & revelationum non male de Oppeni revelationibus senserunt. Estque idem ille Fabricius, qui cum Jacobo Stoltefortio, Sacerdote Lubecensi, de Visionibus & revelationibus non levem habuit contentionem, ad quam tempestive & ex Sacra S. componendam non pauci manus amicas junxerunt. Nos hic nostro stare judicio vix ausimus, sed in hoc diverse disceptantium conflictu haud illibenter parebimus aliorum, neque ex nostra affirmatione profani, aut ex dubitatione temerarii, quicquam afferemus. Id tamen vere confirmare mihi licet, multam mihi injectam fuisse suspicionem ex Vitæ Oppianæ descriptione & Homilia funebri, qua Davidis Sternius, Sacerdos Cossenblatensis, non laudavit defunctum, sed censoris munus gessisse, videtur. Ut non levis admiratio animum subiret, cum legerem, quod ipse quidem deprecaretur decisionem revelationum Oppeni, illas tamen postea, Scripturæ Patrumque auctoritate confirmatus aperte damnaret, aliaque non injucunda lectu & ingrata admisceret pro eo, quem præ se ferre videtur, candore animi germanaque integritate id laudis Oppeno tribuit, pietatis studiosum fuisse, literasque divinas non neglexisse, aliis diebus bene validum, Dominica vero infirmitate corruptum plerumque sacris abfuisse. Quo de graviter etiam conquestus esse dicitur, ac si fortasse tantus esset peccator, qui dignus non sit, sacro supplicantium publice coetui interesse. Supremum obiit diem undesexaginta annos natus, uxores ei fuerunt duæ, altera ei superstes perpessarum in conjugio molestiarum facile exemplum esse potuit, uti idem Steinius testatur. Ex liberis septem unicum filium filiamque unicam superstites modo reliquit. Revelationes ejus publici juris factæ sunt, hac inscriptione notatæ:

David von Oppens Adelicher Buß-Spiegel, oder *Exemplari*sche Warnung, und Brüderliche Vermahnung zur ernsten und wahren Buße, welche er in unterschiedenen Entzückungen durch Antrieb eines besondern Geistes gehalten. Mit *Consens* der *Theologi*schen *Facultät* in *Franckfurt*, 1630. 4to.

Addita sunt tractatui Judicia duo, primum Ordinis Theologorum Francof. alterum Godof. Weidneri, Doctoris Medici. Itemque accessit appendix *sermonum V.* in Ecstasi ab Oppeno habitorum, quos sua consignavit manu Oppenus & edidit 1639. Francof.

Fatetur Godof. Arnoldi se non vidisse, de quo diximus, tractatum, harum ceteroqui re. um

(a) Deine Hertzens-Angst und Anfechtung wird sich ändern, ohne allein solt u von dannen ausgehen, an den Ort, der dir wird gezeiget werden, und des Herrn Werck allda verrichten.

(b) Rede, Rede, und verkündige des HErrn Werck weil du aber des Heil. Geistes Werck zu treiben dir nicht wilt gefallen lassen, so magstu dir nicht lassen zuwider seyn, daß der Teuffel dein Hertz mit schädlichen Anfechtungen ängstige, und deinen Leib unaufhörlich mattere und qvähle.

rerum insignis amator, Hæresiolog. Part. III. c. 23. §. 24. ubi magnam seriem extra se raptorum motorumque mente reperire licet. Meminit ibi vaticiniorum revelationumve, quas habuit puella quædam Cotbusii Lusatorum, Margaretha Heidewettera. Haud absimile quid eodem fere tempore in Lusatis, Sprembergi, accidisse, idem narrat. Namque puellam decennem divinitus admonitam, publice docuisse, & sigillatim superbiam increpasse, acriterque in perversos hominum mores fuisse invectam. Allegat hanc in rem idem Scriptor Historiæ sacræ & Hæres. famosus Tomum quartum Theatri Europæi, p. 972. & librum inscriptionis sublimitate speciosum: **Das göttl. Wunderbuch, darin aufgezeichnet stehen himmlische Offenbahrungen und Gesichte.**

NICOLAUS POMPEJUS, *Golsanus.*

Hic quale fuerit ornamentum & Academiæ Vitembergensis, & suæ etiam patriæ, nemini non constare potest, qui de literis earumque cultoribus recte æstimare novit. Multo enim inter suos erat clarissimus & dignitate virtutis juxta ac eruditonis. Prodiit is in lucem d. XXXI. Jul. Anni CIϽ IϽC XCI. Golsæ, in Lusatiæ inferioris oppido, quod Ernestus Brotufus, Genealog. Anhald. Lib. II. c. 4. &c. 3. lib. Chron. Merseburg. Golsheimium vocat, & Studerheimorum s. Stoderanorum sedem fuisse, confirmat, gentis plurimorum commemoratione scriptorum claræ. Helmold. Chr. Slav.

Patrem habuit Pompejus sacris Golsæ operantem, qui cum ipse literas sciret probe & excoleret gnaviter, nihil omisit, quod ad puerum pietatis literarumque cultu imbuendum pertinere videretur. Cum deinde adolescentem eximiæ indolis bonitas ad majora traheret, sedulo cavit, ne aut sua se utilitate aut expectatione alios privaret. Versatus in compluribus bonarum artium officinis, tandem Sedinum concessit Pomeranorum, ut perpoliret se magis, præsidiisque artium muniret. Quod ipsum, quam feliciter fuerit consecutus, vel ex hoc colligi potest, quod idoneus statim haberetur, quem studiis nonnullorum juvenum equestris ordinis præponerent. Mox alii, quibus præesset fidei ejus commissi sunt, quorum studia & rationes diversis Germaniæ Academiis, Lipsiensi scil. Argentoratensi, aliisque adjuvit. Vitemberga, quo postea venerat, cum quibusdam evocatus, ab Ludovico Anhaltinorum Principe, Coetenas, suam ut in erudienda ibidem juventute operam collocaret. Neque id minore industria & fide fecit, quam utilitate in discentes identidem redundante. Varia sic jactatus fortuna Vitembergam denuo divertit, industriæ & eruditionis fructum percepturus. Neque spes fefellit, mortuo enim Erasmo Schmidio, artes Mathematicas publice docere jussus est, quod ipsum munus per duos & viginti annos obiit diligenter & fideliter administravit. Quanquam pro temporum ratione artes Mathematicæ haud tradi potuerunt tanta perspicacitate atque utilitate, quam hodierna quidem die fieri consuevit. Post enim operas Hugenii, Leibnizii, Borellii, Wallisii, Hevelii, Sturmii, Newtonii & Cassini aliorumque, in summum fere artes Mathematicæ fastigium eluctatæ videntur, quando tot tantisque subsidiis ad res examinandas demonstrandasve instructi, accedunt, vix ut quicquam amplius deesse videatur. Quo autem bono Pompejum & alios, illorum calamitas temporum magna ex parte carere patiebatur. Neque tamen non pro ingenii sui præstantia philosophari visus est. Fidem obstrinxit feminæ, Mariæ Dheniæ, mercatoris, Gerhardi Beckii apud Brandenburgenses relictæ viduæ, quæ ex casto ejus complexu enixa est filios duos totidemque filias. Floruit alter filiorum non minus ingenii, quam eruditionis fama, neque in hoc patri impar, quem nuper mortalium coetu quoque percepimus esse exemptum. Juris scientiam, bono discentium successu, in Athenæo docuit Sedinensi. Erat præterea idem mira fundendorum carminum facilitate, multosque adeo, quantum ad gravitatem dictionis, leporem svavitatemque attinet, post se reliquit. Alter idemque junior filius Chr. Augustus A. CIϽ IϽ LXXXIV. mens. Aug. in cursu maximæ gloriæ, quæ ipsum deinceps mansura erat, decessit. Cum autem juris peritia cederet nemini, tum Germanicæ inprimis poeseos facultate ita excelluit, ut *Madrigalibus* ejus, quæ vocantur, Germanicis nihil fere divinius, nihil editu dignius in hoc genere forte reperiatur. Egressus ex hac vita Pater fere Septuagenarius, cum LXVIII. annos complesset, A. CIϽ IϽC LIX. Multa in scriniis asservata fuisse scripta, ingenio & doctrina Pompeii minime indigna, in programmate funebri testatur A. Buchnerus, quæ itaque lucem publicam & prœlium expectant.

Post ejus mortem edita sunt
Præcepta Chiromantiæ.

Extant fortasse alia, quibus quidem jam destituimur, eorum perinde ac MSStorum quorundam commemorationem in aliud tempus differentes.

PE-

PETRUS PRÆTORIUS, *Cotbusiensis.*

Lubet hoc loco sub quadam imagine, Petri Prætorii, inter exempla inconstantiæ & ficti in religione candoris, viri alioquin eruditi, ingenium, mores studiaque referre, ut vel hinc intelligant mortales, plus innocentium probitati nocere simulatam pietatem & fraudes, quam apertam erroris confessionem. Is, de quo dicimus, Prætorius per aliquod tempus Vitembergæ versatus, in doctrina diviniori potissimum percipienda operam omnem collocavit, Doctoris Philosophi, tandem Theologi, prout publica docent acta, munus & ornamenta consecutus. V. Sennerti Athenæ Vitemberg. ad A. cIↃIↃLIV. p. 88. 100. & 134. Corrigendus propterea Scriptor Emendatæ Historiæ de mutata Gedanensium Religione, qui, Prætorium ab ipsa statim adolescentia Hulderico Zwinglio, Joanni Oecolampadio horumque sociis consensisse, putat, & Basileæ suam in divinioribus literis peritiam, easque dignitatum accessiones sibi peperisse. Verum, si mores viri ductumque ingenii, quem vel ab natura suoque instituto, vel ab consvetudine aliorum, habuit, indagemus, abunde se ubivis quædam levitas animi & inconstantia prodit. Defuncto enim Luthero, ipso Concordiæ Constantiæque die, concordia omnis & omnis constantia Vitembergæ inter Doctores expirare videbatur, &, facta ab rectius sentientis coetu discessione, conspirabant non pauci cum iis, qui sanctissimum ab Servatore institutæ coenæ mysterium omni ratione modoque elevabant. Ex quo factum, ut cum hos inter Prætorius quoque esset, censuram legis ab Saxoniæ Duce, Friderico, latæ effugere minus potuerit, qua erroris tenacibus docendi munus abrogabatur. Assumpta deinde recte sentientis specie in Marchiam concessit, neque Sacerdotis officio, quod ei commissum fuerat Regiomonte, diu functus in suspicionem venit mutati depravatique a se Catechismi Lutheri, eam ob causam, ut plerique arbitrantur, loco tandem motus. Interea vitam apud socios, qui in Misnia latebant, toleravit. Quemadmodum vero, qui semel decoxerunt fidem, gnaviter esse impudentes, nec fraudem & artes diu solent tegere, ita quoque usu veniebat idem nostro, quippe qui, datus A. cIↃIↃLXXV Gedanensibus Doctor, & mentitus aliquandiu se talem, qui incorruptas doctrinæ regulas sectaretur, statim se prodidit, postquam Zvvinglianorum placita, quæ cum Lutheri sententia minus conveniunt, revocavit ac reduxit. Incautioribus, commendato eis Catechismo Heidelbergensium & Hymnis Ambros. Lobvvasseri, haud parum sua obfuit auctoritate, ut ea re in multorum incurreret odium ac reprehensionem. Quæ tandem animorum dissensiones in apertas erumpebant contentiones, cum *formulæ* quæ ita dicitur, *Concordiæ*, Gedanum missæ, subscriberet Kittelius, sed idem facere Prætorius recusaret. Tentata ab senatu sæpe concordia sperato caruit successu, propterea, quod multos devinciret sibi Prætorius ingenii sui præstantia, mirabilique præterea occasionis captandæ artifex esset. Prohibuit Kittelium pariter, ac Prætorium Senatus aliquandiu a functione muneris, eisque orationibus e suggesto habendis publice interdixit. Interim, cum ita, irritatis exacerbatisque animis, spes omnis gratiæ evanuisset, A. cIↃIↃLXXXVIII. Prætorius, miro conflictatus morbo & diuturno, e vita excessit, diverso animorum habitu, excessum prosequentibus magno luctu aliis, aliis detestantibus defunctum, ut foedæ improbæque dissensionis auctorem. Merentur hac de re uberius legi Jo. Frimelii Vitemberga a Calvinismo graviter divexata & divinitus liberata, Leonh. Hutteri Concordia Concors, qua Rudol. Hospiniani Concordiam discordem diligenter non minus, quam feliciter, confutavit. Addatur Curike in Histor. Gedanens. Consil. Vitemberg. & Hartknochius Historiæ Prutenicæ Lib. III. c. 4.

Nihil a Prætorio editum inveni, præter

Analysin Locorum Communium Theolog. Philippi Melancht. Vitembergæ 1569. in 8vo.

Quem sine dubio librum, cum Doctoris Theologi Vitembergæ adhuc munere fungeretur, evulgandum curavit.

CHRISTIANUS PUDOR, *Gubenas.*

Cum Gallicam aliasque nationes in excolenda sui sermonis elegantia sedulos videret, idem, gloriæ inductus cupiditate, sibi quoque faciendum esse, existimavit. Quod ante ipsum jam tentavit societas, vulgo sic dicta, Fructiferorum, & quæ prioris splendorem non usquequaque assecuta, Teutonica ista. Ex qua enim magna multitudo expectationem literatorum frustrata est, propterea, quod non pauci eorum inæquali, alii calamistris injusto scribendi genere linguæ potius lacerant dignitatem elevantque. Præterquam autem Noster, quod sacerdotii munus obiret Strausbergæ Marchicorum, otium literis impendit, speciatim ornatui ac lepori Germanæ linguæ comparando. Neque plane laborem ingenium deseruit, aut utilitas omnis, quanquam libenter palmam Boedickero aliisque relinquere cogatur. Industriæ suæque conatus

natus teſtimonium libello fecit, quem inſcripſit:

Der Teutſchen Sprache Grundrichtigkeit und Zierlichkeit, aus vielen teutſchen Rednern und *Poëten* **zuſammen getragen durch Chriſtian Pudor,** *P. L. C. Ed.* **Cöln an der Spree.** *1672. 8vo.*

THEODORUS PUCHNERUS, *Forſtanus.*

Etſi is non ſcriptorum clarus numero, ſplendore tamen conſpicuus fuit munerum pariter, ac eruditionis, vel ex hac ratione commemorandus, quod Paulus Freherus, vitas doctorum explicaturus, eum eſſe prætereundum haud exiſtimavit. Patre genitus viro conſulari, Forſtæ, anno eodem, quo Imperator Auguſtus Ferdinandus, abalienatos ab ſe Bojemos armis coercuit, abrogata puriori religionis doctrina Bojemiæ regno, quod accidit anno ſupra mille ſexcentos vigeſimo ſecundo. Illæ autem temporum calamitates, quantæcunque fuerunt, non tantum valuerunt, ut a literis Noſtrum, quod robuſto eſſet invictoque animo, deterrerent, ſed unus earum amore incenſus Vratislaviæ & Halis, præſtantiſſimis bonarum artium officinis, diligentem operam navavit. Præcipue carus erat acceptusque Halæ Chriſtiano Gveinzio, qui variarum ſcientia rerum adauctum cumulate ornatumque e ſua ſchola dimiſit. Torunium poſtea Pruſſorum, optimas diſcendi literas cauſa, acceſſit, altiusque in Pruſſiam & Semigalliam, patriæ rebus per funeſtum illud bellum quam maxime afflictis, penetravit. In patriam tandem ex Livonis reverſus, Vitembergam ſalutavit, ibique literarum elegantia, & præcipue diviniorum ſcientia rerum ingenium exornavit, ita ut, quod de ſacris perceperat myſteriis, quodque obſcurum eſſe videbatur, explicaret aliis identidem excellenterque pronunciaret. Qua de re factum eſt, cum admirabili quadam in ſacris orationibus valeret facundia, ut a Barone Biberſteinio Forſtam, oppidum noſtri patrium, ſacerdos evocaretur, quod etiam munus ſummo animi candore morumque ſanctitate ſingulari obire ſemper eſt viſus. Magdeburgenſes tum & Hungaros haud paucos fama eruditionis & eloquentiæ, quæ erat in Puchnero, ita ceperat, ut operam ejus in docendis ſacris uno eodemque tempore efflagitarent. Puchnerus tamen, voluntati Pannorum ſubſcribens, Boeſingam, oppidum in Hungaria ſitum inferiori, contendit, A. CIↃ IↃCLVI. Hic quantum aſſecutus gratiæ apud populum, qua item valuerit auctoritate, haud obſcure inde poteſt intelligi, quod in Synodo Boeſingæ habita Contubernii, ut vocatur, Poſonienſis Collega, in Moderenſi Præſes ejusdem contubernii eſſet. Uxores habuit duas, alteram Pannonicam, Noribergenſem alteram, utramque tamen infœcundam nullaque prole felicem. Tandem conſilium cepit ex Pannonia emigrandi, propterea, quod variis, iisque graviſſimis, impeteretur ibi morbis, vi mali valetudinem vehementer affligente, ut, exauctoratus quaſi, aut rude donatus, Noribergam ſe conferret. Spem ibi ceperat non vulgarem ſanitatis recuperandæ, ex uſu maxime thermarum acidularumve, niſi arbitro fati vitæque aliter viſum eſſet. Gravior enim malignitas morbi invaluit ipſo in itinere, adhibito licet Stutgardiæ medendi artifice peritiſſimo, correptusque apoplexia, duo de quinquaginta natus annos, expiravit, A. CIↃ IↃ CLXIX. adulto Majo. Exequiæ ei pro dignitate factæ ſunt Zavelſteinii, terræque mandatum corpus, dato laudum amplisſimarum præcone M. Jo. Friderico Hochſtættero, prout hæc pleraque omnia annotavit Paulus Freherus in Theatro virorum eruditione clarorum.

JOANNES RHAGIUS, *Æſticampianus*, alioqui *Sommerfeldenſis.*

Medio propemodum quinto decimo eſt ſeculo natus Joannes Rhagius, Sommerfeldii, oppido Luſatiæ Inferioris, quod qua ratione Brandenburgenſium Marchionibus ſubjectum ſit, docuit ex Curæi Annal. Sileſiac. aliqua ex parte Chriſtophorus Manlius extremo libro MSStorum de Luſatia Commentariorum. Incidit pæne Rhagii nativitas in graviſſimi belli tempora, quod Luſatos inter & Septemvirum fuit Brandenburgenſium, Albertum, Achillis vulgo Germanici cognomine inſignitum. De quo Alberto Vates ille, Noas Bucholzerus, Dahmenſis, in Epithalamio Petri Prætorii ſic cecinit:

> Oppoſuit ſeſe felici Marte Polonis,
> Ille Boruſſorum debilitavit opes.
> Luſatos Viadri populos devicit ad undas,
> Et fregit vires, Dux Pomerane, tuas.

Inclinante autem ad interitum Orientis imperio, cum infauſtis Saracenorum armis quateretur, qui literas non contemnebant modo, ſed plane ignorabant. Hanc fati legem, & has rerum viciſſitudines agnoverunt multi ſummæ eruditionis viri, qui, avitis egreſſi ſedibus in Italia aliisque Occidentis regionibus tutum domicilium quæſiverunt. Exorta hac ratione doctrinarum luce in Italia, quæ Græcis doctoribus abundare quaſi videbatur, undique confluxerunt e Germania variæ eruditionis cupidiſſimi. Namque Sapientes dudum erant pertæſi nuga-

nugarum, quibus ſcholaſtica gens ſuperbiebat, quasque, tegente vitium obſcuritate, imprudentioribus vendebant. Non immerito fortaſſe mihi videor ex multis conjicere indiciis poſſe, eodem tempore Rhagium quoque in Italiam contendiſſe, docentium ibi excitatum fama, exemploque aliorum confirmatum. Erat etiam tum Romæ Jo. Aurelius Queſtenbergius, Freibergenſis Miſnicus, qui, pro ſuo in literas amore, proque liberalitate ſua mirifice Germanos ſublevavit, ornamentoque non uno auxit Joannem Capinonem, ſ. Reuchlinum, & Joanne Rhagio familiariſſime uſus eſt. Teſtes ejus rei ſunt P. Albinus & Georgius Fabricius, qui cum alibi, tum ſigillatim in Roma veteri, ubi ſolertiſſimi hujus Queſtenbergii, mature nimis erepti, obitum jure deplorat. At vero, ſi unquam fortuna inſtabilis & virtuti infeſta fuit, in hoc vim ſuam magnopere exercuiſſe videtur. In multas enim Germaniæ civitates venerat Rhagius, literarum docendarum cauſa, ut in præcipuis literarum in Germania inſtauratoribus facile habeatur. Sed, prout tum erant tempora, non benigniori affectu excipiebatur a rudibus, atque olim Vergilius, aut Reuchlinus etiam, qui ultra vulgi captum ſapere videbantur. Ejectus itaque expulſusque eſt variis ex locis Rhagius, vix tamen usquam majori cum acerbitate, aut injuria majori, quam ex urbe Lipſienſi. Graviter ibi docuerat Latinas Græcasque literas, & expoſitis utriusque linguæ ſcriptoribus, tantas eruditionis opes in diſcentes transmiſit, (c) meliori ut fato dignus omnino duceretur. Ipſe, de quo diximus, in oratione habita, diſcedens Lipſia, quam plurimos optimæ notæ Scriptores recenſet, quos ex utilitate multorum conſuevit Lipſiæ explanare, videlicet, lacteæ ubertatis Hiſtorici monumenta, T. Livii, & Plinii Majoris de rebus naturalibus Commentaria, Plautique Comoedias, Horatii idem Carmina, Virgilii Aeneida, Tullii Epiſtolas, ejusque tres de officiis libros, tandemque Cornelium Tacitum, & Divi Hieronymi Epiſtolas. His rite explanatis, ſuam porro operam pollicetur in interpretando Priſciani opere, Auli Gellii Noctibus Atticis & Auguſtini libris de doctrina Chriſtiana. Verum execrabilis nonnullorum livor honeſtiſſimos viri conatus & conſilia eluſit, tantoque juventutem bono orbavit. Infremuerunt præcipue monachi inſulſi, qui gratia clementiaque Georgii, Ducis Saxoniæ, præmuniti, famæ Aeſticampiani maximopere invidebant. Quapropter ne auctoritas ſua noſtri eruditione paulo labefactata prorſum intercideret, una omnium conſenſione & voluntate ad opprimendum Rhagium convenerunt, idque tandem effecerunt, ut Lipſia innocens vir Anno cIↃ IↃ XI. expelleretur. Ceſſit itaque conſcientiæ fiducia comite, monachorum invidiæ, cum impetum rabiemque eorum amplius ferre non poſſet, & eorum ignorantiæ adulari, hominum more abjectiſſimorum, nollet. Fortunæ poſtea ſedem, otiumque tranquillum Vitembergæ quæſivit, ratus cum Ariſtippo, artes tandem aliquo in loco juſtos reperire exiſtimatores & haberi pretio magis æquo. Nihil hic dubitationis eſt, quin pari diligentia & dexteritate artes tradendi exactiſſima etiam hic valuerit. Neque ſe a divinioribus prorſus abſtinuit, aut alienus ab reducta religionis puritate fuit, dubitari ut poſſit, felicior ne fuerit, quod morti propemodum vicinus renaſcentem viderit religionis ſinceritatem, utrum, quod ei ipſos inter inſtauratores contigerit vixiſſe. Pervenit tandem veneranda canitie usque ad ſexageſimum ætatis annum, & pridie Kalend. Jun. Anno cIↃ IↃ XX e vita migravit. Commemoranda adhuc de ſummo illo viro eſſent plura, quæ per feſtinationem non licet, alio tempore commodiore ve occaſione explicatius reddenda. Deſcripſit præterea, quæ geſſit Aeſticampianus, quæque ipſi eo tempore, quo literas docuit in Academia Lipſienſi, acciderunt, non inerudita Diſputatione M. Daniel Fidlerꝗ, Hohenſteina Miſnicus, adjecit quoque, qua Lipſiæ valedixit Rhagius, orationem, manu antea exaratam, communicatamque ab Erneſto Salomone Cypriani, Athenæi Coburgenſis Directore. Mortuum Aeſticampianum tumulo amici cura-

(c) Hac de re ipſe Rhagius in oratione, qua Lipſienſibus valedixit, teſtatur, ita locutus: Quatuor indies aliquamdiu horas prælectioni veſtræ hic dedi, cum alias etiam partim repetitionibus & inculcationibus conſumerem, partim autem commentationibus & verſibus pangendis contererem, adeo, ut vix aliquid temporis vel victui ſumendo, vel ſomno capeſſendo, vel officiis amicorum exequendis reliquum mihi fuerit, quæ profecto omnia non quæſtus alicujus aut famæ gratia, (utrumque enim eſt mihi permediocre) ſed ſtudio tantum de vobis & patria bene merendi factum eſſe, ſcitis fere omnes. Quotquot autem ſunt aut adoleſcentes, aut ætate jam profecti, qui ex labore & induſtria mea vel doctiores ſemper facti ſint, vel meliores redditi, & Deus ſcit, qui & nobis & ipſis tantam gratiam dedit, & vos non ignorare debetis, qui eos tum vidiſtis, tum etiam audiviſtis.

curaverunt inferri, atque, epitaphio perelleganti extructo in templo Parochiali Vitembergæ, sequenti carmine nobilitari, quod ipsum invenitur laminæ æneæ in muro orientali ad sinistrum Altaris inscriptum.

JOANNES RHAGIUS, ÆSTICAMPIANUS LUSATUS, POETA LAUREATUS ET THEOL. DOCTOR.

Laurea Germani viridans tibi Cæsaris una est,
Altera Romulei munere Pontificis;
Tertia sacrifica plexa est de Numinis ara.
Cingunt docti comas Laurea serta comas,
Rhetoricen, Sophiam, Vatum monumenta professus,
Annis viginti plusve minusve tribus.
Danubius, Rhenus testatur, & Odera & Albis,
Spiraque cum docta Sequana Gallus aqua.
Jam sexagenos complesti vividus annos,
Nec scis quo loculo, quave cubabis humo.
Sic tibi non census, fastus, possessio, fraudes,
Sed pax, libertas, gratia chara fuit.
Extra fortunam est carmen, quo lamina corpus,
Signat, ubi positum quave tegatur humo,
Ut si quem tanget pietas, miseratio casus,
Ingemat & fati sit memor ille sui.

Male distingvuntur ab se Joannes Rhagius Aesticampianus & Joannes Sommerfeldius, cum unum eundemque indicent hæ appellationes. Ex hoc se satis expedire non potuerunt, Conr. Gesnerus, ejusdemque Bibliothecæ Amplificatores, diversosque fecerunt Aesticampianum & Sommerfeldium. Edita ab hoc Rhagio Aesticampiano commemorantur.

Carmen Sapphicum, ad Studiosos Eloquentiæ, cum doctorum Virorum Epigrammatis, Nicolai Weidmanni, Ulrici Hutteni, Viti Werleri, Valeriani Sifridi.

Item Præcepta Grammatica.

In Martianum Capellam præfatus est & in quædam Plauti Comoedias, itemque

In LL. Oratorios Ciceronis.

Phalæcium etiam scripsit in Libros Wimphelingi de integritate.

Libanii Epistolæ, antea translatæ in sermonem Latinum a Francisco Zambicario, Bononiensi, editæ vero postea, & emendatæ, argumentisque illustratæ, addita etiam præfatio luculenta & erudita est a Joanne Sommerfeldio. Impress. Cracoviæ 1504. 4to.

PARNASSUS GORLICIORUM,

Auctore

CHRISTOPHORO STAUDIO GORLICIO LUSATIO.

*** *** ***

AMPLISSIMIS, PRUDENTIA, VIRTUTE,

Doctrina, rerum usu, præstantissimis Viris, Dn. Consuli, Consularibus & Senatoribus inclutæ Gorlicensium Reipubl. Dominis & Mecænatibus suis colendis, S. D.

Illum næ Stygiis dixero fluctibus
Emersisse, feræ cautibus horridis
Idæ progenitum; lacteque Tigridis
Nutritum: nitidis Pallados artibus
Grajæ qui stolido pectoris invidet
Ductu: atque has gladio tollere nititur;
Et flammis rapidis expetit urere.
Illum næ superis dixero sedibus
Natum, qui Sophiam laudibus inclutis
Effert: & studiis omnibus, omnibus
Mentis viribus, & corporis adjuvat;
Et blandus propriis suscipit ædibus:
Illique ut lepidæ basia filiæ
Figit, svaviter amplexibus imminens.
Urbs felix igitur: cujus in incolas
Fundunt Pierides munera blandulæ,

Fon-

Fontis Pegasei lympida flumina:
Quæ cives quoque nunquam renuunt, neq;
Contemnunt tumidi forte superbia.
Hinc surgunt etenim, Christe, tuæ manus
Doctores; populo cœlica dogmata
Qui tradunt, facili semita tramite
Quæ ducat superas ad superum Ducis
Ædes, cærulei flammea sidera
Monstrantes operis: voceque supplice,
Et verbo prohibent: ne fera guttura
Pandens Tartareus surripiat Draco
Agnos de stabulis Christicolum piis.
Hinc surgunt etiam munia publica
Urbis qui subeunt: sceptraque patriæ
Præclara moderantur sapientia:
Nixi propositis legibus improbos
Flammis, exiliis, enseque puniunt:
Gaudent Justitia, pessima munerum
Solerter fugientes laquearia:
Curant consiliis res male perditas:
Quassas eripiunt æquoribus rates.
His ergo DEUS, hæc omnia dans, favet:
Virtus, & favor & lingua potentium
Vatum divitibus carminibus favet:
Dignos laude viros fama vetat mori.
Hinc surgunt etiam, qui rude parvuli
Informant pueri pectus: & optimis
Complent ingenium svaviter artibus:
Ut crescant ita mox agmine ramuli
Ingenti virides: qui bene moribus
Et virtute parentes referent bonos.
Hæc sunt Pieridum munera, credite,
Quæ paucis veniunt urbibus obvia:
Quæ non imber edax, non Aquilo impotens
Possit diruere, aut innumerabilis
Annorum series, & fuga temporum.
Hæc, o Gorlicii, civibus omnia
Vestris conveniunt: ut mea leniter
Stringit Musa levi carmine: quod bono,
PATRES, quos pietas, quos honor & decus
Exornat, legite & sumite pectore:
Quo vobis etiam dedico & offero.
Hoc, si vestra teget gloria, dignitas,
Non Momi veniet morsibus obvium.

V. Amplit.
Observantiss.
Christoph. Staudius
Gorlicius Lus.

PARNASSUS GORLICIORUM.

Propositio bipartita. *Nunc hæc exigua extorquet mihi carmina magnum*
Magni montis opus; Parnasum nomine dicunt;
I. *Lusatis ora sua quem circum amplectitur alvo.*
Ejus quæ fuerit majorum tempore forma,
Et quæ sit nostro, tenui modulamine condam.
II. *Et vos illius montis juga sacra colentes*
Musæ, vos dicam: & facile comprendere versu
Aggrediar, vobis quæ sit clementia nostram
In patriam: quando fugientes Dardana regna,
Præpetibus pennis ausæ vos credere cœlo,
Insuetum per iter tandem enavistis ad oras
Nisiacas; tanto dignatæ munere cives:
Fixistisque pedem Parnasi in culmine montis.
Ast infirma mihi vis est, infirmaque virtus;
Quæ nequeat meritas vobis persolvere grates.
Ergo animum inspires nobis, linguamque gubernes Invocatio.
Christe, DEUS vatum: date commoda plectra canenti
Ad mea præsentes cum Christo vota sorores. Occasio historiæ.
Tempus erat; cursu Phœbus confecerat orbem
Jam medium; & fervor rapidissimus arva tenebat:
Ecce ego Gorlicia progressus ab urbe, petebam
Arva, ubi Parnasus diverberat arduus auras,
Summaque verticibus contendit ad astra duobus,
Immersam cupidus molem spectare, situmque;
Has mecum tacito curas sub pectore volvo:
Quid facio demens? cur nunc mea tecta relinquo,
Ausus inaccessæ montis me credere rupi?
Dum mente hæc reputo montis radicibus adsum:
Et quamvis superare jugum, summumque cacumen
Tangere vix valeo: tamen ad fastigia tendens
Membra levo tereti baculo; tardusque labore,
Oblongo nitor vestigia ponere clivo.
Tantum aberam summo, quantum semel ire sagitta
Missa potest: fessus recubans sub tegmine fagi
Auribus assiduos arrectis haurio cantus.
Hic etenim querulo, clamosoque ore cicada
Crebro alas quatiens dat acutum stridula cantum.
Hic volucres cantu svaves sub fronte latentes
Certant obsequio, & testatæ carmine dulci
Lætitiam late concentibus aëra mulcent.
Hic merulus modulans alternis concinit odis;
Parte alia dulces exercet acredula cantus.
Et quamvis omnes modulamina voce volucres
Tentarent: tamen haud Philomelam carmine vincunt:
Quæ tam dulce sonans fundebat gutture carmen:
Ut mea laxarem securæ membra quieti.
Nec mora, dum mollis fessos sopor occupat artus:
En ego percipio voces; & verba vocantis
Sentio: sic somnum mihi præceps abstulit horror.
Hic Dea sese offert mihi, formam & virginis ora
Ostentans, dederatque comas diffundere ventis.
Hujus candidulis contendunt lumina stellis:
Malaque purpureos dant albo mista colores:
Marmoris instar habet niveos, eboris ve lacertos,

Collaque; nec cedunt calthis cerave capilli.
Obstupui, gelidusque coit formidine sanguis:
Arrectæque steterc comæ, & vox faucibus hæsit.
Ast hæc, tolle metus, inquit, depelle timorem:
Haud infensa tibi veni: sunt candida nobis
Pectora; sunt animi molles, est gratia vocis.
Hæc ubi dicta dedit; secum monet ire modeste
Dextra me prensum: & fesso vestigia firmans,
Ad latus it comes, & montis me ducit in altum;
Circum ubi prospectus longe lateque patebat.
Hic ubi constitimus, verbis his farier infit:
Audin', pauca loquar, deque hoc te monte docere
Ordiar: hinc urbis vestræ ingens gloria manat.
I. Narratio. *Cernis, ait, geminum cornu, quorum illud ad Austrum*
Vergens submissum est; cernis sublime secundum,
Quod pedibus premimus nostris, Aquilonibus obstat:
In bifidoque patet spaciosus vertice campus:
Aspice piniferum caput, ac ingentia saxa.
Arx in Parnasso. *Arx erat hic vasto suspectu, & turribus altis*
Opportuna loco: munimen & ardua rupes
Præstabat laterum anfractu: geminique minantes
Ad cœlum scopuli arcebant accessibus hostes:
Terrebant densæ hinc silvæ, lapidesque maligni,
N. a Landscron. *Hinc spissæ rupes; vix semita parva patebat.*
Nobilis extruxit sedem hanc Landscronius heros:
Ut, si forte duces Mavors ad bella vocaret,
Tutamen sibi præberet, tutosque receptus.
Post varias experta vices, variosque subinde
Passa duces, tandem numerato venditur auro
Gorlicenses. *Gorliciis: illi pagis, urbique timentes,*
Ne, si forte virum spoliorum & cædis amantem
Arx ea susciperet, campos vastaret apertos;
Vel tacitos pecorive dolos hominive pararet:
Tandemque imperio ductor succederet urbis:
Solliciti partes animum meditando per omnes
Versabant: si qua potis hanc avertere cladem:
Moliri interitus arci meditantur: ea una
Denique cura animo sedet, hæc sæpe una resurgit:
Protinus acciri cives ad limina Consul
Imperat: ecce igitur dedit ingens buccina signum:
Conventus, Gorlicensium. *Quo subito intonuere domus & splendida tecta.*
Continuo ruit ad Patres gens omnis; & adsunt
Gorlicii cœtus, cives, juvenesque, virique.
Illi animis promti, studiis coire parati
Una omnes: variis resonat sermonibus intus
Oratio Consulis. *Curia: dum in medio Consul sic farier orsus:*
Gorlicii Cives, belli fortissima proles,
Sobeslaus Rex Bojemiæ conditor Gorlicii, An. 1131. *Quos olim huc Sobeslai clementia regis*
Duxit, pro summis meritisque hanc condidit urbem:
Hæc animis, quæso, vestris insigite dicta:
Vos scitis, quanta nostras formidine mentes
Perculit ad fines posita dux nobilis arcis:
Et data sit nunquam contra pugnare potestas;
Sed (licet inviti) ejus sæva probavimus ausa,
Ast tandem (sic fata volunt) occasio nobis
Nunc satis ampla, data est: turres sunt ære redemtæ
Parnasi montis, nostra ditione tenentur.
Ergo, quæ nobis nunc sit sententia, pandam.
Nos habitant circum virtute ac ære potentes,
Nobilitate graves, qui summis viribus omnes
Nitentur: technis ut monte atque arce potiti
Fucatis; turri dominum, ceu cuique placebit,
Præponant: celsam qui fors spem ponet in arcem:
Cum cernet quod sit nostris imperditus armis;
Omnia tentamenta, dolos, vimque induet omnem;
Insidias struet; ac ubi erit data copia damni;
Nos contra armabit socios: nec mœnia tutos
Nostra tegent cives & inibit prælia in ipsis
Aggeribus murorum, & nos depellet ab urbe:
Nosque in vincla dabit: vinctosque inducet in arcem
Victor: nos captos ridebit cætera turba.
Hic opibus vestris opus est, hic viribus usus.
Quadrijuges Phaëthontis ubi summo æthere sacram
Naribus efflabunt lucem, qua colla colubri
Calce terens Stygii, & confracto poste sepulcri
Victor ovans Christus superas emersit ad auras:
Quisque suis rutris præsto, atque ligonibus adsit:
Quis æquata solo fumantia culmina ponat:
Auxilium patriæ nostrum quoque serviet urbi.
Dixerat: exciti Cives communia jungunt Effectus
Fœdera: & unanimes magno cum murmure poscunt, Orationis
Sumere tela manu, jam jamque evertere muros.
Ast sermone Patrum Populi est furor iste repressus.
Dicta dies aderat: liquido & jubar æthere tollit
Sol feriens radiis suprema cacumina primis:
Sunt memores jussi Cives: instructa juventus
Ferro accinguntur: rutro hic armatus acuto
Advolat: ille adfert prælongo sarcula ferro:
Non ærei desunt conti, sævique ligones:
Ille sudes stipitesque refert, hic pastina portat.
Procedunt portis; & complent undique campos:
Telis horrescit variis seges: æraque fulgent
Sole lacessita, & lucem sub nubila jactant.
Nec longas traxere moras: denso agmine montem
Conscendunt, arcemque parant confringere ferro. An. 1422.
Incumbunt operi: cunctos idem ardor habebat: Arx Parnassi in ipso paschate dirui cœpta.
Ac inter sese multa vi brachia tollunt
Una omnes: strepit assiduo ingens verbere murus

Pulsus:

Pulsus: & absiliunt scintillæ & pulvis in auras.
Non aliter, quam cum crudelia prælia miscent
Vulneribus crebris hostes; & ferrea pulsu
Arma armis rabido torquent, glomerantque furore,
Dant sonitum flictu galeæ & cava scuta frequentem.
Verberibus montes reboant, clamoreque silvæ
Responsant circa. Verum nec saxa fatiscunt:
Nec duros possunt ferro convellere muros.
Nam quantum tota vir rutris luce revulsit:
Evaluit tantum non magno pondere pressus
Pellibus acceptum, vicinam ferre sub urbem.
Linquuntur lacerata domus fundamina: muri
Dimidii pars fracta jacet: pars cætera monte
Fixa manet; veterisq; adeo vestigia turris.
Gorliciis æstas vix nona refulserat agris;
Aurea concordis cum vere secula pacis
Gorlicii regnare putant: fortuna feroci
Ora refert vultu: torvaq; in fronte severos
Torquet atrox oculos: mortem interitumque minatur.
Ulricus a Biberstein. *Nam, quibus ignotum est mihi Biberstenia proles*
Artibus Ulricus, Parnaso monte potitus,
Tecta novat, pinnisq; arcem circumdare tentat:
Inde novæ rursum turres & mœnia surgunt.
Contrahit ære viros, armatq; in bella: feruntur
Exigui numero; sed bello vivida virtus:
Hi domino absenti, nec quicquam tale volente
Furta parant belli convexo in tramite silvæ:
Implentq; angustas armato milite fauces:
Gorliciis ut damna ferant, sternantq; meantes.
Heu tunc impendent tibi fata cruenta, viator:
Sterneris imbellis, cuncto spoliaris amictu.
Gorlicii, cum famâ fidem, missiq; reportant
Exploratores, expectant fortiter hostem,
Observantq; dolos: non corda insultibus ullis
Fracta nec acta metu frigent: levibusq; subinde
Decertant pugnis: nunc his victoria cedit,
Nunc illis, pugnantq; pari discrimine pugnæ.
Eod. anno. Husitarum irruptio. *Interea exoritur nova fax: in prælia surgunt*
Hussiades: armis & in arva inimica feruntur:
Fit via vi, vastantq; agros, hominesq; trucidant:
Cæde calent; stragem cunctis mortemque minantur:
Vis ferri (horrendum) & violentia regnat in ausis.
Atq; hæc caussa fuit pacis: sic namq; coacti
Eod. an. 30. Julii 24. *Gorlicii Ulricum precibusq; minisq; rogarunt:*
Auferat insidiis ansam; compescat atroces
Supplicio; sit pax vicinis. Ille petita,
Castigans pravos, sequitur: pacemque sequestram
Pacis amans pepigit: mistiq; impune coloni
Erravere viis, concordia corda gerentes.
1434. Joannes dux Saganensium emit arcem Parnassi, & cupit illam instaurare. *Accipit hæc inter turres justo ære redemtas*
JOANNES, quem tunc Dominum agnovere Sagani:
Hic arcem (pars namq; diu imperfecta jacebat,
Pars nuper renovata) studet circumdare muris
Immensis, aptare domum, celsisq; theatris
Fundamenta locare bona, immanesq; columnas
Rupibus excidens, æquatas ducere cælo
Turres, & pinnas, & propugnacula belli.
Erectam complere viris parat: utq; per altos
Vult omnis muros Legio sortita periclum,
Excubet, expediatq; vices, quæ cuiq; tuendæ.
Maxima jam saxis surgebant mœnia: nexæq;
Ære trabes: foribus cardo stridebat ahenis:
Impositi vigilant vigiles fulgentibus armis. 1437. 31. Octob.
Insuper exposcit, vigiles ut alantur ab urbe;
Gorlicii Cereremq; darent, & pabula numis
Mutent, ut miles vitam sine crimine possit
Degere: nec raptis cogatur vivere prædis.
Hæc etiam res Gorliciis oblata timorem
Addit: at hic licet exiguam sperare salutem
Deberent: tamen afflictis confidere bus
Conantur melius: delectos ordine ab omni
Sex Oratores ad culta palatia sacri
Cæsaris ire jubent SIGEMUNDI; regna premebat
Qui ditione sua, CHRISTI mandata secuta,
Donaq; ferre viro, precibusq; orare salutem. 11. Novemb.
Haud mora, festinant jussi, rapidisq; feruntur
Passibus, interea collectis civibus, ora Conventus
Quos hæc amplexu fovet undiq;, summa pericli Lusatiorum.
Ponitur in medium: res ardua plena timoris.
Primores mæsto defixi lumina vultu
Astant: eventus animo casumque volutant.
Stat paribus circum curis agitata caterva,
Et multo inter se vario sermone ferebant.
Talia Dux tandem posita de sede profatur:
Concilii quæ causa, patet, generosa juventus; Oratio Ducis Lusatii.
Consilii quæ causa, bono, rogo, suscipe vultu.
Misimus ex nostro ter binos ordine patres,
Qui nostros referant casus, remque ordine pandant;
Cæsaris auxilium implorent: & supplice pacem,
Post varios motus, varia & discrimina rerum,
Voce petant: quamsi nobis sors dura negabit,
Viribus utendum vestris est: justa foventi
Omnia dat, qui justa fovet: nec Numina desunt:
Non spolium nostris, non regnum quæritur armis:
Externis merito Dominis servire negamus.
Hæc ubi dicta dedit; non parvo murmure vulgus
Secum certa fremit: Pietas, patriique penates
Suppeditant animos: revocantque in pristina vires.
Si licet, exclamant, veras expromere caussas: Responsio populi.
Vestra quod occultas tenuit patientia vires
Conquerimur: deerat vobis fiducia nostri?
Dum movet hic calidus spirantia corpora sanguis,
Et dum pila valent fortes torquere lacerti:
Stabimus haud trepidi contra: ne turbidus hostis
Confidens arci, lætetur sanguine nostro,
Servitiove. DEUS tales avertito clades!
Hæc fati; elatas, quæcunque pericla vocarent,
Promisere manus: ferit aurea sidera clamor.

Jamque iter emensi, turres ac mœnia Pragæ
Ardua legati cernunt, murosque subibant:
Nuncius ante volans Augusti ad Cæsaris aures
Profert, Gorlicio sex, publica jussa ferentes,
Adventasse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat: & solio medius consedit avito:

Cæsar Sigismundus ad Legatos Gorlicenses.

Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
Dicite Gorlicii, cur has venistis ad oras?
Quid petitis? quæ causa viæ, vel cujus egentes?
Vix ea fatus erat: submissi maxima donant
Munera: dein tali Legatus voce locutus:

Oratio Legatorum ad Cæsarem.

Armipotens CÆSAR, Romani maxime Rector
Imperii: hoc sanguis nostris effusus in arvis
Commeruit: sævi Hussiades cum Marte feroci
Oppida diruerent vicina, agrisque colonos
Abriperent: & multa darent, heu, millia letho:
Hoc pietas, fortisque animus, præclaraque facta:
Cum nostram frustra oppugnarent molibus urbem:
Aut extructa sedent circum castella sub armis:
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrant
Marte locum, & variis nequicquam insultibus urgent.
Non secus atque lupi, quos magna fatigat edendi
Ex longo rabies, & siccæ sanguine fauces;
Cum ventum ad caulas, pleno insidiantur ovili;
Omnesque intendunt vires, qui commodus agnos
Excutiat modus ex stabulis: clamore molossi
Latratum exercent: ast illi sævius instant
Unguibus: ac frustra postes convellere tentant.
Nunc cum parta quies, externoque hoste fugato
Pax optata bonis merito sit danda colonis:
Ecce recens hostis, furtivaque prælia gliscunt.
Nam bis septenum Sol circumvolvitur annum,
Cum tua, summe Ducum Cæsar, mandata secuti,
Arcem in Parnaso, quæ clam molita periclum
Urbi impendebat, ferro convulsimus: at nunc
Dux renovata tenet JOANNES milite forti
Mœnia: & a nobis huic nutrimenta requirit.
Ex illo qui nos casus, mala quanta sequantur:
Et quales maneant clades, civesque, Patresque,
Emicat: arx nostræ vicinis imminet urbi
Turribus: impositi vigiles mercede parati
Omnes observant aditus, quæ causa timori,
Excubiisque adsit, nostras non venit ad aures:
Triste sed augurium, dirum quid pectore ducit.
Non etenim invadunt hostes, nec molibus instant:
Non ferro celsas cogunt defendere turres:
Non latro capere arma jubet: non ulla coorta est
Seditio: nullus populo furor arma ministrat:
Nulla patet belli facies; pax esse videtur.
Ergo alius latet error: atrox fors miles, ut alte
Prospiciet prædam venientem turribus: (illa
Namque dolos, semperque nefas sub pectore versat
Colluvies hominum) ardebit dolor ossibus ingens:
Qua tentet ratione aditus, & qua via ferro
Incautos sternat; prædamque avertat opimam.
Qualis ubi aut leporem, aut candenti corpore cygnum
Conspicit in ramis latitans Jovis armiger: omnes
Sese agit in partes: jamque huc, jam dirigit illuc
Cursus, insidias quærens: ut morsibus artus
Pascatur rabidis: & pinguia viscera tondens,
Rimatusque epulis, vacuam demergat in alvum.
Sic illi ad prædam proni, cupidique nocendi,
(Suadebit vesana fames, aurique cupido)
Arma frement, nec erit tum sat rationis in armis:
Sternetur turba imbellis: totisque rapinas
Corradent campis, argenti pondus & auri.
Denique cum semel est spoliandi facta potestas:
Spe mentes acuent: sesesque impune vagari
Censebunt: sic nullus ager, nec silva, viæque
Cædibus existent vacuæ, sed strage gemiscent:
Nusquam tuta quies: sed plurima mortis imago.
Utque feræ tigres nunquam posuisse furorem
Creduntur: silvis dum matrum lustra sequuntur,
Quas hominum pecorumve diu pavere cruores:
Sic solitis illis mortales sternere ferro,
Durabit consueta sitis: semel ore receptus
Pollutas sanguis dabit haud mansuescere fauces.
Quem post inveniet tam sæva potentia finem?
Quis modus his scelerum? nobis quæ meta laborum?
Quænam confecti merces, quæ præmia belli
Reddentur? non hoc præstantia facta requirunt?
O male vicinis hæc arx fundata colonis,
O tristi damnata loco! Pax alma per omnes
Et tranquilla quies populos? nos præda furentum,
Nos erimus: tuto nec erit procedere gressu.
Ah urbem invisam; heu fatis contraria nostris
Fata! rapax nobis melius fortuna dedisset
Fortiter ob patriam pugnando occumbere morti.
Sed tantus teneat ne mentem & pectora terror:
Ut nostris liceat nil prorsus fidere rebus:
Venimus oratum miseri: miserere tuorum:
Tu requies miseris; Pax hospitiumque colonis
Te penes: in te tota urbs inclinata recumbit.
Ne, CÆSAR, miseros in aperta pericula cives
Perduci patiare: tua mandata colonis
Quos ditione premis tota in regione referto:
Ne sic prædonum concedant crescere nidum:
Sed quavis quærant ratione viamque modumque,
Quo turres istæ precio acquirantur honesto:
Ut vastandi illas sic detur justa potestas.
Vel, si Vestra cupit, CÆSAR, clementia, nostras
Intendi vires; spem nos ponamus in armis:
Non ita contremimus; non cum fortuna repugnat,
Funditus occidimus: sed habet fortuna regressus:
Sunt his militibus sua funera, parque per omnes
Tempestas: non deficimus sub limine primo.

Quod

Quod si Gorlicios illi in certamina poscunt:
Idq; placet, CÆSAR: non id tentare negamus:
Non adeo has exosa manus victoria fugit:
Ne modo fallaci tendant laquearia fraude;
Ne lateat, num corda gerant hostili: Dixit.
Responsio Sigismundi Imperatoris. *Olli sedato CÆSAR responsa ferebat*
Pectore: non equidem contemno munera: latus
Accipio: sed ne, Cives, adsvescite bello,
Cum via sit melior: stetimus tela aspera contra,
Contulimusq; manus etiam: mihi credite sæpe
Experto: telis concurrant tela, cavete.
Ponite de vestro tales, rogo, pectore curas;
Jam nostrum est, omnes recte perpendere casus.
In promtu nobis via, consiliumq; medendi
Vulneris: auxilio cives opibusq; juvabo.
Nunc ite, & vestro populo mea verba referte:
Auxilium non longe aberit: non immemor hujus
Caussæ ero: confidant certo, maneantq; quieti.
Tali Gorlicii solamine CÆSARIS, urbem
Ad patriam læti redeunt; pacemq; reportant
Venturam. Excipiunt plausu solamina cives:
Expectantque diem; & læta spem fronte serenant.
1441. Joannes Dux Saganensium moritur. *Talia Gorliciis dum magna ex parte geruntur:*
Lumina componit placida Dux morte Joannes:
Hæredesq; duos regni, famæq; relinquit:
Qui dum fata patris fletu, cordisq; dolore
Plorassent, donis animam ornassentq; supremis;
11. Novem. ♄. *Cæsaris admonitu, Legatos talibus ultro*
Jussis Gorlicium mittunt: Si monte potiri
Exoptent, sedeat que animis ea cura reposta,
Auro mercari turres, nil esse quod obstet;
Nulla mora in sese. Quid vero carius illis?
Quid magis acceptum fieri potuisset? & aurum
Non sine lætitia numerabant: dextra, fidesque
Porrigitur: maneant æterno fœdere juncta
Gorliciis turres, dominosque ducesque salutent.
Lætitia exundant cives, & pectore toto
Unanimes gaudent: cantantes voce triumphos
Insultant arci: spes addita suscitat æstus.
Exultant læti quales sub nubibus atris
Strymonia dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, volitantq; omnes clamore secundo;
Quas procul incautus nemora inter Cresia telis
Incassum petiit pastor, frustraque quietas
Excitat: hæ incolumes clamant, fugiuntque periclum.
Dein Consul, cui non penitus fiducia cessit
Turres diruere, atque extructam tollere molem,
Ultro animos tollit dictis, hortatur & ultro:
Consul hortatur Cives. *Quod votis optastis, adest, perfringere dextra:*
In manibus mons ipse, viri: nunc quilibet esto
Urbis, promissique memor: nunc magna laborum
Præmia ferte: quies nobis datur optima: pacem
Accipite: & pacis remoras evertite turres.
Hæc ait; & secum versat, quos ducere ad arcem;
Vel quibus excelsos possit convellere muros:
Ast communi omnes cupiunt servire saluti.
Ergo omnis ferro pubes accingitur; arcem Destructio arcis.
Conscendunt: terræ prosternere mœnia certant.
Qualis apes hyeme extrema per cerea castra
Sub tectis labor exercet, cum florea desunt
Rura, nec adfertur stipandi mella facultas:
Nec procul ex herbis quærendi alimenta per agros:
Discurrunt: magnisque acuunt stridoribus iras:
Completas dulci populantur nectare cellas:
Namque fames urget simul omnes agmine facto
Incumbuntque favis, & vastant impete cellas,
Quas labor æstivus miranda finxerat arte.
Haut secus inceptum Cives opus acriter urgent:
Quilibet esse volens opera inter talia primus
Hortatur socium, paribus populetur ut armis,
Instant: obnixis in mœnia viribus itur:
Procumbunt lapides: turris sonat icta ligone,
Pinnæque excelsæ: vacuas id pluvis ad auras:
Ferratos capiunt contos: & corpore toto
Obnixi trudunt, donec devicta labantes
Juncturas tabulata dedere: trabesque solutis
Postibus ingentem strepitu traxere ruinam:
Exultansque solo, atque immani mole secutus
Procubuit murus: fragor æthera terruit altum.
Non secus ac tonet ore DEUS, dextraque coruscet,
Densaque per nigras effundat fulmina nubes,
Et tellus gemit & circum nemora alta tremiscunt.
Tollitur excisæ glomeratus nimbus arenæ:
Confracta properant moles: perque ardua montis
Fundamenta ruunt: lapsis ingentia muris
Saxa gemunt: turresq; & propugnacula belli
Labuntur cuncta horrendum convulsa, minæq;
Murorum ingentes: æquataq; machina cœlo
Fertur in abruptum: lapides volvuntur ad imum
Præcipites, rapidoq; trahunt secum omnia lapsu,
Cum sonitu ingenti: late saxis loca complent.
Sic arx ista ruit: lapis omnia nudus & ingens Conclusio.
Silva tenet montem: sub vertice nascitur herba.
Sic Dea narrabat laudes, & facta docebat
Gorliciæ gentis: pressoq; obmutuit ore.
Ast ego lætitia jamdudum percitus adsto:
Ingens mente mihi virtus, multusq; recursat
Gentis honos: hærent infixa pectore voces.
Mirabar nemorum tractus, silvasq; virentes:
Cum tamen ante nihil nisi putrida ligna fuissent:
Pressissentque solum musco circumdata saxa.
Ergo Deam adstantem verbis compello benignis:
Ne vultui Dea (quæcunque es) te subtrahe nostro:
Sed mihi commemora causas, quo numine Divum Propositio 2. narrationis.
Afflatæ Musæ, nostros tetigere penates?
Vel quid dux metuens vester formosus Apollo
Cultri-

Cultrices casti Musas, tot adire labores
Impulerit, tantamq; viam peragrare volando?
Magnum, inquit, dilecte jubes renovare dolorem:
Argolicas ut opes, & lamentabile regnum
Eruerint Turcæ quæque ipsa miserrima vidi.
Quis sibi, quod fera gens, in Divos fulmina & ignes
Spirans inque homines, habeat tam splendida regna,
Temperet a lacrumis? etenim domicilia Musis
Præbuit hoc, multos quondam tenuitq; rigatos
Castaliis undis, & Palladis arte politos.
Jamque animus meminisse horret, luctuque refugit.
Sed quoniam rapidus mediam Sol transiit horam:
Majoresque cadunt sensim de frondibus umbræ:
Atque tenet te tantus amor cognoscere causas
Musarum adventus, in Lusatiæ optima rura:
Incipiam: sed summa sequar fastigia rerum.

II. Narratio. Græcia. Parnassus Græciæ.

Terra procul cultis colitur Mavortia campis,
Argolici coluere viri (dum fata sinebant)
Optima frumentis, & vino, atque ubere glebæ,
Hic mons Parnasus gemino petit æthera colle;
Qui Phœbo Bacchoque sacer: radicibus imis
Fons fluit irriguis nitidisque argenteus undis,
Castalium dicunt: cujus juga sacra colebant
Castalides Musæ, dictantes carmina sacris
Vatibus: ipse etiam quem Phœbus adire solebat
Sæpe die clara, & divinas spargere lymphas.

Athenæ.

Non procul hinc studiis magna urbs fundata jacebat
Attica: donarant cui docta reperta sorores
Aonides, cives præclaros fluminis unda
Spargentes: igitur tractabant acriter artes
Doctrinasque viri: quis magno captus amore
Ipse suos animos, sua munera lætus Apollo
Addidit: & multa claros insigniit arte.

Romani

Ast ubi Romulidæ, genus alto a sanguine Teucri
Accensi Clariæ virtutis amore, sub urbem
Cecropiam natos miserunt: Nectare dulci
Ut biberent laticem meliorem Thespios unda?
Utq; per ingenuas doctrinas inter acutos
Nomina clara viros efferrent, sceptra tenentes
Patria, sub justa & cives ditione prementes:

Studia Romanorum.

Incubuere libris juvenes: penitusq; dedere.
Se Musis, studia aggressi: lætique capessunt
Auctores, quorum totum dispersa per Orbem
Scripta exstant passim, & doctum versantur in ore.
Fervet opus, multis operas successibus urgent,
Ergo solertes subito abdita cuncta peragrant:
Et Romam Sophiæ præstantia dona reportant.
Quæ te, Roma, fuit felicior (Attica namq;
Inventrix artis tibi tum subjecta jacebat)
Urbs? illo vel te quæ clarior extitit ævo?
Qua fama excitæ Musæ, summasq; videntes
Gentis virtutes, & mirum mentis acumen;
Urbi colla jugo danti servire recusant:
Sed Dominam potius, factis super astra volantem,
Et populum late regem, belloq; superbum,
Muneribus cumulare suis, & laudibus optant.

Fuga Musarum ex Græcia in Italiam.

Ergo dedere fugam & Parnaso monte relicto
Ingrediuntur iter: collesq; volando petebant
Alpinos, Latium divino rore rigantes.
Non tamen omnino donis te, Græcia, Musæ
Deseruere suis; sed splendida multa relinquunt:
Quæ regnasse ferunt, donec trux Turca Tyrannus
Ceperit, infandum memoratu, regna Pelasga.
Tunc ars, o scelus, interiit, decus omne solutum est.
Pervadit subito Italiam; atque it fama per urbes
Romulidum, ingrediens immensæ mœnia Romæ;
Adventasse Deas, rectas mortalibus artes
Quæ dare, quæ possent ad honesti ducere callem.
Æneadum subito pertentant gaudia mentes,

Lætitia Romanorum.

Exultantque omnes, lætum Pæana canentes.
Accelerant: Divum & templis indicere honorem
Incipiunt: sanctis adolescunt ignibus aræ.
Vix ego lætitiæ credo tot signa peracta,
Rex ubi conjugio junxit, propriamque dicavit
Æneæ Natam: vel ubi celebrata Lyæo
Festa dies esset: vel ubi Romana triumphos
Curaret pubes prædam longo ordine ducens.
Tam præter solitum tellus Saturnia gaudet.
In vicis currunt pueri, mistæque puellæ
Floribus, ac variis ornatæ tempora sertis:
Omnibus in manibus lauri, omnes carmina læti
Læta canunt: textis & inumbrant ora coronis.

Musæ dant Italis Sapientiam.

His motæ Aonides, cernentes sedula gentis
Pectora, ob adventum Musarum in regna Quiritum,
Supponunt dextras dextræ, mentesque benignas
Concipiunt in eam; & præsenti numine complent.
Namque dabant vires populo, doctaque fovebant
Arte viros, & Castalio lavere liquore.
Existunt virtute graves, linguaque diserti,
Consilio magni dextro, ingenioque sagaci
Multi homines Romæ: & caput inter nubila condunt,
Pollio, Mecænas, Varius, Pompeius, Iulus
Cæsar, & Augustus: nec percensere valebit
Quisquam narrando, quos urbs hæc incluta ventre

Virgilius.

Effudit gravido, quibus est clarissima fama
In cœtu Aonio: floret, quem Mantua vatem
Protulit: hic lusit pastorum carmina totos
Cantando condens soles: audaxque juventa
Tityre, te patulæ cecinit sub tegmine fagi:
Ruris & exposuit præcepta labore colendi
Gratum opus agricolis: post hæc, horrentia bella

Teucro-

Teucrorum & Rutulum tonuit modulamine
summo.
Audiit hæc celeri decurrens flumine Tybris,
Obstupuitque simul: spacioso & desiit alveo
Ulterius ripas, & pinguia rura secare,
Attonitis inhians animis & pectore toto.
Audiit Augustus Cæsar, Romanaque pubes:
Miraturque viri voces, & maxima dona,
Quæ dederat juveni Musarum dia caterva.
Ovidius. *Florebat Naso: vixitque Catullus amœno*
Catullus. *Carmine decurrens; viditque Horatius axem*
Horatius. *Ætheriam, complens odis Saturnia regna*
Propertius. *Innumeris: vixitque Propertius, atque Tibullus*
Tibullus. *Carminibus gaudens tersis: florebat & omnis*
Flos vatum, atque alii quos fama ignota re-
condit.
Hortensius. *Et nitor eloquii viguit: cui tradidit Hortus*
Sulpitius. *Nomen: Sulpitius, Catulus, multiq; nitenti*
Catulus. *Vincunt eloquio facundum Nestora: princeps*
Cicero. *Florebat Cicero, qui dulci flumine linguæ*
Stans ante ora Patrum, mentes inflectere vulgi
In quasvis potuit partes traxisse necessum.
Arrigit huc aures non adversata corona:
Verbaque miratur, donumq; volubile linguæ.
Sæpe etiam quando reus in florente Senatus
Judicio staret: repetens ab origine caussam
Demulsit dictis animos, superavit & hostem.
Cum mandata daret, facundaq; panderet ora:
Obstupuere omnes: tum facta silentia circo
Illius parent dictis: & jussa capessunt.
Quid memorem Sophiæ fontes? quid Palla-
dos artes?
Quas Latium coluit, Phœbi adspirante coborte.
Tunc, tunc Italiæ vergebat ad æthera virtus
Præ reliquis regnis: artem jactabat ad astra:
Qualis lenta solet inter viburna Cupressus.
Ast semper mutat fallacem lubrica vultum,
Atq; pede ambiguo fortuna volubilis errat:
Intertexta bonis mala sunt: lacrumæque se-
quuntur
Gaudia: & inconstans hominum est, & cæca
voluntas.
Caussæ fugæ Musarum ex Italia. *Namque homines temnunt cœlestia jussa*
Tonantis,
Quæ quondam dederat vates sanctissimus illis
Tharsiaca de gente satus; mandata secuti
Terrigenum: hinc genus in regnis domibusque
Tyranni
Tartarei natum sævit: quod dogmata spargit
Superbia. *Impia terricolum: gestatque inflata superbis*
Ambitio. *Ora superciliis: propriumq; acquirit honorem:*
Contemtus DEI. *Nec Patri ætherio dat debita munera laudum:*
Discordia. *Adversusque illum perverso pectore bellum*
Cædes. *Poscit: & unanimes fratres in bella lacessit;*
Idololatria. *Et cognatorum lætatur sanguine fuso.*
Non Jovæ, at sanctis dios indicit honores,
Audens æterni cultum extenuare Parentis:
Inque DEUM & cœlum convicia plurima jactat:
Persecutio piorum. *Et cœtum Regis superum mandata professum*
Prosequitur bellis, cædesq; necemq; minatur:
Atq; studet cum doctrina delere docentes.
Quo non vis penerat? commiscet sacra profanis:

Fœdera disrumpit: spargit nova crimina belli: Perjurium.
Immanesque duces animis audacibus implet; Bellum.
Ut sit militibus fas hic, ubi maxima merces: Tyrannis.
De quo tot pagi passim, tot regna, tot urbes,
Totque domus, & adhuc crudeli cæde madentes
Bellisq; exhaustæ, complent loca cuncta querelis.
Evomit hoc virus: quo cerea corda potentum
Occupat: oppugnent ut tetros inter odores
Veram Evangelii vocem, certamq; salutem:
Indigetesq; colant divos, pro nomine Christi:
Ac parva e magnis faciant, & maxima parvis.
O gens crudelis, CHRISTUM non pectore Apostrophe ad Italos.
sentis?
Non oculis ejus numen, non auribus hauris?
Quis te mutavit furor, aut quæ tanta libido?
Percipis haud qualis tibi menti insederit error?
Quid struis: aut quo te raptat tam dira cu-
pido?
Quam nunc amittis sortem, irreparabile
donum,
Optabunt seri, post secula mille, nepotes.
Namq; ex hoc fatis retro sublapsa referri
Omnia cœperunt: hinc mens aversa sororum. Pœna.
Iccirco sævæ propter contagia culpæ,
Atq; Idolorum cultus, & propter amorem,
Atq; usum Veneris fœdum, succensus in acres
Iras Pieridum princeps, crinitus Apollo,
Convocat Aonides: vultum huc, nunc dirigit
illuc:
Tandem ait indignans: Scelus o perpendite Oratio Phœbi pathetica.
dirum
Ante omnes caræ Musæ, caræque sorores:
Quid struat, aut quid conetur gens effera, scitis
Quæ spes nostra fuit, quæ mens, quæ nostra vo-
luntas:
Quasq; illi dedimus dotes, atq; unde superba
Manavit gentis laus, incluta gloria, splendor?
Quis fecit, fama ut jam sit super æthera nota?
Nos dedimus, nostris jactat sese Itala tellus
Donis: hæc illam faciunt super astra volare.
Sed quas persolvit grates? nunc turba nefanda
Obsedit Romam, & Capitoli immobile saxum.
Evomit ore suum virus trahit omne furenter
Vulgus, conspergens furiali cuncta veneno.
O scelus, anne has tam præclaras bellua ha-
bebit
Sedes, quas homines quondam tenuere potentes?
Sic studium, cura, & nostri periere labores.
Sed quoniam gaudet cœno, immundaque palude
Setigerum genus, & populo nunc nata libido est:
Accipiat modo putre lutum, gemmasque re-
linquat.
Est procul hinc tellus quæ Lusatis ora vocatur: Lusatia.
Quamq; tenent populi florenti pace virentes
Gorlicii: favet alma Ceres, favet incluta Pallas Gorlicenses.
Illis, Juno favet, favet alti Rector Olympi:
Insignes pietate viri, justumq; colentes,
Mons petit hic summi radiantia sidera cœli Parnassus
Vertice, Parnassum qui Grajum nomine signat: Gorliciorum.
Illiusq; refert formam, bifidumq; cacumen:
Fundit & in summo similem ejus culmine
fontem.

Hic erit alma quies: hic multo membra volatu
Defessa accipiet placide: nosterque placebit
Adventus populo: pedibus talaria vestris
Nectite: quis corpus tenues libretis in auras
Crudelem fugiamus humum, fugiamus amores.

Effectus orationis. Fuga Musarum ex Italia in Lusatiam.

Dixerat: unanimes omnes excedere terra
Constituunt, ergo fugientes aëra scindunt
Remigio alarum: qualis per inane volucrum
Carpit iter glomerata manus stridentibus alis.
Sic Musæ volitant: & obumbrant æthera pennis.

Apostrophe ad Italiam.

Quis tibi tunc, Latium, cernenti talia sensus?
Quosve dabas gemitus? cum terram crimine late
Fervere prospiceres stupris, furtisq; nefandis.
Quis tibi tunc animus? quæ mens? Cum vertere terga
Sentires Musas, penitusq; relinquere cives
Impuros? frustra mittis de viscere planctus:
Nequicquam gemis: & frustra te concutit horror.
Attamen haud parvum rebus solamen in arctis
Dant tibi Pierides: namq; ut sine crimine tali
Cives invenies multos: sic munera Musæ
Omnia non rapiunt: sed sacra fluminis unda
Tingunt innumeros: quorum clarissima vivent
Scripta, vigentq; viri, viguere, diuq; vigebunt.

Quid Musis in fuga acciderit.

Jam vix egressæ: fines Latiiq; tenebant:
Visus ab aurora est cœlum transcurrere nimbus:
Consurgunt venti: velatur nubibus aër.

Aselges nobilis Italiæ.

Conspexit Divas tranantes æthera Aselges
Nobilis, Italiæ partis qui sceptra tenebat.
Hic ita fallaci veneratus numina vultu:

Oratio Aselgeos.

Mæonides (cognorat enim) consistite dixit:
Mæonides, nostras cur sic contemnitis ædes?
Summi sæpe domos Divi subiere minores.
Cur pluvia fugitis? ne membra exponite ventis.
Auscultant dictis: atq; intrant tecta petentis.

Aselgeos facinus audax.

Miratur pulcros collo pendere capillos:
Sideribus similes oculos, rutilo igne micantes
Miratur, niveasq; manus, faciemq; serenam.
Mox subita incautum dementia cepit amantem:
Flagrat amore fero mens, ardescitq; tuendo:
Sævit amor, dirumq; furit sub pectore vulnus.
Non secus, ac valido cornu demissa sagitta
Itque movetque auras, penetratq; sedilia terræ:
Nusquam consistit, dura præcipitare potestas:
Et quicquid tangit, vi rumpit, & aëra tranat.
Aut velut immissus Vulcanus sepibus ardet
Æstivo solis tepefactis forte calore.
Sic incensus amor sævit, sic pectore Aselges
Uritur: & sterilem sperando nutrit amorem.
Desierant imbres; victoque Aquilonibus Austro
Fusca repurgato fugiebant nubila cœlo:
Et sol quadrijugis currebat in æthere claris:
Hæc tandem consulta petit sic mente recursat:

Aselgeos deliberatio.

Eoquid agam? cœcis devincor amoribus amens?
Anne aliquid simile his superest, & amabile quicquam.
Excute transfixo conceptas pectore flammas,
Si potes, infelix; si possem, sanior essem.
Sed trahit invitum nova vis, aliudve Cupido,
Mens aliud jubet: adverto potiora, proboque;
Sed pejora sequor: valeant: ast flamma repellit.
Ergo vi vincam: sed si non victor abibo:
Ante diem, solvam crudeli lumina letho.
Vix ea: crudeli surgebant limine Musæ:
Atq; parant sævis malesani excedere tectis:
Et jam tentabant haut digno solvere grates.
Ille furore ferus postes forti obice claudens
Vim parat, & casti vult solvere jura pudoris.
At Musæ subito pedibus talaria quassant:
Avectæq; alis obvertunt terga Tyranno.
Ille sequi tentat, celeri vestigia gressu
Torquens: atque petens patulam lato ore fenestram,
Talia jactabat volucres vos? ipse volucris:
At non sunt pennæ? tollet me ventus in auras.
Vix ea fatus erat: summo de culmine turris
Præcipitatur humum: fracta cervice profundas
Cum diro fremitu fugit improba vita sub umbras.

Interitus Aselgeos.

Sic Musæ evadunt: cursuq; per aëra lapsæ
Præpete, commotis instabant fortiter alis:
At tandem lætas exoptata accipit ora.

Adventus Musarum in Lusatiam.

Consistunt: illis blandiri murmure silvæ
Piniferæ, & ramis capita accurvare reflexis
Aurarumq; leves animæ indulsere susurro,
Ipsæ etiam divis cautes, atq; ipse videtur
Vertice Parnassus leviter colludere moto,
Signaq; lætitiæ dare stagna loquacia circum.
Fama volans jam finitimas impleverat urbes:
Gorliciumq; petit: Latio venisse relicto
Doctisonas Nymphas, huic genti dona parantes
Reddere, quæ quondam dederant tibi, Graia caterva.

Læticia civium Gorlicensium.

Exultant cives: plausus & signa per auras
Læticiæ tollunt: & dulcia jubila cantant:
Purpureos flores metite, & candentia plena
Lilia ferte manu; venienti ad limina nostra
Dona parate Deo: sacras celebrate Camænas.
Deinde viri, juvenes, matres magno agmine currunt
Ad templa: & sacrata DEO dant carmina laudum.
In Iovam conversi animis flagrantibus omnes
Ore canunt, flatusq; urgent; & cymbala clangunt:
Et litui resonant: crotalorum voce resultant
Mænia picta Ædis: cantus quoq; barbitus edit.
Postera cum primo stellas oriente fugarat
Clara dies: Musas in cœtum convocat omnes

Oratio Phœbi.

Crinitus Phœbus: tumuliq; ex aggere fatur:
Thespiadæ dulces, genus alta a stirpe Deorum,
Jam per tercentum totos aspeximus annos,
Et supra, Italiam, ex qua nos Idola repellunt:
Atque hæc attigimus magno optata arva labore.
Jamq; dies (ni fallor) adest, rediitque vicissim:
Quo Graios quondam fugientes, vidimus oram

Romu-

Romulidum: & quo nos cantu collusimus omnes:
Atq; modos dedimus per colla sacrata canoros.
Hunc ego completis exacto mensibus anno
Semper honoratum (sic Dii voluistis) habebo.
Hunc ego, si cuncti nobis pugnare studerent
Mortales, agerem: solemnene; q; ordine pompas
Exequerer: vos mecum omnes cantare juberem.
Nunc ultro montem Parnassum, & Lusata rura
(Hancequidem sine mente reor, sine numine Jovæ)
Tangitis: & terras delatæ intratis amicas.
Ergo agite, heic omnes lætum celebremus honorem:
Nunc mulcere lubet numeris & cantibus auras
Dulcibus: adde tuas vires veneranda caterva.
Caræ, Pierii laticis decus, ite sorores
Orationis effectus. Najades: & cantate DEUM ludente chorea.
Dixerat: id cunctæ svavi cum murmure poscunt:
Ore favent, cinguntq; rubentia tempora ramis.
Campus in Parnasso. Alti sub gemino Parnassi vortice montis,
Gramine formosus campus lustratur ubiq;,
Floribus hylæis ornatus: & arbore multa
Totus lætatur, læta quincunce reducta.
In medio locus est intonso gramine pulcer,
Aëre diffusus dulci, volucrumq; canentum
Carmine jucundo resonans, atque æquore amœnus.
Fons novus Musarum. Vertice submisso Musis gratissimus exit,
Undique formasa lapidum fons mole revinctus:
Intus aquæ dulces, miræ & dulcedinis unda.
In medio ramos, annosaque brachia pandit
Fagus. Fagus opaca, ingens, folioque referta virenti;
Cujus aves latis residentes frondibus alte
Carmina per varios edunt resonantia cantus.
Phœbi ornatus. Quo Phœbus magna medius comitante coborte
Musica seu concentus Musarum. Cursitat: huic pharetra ex auro: nodantur in aurum
Crines purpuream subnectit fibula vestem
Aurea: sunt Musæ comites, Charitesq; puellæ.
Consedere: Chelin Phœbus mox pulsat eburno
Phœbus. Pectine: & obloquitur septem discrimina vocum.
Post reliquæ incipiunt: labiis modulantur amœnis
Cœlicolum legesq; sacras, moresq; canendo:
Atq; hilares cœlum complentes voce suavi
Immortale canunt: concentu terra resultat.
Calliope. Quis non Calliopen laudaret, pectore dulces
Egregio cantus fundentem, atq; ore sonantem?
Clio. Gesta canens Clio transacta tempora reddit:
Erato. Svavis post Erato saltat pede, carmine, vultu.
Thaleia. Deinde Thaleia canens lascivo carmine gaudet.
Melpomene. Proxima Melpomene laudis cantando coronam
Assequitur: lætasq; refert ad sidera voces.
Terpsichore. Terpsichore affectus varios movet, imperat, auget:
Et Citharam pulsans, reliquas dulcedine cantus
Euterpe. Vincit: & Euterpe modulans attollit Olympo
Polymnia. Voces: dulciloquis calamos & flatibus urget:
Tumque loquens docto, varioque Polymnia gestu,
Aëra permulcet concentu & voce sonora.
Uraniæ cœli motus & sidera cantat. Urania.
Completur variis altus concentibus aër: Cantus effectus.
Mirantur Satyri: miratur silva, feræq;.
Auribus arrectis adstat genus acre Leonum:
Indomitæ Tygres lustrant, lapidesq; Choreas:
Mollibus & foliis volucres lætantur: & ardent
Carmine deformes ursi; riviq; stupescunt:
Nympharumq; genus miratur: terra, lupiq;,
Ignotæq; aliæ species, atq; ora ferarum,
Quæ vertex montis sine nomine procreat altus,
Mirantur: capiunt plausus volucresq;, feræq;:
Ut tandem dulci componant membra quieti:
Et cantu victos placidus sopor irriget artus.
Ac velut æstivo cum Sol altissimus Orbe
Currit: si Phœbo ardenti se forte viator
Crederet: atq; imis scopulis, & montibus altis
Hinc atq; hinc passus ferret, gressusq; referret:
Et tandem duro sint lumina fessa labore:
Ilice sub densa solitos deponat amictus,
Forte ubi dulcisonos ludat Philomela canoro
Gutture concentus, & tollat ad æthera voces:
Continuo dulci declinet lumina somno.
Non aliter placido componunt membra sopori
Victæ concentu volucres, armenta, feræq;.
Interea cantus summum conscendit Olympum:
Et voces tranant nubes: resonatq; Parentis
Aurea cœlestis domus: en exercitus omnis
Cœlicolum motus descendit; agrumq; revisit
Nisiacum: gressu superatq; cacumina montis:
Incedunt auro comti longo ordine Divi.
Accelerant: choreis & se genialibus omnes Choreæ.
Exercent læti: & Cithara resonante sonora
Exultant: pedibusq; ruunt hinc inde decoris.
Consurgunt Musæ & Phœbus: seque agmine toto
Permiscent: variantque pedes: raptimque feruntur.
Hæ simul æquatis mulcent concentibus auras:
Atq; lyræ graciles extenso pollice chordas
Percurrunt: læta ducunt cum voce choreas.
Accipiunt omnes jucundo numine cantus:
Et gracili ad Citharam pedibus, manibusque rotatu
Assiliunt: blandisq; jocis, risuq; sereno
Tristes expediunt curas: vocesq; canoras
Permisto gaudens sequitur modulamine turba:
Laticiaq; jocisq; nemus, plausuq; resultat.
Et jam finis erat lusus, pompæq; peractæ: Finis Pompæ.
Traduntur vires amni per summa fluenti
Culmina Parnassi, quos quondam flumen habebat
Parnassi veteris, cui Nectare dulcior unda:
Castaliiq; datur nomen, quod servat in ævum. Novus fons Castalius.
Discedunt tandem superi, montemq; relinquunt.
Vertitur interea cœlum, & ruit oceano nox,
Densis involvens tenebris terramq; polumq;.
Est prope demissum culmen locus undiq; septus Musarum cubile.
Lentis graminibus, stipatus & arbore multa.
In medio est circus, circoq; innixa profunda
Vallis: quam cingunt croceo de flore corona.
Dulcia mella solo, & fæcunda papavera passim

Cernuntur: svavem Somni DEUS aëra spirat.
Undiq; tuta quies: saxo tamen exit ab imo
Rivus aquæ nitidæ: per quem cum murmure labens
Invitat somnos crepitantibus unda lapillis.
Lectus Musarum. *Purpureis medio stat floribus undiq; in antro*
Ornatus thalamus membris languore solutis
Quo carpunt placidum Musarum membra soporem:
Quæ tamen extremo haud indulgent languida somno:
Verum aurora rubet nitido cum splendida cœlo;
Corpora corripiunt stratis: fontesq; revisunt
Sacros: divina spargentes lumina lympha,
Aggrediuntur opus rursum, & pia carmina cantant.
Dona Musarum in cives Gorlicenses collata. *Accipe nunc dotes, præclaraque munera Phœbi,*
Pieridumq;, viget tua quîs patria undiq; tota
Condecorata, suam quis famam terminat astris.
Qui Gorlicensium præcipue in studiis liberalibus floruerint. *Accipe nunc cives quos turba novena sororum*
Aonidum excoluit studiis, quos Thespios undæ
Flumine consperſit: quos summi fama sub auras
Ingenii volitans, his extulit Orbis ab oris.
Valentinus Fridlandus Trocendorfius. *Primus ades FRIDLANDE, sacræ quem matre rogante*
Castalides fovere, sacer nutrivit in antris
Gorliciis Phœbus tradens feliciter artes
Ingenuas, & jussa tibi veneranda Jehovæ.
Ille fuit primis Musarum fautor ab annis:
Ille artis patronus erat, teneræque juventæ
Goldberga. *Doctor in urbe, tenet quæ nomen nobile Montis*
Auriferi, jactans doctas ad sidera voces.
Hic vir hic est: qui barbariem tunc omnibus oris
Invectam, qua squalebant & templa scholæque,
Veram monstravit lucem prorsusq; retexit
Graiorum obscuras Romanis floribus artes
Ingenti cum laude. Patrem ergo Lusatis ora
Agnoscat merito, primosque assignet honores.
Nec minus in clarum fama processit honorem,
Joan. Trœgerus Physicus Gor. *Dona ferente Deo, cui sunt medicamina curæ,*
TROEGERUS, qui sollicita ratione creata
Semina rimatus rerum est, caussasque latentes
Naturæ: novit cur aër sæva venena
Contrahat: unde fluant venti: quo magna tremore
Concutiatur humus: generent quæ tempora morbos.
Ille salutiferis repulit properantia fata
Corpus in ægrotum, turba mirante, medelis.
Zacharias Sculterus Gorl. *Nunc sese nobis offert SCULTETA: disertus*
Interpres divum dederat cui nosse loquendi
Insvetas plebi voces, insvetaq; dicta,
Posse loqui linguis aliis, idiomata scire
Lingvarum, quas vera virum sapientia poscit.
Adde quod hic vere novit, quo Luna laboret
Defectu: cur obscura ferrugine cingat
Sol nitidum caput: unde coma flagrante cometa
Proveniat: gignat qua lucida fulgura caussa:
Iridis unde color manet. Curæ astra fuerunt
Huic, cœlq; vices cognoscere: scandere sedes
Æthereas animo: cœlum lustrare rotundum:
Sidereæque faces qua currant lege notare:
Commonstrare vias solis Lunæque: serenas
Auras præfari, tempestatesq; sonoras.
Carmine nec nostro jam SIGISMUNDUS abibit D. Joan. Sigismund. Gorl.
Indictus, studiis Musarum castra secutus.
Pæonia fuit arte potens: huic mitis Apollo
Herbas porrexit medicas, quis pectoris æstus
Abstulit ardentes, pestes, morbosque feroces.
Nam quondam cum dira lues viciaverat auras
Elisias: cœli tractus corruperat annus
Lethifer: exangvi sqvalerent corpora morbo:
Is morbi inquirens caussas scrutando, legebat
Ex herbis succos: atque ægris pharmaca miscens,
Corpore jam functas animas ex faucibus Orci
Extrahit, & revocat lapsas in pristina vires.
Ergo viri merito nunc laus & gloria floret.
Præstitit haud minus hac in Apollinis arte NEANDER: D. Joan. Neander Gorl. Viennensium Medicus, Physicus.
Qui dedit ancipitem multis medicamine vitam,
Tollit ubi caput aërium super astra Vienna,
Insuper exposuit, quæ vis animaverit astra:
Ac elementorum docuit, semperq; fluentis
Materiæ caussas: quo vivat machina motu:
Unde volent nubes: quo fracta tonitrua vento
Exoriantur: ubi vel quomodo saxa creentur
Grandinis: unde rigor nivibus: quæ suscitet imbres
Caussa, vel horrendas accendat fulmine flammas
Quove modo fiant miracula cætera mundi.
Nunc venit HERMANNUS decoratus tempora fronde Joan. Hermannus, Gorl. P. L.
Laurigera: cecinit qui carmina digna Tibullo
Imparibus numeris, & culto digna Marone:
Carmina quæ Musæ laudant & candida Pallas.
Cantavit Jonam Musa præstante Prophetam:
Ornavitq; virum clarorum insignia versu:
Pluraq; temporibus nunquam peritura futuris
Confecit, Phœbo modulamina dulcia danti.
Aonii cœtus BERNHARDUS splendida proles M. Anbros. Bernt. Gorl.
Nunc celebrandus erit: patria qui sede relicta
Leucoreæ, quicquid manavit ab ordine docti
Socratis, aut quicquid sonuerunt tecta Platonis,
Edocuit: summum decus, aut quo sine beatum
Consistat: quæ norma boni, quis limes honesti:
Quænam membra sui virtus divisa domandis
Objectet vitiis: quæ pars injusta recidet:
Quæ vincat ratione metus, quæ frenet amores:
Et quæ præterea sapiens uno ore vetustas
Protulit, & nobis libris mandata reliquit.
Nec noster tacitum FRIDERICUM sermo recondet. Matthæus Fridericus Gorl.
Ille salutiferum Christi memoravit in urbe
Schönberga nomen facunda munere linguæ:
Terrigenisq; viam ostendit, quæ ducit ad astra,
Sidereasque ades, atq; altas ætheris arces.

Ille

Ille gregem Christi per mitia pascua duxit:
Hoc vigilante lupus Stygius fera guttura pandens
Nil stabulis rapuit, nec secum avexit ad Orcum,
[Hiob Commerstad GorL.] *Jam COMMERSTADIUS, quem dudum mente revolvi,*
Consule patre satus, virtutum cultor & auctor
Emicat; atq; sibi laudis deposcit honorem.
Hunc animi dotes, præstans sapientia mentis
Ornarunt; ardensq; evexit ad æthera virtus.
[D. Hieron. Svofheim GorL.] *Quin & Gorliciæ gentis decus extitit ingens*
Clarus avis, & stirpe potens SUOFHEIMIUS heros.
Hic multa gemini spatiosa volumina juris
Sedulitate legens, vir consultissimus æqui,
Dives consiliis, atq; auctor rebus agendis
Providus evasit, famamq; reliquit in Orbe,
[M. Joan. Goritz GorL.] *His quoque GORICIUS studiis caput extulit alte:*
Lipsia quem vidit moderamina justa tenere
Judicis: & stricto male sontibus ense minari:
Justitia terrere malos: succurrere lapsis
Rebus: & auxilio miseros relevare benigno.
[M. Joan. Hass. Syndicus & Con. GorL.] *HASSIUS accedit: qui svavi flumine linguæ*
Et rerum longo viguit clarissimus usu.
Hoc gravior quis consilio, & servantior æqui?
Hic patriam rexit summis virtutibus urbem.
[M. Joan. Lochmann GorL.] *Nunc, LOCHMANNE, vagæ moderator summe Juventæ*
Huc ades, Aoniæ gaudens te jungere turbæ:
Tu sceptrum patrii accipiens haud numine lævo
Ludi, rexisti mentes & pectora dictis:
Dum juvenem egregium teneris educere ab annis,
Qui Sophiæ præcepta canat, laudesq; Tonantis,
Volvebas animo; in Musarum & sistere monte.
[D. Ludovicus Langschneider GorL.] *Quis LANGSCHNEIDERUM tacite sine laude relinquat?*
Hunc Scola Lipsensis præstanti voce canentem
Jura Patrum, legesque pias, consultaque vidit.
Cuiq; suum tribuit; palmamq; & præmia rectis
Tradidit: offensus pravis, censorq; malorum,
Vir bonus, & sapiens, homo fidus, certus amicus,
Propositiq; tenax fuit: hunc a tramite recto
Non favor aut odium movit, non tela, metusq;.
Tutor erat Musas vere sectantibus: ultro
Præmia deposuit studiis, stipendia digna
Principe; quo possent arte invigilare Camœnis,
Res angusta domi quorum virtutibus obstat.
Illius ego manent semper laudesq; decusq;.
[Melchior Goldhammer GorL.] *Quis GOLDHAMMERUM non Musarum arte politis*
Annumeret, quo non numerando peritior alter?
[Joan. Mylius GorL.] *Et quis prætereat MYLIUM? quo patria nullum*
Conspexit civem, meliori fingere plectro
Qui posset dictata: virum qui scriptaque dextra
Pulchrius exprimeret: quin, ut Sol cætera vincit
Astra nitore suo, sic prælo litera ficta
Cedit literulis MYLII quas dextra peregit.
[M. Georgius Otmann Cos. GorL.] *Quid nunc OTMANNUM memorem? te protinus anni*
Formavere rudes; & dignum laudis, honestiq;
Egit iter, primæq; senes cessere juventæ.
Jam tunc canities animi, jam dulce loquendi
Pondus, & attonitas, sermo qui duceret aures.
Mox undare foro victrix opulentia linguæ,
Tutariq; reos, atq; accusare nocentes.
Consulis imperium tandem, fascesq; securesq;
Accipis, & justis moderaris legibus urbem.
Tu fontes procul hinc expulsa corrigis ira:
Et placidus delicta domas: nec lumina fervor
Asperat, aut rabidas diffundit sanguine venas.
Elucet gravitas fasta jucunda remoto:
Quæ non seditio, quæ non insania vulgi,
Te viso lenita cadat? quæ dissona ritu
Barbaries, quam non tua mox reverentia frangat?
Iccirco meditata tuis conjungere gaudet
Consiliis, tenuit qui MAXMILIANUS in Orbe
Imperium, mundumque sua ditione premebat:
Te sine nil altum aggreditur, non incoat ausa,
Quæ forte ambiguam potuissent fallere mentem.
Ille tui sitiens sermonis mella politi,
Orantem stupuit: divinas auribus hausit
Attentis voces, miratus flumina linguæ,
Miratus nervos rerum & sapientia dicta.
Et quis non lingva te talia verba sonante
Deserat Orpheos blanda testudine cantus?
Sed tua quis poterit laudes comprendere versu?
Ergo meo sermone lubens ad cætera tendam:
Et nova præterea referam quos protulit ætas
Cives, Castalio quos Phœbus rore rigavit.
Forte dies aderat: qua Phœbus adire solebat [Dies sparsionis undarum Castalis.]
Castalium fontem, & sacratas spargere lymphas.
Hæc erat ille dies, qua Phœbi gratia fulsit,
Musarumque chori, & Charitum laudabile numen.
Namq; ut per terram latices justo ordine sparsi
Lustrabant herbas, & fontis prata liquore
Perfusa, & graciles latantes arbore ramos:
Pieridum princeps campos lustrabat & undas:
Atq; morabatur prato, silvaq; propinqua:
Ecce venit subito socio comitante viator [Duo viatores.]
Ad montem tendens gressus; silvamque relinquens.
Hos Phœbus videt agnoscens: immota tenensque
Lumina, sic secum: venit en generosa juventus: [Oratio Phœbi secum loquentis.]
Hi sunt a nobis juvenes jam præ omnibus ambo
Delecti dudum: qui totum docta per Orbem
Carmina divulgent: cuncta venerabitur ætas.
Sic fatus; formam ac habitum mentitur agrestis
Servi: & se densam ad silvam fert obvius illis.
Ac prior, heus, inquit, juvenes, monstrate meorum
Vidistis si quem heic sociorum forte vagantem, [Colloquium Phœbi.]
Succinctum gladio, & maculosi tegmine panni?
Sic Deus: ast unus contra sic farier orsus:
Heic mihi non tuus est socius, non visus & alter:

O quem te memorem juvenis? namque haut tibi vultus
Mortalis: nec vox hominem sonat. o Deus es tu:
An natus Jovis, an Neptuni sanguinis unus?
Sis felix, nostrosque leves, quicunq; labores:
Et quo sub cœlo tandem quibus Orbis in oris
Jactemur doceas: ignari hominumq; locorumq;
Erramus, pluvia huc acti ac errore viarum:
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tunc Phœbus: non hoc equidem me dignor honore:
Hæc hujus terræ forma est habitusq; colonis.
Cernis Gorlicios agros, & Lusata rura.
Sed vos qui tandem? quibus aut venistis ab oris?
Quove tenetis iter? quærenti talibus ille
Si lubet, atq; tibi cognoscere talia mens est:
Sum LUDOVICUS ego non claro sanguine cretus: — M. Laurentius Ludovicus.
Hunc (si qui norunt) MEISTERUM nomine dicunt. — M. Joachimus Meisterus.
Leucorea Luterum audivimus arce tonantem,
Atq; gregi Christi solatia firma ferentem;
Sacraq; facunda resonantem voce Philippum
Carmina, pandentem Grajas, Latiasq; Camœnas:
Vidimus Albiacam; sed nunc reliquimus urbem:
Ac modica delati huc venimus arte politi. — Witeberga.
Gorlicios agros, quos dicis, quærimus ambo.
Ergo viam monstra, quæ proxima tendit ad urbem.
Sed Deus arridens posito mortalis amictu,
Lumine splendescens in clara luce refulget:
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spirant: quo viso subitus tremor occupat ambos:
Mirunturq; comas, mirantur lumina, vocem.
Ast illos Phœbus dictis solatur amicis:
Pellite corde metum: trepidantes mene timetis?
An ego percello vestram formidine mentem,
Qui vos adjuvi, qui vos complector amore?
Instat jam tempus, campos intrare sororum:
Nam Sol altus equis alto jam currit Olympo.
Et sitiunt herbæ; & pecori jam gratior umbra est.
Quin agite; & mecum conscendite culmina montis:
Divinasq; intrate domos: libate sacratas
Undas: vos faciam fama super æthera notos:
Vobis dona dabo, Musarum artesq; recludam:
Semper honos, vestrumq; decus, laudesque manebunt.
Dixerat: atque ambos deducens culmen in altum,
Monstrabat fontes: dein toto vertice tinxit
MEISTERUM, & roseis admovit pocula labris, — Meisterus & Ludovicus undis Castaliis tinguntur.
Instillans leges vatum & monumenta Sophorum,
Tingitur & LUDOVICUS amica fluminis unda:
Et pietate gravis: fidei fundamina certa
Nec non dia illi vere patuere reperta.
Tandem lauricomis sunt tempora tecta coronis.
Quas tibi pro tantis, dicunt, persolvere grates — Grates pro donis.
Possumus, alme Deus, donis? non possumus artis
Thesauros mens est has divulgare per oras:
Hæ grates: laudesq; tuas celebremus in ævum.
Hoc faciatis, ait Phœbus, sic sufficit: omnes: — Responsio Phœbi.
In vobis stabunt curæ: vos ite, docete:
E vestro celebri, denso sese agmine, ludo
(Ceu cœco ex utero, quem pugnax Pergama circum
Gens Danaum forti complevit milite & armis)
Provenient multi, patriæ quibus agmina credent
Primores ludi. Nunc ibo & suaviter artis
Innumeros iterum conspergam flumine cives.
Ast illi summo Parnassi e vertice montis
Descendunt: celeresque parant ad mœnia gressus. — Schola Gorlicensis.
Intrant: instaurant ludum jam jamq; labantem — M. Petrus Vincentius Vratislav.
Morte viri summi VINCENTIS; cujus ab ore
Fluxerat excellens Sophia, lingvæq; facultas:
Cujus paruerat dictis monitisq; Juventus
Auribus arrectis adstans, mox agmine turba
Confluxit juvenum: quorum tum millia multa
Vidisses, idem quos omnes ardor habebat
Discere, & ingenuas capita alta efferre per artes.
Rector erat versuque potens MEISTERUS, & ore: — Meisterus.
Carmine Gorliciam qui ad sidera sustulit urbem.
Huic similis LAURUS, cujus sub tegmine pubes — Laurentius.
Innumera optatas captat feliciter umbras.
Existunt alii, quos, ut promiserat ante,
Thespios intonsus Phœbus consperserat unda.
Fronde triumphali redimitus tempora circum — Christoph. Manlius P. L.
MANLIUS incedit: qui sacro percitus æstro
Condidit Aonio dulcissima carmina plectro;
Castaliaque cheli commovit saxa, ferasque.
STEIRERUS, qui voce Deas, qui carmine Musas — Joachim. Steirer. GorL.
Vicit, jucundam modulatus in aëra vocem,
In templis sacrum Christi celebravit honorem.
CISLINGUS, qui scita Jovæ sacrata reclusit; — M. Bartolemæus Cislingus GorL.
Protulit & Latias Musas, Graiasq; Camœnas.
RITTERUM, justa cui trita volumina legis, — Valentinus Ritterus Cos. GorL.
Cui victrix cordi prudentia, Curia Patrem
Accepit Scriptum, multoque affecit honore.
Ac ejus tandem subjecit legibus urbem.
Hunc MELZERUS amans rectique boniq; secutus — Elias Melzerus Cos. GorL.
Navigii tenuit clavum: & jactantibus undis
Servavit vasto titubantem in gurgite navim,
Ille virum vultus non exhorrebat amicos;
Affatu non difficilis, placabilis ira,
Non odii, injustiq; tenax, sed parcere novit.
Nec non te, SMIDI, præclara a stirpe FABRORUM — Georgius Smidius Cos. GorL.
Progenitum, vidit patria inclyta sceptra tenere;
Nec semper rigidi juris, nec ferrea Legum
Vincla sequi: verum & laxas dare legis habenas.
Jure potens gemino socium se WELSIUS addit. — Joan. Welsius I. V. D. Cos. GorL.

Ille

Ille virum calidos motus, mentesq; fatigans,
Atque premens, rabidos animorum sustulit æstus:
Et patriæ accepit patrias in pace secures.
Andreas Missenus & Balthasar Theodorus, Theologi Gorl.
Nec THEODORUS abest, sed sese adjungere cœtu
MISSENUSq; cupit: qui sancta statuta sonantes
Ætheriæ sobolis, docto sermone tenebant
Pendentem populum: & quo tramite semita ducat
Monstrabant, nitidi super atria splendida cœli.
Sed quid ago demens? si dicere cuncta studerem
Lumina Gorliciæ gentis, modo lumina dico,
Quorum mors animam dudum de corpore duxit:
Ante diem clauso componet vesper Olympo.
Quot nunc, summe Deus, vitali luce fruuntur
Gorlicii, Clariis undis quos tinxit Apollo.
Multi præstantis Sophiæ penetralia pandunt,
Ac monumenta virum repetunt: animoq; revolvunt
Signiferi Martis, pugnas, turmasq; feroces
Et veterum tam sacra canunt, quam facta profana.
Innumeris Christi sunt cœlica dogmata curæ
Spargere in ora virum patriæq; recludere summi
Jussa verenda DEI, miserisq; adhibere medelam,
Quot dias pangunt heroum carmine laudes:
Et svavi sistunt currentia flumina versu?
Quot referunt veterem eloquii gravitate Periclem:
Quorum ex ore fluunt Græcorum culta lepore
Verba: velut liquidis resoluti nubibus imbres?
Quot gemino juris sunt tincti fonte fluentis?
Quot docti juste patriæ moderantur habenas?
Quot qua lege canunt devexus currat Olympus,
Sidera cur septem retro nituntur in ortus
Oblunctata polo; solis narrantq; labores,
Lunæ defectus: ortusq; obitusq; recensent?
Quot medicaminibus languentia corpora curant:
Et possunt cymbam in media Styge sistere onustam,
Ac vivam nautæ seniori avertere prædam?
Non ego, facundum si munere Nestora linguæ
Æquarem, illorum percurrere nomina possem:
Pegaseis undis Musæ quibus ora rigarunt:
Et qui Gorlicio e ludo venere potentes
Artibus ingenuis: quis plena est Teutona tellus,
Et peregrinæ oræ: quos nunquam obscura recondet
Fama viros: donec steterit mundi ardua moles.
Peroratio.
Supplicibus votis ergo, & prece flectite Ihovam:
Ut vos clementer divino numine servet:
Firmaq; supponat titubanti fulcra juventæ:
Det Præceptores doctos, tradatque Magistros,
Artibus ingenuis quorum sint pectora culta:
Ore quibus vox pura fluat: nec fida recedat
Vestri cura animis: qui sint pietatis amantes:
Qui Sophiæ juvenes in florida pascua ducant:
Et dulcem admoveant liquidis ex fontibus undam:
Donaq; Pieridum referant, vulgentq; canendo:
Qui justum graviter pravorum in corda dolorem
Commissi incutiant, tristentq; minando feroces:
At miseros relevent promissis speq; fideq;.
Ipsi etiam turpi ducant sine crimine vitam:
Et gressum ante ferant factis; juvenesq; sequantur:
Atq; duces paribus pietatis passibus æquent.
Apostrophe ad juventutem Gorlicensem.
Tu quoq; castra sequens Artis, generosa juventus,
Tu, quæso, auscultes dictis: tu jussa capessas
Optima: præclaras tractasq; fideliter artes:
Exemplis vitam studeas duxisse modestam:
Imbibe nec falsæ doctrinæ cæca venena:
Fœda sodalitii non te contagia lædant;
Nec te securam demergat crapula turpis:
Neu te segnities rapiat, non æstus amoris:
Te non exempli moveant mala scandala: recta
Sit disciplina, & svavis correctio morum:
Stulticiæ non sint imo sub corde latentes:
Non teneræ ætati stimulos natura procaces
Subdat: ne ruat in fatalia crimina præceps:
Sed pronam teneat simplex sapientia mentem.
Sic placida, fœtu fœcundo, in mente gravescent
Artes: sic ludo de vestro splendida proles
Prodibit: sic ingeniis, animisq; parentes
Progenies referet: sic undiq; Teutonis ora
Gorlicio summa ludo cum laude fruetur:
Sic omnes vestri laudes super æthera tollent
Quos Europa fovet, ludi: sic gloria, fama,
Sic decus & nomen, per secula cuncta manebit.
Si secus acciderit: subito versa omnia cernes;
Et cuncta in pejus retro sublapsa referri:
Ac si quod fuerit nomen, si gloria ludi,
Corruet: atq; ibit tenuis ceu fumus in auras.
Sic Dea narrabat, mihi sic res ordine pandit:
Conticuit tandem: factoq; ita fine quievit:
Supremumq; vale dicens, me multa volentem
Quærere deseruit: tenuesq; recessit in auras.
Ast ego, quo tu deinde ruis? quo proripis? inquam:
Quem fugis? aut quis te nostris sermonibus arcet?
Dic mihi quæ fueris prius: & mihi munera dona
Præstantis Sophiæ: cur me non efficis arte
Præclarum: ut nomen suprema feratur ad astra?
Sed frustra clamo: frustra vox verberat auras,
Ergo descendens rursum mea tecta reviso.

CHRI-

CHRISTIANI WEISII,
GYMN. ZITTAV. RECT.

ORATIO SECULARIS

De

Ortu & progreſſu Scholarum per Luſatiam ſuperiorem
habita

Anno M DC LXXXVI.

Cum Gymnaſium ſuæ fundationis memoriam celebraret.

MAgna res agitur, Auditores ſpectatiſſimi, amiciſſimi, dilectiſſimi, poſtquam in hoc Gymnaſio celebrari debet Secularis Solennitas. Si enim pro parvis haberi nequeunt, quæ centum abhinc annis, a Nobiliſſimo hujus Urbis SENATU ſic fuerunt geſta, ut externo etiam cultu rei proderetur auctoritas: cur nunc contemni poſſit ominum, eo tempore conceptorum, tam felix confirmatio? qua nec meliorem, nec perfectiorem ipſi ſperaverint & exoptaverint Optimi Majores; ſive Religionis ſecuritatem, ſive Pacis florem, ſive diſperſam ad exteros quoque noſtrorum ſtudiorum famam, ſeu denique redundantem in omnes Zittavienſes felicitatem libeat intueri. Magnum erat ſuperiore ſeculo nitidioribus ædificiis commendari Zittaviam, in altum exſurgere Templorum, Curiæ, Portarum & Mœnium turres: ſed ſupra ſplendidam hanc magnitudinem fuit, ab omnibus fidei fermentis repurgari Eccleſiam, charamque hujus ſive Alumnam, ſive ſororem, ſive filiam, ad latus collocari Scholam, unde Viri tandem procederent, docendo, conſultando, propugnando Eccleſiæ profuturi. Nec ad noſtros minus ſpectabat Patronos, quod *Philippus Melanchthon* anno 1526. acclamaverat Norimbergenſibus. Juſſus enim ſolenni Præfatione novum velut conſecrare Gymnaſium, tria congerebat in præſtantiæ argumentum, augurari ſe, fore, *ut duraret Religio, vigerent bonæ leges, ac liberi ſenſim ſuccreſcentes ad omnem Virtutis curam inſtituerentur.* Vidimus per DEI gratiam jucundisſimo hoc trifolio celebrari Civitatem noſtram. Reſonat in Templis Evangelii doctrina: Leges nec turbis nec rebellionibus ab eo tempore laboraverunt unquam: Vos etiam Patroni & Amici, qui Patriam hactenus benemerendo obſtrinxiſtis, quantum eruditæ huic Sedi debeatis, quantum Veſtri aliquando ſint debituri deprædicatione non obſcura ſæpe fuiſtis confeſſi. Neque tamen, in publica hac felicitatis memoria, quisquam adeo fuerit Horologii Politici ignarus, ut neſciat, quibus rotis & machinis ea res ordinata ſucceſſerit. DEUS eſt, qui Provinciam hanc reſpexit, qui Sapientiæ Spiritum conceſſit Proceribus, qui Conſiliis cum laude ſuſceptis fructum largitus eſt, & eventum. Ab hoc impetratum fuit, quicquid proſperitatis in ſeculari hac recordatione celebrari poteſt: Ad hunc referatur, quicquid laudum & gratulationum in ſplendida hac Panegyri junctim effundi debet. Et vero qui nonus ego ſum a condito Gymnaſio Rector, vel per ſacrum iſtum numerum facere non poſſum, quo minus, meo dicentis ſermone, aliqua precum & votorum fiant initia, ſive ſpecimina, quæ tanto poſtmodum perfectius a Veſtra benignitate & Pietate conſummentur. Interim hoc dum facio, (faciam autem omnibus faventibus & conſentientibus) non eſt, cur argumentis aliunde quæſitis, negotium in ſe pulchrum exornari & commendari poſſe credamus: Sola enim GYMNASII noſtri HISTORIA, narrationibus fidem habituris expoſita, ſuum devotioni pondus adjiciet, ſive divinam Providentiam quis admirari, ſive a continuis paternæ Præſentiæ teſtimoniis nova præſagia captare, ſeu denique ſuos Majorumque profectus, ex ipſius Gymnaſii flore, metiri fuerit lubitum. Date igitur aures, date animum, date affectum, non mihi, qui Viros paſſim nominabo me multum præſtantiores; non tempori, quod ſua quidem novitate ſatis largum elicit encomium; ſed huic Literarum Sedi, quæ Veſtros olim Parentes enutrivit, quæ jucundam elapſæ Juventutis memoriam in Vobis reſervat, quæ Filiorum adhuc ſpem & fiduciam, præſagiis non contemnendis, ſuſtinet, quæ poſteris etiam annis nominabitur divinæ Beneficentiæ ſpeculum, publicæ felicitatis Palladium, Civitatis ornamentum.

Atque ut hinc procedat Gymnaſii hiſtoria, non opus eſt, provocare ad ipſa hujus Urbis incrementa, ſive primam ædificandi occaſionem dedit *Zittavia* vel *Sidonia*, Miciſlai Polonorum Regis filia, Monaſterii fundatrix; ſive de Mœnibus primo circumducen-

ducendis cogitavit *Ottocarus*; sive de lautioribus Privilegiis prospectum fuit a *Wencerlao*. Sane enim ea temporum erat, fallor? an simplicitas, an barbaries, ut Scholarum, si quis agnosceretur usus, nullus tamen captaretur aut expeteretur Splendor. Et prima quidem Scholasticorum mentio in nostris Chronicis facta est ad annum 1366. quo Monachi Coelestini, quibus paulo ante Carolus IV. Petram Oybinensem concesserat, quique posteris temporibus in nostra hac Civitate Paracleti, ut vocabant, Domum, seu Patrum Aulam, ut hodie loquimur, construxerunt, Scholasticos mendicantes seu communicantes, ad se vocatos, pedum lotione, convivio donisque aliis excepisse dicuntur. Et nominabantur isti pueri communicantes, quod Sacrificis, Eucharistiam publice vel privatim administrantibus, praesto esse juberentur. Postea de rebus scholasticis altum est silentium; donec anno 1422 magnum describitur incendium, quod in Textorum Platea exortum, variam habitationum dedit stragem, & cum Templi majoris tecto Scholam quoque corripuit, quantum auguror, eo loco constitutam, quo Rector nunc hortulum suum habet, & Curifugium. Cum vero sequens annus novo incendio esset funestus, credibile est, Scholasticum hoc aedificium levi & tumultuaria structura tum e suis cineribus surrexisse.

Num Monachi Franciscani, ad quos pertinebat vicinum Monasterium, quicquam excitandis puerorum ingeniis profuerint, temere nihil velim statuere. Cum enim aqud Gorlicenses anno 1458. a Franciscanis erigendum esset istius Ordinis Studium, sive Schola Studiis excolendis consecrata, res successum non habebat, nisi prius a Provinciali mandatum exiret, illudque decenter Oppidano Senatui significaretur. Inde quam diu clara desunt testimonia, pigritiae potius suisque ceremoniis addictos fuisse Fratres, nec adeo literariis molestiis multum laborasse credamus. Caeterum qualiscunque fuerit Scholae constitutio, dubium non est, summam profectuum gloriam eos habuisse, qui cantando suis Magistris adesse, Choralemque suam Musicam Civibus admirantibus jactitare possent. Cur enim praeteream, quod M. Braxator quidam, seu ut Germanice vocabatur, M. Melzerus anno 1479 solenni testamento cavit, ut, quoties rediret Veneris dies, ad pulsum Majoris campanae, a Collegis & Scholasticis concineretur Responsorium, quo circa Passionem Dominicam *Tenebrae factae* innuuntur: ordinato ad hoc officium Legato, tum temporis non contemnendo, nunc ubi nimium excreverunt rerum pretia, exiguo, sed tamen vel ob memoriam adhuc laudabili. Ast sensim majoribus augmentis gaudere coeperat nostra Civitas, ut anno 1491. de Templi Parochialis majori cogitaretur spacio, adjecta columnarum nova serie, quae quadruplicem nunc exhiberent fornicem. Inde si plures darentur Cives, qui replerent Templum, auctior simul emergebat filiorum numerus, qui locum optarent in Schola. Anno igitur 1497. ex opposito Scholae veteris, versus D. Johannis coemeterium, illa construebatur aedificii pars, quae classem hodie Quintam & Sextam continet. Ac erat tum Ludimoderator cum Cantore, certisque Collaboratoribus, quos a praecipua functione Scribas dixerunt: unde natam crediderim denominationem, ut postea, qui e Scholasticis privatae informationi darent operam, Scribae appellarentur. Facere non possum, quin hic inspergatur jocus, quem Ludimoderatore *Michaele Arnoldo* anno 1505. Postridie Bacchanalia datum accepimus. Duo enim ex istis Scribis sive Collaboratoribus, intelligentes, carnibus nunc esse valedicendum, solisque Piscibus gulam adsuefaciendam, in publico foro certamen exhibuerunt, ut alter repraesentaret Lucanicam, seu farcimen Bacchanalibus proprium, alter Halecem, sequenti Cinerum diei convenientiorem. Quia tamen penes Halecem stabat victoria, quippe cui relinqui debebat quadragesimale imperium, conjectus per ludibrium fuit in cisternam, qui personam Lucanicae sustinuerat. Narravi rem ordini Scholastico minus gloriosam, non tamen omnino culpandam, si consideretur ea Seculi simplicitas, quae plebejis imbuta moribus, multa in hilaritatis argumentum accepit, quae nunc vel ad contemptum, vel ad injuriarum querelas detorqueri possent. Ab his autem initiis progressa videtur exhibendorum ludorum consvetudo, quae firmissimas tandem hic egit radices, ut nemo crederet, celebrari Bacchanalia, nisi Juventutem simul conspicerent exerciis dramaticis occupatam: donec anno superiore consultum videretur, remissis ad Autumnum Martinique festum ludicris, ab omni tumultu observabiles hos dies absolvere: insigni profecto successu, ut nunc pro liberiore Comoediarum strepitu, Jubila, preces, gratulationes exaudiri queant. Sed redeo ad Scholam, quae quidem intra tenues has angustias, nec eruditissimos semper habere Magistros potuit, nec ingeniis provehendis operam dedit illustriorem. Inde si forte Zittaviensium unus & alter ingenio vel dignitate inclaresceret, his equidem sive Magistris, sive Collaboratoribus, parum debuisse credebatur. Et dum ista primum cogitaram, in manus veniebat epistola *Abrahami Hoffmanni Laubanensis, Caesarei,*

ſarei Hiſtorici, ad Nobiliſſimum Senatum noſtrum *d. 18. Febr. 1617.* ſcripta, qua dedicaturus neſcio quod Opuſculum hiſtoricum, varios enumerat in hac Zittavia natos, ac poſtmodum ſplendidiſſimis honoribus defunctos: & inter eos præcipuo quidem loco, *Fridericum Archiepiſcopum Salisburgenſem, & Antonium, Monaſterii Bruccenſis prope Teyam fluvium in Moravia Abbatem*: quibus tantum abeſt, ut Præceptores aſſignare velimus e Scribis aliquos, ut potius in Cœnobiis a Patria remotis ſuccreviſſe opinemur. Nec indigna loquor, ſi DEUS Scholæ incrementum his ſervare voluit temporibus, quæ affulgentibus Evangelii radiis omnem barbariem, omnes ineptias, omnia conſvetudinum ludibria feliciter abſtergerent. Ut enim hic, velut in tranſitu, ludibrii referatur exemplum, quid miſellis eorum annorum Magiſtris haberi poterat ineptius, cum ad Martini feſtum, comitantibus pueris, tanquam Monachi mendicantes, oſtiatim aliquos colligerent cibos; hic ſub brachio gereret cophinum, quo cuſtodirentur caſei; alius in calatho ſuo exciperet ova; non deeſſet, qui Qualo ſuo ſeu Moſcha farciminum reconderet cupedias; pueri denique ſub corbe ſua gementes, cornua Martini domum referrent: quæ tamen conſvetudo, quam primum eluxit Religio, ſic abrogata fuit & exploſa, ut in honoratioris muneris vicem, Patroni liberalitatem ſuam Martinalem exercere quotannis ſoleant. Cæterum non exſpatiabor in ipſam Reformationis hiſtoriam, quæ feſtinantiſſima nobis felicitate adductum memorat *M. Heidenreichium*, Evangelicæ doctrinæ Præconem 1521. quæque ſequentium annorum adeo fortunatum exponit ſucceſſum, ut nemo jam in mœnibus, nemo in agro Zittavienſi reperiatur, qui vel externas Majorum reliquias, vel propinquam heterodoxorum cum noſtris ſocietatem tolerare cogatur, aut contueri. Faxit ſaltem benigniſſimus ille Pater, qui tanto beneficio, præ multis aliis Provinciis, noſtram colluſtravit Luſatiam, ut optatisſima Religionis Conſcientiarumque libertas præcipuum Patriæ ſemper ſit Cimelium, ac adeo Templi ſecura tranquillitas, aliquam ſimul hujus poſſeſſionem in Viciniam Scholaſticam transfundat.

Sane tum de Scholarum repurgatione ſerio per univerſam Hexapolin cogitatum eſt. Gorlicenſes, quibus prima forte debetur gloria, cum Evangelii profitendi facultatem obtinuiſſent anno 1525. Scholam a Catholicis poſſeſſam, anno 1529. renovari juſſerunt, vocato in Rectorem *M. Chriſtophoro Laſio Argentoratenſi*, qui publico Scripto Doctrinæ ac Diſciplinæ reddidit rationem, ac ut ea res ſæpe repeteretur a Succeſſoribus ſuo exemplo primus effecit. Is hunc habuit honorem anno 1538. ut, cum Urbem ingrederetur Ferdinandus I. Rex, procedentem ad templum comitaretur ſuis ſtipatus diſcipulis, Regisque benignam exaudiret vocem: *Optimi filii, Regem habetis clementisſimum.* Et adhuc celebratur hoc Diſtichon, Ferdinando oblatum:

Accipe, Rex, blanda ferimus quam voce ſalutem,
Et nobis pueris innocuisq; fave.

Libenter autem facio, ut hic perſequar Regiæ benignitatis exemplum, nec quis temere ſibi vel aliis perſvadeat, obſcura & illicita incolarum licentia conſtitiſſe Scholas, quas Regum & Imperatorum expresſus favor ſublevaverit, & quoniam Principum conſenſus habetur pro Lege, ſolenniter confirmaverit. Neque ſuo defuerunt officio Budiſſinenſes, qui poſtquam juvenilibus incrementis utcunque ſuas conſecraverant curas, anno 1543. Scholæ noviter a ſe conſtructæ, Rectorem dederunt *M. Joachimum Cnemeandrum*, qui primus juſſu Patronorum Ordinem Lectionum & Leges aliquot Scholaſticas, neſcio tamen an typis publicatas, conſignavit. Cujus quidem Scholæ non lævis hæc eſt gloria, quod *Philippus Melanchthon* Peuceri ſenioris gratia 1559 ad hanc Urbem profectus, poſtridie Johannis Baptiſtæ feſtum, veniſſe dicitur in Auditorium, pulchroque ſermone Johannis hiſtoriam illuſtraſſe, in quo Budiſſinam non dubitaverit nominare, *Cuſtodem bonæ diſciplinæ & humanitatis.* Nam & hoc libenter adduco, ne ignotum ſit, quantum exteri Eruditionis Heroes de Luſatorum flore ac commendatione fuerint ſoliciti. Laubanenſes video anno 1573. a Ludimoderatore ſuo *Caſpare Capolo* poſtulaſſe, ut Lectionum & Legum certam Sciagraphiam ſcripto conciperet, ibique demum anno 1588. e veteris ſacelli ruderibus erectam Scholam diſcentibus commodiorem, ſumptibus *D. Adriani Albini*, qui Laubani natus, tum in nova Marchia Cancellarii gerebat munus. In laudatiſſimo igitur bene merendi certamine ſuis præconiis non defuere Zittavienſes, uno ſaltem impedimento conſtricti, quod Scholæ nova promitti amplitudo vix poſſet, quippe qua nunc eſt Veſtibulum & ſcala, minor tranſibat Platea, quæ Civibus ad templum progreſſuris claudi non debebat: ex adverſo obſtabat Domus & Area Crucigerorum Melitenſium, cui certus præſidebat Commendator, qui profecto ſuarum ædium partem decerpi non patiebatur. Equidem in Janua, quæ aditum facit Secundæ & Tertiæ Claſſi, invenio annum 1519. interim multis adducor argumentis, Poſtes ea nota inſignitos, poſt deſtructam Crucige-

rorum

rorum Domum huc pervenisse. Etiam in contignatione tecti Scholastici insculptum trabi lego annum 1541. mentione simul facta Consulis Regentis: sed tum ordinari nihil potuit, præter superficiariam tecti renovationem. Delituerunt igitur Docentes & discentes in veteri suo nidulo. Ac duos eo tempore Rectores sive Ludimoderatores habuimus, quorum honorifica hodienum servatur memoria, *Andream Mascum* & *Franciscum Jungnickelium.* Mascus anno 1545. in Collegium receptus Senatorium, dignus fuit, qui aliquando mitteretur ad Imperatorem: clarior factus filio *Michaële Masco JCto, Academiæ Lipsiensis aliquoties Rectore, postmodum Electoris Brandenburgici & Principis Anhaltino Dessaviensis Consiliario*, qui tum Patriæ, tum Scholæ invitatus affectu, ut quotannis ex hoc ipso loco commendaretur, liberali testamento prospexit. Jungnikelius anno 1548. Senator dictus, tandem ad Consulares fasces promotus, in Parochiali templo, ante summum Altare, sub imagine sua lapidea quiescit. Ac dubium mihi relinquitur nullum, subinde magis enituisse rei Scholasticæ florem, postquam illi versarentur inter Patronos, qui, quantum auxilii requiratur a docentibus, experiendo cognovissent. Erat autem ea Seculi consvetudo, antequam plenior haberetur Eruditorum copia, ut si quem Latini sermonis gnarum, vel scientiarum opinione probatum, adsciscere vellent in Patrum Conscriptorum Ordinem, ipsa Schola haberetur Curiæ Seminarium. Ita enim *Cœlestinus* quoque *Henningius*, initio paucis annis Cantor, postea Senator & Consul, ne aboleretur prioris conditionis memoria, in ipso Choro statui suæ recordationi voluit Epitaphium. Forte crediderunt Optimi Majores, patientius eosdem regiminis molem portaturos, qui tot hactenus tolerantiæ dedissent specimina. Sed multo tamen laudatur magis hodiernus ingeniorum proventus, ubi suo quivis labori immoritur, quem exercendo & repetendo sibi reddidit vel faciliorem vel feliciorem. Interim si oculis obversetur Res Scholastica, multum profuit tum e Scholis vocatos Senatores. Ut enim Gorlicense Gymnasium plenum acquireret splendorem, effecit *M. Georgius Ottomannus* (nisi malimus scribere *Hottomannum*, quomodo *Franciscus Agnatus, celeberrimus per Galliam & Helvetiam JCtus* appellari voluit) qui Scholæ Rector factus 1544. ad Oratoriæ Professionem a Lipsiensibus vocatus 1548. redux paulo post ad Scholasticam functionem, ea demonstravit exactissimi judicii documenta, ut 1562. Civitatis diceretur Syndicus, tandem Consul. Ita non quievit, donec ultimus Monachorum Franciscanorum Studio semel consecratum Monasterium Senatui transscriberet, eamque cessionem Auctoritas Maximiliani II. Imperatoris 1563. firmam redderet ac constantem. Ut vero Zittavienses aliqua sibi promittere possent Gymnasii initia, præstitit *Dn. Nicolaus Dornspachius*, qui sub Andrea Masco Collega Scholæ secundus, anno 1542. Senator factus, 1548. Consul dictus, incomparabili dexteritate suis ita præfuit officiis, ut natus ad hujus Civitatis gloriam videretur, nisi universæ potius Lusatiæ natum dicere libeat, quem Cæsar suum constituerat Consiliarium, & Redituum per inferiorem Lusatiam Præfectum: ut taceam Legationes publicæ salutis causa feliciter ac fideliter susceptas. Is igitur cum templi & Scholæ incrementis obstare intelligeret Melitenses f. Crucigeros Dominos, eo rem deduxit, tum in Aula Imperatoris, in qua erat notissimus; tum apud ipsos Ordinis Proceres, quibus ostentabantur alia bona, nisi fallor in Moravia, qui possideri possent quietius, ut soluta pecuniæ summa satis grandi, Domus hæc cum juribus eo pertinentibus, Nobilissimo Senatui relinqueretur anno 1570.

Sed antequam ista persequor, subsistere liceat paululum, & recordari, quæ Lusatorum tum fuerit conditio. Etenim late propagata per Bohemiam, Silesiam, imo & vicinam Poloniam fuerat Augustana Confessio: neque tamen ubivis locorum erigi poterant Scholæ, quæ templis ferrent suppetias. Certe Bohemia nobis conterminа suum hoc in negotio defectum facile agnoscebat, quod in Oppidis majoribus obstarent adversarii, in minoribus resisteret loci ingenium, ac ipsa Praga nimiis deliciis celebrata, severiorem adolescentiæ disciplinam vix tueri posse videretur. Inde Lusatis aperti oculi, facilem affore inclarescendi materiam, si quas haberent facultates, causis piis semel destinatas, erudiendæ Juventuti porro consecrarent: ita futurum, ut non sine Civitatum gloria confluerent Exteri, qui postquam intra juveniles lusus hanc Provinciam affectu sinceriore complecti coepissent, per integram vitam sese profiterentur aut Benefactores & Patronos, aut Amicos & deprædicatores. Primum vero experimentum fecerunt Gorlicenses, qui Monasterium sibi concessum cura non perfunctoria sic illustraverunt, ut anno 1565. d. 22. Maji, solenniter institueretur Gymnasium, vocato ad sanctum hunc laborem *M. Petro Vincentio Vratislaviensi*, antea per novem annos Academiæ Wittebergensis Professore, qui Disciplinam & Doctrinam Gymnasii publico iterum Scripto complexus, cum & ipse pro-

fectibus suorum strenue invigilaret, ac Collegas simul haberet, fide & eruditione commendatos, dici non potest, quantum nomen passim acquisiverit; donec a Vratislaviensibus ad Elisabethani directionem evocaretur. Neque minores erant, qui tanto Viro dabantur Successores, *M. Joachimus Meisterus*, postea Gymnasii Bremensis Rector, & *M. Laurentius Ludovicus*, qui anno 1590. censum agens Scholasticum, in prima Classe invenit Auditores 161. in universo Coetu 616. & in iis Nobiles e Bohemia potissimum, Silesia & Polonia 51. Peregrinos 200. Ut taceam reliquos, pari gloria dignos, si vel maxime tum bellorum injuriæ, tum Reformationis apud Vicinos procellæ, frequentiam reddiderint aliquanto angustiorem. Gorlicenses secuti sunt Zittavienses nostri, de quorum seculari recordatione nunc dicetur amplius. Tandem suis quoque laudibus satisfecerunt Budissinenses, qui cum *Thomam Fabrum* habuissent Rectorem, aucto Collegarum numero 1590. eundem jusserunt esse Collegam Supremum, sive Conrectorem, dato novo Rectore *M. Andrea Neerkornio*, qui tamen biennio post discedens 1592. lampada tradidit celeberrimo *Gerlachio*, cui si dixero Budissinenses pariter ac Zittavienses plurimum debere, neminem forte habiturus sim contrarium, qui vel obliquo saltem oculo antiquitatis vestigia legere sustinuerit. Utrobique enim editis de Doctrina & Disciplina legibus, quas Patroni prudentissime conceptas, libentissime confirmarunt, futuræ claritatis fundamenta posuit, semper duratura. Sed tempus est, ut ad nostram unice respiciamus Zittaviam, quæ amissis suis Crucigeris de Schola cogitare coepit ardentius. Et sciendum, quo loco jam extat Rectoris habitatio, Crucis Domum stetisse, adjectam Coemeterii septentrionalis partem, Crucis aream audivisse, quod ductus ab utroque latere murus, liberum Civibus circuitum denegaret, protracto fornice ad Templum usque, cujus levia nunc spectantur vestigia in muro, qua Scholasticus patet introitus, ut Commendator cum suis, sicco pede per tectam hanc viam transire posset ad Sacra. Hujus areæ murum 1571. destruxerunt, ac ut Platea Scholæ vicina, spatium daret novo ædificio, transitus eo loco quæsitus est, ubi nunc habemus Plateam a Rectore dictam, quæ primum vocata fuit nova, seu Concionatorum Platea, quod per istam ad Ecclesiastica sua munia pergere solent in templum. Ita excrevit ea Scholæ pars, quæ Sextam & Quintam continet, addito superius gemino Auditorio, seu ut nostro loquamur sensu, Secunda & Tertia. Inde in ipso Scalæ ingressu satis clarus effulget conspectus anni 1573. Cæterum eo tempore vix ultra trivialem surrexeramus conditionem, nec ab istis quinque Collegiis præparari omnino Juvenes poterant ad Academias, donec *Dornspachius* Vir, qui templum picturis illustraverat, qui tres Urbis turres altius & elegantius evexerat, qui propriam domum in hoc confinio construxerat, forte Senectutem ultima ædificandi gloria commendaturus, Auctor existeret, ut Crucigerorum Domus destrueretur, eo consilio, ne quid impediret ampliorem Scholæ perfectionem. Et operis tam pulchri factum est initium 1579. satis tarde, ut multis videbatur: quippe quod meritissimus hic Consul, cum in aliam faciem transformanda essent rudera, Civitati Scholæque velut germinanti moriens eriperetur anno 1580. dignus, qui recepta Juventute vel suo superesset seculo. Sic dilatum in aliquot annos, vel tardiore cura tractatum negotium, anno tandem 1585. ultimam experiebatur manum: ut quo loco Crucigeri Equorum habuissent stabulum, Classis constitueretur Quarta, hinnitus & bestiarum strepitus, in jucundiores Musicorum ibi exercendorum harmonias conversura; supra ipsam amplum hoc Primæ Classis Auditorium novo prorsus opere conficeretur; reliqua Commendatoris habitatio Rectori redderetur commodior, facili successu, quod, cum alibi Monasteriorum recessus aptari vix possent usibus familiaribus, hic omnino responderent structuræ, liberis & ordinatis contignationibus excitatæ. Erat autem tum Rectoris loco *Tobias Schnürius*, Vir alioqui satis doctus, quod e reliquiis latinorum Chronicorum, ab eo congestorum, apparet: quia tamen vel ad Splendoris opinionem quicquam contribui posse videbatur, si novo Gymnasio novus quoque daretur Rector, honorifice is fuit dimissus, Senatoris & Scholarchæ characterem indeptus. Ita *M. Casparus Janitius* hactenus Scholæ Laubanensis Rector huc vocatus, accessit d. 2. Decembr. 1585. ea conditione, ut levioribus velut tentaminibus Juventutem invitaret, donec solennis sequeretur introductio. Inde paucis ante hanc solennitatem diebus, ipsa Bacchanaliorum Septimana, Scholasticos suos produxit in theatrum, exhibita Eli & Samuelis historia: salutari prorsus omine, commendari Samuelem, ubi non pauci, tum in templo, tum in Curia Samuelis Virtutem expressuri, ab hoc Virtutum & Artium domicilio promitterentur. Introductio incidit in decimum Martii diem anni 1586. cujus Splendor tanto magis feriebat Spectantium oculos, quod Consul tum Nobilissimus *Dn. Michael Kroloft* cum Patribus Conscriptis ordinato Processu, ut vocant,

cant, Ædificium hoc novum ingrederetur, Rectorem erudita Syndici *Dn. Procopii Nasonis* voce confirmaret, novosque Collegas veteribus adjiceret. Ab eo die numerus docentium fuit octonarius: quippe post Rectorem *Janitium* memorantur *Michaël Justus* Conrector, *M. Daniel Burchartus* Tertius, *M. Caspar Tullichius* Quartus, *Tobias Kindlerus* Cantor, & reliqui *Paulus Schönborn, Adamus Witwer, Paulus Fritschius*, quibus singulis datum fuit hoc negotium, ut pro virili suis ita functionibus praeessent, ne quis inepto & sesquipedali titulo, quin potius ipsare, juvenumque profectibus, illustratum hic inveniret locum; & sicut e cantu noscitur luscinia, sic e suis operationibus probaretur GYMNASIUM. Nam ut publicam sibi notitiam foenerari possent Specimina, quae forte ferventibus omnium laboribus lucem & gratiam exposcerent, Typographus etiam quaesitus est, constituta in Domo Paracleti officina, cum a nato Gymnasio vix elapsum esset octiduum. Nimirum his eruditorum amanuensibus Fama suas plerumque debet aures & linguas: ac si nihil iam reticeri potest, quod Scholasticae felicitati, adeoque divinis beneficiis annumerari meretur; ne Typographiae quidem mentio nostris fuerit indigna jubilis, quae saepius incendio bellicisque calamitatibus confusa, semper tamen in lucem rediit, ut nunc quoque nitidiores nostri characteres Lectorum oculos aliquando jucundius invitare videantur. At enim vero sicut in recentibus aedificiis non ubique statim cohaerent tum parietes, tum parietum incrustationes, quo minus auxiliatricem Architecti manum denuo requirant: sic in his Gymnasii initiis aliqua notabantur, quae repetitis Patrum curis & consiliis essent perficienda. Anno enim sequente Functionem relinquebat Rector Janitius, factus postea Rector Dresdensis, brevique tandem interregno surrogabatur *M. Leonhardus Ezlerus*, qui cum maluisset hoc officium commutare cum oppiduli Hirschfeldensis Parochia, anno 1594. Successorem habebat *M. Michaelem Hammerum*. Neque rariores erant caeterorum Collegarum mutationes, multis conquerentibus, nondum coaluisse vinculum, quod in praestandis docentium adjutoriis summe haberetur necessarium. Nolo turbare quietos antecessorum cineres, quibuscunque demum indiciis homines se fuisse demonstraverint: unum tamen si exposuero, rem dixero, a cognoscenda Gymnasii conditione non alienam, votisque postmodum effundendis commodam. Erat tum Pastor hujus Ecclesiae Primarius *Dn. M. Johannes Vogelius*, Vir, non in eruditione solum Theologica, quae probare Concionatorem posset, celebratissimus, sed in humanioribus quoque literis eo progressus, ut, quoties carmina lego, ipsius calamo concepta, saepe mecum dubitare incipiam, num magis extolli debeat inventionis amoenitas, an styli ad antiquam elegantiam accommodati puritas & majestas. Hic Scholae prioris fuerat Inspector, datusque ipsi fuerat honor, ut positis Gymnasii fundamentis hac auctoritate gauderet imposterum, &, nisi me fallunt conjecturae quam certissimae, interdum docendi causa hoc Auditorium ingrederetur. Sive igitur intercederet tacita eruditionis aemulatio, sive in hac informandi societate, hinc imperandi, hinc resistendi glisceret suspicio: querelarum non defuerunt causae, donec veniens Deus e machina omnem hanc simultatem facile componeret. Nam Pestis anni 1599. quae totam fere conturbaverat Germaniam, multisque Scholis miseranda fecerat otia, nostris etiam finibus Scholaeque tandem incubuit: sic uno mense raptus *Rector Hammerus*, & *Conrector M. Hieronymus Pelicanus*: ac ipse *Pastor Vogelius*, qui, donec accersi novus posset Rector, doctrinae & disciplinae curam in se receperat, eandem mortalitatis legem est expertus. Ab eo tempore Templi & Scholae firmior extitit amicitia, dum suo quisque, loco, suo labore, suo honore contentus nihil habuit, quo alteri displiceret, nihil quo mutuam complacendi voluntatem impediret. Schola veneratur, quos Christi novit ministros, quosque ex Confessionis beneficio saepius agnoscit Patres: Templum reciproco favore prosequitur, quos in Religionis & Pietatis subsidium a DEO constitutos videt. Mihi certe id semper fuit gratissimum, nulla me hactenus vel necessitate adigi, vel occasione adduci, ut illis aegre quid facerem, quorum ego amicissimam vocem audire velim in extrema mortis hora. Nec in praesenti hoc Jubilaeo deest futurae sinceritatis omen, postquam nupera Dominica publice commendata fuit Scholarum utilitas, Deique tam insignis gratia, quae nobis in seculari hoc recursu largam hilaritatis materiam proponit. Comprobetur in eventu haec persvadentium & voventium pietas, & quando nihil est in viribus nostris, quod grati animi vicem exsolvat, habeamus olim in hac cathedra templi depraedicandi occasionem, serique tandem Posteri, cum alterum a repurgata Religione effluxerit seculum, Ecclesiasticis ac Scholasticis jubilis laeti & securi defungantur.

Ignoscite, Auditores, saepe me avocari ab historiarum cursu: sic enim fluunt Orationes in Jubilaeo, ut ad quaelibet gaudiorum incitamenta libenter subsistant. Sed faxo tamen, ut liberiore nunc ductu singula

expediantur. Finibus enim a contagione repurgatis, Schola etiam anno 1600. reviviſcens, Rectorem accepit *M. Samuelem Junium Svidnicenſem*, Conrectorem *Joannem Timæum Frauſtadienſem*, celeberrimi *Herbergeri* amicitia ſatis clarum. Quorum tamen diuturna non fuit manſio, quod uterque noſtræ Civitati ſuam præferret Patriam, ac ille anno 1602, Rector evaderet Svidnicenſis, hic eodem tempore Concionator Frauſtadienſis. Sed erat in fatis, ut poſt variam emergendi luctam, Gymnaſii tandem caput erigeretur. Tum enim honeſtisſimis conditionibus effectum eſt, ut *M. Melchior Gerlachius*, integro jam decennio Budiſſinenſium Præceptor, huc invitatus, d. 21. Maji 1602. una cum Conrectore *M. Joanne Vincelbergio* ſolenniter introduceretur. Et hic eſt incomparabilis ille Vir, quem ſi non habuiſſet Zittavia, forte nunc non haberet, quod multum celebrari poſſet Gymnaſium. Is, antequam laboribus Scholaſticis ſeſe manciparet, in Academiis Baronum & Nobilium ſive Inſpector ſive Moderator, cum literarum auſteritate civilem elegantiam, vitæque politioris notitiam conjunxerat, &, qui eſſet naturæ beneficio ad extemporalem eloquentiam, nec minus ad captandam hominum gratiam præparatus, ſubito ſuas doctrinæ merces exponebat, ut apud clariores homines magnum habere nomen videretur occultatum alioqui Gymnaſium. Multum vero tantis augmentis contribuebat Nobiliſſimus *Dn. Procopius Naſo*, Conſul, Syndicus & Scholarcha, Vir in ornandis literis, unde ornamentum acceperat, diligentiſſimus, quique ad teſtandum Scholæ favorem in ejus conſpectu ſplendidam conſtruxerat Sepulturam: Is novum Rectorem ſumma complexus benevolentia, primæ velut teſſeræ loco, Auctor fuit, ut Rectoris domus, alioquin ab ædibus Scholaſticis ſeparata, non ineleganti fornice conjungeretur, breveſq; paſſus inter præmeditantis Muſeum, & docentis Auditorium relinqueretur. Sic firmiter coaluit literarium hoc connubium. Sic quas Superiorum juſſu conſcripſerat leges, ipſe velut matrimoniales, ſtrenue ſervabat. Sic continuis Declamationibus, Diſputationibus, Lectionibus, quin & Concionibus, quas Nobiliſſimi Senatus indultu, e Primanis provectiores habebant in Monaſterii templo; Sic nova Chori Muſici ordinatione, deductisque ad latiorem conſvetudinem hoſpitiis, id impetravit, ut communis diſcentium Pater habitus, tanta circumfunderetur Juvenum, e Bohemia maxime confluentium, frequentia, ut a Senioribus olim memoratum habeam, collocatos aliquando Primæ Tabulæ Auditores in adjecto hoc atriolo, ſpatium reliquis feciſſe. Accedebat Bibliothecæ conſtitutio, quam e quinque Eruditorum ſcriniis collectam, NASO Patronus & Conſummator adjudicatis etiam ſuis libris adauxerat. Licet enim primas Bibliothecæ lineas duxerint Majores, quod colligo e literis *D. Pauli Fabricii Mathematici Cæſarei* anno 1564. ad Dornſpachium ſcriptis, ubi dono offert inſtrumentum Mathematicum publicæ, ut loquitur, Bibliothecæ, conſecrandum: ea tamen perfectio incidit in annum 1607. quo, in Paracleti domo ſplendide adornatis repoſitoriis, intercedentibus, poſt Muſicam vocalem & inſtrumentalem, Juvenum hic diſcentium declamationibus, ſolennis agebatur inauguratio. Et DEO referendum in acceptis, turbatam in ſuo nidulo Bibliothecam, durantibus bellorum injuriis, nunc in Templi Petro-Paulini receſſu manſionem inveniſſe quietiorem, cui non Patronos modo perpetuos, ſed publicam quoque Securitatem, quæ libris evolvendis faveat, etiam atque etiam apprecamur. Ita floruerat Gerlachius, & cum ipſo Zittavia, cum ſubita calamitate parum abeſſet, quin Gymnaſii ſolos ſpectaremus cineres. Anno enim 1608. d. 7. Junii peſſimi Latrones ignibus hinc inde ſubjectis, tantam excitaverant flammarum vim, ut quingentæ Civium habitationes, cum ipſa Curia miſere deformarentur, ac jam ſub ultimis quoque timoribus laborare Schola inciperet. Ardebat verſus Carbonum plateam proxima domus, in area Scholaſtica Lignile, hortique Rectoris ſepimentum, quod nuper demum fiebat lapideum, flammis ceſſerat: Tertiæ & Secundæ Claſſis feneſtræ jam ſudabant plumbum; tigna tecti aduſta nihil non minabantur: donec DEUS paterna tactus miſericordia affuſis aquis clementer annueret, ac poſtridie in hunc locum adhuc confluere poſſent Diſcipuli. Miſeranda tum erat rerum facies, cum alii veſtibus, calceis, palliis, alii libris deſtituti, in Scholam nihil afferrent, præter lacrymas: cum Rector congregatis in unum Auditorium Primanis, Secundanis, Tertianis (nam Conrectoris, Tertii, uniusque ex inferioribus Collegæ ædes eandem expertæ fuerant cladem) Jeremiæ Threnos interpretaretur. O laudetur in æternum divina benignitas, quæ tum avaris ignibus ſuum poſuit terminum, nec poſtea permiſit, ut, qui per bellicos tumultus ſæpe circum volitabant, ignium globi, vel minimum his ædibus facerent injuriam. Effudit laudes non diſſimiles Gerlachius, poſtquam, reſtituta e ſuis cineribus Typographia, primi experimenti loco anno 1611. exſcribi juberet Orationem de hoc incendio; nec ſiluerunt, qui poſt ipſum Patriæ

amo-

amorem, vel Juventutis curam sunt professi. Interea dum Vir meritissimus nullis frangitur laboribus, & nunquam sibi dissimilis gloriam semel acquisitam strenue defendit, subita & inopina morte rebus Scholasticis eripitur. Anno enim 1616. hac ipsa, quam volvimus Septimana, cum ad Ludos scenicos Juventutem præparasset, ipsaque Quinquagesimæ Dominica, post preces in templo matutinas, suos Auditores ad audiendam concionem pie fuisset hortatus, discedens forte in cubiculum gravi Apoplexia tactus concidit: eo tamen DEI beneficio, ut animo semper infracto mortem imminentem agnoscere, verba ad suos facere, animamque suam & universam Scholam divinæ misericordiæ commendare posset. Inde ex his ædibus ducta pompa exequialis, ipso Mercurii die, quo ad Theatrum publice progredi debuerant Ludorum exhibitores. Cæterum multa extant Viri optimi monita ad Filium, quibus id quoque continetur, *vellet tueri Parentis Famam*. Cui quidem Pietati non defuit Filius: vel si nunc ejus etiam lingua post mortem conticescat, non defuturi sunt, qui tantam memoriam Posteritati, inter Scholasticos hortos progerminaturæ, proponant. Ipse ego quam solicitus sim de tuenda ipsius Fama, Scholaque conservanda, quam in melius olim provexit, Vos dicetis Auditores, vos Juvenes dilectissimi, quos itidem rogare semper soleo, ut tueri velitis meam famam, non inanibus deprædicationibus simulatoque verborum lenocinio, sed diligentia, pietate, modestia, quæ si reperiantur apud Auditores, singularem simul famam transfundere solent ad Informantes. Et erit forte vel unus post mea fata, quæ mihi DEUS indulgeat Gerlachianis non deteriora, qui non patiatur, meam laborare famam; sicut nunc id ago, ne quid Gerlachiano splendori, hactenus servato, detritum & imminutum videatur.

Sed cogitandum Patronis erat de novo Rectore; idque tanto gravius, quod multi privatis literis invitati, non dissimularent, *Gerlachio temere neminem succedere posse, qui non esset Gerlachius.* Tandem inventus est *M. Augustinus Preilius*, *Scholæ Torgensis Rector*, Vir Theologicis, Philosophicis & maxime Philologicis studiis laudatissimus: in eo tamen Antecessore minor, quod tempora sequerentur variis calamitatibus funesta. Sub misero enim bellorum strepitu pauci audiebant Musas cantillantes, nec multo facilior annonæ caritas ingentem Auditoriis aliquando solitudinem imperabat, usquedum Pestis superveniens Rectorem cum plerisque Collegis anno 1634. lensibus abriperet. Tum sub tribus Præceptoribus ægre sustinebatur aliquod Scholæ nomen, etsi mox eodem anno Witeberga evocatus esset *M. Christianus Keimannus*, sub Conrectoris nomine, qualemcunque labentis Gymnasii ruinam sustentaturus. Vir id semper agens, ut Preilio Præceptori quam haberetur simillimus. Ita infaustum effluxit quinquennium, donec anno 1639. solenni *Dn. Johannis Neseni Consulis & Scholarchæ* voce, *Keimannus* vario specimine jam notus, diceretur Rector, eademque opera introduceretur Vir ad Scholam natus, nec immerito ad parietes Scholasticos sepultus, *Dn. Elias Weise*, qui ob continuos quadraginta annorum labores laudari a me posset, nisi testimonium haberetur invidiosum, quod vel apertam & veram Parentis sectatur gloriam. Laudabunt virum alii, quorum profectibus vel adfuit, vel unice præfuit. Ac in spectatissimo hoc Conventu tribus verbis dicere liceat, *Summa ipsum apud Juvenes auctoritate semper viguisse, ne semel tamen ut vel a Rectore, vel a Patronis, auctoritatis subsidia requireret, opus habuisse.* Cæterum ad Vos nunc mea convertitur Oratio, Magnifici CONSULES, quorum in Vobismetipsis veneror PARENTES: Illi ut reflorisceret Gymnasium, benigna & Paterna cura strenue effecerunt. Generosissimus HARTIGIUS de vario cogitavit Splendore: nam ut taceam illustrem Classium & parietum Renovationem, unde in meo quoque Museo Insignia effulgent Hartigiana, ipse anno 1646. quo tempore Svecici & Saxonici Armistitii nuncius aliquem Pacis afferret prægustum, pulchriore Theatro nostras erexit Comoedias. Annoque post instauratum Gymnasium sexagesimo, gratiosam Samuelis Comoediam denuo adspexit. Splendidissimus STOLLIUS, ut ordini suo restituerentur Præceptorum Salaria prospexit. Nobilissimus NESENUS, & qui eundem sequebatur, Spectatissimus GERISIUS, ne disciplina corrueret, blandis ac severis Consiliis laborabant. O habeatis paternæ beneficentiæ fructum, & quando nunc omnigena dignitatum hæreditas ad Vos pervenit, Vobis etiam insideat juvandi & bene merendi Cupiditas, quæ nullis annis, cum redierint festa Autumni initia, novam gratulandi materiam desideret. Cæterum ita felicibus suis negotiis invigilavit *Keimannus*, ita moriens anno 1662. Successorem habuit *M. Christophorum Vogelium*, in polita literatura, studiisque maxime Mathematicis incomparabilem: Quorum ego encomia nunc deducerem aliquando luculentius, nisi & temporis me premeret angustia, & plures in splendida hac Panegyri reperirentur, qui vel me tacente, laudes tantorum Præceptorum subinde prædicarent. Tandem vivis erepto *Vogelio* an-

no 1678.

no 1678. fors ad me devolvebatur, qui per annos octo *Professionem Politices, Eloquentiæ & Poëseos in illustri Augusteo, quod Weissenfelsæ floret*, sustinueram. Quid actum hoc octennio fuerit, alii loquantur. Ego meis Auditoribus nunc ostendam, esse aliquod balbutiendi artificium; sicubi tacere, vel votis nondum nuncupatis ab opere semel suscepto discedere vix licitum est. Certe prima Scholarum ea non sunt encomia, si magnus adsit discentium coetus, vel si e peregrinis etiam oris Clariorum Parentum Filii confluant: dissimulari tamen non potest felix hic successus, ut multi exteri Gymnasium nostrum sedulo quæsiverint; ut, cum aliquos timores sparsisset contagionis metus, centesimus adhuc constaret in mea Classe Auditorum numerus; ut nunc in sola Lipsiensium Academia versari dicantur ultra quinquaginta Studiosi, paucis abhinc annis ex hac mea corte dimissi; ut in pretio habeantur, Juventutique manuducendæ libenter præficiantur a nostris subselliis progressi; uno verbo, ut neminem impræsentiarum pudere possit Jubilæi Scholastici.

Ita vero sex diversis Periodis agitata fuit Conditio Scholastica. Antequam Germaniæ contingeret summum Reformationis beneficium, adeoque cum Sacro Studio simul efflorescerent humaniores Literarum Disciplinæ, simplicitatis & obscuræ credulitatis agebatur seculum. Postea rebus in Ecclesia feliciter constitutis, progerminare quidem coepit Schola, sed intra tales angustias, quæ radicibus undique propagandis non sufficeret. Porro tum adolescentiam, tum maturiorem Juventutis fiduciam concepit, ubi ad Auditoria latius ac splendidius excitata procederetur. Perfectissimam ætatem pollicebatur adventus *Gerlachii*, cujus firma dexteritas tantum videbatur assequi, quantum in hoc Germaniæ latibulo, in remotioribus his Academiarum commerciis, pene dixerim, in Sylvarum hac Bohemicarum Vicinia sperari vel exoptari posset. Neque multum aberat a decrepita Senectute tristissimus ille Bellorum aliorumque periculorum Status, cum & nervis & sanguine destitutum hoc Corpus, animam sæpius agere, morti sæpius vicinum crederetur. Donec insigni miraculo, certissimoque divini Numinis beneficio non Sanitas modo rediret, ac virium qualiscunque restitutio: sed ipsa Juventus, ipsa roboris integritas, &, pene dixerim, ipsum formæ decus. Cujus conservationem si nostra quoque deprædicaverit Posteritas; si futuro, quod DEUS concesserit Seculo, nullis Periodis sive distinctam, sive variatam agnoverit informationem: O quanta ZITTAVIÆ, quanta LUSATIÆ, quanta, nisi omnia me fallunt, universæ etiam SAXONIÆ affulserit prosperitas. Sed quorsum pertinent Verborum lusus, quos forte pro lubitu fingere quivis potest? quorsum tendunt omina, desideriis potius nostris, quam apertis præsagiis innixa? Levate manus, ad eum, qui sua nos dextra manuduxit: attollite oculos ad montem, qui Salutis derivat fiduciam. Ego precandi defungor officio: multi sequentur, quibus pulchrum videbitur, vel loqui cum DEO, vel loqui pro Schola.

O DEUS, quis memorando vel celebrando assequatur beneficia Tua? Jubilæum agimus, quia Tu nos agere voluisti. Lætamur, quoniam lætitiæ Spiritus gaudiorum dispersit semina. O fac, ut Magnalia Tua cognoscamus, ut constanti pietate veneremur, ut faustis omnibus excitati, Posteris quoque polliceamur. Tu servasti tot REGES & IMPERATORES, qui ZITTANAM *quoque felicitatem suis curis adscripserant: Tu successus non minores hactenus indulsisti POTENTISSIMIS SAXONIÆ ELECTORIBUS, quorum* GLORIOSISSIMA PROPAGO, *ut paria vobis exhibeat jubilorum argumenta, precamur. Tu* PATRIBUS CONSCRIPTIS, *cum nunquam deesset benemerendi voluntas, non disparem dedisti facultatem: quos itidem semper velis reddere privatim fœcundos & securos, publice benignos & felices. Tu* PRÆCEPTORIBUS *eum subinde instillare animum es dignatus, ut tum juvenilibus successibus, tum Scholasticæ famæ libenter invigilarent; ut primum suæ felicitatis Palladium æstimarent Concordiam; ut Rectori civilibus, non despoticis, imperiis adsveto, semper amicas & paratas conjugerent manus: Tu denique Discipulis ad meliora deductis, Promotores & Commendatores non denegasti, & quod* IN SECULARI HAC MEMORIA *vix ultimo deprædicari loco meretur, ne quis e discentibus* TRAGICA MORTE, *nobis spectantibus conficeretur, paterna custodia providisti. O confirma imposterum, quod optimæ Tuæ Voluntati respondet. Ex adverso profundissimis Oceani fluctibus tectum & sepultum esse jubeas, si quid commissum aliquando fuerit, quod cum sanctissimo Tuo Numine minus consentiat. Incipiat* NOVUM GYMNASII SECULUM, *ne expiret, siqua viguit antiqua bonitas; sed tamen, ut novis constrictis vinculis Pietatem, industriam, modestiam tesseræ loco destinatas excolamus. Ut illos refutemus, qui regnare apud nos dicunt licentiam: ut illos corrigamus, qui accusandæ licentiæ occasionem suppeditant: ut de illis gaudeamus, quorum studia Posteritatis spem & fiduciam sustinere jam videntur. O DEUS ignosce erratis, da veniam negligentiæ, sit oblivio petulantiæ: fac ut, dum nostri aliquando peccata Juventutis agnoscent, infirmitatem porius vel*

us vel præcipitantiam, quam pervicatem animi malitiam sibi adfuisse conquerantur. O DEUS! servati sumus in tempora periculorum & timorum plenissima: fervet inimicus, conspirant ipsius ministri, nec alias magis timendum fuit, ne præcipitiis aut insidiis immittatur Juventus: O largire Tuam gratiam, ne quis e nostris Auditoriis exeat Apostata; ne quis vel errando famam, vel delinquendo vitam abripiat in discrimen; ne quis turpi negligentia paupertatem, ignorantia contemptum, libidine & petulantia Bonorum favorem prostituat: uno verbo, ne quid committatur, quod Scholarum osoribus justam suppeditet indignandi & cavillandi materiam. Ex adverso floreat in Auditoriis, in Museis, in omnibus discentium libris BENEDICTIO. *Sint* BENEDICTI, *qui Scholasticos suos fructus jam comprobant in functionibus publicis: sint* BENEDICTI, *qui Scholasticis jam fundamentis superstruunt parietes Academicos: sint* BENEDICTI, *qui nostris adhuc studiis consecrati, tueri aliquando poterunt docentium famam.*

Neque minus sint BENEDICTI, *quorum Munificentia, Benignitate, Commendatione paterna, vel amica Providentia nobilis hic Labor & hactenus floruit & imposterum florebit. Simus in Schola* BENEDICTI, *pulchroque salutis consensu* BENEDICTAM *habemus ZITTAVIAM.*

O DEUS, dum præteriisse Seculum dicitur, & nostros tandem annos ad finem spectare, novimus. Vivere desierunt, sub quibus primam Vitam accepit hoc Gymnasium: neque nobis adeo longus præfigetur terminus, quo minus alii nostram mortuorum memoriam aliquando vel repetant vel deprædicent. Ipsum Jubilæum vanitatis Symbolum est: celebrari nequit, antequam effluxerit Seculum. Non igitur memorat, nisi mortem ac interitum temporis. Jubilantes agnoscimus, caduca fuisse, quæ gesserint Antecessores, caduca fore, quæ post fata nostra gratulandi aliquam nactura sunt occasionem. Ibi veritas, ibi constantia, ibi jubilum habitat, quo nunc perducti sunt Viri merentissimi, QUORUM ANIMA MORTUA EST MORTEM RECTORUM h. e. Justorum, qui per absolutam Salvatoris Justitiam, nullas injustitiæ pœnas, adeoque nec improbum Vanitatis metum sunt expectaturi: Quamobrem O DEUS, FAC NE NOBIS MORIENTIBUS DESIT JUBILÆUM IN COELO, FELIX ÆQUE SUCCESSOR IN TERRA.

DIXI.

MEMORIÆ
PATRONORUM,
QVIBUS VIDENTIBUS
NATUM EST GYMNASIUM.

DN. MICH. KROLOFFTI, CONS. REG.
DN. AUGUSTINI KOHLII, } CONS.
DN. DAVIDIS RODOSSII, } CONS.
DN. PROCOPII NASONIS, SYNDICI.
DN. TOBIÆ MöLLERI, PRÆTOR. REG.
DN. LUCÆ FRITSCHII, } PRÆTOR.
DN. PETRI CAPSII, } PRÆTOR.
DN. ANTONII GEISLERI, JUDIC. ASSESS.
DN. GREGORII ARNSDORFII, } SCABINORUM.
EN. ELIÆ KOCHII, } SCABINORUM.
DN. MARTINI HOPSTOCKII, } SCABINORUM.
DN. MICHAELIS RITTNERI, } SENATORUM.
DN. DAVIDIS LUCKII, } SENATORUM.
DN. ESAIÆ KENNLERI, } SENATORUM.
DN. JOH. SCHREIBERI, } SENATORUM.
DN. CHRISTOPH. NESENI, } SENATORUM.
DN. MICHAELIS KOHLII, } SENATORUM.
DN. BARTHOL. SCHLEYI, } SENATORUM.
DN. NOÆ BOEHMII, } SENATORUM.
DN. JOH. BURCHARDI, } REIP. NOTAR.
DN. PETRI SCHULZII, } REIP. NOTAR.

* * *

UT Schola tum fieret, Vestra hæc Solertia fecit:
Nunc Schola, ne pereant Nomina Vestra, facit.

C. W.

HONORI
PATRONORUM,
QVIBUS VIDENTIBUS
CELEBRATUM EST JUBILÆUM.

DN. JOH. JACOBI AB HARTIG, JCTI. CONS. REG.
DN. JOH. PHILIP STOLLII, JCTI } CONS.
DN. ALBER. GIRISII JCTI, SYND. } CONS.
DN. JOH. CAROLI JUSTI, PRÆT. REG.
DN. CHRISTIANI CAPSII, } PRÆT.
DN. GOTTFREDI NESENI, } PRÆT.
DN. GEORGII REINGASTI, PRÆT. EMERITI.
DN. CASPARIS CHRISTIANI SELIGMANNI, J. U. D. JUDIC. ASSESS.
DN. ANDR. RÆTHELII, } SCABINORUM.
DN. MICH. RITTERI. } SCABINORUM.
DN. JOH. FRIDER. WINCKLERI, } SENATORUM
DN. GEORG. ERNEST. EICHNERI, } SENATORUM
DN. JOH. CHRITIANI MEUERI, } SENATORUM
DN. JOH. MART. EICHLERI, } SENATORUM
DN. BENJAMINI THUMII, } SENATORUM
DN. JOH. FRIDER. KRODELII, } SENATORUM
DN. JOH. WILHELMI NESENI, } SENATORUM
DN. JOH. JOACH. MöLLERI, } REIP. NOTAR.
DN. JOH. CHRIST. NESENI, } REIP. NOTAR.
DN. JOH. PHILIPPI ROTHII, ACTUARII.

* * *

Dum Schola Vos celebrat, satis est attenta futuri:
Nam celebranda simul sic Benefacta rogat.

C. W.

RECORDATIONI

MAGISTRORUM,

sub quorum

PRIMIS LABORIBUS

NATUM EST GYMNASIUM.

Dn. M. CASPARIS JANITII, RECTORIS.
Dn. MICHAELIS JUSTI, CONRECT.
Dn. M. DANIELIS BURCHARDI, TERTII.
Dn. M. CASPARIS TULLICHII, QUARTI.
Dn. TOBIÆ KINDLERI, CANTORIS.
Dn. PAULI SCHöNBORNII.
Dn. ADAMI WITWERI.
Dn. PAULI FRITSCHII.

* * *

SI Labor incipiens, dum prima obstacula solvit,
Prima, nec immerito, munera laudis habet:
Quis velit Elogiis nullum præstare favorem,
A queis Gymnasii gloria prima venit?
O salvete Patres! terrestria Jubila Natos,
Jubila sed Cœli vos meliora trahunt.

VENERATIONI

PRÆCEPTORUM,

quorum

SECUNDIS LABORIBUS

VELUTI RENASCITUR GYMNASIUM.

Dn. CHRISTIANI WEISII, RECTORIS.
Dn. M. ADAMI Erdmann MIRI, CONRECT.
Dn. M. JOACHIMI CURTII, TERTII.
Dn. M. MICHAELIS ZIGERI, CANTORIS.
Dn. GEORGII CRANTZII.
Dn. GODOFREDI JUNGII.
Dn. CHRISTIANI DöRINGII.
Dn. HENNINGII JOHNII.

* * *

Salvete o Secli capita exoptata secundi,
Vos semel inceptus porro secundat honor.
Nec minus, ut frondes crescendo duplicat arbor:
Sic superat primum cura secunda decus.
Vivite bis Quatuor, simul & quater este Secundi,
Vestraque sit nullis dextra secunda Scholis.

Lipsiæ applaudens scribebat
M. JOH. JOACHIMUS MöLLERUS,
Sommerfeld. Lus.

❧ (o) ❧

CHRI-

CHRISTIANI FUNCCII RECT.

PUBLICA

DE

COENOBII GYMNASIIQVE GORLICENSIS

ORTU AC PROGRESSU

VARIIS ITEM INCREMENTIS AC CASIBUS

Quaque & Augustum hoc Gymnasium ratione conservatum semper fuerit, & in hunc usque diem laudabiliter conservetur,

ORATIO,

memorabilem utriusque

ET COENOBII, ET GYMNASII HISTORIAM

ea, qua fieri potuit, fidelitate exhibens, ipsaque solemniter

in

SOLEMNI

noviter Autoritate ac Decreto AMPLISS. ORDINIS revisæ & recognitæ

DOCTRINÆ, nec non DISCIPLINÆ SCHOLAST.

PUBLICATIONE

ANNO MESS. cIɔ Icɔ LXXXVI. d. 16. Decembr.

Horis pomerid. Locoque sveto,

Assidentibus cum PATRIBUS REIP. GORL. CONSCR. tum & spectabili LITERATORUM corona præsente

habita.

ΘΕΟΣ! ΘΕΟΣ!

Exordium obliquum. QUod felix, faustum fortunatumque sit: DEO Optumo Maxumo, Maxumo per potestatem, per bonitatem Optumo, gratum & acceptum: Amplissimo Reipubl. Gorl. Ordini gloriosum ac laudabile: Scholasticæ cum docentium tum discentium Coronæ utile: Nobis denique omnibus, quotquot huc confluximus, salutare:

Exordii Protasis per Præoccupationem quandam. Hac ipsa auspicatissima auspicatissimi Diei hora ad absolutiss. denuo instauratæ Doctrinæ ac Disciplinæ Scholast. Corpus publica Superiorum Autoritate publicandum, in frequentissimum hunc Vestrum, VIRI Nobilissimi, Amplissimi, Consultissimi, Prudentissimi, plurimum Reverendi, Excellentissimi, Experientissimi, Clarissimi, Spectatissimi, Patroni, Fautores, Amici, Collegæ, quotquot item adestis, Cives ac Hospites Venerandi, Gente denique & Mente Nobilissimi Ornatissimique Juvenes, consessum tandem aliquando, Duce ac Auspice Jesu, progresso, progresso, inquam mihi duo omnino sese Spiritus S. auxilio, in hoc Orationis limine dicenda objicerent.

Ætiologia. Nam qvum ante tres abhinc elapsos Menses, postridie nempe Kalendarum Septembris, Potentissimus ac Invictissimus Imperator, Leopoldus, Augustissimus Germaniæ nostræ, Hungariæ item, Bohemiæ, Croatiæ, Dalmatiæ, Slavoniæ Rex, Archi-Dux Austriæ Felicissimus, quicquid adhuc, post non semel fusos Exercitus Turcicos, post subactas Hungariæ partes amplissimas, post totidem occupatas fortissimas arces, post urbes munitissimas non paucas expugnatas (quæ singula vel olim non nisi FELICIS h. e. ejus opera censebantur, quem favor divinus benignius afflaret) conceperat animo, victoriosa tandem invictissimæ tenus hac Urbis BUDÆ expugnatione tam feliciter perduxerit ad exitum, ut vix amplius supersit, quod capere possit jamjam consummata felicitas, quoque nec & Nos ipsi, optima quævis Patriæ fata reminiscentes, ambitiosissimis votis exposcere possimus: nostræ nunc præsentissimæ pietatis foret, tantum DEI beneficium, 1. in edomito ac coërcito infensissimo Christiani nominis hoste maxime conspicuum, dignis laudibus celebrare, immortales eidem persolvere gratias, supplicibusque hunc precibus rogare: ut porro beneficiis suis faveat, addatque illis perpetuitatem, jura-

juratisſimum hoſtem noſtrum penitus edomiturus, totaque deinceps Hungaria, vel Europa potius tota, potentiſſime eundem ejecturus.

Foret & humilimi obſequii noſtri, glorioſiſſimum Victorem, LEOPOLDUM, poſt totidem & domeſticorum & exterorum Principum gratulationes, receptis his apud Romanos acclamationibus excipere, Auguſte, Pie, Felix, Triumfator, DEUS Te ſervet! Patriæ tuæ Pater, Exemplum omnis ævi, noſtra Admiratio & Stupor, DEUS Te ſervet! Spes Tuorum, hoſtium Terror, in quem Regum Principumque oculi ac cogitationes tanquam in ſcopum collineant, DEUS Te ſervet! Tot provinciarum Reſtitutor, populorum aſſertor, Hungariæ Vindex, DEUS Te ſervet!

Deberemus utique his, vel aliis etiam, Acclamationibus votivis ſacratiſſimo Imperatori, poſteaquam totidem victorias de potentiſſimo Chriſtianorum hoſte, Turca, maxima cum laude reportavit, humillimum noſtrum obſequium publice probare. Quanto enim certius eſt, bonos ac fortes Principes divinitus dari, tanto potius eſt, iisdem omne obſequii genus humillime præſtare.

Tranſitio ad Propoſit. per Adverſativam.

At vero, qvum Orationem Panegyricam de hac Exedra hodie habere nec noſtræ voluntatis ſit, nec & noſtræ facultatis, publicum illud munus Academicis Viris relinquam exequendum, in ſolemniori hac denuo inſtauratæ Doctrinæ ac Diſciplinæ noſtræ Scholaſticæ publicatione argumentum aliquod utile, pariterque & præſenti negotio conveniens, Oratione explicaturus.

Propoſitio ipſa.

Conſtitui enim hodierno die de Cœnobii noſtri Auguſtæque in eo Scholæ ortu ac progreſſu, variis item incrementis hujus & caſibus, quaque & ipſa tenus hac ratione conſervata fuerit, & in hunc usque diem laudabiliter conſervetur, prius diſſerere: quam ABSOLUTISSIMUM DOCTRINÆ pariter ac DISCIPLINÆ, Autoritate & Decreto Ampliſsimi Ordinis denuo inſtauratæ recognitæque CORPUS in ſplendidiſſima hac Eruditorum Panegyri Scholaſticæ Juventuti ſolemnisſime a me GYMNASII RECTORE ac DIRECTORE publicetur.

Inſtituti extenuatio cum quadam imperfecti Operis excuſatione.

Opus me-Chriſte arduum eſt, quod ſuſcepi, eoque difficilius: quo remotius ab hominum eſt memoria: quo & minus Monumentorum mihi eſt, quibus vel ex Archivis noſtris productis, vel acceptis aliunde, poſſim ea, qua par eſt, ubique inniti auctoritate. Thucydides, Olori filius, quem non modo verborum vi & gravitate, ſed etiam accurata rerum deſcriptione inter omnes excellere Hiſtoricos, tradit Ariſtides, Lipſius que, elocutione tota gravem ac brevem, ſententiis denſum, judiciis ſanum, orationibus ac excurſionibus prope divinum eſſe, pronunciat, ſui Seculi negligentiam fugamque laboris in Prioribus graviter accuſat, hosque ἀλαλαιπώρους fuiſſe in perſcrutanda veritate, ait. Rectius noſtri Seculi oſcitantia reprehendi ac quædam Majorum temeritas poſſet: qui, quaſi omnibus æque foret, atque ipſis, ſui ſeculi explorata & nota Hiſtoria, quaſique etiam poſteri tum præſentes eſſent, nihil quicquam, neque de his, neque de aliis rebus, literis monumentisque mandarunt. Si quæ pauca vero ſunt, ea nec ubique explicata ſatis, nec diſtincta, ſed cum nominibus perſonarum tam varie confuſa non raro extant: ut enucleare illa, aut ad unguem recenſere, nihil videatur eſſe aliud, quam fluctus numerare. Recreat interim me ac reficit, de tanta rei dicendæ obſcuritate ac perplexitate dicere meditantem: quod non Lugdunenſem ad Aram mihi, ſed apud vos, plurimum venerandi Auditores, quorum Auctoritate Annalium noſtrorum fides, tanquam teſtimonio aliquo, indubitata eſſe jubetur, dicendum.

Benevolentiæ captatio.

Quapropter, ut titubantes puerorum puellarumque linguæ, atque anxii incertique greſſus, parentibus placent, ſic ſpero vel confido potius, fore, ut conatum hunc meum non omnis erroris expertem, Vos & probetis & Veſtra ſponte mihi, varias tam priſci, quam novi ævi res, res pulcerrimas, hinc inde inſertas, non adeo brevi quidem, ſed ob rerum varietatem jucunda tamen Oratione comprehendere meditanti, non aures modo, ſed mentes quoque attentas adhibeatis. Cujusvis enim hominis animus, dum verbis ad res varias quaſi manu ducitur, dumque non ſolum audit, quæ dicenda, verum etiam, quæ inter dicendum commemoranda, intelligit, voluptate quadam afficitur.

Priſcorum meminiſſe placet, delectat & ipſa
Mire varietas, tempore dicta ſuo.

Tractatio cum continua quadam Narrat.

Verum enim vero proh Dei ac hominum fidem, quam ſubito quamque brevi mora fiebat, ut Μυριοτεχνίτης ille, ille primus isque abjuratus Apoſtata, Satanas, poſteaquam vel ſemel inter eundem ac benedictum mulieris Semen inimicitiæ poſitæ fuerant, mille modis has exerceret, & maſcule ſeſe Evangelio, ex horto Eden, ἡδονῆς ac veræ voluptatis horto, in univerſum Orbem derivando, oppoſiturus longe lateque easdem diſſeminaret. Deſubito nimirum & absque omni mora id ὁ δυνάμενος διαβάλλειν καὶ τοὺς ἐχθροὺς ποιεῖν, ut ſic loqui mihi cum magno Stagiræ Alumno liceat, faciebat. Dabat in Eccleſia

Satanæ μυριοτεχνία in excitandis ſchismatibus ac hæreſibus.

turbas,

turbas, in Religione ex Orco protrudebat dissidia, inter filios Dei excitabat schismata. Nam, crescente multitudine hominum, succrescebant Hæreses & Schismata: adaucta illa & hæc duo adaugebantur mala: illa in omnes mundi plagas ac climata dispersa, dispergebantur etiam utraque hæc mala, & diversimode pariterque felicissime, in diversa loca dimanabant: adeo ut uno atque altero seculo vix exacto tot Idola, quot anni; annos quid dico? quot menses; menses quid dico? quot dies; dies quid dico? imo quot prope horæ erant elapsæ, in Orbe forent.

I. Polytheismus.

Execranda inde dirisque omnibus devovenda Orbi πολυθεία, h. e. Deorum pluralitas, nata ac data. Nam quanquam hanc vulgi aliorumque imperitorum hominum, qui, rationi lora nimium permittentes, tantam machinam totque ac tam diversas etiam res non posse subsistere, nisi certum cuique numen destinarent, persvaderi haut poterant, induxisse putetur opinio: a Diabolo tamen, tanquam a prima omnis Polytheismi causa, nequaquam recedendum. Is quippe unus est ac solus, qui non forte Hæreses sed tanto numero abominationes procreavit: ut firmissimis lateribus præditum esse oporteret: qui istis, ne dicam eloquendis, sed enumerandis, non defatigaretur: etiamsi vel ipse Demosthenes, Oratorum Princeps ipseque & Orator plane perfectus, esset: quem PLUTARCHUS scribit, decem millibus drachmarum a Neoptolemo histrione didicisse, uno spiritu integras circuitiones efferre.

Polytheismi omnis primus Autor.

Quid autem? Nonne, triginta Deorum millia ævo suo in Orbe terrarum fuisse, Ascræus, PETRO CRINITO referente, refert Vates? Nonne, trecentos Joves, TERTULLIANO autore, dinumerat M. Varro, eosque sine capitibus introducit? Næ disertissimus Romuli Nepotum, CICERO, quot hominum linguæ sint, tot Deorum nomina esse, affirmat, in Libris ipse tribus de Deorum Natura singulorum, quos quidem Roma colebat, ætatem, habitum, ornatum, genus, agnationem, cognationem, templa, sacrificia ac mysteria agnoscens, sed, maximos minimosque homines fuisse, hominumque more vixisse, proindeque gentis suæ religiones meras superstitiones ac aniles fabulas esse, asserens. Et quid ni prope infinitus Numinum numerus excitatus fuisset a Cacodæmone? Eo enim miseros ipse homines adegerat: ut, præter homines, & mures, & feles, & Solem, & Lunam, & Elementa, & cetera omnia, unde quicquam commodi ad se redundaturum sperabant (sive animata illa essent, sive inanimata) pro Diis Deabusque haberent, adeoque innumerabilium

Polytheismi magnus progressus.

Deorum plena omnia loca redderent.

Superstitiosissimi præ cæteris in Polytheismo Ægyptii erant. Erant his majorum, erant minorum gentium Dii, maximorum illorum imagines, aut ministri, & quasi patellares Dii. Ad primum referebantur ordinem Osyris & Isis, & magnus ille Serapis, & Anubis, & Canopus, & Orus & Typhon. Minorum gentium Dii, quos Ægyptii, tanquam expressas cœlestium Deorum figuras & animata simulacra, venerabantur, alii universis erant familiares, e terrestribus nempe Bos, Canis, Felis; e volucribus Accipiter & Ibis; ex aquatilibus Lepidotus & Oxyrinchus; alii proprii ac certis locis peculiares, apud Saitas nempe & Thebanos Ovis, apud Lycopolitanos Lupus; in urbe Arsinnoë Crocodilus; Ichneumon apud Heracleotas; Aquila apud Thebanos; apud Mendesios Hircus; apud Athribitas Mustela; apud Leontopolitanos Leones &c. Quis vestrum A. V. dum talia & alia audit, mecum non exclamaret, abjectissimam hanc Polytheiam detestaturus? Exclamo ego: O nefandum Satanæ ausum!

Ægyptiorum [illegible] ac insanus Polytheismus.

Nec desiit vero eadem Polytheia, Polytheia Ægyptiorum pariterque & Græcorum: sed in hunc usque diem in diversis Orbis Terraquei locis durat. Durat illa hodieque in Africa, in Asia, in America. Et in Asia quidem apud Indos potissimum, apud Chinenses & Japonios Polytheia durat. Maxime autem ipsa in Regnis Decan, Malabar, Narsinga, Zeilan, Sian, inque insulis insuper Borneo, Sumatra, Java adhuc floret. Nihil enim præteritis temporibus ab Ægyptiis horumque heredibus Græcis, divino unquam honore cultum novimus: quod a Barbaris, hodienum etiam, instigante Satana, non coli videatur. Reperietis, Auditores, apud illos in Fotoque ac Chamis & Osiridis & Isidis, in Solem & Lunam transformatorum Numinum, manifesta vestigia. Videbitis, Bacchos, Veneres, Hercules, Æsculapios, Serapides, Annubides, similiaque Ægyptiorum monstra, etsi sub aliis atque aliis nominibus, adornari. Molocho per ignem filios immolari, sanguine humano execranda peragi sacrificia, obscenam illam hominis partem, quam Φαλλόν Græci vocant, singulari in honore ac veneratione haberi, in Asiatico, Africano & Americano ABRAHAMI ROGERII Ethnicismo legetis. Invenietis & Vos in eleganti illo ALEXANDRI ROSÆI de Religionibus Universi Mundi Libro, omnigenas animantes Deorum loco teneri. Legere id ipsum cum maximo stupore Libro I. de Conversione Indorum ac Gentilium Cap. V. apud eruditissimum Belgii Theologum, JOH. HORNBECCIUM, licebit. Ver-

Polytheismus hodiernus.

bo: Ægyptiorum exemplo cuncta Idolis adhuc repleri, in ITINERARIIS passim legendo deprehendetis. Cognoscetis adhæc, nihil divinorum Mysteriorum in S. Voluminibus contineri: quod non in contemptum Dei animarumque perniciem Simia DEI, Diabolus de sanctis venerandisque Prophetarum Oraculis assumptum, ad contumacissima furoris scelera hodieque transferat. Videbitis si ITINERARIA adeatis, heic serpentis Mosaici in deserto ad perituorum salutem erecti, reliquias. Videbitis istuc Noachi mundum in arca conservantis vestigia. Videbitis illic Eliæ, curru igneo in cœlum translati, imaginem. Alia Sacris istis similia, dum omnia omnino Veterum Mysteria, Ritus ac Ceremoniæ, Superstitiones item, in novissimarum Gentium Religione, tanquam in clarissimo aliquo Speculo, elucescunt, videbitis. Æque videlicet operosus hodierno die est in filiis suis tenebrarum Princeps Satanas, ac olim erat operosus: operosus in Ægyptiis, operosus in Chaldeis, operosus in Græcis, operosus in Romanis: in nostris Germanis quoq; olim operosissimus. Testantur id eruditissima eruditissimi Juvenis ELIÆ SCHEDII de DIIS GERMANORUM sive veteri Germanorum, Gallorum, Britannorum, Vandalorum Religione Syngrammata: pariter ac ante illum doctissimi Angli, JOH. SELDENI, de DIIS Syrorum Syntagmata testata fuerant, attestante & omnem promiscue prisci ævi Polytheiam in Theologia Gentili GERHARDO JOH. VOSSIO, Cacozeliam item Satanæ prisco ævo frequentatam, in Delphis Phœnicizantibus EDMUNDO DICKINSONO luculenter attestante.

Perpetua Satanæ Cacozelia.

II. Hæreticismus.

Sed, Paganis relictis, quid de DEI jam dicam Populo? Dicamne, an tacebo Satanæ μυριοτεχνίαν: quam & ipsissimis cum Veteris tum Novi Fœderis temporibus, alias atque alias HÆRESES concitaturus, exercuit? Profecto vox ac lux me citius deficeret, quam enumerandæ Hæreses. Erant, erant in Christiano Populo initio Adamiani, sic dicti: quod exemplo Adami nudi ac sine ullis vestibus degerent, eoque modo cum fœminis conversarentur, asserentes ipsi, id ipsum in vita melius existimandum, quod ad naturam propius accederet. Erant Sarabaitæ, Sacerdotes: qui in Ægypto positi, in foraminibus petrarum habitabant, ipsique porcorum ac boum pellibus induti, funibus palmarum cincti, discalceati & sanguine cruentati, spinas ad cingulum ligatas, ad calcanea gestabant. Erant Nyctiages: qui universam noctem somno ac quieti dabant, neque ipso tempore noctis evigilandum esse putabant, Genium sic violari ac corrumpi arbitrati. Erant Samaritæ, a divina Scriptura usque ad Hæreses progressi, ipsique in quatuor Sectas, in Essenos, Sebuæos, Gorthenos, & Dositheos secti. Erant ante Christi adventum in carnem, a justitia cognomine proficiscente, Sadducæi, mortuorum resurrectionem imprimis negitantes. Pharisæi, Hemerobaptistæ, Nasaræi, Osseni in Populo Judaico erant. Primis vero post Christi ascensum Seculis totidem erant Hæretici, tot Schismatici, quot vix ac ne vix enumerari queunt, Sancto interim EPIPHANIO, felicissimo universæ Antiquitatis Ecclesiasticæ promo-condo, octoginta suo jam ævo Hæreses numerante, numerante & PHILASTRIO, Brixiensi Episcopo, qui jam ante D. Augustinum, interque Latinos omnium primus, Libellum enumeratis Hæresibus compleverat, longe plures.

Hæretici primi.

Papismus.

At temporis vero progressu, quanquam sua cuique Religio, ceu PHILO Judæus amat loqui, optima videretur, veteribus tamen recentes, antiquis novæ superstitiones indies succedebant: donec tandem PONTIFICIA TYRANNIS suo ab ortu exigua quidem, sed novis ipsa atque novis incrementis aucta, ac progrediendo tumefacta, erumperet, perque universam Germaniam Imperiorum Regnorumque repagulis fractis, in summa impietate debacchata, etiam nostram hanc Lusatiam divina humanaque cædibus commiscendo inundaret. Legite mihi, Auditores, legite, si ad manus, sique sit volupe totam Papatus Historiam legere domi vestræ INIQUITATIS MYSTERIUM, ab illustrissimo Plessiaci Marliani Domino PHILIPPO MORNÆO, Christianissimi Regis quondam in Sacro Consistorio Consiliario, Seculi hodie decurrentis initio scriptum ac editum. Legetis ibidem non absque stomacho Paparum, quos a mille annis Ecclesiæ Romanæ Sectatores ut Vice-Deos, imo ut Opt. Max. in terris Deos, adorarunt, ortum, progressum, auctum, furtivos, obreptitios, efferos, immanes gradatim ausus, impetus, insultus. Verbo: Mysterii prætextu Ministerii in tantum tandem portentum, inq; biceps monstrum desinentis, progressus stomachaturi legetis.

Paparum ortus, progressus, auctus &c.

Monachatus.

Et cur, Auditores, non stomacharemini? Ecce enim a primo Papatus ortu, atque in ejusdem deinceps progressu, tot tantaque Monachorum examina, tot mendicantium Ordines, tot denique, præter purpuratorum illorum Patrum Coronam, Jesuitarum quasi Triariorum, exercitus collectos novimus: quod justa sua serie enumerare minime quidem licet, plerosque interim Monachorum Ordines in Historia Monachatus RODOLPHO HOSPINIANO Tigurensi numerante, pariterque & eosdem ordinante. Petebant hi homines primum

soli-

Monachi primi.

ſolitudines atque a conſortio humano remotiſſimos Sylvarum receſſus, Eremitæ inde ac Anachoretæ dicti, dicti & a ſolitaria vita ſequenti ævo Monachi. Non ſe quidem Eliæ & Johannis Baptiſtæ, quorum ille plusquam Propheta, hic plusquam Monachus cenſeri deberet, ſed Eſſenorum potius & Antonii cujusdam Ægyptii, qui in Thebaicæ regionis ſolitudine primus Cœnobium condidiſſet, inque eo, Amata & Machario, ordinis ſui Monachis, relictis, annos centum & quinque natus, diem obiiſſet, aſſeclas eſſe gloriabantur.

Monachorum augmenta.

Ubi vero tumidi illi ventres, in plures partus ac fœtus quaſi diſrupti, in tot abirent Ordines, quot ſeſe ulterius in ſolitaria vita continere non poterant, e ſolitudine in hominum conſortia, ex abditis Sylvarum receſſibus in agros, e deſertis & inhoſpitis tesquis in loca cultiora, ex horridis antris in colles, e collibus in pagos, e pagis in vicos, e vicis in oppida, in urbes excurrerunt, ampliſſima ac ſplendidiſſima Cœnobia condituri.

Cœnobiorum ortus & incrementa.

Condiderunt ea magno in Europa numero, tenuia initio, mox auguſta amplisque ditata opibus, ſed a civilibus oneribus prorſus immunia. Et quanquam Officinæ olim jejunii, vigiliarum ac precum eſſent: quanquam & Seminaria olim eſſent Ordinis Eccleſiaſtici, nobilium quoque & ignobilium adoleſcentulorum Scholæ: poſtero tamen ævo in meras ac veras Idololatriæ officinas, in omnis nequitiæ ſtabula, in puerorum & puellarum carceres, inque munita exiliorum loca, in quæ præter pueros & puellas, viri facinoroſi ac ſeditioſi, vel opinione ſaltem tales, detruderentur, detruderentur ab imperio aut magiſtratu remoti, detruderentur alia aliqua dignitate exuti, degenerarunt. Pleni degenerationis hujus omnes cordatiorum Virorum ſunt libri: plenæ Majorum noſtrorum ſunt memoriæ: plena, quæ nobis ſuperſunt, canæ Antiquitatis ſunt monumenta. Extant apud CENTURIATORES MAGDEBURG. exempla. Exempla Centuria ſexta, Centuria octava, nona & undecima Centuria extant. Nec vero mos ille, ille non ſolum liberos, ſed etiam quoscunque homines, hosque non raro invitos, in Monaſteria, tanquam in carceres, pœnæ aut exilii, vel Religionis inſuper cauſa, detrudendi mos abſimilis mihi Ethnicorum conſuetudini eſſe videtur.

Ethnicarum ſuperſtit. licentia.

Eo namque apud hos ſuperſtitionum licentia erat progreſſa, ut non minimam cultus divini partem in hoſtiis humanis ponerent, iisque Deum placari putarent. Immolabant advenas pro hoſtiis Tauri Scythiæ: jugulabant naufragos, quosque divina providentia, ut loqui amat ATHANASIUS, eripuerat, iidem. Mactabant Minervæ virginem in Aſia Laodicæi: Jovi Lycæo puerum faciebant Arcades. E Principum autem filiis aliquem, quem regio ornatu hoſtiam Saturno facerent, deligebant Phœnices & Carthaginenſes. Quumque a Sacris iſtis abſtinere cœpiſſent, atque victi poſtea ab Agathocle eſſent, Deos ſibi ideo iratos arbitrati, ducentos Nobilium filios ad aras, ut Deos placarent, mactaſſe feruntur. Et conſtat, ab Hiſpanis, novum Orbem luſtrantibus, inſulam repertam eſſe: in qua frequenter æneas Deorum ſtatuas viderant, quibus infantes ac puerulos immolandos incolæ includerent, igneque admoto crudeliter, Molocholatrarum exemplo, necarent. Ita nimirum eadem prope ſuperſtitio ſubſequo ævo invaluerat: ut multi filii ac filiæ Monaſteriis haud aliter ac æneis ſtatuis includerentur, non minus libidinum flammis urendi, quam qui in Tophet olim immolabantur. Auditis talia, Auditores, & non improbatis hanc, non dico inhumanitatem, ſed plus quam belluinam feritatem? Improbarunt eandem dudum quamplurimi alii: ipſi etiam Pontifices nonnulli tantam tyrannidem improbarunt.

Franciſcanorum ſeu Minoritarum ortus & progreſſus.

Sed, miſſis his & aliis Papiſticis in Re Monaſtica abuſibus, quid Ego nunc de MINORUM ORDINE, qui noſtrum hoc inſederat Cœnobium, ſeorſim dicam? Tam longe profecto lateque propagatus legitur hic Ordo, cujus quidem initium in MSC. quodam Chronico ad Annum Chriſti 1198. in MARTINI vero POLEMI Chronico ad 1206. refertur: ut fere nullus alius & majora & largiora ſenſerit incrementa. Etenim, quum Regula Fratrum horum ab Innocentio & Honorio confirmata approbataque eſſet, FRANCISCUS eorundem fundator ſive autor,

S. Franciſcus ejusque primi diſcipuli.

Aſſiſii patre Bernardione natus, binos & binos diſcipulos, qui ſe, hypocritica viri ſanctitate permoti, ſocios eidem adjunxerant, habitumque ejus aſſumſerant, novam & prioribus ſeculis incognitam Religionem plantaturos, hujusque ſemina in omnes terras ſparſuros, in diverſas mundi regiones ablegavit. Ablegavit ſex in Morochiorum Regnum, qui Muhammedanis Religionem ſuam inſtillarent, Fratres. Ablegavit in Provinciam Provinciæ Joh. Bonellum, Florentinum: ablegavit in Aquitaniam Fratrem Chriſtophorum quempiam: in Angliam Fratrem Agnellum, Piſanum, qui Oxonii Scholam ſui Ordinis inſtituit, ablegavit. Ipſe vero Franciſcus in Syriam cum XII. Fratribus trajecit, inque ſuo deinceps in Chriſtianorum terram reditu ubique prædicavit, anno ætatis quadrageſimo quinto, inſtituti Ordinis vigeſimo, poſt diuturnam infirmitatem ac graviſſimos dolores, diem ſuum obiens. Obitum poſt hunc & ad plures

abitum

Franciscanorum in Germaniam introitus.

abitum Francisci Franciscani Germaniam nostram circa millesimum ducentesimum trigesimum nonum Christianæ Æræ annum intrarunt: ubi & ipsi multos mox instituerunt conventus, missis post hos aliis ad Tartaros, ad Bulgaros convertendos quibusdam ejusdem Ordinis missis.

Franciscanorum receptio hujusque recept. causæ.

Ne cuipiam vero in hoc Eruditorum consessu mirum videatur, qui factum, ut Ordo hic ubivis locorum reciperetur, ac MINORUM Conventus statim instituerentur: sciendum, Franciscanos Francisco suo miracula, visiones item, ecstases, raptus in coelum, & nescio quæ alia hujus generis, affinxisse, tum etiam mendacia portentosa de eodem sparsisse, & tantum non Deum fecisse: ut institutum hoc suum, quasi DEI ipsius esset, ab omnibus reciperetur citius, approbaretur facilius, spargeretur felicius. Est videlicet omnis superstitionis hæc vis: ut ipsa, ceu pessimum virus, sensim per arterias in præcordia illapsum, mox non minore impetu quam damno, per totum corpus se diffundat, longe lateque grassetur. Grassatur utique eo longius, grassatur eo latius superstitio, vel dominatur potius eo imperiosius: quo plus alicunde accedit autoritatis: quo plus hypocriticæ etiam & ficatæ accedit sanctitatis. Quid ergo? Nonne iis omnibus, quæ de MINORITARUM sive MINORUM, incrementis breviter tenus hac, sed non leviter, dixi, Romanorum Pontificum accedebat autoritas? Autoritas horum utique accedebat: a qua ne latum quidem ungvem quod recedere liceret, hominibus persvasum priscis illis erat seculis. Nonne & simulata, præter multas in vulgus sparsas Ordinis hujus visiones, sanctitas accedebat? Accedebat sanctitas: qua se MINORITÆ apud imperitam ac rudem plebem non modo insinuabant; sed ipsos quoque Reges ac Principes, qui præpostero Religionis Zelo illos receperant, sermonibus suis sibi deliniebant, inque partes suas trahebant. Eat proinde, quisquis de caussis, quibus factum, ut miris modis ORDO MINORITARUM cresceret, horumque numerus intra paucorum annorum intervallum in immensum excresceret, adhuc temere ambigit, ad misellos Scepticos: qui in Democriti puteo veritatem semper quærunt, nunquam inveniunt! Eant ad hos: qui diei lucem accendere, aut meridiei facem præferre gestiunt. Ita enim in propatulo Ordinis toties dicti incrementa, horumque præcipuæ causæ sunt: ut frustra sit, Papisticorum testium nubem in medium advocare: præprimis ubi superiorum seculorum Historia loquatur: loquantur amplissima, eaque maximis sumptibus passim per Europam exstructa Coenobia; loquatur

L. C.

Incrementorum Ordinis ejusdem causæ propriæ.

nominatim nostrum hoc GORLICENSE, sumptibus haut parvis, sumptibus non propriis, sed undique conquisitis ac emendicatis, bene exstructum, successuque temporis amplius atque amplius redditum COENOBIUM.

Gorlicense Minoritarum f. Franciscan-Coenobium.

Loquitur id profecto, mihique fidem facit, non alios, nisi illos ipsos, quorum originem & familiam, quorum incrementa cum causis suis, rem paulo altius orsus, tenus hac edisserui, locum hunc, e privato publicum, e profano sacrum a se factum ac splendide conditum, primos incoluisse. Incoluerunt FRATRES utique MINORITÆ, nomine suo proprio a conditore Francisco FRANCISCANI dicti, incoluerunt Coenobium, Ecclesiarum deinceps, posteaquam Monachis vel semel evacuatum fuerat, Seminarium factum, factum Rerum publicarum Plantarium, atque adeo optimum ac pulcerrimum Civitatis hujus & non unius Provinciæ Armamentarium factum: in quo tot liberalia optumis Linguis Artibusque humanis imbuerentur, alerentur, augerentur ingenia, quot liberi homines undique adventarent: e quo & res omnium maximæ ac divinissimæ, res non variis locis ac regionibus tantum, verum etiam perpetuis humani generis ætatibus ac temporibus profuturæ propagarentur.

Coenobii Gorl. extruendi ratio, primaque ejus rei occasio.

Nimirum istiusmodi generis homines qvum post Francisci sui obitum, qui in primi a nato Christo Millenarii annum ducentisimum vicesimum septimum incidebat, in dies augerentur, indeque nec omnibus ubique sufficiens mansio esset, e confinio ad regiam hanc urbem, ante elapsum tunc seculum auspiciis Sobieslai Ducis conditam, commigrarunt, ipsique, fertilitate ac ubertate loci facile cognita, sibi & posteris suis ibidem sedem delegerunt. Quum vero area ipsis præ cæteris placeret, quæ, eo tempore extra muros oppidi nostri sita, ad Nobiles, WYRSYNGE dictos, spectabat: hos adire quotidie discalceati Fratres, precari, instare, sibi ut vellent aream istam possidendam ob eum ipsum concedere, in cujus honorem & gloriam mendicitatem perpessi, nullo loco fere certi pauperes & egeni divagarentur: velle se ex fundamentis, fundatore Marchione, Brandenburgensi & Lusatiensi, Coenobium & excitare, & id tanquam perpetuum Gymnasium non humano usui, sed divino cultui, sed piis precibus ac votis, sed vigiliis pro Ecclesia Catholica, in honorem JESU CHRISTI consecrare. Qui optumi facerent Viri? Non concederent? Facere sese haud ignorabant, tam contra charitatem proximi, quam contra ipsam Religionem: quæ studium Bonorum Operum tantopere commen-

mendaret. Quapropter, victi tandem cum precum dignitate, tum sua ipsius sanctitate ac bene merendi studio, allodium suum pro area Fratribus Anno supra duodecimum Seculum trigesimo quarto dabant, utque donatio rata, non ad tempus, sed perpetuo foret, cessione Sigillo natalitio munita id confirmabant.

Prima Coenobii Gorl. extructio, adeoque ejusdem ortus.

Atque sic sane circiter idem tempus amplum hoc Coenobium, firmissimi hi parietes, hoc Conventuale, hoc Refectorium, hæ Cellulæ, quæ pleræque in conclavia, in Musea, in Cubicula Collegarum transierunt, contiguum hoc Templum, cætera illa Domicilia, OTTONIS PII ac BENEFICI, Lusat. Marchionis, nec non optumi fratris, JOHANNIS I. Electoris Brandenburgici, sumptibus a Minoritis condita, inhabitata, multisque modis aucta, primo quidem inter XI. Fratrum loca, quæ octavæ vocabant custodiæ, custodiæ videlicet Aurimontis, ad Saxon. pertinentis Provinciam facto Conventu.

Franciscanorum in Gorl. Coenobio Dogmata.

O he vero! quæ & quot superstitionum genera ab eo tempore, quo conditum nostrum hoc fuerat Coenobium, ultra trecentos annos in eodem sunt exercita? quot blasphema Francisci Elogia audita? quot viva hypocriticæ ac fucatæ sanctitatis simulacra ibidem exhibita? quod mendaciorum plaustra inde a mortalibus misellis in alias terras avecta? Nunc enim vanissimas Fratres in vulgus spargebant visiones: nunc Franciscum suum in ecstasi cum Christo commissum, totidem plagis ac stigmatibus cum eo compositum, iisdemque quibus in cruce pendens compunctus, compunctum ab ipso fuisse, fingebant, JESUM TYPICUM ea de causa, h. e. Jesu crucifixi Quasi Anti-Typum, illum appellitantes. Fidem abominandum mihi Libri Conformitatum Franciscanarum, ab Ecclesia Romana dudum recepti approbatique, fronti præfixum facit Carmen:

Francisce, JESU TYPICE, dux normaque MINORUM
Sedes nobis perpetue da Regni Coelorum!

Auditis hoc ipsum, Boni Viri: auditis, Boni Juvenes, auribus vestris, & nondum perhorrescitis? Perhorrescite Viri, perhorrescite Juvenes, interque horrores vestros Franciscanorum detestamini, vel execramini potius, Dogmata: quæ in Coenobio hoc per tria secula sunt tradita ac credita: donec & hanc civitatem, discussis errorum, quibus involuta erat tenebris, DEUS bonitate Optumus ad Evangelii lucem paulatim perduceret, eandemque, ab impia superstitione penitus tandem repurgatam, coelesti doctrina imbueret, commodam quidem hoc pacto adventantis jamjam ac instantis salutaris istius mutationis, quam mox audietis, occasionem præbens.

Enimvero, quum octavum illud Mundi Miraculum, D. LUTHERUS, divina ope adjutus, diu desideratum ac speratum salutaris Reformationis opus Anno superioris Seculi vicesimo sequentibusque felicissime inchoasset, ab eo tempore non Pontificia tantum Tyrannis, gravissimis refrenatis passim superstitionibus, traditionibus repulsis humanis quibusvis, Clericorum avaritia, luxuria & nequitia repressa, sublataque omni Ecclesiasticarum rerum nundinatione, labi & magis magisque ruere visa fuit; verum etiam sensim ad mutationem sui nostrum se inclinavit Coenobium, Coenobitis aliis luci Evangelicæ clam se subducentibus & alio aufugientibus, cucullum aliis seculari habitu, coelibatum conjugio, vitam monasticam societate civili, imo vel ipsam Romano-Catholicam Religionem Religione Evangelica mutantibus. Quum Anno nimirum superioris Seculi supra vicesimum secundo lux Evangelii in nostra hac urbe vix paululum accensa esset: tanta statim inter Franciscanos Fratres defectio contigit: ut alter post alterum, suo derelicto Ordine, abhinc discederet. Et quanquam mutuas in servanda sua fide operas D. PETRO FANTINO, Ordinis sui per Misniam, quo nostrum tunc pertinebat Coenobium, provinciali præsente, Fratres elevatis manibus promisissent; promissis tamen suis nullus horum stetit. Nam ab eo tempore, quo paulo post Fantinus suæ a Romana Ecclesia secessionis initium fecerat, Wratislaviam ipse concedens, ibidemque uxorem ducens, superstites adhuc ejusdem Ordinis Prædicantes post inopinam hanc Magistri sui decessionem decedebant omnes: cæteri quidem, quum miserrimam, subsidiis vitæ omnibus subtractis, vitam vivere cogerentur, iidemque Coenobio vix egressi pipulo ante omnes ædes a pueris differrentur, cucullos tandem suos seculari habitu, Religione Religionem suam Papisticam Evangelica, vita vitam monasticam politica, conjugio coelibatum mutabant: plerique vero, præter non pauca, quæ usui sacro destinata fuerant, argentea vasa, pretiosiorem Templi sui ornatum secum asportantes, cum uxoribus clam aufugiebant: pauci ad finem usque vitæ remanebant. O subitaneam rerum mutationem! O mutationem, quæ anxie dudum expectata, ἀπὸ μηχανῆς tandem impetrata! Magis me-Christe subita hæc omni, totidem verbis a Peligno Olore in Metamorphoseon Libris decantata, Metamorphosi erat Metamorphosis. Vix enim, quæ in Albo Monte accensa fuerat, lux Evangelii in nostra hac Urbe eluxerat:

Coenobii Gorl. subita mutatio.

xerat: quum repentina ut Urbis, ita & Cœnobii contingeret mutatio. Illuſtrabatur Curia: illuſtrabatur Petrino-Paulinum Templum: illuſtrabatur prope hoc Templum Schola: illuſtrabatur Minoritarum cum Templo ſuo Cœnobium, & paululum ad transmutationem ſe componebat.

Mutatio Cœnobii in melius.

Eſt ea repente ſubortæ natura ac vis lucis: ut, diſcuſſis tenebris, omnia illico illuſtret, rerumque ſublunarium faciem in melius commutet. Gemellum in modum ſuperiori Seculo vel ſemel accenſa lux Evangelii, rejectis Papalibus tenebris, non alibi tantum, ſed heic locorum omnia illuſtrabat, inque meliorem ſtatum & Curiam, & oppidana Templa, & Templum item Cœnobiale, ipſumque adeo Cœnobium mutabat. DEUM immortalem! qui tum hominum concurſus, quæ multitudo erat: quanta frequentia ad audiendum ſeſe in Templum Petrino-Paulinum effundebat: qvum Superioris Seculi Anno viceſimo quinto M. FRANCISCUS ÆNOBARBUS, Gorlicius, coriario patre natus, Sprottavienſium ante Diaconus, Gorlicenſibus in repurganda ipſorum Eccleſia, & impiis deinceps ac ſuperſtitioſis ritibus abrogandis, GEORGIO ROESLERO, Conſule, ſuam primus operam navaret, primamque & ipſe Concionem Evangelicam haberet? Quæ Monachorum in Cœnobio noſtro tunc trepidatio? qui pavor? quæ concurſatio? Tantus, tantus pavor, tanta trepidatio jam ante eos inceſſerat; ut ab ipſo viceſimo ſecundo Seculi ejusdem Anno ad Annum usque quadrageſimum tertium non paucorum Fratrum a Romano-Catholica Eccleſia ſeceſſio fieret: donec Menſe Anni ſexageſimi tertii Julio, (pridie, inquam, Nonarum Julii) ultimus Franciſcanorum Frater, URBANUS WEISBACHIUS, qui Cœnobium hoc ſolus per aliquot annos tenuerat, quinque Conſcriptis Ampliſſimi Ordinis Patribus, nomine publico præſentibus, præſente & Curatore ejus, JOHANNE HUNGARO, præſentibus item duobus Clericis Budiſſinenſibus, Cœnobium totum cum Sylva Lichtenbergenſi, viceſimo Febr. Anno primi poſt natum Chriſtum Millenarii ſupra quadringenteſimum ſeptuageſimo ſecundo a Nobilisſimis Fratribus, JOHANNE & HENRICO ab HOBURG, Cœnobitis Eleemoſynarum loco in ſui memoriam donata, cumque omnibus juribus, cum omni denique ornatu, aliisque eo pertinentibus, grati animi ſtudio pro ſe, tanquam unicus Ordinis ſui ſuperſtes Frater, oppidano Magiſtratui cederet ac traderet, neque aliam tamen id ipſum niſi Muſarum ſedem poſthac fore vellet: præprimis ubi Cæſareæ ac Regiæ Majeſtatis Confirmatio ceſſioni huic ac traditioni acceſſiſſet.

Franciſcanorum in Cœnobio Gorl. ultimus.

Cœnobii Gorl. Ampliſſ. Senatui facta donatio.

L. C.

Enimvero quemadmodum Natura juxta tritum in Phyſicorum Scholis dictum, non per ſaltus, ſed per gradus incedit, donec tandem definito tempore ad ἀκμὴν res ſuas perducat: ita etiam ex ordinatione divina cum Gratia DEI comparatum eſt. Habere hanc quoq; ipſam ſuos progreſſus & ſucceſſiva incrementa, quilibet rerum Theologicarum non ignarus ἀκοῦσι καὶ ἀπονῆσι mihi dabit. Eſt, eſt Gratia præveniens ac excitans: eſt Gratia ſubſequens ac præparans: eſt Gratia perficiens ac operans. Noſtrum id ſuperiori ſeculo in Reformatione tam luculento ſpecimine expertum eſt Gorlicium: ut facile credere heic experto, quod vulgo dicitur, credere liceat Ruperto. Quis enim Gorlicenſium in Annalibus noſtris adeo peregrinus ac hoſpes eſt: ut ſubortæ Evangelii luce, novæ atque novæ Gratiæ non initia tantum, ſed & incrementa legendo obſervaverit: dum ad ſuam illa ἀκμὴν perveniret? Pervenit autem Divina Gratia ad vigorem ſuum: ubi remotis omnibus obſtaculis, penitus ab Idolomania Papiſtica repurgaretur Curia, repurgaretur Eccleſia, repurgaretur Schola, ipſum repurgaretur Cœnobium, renunciante erroribus in Religione ſuis ultimo Fratrum Urbano, tandemque id tanquam Hæredium quoddam cum omnibus eo pertinentibus Senatui publice tradente. O gratiam ultra ullius gratiæ menſuram! O gratiam, quam non modiis, non trimodiis, ſed integris horreis Urbi huic tunc clementiſſimus admetiebatur DEUS!

Imperatoria Donationis hujus ac traditionis confirmatio.

Eveniebat quippe altero, qvi Cœnobii ſubſeqvebatur donationem, Anno: Anno ſupra milleſimum quingenteſimum ſexageſimo quarto, eveniebat! ut die Julii decimo ſeptimo, Provincialis Luſatiæ Præfectus, JOACHIMUS Comes a Schlick cum duobus Cæſareo-Regiis Commiſſariis, GOTHOFREDO de Promnitz, Soraviæ, & GVILIELMO de Schönaich, Bethaniæ Toparcha, Barone utroque Generoſiſſimo, auſpicato adventaret, Imperatorisque ac Regis Auguſtiſſimi conſenſu publice Senatui prælecto, eandem donationem ac traditionem in ipſis D. Jacobi Vigiliis muniret. Eveniebat adhæc quarto ejusdem Seculi ac ſexageſimo Anno, ut Conſcripti tum temporis inclutæ hujus Reipublicæ Patres, liberaliſſimæ Traditioni gratioſiſſimæque ejusdem Confirmationi facturi ſatis ſpatioſiſſimum Franciſcanorum Cœnobium in ſplendidiſſimum Muſarum Domicilium præparatis prius ac bene diſpoſitis Auditoriis, nec non Magiſtrorum inſuper habitaculis conſtitutis, converterent.

Quanquam vero suum hoc Cœnobium Frater Urbanus, unus e XL. Fratribus Minoritis adhuc superstes, in Scholæ particularis, quam vocant, usum concessisset, inque donationem illam non tantum sub hoc nomine consensisset, sed & eodem sub nomine eandem Decanus Budissinensis, JOHANNES LEISENTRICIUS, literis Budissæ Die XII. Julii sexagesimo tertio superioris Seculi Anno scriptis, ratam habuisset: quanquam item postea Sexagesimo Septimo Anno Amplissimus Senatus in supplicibus, quibus gratiosum pro augenda nova Schola subsidium humillime peteret, ad Imperatorem datis literis, Trivialem per quandam extenuationem vocaret Scholam, ipseque & D. Imperator, tanquam Lusatiæ Marchio, in Diplomate suo idem rescriberet nomen: reapse tamen in AUGUSTAM SCHOLAM, AUGUSTUM in GYMNASIUM, veteri huc translata Schola, novenni ex Alma Leucorea piæ doctrinæ Artiumque Liberalium Professore, PETRO VINCENTIO, Wratislav. Viro Clarissimo, qui primus Rector foret, evocato, eidemque duobus Synergis, Viris eruditissimis, qui in Superiori Classe Linguas ac Disciplinas profiterentur, adjunctis, Cœnobium feliciter tandem transiit. Factum omnino per DEI gratiam est: ut eodem Anno Invictissimi Imperatoris ac Regis Bohemici, D. MAXIMILIANI II. auspiciis, studio, cura ac solicitudine imo & sumptibus INCLUTI SENATUS GORLICENSIS, in Cœnobio Franciscanorum nova adaperta sit AUGUSTA SCHOLA: ut novum adapertum sit AUGUSTUM GYMNASIUM, primo quidem, quem nominavi ac laudavi, Rectore P. VINCENTIO, Gymnasiique Professoribus, M. LAURENTIO LUDOVICO, Leobergensi, M. SEBASTIANO ROESLERO, Wonsidelio, Scholæ Gorlic. præcedentibus aliquot annis Ludimoderatore dexterrimo, cæterisq; cæterarum Classium Synergis constitutis. Introducebatur autem cum Synergis suis novus Gymnasii Rector XXII. Junii, non absque insigni solemnitate ac pompa memorabili: quam utramque ex Annalibus nostris repetitam, vestris, Auditores, auribus haurire forte erit melli.

Decani Budiss. in donationem eandem consensus.

Cœnobii Gorl. in Auguft. Gymn. conversio.

Scilicet eo tempore sic dictus Ludimoderator, M. SEBASTIANUS ROSLERUS, cum Collegis cumque Cœtu Scholastico e veteri Schola solemni more modoque, Nobilissimo cumprimis & Amplissimo Senatu præsente, præsentibus Templi Symmystis, Doctoribus item literatisque pariter ac illiteratis Civibus præsentibus, in Cœnobium adducebatur. Adductis his omnibus, qui solemniter adducendi erant, inque Refectorio sive majori Peristylio, collectis, publico Amplissimi Ordinis nomine M. GEORGIUS OTTOMANNUS, Reipubl. Syndicus, post vocalem ac instrumentalem Musicam finitam, Cathedram paratam conscendebat, Latinaque Oratione Collegis cunctis ac Pubi Scholasticæ novum Rectorem commendabat, eidem & ipse gratulans, & gubernationem totius Scholæ committens. Post hæc P. VINCENTIUS, in Cathedræ superioris locum collocatus, ex illo Orationem alteram recitabat, Confessionem Religionis edebat, omnemque fidem suam, suum studium Studiosæ Juventuti promittebat. Excipiebat VINCENTII e Cathedra superiori descensum M. SAMUELIS JAUCHII, Primarii in primaria Æde Ministri, ascensus. Ascendebat nimirum Vir admodum Reverendus in eandem Cathedram, ac tertiam, sed Germanice a se conscriptam, legebat Orationem: qua præsentem Scholæ statum & Patribus & Civibus Urbis optime commendabat, Præceptores ac Discipulos officii sui commonefaciebat, pleraque, quæ ab Antecessoribus dicta, repetebat, repetita explicabat, explicata inculcabat. Quid tandem? Totus hic Actus solemnissimus precibus ac hymnis inter fides, tibias, tubas ac tympana finiebatur: finiebatur gaudiis ac jubilis: finiebatur votis ac gratulationibus. O summam DEI bonitatem! O Gratiam hodieque celebrandam, prædicandam, annunciandam! Quæ Cœli Gratia foret: si hæc non fuit?

Solemnis Aug. Gymn. Gorl. inauguratio.

Tunc enim, tunc, Humanissimi Auditores, e Papalis superstitionis Schola veræ Religionis Templum, ex desidiæ ac ignaviæ septo diligentiæ & industriæ domicilium, ex obscuro barbaræ ruditatis ac ignorantiæ antro clarissimum variæ scientiæ & eruditionis Emporium, e clandestinæ libidinis conciliabulo castitatis Asylum, e malitiæ latibulo innocentiæ ac integritatis Domus, e rigidioris disciplinæ ac vitæ durioris ergastulo liberum liberalium ingeniorum Asceterium, e Monachorum per trecentos prope annos continua sede Sedes Musarum Charitumque perpetua, literaria Orchestra, bonæ mentis Palæstra, quodque præcipuum est, ipsius Spiritus S. Officina evasit. Evasit, ut verbo dicam, quod res est, GYMNASIUM. GYMNASIUM inquam, evasit AUGUSTUM, seu AUGUSTA, si hoc nomine eam vocare quis malit, SCHOLA.

Splendidus Aug. Gymn. Gorl. ortus.

Sane igitur haut quicquam causæ est aliis: cur hac de appellatione ambigant, aut SCHOLÆ nostræ & GYMNASII Nomen & Titulum Augusti invideant, utrumque indictum & intactum, si scribant, prætereuntes. Annon enim GYMNASIUM esset: quod primum Rectorem PROFES-

Gymnasii Gorl. appellatio vindicatur.

SOREM habuit: quod & primos ejus Synergos PROFESSORES habuit: quod a suis incunabulis in hunc usque diem, juxta Exercitia Oratoria ac Disputatoria quamplurima, LECTIONES, Gymnasio admodum dignas, habuit: quod dudum apud Exteros Gymnasii laudes habuit: quod & gente & mente nobiles quamplurimos Juvenes semper, imo nec semel Barones, Cives scriptos habuit? Nonne & AUGUSTUM esset GYMNASIUM: quod AUGUSTI auspiciis constitutum: quod Mense biennii, a sui constitutione elapsi, Augusto largiter ab AUGUSTO dotatum ac ditatum? Dotatum videlicet id ac ditatum est ab Invictissimo Imperatore, necnon Germaniæ, Hungariæ & Bohemiæ Rege Potentissimo, MAXIMILIANO II. Utriusque Lusatiæ Marchione, annuo ducentorum Thalerorum stipendio. Nam, quum altero post novæ Scholæ aperitionem anno novus Rector, P. Vincentius, ab Amplissimo Urbis Ordine cum libello supplice Mense Martio, Rei Scholasticæ provehendæ gratia, ad laudatissimum Imperatorem missus, Cæsaream ac Regiam Gratiam imploratum, atque insigne aliquod & memorabile stipendium, Juventutis cum Urbicæ tum Provincialis commodo, commodoque & ipsius Scholæ, humillime expetitum Pragam ivisset: D. Imperator Diplomate, Viennæ XXIV. Augusti Anno cIↄ Iↄ LXVII scripto largissimum illud stipendium e Reditibus Cerevisiariis quotannis erogari ac dari clementissime jussit.

Munifica Gymn. Gorl. dotatio.

Verba, si vobis, Auditores, senio non sit eadem audire, cedro ipsa, cui inscribantur, aut ære, in quod incidantur, dignissima, sed vernaculo nostro Idiomate pie scripta, sunt hæc: Wir Maximilian der Andere, von Gottes Gnaden, erwehlter Römischer Käyser, rc. zu Ungarn und Böhmen König, Ertz-Hertzog zu Oesterreich, rc. Marggraff zu Lausitz rc. bekennen für Uns, Unsere Erben und nachkommende Könige zu Böhmen und Marggrafen in Ober-Lausitz hier mit diesem Briefe vor jedermänniglich; daß wir den Ehrsammen, Unseren getreuen lieben N. N. Bürgermeistern und Rathmannen unserer Stadt Görlitz, auf Ihr unterthänigstes Ansuchen, Flehen und Bitten, um gemeiner Jugend aufm Land und in Städten, und darmit die Particular-Schul daselbst nicht alleine stattlicher erhalten, sondern auch um so viel destomehr befördert, erhalten und erweitert, und die Jugend, fürnehmlich die Armen und unvermöglichen in der Nähend, mit geringern Unkosten unterhalten, und zu Gottes Erkäntniß, auch guten löblichen Künsten auferzogen, und geschickte gelährte Leute erziehlet werden möchten, zwey hundert Thaler, den Thaler zu siebenzig Kreutzern gerechnet, jährlich als eine Hülffe von den Bier-Gelde, so daselbst gefället, oder aus unsern Ober-Lausitzschen Gefällen, biß auf unsern Wohlgefallen, doch, daß benannte Schule davon jederzeit ordentlich gehalten, und solch Geld sonst nirgens anders wohin gewendet werde, aus Gnaden erfolgen zu lassen, gnädigst bewilliget haben. Thun auch solches hiermit wissentlich und in Krafft dieses Briefes rc. O Munificentiam insignem! O vere regiam Magnificentiam!

Maximiliani Imp. Rescriptum.

Tanti hæc momenti erat: ut ipsam post solemnem Lusatiæ utriusque Traditionem, in Curia Gorlicensi d. 24. April. Anno 1636. a Cæsareis Commissariis sibi factam Serenissimus ac Potentissimus, Beatissimæ hodie memoriæ Elector ac Princeps, JOHANNES GEORGIUS. I. Dux Saxoniæ &c. non immerito ratam habuerit, atque ad seram posteritatem derivari eandem voluerit. Viderat procul dubio uterque, & Divus ille Imperator, & Divus hic Elector, Saxo, ac intellexerat, Ecclesias & Politias ut plurimum constitui atq; gubernari felicissimo eorum progressu: qui, ignobilioribus iisque pauperioribus parentibus oriundi suo sibi labore ac studio, Mæcenatum tamen præsidiis eorundemque subsidiis adjuti gloriam & virtutem peperissent. Nemo enim CHRYSOSTOMO locupletissimæ fidei teste, ob parentum vitia obscurus, nec clarus ob virtutes eorundem. Ideoque & Augustissimus Imperator, MAXIMILIANUS, annuum Magistris, ut pauperioris cumprimis fortis alumnos ad DEI gloriam & salutem Patriæ in Gymnasio hoc erudirent, summa liberalitate Stipendium, certissimum laborum præmium ac molestiarum levamentum, decernebat ac constituebat, id omne deinceps Serenissimo Electore Saxon. JOH. GEORGIO I. calculo suo approbante, ac perpetuum esse volente. Isthanc ergo, & Cæsaream ac Regiam, & Electoralem cum benignitatem tum clementiam quibus efferemus laudibus? quibus prosequemur studiis? qua complectemur gratitudine? Venerabimur, quoniam aliter facere nobis hodie non licet, humillime Divos Principis utriusque Manes, hosque ob pietatem illam insignem ac bonitatem, qua hodieque fruimur, placide quiescere jubebimus, maximas etiam habituri gratias, habituri has, quotquot sumus, perpetuo. Nam si pulcrum Ethnicis fuit, animo grato complecti: quid Themistocles, quid Scipio, in sua quisque gente, egisset; quos hostes, & quam potentes vicisset; quam grave jugum a cervicibus Nobilitatis, quam feros enses Civium jugulis avertisset: turpissimum certe foret Christicolis nobis, de tot tantisque & Divi MAXIMILIANI ET DIVI JOHANNIS GEORGII I. laudibus conticescere.

Electoralis post Lusat. traditionem ratihabitio.

Amplis. Ordinis in ordinanda ac propaganda Re Scholast. solicitudo.

O he vero quid de prudentissimis Clarissimisque Majoribus Vestris, vel olim-olim Antecessoribus potius Vestris, PATRES CONSCRIPTI nunc dicam? Quibus verbis illorum in ordinanda ac propaganda Re Scholastica, qvum satis firmiter jamjam fundatum GYMNASIUM hoc AUGUSTUM, satis largiter dotata ab AUGUSTO AUGUSTA haec Schola staret, solicitudinem commemorabo? Qua eloquar oratione? Illi ipsi enim, qvum probe intelligerent, falsissimum illud esse Aristophanaeum in Equitibus, ἡ δημαγωγία γὰρ οὐ πρὸς μουσικοῦ ἔτ' ἐστὶν ἀνδρὸς οὐδὲ χρηστοῦ τοὺς τρόπους, ἀλλ' εἰς ἀμαθῆ καὶ βδελυρόν, verissimum contra ea Belisarii istud ad Regem Totylam Graece scriptum, prudentum Virorum officium esse, Urbes augere vacuasque ornamentis implere, vera autem Urbium ornamenta non alia esse nisi LEGES & LITERAS, ad quas utrasque quidem exercendas excolendasque necessario praecursio quaedam adhibenda foret; non poterant non novam suam Scholam, ab initio statim confirmatae Traditionis, industria ac diligentia doctissimorum virorum quam laudatissime constituere, constitutionemque hanc primo DISCIPLINAE ac DOCTRINAE Scholasticae Corpore a P. VINCENTIO, Gymnasiarcha edito, Anno superioris Seculi sexagesimo sexto, ipsis Maji Calendis, solemniter Urbi & Orbi publicare. Nempe quoniam non σχολή sed χολή est, quemadmodum DIOGENES Euclidis vocavit Scholam, ubi arguta & ad bene beateque vivendum inutilia traduntur, novae suae Scholae non tam titulo splendidos aut nomine magnos, quam pios ac doctos, quam modestos Viros praeficiebant. Praeficiebat, insto, Amplissimus Senatus, deliberato omnia consilio, nec non ad ipsius MELANCHTHONIS hac in re praescriptum, agens, Magistros: qui non unum aut alterum, sed singulos ac omnes, non se, sed juventutem, non senes, sed pueros, quod praetextatae quondam pueritiae Magister, QVINCTILIANUS, praeceperat, optimis quibusvis Disciplinis & Artibus imbuere scirent.

Primi Augusti Gymn. Gorl. Collegae.

Erant ex his P. VINCENTIUS, Wratisl. LAURENTIUS LUDOVICUS, Leoberg. SEBAST. RöSLERUS, Wonsid. quique huic decedenti successerat, BALTH. WALTHERUS, Wratislav. optimarum omnes Artium ac Philosophiae Magistri. Erant caeteri, & ex iisdem Synergi, GEORGIUS Klobrschütz, Wratislav. & JOH. BIBERUS, Gorlicensis: quorum illi, anno Seculi superioris sexagesimo septimo in Academiam Witebergensem redeunti, M. FABIANUS CLOSIUS, Freistad. huic ad V. D. Ministerium vocato, BARTHOLOMAEUS ANDREADES, Svidnicens. suffectus. Primi utique e praestantissimis isti omnes erant Praeceptoribus: qui post exhaustas Pontificiorum sentinas in novam Scholam magna industria Artes & Lingvas introduxerunt.

Petr. Vincent. primus Gymn. Rector.

Prae caeteris id tanta & autoritate & fidelitate PETRUS VINCENTIUS, Vir eloquentiae laude clarissimus, primus, Witeberga evocatus, Augusti Gymnasii Rector, praestitit: ut dubitare quis posset: plus ne ipse Scholae, an Schola ipsi plus deberet? In eadem namque Schola quum intra quadriennium fama ejus miris efflorescerct modis, undiquaque & nobili & ignobili loco nati Juvenes magno huc numero, tanquam ad mercaturam bonarum Artium confluebant, emptisque quamplurimis ingenii mercibus magna cum laude in Emporia celebriora (Academias puto) lucraturi iterum abibant.

Faustus Aug. Gymn. Gorl. sub primo Duum-Viratu progressus.

Sed ecce quanto major discentium erat confluxus: quum, Anno post Petri Vincentii in Patriam ad capiendos in Elisabethano Gymnasio fasces commigrationem sexagesimo nono vertente, Gymnasii gubernacula JOACHIMO MEISTERO, Gorlicio, Gottingensis antea Scholae Rectori, nec non M. LAURENTIO LUDOVICO, Leoberg. ceu Duum-viris, exaequata utriusque potestate, ab Amplissimo Senatu committerentur? Vidissetis, ad Gymnasium hoc ex una parte Borussos & Polonos, ab altera Germanos & Bohemos, amore omnes studiorum famaque cum MEISTERI, tum Collegarum, LAURENTII LUDOVICI & MARTINI MYLII, Virorum doctissimorum incensos, confluere. Partiti hi operas suas ita fuerant: ut Latinos & Graecos Autores LUDOVICUS explicaret, MYLIUS Artes Logicas traderet, ipse MEISTERUS, alter Maro, Poëtas enarraret, Stylique exercitationes ac meletemata Oratoria urgeret.

Et sane studio, fide & ingenii sui excellentia tantum unus effecit MEISTERUS: ut adolescentes, ne dicam, pueri, mediocri studio adhibito, quascunque Sacri Codicis Historias non infeliciter Maronis tuba canentes audirentur. Eo enim assvefecerat ipse discentes: ut e Virgilio cumprimis in ordines suos redigerent Synonyma, iidemque Epithetorum copiam, Phrasium sylvulam, infinitam Locorum Communium multitudinem, elegantias Virgilii proprias, adeoque totam Dispositionis Poet. Ideam in promtu haberent. Accedebat ipsius MEISTERI indefessum in scribendis, maximeque in discentium frequentia recitandis, Poematibus studium. In his quippe non tantum elocutionem Virgilii, quantum poterat, exprimebat, sed etiam id da-

bat operam, ut ante oculos quaſi poneretur: quomodo in Sacra Hiſtoria ſingula verba, ſingulæ phraſes, tota item diſpoſitionis & elocutionis forma, character denique, ad Poëticum Stylum accommodandus ac firmandus eſſet.

Ludovicus ſolus Rect. Gymn. iſq; tertius.

De LUDOVICO vero, qui, qvum primus ille e Civibus Patriæ Rector, MEISTERUS, poſt quindecim Annos, Anno nempe octogeſimo, a Senatu Bremenſi, CHRISTOPHORI PEZOLDI conſilio, ad gubernandam Scholam evocatus, Bremam abiiſſet, ſolus communi Patrum Conſcriptorum ſuffragio Auguſtæ Scholæ Rector fuit declaratus, ſeorſim quid dicam? Dicerem prolixam laudem: niſi jam olim publicis ſcriptis fateri & Collegis & Diſcipulis neceſſe fuiſſet: quod LUDOVICO vivente, Profeſſionis legitimæ exemplum, exemplum Diſciplinæ Scholaſticæ conſervandæ cum eodem viveret.

Ampla Ludovici laus.

Præprimis minime occulta cauſa legitimæ erat Profeſſionis. Nam qvum ad recte docendum duo maxime requirantur, eruditio excellens, & ſingularis tractandi Artes ac Linguas dexteritas, ambas has, dudum luculenter probatas, ad gubernacula, quibus ſolus jamjam admotus fuerat, attulit. Sermonis in eo Latini ſingularis erat lepos ac ſumma ſvavitas: quem ita temperare accurata Latinorum Scriptorum prope omnium lectione didicerat: ut neque humi reperet, neque ad tumorem aſſurgeret. Græcæ Linguæ ita erat peritus: ut Græcis ipſis, qui a Conſtantinopolitano Patriarcha cum literis ſyſtaticis ad Eccleſias Evangelicas miſſi huc venerant, audita Joachimi Meiſteri in ſermone Græco promptitudine, & Laurentii Ludovici in eodem puritate, uterque admirationi fuerit, ſumma cum ac perpetua, non dico Gorlicii noſtri, ſed univerſæ Germaniæ gloria in diſcentium Corona exclamantibus illis: Ιταλία βαρβαρία, h. e. Italia nil niſi barbaries eſt. In Linguæ etiam Sanctæ ſtudio non parum olei conſumſiſſe Ludovicum, liquido aëre liquidius e pluribus, ab eo vel in ſola Threnorum Jeremiæ explicatione editis ſpeciminibus liquet. In Philoſophia dicendique Arte, in Arte cumprimis argumentandi ac diſſerendi, rationis illa & judicii informatrice, Logica, ita erat verſatus, ut in Theologia quoque ſobrium Philoſophiæ ac Logicæ uſum, in Latinorum item ac Græcorum Autorum expoſitionibus dialecticam Inventionem ac Diſpoſitionem poſt grammaticam Vocum connexionem, poſt rhetoricum ornatum, monſtrare poſſet: ut poſſet oratorias cujusvis Generis exercitationes in utraque Lingua, Declamatoribus frequentibus, & quidem binis ſemper de Cœtu Scholaſtico, qui in ſuggeſtu publico perorarent, deque palma oratoria dimicarent, lectis, lectis item Scholaſticis quibusdam Arbitris, inſtituere: ut denique ad diſſerendi diſputandique Artem, Sententiis e media Philoſophia ac Theologia, de quibus magna opinionum inter eruditos varietas & diſcrepantia erat, excerptis ac propoſitis, ſuos aſſvefacere poſſet, non minorem e certamine adoleſcentum voluptatem, quam Homericus ille Agamemnon e rixa Achillis & Ulyſſis, capiens. Indeque nec mirum: ſi LUDOVICUS hic, in omnibus magna cum audientium voluptate Μελάγχθονα ἀκριβῶς ζηλώσας ſapientiam in proponendo, dexteritatem in tractando prope divinam adhibere valuit. Quid? quod nec mirum ſit: ſi LUDOVICUS, diſciplinæ amantiſſimus, bonas auctoreque ſe latas Leges in vigore ſuo ſemper conſervare potuit. Suppetebant enim poſt ſummam eruditionem huic, quæ quidem ad diſciplinam cuſtodiendam quam maxime pertinent, divina pariter & humana ſubſidia. Næ ipſe tanta a Deo armatus erat autoritate: ut ad ejus, tanquam ad Æneæ Virgiliani conſpectum, imo ad adventantis ſtrepitum, diſcipulorum omnium ora conticeſcerent. Erat & vita ipſa ita comparata, ut vivum pietatis, modeſtiæ, temperantiæ, gravitatis & virtutis cujusvis exemplar exhiberet. Conſtat id, ſi non aliunde, maxime tamen e Scholæ Gorlicenſis Threnis, quibus Anno octogeſimo ſexto Optimus Vir cum veteres tum recentes peſtis calamitates deplorabat; conſtat ex ejusdem Scholæ poſt diſſipationem inſtauratione, Typis una cum Threnis olim edita: conſtat ex Apologia Enarrationis Grammaticæ Epiſtolæ Paulinæ ad Romanos in Gorlicenſi Schola recitata: ex hyberno denique Studiorum Scholæ Gorlicens. Curriculo, Amplisſimo Senatui ac Dominis Scholarchis Anno octogeſimo quarto Calend. Octobr. exhibito, conſtat.

Mira Augusti Gymn. Gorl. incrementa.

Tanti proinde, tanti Viri fama excitati pueri ac juvenes tanto ab omnibus prope Mundi plagis ad Auguſtam hanc Scholam tanquam ad bene compoſitum nidum, agmine advolabant: ut qvum, Intimatione, publice ad fores Templi Anno octogeſimo ſexto Die 9. Febr. propoſita, inſtauratio & civibus & advenis ſignificata, operarumque publicarum initium d. 25. Febr. in Diſcipulorum omnium Ordinum centum & ſexaginta præſentia factum eſſet, numerus hic intra octiduum ultra ſeptuaginta augeretur, totusque tandem Scholaſticus Cœtus ad ſexcentos usque & quadraginta tres Diſcipulos excreſceret. Numerabantur ſane tunc temporis in annuis Populi Scholaſtici Cenſibus Primani nunc centum & qua-

quadraginta ſeptem, nunc centum & ſexaginta, inq; his 26. Nobiles, advenæ centum ſeptem & triginta. Junctim vero per omnes Claſſes Anno XC. Nobiles quinquaginta & unus, advenæ ducenti cum totius Urbis applauſu numerabantur. Ideoque, poſtquam jam ante Primanorum numerus ad centum & quadraginta duos excreviſſet, primæque Claſſis locus ægre hunc diſcentium numerum caperet, decreto Ampliſſimi Senatus, & Conſulari quidem Ædile Dno GEORGIO SCHMIDIO fiebat: ut ampliſſimus Sextæ Claſſis locus traderetur Primæ Claſſi, Secunda transferretur in Primam, Tertia in Secundam. Quarta & Quinta ſuo manerent loco, ſed Sexta Claſſis e Monachorum triclinio æſtivo in horum Noſocomium, (quod & ſuperioribus annis tenuerant,) transferretur. Eat nunc aliquis alibi, & Scholæ ſuæ commemoret incrementa! Paria nobiſcum is non faciet: neque & æqualia Auguſtæ noſtræ Scholæ incrementis incrementa dicet. Manebit enim hæc laus Scholæ noſtræ: quod una præ cæteris Germaniæ Scholis, maxime ſub LUDOVICO ſuo, & Magiſtris & Diſcipulis quondam incitatiſſima floruerit.

Neque vero defloruit ipſa: poſteaquam Anno nonageſimo quarto die 17. Aprilis clariſſimus & integerrimus Vir, M. LUDOVICUS pie diem ſuum obierat, atque felicisſimus in Scholaſtica gubernatione, quum totidem annos ſerviiſſet Scholæ, ſucceſſor ab Ampliſſimo Ordine datus fuerat M. MARTINUS MYLIUS, celebre deinceps ſibi nomen, magno literati Orbis Senatu applaudente, HORTO PHILOSOPHICO faciens. Numerabantur ſiquidem ſub hoc celeberrimo Viro per plures annos ultra quadringentos nobiles ac ignobiles, Gymnaſio qui dederant nomen, Cives. In his centum & plures non raro Primani erant, quinque non ſemel, non ſemel ſeptem, Anno denique currentis Seculi ſexto novem Baronibus, Baronibus nempe Liberis Sileſiæ tribus de Maltzahn, Joachimo, Ottone Henrico, Joh. Bernhardo; Baronibus Bohemiæ Liberis duobus de Smirzitz, Alberto Wenceslao, & Alberto Johanne, duobusque adhuc aliis Baronibus Bohemicis, Michaele Slavata a Chlum & Koſſum, nec non Johanne a Zaruba pe Huſtirzan, Poloniæ item Baronibus duobus, Johanne & Franciſco Kilsky, fratribus germanis annumeratis ac nominatis.

M. Mart. Mylius, IVtus Gymn. Rector. Ejus fama.

Diſcipp. Baronum ſub hoc Rect. numerus & nomina.

Atque tanto in flore venerandus Senex maxima cum ſui laude Gymnaſium retinuit: donec ab incluto Urbis Senatu, inopino, poſt exhauſtos novem ac triginta annorum labores Scholicos, morbo correptus, rude anno ætatis ſexageſimo ſexto, Chriſti milleſimo ſexcenteſimo octavo donaretur, eidemque, Die XV. April. Rectoratus faſcibus in ſolemni Scholæ conventu, inque ſplendida Amplisſimi Senatus præſentia, poſt præmiſſam quidem a GEORGIO LUDOVICO. J. U. D. Reip. Syndico graviſſimo, Orationem, huic traditis, CASPAR DORNAVIUS, Zigerucenſis Variſcus, Medicinæ ac Philoſophiæ D. ſuccederet.

Succeſſit igitur C. DORNAVIUS: ſucceſſit RECTORIBUS PHILIPPISTIS RECTOR, ſi Religionem A. V. ſpectetis, REFORMATÆ RELIGIONIS, ſed ad invidiam usque, ſi variam ſpectetis eruditionem, eruditus ac doctus. Philoſophus enim Epicharmus hic Gymnicus ingenii erat ſubactiſſimi: Orator oris erat diſertiſſimi: Poëta venæ erat fluidiſſimæ. Verbo: MEDICUS erat: erat & mentis & corporis Medicus experientiſſimus. Et quidni experientiſſimus de hoc Medicorum genere Medicus fuiſſet: qui in duodecennali ſua peregrinatione cum Ulyſſe Homerico non tam multas urbes viderat, quam multorum hominum mentes cognoverat: qui multa auribus in itinere hauſerat: qui multa animo & cogitatione, multa quoque legendo percurrerat? Loqvuntur pro me, ac certiſſima fide experientiam hanc Viri, cujus nomen dudum in Albo æternitatis fuit, tres ETHOPRAXIÆ UNIVERSALIS manuſcripti Libri, de Morum ad officia in ſocietate civili concinnatione in illuſtri Bethaneo propoſiti, indeque & digni iidem publicatione, teſtantur. Ehem vero! quanta dexteritate Vir laudatiſſimus, quem vel ſemel dicendi facultas in umbone Scholaſtico collocarat, quantaque ſolertia fidei ſuæ concreditos in Eloquentiæ Palæſtra exercuit? Satis id non modo ex accuratiſſimis, quas menſtruatim propoſitas poſſideo, Diſpoſitionibus, ſed & ex ipſiſſimis ejus verbis patet. Imprimis, ait alicubi DORNAVIUS, quæ ad Eloquentiam & oratorias Veneres ac Gratias hac ætate facere videntur, inculcamus: qua poſſumus induſtria: qua debemus fidelitate: ut ex hoc amplo promtuario Juventus depromat: quibus Declamationes ſuas cum decore tum colorare poſſit. Ita nimirum ille ait. Nec ipſe tamen in tot tantisque Diſcipulorum Exercitiis Oratoriis conquieſcebat, ſed Cathedram ſæpius conſcendebat, quamque Diſcipulis commendaverat cotidie eloquentiam, vivum ejus in ſe ipſo exemplum oſtendebat, felicior hac in re Hermogene Græcorum, felicior Quinctiliano Latinorum viſus: qui, quum optimi aliis ad Eloquentiam duces eſſent ac magiſtri, eloquentes ipſi haut fuere. At DORNAVIUS

D. Caſp. Dornavius, Rect. Gymn. Vtus.

Ejus laus.

Ethopraxia Dornavii.

Dornaviana Eloquentia.

US vero & dux & magister ad dicendum erat optimus, idemque omni laude cumulatus Orator, quasi catena quadam aurea, ut alter Hercules, in Oratoria Palæstra Auditores, numerosos cumprimis discentium coetus, pro lubitu suo trahebat, nunc rudes ac imperitos Musarum Alumnos Orationis quadam svavitate ad meliorem frugem traducens, nunc duros obstinatosque horum animos verborum gravitate perfringens. Quis nostrum ergo Olympium Oratorem CASP. DORNAVIUM non vocitaret? Non aliter enim, atque Pericles summus olim Græciæ Orator, non amputata & abscissa, sed lata & magnifica, & excelsa Oratione, quandocunque vellet, tonare, fulgurare, omnia denique perturbare ac miscere valebat, aculeum in audientium animis semper relinquens. Fidem iterum politissimæ Orationes, & alia quam plurima Scripta, magno seorsim edita numero, sed paucis abhinc elapsis annis junctim duobus Tomis in usum Studiosæ Juventutis, ad elegantiorem formandum Stylum, a B. nostro SCHMIDIO collecta, mihi faciunt: pariter ac summæ dexteritatis solertiæque Dornavianæ in docendo atque ducendo GYMNASII GORL. DISCIPLINA & DOCTRINA, auctoritate Superiorum a DORNAVIO An. Seculi hujus nono in salivam publicam emissa, facit fidem. Vos autem, Vos Venerandi Auditores, dicite mihi, fultis: ecquid jamjam cogitetis, quid sentiatis, quidve de laudatissimorum Majorum solicitudine ac cura, quæ utraque per prius Semisæculum in eligendis ac præficiendis incluto huic Gymnasio Rectoribus, in adjungendis optumis operarum laborumque sociis luculentissime se probavit, judicetis! Nonne hæc provida semper, illa indefessa fuit? Fuit Nobilissimi Senatus cura, ut in alia re quavis, ita in re potissimum Scholastica providissima: fuit solicitudo illius admodum indefessa: fuit utraque efficacissima: indeque & ipsa hæc Schola Augusta sub utraque erat florentissima.

Ulterior Ampliss. Senatus circa rem Scholast. cura. Nec minor solicitudo ac cura Amplissimi Ordinis sese per alterum exseruit Semisæculum. Nam qvum ὁ πολυμαθέστατος DORNAVIUS Anno currentis seculi decimo quinto D. 5. Julii Gymnicum Gorlicii ad Nissum Sceptrum, Professor Bethaniæ ad Oderam in illustri Schönaichiano Gymnasio, noviter adaperto, constitutus, tandemque & ipse Celsissimi Ducis Bregensis Consiliarius factus, deposuisset, id jubilæo primo, quinquagesimo nempe, qui a primo Augusti Gymnasii ortu elapsus fuerat, Anno a Nobilissimo, Reipubl. Gorl. Syndico, GOTHOFREDO Glych a Milzig, inaugurali de causis ac remediis corruptæ Disciplinæ Scholasticæ ruinæque Scholarum Trivialium Oratione præmissa, optimo e Collegis Scholæ Seniori, perque annos viginti tres de re Scholastica optime merito Viro, Philosopho Poëtæque doctissimo, M. ELIÆ CUCHLERO solemniter nomine publico tradebatur. *M. Elias Cuchlerus VItus Gymn. Rect.* Florebat ergo sub hoc quoque optimarum Artium ac Philosophiæ Magistro per decennium Augusta ad Nissum Schola. Sed, ubi duo jam in vicinia Gymnasia Academica, SCHOENAICHIUM Silesiorum alterum, alterum ROSENBERGIUM Bohemorum, Bohemicæ hoc, illud Reformatæ Confessionis Asceterium, adaperta essent, atque deinceps paucos post annos Papistica in Bohemia, Moravia, ipsa quoque Silesia, Religionis Reformatio, magno cum Evangelicorum damno, contigisset, haut pari ipsa flore florebat. Uno namque & altero anno vix octoginta, pluribus vero annis septuaginta aut sexaginta vix numerabantur Primani. *Aug Gymn. Gorl. decrementa.* Nec pauci tamen Lusati in his Nobiles, & interdum quoque duo vel tres Barones, numerabantur. Numerabantur, inquam, ac nominabantur totidem, Primæ Classis Cives, nobiles alii, alii ignobiles; advenæ alii, alii indigenæ: dum, ingruente Bello Ligistico, ac subsecuta peste gravissima, numerus hic magis magisque decresceret, ac tota tandem Schola Anno nostri Seculi trigesimo secundo dissiparetur, in universum Die 22. Sept. viginti quatuor tantum Civibus numeratis.

Ejusdem miseri casus. Nempe, qvum inter arma, quibus, ineunte prioris Anni auctumno, Gorlicium petebatur, semina pestilitatis simul sparsa, sed subsequente hyeme sopita, adulto vere prædicti Anni recruduissent, contagiumque & ipsum nunc has, nunc illas, paucissimis exceptis ædibus, ædes, tam intra quam extra Urbis pomoeria, undique invalescens, ac funera indies densans, infecisset, sic satis numerosus Coetus Scholasticus ad tantam redigebatur paucitatem, ut de voluntate Amplissimi Senatus Schola clauderetur, ipsaque imminuto Collegarum, diritate pestis abreptorum, numero, instar miseræ orphanæ per octo derelinqueretur Menses. Quoniam vero nullum solum esse solet malum, nullaque sola calamitas, ad priora illa mala hoc ingens insuper malum accedebat: ut biduo post Collegæ infimi, FRIDERICI REINISII, Viri in Dædalea Scriptura versatissimi, obitum Capite suo orbaretur Schola. Ecce enim optimus Vir, Vir Curriculo studiorum Scholæ Gorlicensis, a LAURENTIO LUDOVICO Leoberg. Rectore olim quidem conscripto, sed præsenti accommodato statui, clarus, clarior erudita de Problemate, Verene, an Auctumno Mundus sit conditus, DISSERTATIONE, Opere denique Nov-Antiquo, eodemque Lusa-

Lusatiæ literatæ sacro, Versione Ἀνθολογίας διαφόρων Ἐπιγραμμάτων παλαιῶν Latina gemina, soluta & ligata, cum Autoris perpetua, tum aliorum diversorum Autorum sæpius intertexta, adornato, inque XXV. Centurias, quarum V. non absque φιλελλήνων applausu viderunt lucem, distributo, clarissimus, M. ELIAS CUCHLERUS, Gorl. P. L. Rector Augustæ hujus Scholæ longe meritissimus, D. XI. Octobris Anno Christi trigesimo secundo, Ætatis sexagesimo quarto, Rectoratus, difficillimis Reipubl. Patriæ temporibus gesti, decimo septimo, pestilentiali in funeris deductione horrore correptus, decessit, inque cœlestem commigravit Scholam.

Cüchleri obitus.

Schola quid interim ageret nostra? Lugebat miserrima sua fata, plangebat, flebat. Nec tum tamen malorum, quæ lugeret, satis: calamitatum, quas doleret, nondum finis. Nam ubi, trimestri ab obitu Rectoris amplius, Amplissimus Senatus, de legitima Scholæ instauratione post profligatam pestem cogitans, hanc duobus Collegis, M. JOHANNI LUDOVICO, Con-Rectori, qui votis omnium RECTOR designabatur, & M. MARTINO MOLLERO, tertio a Rectoris loco Collegæ, una cum Rei scholasticæ administratione per Scholarchas D. 15. Februar. Anni subsequentis commiserat: LUDOVICO, Viro supra laudem, id accidebat: ut Die Viridium, quo Scholæ superstites Collegæ, adjunctis sibi octodecim Scholasticis, anniversariam Sacræ Synaxeos solemnitatem celebrabant, in Sacris Templi serotinis a peste tentatus, lecto affigeretur, morboque tandem vincente, inter ardentissimas preces, ipso medio noctis, quæ Feriam Paschatos tertiam inchoabat, articulo, e miseriarum hac valle ad Cœlitum collem beate transiret. Ita quod Argonautæ olim de amisso in medio cursu Heroum præcipuo Hercule, Idmone Vatum sapientissimo, Typhy Rectore navis solertissimo, conquesti leguntur, id longe acerbius Schola Gorlicensis lugebat. In his duobus enim magnis Viris plus Schola, quam illi in tribus suis fabulosis, amiserat, eratque utriusque obitus Augustæ Gorlicensium Scholæ, quod eventus luculenter demonstrabat, admodum fatalis. Et quanquam octavo, ex quo Schola dissipata, orbata, ac pene desolata jacuerat, Mense elapso, Amplissimus Senatus vellet, ut interea temporis, dum novus Rector crearetur, Scholæ instauratio, hujusque imprimis directio ac gubernatio, a Viro, de re Scholastica dudum bene merito, M. MARTINO MOLLERO, susciperetur, cognitaque benevola hac ac liberaliori, quam ante, declarata voluntate, in eandem superstites Collegæ descenderent: nec aliud tamen nisi quatuor Annorum inter totidem belli turbas aliasque calamitates subsecutum est INTERREGNUM. Interregno autem stante hoc ipso, Scholaque rursus Anno trigesimo tertio, tertio & vicesimo die Maji, qui dies Lunæ post Trinitatis Festum erat, decenti ordine ac modo aperta, operosus nihilominus & laboriosus in Juventute, parvi licet esset numeri, dexterrime erudienda noviter hic constitutus Scholæ Administrator ac Director erat. Erat, inquam, cui vicarium dirigendi operas Scholasticas onus vel semel impositum fuerat, Scholæ, in miserrima, a Cæsariano Exercitu facta, direptione denuo dissipatæ, ac paulo post, Senatu ita volente, revocatæ, fidelissimus ad Annum usque septimum ac tricesimum hujus Seculi Director & Administrator.

Tristior Gymnasii facies.

Joh Ludovici Con-Rect. obitus.

Aug. Gymn. Gorl. Interregnum.

M. Mart. Mollerus Gymn. interea Administrator.

Eo quippe Anno, Die nempe XXI. Augusti, Amplissimus Patrum Ordo Augustæ huic Scholæ, alternis Septimanis ac æquali potestate regundæ, Duumviros, Viros nempe Clarissimos, M. MARTINUM MOLLERUM, Gorl. tertium quondam in Ordine Collegam, nec non DAVIDEM VECHNERUM, Freistad. Sil. Sprottavia evocatum creavit.

Alter Gymn. Gorl. Duumviratus.

Novum hoc, idemque egregium, providæ curæ ac incitatissimæ pro Rei Scholasticæ salute solicitudinis in Amplissimo Senatu est specimen. Schola enim, quæ injuria temporum quasi consenuerat atque decoxerat, nisi quod aliquando moveret lacertos, reddita quasi juventute, paulatim post laudabilem hanc Patrum Conscriptorum curam revirescebat. Neuter enim Clarissimorum Duumvirorum horum quicquam de industria deque fidelitate, de dexteritate remittebat. Remittebat nihil MARTINUS MOLLERUS, nihil DAVID VECHNERUS! uterque ut in Re Scholastica versatissimus, ita in erudienda Juventute felicissimus. Et quamvis non semel turbis bellicis, Anno cumprimis quadragesimo primo, in bimestri obsidione concuteretur Schola: optimi tamen hi RECTORES precibus suis ac laboribus ante ruinam stabant, officio suo bene semper fungentes. Indefessum quidem B. MOLLERI studium, fidem ac methodicam dexteritatem præ ceteris eruditis Scriptis Scriptum ἀνέκδοτον, idque prelo dignissimum, cui publice proposita Praxios Logicæ delineatio ICHNOGRAPHIÆ titulum ac nomen peperit, testatur. Non dici certe potest, quanta fidelitate, quanta & felicitate ille, Idea præmissa Logica, Praxin Logicam expedierit, Præcepta quidem pauca, sed usum esse maximum ibidem jubens.

Novum providæ circa rem Scholast. curæ in Ampl. Ord specimen novaque & Gymn. incrementa.

M. Mollerus cum Davide Vechnero Vltimus Gymn. Rector.

Molleri studium.

Jubebat idem in accuratissimo studiorum Curriculo B. VECHNERUS. Studiorum in Gorlicensi Gymnasio Curriculum puto: quod ipse sub ipso statim Rectoratus sui introitu ita definiverat B. Vir, ut pueri adolescentesque non plane impeditæ indolis, cujuscunque Ordinis aut Natalium, Divini Spiritus aura secundante, statuque Reipublicæ tranquillo, per gradus quosdam & veluti metas, sub quinque ordi-

Studium Vechneri.

ordinatis Classibus octoque fidis, neque operam injuriæ sensu aversantibus, Præceptoribus, ad Pietatis exercendæ scientiam morumque decentiam, Linguarum item & Artium, quas vocant, Logicarum peritiam, Historiarum etiam Ethicæque notitiam, eo usque provehi possent: quo, cum spe optati successus AcademiciSolis Regiam ac Delum adituri, forent provehendi. Quemadmodum autem Curriculo isthoc Studiorum, pariterque & Consilio Scholastico, quod utrumque Dnn. Scholarchis Mense Anni tricesimi octavi Julio obtulerat, raram ac caram Didacticæ suæ Methodum laudatissimus Vir probatum ibat: ita nihilo secius fidem suam, suam industriam, dexteritatem suam, crescente subinde discentium numero, Majori Rhetorica, Rhetorica Generali ac Speciali, Exemplis cum Classicorum Autorum, tum a se concinnatis, copiosissime illustrata, nondum tamen edita, testabatur. Testabatur idem ille non vulgarem Græcæ Linguæ peritiam GRAMMATICÆ GRÆCÆ SACRÆ SPYRIDIO. Peritiam Artis Poëticæ egregiam in STICHOPOEIA; raram Styli Latini peritiam in LATINITATIS TEMPLO,, sub Schemate Epistolæ cum Proplasmate Liminis, Atrii, Odei, Adyti, in Januæ Comen. de Igne Titulo efformati, Lesnæ Pol. edito; Rerum denique Germanicarum, itinere Germanico & Anglico sibi collectarum, notitiam UNIVERSÆ GERMANIÆ BREVIARIO, jam olim juris publici facto, novissimeq; a Clarissimo Filio, ABRAHAMO VECHNERO, Collega mihi conjunctissimo, Editione tertia extensa, Vir ὁ πάνυ testabatur. Fama hinc tanti Viri, longe lateque diffusa, numerus discentium in dies crescebat. Nomen dabant Scholæ inquilini: confluebant exteri: miscebant in hoc se confluxu non pauci Nobiles.

Vechneri Scripta.

Longe autem major fiebat Discipulorum confluxus: quum Nonis Martii Anno Messiano nono & quadragesimo, Ætatis tertio & sexagesimo, duodecimo Rectoratus, tertio & tricesimo publici Præceptoratus M. MARTINUS MOLLERUS vita sua decederet, Paceq; Germaniæ Osnabrugi & Monasterii conciliata, præcellentissimus VECHNERUS solus fasces Scholicos teneret, ipse quidem jam ante, Anno videlicet quadragesimo tertio ECCLESIÆ DIACONUS, sexagesimo secundo MINISTER VERBI PRIMARIUS, communi Patrum suffragio, ob summam Viri cognitam fidelitatem, cognitamque ejusdem in erudienda pube Scholastica dexteritatem, factus, indeque simul & Ecclesiasticam & Scholasticam ad Annum usque sexagesimum sextum cum laude adornans Spartam. O quam verum Christianum, o quam plum Theologum, o quam bonum Philosophum, o quam doctum Philologum in venerando hoc Antecessore meo, quoad utramque ornabat Spartam, cognoscere licebat! Non absterrebant Virum Herculei labores, non concatenatæ curæ: quo minus utrique faceret satis Spartæ. Origenis cognomine ADAMANTIUM, cognomine Didymi CHALCENTERUM postera VECHNERUM nostrum ætas diceret. Diceret vere utroque hoc cognomine Virum. Indefatigabilis enim in ipso laborum ac curarum erat patientia: perpetua in fide, spe, ac charitate constantia.

David Vechnerus, isque solus, Rect. Gymnasii VIIIvus.

Vechneri laus.

Obtestor heic Vestram, Viri, quotquot e Schola laudati VECHNERI, ut togati milites, olim prodeuntes, alii hodie Curiam, alii Ecclesiam, alii Scholam ornatis, quotquot & Familias vestras ornatis, Juris Utriusque Doctores alii, alii Magistri, Advocati alii, Cives alii literati, fidem: ut contestemini, me a veritatis tramite assentationis vitio tenus hac haut abreptum esse. Neq; & Ego alio abripiebar: quum piis Beati Viri, quem ut alterum Parentem ob amorem, ob favorem, ob candorem, per triennium mihi satis probatum, veneratus fueram, Manibus sequens scriberem Epitaphium:

Obtestatio.

Siste gradum, LECTOR, lege, & ipse Viri aspice vultum;
Quem tabula ad vivum hæc picta referre solet.
Nam Tibi divinum vera sub imagine vultus
VECHNERI ingenium judiciumque notat.
RHETORA & HISTORICUM ipse probat, magnumque POETAM,
THEUOLOGUM eximium, PHILOSOPHUMq; catum.
In reliquis Vir erat CANA VIRTUTE superbus:
Patronus Sortis pauperioris erat.

Vechneri Epitaphium.

Sed quo, a Viri beatissimi, beatissime qui Anno Christi nono & sexagesimo, Ætatis quinto & septuagesimo, postquam, senio confectus laboribusque fessus, bona Amplissimi Senatus pace, fasces Scholicos ante triennium deposuerat, vita sua fungebatur, laudibus abreptus, veni? Quo & a cæterorum Antecessorum laudibus abreptus veni? Veni in patentissimum prolixæ laudis campum: e quo ita facilis mihi regressus haut dabatur. Redeo igitur, redeo e longissimo diverticulo ad maxime providam AmplissimiSenatus curam. Ad curam circa ulteriorem Augusti nostri Gymnasii progressum occupatissimam redeo. Nam is, quum intelligeret, longe plures togatos e Ludo hoc literario milites, adversus barbariem, ruditatem & inscitiam militaturos, semper prodiisse, quam armati quondam e Trojano equo milites prodierant, de liberando eopse ab omni, quæ de Religione unquam sparsa fuerat, suspicione cogitans, e media Electorali aut Ducali Saxonia RECTOREM evocare decernebat. Post præviam autem unius & alterius, quod Metaphysici vocant, subjecti denominationem ac electionem quum ad Me tandem, tot tantisque in Eruditione Scholastica Heroibus vix dignum Successorem, citra omnem expectationem deventum esset, Egoque Altenburgo οὐκ ἀθεεὶ Anno sexagesimo sexto evocatus ante hos XX. Annos huc adventarem: statim de instauranda post integrum a primi Rectoris P. VINCENTII introductione, quod elapsum fuerat, Seculum RE SCHOLASTICA deque SECULARI celebrando FESTO soliciti Conscripti fuere Patres. Feci Ego ad utrumque horum nutum. Feci facienda, & GYMNASII GORLICENSIS DOCTRINAM instauravi, instauratamque solemniter e Decreto Superiorum publico publicavi: deinde SECULARE seculari pompa Festum, Festum Gymnasii Seculare, a SECULARI HORATII CARMINE invitatus, celebravi

Revocatio sui ipsius.

Iterata providæ in Ampl. Ord. circa Rem Scholast. curæ commendatio.

Rect. Aug. Gymn. Gorl. IXnus.

Novus posthæc cum nobili tum ignobili loco natorum, qui ab exteris longeque etiam dissitis terris adventabant, concursus contigit, tamque frequens is fuit: ut septuaginta, & quandoque plures, imo centum etiam in censu haberentur Superioris Classis Auditores: quanquam numerus hic postero tempore in Hospitiorum defectu aliquantum diminutus fuerit. Interea vero temporis haut quicquam hodierni inclutæ hujus Urbis Patres de cura ac solicitudine sua in Re Scholastica remiserunt; neque & hodie quicquam ipsi remittunt.

Novus discentium confluxus.

Tantum videlicet abest: ut Scholæ suæ curam unquam deposuerit Nobilissimus & Amplissimus Senatus noster, ut in numerato potius cotidie habeat, quo-modo non tantum Salaria justo tempore per optimos, optimo e suo Ordine consilio electos, Scholarchas porrigantur, cæterique erogati sumptus in reparandis

Constans Ampliss. Ord. circa Rem Scholast. cura.

Audi-

Auditoriis Magistrorumque domiciliis bene collocentur; sed & de Scholæ amplificatione consilia conferantur, concilientur, communicentur. Tantum item abest: ut penitus Scholasticis velitationibus se subtrahere soleant Patres: ut potius præsentia sua bonam indolem non raro commendent, incendant, excitent, negligentes tacite reprehendant, deprimant, rubore suffundant, ad frugem aliquam promoveant. Quin & deputati quidam e Senatorio Ordine Viri, si non bis terve, minimum tamen quotannis semel, semel sub Examinis solemnitate, præsentes Exercitum Scholasticum lustrant, illustrant, exornant, suaque autoritate ad frugem, ad gloriam, ad eruditionem extimulant.

Civium hospitalitas.

Accedit ad varias illas Augustam hanc Scholam provehendi rationes Civium hospitalitas. Liberalitas Civium accedit: quam pauperioris fortis alumnos aliunde huc adventantes, in hospitium recipiendo alii, alii eosdem mensis liberalibus alendo, multi stipe eorundem pauperiem sublevando exercuere, inque hunc usque diem exercent. Si qui tamen non re & facto possunt: benevolentia liberalitatem ipsi exercent & amore.

Maxima illa omnium in Gymnasio propagando conservandoque cura

Hem autem! quanto major Augustum nostrum Gymnasium propagandi ac conservandi ratio hæc est: quando, lapsi jam prope omni disciplina, consilia de absoluto aliquo tum DOCTRINÆ tum DISCIPLINÆ potissimum, SCHOLASTICÆ Corpore concinnando Patres Conscripti novissime contulerunt, collataque mecum communicarunt? Parui Ego equidem optimis de Re Scholastica provehenda consiliis: parui, atque

Corporis Doctrin. & Discipl. Scholast. absolutissimi concinnatio.

ABSOLUTISSIMUM ut DISCIPLINÆ ita DOCTRINÆ CORPUS felicitante Opt. Max. DEO concinnavi, concinnatum Superiorum censui submisi, submissum cum approbatione fideli manu recepi, receptum nitidis curavi typis exscribi, exscriptum UNI & TRINO in cœlis DEO, AMPLISSIMO in terris ORDINI consecravi, consecratumque in mensam Solis exposui, nomine publico publicaque autoritate omnibus in universum Gymnasii Civibus publicandum. Publicassem autem Scholasticum hoc Opus dudum: nisi, post non paucas remoras mihi hinc inde objectas, tempus, quo huc ante hos viginti annos cum Familia Altenburgo Osterlandorum divinitus evocatus concessi, fuisset expectandum: nisi de satis idoneo & ad rem præsentem apto dicendi Argumento fuisset cogitandum: nisi latiori stylo post sufficientem meditationem Thema propositum fuisset tractandum: nisi denique, justo ordine ac debito tractandi modo observato, in id, ut amplior fieret Oratio, mihi fuisset elaborandum.

Concinnati Operis, ejusdem publicatio.

Atque id omne quoniam a me tenus hac factum, nataque hinc mihi prolixa, quæ DOCTRINÆ & DISCIPLINÆ SCHOLASTICÆ publicationi de Cœnobii nostri ac Gymnasii ortu & progressu præmitteretur, Oratio: cumprimis quoniam heri Diem XV. Decembris, quo ante quinque abhinc elapsa lustra, post inauguralem de DISCIPULO ICARO SCHOLASTICO, a me ipso habitum, Sermonem, resignatos a Venerando Sene Scholæ fasces capiebam, vivendo per DEI gratiam superavi: ad meum me, quod restat, pensum revoco, atque in Eruditorum Panegyri, quod dudum publicandum erat, quodque & pridem ab Amplissimis Dominis Scholarchis Nobis vitæ, morum ac Studiorum Magistris in manus traditum, publico. Publico in Nomine ejus, qui se ipsum in Apocalypsi Johannea A & Ω, initium & finem, vocat, h. e. IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, quæ Sacratissimi Imperatoris D. Justiniani, in Institutionum Juris limine Formula est, Autoritate ac Decreto Amplissimi Ordinis revisam recognitamque Augusti Gymnasii Gorlicensis DOCTRINAM & DISCIPLINAM: DISCIPLINÆ & DOCTRINÆ SCHOLASTICAE CORPUS ABSOLUTISSIMUM publico. Discentibus id ipsum in hoc, DEO, Musis & Gratiis sacro, Tameo publico: publico docentibus. Docentibus, Splendidissima Patrum Conscriptorum Corona assidente, assidente Venerabili cæterorum Eruditorum Corona, Doctrinæ hoc ac Disciplinæ Corpus publico, ut utraque hæc illis Helice sit ac Cynosura: ad quam in docendo, in dicendo, in canendo, inque & agendo respiciant. Idem hoc Corpus, Corpus revisæ ac recognitæ Doctrinæ pariterque & Disciplinæ absolutissimum, publico discentibus: ut utraque norma sit ipsis ac regula: ad quam omnia sua Studia, omnem suam vitam, moresque & suos omnes, componant.

Studiosæ Juventutis compellatio.

Sed, quum Ego ipse discentibus maxime publicatum id velim, quod solemniter publicavi, mea jam decurrens Vos, Adolescentes, primum compellat Oratio. Ecce enim Vos instar Aristophanæi Strepsiadis, Jovem pluentem διὰ κοσκίνου οὐρεῖν, per magnum aliquod cribrum mejere, existimantis, non amplius estis: Pietatem, qua, vel secundum Ethnicum, nulla vis major, omni socordia & segnitie abjecta, devote non colitis: in Doctrinæ ac literarum Studia, ut Demosthenes, non incumbitis: Lectiones tanta cura, quanta Euclides, non visitis: Præceptores more Alexandri magni non facitis: præteritis & Antecessorum vestrorum, qui, numero innumero e Ludo hoc literario prodeuntes, post finita Studiorum curricula Principum Aulas, Curias, Ecclesias, Scholas, Familias ornarunt, moribus, ad Favorini apud Agellium mandatum, non vivitis. Obsecro Vos: dicite mihi, Adolescentes, dicite, an turpius quid sit, quam Scholasticum Sacra fugere, negligere, aut præsentem in templo nugis eadem eludere! Dicite, an præsentius quid nominis & famæ naufragium sit, quam alto Supercilio, præ inani quadam δοκησισοφία Studia contemnere aut negligenter tractare? Dicite, an magis quid adversetur Naturæ, quam Præceptoribus resistere & tergiversari! Dicite, an levius quid sit, quam omni impetu in turpissimos omnis generis mores ferri! Me Christe! vix turpius quicquam illo; vix periculosius quicquam isto; vix naturæ quicquam eo inconvenientius; vix quicquam levius hoc esse, ipsimet judicabitis; nisi vestrum in calcaneo geratis cerebrum. Agite ergo, o Mei, ac nisi plane desipueritis, a protervitate & contumacia ad pietatem, a Lectionum contemptu & neglectu ad frequentem præsentiam ac diligentiam, a temerario Præceptorum vilipendio ad debitum his honorem & amorem, ad debitum obsequium, a vitiis ad virtutem redite! Scurriles istos, istos & efferos mores, mores Cyclopicos exuite: mores persona & ætate vestra dignos induite! Perfici Vos noviter recognita Doctrina in Studiis; noviter revisa Disciplina corrigi Vos in vita ac moribus finite æquis animis. Præceptoribus obsequi non vultis? at rectæ rationi obsequimini. Huic obsecundare non potestis? at DEO, at AMPLISSIMO ORDINI obsecundate: quorum autoritas, nisi præsentissima pœna, haud contemni alias solet. Certe si obsecundaveritis, eaque feceritis, quæ volumus, & expectamus a Vobis, in Viros DEO gratos, Ecclesiæ ac Reipublicæ aptos, Familiis vestris dignos, vobis met ipsis utiles, Bonis omnibus laudabiles succrescetis, adolescetis, evadetis. Erit & insuper aliquid: de quo DEUS & Angeli gaudeant, lætetur Magistratus, Parentes exultent, Nos Præceptores & nobis & vobis gratulemur, gratulentur Nobis utrisque omnes Boni.

Clarissimi Collegii Scholast. Compellatio.

Vos deinde, Vos Clarissimos Doctissimosque Viros, Collegas conjunctissimos compello. Desudastis tenus hac mecum in pistrino hoc Scholastico indefessi: plerisque multum collecti pulveris mecum devorastis! Pergite pro viribus, quilibet in ordine ac statione sua, in Stadio alacriter currere: donec optato cursu id decurratis! Pergite, insto, mecum vigiliis vestris ac lucubrationibus Studia Juventutis, exemplo Pici Mirandulæ, unde Phœnicis cognomentum adeptus, fovere! Pergite eloquentia vestra ea mecum, ut Virginius, alere! Pergite præceptis sapientiæ eadem, ut Musonius,

 mecum

mecum promovere, haut res privatas potius aut alienas, quam publicum Scholæ commodum cogitaturi, neque & nihili vel minus horulam neglexisse ducturi, quam ad quod DEUS subirascatur! Cæterum bono præite fidei vestræ concreditis exemplo! Exemplo pietatis, exemplo integritatis, exemplo sobrietatis, sinceritatis ac candoris exemplo, mutuæ exemplo concordiæ, præite! Versamur in Vocatione sancta: neque hominibus forte, sed DEO potius, servimus, eundemque certissimum habemus operarum nostrarum Epoptam. Faciamus igitur officium nostrum ubique fideliter: qui novimus omnes, maledictum esse: quisquis officium suum faciat negligenter: quisquis id faciat fraudulenter. Majus peccatum est, nonnemo quondam dixit, negligere puerum, quam virginem corrumpere. Tanti utique refert, recte informari adolescentem: ut, qui parum fideliter ei præfuerit, maximi sceleris reus esse putetur.

Patrum Reip. Gorl. Conscript. Civiumque compellatio.

Et Vos, seorsim, Patres Conscripti, indictos in hoc calce præterire nequeo. Nequeo præterire Vos, CIVES OPTIMI, indictos. Proin agite PATRES, & pergite, quantum potestis, provida vestra cura ac sollicitudine Rem hanc Scholasticam provehere, & ad posteros propagare! Pergite Salaria sua Magistris ita mature, ita promte, ita largiter, ut per multos fecistis annos, porrigere! Pergite reparare amplissimum Musarum hoc Domicilium! Pretiosissimum Scholæ vestræ Thesaurum in DEI gloriam, Ecclesiæ salutem, Reipublicæ emolumentum, fidelissime custodire mementote, noviter revisam & recognitam Doctrinam ac Disciplinam fartam tectam servaturi. Et quidni farta tecta a Vobis, a Vobis, PATRONI ac NUTRICII Musarum Niss. liberalissimi, Gymnasii nostri incluti cum DOCTRINA, tum DISCIPLINA utraque quidem denuo autoritate ac decreto vestro revisa & recognita, servaretur? Dudum enim & illam & istam eruditioris pulveris Magistri calculo probarunt. Approbavit utramque quidem non ita pridem Magnus quidam Amicus, Literis Wratislavia Calendis Octobr. Anni currentis ad me datis, sic scribens: Accepi denuo abs Te auro contra carum munus, Opus illud absolutissimum Doctrinæ pariter ac Disciplinæ, in Clarissima vestra Republ. ejusque Gemma, Augusto Gymnasio, vigentium. Deprehendo in totius Operis illius contextu: quam recta sit & tua, & eorum, qui tecum in tam sancto negotio conspirant, & quam salutaris intentio. Nempe Pietatem Eruditioni jungitis: & prudenti operarum distributione atque divini cultus commendatione, in hac temporum sentina illud effectum dare laboratis: ut studiis mores convenienter eant. Euge quam bene! Utinam ubique locorum duabus illis curis se impenderent, qui in illis mentium bonarum officinis docendo vitam transigunt! Fortassis aliqua messis piorum adhuc esset speranda. &c. Dum vero ita Vir optimus de Doctrina nostra ac Disciplina instaurata scribit, optime de utraque sentiens, mementote & Vos, Liberalissimi Cives, liberalitatem vestram docentibus probare! Probare discentibus, discentibus præprimis advenis, eandem aut liberalibus Hospitiis, aut Mensis liberalibus, probare ne recusate! Habebitis profecto summum DEUM largissimum unius etiam porrecti haustus aquæ remuneratorem: certissimos & Nos beneficentiæ vestræ ebuccinatores habebitis. Ne dicam: quod nova hinc splendoris ac honoris lux, nova laudis ac gloriæ spes Vobis utrisque, & Patribus Vobis Conscriptis, & Vobis Civibus, exorietur: quodque item omnium Seculorum memoria, quam posteritas alat, ipsa æternitas intueatur, Vobis vigebit, florebit, perennabit.

Conclusio.

Quid tandem? Tandem ut extremum quid habeat Oratio mea, humillimus Ego equidem servus DEO meo, æterno DEO, Patri, Filio, ac Spiritui Sancto, summo ac præpotentissimo Gymnasiarchæ, immortales pro concessa in vicesimum hunc usque RECTORATUS mei GORLIC. Annum vita, pro concessis in eundem usque annum cum corporis tum animi viribus, pro illa indefinenter mihi præstita gratia, gratias ago. Ago insuper habeoque immortales cum pro aliis omnibus, iisque maximis, in nos Collegas omnes tenus hac collatis beneficiis, tum vero pro illa cumprimis benignissima Ecclesiæ, Scholæ, Reique publicæ nostræ conservatione ac tutela, immortali DEO gratias: dum revera finem dicendi heic facio, atque lubens solemnem Orationem, in qua paulo latius, quam tenerrimæ Vestræ, A. V. aures ferre poterant, in spatiosissimum dicendi campum præter spem omnem & expectationem excurri, perpetuo isthoc ac olo LAURENTII LUDOVICI, sanctæ recordationis Viri Voto claudo:

Hæc tua sit Schola, Christe: Tuam tueare Sareptam:
Ut celebret nomen voce fideque tuum!

DIXI

L. S.

Noli L. B. turbari: quod lit. E. col. 4. lin. 17. Franciscanorum introitus in Germ. incidere in Annum Christi 1239. legatur, lit. vero F. col. 4. lin. 4. accidisse ille paulo citius, Anno nimirum Christi 1234. videatur. Quum enim prius illud, quod retuli Hospiniano, posterius hoc nostris debeam Annalibus, facile conciliari utrumque poterit: si illud de pleno Franciscanorum in Germ. ingressu, hoc de primis saltem ejusdem ingressus initiis intelligatur. Ille certe paulo serior, hæc paulo maturiora fuisse videntur. Vale & fave!

FINIS.

40
Spree Fluss
BESCHAU
Kreiersdorff
Reidenitz
Zeust
HERRS
Friedland
Leisnitz
Lindau
AMBT
FRI
Guntersdo
Möllen
Niewisch
Schado
Pieck
HER
Trebitz
CREISS.
G
Beelo
Doberbusch
LIEBEROSE
HERRSCHAFF
Kl. Loibitz
BRA
Dieffen
Fehro
Briesen
Drobig
Burck
Papitz
GOTTBUS
Kolckw
Krissche
Gr. Jagle
Kl. Jagle
Protgesritz
Schorbur
Koschendorff
Laubast
Lauthel
Redensdorff
Thibau
Golteschc
Tzegerig
EISS.
Reiche
Steinitz
Goissendorff
Gerl
Bahrsdorff
Kausch
Lindgen
Wetze
Almosen
Crosta
Pröschim
Lieska
Rosendorff
Sorno
Kl. Koschen
Shado
Elster
Gr. Koschen
Lauta
Neuwiese
40

Muckro
Them
Maltitz
Cuna
Biele
Zorn
Coßmitz
Baden
Klein Göltzig
Radon
Loy
Gr. Goltzig
Graustein
Dürrnaucke
Zerre
Lißka
Zernsig
Terpe
Schilda
Schleiffe
Gr. Dieben
Kl. Dieben
MUSCA
Gablentz
HERRSCHAFFT
Rohna
Drebendorff
Grauschwitz
Mulckeritz
Weißwasser
Neustadt
Deschko
Zschellen
Kolbitz
Weibor
Ratzen
Burgberg
Uiest
Eselsberg
Nochten
Lippitsch
Milckel
Zimpel
Gumerau
Geislitz
Halbendorff
Kl. Leichen
Tauben
Weissenberg
BUDISSIN
Bolgern
LOBAU
Rodewitz
Beyersdorff
Kl. Schweinitz
Oppach
Neu Oppach
Spremberg
Ellersdorff
Taubenheim
Neu Salz
Eberbach
Fontes des Sprech Flusses
Gersdorff
Leickersdorff
Hennersdorff
H E
Cunnersdorff
Warnsdorff
Æ
Gr. Schönau
Walthersdorff
I
P
30
40